

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 75 (2)

Кіровоград – 2008

**ББК 83.34 УКР 6
Н 34**

Наукові записки. – Випуск 75 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 352 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – граматики, дериватології, ономастики, когнітивної літвістики, лінгвістики тексту, перекладу та ін.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 18 від 25.02.2008 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Паращук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Олег Поляруш	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, доцент.
11. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор.
12. Інна Демешко	– кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар).

ISBN 966-8089-24-3

© Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2008

2.1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

ВАЛЕНТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАЙМЕННИКОВИХ ПРЕДИКАТІВ У РЕЧЕННЕВІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Василь ОЖОГАН (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано валентність предикатів, виражених займенниковими словами, з'ясовано кореляцію досліджуваних предикатів якості й кількості з аналогічними прикметниковими й числівниковими предикатами.

The article is devoted to the analysis of valency of predicates represented by pronoun words and to the determining of the correlation between the predicates of quality and quantity and adjective and numeral predicates.

Основна синтаксична одиниця-речення – тісно пов'язана з мінімальними семантико-синтаксичними елементами-синтаксемами, що виокремлюються на основі семантико-синтаксичних відношень і характеризуються зовнішнім спрямуванням на віддзеркалення зв'язків між предметами та явищами об'єктивної дійсності. Синтаксеми як мінімальні семантико-синтаксичні одиниці обов'язково передбачають виходження в більшу одиницю, одиницю вищого рангу, якою є речення [1: 58]. У семантично простому елементарному реченні функціонують два типи синтаксем – субстанційні й предикатні, ядерними в семантико-граматичній структурі елементарних конструкцій виступають предикатні синтаксеми¹, які підпорядковують собі субстанційні й визначають їхню кількість та властивості. Конструктивними синтаксемами в реченнєвому утворенні виступають суб'єкт і предикат.

Об'єктом розгляду в пропонованій статті є предикати, що виражені займенниковими словами як підкласами власне-іменників, власне-прикметників і власне-прислівників. Метою дослідження є аналіз семантичної структури речень з прономінативними предикатами. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити займенникові предикати з-поміж інших предикатів; 2) запропонувати кваліфікацію зазначеної категорії слів; 3) охарактеризувати валентний потенціал займенникових предикатів якості й кількості.

Семантичний предикат, який виступає організуючим центром реченнєвої структури, у сучасній українській мові здебільшого репрезентований класом дієслів (первинними носіями валентності), оскільки “роль дієслова у побудові висловлень визначальна”, воно “вказує як на модально-часові характеристики речення, так і на синтаксемний склад елементарних речень...” [1: 41]. Однак поряд із вербальними предикатами дії, процесу, стану, функціонують предикати якості та стану, виражені іменними класами слів (субстантивами, ад'єктивами) і прислівниками, які набувають валентних властивостей у зв'язку з дієслівними предикатами, внаслідок трансформаційних процесів структури речення. Переміщуючись у первинну для дієслова синтаксичну позицію, іменникові, прикметникові чи прислівникові компоненти втрачають свої первинні ознаки й починають уживатися з предикативною семантикою: на формально-граматичному рівні координують із головним членом підметом, на семантичному – заповнюють свою валентну рамку найрізноманітнішими аргументами. Предикати якості відрізняються від предикатів дії, процесу й стану насамперед тим, що позначають статичну (вони не переміщуються на темпоральній осі), внутрішню, невід'ємну щодо релята-предмета ознаку [1: 102].

Оскільки прономінативні слова функціонують як підкласи частин мови, то вони певним чином і корелюють (на семантико-семантичному рівні) з відповідними предикатами – предикатами якості чи предикатами стану, репрезентованими в реченнєвій формально-синтаксичній структурі власне-субстантивами, власне-ад'єктивами й власне-прислівниками.

Займенникові предикати якості, які дехто розглядає як різновид предикатів стану, становлять периферію предикатів взагалі (“клас найпериферійніших предикатів стану”) й у структурі простої елементарної чи простої неелементарної реченнєвої конструкції виконують формально-синтаксичну роль присудка – складеного двокомпонентного чи складеного багатоконпонентного, напр.: *Невже не можна, мій народе, усім сказати, що ти є ти, що страшно нам на тихі води через кістки твої іти!...* (В. Сосюра); *Я думаю передчуттям весни, Передчуттям очей щасливих зерен. Вони – це я. А я – то є вони* (М. Вінграновський); *Коли ж це сталося, що ти – давно не я* (П. Осадчук); *Я написав цього літа чарів, які зробили мене... ні, не зробили мене іншим, не таким, як був учора, вони зробили мене зачарованим і щасливим; зрештою, я повинен був таким стати, зачарованим і щасливим, бо хіба збайдужілий, прісний чоловік мав би право день при дні йти до церкви Святого Духа й відкривати тайну, якій триста років?* (Р. Федорів); *Все стало іншим, навіть горе і радість* (О. Довженко) й под. Здебільшого такі предикати виступають як одновалентні, які своєю лівобічною валентністю програмують семантико-синтаксичний суб'єктний компонент, напр.: *Він не такий, він інший; Але це все – не те, не те, Про що молився я і мавив* (Є. Маланюк); *Нічого в цьому році озимина, а ярі стоять зеленою рікою* (М. Стельмах); *Лютий мороз був тепер ніпочому* (Я. Качура); *Дивись, він уже й пояс*

розмотує, свитку скидає, і зима йому **ніпочім** (В. Речмедін); **Стань просто мною. Я – тобою стану** (О. Забужко); **Як палко все звучить! Немов світ раптом став тобою**, і я лиш прислухаюсь, тремтячи (Л. Ярмак) тощо. Інколи, зважаючи на свою узагальнену неозначену (релятивну) семантику, вони, як узагальнювальні синсемантичні компоненти, конкретизуються автосемантичними словами, напр.: *Праця – це все: і вивчення азбуки, і написаний переказ, і прочитана книга, і змайстрована шпаківня...* (Ю. Збанацький). Серед двовалентних предикатів якості, які надзвичайно поширені в українській мові й характеризуються розмаїттям лексичних різновидів позначуваних ними ознак, прономінативні репрезентовані тільки одним – предикатом з узагальненою семантикою міри якості, що конкретизується в контексті, напр.: *Батько був неповороткий, вайлуватий. Син став інший, ніж він* (Розм.); *...той шум теж зовсім інший, ніж у лісі над Качею* (Р. Іванчук). Займенникові предикати в правобічній валентності вимагають облігаторної субстанційної синтаксеми у функції компаративного об'єкта. Пор. предикатні синтаксеми якості, виражені власне-ад'єктивами вищого ступеня порівняння – *Син вищий за батька; Вони досвідченіші від нас*. В аналізованих предикатах на основне значення якості нашаровується семантика порівняння, зіставлення, що дозволяє деяким дослідникам кваліфікувати такі двовалентні предикати як окремий різновид предикатів якості – предикати якості-відношення [1: 104; 3: 256].

У сучасній українській мові продуктивними виступають предикатні одиниці, які характеризуються подвійною залежністю (дуплексиви). Вони виступають як субординативні елементи – підпорядковуються присудкові й обов'язковому синтаксичному приприсудковому компонентові. З-поміж предикатів такого типу прономінативні предикати функціонують як нерегулярні, пор.: *Цілий день потім Артемові батько не сходив з думки, і все він уявляв його найяскравіше саме **отаким**, якого в сні бачив – у кузні* (А. Головка); *В очах ні крику, ні скорботи, **таким** ходив, мабуть, і в бій* (А. Малишко). Н. Л. Іваницька зауважує, що такий дуплексив „нагадує обов'язковий синтаксичний компонент причленної залежності, оскільки його форма зумовлюється лексико-граматичною природою дієслова. Але назвати його обов'язковим компонентом причленної залежності не можна, бо, залежачи від дієслова-присудка, він також є залежним від іншого компонента у центральній субпозиції“ [4: 110]. У структурі речення прономінативні ад'єктиви структурують атрибутивно-предикатні синтаксеми (поєднують у собі синкретичні функції), бо вказують на якісну ознаку головного компонента-суб'єкта й залежного компонента із суб'єктно-об'єктною семантикою. Як синкретичні, очевидячки, слід кваліфікувати й некоординовані предикати, репрезентовані прийменниково-відмінковими прономінативними формами, що поєднують у собі предикатно-об'єктні й предикатно-адвербіальні функції, напр.: *Та й я **проти** цього* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Всі за одного, а один **за всіх*** (І. Франко); *Хай це **буде між нами***, Женю (О. Гончар); *Всі, хто чесний на землі, – **з тобою*** (М. Рильський).

У семантично ускладненому простому реченні субстантивні синтаксеми можуть поширюватися атрибутивними – вторинними прономінативними предикатними синтаксемами, які виступають похідними від основних предикатів простої елементарної конструкції. З одного боку, компоненти, „перебуваючи в залежності від іменника, вказують на ознаку позначуваного цим опорним іменником предмета“ [3: 277], з іншого – зберігають первинне значення вихідного предиката. Так, наприклад, у реченні *Хай дарують: в **наших** поцілунках – **Наші** хижі, спрагнені **шаблі*** (О. Ольжич) атрибутивні синтаксеми семантично корелюють із предикатами вихідних елементарних речень – *Поцілунки **наші**; Шаблі **наші***. Пор. також: *Це теж скарбниця, що у ній складаєм не **мій**, не **твій**, а – скарб усіх нас спільний: горіння, прямування, волю збірну збірноти, що в ній суджено нам жити, народу мудрість і натхнення квіти* (Б.-І. Антонич); *Дзвін шабель, пісні, походи, воля соколина, тихі зорі, ясні води – **моя** Україна* (В. Сосюра); *Моє право священне: любити... Вітчизну, жити для неї чи в грізнім бою полягти* (В. Бровченко) й ін. Присубстантивні прономінативні ад'єктиви, виступаючи в семантико-синтаксичній функції предиката якості, паралельно вказують ще й на посесивні відношення.

На периферії перебувають предикатні займенникові синтаксеми із значенням кількості, які функціонують у позиції головного члена простого елементарного речення – присудка, напр.: *Їх було двоє, вона – **сама*** (Розм.). Отож, „...в жодному разі у зв'язку з даною кваліфікацією не потрібно говорити про меншу начебто семантико-функціональну роль предикатів кількості у граматичній структурі сучасної української мови“ [1: 109]. Пор. використання аналізованих предикатів в ускладнених конструкціях, що виникли внаслідок синтаксичної трансформації (згортання) складних речень (*Декілька їх повернулося – Вони повернулися + Їх було декілька*) і функціонують як елементи складеного підмета. Моделі з ускладненими суб'єктами, маємо на увазі й прономінативні, надзвичайно поширені в мові, напр.: *Скільки поколінь передало в клітини її [людини] **нам** 'яті свій досвід!* (М. Шумило); *Проїшло в мовчанні **кілька хвилин*** (М. Коцюбинський); *Кожен з **хлопців** почував себе так, ніби до нього повернувся рідний батько* (М. Стельмах); *Біля учительської тупцювало **кілька учнів**, переважно старшокласників. Кожен з них у якійсь мірі вважав себе музикантом* (Ю. Збанацький) і под. Як зазначають мовознавці, такі предикати морфологічно оформилися в клас слів, що за формально- і семантико-синтаксичними ознаками не входить у систему частин мови як їхній компонент [2: 30 – 34]. Подібно до квантитативних предикатів, виражених різноманітними лексемами, прономінативні предикати членують на дві підгрупи:

предикати, що вказують на точну, означену кількість предметів, і предикати, які позначають неозначено-кількісну (точно не визначену) сукупність предметів. В українській мові займенникові означено-кількісні предикати структуруються компонентом *сам* і корелюють із предикатом *один*, пор.: *О, панно Інно, панно Інно! Я – сам. Вікно. Сніги...* (П. Тичина) — *Немає роздоріжж, дорога нам – одна ж* (М. Рильський). Неозначено-кількісні предикати оформляються прономінативними квантитативними компонентами: *Скільки їх смілих, відважних борців.. Зрана лягло в домовину!* (П. Грабовський); *Навалило молодичь стільки, що трохи дяка не задавили* (П. Мирний) і т.д. Предикати кількості функціонують як типові одновалентні компоненти, для яких сильною формально-синтаксичною позицією є позиція присудка у двоскладному реченні, причому лівобічна валентність такої предикатної синтаксеми пов'язується з суб'єктом, структурованим формою безприменникового родового відмінка, однак конструкції з предикатною займенниковою квантитативною синтаксемою в простих елементарних реченнях не продуктивні.

Пронмінативні предикатні синтаксеми в граматичному ладі сучасної української мови характеризуються специфічними, властивими тільки їм, функціональними різновидами: у формально-синтаксичній позиції аналітичного присудка присвійні ад'єктиви на зразок *свій, мій, твій, наш, ваш, їхній* тощо виконують семантико-синтаксичну функцію посесивної предикатної синтаксеми, напр.: *Борці булькотять, і хата скрізь – своя; Живу, живу лише одним кличем, Бо світ цей – наш, а ти і я – це ж ми* (І. Драч); *Я слухав посміхаючись, недбало, І все в мені тремтіло і співало, Бо я вже знав, що ти – моя, моя!* (І. Качуровський); *Ти мій, і я – для тебе. Хто б де не був, і з ким би не були, це наші імена писало небо, це їм воно здавалось замалим* (О. Йовенко); *Вина моя, твоя не наша* (М. Царинник). Предикати посесивності як типові одновалентні предикати відкривають тільки свою лівобічну позицію, заповнюючи її суб'єктними синтаксемами: *Бо місто це – моє: на кожні сто дощів Один у ньому викликаний – мною* (О. Забужко); *Та раптом революція, і вже їхня земля – не їхня* (М. Сарма).

Таким чином, прономінативні предикати в структурі речення виступають як предикати якості й кількості, валентна рамка яких зазвичай заповнюється субектною субстанційною синтаксемою.

ПРИМІТКИ

¹ "Сукупність субстанційних семантико-синтаксичних відношень опосередковано характеризує відповідний опорний предикат як найцентральнішу синтаксему в семантичній структурі простого елементарного речення" [3, 246]

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 168 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Ожоган – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: функціональна граматики української мови.

НЕЙТРАЛЬНЕ ТА КОНТРАСТНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Алла ПАСЛАВСЬКА (Львів, Україна)

У статті здійснено типологічний аналіз відмінностей між нейтральним та контрастним запереченням. Виявлено три типи відмінностей: комунікативні, семантичні та синтаксичні.

The article suggests the typological analysis of the differences between sentence negation and constituent negation. Three types of the differences have been surveyed: communicative, semantic and syntactical.

Згідно з типологічними дослідженнями кожна з відомих науці мов має у своєму розпорядженні засоби, за допомогою яких можна реалізувати заперечення [11; 13; 21; 23; 29; 31; 34]. Універсальний статус категорії заперечення пояснює широку типологічну варіативність її експонентів.

Вивчення мовного заперечення часто ускладнюється тим фактом, що значення заперечних структур не обов'язково напряму пов'язане з формою їхньої поверхневої реалізації. Типовою помилкою при дослідженні заперечних речень є намагання пояснити усю специфіку дії заперечення структурною позицією заперечного експонента. Перспективнішим для дослідження проблематики заперечення видається чітке розмежування різних сфер впливу заперечення, а саме: синтаксичної, семантичної, прагматичної та інтонаційної.

Предметом дослідження пропонованої статті є типологічний аналіз комунікативних, семантичних та синтаксичних особливостей нейтрального та контрастного заперечення.

Матеріалом для аналізу слугували близько 1200 прикладів заперечних речень з української, російської, польської, німецької, французької та інших мов, зібраних із художніх та публіцистичних текстів.

Залежно від того, які компоненти змісту речення потрапляють в оперативну ділянку заперечення, можна виділити такі різновиди заперечення: абсолютне, предикатне, зміщене, лексичне, нейтральне та контрастне. Абсолютним вважається заперечення, яке традиційно використовується у формальній логіці для позначення хибності цілого судження: *невірно, що Р*. Однак у природніх мовах заперечуються, зазвичай, не суцільні речення, а предикати. Лексичним є заперечення, яке має операційною ділянкою значення окремої лексичної одиниці та реалізується за допомогою словотворчих засобів. Зміщеним вважається заперечення, яке семантично пов'язане зі словом, з яким воно не перебуває у синтаксичному зв'язку. Нейтральне заперечення не супроводжується контекстом протиставлення, а для контрастного заперечення воно є облігаторним компонентом.

Контрастне заперечення – це не просто протиставлення, а дещо складніша семантична операція, яка проходить у два етапи: на першому відбувається заперечення пропозиції, що зазнає протиставлення, а на другому пропонується (як мінімум одна) альтернатива до заперечуваної пропозиції. Для речення

- (1) *Я не людина, я рослина,
а часом я мале листя.* [1: 354].

такий аналіз матиме наступний вигляд: *Неправильно, що я людина & Я рослина* [пор. 27; 32]. Типовою схемою речення з контрастним запереченням можна вважати *не X, а Y*:

- (2) *Я не скриповий ключ, а журавлиний
тобі над полем в небі напишу* [9: 325].

або зворотний варіант цієї схеми *Y, а не X*:

- (3) *...наші поцілунки – це плата одне одному за вчинене, а не завдаток на майбутнє...* [6: 96].

Облігаторним компонентом обох структур є лише частина *не X*, друга може реалізуватися без сполучника:

- (4) *Вам не орел розшарпав груди горді, -
Бридки гадюки в серце уп'ялись* [18: 185].

Інколи елемент контрасту взагалі не реалізується, але обов'язково мається на увазі:

- (5) *Не тільки на гробі складались поетам вінки* [18: 220].

- (6) *В Петербурзі карантин. Туди нікого не пускають, але то не лише через чуму.* [6: 141].

У російській мові також наявні відповідні засоби для реалізації контрастного заперечення. Це схеми *не X, а Y* або *Y, а не X*,

- (7) *В блиндажах подземных, а не в сказке
наши жены примеряли каски* [17: 333].

безсполучникові протиставлення

- (8) *Это не розы, не рты, не ропот
Толп, это здесь пред театром – прибор
Заколебавшейся ночи Европы...* [12: 71].

та структури з експліцитно невираженим компонентом *а Y*:

- (9) *Мне нравится, что вы больны не мной,
Мне нравится, что я больна не вами...* [20: 153].

У німецькій мові формальним критерієм для розмежування нейтрального та контрастного заперечення є можливість приєднання до протиставного компонента фрази, яка починається на *sondern* – німецький еквівалент українського *а*:

- (10) *...der Tod selbst ist keine Vernichtung, keine Rückkehr zum anorganisch Leblosen, sondern der
Anfang einer neuen Art von Existenz...* [25].

Як і в українській мові, німецьке *sondern* також може зазнавати елімінації, якщо це диктується певною комунікативною настановою, напр., для підсилення ефекту протиставлення [27: 586]:

- (11) *Nicht ich habe dich verpfiffen, Rudi hat dich verpfiffen.*

Окрім *sondern*, протиставлення може вводитися в німецькій мові також за допомогою *aber*:

- (12) *Nun, ruhig hatte er ja nicht geschlafen, aber wahrscheinlich desto fester.* [28].

Проте повної синонімії ці лексичні одиниці не виявляють і не завжди можуть замінити одна одну, як це ілюструє наступний приклад [цит. за 27: 586]:

- (13) *?Nicht ich habe dich verpfiffen, aber Rudi.*

Відповідні експліцитні засоби для реалізації контрастного заперечення є й в інших мовах, напр., у польській:

- (14) *Piotr przyjechał nie na weekend, ale tylko na sobotę.*
чи іспанській

- (15) *No es probable, sino cierto/es cierto.*

Проте не в усіх мовах наявні спеціальні лексичні одиниці для реалізації різних форм протиставлення. Так, на відміну від німецької мови, яка розрізняє *sondern* та *aber*, в англійській та французькій обидва варіанти реалізуються за допомогою, відповідно, *but* та *mais*.

Інколи заперечення може навіть змінювати свою форму, залежно від того, чи присутній елемент контрасту, напр. перське *na* [дет. 31: 232], або мати спеціалізовані для контрастного заперечення засоби, як французьке *non* [26]:

(16) *Max a bu non pas du vin, mais de l'eau.*

Характерною особливістю контрастно-заперечних речень є часткова семантична невизначеність, яка може компенсуватися контекстом [24: 21]:

(17) *Nicht Maria liebt Hans, sondern Anna.*

(18) *Maria liebt nicht Hans, sondern Gregor.*

Нейтрально-заперечні структури не потребують подібного уточнення, вони є логічно завершеними структурами. Більше того, можливе протиставлення за допомогою фрази із *sondern* породжує алогічну структуру:

(19) *Maria liebt Hans nicht, sondern Anna.*

Розглянувши наведені приклади, можна дійти висновку, що нейтральний чи контрастний статус заперечення в реченні є фіксованим, тобто що усі без винятку заперечні утворення можна поділити на нейтрально-заперечні чи контрастно-заперечні. Однак є й такі заперечні речення, які допускають протиставлення, але можуть бути водночас цілком завершеними структурами і без такого протиставлення. Йдеться про такі речення [пор. 24: 22]:

(20) *Maria liebt Hans nicht, (sondern verehrt ihn).*

Поряд з цим, можна припустити наявність контекстів, у яких цитовані приклади будуть не контрастно-, а нейтрально-заперечними (там же):

(21) *Maria liebt Hans nicht. Aber es scheint so, dass sie ihn verehrt.*

Отже, статус заперечення як нейтрального чи контрастного не є іманентною ознакою певного типу заперечних речень. Інколи визначальним фактором є контекст, який вносить корективи при інтерпретації семантики заперечних речень.

Слід зазначити, що відмінності між нейтральним та контрастним запереченням не вичерпуються логічною завершенистю перших та певною семантичною неповнотою останніх. Можна виділити щонайменше чотири групи специфічних ознак, за якими нейтральне заперечення відрізняється від контрастного: *комунікативні*, *семантичні* та *синтаксичні* [пор. 2: 62].

До комунікативних відмінностей можна зарахувати, крім згаданої різниці у семантичній завершеності/незавершеності, також ознаку облігаторної чи факультативної наявності теми [8: 47]. Як відомо, у слов'янських мовах наявний специфічний тип речень, у яких відсутня тема, а так звана нерозчленована рема поширюється на все речення:

(22) а. *Світає.*

б. *Прийшли гості.*

в. *Сьогодні не було дощу.*

Як показує останній приклад, у таких реченнях можлива поява нейтрального заперечення. А структури з контрастним запереченням не можуть не мати теми, вона є їхнім облігаторним компонентом:

(23) *Прийшов не сусід, а сусідка.*

Відсутність теми у реченнях з контрастним запереченням спричиняє в більшості випадків до порушення граматичної норми:

(24) *Не прийшов сусід, а сусідка.*

Отже, у комунікативному плані відмінності між нейтральним та контрастним запереченням полягають, по-перше, у семантичній завершеності речень з нейтральним запереченням та певній логічній неповноті речень з контрастним запереченням. По-друге, для нейтрального заперечення наявність теми може бути факультативним фактором, тоді як для контрастного заперечення присутність експліцитної чи імпліцитної теми є облігаторною.

Основна семантична відмінність між нейтральним та контрастним запереченням полягає, як було зазначено вище, у тому, що контрастне заперечення – це семантично складніша операція, яка проходить у два етапи. На першому - заперечується зміст висловлення, а на другому – стверджується інший зміст. Нейтральному запереченню другий етап невластивий.

Крім цієї відмінності, можна назвати й інші, які дають змогу провести чітку межу між нейтральним та контрастним запереченням. Як відомо, заперечення досить часто вживається специфічно, коли його семантичний вплив неможливо звести до функції логічного оператора 'неправильно, що Р'. На це значення можуть нашаровуватися інші семантичні компоненти і формувати разом нове, ідіоматизоване значення. Особливістю контрастного заперечення є здатність нейтралізувати будь-яке нашарування такого додаткового змісту. Зупинимось на конкретних випадках.

Специфічною ознакою контрастного заперечення є його властивість чітко протиставити будь-яку ознаку, незалежно від її розташування на оцінній шкалі. За розгляду похідних із заперечними префіксами зазначалося, що, коли твірна основа поєднується з префіксом, дуже часто відбувається різноступеневе

нарощування семантики похідного слова загалом, від незначного: *гарний – негарний, сміливий – несміливий*, до суттєвого: *статок – нестаток, приязнь – неприязнь*. У таких випадках у похідних одиницях не заперечується ознака, виражена твірною основою, а реалізується „негострий контраст“ [7], поміркована протилежність. Такий специфічний ефект характерний лише для нейтрального заперечення, що зазначав уже О. Есперсен [5: 326]. За контрастного заперечення протиставлення зазнає будь-яка одиниця оцінної шкали певної якості. При цьому не спостерігаються процеси ідіоматизації одиниць, що зазнають протиставлення: *не гарний, а огидний; не старий, а древній*.

У згаданому аспекті контрастне та нейтральне заперечення виявляє також різницю в правописі заперечного компонента. Відомо, що інколи доволі важко встановити, чи *не* виступає у функції частки, чи префікса: *(не)цікавий, (не)одружений* тощо. Але ця проблема стосується лише нейтрально-заперечного *не*. Контрастне *не* завжди пишеться окремо:

(25) *Ісус Христос розп'ятий був не раз* [9:366].

Хоча в наведеному прикладі відсутній другий компонент схеми протиставлення *не X, а Y*, його значення імплікується, чим і забезпечується реалізація контрастного заперечення.

Контрастне та нейтральне заперечення різняться між собою також у плані впливу на процеси ідіоматизації одиниць, які потрапляють у сферу дії заперечення. Класичним прикладом ідіоматичного поєднання із запереченням вважається дієслово *любити*:

(26) *Я, що прийшла у світ не для корид, що не люблю юрби і телекамер, о як мені унікся і обрид щоденний спорт – боротися з биками!* [9: 210].

Значення дієслова *люблю* у заперечній формі не вичерпується констатацією відсутності любові до юрби і телекамер, його семантика включає ознаку інтенсифікації прояву цього почуття. Контрастне заперечення знову ж таки нейтралізує можливість нарощення цієї нової ознаки.

(27) *Я не люблю, а поважаю юрбу*.

Відомо, що заперечення може активно впливати на видові характеристики предиката, який потрапляє у сферу його дії. Однак ті закономірності, які спостерігаються за взаємодії нейтрального заперечення з відповідними аспектуальними формами дієслова, відсутні за взаємодії останніх з контрастним запереченням. Так, група дієслів недоконаного виду здатна формувати під впливом заперечення загально-фактичне значення [3: 140, 30: 335]:

(28) *Вона не снідала*.

Дія, позначена дієсловом, сприймається не як актуальна в минулому, а як певний факт, що мав місце в минулому. За контрастного заперечення ця найвірогідніша інтерпретація нейтралізується, поступаючись місцем трактуванню дії як актуально-тривалої:

(29) *Вона не снідала, а обідала*.

Отже, загальна закономірність, яка характеризує специфіку семантичних відмінностей між нейтральним та контрастним запереченням, полягає в наступному: усі ті семантичні нарощення змісту, які виникають в результаті взаємодії певної лексичної одиниці з нейтральним запереченням, за контрастним запереченням знімаються.

Синтаксичні відмінності між нейтральним та контрастним запереченням також чітко прослідковуються. Насамперед, різниця полягає у позиції заперечного маркера стосовно дієслова. В українській мові в простому розповідному реченні, що містить один дієслівний предикат, заперечний експонент *не* завжди посідає позицію перед дієсловом, якщо йдеться про нейтральне заперечення. Інтервенція якогось іншого члена синтагми між дієсловом та запереченням неможлива. Фактично, заперечне *не* нерозривно пов'язане з дієсловом, як специфічний проклітичний елемент :

(30) *Він не забув своєї Беатріче*. [18: 220].

Якщо ж *не* з'являється в реченні не в препозиції до предиката, то це спричиняє порушення граматичної норми:

(31) **Він забув не своєї Беатріче*.¹

**Він забув своєї не Беатріче*.

**Не він забув своєї Беатріче*.

Це правило діє і в інших слов'янських мовах, напр., російській:

(32) *Вчера Иван не читал этой книги*.

**Вчера Иван читал (не) этой книги (не)*.

**Иван не вчера читал этой книги*.

**Вчера Иван (не) этой книги читал*.

польській [22: 56]:

(33) *Wczoraj Jan nie czytał tej książki*.

¹ Позначка * маркує порушення граматичної норми

**Wczoraj Jan czytał (nie) tej książki (nie).*

**Jan nie wczoraj czytał tej książki.*

**Wczoraj Jan nie tej książki czytał.*

Облігаторною позицією нейтрально-заперечного маркера *ne* перед дієвідмінюваною формою дієслова, а також проклітичними властивостями цього маркера слов'янські мови вирізняються серед інших мов. В італійській мові, напр., нейтральне заперечення також є превербальним, однак прономінальні елементи можуть посідати позицію між дієсловом та маркером заперечення (пор. Zanuttini, 1991: 16):

(34) *Non me l'ha detto.*

У німецькій мові, як вже зазначалося, заперечне *nicht* може з'являтися в реченні як перед дієсловом, так і після нього:

(35) „Gregor“, *sagte nun der Vater aus dem Nebenzimmer links, „der Herr Prokurist ist gekommen und erkundigt sich, warum du nicht mit dem Frühzug weggefahren bist. Wir wissen nicht, was wir ihm sagen sollen.“* [28].

Порівняно з нейтральним запереченням, його контрастний аналог виявляє специфічні синтаксичні ознаки. У слов'янських мовах контрастне заперечення може з'являтися в реченні практично в будь-якій позиції безпосередньо перед тим членом синтагми, на який воно поширює свій семантичний вплив:

(36) *Ні, не ти се лежиш*

Під хрестов, під травов!.. [19: 209].

Це явище можна простежити і в інших слов'янських мовах - російській

(37) *Нет, не тебя так пылко я люблю,*

Не для меня красы твоей блистанье... [10: 26].

польській:

(38) *Przyszła nie Ania, tylko Basia.*

Ania przyszła nie w poniedziałek, tylko we wtorek [22: 57].

Тоді як нейтральне заперечення не може реалізуватися дистантно від дієслова, модифікатори контрастного заперечення можуть відділяти його від дієслова:

(39) *Kupiłam nie sukienkę, tylko płaszcz.*

Kupiłam nie czarną sukienkę, tylko czarny płaszcz [22: 58].

На відміну від нейтрального заперечення, яке синтаксично пов'язане виключно з дієсловом, зазнавати контрастного заперечення може будь-який член речення – підмет (40), додаток (41), обставина (42) та ін.:

(40) *Здавалося, мовби отсе не гармати, а хмари гриміли і лискали страшно...* [16: 117].

(41) *Не звіть ровесником мене ви:*

Амур рахує не роки. [15: 159].

(42) *Я вас любил: любовь еще, быть может,*

В душе моей угасла не совсем [14: 320].

При нейтральному запереченні прямиий додаток дієслова може реалізуватися у двох відмінках, а саме – знахідному

(43) *Від юних літ я не любив цю жінку.* [16: 241].

та родовому

(44) *Мина ваш деревця в житті не посадив, цвяха ніде не забив...* [4: 165].

Специфічною ознакою контрастного заперечення є обов'язкова реалізація прямого додатка при заперечній формі дієслова в знахідному відмінку. Вживання прямого додатка в родовому відмінку спричиняє порушення граматичної норми: *посадив не деревця, а кущ; *любив не жінки, а дівчину.

Отже, в синтаксичному плані можна також констатувати низку відмінностей між нейтральним та контрастним запереченням. Вони виявляються як позиційно, так і в плані морфологічного оформлення аргументів предиката, що зазнає заперечення.

Типологічний аналіз нейтрального та контрастного заперечення дав змогу виявити три типи відмінностей між ними. У комунікативному плані різниця між нейтральним та контрастним запереченням виявляється в семантичній завершеності речення та факультативній наявності в ньому теми при нейтральному запереченні і певній логічній неповноті та облігаторній присутності теми при контрастному запереченні. Специфіка семантичних відмінностей полягає насамперед у тому, що контрастне заперечення нейтралізує усі ті семантичні нарошення змісту, які виникають в результаті взаємодії певної лексичної одиниці з нейтральним запереченням. Синтаксичні особливості реалізації нейтрального та контрастного заперечення знаходять своє відбиття в широких комбінаторних можливостях контрастного заперечення та облігаторній препозиції нейтрального заперечення щодо предиката.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонич Б.-І. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1989.
2. Богуславский И. М. Исследования по синтаксической семантике: сферы действия логических слов. – М.: Наука, 1985.
3. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. – М.: Наука, 1982.
4. Гончар О. Твоя зоря. – К.: Дніпро, 1982.
5. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958.
6. Іваничук Р. На перевалі. – К.: Молодь, 1981
7. Кжижкова Е. Количественная детерминация прилагательных в русском языке // Синтаксис и норма. – М.: Наука, 1974. – С. 122-144.
8. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. – М.: Просвещение, 1976.
9. Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро, 1989.
10. Лермонтов М. Ю. Избранное. – М.: Просвещение, 1984.
11. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. – К., 1978.
12. Пастернак Б. Стихотворения и поэмы. – М.: Худ. лит-ра, 1988.
13. Помірко Р., Паславська А. Явище негативної полярності: типологічний аналіз // Мовознавство. - 2003. - Вип. 4. - С. 76-82.
14. Пушкин А. С. Избр. соч. в двух т. – Т. 1. – М.: Худ. лит-ра, 1980.
15. Світличний І. Серце для куль і для рим. – К.: Радянський письменник, 1990.
16. Скляренко С. Твори: В 3 т. –Т. 3. – К.: Дніпро, 1981.
17. Смеляков Чудное мгновенье. Любовная лирика русских поэтов. – Кн. 2. – М.: Худ. лит-ра, 1988.
18. Українка Л. Твори: В 4 т. –Т. 1. – К.: Дніпро, 1981.
19. Франко І. Твори: В 2 т. –Т. 1. – К.: Дніпро, 1981.
20. Цветаева М. Чудное мгновенье. Любовная лирика русских поэтов. Кн. 2. – М.: Худ. лит-ра, 1988.
21. Bernini G., and P. Ramat. "Negative Sentences in the Languages of Europe. A Typological Approach [Empirical Approaches to Language Typology]." Eds. G. Bossong and B. Comrie. – Vol. 16. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1996.
22. Blaszcak J. Investigation into the Interaction between the Indefinites and Negation. // Studia Grammatica 51. – Berlin: Akademie-Verlag, 2001.
23. Dahl Ö. "Typology of Sentence Negation." // Linguistics. – 17 (1-2) (1979). – P. 79-106.
24. Dölling J. "Natürlichsprachliche Negation Und Logische Negationsoperatoren. Ein Beitrag Zur Semantischen Analyse Der Lexikalischen Einheit Nicht." // Linguistische Studien. – A 182 (1988). – P. 1-104.
25. Freud S. <http://gutenberg.spiegel.de/autoren/freud.htm>
26. Horn L. A Natural History of Negation. – Chicago and London: University of Chicago Press, 1989.
27. Jacobs J. "Negation." Semantics: An International Handbook of Contemporary Research. Eds. A.v. Stechow and D. Wunderlich. Berlin: de Gruyter, 1991. 560-96.
28. Kafka F. <http://gutenberg.spiegel.de/kafka/verwandl/verwa003.htm>
29. Paslawska A. "Negative Polaritätselemente Und Ihre Lizenzierung Im Ukrainischen." // Investigations into Formal Slavic Linguistics. Eds. P. Kosta et al. Vol. 1. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003. – P. 673-83.
30. Paslawska A. and A. von Stechow. "Perfect Readings in Russian." Perfect Explorations. Eds. A. Alexiadou, M. Rathert and A. v. Stechow. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2003. – P. 307-62.
31. Payne J. R. Negation." Language Typology and Syntactic Description.: Vol.1 (Clause Structure). Ed. T. Shopen. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – P. 197-242.
32. Rooth M. "A Theory of Focus Interpretation." // Natural Language Semantics. – 1 (1992). – P. 75-116.
33. Zanuttini R. "Syntactic Properties of Sentential Negation: A Comparative Study of Romance Languages." – University of Pennsylvania, 1991.
34. Zanuttini R. Negation and Clausal Structure. A Comparative Study of Romance Languages. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1997

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Паславська – доктор філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: функціональна граматики німецької мови.

ЛОГІЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ КВАЛІФІКАТИВНИХ СЛІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ГРАМАТИЧНОГО КОНЦЕПТУ ЧАСТИНИ МОВИ

Богдан МАКСИМЧУК (Львів, Україна)

У статті розглянуто питання активної і пасивної валентності якісних і відносних прикметників, які, будучи одномісними предикатами щодо реалізації у суб'єктно-предикативній структурі речення (S – P), можуть одночасно виявлятися в багатомісній структурі предиката залежно від специфіки лексичного значення і комунікативного завдання висловлювання.

У зв'язку з цим виділяємо ідеальну структуру логічної валентності $R(x, y, z)$, яка має два варіанти: $R(x)$, де (x) – постійна величина і $R(x, y)$, де (x) – постійна, а (y) – змінна величина. Аргумент (z) є потенційною категорійною величиною, імпліцитно включеною у функцію обидвох предикатів. Лексична обмеженість функції R у структурі $R(z)$ зумовлена специфікою конкретної семантики слова і його здатністю виявляти кількісну диференціацію понятійного змісту. Факультативний модифікатор (z) , реалізуючись у субстантивній і вербальній сфері кваліфікативного слова, набуває граматичного характеру і служить формальним індикатором кваліфікативної атрибуції – граматичного концепту елементарних знаків.

The paper considers the issue of both active and passive valency of qualitative and relative adjectives that as one-position predicate signs in the actualization of the subject-predicate sentence structure (S – P) can at the same time evince themselves in the many position structure of the predicate sign depending of the peculiarities of the lexical meaning and the communicative objectives of the utterance. Proceeding from this we postulate the ideal structure of

the logical valency $R(x, y, z)$ possessing two variants: $R(x)$ where (x) is a constant and $R(x,y)$ where (x) is a constant and (y) is a variable, respectively. The argument (z) appears to be a potential categorial value implicitly included into the function of both predicates. The lexical selectivity of function R in the $R(z)$ structure is pre-determined by the semantic features of the word and also by its ability to reveal the quantitative differentiation of the notional content. The optional modifier (z) finding its realization in the substantival and verbal spheres of the qualificatory word attains a grammatical nature and figures as a formal indicator of qualificatory attribution that is a grammatical concept of elementary signs.

Деякі лінгвісти використовують морфологічну релевантність граматичних форм (морфологічних і синтаксичних) у моделюванні частин мови. Основними системотворчими ознаками морфологічної парадигми вважається у такому випадку референційна тотожність її основ і дистрибутивні властивості синтаксичних доміант. «Різні члени однієї парадигми, - пишуть О.Г. Ревзіна та І.І. Ревзін, - і характеризуються тим, що вживаються у різних позиціях і тим самим підпорядковуються різним типам слів. Тому розмежування за словом-домінантою навряд чи відповідає лінгвальній дійсності» [6: 38]. За даним визначенням слова на зразок «хорошо» і «хороший» - члени однієї парадигми, оскільки для їхньої морфологічної ідентифікації релевантними є типи детермінант (пор.: «очень хорошо» і «очень хороший»), а не типи доміант (пор.: «хорошо работают», «хорошая работа»).

Питання про релевантність факультативної дистрибуції кваліфікативних прикметників в ідентифікації їхньої морфологічної парадигми нерозривно пов'язане з онтологічною природою несамостійної акциденції, оскільки, як відомо, існують не якості, а тільки речі, які наділені певними властивостями. З цього визначення випливає не тільки автономність поняття якості, але й її несамостійний залежний характер. Ця несамостійність виявляється на тлі абсолютної автономії сутностей – речей, оскільки речі – не просто просторові фігури, а об'єкти думки, які, крім просторових фігур, включають відношення, процеси, властивості [8: 253].

Онтологічна несамостійність ознаки втілюється в логічних структурах висловлення – предикатах з одним вільним місцем, яке заповнюється відповідними аргументами. Наприклад, номінатор «*gut*» може бути описаний у термінах предикатної логіки як предикат з одним вільним місцем: $R(x)$. R є функцією від однієї перемінної, а, отже, й одномісним предикатом.

З цього випливає, що на рівні логічної втіленості категорія ознаки є відношенням між предикатом і його аргументом. На синтаксичному рівні аргументи виражені у формі синтаксичних функцій: *Der gute X; X ist gut; Der gut gesinnte X; Der Redner X gut* [7: 235].

Реляційний характер предметно-логічного змісту виявляється у валентній граматичній синсеманті кваліфікативного слова, яке потребує для реалізації свого значення подальших залежних слів. Реалізація реляційної сутності є обов'язковою для кожного кваліфікативного характерного знаку на зразок «*gut*». Без такої реалізації він не може бути включений у речення [2: 111-112].

Глобальний характер структур $R(x)$ у відношенні до всіх елементарних знаків свідчить про категорійну природу одномісних предикатів у логічних структурах висловлення. Логічно детермінуючи синтаксичну доміанту, елементарний знак реалізує синтагматичну активність предмета стосовно до аргумента. Граматично підпорядковуючись синтагматичній доміанті, він набуває тим самим пасивної валентності.

Серед елементарних знаків – так званих «аморфних слів», які імпліцитно виражають своє категорійне значення, існує підвид лінгвальних знаків, валентність яких віддзеркалює багатомісну структуру предикатів $R(x, y, z)$. Наприклад, елементарні знаки *ähnlich, jünger* виражають специфіку відношень між аргументами (x) і (y) . Ці відношення зумовлені структурою екстралінгвальної ситуації й виявляються на граматичному рівні в амбівалентному характері елементарного знака. З одного боку, зв'язок елементарного знака цього типу характеризується інверсійним скеруванням логічної і граматичної детермінації синтаксичних доміант, а з іншого – інверсійним скеруванням указаних видів детермінації щодо лінгвальної репрезентації аргумента (y) багатомісного предиката.

Одновекторний характер логічної і граматичної детермінації в структурі $R(y)$ свідчить про активну валентність елементарного знака, а його синсемантия зумовлює характер цієї валентності. На відміну від обов'язкової граматичної валентності елементарного знака, яка зумовлена онтологічною природою категорії ознаки, цей тип обов'язкової валентності має лексичний характер. За ступенем охоплення лексичного корпусу багатомісний предикат $R(x, y, z)$ посідає периферійну позицію в структурі реляційної пропозиції, а лексеми, які лінгвально реалізують предикат, мають індивідуальну валентність.

Обидва типи логічних предикатів і відповідних валентних розрядів відбивають два види екстралінгвальної ситуації:

- 1) ситуацію, у якій певний об'єкт має певні якості;
- 2) ситуацію, у якій між певними об'єктами існують певні відношення [9: 28].

Різномірні за своєю функціональною специфікою обидва типи інтегровані онтологічною природою аргумента (x) , тобто незалежністю предмета, яка зумовлює залежність ознаки. Таким чином, аргумент (x) слід вважати інваріантним елементом обох предикативних структур.

Аргумент (y) є варіантним елементом і його реалізація залежить від структурної завершеності конструкції (*Er ist seinem Vater ähnlich*), а також від комунікативного завдання речення (*Er ist stolz : Er ist stolz auf seinen Vater*). Варіантний характер аргумента (y) може виявлятися лише в останньому випадку, коли обов'язкова валентність переводить елементарний знак у розряд слів з відносним значенням [1: 40].

У семантичному плані ознаки належать до матеріальних тіл і подій. Останні ж характеризуються інтенсивністю, тривалістю, якісними і кількісними параметрами тощо. [4: 144]. З цього випливає, що елементарний знак як логічний предмет відкриває ще одне «вільне місце», яке заповнюється аргументами-детермінаторами його лексичного змісту $R(z)$. Наявність того чи того детермінатора (*sehr, so, ungemein, vollkommen*) продиктовано специфікою семантики елементарного знака і комунікативною настановою висловлювання. Отже, валентність елементарного знака на детермінатори – це одна з його потенційних синтагматичних можливостей, реалізація якої є факультативною, комунікативно зумовленою. Необлігаторний характер аргумента (z) пояснюється ще й тим, що реалізація елементарного знака в комунікативній одиниці мови не передбачає обов'язкову реалізацію його кваліфікативного модифікатора, тому ідеальна структура логічної властивості елементарного знака виражається формулою $R(x, y, z)$. За типом предиката ця формула розкладається на два варіанти: $R(x)$, де (x) постійна величина, і варіант $R(x, y)$, де (x) постійна, а (y) змінна величина. Постійний або змінний характер аргумента визначається відношенням цих формул до структури реалізації, яка у свою чергу зумовлена реалізацією того чи того лексико-семантичного варіанта семантичної структури елементарного знака.

Вплив варіантного характеру семантичної структури елементарного знака на структуру комунікативного висловлювання передбачає альтернативне самостійне існування обох видів предикатів і детермінує постійний статус обох аргументів у структурі предиката.

Що ж стосується аргумента (z), то він є потенційною категорійною величиною, яка імпліцитно включена у функцію обох предикатів. Щодо комунікативної реалізації він є факультативним і не детермінований ні граматичною, ні семантичною синсемантиєю елементарного знака.

Таким чином, аргумент (z) є факультативним тільки на рівні поверхневої валентності. У плані змісту, тобто на рівні глибинної валентності, він імпліцитно пов'язаний з предикатом, з номенклатурою його валентних місць. У зв'язку з цим С. Д. Кацнельсон зазначає, що «предикат у цьому випадку не містить специфікованих «місць» для кожного зі своїх компонентів, а вказує лише на загальне категорійне значення, якого вони стосуються» [4: 146].

Стосовно до реалізації і лексичного обсягу в ідеальній предикативній структурі виділяються центр і периферія. До периферії логічної валентності елементарного знака належать структури $R(z)$ і $R(x)$, які відзначаються низькою синтаксичною продуктивністю і яка обмежена індивідуальною (аргумент « y »), або груповою (аргумент « z ») валентністю, а також різною специфікою відношення обох аргументів до реалізації валентних потенцій.

У центрі предикативної структури є відношення $R(x)$, без реалізації якого елементарний знак не може стати актуальним знаком, тобто набути комунікативної функції. Реалізація граматичної синсемантиї елементарного знака за допомогою структури $R(x)$ відкриває можливість для реалізації предикативних структур $R(z)$ і $R(y, z)$. Для перетворення цієї можливості в дійсність необхідні додаткові умови. Так, для реалізації структури $R(x)$ подібною умовою служать фактори комунікативного й семантичного порядку, а для реалізації структури $R(y)$ – фактори лексичної синсемантиї словесних знаків. Центральне місце в системі предикативних відношень структура $R(x)$ забезпечує собі лексичним обсягом функції R . У лексичний обсяг R входять елементарні знаки (абсолютні або відносні), тоді як лексичний обсяг предикативних структур $R(y)$ включає лише лексичні одиниці з відносним значенням. Лексична обмеженість функції R у структурі $R(z)$ зумовлена специфікою конкретної семантики слова і його здатністю виявляти кількісну диференціацію свого понятійного змісту. Ця кількісна диференціація має місце не тільки в структурі $R(z)$, але й у системі ступенів порівняння елементарних знаків.

Вивчення логічної валентності різних елементарних знаків дозволяє припустити, що найбільшою інформативністю щодо індикації граматичного концепту повинна володіти предикативна структура $R(x)$, яка характеризується як глобальним лексичним діапазоном, так і всезагальною формою реалізації граматичної синсемантиї елементарного знака.

Структура ж $R(y, z)$ позбавлена будь-якої граматичної інформації, оскільки її існування зумовлене не граматичними, а семантичними факторами. Що ж стосується предикативної структури $R(z)$, то вона наділена незначною інформативністю через факультативний характер реалізації аргументу Z в обох предикативних структурах $R(x)$ і $R(y)$. Однак, і структура $R(z)$, як і структура $R(x)$, не мають самі по собі достатньої інформативності для виявлення граматичного концепту елементарного знака, оскільки вони властиві й іншим класам слів.

Загалом належність до структури $R(x)$ характерна для всіх залежних класів слів, які групуються навколо структурного каркасу будь-якого речення – підмета і присудка, а належність до структури $R(z)$ властива не тільки елементарним знакам (*sehr gut*), але й іншим категоріям слів, і, зокрема, прислівникам (*sehr oft*), дієсловом (*Es interessiert mich sehr*), інтенсифікаторам (*ein sehr grausam aussehender Mann*),

предикативним словам (*Es tut mir sehr leid*). Виходячи з цього, обидві предикативні структури вміщують надзвичайно широку граматичну інформацію, яка повинна якимось чином деталізуватись. На рівні логічної валентності подібна деталізація граматичної інформації предикативної функції здійснюється в інтегральній предикативній структурі $(z) R(x)$, яка конституюється граматичною синсемантиєю логічного предиката і його потенційним факультативним елементом. Ідентифікація такої предикативної структури можлива внаслідок тотожності функцій обох предикативних структур, а також у зв'язку з тим, що аргумент (z) є потенційним членом структури $R(x)$, а аргумент (x) – обов'язковою умовою комунікативної реалізації структури $R(z)$. Порівняно зі структурами $R(x)$ і $R(z)$ предикативна структура $(z) R(x)$ обмежує граматичний діапазон функції словесними знаками *gut, gern, grausam* – інтенсифікаторами, які, з одного боку, мають граматичну сенсемантию, а з іншого – здатність до детермінативної модифікації.

Таким чином, на рівні поверхневої структури речення лінгвальні одиниці на зразок *gut, gern, oft, grausam, angst und bange* можуть бути об'єднані в одну парадигму за тим самим набором слів-детермінаторів. Інтегруючись в один клас слів за типом факультативної валентності, усі ці слова диференціюються як за набором детермінативних позицій, так і за здатністю до синтаксичної пермутації навколо синтаксичного ядра S – P. Здатність до пермутації виявляє у свою чергу «парадигматичні ряди семантико-синтаксичних функцій, відповідно до яких визначається функція лексичного значення в мовленнєвому ланцюжку» [4: 186].

Будучи членом атрибутивної синтагми, факультативний модифікатор виконує суто семантичну функцію, яка полягає в екстенціональному уточненні поняття логічного предиката. На тлі ж уточнення граматичного втілення аргументу (x) факультативна дистрибуція включається в цілісну дискретну одиницю, яка може бути або позиційним членом речення, або ж різними композиційними членами речення залежно від морфологічної репрезентації синтагматичної домінанти. У цьому випадку факультативна дистрибуція набуває граматичного значення, оскільки вона співвідноситься з модельованим характером взаємозв'язку елементарного знака із семантичною домінантою в межах системної біфункціональності (*ein guter Redner – er redet gut*) і виявляє індиферентність до різних типів предметно-логічної співвіднесеності слова (відношення, неозначене число, обсяг, агрегатний стан тощо).

Корелюючи з формалізованою категорією, факультативна дистрибуція служить водночас її формальним вираженням, яке все ж таки позбавлене глобального характеру через певну комунікативну і семантичну обумовленість (пор., наприклад, лінгвальні одиниці типу *tot, blind* і т.д.).

Факультативна дистрибуція є не тільки безпосереднім релевантним виразником граматичного концепту, але й допоміжним індикатором лексико-граматичної тотожності елементарного знака в межах його морфологічних альтернатив, оскільки «всі словоформи тієї ж лексеми характеризуються однаковою лексичною сполучуваністю [3: 39], наприклад: *Warum heiratet er so eine dumme Frau. Nur Luise konnte so dumm sein zu glauben, das sei dasselbe gewesen. Was red'st du so dumm daher.*

Враховуючи широкий позиційний параметр (*so Leute, er arbeitet so*), факультативні компоненти виявляють свій релевантний смисл в конституюванні тотожності парадигми лише такою мірою, якою вони імплікують семантико-синтаксичну функцію елементарного знака і його лексичне значення. Якщо тотожність основи є семантичною передумовою тотожності граматичних морфем (*gut-er, gut-es, gut-e, gut-ø* і т.д.), то факультативні дистрибутивні компоненти утворюють формальну основу цієї граматичної рівності та разом із морфологічною парадигмою беруть участь у формуванні і фіксації граматичного концепту на одній із ділянок його лексичної бази.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамов Б.А. Синтаксические потенции глагола (в сопоставлении с потенциями других частей речи) // Научн. докл. высш. школы. Филол. науки, 1966. – №3.
2. Адмони В.Т. Завершенность конструкции как явление синтаксической формы // Вопросы языкознания, 1958. – №1.
3. Бархурдов Л.С. О некоторых проблемах трансформационной грамматики // Научн. докл. высш. школы. Филол. науки, 1965. – №3.
4. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972.
5. Клычков Г.С. Специфика семантических изменений в различных частях речи. // Вестник Моск. ун-та (Серия историко-филологическая), – 1958. – №2.
6. Ревзина О.Г., Ревзин И.И. Проблемы частей речи в современной лингвистике. // Лингвотипологические исследования. – Вып. 2, Изд-во Моск. ун-та, – М.: 1975.
7. Bondzio W. Das Wesen der Valenz und ihre Stellung im Rahmen der Satzstruktur. – „Wiss. Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Gesellschafts- und Sprachwiss. Reihe“ – 1969. – Hf. 2.
8. Klaus G., Buhr M. Philosophisches Wörterbuch. 2. B-de, Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1971.
9. Schmidt P. Zeichen und Wirklichkeit. // In: Linguistisch-semantische Untersuchungen. – Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1966.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Максимчук – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історична та теоретична граматики німецької мови.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗІСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ УСКЛАДНЕНОЇ СЕМАНТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Марія ГРЕБ (Бердянськ, Україна)

У статті описано функціонування зіставних речень ускладненої семантики. Указано, що в окремих конструкціях зіставне відношення супроводжується вираженням додаткових смислових значень: єднальним, протиставним, градаційним, просторово-ототожнювальним, допустовим, причиновим, наслідковим. Вираження ускладненої семантики таких речень передбачає використання своєрідних мовних засобів.

Functioning of comparative sentences with complicated semantics is considered in the following article. It is mentioned that in separate constructions comparative connection is entailed with the expression of additional notional meanings. They are the following: copulative, comparative, gradational, preferential, space-identified, concessive, causal, consequent. The expressing of complicated semantics of such sentences contemplates using the peculiar linguistic means.

З'ясування особливостей змістових відношень між частинами складних зіставних конструкцій показує, що у багатьох випадках виникає можливість ускладнення семантики речення іншими типами змістових відношень, що загалом притаманне синтаксичній системі української мови [3 : 285]. Причини цього явища в системі синтаксичних одиниць на сьогодні знайшли своє пояснення в теорії асиметрії мовного знаку та змісту, що вони експлікують. На сьогодні наявний значний корпус праць, у яких висвітлюється ця проблема [9; 7; 2; 5; 4; 3].

Суть явища асиметрії полягає в тому, що в межах конструкцій, репрезентованих структурною схемою одного виду, може формуватися значення іншого виду. Таким чином, асиметричними конструкціями є такі, зміст яких «не відповідає структурній схемі, відходить від зразка, заданого його структурним механізмом» [9 : 306]. У роботі такі конструкції названі зіставними реченнями ускладненої семантики.

Мета статті полягає у виявленні особливостей взаємодії зіставної семантики з іншими типами смислових відношень: єднальним, протиставним, градаційним, просторово-ототожнювальним, допустовим, причиновим, наслідковим.

Особливістю зіставних конструкцій ускладненої семантики є те, що, крім зіставного змісту двох пропозицій, представлених предикативними центрами частин, виникає ще й додатковий зміст логічної природи. Цей зміст виражений імпліцитно.

Так, у складі семантичної структури аналізованих конструкцій поряд із головним зіставним значенням виявлені такі додаткові змістові відношення між пропозиціями, як:

- 1) єднальні;
- 2) допустові;
- 3) причини;
- 4) наслідку;
- 5) порівняння;
- 6) преференційності.

Очевидним і закономірним є те, що між пропозиціями, які входять у відношення зіставлення, може бути й відношення **єднальне**. Це зумовлено самою природою формування зіставлення як логічно-мисленневої операції. Мовець спочатку поєднує ситуації дійсності для наступного виявлення між ними подібності чи розбіжності. Проте не завжди поєднувані й зіставлявані за певним параметром ситуації можуть бути однозначно витлумачені виключно як зіставлявані. Інколи лише за умови наявності контексту можливе однозначне трактування їх саме як зіставних або єднальних. Так, наприклад, речення *Виявилось, що йдуть шевченківськими місцями, чи десь недалеко від них, а верби, що так розкішно хиляться понад ставками, – це, може, ті самі, що були описані це Нечуєм-Левицьким* (О.Гончар) може бути витлумачене і як зіставне, і як єднальне. Підставою для зарахування його до зіставних є наявність двох пропозицій, що зіставляються за параметром динамічності/статичності: *вони йдуть, а верби стоять це з часів Нечуя-Левицького*. Ця семантика підтримується і формальними та формально-семантичними характеристиками конструкції. Єднальна ж семантика відношень між частинами формується на ґрунті імпліцитної однорідності компонентів частин, яку можна виразити в такий спосіб: *Вони йдуть місцями Шевченка і Нечуя-Левицького*.

Вище вже йшлося про те, що дослідники складносурядних зіставних речень указують на присутність єднальної семантики між частинами складної зіставної конструкції у випадках, коли сполучником **а** поєднується не дві пропозиції, а більше. Для цього є певні підстави, зокрема відмінність цих конструкцій за характером сурядного зв'язку (закритістю/відкритістю) від конструкцій із власне – зіставними відношеннями. Проте інший формально-семантичний параметр цих конструкцій, а саме наявність сполучника **а** все ж сприяє тому, що семантику цих речень можна розглядати саме як зіставну. У розв'язанні цього питання переконливою є думка дослідників про те, що важливу роль у визначенні загальної семантики відношень у зіставних конструкціях, де можливий і єднальний, і зіставний сполучники, відіграє, окрім формального показника, ще й семантика частин, яка або підтримує, або

заперечує семантику засобу зв'язку [8 : 32]. Так, у реченні *А вечір палить вікна, а синя хмара жаром пройнялася, а синій ліс просвічує вогнем, а вітер віти клонить і співає мені пісні в ушах* (М. Рильський) значення сполучника *а* в цілому підтримується семантикою частин, у яких знаходиться вияв зіставлення динамічних процесів, характерних для різних актантів. І хоча цю ж конструкцію можна представити й у такому вигляді: *І вечір палить вікна, і синя хмара жаром пройнялася, і синій ліс просвічує вогнем, і вітер віти клонить і співає мені пісні в ушах*, проте це буде суперечити комунікативному наміру мовця, який показує різницю в процесах, що відбуваються з різними предметами у час заходу сонця, показує індивідуальну реакцію кожного окремого предмета на цю подію, а не просто констатує факти, подаючи їхній перелік.

Можливість виділення **допустового** компонента змісту між пропозиціями з домінуючим зіставним відношенням зумовлена тим, що ситуації, які зіставляються, пов'язані між собою ще й логікою допуску. Тобто в одній із частин виражена така ситуація, яка відбувається всупереч тому, про що йдеться в іншій. Так, у реченні *Сміються знову трави, квіти... А Сльози це тремтять на них* (О.Олесь), окрім змістового відношення зіставлення, наявне ще й значення допустовості, семантика якого може бути виражена такою структурою: ситуація А відбувається, хоч і не повинна мати місця, тому що ситуація Б суперечить цьому. Пор.: *Сміються знову трави, квіти, хоч сльози це тремтять на них*.

Своєрідно виявляється допустове значення в конструкції *Пропали пани гетьмани, а кобила й порох із'їла* (К. Буревій). Семантична трансформація конструкції дозволяє виділити глибинний зіставний зміст, який може бути представлений такими пропозиціями: *Раніше коням нічого було їсти, бо пани все з'їдали, а тепер коням взагалі нічого їсти, що навіть порох поз'їдали*. Допустове ж значення виникає як наслідок редукції і може бути представлено так: *Хоч панів вже немає, які раніше все з'їдали, а коням усе одно нічого їсти*.

Допустове значення наявне й у таких конструкціях, як: *Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ* (М. Стельмах); *Іще не попрутухали усі зірочки, а вже наш Кузьма Трохимович і скочив...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Як там кажуть: по бороді текло, а в рот не попало* (Г. Квітка-Основ'яненко). *Вже сонце зайшло, вже ніби дрімота розлилась над густими садками, над густими лісами, а дід усе розказував, а діти все слухали* (І. Нечуй-Левицький). В останній конструкції зіставне відношення й допустове фактично рівносильні. Пор.: *Хоч сонце вже зайшло, вже ніби дрімота розлилась над густими садками, над густими лісами, проте дід усе розказував, а діти все слухали і Вже сонце зайшло, вже ніби дрімота розлилась над густими садками, над густими лісами (= все почало дрімати, спало), а дід усе розказував, а діти все слухали (а діти не спали, тому що дід не давав)*. Проте формальні показники конструкції та смислова паралельність частин, заснована на двох асоціативних рядах, дозволяє її все ж кваліфікувати саме як зіставний різновид, а не асиметричну допустову конструкцію.

Значення **причини** також може виявлятися в реченнях зіставної семантики. Умовою того, щоб одна із частин складносурядної зіставної конструкції створила причинове тло для іншої, є співвіднесеність ситуацій дійсності, виражених у пропозиціях, як причини й наслідку. Щоправда при цьому причиновість є опосередкованою, тому що важливішим є семантично значущий компонент зіставлення. Наприклад, у реченні *І курчата без води заливаються, а квочка не зна, що далі робити, де води шукати* (М. Куліш).

Непоодинокими також є випадки, коли між пропозиціями, які за своїм змістом є зіставляваними, актуалізується додатковий змістовий компонент - **наслідок**, наприклад: *То, бабусю, як той казав: пани б'ються, а в нас чуби тріщать* (К. Буревій).

Так, у реченні *Мати стане на неї гримати, а вона жартує, регочеться* (Г. Квітка-Основ'яненко) домінуючим семантичним відношенням є відношення зіставності, на що вказує сполучник *а* та про що свідчить наявність двох асоціативних рядів. Пор.: *Мати сердиться, а вона регочеться*. Якщо ж трансформувати це речення, переставивши частини, то виявиться, що така операція можлива лише з паралельною зміною сполучника *а* на підрядний сполучник **коли (як)**, пор.: **Вона жартує, регочеться, а мати стане на неї гримати і Вона жартує, регочеться, як мати стане на неї гримати*. На заваді реалізації складносурядним зіставним реченням, характерної для цього типу гнучкості структури, стоїть модальність частин.

Особливої уваги потребують конструкції із значенням **преференції**, оскільки, як уже зазначалося, операція зіставлення ситуацій є одним із етапів формування семантики віддання переваги. Тобто зіставний компонент змісту фактично виступає супровідним у преференційних конструкціях.

Преференційні відношення між частинами складних конструкцій формуються на ґрунті семантики двох альтернативних пропозицій, одній із яких мовець віддає перевагу. В дослідженнях із синтаксису вказується на те, що зіставлення двох пропозицій є одним із етапів формування преференційного значення [13]. То ж не дивно, що для конструкцій із значенням преференції характерною є наявність зіставного сполучника *а*. *Я ж кажу, що від чорта одхреститися, а від москаля не відмолитися* (К. Буревій), пор.: *Я ж кажу, легше від чорта відхреститися, ніж від москаля відмолитися*.

У ряді досліджень, присвячених питанням семантики складного речення [6; 13; 12], вказується на те, що для багатьох конструкцій інших структурних і семантичних типів характерною є контамінація

семантики основного відношення, яке підтримується структурною схемою того чи іншого виду складного речення, із семантикою зіставності.

Так, М. Заборна показує, що у складних реченнях реального порівняння має місце ускладнення основної семантики зіставним компонентом, якщо задовольняються такі умови: 1) предикатні позиції головної й підрядної частин заповнюються дублетними або тотожними лексемами, які найпоширеніше підкреслюють подібність двох ситуацій; 2) більшість симетричних не предикатних позицій посідають однакові лексеми; 3) компаративні контрасти, які створюють у не предикатних позиціях лексеми з різним значенням, фісуються в одній, максимум у двох позиціях [6 : 122]. Такі вимоги задовольняються в конструкціях на зразок [*Колись ти тільки через людей чув про те знамените колесо історії, а) зараз можеш власноручно помацати його, як мацав допіру колесо уральського танка (О.Гончар), І вогкими від хвилювання та підсвідомого щастя очима проводить його вздовж Великого шляху, як нещодавно проводила воїнів (М. Стельмах).*

Протиставний компонент змісту (як варіант реалізації зіставного відношення) так само трапляється в реченнях реального порівняння, наприклад: *Він панує тут, як ніколи не панував там – у тій неймовірно казковій, відкритій ним країні, [що зробила його ім'я девізом і прапором всіх мандрівників і всіх – ось таких – конкістадорів] (І. Багрянний), Мирослава горнулася до нього, як ніколи не горнулася, не відхилилася ні од його уст, ні од його рук (М. Стельмах).*

У дослідженні, присвяченому складнопідрядним **просторово-ототожнювальним** реченням, М. Арделян відзначає, що серед конструкцій цього семантико-синтаксичного різновиду також має місце ускладнення зіставним семантичним компонентом. За вихідне положення дослідниця бере цілком умотивоване спостереження про те, що пропозиція, репрезентована в підрядній частині просторово-ототожнювальних речень, може підвищуватися в рангу внаслідок її взаємодії з пропозицією, вираженою в головній частині, що відбувається завдяки наявності в семантичній структурі цих речень кількох асоціативних зв'язків [1 : 176]. Так, у просторово-ототожнювальних реченнях *Де інші протестували і обурювалися, там я тільки переконувався і доводив (Г. Хотеквич), Де вчора місили багно, – сьогодні сухо і чепурно (О. Гончар), Там, де інша просто впала б, розідравши панчохи і розбивши коліно, зіпсувавши настрої собі та іншим, вона несвідомо створювала ніжний і хвилюючий цирк з глибиною хвилювань, які не притаманні цирковому видовищу (О. Гончар)* наявні усі необхідні лексико-семантичні складові, які необхідні для виникнення відношень зіставності. Конструкції цього типу можуть легко бути трансформовані в складносурядні зіставні речення зі сполучником а, пор.: *Одні протестували і обурювалися, а я тільки переконував і доводив; Вчора місили багно, а сьогодні сухо і чепурно; Всі впадуть, розідравши панчохи і розбивши коліно, зіпсувавши настрої собі та іншим, а вона створить ніжний і хвилюючий цирк з глибиною хвилювань, які непритаманні цирковому видовищу.*

До спостереженого дослідницею варто додати, що для власне – зіставних конструкцій характерними є локальні конкретизатори, які, на відміну від речень просторово-ототожнювальної семантики, не відіграють ролі у визначенні синтаксичного типу зіставних речень, проте посідають важливе місце у формуванні семантики зіставних речень, у яких одним із компонентів, взятих за основу зіставлення чи протиставлення, є саме просторовий параметр. Пор.: *Тут же біля неї продавалася терта кабака і тютюн у пашукаx; а там – залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири, підвіски, ухнали й усе, чого треба (Г. Квітка-Основ'яненко); Навколо неясно окреслювались приплюснуті клатті села, обведені сивою імлюю дерева, а на сході, опереджаючи сонце, розтікалися холодні охрові смуги; У дуплі знову шеберхнув вітерець, а на шляху стихла пісня (М. Стельмах).* А у реченнях на зразок *Тут я ніхто інший, як господар, а там я ніхто, як будь-який інший (Із усного мовлення)* зіставна семантика втрачає свої повноваження за відсутності хоча б одного просторового конкретизатора, тому що саме він є одним із компонентів, що створюють два ряди асоціативних зв'язків, пор.: *Тут я господар, а я ніхто.*

Виявлено нашарування зіставного компоненту змісту також у складних конструкціях із панівним градаційним відношенням. Так, у «Русской грамматике» (1980) зокрема зазначається, що “в основі градаційних відношень лежить зіставлення або протиставлення за ступенем значущості: повідомлюване в одній частині конструкції представлене як тим чи іншим чином більш значуще, дієве чи переконливе порівняно з тим, про що йдеться в другій частині” [11 : 632]. Сучасні дослідники, погоджуючись із такою характеристикою градаційного відношення, ще додають, що операція зіставлення в широкому розумінні є однією з визначальних у формуванні відношень градації, яка відбувається на етапі дотекстового формування конструкції [12 : 143]. Особливістю семантики градаційних конструкцій є те, що пропозиція другої частини є допоміжною, додатковою до змісту першої, причому друга пропозиція виконує роль логічного завершення першої, забезпечує достатність її змісту, який насамперед спрямований на слухача (читача) на шляху його переконання мовцем. С. Шувалова слушно відзначила, що для зіставлення, наявного в градаційних конструкціях, характерна реалізація не на рівні диктуму, а на рівні модусу. Так, трансформували градаційне речення [*Ой-бо допекла мені до живого та праця! Ненавиджу її, як невольник свої кайдани,] але так само, як невольник кайданів, так я її не можу позбутися й на хвилину. Навіть у сні не перестаю працювати, не можу розстатися з моєю мукою (І. Франко)* у конструкцію інформативного характеру на зразок *Я не можу позбутися праці ні на хвилину й у сні продовжую*

працювати, втрачає градаційний компонент разом із зникненням зіставлених модусних характеристик, тобто виявлених у висловленні мовцем оцінки ситуації, його ставлення до них.

Відношення власне-зіставлення підтримує в градаційних реченнях семантику частин, які повідомляють про подібні ситуації, явища тощо, напр.: *Марія Іванівна не любила хлопця, та ще й Тетяна підігрівала цю нелюбов всякими байками* (О. Слісаренко), пор.: *Марія Іванівна не любила хлопця, а Тетяна підігрівала цю нелюбов всякими байками* (= також не любила, але ще й підігрівала всякими байками). Відношення протиставлення в градаційних реченнях формується завдяки тому, що зміст другої предикативної частини контрастує зі змістом першої частини, наприклад: *[Але ці жарти відскакували від Назарова, як м'яч від стінки.] Він не тільки не ображався на товаришів, а навіть сам охоче підтримував такі розмови* (Д. Ткач), пор.: *Він не ображався на товаришів, а сам охоче підтримував такі розмови*.

Також у градаційних конструкціях зіставний компонент, який виконує роль допоміжного змістового відношення, сприяє тому, що відбитий у другій частині висловлення стан речей, оцінюється як нестандартний, що й забезпечує достатність висловленню, як, наприклад, у реченні *[Вона стала сімнадцятирічною на розквіті квіткою, і] цей розквіт малювала собі, ділячись з Захаром, як майбутнє не лише відомої музикальної діячки, що буде виконувати чужі твори, але й сама неодмінно сяде за композиторський пульт і, може, буде першою жінкою – відомим композитором* (І. Ле) [12 : 85].

Отже, відношення зіставлення досить часто взаємодіє з іншими типами змістових відношень між частинами складних речень різних типів та різновидів, що засвідчує його унікальність як смислового концепту, а з іншого боку, вказує на неабияку продуктивність в процесі створення інших смислових відношень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арделян М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Х., 2002. – 211 с.
2. Арупонова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 340 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1982. – 219 с.
5. Гак В.Г. Категория модуса предложения // Предложение и текст в семантическом аспекте. – Калинин: КГУ, 1978. – С. 19-26
6. Заборна М.С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Тернопіль, 1996. – 167 с.
7. Карцевский С. Об асимметрическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания 19-20 вв. в очерках и извлечениях. – Ч 1. – М. – 1965.
8. Крейдлин Г.Е., Падучева Е.В. Взаимодействие ассоциативных связей и актуального членения в предложениях с союзом *a* // Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы. – 1974. – № 9. – С. 31 – 37.
9. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: Дис. ... д-ра філол. наук. 10.02.01 / Терноп. держ. пед. ін-т. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
10. Ломакович С. В. Роль лексики у формуванні змісту складного речення // Лінгвістичні дослідження. Наук. вісник. – Вип. 3. – Харків: ХДПУ, 1997. – С. 149 – 153.
11. Русская грамматика. В 2 т. / А. Брызгунова, К.В. Бабухан, В.А. Ицкович и др. – Т. 2. Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
12. Спільник Т.М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови. Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Х., 2004. – 178 с.
13. Ткач П.Б. Значення преференції та його вираження у складних синтаксичних конструкціях сучасної української мови. Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Х., 2004. – 201 с.
14. Шувалова С. А. Типы сопоставительных отношений между частями сложных предложений // Идеографические аспекты русской грамматики / Под ред. В.А. Белошапковой и И.Г. Милославского. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – С. 134 – 145.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Греб – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін для неспеціальних факультетів Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: проблеми синтаксису сучасної української мови.

СТРУКТУРА ИНФИНИТИВА В ДИАЛЕКТАХ ДРЕВНЕНЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Лиляя ДОЛГОПОЛОВА (Киев, Украина)

У статті досліджується структура інфінітива давньонімецької мови, розгадаються особливості її формування у верхньонімецьких і нижньонімецьких діалектах.

The article deals with the structure of infinitive in Old German, the peculiarity of its building in High German and Low German.

Реализация одного и того же языка в разных условиях его конкретного существования бесконечно разнообразна. В процессе его познания следует учитывать тот факт, что язык, с одной стороны,

представляет собой единство и, с другой стороны, – многообразие его территориальных вариантов, называемых диалектами.

Диалектические исследования необходимы при изучении эволюции языка. Диалекты развиваются параллельно с литературным языком, но неравномерно. С одной стороны, в них сохраняется то, что исчезло в литературном языке – отсюда возможность для углубления познаний в истории языка; с другой стороны, они обнаруживают новые явления, что дает возможность для прогнозирования [5: 5].

Изучение морфологических особенностей немецкого языка невозможно без учета данных немецкой диалектологии. Известно, что результатом исторической судьбы немецкого народа явилась крайняя расщепленность немецких диалектов и чрезвычайная замедленность процесса формирования общенемецкого национального литературного языка [3: 3].

Актуальность данного исследования состоит в том, что анализ эволюции структуры инфинитива позволяет решить вопрос о систематизации морфологических различий немецких диалектов и определении значимости частных диалектических фактов в общей перспективе исторической грамматики немецкого языка.

В качестве предмета исследования в статье выступает структура инфинитива в древненемецких диалектах в её развитии. Цель такого исследования заключается в том, чтобы на основе характеристики структурных особенностей и изменений инфинитива выявить своеобразие его развития в диалектах немецкого языка. В соответствии с поставленной целью в статье решаются следующие задачи:

- рассмотреть проблему диалектного членения древненемецкого языка;
- выявить специфику образования форм инфинитива с учетом территориального фактора;
- проследить морфологические изменения диалектных форм инфинитива в период с 8 по 11 столетия.

Методологической основой работы является морфологический анализ инфинитива в диалектическом единстве диахронии и синхронии.

Источниками фактического материала послужили языковые памятники верхненемецких и нижненемецких диалектов 8 – 11 столетия.

Диалектология немецкого языка является одной из наиболее разработанных направлений в современной германистике. Первые пробы диалектных наблюдений встречаются в грамматических трактатах 12 – 13 веков и представляют собой ценное свидетельство об особенностях местных диалектов того времени. Лингвистическое осмысление проблем диалектологии появляется в 19 веке в работах Й.А.Шмеллера, К.Вейнгольда, К.Мюлленгофа, Ф.Вредэ и других. Важной задачей на тот период была разработка классификации немецких диалектов и создание атласа их распространения, а также выявление и описание взаимодействия диалектов.

Систематическое изучение проблем немецкой диалектологии в отечественной лингвистике связано с именем В.М.Жирмунского, результаты многолетних исследований которого отражены в фундаментальном труде «Немецкая диалектология» [3]. Ведущую роль в развитии немецкой диалектологии как науки сыграли также исследования лингвистов М.М.Гухман, О.И.Москальской, Л.Р.Зиндер, Т.В.Строевой, Н.Н.Семенюк, Н.И.Филичевой и других.

Проблемы построения сравнительно-исторической морфологии немецких диалектов разрабатывались, прежде всего, В.М.Жирмунским [3], его учениками и последователями Л.Р.Зиндер, Т.В.Строевой [4; 5], Н.И.Филичевой [6]. Работа Л.Р.Зиндер и Т.В.Строевой «Историческая морфология немецкого языка» представляет собой сравнительно-историческое описание морфологии немецкого языка, в которой на основе детального сопоставительного анализа раскрываются важнейшие закономерности развития морфологического строя.

Важнейшим вопросом для немецкой диалектологии остается проблема классификации диалектов. Основу для первичного разделения немецких диалектов составляет степень их участия во втором передвижении согласных. По этому признаку различают два больших диалектных ареала: *верхненемецкий* и *нижненемецкий*. Верхненемецкий ареал охватывает южную и среднюю часть языковой области, которые соответственно называются *южнонемецкими* и *средненемецкими диалектами*. В классификации диалектов древненемецкого языка спорным является принадлежность восточнофранкского диалекта к одной из групп верхненемецкого ареала. В традиционной классификации франкские диалекты представлены в обеих группах [21: 34; 8: 160; 1: 69]:

Верхненемецкий	Средненемецкий
1. баварский	1. средненемецкий франкский
2. верхненемецкий франкский	а. рейнскофранкский
а. южнорейнскофранкский	б. среднефранкский
б. восточнофранкский	(мозельскофранкский, рипуарский)
3. алеманский	2. тюрингский

В.М.Жирмунский считал неправомерным факт объединения отдельных частей франкского с другими, нефранкскими диалектами [3: 51]. В предложенной им классификации франкские диалекты входят в средненемецкую группу [2: 45-46]. Подобного мнения придерживаются также немецкие лингвисты Г.Меттке и В.Брауне [8: 160].

Что касается нижненемецкого ареала, то все исследователи сходятся во мнении, что в древненемецком языке эта группа представлена древнесаксонским диалектом.

Грамматическая дифференциация немецких диалектов гораздо менее значительна, чем фонетическая. Различия могут выражаться в употреблении морфологических категорий, наличии/отсутствии в диалекте простого прошедшего и др. (см. подробнее [3: 377; 5: 15-17]).

Структура инфинитива была единой для всех диалектов древненемецкого языка. Её особенностью является сохранение трех- и четырехморфемного членения в зависимости от вида инфинитива (несклоняемая и склоняемая формы). Несклоняемая форма считалась исходной и состояла из глагольной основы настоящего времени (корень + основообразующий суффикс) и суффикса инфинитива. Основообразующий суффикс частично сохранял распознавательную функцию у слабых глаголов:

		верхненемецкий	нижненемецкий
Сильное спряжение	-	<u>an-</u>	<i>grīfan, neman nīman</i>
Слабое спряжение	1 класс	- <u>jan(jen)-</u>	<i>nemnen, diurian nemnian</i>
	2 класс	- <u>ōn-</u>	<i>machōn, ahtōn makon</i>
	3 класс	- <u>ēn-</u>	<i>habēn, ardîlên, hebbian</i>

Склоняемая форма инфинитива дополнительно получала падежную флексию; форма дательного падежа сопровождалась обязательным употреблением предлога.

Усложнение обеих форм инфинитива происходило также за счет префикса *ge-* с предельным значением. Таким образом, основными маркерами древненемецкого инфинитива следует считать его суффикс, предлог инфинитива дательного падежа и префикс с предельным значением. Рассмотрим диалектные особенности составляющих инфинитива.

Верхненемецкий ареал

Баварский диалект

Баварский диалект представлен памятниками *Das Wessobrunner Gebet* (8 ст.), *Muspilli*, *Petruslied*, *Freisinger Parenoster*, *Aus den Monsee-Wiener Fragmenten*, *Exhortatio ad Plebem Christianam* (9 ст.), *Bairischer Psalm 138* (10 ст.), *Die altdeutsche Genesis*, *Merigarto*, *Othlos Gebet*, *Ezzos 'Cantilena de Miraculis Christi' (V)* (11 ст.). Анализ показал, что в источниках 8 и 9 столетий прослеживается четкое различие в вокализме, обусловленное морфологическими особенностями инфинитива. Отмечается употребление суффикса *ki-/gi-* и *ka-/ga-* с предельным значением: *rahhon – kirahhon*, *tarnan – kitarnan (M)*; *nerian – ginerain (PL)*, *gasehan (M-WF)*, *galaupenne*, *canesan -ganesan (Ex)*:

daz er mac ginerian ze imo dingenten man. (PL, 2)

«чтобы он смог исцелить Его слугу».

Dar in mach er srerian den er uuili nerian. (PL, 3-4)

«Что в Его власти определить, кого Он хочет вылечить».

Форма дательного падежа инфинитива употребляется с предлогом *za*: *za uuidarstantanne (WG)*. Отмечен также единичный случай употребления предлога *ze* с несклоняемым инфинитивом: *ze uuesan (FPN)*. В 10 столетии наблюдается первые случаи унификации огласовки суффикса, в результате которого *a*, *ja*, *je* вытесняются редуцированным *e*: *intrinnen (rinnan)*, *stellen (stellan)(BP138)*. В дальнейшем этот процесс коснулся также и гласного *ō* в суффиксах глаголов слабого спряжения 2 класса. В памятниках 11 столетия еще встречаются оба варианта: *machen – machon (AG)*. О том, что процесс выравнивания вокализма суффикса происходил неравномерно, могут свидетельствовать факты, зафиксированные в источнике *Othlos Gebet* (11 ст.): сильные глаголы употребляются с суффиксом *-en-*: *gniozzen*, *wesen*; у слабых глаголов преимущественно отмечается суффикс *-an-*: *girran (gerên)*, *minnan (minnôn)*. Выявлены также особые случаи, как суффиксы *-in-* у слабого глагола (*anadenchin*) и *-on-* у сильного глагола (*irbieton*).

Замена гласного *a* на *e* происходит также и у предлога, который употребляется с формой дательного падежа: *ze inphahenne*, в редких случаях – с несклоняемым инфинитивом: *ze genaden (Ez)*.

Алеманский диалект

На алеманском диалекте написаны такие памятники древненемецкого языка, как *Aus der Interlinearversion der Benediktinerregel* (9 ст.), *Lied von heiligen Georg*, произведения *Ноткера* (10 ст.), *Ezzos 'Cantilena de Miraculis Christi' (S)*, произведения *Ноткера* (11 ст.).

В ранних произведениях 8 – 9 столетий также наблюдается сохранение различий в вокализме. К диалектным особенностям можно отнести огласовку префикса *ge- / ke-*: *kepeotan*, *gesezzan* и предлога *ze*: *ze rihtenne (BR)*.

Для ранних произведений также характерен процесс выравнивания вокализма путем замены гласных суффикса глаголов слабого спряжения гласным суффикса сильных глаголов: *lêrran (leren)*, *sezsan (sezzen)*, *huckan (huggen) (BR)*.

В памятниках 10 столетия отмечается употребление редуцированного гласного *-e-* в суффиксе всех глаголов за исключением глаголов слабого спряжения 2 класса, где *-o-* сохраняется и в 11 столетии: *scriben (scriban)*, но – *berôubôn*. В ряде случаев отмечается замена гласного *-e-* на *-i-* в формах склоняемого инфинитива: *ze wesinne*, *ze lebinne*; и несклоняемого инфинитива: *ersterbin*, *wesin*, *gebin (N)*.

Восточнофранкский и южнофранкский диалекты

Памятники восточнофранкского диалекта *Der althochdeutsche Tatian* и южнофранкского диалекта *Otfrids Evangelienbuch* относятся к одному историческому периоду – к 9 столетию. Сохранились также «Парафразы «Песни песней»» Виллирама (*Williram*), написанные им на восточнофранкском диалекте в середине 11 столетия.

В *Tatiane* и *Евангелии Отфрида* также сохраняются различия в вокализме суффикса. Особенностью южнофранкского диалекта являются случаи замены гласного суффикса сильных глаголов гласным *e*, характерным для слабых глаголов 3 и частично 1 класса: *-an-* переходит в *-en-*: *zellen (zellan)*, *nennen (nemnan)*, *buenne (buan)*, *brennenes (brinnan) (OEB)*. Префикс с предельным значением и предлог дательного падежа инфинитива в обоих диалектах имеют форму *gi-*: *gizellen*, *ginennen (OEB)*, *girihtenne*, *gisehan (T)*; и *zi*: *zi beranne*, *zi saganne (OEB)*, *zi betônne (T)*. В 11 столетии сохраняется употребление суффикса *-an-*: *suochan (W)*.

Средненемецкий ареал

Средненемецкий ареал представлен памятниками рейнскофранкского диалекта *Der althochdeutsche Isidor*, *Das Ludwigslied*, *Die Straßburger Eide*, *Lorscher Beichte*, *Pater noster aus dem Weißenburger Katechismus* (9 ст.), мозельскофранкского *Tierer Capitulare* (9 ст.), среднефранкского *Kölner Inschrift* (9 ст.), *De Henrico* (10 ст.), *Das Annolied* (11 ст.). Предварительный анализ показал, что различия в вокализме в этих диалектах сохраняются дольше, чем в южнонемецких диалектах, поскольку они фиксируются в 10 столетии. Отмечается также замена суффикса слабых глаголов суффиксом сильных глаголов: *setzan (setzen)*, *chieredan (redôn) (I)*, *getreian (terien)*, *bitanne (bitten) (PNWK)*, *gibuozanne (buozzen) (LB)*, *havan (habên) (TC)*. В 11 столетии преимущественно употребляется суффикс *-en-*: *singen*, *bowen*, *slafen (AL)*. В некоторых случаях в суффиксе употребляется гласный *i*: *bewarin*, *varin (AL)*. К диалектным особенностям следует также отнести и особую форму префикса *chi(e)-*: *chilauben*, *chieredan*. Однако, в большинстве случаев префикс употребляется в форме *gi-*: *gilouben*, *gibuozanne*; реже *ge-*: *geterian*. Предлог дательного падежа инфинитива встречается в ранних источниках в форме *zi/ ci*: *zibuozanne (LB)*, *ci bitanne (PNWK)*; в 11 столетии имеет форму *ze* и употребляется с несклоняемым инфинитивом: *ze machen*, *ze lahchen (AL)*.

Нижненемецкий ареал

Как уже было сказано выше, в древненемецком языке этот ареал представлен древнесаксонским диалектом в памятниках *Heliand* и *Die altsächsische Genesis* (оба - 9 ст.). Характерной особенностью вокализма суффикса инфинитива является преобладание гласного *-a-* у обоих типов глаголов: дс. *hauwan* – двн. *houwôn*, дс. *sittian* – двн. *sizzen*. В некоторых формах инфинитива прослеживается сохранение *-j-*: *wirkean*, *alettian*, *garuuuian*. Что касается префикса с предельным значением, то он имеет форму *gi-*: *gitellean*, *gisehan*, *giseggean*. Форма дательного падежа инфинитива употребляется с предлогом *te*: *te alôsienne*.

Обобщая результаты анализа диалектных особенностей формы инфинитива древненемецкого языка, можно сделать следующие выводы:

- главные отличия структуры инфинитива в древненемецких диалектах существуют между верхненемецкими и нижненемецкими диалектами в области вокализма суффикса инфинитива, а также обусловлены процессом его унификации в южнонемецких и средненемецких диалектах;
- в верхненемецких диалектах различия огласовки суффикса сохраняют опознавательную функцию у глаголов слабого спряжения; в нижненемецких диалектах в суффиксах обоих типов спряжения преобладает гласный *a*;
- выравнивание формы суффикса происходило неравномерно: процесс унификации начался в 10 столетии в южнонемецких диалектах (баварский и алеманский), где окончательно закрепился к 11 столетию; в средненемецких диалектах различия в вокализме суффикса сохраняются до 11 столетия;
- унификация суффикса происходила в результате ослабления безударного гласного и его замены редуцированным *e*, что было характерным для фонетических процессов немецкого языка 10-11 столетий в целом;
- суффикс слабых глаголов 2 класса *-on-* подвергся изменению позже всех, поскольку функционировал в 11 столетии;

• на протяженні 8-10 століття спостерігаються випадки вирівнювання суффікса на основі морфологічної аналогії: для верхненімецьких діалектів характерна заміна суффікса слабких дієслів суффіксом сильних дієслів;

• різниця в вокалізмі характерна також для префікса інфінітива: южнонімецькі діалекти - *ki-/gi-*, *ka-/ga* (баварський діалект), *ge-/ ke-* (алеманський, східнофранкський діалекти); середнімецькі діалекти - *chi(e)-*, *gi-*; древнесаксонський діалект - *gi-*; предлога інфінітива дательного падежа: верхненімецькі діалекти – *za*, *zi* (баварський діалект), *ze* (алеманський діалект), *zi/ ci* (франкські діалекти); древнесаксонський діалект – *te*.

Результати дослідження діалектних різниць форми інфінітива в древнімецькому мові зображені нами в таблицях (табл.1 і табл.2):

Таблиця 1.

Особенности вокализма суффикса инфинитива древненемецких диалектов (8-11 ст.)

диалекты столетие	Средненемецкий		Верхненемецкий			Нижненемецкий
	средне- франкский	рейнско- франкский	баварский	алеманский	восточно- франкский	древнесаксонский
8 ст.		<i>setzan</i>	<i>widatstân</i>			
9 ст.	<i>lernan sagen</i>	<i>korôn lidan</i>	<i>sprehhan sagen</i>		<i>sprehhan sagên</i>	<i>sprekan seggean</i>
10 ст.	<i>trinkan</i>		<i>fliogen horen</i>	<i>sprehhan hôran</i>		
11 ст.	<i>singen mahchen</i>		<i>machôn machen</i>	<i>werdan verwandelon</i>	<i>sûochan</i>	

Таблиця 2.

Особенности формы предлога инфинитива дательного падежа

диалекты столетие	средненемецкий	южнонімецький	нижненемецкий
8 ст.	<i>zi nemnenne</i>	<i>za uuידarsantanne ze tuenne</i>	
9 ст.	<i>zi gibuożanne ci bitanne</i>	<i>zi betônne zi beranne</i>	<i>te alôżienne</i>
10 ст.		<i>ze véhtenne</i>	
11 ст.	<i>ze machchen</i>	<i>ze lebinne</i>	

Перспективним напрямом подальшого дослідження є встановлення особливостей структури інфінітива в сучасних діалектах німецької мови та їх порівняльно-історичний аналіз.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бах А. История немецкого языка: Пер. с нем./Ред., предисл. и прим. М.М.Гухман. – 3-е изд., стереотипное – М.: Едиторал УРСС, 2005. – 344 с.
2. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высш. шк., 1965. – 408 с.
3. Жирмунский В.М. Немецкая диалектология. – М., Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1956. – 636 с.
4. Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Историческая морфология немецкого языка. – Л.: Просвещение, 1968. – 262 с.
5. Строева Т.В. Немецкая диалектология. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 89 с.
6. Филичева Н.И. Диалектология современного немецкого языка. – М.: Высш. шк., 1983. – 192 с.
7. Kögler K. Zur Geschichte der deutschen Sprache. Eine Einführung. – Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1956. – 144 с.
8. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Mit Texten und Übersetzungshilfen. Verfasst von Autorenkollektiv unter Leitung von Wilhelm Schmidt. – 2. Aufl. – Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag. – 428 с.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА И ПРИНЯТЫХ СОКРАЩЕНИЙ

AG – Die altheutsche Genesis
 AL – Das Annolied
 BR – Aus der Interlinearversion der Benediktinerregel
 Ex – Exhortatio ad Plebem Christianam
 Ez – Ezzos `Cantilena de Miraculis Christi`
 FPN – Freisinger Paternoster
 M-WF – Aus den Monsee-Wiener Fragmenten
 M – Muspilli
 N – Noker

ОЕВ – Ofrids Evangelienbuch

PL – Petruslied

PNWK – Pater noster aus dem Weißenburger Katechismus.

T – Der althochdeutsche Tatian.

W – Williram

WG – Das Wessobrunner Gebet

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Долгополова – докторант кафедри історії та граматики англійської мови КНЛУ.

Наукові інтереси: діакронічна морфологія та синтаксис німецької мови.

ПРО СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ І ПІДЗАГОЛОВКІВ (НА ПРИКЛАДІ ВИДАННЯ "УКРАЇНА МОЛОДА")

**Ольга ДЕНИСЕНКО (Кіровоград, Україна),
Марія ГОРБІВНЕНКО (Київ, Україна)**

В роботі розглядається синтаксична структура заголовкового комплексу статті. Представлені різні типи заголовків. Визначається оптимальна для сприйняття читачем кількість слів у заголовках.

The paper investigates the syntactic structure of the newspaper article headline complex. Various types of headlines are explored. The number of words in the headlines optimal for the reader's reception is established.

Заголовок як змістовий репрезентант тексту є першим сигналом, що спонукає читача до ознайомлення з матеріалом. Назва передує текстові і несе певну інформацію про зміст публіцистичного твору. Одночасно заголовки газетної замітки, репортажу, звіту побудовані за законами граматики, мають емоційно-експресивне забарвлення, викликають читачий інтерес.

Незважаючи на різноманітність поглядів на перший знак тексту, вивчення заголовка тривають. Наявність "білих плям" у названій царині приводять до появи щодалі більшої кількості досліджень, нових підходів і думок науковців про цей об'єкт, які потребують певного узгодження та систематизації.

При всій різноманітності підходів до вивчення проблеми заголовка, дослідники сходяться на тому, що він є "змістовим репрезентантом" тексту.

Огляд науковцями мовознавчих праць з проблем теорії заголовка засвідчує, що дослідження минулих років проводилися, головним чином, на матеріалі коротких оповідань чи романів російських та англомовних письменників або розглядалися заголовки науково-технічних текстів і газетних статей.

Об'єктом дослідження виступають заголовки та підзаголовки газетних матеріалів.

Предметом вивчення є синтаксис заголовків та підзаголовків публікацій щоденного інформаційного видання.

Матеріалом для спостережень слугують заголовки та підзаголовки газети "Україна молода" (№ 1-75 2007 року у кількості 379 одиниць). Основна мета пропонованого дослідження продиктована актуальністю обраної теми і полягає у визначенні синтаксичних особливостей газетних заголовків та підзаголовків, встановленні зв'язку між ними.

Поставлена мета може бути досягнута шляхом виконання наступних **завдань**:

- встановлення зв'язку між заголовком та підзаголовком;
- з'ясування роді синтаксису у побудові заголовка;
- аналізу кількісного складу заголовка.

Заголовки "України молоді" за синтаксичним вираженням, на нашу думку, можна поділити на:

- Заголовок-слово.
- Заголовок-словосполучення.
- Заголовок - частина простого речення.
- Заголовок - частина складного речення.
- Заголовок-речення.
- Заголовок - поєднання речень.
- Заголовок-цитата.

Заголовок-слово: "Блокпост" ("УМ" №73 від 21.04.07); "Землепрохідці" ("УМ" №3 від 10.01.07); "Автоприбиральник" ("УМ" №69 від 17.04.07).

Використовується, переважно, у замітках. Заголовок такого типу представляє собою своєрідне інформаційне "ядро", однак є не зовсім повним та точним.

Заголовок-словосполучення з різною кількістю компонентів (двокомпонентні, трикомпонентні, багатоконпонентні) та за різними моделями. Таких заголовків на шпальтах "України молоді" найбільше.

Двокомпонентні (прикметник + іменник): "Політично-паркова зона" ("УМ" №60 від 03.04.07); "Жигулівський трамплін" ("УМ" №70 від 18.04.07); "Патріарша таємниця" ("УМ" №61 від 04.04.07);

"Рекордний "хвіст" ("УМ" №65 від 11.04.07); "Русинська пастка" ("УМ" №73 від 21.04.07); "Політичні "танці" ("УМ" №74 від 24.04.07); "Кримські сюрпризи" ("УМ" №75 від 25.04.07); "Альтернативний "енерджайзер" ("УМ" №62 від 05.04.07); "Новоявлений Валуєв" ("УМ" №1 від 04.01.07); "Регіональний вишкіл" ("УМ" №61 від 04.04.07); "Підземні "консерви" ("УМ" №67 від 13.04.07); "Роз'єднаний Багдад" ("УМ" №67 від 13.04.07).

Двокомпонентні (іменник + іменник): "Трофей зі смітника" ("УМ" №1 від 04.01.07); "Куля в під'їзді" ("УМ" №61 від 04.04.07); "Символ буття" ("УМ" №64 від 07.04.07); "Рокіровка майданами" ("УМ" №65 від 11.04.07); "Мода без Григор'єва" ("УМ" №65 від 11.04.07); "Музика "мотора" ("УМ" №74 від 24.04.07); "Конституція надій" ("УМ" №67 від 13.04.07); "Жертва посівної" ("УМ" №74 від 24.04.07); "Наполеонівські плани Шуфрича" ("УМ" №1 від 04.01.07).

Трикомпонентні: "Подружитися із законом Паскаля" ("УМ" №62 від 05.04.07); "Пальне з присмаком діоксину" ("УМ" №65 від 11.04.07); "Зброя в руках психопата" ("УМ" №71 від 19.04.07); "Печерне право "підрахуїв" ("УМ" №63 від 06.04.07); "Кийком по Конституції Росії" ("УМ" №69 від 17.04.07); "Ковток свіжого повітря" ("УМ" №68 від 14.04.07); "Новий роман Матіоса" ("УМ" №70 від 18.04.07); "Примара арешту Прем'єра" ("УМ" №67 від 13.04.07).

Багатокомпонентні: "Новий рівень лікування критичних захворювань" ("УМ" №71 від 19.04.07); "Глобальне потепління як загроза безпеці світу" ("УМ" №72 від 20.04.07); "Покращення життя першого віце-прем'єра вже вчора" ("УМ" №73 від 21.04.07); "Пасхальний вертеп у ВР" ("УМ" №65 від 11.04.07); "Литовська мелодія з грузинським акцентом" ("УМ" №70 від 18.04.07).

Заголовок - частина простого речення. Просте речення, що розпадається на заголовок та підзаголовок: "Весняне" полум'я" - заголовок, "спопеляє не лише торішні траву та листя, а й життя" - підзаголовок ("УМ" №60 від 03.04.07); "Пастка для Кирила" - заголовок, "стала злетом для підлітка-рятівника" - підзаголовок ("УМ" №68 від 14.04.07); "Луценко "водите козу" - заголовок, "у неділю, 14 січня біля Івано-Франківської міської ратуші" - підзаголовок ("УМ" №6 від 13.01.07).

Таке поєднання заголовку та підзаголовку є досить органічним, адже в цей спосіб вдається уникнути задовгого заголовку та використати кожен міліметр газетної площі з користю.

Заголовок - частина складного речення. Складне речення, що розпадається на заголовок і підзаголовок: "Юля сидітиме в кабінеті Президента," і "доки він не розпустить парламент." - підзаголовок ("УМ" №1 від 04.01.07); "Проти Лавриновича порушено справу," і "а з ЦВК забирали на "вивідній" - підзаголовок ("УМ" №69 від 17.04.07); "Мамо, я на майдані прапора держу, - " і "повідомляли батькам "мобілкою" чигиринські школярі, протизаконно зняті з уроків і вивезені на "синій" мітинг до Києва" - підзаголовок ("УМ" №63 від 06.04.07).

Поєднання заголовка й підзаголовка в одне ціле краще сприймається читачем, адже в даному випадку підзаголовок є не стільки уточненням, доповненням (яким він переважно виступає), скільки продовженням викладу інформації із заголовку.

Частина складного речення: "Якщо в твоїх грудях б'ється українське серце ..." ("УМ" №4 від 11.01.07); "Якщо Партія (регіонів) накаже ..." ("УМ" №1 від 04.01.07).

Заголовок-речення. Відповідно до синтаксичної класифікації речення можуть бути двоскладними/односкладними, поширеними/непоширеними, ускладненими/неускладненими, питальними/спонукальними.

Двоскладні поширені речення: "Європа критикує нашу демократію і черевики Януковича" ("УМ" №71 від 19.04.07); "Конституційний суд перетворився на парламент" ("УМ" №73 від 20.04.07); "Москва хоче кістки князя" ("УМ" №62 від 05.04.07); "Кіровоградські лісівники відроджують дендропарк "Веселі Боковеньки" ("УМ" №65 від 11.04.07); "Львівські ями пожовтіли" ("УМ" №60 від 03.04.07); "Кучма більше не писатиме" ("УМ" №74 від 24.04.07); "Регіони погрожують піти на громадянську війну" ("УМ" №67 від 13.04.07); "Просто Європа розширюється на Схід ..." ("УМ" №73 від 20.04.07); "Істина зробить нас вільними" ("УМ" №62 від 05.04.07).

Двоскладні непоширені: "Заспівував Параджанов" ("УМ" №72 від 20.04.07); "Сядуть усі!" ("УМ" №68 від 14.04.07); "Святкують усі!" ("УМ" №74 від 24.04.07).

Односкладні поширені: "Розбудовуємо державу Україна" ("УМ" №73 від 20.04.07); "Досить бути полігоном для досліджень!" ("УМ" №73 від 20.04.07); "Поправочки внесемо" ("УМ" №73 від 20.04.07); "Заробітчан скосило" ("УМ" №74 від 24.04.07); "Хочу шматочок Криму" ("УМ" №62 від 05.04.07); "Полетимо з вітерцем" ("УМ" №72 від 20.04.07); "Накрили" у Дніпропетровську" ("УМ" №73 від 21.04.07); "Можливо, когось будуть бити ..." ("УМ" №71 від 19.04.07); "Розпустивши їх, вивищив себе" ("УМ" №71 від 19.04.07).

Односкладні поширені ускладнені: "Перестрибнути через паркан, як пані Лукаш, у мене не вийде" ("УМ" №70 від 18.04.07).

Односкладні непоширені: "Не терпиться" ("УМ" №73 від 21.04.07).

Питальні: "А може, проскочу?" ("УМ" №62 від 05.04.07); "Кому "дестабілізуєць?" ("УМ" №66 від 12.04.07); "Ресторан у катакомбах?" ("УМ" №60 від 03.04.07); "Квартира за вердикт?" ("УМ" №68 від 12.04.07).

14.04.07); "Кому квіточок?" ("УМ" №68 від 14.04.07.); "Чи є у фармакології альтернатива?" ("УМ" №62 від 05.04.07); "Про що говорили Лукаш і Станік?" ("УМ" №66 від 12.04.07); "Третя гілка буде "шостою?" ("УМ" № від 11.04.07).

Спонукальні: "Посміхайтесь, ви таки в Одесі!" ("УМ" №60 від 03.04.07.); "Витягніть голову з піску!" ("УМ" №60 від 03.04.07); "Цвіти й не пахни!" ("УМ" №68 від 14.04.07); "Дайте відіспатися..." ("УМ" №69 від 17.04.07); "Подайте бідним "регіоналам!" ("УМ" №75 від 24.04.97); "Об'єднай і владарюй" ("УМ" №70 від 18.04.07); "Екскаватори, на штурм!" ("УМ" №4 від 11.01.07); "Товаришу Борисюк, на вихід" ("УМ" №4 від 11.01.07); "Зроби собі Україну!" ("УМ" №3 від 10.01.07); "З Богом, хлопці!" ("УМ" №63 від 06.04.07).

Складні речення: "Посміхніться, вас штампують!" ("УМ" №61 від 04.04.07); "Кому що, а опозиції - вибори" ("УМ" №61 від 04.04.07); "Одне "Я" добре, але два "Ю" - краще" ("УМ" №75 від 25.04.07); "Якщо нині - "війна", то "бить рускім - его круто" ... ("УМ" №71 від 19.04.07); "АЕС, що ... плаває" ("УМ" №69 від 17.04.07); "Суд сказав - і не гавкай!" ("УМ" №72 від 20.04.07).

Заголовок - поєднання двох речень: "Війну виграно. Війна продовжується?" ("УМ" №62 від 05.04.07); "Відзнаки є. Були б таланти" ("УМ" №74 від 24.04.07); "Помилятися можна. Стояти на місці - ні" ("УМ" №73 від 21.04.07); "Партія веде. Нарешті" ("УМ" №60 від 03.04.07); "Пробі! "Пробки!" ("УМ" №4 від 11.01.07).

Усі розглянуті заголовки, що складаються з двох речень, мають спільну особливість - речення є між собою контекстуальними антонімами. Очевидно, що такі заголовки характерні для проблемних матеріалів, що містять в собі різнобічні погляди на певне питання. Суперечність, що має місце в самому тексті матеріалу, виявляється і в назві. Такі заголовки зустрічаються в "Україні молодій" на позначення критичних і полемічних заміток або ж проблемного звіту.

Заголовок-цитата: "Станіслав Кульчицький: "Білих плям" щодо діяльності УПА вже не існує" ("УМ" №3 від 10.01.07); "Олександр Кабанов: "Я можу жити в Удмуртії, в Іспанії чи деінде, але це жодним чином не означає, що я не є носієм української культури" ("УМ" №73 від 20.04.07); "Давид Жванія: "Янукович каже про "нульовий варіант" тому, що він - пацан, який думає, що вся Україна - на базарі" ("УМ" №63 від 06.04.07); "Алан Бадоев: "Живу за мотто: треба всюди встигати" ("УМ" №63 від 06.01.07); "Олексій Кучеренко: "Це не війна, а брязкання зброєю" ("УМ" №67 від 13.04.07).

Заголовки такого типу використовуються переважно в інтерв'ю, інколи, якщо цитата дуже яскрава, в репортажах. Цитати прямо знайомлять читачів з героями розповіді, "оживляють матеріал", надають достовірності, точності. Том Бренді у своїй книзі "Мистецтво інтерв'ю" писав, що цитати – це лаконічні, сліпучі спалахи життя.

Для заголовку-цитати відбирається найцікавіше із записаного інтерв'ю – цитата, яка б містила суспільно-важливу інформацію або погляд, думку (якщо в центрі інтерв'ю певна тема, проблема) чи інтригу, парадокс (якщо в центрі - людина).

Розглянемо наведені вище заголовки. Заголовок до інтерв'ю з Давидом Жванією є надзвичайно промовистим, оскільки він відображає не лише погляд героя на суспільно-політичну ситуацію в країні, а й яскраво передає стиль мови героя. Натомість заголовок до інтерв'ю з Аланом Бадоевим є, на нашу думку, не зовсім вдалим. По-перше, цитата не є оригінальною, адже з браком часу і намаганням всюди встигнути (про що й говориться в цитаті) зустрічається щодня майже кожен. По-друге, слово "мотто" не є загальновідомим, особливо з огляду на аудиторію даного видання. Таким чином, порушується одне з головних правил побудови заголовків - ясність та доступність викладу.

Нами проаналізовано 379 заголовків на предмет їх кількісного словесного наповнення. Серед матеріалів інформаційних жанрів найбільша кількість заголовків складається з двох слів - 177; однослівних заголовків найменше - 12; трислівних заголовків - 138; чотирислівних заголовків - 107. Слід зазначити, що інтерв'ю як жанр містить найбільшу кількість слів у заголовкові - від 6-ти до 16-ти, оскільки до його складу входить цитата.

Статистичним методом була розрахована середня довжина заголовка інформаційного матеріалу газети "Україна молода", яка складає **3,97 слова**. Порівнюючи це число зі стандартом довжини заголовка суспільно-політичного видання - 3,9 слова (за рекомендаціями французьких журналістів), приходимо до висновків про наближення заголовків на шпальтах газети "Україна молода" до європейських стандартів. Редакція видання, очевидно, має чітко вироблену концепцію подачі заголовків різних рубрик на сторінках свого видання, розуміючи, що намагання якомога більше "прикрасити" заголовки врешті-решт перетворює його на заплутані штампи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вуароль М. Гід журналіста. – К., 1998. – 96с
2. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: Підручник. - 2-ге перероб. і допов.- Львів: ПАІС, 2004.- 268с.
3. Іванов В.Ф. Техніка оформлення газети: курс лекцій. – К.:Т-во "Знання", КОО, 2000. – 222с.
4. Каппон, Рене Дж. Наставни журналістам Ассошіейтед Пресс: Професійний poradник /Пер. з англ. А. Ішенка. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська Академія", 2005. –158с.

5. Шевченко Л.Л. Що за однослівним заголовком //Культура слова. – 1989. – №36. – С.29-32.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Денисенко - к.ф.н., доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Марія Горбівненко - студентка III курсу Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Наукові інтереси: семантика тексту.

СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПАСИВУ ЯК РІЗНОВИДУ ПРЕДИКАТИВНОГО ЗВ'ЯЗКУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Галина КОТОВСЬКІ (Львів, Україна)

У статті проаналізовано особливості предикативного зв'язку пасивних конструкцій. На основі діахронних досліджень показано, що архетип пасивних конструкцій у початковій стадії становлення виражає процес або результат виникнення нової інактивної ознаки.

This article is dedicated to the analysis of the peculiarities of the predicative connection of passive constructions. Diachronic research reveals that the archetype of passive constructions in the beginning phase of their development expressed a process or a result of the emergence of a new non-active feature.

Пасив - це комплексна категорія, яка реалізується не лише на морфологічному рівні, й у рамках предикації, виражаючи суб'єктно-об'єктні відношення, які фіксуються або у морфологічній формі присудка, або ж у лексичних, словотвірних засобах чи синтаксичних конструкціях. Незалежно від перелічених засобів вираження пасиву, відправним пунктом у визначенні категорії пасиву, на нашу думку, слугують предикативні відношення. Закономірно постає питання, які відношення слід вважати предикативними? Зауважимо, що це питання і в лінгвістиці, і в логіці знаходить різне розв'язання. Не вдаючись до аналізу й огляду теорій про предикацію, обмежимося лише викладом того розуміння предикативних відношень, на якому ґрунтується наше дослідження. Компонентами предикації є предмет думки (суб'єкт предикації - СП) і його ознака (предикативна ознака - ПО), вираження якої на логіко-семантичному рівні відбиває позамовну ситуацію. За допомогою наступного схематичного зображення можна показати, що ПО детермінує СП і цей предикативний зв'язок маніфестується на поверхні (на синтаксичному рівні):

Der Junge tanzt.

T t

en ^- no

СП і ПО переважно експлікуються в синтаксичних формах підмета і присудка, але не завжди:

Mich hungert.

T T

СП «- ПО

Ihm wird gratuliert.

t t

СП ^- ПО

Peter fühlt das Herz schlagen.

T T T

СП(1) <- ПО(1)

СП (2) <- ПО (2)

Відповідно, не синтаксичне співвіднесення „підмет-присудок", а семантична детермінація предмета - суб'єкта предикації (носія ознаки) формує предикацію. На глибинний характер предикації вказує наступне твердження І.П.Сусова: „Логічна предикація є ... детермінацією предмета, який постає вихідною величиною, що не виступає як ознака іншої величини, при цьому такою детермінацією, яка поряд із ознакою першого рангу, обов'язково передбачає суб'єктивний, вольовий характер приписування даної ознаки даному предмету" [3: 60].

І.П.Сусов наголошує на суб'єктивності предикаційного членування, оскільки воно передбачається точкою зору того, хто говорить, на репрезентовану ситуацію, а не задається самою ситуацією. Мовець представляє ситуацію так, що один із її предметів мислиться як носій ознаки, незалежно від того, існує вона в дійсності чи ні. Погоджуючись із цим твердженням, водночас не поділяємо думки І.П.Сусова щодо прямого і конверсного зображення ситуації [3: 76-85].

Протиставляючи конверсне зображення прямому, І.П.Сусов визначає його як таке, при якому на роль суб'єкта висувається не вихідний предмет ситуації. До конверсного зображення І.П.Сусов зараховує передусім речення з пасивними конструкціями:

Karlpfluckt die Apfel —> Die Apfel werden (von Karl) gepflicht [3: 79].

Як же визначити вихідний предмет ситуації? І.П.Сусов, у даному випадку, виходить зі співвіднесення реляційної і предикаційної структур і цим заперечує власне твердження про „суб'єктивний, вольовий характер, приписування даної ознаки даному предмету" (див. вище). Мовець, утворюючи предикативну структуру, вольовим рішенням вибирає предмет ситуації, який стає вихідним, і приписує йому певну ознаку. *Die Apfel werden gepflückt. Das Buch liest sich leicht.*

Визнаючи пасивну конструкцію „повноправною предикацією", водночас спробуємо вказати, чим вона ризниється від предикації в активній конструкції.

1) $X \quad \text{liest} \quad Y$

$\text{T} \quad \text{T}$
СП(1) <- ПО(1)

2) $Y \quad \text{wird gelesen} \quad (\text{von} X)$

$\text{t} \quad \text{T}$
СП (2) <- ПО (2)

$X \leftarrow$ Предикативна ознака

$Y \leftarrow$ Предикативна ознака (афікованість, інактивність).

Отже, протиставлення предикацій (1) і (2) ґрунтується на протиставленні ПО (1) і ПО (2). Якщо ПО (1) виражає певну ознаку СП (1) в певних граматичних параметрах (час, спосіб), які не беремо до уваги, то ПО (2) додатково виражає ознаку афікованості внаслідок дії ззовні. Це фіксується насамперед у лексико-граматичній особливості дієприкметника II від перехідного дієслова, який є складовою граматичного предиката (2). Агенс, або джерело дії, незалежно від його експліцитної реалізації на рівні синтаксису, постійно наявний на семантичному рівні завдяки лексичному значенню перехідного дієслова, від якого утворений дієприкметник II.

$Y \text{ wird gelesen} \quad (\text{von} X) \quad \text{t} X \text{ liest etwas}$

Отже, предикацію (2), на відміну від предикації (1), позначимо так:

$X \leftarrow$ Предикативна ознака

$Y \leftarrow$ Предикативна ознака (афікованість, інактивність)

Агенс

Визначення інваріантної ознаки пасивності на основі предикації співзвучне із результатами дослідження, яке ґрунтується на теорії діатез: інваріантними ознаками пасиву є афікованість пацієнса і незбіг джерела дії (агенса) зі синтаксичним підметом. Проте трактування пасивних конструкцій як особливого виду предикації, який виражає ознаку афікованості суб'єкта предикації (синтаксичного підмета) внаслідок дії ззовні, дає змогу розглядати пасив в іншому ракурсі, змістивши акценти. При цьому розв'язуються такі питання:

- 1) береться до уваги основна функція пасиву - вираження ознаки афікованості пацієнса;
- 2) імплікація агенса в рамках синтагми постає не визначальною характеристикою пасиву, а лише однією з його властивостей;
- 3) заперечується твердження про конверсивність активу й пасиву, чи їхнє полярне протиставлення. (Конверсивність можлива лише на рівні синтаксису для членних пасивних конструкцій. Пасив характеризуються сукупністю семантичних ознак, які не є протилежні, але різняться від семантики активних конструкцій).

Показовим з цього приводу є вивчення категорії стану у німецькій мові в історичному розрізі. Становлення категорії стану в німецькій мові М.Котін [4] розглядає, користуючись положеннями теорії поля. Це дає змогу спостерігати динаміку співвіднесення ядра і периферії відповідного граматичного поля. М.Котін констатує, що на формування польової структури категорії стану вплинули такі процеси:

- 1) одиниці, які попередньо містилися в ядрі поля, зникли або перейшли у периферію;
- 2) одиниці, які попередньо належали до периферії поля, мігрували у центр (ядро) поля;
- 3) одиниці, які попередньо не входили до структури поля, розвиваючись, ставали елементами відповідного поля.

Синтетична форма готського медіопасиву (у готській мові вона становила ядро станового поля, а конструкції *werdan* + Part.II; *wesan* + Part.II - периферію) у західногерманських мовах зникла і звільнила місце у секторі пасиву ядра поля для парадигматизованих аналітичних конструкцій [4: 25].

Опозиції актив-пасив почала формуватись у старовірхньонімецький період і визначалась процесом морфологізації конструкцій *werdan* + Part.II; *wesan* + Part.II. У пам'ятках писемності IX – X століть обидві конструкції визначаються як синтетичні. Їхні складові – дієслово і номінальна частина – зберігають великою мірою свої лексичні значення. Дієприкметник II у функції предикатива виражає інактивну ознаку граматичного суб'єкта і був, на думку М.Котіна, єдиним носієм станової інактивної семантики, яка модифікувалась дієсловами *werdan* і *wesan* в аспектуально-акціональному плані.

На підставі цього можемо констатувати, що архетип пасивних конструкцій у початковій стадії становлення виражав процес або результат (наявність) виникнення нового стану, нової інактивної ознаки. Підтверджується це також тим, що **Part. II** у старовірхньонімецькій, як і в готській, мові переважно узгоджувався зі синтаксичним підметом. Відмінювана форма дієприкметника II свідчить про його ад'єктивну функцію і синтаксичну незалежність від дієслова, на чому наголошують Б.М.Задорожний [2: 106-170], М.Котін [4: 75], М.М.Гухман [1: 92].

Для таких конструкцій характерною була також відсутність експліцитного вираження агенса. Для підтвердження висновку про те, що 3-членний пасив порівняно з 2-членним в історичному плані є явищем вторинним, О.Рюш [5: 5] спирається на результати досліджень вчених. Саме вираження агенса за допомогою прийменникової групи стало чинником, який, очевидно, посприяв граматицізації конструкції *werden + Part. II*, протиставивши її активу і зміцнивши зародки пасивного значення, яке містилось у *Part. II*.

„Первинний номінальний предикат із *werden/sein + Part. II* інтегрується у вербальну систему. Початки пасивного трактування конструкції слід шукати саме в *Part. II* ... Внаслідок експліцитного позначення агенса через приєднання за допомогою прийменника *von* ця конструкція переростає у пасивний вислів, який стоїть в опозиції до активу і сприймається як його протилежність. Форма *werden + Part. II* граматицізувалась, отже, як вербальна форма із пасивним значенням" [5: 5].

Простеживши історію становлення категорії пасиву, можемо констатувати, що пасив формувався як предикація за зразком активу. Лексико-граматична особливість номінальної частини присудка - дієприкметника II, що полягає у вираженні інактивної ознаки синтаксичного підмета - сприяла утвердженню пасиву як особливого виду предикації.

Ми далекі від думки прирівнювати старовірхньонімецькі конструкції *wesan/werdan + Part. II* до пасивних конструкцій у сучасній німецькій мові. Очевидно, процес граматицізації підняв ці конструкції на вищий щабель граматичної абстракції, розширивши функціональні можливості пасиву. Проте вираження ознаки афікованості суб'єкта предикації внаслідок дії ззовні залишається основною функцією пасиву в сучасній німецькій мові.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Гухман М.М. Развитие залоговых противопоставлений в германских языках. М.: Просвещение, 1964. – 184 с.
2. Задорожний Б.М. Проблемы загалного та германського мовознавства Збірка праць. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 249 с
3. Сусов И.П. Семантическая структура предложения. – Тула: Тул. гос. пед. ин-тим. Л.Н. Толстого, 1973.- 141 с
4. Kotin M. Die Herausbildung der grammatischen Kategorie des Genus verbi im Deutschen. – Hamburg: Helmut Buske Verl., 1998. – 181 S.
5. Rosch O. Untersuchungen zu passivwertigen Funktionsverbgeftigen im Deutschen der Gegenwart. Ein Beitrag zur funktionalen Valenzgrammatik. – Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1994. – 164 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Котовські - кандидат філологічних наук, асистент кафедри німецької філології факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: словотвір, функціональна граMATика німецької мови.

ГРАМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕМОТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ

Галина КУЗЕНКО (Миколаїв, Україна)

У статті розглянуто граматичні характеристики емотивних висловлень негативної оцінки. Увага зосереджена на інфінітивних реченнях, реченнях з ядерним компонентом Participle I, реченнях з модальними дієсловами та реченнях з вигуками.

Grammatical characteristics of emotive negative-evaluation utterances are given in this paper. Infinitive sentences, sentences with Participle I, modal verbs and interjections are mostly taken into consideration.

Емотивні висловлення негативної оцінки в мовленні репрезентовані граматичними структурами, що виражають почуття прикrostі, обурення, докору, засудження тощо. Такі почуття викликані, безпосередньо, чи структурою речення (односкладне, двоскладне, складне; повне, неповне), чи її лексичним наповненням. Використання вигуків, іменників, прикметників, дієслів негативної конотації, різних маркерів-інтенсифікаторів сприяє виявленню суб'єктивної негативної оцінки мовця.

Серед односкладних речень важливу роль у вираженні негативної оцінки відіграють **інфінітивні речення**. Для інфінітивних речень характерна наявність інгерентних сем емоційності й експресивності з оцінним знаком (+) чи (-). Наприклад: *To think of that! (Anne Siddons)*.

Інфінітивні речення, зазвичай, указують на незвичайність, несподіваність ситуації, що передається в наступному висловленні, та імплікує позитивний чи негативний знак оцінки. Маркерами оцінки (в нашому випадку негативної) є подальший контекст: *To think of that! This blond young puppy of a man,*

with his meretricious view of the world, his easy way with women, money, society, knew exactly how to foster his talent by an encouraging word here, a moral slap there (Anne Siddons).

To answer certain questions! (Christopher Newman).

Наведений приклад є реплікою на прохання і виражає цілу низку негативних емоцій: гнів, зневагу, докір, обурення, сарказм адресата. Наступне речення включає лексичні маркери негативної оцінки, які підсилюють експресивність інфінітивного висловлення. Саме в контексті це стає очевидним: *Tell us where David is already and for what am I to blame?*

To answer certain questions!, she said, sweetly smiling at him. You chump, you revolting creature. I was a daisy-fresh girl, and look what you have done to me. I ought to call the police and tell them you raped me. Oh, you dirty, dirty old man. An ominous hysterical note rang through her silly words (Christopher Newman).

Для інфінітивних речень характерне вираження почуття прикrostі. Інфінітивні речення виражають позицію мовця, його погляд щодо об'єктивного стану речей, загальних явищ, подій, осіб, предметів навіть до самого себе [4: 152].

У наступному прикладі, безпосередньо, засуджується поведінка самого мовця. Інфінітивне речення: *“to die out” = “ось так помирає”* – виражає співчуття, а негативна оцінка підсилюється прислівником *lonely*: *“To die out – lonely – wanting them, wanting home” (Tom Clancy).*

Засудження дій адресата може супроводжуватись аргументативним висловленням, що містить спонукання не виконувати такі дії: *To drink yourself to death. Have you ever thought about how much money you save by not being an alcoholic? (Herb Brown).* Порівняємо: *He drank himself to death*, де основним прагматичним значенням є повідомлення, констатація факту, а не експресивна оцінка, яка властива інфінітивним реченням.

До інфінітивних висловлень приєднуються висловлення на зразок: *Damn you! To hell with you! The hell with him!*, які включають лайливу лексику [5].

Як і інфінітивні речення, речення з ядерним компонентом **Participle I** характеризуються експресивністю та емоційністю. На відміну від інфінітивних, що виражають як позитивну так і негативну оцінку, дані речення, як правило, характеризуються негативною експресією [2: 59].

Living at the mercy of a woman! (Tom Clancy) – засудження, зневага, обурення.

Номіналізована дієслівна форма описує дію в загальному вигляді, емоційна реакція адресанта спрямована на само дію.

Thinking only of your own precious hide and not of the gallant Confederacy. Think how our troops will be heartened by my eleven-hour appearance (Judith Dunkan) – обурення, докір.

Для речень такого типу характерне підсилення негативної оцінки використанням маркерів тривалості або повторюваності дій (*again, always, as usual etc.*): *Giving my money away again (Herb Brown)* – засудження, обурення, докір.

Just fancy! Creeping in and asking questions! (Tom Clancy).

Використання окличного речення *“Just fancy!”* привертає і зосереджує увагу адресата. Мовець продовжує свою думку, використовуючи неособову форму дієслова – *„Creeping in and asking questions!”* – для вираження іронії, глузування та обурення. **Ing-** форма підкреслює безперервність дії, підсилює негативну конотацію.

Висловлення може представляти собою експліцитну негативну оцінку дій адресата, що відноситься до минулого часу: *Making a fool of yourself over that throw back (Larry Bond) = You made a fool of yourself..*

У наведеному прикладі виражається зневага до адресата, засуджується його поведінка: *“I потрібно ж було виявитися таким дурнем...”*

Отже, більшості інфінітивних речень та речень з ядерним компонентом *Participle I* властиве вираження почуття прикrostі, обурення, докору, засудження. Таке почуття досягається індикаторами емотивності, до яких відносять дієслова негативної конотації, окличні структури, різноманітні маркери-інтенсифікатори та **ing-** форма, що підкреслює безперервність дії і підсилює негативну конотацію. Контекстом розкривається позиція мовця, щодо об'єктивного стану речей, загальних явищ, подій, осіб, предметів.

Грамматичні моделі, предикат яких містить модальні дієслова **should, ought, must, might, could** у сполученні з інфінітивом, можуть виражати докір, пораду, засудження, заборону. У таких реченнях імпліктується негативне ставлення адресанта до ситуації, пов'язаної з адресатом: *I was really hurt that you should speak to me like that. You and I never quarreled (Christopher Newman).*

У цьому прикладі предикат з **inf.I** вказує на негативну оцінку, яка відноситься до теперішнього чи майбутнього часу, а негативна оцінка минулих подій виражається моделями з дієсловами **should, ought to + inf.II** (вам слід було, але ви не були...). Наприклад: *She ought to have known her own mind; no dependable woman makes these mistakes (Herb Brown) – (but she didn't know her own mind and she made these mistakes).*

You should have been more attentive. – (but you were not attentive) Then you wouldn't have made so many mistakes (Judith Dunkan) – докір.

В основі таких речень лежить імпліцитна негативна оцінка – пресупозиція мовця відносно невідповідності дій, сподівань, намірів. Висловлення з дієсловами *ought* та *should* припускають каяття мовця стосовно виконаної дії: *Never, never I should have done it. The whole situation couldn't be worse (Anne Siddons) = I did it and the whole situation couldn't be worse* – каяття, смуток.

Модель *you should be + Adj. (attentive, persistent)* має два види негативної пресупозиції: *You are not attentive enough* та *You are not attentive*.

You should become a polite man (Judith Dunkan) = You are not a polite man.

Слід відзначити, що більш характерною є пресупозиція *you are not attentive*, яка заперечує існування цієї якості. Уведення порівняльної форми прикметника у моделі *you should be more attentive; you should be more serious* припускає наявність цієї ознаки у суб'єкта і зумовлене прагматичним чинником – бажанням мовця пом'якшити приховану негативну оцінку об'єкта.

Негативна оцінка якості підсилюється при використанні прикметника з семою негативної оцінки в позиції предиката [70:9]. Подібні моделі прагматично зближуються з кваліфікативними реченнями негативної оцінки, виражаючи вищу міру оцінки: *You shouldn't be so absent-minded (stupid, upset).*

We shouldn't be so narrow minded (Herb Brown).

Такі висловлення виражають не тільки негативну оцінку дій, стану адресата, а й ставлення до особистісних якостей адресата. Найчастіше вони мають іллокутивну силу поради, рекомендації. Проте, залежно від комунікативної ситуації, модальні дієслова *should* та *ought* можуть звучати різко, відбиваючи емоційно-негативний стан адресата, зокрема (гнів, незадоволення): *You ought to mind your own business, Mr. Sandy Mettlistler, that's what you ought to do (Tom Clancy).* – *You interfere into other people's business.*

Спонукальні речення з модальним дієсловом *must* включають широкий спектр відтінків. Спонукування, виражене реченням такої структури, недоречне при апеляції до співрозмовника з вищим соціальним статусом, а сфера його використання поширюється на ситуації паритету чи несиметричних стосунків під час звернення до співрозмовника-підлеглого. Граматична модель на зразок *must + Inf. I* може вмщати пресупозицію негативної оцінки й виражати терміновий наказ, засудження, незадоволення [3]: *Now my dear, you mustn't neglect your work the moment my back is turned (Larry Bond) – If you neglect your work the consequences will be bad* (імплікується погроза, застереження).

Don't you see I'm busy?! Leave the room! You must l-e-a-v-e the room immediately! (Larry Bond).

У наведеному прикладі виражена причина негативного відношення адресанта (*I'm busy*) щодо перебування адресата в кімнаті. Негативна оцінка підсилюється тут повтором (*leave the room*), вказівкою на необхідність негайного виконання дії (*immediately*), графічним виділенням предиката (*l-e-a-v-e*), а також інтонацією.

Речення з предикатом *might + inf. II* виражають докір, указують на невиконання дії, яке оцінюється негативно: *Possibly she may have been brought up badly – but that's the only excuse I can find for her (Judith Dunkan).*

Негативна пресупозиція типова й для питальних речень, що починаються з питального слова *how* та предиката *could (you, he, she, etc.) + inf. II* та *can + inf. I*: *How could she have said such things, just as they were going to part? (Christopher Newman)* – засудження, докір, обурення.

How could you have forgotten about it! (Tom Clancy) – обурення, докір.

Зазначимо, що розглянуті питальні речення не містять питання, а є емотивно-експресивними засобами вираження негативної оцінки адресантом дій адресата. Оцінка тут носить імпліцитний характер, а мотиви звинувачення, докору, засудження представлені експліцитно. Транспозиція речень такого типу в бік негативної оцінної номінації створює умови для потужного емоційного впливу на адресата.

У корпус речень негативної оцінки з модальними дієсловами *can, could* входять конструкції з інтродуктивами на зразок *I can't stand, I can't bear* з експліцитним маркером оцінки: *I couldn't stand her chattering all the time (Larry Bond).*

I can't stand his snoring (Tom Clancy).

У наведених реченнях виражається зневага, відраза, глузування, іронія, гнів стосовно дій, що і є мотивом оцінки адресанта. Розглянуті типи еквівалентні реченням, у яких предикат виражений дієсловом негативної конотації: *I can't stand; I can't bear = I hate, loathe, detest, adhore, dislike, abominate, despise, execrate, have an aversion to, feel hostile towards, view with dislike, be sick of, be tired of, shudder at, be repelled by, recoil from.*

Наведені приклади свідчать, що модальні дієслова *should, ought, must, might, could* у поєднанні з інфінітивом можуть виражати докір, пораду, засудження, заборону, каяття. Модель *you should be + Adj.* при використанні в позиції предиката прикметника з семою негативної оцінки підсилюється. Модель *must + Inf.I* може вмщати пресупозицію негативної оцінки й виражати терміновий наказ, засудження, незадоволення. Сфера використання такої структури поширюється на ситуації паритету чи несиметричних стосунків під час звернення до співрозмовника-підлеглого. Питальні речення, що починаються з питального слова *how* та предиката *could (you, he, she, etc.) + inf. II* та *can + inf. I*,

виражають докір, обурення, засудження, а речення з предикатом *might + inf. II* вказують на невиконання дії, що оцінюється негативно.

Одним із засобів підсилення ознаки якості в емотивних як односкладних, так і складних реченнях є вигуки. Їхня функція – вираження та підсилення емоційного значення. Наприклад: *Oh, how dreadful! What a tease she is!* (Judith Dunkan) – інтенсивність ознаки.

Експресивність таких моделей реалізується завдяки емотивній функції тих мовних одиниць, що зумовлені емотивною семантикою: *dreadful, a tease, terrible*. Саме вони дозволяють виявити емоційну конотацію засудження, обурення.

What's been happening here, for Goodness' sake? (Judith Dunkan) – роздратування, хвилювання.

Oh, how heartless are the young! (Tom Clancy).

Відомо, що, на відміну від повнозначних слів (іменників, дієслів, прислівників тощо), вигуки позбавлені номінативної функції, але здатні виражати емоції, переживання, вольові прояви, не називаючи їх. За структурою вигуки поділяють на первинні, що складаються з одного звука – *Ah! Oh! Ugh! Well! Pooh!*, та похідні, які пов'язані з іншими частинами мови, що втратили функцію називання і стали виключно виразниками почуттів: *How annoying! What a bore! etc* [6: 67].

Переважно вигуки виступають як цілісні, нерозчленовані висловлення – еквіваленти речень або як своєрідні супровідні члени речення, що прагматично не пов'язані з головною частиною. Їхнє значення виявляється у ситуації використання. Нечленовані вигукові речення найбільш неоднорідні за семантикою. Вони здебільшого виражають емоційно-оцінну реакцію мовця на ситуацію, повідомлення. Як і в будь-якому реченні, в нечленованих вигукових реченнях висловлюється думка про щось. Мовленнєві факти свідчать про те, що під час виявлення емоційного значення вигуків необхідно враховувати інтонацію та мовленнєву ситуацію. Орієнтиром для виділення компонентів значень в семантичній структурі вигуків є передовсім “шкала почуттів”, що запроваджує диференціацію відповідно до емоційного стану людини [4:149]. Наприклад: *God, I wish he'd lose that damned trumpet* (Tom Clancy).

Загалом вигуки як частина мови не пов'язуються з якимось конкретним почуттям, а наповнюються конкретним змістом лише у мовленнєвій ситуації за відповідного інтонаційного оформлення. Вигуки є емотивними, і внаслідок цього – оцінними утвореннями. Компоненти емотивності (експресивність, інтенсивність, оцінність) становлять конотативний аспект вигуків. Денотативний аспект вигукової семантики виявляється у співвіднесеності вигуків у кожному контекстному випадку з екстралінгвальною ситуацією. В обох аспектах вигуки виражають особисте ставлення людини до об'єктів зовнішнього світу, а інколи – й до самої себе. Той самий об'єкт може викликати різні емоції в різних людей.

У сучасній англійській мові ряд вигуків регулярно вживаються як самостійні окличні речення та можуть виражати як негативні, так і позитивні емоції мовця [1:85]. Наприклад: *Goodness! Indeed! Really! Oh no! Rubbish! Nonsense! Oh, damn you!*

Інколи такі речення можуть бути стверджувальними за формою, але негативними за значенням. Негативне значення передається початковими (*the*) *hell, like hell, (the) devil, (the) deuce*; чи кінцевими другорядними вигуками: *indeed, my foot (eye* тощо); зворотами: *I'll be damned! Dash me! Search me + if, Catch me + ing.*

– *I'm all right. – The hell you are* (Christopher Newman).

– *Surely we are all civilized people nowadays? – Civilized people my foot* (Larry Bond).

Використання вигуків у мовленні обов'язково супроводжується оцінними компонентами, взаємодія яких підсилює експресію мовленнєвої одиниці [1:39]; внаслідок взаємодії висловлення набуває підвищеної інтенсивності впливу на адресата. Такий граматичний ефект спричиняє появу словесних чи несловесних емоційних реакцій реципієнта, тобто емотивність одиниці в мовленні орієнтована на конкретного адресата і тому є експресивною. Особливою формою емотивних структур, що містять вигуки, є висловлення з питальною інтонацією, але які є стверджувальними. Зокрема, у наведеному прикладі виражається сумнів, іронія, недовіра, зневага: *Oh, how nice! And you are generous? Yes, you'd be generous. Why would you doubt that? You have always been generous, and so was the old man* (Judith Dunkan).

Негативна емотивна оцінка іронії виражена як у питанні, так і у відповіді самого ж адресанта.

Виразження негативної оцінки, переважно, спостерігається і у висловленнях, що містять заперечення, докір, зневагу, іронію, біль, обурення, гнів, байдужість.

– *God in heaven, what happened? – he shouted. – The alarm people called the clinic and said there was a fire; is anyone hurt? What's the matter with Mommee? Are you all right? Was Glynn here?*

– *A, there was indeed a fire, – I said. – Mommee put Glynn's new clothes in the bathtub and lit them. B, what's the matter with her is that I locked her in her room before she killed herself or set another fire. She's fine, just pissed. C, yes. I'm okay. D, yes, Glynn was here. She found Mommee doing it. I think she is out on the patio. I wish you'd go talk to her. She's terribly upset* (Larry Bond).

Речення з вигуками є синтезом емотивності та експресивності у вираженні суб'єктивної оцінки. Використання вигуків на початку речення служить додатковим сигналом про наявність емоційного значення.

Отже, дослідження способів вербалізації емоцій в сучасному англомовному дискурсі дає підстави виділити корпус висловлень негативної оцінки, що виражають емоції гніву, роздратування, обурення, недовіри, зневаги, ненависті, відчаю, розчарування, незадоволення тощо. До основного типу моделей виділеного корпусу висловлень відносимо: інфінітивні речення та речення з ядерним компонентом Participle I; речення з модальними дієсловами; речення з вигуками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначений эмоций в русском языке.– Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 184 с.
2. Бузаров В.В. Основы синтаксиса английской разговорной речи. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
3. Гак В.Г. Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста // Вестн. МГУ. Сер. 9. Филология. – 1997. – №3. – С. 87-95.
4. Евстафьева В.В. Имплицитное выражение отрицания в высказывании // Сопоставительное изучение семантической динамики. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1986. – С. 147-167.
5. Жукова Е.Ф. Эмоциональные глаголы английского языка (лексико-грамматический аспект): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – СПб., 1993. – 159 с.
6. Ильина Н.В. Структура и функционирование оценочных конструкций в современном английском языке: Дис... канд. филол. наук. – М., 1984. – 199 с.
7. Сызранцева Л.М. Отрицание в семантической структуре предложения: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ун-т. – М., 1995. – 16 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Кузенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Миколаївського державного ун-ту ім. Петра Могили.

Наукові інтереси: функціональна та комунікативна граматики англійської мови.

РЕЧЕННЯ / ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ЗНАК (НА МАТЕРІАЛІ БЕЗПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Сніжана ЛЕМБІК (Харків, Україна)

Автор статті розглядає деякі структурні особливості функціонування складних безсполучникових речень як мовного знака в мові та мовленні.

The author of the article considers some structure particularities of the asyndetically complex sentences functioning as the language sign in the language and in the speaking.

При вивченні знакової функції речення виникають деякі питання, пов'язані зі складністю самого об'єкту аналізу. Розмаїття підходів до тлумачення речення знаходить вияв у термінологічних розбіжностях за опису цієї синтаксичної конструкції в граматичній літературі. Деякі дослідники оперують термінами „речення”, „фраза”, „висловлення” (proposition, phrase, énoncé), коли йдеться про історичний аспект тлумачення цих назв [19: 5-16]. Ж.Клейбер вважає, що традиційне розуміння фрази не враховує відповідну ментальну дискурсивну інформацію (une information en mémoire discursive) [18: 22]. Коли йдеться про співвіднесення фрази та семантичного речення (proposition sémantique), М.-Д.Жинест зазначає: „фраза є найменшою одиницею дискурсу, відносно якої можна використати значення істинності. З психологічного погляду, вона припускає інтегровану семантику, що може бути визначена як мінімальна одиниця ментальної інформації” [16: 48-51]. Тому фраза повинна розглядатися і як конкретна інформація, і як її когнітивний зміст. Це, очевидно, пов'язано з прагматичною інтерпретацією змісту речення мовцем та його співрозмовником, а також із самою ситуацією спілкування.

Неоднозначне тлумачення термінів „фраза”, „речення”, „висловлення” свідчить про те, що саме речення не розглядається крізь призму мовної системи та відповідних мовленнєвих реалізацій. У цій статті робиться спроба на матеріалі безсполучникових складних речень французької мови виокремити деякі характерні особливості речення в мові та висловлення в мовленні як певних виявів лінгвістичного знака.

Іноді вчені розрізняють фразу та висловлення на основі опозиції мова/мовлення [17: 32]. Фраза розглядається як абстрактна позаконтекстуальна єдність слів, організована за синтаксичними правилами. Вона реалізується у висловленні в певній ситуації [20: 116]. Висловлення є продуктом мовленнєвого акту: воно являє собою зміст або результат його продукування (énonciation), яке відбувається в певний момент у заданому контексті. Відповідно до цього в терміні „висловлення” можна виділити висловлення як певний продукт мовленнєвої діяльності і висловлення як продукування (висловлювання). В якості об'єкта вивчення висловлення є реальним тільки у своєму першому значенні. Виокремлення самого рівня продукування висловлення відповідає сучасному антропоцентричному підходові до аналізу мовних фактів через вивчення мовленнєвої поведінки комунікантів, що виявляється під час мовленнєвого акту.

Розглядаючи речення (висловлення) як знак, Ш.Баллі розрізняє в когнітивному плані модус та диктум, які перебувають у відношеннях „взаємної зумовленості” [3: 47]. Основна увага при характеристиці знакових функцій речення приділяється мовцю (у автора – „суб’єкт, що мислить”) і його модальному ставленню до інформації, яку він висловлює. В.Г.Гак зазначає, що французькі лінгвісти проводять глибокі дослідження в галузі мовної прагматики, теорії референції, теорії мовного узагальнення [5: 547]. Подібні підходи розширюють розгляд висловлення як мовного знака. Висловлення містить уявлення про певний клас подій, які являються основою референційної семантики речення – знака. У мовній системі речення має форму моделі з сигніфікативним значенням, тим часом як висловлення є денотатом речення – „уявленням про конкретну дану подію і конкретний акт мовлення” [там же: 543]. Так, найбільш узагальнені моделі речень, протилежних за потенційним комунікативним змістом і структурою вираження, мають такий вигляд: SN – SV (розповідь), SV – SP (питання) і представляють собою конструктивний мінімум майбутніх речень. Основною розрізнявальною ознакою в даному випадку є прямий та зворотній порядок слів. Звичайно, у мовленні широко використовуються різні структурні модифікації на основі мінімальних конвенційних конструкцій як у простих, так і в складних реченнях.

Говорячи про те, що кожна одиниця мовлення відповідає одиниці мовного ладу, С.Д.Кацнельсон зазначає: „точка зору знаковості (речення) та його належності до числа мовних одиниць здається мені крайнім вираженням „принципу матрьошки”, відповідно до якого одиниці мовного ладу відрізняються одна від одної співвідносно величиною та форматом” [8: 611]. Такий підхід, очевидно, дав підстави В.Г.Гаку говорити про семантико-структурні моделі та субмоделі речення в мовній системі [5: 564] або, інакше кажучи, про системні інваріантні (прототипові) та варіантні моделі речення. Так, наприклад, загальною інваріантною моделлю безполучникового складного речення (далі БСР) є: P1 – juxt – P2. Варіантні моделі БСР можуть бути моноіллокутивними та полііллокутивними. Пор.:

1. – *Avec cette tête-là, il m'aurait égorgé, je n'aurais pas été étonné (Marceau)* – моноіллокутивне розповідне БСР.
2. – *Levez-vous: nous allons chez la tante Rose! (Pagnol)* – полііллокутивне спонукально-розповідне БСР.

При відтворенні інваріантної та варіантних моделей БСР, що є лише символічним записом конкретних мовленнєвих реалізацій, потенційно референтних певним ситуаціям, для позначення узагальненого значення відповідної синтаксичної моделі є релевантним зміст імпліцитних відношень між предикативними частинами, який можна уявити у вигляді аргументативних зв'язків [9: 64]. Ці зв'язки є конвенційними імплікатурами, які характерні для тієї або тієї варіантної моделі.

Про підхід до речення як до тринарного утворення, яке відрізняється від бінарного словосполучення, каже Н.Д.Арутюнова [2: 358]. Принцип трьохчленності зберігає також А.М.Приходько при відтворенні концептуальної фреймової схеми складнопідрядного речення: фрейм = сит1 + сит2 [13: 51]. У мовних описціях, що відповідають цій формулі, зв'язок між ситуаціями позначається сполучником, тоді як у БСР такий компонент відсутній. Фреймова модель БСР, фактично, являє собою інформаційне підгрунтя для осмислення інваріантної моделі як прототипової, а варіантної – як її менш узагальненої символічної описці. Саме варіантні моделі втілюються в конкретних мовленнєвих реалізаціях з різними потенційними конвенційними імплікатурами між предикативними частинами: аргументативної залежності, аргументативної рівноваги і т.д. Пор.:

1. – *Ne vous inquiétez pas, il reviendra (Clavel)* – аргументативна залежність.
2. *Tu me crois faible, je suis forte (Laclavetine)* – аргументативна рівновага.

Виступаючи складним знаком, на відміну від простого знака-слова, висловлення є самостійним елементом семіозису (семіотичного акту) [4: 205-206]. Але якщо в мовній системі модель речення представляє найбільш високий рівень організації мовних одиниць, то в плані комунікативної та когнітивної функції мови висловлення стає не максимальною, а, навпаки, мінімальною синтаксичною одиницею – компонентом тексту [11: 10]. У твердженні про те, що в мовній системі модель речення являє собою найбільш високий рівень організації мовних одиниць, а саме речення – висловлення розглядається як мінімальна одиниця тексту, немає нічого протирічного, тим більш, не усяке висловлення відповідає системній моделі речення. Насамперед, це власне мовленнєві утворення, які також носять назву речень. До них, окремо, належать номінативні речення, що можуть вживатися самостійно або як частина складних комплексів. Пор.:

1. *Des pas, un silence, on frappa (Simon)*.
2. *Point d'argent, point de soupe (Donny)*.

Повертаючись до виокремлення у сфері висловлення моменту його продукування (énonciation), згадаємо думку Г.Гійома про те, що мова та мовлення інтегруються в мовленнєвій діяльності [6: 37]. Подібна інтеграція при підготовці мовленнєвого акту відбувається в межах невимірно короткого оперативного часу. Суть методики Г.Гійома полягає у відтворенні динаміки руху думки від віртуального до актуалізованого, від мови до мовлення за допомогою поперечних перерізів, як це робить саме мислення [там же: 53]. За Г.Гійомом, актуалізація (в процесі переходу з мовної системи в мовлення)

відповідає розвитку думки, що сама відтворює своє власне функціонування в просторі оперативного часу мовленнєвого акту (висловлення) [15: 27-35] і яка, по суті, є його праксеогенетичним часом. У когнітивному аспекті актуалізації складається взаємовідношення сигніфікативних (системних) та денотативних (змістових) значень мовного знаку, тоді як кінцевий результат є об'єктивним показником праксематичного мовлення [10: 39]. Таке співвіднесення мовного та мовленнєвого значень є можливим, оскільки сигніфікативне значення є узагальненим значенням праксису, його усталеною мовленнєвою номінацією. Крім того, двом виокремленим Ф. де Соссюром фазам – мовній та мовленнєвій – передують фаза розумових операцій.

Визнання необхідності розумових операцій, що передують формуванню мови, ґрунтується на досвіді комунікантів. Віртуальна фаза частково входить до власне-ментального періоду підготовки мовленнєвого акту. У просторі оперативного часу мовленнєвого акту функціонують два взаємозумовлених світи: ментальний світ і світ можливостей. Останній закінчується „матеріалізацією зразка” [12: 301], що міститься в пам'яті комунікативної компетенції. Маючи на увазі розрізнення цих двох світів, Г.Гійом розглядав лінгвістичний знак як посередник між ментальною сферою та сферою безпосередньої мовленнєвої діяльності [14: 9].

На мовному та мовленнєвому етапах актуалізації мовленнєвого акту відповідна синтаксична модель лексично наповнюється та граматично організовується, семантика структурної схеми стає семантичною структурою речення. У цьому випадку виникає питання про взаємовідношення між структурною схемою речення та відповідною мовленнєвою одиницею [7: 86]. Крім власне структурних кореляцій системної моделі речення та її сигніфікативного значення з денотативним значенням відповідного висловлення, на мовленнєвому етапі актуалізації ці значення здійснюють подвійну номінацію. Інтеграція якостей мовної моделі речення та конкретної мовленнєвої пропозиції зумовлює узгодження сигніфікативного та денотативного значень, оскільки вони, по суті, є варіантами одного семантичного представлення, які відрізняються як загальне та часткове.

Номінативну функцію висловлення (*énoncé*) можна умовно віднести до змісту висловлення як результату акту мовлення або дискурсу, тоді як реальна референтна віднесеність речення реалізується у момент здійснення цього акту. Процес висловлювання зовні не спостерігається, його субстратом є лише тільки певний момент оперативного часу. У просторі оперативного часу висловлення структурно пристосовується до моменту продукування. До сфери вивчення висловлення як акту продукування входять такі елементи дискурсу як комуніканти, загальна рольова поліфонічна організація висловлення, його контекст, мовленнєві акти, інтервербальні контакти, аргументація тощо. Цим висловлення (*énonciation*) відрізняється від тих характеристик, що традиційно входять до компетенції речення як певного продукту мовленнєвої діяльності. Для того, щоб зберегти за терміном „висловлення” уявлення про сам акт мовлення, доцільно використати термін „речення”. У цьому випадку через зміст та форму реалізованого речення з'являється можливість аналізувати висловлення, у якому взаємодіють сигніфікативне, денотативне та прагматичне значення. При цьому саме висловлення, а загалом і синтаксис розглядаються як основа для опису ментальних операцій [16:51]. Розрізнення речення та висловлення, яке засновується на дихотомії мова/мовлення, у певному сенсі співвідноситься з положеннями теорії синтаксичної семантики, коли виокремлюють номінативний та комунікативний аспекти речення [1:65] і воно сприймається як певний лінгвістичний знак.

Переходячи до розгляду БСР як знака, зазначимо, що в складносурядних та складнопідрядних реченнях сполучник виконує основну структуроутворювальну функцію та є диференційним елементом, тому сполучниковий та безсполучниковий зв'язок між предикативними частинами складного речення не можна розглядати як структурно рівнозначні. В якості диференційної ознаки наявність сполучника сигналізує про структурне взаємовідношення компонентів речення, насамперед, у представленні відповідних моделей мовної системи, тобто сама структура є пристосованою для передачі певних змістових відношень між предикативними частинами складної синтаксичної єдності. У БСР структура не є пристосованою для вираження відношень рівноправності або залежності. Між тим, аспект комунікативної ціленастанови (іллокутивної спрямованості) є визначальним для виявлення відношень між предикативними компонентами. У цьому випадку з'являється можливість виокремити не тільки інваріантну модель мовної системи, але й визначити потенційні змістові відношення, які передають конкретні реалізації цієї моделі в мовленні. Пор.:

1. – *Pourquoi ne prends-tu pas part à la vie, pourquoi ne lui fais-tu pas confiance? (Le Nouvel Observateur)* – відношення змістової рівноваги.

2. – *Racontez-moi, Rivière, qu'est-ce qu'il y a? (Gallo)* – відношення змістової залежності.

За такого підходу модель БСР асоціюється з певними відношеннями між подіями, про які йдеться у предикативних частинах. У зв'язку з цим можна, з одного боку, представити складне висловлення у співвідносних термінах „означуване” (узагальнена структура з її сигніфікативним значенням) та „означальне” (денотативний зміст речення), з іншого, врахувати їхні відношення з відповідним референтом. Це відповідає загальному представленню лінгвістичного знака, у яке включені також його референтні функції.

Підводячи деякі підсумки, зазначимо:

1. Традиційне розрізнення термінів „речення” та „висловлення”, які асоціюються з дихотомією мова/мовлення, може бути інтерпретованим поза цією дихотомією, оскільки речення можна трактувати як певний продукт мовленнєвого акту, тимчасом як висловлення представляє сам акт мовлення, засіб передачі повідомлення. У самому реченні відбиті умови його реалізації. Відповідно до цього необхідно розрізнявати питання опису речення та висловлення. Крім того, референтним відношенням, що реалізуються на етапі висловлення, передуює номінація реченням певних ситуацій, подій, тобто у звичайному розумінні номінація є аргументом для референції.

2. Речення як лінгвістичний знак у мовній системі представлено відповідною моделлю, що має узагальнене сигніфікативне значення, а у мовленні воно отримує денотативне значення. Обидва значення співвідносяться з певним референтом. Інакше кажучи, у значенні речення немовби інтегруються три рівні його семантики: а) сигніфікативна семантика; б) денотативна (референтна) семантика. Кожен з цих рівнів має свої засоби вираження, які представлені в структурах мовної моделі, речення та висловлення.

3. У БСР взаємовідношення комунікативних ціленастанов предикативних частин є основним показником при визначенні змістових відношень між ними, які, у свою чергу, знаходяться в основі аргументативних зв'язків. Це, окремо, дає привід для виявлення основних знакових характеристик БСР, визначення інваріантної (прототипової) моделі та встановлення характеру взаємовідношень між сигніфікативним та денотативним значенням в конкретних мовленнєвих реалізаціях.

Загалом представлено розуміння речення як лінгвістичного знака, виокремлення моделі, що представляє речення в мовній системі, розрізнення в плані мовлення змісту термінів „речення” та „висловлення” створюють нові перспективи вивчення окремих актів мовленнєвої діяльності та дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. О номинативном аспекте предложения // Вопросы языкознания. – 1971. – №6. – С. 63-732.
2. Арутюнова Н.Д. Сокровенная связка (к проблеме предикативного отношения) // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1980. – Т. 39, №4. – С. 352-361.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд. иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
4. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: «Языки русской культуры», 1998. – 763 с.
5. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. – М.: Добросвет, 2000. – 831 с.
6. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. – М.: Прогресс, 1992. – 218 с.
7. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 387 с.
8. Кацнельсон С.Д. Категории языка и мышления: Из научного наследия. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 864 с.
9. Лембик С.А. Взаимоотношение семантики и прагматики в бессоюзных сложных предложениях современного французского языка // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 20003. – С. 164-166.
10. Минкин Л.М. К теории праксематики: темпоральный субстрат речевого акта // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2003. – С. 38-44.
11. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на мат-ле нем. яз.). – М.: Высш. шк., 1974. – 156 с.
12. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. – М.: Наука, 1973. – 318 с.
13. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. – Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 2002. – 292 с.
14. Реферовская Е.А. Философия лингвистики Густава Гийома. – С.-Пб.: Гуманитарное агентство «Академический проект», 1997. – 127 с.
15. Boone A., Joly A. Dictionnaire terminologique du langage. – P.: L'Harmattan, 1986. – 443 p.
16. Gineste M.-D. De la phrase à la proposition sémantique // L'information grammaticale. – 2003. – №98. – P. 48-51.
17. Kerbrat-Orecchioni C. L'énonciation. – P.: Armand Colin, 1999. – 268 p.
18. Kleiber G. Faut-il dire adieu à la phrase? // L'information grammaticale. – 2003. – №98. – P. 17-22.
19. Léon J. Proposition, phrase, énoncé dans la grammaire: parcours historique // L'information grammaticale. – 2003. – №98. – P. 5-16.
20. Siouffi G., Raemdonck D. 100 Fiches pour comprendre la linguistique. – P.: Bréal, Rosny, 1999. – 224 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сніжана Лембик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

Наукові інтереси: граматики, синтаксис французької мови.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЧАСТИН МОВИ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ГРАМАТИЦІ

Клара ПОМ'ЯНСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті представлено авторський погляд на визначення частини мови та граматичної категорії, проаналізовані певні ускладнення взаємодії лексико-граматичних полів, описані особливості класифікації її характеристик деяких категорій.

The author tries to introduce her own vision of the definition of the part speech and the grammatical category, of the difficulties in relations between lexico-grammatical fields, peculiarities of the classification and characteristics of some grammatical categories.

Ще з кінця XIX століття англійські граматисти досліджували причини того, чому говориться і пишеться людьми саме так, а не інакше. Г. Суїт вважав: якщо яке-небудь граматичне явище широко використовується освіченими людьми, воно є граматично вірним. Цього принципу дотримувалися більшість лінгвістів [33: 14]. Ми в своїй роботі також користуємося даним принципом і робимо спробу

дослідити те, що вже було представлено граматистами і що використовується різними авторами теоретичних праць та художніх творів. Ми торкаємося деяких проблем системи частин мови в сучасній англійській граматиці. Сам термін "частини мовлення" був запропонований у Стародавній Греції, коли ще не було вчення про мову і мовлення, про слово як складову частину лексику та функціональний елемент речення. Цей термін є традиційно прийнятим, а не науково обґрунтованим. Українські лінгвісти використовують більш слушний термін "частини мови", тому що ці класи слів належать до системи мови, а не мовлення.

М. Блох у своїй книзі "A Course in Theoretical English Grammar" [1: 38-40] надав чітку характеристику частин мови в сучасній англійській граматиці. Ми пропонуємо додати ще одну суттєву деталь, типову як для кожного окремого слова, так і частини мови в цілому – сполучення з іншими частинами мови. Таким чином, ми можемо дати таке визначення частини мови: "Частина мови – це системний лексико-граматичний клас слів, що характеризується категоріальним значенням, типовим для всіх слів цього класу, специфічними дериваційними і граматичними суфіксами, певними функціями в реченнях та вибірково сполученням з іншими частинами мови". Наприклад, іменник: 1) категоріальне значення – предметність або матеріальність; 2) дериваційні суфікси – *er/or, -ist, -ess, -ity, -ee, -dom, -ness, -ion, -ism, -ance, -ment*; граматичні суфікси – *s* для множини обчислювальних іменників, – *'s/s'* для присвійного відмінку; 3) функції в реченні – підмет, предикативний член, додаток, обставина; 4) найбільш типове сполучення з прикметником, артиклем, дієсловом, прийменником та сполучником.

При цьому, під категоріальним значенням ми розуміємо найбільш узагальнене лексичне значення, типове для всіх слів даного класу. Специфічні функції в реченні – це функції найбільш типові лише для деяких слів, але вони характерні для даного класу. Вибіркове сполучення з іншими частинами мови – це сполучення з деякими частинами мови, а не з усіма. Бо як правило, іменник не сполучається з прислівником, дієслово – з артиклем та інше.

Розглядаючи взаємодії лексико-граматичних полів різних частин мови, ми можемо констатувати перехрещення двох, навіть трьох полів.

Сполучення *a lot of/ lots of* володіє характеристиками чисельника (категоріальне значення – Number), іменника (сполучення з артиклем і прийменником), займенника (вказує на кількість, не називаючи конкретної цифри).

При аналізі класифікації частин мови на повнозначні і функціональні ми помітили, що чіткої межі між ними немає. Всі частини мови є словами, кожне слово має свою форму і значення. Повнозначні частини мови більш незалежні і часто можуть вживатися окремо. Функціональні частини мови частіше допомагають повнозначним словам сполучатися одне з одним і набагато рідше можуть вживатися окремо від повнозначних.

Особливе місце в системі частин мов займає артикль. Як усі слова англійського лексику, він має свою форму: *a/an, the /ðə, ði/* і значення. Артикль – полісемантичне слово. В Оксфордському словнику під ред. Хорнбі (вперше опублікований 1948 року) дається 6 визначень неозначеного артикля і 8 – означеного: *a/an – one, each, one like, the same ma in; the – this/that/those, only one, best known ma inui*. Очевидно, той факт, що в українській та російській мовах немає артиклів, породив традицію не перекладати англійський артикль цими мовами, навіть тоді, коли це можливо і потрібно для більш точної думки, висловленої в реченні: *This was a Rain, whom Mor recognized, the Rain of today [Murdoch]*. Це була незнайома Рейн, яку Мор пізнав, саме та сьогоднішня.

Артикль може сполучатися з іменником (*a book*), прикметником (*the best*), дієприкметником (*the wounded*), чисельником (*the first*), деякими займенниками (*the one, the other*). В англійській мові ми можемо виявити лише 2 артиклі – *a/an* і *the*. Так званий нульовий артикль не має ні графічної, ні звукової форми, отже не має лексичного значення, тому ми не можемо визнавати його існування. І сучасні граматики англійської мови вказують на вживання *a/an* і *the*, або ніякого артикля [21: 273-274]. В будь-якому реченні артикль може вживатися за функцією визначення: *The music filled the stair well to the third floor. Ця музика наповнила саме ті східці, що вели до другого поверху*. Враховуючи всі характеристики артиклів, ми можемо констатувати той факт, що артикль є полісемантичним словом, яке сполучається з кількома частинами мови і вживається як функція визначення в реченні, тобто набуває деяких якостей, характерних для повнозначних частин мови. Але все ж у більшості артикль не вживається окремо, а використовується в поєднанні з іменником, прикметником, чисельником, дієприкметником і деякими займенниками. Фактично артикль перебуває між повнозначними і функціональними частинами мови.

Факти об'єктивної дійсності можуть бути представлені в мові лексичними, фонетичними або граматичними засобами. Те, що ми пишемо, називається: *Pen – ручка; кілька ручок – pens; read /i:/ - читаю, тепер. час; read /e/ - читав, мин. час*.

Граматичними засобами представлено різні явища, такі, як число, обличчя, відмінок, час, аспект, перфект, пасивний стан. Ми їх називаємо граматичними категоріями. Таким чином, граматична категорія – це факт об'єктивної дійсності, який представлений в мові граматичними засобами;

характеризується (більш узагальненим) значенням, формальним маркером і опозицією. Наприклад, категорія часу характеризується категоріальним значенням – час здійснення дії; формальні маркери – дієслово без частки *to*, суфікс *s – 3^а* особа, однина, дійсний стан.

Опозиції: теперішній час : : минулий час; теперішній час : : майбутній час.

У сучасних граматиках ще не має чіткого розмежування між такими категоріями, як час, аспект і перфект [8: 49-67; 21: 46-82]. Ми вважаємо, що це окремі граматичні категорії, кожна із яких характеризується своїм значенням, формальним маркером і опозицією. Наприклад: *Tense – час дії: теперішній, минулий, майбутній*.

Формальні маркери: *-s – 3^а* особа, однина, теперішній час, активний стан, дійсний спосіб; *-ed – минулий час; -shall/will + інфінітив (без частки to)*.

Опозиція: теперішній : : минулий; теперішній : : майбутній.

Аспект – спосіб виконання дії.

Формальний маркер – *to be + дієприкметник I*.

Опозиція – загальний : : тривалий.

Перфект – завершеність дії.

Формальний маркер – *to have + дієприкметник II*.

Опозиція – завершеність : : незавершеність.

Лише різні граматичні категорії можуть бути представлені в одній дієслівній формі [1: 157]: *has been speaking – Present Perfect Continuous*. Згідно законів об'єктивної дійсності не може бути двох часів, двох аспектів або двох перфектів в одній і тій же дієслівній формі.

Аспект в англійській граматиці і вид в українській – різні граматичні категорії, тому що у них різні значення, формальні маркери і опозиції.

Перфект в англійській граматиці і вид в українській та російській мовах більш близькі за категоріальним значенням і опозицією, але у них різні формальні маркери. На нашу думку слід звернути увагу на той факт, що значення передування є характерним перш за все для категорії часу: минуле передує теперішньому, теперішнє передує майбутньому. І дуже часто значення передування не виявляється в перфектній формі взагалі: *I have lived in Kirovograd since 1969. Я мешкаю в Кіровограді з 1969*.

До цього часу немає ясності в трактовці категорії способу. Ми вважаємо основним принципом класифікації цієї категорії має бути тільки ставлення дії до реальності з погляду того, хто говорить: дія може бути реальною і нереальною. Реальні дії можуть бути виражені двома способами: *Indicative та Imperative Moods*. Дійсний спосіб представляє реальну дію в будь-якому часі, аспекті, перфекті, стані, числі, особі. Імперативний спосіб виражає команду або переконання, які є реальними з погляду того, хто говорить. Нереальні дії можуть бути двох типів: проблематичні і такі, що протирічать реальній дійсності. У проблематичних дій є можливість стати реальними: *I suggest we should go home (and we really go home in some minutes)*. Вживання *was* може також свідчити про можливість реальності даної дії: *If only I was thin. (I я можу схуднути, якщо дуже постараюсь)*.

Ми можемо привести приклади можливих граматичних моделей проблематичних дій: *It was time we paid a visit to our parents* [21: 131].

I wish I knew her telephone number [25: 74].

If I didn't want to go, I wouldn't [25: 74].

It is strange he should be late. He is usually on time.

They insisted that we should have dinner with them [25: 70].

У дій, що протирічать реальності, немає можливості стати реальними. Основним маркером таких дій є перфект: *If I had seen you, I would have said hello. I wish it had been warmer* [25: 76].

They are acting as if nothing had happened (but something has happened). I wish your father could have been there (unfortunately, he wasn't able to be there) [21: 132-133].

Аналізуючи функціонування модальних дієслів *can, must* та словосполучень *to be able, to have to ...*, ми прийшли до висновку, що між ними існують відмінності структурні, лексичні і функціональні. *Can/could* – одне слово (теперішній і минулий час) може вживатись в основному з невизначеною формою дієслова у функції присудка: *He ran fast and could catch the bus*. У більшості випадків представляє можливість або дозвіл: *He can speak English. Can I take your pen?*

Словосполучення *to be able* (дієслово *to be +* прикметник *able*) вживається в будь-якому часі: *He ran and was able to catch the bus. He is able to ski. We shall be able to go there*.

Прикметник *able* може вживатися окремо: *Pablo is able (Хемінгуей)*;

- у різних функціях: *an able man The student is able to learn it*;

- у різних ступенях порівняння: *the ablest politician (Maugham)*;

- з інфінітивом і без нього: *She is able to speak English. She is quite able*;

- у словосполученні з модальними дієсловами: *He must have been able to imagine (Snow)*;

- у сполученні з *to be going, should/would like*: *He wasn't going to be able to take (Braine); I'd like to be able to read (Green)*;

- з дієприкметником: *He had never been able to have exclusive privileges*;

- з дієсловами *feel, seem*: *I felt able to resent his words*;

- в інфінітивних та герундіальних конструкціях: *It's rotten not to be able to ski. (Hemingway); But what chance of this ever being able to say (Galsworthy)*.

Сполучення *to be able* має різні лексичні значення:

I would like to be able to read (Green). Мені хотілося б навчитися читати;

His wife was able to recognize (O'Hara). Його дружина була в змозі усвідомлювати;

He was able (Maltz). Він був талановитий;

They didn't seem quite able (Faulkner). Вони не здавалися такими сильними;

The ablest railroad man (Dreiser). Найздібніший залізничник.

Як показало наше дослідження, в 20% всіх вживаних сполучень *to be able* можна констатувати лексичне значення близьке до модального дієслова *can*. Отже, ми можемо стверджувати, що *to be able* не є еквівалентом модального дієслова *can*.

Аналогічно як і *to have to* і *must*. Питальна і заперечна форми дієслова *to have to* утворюється з допомогою дієслова *to do*: *Do you have to go there? We don't have to go there*.

Виявляється різниця і в лексичних значеннях: *must* – категоричний обов'язок, логічна необхідність, впевненість, заборона; *have to* – правила, встановлені ззовні, обов'язок, необхідність.

Аналізуючи вживання маркера 's, ми прийшли до висновку, що сьогодні він є маркером категорії присвійності. Якщо цей маркер стосується одного слова, він є маркером присвійного відмінку: *a student's book*. Якщо він належить до словосполучення або до означального підрядного речення, він не може бути маркером відмінку: *my brother and sister's house; the man I saw yesterday's son*.

Відмінок – морфологічна категорія і повинна бути представлена одним словом. Отже маркер *-s* розширює сферу свого вживання, зберігаючи своє значення присвійності в словосполученнях та підрядних реченнях.

Слід звернути увагу на вживання граматичного суфіксу *-s* з числівником у множині: *in twos, by threes, two-thirds*.

Як видно з викладених вище фактів, притаманних деяким частинам мови сучасної англійської граматиці, англійська мова постійно розвивається і граматичні форми та їх значення не залишаються в стороні від цього процесу. Отже, і надалі ми зможемо спостерігати подібні явища не лише в морфології, а і в синтаксисі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Blokh M. A Course in Theoretical English Grammar. – М.: Высш. шк., 1983. – 383 с.
2. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола. – М. Высш. шк., 1971. – 170с.
3. Бондарко А.В. О значении видов русского глагола // Вопросы языкознания. – 1990. – №2 – С. 102-113.
4. Буракова В.В. Теоретическая грамматика английского языка – Л.: Высш. шк., 1986. – 230с.
5. Гловинская М.Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. – М.: Просвещение, 1982. – 156с.
6. Гузеева К.А. Справочник по грамматике английского языка – Л.: Союз, 1997. – 288с.
7. Жаборюк Е.А. Категория результативности в современном английском языке в сопоставлении с современным немецким. Автореф. дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.04 / Одесский гос. ун-т. – Одесса, 1980. – 24 с.
8. Иванова И.П. Буракова В.В, Почепцов Г.Г Теоретическая грамматика современного английского языка – М.: Высш. шк., 1981. – 280с.
9. Pyish B. A. The Structure of Modern English.: М. – L: Progress, 1978. – 235 p.
10. Iofik Z. Z., Chakhoian Z. P. Readings in the Theory of English Grammar. – Vinnitsa: Nova Knyha, 1983. – 265 p.
11. Коваленко А.К. Теоретичні основи граматики сучасної англійської мови. – К.:Союз, 2003. – 215 с.
12. Korunets I. V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages. – Vinnitsa.: Nova Knyha, 2003. – 464 p.
13. Котрина Н.А., Корнеева Е.А., Оссовская М.И., Гузеева К.А. Грамматика английского языка. Морфология, Синтаксис, Учебное пособие для студентов педагогических институтов и университетов. – Л.: Союз, 2001. – 496 с.
14. Могильник Л.Ф., Живицкая Л.В. Глагол. Учебное пособие для студентов филологических факультетов высших учебных заведений. – Кировоград: РВЦ КДПУ, 2000. – 68 с.
15. Морозова Е.С. Функционирование видо-временных глагольных форм прошедшего времени в современном английском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. 10.02.04./Санкт-Петербургский государственный университет – Санкт-Петербург, 1992. – 26 с.
16. Мороховская А.Л. Основы грамматики английского языка. Теория и практика. – М.: Высшая школа, 1996. – 190 с.
17. Сердюк В.М. Еволюція, сучасний статус, функції тривалих та перфектних форм в англійській мові. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук 10.02.04./Харківський державний університет – Х, 1997. – 32 с.
18. Харитонов В.И. Вид и время в современном английском языке. – Л.: Высшая школа, 1989. – 375 с.
19. Brinton Z. Y. The Differentiation of Statives and Perfects in Early Modern English – Berlin – New Yourk.: Mounont de Gruyter, 1994. – 301 p.
20. Close R. A. Reference Grammar for Students of English. – L.: Pearson Education Limited, 1980. – 322 p.
21. Foley M., Hall D. Advanced Learners' Grammar. – Harlow.: Pearson Education Limited, 2003. – 384 p.
22. Fries C. C. The Structure of English. – N.Y.: Harcourt, Brace, 1982. – 324 p.
23. Jepsen O. The Essentials of English Grammar. – L.: Pearson Education Limited, 1965. – 204 p.
24. Jepsen O. Философия грамматики. – М.: Просвещение, 1975. – 300 с.
25. Murphy R. English Grammar in Use. – Cambridge.: Cambridge University Press. – 1992. – 328 p.

25. Raimes A. Grammar Troublespots – 1992. – 328 p.
26. Quirk R. Longman Grammar of Spoken and Written English. – Z.: Pearson Education Limited – 1999. – 1204 p.
27. Quirk R., Greenbaum S., Leech I., Svartvik I. A University Grammar of English. M.: Высшая школа, 1982. – 390 p.
28. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language. – L.: N.Y.: Longman, 1985. – 749 p.
29. Shaw H. Handbook of English. – N.Y.: McGraw-Hill Book Company, 1978. – 350 p.
30. Swan M. Practical English Usage. – M.: Vysšaja Škola. – 300 p.
31. Traugoff E. C. A History of English Syntax. – N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1996. – 302 p.
32. Rayevska N. M. Modern English Grammar. – Kiev: Vyšča Škola Publishers., 1976. – 302 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Клара Пом'янська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: проблеми граматичного строю сучасної англійської мови.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДИКАТИВНІСТЬ В ІНФІНІТИВНОМУ РЕЧЕННІ

Ірина СНІСАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті йдеться про природу предикативного зв'язку у головному та підрядному, зокрема інфінітивному, реченнях в англійській мові та проблему, пов'язану з її інтерпретацією у різних мовознавчих студіях.

The problem of predicative relations between in the principle and subordinate clauses in English is surveyed in the article. The infinitive clause as part of a complex unity is viewed in particular.

Предикативність як одна з центральних проблем теоретичного синтаксису привертає до себе особливу увагу сучасних дослідників. Так, наприклад, її вважають невід'ємною ознакою речення, що співвідносить зміст висловлювання з дійсністю [6: 147], сукупністю граматичних категорій, яка надає реченню оформлену за законами окремої мови цілісність [5: 160], еквівалентом “присудковості” [15], а також семантико-синтаксичною та комунікативною ознакою речення [11: 276]. Відношення предикативності в широкому плані є активним та динамічним співвіднесенням двох компонентів, де другий визначає перший [1: 37]. Таке розуміння, у свою чергу, спрямовує дослідника на вивчення синтаксичних зв'язків усередині самого речення.

Логіко-синтаксичний підхід до визначення предикативності враховує той факт, що процес руху думки відбувається від предмета до ознаки. Суб'єкт і предикат сприймаються відповідно як знання дане (статичне) та нове (динамічне). Логічна предикативність передбачає процес приєднання нового знання до старого, тобто пізнання непізної до цього часу ознаки предмета [7: 155]. Існуючий корпус розвідок з цього питання свідчить про те, що поняття предикативності не має однозначного визначення у синтаксичних, вітчизняних та зарубіжних, студіях. Причини такої невизначеності полягають насамперед у складності самої природи цього явища, адже предикативність – це не предмет, а відношення, тобто абстракція високого порядку, якій притаманні кілька форм вираження [14: 30]. А отже, ми визначили мету цієї статті як з'ясування специфіки предикативного зв'язку між компонентами інфінітивного речення як складової одиниці вищого рівня – складнопідрядного речення.

Установлення предикативних зв'язків між структурними елементами відбувається в процесі формування пропозиції, основа (або пропозиційна база) якої складається із “суб'єктора” і “предикатора”. Вони, відповідно, лінгвально репрезентують логічний суб'єкт і логічний предикат. Відношення між складовими пропозиційної бази, що кваліфікуються як предикативні, є релевантними для фінітних і нефінітних одиниць [22: 267-271].

Усім реченням, інфінітивним у тому числі, притаманна предикативність, адже всі висловлення, незалежно від їхньої поверхневої реалізації, відбивають двочленну будову думки. У глибинній семантичній сфері вони є двочленними, тобто містять суб'єкт (носії предикативної ознаки) і предикат (актуальна ознака суб'єкта), які можуть бути виражені імпліцитно [4: 36].

Суб'єкт і предикат визначаються як предмети думки, що відбиті в реченні, але самі перебувають поза ним. Предикат витлумачується не окремо, а у відношенні до суб'єкта, щодо якого інтерпретується, визначається і виокремлюється предикат [16: 108]. У Великому Енциклопедичному Словнику суб'єкт визначається як термін логіки, що позначає предмет, співвідноситься з предикатом і становить уявлення про об'єкт дійсності. Предикатом називається те, що висловлюють стосовно суб'єкта. Це не просто будь-яка інформація про суб'єкт, а вказівка на ознаку предмета, його стан і причетність до інших предметів [17: 392, 448]. Суб'єкт і предикат відрізняються своїми функціями, які вони виконують у реченні. Суб'єкт виступає як предмет дійсності та ідентифікує його для адресата повідомлення, тобто виконує денотативну функцію. Натомість предикат, що слугує для реалізації мети повідомлення, здійснює лише свою сигніфікативну функцію. Значення суб'єкта «прозоре», крізь нього «просвічується» денотат [3: 10]. Традиційно суб'єкт і предикат реалізуються в реченні як підмет і присудок відповідно. Оскільки ми виходимо з того, що *інфінітивне речення – це редуковане фінітне речення*, то суб'єкт або

об'єкт останнього функціонує як суб'єкт інфінітивного речення, а присудок – як неособова форма дієслова (інфінітив) відповідно. Останній, таким чином, розглядається як немаркована форма, тоді, як фінітне дієслово є маркованою часовою формою.

Відношення між інфінітивом та його суб'єктом у межах підрядного інфінітивного речення розглядаються як вторинно-предикативні [8: 60], напівпредикативні [13: 165], суб'єктно-предикативні [9: 14], суб'єктні [27: 344]. Інколи одного дієслова, яке є предикатом, у реченні недостатньо, тому воно вимагає певного елемента для завершення предикації. У ролі такого елемента виступає дієслівний комплемент, що витлумачується як категорія, призначена доповнити значення головного дієслова (*head-verb*) [20: 65]. Суб'єктом інфінітива може бути іменник у загальному або прийменник в об'єктному відмінку, який вступає в суб'єктно-предикатний зв'язок з інфінітивом. На протигагу фінітним реченням, де суб'єкт (підмет) є облігаторним структурним елементом, у нефінітних можна спостерігати його відсутність.

У генеративній граматиці з'ясування зв'язку між головними елементами інфінітивного речення ідентифікується з визначенням принципів, які зумовлюють співвідношення іменної фрази (NP) головного речення та суб'єкта інфінітивного комплементу. Інфінітивний комплемент може мати "латентний" (прихований, логічний) суб'єкт, відсутній у поверхневій структурі речення. Згідно з трансформаційним принципом "відновлюваного стирання" (*of recoverable deletion*), інфінітивному комплементу притаманний суб'єкт на рівні глибинної структури, який стирається (*is deleted*) за умови реалізації ідентичної іменної фрази головного речення на поверхневому рівні [див. 28: 145].

Визнання функціональної співвіднесеності інфінітивних конструкцій з підрядними інфінітивними реченнями дозволяє говорити про те, що експліцитно не/виражений суб'єкт і головне дієслово в таких конструкціях вступають між собою у вторинно-предикативний зв'язок. Інфінітивне речення є єдиним синтаксичним цілим щодо основного предиката (присудка головного речення), який становить конструктивний центр усього складнопідрядного речення.

Значний внесок в опрацювання питання зв'язку предиката та його аргументів зробили представники генеративного напрямку в лінгвістиці [19; 23; 24]. Релевантними для такого зв'язку в межах як складного, так і підрядного речень, виступають: 1) власне-дієслово; 2) дієслівні аргументи; 3) ад'юнкти [24: 63]. Генеративісти постулюють два типи аргументів: зовнішні та внутрішні (*external and internal*). Підмет речення, згідно з теорією керування та зв'язування, належить до першого типу – інші вважаються внутрішніми. Статус внутрішніх аргументів передбачає накладання на них синтаксичних обмежень з боку головного дієслова, зокрема, навантаження певним структурним відмінком та семантичною роллю. Це, власне, є одним із визначальних факторів у визначенні субкатегоризаційних особливостей цього дієслова [23: 132]. Зазначимо, що вказані ознаки стосуються предикатів як головного, так і підрядного інфінітивного речень, адже інфінітив, згідно з принципами генеративного синтаксису, також виступає головним дієсловом у межах підрядного речення.

Теорія семантичних ролей, як одна з складових принципів універсальної граматики [19], дає змогу розкрити та пояснити зв'язок між предикатом та його аргументами. Згідно із зазначеним принципом цієї теорії, аргументам надаються семантичні ролі на рівні репрезентації речення, причому кожному аргументу головне дієслово відкриває лише одну семантичну позицію. Слід зазначити, що семантичний критерій не передбачає призначення семантичної ролі не-аргументу [26: 130-131], тобто інфінітивному ад'юнкту (традиційно – обставині).

Інтерпретація інфінітивних конструкцій у сучасних синтаксичних студіях як синонімічних підрядним особово-дієслівним реченням (*clauses*) представлена в дослідженнях, де ці конструкції інтерпретуються як стислі (або редуковані) речення [18: 436], напівречення (*semi-clause*) [25: 70] або як речення, у яких комплементаризер (маркер доповнення, COMP) або суб'єкт виражені "незаповненими категоріями" [21: 116]. Віднесення інфінітивних конструкцій до редукованих речень видається нам резонним, адже, якщо один із основних елементів вихідного речення в процесі редукції випадає, то в редукованому реченні зміст не зазнає змін і, таким чином, обидва речення (повне та редуковане) є семантично тотожними. Цей процес приводить до семантичної конденсації, гнучкості та компактності мовлення [2: 26]. При такій синтаксичній компресії граматичний предикат повного речення, власне, фінітне дієслово, редукуючись в одну з нефінітних форм, втрачає свої основні морфологічні характеристики (категорії особи, числа, часу та способу). У свою чергу, редукція граматичного суб'єкта вихідного речення виявляється у тому, що перший формально перетворюється на прийменник в об'єктному відмінку, а за повного випадіння із структури цього речення втрачає своє лексичне оформлення та визначається як імпліцитний суб'єкт стислої предикації [там само].

Неособоводієслівні звороти також розглядались як первинний засіб подолання неупорядкованості давнього речення, де одночасно могли функціонувати кілька суб'єктно-предикатних груп, проміжних між членом речення та підрядним реченням [10: 115]. З часом давнє речення починає тяжіти до впорядкованості своїх членів і намагається використовувати структурні особливості неособово-

дієслівних зворотів для вираження нерівноправності двох повідомлень, поєднаних у складному висловлюванні. Разом з тим, ці звороти були позбавлені ознаки уточнення характеру залежності другорядного висловлювання від головного [там само]. Наблизившись за своєю загальною структурою до структури простих речень, ці звороти все ж зберегли істотну відмінність від простого речення: синтаксичний центр самостійного простого речення не перебував у синтаксичній залежності від будь-якого іншого члена, але синтаксичний центр звороту (інфінітив) підпорядковувався іншому членові головного речення [13: 165].

Тенденція до стислості або редукції є одним із принципів лінгвістичної економії [12: 34], яка виявляється на синтаксичному рівні у вживанні синтаксично редуктованих структур замість повних речень з формально вираженим граматичним суб'єктом і предикатом. Такого типу речення є більш лаконічною формою відтворення денотату, тобто вони номінують складну ситуацію: в межах однієї синтаксичної структури передають інформацію про дві ситуації реальної дійсності.

Як очевидно, питання про кореляцію предикативного зв'язку в головному та підрядному реченнях, яке неоднозначно тлумачиться представниками різних напрямів, відкриває значне поле для подальшого детального вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Двучленные фразы в трактовке Л.В.Щербы и проблема предикативности // Филолог. науки. – 1960. – № 1. – С. 35-42
2. Аксенов А.П. К вопросу о субъекте инфинитива в современном английском языке // Учен. зап. К. высш. шк. – 1969. – Т. 52. – С. 26-45
3. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 382 с.
4. Ерхов В.Н. Предикация и предикативность в тексте (к вопросу о полипредикативности) // Предикативность и полипредикативность: Межвуз. сб. науч. трудов. – Челябинск: Изд-во ЧГПИ. – 1987. – С.35-41
5. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 306 с.
6. Золотова Г.А. К понятию предикативности // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 147-154
7. Ильенко С.Г. Персонализация как важнейшая сторона категории предикативности // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 154-159
8. Ісаєва Г.Т., Патрушева Ж.Л. Інфінітивно-предикативна конструкція з прийменником *for* (до питання мовної економії) // Іноземна філологія. – 1992. – Вип. 104. – С. 60-67
9. Ісаєва З.К. Номинативные и ситаксические функции неличных форм английского глагола: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М.Тореза. – М., 1981. – 28 с.
10. Кнабе Г.С. Еще раз о двух путях развития сложного предложения // Вопросы языкознания. – 1955. – № 1. – С. 108-116
11. Кодухов В.Н. Введение в языкознание: Учеб. для студ. пед. ин-тов по спец. "Рус. яз. и лит.". – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1987. – 286 с.
12. Левицкий А.Э. Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка. – Житомир: Редакционно-издательский отдел ЖГПУ, 2001. – 168 с.
13. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
14. Монин И.Б. Спорное в теории предикативности // Предикативность и полипредикативность: Межвуз. сб. науч. тр. – Челябинск: Изд-во ЧГПИ. – 1987. – С. 28-34
15. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во Мин-ва просвещ. РСФСР, 1956. – 511 с.
16. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1957. – 286 с.
17. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. Ярцева В.Н. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
18. Celce-Murcia M., Larsen-Freeman D. The Grammar Book. An ESL/EFL Teacher's Course. – Boston: Heinle & Heinle Publ., 1983. – 655 p.
19. Chomsky N. Lectures on Government & Binding: The Pisa Lectures. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 1993. – 371 p.
20. A Comprehensive Grammar of the English Language / Quirk R., Greenbaum S., Leech J., Svartvik J. – L., N.Y.: Longman, 1985. – 1779 p.
21. Koster J., May R. On the constituency of infinitives // Language. – 1982. – Vol. 58, № 1. – P.116-142
22. Morokhovska E.J. Fundamentals of English Grammar. – K.: Vyshcha shkola, 1993. – 472 p.
23. Neeleman A. Complex Predicates. – Utrecht: OTS, 1994. – 362 p.
24. Odijk J. Compositionality and Syntactic Generalizations. – Eindhoven: Philips Research Laboratories, 1993. – 175 p.
25. Pence R.W., Emery D.W. A Grammar of Present-Day English. – N.Y.: The Macmillan Company, 1963. – 436 p.
26. Riemsdijk H., van, Williams E. Introduction to the Theory of Grammar // Current Studies in Linguistics. – L., Cambridge (Mass.): The MIT Press. – 1986. – Series 12. – 366 p.
27. Roberts P. Modern Grammar. – N.Y.: Harcourt, Brace & World, 1967. – 439 p.
28. Thiem R. Towards an erasure principle for German and English infinitive complements // Papers and Studies in contrastive linguistics. – Poznac: The Adam Mickiewicz Univ. Press. – 1977. – Vol. 7. – P. 145-157.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Снісаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: історичний синтаксис англійської мови.

КОРЕЛЯЦІЯ МОНОЛЕКСЕМНОГО ТА ПОЛІЛЕКСЕМНОГО ВИРАЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО ПРЕДИКАТА

Стефанія СУХОРОЛЬСЬКА, Галина КОЛПАКОВА (Львів, Україна)

У статті розглянуто типологію перифрастичних/аналітичних полілексемних еквівалентів англійського дієслова, встановлено диференційні категоріальні ознаки сталих дієслівно-субстантивних сполучень моделі V + vN у зіставленні із монолексемними корелятами.

The typology of periphrastic/analytical polylexemic equivalents of the English verb is presented in the paper. Differential categorial properties of the fixed verbo-nominal phrases of the model V + vN in comparison with monolexemic units are established.

Морфологічна структура мови залежить від двох тенденцій у її розвитку – аналітизму та синтетизму. У тих мовах, у яких переважає перша тенденція, відношення між словами позначають “допоміжні” (auxiliary) дієслова [9: 138].

Системного характеру дослідження аналітизм набуває лише у вивченні аналітичних структур, що входять у парадигми відповідних граматичних категорій. Проте прагнення до роздільного вираження граматичного й лексичного значень має місце в структурах, яким аж ніяк не можна надати статусу аналітичної форми слова, зокрема в дієслівно-субстантивних сполученнях.

Навіть побіжне зіставлення корпусу дієслів сучасної англійської мови з корпусом дієслів будь-якої слов'янської мови показує, що об'єм першого з них дещо менший. У сучасній англійській мові немає монолексемних форм вираження певних процесів, наприклад, *заснути, запізнюватися, захворіти, осліпнути, замовкнути* тощо. Порівн.: *fall asleep, be late, fall ill, go blind, fall silent* [4: 15 – 16].

Після втрати монолексемної форми вираження у корпусі середньо-англійського дієслова утворилися лакуни, які пізніше заповнили сполучення твірного прикметника / іменника з функціональним дієсловом, наприклад:

OE *healtian* – NE *be lame* (кульгати)

OE *swigian* – NE *be silent* (мовчати) [4: 17]

OE (ge)*bysenian* – *bysne settan* NE *give/set an example*

Ф. Ліфрінк вважає, що кожне монолексемне дієслово англійської мови (за винятком простих дієслів – *prime verbs*: *be, become, have, get, make, put, give, take* тощо) співвідноситься із одним чи більше групових виразів (*group expressions*) [7: 42] і що більшість таких дієслів є семантично складними, про що свідчать їхні полікомпонентні тлумачення у словниках, напр., *abase* – **make lower** in office, rank, or position; *abbreviate* – **make short** [7: 26].

Ф. Ліфрінк ідентифікує два типи речень із груповими виразами:

1) аналітичні: *Vprime + Sc* (sentence constituent/конституент речення)

Mother **put** the gherkins **in the bottle**.

2) перифрастичні: *Vprime + Nvsc* (девербативний іменник)

They had **made an investment** [7: 46].

Перші (аналітичні) еквіваленти використовують як глосарії монолексемних дієслів у словниках. У семантичній структурі відповідних “синтетичних” речень семантико-синтаксичні ролі (локатив, інструмент, об'єкт тощо) інкорпуються у монолексемному дієслові:

Mother **put** the gherkins **in the bottle** (локатив) – *bottled*.

Many mothers **feed** their babies **with a bottle** (інструмент) – *bottlefeed*.

The workmen **put gravel** on/over the path (об'єкт) – *gravelled*.

Для монолексемних дієслів – еквівалентів перифрастичних виразів не зафіксовані словникові дефініції у термінах корелятивних групових виразів. Порівн.: 1) *to make use*; **use**, *v.* – **employ** for a certain purpose;

2) *to make an investment*; **invest**, *v.* – **put** money in.

3) *to give a reply*; **reply**, *v.* – **say, write** or **do** smth. in return.

Це пояснюють тим, що девербативні іменники за своєю семантичною структурою такі ж складні, як і дієслова, від яких вони походять.

Перифрастичні сталі дієслівно-субстантивні сполучення (далі СДСС) посідають особливе місце серед номінативних засобів сучасної англійської мови як високочастотні, продуктивні одиниці.

У середньоанглійський період питома вага дієслівно-субстантивних сполучень значно зростає. Прагнення мови компенсувати парадигматичну “недостатність” – утрачені елементи – засобами синтаксичного рівня породжує високу продуктивність СДСС. Так, наприклад, із втратою морфологічно маркованого давального відмінка (процес починається уже в XII столітті) порушується звичне протиставлення придієслівних об'єктів [3: 43].

При двовалентних дієсловах безприйменниковий додаток особи передує предметному додатку (*V + Cdat + Cacc*). Але багато одновалентних дієслів вимагають одного додатка адресата, напр. *to help + Cdat*, який із втратою флективного датива сприймають як “додаток особи у знахідному відмінку”.

Використання перифрастичних конструкцій усуває це протиріччя, забезпечуючи синтагматичне протиставлення двох придієслівних додатків – субстантив у знахідному відмінку, який уточнює значення дієслова, одночасно заміщає позицію предметного додатка: And they **don** us great **damage** [3: 44]. Цю обставину вважають однією із причин високої продуктивності СДСС.

Становлення й поширення дієслівно-субстантивних сполучень у новоанглійській період стало можливим у зв'язку із виникненням нового способу словотвору – конверсії. У позиції іменного компонента СДСС стали з'являтися девербативні іменники, утворені шляхом конверсії.

Однією із передумов зародження конверсії була омонімія англійських дієслів та іменників, яка виникла внаслідок втрати флексій у середньо-англійській період. Розпад флективної системи (*decline of the inflectional system*) і вирівнювання слів форм розглядають, якщо не як історичну причину появи конверсії, то хоча б як фактор, який сприяв поширенню цього процесу [8: 19].

На кінець середньоанглійського періоду (XVст.) утворення дієслів значно скорочується через появу великої кількості іменників і дієслів, запозичених із французької мови. На англійському ґрунті такі запозичені пари слів, наприклад *joye* і *joyen*, адаптувалися за аналогією із омонімічними парами слів того періоду [2: 193]. Крім того, у середньоанглійській період утворення іменників за допомогою афіксів обмежувалося через малу кількість іменних афіксів [2: 194].

Внаслідок цих процесів на кінець середньоанглійського періоду в 41% однокореневих слів, які належали до різних частин мови, вихідні форми збіглися [1: 8].

У 421 пари іменників – компонентів СДСС і корелятивних дієслів спостерігається збіг за формою, із них 190 іменників утворено шляхом конверсії [5: 19].

Типологічною особливістю англійської мови є функціонування СДСС моделі VvN (де vN – віддієслівний конвертований іменник), які не мають полілексемних аналітичних еквівалентів у інших мовах. Напр.: She **gave** my arm a tight **squeeze** (Styron). – Вона сильно **потисла** мене за руку. Також: *give a wash* - помити, *give a look* - глянути, *give a knock* - постукати, *have a smoke* – покурити.

Хоча дані СДСС функціонують в англійській мові паралельно із монолексемними дієсловами, вони відрізняються від останніх своєю категоріальною семантикою. СДСС реалізують певні граматичні категорії, не властиві формам парадигми сучасного англійського дієслова, а саме різні аспектуальні значення, які в синтетичних мовах експлікуються суфіксами, префіксами.

В. Шведова вважає, що видові відтінки, які регулярно передають певні типи дієслівно-іменних конструкцій, входять до сфери лексико-граматичних значень способу дії [6: 96].

СДСС можуть передавати інгесивне значення: And suddenly she **gave a cry** – закричала. Порівн.: She **cried** – крикнула, кричала.

The ostler immediately **gave chase**, and ran on as far as the New Kents, but could see nothing of the fugitives (Ainsworth) – почав переслідувати/гнатися. Порівн.: A dozen soldiers **chased** after the car [10] – гналися.

Old Jolyon's heart **gave a flutter**, and for a second the room was clouded (Galsworthy) – серце затрепетало. Порівн.: His long robe **fluttered** in the wind [10] – одяг тріпотів.

СДСС можуть виступати категоріальними заступниками морфологічної форми перфекта [4: 58], тобто виражати результативність, доконаність.

She **gave** her slow reluctant **nod** (Pol) – кивнула. Порівн.: She **noded** her head – кивала [10].

She **gave a gentle pull** on the reins, and the horse stopped – потягла. Порівн.: She **pulled** Paul's hair so hard that he yelled – тягла.

Форма простого минулого синкретична. У ній поєднуються значення нерезультативності і результативності. Модель V + vN елімінує значення нерезультативності [4: 57]. Порівн.: She **pulled** on the reins – тягла.

Крім того, разом із субстантивними модифікаторами й контекстом СДСС передають кількісну характеристику дії: кратну (одно/багатократну), миттєву, дистрибутивну багатократну, одноразову, ітеративну тощо.

Конструкції моделі V + vN, утворені від мультиплікативного дієслова, слугують для вираження однократного значення:

He suddenly **shot a rancorous glance** at his mother (Cronin). Otto **gave a yell** and a **whistle** (Shlanke). She **gave such an unpleasant laugh** with these last words that I didn't know what to say (West).

Семантичний об'єм предикатив моделі V + vN відрізняється від монолексемного еквівалента кількісними параметрами. Кратні дієслова позначають миттєві (недовготривалі) процеси. Кількісна характеристика знаходить поверхнєве вираження в СДСС завдяки їхньому розгорнутому описовому характерові.

The armorer **gave** the offered wrist the *briefest* of **glances** (Martin).

She ran at Laurie and **gave** him a small *quick* **squeeze** (Mansfield).

Множина субстантивного компонента сигналізує багатократну дію.

He'd **made** the same **guesses** I had (Niven).

She **took** a *couple* of **swings** at me.

If the window is stuck, **give** it a *few* **tugs** and it should go up again.

Дистрибутивно-кратна дія актуалізується при множинності суб'єкта або об'єкта: *All three cast quick frightened glances at one another and at Ratt* (Dodge).

СДСС, іменні компоненти яких похідні від стативів або агентивів (акціональних дієслів), означають одноразову або ітеративну дію.

Alfie Mennen **gave** his nightly **report** (Parker).

Before speaking he **had** a nice quiet **think** (Maugham).

I started **taking** this long **walk** (Salinger).

They **took** so many hot **baths** she could not understand why they were not neurasthenics (Cheever).

Корелюючи, дієслова й СДСС можуть мати різну валентність. Модель V + vN єдино можлива, коли немає відповідного прислівника, який модифікував би дієслово, наприклад:

He **took** a *long and wide and exultant* **look** at the place (Priestley).

Then he **gave** a *sort of "it's too late to do anything about it now"* **sigh** (Clarke).

Таким чином, дієслівно-субстантивні сполучення репрезентують особливий спосіб позначення квантативної дії. Індикаторами категоріальної граматичної характеристики може виступати а) семантика іменного компонента, б) артикль, в) форма множини іменника, г) число (множинність) актантів (суб'єкта, об'єкта). Поширення іменного компонента СДСС модифікаторами уточнює спосіб протікання дії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Загоруйко А.Я. Конверсия в английском языке и ее основные проблемы // Вопросы словообразования и фразеологии. – Ростов-на-Дону, 1980. – С. 3 – 14.
2. Карашук М.П. Словообразование английского языка. М.: Высш. шк., 1977. – 303 с.
3. Кузнецова Л. С. Глагольно-субстантивные сочетания, эквивалентные простому глаголу в английском языке XII – XV вв. // Вопросы семантики и стиля: Сб. статей. – Уфа, 1979. – С. 42 – 54.
4. Огоновська О.В. Дієслівне заміщення в англійській мові. – Львів: Світ, 1991. – 127 с.
5. Сухорольская С.М. Аналитические лексические единицы в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Киев, 1989. – 24 с.
6. Шведова В.С. Пути грамматизации описательных конструкций типа глагол + существительное в английском языке. – М., 1981. – 159с.
7. Lieftrink F. Semantico-Syntax. – London: Longman Group Ltd., 1973. – 170 p.
8. Pennanen E.V. Conversion and Zero – Derivation in English // Acta Universitatis Tamperensis. – Tampere, 1971. Ser. A, V.40. – 70p.
9. Trnka B. Analysis and Synthesis // English Studies: A Journal of English Letters and Philology. – Amsterdam: Ed. by E. Kruisinga and R.W. Zandvoort, 1928. – V. X, № 1 - 6. – P. 138 – 144.
10. Collins COBUILD Student's Dictionary. – London: Harper Collins Publishers, 1990.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Стефанія Сухорольська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: типологія та інтереси розвитку англійської мови.

Галина Колпакова – асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: аналітичні тенденції та структурні особливості англійської мови.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛІПСОВАНОГО РЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Вікторія АЛЕКСАНДРОВА (Одеса, Україна)

У статті описано моделі еліпсації семантико-синтаксичної структури речення – предикатних і непередикатних знаків, проаналізовано шляхи й способи елімінації трьох типів предикатів і семи типів аргументів, наведено лінгвокогнітивні фактори, що сприяють процесам спрощення реченнєвих побудов у сучасній англійській мові.

In the article models of ellipsis of semantic syntactic structure – predication-structured and non-predication-structured – are described, ways and means of elimination of predicates of three types and arguments of seven types are analyzed, linguistic cognitive factors contributing to the processes of simplifying of speech constructions in modern english language are produced.

Об'єктом цієї роботи є еліпсис як феномен синтаксичної лакунарності, що розуміється як процес і результат скорочення структурно й змістовно значущих компонентів речення. Предметом аналізу є лінгвокогнітивна специфіка еліпсованих речень (EP) сучасної англійської мови, метою – систематизація способів опущення облігаторних компонентів пропозиції – предикатів та аргументів.

Дослідження останніх десятиліть показують, що в природних мовах діє тенденція до скорочення загальної довжини речення й зменшення питомої ваги складних речень зі збереженням їх семантичного обсягу. Не суперечить цій тенденції й еліпсис (Ø), лінгвокогнітивні витoki якого сягають більш широкого синтаксичного явища – компресії засобів вираження. Правила еліптичного скорочення діють у

більшості природних мов [7: 123], проте в кожній з них вони мають свою специфіку, зумовлену характером і ступенем обов'язковості [2; 3; 4; 6; 9; 10].

Прагнення уникнути повторюваності певних одиниць і тим досягти компактності в побудові речення зі збереженням його інформаційного змісту є однією з головних причин використання в англійській мові технік еліпсування. Однак спостерігається конкуренція еліпсованого й узуального варіантів речення. Пор. еліптичні (1, 2, 3) і повні варіанти (1a, 2a, 3a): (1) *Mom, Ø you Okay?* – (1a) *Mom, are you Okay?*; (2) *Why don't you and me tie up? – Ø Won't have to be worryin' about Walt now* – (2a) *We won't have to be worryin' about Walt now*; (3) *Ø Ø Early morning* – (3a) *It is early morning*. Продуктивними моделями еліпсації є ті, що безпосередньо стосуються формування предикативного ядра речення, а точніше – заповнення валентно необхідних позицій. У такий спосіб доцільно розрізнити еліпсис предикатів (1a), аргументів (2a), а також обох разом (3a).

Еліпсація предикатних семантем реченнєвого ядра є одним із типових проявів процесу спрощення синтаксичних конструкцій. Останнє стосується зокрема тих предикатів, що виражені повнозначним дієсловом, яке у певних комунікативних умовах використовується без допоміжних аналітичних засобів (ауксілярій). Отож, доцільним видається аналіз еліпсації предикативної частини речення з урахуванням таких типів предикатів, як абсолютні статичні, відносні статичні та відносні динамічні.

Еліпсис **абсолютних статичних предикатів** становить в нашому матеріалі майже половину всіх випадків **опущення предикативної частини речення**. Пор.: (4) *No dogs Ø allowed in here* /E. Blyton/; (5) *Ø You still interested?* /R. Chandler/; (6) *Nice couple, your parents Ø* /J. Archer/. Наведені речення засвідчують, що попри опущення ауксілярії на рівні поверхневої маніфестації (4, 5), глибинна структура речення залишається повноінформативною, оскільки продовжує постачати як пропозиційну (експліцитну), так і граматичну (імпліцитну) інформацію. Натомість у реченні (6) з опущеним дієсловом *to be* **змістовна й структурна еліптичність більша** через відсутність будь-якої формальної опори, а модально-часова перспектива визначається загальним темпоральним планом нарації. Причина полягає в тому, що невербалізований предикат є десемантизованим. Зазвичай, такі предикати співвіднесені з екзистенційними дієсловами й функціонують як відносні статичні.

Як показують спостереження, еліпсис абсолютного статичного предиката чи його ауксілярної частини не залежить від функціонально-семантичного типу речення: однаково легко воно може бути як розповідним, так і питальним, як стверджувальним, так і заперечним. Тут існує інша закономірність: еліпсація такого предиката тісно пов'язана з відповідною позицією аргумента, яка “дає дозвіл” на пропуск лише у випадку її заміни непредикатною семантемою. Отже, еліпсація абсолютного статичного предиката є своєрідним актом делегування своїх семантико-синтаксичних повноважень суб'єктному аргументу, з яким він утворює предикативне ядро.

Відносні статичні предикати, що корелюють із дієсловами стативи – положення в просторі, перебування чогось / когось де-небудь, володіння когось чимось, а також дієсловами емоційного сприйняття та ін., еліпсуються значно рідше, ніж абсолютні статичні (18%). Серед відносних статичних предикатів зустрічаються два типологічних види еліпсису: одномісний медіальний (7) *Fair face Ø, foul heart* /Dictionary of Proverbs/; (8) *Pretty face Ø, poor fate* /Dictionary of Proverbs/ і одномісний фінальний (18) *Everything stopped. You can't imagine. Maybe you can Ø* /J. Collins/; (9) *Are you staying here? – I can't Ø, I mustn't Ø* /E. Caldwell/. ЕР з таким типом предикатів зрозумілі в конкретній ситуації, де комуніканти володіють приблизно однаковим фондом знань і можуть ідентифікувати опущений предикат через катафоричний або анафоричний контекст. Цей факт пов'язаний із усталеною логіко-семантичною топологією англійського речення SVO, яка передбачає медіальну позицію дієслова-присудка [1: 37].

Еліпсис **відносних динамічних предикатів** становить у нашому матеріалі 40%. Подібно до відносних статичних еліпсацій таких предикатів не характерна для ініціальної позиції, натомість поширена в медіальній ((10) *An ill beginning Ø, an ill ending* /Dictionary of Proverbs/) і фінальній (11) *He doesn't want to come. I don't make him Ø* /J. Archer/. Реченнєві побудови з таким типом предикатів, перенесених в імплікатуру, зрозумілі лише в конкретній ситуації спілкування, учасники якої володіють приблизно однаковим фондом знань щодо певного стану речей.

Рушійною силою, яка уможливорює пропуск таких предикатів, є **контекст**, що дає підстави для лексико-семантичного **оголення тих позицій**, інформаційний обсяг яких не створює для безпосередніх учасників інтеракції жодних декодувальних проблем. З іншого боку, контекстуальна дистрибуція дозволяє інтерпретувати пропущений предикат у доволі широкому лексико-семантичному діапазоні, тобто варіативно – за допомогою синонімічних або значеннєво близьких дієслів. Певну інформаційну підтримку надають тут модальні та каузативні дієслова, які сприяють тому, що попри пропуск повнозначного дієслова, ЕР залишається інформативно збалансованим. Проте й наявність останніх не завжди знімає двозначність в інтерпретації ЕР. Так, у (12) *Lynn, call the police. Tell them to send an ambulance – I can't Ø. I'm going to be sick* /J.L. Nixon/ ЕР можна відтворити як *I can't call the police* або ж як *I can't tell them to send an ambulance*. У цих випадках еліпсис виступає як значеннєво амбівалентне явище, яке створює своєрідну інтерпретативну інтригу.

За відсутності знань щодо всіх обставин предметно-тематичної ситуації, інтерпретатор здатний “вловлювати” певний лексико-семантичний контур відсутнього предикату. Мовна свідомість чітко співвідносить відповідне дієслово з тією ЛСГ, до якої воно належить за родо-видовим принципом. Можна стверджувати, що пропущене дієслово в реченні (13) *Okay, Ø into the chair*, належить до ЛСГ зміни положення в просторі. Повна ж його ідентифікація можлива лише в контексті – там, де ризик втрати лексико-семантичної інформації зводиться до мінімуму.

Широкі можливості еліпсації відносних динамічних предикатів пояснюються не тільки загальним семантичним тлом, але й їх валентністю, що передбачає наявність від двох до трьох актантів у акцентованих позиціях. Завдяки тому, що два залежні від них облігаторні актанти несуть доволі прозору, а тому й прогнозовану інформацію щодо характеру логіко-семантичних зв'язків, уможливується й пропуск предиката. У такий спосіб відбувається презентація семантико-синтаксичного контуру повідомлення, який залежно від глибини поінформованості адресата може бути або абсолютно конкретизованим, або окресленим у своїх загальних рисах. І те, й те сприяє усуненню когнітивної ентропії (недоінформованості). Головна увага при виведенні такого типу ЕР на поверхню зосереджується не на деталях дії (у (13) – це рух), а на тих обставинах, що перебувають в орбіті цієї дії, – на сирконстантах, тобто на локативах із семантикою напрямку (директивна семантика). Пропущена пропозиційна інформація в ЕР з предикатами руху компенсується через обставини місця ((14) *I want Ø in* /E. Caldwell) або через комбінування семантики напрямку і мети ((15) *Britney Ø to Las Vegas for liposuction* /Daily Mail, Nov. 2007/). Враження динаміки (по)дій виникає внаслідок того, що в їхньому складі відсутнє формально-словесне вираження цієї дії, а натомість відразу ж називається її кінцева мета (14a) *I want to come in*; (15a) *Britney flies/ goes/ runs to Las Vegas for liposuction*. Проте навіть найближчий словесний еквівалент не дає тієї експресії, яку створює лаконічність фрази.

Еліпсація аргументних семантем відбувається у сфері глибинних відмінків (непредикатних знаків) суб'єктного (агентив, дескриптив, експерієнсив), об'єктного (пацієнтив, перцептив, об'єктив) і обставинного (локатив) типу. **Модель “Ø ≡ агенс”** пов'язана з живою істотою, що “творить” ситуацію, з виконавцем дії. На цьому тлі здавалося б, що опущення такого важливого компонента пропозиції взагалі не повинно відбуватися, однак мовленнєва дійсність демонструє зворотне: 17% конструкцій з пропуском агенса свідчать про його доволі високу продуктивність. Якщо поглянути на ЕР (16) *I'm on another case already – embezzlement. Ø Got to go up to Scotland tonight. I'm not a free man* /A. Christie/; (17) *What happened to you? – Outlaws. Ø Jumped me late yesterday afternoon. Gave them the slip but caught a couple of bullets* /R. Hogan/, то таке протиріччя знімається: еліпсуються агенси, що корелюють на з особовим займенником, які є одночасно й іменами особового дейксису.

Просте речення з еліпсованим агенсом рідко вживається автономно, а здебільшого в комплексі з іншими, які утворюють загальний контекст і тим самим сприяють його однозначній ідентифікації. Тож і в (16) еліпсис агенса відбувається в реченні, яке посідає медіальну позицію. Подібне явище спостерігаємо й у (17), де пропуск агенса сповна компенсується комунікативною ситуацією. Очевидно, саме ці два чинники сприяють тому, що пропуск агенса однозначно пов'язаний з ініціальним, анафоричним та одномісним еліпсисом. Науковці вважають, що агентивна ініціація дії прямо стосується її контрольованості – здатності суб'єкта розпочати й припинити її [5: 213]. А це, у свою чергу, тісно пов'язано ще з однією із іпостасей агенса – виконувати функцію каузатора дії. Ця функція профілюється як активний перетворювач довкілля, що дозволяє вбачати в ньому приховані **інструментальні відтінки**.

У моделі **“Ø ≡ дескриптив”** фіксуємо факт пропуску носія певної ознаки, риси, властивості. Еліпсиси дескриптива становлять 29% усіх випадків ситуативного пропуску аргументів. Тут можливий як ініціальний, так і фінальний, як анафоричний, так і катафоричний еліпсиси. Так, у реченнях (18) *In winter the place is damned draughty too. Ø Costs a fortune to heat* /L. Edmonds/ і (19) *Who's she married to? – Lennie Golden – he used to be my stepdad – Ø Sounds complicated* /J. Collins/ опущення дескриптива відбувається в монологічному (18) або діалогічному (19) мовленні. Завдяки цьому не відривається носій (дескриптива) від тих властивостей, які в ньому виявляє мовець.

Іншим різновидом дескриптивна є суб'єкт володіння (посесор). Еліпсація такого аргумента спостерігається в пропозиціях зі статичними **предикатами, описуваних дієсловами на чолі з to have**: (20) *Ø Never had much time for the theatre myself* /J. Connolly/; (21) *I'm Doctor Hensley. What's the trouble? – My arm. Ø Needs some fixing up* /R. Hogan/. У цих пасажах знову таки спостерігаємо ситуативний ініціальний (катафоричний (20) і анафоричний (21)) еліпсис, який уможливує інгерентна настанова мовця на усунення зайвої інформації. У таких ситуаціях уможливується послідовне опущення посесора (*Ø Had a husband once*) і власне дескриптора (*Ø Looked like a bad one to me*). Продуктивним способом еліпсації дескриптива є й перенесення в імплікацію аналогових характеристик суб'єкта дії, які є іменною частиною складеного присудка. Пор. фінальні катафоричні ЕР: (22) *I am an artist – Oh, no, you're not Ø* /H. Spring/; (23) *There doesn't seem much time to waste – There isn't Ø* /M. Ker/.

Модель “Ø ≡ експерієнсер” фіксує факт пропуску активного суб'єкта сприйняття в семантико-синтаксичних побудовах із динамічними предикатами, вираженими зазвичай дієсловами психічного (афект) чи фізичного (зорового, слухового, тактильного) сприйняття. Попри те, що еліпсис експерієнсера

є також вельми продуктивним способом переносу аргументної семантики в імплікацію ($\approx 28\%$), він виявляється "прив'язаним" до суб'єкта фізичного сприйняття: (24) *Has anybody at all been there since the officers? – Ø Ain't seen* /R. Chandler/; (25) *I am Betsy Brown – I know. Ø Heard all about you from my talented son* /A. Ahlberg/. Іншим випадком еліпсації експерієнсера є пропуск суб'єкта бажання. Так, у (26) *Ø Want you to keep a thousand for your trouble* /R. Hogan/ еліпсований суб'єкт асоціюється з особовим дейксисом, який в узуальному своєму вжитку мав би сигналізувати катафоричний елемент текстового фрагмента. Очевидно, саме катафоричний статус і вможливило пропуск такого компонента, бо, як відомо, катафора є відсилкою до відомого кластеру пропозиціонального змісту висловлення, що міститься в наступному фрагменті. Аналогічне стосується й суб'єкта ментальної діяльності ((27) *They friends of yours? – Ø Doubt it* /R. Hogan/).

У моделі "**Ø ≡ пацієнс**" фіксується факт пропуску семантики на позначення живої істоти, що є об'єктом дії, стану чи відношення. Зазвичай вона вживається з відносними динамічними предикатами фізичного впливу на кшталт *to beat, to push, to press, to shock, to shoot, to freeze, to study, to exhaust, to examine, to investigate, to feed, to kill*. Проте використання речень із пропуском пацієнса є доволі обмеженим, та й то переважним чином у пасивних конструкціях, де він перебуває в ініціалній позиції: (28) *Ø Shot herself clean twice through the heart – twice* /R. Chandler/; (29) *Ø was told last night to keep my eyes off you* /R. Hogan/. Це пояснюється тим фактом, що сам по собі пацієнс є надзвичайно важливою семантемою в структурі пропозиції, без неї речення іноді взагалі втрачає свій зміст (пор. аграматичність конструкцій на кшталт *Peter pressed the button → *Peter pressed Ø; Ann feeds the dog → *Ann feeds Ø*).

У моделі "**Ø ≡ перцептив**" відбивається пропуск семантики на позначення живої або неживої істоти, що є об'єктом психологічного, вольового чи інтелектуального впливу. Перцептив майже завжди елімінується в парі з предикатом сприйняття, а тому разом вони конституюють двомісний еліпсис, які можуть бути ініціальними ((31) *I want to try the plot out on you – Ø Ø Delighted* /J. Archer/) і фінальними ((32) *Don't you recognize me? – Should I Ø Ø?* /J. Collins/), але завжди анафоричними. Найчастіше еліпсис пов'язаний зі станом людини – особою, яка не називається, а тому весь фокус уваги зосереджений на цьому самому стані (31). Фінальний анафоричний еліпсис тягнє до вираження чуттєвого сприйняття (32).

Модель "**Ø ≡ локатив**" фіксує факт пропуску семантики на позначення місця чи напрямку дії у межах схеми фінально-анафоричного еліпсису: (33) *Where is Brigitte tonight? – She is in London – She can't be Ø* /J. Collins/; (34) *I live here when I'm ashore. Mostly I'm not Ø* /V. Holt/. Еліпсація локативів є доволі продуктивним процесом спрощення синтаксичної структури речення (20%). Це пояснюється тим, що такий процес має ситуативний характер, який уможливило пропуск валентно обов'язкового компонента в доволі прозорих рамках інтерактивної взаємодії. На тлі майже цілковитої відсутності прикладів елімінації директивних семантем, локативи виявляють широкую палітру еліптичних можливостей – від конкретного місця до просторових локусів, але найактивніше еліпсуються імена просторового дейксису.

Предикатно-аргументна (комбінована) еліпсація є третім типом значущого пропуску облігаторних компонентів простого речення. За структурою вона поділяється на дво- (Ø Ø) і тримісний (Ø Ø Ø) еліпсиси. Зазвичай, елімінація охоплює одну предикатну та одну аргументну семантики.

Двомісний еліпсис використовується в реченні сучасної англійської мови у вигляді комбінацій абсолютного статичного предиката з дескриптивом (35), пацієнсом (36) і перцептивом (37): (35) *My kid. Ø Ø always with the smart answers* J. Collins/; (36) *So you're not afraid of Malloy? – Why would I be Ø Ø?* /R. Chandler/; (37) *Give them five minutes and they'll be at the other end of town. Then pull out and they won't spot you – Ø Ø Obligated to you* /R. Hogan/. Доволі продуктивним явищем є й двомісний еліпсис у реченнях з відносними статичними предикатами і експерієнсерами (38), дескриптивами (39), локативами (40), об'єктивами (41). Пор.: (38) *You like what you see? – Ø Ø Everything* /R. Hogan/; (39) *But you have no idea who did it? – Ø Ø None* /C. Brown/; (40) *Nobody would live there – Somebody might Ø Ø* /Dexter/; (41) *You ought to know a simple thing like that, Harry – I ought to Ø Ø* /E. Caldwell/.

Тримісний еліпсис серед облігаторних актантів найчастіше зустрічається серед відносних динамічних предикатів, які уможливають пропуск ще двох облігаторних актантів, які знаходяться у фінальній або медіальній позиціях. Тут можливі такі комбінації: предикат + агенс + об'єктив (42), предикат + агенс + пацієнс (43), предикат + експерієнсер + перцептив (44). Пор.: (42) *Don't you have to start planning next year's schedule? – Ø Ø Ø Not for a while* /R. Cook/; (43) *That always makes people uncomfortable – Ø Ø Ø Uncomfortable?* /R. Hunter/; (44) *Can I see them? – Ø Ø Ø Not now* /L. Edmonds/. Такий багатоступеневий еліпсис використовується в діалогічному мовленні при відповіді на запитання або при перепитуванні. Основне його функціональне призначення – заощадження мовленнєвих зусиль і ресурсів.

Таким чином, можна зробити такі висновки. Еліпсація облігаторних компонентів речення є дієвим способом спрощення його синтаксичної структури. Еліпсація аргументних семантем сучасної англійської мови ґрунтується на опущенні двох системорелевантних компонентів пропозиції – предикатів і аргументів, які в різних **констеляціях** дають чотири різновиди еліпсису – два одномісних (предикатний, аргументний) і два комбінованих предикатно-аргументних (двомісний, тримісний).

Еліпсация предикатів має синтагматичний характер і відзначається певного роду асиметрією, оскільки відбувається тільки з трьома із чотирьох можливих типів предикатів – абсолютними статичними, відносними статичними й відносними динамічними, тоді як абсолютні динамічні нею не охоплені взагалі. Іншим проявом еліптичної вибірконості є типологічні особливості еліпсису: якщо серед абсолютних статичних рівною мірою використовуються всі три позиційні типи еліпсису (ініціальний, медіальний і фінальний), то у сфері відносних (статичних і динамічних) предикатів відбуваються лише медіальний і фінальний еліпсиси за абсолютної переваги першого.

Найбільш активно процесам еліпсациї піддаються аргументи суб'єктного типу, серед яких майже третину всіх випадків становить опущення дескриптива. Меншою продуктивністю вирізняються обставинні аргументи, і зовсім малоактивними є аргументи об'єктного типу (пацієнтів, об'єктів, перцептив). Така частотність еліпсису у сфері непредикатних знаків свідчить також про синтагматичні засади його використання, про його ситуативний характер. Цей факт засвідчує й іншу тенденцію: лінгвокогнітивні процеси пропуску аргументних семантем корелюють з одномісним еліпсисом, залишаючись індивідуальними щодо своєї позиції, яка може бути як ініціальною, так і фінальною, і щодо своїх зовнішньореченневих зв'язків, вектори яких можуть бути як анафоричного, так і катафоричного порядку.

Комбінований еліпсис у сфері простого англійського речення має предикатно-аргументний характер і може бути як дво-, так і тримісним. Двомісний еліпсис являє собою пропуск предиката й аргумента, тримісний – предиката і двох аргументів.

Системологічний погляд на таксономічну організацію ЕР сучасної англійської мови може стати в перспективі основою лінгвопрагматичного опису явища синтаксичної лакунарності. Не менш перспективним є й її вивчення в різних режимах дискурсивної діяльності на матеріалі різних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бунітова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.). – К.: ВЦ КНЛУ, 2003. – 327 с.
2. Коваленко Е.В. Эллиптические структуры как элемент художественного текста (на материале англоязычной оригинальной и переводной литературы): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. / 10.02.04. – СПб: СПбУ, 2006. – 22 с.
3. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса: Материалы к трансформационной грамматике русского языка. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: КомКнига, 2007. – 296 с.
4. Реунова О.И. Эллипсис как лингвистическое явление. – Пятигорск: Пятигорск. гос. лингв. ун-т, 2000. – 223 с.
5. Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 800 с.
6. Murguia E. Syntactic identity and locality restrictions on verbal ellipsis. – Maryland, 2004. – 282 p.
7. Oirsouw R.R., van. The Syntax of Coordination. – L., N.Y., Sydney: Croom Helm, 1987. – 295 p.
8. Schwabe K. Syntax und Semantik situativer Ellipsen. – Tübingen: Niemeyer, 1994 – 265 S.
9. Sweet H. A New English Grammar. Logical and Historical. – Oxford: Clarendon Press, 1930. – P. I. – 500 p.
10. Longman Grammar of Spoken and Written English. – L.: Longman, 2000. – 1204 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Александрова – викладач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: функціональний синтаксис сучасної англійської мови.

КАТЕГОРІЯ ДОПУСТОВОСТІ В ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ Й СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОМУ АСПЕКТАХ

Оксана ГАВРИЛЮК (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню глибинної основи мовної допустової семантики через логіко-філософське трактування категорії допустовості, з'ясування місця семантико-синтаксичної категорії допустовості у системі мови, встановленню взаємозв'язку категорії допустовості з іншими граматичними категоріями української мови.

This article is devoted to researching the base of the concessive semantic by means of logical and philosophical interpreting the category of concessiveness, to the explanation of place the which semantical and syntactical category of concessiveness occupies in the system of languages, to defining the connection between the category of concessiveness and other grammatical categories of the Ukrainian language.

У мові існують фундаментальні понятійні категорії, такі як причина, наслідок, мета, умова, допустовість та інші, завдяки яким утворюються необхідні основи комунікації і в яких "виявляється єдність загальнолюдських законів мислення" [2: 79]. З-поміж комунікативних одиниць важливе місце посідають складні речення, різні за будовою, граматичним значенням і семантичним наповненням кожного з них. Окремі ж складні речення утворюють конструкції з допустовим компонентом.

Інформативна семантика складного речення з допустовим компонентом передбачає, що воно належить на різних рівнях до такої семантичної ієрархії: як глибинний логічний компонент, що дозволяє вбачати в ньому логічне поняття допустовості, і як граматичний (синтаксичний) компонент сполучникових і безсполучникових складних речень.

З'ясуванню глибинної основи мовної допустової семантики служить логіко-філософське трактування категорії допустовості, оскільки саме в логічному аспекті знаходить свій вияв узагальнення мовного значення допустовості.

Саме двочленність складного речення, в якому одна частина виражає причину, умову, обставини, всупереч яким все ж відбувається дія другої частини як результат (наслідок), спричиняє допустові відношення між частинами. Вони ґрунтуються на причинно-наслідкових зв'язках. Це специфічні, особливі причинно-наслідкові відношення, що передбачають немотивованість одного явища іншим. При допустових відношеннях представлено не просто невідповідність між двома явищами, а протиріччя причини й наслідку, протилежного очікуваному.

Філософська інтерпретація допустовості є надто узагальненою, що й відповідає специфіці науки філософії. Наслідок, за його філософським визначенням, - це філософська категорія, що виражає результат дії причини. Одна причина за різних умов викликає різні наслідки, так само й певний наслідок може бути викликаний різними причинами (чи бути результатом їх спільної дії). Пошук причинно-наслідкових зв'язків є важливим завданням пізнання [15: 71].

Причина ж є філософською категорією, яка виражає реальне існування взаємопов'язаних явищ, а в процесі взаємодії одне з них (причина) за певних умов обов'язково породжує інше явище, подію, процес (наслідок) [15: 62]. У філософському аспекті причинно-наслідкова залежність визнається як така, що існує в реальній дійсності.

Головні характеристики причинно-наслідкового зв'язку такі: а) часова послідовність: причина завжди передує наслідкові; б) причина – процес взаємодії; в) наслідок – її кінцевий результат, який знаходить вияв у виникненні нового. Філософське розуміння причинно-наслідкового відношення, що стосується лише матеріального перебігу цього процесу, а не реалізації його в мові, є реальним усвідомленням зв'язку причини й наслідку в логіці й лінгвістиці.

Причинно-наслідкові відношення, які відображені в законах мислення, не прямо віддзеркалюють реальну дійсність, а відбивають об'єктивний світ у поняттях, судженнях, умовиводах відповідно до специфіки логічних законів. Мислення, а значить і його закони, впливають на формування висловлювань. Це виявляється у розташуванні частин (спочатку причина, потім наслідок), у доборі сполучників тощо. У цьому полягає вплив логіки на мовне втілення причинно-наслідкових відношень.

На підставі згаданих ознак причинно-наслідкового зв'язку можна визначити його специфіку, яка реалізується в семантичній структурі складного допустового речення:

- наслідок виникає в результаті взаємодії подій;
- наслідок зумовлює подія (причина, підстава), що закріплюється в дотриманні вимоги: наслідок можливий лише за умови існування іншої події, яка його спричинила;
- для категорії допустовості притаманна й реальна модальність, що відбиває об'єктивність існування причинно-наслідкових відношень у дійсності.

Поміж таких конструкцій є:

складнопідрядні речення: *Володько знає, що мама переховують там якісь старі книжки і папери, ніхто не знає, що то за книжки і для чого вони там ховаються але вони там були, і скільки Володько не просив, скільки не молив, щоб йому то показали, мати все мала одну відповідь: — Як підростеш — дістанеш! — І це все (У.Самчук).*

складносурядні речення: *Чи давно топтали цю рівнину турецькі коні, чи давно палено й плюндровано її, а ось вона лежить перед завойовниками мов би й не торкана його мечем і не понищена копитами його коней (П.Загребельний).*

безсполучникові складні речення: *Проїхав (драматург) степи, в Асканію Нову заскочив набратися вражень, три рази ночував у голів колгоспів, їв кавуни, купався, обійшов усе будівництво, парторга відвідав, профком, спецчастину, розмовляв з п'ятьма робітниками, - нема сюжету (О.Довженко).* У семантичній структурі складного речення компонент допустовості виступає як реальна подія, спричинена іншою подією, у взаємозв'язку яких спостерігається часова послідовність або відносна одночасовість їх здійснення.

Допустовість є частиною широкого класу відношень, що об'єднуються в категорію зумовленості. У лінгвістиці категорія зумовленості має подвійне значення: у вузькому розумінні - це умова, в широкому - причина якої-небудь дії. Словник української мови дає таке визначення цьому поняттю: "Зумовленість. Залежність від певних причин. Зумовлювати. 1. Бути причиною чого-небудь, викликати щось; спричиняти. 2. Будучи умовою існування або формування чого-небудь, визначати його якість, характер, специфіку" [14: 729-730].

Словник російської мови трактує: "Зумовленість. Необхідність чого-небудь, що випливає з яких-небудь умов; залежність від яких-небудь причин. Зумовлювати. 1. Обмежити якою-небудь умовою. 2. Бути причиною чого-небудь, викликати що-небудь" [12: 784].

Зумовленість - це складноорганізований комплекс, складна система відношень, яку граматична традиція досить умовно зводить до п'яти типів відношень: це умовні, причинові, допустові, мети і наслідку [16: 68].

Виділяють зумовленість пряму, що носить об'єктивний характер, та зворотну, що пов'язана з перерозподілом функцій між зумовленою та зумовлювальною частинами. Семантико-граматичні відношення зумовленості, очевидно, не являють собою єдине нерозчленоване явище, а є низкою пов'язаних спільною ознакою категорій. Про це свідчить хоча б те, що мовознавці, виділяючи типи відношень зумовленості, до них відносять різні семантико-синтаксичні одиниці. В основі поділу відношення зумовленості на групи лежить принцип взаємопов'язаності двох ситуацій: ситуація 1 породжує ситуацію 2. У таких реченнях виражається внутрішній зв'язок між двома ситуаціями-подіями: наявність чи відсутність якогось явища неодмінно вимагає наявності чи відсутності іншого явища.

Так, С.О. Шувалова виділяє відношення причини, умови, мети. "Відношення зумовленості передбачають три базових смисли: причинно-наслідкові, умовні та мети. В основі всіх трьох смислів лежить одна спільна ідея - ситуація 1 породжує ситуацію 2, тобто ідея породження" [17: 53]. А.Ф. Прияткіна наголошує на тому, що відношення зумовленості характерні для зворотів різних структур і бувають кількох видів: а) причина, мотивація, основа; б) умова й зворотна зумовленість (допустове значення); в) мета [10: 29-30]. У праці "Семантико-синтаксична структура речення" до цих відношень додають ще відношення наслідку та відповідності. "Відношення обумовленості - наслідку поширюють пропозиціональний предикат з погляду взаємопов'язаності двох ситуацій, при якій одна ситуація виступає достатньою основою для реалізації другої. Ці відношення диференціюються на ряд груп, з-поміж яких слід виділити найпоширеніші: причинно-наслідкові відношення, умовно-наслідкові відношення, відношення відповідності-наслідку" [3: 75].

В академічній граматиці російської мови, окрім перерахованих відношень, описані ще й відношення допустовості, при якому "одна ситуація не є достатньою підставою для того, щоб витіснити іншу ситуацію" [11: 585]. Н.О. Андрамонова додає ще відношення протиставлення, зазначаючи, що "відношення зумовленості проявляються в обставинних реченнях, де наявна двосемність, причому кожна з сем взаємодоповнює, взаємовизначає іншу. У них знаходять експліцитне вираження причинно-наслідкові, умовно-наслідкові, допустово-протиставні відношення" [1: 17].

Отже, оскільки допустовість належить до широкої категорії зумовленості, виділяємо основну семантичну ознаку різноманітних допустових конструкцій: в допустових реченнях зображено дві ситуації, одна з яких взаємодіє з іншою. Позаяк до категорії зумовленості крім допустовості належать й інші поняття, виникає необхідність протиставлення допустовості цим поняттям.

Допустове значення відштовхуються від ідеї породження ситуації 2 ситуацією 1, оскільки ситуація-2 виникає всупереч існуванню ситуації-1, яка є для неї перешкодою. По суті, допустові відношення є відношеннями "антизумовленості" [17: 55].

Допустові речення називають реченнями зворотної зумовленості, на відміну від причинно-наслідкових і умовно-наслідкових, які належать до речень зумовленості, оскільки важливим семантичним компонентом допустових речень є компонент із семантикою зворотнього наслідку, що внутрішньо пов'язаний відношенням протиріччя з прямим наслідком.

Допустові відношення являють собою модифікацію каузального значення, поєднаного з протиставним компонентом, і утворюють нереалізовану зумовленість: інформація однієї частини представлена як фактор, що виявився недостатньою основою для того, щоб відмінити ситуацію, про яку повідомлює друга частина [7: 137].

Відомо, що сучасний стан граматичного ладу української мови характеризує розгалужена система синтаксичних категорій, що властиві синтаксичним одиницям різного типу й виявляються на основі синтаксичних зв'язків та характеру семантико-синтаксичних відношень між конститутивними одиницями речення. Система синтаксичних категорій речення відбиває водночас його рівневу структуру, в якій простежуємо насамперед формально орієнтовані показники категоріальних функцій. Цілісну концепцію мовної категоріальності, що й зараз слугує основоположною теорією вчення про різнорівневі лінгвістичні категорії, уперше розробив О.О. Потебня [9]. Із його вченням тісно пов'язана теорія про семантико-синтаксичні категорії речення в її сучасному різноаспектному втлумаченні.

Семантико-синтаксична категорія речення – це семантико-синтаксичний різновид синтаксичної реченнєвої категорії, який спрямований на віддзеркалення позамовної дійсності й охоплює загальним семантичним змістом кілька взаємопротиставлених і формально виражених реченнєвих значеннях видових щодо цієї категорії понять. Семантико-синтаксичні категорії відбивають особливості передачі семантичних функцій у формально-граматичній структурі речення, які структурують такі компоненти: категорія семантико-синтаксичної валентності, семантико-синтаксичної елементарності неелементарності речення, семантико-синтаксичні надкатегорії предикатності та субстанційності. У складі семантико-синтаксичної надкатегорії предикатності поряд з підкатегоріями темпоральності, порівняння, атрибутивності, зіставності / протиставності, розділовості виділяють підкатегорію

зумовленості, одним із складників якої і є категорія допустовості, що функціонує в одній синтаксичній площині з категоріями причини, мети, відповідності / невідповідності [8: 90-145].

Термін "допустовість" (лат. *concessio*), введений ще в латинських граматиках, віддзеркалює риторичну традицію, яка існувала аж до XIX століття і в рамках якої допустовість трактувалася не як категорія, а як риторична фігура. При цьому вона не завжди асоціювалася із вживанням спеціальних лексикалізованих чи граматиціалізованих засобів, таких як допустові сполучники *хоч, хоча, незважаючи на те що, дарма що*, прийменники *всупереч, наперекір, попри, при* тощо. Так, М.В. Ломоносов дає визначення допустовості, аналізуючи дискусії мовця із суперником: якщо супернику в чомусь поступаємося, але натомість наводимо більш вагомі аргументи виникає ситуація допустовості [6: 275].

До XX століття риторичне розуміння допустовості загалом змінюється лінгвістичним (семантичним), що визначає семантику допустових відношень як опозицію, протиріччя між двома фактами. Ця концепція передбачає закріплення допустового значення за визначеними мовними одиницями – лексемами і конструкціями. Так, в академічній граматиці російської мови йдеться про допустові відношення, що формуються у складних допустових реченнях за допомогою допустових сполучників *хоч (хоча), незважаючи на те що, хай, нехай, дарма що* [4: 337].

У сучасному мовознавстві відбиті обидві традиції – і семантична, і риторична. У працях В.Ю. Апресяна, Р.М. Теремової, В.С. Храковського М.В. Ляпон, А.Г. Кващука та інших основна увага зосереджена насамперед на допустовій семантиці мовних одиниць, а у працях Н.Д. Арутюнової, П.Б. Паршина, Д.М. Шмельова проаналізовано їх роль у побудові діалогу й у полеміці.

Допустовий – який виражає припущення чого-небудь, не взяту до уваги умову, перешкоду [13: 376].

Категорія допустовості структурує складнопідрядне речення з підрядною допустовою частиною як базову синтаксичну конструкцію й похідне від складнопідрядного просте неелементарне речення з допустовими синтаксемами. Вона охоплює дві грамеми – граему нейтральної допустовості й граему акцентованої допустовості [8: 143]. У складному реченні на граему нейтральної допустовості вказують сполучники *хоч (хоча), незважаючи на те що, дарма що* та інші, що формують структури зі значенням нейтральної, не підкресленої в змістовому плані різноспрямованості явищ. Напр.: *Колись ми з Юхимом товаришували, хоч він од мене й старший, мабуть, років на сім* (Гр. Тютюнник).

У системі складних конструкцій акцентованого допустового значення численну групу становлять речення інтенсивної допустово-протиставної семантики, своєрідність структури яких полягає у тому, що сполучні засоби, які організують такі структури, складаються з допустової частини – *як не, скільки не, хто не, хоч як, хоч скільки, хоч хто* тощо, які вказують на високий ступінь вияву ознаки, інтенсивності дії чи стану й є сполучними засобами підрядності, – та протиставної частини – *а, але, зате, проте, однак* та інші, що вживаються імпліцитно / експліцитно як сполучники у складносурядному реченні. Напр.: *Як не намагався Андрій втримати свої нерви, але втримати не міг, — все в голові пішло обертом* (І.Багрянний). *Хоч як Рустем гнав коня — далеке мертве світило не наближалося, було недосяжне, як доля* (П.Загребельний).

Відмінність між реченнями нейтральної й акцентованої допустовості прослідковуємо з порівняння таких прикладів: 1. *Хоч кричав Грицько..., а по його не сталося*. 2. *Як не кричав Грицько..., а по його не сталося* (Панас Мирний). 3. *Хоч як кричав Грицько..., а по його не сталося*. Очевидно, що в другому і третьому прикладах дія, виражена дієсловом *кричати*, виявляється з найбільшою інтенсивністю, від чого підрядне речення набуває узагальнюючого значення. У першому ж прикладі ця дія виявляється звичайно, а не посилено [5: 81].

З усіх типів підрядних речень, що існують в українській мові, допустові підрядні речення є найбільш розмитою категорією. Двоєкість самого значення допустовості, яке дотикається як до значення, протилежного умовно-причиново-наслідковому, так і до значення протиставлення; можливість вживання сурядних протиставних сполучників; труднощі при постановці логічного питання – все це призводить до того, що допустові речення посідають особливе місце серед інших підрядних. Це звернуло на себе увагу дослідників й спонукало одних із них вилучити такі речення із ряду складнопідрядних (Е.Ф. Будде, В. Павловський), інших – вважати їх перехідними структурами від сурядності до підрядності (О.М. Пешковський, В.О. Богородицький).

У сучасній граматиці складні речення, в яких одна частина приєднана до іншої за допомогою сполучників *хоч, незважаючи на те що, дарма що*, а також за допомогою сполучень *як не, хто не, де не* та інших витлумачено як складнопідрядні конструкції з підрядними допустовими, при цьому зазначено, що підрядність у таких реченнях межує з сурядністю.

Складнопідрядні речення з підрядними допустовими мають протиставно-допустовий характер, оскільки в кожному допустовому підрядному показана причина або умова, що суперечить сказаному в головному реченні: не мало би, але здійснюється. Напр.: *Скільки не поливали [городину], нічого з того не виходило* (В.Барка). (Не мало би не бути результату від поливу городини, однак нічого з того не виходило). В інших реченнях сурядні протиставні сполучники прямо вказують на протиставний характер речення: *Кажуть, у степу з криниці скільки не пий, однак дна не дістанеш* (Нар. тв.).

Отже, допустовість являє собою семантико-синтаксичну категорію, яка відбиває логічні відношення зворотної зумовленості між двома субстанціями реальної чи уявної дійсності або двома ознаками, діями, станами однієї субстанції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрамонова Н.А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения в современном русском языке. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1977. – 175 с.
2. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. – Л.: Наука, 1978. – 175 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 218 с.
4. Грамматика русского языка. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т.2.: Синтаксис. 4.1. – 702 с.
5. Кващук А.Г. Синтаксис складного речення. – К., 1986. – 108 с.
6. Ломоносов, М.В. Краткое руководство к красноречию // Ломоносов М.В. Поли. собр. соч. – Т.7.: Труды по филологии 1739-1759 гг. – М.-Л., 1952. – 995 с.
7. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст: К типологии внутритекстовых отношений. – М.: Наука, 1986. – 201 с.
8. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – 2-е вид., перероб. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 389 с.
9. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614с.
10. Прияткина А.Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения: Учебн. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с.
11. Русская грамматика: В 2-х т. - Т.2.: Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
12. Словарь русского языка в 4 томах. – Т.2. Синтаксис. – М.: Гос. изд-во иностранных и нац. словарей, 1958. – 1013 с.
13. Словник української мови: В 11 т. – Т.2. – К.: Наук. думка, 1971. – 550 с.
14. Словник української мови: В 11 т. – Т.3. – К.: Наук. думка, 1972. – 744 с.
15. Современная философия: словарь и хрестоматия. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 511 с.
16. Черемисина М.И., Колосова Т.А. Очерки по теории сложного предложения. – Новосибирск: Наука, 1987. – 197 с.
17. Шувалова С.А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 159 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Гаврилюк – аспірант кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
Наукові інтереси: функціональна граматики української мови.

МОВНО-ПРАГМАТИЧНІ ЧИННИКИ КАТЕГОРІЇ ОЗНАЧЕНОСТІ/НЕОЗНАЧЕНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Людмила ГРИЖАК (Чернівці, Україна)

У статті обґрунтовано необхідність застосування комплексного підходу до висвітлення категорійних явищ означеності та неозначеності в англійській мові з урахуванням всіх функціонально-семантичних складників, що складають їх основу.

The paper substantiates integral approach to the phenomena of definiteness and indefiniteness in English considering all their functional-semantic components.

Дослідження категорії означеності/неозначеності (далі – КОН) в артиклевих мовах пов'язано, насамперед, із вивченням лексико-граматичних засобів вираження змістового аспекту цієї категорії. Відповідно й в англійській мові для великої кількості мовознавців пріоритетним у дослідженні КОН є з'ясування функціонально-семантичних особливостей детермінативів номінативних одиниць, як маркерів їх дискурсної означеності/неозначеності [1; 3; 5; 7; 9].

Метою нашої роботи є обґрунтування комплексного підходу до явища означеності/неозначеності з відповідним урахуванням всіх його функціонально-семантичних складників.

Актуальність дослідження зумовлена загальною орієнтацією мовознавчих досліджень на вивчення комунікативно-прагматичних особливостей протікання мовленнєвих актів та відсутністю комплексного підходу до висвітлення КОН у працях як українських, так і зарубіжних науковців.

Предметом дослідження цієї студії є загальномовленнєва категорія означеності/неозначеності та засоби її представлення в англомовному дискурсі.

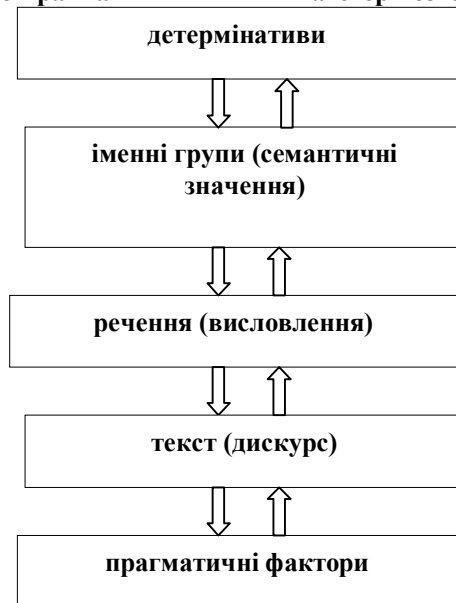
Матеріалом дослідження слугували твори англомовних письменників.

Не заперечуючи вагомої ролі детермінативів у вираженні значень означеності/неозначеності загалом, ми, однак, пропонуємо вивчати це категоріальне явище в значно ширшому ракурсі, застосовуючи комплексний підхід до розкриття його сутності, опрацьовуючи поетапно всі формальні й змістові його складники, починаючи від визначення ролі *детермінативів*, як показників означеності/неозначеності, через аналіз *іменної групи*, де виявляється дискурсне призначення детермінативів, а також *речення*, де іменна група отримує контекстну основу свого референтного значення, й завершуючи, дослідженням загального комунікативно-когнітивного спрямування *дискурсу*, який є основою комунікативно-

прагматичного осмислення значень номінативних одиниць. Комплексний підхід до інтерпретації значень КОН передбачає аналіз таких її функціонально-семантичних складників:

Діаграма 1

Мовно-прагматичні чинники категорії означеності/неозначеності

Доцільність саме такого підходу до вивчення означеності/неозначеності іменних груп пояснюється тим, що це категорійне явище не є властивістю суто детермінативів. Воно більшою мірою є властивістю детермінованих іменників, що, власне, й підтверджується численними науковими працями [1; 3; 5; 7; 9], де дослідники, вивчаючи функціонально-семантичні значення окремих детермінативів, наводять приклади їх структурної й смислової взаємодії з іменниками в реченнях чи в більших за речення фрагментах дискурсних одиниць.

Отже, на наше переконання, саме іменна група з її контекстуально зумовленим значенням, а не окремий детермінатив, повинна бути основою дослідження умов формування та дискурсного функціонування категорійних значень означеності/неозначеності.

Першим вагомим аргументом на підтвердження цієї думки є особливий статус детермінативів у граматиці англійської мови, як обов'язкових граматичних показників при іменнику, основним завданням яких є "детермінувати" його предметне значення як означене або ж неозначене [8: 354-355; 10: 253]. Таким є погляд класичної граматичної традиції, згідно з якою детермінативи, як формальні маркери КОН, виступають актуалізаторами значення іменника в структурі іменних груп, репрезентуючи різні типи референційної співвіднесеності іменних груп з об'єктами позамовної дійсності. Використання іменника в мовленні без експліцитно вираженого показника детермінації та актуалізації також вважається іменною групою з нульовим детермінативом (артиклем) або відкритою іменною групою (*bare NPs*) [8: 355]. Поза мовленням такі іменники втрачають цей синтаксичний зв'язок з нульовим детермінативом і функціонують як звичайні номінативні одиниці.

Так, у романі англійського письменника О. Уальда "The Picture of Dorian Gray" [11] усі випадки використання іменника *life* репрезентують два типи референційної співвіднесеності:

- а) означена референція: *the wonderful life, the emotional life, the real life, my life, your life, his own life, her life, their mimic life, that vivid life*;
- б) неозначена референція: *a life of its own, what a life that is, a life of deception, a spoiled life, a double life, things in life, in modern life, inner life*.

Альтернативний погляд заперечує актуалізувальну та детермінувальну роль детермінативів. Саме такої думки дотримується відомий французький дослідник мовних функцій артикля Г. Гійом, який, зокрема пише, що в артиклі вбачають "визначник іменника", звідси й традиційні терміни "означений артикль" та "неозначений артикль" [2: 32]. Однак, на думку цього вченого, "немає нічого більш незрозумілого" та "більш безглузлого", оскільки "відбувається гра слів, яку за традицією розум сприймає без критики, проте ці слова не позначають нічого реального, вони нам нічого не говорять про психічні процеси, яким артикль зобов'язаний своїм існуванням, про психічний механізм, який становить сенс його існування" [там само]. Переконання аналогічного характеру висловлює й український романист М.М. Попович, який вбачає в артиклі "елемент допоміжного комунікативного призначення, у функціональні обов'язки якого входить вираження конотативних смислів, що їх набуває номінативна одиниця в результаті актуалізації"

[4: 106]. З позиції такого підходу, “мовні одиниці актуалізуються у мовленні не тому, що їм допомагають детермінативи, а тому, що це їх основне семіологічне призначення – щось виражати чи позначати у мовленні” [4: 108].

На нашу думку, ці два взаємозаперечні погляди на мовну роль детермінативів зумовлені різним баченням проблеми існування нульового детермінатива, зокрема артикля. Якщо вважати, що він є мовною реальією, то цілком закономірним є постулат, що номінативна одиниця завжди використовується у мовленні з детермінативом, який актуалізує та детермінує її, доповнюючи її лексичний зміст певними семантичними відтінками властивими кожному з детермінативів. Наприклад:

1. I see **a book (the book)** on the table.
2. I see **this book (that book)** on the table.
3. I see **your book** on the table.

У реченні (1) іменні групи відрізняються між собою ступенем обізнаності суб’єкта мовлення з книгою, про яку він повідомляє. У наступному (2) до повідомлюваної інформації додаються смисли наближеності (**this book**) чи віддаленості (**that book**) цього об’єкта до або від суб’єкта мовлення, а у третьому реченні іменна група **your book** поєднує значення відомості та належності об’єкта.

У разі заперечення існування нульового детермінатива, вирішальним для детермінації семантичного змісту номінативних одиниць є контекст мовлення, а експліцитно виражені маркери означеності/неозначеності тільки інкорпують додаткові семантичні смисли до змісту цих номінативних одиниць.

Пропонуючи комплексний підхід до з’ясування мовної сутності КОН, ми фактично стаємо на проміжну позицію між цими двома науковими поглядами на функціональну природу детермінативів: з одного боку, розглядаємо їх як засоби детермінації та актуалізації іменників, а з іншого, вказуємо на вирішальну роль контексту мовлення на вибір того чи того детермінатива для здійснення актуалізації та детермінації.

Другим аргументом на користь нашого тлумачення КОН як функціонально-прагматичної властивості іменних груп, а не окремих детермінативів, є існування групи іменників, семантика яких зумовлює використання детермінативів тільки певного виду. Такі випадки використань детально розглядаються в усіх граматиках англійської мови і нам не має потреби доводити їх існування [див., напр.: 8, 10].

Однак іменна група набуває справжнього значення в синтаксично завершених висловлюваннях, які становлять основу лінгвістичного контексту, де найкраще відбито передумови використання того чи того артикля з іменником, що є *третьим* аргументом на користь комплексного підходу в дослідженні КОН. Адже, як зауважила Є.А. Рейман, “не тільки мовні засоби безпосередньо, але й своєрідність їх використання дають авторові можливість реалізувати задум і викликати у свідомості читача відповідні образи” [5: 84]. Віртуальний діалог, який нібито веде автор з читачем, знаходить своє віддзеркалення й у використанні тих мовних засобів, які найкраще відтворюють авторські інтенції. При цьому автор може навіть порушувати загальноприйняті граматичні правила їх використання, що є особливо характерним для використання означеного та неозначеного артиклів у творах художньої літератури. Фактор авторської інтенції вважаємо *четвертим* аргументом на користь комплексного підходу до дослідження КОН. Приклади такого інтенційного застосування артиклів письменниками слугують також стилістичними засобом для інтенсифікації ситуації у контексті твору. До зазначеного належить:

а) використання означеного артикля на початку творів, що дає змогу помістити читача у нібито відому ситуацію. Наприклад: *The studio was filled with the rich odour of roses, and when the light summer wind stirred amidst the trees of the garden, there came through the open door the heavy scent of the lilac, or the more delicate perfume of the pink-flowering thorn* [11: 1];

б) використання абстрактних іменників з означеними та неозначеними артиклями, що значно зменшує рівень їх узагальненості і робить більш пов’язаними з контекстом: *Then the small flakes came in skirmish-line, and the horse bent his neck patiently as a transparency of white appeared momentarily on his coat* [6: 33]. *When the planes had made certain that the beleaguered possessed no further resources, they would land and the dark and glittering reign of the Washingtons would be over* [6: 121]. *Intellect is in itself a mode of exaggeration, and destroys the harmony of any face* [11: 2].

в) використання артиклів із субстантивованими прикметниками та дієприкметниками, що додає експресивності як іменній групі, так і контексту ситуації: *She's a wonderful girl, but too much of a highbrow for me* [6: 61]. *A chaste and consistent selfishness ran like a pattern through their every idea.* [6: 106]. *Those who are faithful know only the trivial side of love: it is the faithless who know love's tragedies* [11: 10]. *They are the elect to whom beautiful things mean only beauty* [11: 13];

г) використання артиклів із власними назвами: *It was a large room with a Madonna over the fireplace and rows upon rows of books in covers of light gold and dark gold and shiny red* [6: 17]. *Of course, the scenery was dreadful and the Orlando absurd* [11: 72].

д) використання означеного артикля в позиції реми речення, або неозначеного в позиції теми: *An ambling breeze swept up the hill and stirred the brim of her floppidy hat* [6: 12]. *The artist is the creator of beautiful things* [11: XXIII]. *A rising wind made some of the windows rattle* [11: 126].

Важливість авторської інтенції в застосуванні артиклів яскраво продемонстровано в оповіданні Ф.С. Фіцджеральда *“The Ice Palace”*, де використання артиклів співвідноситься з почуттям головної героїні. Зображаючи її рідне піденне містечко, автор, передаючи атмосферу близькості, спорідненості, використовує означений артикль як із іменником *sun*, так і з його словосполученнями (*sunshine*), а для чужого неприємного їй північного краю — неозначений артикль, або відсутність артикля (*a sun, a pale-yellow sun, _pale yellow sunshine*).

Таким чином, у ході дослідження явища означеності/неозначеності необхідно брати до уваги та аналізувати всі складові його мовленнєвого виявлення. Разом з висвітленням ролі детермінативів у вираженні категоріальних значень означеності/неозначеності потрібно також розглядати значення самих іменників та враховувати особливості їх мовленнєвої актуалізації, що становить основу референційної співвіднесеності цілої іменної групи як означеної або неозначеної. Водночас, потрібно з'ясувати й вплив контексту на рівні речення чи цілого дискурсного висловлення як і вплив авторської інтенції на вираження означеності/неозначеності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайнрих Х. Текстовая функция французского артикля // Новое в зарубежной лингвистике: Сб. ст. Переводы. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 8: Лингвистика текста. – С. 370-387.
2. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Сборник неизданных текстов, подготовленный под руководством и с предисловием Рока Валена: Пер. с фр./ Общ. ред., послесл. и коммент. Л.М.Скрелиной. Изд. 2-е, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 224 с.
3. Пропп В. Я. Проблема артикля в современном немецком языке // Памяти ак. Л.В.Щербы: Сб. статей. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1951. – С. 218–226.
4. Попович М.М. Детермінованість/недетермінованість іменника у мовленні (на матеріалі французької мови). – Чернівці: Рута, 2001. – 347 с. – Бібліогр.: с.326-346.
5. Рейман Е. А. Английский артикль. Коммуникативная функция. – Л: Наука, 1988. – 113 с.
6. Фитцджеральд Ф.С. Избранная проза. Сборник. На англ. яз. / Сост. Н.А. Самуэльян. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство “Менеджер”, 2001. – 304 с.
7. Hawkins J. A. Definiteness and Indefiniteness. – London: Croom Helm Ltd, 1978. – 315 p.
8. Huddleston R., Pullum K.G. The Cambridge Grammar of the English Language – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 1842 p.
9. Kramsky J. The Article and the Concept of Definiteness in Language. – The Hague-Paris: Mouton, 1972. – 212 p.
10. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., and Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – Edinburgh Gate: Longman Inc., 2000. – 1796 p.
11. Wilde O. The Picture of Dorian Gray. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 204 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Грижак – аспірант кафедри англійської мови ЧНУ імені Юрія Федьковича.
Наукові інтереси: граматики англійської мови.

K ВОПРОСУ О ПЛАНЕ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ МОДЕРАЦИИ

Светлана КИШКО (Горловка, Украина)

У статті розглянуто засоби вираження категорії модерації, подано опис модераторів за різними критеріями.

The plane of expression of the category of moderation is investigated in this paper. The description of moderators as means of its expression is given. Moderators are analyzed according to different criteria.

Описание средств языка и речи регулирующих иллюкутивную силу высказывания (в частности, интенсификаторов и митигаторов), имеет в лингвистике значительный опыт [4; 5; 6; 7; 8; 9; 11] и другие.

Модерация смысла высказывания, определяемая как деинтенсификация его пропозиционального содержания/или иллюкутивной силы, осуществляется посредством так называемых модераторов (термин заимствован у Фаулера [12]). Последние были объектом рассмотрения в лингвистике под различными наименованиями: индикаторы снижения категоричности (down-toners) [16], индикаторы неуверенности (hedges) [13], индикаторы отмежевания (shields) [3], прагматические операторы снятия категоричности оценки [7: 43], показатели градуального признака (degree words [10], scale words [14], выражения сомнения или компромиса (doubtful words [15]) и т.п.

Однако как средства выражения категориального значения модерации данный класс языковых единиц оставался до настоящего времени вне поля зрения языковедов, что и обуславливает актуальность данной статьи.

Как было показано в одной из наших прошлых публикаций [1], инвариантное (категориальное) значение модерации - деинтенсификация смысла высказывания составляет содержательную основу

(макро)поля модерации - план его содержания, а прагматические варианты модерации - аппроксимация, митигация, девальвация, недоговоренность, неуверенность - планы содержания соответствующих микрополей.

План выражения поля в целом, так же как и каждого их конституирующих его микрополей представлен конкретными вербальными единицами - модераторами, реализующими его инвариантное значение в конкретных речевых произведениях.

Цель данной статьи - дать характеристику модераторов современного английского языка, категоризируя их по определенным критериям.

К классу модераторов мы относим лексико-синтаксические единицы, привносящие в субъективный компонент высказывания коммуникативную интенцию модерации в ее различных прагматических вариантах.

Анализ фактологического материала позволяет систематизировать модераторы по следующим критериям:

- 1) прагматическая направленность (т.е. закреплённость модератора за тем или иным прагматическим вариантом категориального значения модерации);
- 2) модифицируемый компонент содержания высказывания (пропозициональное содержание или/и иллокутивная сила);
- 3) прагматический потенциал (моно- / полифункциональность).

1. По своей прагматической направленности модераторы подразделяются на пять подгрупп в соответствии с пятью выделяемыми прагматическим вариантам модерации, которые они актуализируют, а именно:

1) **модераторы-аппроксиматоры**, составляющие план выражения микрополя аппроксимации - approximately, almost, round, about, a bit / a little, as it were, as it were, way of putting it, barely, fairly, from all I can make out, how can I put it?, hardly, in a way, in a sense и т.п.

2) **модераторы-девальваторы**, составляющие план выражения микрополя девальвации - fairly, in a way, I think (to my mind), pretty, sort of, quite, rather, seem, if you ask me и т.п.

3) **модераторы-сигналы недоговоренности**, составляющие план выражения микрополя недоговоренности: hardly, not bad, not too bad, not good, not too good, not + un + happy, not much of, not without и т.п.

4) модераторы-хеджи, составляющие план выражения микрополя неуверенности - appear, could, I think, I'm not sure, to be likely, might, maybe,

5) **модераторы-митигаторы**, составляющие план выражения микрополя митигации - a bit / a little, slightly, a little / a bit too much, I think (to my mind), I'm afraid, pretty+ badly, practically, rather, sort of/ kind of и т.п.

2. Как отмечалось ранее [2], модератор, входя в референциальный аспект модерируемого высказывания, может влиять на локуцию, т.е. локутивное значение высказывания или на иллокуцию, т.е. иллокутивное значение. В отдельных случаях, а именно в случаях модерации высказывания посредством недоговоренности модерация затрагивает и первое, и второе. Соответственно, модераторы, воздействующие на локутивное значение, являются **модификаторами пропозиционального содержания**. Модераторы, регулирующие степень интенсивности иллокуции, являются **модификаторами иллокутивной силы** высказывания.

К первой группе относятся: *quite, nearly, almost, somewhat, somehow, slightly, like, approximately, more or less, or something, or so, around, barely, to a certain extent, in a sense, so to say / so to speak, as it were, if you like to call it so, how can I put it?* и т.п. Указанные модераторы воздействуют на референциальный аспект высказывания, в результате чего пропозитивная модель высказывания приобретает частичное несоответствие значения структуры и непосредственно денотативного содержания. Так, высказывание *She was nearly twenty-nine* состоит из номинативного аспекта *She - to be twenty-nine* и референциального аспекта *She - to be nearly twenty-nine*.

Ко второй группе относятся: *I think (guess, believe, fancy, suppose, assume, hope), I am not sure (I am not sure I understand); to my mind, in my opinion (*His marriage, in my opinion, is a great misfortune*); I am afraid (*I am afraid that's a fact*) и т.п.*

Модераторы-модификаторы одновременно пропозиционального содержания и иллокутивной силы включают в основном стилистические средства литоты и мейозиса: *not bad, not good, is not too + прилагательное, don't dislike, not without, I am not much of (He is not a bad chap; She is not too happy here)* и др., а также существительное с абстрагированным значением: *thing, business, trouble (I came here about this terrible business (речь идет о преступлении))*.

3. Прагматический потенциал модераторов определяется числом прагматических вариантов модерации, который та или иная единица способна реализовать в различных ситуативных контекстах. По данному критерию модераторы подразделяются на **монофункциональные**: approximately, about, around,

almost, barely, like, nearly, or so, or something, somewhat, somehow, more or less, to a certain extent, in a sense, so to speak, as it were, how can I put it?, what is called, I am sorry to tell you, thing, business, trouble, to appear, could, might, I am not sure, maybe, perhaps, probably, possibly, not good, not bad, и др. и **полифункциональные**: a bit, a little, sort of, kind of, fairly, hardly, scarcely, quite, rather, pretty, practically, to seem, in a way, I think (guess, believe, fancy, suppose), as far as I can tell, to my mind, but + clause, at least +phrase и т.п.

Наибольшим прагматическим потенциалом обладает модератор I think (believe, suppose), который является четырехфункциональным. В зависимости от ситуативного контекста он может актуализировать значения

- 1) аппроксимации (*I don't think so. It was more, I think, a quilt complex*);
- 2) девальвации (*/ think he looks splendid*);
- 3) неуверенности (*{That's a possibility, I believe*);
- 4) митигации (*/ suppose he is a pretty unmitigated rascal*).

Модераторы *a bit, a little, sort of / kind of, pretty, rather* являются трехфункциональными и обладают потенциалом выражать прагматические варианты

- 1) митигации (*A soldier's death, mightn't that prove a bit confusing; it was sort of depressing; he does it pretty badly; Do I look ill? . Well, you do rather*);
- 2) аппроксимации (*It was kind of perverted voice; He's pretty well tired of the whole business; Our company numbered rather over 40*);
- 3) девальвации (*She was sort of cute; he does it pretty well; She sings rather well*).

Модераторы *in a way, fairly* реализует в зависимости от контекста две основные функции:

- 1) девальвации (*He is a good chap in a way; She sings fairly well*) и
- 2) аппроксимации (*It's bee like a holiday, in a way; They look fairly fresh*).

Модераторы *hardly, scarcely* обычно используются для выражения

- 1) недоговоренности (*/ hardly knew the guy. I scarcely think so*) и
- 2) аппроксимации (*{She is hardly twenty. Scarcely 30 people were saved*).

Модератор *practically* также является двухфункциональным, реализуя прагматические варианты

- 1) митигации (*{she is practically a half-wit*) и
- 2) аппроксимации (*it's practically my first job*).

Прагматический потенциал модератора *quite* позволяет ему выражать прагматические варианты

- 1) девальвации (*quite nice*) и
- 2) аппроксимации (*quite a useful little room — Giles might have it as a drawing room*).

Модератор *seem* - двухфункционален, сообщая смыслу высказывания значения

- 1) девальвации (*he always seemed normal and pleasant*) и
- 2) неуверенности (*but it seems to me that the things couldn 't just have been abstracted, so to speak*).

Отметим, что выявленная полифункциональность большинства единиц плана выражения - это проявление синергетической природы поля модерации как открытой нелинейной (диссипативной) системы, характеризующейся постоянным взаимодействием и взаимообменом элементов как между подсистемами внутри системы, так и между системой и экстралингвистической средой.

Обобщая сказанное, можно сделать вывод о том, что модераторы принадлежат системе языка и представляют предметно-знаковый аспект реализации инвариантов/вариантов коммуникативно-прагматической категории модерации, имеющей достаточно сложную полевую структуру. Как единицы плана выражения данного поля модераторы функционируют во взаимодействии со структурой высказывания и выполняют иллюкутивно-пропозитивно-модифицирующую функцию. Сознательное (стратегическое) использование модераторов для модификации пропозиционального содержания и / или иллюкутивной силы высказывания позволяет говорящему реализовать дополнительную/особую коммуникативную интенцию, состоящую в намеренной деинтенсификации смысла сообщаемого - оценки (как положительной, так и отрицательной), категоричности, императивности и т.п.

Большинство модераторов характеризуются высоким иллюкутивным потенциалом, что проявляется в их способности актуализировать в зависимости от экстралингвистического контекста различные прагматические варианты модерации.

В связи с вышеизложенным *перспективным* представляется углубленное исследование выделенных типов модераторов, их качественно-количественного соотношения в структуре прагматического поля модерации.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Кишко С.Н. К вопросу о модерации высказывания (на материале английского языка) // Мови у відкритому суспільстві (мат-ли II Всеукраїнської науково-практичної конференції). – Чернівці, 2006. – С. 22-27.
2. Кишко С.Н. Модерация в свете теории высказывания (в печати)

3. Орлов Г.А. Современная английская речь. – М.: Высшая школа, 1991. – 239с.
4. Пудровская Т.Н. Речевые акты «аффератив» и «деклінатив» в система речі (на матеріалі сучасного англійського мови). Дис. ...канд.філол.наук: 10.02.04. – Х., 2000. – 203с.
5. Скалянчук О.С. Засоби реалізації ввічливості в сучасній англійській мові: Дис. ...канд. філол. наук.: 10.02.04. – К., 1995. – 162 с.
6. Сонич Т.П. Грамматические средства выражения некатегоричного высказывания в современном немецком языке. Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04.– М., 1985. – 158с.
7. Старикова Е.Н. Вариативность средств выражения категоричности / некатегоричности высказывания // Всесоюз. конференция «Проблемы вариативности в германских языках». Тезисы докладов. – М.: АН СССР, 1988.–С. 43-44.
8. Ярхо А.В. Коммуникативная стратегия неуверенности в современном англоязычном диалогическом дискурсе. Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04.– Харьков, 2004. – 249с.
9. Caffi C. On mitigation //Journal of Pragmatics.– 1999.–Vol. 31.–P. 881-909.
10. Close R.A. A Reference Grammar for Students of English. – М.: Prosveshcheniye, 1979. – 342 p.
11. Fraser B. Conversational mitigation // Journal of Pragmatics. – 1980. – № 4. – P. 341-350.
12. Fowler H.W. A Dictionary of Modern English Usage. Sec. Ed. – Oxf. Univ. Press, 1980. – 725 p. (Entries on "Litotes" and "Meiosis").
13. Lakoff G. Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts // Papers from the 8th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. – Chicago, 1972.–P. 183-228.
14. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. –Moscow: Prosveshcheniye, 1983.–304p.
15. Querk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A University Grammar of English. – Moscow:Vyssaya skola, 1982. – 391 p.
16. Stoffel C Intensives and Downtoners – Heidelberg: Carl Winter's Universitats – buchhandlung, 1901.– 153p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Кишко – здобувач кафедри граматики та практики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси – функціональна граMATика англійської мови.

ДОЦЕНТРОВЕ СПРЯМУВАННЯ ЛОКАТИВА

Наталія КОБЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено окресленню етапів переміщення відмінків до центру відмінкової системи. На прикладі локатива схарактеризовано особливості семантичного, синтаксичного й морфологічного рівнів переходу в суб'єктну сферу.

The paper is devoted to describe the stages of the transference of the cases to the centre of the case system. The peculiarities of semantic, syntactic and morphological level of transition to the subject sphere are characterized on the example of locative.

Проблема значення й форми, семантики й граматики, їхнього взаємозв'язку й взаємодії ніколи не втрачала своєї актуальності, що пояснюється дуалістичною природою мови, яка має план змісту й план вираження. Останнім часом у рамках студіювання цієї проблематики посилилася увага лінгвістів до перехідних, синкретичних, нетипових явищ. Цінністю таких досліджень є їхня спрямованість на комплексний опис системи сучасної української мови, адже науковці намагаються висвітлити сутність цих явищ через аналіз механізмів і процесів їхнього виникнення, які здебільшого не характеризуються лінійністю, а відбуваються на різних мовних рівнях.

Особливу цікавість з цього погляду становлять міграційні процеси в межах відмінкової системи української мови, які полягають не лише в транспозиціях одних відмінків у зони інших, а й у їх трансформаціях. Однією зі специфічних рис відмінкової системи є її рангова організація, прояви якої відбито як у класичній граматиці (розподіл відмінків на прямі й непрямі), так і в концепціях окремих мовознавців: диференціація відмінків Р.О. Якобсона на ознакові й безознакові [10: 163], Є. Куриловича – на центральні й периферійні [6: 182-188], О.М. Лаврентьева – на основні, додаткові й проміжні [7: 132-143] тощо. Однак на сьогодні найбільш обґрунтованою й науково виваженою залишається теорія ієрархійності відмінкової системи І.Р. Вихованця, яка розвиває й значно доповнює ідеї Є. Куриловича, хоч і ґрунтована на них. Згідно з цією концепцією називний і знахідний утворюють центр системи відмінків української мови, напівцентр формує родовий відмінок, напівпериферію становить давальний, а периферію – орудний, місцевий і кличний [3; 4]. Кожна відмінкова форма характеризується сукупністю семантико-синтаксичних функцій, що диференціюються на категорійні, або власне-відмінкові, та некатегорійні, або позавідмінкові. Структуру категорійного значення відмінка становлять ядерні функції відмінкових форм – вираження суб'єкта дії, суб'єкта стану, об'єкта дії, об'єкта стану, адресата дії тощо. У свою чергу некатегорійні значення відмінкових форм відзначаються входженням у категорійні значення інших класів слів, доводячи наявність дериваційних зв'язків між частинами мови (див. праці І.Р. Вихованця [1; 3; 4]). Категорійні функції відмінків охоплюють сукупність первинних і вторинних індивідуальних функцій кожного з них. Семантика субстантива (клас слів з предметним значенням) визначає категорійні функції відмінків як субстанційні, або предметні. На синтаксичному рівні мовної системи загальна предметність субстантива охоплює низку різновидів предметності, які втілюються в семантико-синтаксичних функціях, зумовлених валентністю предиката. Кожна відмінкова форма спеціалізується на виконанні певної функції, що є для неї первинною індивідуальною: номінатив є

типичним виразником суб'єктної синтаксеми, акузатив – об'єктної, датив спеціалізується на вираженні адресата дії, інструменталь – втіленням інструментальної тощо. Вторинними індивідуальними функціями відмінків є вираження ними семантики, що є первинною й панівною для інших відмінків. Плідні дослідження природи відмінків та їхніх функцій засвідчили те, що визначальною особливістю відмінкової системи української мови є суб'єктне транспозиційне спрямування всіх її елементів [2: 112-118; 8, 11; 9, 154]. Інакше кажучи, усі відмінки наділені потенціалом переміщуватися в суб'єктну зону номінатива, що свідчить про доцентровий напрямок міграційних процесів у середині відмінкової системи.

Переміщення певних відмінків у вторинну для них суб'єктну сферу відбувається на двох рівнях – семантико-синтаксичному та формально-граматичному. Семантико-синтаксичний перехід має місце, коли семантичне наповнення певного відмінка зумовило його суб'єктну функцію, яка, проте, на формально-граматичному рівні проектується не в позицію підмета, а в позицію керованого другорядного члена речення – додатка, напр.: *Снігу випало!* (Ліна Костенко); *Універсал прочитано публічно...* (Ліна Костенко); *Вітром сосни коливало* (Леонід Первомайський) і под. Про завершальний етап переходу певного відмінка в суб'єктну зону можна говорити, якщо його позиція суб'єкта на семантико-синтаксичному рівні корелює з позицією підмета на формально-граматичному [1: 64], що здебільшого супроводжується зміною морфологічної форми, напр.: *Сніг випав*; *Універсал прочитаний публічно*; *Вітер коливав сосни*. Таким чином, результатом доцентрових переміщень певного відмінка в межах відмінкової системи є набуття ним семантико-синтаксичної чи формально-граматичної центральності.

З огляду на це очевидно постає потреба висвітлення транспозиційних і трансформаційних процесів у середині відмінкової системи, етапів реалізації доцентрового потенціалу відмінкових форм, оскільки це сприятиме розв'язанню важливих наукових завдань – поглибленню теорії відмінків, подальшому з'ясуванню взаємозв'язків семантико-синтаксичної та формально-граматичної структур речення, виявленню взаємодії семантичного, морфологічного й синтаксичного рівнів мовної системи. Розглянемо процес набуття центральності на прикладі найпериферійнішого відмінка – локатива.

До цього часу в колі уваги вчених перебували лише випадки набуття місцевим відмінком семантико-синтаксичної центральності, тобто входження в суб'єктну сферу завдяки його семантичному наповненню [8; 9; 4: 81], переміщення ж локатива в зону суб'єктності на формально-граматичному рівні ще не ставало предметом зацікавлень дослідників. Саме це й зумовило актуальність пропонованої розвідки, метою якої є висвітлити явища транспозицій і трансформацій локатива в номінатив.

Першим етапом доцентрових переміщень місцевого відмінка є набуття ним семантико-синтаксичної центральності, що полягає в нашаруванні на локативне значення суб'єктного відтінку у зв'язку з особливою організацією речення. Дослідники вказують на суб'єктно-локативну функцію місцевого відмінка в двох типах реченневих утворень – односкладних безособових та двоскладних з предикатами стану, що виражені метафоричними сполуками [4: 81; 9: 161-164]. В односкладних безособових реченнях перехід місцевого відмінка з локативної детермінантної позицію в суб'єктну прислівну ґрунтується на заміщенні датива, який і є в таких побудовах типовим репрезентантом суб'єкта [9, 160], напр.: *В хаті було чисто та гарно, як у квітнику* (Михайло Коцюбинський); *Потім на душі стало спокійно, тихо й безтурботно* (Валер'ян Підмогильний); *Руки її пообвивані шматками, на фартусі червоні краплі крові, в голові горить, у вухах шумить, у грудях пече* (Наталія Кобринська).

Речення з метафоричними предикатами стану структурно є двоскладними, але суб'єктна функція локатива в них зумовлена, на думку О.Г. Межова, семантичною недостатністю формального підмета, роль якого виконують здебільшого прономінативи *щось, ніщо, все, це*, котрі не виражають жодного конкретного значення суб'єкта [9: 161], напр.: *– О десятій, – сказала мимовільно Галя, і все в ній раптом засвітилося і заспівало* (Валерій Шевчук); *Душа в неволі ніби не старіє, Витаючи за межами життя, – Ось випав сніг – і щось у ній світліє...* (Іван Гнатюк). Наведені аргументи почасти є переконливими, однак не повсюдно зберігають свою достатню пояснювальну силу: їх неможна застосувати до випадків, коли в реченнях розглядуваного типу формальний підмет виражений не займенниковим словом, а іменником з конкретним значенням, напр.: *...забувала навіть про те, що визріває в ній нове життя, поселилася в ній нехоть до всього, лінивість, знудьгованість* (Павло Загребельний); *У кожному українці живе бунтар* (Микола Самійленко). Натомість аналіз мовного матеріалу дає підстави вважати, що суб'єктне нашарування на локатив спричинено не семантичною недостатністю формального підмета, а лексичним наповненням самого локатива, адже в подібних реченневих структурах місцевим відмінком завжди виступає субстантив із семантикою особи або персоніфікованого предмета чи явища. Отже, вказівка на суб'єкт вираженого в реченні стану міститься в локативі, який у подібних реченневих утвореннях слід визнати функціональним еквівалентом номінатива, пор.: *Коли лежиш у полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне* (Михайло Коцюбинський) → *...вона [тиша] є не земною, а небесною; Княгині просто чомусь подобалася ця*

дівчина, щось у ній викликало приязнь, довіру (Семен Скляренко) → ...**вона** викликала приязнь, довіру; Слова як сонце сходили в мені (Ліна Костенко) → **Я** вигадувала слова.

На другому етапі руху до центру відмінкової системи локатив, окрім позиції суб'єктної синтаксеми на семантико-синтаксичному рівні, посідає ще й позицію підмета на формально-граматичному рівні. Проте це ще не є цілковитим набуттям центральності, оскільки місцевий не трансформується в називний, а зберігає свою морфологічну форму, напр.: *За ним тінню гнувся журавлиний Петро Гайшук, якого в селі прозивали міністром без портфеля* (Михайло Стельмах); *Циган на Україні не люблять* (Марина Гримич) тощо. Через свою будову й наповнення такі конструкції можуть видатися односкладними неозначено-особовими, однак глибший аналіз їхньої природи й витворення свідчить про двоскладність подібних утворень, пор.: *Климиху в селі називали нехлюєю через її нехоть до порядку в господарці* (Марія Матіос) ← *Климиху всі в селі називали нехлюєю...* ← *Климиху всі, хто живе в селі, називали нехлюєю...* ← *Климиху всі називали нехлюєю...* + *Усі живуть в селі*. Як було раніше обґрунтовано, наявність локатива в структурі подібних утворень руйнує маскування суб'єкта, характерне для неозначено-особових речень, позаяк локатив опосередковано його ідентифікує, окреслюючи місце існування дійових осіб, але не вказуючи на місце протікання дії й місце перебування об'єкта цієї дії [5: 57]. Ці семантичні зрушення призводять до домінування в місцевому відмінку суб'єктності над локативністю й сприяють тому, що його позиція суб'єктної синтаксеми на семантико-синтаксичному рівні проектується в позицію підмета на рівні формально-граматичному, – а все це вможливує кваліфікацію локатива в аналізованих конструкціях функціональним еквівалентом номінатива. Отже, охарактеризований етап транспозицій локатива можна визначити як перехідний між семантико-синтаксичною й формально-граматичною центральністю, як точку дотику цих двох рівнів.

Третьою й завершальною сходинкою набуття локативом центральності є зміна його морфологічної форми – етап трансформації в номінатив. У побудовах, що покликані образно передати ситуацію, локативна субстанційна синтаксема, виражена місцевим відмінком, спочатку внаслідок згортання локативного предиката транспонується до атрибутивної сфери, вказуючи на ознаку суб'єкта за місцем перебування, а потім унаслідок зміни морфологічної форми заступає семантико-синтаксичну суб'єктну позицію, що на формально-граматичному рівні корелює з позицією підмета; однак новостворений суб'єкт позначену в ситуації дію виконує не сам, а за посередництва того, чим він наповнений, тому первинний номінатив (що вказує на фактичного виконавця дії) у свою чергу переміщується в позицію адвербіальної синтаксеми способу дії, трансформуючись в інструменталь, пор.: *Цвіркуни знаходяться в стелі* + *Цвіркуни задзвонили* → *Цвіркуни, що знаходяться в стелі, задзвонили* → *Цвіркуни в стелі задзвонили* → ...*Стелі цвіркунами задзвонив* (Юрій Дараган); *Цвіт мигдалів знаходиться на деревах* + *Цвіт мигдалів зарожевів* → *Цвіт мигдалів, що знаходиться на деревах, зарожевів* → *Цвіт мигдалів на деревах зарожевів* → *Ось протяглася на землю востаннє кривава рука, і зарожевіли дерева цвітом мигдалів, а виноградні куці грізно підняли високі хвилі в зеленому морі* (Михайло Коцюбинський). Специфікою таких метафоричних речень є те, що вказівка на фактичний суб'єкт дії міститься в інструменталі, а трансформований з локатива номінатив залучається до дії завдяки тому, що є назвою місця розташування виконавця цієї дії й, відповідно, місця її протікання, напр.: *Між двором школи і подвір'ям Кліщової хати зеленів споришем вигін з буряками* (Тодось Осьмачка); *І обрій зблис півмісяцем татар* (Ліна Костенко); *Зеленава вода спалахнула тисячами золотих іскринок...* (Юрко Покальчук).

Виходячи з проведених досліджень, видається доцільним на прикладі місцевого відмінка окреслити загальний механізм міграційного процесу відмінків до центру відмінкової системи (схема 1.). На першому етапі доцентрового пересування внаслідок певних семантичних зрушень у наповненні відмінка на його первинне значення нашаровується суб'єктний відтінок, який залежно від особливостей структури речення починає превалювати над первинним або залишається додатковим. У результаті цього відмінка перебирає функцію суб'єкта на семантико-синтаксичному рівні, однак ще не посідає позицію підмета на формально-граматичному, залишаючись керованим другорядним членом. Усе це свідчить про набуття ним семантико-синтаксичної центральності й перехід у зону суб'єктності на семантичному рівні.

Другий етап руху відмінка до центру полягає в транспозиції до номінатива, що виявляється не лише в його функції суб'єкта на семантико-синтаксичному рівні, а й у посіданні позиції підмета на рівні формально-граматичному. У цьому полягає синтаксичний рівень доцентрового переміщення відмінка, який, проте, ще не зумовлює його цілковиту формально-граматичну центральність, оскільки незмінною залишається його морфологічна форма. На цьому етапі відмінок перебуває в точці дотику семантико-синтаксичної й формально-граматичної центральності.

І нарешті, специфікою третього етапу доцентрового переміщення відмінка є його трансформація в називний, яка й уможливує остаточне набуття формально-граматичної центральності. Цей процес є морфологічним рівнем переходу відмінка до центру відмінкової системи.

Таким чином, траєкторія доцентрового руху відмінка є ступеневою – у ній чітко окреслюються три рівні: семантичний, на якому відбуваються семантичні зрушення в бік суб'єктності, синтаксичний, що

полягає в транспозиції у сферу номінатива, і морфологічний, для якого характерна трансформація в називний.

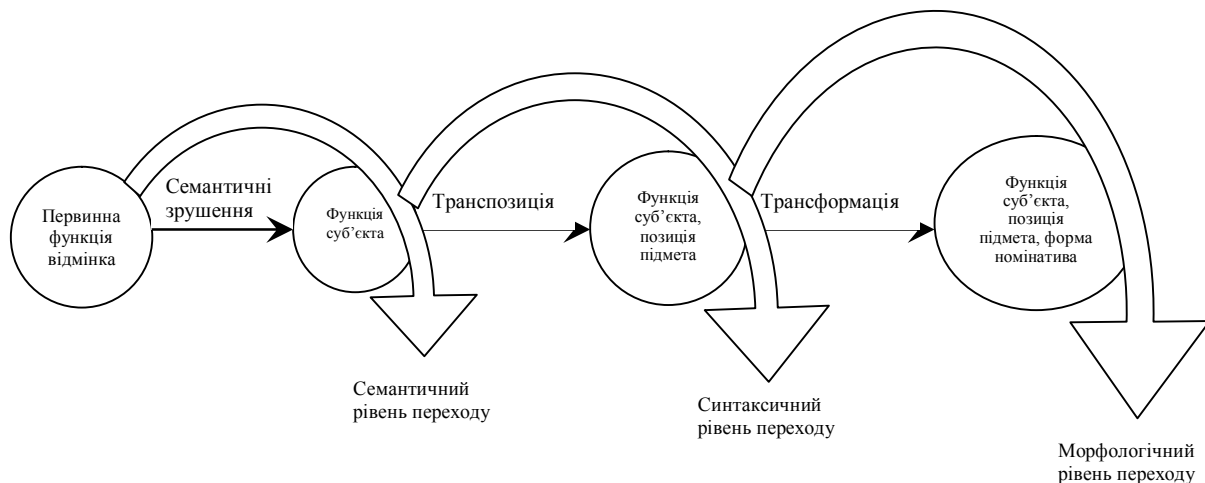

Схема 1. Доцентрове переміщення відмінків

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І.Р. Українська відмінкова система у функціонально-категорійному вимірі (Спроба перекласифікації відмінків) // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – Вип. 31. – Серія: Філол. науки (Мовознавство) – С. 13-16.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пулсари”, 2004. – 400 с.
5. Кобченко Н. Проекція семантико-синтаксичної позиції локатива на рівень формально-граматичний // Укр. мова. – 2007. – № 4. – С. 53-64.
6. Курилович Е. Проблема классификации падежей // Курилович Е. Очерки по лингвистике: Сб. ст. / Пер. с пол., фр., англ., нем. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 175-203.
7. Лаврентьев А.М. Категория падежа и лингвистическая типология. На материале русского языка: Монография. – Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т, 2001. – 216 с.
8. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. – К., 1998. – 19 с.
9. Межов О. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем // Граматика слова і граматики мови: Зб. наук. пр., присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України, зав. від. граматики та історії укр. мови Ін-ту укр. мови НАН України Вихованця Івана Романовича / НАН України; Ін-т укр. мови; Донецький нац. ун-т / Анатолій Загнітко (ред.). – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 152-175.
10. Якобсон Р.О. К общему учению о падеже // Якобсон Р.О. Избранные работы: Пер. с англ., нем., фр. яз. / Сост. и общ. ред. В.А. Звегинцева; Предисл. В.В. Иванова – М.: Прогресс, 1985. – С. 133-175.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кобченко – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми функціональної й категорійної граматики.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНФІНІТИВНОГО ПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ МЕТИ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Олександр ЛЕОНІДОВ (м. Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто структурні особливості складнопідрядного речення з інфінітивним підрядним реченням мети в пізній давньоанглійській та середньоанглійській мові. Результати дослідження проілюстровано даними лінгвістичного аналізу літературних пам'яток відповідних періодів.

Structural traits of Late Old English and Middle English complex sentence with the non-finite clause of purpose are investigated in this paper. Theoretical results of the investigation are verified by quantitative data obtained from the linguistic analysis of English written monuments.

Завдяки інноваційним дослідженням у сфері граматики [7; 8; 12; 14], опрацюванню теорії керування та зв'язування й теорії тематичних ролей Н. Хомського студіювання синтаксичних особливостей мови набуло інтенсивного розвитку. Вчення про речення переходить у площину мовної діакронії. Увагу

науковців привертають питання структури складнопідрядного речення, його безпосередніх складників та синтаксичних зв'язків між ними [1; 2; 5; 6; 11; 15]. Значна частина сучасних граматичних праць у галузі англістики орієнтована на комплексне семантичне, функціональне та структурне дослідження інфінітива. Незважаючи на посилений інтерес до цих наукових проблем, синтаксична будова англійського складнопідрядного речення з підрядним інфінітивним в історичній перспективі є недостатньо висвітленою. Відповідно, *метою* цієї статті є встановлення структурних особливостей інфінітивного підрядного речення мети в пізньому давньоанглійському та середньоанглійському періодах. Відібрані для лінгвістичного та структурного аналізу одиниці однаковою мірою представляють північні та південні діалекти середньоанглійської мови XII-XV ст.

Складнопідрядне речення в давньоанглійському періоді є очевидним підтвердженням флективності англійської мови того часу. Зазвичай, таке речення характеризується неоднозначністю змістових зв'язків та непрозорістю структурних засобів поєднання його компонентів. Позиція нефінітного речення мети у структурі складнопідрядного не була фіксована. Підрядні речення-комплемента та ад'юнкти найчастіше посідали фінальну позицію як носії вторинної предикативності. Це свідчило про їхнє семантичне узгодження не лише з дієсловом, а й з конструктивним ядром загалом [3: 20]. Постпозиція підрядного речення мети, яке зазвичай виражало рему повідомлення, забезпечувала логічну єдність всього речення. Здебільшого, дія, виражена інфінітивом, характеризується темпоральною наступністю стосовно дії, вираженої основним дієсловом:

(1) *Wē þurh holdne hige hlāford þinne, sunu Healfdenes, sēcean cwōmon, lēod-gebyrgean. /We came with good intentions to seek your lord, Healfdene's son, the people's guard/ (Beowulf, 267-269).*

Фінітне дієслово руху *cwōmon* у реченні знаходиться в дистантній позиції щодо свого зовнішнього аргумента (підмет *Wē*) і розташоване не лише після внутрішнього аргумента (інфінітива), а й після його комплемента, а також прийменникового додатка. Головне дієслово є інтранзитивним і не потребує комплементатії, проте може супроводжуватись додатковою інформацією, вираженою ад'юнктом (прийти куди? з якою метою?). У такому випадку інфінітивний ад'юнкт розкриває мету дії, вираженої особовим дієсловом, і посідає місце в препозиції. Порядок слів у підрядному реченні типовий для давньоанглійської мови: інфінітив вживається у фінальній позиції.

Окрім дієслів руху, ад'юнкт мети із простим інфінітивом приєднувався до дієслів інтенції в головному реченні, проте, як засвідчив проведений нами аналіз давньоанглійських пам'яток, це поєднання було менш поширеним. Зокрема, в поемі "Beowulf" нами зафіксовано такий приклад:

(2) *Ic tō sæ wille, wið wrāð werod wearde healdan /I want to the sea to keep an eye on the enemy's troops/ (Beowulf, 318-319).*

У реченні (2) семантику дієслова *willan* доповнює прийменникова фраза з іменником *tō sæ*. Підрядне інфінітивне речення знаходиться в постпозиції до головного. Інфінітив має комплемент *wearde* та прийменниковий додаток *wið wrāð werod*, які перебувають в ініціальній позиції, що є звичним порядком слів у дієслівній фразі.

Із початком середньоанглійського періоду відбувається фактичне перетворення англійської мови із флективної в аналітичну. Це вплинуло на організацію семантичних і синтаксичних зв'язків у реченні: зростає граматична роль прийменників та сполучників, більш організованим стає порядок слів у реченні, який у переважній більшості випадків відбиває SVO-тип [9: 6]. У північних регіонах порядок слів зазнає відчутних змін вже з кінця давньоанглійського періоду: фінітне/нефінітне дієслово частіше посідає медіальну позицію між підметом і додатком [10: 5].

У південно-англійській пам'ятці XIII ст. *Life of Mary Magdalen* граматична організація складнопідрядного речення підтверджує консервативність діалекту до мовних змін. Тому в реченні (3) простежуються суттєві відмінності від північно-англійських текстів. Порядок слів в інфінітивному ад'юнкті відбиває SOV-тип: неособове дієслово розташоване після свого внутрішнього аргумента – іменникової фрази із значенням об'єкта. У такому разі не можна говорити про наявність комплемента, адже інфінітив не відкриває позиції для доповнення своєї семантики.

(3) *Hwu nomen up that dede bodi, into the se it for to caste. /Вони підняли і понесли тіло небіжчика, щоб віддати його морю/ (Life of Mary Magdalen).*

Очевидно, на той час у південних діалектах Англії існувала необхідність підсилення маркера семантики мети: нами виявлено, що загальна частка випадків вживання *for to* в цій літературній пам'ятці перевищує 50%. Але спільною рисою для інфінітивних підрядних речень відповідного періоду на півночі та півдні Англії є фінальна позиція інфінітивного ад'юнкта мети, що є характерним і для аналізованого прикладу.

Однак у реченні (4) інфінітивний ад'юнкт посідає інше місце в реченні. Це один із небагатьох прикладів ініціальної позиції інфінітивного підрядного речення мети в пам'ятці "Legendary Life of Mary Magdalen":

(4) *For to seon thane messenger he wakede in the nyght. /Щоб побачити того посланця, він прокинувся вночі/ (Life of Mary Magdalen).*

За багатьма показниками текст північноанглійської пам'ятки Джона Вікліфа відрізняється від творів центрального та південного діалектів. У ньому простежуються більш прогресивні граматичні зміни стосовно порядку слів та функціонування інфінітивного ад'юнкта.

(5) *And thus the fend Sathanas transfigureth or turneth hem falsly into an angel of light, to disceyve men bi colour of holynesse. /Таким чином наш ворог Сатана перетворює його на янгола світла, щоб ввести в оману людей образом святості/ (John Wyclif).*

Речення (5) є прикладом оформлення складнопідрядного речення у спосіб, що не відрізняється від сучасних граматичних правил. Ад'юнкт мети посідає фінальну позицію в реченні, що відповідає логіці викладу інформації. Головне дієслово в реченні приймає комплемент і має тричленне аргументне оточення, представлене двома внутрішніми аргументами: займенник у семантичній ролі пацієнта та комплемент дієслова, виражений іменною фразою із значенням об'єкта. Комплемент є облігаторним елементом цього речення, оскільки уточнює значення присудка й доповнює його семантику. Зовнішнім аргументом особового дієслова є підмет речення, що також є імпліцитним суб'єктом дії, вираженої інфінітивом. Інфінітив знаходиться у препозиції щодо свого внутрішнього аргумента (пацієнс *men*) та обставини способу дії – іменної фрази *bi colour of holynesse*.

У „Кентерберійських оповіданнях” Джеффри Чосера помітний вплив як давньоанглійських граматичних норм, так і інноваційних тенденцій:

(6) *And specially, from every shire's end | Of Engleland, to Canterbury they wend, | The holy blissful Martyr for to seek. /Спеціально з цієї нагоди вони пішли з кожного графства Англії у Кентербері, щоб шукати святого й блаженного мученика/ (The Canterbury Tales).*

Інфінітивне підрядне речення вживається для інформативного завершення семантики головного особового дієслова. Здебільшого, неперехідні дієслова руху вважають дієсловами з повним лексичним наповненням. Дієслово *wend* через свою неперехідність не приймає комплементів. Підрядне речення, таким чином, можна вважати факультативним. Фінальна позиція інфінітивного ад'юнкта є характерною для середньоанглійського періоду, але порядок слів у підрядній частині нетиповий для середньоанглійської мови, хоча може бути зумовлений необхідністю збереження метрики поетичного тексту. Цим можна пояснити в окремих випадках і вживання прийменника *for to*, хоча на цьому етапі розвитку англійської мови частка *to* вже почала вживатися частіше, поширюючи вплив і на колишній простий інфінітив.

“*Sir Gawain and the Green Knight*” є літературною пам'яткою, яка віддзеркалює практично весь спектр мовних змін, що характеризували відповідну епоху.

(7) *Their tents up they pight | For to lodge there all that night. /Вони поставили намети, щоб розташуватись там на ніч/ (The Green Knight).*

У реченні (7) інфінітивна підрядна частина, як і всі інші подібні речення твору, вживається у фінальній позиції та виконує функцію ад'юнкта мети, оскільки не комплементує головне дієслово, а інформативно доповнює зміст головної частини. Інфінітив має лише зовнішній аргумент, оскільки внаслідок своєї інтранзитивності не потребує облігаторного доповнення семантики. Зовнішній аргумент (підмет головної частини речення) є агентом дії, вираженої інфінітивом. Маркер семантики мети *for to* у цьому середньоанглійському тексті поступається за частотністю вживання прийменнику *to*.

Загалом, у процесі лінгвістичного опису літературних джерел відповідного періоду ми виявили, що з XIII ст. зростає кількість інфінітивних підрядних речень з *for to*. Це можна аргументувати втратою системи відмінків іменників, що вплинуло на синтаксичне функціонування прийменника *to* та інфінітива із закінченням давального відмінка. Як наслідок, закінчення редукується й відбувається уніфікація видів інфінітива, а прийменник потребує підсилення семантики. Так, встановлено, що в південноанглійському тексті “*Legendary Life of Mary Magdalen*” та творі з центрально-східного регіону Англії “*Havelok the Dane*” кількість випадків вживання *for to* становить більше 50% та 72% відповідно. У більш пізніх літературних пам'ятках *to* переважає за частотністю вживання в цій функції, проте цей давньоанглійський прийменник пройшов процес граматикалізації і став часткою [13: 62]. Речення з новоствореною часткою мають суттєву перевагу над іншими, особливо в північних регіонах, де частка *to* використовується у 80-86% випадків (за даними аналізу речень із твору „*Of Weddid Men and Wifis and Here Children Also*”). Окрім того, ми виявили, що у творі “*The Canterbury Tales*” частка *to* використовується майже в 2,5 рази частіше: 244 одиниці проти 103 випадків вживання *for to*.

За даними дослідження, у центрально-західних регіонах в пізньому середньовіччі (пам'ятка “*Sir Gawain and the Green Knight*”) встановлюється таке співвідношення між способами введення інфінітивного ад'юнкта: 72% – частка *to*; 28% – прийменник *for to*, який до цього часу також зазнав граматикалізації, що суттєво зменшило його вживаність.

У середньоанглійський період порядок слів у підрядному реченні мети зазнав змін. Після встановлення SVO-типу порядку слів на експліцитному першому місці в ад'юнкті мети перебуває неособове дієслово, хоч імпліцитно першу позицію посідає суб'єкт інфінітивної дії, виражений у головній частині складнопідрядного речення. Як конструктивне й змістове ядро та як вершина речення інфінітив посідає позицію перед своїми внутрішніми аргументами та ад'юнктами. Перехід інфінітива до вершини підрядного речення внаслідок тенденції до функціонування єдиного структурного ядра в ініціальній позиції та переміщення додатків у постпозицію щодо інфінітива є процесами взаємопов'язаними, що сприяли утвердженню в середньоанглійській мові VO порядку слів вже з кінця XII ст. [9: 8] У „Кентерберійських оповіданнях” середньоанглійська модель типу VO використовується у 83% випадків. З часом цей показник зростає й на кінець середньоанглійського періоду у творі “*Sir Gawain and the Green Knight*” становить, за даними нашого дослідження, 91%. Це свідчить про остаточну реалізацію в англійській мові VO-моделі та її відносно рівномірне поширення всією територією Британії.

Таким чином, можна констатувати, що на кінець середньоанглійського періоду структура інфінітивного підрядного речення мети багато в чому нагадує сучасну, тому можна говорити про завершення перебування складнопідрядного речення, розширення його семантики та зростання частотності вживання складних конструкцій.

Представлена інформація репрезентує усталені погляди на проблему функціонування інфінітива в історичній перспективі та порушує дискусійні питання про статус та семантико-синтаксичні особливості неособової форми дієслова в давньоанглійському та середньоанглійському періодах. Перспективним вважається аналіз синтаксичних функцій інфінітива в складнопідрядному реченні з використанням інноваційних методів генеративної граматики та структурного синтаксису.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. – Л.: Наука, 1988. – 238 с.
2. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Мороховский А. И. Слово и предложение в истории английского языка: Автореф. ... д-ра филол. наук /10.02.04 – К., 1981 – 49 с.
4. Снісаренко І. Є. Інфінітивна конструкція з прийменником for у середньоанглійській мові: семантика та функціонування: Дис. ... канд. філол. наук /10.02.04/. – К., 2001. – 188 с.
5. Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка. – М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – 308 с.
6. Fischer O. The status of *to* in Old English *to*-infinitives: A reply to Kageyama // *Lingua*. – 1996. – Vol. 99. – P. 107-133.
7. Haegeman L. Introduction to Government & Binding Theory. – Cambridge (Mass.): Basil Blackwell, 1991. – 618 p.
8. Jackendoff R. Syntax: A Study of Phrase Structure. – L., Cambridge (Mass.): The MIT Press, 1977. – 249 p.
9. Jarad N. On Verb Movement in Middle English (for) *to*-Infinitives. – Abu Dhabi: Ajman University of Science & Technology, View MS Word Version, 2005.
10. Kroch A., Taylor A. Verb-Object Order in Early Middle English // *Diachronic Syntax. Models and Mechanisms*. – N.Y.: Oxford Univ. Press, 2000. – P. 132-163.
11. Lightfoot D.W. Principles of Diachronic Syntax. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979. – 429 p.
12. Odijk J. Compositionality and Syntactic Generalizations. – Eindhoven: Philips Research Laboratories, 1993. – 175 p.
13. Ohlander U. A Study on the Use of the Infinitive Sign in Middle English // *Studia Neophilologica*. – 1941-42. – Vol. 14. – P. 58-66.
14. Riemsdijk H., van, Williams E. Introduction to the Theory of Grammar // *Current Studies in Linguistics*. – L., Cambridge: The MIT Press. – 1986. – Series 12. – 366 p.
15. Visser F.Th. An Historical Syntax of the English Language. – Leiden: E.J.Brill, 1966. – Part II. Syntactic Units with One Verb. – 1305 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Леонідов – магістрант кафедри германської філології КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: теоретична граматики та історія англійської мови.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ И СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ ПРЕДИКАТИВНОЙ СИНТАКСЕМЫ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Елена ЛЫМАРЕНКО (Одесса, Украина)

У статті на матеріалі сучасних англомовних художніх текстів виділено та описано морфологічні та семантичні варіанти предикативної синтаксеми, розглянуто питання про доцільність виокремлення слів категорії стану, проаналізовано проблему граматичної омонімії, виділено два семантичні типи предикативу та показано взаємообумовленість семантики дієслова і валентнозалежних синтаксем.

The article deals with morphological and semantic stratification of the predicative syntaxeme in Modern English and American belle-lettres texts. The necessity of singling out the so-called category of state is being discussed. The problem of homonymy in grammar is being analyzed. Two semantic types of the predicative are being distinguished. Mutual semantic correlation between the predicate verb and its valent-dependent syntaxemes is being shown.

В современной функциональной грамматике общепризнанным является положение о решающей роли синтаксиса в функциональной специализации грамматических явлений и о вытекающих отсюда задачах функционально-синтаксического анализа. Последний включает, помимо других, задачи

иерархизации функций синтаксических единиц, а также выделения и описания морфологических и семантических вариантов валентнообусловленных синтаксем, к которым относится и предикативная синтаксема – объект анализа в настоящей статье. Несмотря на значительные наработки в рамках функционального синтаксиса, вопросы морфологической и семантической стратификации синтаксических единиц не получили исчерпывающего освещения в лингвистике. Излагаемые ниже результаты исследования представляют собой попытку частичного заполнения данной лакуны.

Предикативная синтаксема, или предикатив, является обязательным восполнителем смысла глагола в функции сказуемого и служит для сообщения информации о субъекте (отсюда ее другое название – субъектный комплемент [см., например: 16: 252; 23: 619]). Как и любой другой комплемент, предикатив "восполняет процессную семантику предложения" [15: 232], "прогнозируется лексико-семантической валентностью предиката либо общим значением высказывания и придает предложению смысловую завершенность" [17: 28]. Позиция предикативной синтаксема всегда (за исключением случаев инверсии) фиксирована: предикатив находится в постпозиции к связочному глаголу и образует вместе с последним предикат предложения.

Целью данной статьи является инвентаризация морфологических и семантических вариантов предикативной синтаксема в английском языке. Материалом для анализа послужили современные англоязычные художественные тексты общей длиной 100 000 словоупотреблений. Объем выборки предложений с предикативной синтаксемой составил 1728 единиц.

В материале анализа предикативная синтаксема Cs реализуется в дивалентной структуре (модели S – V – Cs, S – V – Cs + Md, где S – субъект, V – глагол сказуемого, Md – адвербиальный модификатор).

Наиболее типичным **морфологическим вариантом** предикативной синтаксема является имя прилагательное (почти половина случаев), употребленное как самостоятельно, так и с зависимыми от него компонентами, например: *Either way, she was never afraid* (Vine: 25), *For the first time Rufus was really aware of the difference between himself now and the Rufus of those days <...>* (Vine: 216-217). Среди предикативных прилагательных, зарегистрированных в материале для анализа, нельзя не отметить группу слов, которая в отечественной лингвистике объединяется в так называемую категорию состояния [см., например: 8: 127; 10: 74-75; 12: 265-269 и др.]. Изначально понятие "категория состояния" было предложено на материале русского языка акад. Л. В.Щербой [20: 74-76] и получило дальнейшее развитие в славистике [см., например: 3: 319-336; 11: 48-65 и др.]. Применительно к английскому языку термин "категория состояния" впервые использован Б. А. Ильишом [9]. Основания для выделения слов категории состояния, по мнению Б. А. Ильиша и других лингвистов, следующие: слова категории состояния, или стативы, имеют маркирующий префикс *a-*, не имеют степеней сравнения, используются в синтаксической функции предикатива и выражают психологическое (*afraid, aghast, ashamed, aware, etc.*) или физическое состояние лица (*alive, awake, asleep*), состояние движения лица или предмета (*afoot, afloat, adrift*), а также физическое состояние неодушевленных субстанций (*afire, aflame, alight, aglow, etc.*). В зарубежной лингвистике, однако, слова категории состояния в отдельную часть речи не выделяются и имеют лишь пометы типа 'adjectives beginning with *a-*' [24: 408], 'predicative adjectives' [23: 134-135]. Толковые словари [см., например: 26-28] также классифицируют рассматриваемые слова как имена прилагательные, снабжая их пометой о предикативном использовании и/или о невозможности употребления в атрибутивной функции. О нецелесообразности выделения такой части речи, как категория состояния, говорят и некоторые отечественные исследователи [см., например: 1: 114; 4: 31; 13: 66-68]. В качестве основного контраргумента выдвигается тезис о немаркирующем характере префикса *a-*, поскольку в английском языке существует немало слов с начальным *a-*, относящихся к различным частям речи, например: *aback, abed, abreast, afar, anew, ashore, away* – наречие, *aboard, above* – наречие, предлог, *atop* – предлог, *abase, await, awake* – глагол, *acuteness, ado, aside* – существительное [26: 1-87]. Кроме того, в английском языке не все прилагательные (только качественные, но не относительные) имеют степени сравнения. Что же касается синтаксической позиции слов выделяемой категории состояния, то языковые факты указывают на возможность употребления данных слов не только в функции предикатива, но и в функции препозитивного атрибута [см. также примеры в: 4: 30; 25: 236]. Изложенные выше факты свидетельствуют о неправомерности выделения рассматриваемых прилагательных в отдельную часть речи – категорию состояния. В настоящей работе эта точка зрения разделяется.

Второй ранговый номер (почти треть употреблений) принадлежит варианту с именем существительным в позиции предикатива, третий – причастию II, остальные варианты отличаются невысокой частотностью (см. табл. 1).

Таблица 1.

Морфологические варианты предикативной синтаксемы в дивалентной структуре глагола

№ п/п	Морфологический вариант	Ранговый номер	Частотность	
			абсолютная	относительная
1.	имя прилагательное/ группа прилагательного	1	794	45,95
2.	имя существительное / группа существительного	2	465	26,91
3.	причастие II	3	198	11,46
4.	предложное субстантивное сочетание	4	91	5,26
5.	местоимение	5	77	4,46
6.	клаузма	6	66	3,82
7.	имя числительное	7	15	0,87
8.	инфинитив	8	12	0,69
9.	причастие I	9	8	0,46
10.	герундий	10	1	0,06
11.	частица	10	1	0,06
Всего:			1728	100,0 %

Иллюстративные примеры: 1. *The sky was massive* (Barker: 20); *I'm bad at counting up* (Vine: 212); 2. *She was an adventuress* (Barker: 23); *He was a consultant to the elect* (Banville: 36); 3. *She felt detached from things* (Banville: 46); 4. *He was in a coma for two days* (Hines: 2); *Its (the clock's) face was a delicate shade of blue and the numbers and hands were of pure gold* (Holt: 138); 5. *The object splits, flips, doubles back, becomes something else* (Banville: 26); 6. *She felt as if her heart was turning into stone, her body, her head...* (Plante: 157); 7. *She died of some awful thing and she was only thirty* (Vine: 204); 8. *My job was to ring tenants' bells* (Holt: 5); 9. *But she remained standing* <...> (Plante: 47); 10. *When she was gone the only trace of her was borborygmic grumbling of the cistern refilling* <...> (Banville: 44); 11. *"And to anticipate your next question, the answer is yes, <...>"* (Kingsley: 282).

Здесь, на наш взгляд, особо следует остановиться на морфологическом варианте предикатива, выраженном причастием II. В английском языке, как известно, причастие рассматривается как неличная форма глагола, обладающая рядом характеристик, в том числе и таких, которые сближают его с прилагательным (например, употребление в синтаксической функции препозитивного определения). Высказывается также точка зрения, согласно которой происходит процесс адъективации причастий, т.е. переход их в разряд прилагательных. Так, например, Дж. Иствуд в [22: 256] приводит список прилагательных, напоминающих по форме причастия. Среди них:

<i>alarming, amazing, amusing</i>	<i>alarmed, amazed, amused</i>
<i>annoying, boring, confusing</i>	<i>annoyed, bored, confused</i>
<i>depressing, disappointing, exciting</i>	<i>depressed, disappointed, excited</i>
<i>exhausting, fascinating, frightening</i>	<i>exhausted, fascinated, frightened</i> и др.

На наш взгляд, "сближение" причастия и прилагательного обусловлено тем, что причастие выражает "окачественное" действие, приписываемое предмету в виде его признака, несет "в себе энергию в той или иной степени отраженного, "опредмеченного" в нем процесса" [18: 133]. В то время, как прилагательное выражает те или иные качества, свойства, признаки определяемой субстанции, причастие выражает "состояние, мыслимое как порождаемое или порожденное действием, как имплицитно соотнесенное с действием, выраженным его основой" [18: 134]. Следовательно, нет оснований говорить об адъективации причастия, возможно лишь говорить о проявлении у причастия синтактико-семантического признака квалификативности.

В процессе анализа материала выборки также возникла необходимость применения критериев разграничения так называемых "пассивной" и "стативной" конструкций *be + -ed*. В лингвистике проблема способов разрешения омонимичности данной конструкции рассматривалась неоднократно

[см., например: 5; 7; 14; 19 и др.]. Среди основных критериев подобного разграничения – семантический, подкрепляемый синтаксическими трансформациями, а также метод субституции глагола *be* другими связочными глаголами, введение обстоятельств различных семантических классов и/или словосочетаний с предлогом *by* [2: 42-43; 14: 153].

В настоящей работе используются два вида трансформации: (1) трансформация номинализации и (2) активно-пассивная трансформация, а основным критерием разграничения омонимичных структур выступает семантический, согласно которому причастие II является предикативом, если структура *be + -ed* выражает состояние предмета как результат предшествующего действия, следствие процесса. Например:

(1) <...> *the cardboard letters on my desk were bent and misshapen and several were still dark with my saliva* (Plante: 14) —> *The bent and misshapen cardboard letters;*

(2) *In her innermost heart, she is still terrified of this bright, passionate, impenetrably strange country* (Hill: 18). —> *This bright, passionate, impenetrably strange country terrified her.*

Теперь рассмотрим **семантические варианты** предикативной синтаксемы. В [21: 126] отмечается, что субъектный предикатив либо характеризует референт подлежащего, либо идентифицирует его, и это утверждение верно. Возражение, однако, вызывает то, что авторы грамматики предлагают называть семантическую роль субъектного предикатива атрибутом ("The semantic role associated with subject predicatives may be called attribute" – там же, см. также: 24: 741). На наш взгляд, это не очень удачное название, поскольку в лингвистике понятие "атрибут" связано с определенной синтаксической функцией и соответствующим типом синтаксических отношений, а поэтому перенесение его в область семантики непременно приведет к терминологической путанице. На уровне семантическом целесообразнее, как нам представляется, использовать этимологически прозрачные и однозначные термины "характеризат" и "идентификат" [см. также 6].

Проведенный анализ семантики предикативной синтаксемы позволяет выделить, таким образом, два семантических типа дивалентной структуры с предикативом, а именно: (а) "характеризующий" тип ("Каков субъект?") и (б) "идентифицирующий" тип ("Что есть субъект?"). Логично предположить – и материал исследования это подтверждает, – что семантика глагола сказуемого и семантика предикатива взаимообусловлены. Так, для характеризующего типа предикатива характерно преимущественное использование глаголов *appear, come, become, emerge, get, stay, remain, sit, smell, sound, taste* и др., естественно, в функции связки, а отличительным свойством идентифицирующего типа предикатива выступает глагол *be*. Всего в материале выборки в функции связующего глагола в дивалентной структуре с предикативом зарегистрировано 29 глаголов.

Дальнейшая семантическая дифференциация предикативной синтаксемы позволила выделить такие семантические варианты предикатива в материале анализа: 1) **предикатив как выразитель физиологического состояния субъекта**, например: *Adam knew she had fallen asleep when he felt her hand drop* (Vine : 226); *"He's dead, Linda, just like Joe, like Terry..."* (Plante: 143); 2) **предикатив как выразитель психологического/ эмоционального состояния субъекта**, например: *He too, was angry* (Plante: 135); *Ronny felt embarrassed* (Barker: 9); *He is in fever of impatience to show us Kenilworth* (Holt: 129); 3) **предикатив как выразитель манеры поведения/ характера субъекта**, например: *He had seemed a decent man* (Plante: 162); *My mother was very pious* (Plante: 49); 4) **предикатив как выразитель возрастного состояния субъекта**, например: *He felt a hundred years older* (Vine: 217); *She is almost sixteen* (Hill: 28); 5) **предикатив как выразитель внешнего вида субъекта**, например: *They saw an old man, who had once been handsome* (Hill: 2); *The dark bruises over her right eye were now a strange yellow and purple* (Plante: 166); 6) **предикатив как выразитель сравнения**, например: *She was like a pitiful washed-up whale* (Plante: 168); *It was as if someone had punched her in the stomach* (Plante: 152); 7) **предикатив как выразитель принадлежности субъекта**, например: *"In fact it's my father's watch"* (Barker: 28); 8) **предикатив как выразитель оценки, субъективного отношения**, например: *"Any time not spent with you is wasted time"* (Holt: 141); *The Home was the best place for her* (Hill: 8); 9) **предикатив как выразитель физического состояния/ изменения состояния субъекта**, например: *"This milk is sour", said Pound* (Banville: 39); *When I came in from the hall, the back door flew open in the wind* (Banville: 39); 10) **предикатив как выразитель свойств, качества субъекта**, например: *<...> but the glove was plastic* (Barker: 28); *"So you're left-handed", Ronny said, "like me"* (Barker: 10); 11) **предикатив как выразитель состояния окружающей среды**, например: *The air was pleasantly warm* (Kingsley:282); *The morning was sunny and bright* (Banville: 22); 12) **предикатив как выразитель времени (в т.ч. времени суток, года, дня недели, месяца и т.п.)**, например: *It was twelve at night* (Hines:67); *The next day was Saturday* (Hill: 16); *It is Christmas* (Hill: 8); *It was getting late* (Barker: 4); 13) **предикатив как выразитель временного или постоянного рода занятий (профессия, должность, хобби и т.п.) субъекта**, например: *I'm a writer* (Hines: 9); *Her father was a butcher* (Plante: 71); 14) **предикатив как выразитель принадлежности субъекта к определенному классу, группе**, например: *Linda sided with Bella, told Dolly that they weren't Harry's team* <...> (Plante: 140); *His mother had been a Turkish girl* (Hines: 63); 15) **предикатив как носитель имени, названия, титула субъекта**, например: *His name was*

Eustace Partridge (Hill:13); *The chief character was Hunna, King Ethelred's general* (Holt: 147); 16) **предикатив как выразитель родственных и др. социальных отношений одушевленного субъекта**, например: *Kate was my mother's sister and cousin to the Queen* (Holt: 125); *He's an old friend of LuAnn's* (Barker: 25); 17) **предикатив как уточнитель семантики субъекта**, например: *She said, honesty was something you could see in a person's face* (Barker: 25); *The really worrying thing was that Adam was unreliable, Adam would crack* (Vine: 209).

Поскольку основную пропозициональную нагрузку в рассматриваемой дивалентной структуре несет предикативная синтаксема, а выделенные семантические варианты предикатива передают те или иные особенности пребывания субъекта в определенном состоянии, то можно утверждать, что дивалентная структура с составным глагольно-именным сказуемым выражает существование субъекта как такового, его пребывание в определенном состоянии. При этом глагол-связка лишь конкретизирует способ такого существования.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бархударов Л.С. О так называемой категории состояния в английском языке // Иностранные языки в школе. – 1958. – № 6. – С. 113-114.
2. Биренбаум Я.Г. Система английского глагола. – Киров: Изд-во Кировск. пед. ин-та, 1993. – 155 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык. – М., 1972.
4. Гуляр Т.Б. Грамматическое содержание сказуемого, состоящего из глагола в личной форме и именной части. – Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04/ Одесский гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1977. – 184 с.
5. Докторович И.С. Грамматическое содержание структуры be + -ed в современном английском языке. – Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Пятигорск, 1976. – 200 с.
6. Домброван Т.І. Конституенти речення на структурному та семантичному рівнях синтаксису (на матеріалі англійської мови) // Вісник КЛУ. – Серія Філологія. – Т.5. – №1. – К.: КНЛУ, 2002. – 25-33.
7. Жаборок О.А. Категорія стану в сучасній англійській мові та індоєвропейський синтаксичний процес. Теоретичні аспекти. – Одеса: Маяк, 1998. – 208 с.
8. Захарова М.В. Безличные предложения в концептосфере русского языка // Матер. X междунар. конф. по функциональной лингвистике "Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации". – Симферополь: Доля, 2003. – С. 128-131.
9. Ильиш Б.А. О категории состояния в английском языке // Памяти академика Л.В.Щербы (сб.ст.). – Л., 1951. – С. 177-180.
10. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1971. – 367 с.
11. Исаченко А.В. О возникновении и развитии категории состояния в славянских языках // Вопросы языкознания. – 1970. – № 6. – С.48-65.
12. Кобрин Н.А., Корнеева Е.А., Оссовская М.И., Гузеева К.А. Грамматика английского языка. Морфология. – М.: Просвещение, 1985. – 288 с.
13. Мигирин В.Н. Язык как система категорий отображения. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 237 с.
14. Петунина И.А. Обстоятельства в английских стативных и пассивных предложениях // Лингвистические исследования 1980: Анализ синтаксических единиц / С. Д. Кацнельсон (отв. ред.). – М.: [Б. и.], 1980. – С.152-161.
15. Сазыкина Т.П. Структурные компоненты простого неэллиптированного предложения и синтаксические структуры английского языка // Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть: Матер. междунар. конф. – Симферополь: КрымФармТрейддинг, 2001. – С.231-232.
16. Сосницкий И.А. Дивалентная структура "субъект – глагол – предикатив" в текстах официально-деловых документов // Функциональная лингвистика: Итоги и перспективы. Матер. междунар. конф. – Симферополь: КрымФармТрейддинг, 2002. – С.252-254.
17. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. – К.: НАН України, 1997. – 216 с.
18. Шгелинг Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке. – М.: МГИМО, ЧеРо, 1996. – 254 с.
19. Шубик С.А. Категория залога и поле залоговости в немецком языке. – Л.: Наука, ЛО, 1989. – 121 с.
20. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке // Избранные работы по русскому языку. – М., 1957.
21. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., Finegan, E. Longman Grammar of Spoken and Written English. – Harlow: Pearson Education Ltd., 2000. – 1204 p.
22. Eastwood, John. Oxford Learner's Grammar: Grammar Finder. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2005. – 432 p.
23. Greenbaum, S. The Oxford English Grammar. – 1st ed. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1996. – 652 p.
24. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – L. and N.Y.: Longman, 1993. – 1779 p.
25. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Grammar of Contemporary English. – G.B.: Longman, 1980. – 1120 p.
26. The Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000. – 1774 p. – CIDE.
27. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – N.Y.: Oxford Univ. Press, 1995 p. – OALD.
28. Longman Dictionary of Contemporary English. – England: Longman, 2000. – 1668 p. – LDCE.

ИСТОЧНИКИ ОРИГИНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Banville, J. Ghosts. – L.: Secker @ Warburg, 1993. – 245 p.
2. Barker, N. Wide Open. – L.: Faber and Faber, 1998. – 290 p.
3. Hines, V. Heart of It. – England: Penguin Books, 1994. – 280 p.
4. Holt, V. My Enemy the Queen. – N.Y.: Fawcett Crest, 1978. – 444 p.
5. Kingsley, A. The Biographer's Moustache. – L.: Flamingo, 1996. – 282 p.
6. Plante L. Widows. – Great Britain: Warner Books, 1994. – 282 p.
7. Vine B. A Fatal Inversion. – L.: Flamingo, 1987. – 317 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Елена Лымаренко – аспирант кафедры грамматики английского языка факультета романо-германской филологии Одесского национального университета им. И. И. Мечникова.

Научные интересы: функциональная грамматика английского языка.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДИКАТИВ ДІЇ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ СТАТЕЙ

Лариса МЕЛЕШКЕВИЧ (Київ, Україна)

У статті розглянуто семантичні, граматичні та функціональні особливості предикатів дії в англійських текстах енциклопедичних статей та проаналізовано співвідношення семантичних і синтаксичних структур.

The article deals with semantic, grammatical and functional peculiarities of predicates of action in the English encyclopaedic texts. The correlation of semantic and syntactic structures is analyzed in the article.

У сучасному мовознавстві текст енциклопедичної статті все частіше стає об'єктом лінгвістичного вивчення. Він має складну внутрішню організацію. Т.В. Радзівська відносить текст енциклопедичної статті до текстів із синтетичним типом прагмасемантичної організації. Їм «властива інкорпорація прагматичної підсистеми у семантичну, маніфестованість цих систем в одних дискурсивних формах» [9: 11].

Текст енциклопедичної статті характеризується чіткою логічною структурою, максимальною компресією інформації, представленої в кожному окремому реченні. Звідси й випливає інтерес до дослідження речення, яке як багатомірна одиниця розглядають у сучасних граматичних концепціях у багатьох аспектах. Зокрема, аналіз співвідношення поверхневої (синтаксичної) та семантичної структур є особливо важливим для дослідження предиката як центрального компонента семантичної структури речення.

Аналізу та класифікації предикатів були присвячені роботи З. Вендлера [19], У. Чейфа [13], Дж. Лайонза [15], А. Мустайокі [8], В.В. Богданова [2], Н.М. Арват [1], І.Р. Вихованця [4], Т.В. Булигіної [10], О.М. Селиверстової [10], Ю.С. Степанова [12] та ін. Але разом з тим все ще залишається низка недосліджених питань.

Актуальність дослідження зумовлена тим фактом, що предикати дії в англійських текстах енциклопедичних статей ще не були предметом спеціального вивчення, хоча вони є надзвичайно важливими в плані характеристики суб'єкта, якому приписують ту чи ту ознаку, виражену предикатом дії. Окрім того, частотність наявності у семантичній структурі речення саме цього типу предикатів є досить високою. Особливо це стосується енциклопедичних текстів біографічної та історичної тематичної спрямованості.

Мета нашого дослідження — виявити семантичні та граматичні особливості предикатів дії в англійських текстах енциклопедичних статей та проаналізувати їх функціонування в реченнєвій структурі.

Об'єктом дослідження є предикати дії в англійських текстах енциклопедичних статей.

Предметом дослідження є семантичні, граматичні та функціональні особливості предикатів дії в англійських текстах енциклопедичних статей.

Матеріалом дослідження послуговували тексти статей найвідоміших англійських енциклопедій – «The New Encyclopædia Britannica» та «The Encyclopedia Americana».

Н.М. Арват визначає предикат як «центральный компонент семантичної структури речення, що позначає активну або статальну ознаку, яка проявляється у часі та співвідноситься або з предметом (суб'єктний), або з ситуацією (безсуб'єктний)» [1: 24]. Надалі ми використовуємо термін „предикат” саме в цьому значенні. Наше розуміння терміна «семантична структура речення» ґрунтується на погляді В.В. Богданова, який вважає, що це інша назва смислу речення [2: 50].

У нашому дослідженні опираємося на класифікацію предикатів А. Мустайокі, яка враховує такі критерії: питання, на яке відповідає предикат, кількісний та якісний склад актантів, семантика актантів, їхні властивості щодо Аспектуальності та Локалізованості в часі [8: 179]. Всі предикати поділяються на примарні та секундарні. Виділяється вісім класів примарних предикатів: Дія (Ac), Відношення (Rl), Власність (Ps), Локація (Lc), Існування (Ex), Стан (St), Характеристика (Ch), Ідентифікація (Id) [8: 186]. Аналізуючи семантичні структури, ми керувалися наступним позначенням актантів: Агенс, Експеріенсер, Нейтрал, Об'єкт, Тема, Реципієнт, Джерело, Інструмент, Місце [8: 414].

Досліджуючи предикатів дії, ми виходимо з самого поняття дії. Іменник *action* є багатозначним. У тлумачному словнику «Longman Dictionary of English Language and Culture» виділяється 10 основних значень [14: 11]. Як зазначає Н.Д. Арутюнова, «в філософії та логіці під дією розуміють лише те, що свідомо робить людина... Межею дії, «точкою завершення» є результат» [7: 4]. Саме поняття дії вимагає наявності діяча, для позначення якого в семантичному синтаксисі використовують термін «Агенс». «Агенс – це особа, якій приписується дія» [6: 98]. Агенс виконує і/або контролює дію [8: 414]. Цей актант є обов'язковим для семантичних структур з предикатом дії [8: 186]. Таким чином, згідно вищевказаної класифікацією А. Мустайокі, предикат дії повинен відповідати на запитання «Що Х робить?», мати обов'язковий актант Агенс, який виконує і/або контролює дію (завжди належить до категорії I – актант, що може контролювати свої дії або мати різні почуття), факультативні актанти – Об'єкт, Інструмент,

Реципієнт, Тема. Предикат дії представляє актуальний (локалізований у часі стан справ), за винятком Характеризуючої (або Ідентифікуючої) дії [8: 186, 415].

Для виконання нашого дослідження є важливим розрізнення таких лінгвістичних термінів як «предикатний знак» та «предикат». За визначенням В.В. Богданова предикатний знак – це «ім'я, яке виражає властивість іншого імені або зв'язок між іншими іменами» [2: 29]. Деякі мовознавці вважають, що предикатний знак може займати в поверхневій структурі сильну формально-граматичну позицію присудка речення або переміщатися у вторинну для нього, а тому слабку позицію підмета чи другорядного члена речення [5: 139]. Ми використовуємо термін «предикат» для позначення предикатного знака, який в поверхневій структурі посідає сильну формально-граматичну позицію присудка речення. Отже, всякий предикат є предикатним знаком, але не кожний предикатний знак є предикатом.

Не всі предикатні знаки дії при виведенні семантичної структури на синтаксичний рівень мають експліцитне мовне вираження з повним представленням актантного оточення (симетрія семантичної та синтаксичної структур). Деякі актанти можуть опускатися як результат процесу згортання предикатного знака (асиметрія семантичної та синтаксичної структур) [2: 104-105; 5: 139-141]. Крім того, предикатний знак дії може бути прихованим, коли на синтаксичному рівні репрезентуються лише деякі актанти, а сам предикатний знак не виражений мовними засобами [2: 105-107; 5: 141-143; 11: 40-53].

Наведемо фрагмент тексту енциклопедичної статті та проаналізуємо його на виявлення процесів згортання предикатних знаків дії.

Abbe Cleveland (b.Dec.3, 1838, New York City – d. Oct. 28, 1916,Chevy Chase, Md, U.S.) meteorologist who pioneered in the foundation and growth of the U.S Weather Bureau, later renamed the National Weather Service.

Trained as an astronomer, he was appointed director of the Cincinnati (Ohio) Observatory in 1868. His interests gradually turned to meteorology however, and he inaugurated a public weather service that served as a model for the national weather service, which was organized shortly thereafter as a branch of the Signal Service [17 (1: 11)].

Процеси згортання актантного оточення простежуються в таких мовних засобах вираження предикатних знаків дії як *foundation, trained* (опущення Агенса та Об'єкта), *was appointed, service, was organized* (опущення Агенса). Якщо Агенс не отримує експліцитного мовного вираження в поверхневій структурі, то це можна пояснити тим, що введення додаткової інформації про виконавця дії збільшило б обсяг енциклопедичної статті й відволікло б увагу читача від головного змісту. Ми вважаємо також, що Агенс опускається лише в тому випадку, коли вказівка на нього є нерелевантною для розкриття основного поняття або характеристики предмета чи особи, зазначених у назві енциклопедичної статті.

Приховані предикатні знаки дії не характерні для синтаксичних структур речень у текстах енциклопедичних статей, хоча в ситуаціях реального спілкування часто відбувається процес імплікації предикатного знака. Причину цього ми бачимо в тому, що правила побудови енциклопедичної статті вимагають однозначності та чіткості трактування певного поняття або характеристики предмета чи особи, зазначених у заголовку, тоді як приховані предикатні знаки можуть вносити елементи неясності. За наявності конкретної комунікативної ситуації вони легко ідентифікуються та не ускладнюють розуміння змісту висловлення.

Прикладом імплікації предикатного знака дії може бути таке речення з енциклопедичної статті під назвою “*Abbe Cleveland*”: *At the Weather Service he was called “Old Probabilities” because of his forecasts of “probable” storms [18 (1: 11)].* В цьому реченні *because of his forecasts of “probable” storms* означає *because he published his forecasts of “probable” storms*. Прихований предикатний знак дії *published* може бути ідентифікований, виходячи з контексту з урахуванням попередньої інформації: *Abbe Cleveland (1839-1916), American meteorologist and astronomer, who published the first daily weather forecasts in the United States in 1869 and was the first weather forecaster for the U.S Weather Service [18 (1: 11)].*

Семантика предиката та віднесення його до певного класу великою мірою залежить як від актантного оточення, так і від усієї семантичної структури загалом, а тому аналіз предиката необхідно здійснювати з урахуванням парадигматичних та синтагматичних зв'язків. Більшість мовних одиниць є багатозначними, а тому різні семантичні типи предикатів можуть мати в поверхневій структурі однакові мовні засоби вираження. Порівняємо, наприклад, речення: *His interests gradually turned to meteorology however, and he inaugurated a public weather service that served as a model for the national weather service, which was organized shortly thereafter as a branch of the Signal Service (Abbe Cleveland) [17 (1: 11)]. From 1928 to 1944 he also served as the secretary of the Smithsonian Institution (Abbot, Charles Greeley) [AM 1: 13].* У поверхневих структурах обох речень наявне дієслово *serve*, але аналіз семантики речень показує, що в першому реченні дієслово *serve* виражає значення *to be useful or helpful for a particular purpose or reason [14:1228]*. Предикат належить до класу Характеристика і супроводжується Суб'єктом-Нейтралом, позицію якого посідає предикатний актант, тобто окремий стан справ, в поверхневій структурі репрезентований віддієслівним іменником *service*. Семантичну структуру можна записати у вигляді

схеми [Ch; N]. У другому реченні дієслово *serve* виражає значення *to do useful work* [14: 1228], а предикат семантичної структури належить до класу Дії і супроводжується Агенсом. [AcSoc; A].

У ролі Агенса при предикатах Дії переважно виступає лексема зі значенням людини як виконавиця дії. Інколи Агенсом є компонент, що позначає групу людей як єдиний колектив: *It trained many actors and actresses... (Abbey Theatre)* [18 (1: 13)]; *The Buwayhids were supplanted by the Seljuk Turks, who entered Baghdad in 1055 (Abbasid)* [18 (1: 10)]; *It overthrew the Umayyad caliphate in AD 750 and reigned as the 'Abbāsid caliphate until destroyed by the Mongol invasion in 1258 (Abbāsid Dynasty)* [17 (1: 10)]. Назви міфологічних богів в ролі Агенса при предикатах дії складають особливу групу. Вони можуть виконувати дії, характерні для людей: *Rhea, Cronus' sister-wife, consulted Uranus (Heaven) and Gaia or Ge (Earth), their parents, as how the unborn Zeus might be saved (Zeus)* [18 (29: 772)] Вони також можуть виконувати невідповідні людині дії: *As god of the bright sky, he controlled the sun, moon, stars and planets... (Zeus)* [18 (29:771)].

Предикати руху як окремий вид предикатів дії можуть виражатися в поверхневій структурі такими типовими для позначення руху дієсловами як *to move* та *to go*: *Born probably in Modena, he went to Bologna in 1547 to study painting (Abbate, Nicolo dell')* [18 (1: 10)]; *Wishing to become a journalist, she studied briefly at Ohio State University and then went to New York City... (Abbott, Bernice)* [18 (1: 14)].

Дж. Міллер зазначає, що дієслова, які позначають рух, вживаються з словосполученнями, що вказують на напрямок руху (directional phrases) і є обов'язковими модифікаторами – комплементами [16: 4-8]. До семантичної структури вищенаведених речень входить Агенс як виконавець дії та предикат дії [AcLc; A].

У наступному прикладі є дієслово руху *to pass*: *From then until 1830, when Belgium became independent, Aalst passed from one great European power to another (Aalst)* [18 (1: 3)]. Основними значеннями цього дієслова є такі: 1) *to reach and move beyond*; 2) *to go, move or place* [14: 983]. Але в наведеному реченні дієслово *to pass* не є репрезентантом предиката руху. Семантичну структуру речення можна записати у вигляді схеми [→ Ps; A, O], в якій знак → Ps позначає секундарний предикат Власності (відповідає на запитання *Що відбувалося?* і вказує на перехід об'єкта власності). У ролі Агенса виступає ціла країна, а в ролі об'єкта власності – місто.

Семантична структура речень з предикатами дії може містити факультативний модифікатор Фазу з експліцитним вираженням у поверхневій структурі: *Born in Akron, Ohio, on June 27, 1846, he managed the opera house there, and in 1870 began to manage touring opera companies (Abbey, Henry Eugene)* [18 (1: 12)]. Цей модифікатор може бути виражений лексичним значенням дієслова: *He retired from active practice and teaching in 1923 and died in New York City on March 7, 1928 (Abbe Robert)* [18 (1: 11)]. У самому значенні дієслова *to retire* наявна вказівка на кінцеву фазу дії *to (cause to) stop working at one's job, profession etc, usually because of age* [14: 1137].

Спеціфікатори предикатів дії суттєво впливають на загальне значення семантичної структури. З погляду темпоральності предикати дії в текстах енциклопедичних статей представляють актуальний (локалізований у часі) стан справ. Ми приймаємо погляд Т.В. Булигіної, яка визначає локалізовані в часі явища як конкретні події або процеси, що реально відбуваються (або відбувалися) в певний час або період часу. Локалізованими в часі мовознавець вважає також ситуації, які відносяться до конкретного часового відрізка [3: 23]. У поверхневій структурі темпоральність предикатів дії виражається часовою формою дієслова-присудка, а обставини часу конкретизують положення предикатів дії на часовому відрізку.

Отож, деякі актанти предикатів дії в текстах енциклопедичних статей можуть не отримувати мовного вираження в поверхневій структурі, тому що вказівка на них є нерелевантною для розкриття основного поняття або характеристики предмета чи особи, зазначених у назві енциклопедичної статті. Різні семантичні типи предикатів можуть мати в поверхневій структурі однакові мовні засоби вираження. В ролі Агенса при предикатах дії переважно виступає людина як виконавець дії. Інколи Агенсом є група людей як єдиний колектив. Міфологічні боги в ролі Агенса при предикатах дії складають особливу групу. Семантична структура речень з предикатами дії може включати факультативний модифікатор Фазу. З позицій темпоральності предикати дії в текстах енциклопедичних статей представляють актуальний (локалізований у часі) стан справ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. – К.: Вища школа, 1984. – 159с.
2. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.:Изд-во ЛГУ, 1977. – 204 с.
3. Булыгина Т. В. Классы предикатов и аспектуальная характеристика высказывания // Аспектуальные и темпоральные значения в славянских языках. – М.: Наука, 1983. – С.20-39.
4. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 220 с.
6. Григорьян Е.Л. Действие и деятель//Логический анализ языка: Модели действия. – М.: Наука, 1992. – С.96-102.
7. Логический анализ языка: Модели действия. М.:Наука, 1992. – 159 с.

8. А.Мустайоки. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 512с. – (Studia philologica).
9. Т.В.Радзівська. Текст в аспекті мовної діяльності: до питання про прагмасемантичну організацію тексту.// Ukrainian Society for the Study of English. 4th Symposium, Kyiv National Linguistic University 10-12 October 2007. Abstracts. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2007. – С. 10-12.
10. Семантические типы предикатов. // Отв. ред. Селиверстова О.Н. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
11. Е.Н.Старикова. Проблемы семантического синтаксиса. К.:Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1985. – 123 с.
12. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения. – Ленинград: Наука, 1981. – 360 с.
13. Чейф У. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 482с
14. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Pearson Education Limited, 2006. – 1568 p.
15. Lyons J. Semantics and grammar // Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press. – Vol. 2. – 1979. – P. 373-597.
16. J.Miller. An Introduction to English Syntax. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. – P.190.
17. The New Encyclopædia Britannica. In 29 Volumes. – Chicago: Encyclopædia Britannica Inc, 1993.
18. The Encyclopedia Americana. In 30 Volumes. – Danbury, Connecticut: Grolier Incorporated, 1997.
19. Vendler Z. Verbs and Times. Fact and events // Vendler Z. Linguistics in Philosophy. – Ithaca, New York.: Corneil Univ. Press, 1967. – P. 97-146.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Мелешкевич – аспірантка кафедри граматики та історії англійської мови Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: функціональна граMATика, семантичний синтаксис, функціональний синтаксис.

ТРАНСПОЗИЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Леся МОГИЛА (Івано-Франківськ, Україна)

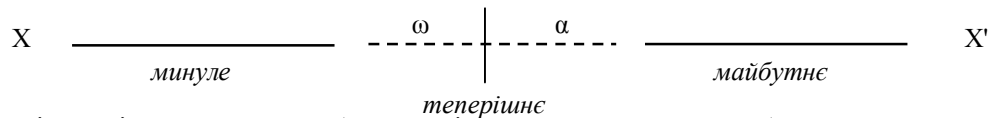
У статті автор розглядає транспозиційні форми теперішнього часу індикатива сучасної французької мови. Аналізуються різні погляди вчених на функціональність теперішнього часу в діакронії системи мови та мовлення. Визначаються форми і зміст концептуалізації теперішнього часу, виявляються структурні та семантичні характеристики його форм в мовній системі та мовленні.

In the paper the author analyzes the transposition forms of the present tense of the Modern French. The researchers' various viewpoints on the functionality of the present tense in the diachrony of the language system and speech are scrutinized. The author defines the forms and content of the present tense conceptualization, traces the structural and semantic characteristics of its forms in the language system and speech.

Аналіз транспозиційних можливостей теперішнього часу французької мови – одна з актуальних тем, яка недостатньо досліджена в сучасному мовознавстві. Теперішній час індикатива є базовим, структуроутворюючим часом у дієслівній системі французької мови. У даній статті розглядаються прагматичні транспозиційні форми теперішнього часу індикатива в порівнянні з його основним значенням. У зв'язку з тим, що визначення основного значення форм теперішнього часу в системі мови, як підкреслюють деякі вчені, ускладнено тим, що воно відсутнє в системі і складається з двох сем, основне значення *présent* визначається тільки за допомогою *être en train de* чи лексики. Порівняймо теперішній час сучасної французької мови з англійським Present Continuous. У такому значенні форми теперішнього часу французької мови вживаються тільки за допомогою перифрази *être en train de* чи визначаються лексикою. Основне значення *présent* проявляється тільки в мовленні. Поряд з єдиною граматичною формою теперішнього часу існує велике число значень і вживань. У цьому проявляється його функціональність. Аналіз такого парадоксального значення теперішнього часу індикатива сучасної французької мови є метою цієї статті. Особливість *présent* полягає в тому, що він знаходиться на межі між минулим і майбутнім. Цю особливість визнають всі лінгвісти, досліджуючи транспозицію *présent*. Проте одні вчені (Ж.Бідуа, Р.Вагнер, Ж.Пеншон, М.Гревіс, Ж. Дюбуа, А.Шато, Д.Деніс) не беруть до уваги систему мови, а тому тільки інтуїтивно приходять до таких висновків, визначаючи теперішній час як момент мовлення та як часову межу між минулим і майбутнім. Інші дослідники (Г.Гійом, П.Ембс, П.Гофік, С.Меле, Е.Шуке, О.Суте, Ж.Муане, Е.Реферовська, В.Гак, Н.Васильєва) аналізують транспозицію *présent* через призму всієї мовної системи поряд з його функціональністю в мовленні. Форма *présent* має синкретичне значення. Для того, щоб пояснити таку транспозицію, потрібно розглянути позицію теперішнього часу індикатива в дієслівній системі французької мови. Найбільш мотивованими вважаємо тлумачення видатного вченого Г.Гійома. Його теорія знаходить своє підтвердження в працях багатьох лінгвістів.

Саме через теорію психосистематики Г.Гійом пояснював теперішній час і як, у цьому випадку, він представлений мисленням. Гійом стверджує, що ми сприймаємо час як рух. Теперішній час постає в нашій уяві як умовна межа між приходом і відходом часу. Ця межа не розриває і не зупиняє хід часу, навпаки, поєднує ці моменти. Таким чином, теперішній час уявляється як поєднання в своїй семантиці

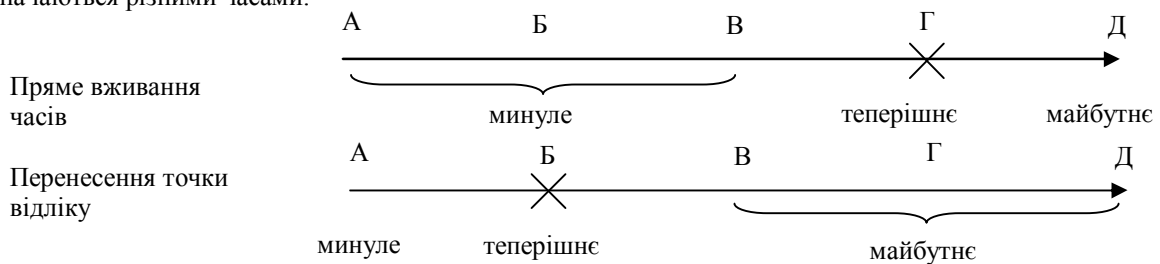
моментів минулого та майбутнього часів. У свідомості людини образ часу набуває лінійного характеру. Гійом звертається до векторного зображення систем, коли вектор передає напрям руху мислення.

У складі теперішнього часу ми бачимо дві частинки: частинку майбутнього α , яка приходить з майбутнього часу, і частинку минулого ω , яка віддаляється в минуле. Частинка минулого, яка реально існувала, реальна і декадентна; частинка майбутнього, яка реально ще не існувала, а тільки наближається до теперішнього, – віртуальна та інцидентна. Форма теперішнього часу являє собою синтез минулого і майбутнього. Саме цим і пояснюється можливість вживання форм теперішнього часу для позначення дій, що вже здійснилися, і тих, які ще повинні здійснитися [5: 186].

В.Г. Гак також пояснює категорію часу через призму всієї мовної системи. Час йде в напрямку від минулого до майбутнього; точкою відліку, що поділяє ці епохи, є теперішній час. Граматичний час відрізняється від фізичного. Реальний теперішній час фактично не існує; він являє собою тільки точку зустрічі минулого і майбутнього. Ця точка постійно рухається. Проте граматичний теперішній час охоплює певний відрізок, який містить частинку минулого і майбутнього [4: 339].

Узявши до уваги таку будову дієслівної системи, В.Г. Гак визначив транспозицію часового характеру. Точка відліку може пересуватися по часовій лінії, внаслідок чого одні й ті самі дії визначаються різними часами:

При переносі точки відліку в минуле дія Б позначається теперішнім часом, дія В – майбутнім, хоча насправді вони передують моменту мовлення Г. [4: 346]. Транспозиція теперішнього в план минулого формує значення *présent historique* чи *présent de narration*. При *présent historique* (замість *passé simple*) співвіднесеність з минулим визначається ситуацією чи датою: *En 1455, le 5 juin, Villon se prend de querelle avec un prêtre, Philippe Sermoise, et le tue*. Зазвичай в цій функції використовуються граничні дієслова. Як було вже відзначено *présent historique* робить розповідь більш образною і жвавою, ніби переносить читача чи слухача в минуле, роблячи його свідком подій. *Présent* замість *passé composé* використовується для опису послідовності подій. При цьому виражаються часто експресивні відтінки: *Et pendant qu'elle faisait la bouillabaisse, nous sommes allés nous promener sur les rochers. Et tout d'un coup, il enlève son chapeau et il se met à genoux*.

У традиційних французьких граматиках ми знаходимо визначення теперішнього часу, який позначає минулі та майбутні дії. *Le présent actuel est fait d'un peu de futur et d'un peu de passé ; il est d'autre part en contact immédiat avec tout le passé et avec tout l'avenir ; il peut enfin, par un effort d'imagination, représenter le passé et le futur comme s'ils étaient des présents ! D'où les nombreux emplois figurés du présent, tantôt pour le passé, tantôt pour le futur* [11: 32].

Présent historique (теперішній час з функціями минулого) і *présent prophétique* (теперішній час з функціями майбутнього) – це стилістичне вживання актуального теперішнього часу. Вживання *présent historique* і *présent prophétique* настільки актуальне, що воно стало граматикизованим і представляє факт експресивного синтаксису. Історики вводять *présent historique* (*présent de narration*) у письмову розповідь, яка головним чином написана в *passé simple*, для того, щоб змусити відчутти прискорення руху чи драматичний характер події.

Висловлювання в теперішньому часі може викликати минуле чи майбутнє завдяки обставині часу чи контексту. Висловлювання, прив'язане до моменту мовлення, проте процес зміщується в минуле (1) чи майбутнє (2):

(1) *Je sors à l'instant du lycée* – завдяки обставині часу і дієслову, що означає рух, викликає найближчий минулий час, який пов'язаний з актуальністю мовця.

(2) *Elle part demain à Perou* – завдяки прислівнику *demain* позначає майбутню дію, майбутній процес розглядається вірогідним від моменту висловлювання.

Досліджуючи транспозиційні можливості теперішнього часу, лінгвісти виділяють такі фактори семантичної транспозиції:

- ситуація. Вона сама по собі може показувати, що дія відноситься до іншого часового плану. У фразі : *Quand est-ce que je te vois?* ситуація вказує, що дія відноситься до майбутнього.
- обставини часу. Роль обставин в реалізації значень часових форм дієслова дуже велика. В її основі лежить семантичне узгодження між дієслівною формою і обставиною: *Tu viens ce soir ? Hier je rentre, et qu'est-ce que je vois ? Demain je rentre tard.*
- семантика дієслова. Істотного значення набувають граничні та неграничні дієслова. Так, *présent* неграничних дієслів зазвичай означає теперішній час (*Je mange*), тоді як граничних – майбутню дію (*j'arrive !*).
- часові форми в сусідньому реченні (морфологічний контекст). *Donc mon frère et ma belle-soeur étaient ici. Au moment de se mettre à table, ma belle-soeur s'aperçoit qu'elle a oublié ses pilules. Je me propose pour aller les chercher.*
- сполучники і типи речень. Так, в умовному реченні *présent* означає дію, яка відноситься до майбутнього: *S'il fait beau, j'irai au cinéma* [4: 344].

Семантична структура дієслівної форми містить основні диференційні і потенційні семи. При переносі граматичної форми в план іншого часу актуалізуються потенційні семи, тому можуть реалізовуватися додаткові модальні і видові відтінки значення. Теперішній час містить диференційну сему теперішнього часу і потенційну сему визначеності дії. При переносі в план майбутнього *présent* набуває значення визначеного майбутнього (*Je viens demain*) чи неминучого майбутнього (*Tais-toi, ou je t'assomme*). У плані минулого чи майбутнього *présent* може виражати недавнє минуле чи найближче майбутнє. Це визначається ситуацією та прислівниками: *Je sors de chez médecin. Je termine à l'instant.* Оскільки теперішній час містить частинку минулого і майбутнього, він може означати дію, яка почалася раніше, але продовжується в даний момент: *Je t'attends depuis une heure.* Теперішній час замість минулого використовується для “емоційної актуалізації”: минула дія постає так, ніби відбувається перед очима мовця: *Elle a ouvert la grille et tend les mains.*

За теорією В.В. Виноградова, форма теперішнього часу може застосовуватися до плану минулого при суб'єктивному зміщенні перспективи часу. Таке вживання можливе тільки в широкому контексті, коли у висловлюванні вже явно визначився план минулого. В цьому випадку форма теперішнього часу виражає співвіднесеність з часом якоїсь події, яка відбулася до моменту мовлення в минулому. Цій характеристиці *présent historique* потрібне деяке уточнення. Насамперед потрібно розкрити, в чому полягає «зміщення перспективи часу» при вживанні форми *présent historique*. Важливо підкреслити, що ці форми завжди зберігають морфологічне значення теперішнього часу і тільки по своїй синтаксичній функції відносяться до минулого часового плану. Таким чином, у формах *présent historique* дієслівна дія, перенесена в план минулого, розглядається вже не як наявне, хоча і відтворюється у всій наочності. Це відбувається тому, що в цьому випадку теперішній час недоконаного виду означає дію чи стан, що здійснюється в минулому, проте сучасну тому головному моменту, який являється вихідним для мовця чи який приймається за основу часових відносин. І саме тому, що *présent historique* являється сучасним тому моменту минулого, який береться за основу часових відносин, лінгвісти кваліфікують його як відносне, релятивне в своєму синтаксичному вживанні. Було нами вже відзначено, що зазвичай *présent historique* вживається для надання розповіді більш образного і жвавого характеру, слухач ніби переноситься в минуле і стає безпосереднім спостерігачем подій, що відбуваються перед ним. Але, звичайно, це тільки одна із можливих стилістичних функцій вживання даної форми, але зовсім не граматична особливість синтаксичного розкриття її часового значення. Намагаючись розкрити граматичну своєрідність *présent historique*, Л.Андрейчин так протиставляє значення *présent historique* прямому значенню теперішнього часу: в той час як реальний теперішній час не може охопити дію в цілому, разом з її початком і кінцем, при відносному теперішньому часі це обмеження відсутнє, оскільки наша свідомість не пов'язана тут з моментом висловлювання як з вихідною орієнтаційною точкою у часі. Таким чином, всі моменти розвитку дії, не виключаючи її початку і кінця, продовжують знаходитися в однорідному хронологічному плані, і тому при відносному теперішньому часі дія може бути охоплена в своєму розвитку. При такій інтерпретації прямого і відносного вживання форм теперішнього часу, релятивний час отримує вільне, абсолютне вживання, а пряме вживання пов'язане своїм відношенням до моменту мовлення. Таким чином, саме поняття *présent historique* підпорядковується суб'єктивному переосмисленню.

У характері релятивного вживання розрізняють *présent historique* (теперішнє розповідне) і теперішнє описове. За допомогою *présent historique* передається в контекстах мовлення часова послідовність більш чи менш тривалих процесів минулого, відриваючи їх від живого зв'язку з майбутнім чи теперішнім. Формами теперішнього часу в описовій функції передається співвідношення одночасності між діями в минулому, в яких поза цього співвідношення не розкривається певне часове значення.

Незважаючи на деякі розбіжності у формулюваннях *présent historique*, зазвичай підкреслюють образний характер цього часового плану, його стилістичні функції. Одні вчені вважають, що мовець, вживаючи *présent historique*, ніби переноситься в минуле. Інші стверджують, що при такому вживанні мовець переносить минуле в теперішнє, розповідає про минулі події так, ніби вони відбуваються перед його очима в момент мовлення.

Переноситься мовець в минуле чи минуле оживає і переноситься в теперішнє – по суті, в обох випадках мова йде про дві психологічні передумови одного явища – актуалізації минулого [2: 143].

З позиції граматики важливо те, що контекст вказує на минуле, а граматична форма – на теперішнє. Засобом актуалізації минулого являється сама граматична форма теперішнього часу. Граматичне значення цієї форми в такому вживанні зберігається, проте в результаті зіткнення з контекстом граматичне значення теперішнього в таких умовах виступає в особливому, переносному варіанті: дія тільки зображується так, ніби вона теперішня, – насправді вона відноситься до минулого.

Між теперішнім історичним часом в безпосередній живій розповіді мовця про минуле і теперішнім історичним в авторській літературній розповіді, на наш погляд існує суттєва різниця у відношенні змісту висловлювання до мовця і до часу його мовлення. Цю різницю ми розуміємо через теорію Е.Бенвеніста про два плани висловлювання – *plan de l'histoire* і *plan du discours*. Історичний план, за Е.Бенвеністом, ніби усуває особистість мовця. Тут ніхто не говорить; здається, що події відбуваються самі по собі. 3-я особа в цьому плані не протиставляється ніякій іншій особі. *Plan du discours*, навпаки, передбачає мовця і слухача, передбачає намір першого впливати на другого [1: 272].

«Розмовний» теперішній історичний час відноситься до плану повідомлення. Тут завжди присутнє відношення до «я», до мовця. Існує постійний живий зв'язок часу дії з часом висловлювання; мовець постійно усвідомлює співвідношення минулих подій і моменту мовлення. Актуальність цього співвідношення забезпечує образність історичного теперішнього: для того, щоб минулі події зображувались так, ніби вони відбуваються на очах мовця і адресата, необхідно, щоб була різниця між «тоді» і «тепер».

«Літературний» теперішній історичний час може переходити в «*plan de l'histoire*». Тут відсутнє «я». Немає живого зв'язку, актуального співвідношення ні з «я», ні з моментом мовлення [1: 146].

Проте між двома протилежними типами теперішнього історичного (безпосередньо живою розповіддю мовця і авторською розповіддю, де історичне теперішнє використовується тільки як технічний засіб передачі подій) можливі перехідні випадки. Наприклад, авторська розповідь не втрачає своєї образності і жвавості, коли ведеться від першої особи, проте час подій автономний, не пов'язаний з моментом мовлення постійним живим співвідношенням «тоді – тепер».

Проаналізувавши транспозиційні можливості теперішнього часу сучасної французької мови, можна прийти до висновку, що в дієслівній системі теперішній час має синкретичне значення, а в мовленні проявляється його основне значення. Ці два підходи (емпіричний та системний) доповнюють один одного. Парадокс вирішується тим, що основне значення *présent* відновлюється в мовленні, інші транспозиційні значення обумовлені системою. Погляди вчених на функціональність теперішнього часу в мовленні не протиставляються, а взаємодоповнюють та розширюють межі його вживання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бенвеніст Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Бондарко А.В. Вид и время русского глагола. Пособие для студентов. – М.: Просвещение, 1971 – 239 с.
3. Васильева Н.М., Пицкова П.П. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Высшая школа, 1991. – 304 с.
4. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2004.– 862 с.
5. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. – М.: Прогресс, 1992.–224 с.
6. Реферовская Е.А. Философия лингвистики Гюстава Гийома. – СПб.: Гуманитарное агенство «Академический проект», 1997. – 127 с.
7. Denis D., Chateau A. Grammaire du français. – P.: Librairie Générale Française, 1994. – 546 p.
8. Dubois J., Lagane R. La nouvelle grammaire du français. – P.: Librairie Larousse, 1973. – 266 p.
9. Grammaire Larousse du français contemporain / Chevalier J.-C., Blanche-Benveniste, Arrive M., Peytard J. – P.: Librairie Larousse, 1964. – 485 p.
10. Grevisse M. Le bon usage. – Paris-Gembloux: Editions Duculot, 1980 – 1519 p.
11. Imbs P. L'emploi des temps verbaux en français moderne. – P.: Librairie C. Klincksieck, 1968. – 270 p.
12. Wagner R., Pinchon J. Grammaire du français classique et moderne. – P.: Hachette, 1962. – 640 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Могіла – асистент кафедри французької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
Наукові інтереси: функціональна граматики сучасної французької мови.

ЗНАЧЕНИЕ ПОСЕССИВНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ГЛАГОЛЕ GIVE И УКРАИНСКОМ ГЛАГОЛЕ ДАВАТИ

Ольга МОРГУНОВА (Донецк, Украина)

Стаття присвячена дослідженню семантики посесивних дієслів в англійській та українській мовах (на матеріалі слів *give*, *давати*). Метою є опис набору посесивних значень лексем *give*, *давати*, їхні типологічні риси та особливості вживання.

The article is devoted to the investigation of semantics of possessive verbs in English and Ukrainian languages (on the material of words *give*, *давати*). The purpose is to describe possessive meanings of lexical elements *give*, *давати*, their typological features and peculiarities of usage.

1. В английском и украинском языках существует целый ряд глаголов, в семантической структуре которых зафиксировано значение посесивности. Так, в ходе анализа словарного материала (а это словари COD и ВТССУМ; см. представленный в конце статьи список условных сокращений), нами выявлено в английском и украинском языках 63 и 43 каузативных посесивных глагола, в которых реализовано 127 и 128 значений обладания соответственно. Все эти предикативные знаки, согласно И.П. Сузову и Р.Г. Гайнулиной (см.: [4]), можно разделить на две группы: а) глаголы, участвующие в описании ситуации обладания и принадлежности (типа *have* и *мати*) и б) глаголы, участвующие в описании ситуации приобретения и отчуждения предметов обладания. Последние, в свою очередь, обозначают как получение (типа *take* и *брати*), так и передачу собственности (типа *sell* и *продавати*). Средствами выражения передачи собственности новому обладателю выступают в первую очередь глаголы *give* и *давати* в английском и украинском языках. Рассмотрим структуры с этими каузативными посесивными глаголами (далее – КПП), а именно, *give* и *давати*, с целью анализа их семантики. Например: *I would give my fortune to have them back* ‘Я бы отдал мое счастье, чтобы вернуть их’ (А.С. Doyle); *Я ж сказала, що даю хату на вечірку* (Л. Українка). Ядром данных конструкций выступают КПП, которые, обозначая передачу объекта в собственность другого лица или его отчуждение от собственности другого лица [8: 41], были описаны в вербоцентричной концепции Л. Теньера, в валентностном синтаксисе А.А. Холодовича, падежной грамматике Ч. Филлмора. Руководствуясь положениями вербоцентричного подхода, можно утверждать, что КПП обладает семантическими валентностями, которые реализуются в каузативной посесивной ситуации (далее – КПС). А поскольку весь комплекс семантических признаков КПП в рамках КПС наиболее отчетливо проявляет себя в контексте, который образуют участники ситуации, семантика КПП зависима от контекста [13]. В этой связи В.В. Виноградов пишет, что любое слово присутствует в сознании со всеми своими значениями, со скрытыми и возможными, готовыми по первому поводу «всплыть на поверхность», но, конечно, «то или иное значение слова реализуется и определяется контекстом его употребления» [3: 21]. В результате в предложении формируется конструкция, в которую как бы погружается КПП и, адаптируясь в ней, перестраивает свою семантику подходящим образом [16; 10]. Окружающая действительность с участием КПП может быть представлена в языке в виде простых и сложных КПС. Простые ситуации, называемые микроситуациями, содержат две константы – предмет (r) и его состояние (s) [9: 6]. Например: *Чужі письма нікому давати не можна* (Г. Тютюнник); *It gave her great satisfaction* ‘Это доставило ей огромное удовольствие’ (Н. Bates), где предмет выражен словами *письма*, *satisfaction*, а состояние – глаголами *давати*, *gave*. Сложные ситуации называются, соответственно, макроситуациями [9: 6] и представлены более чем двумя предметами и их состояниями. Например: *I tell you that I would give one of the provinces of my kingdom to have that photograph* ‘Я говорю вам, я бы дал одну из провинций моего королевства, чтобы заполучить ту фотографию’ (А.С. Doyle). Фактически, в макроситуации непосредственно составляющими КС являются, по меньшей мере, две микроситуации, связанные между собой отношениями каузации (к). При этом в макроситуации каузирующую микроситуацию принято именовать антецедентом, а каузируемую – консеквентом КПС [9: 6]. Так, в отмеченном выше предложении *I tell you that I would give one of the provinces of my kingdom to have that photograph* ‘Я говорю вам, я бы дал одну из провинций моего королевства, чтобы заполучить ту фотографию’ (А.С. Doyle) структура *To have that photograph* выступает каузирующей ситуацией (антецедентом), а *I tell you that I would give one of the provinces of my kingdom* – каузируемой ситуацией (консеквентом).

Рассмотрим ситуации, в которых реализуют каузативные посесивные значения англ. глагол *give* и укр. *давати*, обозначая тем самым отношения передачи объекта в собственность другого лица или отчуждения от собственности. Для анализа данных ситуаций с участием КПП укр. *давати* и англ. *give* важно учесть, что одним из основных принципов такого описания КПП является моделирование значений при помощи формул толкования (далее – ФТ), которое опирается на семантический язык, разработанный [1; 11; 17]. Так, общей ФТ для КПП *давати* и *give* является «**X совершает действие V над Y по отношению к Z // в результате // Z имеет Y**», где **X** – субъект (агенс) в ситуации-антецедента, **V** – действие ситуации-антецедента, **Z** – объект ситуации-консеквента, **Y** – посесивный объект (пациенс) ситуации-антецедента и ситуации-консеквента. Выразителем действия в КПС является КПП, который в подобных ситуациях обозначается элементом **Z**. То есть, согласно ФТ совершается действие **X** над **Y** по

отношению к **Z**, в результате которого **Z** начинает обладать **Y**-ом. Своеобразной «вершиной» данной глубинной структуры, выраженной ФТ, является КПП, обозначенный как **Z**, а согласованные с ним подлежащее с семантикой агенса (**X**) и дополнение с семантикой пациенса (**Y**) «обладают более низким иерархическим статусом в глубинной семантической структуре» [2: 10-11].

2. Составление ФТ в настоящей статье проводится на основе семантической информации, заключенной в глубинной структуре значений КПП. По своему характеру семантическая информация делится на общую, дающую обобщенную характеристику действия, и дополнительную, представляющую собой совокупность конкретизирующих семантических признаков (далее – СП) обозначаемого действия и его участников [5; 12; 15]. Например, в значении англ. *give* содержится общая информация ‘transfer the ownership of with or without actual delivery; bequeath’ ‘передавать собственность с или без фактической доставки, завещать’ (COD 1996: 572), а в глаголе *give back* – дополнительная ‘return (something) to its previous owner or in exchange’ ‘возвратить (что-либо) предыдущему владельцу или обменять’ (COD 1996: 573). Стало быть, выделение конкретизирующих семантических признаков в глагольных значениях приводит к эксплицированию дополнительной семантической информации, содержащейся в глубинной структуре КПП, которая и «определяет семантическую сочетаемость глагола» [7]. В свою очередь, дополнительную семантическую информацию, включенную в значения КПП, делят на два вида: предикативную (образ действия, цель совершения действия, локализация действия, темпоральность) и аргументную (характер отторгаемого и приобретаемого объектов, СП количественной характеристики объектов и субъектов) [6]. Соответственно, все глагольные каузативные посессивные значения подразделяются на следующие группы: а) КПП, которые не содержат КСП характера действия; б) КПП безвозмездной передачи объекта; в) КПП мотивированной передачи объекта; г) КПП компенсированной передачи объекта. Глаголы *давати* и *give*, как показывает проанализированный объем их значений в рамках контекстов, не содержат в своей семантической структуре СП характера действия. В зависимости от контекста *давати*, *give* они могут выражать каузативные посессивные значения безвозмездной, мотивированной или же компенсированной передачи объекта.

3. Глаголы *давати* и *give* с общим смыслом ‘предоставить’ показательны тем, что в различных контекстах они имеют разные каузативные посессивные значения. Как следствие, эти слова обладают довольно широкой семантикой. Так, укр. *давати* в сочетании с соответствующими актантами и распространителями действия может реализовывать следующие значения: (1) ‘передавать предметы или вещи от одного лица или группы лиц к другому’; (2) ‘дарить что-либо’, ‘наделять чем-то’, ‘награждать’; (3) ‘соглашаться платить определенную цену’. Например: 1). *Івга взяла все господарство у свої руки, а тільки які лучаться гроші, то усе батькові дає* (Г. Квітка-Основ’яненко); 2). *Лиш кінь один стоїть на таборищі – богам троянським в дар дали ахейці того коня* (Л. Українка); 3). *Де тобі, кажуть, проти здорового зробити, то й дають меншу ціну* (Г. Квітка-Основ’яненко). Эти же три каузативных посессивных значения имеет в определенных КПС и англ. *give*: (1) ‘deliver’, ‘hand over’, ‘put for person to consume’ (‘передавать лицу что-либо’); (2) ‘transfer possession of gratuitously’, ‘hand over as present’ (‘дарить’); (3) ‘make over in exchange or payment’, ‘pay’, ‘sell for price’ (‘платить’). Ср.: 1). *Hercule Poirot, sitting in front of his electric radiator (and feeling a quiet satisfaction in its neat geometrical pattern) was giving instructions to his valet and general factotum* ‘Херкул Пойрот, сидя перед электрическим радиатором (и испытывая тихое чувство удовлетворения в четкости геометрического примера) давал инструкции своему слуге и генеральному доверенному лицу’ (A. Christie); 2). *I have already given you my word* ‘Я уже дал вам слово’ (A.C. Doyle); 3). *We are willing to give thirty pounds a quarter, or 120 a year <...>* ‘Мы готовы платить 30 фунтов в квартал, или 120 в год’ (A.C. Doyle).

При этом с помощью КПП *давати*, *give* и их форм могут (1) передаваться и (2) дариться / наделяться / награждаться самые разнообразные предметы, вещи и понятия. Посессивным объектом (пациенсом – **Y**) для (1) значения реципиента ситуации (**Z**) выступают ОДЕЖДА, ИНТЕРВЬЮ, АДРЕС, ЗЕМЛЯ, ЧУВСТВА и проч. Например: *Наносили Марині одержі – той те дає, той друге тиче* (П. Мирний); *Президент України дав з цього приводу інтерв’ю* (Україна молода); *А коли об’їдокала, проводжала і на пам’ять адресу дала* (В. Сосюра); *А, таки ходять чутки між людьми, що будуть відбирати панські лани та даватимуть людям* (М. Коцюбинський); *There is one thing that I wish you would give me. It is your mantle of invisibility that I need* ‘Есть одна вещь, которую вы бы хотели дать мне. Это ваша «мантия невидимости», в которой я нуждаюсь’ (A. Christie); *“I shall never see them again!”*, he cried. *“And my son? You give me hopes?”* ‘«Я никогда больше не увижу их снова», – он закричал. «А мой сын? Вы дадите мне надежду?»’ (A.C. Doyle). В случае реализации значения (2) реципиент ситуации (**Z**) совершает действие над пациенсами (**Y**) типа ПОДАРОК, ЧЕРТЫ ЛИЦА ПО НАСЛЕДСТВУ, ЗВАНИЕ, ШАНС. Например: – *Хіба йому подаруночок дасте? А я отнесу* (М. Вовчок); *Вміла мати брови дати та не вміла щастя – долі дати* (Т. Шевченко); *Сержанта старшого дали мені за службу щирю* (С. Воскресенко); *I should call you, and give you the chance* ‘Мне бы следовало позвать вас и дать вам шанс’ (A.C. Doyle). Для значения (3) КПП *давати* и *give* совершают действие над пациенсом, который обозначает исключительно ДЕНЬГИ. Ср.: *Колись за неї (кожушину) двадцять рублів давали* (П. Мирний); *The bride gave me a*

sovereign, and I mean to wear it on my watch-chain in memory of the occasion ‘Новобрачная дала мне соверен, и я решил носить его на моей цепочке для часов в память об этом случае’ (A.C. Doyle).

Кроме вышеотмеченных общих каузативных посессивных значений каждый из анализируемых глаголов имеет и такие, которые представлены только в одном из рассматриваемых языков и, соответственно, отсутствует в другом. Так, укр. *давати* передает в рамках определенной КПС каузативную посессивную семантику ‘организовывать’ (обед, концерт и подобн.). Например: *Він здалека натякнув, що, певно, дворянство буде давати обід, то варто б і земству почитити такого чоловіка* (П. Мирний); *А тепер через день дають Руслана і Людмилу. Та що то за опера, так ну!* (Т. Шевченко). Другое каузативное посессивное значение укр. *давати*, которое не свойственно английскому языку – это ‘бить’, ‘ударять’. Например: *Давайте всім і в ніс і в уси* (І. Котляревський); *Підняв руку та як дав мені у ліве ухо – так у моїй голові і пішло в усі дзвони дзвонити!* (П. Мирний); – *Дивись, козаки почали рубати крилатих (шляхту). Ох, і дають, аж пір'я сипляться...* (О. Корнійчук); *Він уже стернею біг, аж раптом у ногу дало, дак і спіткнувся* (А. Головка).

В свою очередь, англ. *give* проводит каузативные посессивные значения а) ‘посвящать’, ‘предназначать’ (например, свою жизнь чему-то); б) ‘благословить’, в) ‘причинять (боль)’, которые не присущи укр. *давати*. Ср.: *Sit down in that armchair, Doctor, and give us your best attention* ‘Садитесь в кресло, доктор, и уделите нам внимание’ (A.C. Doyle); *He asked his blessing, and while Mr. Watson was giving it Mary found it impossible to say: “Wouldn't it be better to wait a little?”* ‘Он попросил благословения, и пока мистер Ватсон давал его, Мери сочла это невозможным и сказала: «Может, было бы лучше немного подождать?»’ (D. Yarnett); *Giving pain to any creature weaker than himself seems to be his one idea of amusement* <...> ‘Причинять боль любому созданию, которое слабее его, кажется, было одной из его забав’ (A.C. Doyle). Безусловно, эти значения присущи и украинскому языку, однако зафиксированы за иными (не за глаголом *давати*) словами.

4. Итак, слова *давати* и *give* являются КПП, обозначающими передачу собственности новому обладателю, и выражают в зависимости от контекста значения безвозмездной, мотивированной или компенсированной передачи объекта от одного лица к другому. В рамках этих значений англ. *give* и укр. *давати* реализуют частные смыслы ‘передавать предметы или вещи от одного лица или группы лиц к другому’, ‘дарить что-либо’, ‘соглашаться платить определенную цену’ по формуле «**X совершает действие Z над Y по отношению к Z // в результате // Z имеет Y**». Помимо вышеотмеченных в украинском и английском языках значений рассматриваемые КПП имеют и такие смыслы, которые присущи только одному из языков (в укр. *давати* – это еще и ‘организовывать’; в англ. *give* – ‘посвящать’, ‘благословить’, ‘причинять (боль)’).

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Батищева Е.С. Оценочный компонент в семантике интерперсональных каузативных конструкций // Вопросы структурной, функциональной и когнитивной лингвистики: теория и практика. Сб. науч. трудов по материалам междунар. конференции, 26-27 марта 2007 г. / Отв. ред. Т.Н. Александрова. – Саратов: ИЦ «Наука», 2007. – С. 10-15.
3. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – 3-е изд., исправл. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
4. Гайнулина Р.Г. Семантико-синтаксическая структура посессивных предложений: Автореф. дис. ...канд. филол. наук / 10.02.19 – теория языка / Тверск. гос. ун-т. – Тверь, 2002. – 19 с.
5. Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1975. – С. 330-352.
6. Гордон Е.Я. Каузативные глаголы в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1981. – 22 с.
7. Жолобов С.И. О семной структуре английского глагола определенно-направленного перемещения в пространстве // Вопросы морфологического и семантического анализа лексики в германских языках. – Горький, 1983. – С. 89-95.
8. Калиущенко В.Д. Типология отыменных глаголов: Монография. – Донецк, 1994. – 422 с.
9. Недялков В.П., Сильницкий Г.Г. Типология каузативных конструкций // Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив. – Л.: Наука, 1969. – С. 5-19.
10. Рахилина Е.В. Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты // семиотика и информатика. – М.: Русские словари. – 1998. – Вып. 36. – С. 56-89.
11. Селивестрова О.Н. Компонентный анализ многозначных слов. – М.: Наука, 1975. – 289 с.
12. Супрун Н.И. Исследование глаголов с включенными в номинацию семантическими распространителями действия в немецком языке // Вопросы морфологического и семантического анализа лексики в германских языках. – Горький, 1983. – С. 72-81.
13. Шаумян С.К. Абстракция в современной лингвистике // Философско-литературный журнал «Логос». – 1999. – № 11. – С. 186-213.
14. Concise Oxford Dictionary / Edited by D. Thompson / Ninth edition. – Oxford University Press, 1997. – 1673 p.
15. Fillmore Ch. Lexical entries for verbs // Foundations of Language. – 1968. – V. 4. – N. 4. – P. 320-338.
16. Goldberg A. A Construction Grammar approach to argument structure. – Chicago: Univ. of Chicago, 1995. – 217 p.
17. Kaliuščenko V.D. Typologie denominaler Verben. – Tübingen: Niemeyer, 2000. – 253 s.

СПИСОК УСЛОВНЫХ СОКРАЩЕНИЙ

COD – Concise Oxford Dictionary / Edited by D. Thompson / Ninth edition. – Oxford University Press, 1997. – 1673 p.
 ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ольга Моргунова – преподаватель кафедры иностранных языков экономического факультета Донецкого государственного университета управления, соискатель кафедры германской филологии факультета иностранных языков Донецкого национального университета.

Научные интересы: сравнительное языкознание, посессивные каузативные глаголы.

ЕРГАТИВНА КОНСТРУКЦІЯ РЕЧЕННЯ ТА ЕРГАТИВНІ ДІЄСЛОВА ЯК ПРОЯВИ ЕРГАТИВНОСТІ В МОВАХ НОМІНАТИВНОЇ ТИПОЛОГІЇ

Ростислав ОГЛАШЕННИЙ (Львів, Україна)

У статті розглянуто питання ергативного походження номінативних мов, вказано на можливість співіснування ергативних та номінативних конструкцій в одній мові (явище часткової ергативності). Проаналізовано подібні до ергативних конструкції речення із запереченнями у слов'янських мовах. Подано характеристику ергативних дієслів як периферійного засобу вираження ергативності, який притаманний багатьом номінативним мовам. Виокремлено монолексемний та полілексемний спосіб вираження ергативного взаємозв'язку.

This article is dedicated to ergative origin of nominative languages. The possibility of both ergative and nominative construction existence within the same language (split ergativity) is shown. Similar to ergative sentence constructions with negations in Slavic languages are analyzed. The characteristic of ergative verbs, as a peripheral method of ergativity expression, typical for many nominative languages is given. The monolexeme and polylexeme way to express ergative correlation are marked out.

З часу виникнення перших мовознавчих досліджень до проблеми ергативності основна їхня складність полягала в тому, що робилися вони на матеріалі мов, що належали до іншої типології. Індоевропейські мови були й залишаються найкраще дослідженими, тому у дослідженнях мов інших типологій відштовхуються від категорій саме індоевропейського мовного простору [20: 28].

Якщо вважати, що основними видами простого розповідного речення є речення з перехідною та речення з неперехідною дією, а серед семантичних ролей найважливішими є агенс і пацієнс, то схематично ергативну мовну структуру можна зобразити за допомогою відмінків наступним чином:

	АГЕНС		ПАЦІЄНС
неперехідне дієслово		АБСОЛЮТИВ	
перехідне дієслово	ЕРГАТИВ		АБСОЛЮТИВ

Група пацієнса перехідного дієслова та номінальна група неперехідного дієслова мають однакові морфологічні характеристики. Водночас у мові номінативної типології (як це, скажімо, є в німецькій чи українській мові) спостерігається відповідність агенса перехідного дієслова та номінальної групи неперехідного [12: 220]:

	АГЕНС		ПАЦІЄНС
неперехідне дієслово		НОМІНАТИВ	
перехідне дієслово	НОМІНАТИВ		АКУЗАТИВ

Зазвичай ергативна та номінативна структури мови не перетинаються, тобто взаємно виключають одна одну, завдяки чому й стала можливою їхня класифікація за даним критерієм. Але багато мов займають проміжне становище з певними синтаксичними явищами на номінативно-акузативній базі, а іншими на ергативно-абсолютивній базі. Таке явище називають у мовознавстві *split ergativity*, цей термін вперше запровадив Комрі [13]. Найчастіше така часткова ергативність виявляється в категоріях часу й виду: в певних часових формах і в певному виді мова є номінативно-акузативною, в інших – ергативно-абсолютивною [20: 49]. Так в грузинській мові форма аориста утворює ергативну конструкцію, а всі інші часові форми утворюють номінативну конструкцію [10: 35].

Говорити про подібність чи тотожність явищ в мовах ергативної та номінативної будови можна лише з певними застереженнями. Слід зазначити, що відповідності на рівні синтаксичної будови речення у мовах ергативної та номінативної типології не спостерігається. Це не завадило мовознавцям провести певні паралелі і виділити ряд явищ, які виявляють подібність у функціонуванні в ергативних та номінативних мовах.

Сама ідея досліджувати індоевропейські мови через призму ергативності не є новою і базується вже більш ніж на столітній традиції. Однак спочатку ці дослідження проводилися з дещо іншою постановкою питання, а саме – чи було ергативне минуле в індоевропейських мовах. Ще в 1901 році Г.Х. Уленбек у своїй праці “Агенс та пацієнс в системі відмінків індоевропейських мов” висловив припущення про наявність ергатива в системі відмінків, на зміну якому прийшли номінатив та акузатив іменників середнього роду [9]. Базувалося воно на тому, що середній рід мали іменники, що означали неживі істоти. Номінатив та акузатив звучав однаково, а раніше ці відмінки взагалі мали єдину форму для вираження функції прямого додатка. Вважалося, що неживий предмет не мав мати відмінка для функції підмета, оскільки не міг виконувати перехідну дію.

Гіпотеза отримала подальший розвиток в цілій низці праць дослідників історії індоевропейського відмінювання і на її сучасному етапі вважається, що загальноєвропейський номінатив на –s сягає до історичного ергатива, який протиставлявся немаркованому абсолютному відміку, що заклав початок розвитку сучасного акузатива [18]. С.Д. Кацнельсон відслідковує на матеріалі історично задокументованих германських мов деякі пережитки ергативної будови і намагається реконструювати індоевропейську ергативність. [4]. А. Десніцкая припускає, що протиставленню транзитивного та інтранзитивного дієслів в протоіндоевропейській мові передувало протиставлення активних та стативних

дієслів, тобто дієслів дії та стану [2: 138-143], розглядає теорію переходу мов від активної типології до номінативної, в якій ергативна будова мови є лише стадією на шляху до повної трансформації в номінативну [6].

Вагомий внесок у розвиток історичної типології структури речення й теорії ергативності зробили дослідження Г.А. Клімова. Він також вважав ергативну структуру проміжним етапом на шляху від активної до номінативної структури, однак не розглядав її як обов'язковий етап цього розвитку [5]. Вже згадуване явище часткової ергативності часто трактується мовознавцями як її стадія, тобто як процес переходу мови від однієї типології до іншої. З іншого боку Пірейко стверджує, що концепція ергативізації історично номінативних мов не має достатньо підстав [8: 64].

Поряд з цим висловлюється думка про можливість і зворотнього напрямку розвитку мови. Так, скажімо, трактується зміни в структурі голандської мови, стосовно якої висловлюється припущення, що вона виявляє щоразу більше ознак ергативності [16].

З середини минулого століття дедалі частіше висловлюють заперечення ергативної стадії розвитку речення, як початкової; щоразу більше з'являється прихильників теорії, згідно якої і номінативна, й ергативна структура речень розвивалися паралельно [1: 34].

Починаючи приблизно з останньої третини 20-го століття й по сьогоднішній день в мовознавстві спостерігається новий виток досліджень номінативних мов через призму ергативності. Ергативний слід мовознавці почали вбачати зокрема і в слов'янських мовах:

Так В. Енгерер вказує на можливість в російській мові конструкції перехідного та неперехідного речення із запереченням, яка цілком задовільняє ознаки ергативної [14: 44]. Він подає формули транзитивної та інтранзитивної такої конструкції:

$SUBJ_{NOM} + NEG + V_{trans} + OBJ_{GEN}$

$SUBJ_{GEN} + NEG + V_{intrans}$

Общих проблем не возникло.

Здесь не водятся лосей.

Саме заперечення перетворює подібним чином звичайну номінативно-акузативну конструкцію. Однак і в перехідному варіанті з запереченням додаток може виражатися знахідним відмінком. Чітких правил вживання родового та знахідного відмінка для цього випадку не існує. Керуючись емпіричними спостереженнями, В. Енгерер намагається пов'язати вживання родового чи знахідного відмінка з тим, чи є додаток перехідного дієслова живою особою. Слід також зазначити, що наведені спостереження характерні не лише для російської мови:

укр. Спільних проблем не виникало.

Грошей на выплату заборгованостей в держави не было.

пол. Problemów w ogóle nie było.

Jana nie było na przyjęciu.

Г. Золотова зазначає, що така конструкція можлива в слов'янських мовах з дієсловами буття, з'являння та наявності [3]:

Відповідь не прийшла. Відповіді не прийшло.

Дітей не виявилось.

Тут ніколи й не лежало багато грошей.

Допустимість вживання при запереченні родового відмінка визначається наступним фактором: якщо підмет виражений номінальною групою з кількісним значенням, то конструкція з родовим відмінком майже завжди є граматично правильною.

**Трави не було прим'ято.*

Жодної травинки не було прим'ято.

Пошуки паралелей між ергативними та номінативними мовами продовжилися на рівні частин мови. У першу чергу, звернули увагу на перехідно-неперехідні дієслова. Синтаксичні паралелі між додатком перехідного дієслова та підметом неперехідного дали змогу висунути припущення про можливість виділення окремої групи так званих ергативних дієслів, які є вторинним, або периферійним засобом вираження ергативності як категорії. Слід зауважити, що сам термін „ергативне дієслово” не властивий для ергативних мов, оскільки в ергативних мовах він не виділяв би жодних особливих ознак дієслова. В мовознавчих працях на основі ергативних мов не ведеться також дискусія про номінативні чи акузативні дієслова у відповідних мовах.

Для початку в англійській мові звернули увагу на пари речень типу

John broke the window.

The window broke.

Можна припустити, що подібного роду пари речень можна утворити в більшості номінативних мов. На відміну від англійської, німецька мова, як і ряд інших мов, надає ще морфологічну ознаку для розрізнення перехідних та неперехідних дієслів.

Описані вище явища 3. Зволанек називає лексичною ергативністю [20: 59] і проводить паралелі до так званої лексичної номінативності, яка впливає з пари речень:

John ate a pie.

John ate.

Цілоком очевидно, що в даному випадку йдеться про деяке розширення значення самого терміну “ергативність”. Для типології мов ця класифікація не приносить якоїсь особливої користі, бо при детальнішому ознайомленні багато мов виявляють ознаки лексичної ергативності.

Так, у словнику англійської мови за редакцією Дж. Сінклера (CCELD) маркуються дієслова, що входять до групи ергативних. Таким чином виділено як ергативні дієслова 430 словникових одиниць. В лексикографії жодної іншої європейської мови немає словників, які б виділяли ергативні дієслова. Т. Петрик у своєму дисертаційному дослідженні доводить, що корпус ергативних дієслів англійської мови має тенденцію до зростання своєї чисельності і налічує вже щонайменше 568 одиниць [7].

У германських мовах ергативні дієслова лише зрідка опинялися в центрі наукових інтересів сучасних мовознавців. Та це аж ніяк не означає, що вдалося створити узгоджений підхід до висвітлення цієї мовознавчої проблеми. У лексикографії німецької мови відсутні словники, де б окремо виділялися ергативні дієслова. Навіть питання приналежності тих чи інших дієслів до групи ергативних й досі залишається відкритим. Проблема виокремлення та функціонування групи ергативних дієслів у мовах з номінативною структурою у своїх працях вперше порушили Д. М. Перлмутер, Дж. Лайонз (на прикладі англійської мови), Л. Бурціо (англійська та італійська мови), В. Абрагам (англійська, німецька та голандська мови), Г. Гайдер (англійська та німецька мови).

У своїй праці “Вступ до сучасного мовознавства” Дж. Лайонз намагався показати взаємозв’язок категорії перехідності/неперехідності з ергативністю. Він вказує на наявність в англійській мові групи дієслів, які можуть утворювати як перехідну так і неперехідну конструкцію речення:

(1) *The stone moved.*

(2) *John moved.*

(3) *John moved the stone.*

У першому реченні дієслово “*move*” є неперехідним, а в третьому – перехідним. Синтаксичний зв’язок, що існує між першим та третім реченням в мовознавстві прийнято називати егативним: “підмет неперехідного дієслова стає додатком відповідного перехідного дієслова, новий ергативний суб’єкт вводиться як активний виконавець дії (агенс), або як її причина” [17: 369].

Дж. Лайонз схильний описувати зв’язок між перехідним та неперехідним варіантами дієслова таким чином, що за основу береться неперехідна структура, а перехідна конструкція є похідною від неперехідної, вона утворена за допомогою ергативної чи каузативної трансформації. Хоча Дж. Лайонз прямо й не називає цю групу дієслів англійської мови ергативними, але його характеристика дієслів, які можуть виступати в ергативних конструкціях, дозволяє зробити наступний крок і запропонувати їй як дефініцію ергативного дієслова. Вона цілоком перегукується із запропонованим визначенням ергативних дієслів у “Collins Cobuild English Grammar” за редакцією Дж. Сінклера. Згідно з ним, “дієслова, які можуть мати один і той же предмет чи явище як додаток при перехідному вживанні та як підмет, коли вжиті неперехідно, називаються ергативними”.

An explosion shook the rooms. The whole rooms shook” [19: 156].

Свої дослідження Джон Лайонз робив на матеріалі англійської мови. Але його результати та висновки справджуються також стосовно інших індоєвропейських мов, серед них і німецької й української.

нім. Das Eis schmilzt. – Warme Sonnenstrahlen schmelzen das Eis.

Der Faden riss ab. – Jemand hat den Faden abgerissen.

Die Suppe kocht. – Wir kochen die Suppe.

укр. Пил аж завихорив за ним. – Вітер завихорив пил.

Нарешті цей віз зрушив. – Ми насилу зрушили той віз.

Лампа світить. – Не світи лампу.

фр. Il tourne la tête. – Sa tête tourne.

гол. Jan breekt zijn glas. – Het glas breekt.

Дж. Лайонз говорить про так звану ідеальну ергативну систему. Внаслідок дуже спрощених морфологічних ознак іменника в англійській мові з цієї системи випадають лише випадки вживання особових займенників у ролі прямого додатка. Він наводить всю множину псевдо-англійської інтерпретації ситуації “*smb. moved smb./smth.*”

1 a) *It moved.*

2 b) *Him moved.*

2 c) *He moved.*

3 a) *He moved it.*

3 b) *He moved him.*

Дж. Лайонз пропонує усунути цю невідповідність шляхом умовного “злиття”. Типово індоєвропейська система суб’єкта утворюється за такого перебігу злиття:

2 b) *Him moved.* + 2 c) *He moved.* = *He moved.*

Якщо ж злиття здійснюється у зворотньому напрямку, то в результаті отримуємо ергативну конструкцію, характерну для мов ергативного типу [17: 364]:

2 b) *Him moved.* + 2 c) *He moved.* = *Him moved.*

Досі ми говорили лише про пари перехідних та неперехідних речень, у яких виступало те саме дієслово. Однак той же синтаксичний взаємозв’язок можна спостерігати і між двома різними дієсловами. Приклади, які найчастіше наводяться в цьому контексті, містять такі дієслівні пари: *sterben – töten, fallen – fällen, legen – liegen, sinken – senken; валти – падати, палити – горіти та ін.*

Klaus starb. – Jochen tötete Klaus.

Zooшт лежить на столі. – Він кладе зошит на стіл.

Дж. Лайонз допускає навіть можливість називати ці пари дієслів “синтаксично обумовленими альтернативними фонологічними реалізаціями одного й того ж дієслова” [17: 360]. Такий зв’язок між дієсловами мовознавці зазвичай також називають ергативним [11; 15]. Робимо висновок про можливість монолексемного та полілексемного вираження ергативних зв’язків.

Отже, дискусія про спорідненість ергативних та номінативних мов ведеться у декількох площинах. Розглядається можливість ергативного минулого сучасних номінативних мов, досліджується наявність в номінативних мовах конструкцій, які схожі на ергативні, виділяють клас монолексемних та полілексемних ергативних дієслів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Десницкая А.В. Сравнительное языкознание и история языков. – Л.: Наука, 1984. – 351 с.
2. Десницкая А.В. Из истории развития категории глагольной переходности // Памяти акад. Л.В. Щербы. – Л., 1951. – С. 136-144.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 350 с.
4. Качнельсон С.Д. К генезису номинативного предложения // Труды Ин-та языка и мышления Н.Я. Марра, IV. – М.; Л.: 1936. – С. 102.
5. Климов Г.А. Очерк общей теории эргативности. – М.: Наука, 1973. – 263 с.
6. Мещанинов И.И. Эргативная конструкция в языках различных типов. – Л.: Наука, 1967. – 248 с.
7. Петрик Т.В. Синтагматика та парадигматика ергативних дієслів у сучасній англійській мові. Автореф. ... канд. філол. наук: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2001. – 20 с.
8. Пирейко Л.А. Основные вопросы эргативности: на материале индоиранских языков. – М.: Наука, 1968. – 68 с.
9. Уленбек Г. К. Agens и ratiens в падежной системе индоевропейских языков // Эргативная конструкция предложения. – М.: Просвещение, 1950. – с. 101-137
10. Храковский В.В. Пассивные конструкции // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залогов. – Л.: Наука, 1974. – С. 5-45.
11. Burzio L. Italian Syntax. A Government-Binding Approach. – Dordrecht: Reidel, 1986. – 484 s.
12. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. – Köln, 1990. – 904 s.
13. Comrie B. Ergativity// Lehmann W.P. (ed.) Syntactic typology. – Sussex: The Harvester Press, 1978. - P. 329-394
14. Engerer V. Spuren von Ergativität im Russischen // Sprache und Sprechen. – 2000. – S. 40-47
15. Grevendorf G. Ergativität im Deutschen (MS), 1986
16. Lange K.-P. Das Niederländische – eine ergative Sprache? // Linguistische Berichte. – 1986. – S. 34-54
17. Lyons J. Einführung in die moderne Linguistik. München: Beck, 1989. – 589 с.
18. Martinet A. A functional view of language. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 163 с.
19. Sinclair J.M. Collins Cobuild English Grammar. – London: Collins, 1992. – 485 с.
20. Zwolanek R. Merkmale der Ergativkonstruktion und die Hypothese eines indogermanischen Ergativs. – Bern: Lang, 1987. – 166 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ростислав Оглашений – асистент кафедри німецької філології ЛНУ ім. І. Франка.

Наукові інтереси: типологія мов, ергативність, номінативність, ергативні дієслова в номінативних мовах.

СТРУКТУРА Й СЕМАНТИКА СУБ’ЄКТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ДЕСТРУКТИВНИХ ПРЕДИКАТИВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Андрій ОЖОГАН (Кіровоград)

У статті розглянуто структуру й семантико-валентний потенціал дієслівних суб’єктних предикатів руйнування в німецькій та українській мовах, здійснено класифікацію зазначеної категорії слів, шляхом зіставного аналізу окреслено особливості предикатів руйнування в досліджуваних мовах.

The article deals with the structure and semantico-valential opportunities of verbal subject predicates of destroying in German and Ukrainian. The study being made presents the classification of this category of words and predicates’ of destroying peculiarities in researching languages determined by comparative analysis.

У сучасних синтаксичних теоріях надзвичайно популярним постає семантично-синтаксичний підхід, який дає змогу врахувати “синтагматику й парадигматику речення, встановити інваріантний комплекс синтаксем, що зазнає мовленнєвої модифікації в конкретному висловленні” [3: 180]. Відтак досить актуальною є проблема валентності дієслова як категорії, яка має особливий статус і реалізується на перетині синтаксису й лексичної сполучуваності. На думку відомого мовознавця Л. Теньєра, дієслово є

абсолютно вершинним членом речення, йому підпорядковані всі іменники, від яких, у свою чергу, залежать прикметники, а всі вони послідовно витворюють відповідні вузли [9]. Власне йдеться про акумулятивно-твірну функцію дієслова, яке, виступаючи мовною одиницею, характеризується “неоднорядковістю” й “неоднолінійністю” семантики: у межах речення реалізує себе як лексему, тобто те лексичне значення, яке утворює його концептуальне ядро, і назву ситуації, яка описується його лексемою, зокрема – вичленовує й обмежує її, формує відмінкову рамку, тобто визначає набір учасників ситуації, їхні рольовий статус та ієрархію. У цій функції дієслово виступає предикатом і є підгрунтям семантико-синтаксичної структури, хоча, зрозуміло, предикат не слід ототожнювати тільки з дієсловами, оскільки дієслово як лексико-граматична категорія є тільки семантичним різновидом предиката. При цьому, і в українській і в німецькій мовах, саме дієслово виступає основним носієм активної предикатної семантики.

Позаяк мовна презентація речення моделюється семантико-синтаксичною структурою предиката, то й основні смисли речення можуть бути описані з опертям на валентність дієслова. Із валентністю, зокрема, пов’язують диференціацію елементарних і неелементарних простих речень [2: 121]. Прикметно, що більшість представників сучасної теорії валентності (В. Богданов, М. Степанова, Г. Гельбіг, К. Зоммерфельд, С. Кібардіна та ін. [1; 8; 4; 11; 5]) роль центрального компонента речення відводять дієслову-предикату, що, як слушно зауважує А. Загнітко, є центром, ядром, пропозиції, “навколо якого розгортаються всі інші елементи або співіснують з ним” [3: 177 – 178]. Як пропозиційна функція предикат передає вказівку на зв’язок із суб’єктами чи об’єктами, які заповнюють віртуальні позиції в реченні або ж можуть їх словесно не представляти. Об’єктивний зміст речення реалізує валентна спроможність предиката, що в єдності валентних позицій виступає знаком ситуації.

Визначальною для сучасної лінгвістики є тенденція виокремлювати з-поміж семантичних типів предикатів предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, предикати кількості та предикати місця. У системі дієслівних предикатів найпоширенішою є перша група, що позначає діяльність, яку породжує діяч й активно її стимулює (агенс). У свою чергу особливістю предикатів процесу є динамічний, змінний вияв у часі процесу, який не вимагає активного виконавця, а лише стосується суб’єкта. Інша категорія – предикати стану передають стани довкілля й властивості людини в певному часовому відтинку, оскільки стан являє собою змінну якість і є плинним та непостійним, а предикати якості позначають постійні, незмінні, зовнішньо-внутрішні ознаки суб’єкта. Слід зауважити, що деякі дієслова можуть одночасно відноситися до декількох класів (дія-якість; стан-якість; дія-стан). Саме такими є предикати руйнування (деструктивні предикати). За найбільш загальними семантичними ознаками вони належать до категорійних класів дії, якості, стану.

Об’єктом розгляду в статті є суб’єктні дієслівні предикати руйнування. Метою дослідження є аналіз семантичної структури й валентної своєрідності дієслівних деструктивних предикатів у німецькій та українській мовах. Реалізація зазначеної мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) виокремити дієслівні суб’єктні предикати руйнування з-поміж інших предикатів; 2) запропонувати кваліфікацію зазначеної категорії слів; 3) охарактеризувати валентнісний потенціал деструктивних предикатів в українській та німецькій мовах.

До дієслів руйнування відносимо широкий спектр понять від незначного пошкодження суб’єкта чи об’єкта до їхнього повного знищення. Предикати із семантикою руйнування в сучасній німецькій та українській мовах досить чисельні й характеризуються великим структурним і змістовим розмаїттям.

Відповідно до своїх валентних властивостей дієслівні предикати руйнування поділяють на два основні типи: суб’єктні предикати руйнування та об’єктні предикати руйнування. У свою чергу суб’єктні та об’єктні предикати диференціюють на три групи:

1) дієслова-предикати, які позначають зміну внутрішнього стану суб’єкта чи об’єкта (руйнування мікроструктури);

2) дієслова-предикати, що позначають зміну зовнішньої форми суб’єкта чи об’єкта (руйнування макроструктури);

3) дієслова-предикати, які позначають зникнення, припинення існування суб’єкта чи об’єкта [6, 60].

Дієслова руйнування можна класифікувати за різними критеріями:

- за способом здійснення дії чи зміни стану (дієслова фізичного руйнування – *brechen* – ламати, *rozбивati*, *reißen* – рвати, *відривати*, *schneiden* – різати, *spalten* – колоти, *розколювати*; біологічного руйнування – *faulen* – гнити, *sterben* – помирати, *verblühen* – відцвітати; морального руйнування – *strapazieren* – знесилюватися, *vergällen* – отруювати, *verlottern* – (морально) занепадати, *опускатися*) і под.;

- за результатом руйнування (дієслова із семантикою розділення на частини, відокремлення частини від чого-небудь – *auseinanderfallen* – розпадатися, *розвалюватися*, *durchschneiden* – розрізати, *перерізати*, *zerreißen* – збивати, *перекидати*; перетворення в руїни – *einstürzen* – обвалюватися, *завалювати*, *kaputtschlagen* – розбивати, *niederreißen* – перекидати, *збивати*; у рідину – *tauen*, *schmelzen*, – танути, *розтанути*, *zerfließen* – розпливатися, *танути*; в газ – *verdampfen*, *verflüchtigen* –

випаровуватися, *verfliegen* – розсіюватися; пророблення отворів – *aufschlagen* – розбивати, розколювати, *durchbrechen* – пробивати, проламувати, *durchlöchern* – продирявити) й ін.;

- за ступенем/інтенсивністю руйнування (часткове пошкодження – *ansägen* – надпилювати, підпилювати, *knicken* – ламатися, підламуватися, *erodieren* – руйнувати, розмивати; сильне пошкодження чи руйнування – *zerdrücken* – роздавити, *zertrennen* – розпорювати; повне руйнування чи знищення – *aufessen* – з'їдати, *viidati*, *verbrennen* – спалювати, *liquidieren* – ліквідовувати) тощо;

- за характером суб'єкта/об'єкта руйнування (дієслова, які позначають руйнування конкретних неживих предметів – *abholzen* – вирубувати, *durchsägen* – розпилювати; речовин – *angreifen* – витрачати, *zersetzen* – розкладати; загибель живих істот – *ertrinken* – потонути, *erschießen* – застрелити, *sterben* – померати; рослин – *dorren*, *verwelken* – в'янути, сохнути, *modern* – згинути; а також дієслова, які поєднуються із суб'єктами/об'єктами абстрактної та подієвої семантики – *herunterbringen* – виснажувати, *scheitern* – колоти, *untergraben* – закопувати, перекопувати, *verhunzen*, *vermiesen* – зіпсувати).

Типи деструктивних предикатів у німецькій й українській мовах представлені одно- – чотиривалентними дієслівними предикатами: суб'єктні предикати руйнування зазвичай структурують одно-, двовалентні семантико-синтаксичні елементарні реченнєві утворення, напр.: *Mein Großvater ist an Tuberkulöse gestorben* (12: 702); *Один змалку працює, у праці помирає, і дітям в нащадок заставляє одну тільки гірку працю* (М. Кропивницький); валентна рамка об'єктних предикатів руйнування репрезентована як дво- – чотиривалентна, напр.: *Es ist der erste Mensch, den ich mit meinen Händen getötet habe...* (Е. М. Remarque); *Мати відрізала скибку від хлібини ножем* (Розм.); *Чоловік відрубав гілку від дерева сокирою* (Розм.) і под. Так, наприклад, дієслівні предикати *бити*, *троїцяти* тощо в українській мові валентно зумовлюють три субстанційні синтаксеми, напр.: *Тимофій бере долото, злегка сокирою б'є по ньому...* (М. Стельмах); *Кінь троїчить і троїчить копитищами зашерехлі калюжки* (М. Стельмах). У їхньому валентному оточенні, крім субстанційної суб'єктної синтаксеми на позначення виконавця дії та об'єктної (прямого об'єкта) субстанційної синтаксеми дії, виокремлюють ще й інструментальну синтаксему у функції знаряддя дії. Із чотирма залежними синтаксемами можуть поєднуватися дієслова конкретної фізичної дії, зазвичай, це одиниці, що вказують на відокремлення, від'єднання частини від цілого. Їхня валентна рамка характерна тим, що в ній, окрім суб'єктної синтаксеми й субстанційної інструментальної (знаряддя дії), виокремлюють ще дві – субстанційну синтаксему прямого об'єкта й субстанційну адресатну синтаксему, напр.: *Заятчукові чомусь... рясні стебла соняшників нагадують людей, він дивиться, як Січка майстерно орудує гострим сікачем, і сміється: – Рубаєш голови батькам?* (М. Стельмах); *Кухарка поналивала в миску борщу, шафар став із шинурком до кулеші і почав ним різати по шматкові для кожного робітника* (7, VIII, 562) тощо.

Словотвірна структура суб'єктних дієслівних предикатів руйнування характеризується значним розмаїттям, яке виникає за рахунок поєднань відносно невеликого числа твірних основ із префіксами. 3-поміж них виокремлюють: 1) суб'єктні деструктивні предикати загибелі, позбавлення життя; 2) суб'єктні предикати фізичного руйнування; 3) суб'єктні предикати морального руйнування; 4) суб'єктні предикати біологічного руйнування; 5) суб'єктні деструктивні предикати пошкодження, псування; 6) суб'єктні деструктивні предикати зношування.

Деструктивні дієслівні предикати загибелі, позбавлення життя і в німецькій, і в українській мовах виступають одновалентними й у своїй лівобічній позиції поєднуються із суб'єктною синтаксемою, яка переважно позначає істоту й виражена формою називного відмінка в однині, напр.: *...du wirst dich auf einen Baumstamm setzen, einschlafen und erfrieren* (Е. Strittmatter); *Галки на деревах замерзали і, як шматки льоду, падали до долу* (Панас Мирний); *Eine Fliege war im Rest des Weines im Zahnputzglas ertrunken* (W. Коерпен); *Сестриця не слухала, на кладку ступила; Кладочка схитнулася, сестриця втонула* (П. Чубинський). Суб'єкт може позначати так само й множину осіб чи їхню кількість: *...Helden, die vor beinahe zweieinhalbtausend Jahren hier gefallen sind* (U. Komm); *Обідрані, голодні люди гинули од чуми та од голоду* (І. Нечуй-Левицький).

У переносному значенні дієслова-предикати смерті поєднуються із суб'єктною синтаксемою, яка позначає абстрактні поняття, події та предмети, напр.: *Der Sommer ist ertrunken, es ist kalt...* (Е. М. Remarque); *Умирає зажурене літо*. Так прозоро ... покора і тиш... (В. Сосюра);

Виходячи із особливостей семантики, валентної структури дієслівних предикатів загибелі, їх можна розділити на три підгрупи. Перша підгрупа включає німецьке дієслово *sterben* й українське *вмирати* та похідні від них, які передають різні відтінки значення (*aussterben* – вимирати, *ersterben*, *nachsterben* – померати, *versterben* – померти), дієслова, які позначають загибель як перехід до певного стану (*einschlafen* – засинати, *entschlafen* – конати, *erbleichen*, *verbleichen* – згасати), різні стилістичні варіанти (*abkratzen* – протягнути ноги, *krepiere* – здихати, *poduxati*, *enden* – померти, *verenden* – здохнути, *verludern* – (морально) занепасти, *verrecken* – здохнути, *verscheiden* – померти). У переважній більшості випадків такі предикати взаємодіють з однією суб'єктною синтаксемою (актантом), напр.: *Er*

ist am Kreuze gestorben, um uns von unseren Sünden zu befreien (H. Böll); *Кого любив – нема, лягли; Тюрма чи світ – одно були; Ніде нікого – вимер рід, Ні друга в горі – зник і слід* (П. Грабовський).

Другу підгрупу становлять дієслова, які поєднують у своїй семантиці значення загибелі й значення руху, тобто ті, які віддзеркалюють уявлення про смерть як віддалення від світу, перехід в інший світ. У німецькій мові це складні чи похідні дієслова, основа яких позначає рух, а перший компонент – віддалення (*vergehen* (помирати, гинути), наприклад (*abfahren* – відправлятися на той світ, *abgehen* – відходити, *dahingehen* – іти, *hinübergehen* – померти) чи кінцеву точку руху (*heimfahren* – їхати додому, *heimgehen* – іти додому, *heimkehren* – повертатися додому, *totgehen* – померти), напр.: *Wenn er nachts abgeht, haben wir die Stiefel gesehen...* (E. M. Remarque); *Повіяв вітер, і без слів Я в царство смерті полетів* (О. Олесь). Такі дієслівні предикати зазвичай належать до одновалентних із суб'єктною актантною синтаксею.

Дієслова третьої підгрупи пов'язані з уявленням про раптовість, неприродність смерті й потребують вказівки на причину/ спосіб загибелі (*erfrieren* – замерзати, *ersaufen, ertrinken* – потонути, *ersticken* – задушити, *fallen* – ризати, *totstürzen* – розбиватися на смерть, *verbluten* – стікати кров'ю, *verbrennen* – спалювати, *verdursten* – помирати від спраги, *verhungern* – помирати від голоду, *versaufen* – потонути, *verschmachten* – помирати від спеки, *verschüttgehen* – гинути, *versinken* – тонути). У німецькій мові ці дієслова об'єднані навколо предиката *umkommen*. Значення причини може включатися у семантику дієслова, сполучатися зі значенням місця, часу, супровідного явища. Частіше всього причиною загибелі виступає яка-небудь подія: *...wenn Ihre Frau durch Verbrechen umgekommen ist...* (K. H. Weber); *Загиб [Михайло] через утрату крові* (О. Кобилянська).

Більшість дієслів руйнування, які позначають самовбивство (*sich erdolchen* – заколотися, *sich erdrosseln* – удавитися, *podavitися, sich erhängen* – повішати, *sich ersäufen, sich ertrinken* – утопитися, *sich strangulieren* – задушитися, *повішати, sich umbringen* – накласти на себе руки), структурують елементарне просте речення з двовалентним предикатом, у лівобічній позиції якого функціонує облігаторна субстанційна суб'єктна синтаксема й факультативна субстанційна інструментальна синтаксема, напр.: *Der Paul hat sich aber mit dieser Büchse erschossen* (G. Prodohl); *Хто йде – горох скубне.. – А, бісів народе!.. коли б ти околів! Коли б ти кожним був стручечком подавився!* (П. Гулак-Артемівський).

Дієслівні предикати фізичного руйнування. До вказаного типу належать дієслова: *schmelzen* – розтанути, *rozplavитися, abschmelzen* – плавити, *ansmelzen* – плавити, *wegschmelzen, zerschmelzen* – розплавлятися; *tauen, auftauen* – танути, *zerfließen* – танути, *плавитися, zerlaufen* – розсіюватися, *zerrinnen* – розливатися, *танути; sich lösen* – відокремлюватися, *zerfallen* – руйнуватися, *розвалюватися, sich verziehen* – зникати, *розсіюватися, sich zerteilen* – розпадатися, *sich verflüchtigen* – випаровуватися, *verstieben* – розсіюватися, *verfliegen* – розсіювати, *vergehen* – зникати, *verdampfen* – випаровуватися, вони позначають зміну фізичного стану різних речовин чи предметів (танення, плавлення, розчинення, випаровування, розсіювання тощо). У реченнєвій структурі деякі дієслівні предикати можуть сполучатися із суб'єктними синтаксемами безособової чи узагальненої семантики, напр.: *Tag und Nacht kochte es in seiner ...Küche, es briet, gluckerte und schmolz dort...* (Z. Lenz); *Якщо в мартенівську піч завалюють навіть невелику частину чавунного бою, він розплавляється вже після спуску шлаку* (7, VIII, 766).

У переносному значенні дієслова фізичного руйнування вживаються у німецькій і українській мовах із суб'єктами абстрактної семантики, а також із суб'єктами-істотами, напр.: *Mein Vorgesetzter (hübsches Wort, das mir auf der Zunge zergeht!)*... (H. Böll); *Серце художниці плавилось на двох огнях – від почуття страху і гордості* (І. Волошин).

Предикати-дієслова морального руйнування *verlottern, verludern, verlumpen* позначають моральну деградацію людини й взаємодіють із відповідними суб'єктами. У німецькій мові такі дієслова включають до своєї семантики результат зміни стану, префікс *ver-* реалізує тут сему "зміна стану". Дієслова морального руйнування представлені нечисленними словниковими прикладами, де вони сполучаються із поширювачами атрибутивної семантики: *Er ist total verlottert* (10); *Якось він опустився, ходить часто брудним, нічого не читає* (М. Коцюбинський).

Дієслівні предикати біологічного руйнування *abfaulen* – загнивати, *absterben* – відмирати, *abwelken* – в'янути, *anfauten* – псуватися, *підгнивати, ausfrieren* – вимерзати, *auswintern* – вимерзати, *dorren* – сохнути, *durchfaulen* – прогнити, *einschrumpeln* – в'янути, *erfrieren* – замерзати, *faulen* – гнити, *hinwelken* – в'янути, *modern* – гнити, *тліти, verblühen* – в'янути, *verdorren* – засохнути, *verfaulen* – гнити, *verkommen* – приходити в занепад, *опускатися, verkümmern* – чахнути, *гинути, vermodern* – гнити, *тліти, vermorschen* – гнити, *verrotten* – гнити, *розкладатися, verwelken* – в'янути, *verwesen* – гнити, *тліти, welken* – в'янути, *sich zersetzen* – розкладатися позначають природні процеси в'янення, гниття, розкладання, які властиві рослинам, предметам, зробленим із матеріалів рослинного походження, і деяким іншим суб'єктам: *Blumen auf den Dachgarten blühten, verblühten* (H. Böll); *Die Balken, Bretter sind völlig durchgefaut* (10); *Zwei gelbe Zähne verwesten hinter seinen immer flüsternden Lippen...*

(W. Коерпен); *Сонце пекло, пиєниця сохла* (М. Коцюбинський); *Війнуло холодом над Дніпром, студена стала вода, в'яли трави й квіти на берегах* (С. Скляренко); *Після обіду взявся мороз, і надвечір повалив густий сніг. Лежить, не тане, і зелень від нього не вимерзає* (В. Кучер).

За способом зміни стану такі дієслова пересікаються із предикатами загибелі, позбавлення життя, відрізняючись від них семантикою суб'єкта.

У переносному значенні вони сполучаються із суб'єктами-істотами й суб'єктами абстрактної семантики: *Aber die Zeit vergeht, weil die Sterne verglühn, und der Mensch verblüht* (E. Strittmatter); *Ах я бідний, нещасливий Да й крилець не маю, сохну, чахну в далечині; Всяк день умираю!* (Лісні та романси).

Окрім обов'язкового актанта-суб'єкта, багато дієслів мають факультативний вторинний адвербіальний актант із семантикою причини, напр.: *Die Kartoffeln sind vor Nässe gefault* (10); *В умовах надмірної вологості картопля й овочі загнивають від посиленого розвитку хвороб* (7, III, 81). Іноді вказівка на причину міститься у часовій чи просторовій характеристиці процесу: *Der Stockfisch dorrt an der Luft* (9); *Восени риштування поливалось дощами, цілу зиму лежав на ньому сніг, дошки посіріли, де-не-де почали навіть загинувати* (Ю. Шовкопляс). Причина руйнування може включатися у семантику деяких дієслів (*ausfrieren, auswintern* – вимерзати, *erfrieren* – замерзати). У семантику багатьох дієслів конкретної підгрупи входить також вказівка на результат зміни стану (*faulen* – гнити, *welken* – в'янути, *modern* – гнити, тліти, *verkümmern* – чахнути, гинути, *einschrumpeln* – в'янути, *vertorschen* – гнити).

Деструктивні предикати пошкодження, псування характеризуються відносно низьким ступенем/інтенсивністю руйнування й указують на незначні пошкодження суб'єкта (переважно предметної семантики), які виникають у результаті різних зовнішніх впливів, а також втрату суб'єктом яких-небудь якостей, функцій. Найбільш широке значення мають дієслова *hinsein* – загинути, *померти*, *kaputtgehen* – розбиватися, *utkommen* – гинути, *verkommen* – занепадати, *опускатися*. Основи більшості дієслів позначають спосіб пошкодження *anbrennen* – загорятися, *rozgorjatisja*, *durchbrennen* – пропалювати, *verbrennen* – спалювати; *durchglühen* – перегорати; *aufreißen* – роздирати, *einreißen* – руйнувати, ламати; *auswintern* – руйнувати, *verwintern* – вивітрюватися; *sich verbiegen* – жолобитися, *verrotten* – гнити, тліти, *verregnen* – розмокнути, *zerfrieren* – тріснути (від морозу). Деякі дієслова включають у свою семантику результат пошкодження, псування *rosten* – ржавіти, *durchrosten* – проржавіти, *verrosten* – заржавіти. Перші компоненти та префікси вносять у семантику дієслів значення пошкодження (нім. *durch-*, *kaputt-*; укр. *по-*, *від-*), руйнування (нім. *zer-*, укр. *роз-*, *від-*), зміни стану (нім. *aus-*, *ver-*, укр. *з-*), початку зміни стану (нім. *an-*, укр. *за-*), відкривання, роз'єднання (нім. *auf-*, укр. *від-*, *роз-*). Валентні структури дієслів-предикатів з різноманітними префіксами суттєво не відрізняються від інших деструктивних предикатів пошкодження.

До дієслів пошкодження можна також віднести дієслова, які позначають різні види горіння *brennen, sengen* – палити, *aufbrennen* – загорітися, *schwelen* – тліти, *zünden* – запалювати, *sich entzünden* – підпалювати; звучання *bläken* – кричати, *knacksen* – тріскатися, *krachen* – гуркотіти; руху *zusammenfahren* – зіткнутися, *untergehen* – тонутися, *wegsacken* – затонутися, а також дієслова *entarten* – вироджуватися і *degenerieren* – дегенерувати, які відрізняються семантикою суб'єкта.

Деякі дієслова пошкодження *brennen* – палити, *anbrennen* – загорятися, *auswintern* – руйнувати, *sengen* – палити, *sich entzünden* – підпалювати, *sich verbiegen* – викривлятися, *zerknicken* – переламувати, *zünden* – запалювати мають відповідні об'єктні варіанти, напр.: *Навік, навік ім'я біблійне – Анна вознем офірним спалює уста* (Є. Маланюк).

Деструктивні предикати пошкодження в німецькій мові вживаються, зазвичай, з одним суб'єктом, напр.: *Da nutzt kein Verdunkeln mehr, wenn die ganze Stadt wie eine Fackel brennt* (H. Böll).

Предикати зношення об'єднуються на ґрунті спільної семантичної ознаки “втрачати вартість, придатність у результаті застосування, використання”. Більше половини всіх предикатів зношення у німецькій мові мають префікс *ab-*, а в українській – *з-*, *с-*, реалізуючи сему “результат зміни стану” (*sich abbrauchen, sich abfahren, sich abnutzen* – зношуватися, *sich abreissen* – зриватися, *sich ablaufen* – набігати, *sich abreiben* – стиратися, *sich abscheuern* – протиратися, *sich abschreiben* – списуватися, *sich abtreten* – стоптуватися). Те саме значення має й префікс *aus-* (*ausleiern* – скручувати). Основи дієслів позначають зношення, використання, спосіб використання. Німецькі префікси *ver-*, *zer-* та *durch-* надають дієслову семантики пошкодження, зношення *sich durchstoßen* – пробивати, *zerfransen* – перетворити в лахміття), у поєднанні з основою, яка позначає пошкодження, – інтенсивності зміни стану (*schleifen* – колоти, *verschleifen* – зношувати). В українській мові предикати із значенням зношення – це насамперед зворотні дієслова, які в німецькій репрезентовані словниковими прикладами. Вони мають єдиний актант, поєднуються з атрибутами, в окремих випадках – із темпоральним поширювачем, напр.: *Der Teppich hat sich schnell abgetreten* (10); *Різальний інструмент від нагріву розм'якшується і передчасно зношується* (7, III, 672).

Таким чином, суб'єктні деструктивні дієслова в німецькій й українській мові представлені одно-, двовалентними предикатами з облігаторною суб'єктною й факультативною об'єктною/інструментальною субстанційною синтаксемами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 200 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – 294 с.
4. Зоммерфельдт К.Е. Сопоставительный анализ на основе теории валентности // Иностран. яз. в шк. – 1976. – № 2. – С. 13–23.
5. Кибардина С.М. Валентностные свойства немецкого глагола: Учеб. пособ. – Л., 1985. – 109 с.
6. Разова Е.В. Семантика и валентность глаголов разрушения в современном немецком языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Вологда, 2003. – 178 с.
7. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
8. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М.: Высш. шк., 1978. – 258 с.
9. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса: Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
10. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: In 6 B. / Hrsg. von Gunter Drosdowski. – Bibliographisches Institut Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1977.
11. Sommerfeldt K.E. Zur Valenz des Adjektivs // Deutsch als Fremdsprache. – 1971. – № 2. – S. 113–117.
12. Schumacher H., Kubczak J., Schmidt R. Valbu – Valenzwörterbuch deutscher Verben. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004. – 1040 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Ожоган – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: функціональна граматики слов'янських і германських мов.

ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ СЛІВ У ПРОСТОМУ ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОМУ РЕЧЕННІ

Маргарита ОКСАНИЧ (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються питання, пов'язані з основними моделями порядку слів та позиційними характеристиками членів речення у давньоверхньонімецькій мові.

The main types of word-order in Old High German, as well as the structural peculiarities of the simple sentence in this period, are viewed in the article.

Сучасний етап розвитку синтаксичних і семантичних студій характеризується посиленням інтересу до проблем, пов'язаних із мовним устроєм у діахронному аспекті, і виводить на перший план просте речення. Пріоритет у дослідженнях простого речення належить виявленню його порядку слів [2; 3; 5; 10; 11; 13; 14; 15; 17; 18; 19; 20], кількісних і якісних характеристик, що дозволяє вийти на вищий рівень узагальнень для пояснення синтаксичних процесів.

У загальній проблемі порядку слів можна виокремити дві автономні області: перша стосується порядку розташування різноманітних елементів речення відносно один одного, друга – характеру розташування цих елементів [2: 373; 5: 99]. Найбільш широко питання про характер розташування елементів речення вивчався на матеріалі німецької мови у зв'язку з тим, що в ній виявляється здатність значної кількості елементів синтаксичної структури розташовуватися дистантно. На цій особливості німецької мови наголошували В. Г. Адмоні та В. М. Жирмунський [2; 6].

Оскільки сучасна німецька мова поєднує елементи вільного та сталого порядку слів, то частково правила порядку слів у давньоверхньонімецькій мові і в сучасній німецькій мові збігаються [16: 121; 1: 310]. Отже, за мету у статті ставимо виявити основні моделі порядку слів простого давньоверхньонімецького речення та охарактеризувати позиції членів речення в досліджуваній період.

Мовна дійсність виступає джерелом при вивченні існуючих моделей речень у їхній конкретній реалізації та лексико-граматичному наповненні з урахуванням різноманітних стильових розгалужень. За твердженням В. Д. Івшина, залежно від граматичного, комунікативного або логічного рівня аналізу речення формально-граматична структура може одночасно розглядатися як речення, висловлювання та судження [8: 25].

Дослідження, присвячені безпосередньо характеру розташування взаємопов'язаних елементів, розглядали дві основні проблеми – контактності та дитестантності. Питання розташування усіх елементів речення в рамках традиційної лінгвістики не отримало вичерпного тлумачення [5: 100]. Вперше спроба сформулювати цю закономірність була зроблена Г. Паулем [17: 65]. При розташуванні тільки двох елементів речення існують дві логічні можливості їх розташування: контактне або дистантно [5: 136]. Різновиди останнього можна класифікувати у такий спосіб: 1) дистантне розташування елементів складеного члена речення [11: 50; 5: 103, 132]; 2) дистантне розташування кількох взаємопов'язаних членів речення [9: 48-49], спричинене антиномією лінійного та структурного порядку слів [5: 104].

За тим, як виділені в структурі речення головні та залежні елементи, можна виявити закономірність: один головний елемент може мати при собі декілька залежних елементів; водночас один залежний елемент може підпорядковуватися декільком головним. Отже, головні елементи можуть бути пов'язані один з одним через загальний елемент. Аналогічний зв'язок може встановлюватися між декількома залежними елементами [4: 42].

В. Г. Адмоні виділяв 3 основні функції порядку слів в давньоверхньонімецькій мові: логіко-граматичну, структурно-граматичну та комунікативно-психологічну. *Логіко-граматичну* функцію порядок слів виконує переважно в сфері розрізнення різних типів речення. Але у зв'язку зі значною варіативністю позицій відмінюваної форми дієслова виявлення типів речення шляхом розрізнення позиції дієслова не є чіткою нормою, однак певна граматична „сигналізація” досягається [1: 311].

Як в усіх флективних мовах порядок слів в давньоверхньонімецькому реченні був вільним [3: 54; 1: 310; 10: 99; 16: 127] і не слугував показником синтаксичних зв'язків. Підмет і присудок могли займати ініціальну позицію в реченні [1: 311; 3: 54; 15: 4; 10: 99-100] або бути позиційно взаємозамінними [7: 120].

Нефіксована позиція присудка є типовою для давньонімецької мови, що не зовсім властиве сучасній німецькій мові [1: 311; 3: 54; 15: 3]. У досліджуваному типі мови дієслівний присудок у розповідному реченні може, на відміну від сучасної німецької мови, займати медіальну, ініціальну та фінальну позиції [1: 311; 10: 100; 18: 220; 20: 46; 12: 38; 15: 3; 3: 54; 16: 127-128].

Ініціальна позиція дієслівного присудка в багатьох індоєвропейських мовах була розповсюдженим явищем, зокрема в давньогерманських мовах, що засвідчують, наприклад, тексти давньоісландських легенд. Давньонімецька мова не є винятком, адже в оригінальних текстах зустрічається ініціальна позиція дієслівного присудка, яка не властива сучасній німецькій мові [16: 127-128; 15: 13; 18: 220; 20: 46].

Такий порядок слів часто повторює порядок слів латинських оригінальних текстів [16: 128; 10: 100]. Порівняємо: латинська мова *Apparuit autem illi angelus domini*, давньонімецька мова *Araugta sih imo gotes engil „Йому з'явився божий янгол”* [1: 311; 16: 128]. Також ініціальна позиція дієслова використовується як калька для оформлення двоскладних речень при перекладі з латинських текстів [1: 311; 15: 4, 14; 10: 100], однак таке дотримання оригіналу не є правилом [1: 311; 10: 100]. Ініціальна позиція має стилістичну функцію, тобто надає реченню епічної піднесеності і служить для підкреслення емоційності. Іноді присудок з іншими членами речення може стати ремою речення [1: 311; 16: 128; 15: 4]. Підмет, який у таких реченнях займає другу або третю позицію, може мати різноманітну комунікативну цінність, як наприклад, разом з присудком, бути ремою речення [16: 128; 12: 38]. Різні спроби пояснити ініціальну позицію дієслова в простому реченні дією різного роду ритмічних, стилістичних та психологічних причин не мали зв'язку з мовними факторами [15: 4; 12: 38].

Ініціальна позиція присудка згодом поступається іншій позиції щодо підмета [16: 128], і поступово в німецькій мові за дієсловом-присудком закріплюється друга позиція в простому розповідному реченні [10: 99]. Речення із так званою “ініціальною позицією” мають свої переваги, коли відбувається інверсія підмета з присудком [16: 128].

Вирішального значення для переваги постпозиції присудка щодо підмета в розповідному реченні набула в давньонімецькій мові тенденція до диференціації позиції присудка в різноманітних типах речень. На думку В. В. Левицького, постпозиція присудка щодо підмета в розповідному реченні не є правилом [10: 99]. У сучасній німецькій мові закріплена позиція присудка є головною функцією для позначення різноманітних типів речення. Ця тенденція чіткіше виявляється при порівнянні розповідних та наказових речень. У той час, як у розповідному реченні присудок займає постпозицію щодо підмета, в наказовому реченні він займає ініціальну позицію і це стає нормою [1: 311; 3: 55; 10: 99-100; 16: 129; 20: 46]. Питальні речення без питального слова також характеризуються ініціальною позицією присудка [1: 311] і є, на думку В. Бубліка, найрозповсюдженішими в давньоверхньонімецькій мові [3: 55].

У питальних реченнях існували спеціальні засоби для „прикриття” ініціальної позиції, щоб дієслово не змінювало своєї позиції як другого за порядком члена речення. Таким формальним засобом була частка *eno „etwa“ (Eno nist these uuercmeistares sun? “Це не син ремісника?”* [16: 129; 10: 100], яка в таких реченнях не є членом речення. З метою розрізнення зв'язків між реченнями ініціальна позиція дієслова використовується для створення особливого типу приєднувальних речень, які семантично пов'язані з попереднім висловлюванням [1: 311; 7: 122; 15: 4, 18].

Незважаючи на тенденцію до постпозиції дієслівного присудка, численними є випадки, коли присудок займає медіальну або фінальну позиції [15: 3]. У давньонімецькій пам'ятці “Пісня про Гільдебранта” для присудка характерною є медіальна позиція, наприклад: *Ik gihorta dat seggen “Я чув як про це говорили”* [20: 46]. Медіальна та фінальна позиція дієслова сприяли тому, що речення набувало відтінку граматичної підрядності: *Alla thesa naht arbeitende niuuih ni giftengumês “Ми працювали всю ніч і нічого не розпочали”* (фінальна позиція присудка) [1: 62, 312; 16: 121].

Таким чином, медіальна позиція присудка означала граматичну незалежність речення, його рівноправність з іншими реченнями, а ініціальна позиція присудка слугувала для оформлення особливого типу зв'язку між реченнями, який відрізнявся як від незалежності (враховуючи сурядність), так і від підрядності. Цей особливий вид зв'язку можна назвати приєднанням. У сучасній німецькій мові приєднання повністю втратило свої функції і вишло з ужитку, але ще значний період часу проіснувало у вигляді так званої „інверсії після *und*” [1: 313; 15: 20].

Структурно-граматична функція обмежено представлена в давньоверхньонімецькій мові. У самостійних незалежних реченнях її вияв лімітується порівняно невеликою частотністю використання складних дієслівних форм і факультативністю розміщення іменних компонентів складних дієслівних форм в кінці речення. В підрядному реченні відмінювана форма дієслова не завжди займає фінальну позицію [1: 312; 12: 38]. Все ж таки, при таких обмеженнях тенденція до рамкового оформлення речення в давньоверхньонімецькій мові виявлена достатньо чітко [1: 63, 312]. Традиційно вважають, що дієслівна рамкова конструкція є відсутньою в давньонімецькій мові, але певні підстави для її розвитку існували. Зокрема, частини складеного дієслівного присудка могли займати такі позиції відносно один одного: а) безпосередній контакт: *Her frâên gistuont fôhêm uuortum* “Він почав питати в кількох словах”; б) неповна рамка: *Vuoltun thô thie liuti fâhan nan bi noti* “Люди хотіли утримати його силою”; в) повна рамкова конструкція: *Nioman ni tag zuuein herrôn thionôn* “Ніхто не може служити двом господарям” [16: 130].

У давньоверхньонімецькій мові комунікативно-психологічна функція часто виявляється через взаємозаміну членів речення, а саме, будь-який член речення може займати ініціальну позицію в реченні, якщо він є вихідним пунктом в комунікативній спрямованості речення. Розташування підмета в лінійній структурі речення варіюється від першого місця в реченні до другого або третього після присудка [3: 54; 16: 128-130; 12: 38]. Підмет часто займав ініціальну позицію (прямий порядок слів).

Як правило, давньоверхньонімецьке речення характеризується прямим порядком слів, при якому на першому місці є підмет, а за ним слідує присудок. Разом з тим, у давньоверхньонімецькому реченні порядок слів міг бути зворотним, при якому присудок однаково займає другу позицію в реченні. Отже, тенденція до фіксованої позиції присудка в розповідному реченні виявляється сильніше. [16: 126-127; 15: 5].

Позиції додатка й обставини в давньоверхньонімецькому реченні також залежать від комунікативного змісту речення, що робить їх мобільними. Рема виражена елементами, які розташовані у постпозиції щодо присудка. Ініціальну позицію в реченні додаток та обставина займають тоді, коли останні визначають зв'язок з попереднім реченням [7: 121; 10: 100; 12: 38-39; 3: 54; 16: 121-126] і наголошують на зв'язку між подіями, переважно це обставини місця або часу, особливо *thô „da“*, „*dann*“. Пор.: *Quam thô uuib fon Samariu sceffen uuazzar. Thô quad iru der heilant: gib mir trinkan. Thô quad imo imo uuib thaz samaritanisga ...* “Тут прийшла жінка зачерпнути води. Гейланд сказав їй: “Дай мені попити.” Тут сказала йому самаритянська жінка ...” [16: 126]. Додаток і обставина можуть бути виражені іменними групами у непрямому відмінку, що ілюструє їхню правосторонню відносно присудка позицію й зумовлено рематичною функцією.

Особливо часто для інверсії підмета з присудком служили прислівники *thâr* у поєднанні з дієсловом *wesan „sein“* та *thô*. Пор.: *Thâr uuas eun man altêr* “Жив собі старий чоловік” [16: 126; 10: 99]. Обидва прислівники служили формальними засобами створення зворотного порядку слів, що використовувався для логічного виділення підмета [10: 99; 15: 19].

Таким чином, у давньоверхньонімецькій мові досить чітко виявляються основні особливості власне германського синтаксису. Порядок слів залишається вільним, хоча засвідчена виразна тенденція до постановки присудка в простому розповідному реченні на друге місце після підмета. У спонукальних і питальних реченнях дієслову-присудку притаманна ініціальна позиція. Саме зазначені вище положення, на нашу думку, можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку, зокрема, на тлі розвитку простого німецького речення у наступних історичних періодах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). – Изв. АН СССР, отд. яз. и лит. – М.: 1949. – Т. 8, Вып. 4. – С. 373
3. Бублик В.Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
4. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. – М.: «Русский язык», 1978. – 296 с.
5. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка). – Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 175 с.
6. Жирмунский В.М. История немецкого языка, 5-е изд. – М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
7. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – Київ: Вища школа, 1986. – 230 с.
8. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения: Учебник. – Ростов н/Дону: Феникс, 2002. – 320 с.
9. Ильиш Б.А. Современный английский язык. – Теорет. курс.: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1948. – 347 с.
10. Левицький В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.

11. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения. – Москва, Ленинград: Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.
12. Михайлова О.В. Просте речення в давньоанглійській мові: синтаксичний, семантичний, когнітивний та комунікативний аспекти. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 20 с.
13. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
14. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Л. В. Иванова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 24-121.
15. Шубик С.А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
16. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. – М.: Hochschule, 1977 – 237 S.
17. Paul H. Deutsche Grammatik. Halle: Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 S.
18. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1901. – Bd. 33. – S. 220-229.
19. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. – Halle: Max Niemeyer, 1907. – 310 S.
20. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. – В.: Volk u. Wiss., 1991. – 168 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Оксанич – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис німецької мови, германське мовознавство.

ЯВИЩЕ СИНКРЕТИЗМУ В СИСТЕМІ З'ЯСУВАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Еліна ОЛІЙНИК (Бердянськ, Україна)

У статті піднято проблему дослідження явища синкретизму в системі з'ясувальних складнопідрядних речень. Виявлено причини виникнення синкретичних з'ясувальних конструкцій, а також виокремлено і проаналізовано їх різновиди.

The article focuses upon the problem of the researching of the phenomenon of the syncretism in the system of the clarifying complex sentence. The causes of the appearing of the syncretic clarifying construction have been discovered and also their varieties have been emitted and analysed.

Явище синкретизму (синхронної перехідності, контамінації) в мові було предметом зацікавлення багатьох лінгвістів, але низка питань, які стосуються цієї проблеми, залишаються нерозв'язаними. Увага вчених до феномену перехідності на синтаксичному рівні зумовила появу певних спостережень і висновків, що знайшли відображення у працях В.В. Бабайцевої, І.Р. Вихованця, В.Г. Зарицької, Н.Л. Іваницької, О.М. Пешковського, Л.Д. Чеснокової, Л.В. Шитик та інших.

Аналіз літератури з окресленої проблеми засвідчує, що поряд з іншими перехідними конструкціями на більшу увагу заслуговує явище синкретизму в системі з'ясувальних складнопідрядних речень. Хоча зауваження про наявність додаткових відтінків значень у досліджуваних структурах і подаються в наукових працях, але вони нечисленні. Бракує системності у визначенні чинників, які зумовлюють синхронну перехідність у складнопідрядному з'ясувальному реченні, а тому проблема залишається до кінця невичерпаною.

Мета наукової розвідки полягає у виявленні факторів, що зумовлюють синкретизм у з'ясувальних складнопідрядних реченнях та виокремленні основних різновидів з'ясувальних конструкцій, які мають синкретичну семантику.

У системі складного речення основною причиною синкретизму вважають “поєднання ознак унаслідок накладання значень предикативних частин і “значень відношень” [6: 584]. Така диференціація можлива як у плані змісту (значення мовних одиниць), так і вираження (спосіб вираження, вид зв'язку, характер залежності) та змісту й вираження одночасно [3: 71].

Зважаючи на це, у синтаксичній науці з-поміж складнопідрядних речень синкретичної семантики виокремлюють такі, що позначаються синкретизмом форми (структурний різновид), синкретизмом змісту (значеннєвий) та синкретизмом змісту й форми одночасно. Семантичні відтінки складнопідрядних конструкцій одного структурного типу позначені *значеннєвим синкретизмом* [7: 217].

Оскільки досліджувані утворення належать до одного структурного різновиду, то вони характеризуватимуться синкретизмом змісту. Найчастіше в таких реченнях спостерігається поєднання об'єктного та атрибутивного значення: *Існує думка, що ХХІ ст. стане віком кібернетики і лінгвістики, у межах якої комунікативна лінгвістика відіграватиме провідну роль* (Ф. Бацевич) – *яка? про що?*, а також об'єктного та причинового: *Боюся, що ні на північ, ні на південь ніхто вас не повезе, Кулиш* (В. Петльований) – *чого? чому?*

Це дало підстави для виокремлення двох найбільш значущих різновидів складнопідрядних з'ясувальних конструкцій, що мають синкретичну семантику: *з'ясувально-атрибутивні* та *з'ясувально-причинові* речення.

Дослідження показало, що синкретизм на рівні складнопідрядного з'ясувального речення зумовлюють декілька чинників.

Найпершим і найголовнішим показником, що детермінує синкретизм у таких конструкціях, є опорний компонент головної частини, а саме його синкретичне категорійне значення. У реченнях першого різновиду (з'ясувально-атрибутивних), а також частині речень другого різновиду (з'ясувально-причинових) – це іменник дієслівного походження (девербатив) або іменник, що має здатність до керування, як-от: *висновок, телеграма, пісня, гіпотеза* тощо. Вони належать до лексико-граматичного класу синкретичних (гібридних) слів [1: 16], які зберігають семантичний зв'язок з дієсловами та мають категорії, властиві іменникам. Поєднуючи диференційні ознаки дієслова та іменника, цей синкретичний компонент передбачає наявність атрибутивного поширювача, характерного для субстантива, й об'єктного, що вимагає дієслово (здатність керувати). Означена особливість опорного компонента головної частини досліджуваних утворень дає можливість поставити до нього два запитання – атрибутивне й об'єктне.

Спектр опорних компонентів, що поєднують головну частину з підрядною в конструкціях із з'ясувально-атрибутивним значенням, надзвичайно широкий. Основні семантичні групи цих девербативів уже були предметом вивчення багатьох синтаксистів, тому ми в своєму дослідженні спиратимемося саме на їхній доробок.

Найголовнішими є такі семантичні групи опорних девербативів, утворених від перехідних дієслів:

1) зі значенням мовлення, повідомлення, сприймання та передачі інформації (*заява, звістка, посвідка, твердження, чулка* тощо): *Війт читав офіційну заяву, що, мовляв, поляки б'ють німців та що їхня кіннота вдерлася в східну Прусію* (Л. Палій); *А мої люди привезли звістку, що у Мозирі й Турові на Білій Русі Януш Радзівіл вирізує селян, сотнями на палі садовить, вогню на поталу віддав села і міста* (Н. Рибак); *Батько тим часом дістав посвідку від знайомого лікаря, що, мовляв, у нього був серцевий удар і він лежав цілий час у ліжку* (Л. Палій); *Загальноприйнятим є твердження, що вирішальна роль належить мовній свідомості середнього покоління, тоді як у представників старшого покоління можуть зберігатися пережиткові елементи старих норм, а мовна практика молодшого покоління характеризується більшою кількістю інновацій* (А. Грищенко); *В селі кружляли чулки, що Львів німці збомбили* (Л. Палій);

2) зі значенням мислення (*гадка, думка, згадка* тощо): *Лякаюся самої лише думки, що Лариса може дізнатися чи бодай запідозрити, що я тут виробляв* (В. Слапчук). Девербатив *думка* є найпродуктивнішим у творенні таких речень, а решту слів, на жаль, нами зафіксовано не було, хоча можна передбачити вживання таких конструкцій: *І гадки не маю, що відбувається; Одна лише згадка, що скоро іспит, посилювала мої переживання;*

3) зі значенням відчуття та емоційного стану (*віра, відчуття, загроза* тощо): *Не полишає ні на мить відчуття, що переступив таємну межу, за котрою все частіше, все надовше та гарантованіше замикаються вуста і зникає бажання говорити* (В. Кашка); *Він мав не тільки муку, але й гордість, і віру, що краса повинна єднатися тільки з красою* (М. Стельмах); *Є загроза, що після війни з'явиться письменницька пошесть, особливо багато письменників з'явиться серед наших квартирантів, що наб'ють собі руку на картинах* (О. Довженко).

Серед конструкцій, які функціонують із синкретичною семантикою, в головній частині вживаються сполуки фразеологічного типу: *доходити висновку, прийти до висновку, мати думку, мати надію, мати підозру, спіймати на думці*, наприклад: *Григорій перевірів гвинтівку і дійшов висновку, що має добру рушницю* (І. Багряний); *Ще раніше В. Іконников прийшов до висновку, що Величко є з одного боку літописцем-компілятором, а з другого – автором ученого твору, що витвір його має характер вченої праці* (В. Соболь); *Маю думку, що треба негайно перейти Случ коронному військовій* (Н. Рибак); *Маємо надію, що йому як людині однієї віри з тим схизматом буде легше порозумітись* (Н. Рибак); *Маю підозру, що друкарська машинка у них відіграє роль вібратора* (В. Слапчук); *Мар'яна спіймала себе на думці, що увесь вечір більше слухає* (В. Гаман). Проте спостереження показують, що вирішальною для підрядної частини в таких побудовах є не вся фразеологічна сполука, а саме іменник у її структурі. Більшістю синтаксистів відмічено, що опорними компонентами головної частини складнопідрядного з'ясувального речення можуть бути фразеологічні звороти, але їхня семантика детально не аналізувалася [2: 192; 4: 472; 5: 498 та ін.].

Деякі лексичні одиниці вищеназваних семантичних груп не походять від дієслів, але зберігають здатність до керування (*висновок, версія, гіпотеза, проблема, свідомість, теорія, телеграма, щастя* тощо), тобто характеризуються дієслівними ознаками: *Висновок командира, що загін затримався через сутичку з ворогом, підтвердився* (Людина і політика. – 2001. – № 2); *Ж. Лакан, зокрема, поставив у центр психічної структури людського індивідуума його мову, а відтак висунув доволі оригінальну гіпотезу, що підсвідоме людини не має знакової системи* (Р. Яремко); *Мені важко од свідомості, що "Україна в огні" – це правда* (О. Довженко); *Відчиняю холодильник (щастя, що холодильники без замків)* (В. Слапчук). Конструкції з такими опорними словами є малопродуктивними в сучасній

українській мові, тому наша картотека не зафіксувала вживання всіх поданих опорних компонентів, але побудова їх цілком можлива: *Науковці висунули теорію, що існування затонулого острова, на якому жила та вела війну з римлянами єгипетська цариця Клеопатра, цілком можливе; Телеграма, що приїздить батько, прийшла вчасно.*

Можна висунути припущення, що приєднання з'ясувальної підрядної частини до таких іменників зумовлене випаданням проміжної підрядної частини типу (в якій говориться, в якій повідомляється): *Науковці висунули теорію, в якій говориться, що існування затонулого острова, на якому жила та вела війну з римлянами єгипетська цариця Клеопатра, цілком можливе; Телеграма, в якій повідомляється, що приїздить батько, прийшла вчасно* або пропуском предиката, який вимагає підрядної частини: *Відчиняю холодильника (щастя полягає в тому, що холодильники без замків).* У таких реченнях з'ясувальні відношення між частинами виступатимуть не первинними, а вторинними, утвореними на базі предикатних відношень між іменником і підрядною частиною.

Від опорного компонента в таких реченнях залежить і порядок розташування частин. Оскільки іменник передбачає наявність атрибутивного поширювача, то, як і в присубстантивно-атрибутивних складнопідрядних реченнях, опорним лексемам властиве обов'язкове постпозиційне підрядне поширення.

Як засвідчує матеріал, важливим фактором у побудові саме таких конструкцій є не лише опорний компонент – девербатив та іменник, що має здатність до керування, а й сполучний засіб, яким поєднуються їхні частини.

У всіх реченнях зафіксовано переважне вживання асемантичного сполучника *що*, функціонування інших сполучних засобів при цих опорних словах посилює атрибутивну семантику: *Б.М. Мозолевський пропонує версію, за якою середній ярус пекторалі передає підготовку скіфів до релігійних святкувань* (А. Сокульський) – *версію яку?*; *Переклад античних пам'яток висуває перед перекладачем низку питань, які не виникають при перекладі інших творів або мають там інше значення* (Р. Домбровський) – *питань яких?* Але більш глибокі дослідження цієї проблеми доводять, що засобами формально-граматичного зв'язку в синкретичних складнопідрядних з'ясувально-атрибутивних реченнях виступають усі сполучники, які властиві власне з'ясувальним реченням. Проте найуживанішим є сполучник *що*, а сполучні слова вносять у такі конструкції додаткові відтінки значень.

Другим структурно-семантичним різновидом синкретичних речень, як уже зазначалося, є конструкції, що характеризуються синтезом з'ясувального та причинового відтінків – *з'ясувально-причинові* речення.

Особливістю вияву цих синкретичних речень є наявність специфічної головної частини. Опорний компонент таких речень виражено:

1) дієсловами емоційного стану (*боятися, дивуватися, жалкувати, ображатися, переживати, радіти, скаржитися, стерегтися, сумніватися, турбуватися, хвалитися, шкодувати* тощо): *Вона боялася, що не зможе взяти себе в руки і прямо тут, у всіх на очах, кинеється Павлові на шию, припаде до грудей і заплаче від радості* (В. Кучер); *Леус побоювався, що трактористи не захочуть іти до Микити в бригаду* (Ю. Збанацький); *Григорій дивувався, чого в них таке ставлення до нього* (І. Багрянний); *Я жалкував, що мушу розчарувати хлопця* (Ю. Збанацький); *Ви не ображаєтесь, що ми так нахабно вдерлися до вашої кімнати?* (П. Загребельний); *Толя дуже переживає, що волосся в нього почало випадати* (Ю. Щербак); *Так, американці часто скаржаться, що араби підходять до них занадто близько при розмові* (Ф. Бацевич); *Ніхто вже не сумнівався, що в наступну хвилину проллється кров* (В. Малик); *Олена Миколаївна скучала за дочкою, турбувалася, як ідеться їй там у далекій Індії з тим нездоров'ям* (В. Єніна); *Мабуть, шкодуєш, що не зостався в госпіталі?* (О. Гончар);

2) прикметниками й предикативами (*винний, дивно, жаль* тощо): *Я не винна, що так сталося, товаришу капітан третього рангу* (В. Кучер); *І вам, звичайно, дивно, що я живий, – посміхнувся Чумак* (В. Єніна); *Максимові жаль стало, що вона вийшла* (К. Басенко).

Такі речення відрізняються не лише значеннєвим синкретизмом, а й структурним. Головною особливістю є те, що підрядна частина в них приєднується не до опорного слова головної частини, а до всієї головної частини, пор.: *Толя дуже переживає, що волосся в нього почало випадати* (Ю. Щербак) – *Толя дуже переживає у зв'язку з тим* → *що волосся в нього почало випадати.*

Малопродуктивністю відзначаються речення, у яких опорними є слова зі значенням емоційного стану, як-от: *радість, здивування, жаль, вина* тощо. У таких реченнях опорний іменник допускає роз'яснення в з'ясувальному й атрибутивному плані, а головна частина в цілому вказує на причину: *Не його вина, що мав успіх у жінок* (Л. Дмитерко) – *вина в чому?, вина яка?, не його вина через що? з якої причини?*

Розглянуті приклади підтверджують, що в усіх конструкціях засобами зв'язку виступають різні сполучники, але найпродуктивнішим залишається сполучник *що*.

Отже, у системі з'ясувальних складнопідрядних речень нерідко з'ясувальне значення ускладнюється додатковими відтінками. Найчастіше – це відтінки атрибутивного та причинового значень, засоби вираження яких формуються на ґрунті з'ясувальних відношень. Це дало нам підстави виокремити два основних різновиди з'ясувальних конструкцій, що мають синкретичну семантику: з'ясувально-атрибутивні та з'ясувально-причинові. Основним фактором, що зумовлює синкретизм у з'ясувальних конструкціях, виступає опорний компонент головної частини (девербатив або іменник, що має здатність до керування, або предикат з емоційним значенням), а саме його синкретичне категорійне значення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабайцева В.В. Переходные конструкции в синтаксисе. – Воронеж: Центральночерноземное книжное изд-во, 1967. – 392 с.
2. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. – М.: Наука, 1981. – Ч.3. – 225 с.
3. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища школа, 1988. – 167 с.
4. Русская грамматика: В 2-х т. / А. Брызгунова, К.В. Бабучан, В.А. Ицкович и др. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
5. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
6. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
7. Шитик Л.В. Явища синхронної перехідності в системі складного речення // Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення: Збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г.Р.Передерій. – Черкаси: Брама-Україна. – 2005. – С. 216–222.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Еліна Олійник – старший викладач кафедри української мови Бердянського державного педагогічного університету.
Наукові інтереси: функціональний синтаксис складного речення.

ОПИСАТЕЛЬНЫЕ ПРЕДИКАТЫ С ГЛАГОЛЬНЫМ КОМПОНЕНТОМ «ПРОИСХОДИТ» В СФЕРЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Ирина ОСТРЕЦОВА (Днепропетровск)

*Аналізуються описові предикати з дієслівним компонентом *происходит*, що функціонують у підмовах металургії та медицини; надається загальна характеристика описових предикатів, встановлюються особливості ОП з компонентом *происходит*, обґрунтовуються і визначаються семантичні типи досліджуваних предикатів.*

*The present article aims to analyze descriptive predicates with verbal component *происходит* in metallurgical and medical linguistic sub-systems of the Russian language. Descriptive predicates are generally characterized with a primary focus on establishing distinctive features of descriptive predicates with verbal component *происходит*. The article reports semantic types determination of descriptive predicates under analysis.*

Термин *описательные предикаты* введён в лингвистический обиход сравнительно недавно для обозначения двух групп описательных единиц с процессуальным значением: 1) *непредикативных конструкций* (далее ОП-1 – *И. О.*), состоящих из глагола и прямого или косвенного дополнения (*подвергать прокатке, обследованию; производит прокатку, обследование*) и 2) *предикативных конструкций* (далее ОП-2 – *И. О.*), состоящих из подлежащего и сказуемого (*идет прокатка, обследованию; происходит прокатка, обследование*). Традиционно в русистике исследовались описательные предикаты, построенные по модели ОП-1, вероятнее всего, потому, что они преобладают в поле ОП. Менее изучена и описана модель ОП-2, замеченная впервые М. В. Всеволодовой в 1989 году [2] и позднее введенная в научный оборот при классификации ОП со значением состояния человека в диссертации Канза Роже, защищенной под руководством В. А. Белошапковой [5]: *охватила тоска, овладела робость, одолела тоска* [6: 45].

Изучение литературы, посвященной избранной проблематике, свидетельствует, что ОП пронизывают языковую систему в целом: их легко можно найти и в научных текстах, и в повседневной речи, и в языке художественной литературы. Широкое распространение ОП в языках и, в частности, в русском, по мнению В. А. Кузьменковой, объясняется их уникальными свойствами, обусловленными их двучленной структурой – «глагол + имя». Благодаря данной структуре номинация оказывается сформирована «ступенчато», что предоставляет возможность синонимических и антонимических замен глагольного компонента, выдвигания именного компонента на разные синтаксические роли, возможность образования парадигматического ряда, центром которого является имя, и т. д. [6: 11].

Следует отметить, что описательные предикаты привлекают внимание ученых уже с XIX века; предметом интенсивного изучения они становятся с середины XX века в связи с решением теоретических вопросов фразеологии и синтаксиса. Одновременно на них обращают углубленное внимание и лингвисты-практики, преподающие русский язык как неродной, и в этих целях составляющие одноязычные словари глагольно-именных сочетаний русского языка [3; 4]. В наши дни

внимание лингвистов к описательным предикатам не только не падает, но и активизируется, сосредотачиваясь на раскрытии номинативного, когнитивного и коммуникативного потенциала этих единиц (история и различные аспекты изучения ОП рассмотрены нами в статье [8]).

Многообразие взглядов на природу описательных предикатов обусловило отчасти и тот факт, что они по-разному именуется в лингвистической литературе: лексикализованные сочетания (С. И. Ожегов), глагольно-именные фразеологические обороты (В. А. Козьменко), глагольно-именные сочетания (В. М. Дерibas, Е. М. Вольф, Э. И. Ефимова, В. В. Розанова), описательные глагольно-именные обороты (П. А. Лекант, Л. Н. Касьянова, Е. Н. Лагузова), глагольно-описательные выражения (А. П. Мордвилко), глагольно-именные перифрастические обороты (В. В. Похмельных), перифрастические устойчивые сочетания (Л. К. Жулинская) и т. д. (см. об этом: [8]). Мы используем термин *описательный предикат*, введенный в лингвистический оборот Р. Канза и уже получивший обоснование в работах Г. В. Макович [7], В. А. Кузьменковой [6] и др. лингвистов.

Вслед за В. А. Кузьменковой, определяющим критерием для отнесения той или иной единицы языка к ОП мы считаем фундаментальное свойство ОП – представлять одну (единую) понятийную единицу, что в то же время не означает ее изоморфности формальным синтаксическим единицам – членам предложения. На формальном уровне ОП-1 рассматривается как сказуемое + дополнение (прямое или косвенное), а ОП-2 – как сочетание подлежащего и сказуемого [6: 13].

Предметом изучения в настоящей статье являются описательные предикаты с глагольным компонентом *происходить*, функционирующие в научных текстах производственно-технического (подъязык металлургии) и естественно-научного (подъязык медицины) профиля и относящиеся к ОП-2. **Целью** исследования является общая характеристика избранных ОП и классификация их по семантическим типам. Корпус исследованных единиц включает 115 словоупотреблений для подъязыка металлургии и 272 – для подъязыка медицины, что свидетельствует о достаточно широкой представленности ОП с глаголом *происходить* в сфере специальной коммуникации.

Анализируемые единицы относятся к группе предикатов, «семантически тождественных» (по терминологии А. П. Мордвилко) соотносительному глаголу-корреляту (*происходит прошивка доньшика стакана > доньшико стакан прошивается; происходит повреждение мембраны > мембрана повреждается*). Факт наличия глагола-коррелята в языке отражает главное, сущностное свойство ОП, отмеченное нами выше, – представлять на денотативном уровне одну (единую) понятийную единицу. Это свойство определяет его семантическую целостность. В то же время следует отметить условность понятия «семантически тождественные». Подобные предикаты могут быть тождественными однословному глаголу в контексте только при одном условии – если глагол употреблен в том значении, которое «задействовано» в именном компоненте, выступающем как лексико-семантический вариант. Образованное имя (по сравнению с глаголом) сужает семантику, лишается многозначности, «отсекает» другие значения, оставляя лишь одно, релевантное в данном контексте.

Как уже было сказано, описательный предикат, построенный по модели ОП-2 (*происходит распад, волочение*), состоит из двух членов синтаксической структуры предложения: подлежащего и сказуемого, поэтому может выступать как самодостаточная структура, без объектных распространителей (*Прогрел гром. Разгорелся спор. Завязалась беседа*) [6, с. 15]. Однако в сфере научной коммуникации ОП с глагольным компонентом *происходить* всегда включен в распространенное предложение, эксплицирующее его связь с логическим субъектом, который занимает в синтаксической структуре предложения позицию родительного приименного: «...*между коническими сечениями валков происходит обжатие заготовки по диаметру*» – *заготовка обжимается*; «*На первом уровне, или уровне движения глазных яблок, происходит нормализация дыхания*» – *дыхание нормализуется*. Родительный приименный при заменах, как правило, становится именительным падежом и занимает позицию подлежащего.

Глагол *происходить* относится к группе глаголов эволютивного действия, выражающих процесс, развитие [1: 122] и в сфере специальной коммуникации характеризуется широкой абстрактной семантикой «иметь место, совершаться». ОП с глаголом *происходить* употребляются в составе ОП различной семантики. Чаще всего они представляют действие как саморазвертывающийся процесс, отодвигая на второй план мысль о субъекте-производителе и устранив субъект с центральных позиций [7: 26].

Конкретизация семантики рассматриваемых ОП, позволяющая выделить определенные семантические группы, т. е. провести семантическую классификацию ОП, в значительной мере определяется семантикой именного компонента, называющего конкретный тип действия или процесса и являющегося в описательных предикатах семантически ключевым. При выделении семантических групп ОП с компонентом *происходить* следует учитывать и однословные корреляты, в чистом виде эксплицирующие семантику описательного оборота.

Прежде всего рассматриваемые описательные предикаты можно разделить на ОП, репрезентирующие процессы и действия, не зависящие от активного внешнего воздействия,

совершаемого кем.-л. или чем.-л. (обозначим их как предикаты инактивных процессов и действий), и ОП, репрезентирующие действия, связанные с человеческой активностью и практикой (предикаты активного действия). Помимо этого в глагольной лексике выделяются предикаты состояния, предикаты отношения, которые не являются предметом рассмотрения в данной работе.

И в первой, и во второй подгруппе в зависимости от конечного результата действия или процесса можно выделить предикаты конструктивного действия / процесса и предикаты трансформативного действия / процесса.

Конструктивные процессы и действия приводят к появлению или созданию какого-либо нового качества, в том числе и материального предмета. В соответствии с этим в группе ОП инактивных процессов выделяются следующие подгруппы ОП с семантикой конструктивной направленности процесса, в результате которого:

1) появляется то, чего не было: а) в организме живого существа (человека): **происходит образование** (фолликулов, туберкулезных бугорков, мочи, иммунных комплексов, соединительной ткани и т. д.); **формирование** (шеечного канала, хорiona), **закладка** (сосудов у эмбриона человека); **оплодотворение** (яйцеклетки); **выработка** (иммунных тел, антител); б) в неживом предмете: **происходит возникновение** (зародышей в металле), **образование** (трещин);

2) выделяется что-л.: а) из организма или органов живого существа (человека): **происходит рождение** (плода, последа), **выделение** (содержимого из яйцеклетки); б) из неживой субстанции: **происходит выделение** (тепла), **потеря** (теплоты);

Единичные ОП с семантикой активного конструктивного действия зафиксированы в подязыке металлургии, где они обозначают появление нового (другого) объекта: **происходит смена** (валков); **формирование** (садов).

Описательные предикаты трансформативного действия / процесса, составляющие большинство в исследуемом поле, обозначают такие процессы и действия, в результате которых в объектах происходят разного рода изменения. Объекты при этом могут не терять своего качества, испытывая различные количественные изменения. Периферию группы составляют описательные предикаты деструктивного действия / процесса, когда степень изменения такова, что объект качественно изменяется, перестает существовать.

Описательные предикаты в зависимости от характера обозначаемых ими инактивных трансформативных процессов разделены на 15 семантических групп. В рассматриваемых нами сферах специальной коммуникации такие предикаты указывают на:

1) переход объекта из одного состояния в другое: **происходит изменение** (функций почек, физических свойств и т. д.); **возбуждение** (болевых рецепторов), **мутация** (клетки), **превращение** (аустенита), **развитие** (органов и систем, функциональных систем, нервных структур, постоянных зубов, жевательного аппарата, отека и т. д.), **обезуглероживание**, **окисление** (металла), **охлаждение** (металла), **остывание** (металла), **захолаживание** (слитков), **рекристаллизация** (металла), **упрочнение**;

2) изменение, коррекцию состояния, без перехода в другую стадию: **происходит активация** (свертывающей системы, ферментов), **блокада** (корешков, нервных окончаний), **выравнивание** (скоростей валков), **нормализация** (дыхания), **напряжение** (компенсаторных механизмов), **перераспределение** (мощности), **подавление** (защитных механизмов), **расслабление** (мышц), **релаксация** (напряжения), **углубление** (вдоха, торможения в коре головного мозга), **улучшение** (вентиляции легких); **стимуляция** (лейкоцитов), **угнетение** (тромбоцитопоза);

3) достижение объектом определенной стадии в своем развитии, состоянии: **происходит созревание** (фолликулов, функциональных систем плода); **раскрытие** (артериовенозных шунтов, шейки матки);

4) количественные изменения (размера, объема, каких-л. показателей, численности и т. д.), идущие в двух направлениях от условной середины шкалы:

а) в сторону увеличения: **происходит возрастание** (минутного объема сердца), **накопление** (веществ, липидов, азота, токсичных кислот; слитков), **отложение** (вторичного дентина, иммунных комплексов в тканях); **рост** (плода, зачатков плода, сосудов и т. д.), **нарастание** (поглощения энергии), **разрастание** (грануляционной ткани, десневого сосочка, трофобласта), **распространение** (воспалительного процесса), **растяжение** (кишечника), **расширение** (сосудов), **повышение** (температуры, внутриматочного давления, уровня амилазы и т. д.), **размножение** (трихомонад, анаэробов, эпителия), **увеличение** (поверхности, левого желудочка, массы матки, окружности грудной клетки и др.), **удлинение** (времени свертывания крови), **укрупнение** (зерен), **усиление** (кровоснабжения, рефракции), **учащение** (сердечного ритма), **утолщение** (стенки желчного пузыря);

б) в сторону уменьшения: **происходит задержка** (выделения жидкости, веществ), **замедление** (сердцебиения), **истончение** (эпителиального слоя), **редуцирование** (труб), **убыль** (массы, эмали), **уменьшение** (поперечного сечения; полости рта, объема кровотока, размеров печени), **утяжка** (шейки

изделия), *падение* (температуры), *понижение* (сопротивления), *снижение* (прочности, потребности в инсулине, резистентности организма и т. д.);

5) изменение формы и объема объекта, не связанное с количественными показателями: *происходит выбухание* (области протоков), *изменение* (диаметра); *деформация, деформирование; изгиб; искажение* (решетки); *коробление* (металла), *набухание* (хроматина), *отёк* (слоя эпителия), *расправление* (легких), *скручивание* (заготовки), *сплющивание* (металла); *сдавливание* (мозгового ствола, сосудов брыжейки), *сморщивание* (стенки желчного пузыря);

6) изменение консистенции объекта: *происходит свертывание* (крови), *разбавление* (крови), *ороговение* (эпителия); *размягчение* (дентина, внутреннего зева), *разрыхление* (суставных связок), *высушивание* (слизистых оболочек), *увлажнение* (слизистых оболочек);

7) изменение местоположения объекта: *происходит перемешивание* (слоев), *перемещение* (атомов; ядра одонтобласта), *смещение* (слоев, отломков, тканей щек), *сближение* (зон); *скольжение* (металла); *течение* (металла); *миграция* (нейтрофилов, лейкоцитов); *движение* (головки), *поворот* (головки), *сгибание* (головки); соскальзывание (перфоратора, щипцов);

8) исчезновение объекта: *происходит распад* (эпителия), *рассасывание* (помутнений хрусталика), *растворение* (органического вещества);

9) поглощение объекта: *происходит засасывание* (воздуха), *насыщение* (кислородом, организма анестетиками), *питание* (приводов), *пропитывание* (суставных связок);

10) соединение: *происходит налипание* (металла), *приваривание* (металла), *соприкосновение* (металла), *срачивание/сращение* (частиц, костных отломков); *синтез* (макроэргических соединений), *объединение* (родительских наборов хромосом), *соединение* (с лимфоцитами), *склеивание* (агглютинатов, эритроцитов), *спаивание* (кишок и сальника);

11) разделение: *происходит дробление* (зерна), *отрыв* (гильзы), *отслаивание* (слоев), *растрескивание* (слоя); *дифференциация* (клеток ацинусов), *деление* (bronхов на ветви); *расщепление* (веществ), *отделение* (плаценты); *отслойка* (плаценты), *отлом* (коронки зуба), *перелом* (зуба), *разделение* (околоплодных вод);

12) очищение объекта: *происходит самоочищение* (зубов), *процесс очищения* (раны), *очищение* (очага воспаления);

13) ухудшение состояния, качества объекта, его повреждение, нарушение его самого или его функций: *происходит дегенерация* (слизистой оболочки, хряща), *износ* (оправок); *истирание* (зубов), *нарушение* (процесса, функции органов, кровообращения, функционального состояния коры головного мозга, гомеостаза и т.д.); *обнажение* (пульпы), *вскрытие* (полости зуба); *внедрение* (одного участка кишки в другой); *закупорка* (просвета кишки, протока), *ущемление* (плаценты); *проникновение* (возбудителя), *инфицирование* (почек, полости матки, дыхательных путей и т. д.), *прорыв инфекции* (во внутреннюю среду), *заражение*.

В эту же подгруппу входят и описательные предикаты деструктивного действия / процесса, приводящего к исчезновению объекта: *происходит разрушение* (металла; клеток, бактерий, дентина, зубов и т. д.), *деформация* (клеток); *нагноение* (клетчатки, инфильтратов, желез).

14) возвращение объекта в прежнее состояние: *происходит восстановление* (эпидермиса, кожных покровов, тканей; окислов); *обновление* (поверхности; белкового компонента), *заживление; рубцевание* (язв);

15) взаимообмен, замещение, передачу: *происходит обмен* (жидкости, веществ), *передача* (возбудителя), *замещение* (тканей), *проникновение* (веществ).

Семантика описательных предикатов активного трансформативного действия / процесса включает в свой состав сему субъекта, производящего действие или инициирующего процесс, которая может быть выражена как эксплицитно, так и имплицитно, ср.: *происходит скольжение металла – металл скользит* (самопроизвольный процесс) и *происходит поворот рулона = рулон поворачивается = рулон поворачивают* (для совершения действия необходим субъект); *происходит продвижение плода = плод продвигается* (действие совершается субъектом, обозначенным род. приименным).

ОП активного трансформативного действия / процесса в свою очередь делятся на подгруппы в зависимости от конечного результата обозначаемого действия. Такие ОП указывают на:

1) улучшение качества объекта: *происходит залечивание* (дефектов),

2) очищение объекта: *происходит рафинирование* (металла);

3) изменение местоположения объекта: *происходит перемещение* (иглы), *подача* (заготовки); *продвижение* (плода);

4) соединение: *происходит сварка, процесс сварки* (металла), *соединение* (труб), *прошивка* (трубы);

5) возвращение прежних свойств объекта: *происходит восстановление* (калибров);

б) непреднамеренное нарушение целостности объекта: *происходит перфорация* (протока), *повреждение* (задней стенки влагалища, магистрального сосуда, почек, таза и т. д.), *разрыв* (матки, сухожилия, связок, сосудов и пр.);

7) удаление, исчезновение объекта: *происходит прерывание* (беременности), *удаление* (масла), *растворение* (окалины).

Исследование показало, что ядро поля описательных предикатов с глагольным компонентом *происходить* в сфере специальной коммуникации составляют многочисленные ОП инактивного трансформативного действия, которые представлены 15 семантическими подгруппами. К ним примыкают две подгруппы ОП инактивного конструктивного действия. ОП активного действия находятся на периферии исследуемого поля по своей численности и количеству выделенных подгрупп (единичные ОП активного конструктивного действия и 7 подгрупп ОП активного трансформативного действия чаще всего с единичной наполняемостью). Очевидно, такое положение в немалой степени обусловлено семантикой самого глагольного компонента, при котором возможны лишь такие именные компоненты, которые называют спонтанные, природные процессы изменения, развития, а именно: изменение каких-либо свойств объекта, его состояния, формы, объема, местоположения, определенные фазы процесса и т. д. Именной компонент в таких ОП чаще всего представлен отглагольным существительным широкой семантики, в свою очередь нуждающемся в конкретизаторе.

Дальнейшие перспективы исследования видятся нам в описании структуры и семантики именных компонентов, входящих в состав ОП, выявлении когнитивной основы корреляции ОП и однословных глаголов.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Васильева А. Н. Курс лекций по стилистике русского языка. Научный стиль речи. – М.: Рус. язык, 1976. – 188 с.
2. Всеволодова М. В. Вопросы коммуникативно-функционального описания синтаксического строя русского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 183 с.
3. Дерибас В.М. Устойчивые глагольно-именные сочетания русского языка: Словарь-справочник. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М., 1983.
4. Дерягина С. И. Учебный словарь глагольно-именных словосочетаний русского языка. – М.: МГУ, 1987.
5. Канза Р. Описательный способ выражения семантического предиката в современном русском языке (предикат со значением состояния человека): Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1991.
6. Кузьменкова В. А. Типология описательных предикатов и их аналогов в современном русском языке: Дис. ... канд. филол. наук / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2000. – 202 с.
7. Макович Г. В. Описательные предикаты со значением конкретного действия, поведения, когнитивно-познавательной и речевой деятельности в современном русском языке. – Челябинск: Челябинск гос. ун-т, 1995. – 148 с.
8. Острецова И. В. Место глагольно-именных сочетаний в системе русского языка // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство» / Відп. ред. Т. С. Пристайко. – Вип. 12. – Д., 2006. – С. 168–175.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Острецова – Національна металургійна академія України (м.Дніпропетровськ), кафедра перекладу та іноземних мов, викладач.

Наукові інтереси: термінологіка, описові предикати спеціальної сфери комунікації.

ЗВ'ЯЗОК ІМПЕРФЕКТИВНИХ ДІЄСЛІВ ТА ЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Катерина ПАНЧЕНКО (Львів, Україна)

У статті розглядаються контекстні умови реалізації значення майбутнього часу формою презенс, що виражений за допомогою імперфективних дієслів.

The contextual realization of the future meaning by the German present tense of the imperfective verbs is investigated in this paper.

Однією з актуальних проблем лінгвістики є вивчення становлення та розвитку функціонально-семантичних полів окремих мов. Особливий інтерес викликають питання взаємовпливів одиниць різних типів, випадки інтеграції засобів різних мовних рівнів для вираження однакової семантики. Часова форма дієслова не маркована ізолювано, така форма одночасно є носієм значення часу, способу, стану, особи та числа, а в слов'янських мовах ще й виду. Крім того, на граматичні значення впливають лексичне значення дієслова і його актантів, а також прагматичні фактори. В німецькій мові в силу своєї модальної маркованості форма Futur I (далі - FUT I) все рідше вживається для вираження майбутнього, і в системі часових форм її дедалі частіше позбавляють статусу темпоральної форми. Натомість форму Präsens (далі - PRÄS) називають її повноцінним заміном: „Німецький презенс ... може завжди замінити футур“ [11: 125]. PRÄS справді майже повністю витіснив FUT I зі сфери усного мовлення [5], однак FUT I і надалі залишається найспеціалізованішим мовним засобом для вираження майбутнього і протиставляється іншим темпоральним формам саме за ознакою «наступність відносно часу мовлення».

За цими ознаками саме FUT I є центром поля футуральності німецької мови [2: 247]. Дотепер не описано зв'язок імперфективної аспектуальності дієслів та значення майбутнього часу. Це завдання постає ускладненим тим, що в таких випадках інгерентна імперфективність дієслова не дозволяє чітко розмежувати значення теперішнього від значення майбутнього форми PRÄS.

Існування футурального презенса як окремої категорії [7], окремого значення («частное значение» [1]), синтагматичного значення [3], варіанта (Bedeutungsvariante [8]), як способу вживання (Verwendungsweise [12]) чи функції форми PRÄS визнане дослідниками не тільки німецької мови, але й інших мов [6]. Причина поширеності цього значення нефактичність, неможливість істинності майбутніх (по)дій на час мовлення з одного боку, та істинність на час мовлення як ознака форм теперішнього часу з іншого. Поширена думка, що навіть без підтримки обставин часу футуральний презенс позначає майбутні (по)дії такими, які вже почали відбуватися або ось-ось почнуть відбуватися. [9: 75 і далі]. Однак наше дослідження показує, що те саме дієслово в одному контексті може бути перфективним, а в іншому – імперфективним. А в умовах мінімального контексту часова перспектива дієслова у PRÄS дуже часто двозначна, напр.:

1. a. Презентна перспектива: *Er kommt. (Ich sehe es).*
- b. Футуральна перспектива: *Er kommt. (Ich hoffe es).*
- c. Невизначена перспектива: *Er kommt. (Ich weiß es).*

Аспектуальна семантика *kommen* зумовлена контекстом. Значення граничності дії, яку начебто самостійно позначає дієслово *kommen*, не більше ніж імплікація майбутнього стану (*gekommen*) *da sein* «прийти» і попереднього *gehen* «іти». Так само дії:

finden «знаходити/ знайти» імплікує і (*gefunden*) *haben* «знайти, мати»,
suchen «шукати»;

2. (*Er behauptet, hier liege nichts. Ich habe ihm gesagt, daß er mich durchlassen soll. Er sagt, sie hätten den ganzen Straßengraben und die Böschung abgesucht, und wenn da ein Dachs wäre, hätten sie ihn gefunden. Er war tot, verstehen Sie, er hat gezuckt, aber dann war er tot. «...» Er war tot, sagt sie. »Die lassen niemanden hin, niemanden.) Und wenn sie was finden (gefunden haben – К.П.), rufen sie im Museum an. Bestimmt rufen die an. Wenn nicht, müssen wir abends noch mal her oder nachmittags, wenn das hier vorbei ist, wenn sie das - weggeräumt haben.« (Schulze)*

• *erreichen* «досягати/ досягнути» імплікує і попереднє *wollen* «хотіти» і *beginnen* «починати» та наступне (*erreicht*) *haben/ besitzen* «досягнути, мати/ володіти».

2. *Mensche, wenn wir im Süden (Land zu kaufen – К.П.) anfangen und den*

51. «*Breitengrad erreichen*», *sagte die Existentialistin, als sie mit Mario vor der Karte stand, «die merken das und verkaufen nördlich davon kein Land mehr — was machen wir dann?» (Brussig)*

Ці дієслова позначають з одного боку самостійні дії, оскільки позначені окремою самостійною лексемою, а з іншого – несамостійні, оскільки є фазами попередніх і наступних дій і часто в українській або німецькій мові можуть бути виражені лише граматичними формами, напр. (←/→ - означають «імплікує»):

• *wachen* «не спати» (частка «не») ← *einschlafen* «засинати» → *schlafen* «спати» ← *aufwachen* «прокидатися» → *wachen* «не спати» (частка «не»);

• *geboren werden* (форма пасивного стану) «народжуватися» → *geboren sein* (форма пасивного стану) «народитися» = *leben* «жити» ← *sterben* «вмирати» → *gestorben sein* (форма інфінітива II) «померти» (доконаний вид).

Врахування лише імплікації попереднього стану (ліве плече «←») таких дієслів як *kommen* часто помилково призводить до класифікації їх як егресивних дієслів. Насправді ж такі дієслова називають серединний етап дії, перехід від одного стану до іншого (пор. термін *culmination* М. Моенса [10]), який може мислитися і як пунктуальний, і як тривалий. Лише ширший контекст дає можливість однозначно визначити контекстне аспектуальне значення дієслова і темпоральне значення PRÄS, а отже, на комунікативному/ текстовому рівні кваліфікувати дію як факт або процес. З цього огляду і справді, взяте ізольовано, *kommen* виявляє схильність до перфективності, однак кореневих дієслів, які прозоро імплікують попередній і наступний стан в німецькій мові дуже мало (*sterben, finden, kommen, treffen*), більшість їх знаходимо серед префіксальних дериватів починального та фінітивного РДД (*einschlafen, aufwachen, losrennen*). Так само імперфективність очевидно є там, де лексичне значення дієслова є позначенням стану, характеристики, відношення або статичної дії (*bleiben, dauern, warten, liegen, sein*). З огляду на нерегулярність реалізації аспектуальної семантики, відсутність опозицій рядів дієслів на парадигматичному рівні, ми стверджуємо, що семантична категорія аспектуальності реалізується в німецькій мові переважно контекстуально із взаємодії чинників різних рівнів (виняток – перфективні (імплікативні) дієслова і РДД та імперфективні (неімплікативні) дієслова стану, відношення та статичної дії). Схожу позицію займають зокрема такі вчені як С. Г. Андерссон [4] та К. Фабріціус-Ганзен [9], які стверджують, що більшість німецьких дієслів є нейтральними щодо аспектуальної характеристики. Ця проблема перегукується із труднощами при кваліфікації PRÄS як часової форми, а саме: чи можна на

основі синтагматичної поліфункціональності заперечувати граматичну природу форми. Це питання можна вирішити таким чином: в системі дієслівних темпоральних форм PRÄS протиставиться іншим формам за ознакою «теперішнє», тобто одночасність із часом мовлення – отже це і є його граматичне парадигматичне значення. Дієслова ж між собою опозицій не утворюють, говорити можна лише про тенденції. Тому чіткого поділу на перфективні та імперфективні бути не може. Вивчення цього протиставлення ми проводимо лише на контекстуальному рівні і це дозволяє виявити такі закономірності:

- Контекстуальна реалізація перфективності досягається (зокрема) формою презенса від дієслова, яке вже у формі інфінітива імплікує якийсь наступний стан, як ми бачили вище, та лексичного показника майбутнього часу або наступності. У формі PRÄS відбувається поєднання імплікації наступного стану із категоріальним значенням форми «теперішнє». Без підтримки контексту така форма постає двозначною (див приклад 1 с).

- Контекстуальна реалізація імперфективності можлива зокрема формою PRÄS від дієслів, які не імплікують жодного ані наступного, ані попереднього стану. PRÄS імплікативних дієслів, які вжиті як перехідні та неперехідні із лексичними показниками теперішнього та тривання, та від дієслів, вжитих як неперехідні із показниками місця чи способу дії стосується теперішнього.

4. *Ergibt gerade/ immer noch die Eintrittskarten aus. Sie malt. Da kommt er.*

- В імперфективному контексті вираження майбутнього є також можливим. Значення майбутнього в такому випадку сигналізують лише лексичні показники або ситуація.

5. *Im nächsten Augenblick sucht sie schon wieder nach ihrer Brille.*

Однак матеріал показує, що і там, де наявні лексичні показники майбутнього часу, не завжди йдеться про відмежовану від теперішнього майбутню дію. З іншого боку відсутність лексичного показника майбутнього при імперфективному дієслові не означає автоматично його презентну перспективу. Проведений аналіз дозволив виділити такі контексти вживання футурального презенса:

1. Контексти, що позначають ситуації ексклюзивного майбутнього

Речення із імперфективними (імплікативними) дієсловами (6; 7; 8; 9; 10; 11) із значенням ексклюзивного майбутнього, можуть бути вжиті ізольовано (6) у ситуативному контексті (7), у ширшому контексті (контексті) (8) з обставинами часу (9; 11) і без (10). Навіть у контексті із сильним протиставленням (8), де FUT I із значенням майбутнього (а) протиставлений PRÄS із значенням теперішнього (b, c), форма PRÄS (d) виражає дії **відмежовані від часу мовлення**. У таких випадках відбувається перфективація значення дієслова:

6. *Die Fortsetzung folgt.*

7. *(Kann ich dir Tee machen?) Trinkst du einen mit? (Schulze)*

8. *Wird er nun trommeln (a), oder kann (b) er nicht trommeln, oder darf (c) er nicht trommeln, entweder er trommelt (d), oder er ist kein echter Jesus, eher ist Oskar ein echter Jesus als der, falls er nicht doch noch trommelt. (Grass)*

9. *Jetzt suchst du dir ne anständige Stellung, nicht irgendein Schauerchen, oder ich koch nicht mehr für dich. (Grass)*

10. *Franziska: «Komm bitte morgen abend zu unserer Gruppe. Die andern freuen sich auf dich». ... Die Frau: »Stefan bleibt in letzter Zeit abends nicht gern allein. ... Franziska sagte nach einer Pause: »Versuch trotzdem, morgen zu kommen...« (Handke)*

11. *Beyer lehnt sich zurück. Einen Moment treffen sich ihre Blicke... Pit reicht ihr (der Sekretärin – K.P.) das Kuvert und dreht sich um. «Und worüber reden wir jetzt, Mister Beyer?» (Schulze)*

а) У (6) дієслово хоч і має імперфективне значення, сигналізує перерву, наприклад фільму, і те, що продовження буде через якийсь певний час у майбутньому. Відповідно розчленованість теперішнього (SZ (час мовлення)=BZ (вторинний час відліку)) і майбутнього (AZ (час дії)) очевидна. б) Приклад (7) із імперфективним дієсловом «trinken» доцільно також інтерпретувати як речення у плані майбутнього. Очевидною є роль ситуативного контексту - ситуація питання-запрошення (SZ=BZ) передбачає віднесеність часу дії (AZ) до майбутнього і неможливість навіть часткової віднесеності до теперішнього.

с) Приклади (8, 9) ілюструють вживання імперфективних дієслів «trommeln» і «suchen» і об'єднані значенням ультимативності висловлювання. Мовець у прикладах (8, 9) ставить певну вимогу до третьої чи другої особи, що у (8) виражено розділовим сполучником (alternative Konjunktion) «entweder... oder...». У (9) перша частина цього сполучника пропущена, замість нього стоїть дейктичний прислівник часу «jetzt», який має референтом час мовлення (SZ=BZ). Але презентна перспектива (SZ=BZ=AZ) і тут неможлива, оскільки зі змісту речення випливає, що Герберт не шукає роботу на час мовлення (SZ=BZ), до цього його змушує мати. Отже і тут час пошуків Герберта (AZ) також поза межами часу мовлення матері (SZ=BZ). Однак цю картину дещо модифікує «jetzt», який позначає інтервал, що об'єднує час мовлення і час дії (час пошуків). Але інтервал «jetzt» належить інтервалові (SZ=BZ) частково, перехресуючись із ним лише своєю лівою межею. Насправді, замість «jetzt» у цьому контексті без жодних змін смислу можна вжити «ab jetzt», який чіткіше позначає відмежованість теперішнього від

майбутнього. Ще один доказом футуральної перспективи є те, що «suchen» позначає процес, який очевидно не може відбутися у період «jetzt», а вимагає більшого інтервалу, «jetzt» називає лише його початок.

d) У прикладі (10) Франціска запрошує Жінку завітати до них наступного дня. PRÄS сигналізує, що її можливий майбутній прихід вже, у теперішньому тішить інших членів групи, а прийменник «auf» вказує на неодночасність дій (AZ1→AZ2), виражених у пропозиціях «жінки радіти» (AZ1) та «Жінка приходити» (AZ2). Однак запрошення Жінка ще не прийняла і про прихід нікого не інформувала, тому «freuen» не може стосуватися часу мовлення (SZ≠AZ1), її прихід не остаточний, і, як виявляється в ході розмови, вона не прийде. Тому доцільно інтерпретувати це речення так: на час мовлення (SZ) інші ще не знають, чи прийде Жінка, чи ні. Якщо вона погодиться, Франціска розповість їм і вони радітимуть її майбутньому приході (SZ→AZ1(→AZ2)).

e) Як у прикладі (11) значення ексклюзивного майбутнього може бути виражене у контексті із імперфективним дієсловом, обставиною часу у питальному реченні.

f) Часом визначити часову перспективу без врахування ширшого контексту неможливо:

12. *Damit hilfst du ihm nicht. (Du mußt dich um Arbeit kümmern. Du kannst nicht zu Hause hocken und auf Ernst aufpassen. Außerdem wird ers gar nicht wollen, und Tino kommt dann überhaupt nicht mehr).* (Schulze)

Ізольовано вжите речення із «helfen» дозволяє тлумачити його як у плані актуального теперішнього, так і у плані майбутнього. Лише ширший контекст, а саме висловлене бажання Мартіна перевезти психічно неврівноваженого вітчима до себе додому дозволяє однозначно перенести дію виражену PRÄS за межі теперішнього у майбутнє.

2. Контексти, що позначають ситуації контактного майбутнього

В імперфективному контексті футуральний презенс позначає єдиний необмежений інтервал, якому належать SZ=BZ=AZ як єдність мовця, слухача і (події, як у прикладі (13):

13. *Also. Wie lange spielen wir hier noch, hm?* (Schulze)

14. *(Als ich an der Scholz vorbeigehe, hält sie mir das Fahrtenbuch hin, auf dem die Renaultschlüssel und ein Zettel liegen: 17.00 Uhr Bertram - Adresse, Telefon und zwei Ausrufezeichen. »Er weiß, daß es später wird«, sagt sie.)*

»Er wartet.« (Schulze)

15. *Wer weiß, Eddi, ob wir uns in zwei Jahren noch lieben?* (Schulze)

16. *Die Werft bleibt bis zur Jahreswende in Betrieb.* [8: 511]

17. *(«Keine Panik», sagte Ingfried, «der will bestimmt weitertrommeln.) Ich kümme mich darum».*

У прикладах (13; 14; 15; 16; 17) нерозчленованість теперішнього-майбутнього (SZ=BZ=AZ) сигналізують контекст (котекст) (14; 15) і обставини часу (13; 15; 16), виражені прийменниковими конструкціями (15; 16) та часткою *noch* (13; 15), а також лексичне значення імперфективних дієслів.

a) У (14) значення дії, що триває у теперішньому передає форма PRÄS, а тривання її у майбутньому впливає із значення «warten» - Бертрам чекає і буде чекати – та із змісту попереднього речення: Денні не прийде на 17 год, а прийде пізніше.

b) У прикладі (15) любов між чоловіком і жінкою існує зараз, і можливо існуватиме через два роки, цей смисл посилює частка «noch». Тут PRÄS позначає якийсь часовий континуум, який простягається із теперішнього у майбутнє.

c) У (16) лексичне значення дієслова «bleiben» наперед визначає його тривалість, яка підсилена обставиною «bis zur Jahreswende» простягається із теперішнього у майбутнє.

d) Час дії «stillhalten», як і «spielen» у (18=13) і в теперішньому, і в майбутньому.

18. *Also. Wie lange spielen wir hier noch, hm?* (Schulze)

19. *Die Not im Osten - wie lange hält das Volk noch still?* (Schulze)

Для часової інтерпретації речень типу (13; 14) визначальною виявляється роль частки «noch», саме вона імплікує тривання дії за межами теперішнього. Її відсутність мала б унеможливити значення теперішнього-майбутнього:

19a. *Also. Wie lange spielen wir hier, hm?*

Однак завдяки тому, що речення (19a) **питальне**, його можна інтерпретувати як (19).

e) Приклади типу (17; 19; 19a) імплікують наявне у теперішньому **рішення** здійснити дію, власне дія буде відбуватися у майбутньому. Такий вид нерозчленованості теперішнього-майбутнього досягається у контексті простого речення із присудком у формі I особи від дієслів контрольованої дії із агентивним суб'єктом типу, як імперфективних, так і перфективних.

3. Контексти із ситуаціями невизначеної темпоральної характеристики

Однак бувають випадки, коли навіть ширший контекст не допускає однозначної інтерпретації.

20. *Jenny jedenfalls hatte Hunger. Sie öffnete den Kühlschrank und rief: »Wann ißt du das alles?« Ihre Hand lag auf dem Rost des Faches, das sie gerade inspizierte.* (Schulze)

Речення (20) можна тлумачити як у плані розширеного теперішнього, так і у плані майбутнього. Дженні прийшла у гості до подруги відкриває холодильник і, здивована тим, скільки у ньому харчів, цікавиться, коли Лідія все це з'їсть. Але можливо, Дженні цікавиться тим, коли Лідія встигає споживати такі кількості взагалі, оскільки буває у неї часто, а за їжею її ще не заставала. Таку інтерпретацію контекст дозволяє, оскільки Дженні – сусідка Лідії і часто приходиться до неї. І навіть того дня уже раз у неї була:

20a. *Gegen elf standen Jenny und Maik da. ... Ich habe ihren Schlüssel. Sie teilen sich die Zweieinhalbzimmerwohnung eine Etage tiefer mit Alex und Jan. Am Nachmittag kam dann Jenny allein. Vor einer halben Stunde ist sie verschwunden... Natürlich freue ich mich, daß sie mich besuchen. Theoretisch könnte ich ihre Mutter sein. Manchmal sind wir auch eine Art Familie. Sie merken nur nicht, wenn sie beginnen, anstrengend zu werden. Sie glauben, daß sie sich um mich kümmern müssen, weil ich einsam bin.* (Schulze)

Двозначним є також темпоральний контекст у прикладі (21):

21. *Ich kann nicht mal im Bett schlafen, aber er macht selbst auf so einem Stuhl sein Nickerchen. Vor allem im Nacken und in den Schultern wird ers spüren und nachts wach liegen wie ich, Musik hören, sich über das Blinklicht wundern und sich fragen, was es zu bedeuten hat. Vielleicht wirkt es ja auch beruhigend.* (Schulze)

Останнє речення можна як і у (20) інтерпретувати як у плані розширеного або некваліфікованого теперішнього – можливо мигтіння світла має взагалі заспокійливий ефект, так і у плані майбутнього – можливо мигтіння вплине заспокійливо на сусіда навпроти. Очевидно, попередній контекст дає певний стимул для інтерпретації (21) у площині майбутнього. Можна вважати, що імперфективне (неімплікативне) «*wirken*» (імперфективним «*wirken*» вважаємо тому, що у цьому контексті воно вжите як неперехідне дієслово без прийменникового додатка, замість перфективного «*wirken auf Akk*») під впливом контексту перетворюється на перфективне. На користь такої інтерпретації свідчить також наявність у контексті модального слова «*vielleicht*», яке «послаблює» достовірність майбутнього, виражену формою PRÄS. У (20) «*alles*» як прямиий додаток при імперфективному дієслові перфективує «*essen*» і спричиняє віднесення дії у майбутнє.

22. *Stephan durfte auf Anraten Tante Kauers nicht mehr in ihren Kindergarten. ...*

Jan Bronski, der seinen Stephan gleichfalls nach Ostern in die polnische Volksschule schicken wollte, ließ sich davon nicht abraten, wiederholte meiner Mama und Matzerath immer wieder: Er sei Beamter in polnischen Diensten. Für korrekte Arbeit auf der Polnischen Post bezahle der polnische Staat ihn korrekt. Schließlich sei er Pole und Hedwig werde es auch, sobald der Antrag genehmigt. Zudem lerne ein aufgewecktes und überdurchschnittlich begabtes Kind wie Stephan die deutsche Sprache im Elternhaus...

У прикладі (22) форма умовного способу «*lerne*», вжита для передачі непрямої мови, також дозволяє обидві інтерпретації. Передумови для цього такі: батько Штефана – поляк і наполягає на польській школі, а мама – німкеня і з нею Штефан розмовляє німецькою, отож батько відмовляється посилати Штефана до німецької школи, пояснюючи це тим, що Штефан і так **вчить** (процес у теперішньому) або **вивчить** (факт у майбутньому) її дома. Якщо ж вважати імперфективність «*lernen*» вирішальним чинником, тоді цей приклад можна віднести до тих, які стосуються плану теперішнього.

Унаслідок проведеного дослідження доходимо до таких висновків:

1. Оскільки імперфективна контекстна аспектуальність впливає на темпоральне значенням форми PRÄS, виявлення умов реалізації імперфективної аспектуальності у контекстах із цією формою виявляється одним із центральних завдань дослідження.

2. Нестабільність аспектуальної характеристики дієслів спонукає до використання інших засобів для передачі аспектуальних, зокрема імперфективних значень.

3. Вираження значення майбутнього реалізується неімплікативними дієсловами у PRÄS у поєднанні із лексичними показниками майбутнього часу та наступності.

5. Імперфективні контексти із значенням майбутньої дії виражають її як відокремлену від теперішнього, так і невідокремлену від теперішнього. Сюди належать контексти із неімплікативними дієсловами дії (*wirken, warten, klopfen, trommeln*), стану (*bleiben, frei sein,*), відношення (*enthalten, wiegen, messen, kosten, bestehen aus*) та характеристики (*dauern, schmecken*), а також речення із модальними дієсловами (*können, müssen*) і формами теперішнього часу пасивного стану (*wird begonnen, wird gekauft*).

6. Незначну частину випадків (8 %) становлять контексти із неімплікативними дієсловами, які дозволяють обидві темпоральні інтерпретації. Сприятливим контекстом виявляються речення без лексичних показників часу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жеребков В.А. Грамматическая категория времени в системе немецкого языка: Автореф. дисс... д-ра филол. наук: 10.663 / Ленинградский ордена трудового красного знамени гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена. – Л., 1972. – 40 с.

2. Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры / РАН; Институт лингвистических исследований. – СПб.: Наука, 2005. – 478с.

3. Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике. – М.: Высшая школа, 1970. – 206 с.

4. Andersson S. Die Kategorien Aspekt und Aktionsart im Russischen und Deutschen. (Studia Germanistica Upsaliensia.) Uppsala. – 1972.

5. Brons-Albert R. Die Bezeichnung von Zukünftigem in der gesprochenen deutschen Standardsprache. Tübingen: Narr, 1982. – 144 S.
6. Comrie B. Tense. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press. – 1985.
7. Dieling K. Kempter F. Die Tempora. Leipzig. – 1983.
8. Duden. Die Grammatik. – Mannheim. Leipzig. Wien. Zürich: Dudenverlag, 2006. – 1343 S.
9. Fabricius-Hansen K. Tempus fugit: Über die Interpretation temporaler Strukturen im Deutschen. Düsseldorf: Schwann. – 1986.
10. Moens M., Steedman M. Temporal Ontology and Temporal Reference // Computational Linguistics. – 1988. – № 14. – P. 15-28.
11. Thieroff R. Das finite Verb im Deutschen: Tempus-Modus-Distanz. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1992.
12. Schulz D., Griesbach H. Grammatik der deutschen Sprache. – München. – 1965.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Панченко – аспірант кафедри німецької філології ЛНУ ім. І. Франка.
Наукові інтереси: функціональна граматики німецької та української мов.

**СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТИВ ІЗ
 МУЛЬТИПЛІКАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Ірина ПШЕНИЧНА (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено виокремленню основних лексико-семантичних груп дієслів, здатних утворювати мультиплікативну множинність ситуацій, та аналізу основних закономірностей вираження ними плюрального значення.

The article is devoted to determining of the main lexico-semantic groups of verbs, which can make multiplicative plurality of situations, and to analysis of the ways of representing plural meaning by them.

Категорія кількості в системі українського дієслова репрезентована кількома квантифікаційними значеннями, основними з-поміж яких, на думку дослідників В.С.Храковського та І.Б.Долиніної, є дистрибутивне, ітеративне, мультиплікативне [4; 6]. Останнього, тобто здатності позначати ситуацію, що сприймається як єдиний, хоча й роздібнений процес, який відбувається протягом нерозкладного на „моменти” „періоду”, може набувати не весь арсенал предикатних знаків – центральних синтаксем у семантично елементарному простому реченні, представлених у мові, а лише окремі з них, які містять у собі сему „недискретність у часі, проте структурованість на певні одиниці”, що є архісемою для лексико-семантичного поля мультиплікативності.

Метою дослідження є аналіз можливостей дієслів різних лексико-семантичних груп виражати мультиплікативне значення. Реалізація цієї мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) визначити основні лексико-семантичні групи дієслів, здатних утворювати мультиплікативну множинність ситуацій; 2) з’ясувати основні закономірності репрезентації дієслівними лексемами мультиплікативної семантики.

Виходячи із семантичної класифікації предикатів, запропонованої українським мовознавцем І.Р.Вихованцем [3: 137-138], ядро мультиплікативних предикатних синтаксем складатимуть предикати дії, оскільки певну діяльність, яку вони характеризують, можна структурувати на окремі одиниці – акти, які, однак, не є виразниками дії в певному обсязі, а паузи між ними настільки несуттєві, що дія є єдиним, хоч і складним процесом. Периферію мультиплікативних предикатних синтаксем утворюватимуть предикати процесів, які, будучи пов’язані зі змінами станів або інших ознак предмета, тобто вказуючи на динамічні ситуації, є практично матеріально й мисленнєво нерозкладними, та предикати стану й якості, що позначають відповідно тимчасові й постійні, проте статальні характеристики предмета. Отже, категорійною семою, чи класею, для предикатних знаків із мультиплікативною семантикою є саме дія, а не ознака чи стан.

Дослідники семантичних класів дієслівної плюральності (ті ж І.Б.Долиніна, В.С.Храковський) співвідносять мультиплікатив передусім із значенням багатоактності дії, яке лінгвістами трактується по-різному: як „особливий семантичний тип” [1: 269], „особливий семантичний клас дієслів” [7: 97], „семантично споріднений лексико-морфологічний розряд дієслів” [5: 230], „семантичне групування дієслів за типом протікання дії” [2: 11]. Ґрунтуючись на класифікації багатоактних дієслів за їхньою семантикою, автором якої є В.М.Яковлев [7: 102-104], можна виокремити кілька основних лексико-семантичних груп мультиплікативних предикатів, які містять у своєму значенні диференційні семи „звучання”, „конкретна фізична дія”, „рух”, „фізичне явище”. Ці тематичні групи є також семантично розкладними.

У межах першої можна виділити предикати, які позначають дію істоти, що породжує звук за допомогою спеціальних органів, та які називають дію, що супроводжується звуком, тобто диференційною семою для цих складників лексико-семантичної групи є „наявність/ відсутність істоти – породжувача дії”. З-поміж лексем першої підгрупи можна диференціювати предикати на позначення дії, породжуваної людиною (*айкати, ойкати, асакати, егекати, гикати, кашляти, бухикати* тощо); твариною (*муркотати, скавучати, кувікати, дзяквати, нявчати* і т.д.); птахом (*тьохкати, каркати, скрекотати, ячати, телготати, підпадьомкати, цвірінькати* і под.). Однак ці підгрупи є відносно автономними, що засвідчується багатозначними словами, які різними своїми значеннями входять до

різних підгруп. Наприклад, лексема „валувати”, маючи потенційно мультиплікативну семантику „невгамовно гавкати”, що реалізується, скажімо, в реченні *За стінами вітряка в селі, валували собаки* (М. Коцюбинський), належить до однієї підгрупи з інтегральною семою „тварина – породжувач звуку”, а лексема „гавкати”, семантика якої уможлиблює її реалізацію в таких двох різнопланових ситуаціях, як *Веселий песик, їхній компаньйон, на поїзд гавкав з радісним презирством* (М. Рильський) та *Гармати гавкають округ, горить довкола ліс* (А. Головка), належить до різних підгруп, оскільки в першій ситуації звук породжує істота, а в другій – неістота. Але якщо лексема „гавкати”, будучи моносемічною, виявляє різні відтінки в рамках одного свого лексичного значення, то, наприклад, дієслово „іржати” прямим значенням „кричати (про коня)” належить до однієї лексико-семантичної підгрупи, а переносим „голосно, нестримно сміятися, реготатися” – до іншої (пор.: *Кони сердито іржуть* (М. Коцюбинський) та *...Усі бачать, як вона [жінка] до чужих чоловіків ірже* (Г. Тютюнник)). Причому закономірним є те, що предикат із переносним значенням, що утворюється на базі прямого, яке належить до лексико-семантичного поля мультиплікативності, також може репрезентувати в реченні множинну ситуацію. Крім „іржати”, з-поміж лексем першої лексико-семантичної групи це такі, як „пирхати” (*Він пирхає, спльвєє щось солоне і відхаркує з легенів пісок* (Ю. Смолич) і *Йшов Іван Антонович повагом, невдоволено буркочучи й пирхаючи собі в бороду* (Ю. Смолич)), „пищати” (*В сінях згасили світло, дівки дико пищали, а парубки душилися від сміху* (М. Коцюбинський) і *Його перо [...] бігало на папері, пищало, скрипіло, цвірчало...* (І. Нечуй-Левицький)), „бренькати” (*Тонко бренькало скло в котрійсь шибці* (Я. Гримайло) і *Хтось бренькав на балалайці* (А. Шиян)), „гелготіти” (*А по дворах розпачливо кудкудакали кури, гелготіли гуси* (З. Тулуб) і *На тім кінці столу жінки голосно гелготіли* (А. Головка)) і т. ін. Частина дієслівних лексем, навпаки, лише у вторинному (переносному) значенні виявляють потенціал передавати мультиплікативну семантику, як-от дієслово „брехати”, яке в другому значенні є синонімічним до „гавкати”: *На селі було тихо. Тільки десь на далекому кутку сонно брехав собака* (О. Донченко), або „гвалтувати”, що входить своїм третім значенням „шалено, несамовито гавкати, валувати” до того самого синонімічного ряду: *Собаки гвалтують всю ніч по селу* (І. Нехода). Проте, незважаючи на ці нюанси, що виявляються у вираженні мультиплікатива, усі лексеми першої лексико-семантичної групи об’єднуються семою, зафіксованою в тлумачному словнику й повторюваною під час пояснення практичного кожного лексичного значення у вигляді „видавати/ утворювати/ викликати одноманітні (дрижачі, різкі, уривчасті, глухі, сильні, протяжні, гучні, передзвінки, булькаючі тощо) звуки (шум, грюк, стук, гуркіт і под.)”.

Мультиплікативні предикати, які називають дію, що супроводжується звуком, відрізняються семантично від тих, що позначають дію істоти, яка породжує звук, тим, що передбачають наявність певного знаряддя виконання дії, що можна кваліфікувати як ймовірнісну, чи потенційну, сему. У статтях тлумачного словника це виявляється у формулюваннях на зразок „створювати (різні за характеристикою) звуки, діючи чимось на щось”, наприклад: „бряжчати” – це „викликати дзвенячі звуки, вдаряючи по металевих і т.ін. предметах або трусячи ними”, „дзенькати” – „викликати короткі дзвінки звуки по металу, склу і т.ін.”, „дзвонити” – „викликати звуки, ударяючи в дзвін, калатаючи дзвінком або б’ючи по деяких предметах” і под. У певному контексті ця сема може реалізуватися або бути експліцитно невираженою. Крім того, на відміну від предикатів, що позначають дію істоти, яка породжує звук, деякі лексеми цієї підгрупи можуть передавати ознаку не лише часової, але й просторової розчленованості дії, наприклад, множинну ситуацію, репрезентовану в реченні *Галина Яківна.. гримала на плиті комфорками* (О. Гурейв)”, можна інтерпретувати як таку, де Галина Яківна, ставлячи або прибираючи з комфорок каструлі чи інший посуд, тобто раз у раз діючи на них, створювала певні звуки. Звідси, лексема „гримати” в певному контексті (бо, приміром, у реченні *За горою десь гримали гармати* ознака просторової дискретності, вираженої мультиплікативним предикатом, відсутня), окрім семи „звучання”, може мати частково сему „конкретна фізична дія”, що ще раз засвідчує деяку умовність поділу дієслів із мультиплікативним значенням на лексико-семантичні групи.

Предикати другої лексико-семантичної групи з інтегральною семою „конкретна фізична дія” в повному обсязі виявляють ознаку темпоральної й локальної дискретності дії. Остання виявляється в розкритті лексичних значень у тлумачному словнику непослідовно, зазвичай за допомогою формулювань на зразок „з боку на бік”, „з місця на місце” і под., напр.: „рватись” – „кидатися з боку на бік, метатися” (*...Не дуже вгамовалась Леся од такого розважання: рвалась, кричала, здіймала до неба руки* (П. Куліш)); „виляти” – „махати, рухати чимось з боку на бік” (*Шарко виляв хвостом у реп’яхах* (П. Панч)); „гойдати” – „приводити що-небудь у рух зі сторону в сторону або зверху вниз” (*Груба Берчиха гойдала дитину в колісці і плела панчохо* (М. Коцюбинський)); „вертіти” – „рухати, повертати в різні боки” (*Стриба Рячко, вертить хвостом, неначе помелом* (П. Гулак-Артемівський)) тощо.

Закономірним у вираженні предикатами мультиплікативної семантики є те, що якщо лексема своїм значенням, яке надає їй здатності утворювати мультиплікативний тип множинності ситуацій, входить до певного синонімічного ряду, то й решта синонімів мають такий потенціал. У межах вищезазначених лексико-семантичних груп можна виокремити кілька тісно пов’язаних семантичних об’єднань, тобто синонімічних рядів і пар. Наприклад, з-поміж предикатів на позначення семи "звучання" цію закономірність ілюструють лексеми „іржати”, „гиготати”, „гиготіти” (абсолютні синоніми); „дзичжати”,

„дзуміти”, „дзинчати”, „дзизкати” (усі повні, крім останнього, який, включаючи до своєї семантики диференційну сему руху („швидко проноситись, пролітати з дзижчанням”), є ідеографічним); „гавкати”, „рявкати”, „брехати”, „валувати”, „гвалтувати”, „дзвякати”, „дзьяволити”, „дзьявкотіти” (перші три – абсолютні, лексема „дзвякати” містить диференційну сему „виконавець дії – маленька собака”, решта – градуальну сему, тобто передають вищий ступінь вияву дії); „дзвеніти”, „дзвонити”, „брязкати”, „брязчати”, „бриньчати”, „дзвякати”, „дзенькати”, „бренькати”, „дзеленчати”, „дзеленькати”, „дзвенькотіти”, „дзенькотіти”, „дзенькотати”, „бренькотіти”, „бренькотати”, „дзеленькотіти”, „дзеленькотати”, „дзоркати”, об’єднані семою „звучання металевих предметів”. Із-поміж синонімічних рядів, що входять до складу лексико-семантичної групи з диференційною семою „конкретна фізична дія”, можна виділити лексичні одиниці із спільною семантикою „завдавати побиття”: „бити”, „молотити”, „колотити”, „піжити”, „гилити”, „гепати”, „гатити”, „гамселити”, „голомшити”, „дубасити”, „дукопелити”, „лупити”, „лупцювати”, „репіжити”, „періщити”, „мотлошити”, „можкати”, „калатати”, „кулачити”, „буцати”, „буцкати” (останні три відрізняються від першого семантично, оскільки містять у своєму значенні знаряддя дії – „бити рогами”, „кулаками”; решта, на відміну від „бити”, є стилістично маркованими, а деякі з них мають у складі свого лексичного значення градуальну сему, наприклад, „репіжити” – „дуже сильно бити”); „їсти дзьобом”: „клювати”, „дзьобати”, „кнюкати” (вживається рідко); „дзьобати” (діалектне); „піддавати когось/ щось ритмічному рухові”: „коливати”, „гойдати”, „колихати”, „колисати”, „качати”; „покривати шаром чогось рідкого або жирного”: „мазати”, „мастити”, „шмарувати”, „ялозити”, „мазюкати” (останні три мають зневажливий відтінок) тощо.

На відміну від предикатів конкретної фізичної дії, де просторова розчленованість дії має місце в межах загального значення „приводити певними діями щось в рух”, мультиплікативні предикати лексико-семантичної групи з інтегральною семою „рух” виявляють цю ознаку в спільній семантиці „рухатися в певний спосіб”, наприклад: „пурхати” – „легко перелітати з місця на місце” (*Черкаючи крильцями, пурхали в гілках пташенята* (Марко Вовчок)), „кульгати” – „шкандибати, маючи укорочену або хвору ногу” (*Біла візничова кобила помітно кульгала* (М. Коцюбинський)), „плигати” – „робити стрибки; переміщуватися стрибками” (*Жаби годі вже мовчать, Плигають сміло і кричать* (Л. Глібов)) тощо. У зв’язку з цим до цієї лексико-семантичної групи належатимуть і деякі похідні лексеми, утворені за допомогою постфікса **-ся** від одиниць тематичної групи з інтегральною семою „конкретна фізична дія”; як-от: „коливатися” (*Дим коливався й закручувався і плив угору* (Ю. Яновський)), „качатися” (*Грім гоготав на весь світ, качались стіни хати* (Панас Мирний)), „вертітися” (*На ніжці курячій стояла Та хатка... І вся вертілася кругом* (І. Котляревський)) і под. Загалом ця лексико-семантична група, як і та, що об’єднує в собі лексеми із спільним значенням „фізичне явище”, є нечисленною, оскільки такі дії рідко можуть виявлятися у вигляді ланцюжка частин одного періоду.

Мультиплікативні предикати, що складають лексико-семантичну групу з інтегральною семою „фізичне явище”, виражають ознаку часової розчленованості (елемент локальної дискретності в їхній семантиці відсутній), маючи спільним у значенні „раз у раз давати нерівне (різне за інтенсивністю) світло, з’являтися”; наприклад: „палахкотіти” (*В глибині двору палахкотить червоним одвітом і роями іскор навстіж розчинена кузня.*” (М. Стельмах)), „блищати” (*Деся далеко блищить в передвечірньому сонці шпиль дзвіниці* (О. Корнійчук)), „мерехтіти” (*В прозорій синяві ночі далеко внизу мерехтіла [...] могутня Дніпрова повідь* (О. Довженко)), „мелькати” (*Вона побігла мовчки, швидко мелькаючи тугими, гарно виточеними литочками* (Г. Тютюнник)) і т. ін.

Крім того, дієслова з процесною семантикою (моторики, чуттєвого сприйняття, розумової діяльності, позитивного чи негативного ставлення тощо) можуть утворювати підтип мультиплікативної плюральності у випадках, пов’язаних із переосмисленням гомогенного процесу, коли ситуація, яка являє собою процес звичайного типу, починає сприйматися як внутрішньо членована [4: 145]: *Аж тиждень так собі нудила. А потім трути розвела і генерала напоїла* (Т. Шевченко); *Три тижня недужав* [Хома] (Г. Квітка-Основ’яненко); *Все дужче багрянють хмари* (А. Шиян); *Ніч густішала й чорнішала* (І. Нечуй-Левицький); *Посідавши, вони деякий час мовчки вивчали один одного* (О. Гончар); *Образа на Петра і його сім’ю тепер душила Черногала і вдень, і вночі* (В. Захарченко).

Таким чином, здатність виражати мультиплікативну множинну ситуацію зумовлюється семантикою предиката, і хоча лексичний склад мультиплікативних предикатів української мови досить різноплановий, проте все ж обмежений кількома лексико-семантичними групами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова. – М.: Наука, 1976. – 328 с.
2. Бондарко А. В., Буланін Л. Л. Русский глагол. Пособие для студентов и учителей / Под ред. Ю. С. Маслова. – Л.: Просвещение, 1967. – 192 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Долинина І. Б. Глагольная множественность: содержательные типы // Типология и грамматика. – М.: Наука, 1990. – С. 141–151.
5. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.
6. Храковский В. С. Семантические типы множества ситуаций (опыт классификации) // Изв. АН СССР. – 1986. – Т. 45. – № 2. – С. 149–158.
7. Яковлев В. Н. Многоактность как способ глагольного действия // Филол. науки. – 1975. – № 3. – С. 97–105.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Пшенична – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету.
Наукові інтереси: функціональний синтаксис сучасної української мови.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СУБ'ЄКТА В КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ СТАНУ В НІМЕЦЬКІЙ Й УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ірина ПЯНКОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано й зіставлено одновалентні речення зі словами категорії стану німецької й української мов, визначено різновиди суб'єктної синтаксеми у функції суб'єкта стану та морфологічні засоби її вираження.

The one-valency sentences with the words of category of condition of German and Ukrainian are analyzed and compared in this article. The versions of a subject syntaxem in the function of a subject of condition and morphological means of its expression are determined.

Семантико-синтаксична структура елементарного простого речення зумовлена валентним класом предиката. У мовній системі закріпилося лівобічне або правобічне щодо предиката розташування передбачених валентністю членів речення. Лівобічне розташування пов'язують із компонентами речення, співвідносними із суб'єктними синтаксемами, а правобічне – з об'єктними, адресатними, інструментальними й локативними.

Специфічний тип у системі предикатів становлять предикати стану, які називають стан суб'єкта в певному часовому проміжку, оскільки стан виступає змінною величиною і є тимчасовим [4: 253; 9: 132; 10: 195].

Предметом нашого зіставного дослідження є конструкції з предикатами стану, репрезентованими словами категорії стану (КС), які зазвичай виступають незалежним головним членом безособового речення.

Метою пропонованої розвідки є визначення й порівняння семантичних і морфологічних варіантів суб'єктної синтаксеми при одновалентних словах КС в німецькій й українській мовах.

Порівняно з двоскладними односкладним елементарним реченням розширеної структури притаманна набагато вужча сполучуваність із другорядними членами речення. Зокрема, у німецькій мові предикати із семантикою стану можуть бути авалентними (з нульовою валентністю), одно- або двовалентними (nullwertig/ einwertig/ zweiwertig) [7: 6-7; 12: 115-116; 13: 140-146], напр.: *Es ist nicht so schlimm, wie du meinst* 'Усе не так погано, як ти думаєш'; *Es ist mir ganz egal* 'Мені байдуже'; *Mir ist bange um seine Zukunft* 'Мені страшно за його майбутнє'. Значно рідше можна натрапити на тривалентні слова КС, напр.: *Ich bin dem Freunde für das Geschenk dankbar* 'Я вдячний другові за подарунок'. Причому актанти можуть відрізнятися своїм синтаксичним статусом, а також семантичними характеристиками [11: 133].

В українській мові І. Вихованець виокремлює такі найтипівіші схеми речень із словами КС: а) односкладні речення з двома керованими іменниковими другорядними членами – правобічним і лівобічним, напр.: *Нам видно гори*; б) односкладні речення з одним лівобічним керованим іменниковим другорядним членом, напр.: *Хлопчиків було весело* [4: 111]. До цього розподілу слід додати також предикати стану з нульовою валентністю, напр.: *Зробилося світліше* (Л. Первомайський).

Спостереження показують, що в обох порівнюваних мовах найчисельнішою є група речень зі словами КС, які відкривають лівобічну позицію суб'єкта стану (див. таблицю), значну частку становлять також двовалентні предикати стану, які, крім суб'єктної синтаксеми, поєднуються ще й з об'єктною або локативною.

Таблиця

СТАТИСТИЧНЕ ВЗ'АСМОВІДНОШЕННЯ ВАЛЕНТНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СЛІВ КС У НІМЕЦЬКІЙ Й УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

№ з/п	Валентнісний потенціал слів КС	Німецька мова	Українська мова
1.	Слова КС з нульовою валентністю	27 %	14 %
2.	Одновалентні слова КС з позицією суб'єкта стану	38 %	41 %
3.	Одновалентні слова КС з позицією об'єкта стану	13 %	23 %
4.	Двовалентні слова КС	20 %	22 %
5.	Тривалентні слова КС	2 %	—

У системі мови закріпилося відповідне місце субстанційного компонента, репрезентанта лівобічної валентності, необхідного як для одновалентних, так і для багатовалентних предикатів. Суб'єктна синтаксема як абстрактна субстанційна семантико-мінімальна одиниця реалізується в семантичних і морфологічних варіантах. Відповідно до шести типів предикатної синтаксеми – предикатів дії, процесу,

стану, якості, локативних та предикатів кількості – розрізняють і шість семантичних варіантів суб'єктної синтаксеми (суб'єкт дії, суб'єкт процесу, суб'єкт стану, суб'єкт якісної ознаки, суб'єкт локативного стану, суб'єкт кількісної ознаки) [3: 112; 4: 258-259; 8].

Синтаксема у функції суб'єкта стану перебуває в лівобічній валентній позиції при предикатах стану, орієнтованих на “пасивний” суб'єкт [3: 253-254]. Пасивність виникає під впливом зовнішньої стосовно носія стану сили. Стан існує незалежно від носія й не потребує його зусиль для наявності.

Експлікуючи значення предиката, суб'єкт створює для нього відповідне семантичне тло [1: 33], тому в одновалентних конструкціях із предикатами стану лівобічну позицію суб'єктної синтаксеми можуть заповнювати здебільшого назви істот – носії того чи того стану.

Найчастіше функцію суб'єкта стану в обох порівнюваних мовах виражає давальний відмінок, який у німецькій може бути представлений прийменником *von* або акузативом із препозитивом *für*. При позначенні суб'єкта непрямим додатком вибір тієї чи тієї форми визначається зазвичай семантикою слів КС [6: 115].

Із-поміж слів КС німецької мови можна виділити групу таких предикатів, значення яких вимагає експлікації суб'єкта в давальному відмінку без прийменника (*lieb, bewußt, schnuppe, leid*), напр.: *Es ist mir eigentlich ganz lieb, dass wir nicht zusammen fahren* (F. Hermann) ‘Я навіть радий, що ми їдемо не разом’.

Низка предикатів стану вживаються із суб'єктом у давальному відмінку факультативно (*peinlich, angenehm, klar, bekannt, recht, unheimlich, egal, gleichgültig, gleich*), пор.: *Direkt peinlich, wie ihr mir auf die Zehen starrt* (M. Walzer) ‘Навіть незручно, коли Ви так розглядаєте мої ноги’ — *Mir ist peinlich, dass ich Sie jetzt stören muss* ‘Мені незручно, що я змушений Вас потурбувати’; *Es ist niemandem bekannt* ‘Це нікому не відомо’ — *Es ist bekannt, er ist ein guter Fachmann* ‘Відомо, що він хороший фахівець’.

Деякі слова КС поєднуються із суб'єктом у давальному відмінку чи знахідному з прийменником *für* (*klar, wichtig, unerträglich, schwer, leicht, gut*), причому частотність їхнього вживання досить висока як із суб'єктом, так і без нього [6: 116]. Вільний вибір форми суб'єкта можна пояснити факультативною валентністю цих лексем, пор.: *Für den Händler ist es wichtig, dass nicht jeder ihn kennt* (E.M. Remarque) ‘Для лихваря важливо, щоб не кожен його знав’ — *Mir war wichtig, daß ich zu dir immer kommen konnte...* (R. Schulz) ‘Мені було важливо, що я завжди міг до тебе прийти...’ — *Es ist sehr wichtig, dass du mich verstehst* ‘Дуже важливо, що ти мене розумієш’.

Невелика група предикатів стану має факультативну валентність суб'єкта в акузативі з прийменником *für* (*gut, selbstverständlich, richtig, schwierig*), пор.: *Es war schwierig für sie, solche Entscheidung zu treffen* (St. Zweig) ‘Для неї було складно прийняти таке рішення’ — *Es wäre schwieriger zu machen* ‘Це було б складніше зробити’.

В українській мові також можна натрапити на поодинокі приклади суб'єкта стану, вираженого препозитивом *для* + родовий відмінок, який відповідає німецькій конструкції *für* + акузатив, напр.: *Для неї, яка з трійок не вилазила, було просто дивовижно, як він швидко все схоплював* (О. Гончар).

Суб'єкт може бути експлікований у структурі речення в давальному відмінку з прийменником *von*. Роль модусного (емоційно-оцінного) компонента виконують такі лексеми, як *anständig, dumm, freundlich, hübsch, niederträchtig, schön, dankbar* та ін. У таких конструкціях предикат дає оцінку не тільки факту, але й суб'єкту модусу [6: 117], напр.: *Auch war es schön von ihr, dass sie zu ihm hielt gegen Manuel* (L. Feuchtwanger) ‘Це було гарно з її боку, що, незважаючи на Мануеля, вона підтримувала його’; *Und es war tapfer und anständig von mir, dass ich zu meinem Gefühl stand und hier blieb* (L. Feuchtwanger) ‘Це було сміливо й порядно з мого боку, що я не зрадив своїм почуттям і залишився тут’.

Що стосується питання про вид суб'єкта, то, на думку О. М. Вольф, у синтаксичній структурі речення актуалізується в непрямому відмінку той суб'єкт, для якого подія, зазначена в диктумі, має певну цінність. Тому такий суб'єкт називають суб'єктом “користі” (термін О. М. Вольф), або бенефактивом [5: 77].

В. В. Богданов, кваліфікуючи подібний суб'єкт як бенефіціатив, указує, що він стосується семантики аргумента, який виступає у функції адресата, одержувача чи того, на користь або на шкоду кому відбувається дія [2: 53].

Визначаючи особливості конструкції із суб'єктом “користі”, О. М. Вольф уточнює, що при такому суб'єкті “оцінюються не дії, а незалежні від нього обставини, стан справ, що є позитивним/негативним для нього як для учасника ситуації” [5: 78].

Типовим морфологічним засобом вираження суб'єктних синтаксем можуть бути іменники-назви осіб, займенники та власні імена, напр.: *Dem Jungen war fröhlich zumute* ‘На душі у хлопця було радісно’; *Es fiel mir schwer, mich von ihm zu verabschieden* ‘Мені важко було прощатися з ним’; *Видно, й батькові було незвично їхати на бричці, бо примостився він на краєчку сидіння* (І. Томченко); *Сьогодні я такий співучий, так гордо й радісно мені* (В. Сосюра) тощо.

На противагу українським предикатам стану, ще одним морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми в німецьких реченнях з одновалентними словами КС може виступати називний відмінок.

Функцію суб'єкта з такими предикатами виконують іменники-назви істот, займенники або власні імена осіб, напр.: *Herr Hoffstede aber war außer sich vor Entzücken* (Т. Mann) 'Пан Гофштеде був у захваті'; *Der Junge ist wach* 'Хлопець бадьорий'.

Залежно від семантики слів КС суб'єктне значення можна конкретизувати, виокремивши різновиди суб'єктної синтаксеми у функції суб'єкта стану: суб'єкт фізичного стану, суб'єкт емоційно-психічного стану, суб'єкт психофізичного стану, суб'єкт інтелектуального стану, суб'єкт емоційно-оцінного ставлення до об'єкта з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності, суб'єкт-носії модальності.

Суб'єкт фізичного стану вживається при одновалентних предикатах стану, які передають фізичний стан людей, фізичні больові відчуття людини (*behaglich* 'затишно', *dunkel* 'темно', *heiß* 'жарко', *kalt* 'холодно', *leicht* 'легко', *schwer* 'важко', *wohl* 'затишно'; *боляче, видно, важко, жарко, затишно, зле, кисло, лоскотно, м'ясно, холодно, легко, темно, чути та ін.*), напр.: „*Ach, mir ist so unbeschreiblich wohl*“, *lispelte er...* (Н. Hoffmann) “‘Ах, мені так невимовно добре“, – шепотів він...”; „*Ist dir kalt?*“ *fragte ich* (Н. Böll) „Тобі холодно?“ – запитав я”; *Марусі дуже зле було їхати. Погано вимощена тарниця мучила* (Г. Хоткевич); *Василько заблудивсь. Йому було холодно й страшно* (М. Коцюбинський).

Суб'єкт емоційно-психічного стану, психофізичного стану валентно пов'язується з предикатами, що виражають емоційний стан людини, психічні переживання (*angenehm* 'приємно', *angst* (*ängstlich, bange*) 'страшно', *erfreulich* 'відрадно', *freudig* 'радісно', *gefährlich* 'небезпечно', *gut* 'гарно', *langweilig* 'нудно', *nett* 'мило', *peinlich* 'незручно', *schade* 'жаль', *schwer* 'важко'; *важко, весело, гарно, добре, жалко, легко, небезпечно, приємно, радісно, страшно, тривожно і под.*), і, відповідно, наповнюється іменниками-назвами осіб або займенниками, напр.: *Es geht mir gut* 'Мені добре'; *Ihr ist es jetzt sehr schlecht* 'Йй зараз дуже погано'; *Йде Харитя селом і якось йй чудно. Ніколи не ходила сама так далеко від хати* (М. Коцюбинський); – *Чого ти, – каже [пан], – дурна, виєш? Хіба твоїй дочці худо буде?* (Панас Мирний).

Одним із семантичних варіантів суб'єктної синтаксеми є суб'єкт інтелектуального стану, що корелює з предикатами *begreiflich* 'зрозуміло', *bekannt* (*bekanntlich*) 'відомо', *falsch* 'неправильно', *klar* 'зрозуміло', *unbegreiflich* 'незбагненно', *unbekannt* 'невідомо', *unfaßbar* 'незрозуміло', *ungewiß* 'невідомо', *unrichtig* 'неправильно'; *відомо, звісно, зрозуміло, невідомо, невірно, незбагненно, незрозуміло* тощо, напр.: *Es ist niemandem bekannt* 'Це нікому не відомо'; *Ihm wurde klar, was er angerichtet hatte* 'Йому стало зрозуміло, що він накоїв'; *Всім відомо, куди він [Вовк] звик ходити і де він лиха набирає* (Л. Глібов); *І од людей сміх, і Господь карає, і самим невірно* (Нар. тв.).

Суб'єкт емоційно-оцінного ставлення до об'єкта з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності називає особу, яка є пасивним носієм стану такої лексико-семантичної групи слів: *біда, благо, гріх, диво, дивно, жаль, лихо, лінь, неvigідно, недоцільно, незвично, соромно* і т. д., напр.: *Далі експлуатувати мідний скарб було їм неvigідно – машини дорого коштували* (О. Донченко); *Дмитрові стало соромно за свою гарячковість* (М. Стельмах). Відповідні лексичні одиниці німецької мови (*erstaunlich* 'дивовижно', *gewöhnlich* 'звичайно', *schrecklich* 'жахливо', *ungewöhnlich* 'незвично', *unzugänglich* 'недоступно', *wunderbar* (*wunderschön, wundervoll, verwunderlich*) 'дивно', *zweckmäßig* 'доцільно' тощо) зазвичай мають нульову валентність і, відповідно, не відкривають суб'єктної синтаксеми, пор.: *Es ist erstaunlich, wie sie das macht* 'Дивно, як вона це робить'; *Es ist ungewöhnlich für uns, so etwas von ihm zu hören* 'Нам незвично, чути таке про нього'; *Es wäre zweckmäßig, diesen Versuch hoch einmal zu wiederholen* 'Було б доцільно повторити цю спробу ще раз'.

Синтаксема у функції суб'єкта-носія модальності перебуває в лівобічній валентній позиції при предикатах стану з модальним значенням (*доцільно, можна, можливо, не можна, неможливо, необхідно, потрібно, треба, слід*, і т.п.), напр.: *Мав Цимбал свої слабості, над якими в Криничках кожному дозволено було помішатись* (О. Гончар); *Та не можна ж їм битися, рубатися. Гріх другого убивать* (П. Мирний). У німецькій мові немає одновалентних слів КС з подібною семантикою. Вони можуть мати нульову валентність (*möglich* 'можливо', *notwendig* (*nötig*) 'необхідно') або бути двовалентними (*bedürftig* 'той, хто потребує', *not* 'потрібно'), пор.: *Sie erledigte den Auftrag so gut, wie es nur möglich war* 'Вона виконала доручення настільки добре, наскільки це було можливо'; *Dem Kranken täte eine kräftige Brühe not* 'Хворому слід було б дати міцний бульйон'.

Таким чином, одновалентні конструкції зі словами КС у порівнюваних мовах мають здатність відкривати валентну позицію суб'єкта-носія стану, морфологічним виразником якого можуть бути іменники-назви осіб, займенники та власні імена. Головним чинником для розмежування семантичних різновидів суб'єктної синтаксеми є значення слів категорії стану, згідно з яким можна виокремити суб'єкт фізичного стану, суб'єкт емоційно-психічного стану, суб'єкт психофізичного стану, суб'єкт інтелектуального стану, суб'єкт емоційно-оцінного ставлення до об'єкта з морально-етичного погляду або доцільності/недоцільності, суб'єкт-носії модальності.

Досліджувані структури німецької й української мов є здебільшого подібними утвореннями, за винятком того факту, що репрезентантом суб'єкта стану в німецькій мові може виступати називний відмінок, що не характерно для української.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта // Изв. АН СССР: Совр. лит. яз. – 1979. – Т. 38. – № 4. – С. 323–334.
2. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 176 с.
6. Зайченко Н. Д. Способы выражения субъекта в конструкции эксплицитной модальности (Модусные конструкции с безличным es) // Структура и семантика простого, сложного и осложненного предложения: Межвуз. сб. науч. трудов / Ред. кол.: Л. В. Шишкова (отв. ред.) и др. – Л.: Изд-во Ленингр. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена, 1988. – С. 113-122.
7. Козинская Н. Г. К вопросу о категории состояния в немецком языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук (663 – германские языки). – М., 1968. – 16 с.
8. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 1998. – 19 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. – К.: Вид. Центр “Академія”, 2004. – 408 с.
11. Helbig G. Zur Valenz verschiedener Wortklassen // Deutsch als Fremdsprache. – 1976. – № 3. – S. 131-146.
12. Sommerfeldt K.-E. Zur Valenz des Adjektivs // Deutsch als Fremdsprache. – 1971. – № 2. – S. 113-117.
13. Starke G. Satzmodelle mit prädikativem Adjektiv im Deutschen // Deutsch als Fremdsprache. – 1973. – № 3. – S. 138-146.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Пянковська – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: семантико-синтаксичні проблеми німецької й української мов.

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОГО ВИРАЖЕННЯ ФУНКЦІЇ НЕОБХІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ольга СІКОРСЬКА (Одеса, Україна)

У пропонованій статті розглядаються особливості функціонування форм теперішнього часу, вживаних у значенні припису, для вираження функції необхідності.

In the article peculiarities of function form of present tense as used in meaning of instructions for expression of necessity in modern Ukrainian are considered.

Функція необхідності як складник функціонально-семантичної категорії потенційності, засоби її вираження та переосмислення форм, які вживаються для актуалізації функції необхідності, все частіше привертають увагу дослідників і стають об'єктом вивчення. До недискретних засобів репрезентації необхідності належать морфологічні засоби, зокрема форми теперішнього часу, але не тому, що цим підкреслюється співвіднесеність дії з моментом мовлення. Семантичне значення теперішнього часу не обмежується часовими рамками, воно має загальночасовий характер, виявляючись у всіх тих випадках, коли момент мовлення збігається з будь-яким моментом часу, охопленим відображуваною в змісті речення дією. Оскільки вияв часової ознаки може перебувати в будь-якій часовій площині, наявна в синтаксичному центрі речення граматична форма теперішнього часу може означати також звичність або постійність відповідної дії чи стану, а в низці випадків – надавати змісту висловлювання загальночасового значення [5: 94]. Специфіка української мови полягає в тому, що формам часу властиве переносне вживання з урахуванням сфери застосування. Для теперішнього часу характерне вживання у функції припису, повинності: *Черговий по станції доповідає начальнику станції, який у свою чергу доповідає...* Однозначно вказується на те, що начальник станції повинен або зобов'язаний доповісти про пригороду.

Теперішній час, виражаючи часові ознаки дії, співвідносні з моментом говоріння, має пряме „недетерміноване” значення, дії відбуваються безвідносно до якихось певних часових меж [7:243-244], що найчастіше виступає у реченнях і наукових визначеннях. У науковому стилі форми теперішнього часу вживаються для поради, але в специфічній формі, зумовленій комунікативним завданням цього стилю – у формі інструкції, вказівки про порядок виконання яких-небудь процедур: *Кокорбоксилазу призначають при печінковій та нирковій недостатності, печінковій та діабетичній комах, передкоматозних станах... Вводять внутрішньом'язово (іноді внутрішньовенно і під шкіру) після розчинення водою для ін'єкцій в асептичних умовах (інструкція). При завершенні програми прання машина зупиняється на одній із позначок програматора: 1) вимикає машину; 2) виймає білизну з машини; 3) сухими руками витягує виделку з розетки; 4) закриває кран подачі води (інструкція).* У цій інструкції бачимо вживання форм теперішнього часу в наказовому способі. У настановах-інструкціях

щодо проведення дослідів, виконання будь-яких робіт форма теперішнього часу наказового способу вказує на необхідність дотримання певних правил, щоб одержати безпомилковий результат. Пріоритетність позиції мовця зумовлена в таких випадках його соціальним статусом чи впливає з його накопиченого досвіду, обізнаності як фахівця: *Реакцію можна провести двома шляхами, кожний з яких можна здійснити двома послідовними діями. I Шлях: 1) здійснюємо процес при температурі T ; при цьому виділяється кількість енергії у вигляді тепла (Q); 2) здійснюємо нагрівання продуктів на величину dT ; при цьому втрачається енергія... II Шлях: 1) здійснюємо нагрівання реагентів на dT , на що витрачається енергія, що дорівнює CdT ; 2) здійснюємо процес при $T+dT$; при цьому виділяється енергія у вигляді тепла ($Q+dQ$)* (О. В. Білий). За цим рівнянням обчислюють один із коефіцієнтів (О. В. Білий).

Форми теперішнього часу передають дії не лише співвіднесені з моментом мовлення, але й дії постійного стану. Тут момент дії хоча й охоплюється теперішнім часом, однак характеризується невизначеною локалізацією в часі, що можна назвати „теперішнім часом постійної дії” [2: 68, 3: 93; 7: 222, 6: 222], який створює нейтральний колорит викладу: *Дніпро впадає в Чорне море. Світовий океан займає величезні простори. У функції теперішнього постійного можливе вживання лише недоконаного виду (НДВ), який виражає безперервність дії та констатує постійну закономірність, передаючи постійну властивість суб'єкта/об'єкта, форма теперішнього часу може бути трансформована у зворот „має властивість+інфінітив”:* *Класична термодинаміка розглядає властивості речовин без прагнення інтерпретувати їх на основі властивостей молекул* (О. В. Білий).

Узагальненість суб'єкта постійної дії визначає характер семантики присудка, а звідси й абстрагованість його часового граматичного значення як постійного, наявного не тільки в теперішньому, але й передбачуваного дією в майбутньому, відомому в минулому. Дієслівні форми використовуються для передачі необхідності найчастіше в текстах інструктивного характеру, де зазвичай чітко виявляється „потенційна домінанта” облігаторності, що розповсюджується на весь текст, а отже, поширюється на всю часову перспективу.

Теперішній час надає висловлюванню особливого семантичного відтінку необхідності — „теперішній припису” [1: 72]. „Теперішній припису” є різновидом так званого абстрактного теперішнього. Дієслівні форми можуть означати або повинність: *Виділену частину бланка заповнює студент* (підр.); або порядок виконання дій (реалізується в інструкціях, кулінарних рецептах): *В миску насипають муку, додають молоко...; Збирають корені алтеї рано навесні, розвішують в пучках на мотузках у теплом приміщенні, що провітрюється* (М. С. Харченко). Найчастіше засобом вираження цих функцій є презентні форми НДВ, а також форми інфінітива й модальні предикативи з інфінітивом. Основна увага зосереджується не стільки на потенційності дії, як на постійній властивості, обов'язковості суб'єкта в здійсненні чого-небудь.

Вираження дії, що не має часових обмежень, конкретної локалізації у зв'язку з моментом мовлення називають ще „теперішнім неактуальним часом”, характерними ознаками якого виступають: а) найвищий ступінь часового узагальнення, позачасовий вияв постійних закономірностей тих чи тих ознак; б) звичність ознак, що виходять за межі конкретного епізоду й відображають досвід одного мовця або колективу людей [4:39; 1:104-105].

Значення дійсного способу залежно від взаємодії категорії виду, часу, семантики дієслова, контекстуальних умов може модифікуватися, виступаючи в найрізноманітніших відтінках. Передаючи дію, яка мислиться в майбутньому, форми теперішнього часу взаємодіють із функціями: а) обов'язковості, неминучості. При цьому суб'єкта характеризує потенційна здатність до дії: *Директор підприємства здійснює контроль за виконанням плану по виробництву товарів першої необхідності* (Голос України), *Завуч школи розробляє методичні рекомендації та вказівки для оцінювання учнів*. б) повинності: *Лікар кабінету повідомляє головному лікарю, начальнику техніки безпеки і вживає заходи: 1) телефоном 01 викликає пожежну команду; 2) знеструмлює електромережу; 3) евакуує хворих, співробітників і майно у безпечне місце. Пожежна команда за допомогою підручних засобів, ліквідує осередок заpalення* (інструкція).

Розглядаючи вживання форм теперішнього часу в значенні майбутнього, можна констатувати, що хоч дія і відбувається в майбутньому, але модальні відтінки наміру щодо її виконання, рішучості її здійснення, впевненості в тому, що вона відбудеться, виявляються вже тепер, в момент мовлення: — *Добривдень, панянки. Моє ім'я Алан Арт, я викладатиму у вас деякі курси, — він значуще посміхнувся, зробившись схожим на великого чорного крука, — а поки що я маю для вас повідомлення. Після того, як пообідаєте, йдете до кабінету двадцять один першого корпусу і отримуєте мантії та інструкції щодо церемонії посвяти* (М. Соколян). *Там у нього відбуваються перемовини з нецеремонно розштурханим іздовим* (Ю. Андрухович). Дія повністю залежить від волі суб'єкта, наперед спланована, визначена, оскільки виконання її вимагає прийняття певного рішення. НДВ теперішнього часу наміченої дії не передбачає процесу розгортання самої дії, а лише вказує на факт її виконання. Значення теперішньої наміченої дії супроводжується модальним відтінком спонукання, наказу, розпорядження: *Якщо ж ви все-таки потрапите на територію цієї країни, колишньої радянської республіки, то пам'ятаєте про надзвичайну обачність: усі види злочинності, в тому числі грабунки, обкрадання автомобілів і навіть викрадення людей, набули тут останніми роками небувалих розмірів* (Ю. Андрухович). Хоча дія

передається граматичними категоріями теперішнього часу, однак прослідковується її спрямованість у майбутнє. Теперішній час у значенні майбутнього супроводжується часовими детермінативами (лексичними елементами з часовим значенням), які вказують, що дія відбуватиметься після моменту мовлення: *Завтра додому їдемо. Іспит складаємо в суботу. Диктант пишемо у п'ятницю*. Актуалізація форми теперішнього часу наміченої дії заснована на волевиявленні мовця, що знаходить своє відтворення в модальних відтінках готовності, рішучості, прагнення до дії, обов'язковості. Завдяки відтінкам модального значення контраст між теперішнім і майбутнім послаблюється. Тотожність системи форм майбутнього часу досоналого виду з формами теперішнього часу кваліфікують як форми „теперішньо-майбутнього” часу. Такі випадки вживання трапляються в підручниках, посібниках, коли описується послідовність дій при виконанні дослідів, вправ: *Подані речення перебудуємо, опускаючи дієслово-зв'язку* (розм.). *Ви складаєте повний протокол загальних зборів студентів вашого факультету, самостійно визначаєте порядок денний* (підр.). *Особові речення замінює неозначено-особовими* (розм.). *Простежуємо, як із втратою підмета неозначено-особові речення набувають невизначеного значення* (підр.).

Отже, на морфологічному рівні функція необхідності представлена формами теперішнього часу, які у відповідних контекстних ситуаціях втрачають своє первинне значення і вживаються в переносному (транспозиції). Характерним для форм теперішнього часу у вираженні необхідності є вживання функція припису, що найчастіше виступає в реченнях та наукових визначеннях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола: Значение и употребление. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.
2. Бондарко А. В. Модальность // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 59-122.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 205 с.
4. Грищенко А. П. Морфологія: Дієслово // Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 98-118.
5. Мельничук О. С. Развитие структуры слов'янского предложения. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
6. Поспелов Н. С. Прямое и относительное употребление форм настоящего и будущего времени глагола в современном русском языке // Исследования по грамматике русского литературного языка. – М.: Просвещение, 1955. – С. 206-246.
7. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. – К.: Наукова думка, 1971. – 315 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Сікорська – викладач кафедри суспільних наук Одеського державного медичного університету.
Наукові інтереси: функціональна граматики української мови.

НЕСПЕЦІАЛІЗОВАНІ СЛОВОФОРМИ В РОЛІ ІМЕННОЇ ЧАСТИНИ СКЛАДЕНОГО ПРИСУДКА

Олеся СУЛИМА (Київ, Україна)

У статті розглянуто функціонування неспеціалізованих форм іменника (прийменникових і безприйменникових) у ролі основної частини складеного іменного присудка, проаналізовано їхню семантику.

The article deals with functioning of non-specialized forms of nominal (prepositions and non-prepositional) as main part of nominal predicate, analyzes their semantic.

Основну комунікативну функцію мови реалізують засоби мови. Мовні одиниці у своїх первинних функціях можуть зазнавати трансформаційних перетворень, актуалізуючи свої вторинні значення. За словами А.П.Грищенка, “вторинні функції частин мови або ж окремих морфологічних форм у їх межах розвиваються на основі контекстуального вживання і визначаються у відповідному синтаксичному оточенні в межах речення” [4; 6]. Вторинні функції виконують, зокрема, форми непрямих відмінків іменника та прийменниково-відмінкові форми, заміщуючи дієслівну позицію присудка.

Проблема складеного іменного присудка давно привертає увагу мовознавців, однак усе ще недостатньо досліджено функціонування різних дієслів у ролі зв'язки, поділ іменних присудків на складені та складні за наявністю в них допоміжного чи повнозначного дієслова тощо. Суперечливі думки викликає також питання про іменникові словоформи в не притаманній їм предикативній функції (так звані неспеціалізовані форми іменника).

Складені іменні присудки було означено й досліджено О.М.Пешковським, О.О.Потебнею, пізніше типам іменного присудка було присвячено праці П.О.Леканта, М.О.Вінтоніва, вивченню зв'язки – Н.Л.Ковбаси, Л.В.Колеснікової, Н.А.Герасименко, спеціалізованих форм іменної частини присудка – Є.К.Тимченка, Н.О.Веселої, Л.П.Чеснокової. Частково проблеми неспеціалізованих форм торкалися І.Р.Вихованець, М.Я.Плющ. Проте дотепер немає комплексного аналізу, який би висвітлював особливості вживання відмінкових форм у ролі основної частини складеного присудка.

Метою статті є з'ясування особливостей структури складеного іменного присудка, семантики його іменної частини, вираженої неспеціалізованими формами іменника.

Складений іменний присудок являє собою аналітичну сполуку, основною частиною якої є іменна частина мови, а допоміжною – дієслово-зв'язка. Репрезентантом лексичного значення присудка можуть бути всі відмінкові форми іменника (крім кличного). О.О.Шахматов за особливостями зв'язки підмета з присудком виділяв узгоджені й неузгоджені присудки [13; 178]. Узгодженими вважав складені присудки, іменна частина яких виражена формою називного відмінка. Пізніше за участю форм іменної частини у вираженні значення присудка було виділено спеціалізовані й неспеціалізовані форми. Спеціалізованими, тобто такими, що “зумовлені не лексичними і граматичними властивостями і потребами зв'язки, а виконуваною предикативною функцією” [8; 109], називають форми називного й орудного відмінків, а також форм знахідного з прийменником *за*, які деякі мовознавці (Є.К.Тимченко, І.Р.Вихованець) кваліфікують як такий, що “підноситься до первісного присудкового номінативу” [12; 36]. Крім того, саме їх транспозиція в комунікативному акті набуває найбільшої реалізації.

Неспеціалізованими формами іменної частини складеного присудка є словоформи безприйменникових і прийменникових родового, місцевого, давального й знахідного відмінків, а також прийменникового орудного. І.Р.Вихованець акцентує увагу на тому, що всі вони, виступаючи частиною складеного присудка, виконують вторинні, невластиві відмінковій функції [3; 174], які є периферійними, надлишковими. Вони реалізують транспозицію відмінкової форми іменника в дієслівну сферу.

Спеціалізовані форми ґрунтуються на ототожненні: підметові й іменній частині присудка відповідає один означуваний предмет чи явище дійсності: *Він – інженер, Він був інженером, Він став інженером, Він виявився інженером*. Суб'єкт (підмет) відповідає характеристиці, ознаці (присудку). На відміну від них, неспеціалізовані форми позначають нетотожні відношення: *Я у гарячці, Дівчина з косою, Дорога з каменю, Ганна була доброї вдачі*. У цих реченнях кожен іменник граматичної основи позначає окремий предмет характеристики дійсності. О.О.Потебня, досліджуючи окремі значення присудків, зазначав, що відмінкові й прийменниково-відмінкові форми передають ознаку “відомої субстанції” (названої в підметі) “за посередництвом іншої субстанції” [11; 105].

О.М.Пешковський виокремив останній різновид словоформ за їхньою семантичною особливістю як абсолютно тотожні “значення всіх цих [непрямих – О.С.] відмінків і прийменниково-відмінкових форм ... у предикативній і в непередикативній формах” [9; 247].

Виступаючи в ролі основної частини складеного присудка, іменник цілком або частково втрачає предметне значення й “стає виразником не стільки предмета, скільки якості, властивості, що приписуються предметові”, “прагне посісти позицію предиката, оскільки категорія ознаки тісно пов'язана з предикативністю” [5; 10]. Це зумовлено історично: для атрибута (у ролі якого часто виступали короткі форми прикметника або дієприкметника) присудкова позиція була звичною, первинною. Ще О.О.Шахматов зауважував, що “всякі атрибутивні відношення можуть мислитися і предикативно” [13; 179].

Отже, хоча деякі вчені кваліфікують як “предикативне означення”, “другий присудок”, “прив'язковий член” тощо, проте неспеціалізовані форми є рівноправною частиною складеного присудка навіть уже тому, що беруть участь у вираженні стану.

Безприйменникова й прийменниково-іменникова словоформа “становить лексико-граматичну єдність, виражаючи вищий від простого дієслівного присудка ступінь категоризації предикативної ознаки” [10; 49]. На відміну від спеціалізованих форм, неспеціалізовані мають ширший морфологічний вияв і різноманітнішу семантику.

На думку І.Р.Вихованця, відмінкові закінчення й прийменники не є засобом граматичного зв'язку присудка з підметом і роль відмінкових словоформ більш важлива у вираженні узагальнених значень присудка, оскільки “вторинна індивідуальна предикативна функція” словоформи “не відповідає категорії відмінкового значення і перебуває в синтаксичній сфері дієслова”, у яку її переводить дієслівна зв'язка. [3; 170]. Однак М.Я.Плющ слушно зазначає, що в складеному іменному присудку саме відмінкові форми виражають предикативні відношення між підметом і присудком. Зв'язка тільки конкретизує ці відношення в плані часу, модальності й особи [10; 49-50].

Функціонально іменник у присудковій позиції, зберігаючи значення предметності, набуває значення атрибутивності, характеристики, семантика якої залежить від форми відмінка та відношення одного предмета до іншого. Пор.: *Небо без просвітку, Спідниця в клітинку, Ми одного віку* тощо. Більшість таких поєднань становлять фразеологізовані одиниці, що відтворюються в мові як готові словосполучення. В.В.Виноградов зауважував, що подібні стійкі словоформи мають інше значення, ніж значення конкретного іменника або сума значень іменника й прийменника [1; 73]. Стійкість подібних фразеологізованих одиниць досягається завдяки закріпленню їх у функції іменної частини присудка: *...Бард явно був в ударі* (К.Скрябін).

У вторинних семантико-синтаксичних функціях периферійних відмінків, за словами І.Р.Вихованця, наявні відхилення від категоріального відмінкового значення, різноманітні семантичні нашарування [3; 172]. Відповідно серед неспеціалізованих форм іменної частини спостерігається активація деяких

узагальнених значень, а також їхнє розширення, особливо на позначення стану (фізичного й психічного), додаткової характеристики суб'єкта тощо.

Форми родового відмінка в ролі іменної частини складеного присудка найбільш різноманітні за своїм виявом, проте всі вони близькі до первинної індивідуальної суб'єктивно-атрибутивної функції – “позиції синтаксичного ад'єктива” [3; 173]. О.О.Шахматов зазначав, що саме атрибутивний характер додатків (*людина високого зросту*), виражених формою родового відмінка, є “причиною вживання їх у функції присудка” [13; 178]. Причому тісний зв'язок суб'єкта й предикативної ознаки в таких випадках виявляється через їхні позиції ($S \rightarrow N_2$), а також через відсутність зв'язки: ...*А тепер опинилися тут – у дикому незбагненному місці, де небо кольору крові...* (Л.Дереш); *Розумію, справа – державної ваги* (Л.Денисенко). Позначаючи ознаку, характеристику суб'єкта, неприйменникові форми для деталізації іменної частини обов'язково приєднують ад'єктиви: *Він був молодий, гарний і чисто аристократичної вдачі* (О.Кобилянська); - *І Пілат Понтійський пустив би був Ісуса Христа, хоч сам був не християнської віри* (Б.Антоненко-Давидович); - *Ми росли, діти наші множилися, всі одного духа* (В.Стеф.).

У складі такого присудка в ролі зв'язки можуть виступати абстрактні дієслова **бути**, **являти собою**: *Я тоді, як сидів поруч Франка, був противної думки* (В.Стефанік); ... *Для такого чоловіка саме чоловіча в'язниця аж ніяк не являє собою символа несвободи...* (Б.Жолдак); *А в хаті маєш сидіти, поки живота твого* (Л.Мартович).

Присудки, виражені дієслівними фразеологізмами, з іменною частиною у формі родового можуть позначати психічний процес: *Маланка не дуже няла віри тому* (М.Коцюбинський); *Сьграф Фірсович не поїняв віри власним вухам* (Б. Антоненко-Давидович); спостереження: *В один із таких вечорів він, сидючи в першому ряду, не зводив очей з її потилиці* (І.Роздобудько); набуття суб'єктом певної ознаки: ...*При зрості капіталізму вона [експлуатація селян] приймає форми гострої, смертельної боротьби* (М.Коцюбинський); діяльності: *Наробив довгів, а мене з дїтьми в старці пускає* (Л.Мартович).

Форма родового відмінка здатна вживатися з великою кількістю прийменників. Зокрема, можна виділити такі словоформи з їхніми первинними відмінковими значеннями: конструкції **без**, **з(із) + N₂** – атрибутивний характер, конструкції **для**, **серед + N₂** – обставинний (зокрема, цільовий і локативний).

Із прийменником **без** словоформа позначає внутрішній або зовнішній стан суб'єкта, який характеризується відсутністю ознаки, позначуваної іменником: *Місто в нас невеличке, але не без заскоків* (Л.Дереш); *Та ще з японської [війни] без руки* (І.Жиленко); ...*Аби не говорили люди, що я без милосердя* (Л.Мартович). Іноді такі присудки можуть бути ускладнені однорідністю: *Я був без імені, роду й без племені* (М.Коцюбинський). Зважаючи на суперечності стосовно статусу речень із кількома присудками, варто звернути увагу на слова О.М. Пешковського. “Два або кілька присудків, об'єднаних одним підметом, при сурядності (а це найчастіше буває при саме при ньому) ... часто утворюють надзвичайно цілісні групи” [9; 476]. Тому в реченні *На зламі століття життя під степовим соняшним небом було копійчане, бездумне, без примушених днів, без непередбачених тривог* (В.Домонтович) частину *без примушених днів, без непередбачених тривог*, а також відіменниковий ад'єктив *бездумне (без думок)* кваліфікуємо як однорідні присудки.

Форма родового з прийменником **з(із)** у присудку з нульовою зв'язкою позначає родовід (рід, підвидом якого щось виступає): *Роман із породи хижаків* (О.Тарасов); *А ксьондзи всі з поляків?* (Л.Денисенко); *Все як із заліза...* (О.Кобилянська); а зі зв'язкою, вираженою повнозначним дієсловом, – психічний або фізичний стан суб'єкта: *Директор вийшов із трансу...* (Л.Дереш); *Ця жінка сьогодні вийшла з палицею* (М.Матіос).

Словоформи з прийменником **для** передають належність, призначення суб'єкта: ...*Відразу зрозуміло: ці хлібини для тикання носом дорогих гостей, а не для того, щоб їх їсти* (Л.Денисенко); *Або, може, рай не для хлопа* (Л.Мартович).

Поєднуючись із прийменником **серед**, форма родового є синкретичною: кваліфікується як іменна частина присудка й одночасно як обставина місця. Це пояснюється тим, що в ролі зв'язки виступають повнозначні синсемантичні дієслова, що вимагають обов'язкового локатива: **сидіти** (у значенні **жити**), **опинитися**. Проте структура речення вказує на те, що присудок позначає стан суб'єкта, його належність до певного соціального прошарку. Пор.: ...*І до давнього побратима ще по стамбульській неволі Филона Джелалія, який сидів серед реєстровиків на тім боці Дніпра...* (П.Загребельний) – сидів ким? - серед реєстровиків; сидів де? – на тім боці Дніпра; *Як могло статись, що він чи не перший опинився серед ворогів народу?* (Б. Антоненко-Давидович) – опинився ким? – серед ворогів народу.

Прийменково-іменні сполуки (часто дієслівного походження) з прийменником **до** являють собою стійкі одиниці фразеологічного характеру. Вони перебувають на шляху до перетворення у своєрідне предикативне поєднання непрямого відмінка з прийменником, зближуючись за семантикою з предикативним прислівником або дієсловом. Такі одиниці позначають стан: *Народ прийшов до тями* [отямився] (М.Соколян); *Їм ніколи не припадала ініша до вподоби* [подобалася], *крім Парасинки* (О.Кобилянська); *Їм [жидам], бачиш, не до шмиги* [не подобалося], *що Ісус Христос приїхав у Єрусалим* (Б. Антоненко-Давидович); *Розсипана сіль – до сварки* (Л.Денисенко).

У ролі іменної частини можуть виступати також прийменникові і безприйменникові форми знахідного відмінка. Аналізовані присудки характеризуються високим ступенем фразеологізації. Н.Г.Денисова, досліджуючи проблеми аналітизму іменного присудка, конструкції зі значенням стану на зразок **мати вигляд, вираз, подобу** тощо кваліфікує як аналітичні зв'язки [6; 2], що вживаються з обов'язковим предикативним компонентом – прикметником, виразником власне речового значення присудка, подібно до простого дієслівного відповідника. Проте ще В.В.Виноградов зазначав, що широкому розвитку категорії стану сприяє “поширення дієслівно-іменних зворотів, так званого “складеного” присудка” [2; 417], визначаючи подібні сполучення як присудки. Те, що іменник є основною акцентованою частиною присудка, можна довести на прикладі вживання з одним дієсловом різних іменників, які змінюють значення присудка: *Банзай зовсім не мав бажання зізнаватися собі у власних страхах* (Л.Дереш); *...І виявляла таку цікавість, ... немов сама мала надію незабаром віддатись* (М.Коцюбинський); *Ірця мала вигляд небожительки* (В.Слапчук). У кожному з речень саме семантика іменника є визначальною для формування не лише предикативного центру речення, а й субстанціальних та обставинних його поширювачів.

До власне фразеологізмів належать конструкції на зразок *Восени він старостів зашле...* (М.Коцюбинський), що позначають стосунок до об'єкта; *Щось тріснуло в снях, і Василько дав сторчачка в сніг* (М.Коцюбинський) – зміну місцеположення тощо.

Словоформа знахідного відмінка з прийменником **в(у)** характеризує суб'єкт за його внутрішнім або зовнішнім станом, властивістю: *Вони всі вже впали в маразм* (Л.Дереш); *Здавалось, він упав у транс* (Л.Дереш). Рідко такі одиниці містять при собі атрибутивний поширювач: *Тут Аза приходиться в бурній настрії* (М.Вороний). Характерною рисою складених присудків з іменною частиною, вираженою формою знахідного відмінка з прийменником **в(у)**, є те, що в ролі зв'язки виступають метафоризовані повнозначні дієслова **вийти, вводити, упасти, подати, входити, заходити**, а основною частиною часто – девербативи: *Також із проходимими людьми заходив Гриць у бесіду* (Л.Мартович); *Незабаром після описаних подій Василь Слепньов вийшов у відставку за власним бажанням* (В.Лис); *Кількома фразами він вводить нас в курс свого життя...* (М.Коцюбинський); *Вони [побутові речі] саме почали входити в моду* (Б.Жолдак). У реченнях *Хлоп'ята – в плач* (Остап Вишня); *І тики у кров* (Л.Денисенко) нульова або опущена зв'язка вказує на різку зміну стану суб'єкта. Є.Тимченко звернув увагу на такі форми знахідного відмінка, вказавши, що “прийменник **в(у)** з (дієслівним) іменем ... чергується з інфінітивом того самого кореня, що й речівник” або дієслово є еліпсованим [12; 28]: *танець танцювати, пісні співати*.

Фразеологічні сполучення з формою знахідного відмінка з прийменником **на** характеризуються тим, що позначають одне поняття й можуть бути замінені предикативними прикметниками: *Заробітки в колгоспі – курам на сміх* – смішні (В.Пеунов); *Такі люди при будь-якій владі на вагу золота* – вагомі, важливі (К.Скрябін); *Але анархові в цю хвилину несподівано прийшло на думку самому кинути запитання* (М.Хвильовий); *Накладати на себе руки – йому й на думку не може спасти* (Б. Антоненко-Давидович).

Одиничним прикладом репрезентовано вживання в ролі іменної частини складеного присудка форми знахідного відмінка з прийменником **під**: *А якраз на Зелені свята Явдошка і Корнило стали під вінець* (В.Лис), у якому дієслівно-іменну конструкцію можна замінити на дієслово **одружитися**.

У складі присудка можуть виступати неспеціалізовані форми орудного відмінка з прийменниками з і **під**. Конструкції **граер (з) + N₅** (нульова зв'язка) передають ознаку: *Бо він друг Вані Молдавана. А той, звісно, з націоналістичними вибриками* (Є.Дудар); *Дивиться, а він з бородою, як дід...* (М.Коцюбинський); конструкції з повнозначним дієсловом у ролі зв'язки **сор + граер (під)** – стан: *Вже понад два місяці я перебуваю під пресингом* (Л.Денисенко).

Основна семантика місцевого відмінка – позначення місця, простору, рідше вказівка на час події. Тому Г.О.Козачук, досліджуючи відмінкові форми іменника з прийменником **на**, й вказує на те, що “значна частина їх виявляє функціональний синкретизм, зокрема накладання на основне обставинне значення об'єктного, атрибутивного чи предикативного” [7; 27]. Проте таке зауваження варто зробити й стосовно інших форм місцевого, що можуть виступати частиною присудка.

Форма місцевого відмінка – єдина аналітична сполука, оскільки вона не може вживатися без прийменника. Присудкову позицію можуть посідати тільки словоформи з прийменниками **в(у), на, при**.

Однією з найбільш уживаних у ролі іменної частини складеного присудка є форма місцевого з прийменником **в(у)**. Основною частиною виступають субстантиви різної семантики. Позначаючи психічний, рідше фізичний стан, аналізовані сполучення переходять до розряду фразеологізованих одиниць, що поступово сприймаються як готові предикативні поєднання. Основною ознакою цих сполук є те, що в позиції іменної частини виступає субстантив на позначення психічного стану людини, певної емоції тощо, а зв'язкою є особові форми дієслова **бути**: *Навіть через багато років мати Ракиї була від Генерала в захваті* (О.Ульяненко); *Андрій був як у гарячці* (М.Коцюбинський); *Я була в прикрім положенні* (О.Кобилянська); *Він був у чудесній настрої* (М.Коцюбинський); *Алан Арт був у доброму гуморі* (М.Соколян).

Уживаними є також присудки, що позначають додаткову характеристику суб'єкта, ставлення до суб'єкта/об'єкта, мовлення, мислення: ...*Помолиться до матері божої, до тої, що в такій синій платині [хустці]* (Л.Мартович); *Не пам'ятає її у поганому настрої* (В.Слапчук); *Пан в постолах! Ха-ха!* (Коцюб.); *Вони [опозиційні], звичайно, не в пошані* (Я.Валетов); ...*Більшість тримає своє ім'я у тасмниці* (М.Соколян); - *Тепер вона в курсі* (Я.Валетов). Конструкції, у яких нульова зв'язка і девербатив, мають прості дієслівні відповідники: - *Я вже п'ять літ із братом у процесі за хату та й більше вже правдуватися не хочу* (Л.Мартович) – **суджуся**; *Якщо він теж у змові з Лордами, то як можна довірити йому життя і здоров'я Евана?* (М.Соколян) – **змовився**.

Присудки, до складу яких входить повнозначне дієслово, можуть позначати додаткову характеристику або стан суб'єкта. Зважаючи на те, що семантика присудка поєднує дві повнозначні одиниці, деякі вчені кваліфікують їх як присудки з предикативним означенням (О.О.Шахматов) або як складні присудки (О.М.Пешковський). У реченнях *Сьогодні Романа прийшла в інститутському платті* (В.Лис); *Другого дня Аркадій Петрович прокинувся в поганім настрої* (М. Коцюбинський); *Рудий ходить у неї в авторитетах* (Л.Денисенко); *Я цієї біди [гри в карти] навчився при війську, а в цивільнім стані я ніколи до того не беруся* (Л.Мартович) конструкція V_{cop}+N₆ позначає стан суб'єкта, відповідно сприймається як єдина предикативна одиниця.

Виступаючи іменною частиною присудка, форма місцевого з прийменником **на** позначає зовнішній або внутрішній стан суб'єкта: *Я була на сторожі* (Тарасов); *Вже день скінчився, засвітилася ніч, а я ще на ногах* (М.Коцюбинський); *П'ять літ Гнат Юра на чолі тепер уже столичного Державного драматичного театру імені Івана Франка* (Остап Вишня). Серед аналізованих форм виявлено й фразеологічні: *Я ці три тижні був на сьомому небі* (С.Пиркало). У таких конструкціях у ролі зв'язки виступає абстрактне дієслово **бути** (або зв'язка нульова), рідше (у фразеологізованих виразах) – повнозначне дієслово групи пересування: *Робота з клієнтами – на першому плані* (М.Гримич); *Вже кілька років носить на душі Серафим Кармаліта оцей важкий тягар – тасмне співробітництво в ГПУ* (Д.Гуменна).

Мінімально репрезентованою є група присудків, у формі місцевого відмінка з прийменником **при**. Такі конструкції є периферійними синтаксичними відповідниками простих дієслівних або складених присудків з іменною частиною, вираженою прикметником: *Ти гадаєш, що як він буде при війську [служитиме], то вони будуть за ним менше банувати?* (О.Кобилянська); *Це хіба би прирівняти до стада індиків, як вони при їді [їдять]* (Л.Мартович); - *Як я була при надії [вагітна], а він наптий прийшов, то й за волоси мене водив* (Л.Мартович).

Отже, виступаючи основним предикативним компонентом складеного іменного присудка, неспеціалізовані форми функціонують як периферійні (марковані) засоби, мають різноманітну семантику відмінків, що також маркована. Для безприйменникових форм родового в присудковій позиції властивим є семантика атрибута, для деяких прийменникових словоформ цього самого відмінка – семантика об'єкта, а для форм місцевого – накладання локативного відтінку тощо. Зважаючи на те, що заміщення позиції присудка неспеціалізованими формами є активним процесом, на часі актуальним є дослідження відмінково-іменникових словоформ в ускладнених конструкціях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В.В. О взаимодействии лексико-семантических уровней с грамматическими в структуре языка // Мысли о современном русском языке. – М., 1969. – 216 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М., 1947. – 784 с.
3. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 233 с.
4. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К.: Наукова думка, 1978. – 207 с.
5. Груднева Г.Н. Составное, или сложное, сказуемое в современном русском языке: Автореферат дис. ... кандидата филол. наук – Львов, 1954. – 16 с.
6. Денисова Н.Г. Проблема анализизма форм составного именного сказуемого в современном русском языке: Автореферат ... кандидата филол. наук / Московский обл. пед. ин-т имени Н.К.Крупской. – М., 1980. – 16 с.
7. Козачук Г.О. Семантико-граматичні функції місцевого відмінка з прийменником **на** у структурі речення // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор А.П.Грищенко. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – Випуск 2. – С. 24 – 31.
8. Лекант П.А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. – М.: Высшая школа, 1976. – 145 с. – Библиограф.: с. 137 – 139.
9. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Наука, 1956. – 420 с.
10. Площ М.Я. Прийменниково-відмінкова форма іменника у функції іменного складеного присудка // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. Редактор М.Я.Площ. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 3. – С. 47 – 53.
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. I - II. – 536 с.
12. Тимченко С.К. Акузатив в українській мові. – К., 1928. – 101 с.
13. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / Вступ. статья д-ра филол. наук, проф. Е.В.Клобукова; редакция и комментарии проф. Е.С.Истриной. 3-е изд. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олеся Сулима – аспірант кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
Наукові інтереси: синтаксис української мови

НЕПАРНІ ЗАПЕРЕЧНІ СТРУКТУРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Олеся ТАТАРОВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглянуто форми, чий позитивні відповідники вже чи вийшли зі вжитку, чи надзвичайно рідко використовуються. У мові існує надзвичайно багато таких непарних заперечень.

The article deals with the forms which positive counterparts either are not used at all or used very rarely. There are a lot of such unpaired negative structures in the English language.

У запереченні як об'єкті лінгвістичних досліджень науковці все частіше звертають увагу на форми, чий позитивні відповідники вже чи вийшли зі вжитку, чи надзвичайно рідко використовуються [3: 25]. „He spoke with a certain what-is-it in his voice, and I could see that, if not actually disgruntled, he was far from being gruntled”. У мові існує надзвичайно багато таких непарних заперечних структур.

Префікси *in-* та *un-* заперечують позитивне значення кореня слова. Антонімом слова *sane*, наприклад, є *insane*, а антонімом *stoppable* є *unstoppable*. Проте деякі слова, які мають заперечну зовнішню структуру, не мають антонімічних відповідників [6: 122-124]. До них відносимо такі:

Debunk – розвінчувати	inert – бездіяльний
Defenestrate – викинути людину з вікна з метою вбити чи скалічити	
Dejected – пригнічений	inhibited – заборонений
Disconsolate – сумний	insidious – підступний
Disdain – зневага	insipid – несмачний
Disgruntled – роздратований	insouciant – безтурботний
Disheveled – скуйовджений	intact – неушкоджений
Dismayed – охоплений жахом	invert – вивернутий навиворіт
Disrupt – розбитий на друзки	misgivings – побоювання
Feckless – безпорадний	misnomer – неправильна назва
Gormless – тупий	nonchalant – безтурботний
Impetuous – стрімкий	noncommittal – невизначеність
Impromptu – імпровізований	nondescript – той, якого важко класифікувати
Inane – беззмістовний	nonpareil – унікальний у своєму роді
Incessant – безперервний	nonplussed – ускладнений
Inchoate – початковий	unbeknownst – невідомий
Incognito – під чужим ім'ям	ungainly – незграбний
Incommunicado – позбавлений спілкування	unswerving – стабільний
Indomitable – нестримний	untold – збережений у таємниці
Ineffable – невизказаний	untoward – непокірний
Inept – несвоєчасний	

Наступні слова утворюють позитивні форми, якщо усунути заперечний префікс, але вони вживаються надзвичайно рідко:

Disarray – безлад
Disconcerting – той, що збиває з пантелику
Immaculate – бездоганно чистий
Impeccable – непорочний
Inadvertent – недбалий
Incapacitated – непрацездатний
Incorrigible – непоправний, безнадійний
Inevitable – неминучий
Innocent – невинний
Inscrutable – незбагнений, таємничий
Insensate – 1) нечутливий; 2) нерозумний; безглуздий
Insufferable – нестерпний
Interminable – нескінченний, вічний
Unbridled – 1) без вуздечки; розгнуданий 2) розбещений, неприборканий
Unflappable – незворушний, спокійний, холоднокровний
Unfurl – розгортати (прапор, вітрило)
Unkempt – скуйовджений, неохайний
Unmitigated – абсолютний, очевидний
Unrequited – неоплачений, некомпенсований

Unruly – буйний, непокірний

Unthinkable – 1) немислимий, неувялений; 2) неправдоподібний

Unwieldy – великий, громіздкий

Отже, ми можемо охарактеризувати людину як *unkempt*, *unruly*, *disconsolate* чи *uncouth*, проте ми не можемо назвати її *kempt*, *ruly*, *consolate* чи *couth*, хіба що створюючи нові слова заради розваги. В основному в англійській мові збереглися лише заперечні форми: негативні форми вживаються частіше та є стійкішими до змін у мові [10: 98]. Зрозумілим є ще й те, що несхвальне чи принизливе значення цих слів не є об'єктом наших досліджень, як, наприклад, у словах *ineffable*, *unscathed*, *indomitable*, *innocent*, *innocuous*, а не навпаки.

Слово *unkempt* має давню історію. *Kempt* походить від давньоанглійського слова *kemb* “comb”, яке вийшло зі вжитку приблизно 1600 р., але знову стало активним у мові з 1860 р. Його літературна форма *unkembed* вживалася аж до середини 19-го сторіччя. Словоформа *unkempt* почала використовуватися з 1580 року із семантикою „мова, що не є вишуканою чи витонченою”. У 18-му сторіччі *kempt* отримало нове особливе значення „незачесаний, скуйовджений”. Це відбулося під впливом фламандського еквівалента *ongekempt*. Ці дві форми вживалися паралельно протягом тривалого періоду, проте вже з новим відтінком „занедбаний, забутий” у 19-му сторіччі [2: 13]. Це не є випадковим, оскільки основа слова *kemb* походить від германської форми, що мала значення „зуб”; сучасна форма „uncombed” з'явилася приблизно 1560 року.

Усі, хто використовує слово *unruly*, усвідомлюють, що воно має протилежне значення до *ruly*. Цей прикметник утворено приблизно 1400 р. від *rule* (як у словосполученні *rule of law*) зі значенням “законослухняний, дисциплінований, правильний”. Людина з характеристикою *unruly* вважалася “некерованою” та “недисциплінованою” [9: 101-103]. Сучасне функціонування цього терміну є слабким відлунням цієї форми. Людина з характеристикою *ungainly* тепер вважається „незграбною, не граційною”, це значення з'явилося приблизно 1600 р. Протилежне йому *gainly*, яке є не дуже вживаним, утворилося після 1300 року від прикметника *gain* зі значенням „поруч, поблизу”. Воно особливо використовувалося у виразі *the gainest way* із семантикою „короткий, прямий шлях”, але незабаром отримало переносне значення для характеристики людини – „щирий, добрий” і предмета – „зручний, вживаний” [12: 40-52]. Твірна основа цього слова дала початок сучасним словам *again* та *against*.

Unwieldy походить від давньоанглійського дієслова *wield*, яке успадкувало староіндоевропейське значення „бути сильним”, так само, як слово *valiant*, отримане від латинської основи. Воно має різноманітні смисли: „керувати, правити, командувати, мати у власності” та „контролювати, успішно мати справу з чимось”. Його прикметник *wieldy* походить від останнього значення та характеризує людину як „спроможну керувати своїм тілом чи зброєю; активну, вправну, метку”. Отже, його антонім *unwieldy* означає бути незграбним, неспроможним чи хитким. Тільки згодом у 19-му сторіччі слово отримало своє сучасне тлумачення. Термін *untoward* походить від застарілого середньовічного значення *toward*, що використовувалося стосовно молодих людей та означало „багатообіцяючий; той, що прогресує, просувається вперед (в інтелектуальному розвитку)”; спершу *untoward* вживалося із значенням „впертий, лінивий, непокірний”, а потім, з 1630 року отримало значення „неправильний, незручний, непіддатливий” [8: 82].

Щодо слова *inept*, то воно не належить до цього переліку, бо не має протилежної форми *ept*, оскільки походить від латинського слова *ineptus* зі значеннями „невідповідний, абсурдний, дурний”, які утворилися в 17-му сторіччі. Однак, у наш час відбулися корекції й утворилося слово *ept* (автор Е.Б. Уайт у виданні „Ньюйоркivec” 1938 року), яке вживалося із стилістичним забарвленням. Із часом *ept* дало початок формам *eptly* та *eptitude*. Майже так само форма *disheveled* походить від давньофранцузького *deschevelé*, проте не є протилежною до слова *sheveled*. Це слово утворилося від нього пізніше, втрапивши протягом тривалого часу перший склад. Однак воно не було дуже вживаним та поступово зникло з лексикону.

Існує значна кількість інших слів із префіксами *in* чи *dis-*, які нагадують англійські негативні форми, проте вони потрапили в англійську мову за посередництвом французької чи латинської мов, префіксальний характер яких не простежується [14: 62]. До них відносимо *dismayed* (від давньофранцузького дієслова *desmaier*) та *disparate* (від латинського *disparatus*).

Інші слова потрапили парами в англійську мову в різні часи: *mantle* \ *dismantle*; вони є еквівалентами французьких дієслів, що утворилися в 1400 та 1580 роках відповідно. Перше літературне значення *dismantle* було „знімати плащ, накидку; роздягатися”; пізніше воно отримало семантику „позбавляти фортецю захисту”. Слово *mantle* не зникло, хоча й вживається набагато рідше, ніж *dismantle*. Така ж сама ситуація існує й зі словами *consulate* \ *disconsolate*, які запозичені англійською з латинської, утворившись від слів *consolatus* \ *diconsolatus*. Перше слово було впроваджене Кекстоном у 1489 р., друге – аж через сторіччя.

Термін *couth* було формою давньоанглійського слова *cunpan* зі значенням „відомий, знайомий”, його першоджерелом є німецьке слово *kennen* [11: 35-37]. Отже, *uncouth* мало значення „невідомий,

незнайомий”. Згодом отримало значення „незграбний та некультурний”, яке розвинулося тільки в 16-ому сторіччі. Його позитивна форма *couth* вийшла зі вжитку ще у 18-му сторіччі в Шотландії. У 1896 році слово знову почало використовуватися Максом Бірбом із гумористичним відтінком, протилежним до *uncouth*, проте так і не повернулося до загального функціонування [5: 74].

Із лексичного погляду цікавим словом в сучасному англійському словнику є *disabled*, яке утворилося у 16-ому сторіччі від дієслова *disable*, прикметник якого *abled* майже не використовувався. Термін *disable* увійшов у вжиток у США у 80-тих роках людьми з фізичними вадами (англ. *disabled*), щоб звернути увагу на людей без фізичних вад, а згодом цей прикметник став частиною евфемістичних виразів таких, як *differently abled*. Термін *disgruntled* заслуговує особливої уваги. Перші згадки про нього як про прикметник зафіксовані в Оксфордському словнику англійської мови у 1847 р., хоча його дієслово *disgruntle* з'явилося приблизно 1680 року [7: 54]. Це була інверсія староанглійського дієслова *gruntle*, яке у свою чергу походить від дієслова *grunt*, що позначає часто повторювану дію; і *grunt*, і *gruntle* характеризували людину як „незадоволену, пригнічену зусиллями чи втомою”, що дало привід отримати відтінок від *grumble*, хоча ці слова між собою зовсім не пов'язані. Загалом префікс вказує на негативну характеристику, тут він підсилює значення основи слова [13: 21].

Інша група непарних заперечних структур закінчується заперечним суфіксом *-less*. Ці прикметники не мають відповідних антонімів з суфіксом *-ful*. Наприклад: *ageless*, *countless*, *hapless* (останній прикметник утворився від застарілої давньоанглійської форми *hap* зі значенням „щастя, удача”), *leafless*, *peerless* (від застарілого значення *peer* „того самого статусу, рангу”); *toothless*, *voiceless*.

Варто також виділити слова із позитивним значенням. Часом таке трапляється, тому що слово із негативною семантикою уже існує: ми надаємо перевагу *bad* перед *ungood*. Іншими прикладами можуть бути *nice* та *fascinate*.

Слід також згадати про прикметники із суфіксом *-ful*, які не мають відповідників із *-less*: *awful*, *bashful*, *deceitful*. Іноді антоніми утворюються додаванням суфіксів *-ful* та *-less* до іменникових основ на зразок у *joyful* та *joyless*. Але іноді можемо утворити тільки один із прикметників. Скажімо, *reckless* є суто англійським словом, а *reckful* – ні [4: 35]. В інших випадках одні прикметники є вживанішими, інші вживаються набагато рідше: *ruthless*, *ruthful* належать до англійського словника, перше із них широко використовується, друге – практично архаїзувалось. Із погляду архаїзації цікавим є слово *indefatigable*, чийм антонімом є не *defatigable*, а *fatigable*.

Семантика слова *inflammable* заслуговує особливої уваги. Забравши від нього префікс, ми радше отримаємо синонім *flammable* ("легкозаймистий", "горючий"), ніж антонім. Така особлива риса англійської мови є дуже непомітною, поки ми не усвідомимо, що префікс *in-* не завжди є заперечним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1966.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. - М.: Высшая школа, 1975.
3. Бархударов Л.С. Грамматика английского языка. М. Высшая школа, 1973.
4. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка. Учебник для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. –М.: Высш. школа 1983.
5. Бородкин В. В. Проблемы отрицания и развитие. М.: Наука, 1991.
6. Борохов З. Энциклопедия афоризмов: В мире мудрых мыслей. -М.:ООО “Издательство АСТ”, 2002.
7. Верба Л.Г. Історія англійської мови. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. - Вінниця :Нова книга, 2004.
8. Герхелия Г. К. Современная английская фразеология основанная на отрицании: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол.наук. - М.,1989.
9. Головченко Н.Ю. Лексико-реляционное отрицание в современном англ. языке: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. - К.: 1991.
10. Зупарходжаева Д. А. Коммуникативная функция отрицания в современном английском языке: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол.наук.- М., 1986.
11. Леонтьева С. Ф. Отрицательные аффиксы в современном английском языке. Учеб. пособие по лексикологии англ. яз. для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: “Высшая школа”, 1974.
12. Лич Д., Стартвик Я. Коммуникативная грамматика английского языка: Пособие для учителя на англ. яз. – М.: Просвещение, 1983.
13. Раевская Н. Теоретическая грамматика современного английского языка. –К.: Вища школа, 1976.
14. Пазич Н. В. Лексичні засоби вираження негативної оцінки (на матеріалі сучасної англ. Мови)//Мовознавство. - 1984.-№6.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олеся Татаровська – асистент кафедри англійської філології ЛНУ ім.І.Франка.
Наукові інтереси: лексична семантика англійської мови.

ПРОПОЗИЦІЯ ЯК СТРУКТУРА СЕМАНТИЧНОГО ЗМІСТУ КОНСТРУКЦІЙ NN, N'SN, NofN

Оксана ШЕВЧУК (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянута пропозиція як структура семантичного змісту конструкцій NN, N'sN, NofN, проаналізовані різновиди семантичних предикатів та виділені пропозиціональні структури.

In this article the phenomena of proposition is regarded as the structure of the semantics in the constructions NN, N'sN, NofN, different types of semantic predicates are analysed and the propositional structures are defined.

Інтерес лінгвістів до такого поняття як **пропозиція**, яке спочатку розглядалося у філософії та логіці, виник у зв'язку з поворотом мовознавчої думки від досліджень чисто формальних структур речення до його внутрішнього змісту, тобто до семантичної структури.

У логіці під пропозицією або логічним судженням розуміють певну форму думки, яка стверджує чи заперечує щось про предмети [1: 23-24]. Пізніше воно стало застосовуватися вже не до форми мислення, а до його змісту, що виражається в реченні.

Н.Д. Арутюнова виділяє три етапи розвитку поняття "**пропозиція**": 1) спочатку воно відповідало цілісному судженню як певній формі думки, що складається з модусу ствердження та диктума; 2) потім воно було визначено як "об'єктивований зміст думки, відокремлений від суб'єктивної модальності й безпосередньо співвіднесений із позначуванним "станом речей"; 3) нарешті, термін "пропозиція" був застосований до значення тієї частини будь-якого речення, яка здатна поєднуватися з будь-яким "модусом комунікативної мети, тобто з дієсловами, які виражають цілеспрямованість мовленнєвого акту" [1: 34].

Попри це, ще й зараз у багатьох сучасних концепціях зберігається різне розуміння пропозиції.

Для нашого дослідження найбільш релевантним є напрямок, спрямований на когнітивний та лінгвістичні аналізи. Пропозиція являє собою зв'язування через думку певних вихідних сутностей в єдину структуру.

Метою статті є розгляд пропозиції як структури семантичного змісту іменників конструкцій NN, N'sN та NofN, аналіз різновидів семантичних предикатів та виділення пропозиціональних структур, які представлені зазначеними конструкціями.

Щодо поняття пропозиції, варто відзначити, що розуміння пропозиції як такої, яка виражає ядро або базу речення, що створюється набором відношень між дієсловом та іменами й протиставляється «модальній складовій» речення, було чітко сформульоване ще Ч.Філмором [11]. Якщо модальні характеристики речення включають заперечення, час, спосіб, вид, то все, що залишається після їхнього вилучення чи може бути відокремлено від модальних складових, утворює ділянку пропозиції. Ч. Філмор запропонував у цьому зв'язку формулу "речення = модальність + пропозиція", де пропозиція включає дієслово плюс одна чи дві відмінкові категорії [11: 120]. Оскільки поняття "дієслово" легко трансформувати в поняття "функція", а поняття іменних груп пов'язати з різними типами аргументів, то наведене трактування пропозиції можна співвіднести з її розумінням Г.Фреге [9].

При цьому предикату та його аргументам Філмор відводить статус глибинних категорій і описує в термінах семантичних ролей (глибинних відмінків). Концепція Ч.Філмора, яка отримала назву "відмінкова граматики", в подальшому дістала широке визнання й розвиток (Cook 1972, Чейф 1975, Langacker 1976, Anderson 1977, Starosta 1987).

У наявних версіях "відмінкової граматики" немає єдності в питаннях про кількість та номенклатуру виділених відмінків. Склад їх залежить від обраної концепції й цілей опису, відображає різні способи поділу семантичної реальності. Слід відзначити, що набір і назви відмінків у концепції самого Філмора також змінювалися в процесі формування теорії. Спочатку учений виділив шість відмінків: агентив, датив, інструмент, фактив, локатив, об'єктив, а пізніше змінив їх назви: датив і фактив на експерієнцер та ціль відповідно [11]. Різна кількість відмінків та неоднакове їхнє називання можна побачити і в інших дослідників, наприклад, у Д.Андерсона [10] - 4, В.Г. Гака [5] - 7, І.П. Сусова [9] - 8, В.В. Богданова [3] - 14 і т.д. Незважаючи на відсутність суголосності і щодо набору відмінків, важливо те, що виокремлення відмінків служить не лише визначенню семантико-синтаксичних ролей, включених у пропозицію аргументів, а й указує на відношення, які поєднують функцію та її аргументи.

Таким чином, пропозиція являє собою узагальнену схему відношення предиката та його аргументів і є засобом моделювання семантичного змісту синтаксичної одиниці.

У пропонованій статті для виявлення смислового змісту іменників у конструкціях NN, N'sN, NofN, ми використовуємо методику моделювання змісту за допомогою пропозиціональної функції стосовно словосполучення, яка була описана в роботах М.М.Болдирева, А.Г.Сгорова [4; 7]. Опис пропозиціональної структури полягає в визначенні типу семантичного предиката й реляційного значення його аргументів. Для сучасної англійської мови характерні сім груп семантичних предикатів: дія, процес, стан, якість, клас і зв'язок, місцезнаходження в просторі, потенційність, що складають основу семантичної структури. Для опису пропозиціональної структури такої групи іменників ми використовуємо такі предикати: дія, стан, якість, відношення. Виходячи з того, що пропозиція

утворюється завдяки об'єднанню в єдину структуру предиката з виділеними та поіменованими предметами, важливою частиною стає характеристика самих ролей, що фіксується іменними компонентами пропозиції. Іменні складові пропозиції визначаються як аргументи. Семантична роль аргумента при предикаті властивості (**квалітативний предикат**) та предикаті стану (**статальний предикат**) позначена терміном "**суб'єкт**", аргументи при предикаті відношення (**реляційний предикат**) отримали назву "**корелятиви**", для позначення семантичної ролі при предикаті дії (**актальний предикат**) використовується термін "**актант**".

Таким чином, залежно від типу семантичного предиката можна виділити п'ять угруповань:

Реляційне угруповання являє собою пропозиціональну структуру, що розкриває різні відношення між предметами дійсності. Пропозиціональна структура в зазначеній групі має такий вигляд:

Р (предикат) відношення – Корелятив – Корелятив

Конкретні семантичні ролі корелятивів визначаються характером відношень, що виражаються семантичним предикатом.

Відношення належності характеризується наявністю двох учасників, чії семантичні ролі можна позначити терміном "володар" і "те, що знаходиться у володінні". Пропозиціональна структура в цьому разі представлена таким чином:

Р відношення Володар – Те, чим володіють

Відношення приналежності може бути представлене двома різновидами: а) відчужувана приналежність; б) невідчужувана приналежність.

Відчужувана приналежність означає таке відношення між володарем та тим, чим володіють, при якому володар може втратити зв'язок без шкоди для власного існування.

Наприклад: *the Warner house, his father's fortune, the watch of his father.*

Невідчужувана належність передбачає такі відношення, при яких володар не може втратити зв'язок з володінням, оскільки це може спричинити певні збитки.

Наприклад: *family friends, Lin's breastbone, the cleavage of the woman.*

У складі цієї підгрупи виділяються також структури, де атрибут позначає автора твору, відкриття або ж лідера, члена громадських, політичних організацій тощо. Наприклад: *President Berisha's army.*

Якщо звернути увагу на лексико-граматичне оформлення таких груп іменників, то впадає у вічі, що означувані й означальні компоненти, виражені конкретними іменниками, що позначають особу, предмет, становище. Граматичний зв'язок між компонентами групи здійснюється за допомогою **родового відмінка**.

Відношення частини до цілого характеризується наявністю двох учасників, виражених аргументами пропозиціональної структури:

Р відношення Частина - Ціле

Об'єктом специфікації в цьому відношенні є аргумент із семантичною роллю частини, підставою специфікації служить ціле.

Атрибутом означуваного елемента виступають конкретні та речовинні іменники.

Відношення цілого й частини також характеризується наявністю двох учасників, що виражаються аргументами пропозиціональної структури:

Р відношення – Ціле – Частина

Наприклад: *bunch of violets.*

Відношення об'єкта до його внутрішнього змісту. В аналізованих відношеннях виділяються аргументи, що виконують семантичні ролі об'єкта і його змісту. Пропозиціональна структура групи іменників із зазначеними відношеннями матиме такий вигляд:

Р відношення – Об'єкт – Зміст

Наприклад: *zoology text, Garrett's case, the story of her illness.*

В аналізованому матеріалі засобами мовного вираження компонентів сполучення є як конкретні, так й абстрактні іменники. Особливо характерною є поява абстрактних іменників у цьому типі відношень для текстів наукового стилю. Наприклад: *a theory of discourse.*

Відношення об'єкта до його призначення. В цьому типі відношень виділяються об'єкт висловлювання на підставі його призначення або функції. Пропозиціональна структура має такий вигляд:

Р відношення – Об'єкт призначення – Функтив

Наприклад: *cargo shop, antique shop.*

Аналізовані структури співвідносяться зі словосполученнями, які Л.С. Бархударов кваліфікує як "родовий призначення" [2: 91].

Наприклад: *the men's room*

Означуване слово в таких групах виражене конкретними іменниками, а в ролі атрибутивних елементів використовуються або конкретні іменники, або іменники на позначення особи.

Відношення об'єкта до тотожного йому об'єкта. Пропозиціональна структура зазначених груп іменників складається з реляційного предмета та аргументів з семантичною роллю об'єкта та тотожного йому об'єкта:

Р відношення – Об’єкт – Об’єкт

Наприклад: *the tagmeme concept, base of Gerhot.*

Означуванням словом у таких структурах можуть виступати іменники будь-якого семантичного розряду. Атрибутивні компоненти представлені абстрактними іменниками та власними іменами.

Актальне угруповання включає такі структури, в яких наявні предикат дії та аргументи, семантичні ролі яких можна визначити як суб’єкт та об’єкт. Загальний вигляд пропозиціональної структури такий:

Р дія – Суб’єкт – Об’єкт

Відповідно до значень, виражених у групі іменників, елементи пропозиції представлені кількома різновидами:

Предикатно-суб’єктні відношення. У складі цієї структури – два елементи: актальний предикат та аргумент із семантичною роллю суб’єкта. Пропозиціональна структура має такий вигляд:

Р дія – Суб’єкт

Наприклад: *police hunt, the boar’s scream, the trembling of her body.*

Для розглянутого типу відношень характерне вживання віддієслівного іменника. Суб’єкт, відповідно, оформляється за допомогою іменників, що позначають особу, групу осіб.

Предикатно-об’єктні відношення:

Такі групи іменників репрезентують предикат дії та аргумент із семантичною роллю об’єкта такої дії. Пропозиціональна структура представлена таким чином:

Р дія – Об’єкт

Наприклад: *troop withdrawal, payment of my fee, an expression’s structural description.*

Для різновидів актального угруповання, що розглядається, характерне використання віддієслівних іменників, що виражають абстрактні та конкретні поняття. У функції атрибутивних елементів можуть виступати іменники будь-яких семантичних розрядів [6].

Суб’єктно-об’єктні відношення. При цьому типі відношень пропозиціональна структура має такий вигляд:

Р дія – Суб’єкт – Об’єкт

У цих структурах специфікується суб’єкт дії.

Наприклад: *the speech receiver, supporters of the scheme.*

Об’єктно-суб’єктні відношення. Пропозиціональна структура представлена таким чином:

Р дія – Об’єкт – Суб’єкт

У цьому типі відношень виділяється об’єкт дії, здійсненої суб’єктом.

Наприклад: *the children’s letters, the sound of automatic gunfire.*

У ролі означуваного слова вживаються іменники, що позначають особу (або групу осіб), дію, предмет.

Квалітативне угруповання являє собою пропозиціональну структуру, що складається з предиката та аргумента з семантичною роллю об’єкта. Загальний вигляд пропозиціональної структури можна виразити так:

Р властивості – Суб’єкт/ Об’єкт

Ця група включає такі різновиди:

Відношення об’єкта та його властивостей. При цьому типі відношень у структурі виділяється об’єкт висловлювання із зазначенням його ознаки, що розкриває його субстанціональну основу:

Р властивості – Об’єкт

Матеріал: *a paper plate, a flag of cotton*

Форма: *the ice slabs.*

Відношення об’єкта до якогось відомого типу. В аналізованому відношенні властивості об’єкта висловлювання можна віднести до якогось певного типу, притаманному певній епосі, стилю, соціуму, або ж така властивість є загальновідомою, типовою:

Р властивість – Об’єкт

Наприклад: *a man’s atmosphere, a woman’s atmosphere, the bearing of Caesar.*

Відношення ознаки та її носія. У групах іменників з аналізованим відношенням виділяється ознака, властивість, яка є якісною характеристикою об’єкта, носія цієї ознаки, наприклад: *the valley quietude, Warner’s popularity, the warmth of the day.*

Відношення носія та його ознаки. У групах іменників із цим відношенням виокремлюється носій-суб’єкт, якому притаманні певні ознаки, властивості, що складають його якісну характеристику.

Наприклад: *high-security garage, a letter of utmost importance.*

Цим різновидам властиве передусім вживання абстрактних іменників, що позначають якість, властивість і виступають означуванням словом. Атрибутивним компонентом, за нашими спостереженнями, є іменники будь-яких семантичних розрядів.

У зазначених відношеннях ознака та властивості об’єкта можуть бути представлені не лише як сутнісні характеристики, але і як оцінки автора, наприклад: *bastard intention, the adaptability of our women.*

Досить часто відношення квалітативності при авторській оцінці є метафоричним перенесенням ознак одного об'єкта на інший, наприклад: *transparency of memory, the blackness of the human soul, a voice of ice*.

Статальне угруповання являє собою пропозиціональну структуру, яка складається з предиката стану й об'єкта, якому властивий цей стан. Загальний вигляд пропозиціональної структури такий:

Р стан – Суб'єкт

Наприклад: *labour market tightness, O'Donnell's outward annoyance*.

В аналізованих структурах означуване слово виражене абстрактними іменниками, що позначають стан. Атрибут, носій цього стану, представлений конкретними іменниками – назвами особи чи групи осіб.

Обставинне угруповання. Основу пропозиціональної структури одиниць цієї групи складає семантичний предикат одного з виділених раніше чотирьох типів у поєднанні з обставинними елементами. Відповідно до семантичної ролі обставинних елементів розрізняються локативні та темпоральні структури

У **локативних** структурах формуються відношення між предикатом місцезнаходження в просторі та об'єктом:

Р відношення – Локатив

Наприклад: *seaside resort*

У **темпоральних структурах** виділяється об'єкт та його часові характеристики:

Р відношення – Темпоратив

Наприклад: *girlhood dreams, an afternoon's excursion, the wind of evening*.

Для цієї групи типом є використання іменників, що позначають відтинки часу.

Таким чином, у групах іменників, представлених такими структурними моделями, як NN, N'sN, NofN, можна виділити наступні пропозиціональні структури: реляційні, акральні, квалітативні, статальні та обставинні, які відтворюють семантичний зміст досліджуваних груп іменників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. "Полагать" и "видеть" (к проблеме смешанных пропозициональных установок) // Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М., 1989. – С.7-30.
2. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. – М., 1975. – 329с.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: ЛГУ, 1977. – 204с.
4. Болдырев Н.Н. Структурированные атрибутивные словосочетания пропозиционального типа в современном английском языке: Автореф. дис...канд. филол. наук. – Л., 1983. – 23с.
5. Гак В.Г. К проблеме синтаксической семантики: семантическая интерпретация "глубинных" и "поверхностных" структур // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М., 1969. – С. 77 – 85.
6. Гіков Л.В. Особливості вживання лексико-граматичних і лексичних одиниць в авторському стилі: Автореф. дис...канд.філол.наук: 10.02.04/ Львівський нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2003. - 20с.
7. Егоров А.И. Структурно-семантическая организация и функционирование ИГ с препозитивными атрибутами в современном английском языке: Дис...канд.филол.наук. – М., 1986. – 176с.
8. Фреге Г. Смысл и денотат // Семиотика и информатика. – Вып. 8. – М.: ВИНТИ, 1977. – С. 188 – 205.
9. Сусов И.П. Семантическая структура предложения: на материале простого предложения современного немецкого языка. – Тула: ТГПИ, 1973. – 141с.
10. Anderson J.M. On case grammar: Prolegomena to a theory of grammatical relations. – Croom Helm: Atlantic Highlands. – N.Y.: Humanities Press, 1977. – 313p.
11. Fillmore C.J. Frame semantics // Linguistics in the morning calm. – Seoul: Hanshin Publishing Company, 1982. - P. 111 - 137.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Шевчук - викладач кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: функціональна граматики англійської мови.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСОБИ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Ірина ЯКУБЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто актуальне членування (АЧ) у динамічному аспекті, його визначення комунікативним завданням, розглянута роль різних засобів АЧ в перекладознавчому аспекті, комунікативні варіанти речення, наведено дві класифікації засобів АЧ.

The article focuses on the actual division in the dynamic aspect, its presupposition by the communicative tasks. The role of actual division and communicative variants of sentences is shown in the aspects of interpretations. Two classifications of the actual division are given in the article.

Об'єктом вивчення є актуальне членування (АЧ) речення, предметом – засоби АЧ та релевантність порядку слів для комунікативної мети. Невелика кількість праць з цієї проблематики на матеріалі сучасної німецької мови зумовила актуальність цього дослідження. Окреслені завдання наступні: проаналізувати попередні здобутки в галузі комунікативної лінгвістики стосовно АЧ, дати характеристику понятійному апарату, висвітлити питання АЧ в аспекті прагматики.

Розглядаючи проблему засобів актуального членування речення, ми вважаємо за потрібне визначитися з понятійним апаратом і подати короткі відомості про шлях розвитку цієї теорії. Актуальне членування речення – це смислове членування речення на основі вираженого в ньому змісту. Залежно від комунікативного завдання речення може членуватись на дві частини – предмет повідомлення і те, що повідомляється. Предметом повідомлення при актуальному членуванні речення є тема, що містить відоме для мовця в цій ситуації і служить відправним пунктом висловлювання. Заключною частиною є рема, або ядро висловлення, в якому міститься те нове, що повідомляється про тему.

Die Hochzeit meines besten Freundes war eigentlich die Hochzeit meines letzten Freundes. Arne war aus einem einfachen Grund mein „letzter“ Freund: weil er von all meinen Freunden der Einzige war, mit dem ich über alles reden konnte und in dessen Augen noch ein wenig Restleben und Rebellion funkelte [12: 14].

Перед нами типова послідовність розподілу комунікативних навантажень від теми до реми за схемою Т – Р, такий тип тематичної прогресії називається лінійним.

Одиниці, що фігурують при актуальному членуванні, Матезіус назвав основою або темою (у іншій термінології), та ядром висловлення, або ремою. Актуальне членування може збігатися й не збігатися з граматичним членуванням, для якого характерне виділення групи підмета й присудка. АЧ залежно від структури основного речення буває простим, таким, що створює просту тематичну прогресію, або ускладненим (із наскрізною темою або ускладненими ремами).

Der Bogen, auf dem die Antwort niedergeschrieben werden sollte, enthielt sechs mit Namen versehenen Spalten (der Zahl der Untersuchungspersonen entsprechend) [10: 102]. Аналізуючи це речення в аспекті руху в ньому інформації, можна наочно продемонструвати його структуру: Т R1 R R2. У наведеному прикладі частина головного речення, що стоїть до підрядного речення, є темою, яка зумовлена контекстом. Т – це тема, R1 – додаткова рема, R – основна рема, а R2 – ще одна додаткова рема, яка разом із першою містять у собі лише другорядну інформацію, відсутність якої не створить перешкод для сприйняття структурно-смислового блоку. Рематична група представлена не тільки частиною головного речення, але й підрядним означальним, а також відмежованим дієприслівниковим зворотом. У результаті актуального членування речення стає динамічною одиницею мовлення, а рема є головною комунікативною частиною речення.

Теорія АЧ розглядає речення в аспекті руху в ньому інформації. Рух думки від вже відомого, від того, що названо мовцем або що знаходиться перед очима співрозмовника, до того, що ще не відомо слухачам або читачам зазвичай віддзеркалений у кожному висловленні усного та писемного мовлення. Формуючи висловлення, мовцем беруться до уваги пресупозиція адресата (пресупозиція – від лат. *prae* – попереду, *supositio* – припущення; це імпліцитний складник змісту висловлювання або тексту, який є істинним і не суперечливим, передує їхньому вербальному плану та сприяє їх успішному сприйняттю та розумінню [9: 491]), і, в залежності від цього, відома частина висловлювання стає вихідним пунктом, відправною точкою висловлення, а у другій частині повідомляється те, що мовець хоче сказати про першу частину. Членування висловлювання на тему і рему, на думку К. А. Філіппова, називається актуальним тому, що воно відтворює актуальну позицію мовця у даному конкретному випадку стосовно до змісту висловлення і щодо до тих, кому це висловлення адресовано [11: 164]. Отже, можна зробити висновок, що АЧ вже містить у собі прагматичний аспект. Залежно від інтенції автор застосовує певний порядок слів, інтонацію та інші засоби АЧ речення. Спираючись на думку Ю. С. Маслова, К. І. Філіппов справедливо зауважує, що актуальна інформація є ніби той кут зору, під яким подається інформація, те, без чого сама суттєва інформація втрачає свою цілеспрямованість.

Як зазначає Філіпов, членування висловлення на тему та рему залежить від реального контексту і конкретної ситуації мовлення [11: 164].

1. *Er bekam das Buch von einem Kollegen*

2. *Er bekam von dem Kollegen ein Buch*

Ці речення, передаючи одну й ту саму істотну інформацію, різняться між собою актуальною інформацією, яка в них міститься, хоча істотна інформація однакова. У першому реченні мовець хоче повідомити про факт в цілому, не виділяючи особливих моментів, або ж при сильному наголосі на слово *Kollegen* підкреслює, що він отримав книгу саме від колеги, а не від когось іншого, а у другому реченні виділяється інформація, що від колеги він отримав саме книгу, а не щось інше [11: 164].

З огляду на зазначене вище, можна дати ще одне визначення АЧ: членування речення на дві частини, яке визначається комунікативним завданням, істотним для певного контексту або в певній мовленнєвій ситуації, називається актуальним членуванням речення.

Багато дослідників визначають як основні критерії виділення теми та реми такі: порядок слів, інтонація, наголос [10: 100], але потрібно зауважити, що останні два критерії є релевантними лише у процесі аналізу усних видів тексту.

Одні з перших спроб аналізу порядку слів знаходимо у римських граматиках. Якісно інший підхід до вивчення порядку слів характерний для учених 17 – 18 століть, зокрема таких, як А. Арно, К. Ласно, Ц. Дюмаре, Н. Бозе, Ш. Бато, І. Аделунг та ін. [1: 23]. Представниками школи Пор-Рояля був проголошений універсальний природний порядок слів, згідно з яким суб'єкт має передувати предикату,

але при цьому вони зазначали, що неправильність порядку слів з граматичного боку не виключає їхньої довершеності у мовленнєвому аспекті [1: 24]. Вперше ж думку про існування закономірностей формування речення, пов'язаних з його комунікативною функцією в мовленні, висловив французький лінгвіст А. Вейль, який ґрунтовно проаналізував особливості порядку слів у давніх мовах [4: 4]. Наприкінці 19 століття проблема порядку слів набуває психологічного трактування. Основними представниками цього напрямку були Г. фон Габеленц, П. Ф. Фортунатов та ін. Але саме введене В. Матезіусом у лінгвістику вчення про актуальне членування речення поставило на тверду основу проблему порядку слів.

На наш погляд, цікавим є питання важливості АЧ для реферування. Особливої ваги ця проблема набуває для студентів в аспекті перекладознавства. Перш, ніж здійснити реферування, студенту треба уважно прочитати статтю й визначити найголовнішу, найважливішу нову інформацію, тобто проаналізувати її та занотувати. Прикладом методики спрощеного аналізу слугує алгоритм компресії інформації тексту. Під компресією тексту мається на увазі один із можливих варіантів його квазіреферування, тобто складання реферату на основі відбору й комбінування готових фрагментів тексту [3: 35]. Визначальною гіпотезою підходу до проблеми квазіреферування є припущення, що найважливіша фраза тексту має найбільше число лексичних зв'язків з іншими фразами цього тексту. Якщо ж враховувати те, що абзац вводиться в текст переважно лінгвістично найбільш вагомими фразами, то в квазіреферату потрапляють найважливіші фрази абзацу [3: 36], фрагменти, що містять нове, рему. Виокремлюючи певні речення, відбираючи й комбінуючи фрагменти тексту, студент, формуючи висловлення, враховує ступінь "відомості" предмета стосовно того, що ще не відомо про нього і, в залежності від цього, робить відому інформацію вихідним пунктом, а у іншій частині свого висловлення зазначає те нове, що необхідно повідомити. На нашу думку, будь яке реферування містить прагматичний аспект, бо саме від створювача реферату, від його актуальної позиції, від обізнаності у даному питанні залежить висвітлення основних проблем і вірна подача інформації.

Як вже зазначалося вище, актуальне членування речення виражається певними засобами. Найпоширенішими є порядок слів та інтонація. К. А. Філіппов вслід за Ю. С. Масловим зазначає, що, наприклад, у російській мові є і інші засоби передачі актуальної інформації, а саме: підсилюючо-виокремлюючі частки, спеціальні синтаксичні конструкції. При цьому у різних мовах ці засоби можуть по різному співвідноситися один з одним. Для німецької мови поширеними засобами АЧ є артиклі, залогові трансформації (наприклад, заміна актива пасивом і навпаки).

1. *Die Tür öffnete sich, und ein Greis trat ins Zimmer*

2. *Die Tür öffnete sich, und der Greis trat ins Zimmer* [11: 166]

Наведені речення мають однакову синтаксичну структуру і майже однакове лексичне наповнення. Різницю складає лише використання неозначеного та означеного артиклів. Саме ця різниця і визначає різну функціональну перспективу речень. Неозначений артикль є маркером нової інформації, про дещо нам не відоме, а означений артикль вказує на відомість нам того предмета, про який йде мова [11: 166]. Як відомо, варіанти одного і того ж речення, які розрізняються комунікативним завданням і мають різні АЧ, називаються комунікативними варіантами речення. Ми побачили на прикладах, що комунікативні варіанти речення розрізняються порядком слів та інтонацією.

У стилістично-нейтральному контексті слова в повідомленні розташовуються від теми до реми (нейтральний, об'єктивний порядок слів)[4: 5]. Зворотній порядок слів, або інверсія, властивий німецькій і українській мовам, такою ж мірою, як і прямий. Тут можна зустріти складні речення, де елементи однієї частини проникають в іншу і в головній частині речення, і в підрядній. Якщо норми прямого порядку слів порушуються внаслідок настанови мовця на утворення стилістичного ефекту, на посилення експресивності висловлення, тоді виникає інверсія, але АЧ при цьому не змінюється [4: 5].

Дослідниками доведено, що між порядком слів і АЧ не завжди існує однозначна відповідність. Зазвичай певне актуальне членування може бути виражене певним порядком слів. Але існують випадки, коли одне і теж АЧ може бути виражене двома варіантами порядку слів, наприклад:

1. *Mein Vater // kauft mir ein Buch*

2. *Ein Buch wurde von meinem // Vater gekauft*

У даних реченнях ми бачимо, що АЧ збереглося, але при цьому змінився порядок слів, у другому реченні відбулася заміна актива пасивом. Це пояснюється тим, що додаток *ein Buch* не може зайняти перше місце підмета, бо він у німецькому реченні повинен виступати в активній ролі, у ролі виконавця дії. Зберігаючи свою пасивну роль, додаток *ein Buch* може знаходитися на першому місці, але для цього необхідно змінити граматичну конструкцію речення для збереження його смислового навантаження.

При одному і тому ж порядку слів речення може допускати дві можливості АЧ.

1. *Die Tür öffnete sich, und ein Greis trat ins Zimmer*

2. *Die Tür öffnete sich, und der Greis trat ins Zimmer*

У цих синтаксично однакових реченнях різна функціональна перспектива впливає із використання означеного і неозначеного артикля. При перекладі на українську мову треба вважати, що в українській

мові відсутня така морфологічна форма як означений і неозначений артикль. Функцію виділення актуальної інформації беруть на себе інші засоби, у даному випадку порядок слів:

1. Двері відкрились і в кімнату зайшов старий
2. Двері відкрились і старий зайшов у кімнату

На цьому прикладі ми бачимо, яку важливу роль відіграють засоби АЧ при перекладі.

Н. О. Меркулова, спираючись на градуальну шкалу засобів тема-рематичного поділу, зазначає, що рематична інтонація в українській мові є основним ієрархічно найвищим засобом актуалізації, але цей критерій визначення теми та реми може застосовуватися лише при аналізі усних видів тексту. Коли ж висловлення побудоване за нормами об'єктивного порядку слів, то роль інтонації непомітна і речення оформлюється нейтральною інтонацією. Можна говорити про довільне розташування реми щодо інших інформаційно слабших елементів висловлення. Щоб інформативно важливий компонент виявив себе як рему, мовець ставить його у певні умови за допомогою певних маркерів реми, які є основними орієнтирами для виявлення комунікативної мети. Існують різні класифікації ремоідентифікаторів.

Серед перших ступенів ієрархії ремоідентифікаторів Н. О. Меркулова виділяє: 1) рематичний наголос; 2) ремоідентифікатори; 3) порядок слів [5: 6]. Як бачимо, порядок слів в українській займає останнє місце серед кванторів реми, отже, услід за дослідницею, ми погоджуємося, що твердження щодо фіксованої позиції реми буде справедливим лише частково. Якщо ж говорити про місце розташування реми у висловленні, то воно зумовлене комунікативним регістром мовлення, функціональним стилем, комунікативною настановою мовця [5: 7].

І. Р. Вихованець виділяє в українській мові фонетичні актуалізатори (логічний наголос і паузи), синтаксичні (порядок слів і частки), лексико-граматичні (наприклад, повтор) [5: 8]. Релевантний зв'язок (внутрішній зв'язок між темою і ремою) в адекватній комунікативній ситуації є основним показником комунікативного навантаження висловлення.

Повертаючись до маркерів реми, слід підкреслити, що одним із найбільш поширених прийомів маркування реми (в українській мові) є повтор [4: 9]. Його можна віднести до одного із найпоширеніших прийомів і в німецькій мові, що акцентує увагу слухача або читача на певній інформації, виокремлює рему. Серед синтаксичних способів тема-рематичного поділу висловлення окремо стоїть програмованість реми валентністю предиката і для німецької мови цей спосіб є одним із найважливіших. Оскільки семантико-синтаксичним ядром речення є предикат (присудок), то реалізація інших членів речення підпорядковується семантичному устрою дієслова. У свою чергу, на валентну перспективу дієслова впливає система його синтагматично-парадигматичних зв'язків. Отже, дієслово повністю програмує позиційну модель речення й, відповідно, комунікативну організацію висловлення, зумовлюючи семантичні та позиційні характеристики актуальних компонентів [5: 10]. Ми вважаємо перспективним вивчення у ролі ремовидільних засобів у німецькій мові апроксиматорів та абсолютизаторів (апроксимація – це різновид номінації, який характеризується приблизним, неточним позначенням предметів і явищ навколишньої дійсності в процесі мовленнєвої діяльності; абсолютизатори – група лексем, семантика яких указує на повну, абсолютну відповідність слова означуваному поняттю, тобто на повну реалізацію дії, ознаки тощо) [5: 11]. В українській мові такі апроксиматори та абсолютизатори вживаються досить часто: *немов, приблизно, біля, майже, трохи не* (апроксиматори); *завжди, повністю, абсолютно, ніколи* (абсолютизатори). У німецькій мові можемо назвати такі апроксиматори як *fast, als, gegen, kaum, als ob, ungefähr usw.* До абсолютизаторів належать *absolut, unbedingt, ganz, immer, nie, keinerlei, vollständig usw.*

На сучасному етапі розвитку теорії АЧ дослідники звертають увагу на багатоступеневість актуального членування. Тобто тема і рема першого рівня ділиться, в свою чергу, на тему й рему другого ступеня. Зокрема, Н. В. Лешкова зазначає, що багатоступеневість їхнього актуального членування пов'язана з тим, що підрядна частина хоча й підпорядкована головній, але організована як комунікативно-синтаксична одиниця на базі предикативної граматичної основи [4: 5].

Ще О. І. Таюпова вказала, спираючись на думку праць багатьох вчених, що під багатоярусністю слід розуміти певну ієрархію тема-рематичних відносин. Ця ієрархія проявляється, на думку авторів, у тому, що, не дивлячись на існування тематичних та рематичних компонентів всього складнопідрядного речення в цілому, можливе виділення теми та реми як головного, так і підрядного речень [10: 101]. Це справді є закономірним, якщо аналізувати складнопідрядне речення зсередини. При підході до цієї точки зовні, тобто з точки зору надфразової єдності, всі підрядні речення слід розглядати в цілому як додаткову рему, додаткове нове [10: 101]. Досліджуючи тема-рематичну організацію підрядного додаткового речення, на відміну від додаткового означального, О. І. Таюпова звернула увагу на те, що, крім двох позиційних варіантів підрядного речення (інтер- та постпозиція), в них можлива ще й препозиція [10: 103]. В наукових статтях та монографіях перестановка підрядних додаткових не залежить від прагнення автора звернути увагу реципієнта на зміст, який міститься у підрядному реченні, або від бажання надати цьому реченню емоційне забарвлення. Така перестановка відбувається тому, що вони містять у собі тему (дане).

Резюмуючи вище зазначене, можна зробити наступні висновки:

- 1) Членування речення залежить від комунікативного завдання.
- 2) АЧ може збігатись або не збігатись із граматичним членуванням
- 3) Речення стає динамічною одиницею мовлення в результаті АЧ, яке представляє речення в аспекті руху у ньому інформації.
- 4) АЧ містить у собі прагматичний аспект, який зумовлює вибір тих чи інших засобів темарематичного поділу. Вивчення цих засобів можливе шляхом вивчення синтагматичних та парадигматичних зв'язків.
- 5) Не всі засоби АЧ є релевантними для всіх видів текстів.

Проте, не можна стверджувати, що ці засоби є універсальними для будь-якої мовної системи. У всіх мовах існують комунікативні варіанти речення, які розрізняються комунікативним завданням і, як наслідок, порядком слів та інтонацією. Існують випадки, коли одне і те ж АЧ може бути виражене двома варіантами порядку слів (заміна актива пасивом у німецькій мові), а при одному і тому ж порядку слів у одній мові речення може допускати дві можливості АЧ. За умов відсутності в українській мові таких морфологічних категорій як означений і неозначений артикль вирішальну роль при перекладі відіграє інший засіб АЧ – порядок слів. Засоби, що використовуються в одній мові, не є такими важливими в іншій, або навіть не існують у ній.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вінтонів М. Засоби оформлення актуального членування речення // Збірка наукових праць Донецького національного університету «Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту». – Київ, 2004. – С. 23
2. Валгина Н. С. Теория текста. – Москва: Логос, 2003. – 278 с.
3. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Теорія і практика перекладу. – Вінниця.: Нова книга, 2006. – 586 с.
4. Лещкова Н. В. Актуальне членування детермінантних складнопідорядних речень: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 20 с.
5. Меркулова Н. О. Засоби тема-рематичного поділу висловлення: Автореф. дис....канд. філол. наук 10.02.01/Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
6. Москальская О. И. Грамматика текста. – Москва, 1981. – 183 с.
7. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса. – Москва: Высшая школа, 1981. – 175 с.
8. Пихтовникова Л. С. Актуальные проблемы членения текста и проблемы сохранения контекста и стиля при переводе//Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2004. – №4. – С. 133-138.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія, Полтава: Довкілля — К, 2006. – 716 с
10. Таюпова О. И. Актуальное членение сложноподчиненного предложения // Межвузовский сборник научных трудов рязанского педагогического университета. – Рязань, 1992. – С. 99
11. Филиппов К. А. Лингвистика текста. – С.-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – 331с.
12. Tommy Jaud. Rest Urlaub. – Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 2007.– 256 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Якубенко – аспірантка кафедри німецької філології КНЛУ.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту, перекладознавство, граMATика німецької мови.

ДИСКУРСИВНА СПЕЦИФІКА СУРЯДНО-ПІДРЯДНОГО ПОЛІНОМУ

Поліна ЯЦЕНКО (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто особливості сурядно-підрядного поліному в художньому, масмедіальному та науковому дискурсах, проаналізовано зазначені реченнєві утворення у формально-граматичному, семантико-синтаксичному та когнітивно-дискурсивному аспектах.

The peculiarities of coordinative-subordinative polynom in the fiction, mass medial and scientific discourse are investigated in this article, the mentioned sentence formations have been analysed in the formal-grammatical, semantic-syntactical and cognitive-discursive aspects.

Існуючий вже понад 50 років термін „дискурс" на сьогоднішній момент посідає вагоме місце у лінгвістичних дослідженнях і виділяється більшістю науковців поряд із „текстом". Враховуючи багатогранність обох понять, „текст" (від лат. textus - тканина, сплетення, об'єднання) традиційно розуміється як „об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність та цільність" [7: 507], а, відповідно, „дискурс" (від франц. discourse - мовлення) тлумачиться як „зв'язний текст в сукупності з екстралінгвістичними - прагматичними, соціокультурними, психологічними тощо факторами" [7: 136], "тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік", що "відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників" із врахуванням синтезу когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників [1: 138] чи коротко як „ситуативне використання мови" [14: 429].

Будучи за своєю сутністю „зануреним у життя" мовленням [7: 137], дискурс має різноманітні властивості, характерні кожному з його різновидів: художньому, масмедіальному, науковому т.і., що серед всіх наявних синтаксичних одиниць найяскравіше проявляються у складному реченні. Серед видів останнього особливо виділяється сурядно-підрядний поліном (СПП), мінімальна форма якого утворюється поєднанням трьох предикативних одиниць (двох головних та однієї підрядної). Отже,

встановлення специфіки СПП у науковому, масмедіальному та художньому дискурсі становить *об'єкт* вивчення цієї статті. Попри те, що СПП безпосередньо, а також особливості кожного з вказаних типів дискурсу нарізно вже опинилися у фокусі уваги науковців ([2; 3; 5; 10; 11; 12: 47; 13: 39 тощо]), дискурсивна специфіка СПП ще не була детально досліджена, а тому залишається вельми актуальним питанням сьогодні, що й складає *предмет* аналізу.

Головною *метою* цієї статті є порівняльна характеристика сурядно-підрядного поліному (СПП) у художньому (ХД), масмедіальному (МД) та науковому (НД) дискурсах, останній розглядається на прикладі лінгвістичного (ЛД) та юридичного (ЮД) підвидів. Реалізація цієї настанови передбачає вирішення таких *завдань*: описати СПП у досліджуваних типах дискурсу, виявити специфічні риси цієї реченнєвої конструкції* у кожному з них.

У формально-граматичному аспекті більшість утворюють СПП сурядно-центричної моделі мінімальної форми (1), тобто два головних та одне підрядне, при приматі сурядних відношень (у ХД вони складають -36%, у НД - 40%, у МД - 45%): (1) *Ich glaube es Ihnen sogar, und dock mufiten Sie mir erklaren, woher Sie ihn haben* /Н. Boll/. Інші моделі, а саме підрядно- (2) та біцентричні (3) речення спорадичні у всіх досліджених типах дискурсу і складають -4,7% та -1,2% відповідно: (2) *Als der letzte Zeuge gegangen war, atmete Ferdinand Br ox tiefauf, lehnte sich zurtick und schlofi die Augen.* /Н. G. Kosalik/; (3) *Soweit es zu diesem Zweck erforderlich ist, kann es verlangen, dafi ihm die geschaflichen Unterlagen vorgelegt werden, und kann es Prtifungen bei den Auskunftspflichtigen vornehmen* /BMJ/.

■ Хоча наведені розрахунки вказують на загальну тенденцію до частого

використання мінімальної форми СПП, виділяються особливості кожного з дискурсів вже на цьому рівні аналізу. Так у ЮД при відсутності додаткового механізму утворення речення, а саме перелічення предикативних одиниць або їх груп у вигляді списку, кількість головних у СПП не перевищує трьох, у ЛД - шести, у ХД - може сягати 20 і більше. Серед засобів зв'язку в усіх видах дискурсу переважає сполучникове об'єднання предикативних одиниць. Так, найчастіше використовується сурядний сполучник *und* %: (4) *Steinmeier bezeichnete Syrien als einen "wichtigen Akteur" in der Region, und er wunsche sich, dass das Land eine konstruktive Rolle im Nahen Osten spiele* /Stern Online 04.12.2007/. У ХД та МД частими є введення додаткових (1, 3) та означальних підрядних (5), у ЮД превалюють підрядні умовні (3): (5) *Er griff in die Seitentasche, holte eine abgegriffene Brieftasche am billigstem Schalleder heraus und startte verwundert auf einen Pafi, der in der Mappe lag* /Н. G. Kosalik/.

Сполучник, будучи зв'язковим елементом різних предикативних частин, окрім цієї функції виконує іншу, не менш важливу, а саме вказує на тип відношень між ними. На цій підставі услід за А.М. Приходьком називаємо сполучники „предикатом-релятором" [8: 46] і розрізняємо їх 12 видів. У СПП сучасної німецької мови переважають адитивно-єднальні (5) та комітативно-єднальні (6) відношення між головними, а підрядні розкривають правобічну валентність присудка (1), а тому є обов'язковими: (6) *Das stent ihnenfrei, wenn sie etwas nützlich finden, und wir freuen uns, wenn andere auf unserer Arbeit aufbauen* /Stern Online 08.12.2007/; чи приєднуються до іменника (5).

У комунікативному аспекті СПП представляють собою складний мовленнєвий акт, оскільки частинам речення „відповідають окремі мовленнєві акти зі своєю власною іллокутивною функцією" [6: 95]. Якщо у ХД та МД можливі комбінації різних мовленнєвих актів (констатив + квеситив (7); констатив + директив (8); директив + констатив (8) тощо), то в ЮД подібні об'єднання повністю виключені: (7) *Die Konjunktur zieht an, die Auftragsbucher sind voll - doch wo bleibt der qualifizierte Nachwuchs, der diesen Wirtschaftsaufschwung produzieren soil?* /Stern 18.12.2006/; (8) *Damit an diesem Tag dann auch gleich alles einsatzbereit ist, uberprufe ich noch rasch die Anschltisse des Gerates. Und siehe da, einen reguldren Mausanschluss gibt es gar nicht mehr. Nur noch USB. Und aus meiner neuen Grafikkarte schauen hinten zwei DCI-Digitalanschlusse heraus* /Stern Online 29.12.2006/. У (8) присутня складна комбінація різних мовленнєвих актів, яка полягає у початковому об'єднанні констативу із директивом і подальшому нанизуванні констативів. Цей непростий розвиток думок мовця викладено у вигляді базової частини і парцелятів [див. 9: 44].

При актуальному членуванні СПП у переважній більшості реченнєвих утворень містить тема і рема, при чому превалюють лінійна тематична прогресія (9) та різновид прогресії із однією спільною темою при декількох ремах (10): (9) *Sie^{TI} trug ein blaues Kleia^N, über das ' ' ihr rotes Haar fiel, es^{T3(R2)} loderte im Sonnenlicht², er^{T4} hatte sie^{TI} noch nie so schön gesehen^{R4}* /Süskind P./; (10) *Er^{TI} versuchte es wohl hundertmal^{R1}, schlofi die Augen, um die zappelnden Beine nicht sehen zu müssen, und lief erst ab, als er in der Seite einen noch nie gefühlten, leichten, dumpfen Schmerz zu fühlen begann* /Kafka F./.

Окрім перелічених особливостей слід зазначити, що СПП ЮД відрізняються від речень в інших типах дискурсу своєю лаконічністю і точністю формулювань, це підтверджується відсутністю розширених повторів, СПП надто великих розмірів, наявністю лише тих синтаксичних конструкцій, які повністю передають інтенцію мовця. Специфіка ХД навпаки полягає у передачі всієї краси мови, що сприяє широкому використанню (розповсюджених) означень (5, 9, 10), емоційної лексики, різноманітних стилістичних прийомів. Характерною рисою МД є широке вживання експресивної лексики, а також парцеляція окремих частин СПП (8). Окрім цього особливість МД полягає і в активному комбінуванні

прямої та непрямої мови, які часто розрізняються лише по формі присудка, адже для передачі прямої мови прийнято використовувати Konjunktiv: (11) *Das Konzept werdejetzt in der Regierungskoalition eingebracht, sagte der bayerische Ministerpräsident Edmund Stoiber, raunte aber ein, "dass es schwierig ist"* /Stern Online 18.12.2006/. (11) становить собою яскравий приклад, в якому міститься не тільки передача слів автора за допомогою Konjunktiv, а також класичний варіант наведення слів іншої особи, який оформлюється лапками.

Комбінування прямої і непрямої мови можна зустріти також у ХД (12), однак в останньому між прямою та непрямою мовами пролягає чітка межа -графічне виділення зміни ролей, що у МД часто розмито і встановлюється реципієнтом лише за вторинними ознаками: (12) *'Welch angenehme surprise!' sage ich und erlaube mir, sie, die mich gar nicht sieht, am Armel zu halten, denn mir schwant nichts Gutes ...* /Th. Mann/

Комбінація прямої та непрямої мови у ЮД не вживається, а у ЛД можливо лише за умови цитування, яке також чітко відділяється від слів основного доповідача: (13) *...Oder wie es Van Pottelberge (2001: 8) formuliert: "Eine umfassende Kritik, die nicht nur theoretisch, sondern auch empirisch vorgeht, fehlt... bis aufden heutigen Tag"* /Linguistik Online 28, 3.2006/.

При дослідженні СГШ у ХД важливим також є виділення характерних для різних німецькомовних письменників рис, які традиційно розглядаються у рамках ідеостилу (індивідуального стилю) - „системи змістовних і формальних лінгвальних характеристик, притаманних творам певного автора, що робить унікальним авторський спосіб мовного вираження, втілений у цих творах" [4]. Хоча, досліджуючи ідеостиль, науковці часто концентрують свою увагу виключно на вивченні лексики, аналіз інших аспектів не перестає бути актуальним. Так, наприклад, для Ф. Кафки характерним є вживання крапки з комою між головними та підрядними реченнями при наявності спільного для пари елемента (14). Особливість стилю Г. Гессе розкривається у частому вживанні повторів та упакованні думки у формі періоду (15) тощо: (14) *Er fühlte ein leichtes Jucken oben auf dem Bauch; schob sich auf dem Rücken langsam näher zum Bettpfosten, um den Kopf besser heben zu können; fand die juckende Stelle, die mit lauter kleinen weißen Pünktchen besetzt war, die er nicht zu beurteilen verstand; und wollte mit einem Bein die Stelle betasten, zog es aber gleich zurück, denn bei der Berührung umwehten ihn Kälteschauer* /F. Kafka/; (14) *Wir finden Trostungen, wir finden Betaubungen, wir lernen Kunstfertigkeiten, mit denen wir uns tauschen* /H. Hesse/.

Аналіз специфіки СПП показав, що функціонування досліджуваної реченнєвої конструкції в різних типах дискурсу прямопропорційно особливостям обраного дискурсу, відображає його властивості і будується за його правилами.

Вже у першому наближенні до об'єкта нашого аналізу стає очевидним, що дослідження особливостей СПП у різних типах дискурсу є вельми актуальним питанням для сучасної німецької мови, а наведені міркування можуть дати поштовх до вивчення СПП в перспективі, де особливої вагомості набуває порівняльний аспект, а саме: вживання СПП в інших типах дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: Пособие. - К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. - 344 с
2. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. - М.: Высш. шк., 1977.-248 с.
3. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. -К.: Наукова думка, 1969. - 153 с
4. Идиостиль // <http://www.kxugosvet.ru/articles/76/1007657/1007657a1.htm>
5. Калашникова Г.Ф. Многокомпонентное сложное предложение в современном русском языке. - Харьков: Вища школа, 1979. - 158 с.
6. Кобозева И.М., Ким Гон Сук Сложное предложение как форма сложного речевого акта // Сложное предложение: Традиционные вопросы теории и описания и новые аспекты его изучения. - М.: Рус. учебн. центр. - 2000. -№1. - С. 95-105.
7. ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. - 2-е изд. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. -707 с.
8. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. -Запоріжжя: ЗДУ, 2002. - 292 с.
9. Пустовар О.В. Номінативний і комунікативний аспекти парцеляції в сучасній німецькій мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04. - Запоріжжя, 2006.-218 с
10. Усманова Е.Г. Сложные многочленные предложения в прозе А.П. Чехова (на материале рассказов и повестей 1890-1900-х годов). - Дис... канд. филол. наук: 10.02.01. - Магнитогорск, 2001. - 253 с.
11. Уханов Г.П. О синтаксическом статусе полипредикативных сложных предложений // Филологические науки. - 1984. - № 3. - С. 38-43.
12. Jakob E.-M. Conceptsymbols. Funktionen von Zitation und Verwendung im wissenschaftlichen Diskurs // Sprache-Sprechen-Handeln: Akten des 28. Linguistischen Kolloquiums, Graz 1993. - Tübingen: Niemeyer. - 1994. - Bd. 2. - S. 45-52.
13. Kaiser-Cooke M. Wissenschaft, Translation, Kommunikation. - Wien: facultas.wvv, 2007. - 123 S.
14. Weiyun He A. Discourse Analysis // The Handbook of Linguistics I ed. by M.Aronoff, J. Rees-Miller. - Oxford: Blackwell Publishing. - 2004. - P. 428-445.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Поліна Яценко - аспірант кафедри німецької філології і перекладу ЗНУ.
Наукові інтереси: синтаксис сучасної німецької мови.

2.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ

СИНТАГМАТИКА ПЕРВИННИХ ФОНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У КОНСОНАНТНИХ ГРУПАХ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Роман ВАСЬКО (Київ, Україна)

Статтю присвячено питанням синтагматики первинних фонологічних одиниць у системі консонантизму давньогерманських мов. Здійснено аналіз цих одиниць в ініціальних і фінальних консонантних групах давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов. Встановлено комбінаторні типи модальних і локальних кінакем двофонемних ініціальних і фінальних консонантних груп, визначено їх частоту й продуктивність у формуванні звукових оболонок морфем і слів.

The article focuses on the issues of the ultimate phonological units' syntagmatics in the Old Germanic consonantal system. The analysis of their syntagmatics in the initial and final consonantal clusters in Old English, Old Saxon and Old Icelandic has been made. Combinations of modal and locational kinakemes of biphonemic initial and final consonantal clusters have been established, their frequency and productivity in the sound shape formation of morphemes and words have been determined.

Звернення до первинних фонологічних одиниць передбачає, насамперед, визначення мовного статусу цих одиниць, важливість дослідження яких зумовлена фактором поєднання у них двох функцій (конститутивної, або конструктивної, і дистинктивної, або розрізнявальної), а також двох характеристик (артикуляційної й акустичної).

Найбільш придатним для найменування первинної фонологічної одиниці є, на думку В.Я.Плоткіна [2: 143-144], термін, створений І.О.Бодуеном де Куртене ще на початку 20-х років минулого століття – *кінакема* [1 (2: 203, 289-290, 310, 326-327)]. Він містить пряму вказівку на дві сумісні сфери дії даної одиниці – звукотворення (у корені “*кін*”) та звукосприйняття (у корені “*ак*”), тим самим відмежовуючи її від суміжної одиниці – фонемі, чия сфера дії (звук) перебуває між обома сферами й об’єднує їх у двоєдину сферу артикуляційно-перцептивної діяльності. Афіксальний маркер “*-ема*”, спільний для обох термінів, указує на їхню рівноправність як позначень мовних одиниць. Термін І.О.Бодуена де Куртене відроджується В.Я.Плоткіним для позначення первинних фонологічних одиниць і використовується ним із певними модифікаціями в значенні: кінакема як одиниця фонології не тотожна одиницям артикуляційно-перцептивної діяльності; кінакема (одиниця мови) є сукупністю кількох артикуляційних рухів і акустичного образу, який ці рухи створюють [3: 233].

У синтагматиці кінакем виділяють два аспекти – внутрішньофонемний (нелінійна синтагматика) і міжфонемний (лінійна синтагматика) [2: 160-165]. Перший має фундаментальний характер для всієї системи, другий – визначає можливість синтагматичного об’єднання фонем, що мають у своєму складі ті чи інші кінакеми. Правила міжфонемної синтагматики надзвичайно різноманітні й високоспецифічні для мов світу, вони безпосередньо пов’язані з типологічною характеристикою будови тієї чи іншої мови.

Таким чином, стаючи на позиції кінакемної теорії В.Я.Плоткіна, кінакеми – диференційні елементи – інтерпретуються нами як первинні фонологічні одиниці, здатні вступати в синтагматичні відношення. Метою дослідження стає спроба визначити основні синтагматичні типи кінакемних об’єднань, що служили конструктивною базою сполучень приголосних в історії германських мов і пояснити за допомогою кінакемної синтагматики особливості й закономірності сполучуваності фонем в ініціальних, медіальних та фінальних консонантних групах.

Матеріалом дослідження слугують дво-, три-, чотири- і п’ятифонемні консонантні групи, що займають ініціальну й фінальну позиції в 37297 словах давньогерманських мов: у 16691 слові давньоанглійської, 1008 словах давньосаксонської, 19598 словах давньоісландської мов. Інвентар консонантних груп давньоанглійської мови складено на базі лексики Словника давньоанглійської мови Дж.Бозворта й Т.Толлера [ASD]. Інвентар консонантних груп давньосаксонської мови складено на базі лексики Повного словника до давньосаксонських текстів *Heliand*’а й *Genesis*’а Е.Г.Зерта [VWHG]. Інвентар консонантних груп давньоісландської мови встановлено на базі давньоісландсько-англійського словника Р.Клізбі, Г.Вігфусона й У.Крейгі [IED].

Інвентар двофонемних ініціальних консонантних груп (ІКГ) давньоанглійської мови становить 32 сполуки, давньосаксонської мови – 31 сполуку, давньоісландської мови – 46 сполук.

Дослідження синтагматики модальних і локальних кінакем в ініціальних і фінальних консонантних групах давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов показало, що конструктивну основу двофонемних ініціальних і фінальних консонантних груп складають переважно контрастні сполучення модальних і локальних кінакем.

Так, у дослідженні синтагматики модальних кінакем в ІКГ давньогерманських (давньоанглійської, давньосаксонської і давньоісландської) мов зареєстровано по 8 кінакемних модальних комплексів (КМК) у давньоанглійській і давньосаксонській мовах і 9 КМК у давньоісландській мові. Для опису

лінійної міжфонемної синтагматики кінцем доцільно ввести термін “контрастне сполучення” (контраст), тобто сполучення двох рівно- або різнознакових кінцем, що утворюють у системі контрарну або контрадикторну опозицію, і “гомогенне сполучення” (гомогенність) – сполучення двох різнознакових однорідних кінцем.

Установлено, що в цілому в трьох досліджуваних нами давньогерманських мовах переважна більшість двофонемних ІКГ побудована на контрасті модальних перепонних кінцем *непроточність / проточність*, що становить майже 36,3% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у трьох досліджуваних нами мовах ІКГ (36,1% у давньоанглійській, 33,8 % у давньосаксонській, 36,7% у давньоісландській мовах); *проточність / непроточність*, що становить 23,7% від сумарної частоти усіх зареєстрованих у давньогерманських мовах слів, що містять двофонемні ІКГ (21,6% у давньоанглійській, 22,7% у давньосаксонській і 25,9% у давньоісландській мовах).

Таким чином, на *фонологічних контрастах* модальних перепонних кінцем побудовано 60% усіх зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах слів, що починаються двофонемними ІКГ. У давньоанглійській мові цей показник становить 57,7%, у давньосаксонській мові – 56,6%, у давньоісландській мові – 62,6%.

Внутрішньофонемна комбінаторика модальних перепонних кінцем у давньогерманських мовах може бути реалізована в двох варіантах: 1) проточність; 2) непроточність, а внутрішньофонемна комбінаторика модальних звукових кінцем – у трьох варіантах: 1) позитивна кінцевої шумності + негативна кінцевої сонорності; 2) позитивна кінцевої сонорності + негативна кінцевої шумності; 3) позитивна кінцевої шумності + позитивна кінцевої сонорності. Таким чином, ми фіксуємо шість теоретично можливих внутрішньофонемних комбінацій модальних перепонних і звукових кінцем та тридцять шість теоретично можливих міжфонемних об'єднань модальних перепонних і звукових кінцем.

Частота двофонемних ІКГ давньоанглійської, давньосаксонської і давньоісландської мов, що мають у своїй структурі фонологічний контраст *шумність / сонорність*, становить 78,8% від сумарної частоти усіх зареєстрованих у трьох досліджуваних мовах слів, що мають у своїй структурі двофонемні ІКГ. По мовах цей показник становить: 79,5% у давньоанглійській, 75,2% у давньосаксонській і 77,4% у давньоісландській. Частота двофонемних ІКГ, конструктивною основою яких є гомогенність позитивних модальних кінцем *шумність / шумність*, становить 19,2%, *сонорність / сонорність* – менше 2% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у трьох досліджуваних нами давньогерманських мовах ІКГ.

Визначальним моментом *лінійної (міжфонемної) синтагматики* консонантних кінцем у двофонемних ІКГ, що зумовлює реалізацію модальних перепонних кінцем, є спосіб сполучуваності модальних звукових кінцем.

Найпродуктивнішим типом синтагматики модальних перепонних і звукових кінцем є гомогенність позитивних модальних перепонних кінцем *проточність / проточність* при одночасній реалізації звукового (тонального) контрасту *шумність / сонорність*, що становить 36,2% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах ІКГ. Указане поєднання кінцем характерно для таких слів, як, напр., двн.-англ. *fleon* “втікати”, *frohtian* “боятися”, *sweord* “шабля”; двн.-сакс. *frësa* “небезпека, ризик”, *swerian* “давати клятву, клястися”, *slutil* “ключ”; двн.-ісл. *fregna* “питати, визнавати”, *fló* “блоха”, *þjóð* “народ”.

Високою продуктивністю характеризується також і модальний перепонний контраст *непроточність / проточність* при одночасній реалізації модального звукового контрасту *шумність / сонорність*, що становить 36,1% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у досліджуваних нами давньогерманських мовах ІКГ. Цей тип синтагматики консонантних кінцем характерний для таких слів, як, напр. двн.-англ. *pleoh* “небезпека, ризик”, *cllne* “чистий”, *swedan* “говорити, розповідати, казати”; двн.-сакс. *plegan* “підкування”, *treo* “балка, стовбур, брус”, *klif* “скала, скеля”; двн.-ісл. *prúði* “орнамент”, *plógr* “плуг”, *þjónkur* “вантаж”.

Найменшу продуктивність в окремих давньогерманських мовах має гомогенність позитивних перепонних кінцем *непроточність / непроточність* при одночасній реалізації гомогенності позитивних звукових кінцем *сонорність / сонорність*. Така синтагматика кінцем представлена лише в одному давньосаксонському слові *gnornon* “скаржитися, нарікати, ремствувати”. До найменш продуктивних відносяться також модальний перепонний контраст *непроточність / проточність* при одночасній реалізації гомогенності модальних позитивних кінцем *сонорність / сонорність*, що становить менше 0,8% від загальної частоти зареєстрованих у давньоісландській мові двофонемних ІКГ, гомогенність модальних перепонних кінцем *непроточність / непроточність* при одночасній реалізації гомогенності модальних звукових кінцем *сонорність / сонорність*, що становить менше 5,5% від загальної частоти зареєстрованих у давньоанглійській мові двофонемних ініціальних консонантних груп.

Аналіз синтагматики локальних (активних і пасивних) позитивних і негативних кінцем у двофонемних ІКГ давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов дозволив виявити кінцемні локальні комплекси (КЛК): 10 комплексів у давньоанглійській і давньосаксонській мовах, 13 – у давньоісландській мові.

Найпродуктивнішим типом сполучуваності локальних кінцем у двофонемних ініціальних консонантних групах досліджуваних нами давньогерманських мов є рівнознаковий контраст *лабіальність / задентальність* та його дзеркальне відображення *задентальність / лабіальність*.

Вказана синтагматика кінцем характерна для таких слів, як, напр., двн.-англ. *frīð* “мир”, *swegel* “небо (у фізичному розумінні)”; двн.-сакс. *freund-skeri* “дружба”; двн.-ісл. *breiðr* “широкий”, *wringu* “З особа мн. мин. часу *скрутили*” (24,6% від загальної частоти усіх зареєстрованих комплексів локальних кінцем).

Найменш продуктивним типом синтагматики локальних кінцем є гомогенність позитивних локальних кінцем палатоальвеолярності в давньоісландській мові, що становить 3,8% від загальної частоти зареєстрованих у давньоісландській мові двофонемних ініціальних консонантних груп, напр., двн.-ісл. *kjarni* “ядро”, *gjald* “плата, мито”, *hjálpa* “допомагати”.

Позиція кінця слова представлена як синтагматичними типами модальних кінцем, що характерні й для ініціальної позиції давньоанглійської, давньоісландської й давньоісландській мов і такими КМК, які не були й за законами побудови складу не могли бути реалізованими на початку слова. Конструктивну основу двофонемних фінальних консонантних груп давньоанглійської, давньосаксонської та давньоісландської мов складають усі можливі комбінаторні типи перепонних кінцем: контрасти *проточність / зімкненість*, *зімкненість / проточність*, гомогенність позитивних модальних перепонних кінцем *проточність / проточність*, гомогенність негативних модальних перепонних кінцем *непроточність / непроточність*.

Найпродуктивнішим типом сполучуваності перепонних кінцем у досліджуваних нами давньогерманських мовах є гомогенність негативних перепонних кінцем *непроточність / непроточність* в усіх досліджуваних нами давньогерманських мовах, що становить понад 32,1% від сумарної частоти зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах двофонемних фінальних консонантних групах, напр., двн.-англ. *wlanc* “гордий”, *un-gelimp* “нешастя, лиха доля”, *bescp* “провідна зірка, сигнальний вогонь, маяк”; двн.-сакс. *ant* “прийм., що керує знахідн. відм. у значенні “аж до якогось певного часу”, *drank* “напій”; двн.-ісл. *gest-kvæmt* “прикм. часто відвідуваний мандрівниками, прочанами”, *mynt* “монетний двір”, *stank* “метушня”.

Найменш продуктивним є модальний перепонний контраст *непроточність / проточність*, що становить 9,8% від сумарної частоти, напр., двн.-англ. *trymq* “сила, підтримка”, *hynþ* “образ, шкода”, *ge-swins* “мелодія”; двн.-сакс. *tins* “прибуток, податок”; двн.-ісл. *grun-semð* “підозра”, *gems* “насмійка, знуцання, сарказм”, *glens* “жарт, забава, розвага”.

Сполучуваність модальних звукових кінцем у двофонемних фінальних консонантних групах характеризується звуковими контрастами *шумність / сонорність*, *сонорність / шумність* і звуковими гомогенностями *шумність / шумність*, *сонорність / сонорність*.

Найпродуктивнішим у фінальній позиції в окремих давньогерманських мовах є контраст *сонорність / шумність* у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах, що становить 46,2%, і 76,5% від загальної частоти двофонемних ФКГ (у давньосаксонській мові така синтагматика кінцем є непродуктивною), зареєстрованих відповідно у давньоанглійській і давньосаксонській мовах, напр., двн.-англ. *brim-wylf* “вовчиця”, *hāls* “здоров’я”, *eolh* “лось”; двн.-сакс. *hwarf* “купа, груд, зграя, натовп”, *nord* “у північному напрямку”, *wirs* “порівн. ступінь присл. “гірше”, *ferh* “світ, життя”; двн.-ісл. *fors* “водоспад”, *gólf* “підлога”, *frjáls* “вільний”.

Найменшою продуктивністю характеризується кінцемний контраст *шумність / сонорність* у давньоанглійській і давньосаксонській мові, що становить 2,5% і 0,8% від загальної частоти двофонемних фінальних консонантних груп, зареєстрованих відповідно у давньоанглійській і давньосаксонській мовах, напр., двн.-англ. *sedl* “лавка, стілець”, *hrēofl* “прокажений”, *fæsl* “потомство”; двн.-сакс. *wesl* “обмін, мінова торгівля, крамарство”; гомогенність *шумність / шумність* у давньоісландській мові, що становить 12,6% від загальної частоти двофонемних ФКГ, зареєстрованих у давньоісландській мові, напр., двн.-ісл. *ups* “повіки, ві”, *högg-eyx* “сокира, томагавк, тесак”, *eng* “лука”.

Аналіз комбінаторики локальних кінцем у двофонемних фінальних консонантних групах давньогерманських мов показав, що для фінальної позиції слова характерні кінцемні локальні комплекси, які були реалізовані на початку слова, а також КЛК, які не могли бути реалізовані в кінці слова. Дослідження комбінаторики локальних кінцем у двофонемних фінальних консонантних групах давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов дозволило виявити найбільш продуктивні кінцемні локальні комплекси, серед яких переважну більшість (67,9% від сумарної

частоти всіх зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах ФКГ) складають рівнозначкові й різнозначкові контрасти активнолокальних і пасивнолокальних кінакем.

Найпродуктивнішим комплексом локальних кінакем у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах є локальна *гомогенність негативних кінакем*, що становить 22,3% від сумарної частоти всіх зареєстрованих у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах фінальних консонантних груп. Цей синтагматичний тип локальних кінакем представлений такими словами, як двн.-англ. *qūsend-eoldormann* “тисячник, начальник тисячі воїнів”, *mealt* “солод”, *eln* “лікоть (міра довжини)”; двн.-сакс. *lêriand* “субстант. дієприкм. теперішн. часу *учитель*”, *werold* “світ, земля”, *god-spell* “Євангеліє”; двн.-ісл. *jökul-vatn* “крижана вода з лідника”, *iðn* “заняття, професія”, *ffjölg* “багато”.

Найменшу продуктивність мають локальна *гомогенність позитивних кінакем палатоальвеолярності*, що становить 0,7% від сумарної частоти ФКГ. Указана кінакемна синтагматика притаманна для таких слів, як, напр., двн.-англ. *ross* “виразка, гнійник, прищ”, *ēagen-bregh* “повіка”, *crohh* “гличик, кувшин”; двн.-сакс. *wigg* “кінь”; двн.-ісл. *jukk* “суміш, змішування, усяка всячина”, *hregg* “буря, дощ”.

Під час дослідження зареєстровано 50 трифонемних ФКГ давньоанглійської мови, 7 ФКГ давньосаксонської мови, 96 ФКГ давньоісландської мови, що представлені такими групами: а) ФКГ, складені за моделями комплексів модальних і локальних кінакем двофонемних ФКГ, до яких додається третій сегмент – проточні (щільні) /p/, /s/; сонорні /r/, /l/, /m/, /n/; проривні (зімкнені) /t/, /k/, /d/; б) ФКГ, у яких другий та третій сегменти зареєстровані як такі, що реально існували у двофонемних ФКГ. Продуктивність трифонемних ФКГ набагато нижча в порівнянні з двофонемними ФКГ: у давньоанглійській мові вони закінчують – 287, у давньосаксонській – 19, у давньоісландській мові – 2620 слів.

У дослідженні синтагматики модальних і локальних кінакем виявлено 8 чотирифонемних ФКГ у давньоанглійській мові, які закінчують десять слів; 24 ФКГ у давньоісландській мові, які зустрічаються у 102 словах. Низька продуктивність не применшує їх ролі як конструктивних елементів побудови слів у цих мовах.

Структурно чотирифонемні ФКГ можна поділити на послідовність двох двофонемних фінальних або ініціальних консонантних груп. Зареєстровано також три п'ятифонемні фінальні консонантні групи давньоісландської мови, які закінчують по одному слову кожна. Це такі консонантні групи, як /rnskr/ – *bernskr* “дитячий”, /nnstr/ – *synnstr* “найвищ. ступінь порівн. прикм. *найітвіденніший*”, /nnskr/ – *mennskr* “людський”.

У давньоанглійській мові з вісімнадцяти приголосних фонем не беруть участі в ІКГ лише три фонемні: палатальні /k' / і /g' / і /j/; у давньоісландській мові всі шістнадцять приголосних беруть участь у формуванні ініціальних консонантних груп. Чотири фонемні /m/, /n/, /r/, /l/ у давньосаксонській мові і давньоанглійській мовах не займають першу позицію в двофонемних ІКГ; у давньоісландській мові фонемні /m/, /n/, /r/, /l/ можуть виступати першими сегментами консонантних сполук лише за умови входження другим сегментом сонорної фонемні /j/; сім фонем в усіх досліджуваних нами давньогерманських мовах /f/, /p/, /s/, /h/, /b/, /d/, /g/ не виступають другим сегментом сполучення.

Дослідження синтагматики модальних і локальних кінакем у двофонемних ФКГ виявило факти несполучуваності приголосних фонем у давньоанглійській, давньосаксонській і давньоісландській мовах. Дві давньоанглійської фонемні /k' /, /j/, дві фонемні /j/, /w/ давньосаксонської мови, три фонемні давньоісландської мови /h/, /v/, /j/ взагалі не сполучаються з іншими приголосними фонемами в двофонемних ФКГ; давньоанглійська фонема /w/ може займати лише другу позицію, а давньосаксонські фонемні /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /p/ можуть займати лише другу позицію у двофонемних ФКГ. Решта фонем у всіх досліджуваних нами мовах можуть виступати як першими, так і другими сегментами ФКГ. Таким чином, приголосні фонемні давньоанглійської, давньосаксонської й давньоісландської мов мають більшу “дистрибуційну свободу” у заповненні позицій у двофонемних ФКГ у порівнянні з ІКГ, де така “свобода” обмежується законами побудови складу.

Перспективи проведеного дослідження ми вбачаємо в подальших теоретичних розробках не лише з діахронічної й синхронічної фонології, а й у дослідженнях типологічних рис функціонування фонологічних систем як у споріднених, так і в генетично віддалених мовах, а також у роботах із проблематики мовної еволюції й механізмів розвитку мовних систем. Досконале вивчення еволюції фонемних систем споріднених мов дозволить визначити, яким чином єдина система фонем мови-основи розвивається у фонемні системи окремих мов та в який спосіб генетична спорідненість мов впливає на розвиток їхніх фонемних систем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию [в 2-х т.]. – М.: АН СССР, 1963. – Т. 1 – 384 с.; Т. 2 – 392 с.
2. Плоткин В.Я. (1977). О первичной фонологической единице // Грамматические и фонетические исследования по

германським язикам: Сб. Научн. Трудов / Кишиневский гос. ун-тет. – Кишинев: Изд-во Кишиневского ун-та, 1977. – С. 138 - 168.

3. *Плоткин В.Я.* (1994). Смыслоразличение или смысловыражение? // Н.С.Трубецкой и современная филология. – М.: Отделение языка и лит-ры РАН, 1994. – С. 225 - 235.

ДОВІДНИКИ

1. *ASD* (1995-1997). An Anglo-Saxon Dictionary. Based on the Manuscript Collections of Joseph Bosworth. Edited and enlarged by T. Northcote Toller. – 1302 p., Supplement by T. Northcote Toller. – 753 p., Enlarged Addenda and Corrigenda by Alistair Campbell to the Supplement by T. Northcote Toller. – Oxford: Clarendon Press. – 68 p.

2. *IED* (2003). An Icelandic-English Dictionary by Richard Gleasby, revised, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson. Second ed. with supplement by Sir William A. Craigie – Oxford: Clarendon Press. – 833 p.

3. *VWHG* (1925). Vollständiges Wörterbuch zum Heliand und zur altsächsischen Genesis. Von Edward H. Sehr. – Göttingen; Baltimore: Vandenhoeck & Ruprecht; The Johns Hopkins Press. – 741 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роман Васько – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: загальне мовознавство, сегментна фонетика, фонологія (синхронічна й діахронічна) германських мов, діахронічна морфофонологія германських мов.

СОЦІОФОНЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ЖАНРОВОЇ ДИНАМІКИ

Людмила ШТАКІНА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто механізм делімітації інформаційно-сислового поля з виокремленням паузального алгоритму лекційного, бізнесового, політичного та радіо-дискурсу на тлі гендерної дихотомії. Подано статистичні показники за результатами аудиторного та електроакустичного аналізу.

The article highlights delimitation specifics of lecture, business, political and radio discourse with the focus on pausation in terms of the gender dichotomy algorithm.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки орієнтований на розгляд мовленнєвої діяльності у широкому соціальному контексті, що виокремлює особистісно-орієнтований характер дискурсу як суперсистеми.

Розуміння мови як системи соціальних норм комунікації наводить на думку, що варіювання у площині комунікативного процесу є наслідком перетинання лінгвістичних та надлінгвістичних (соціальних) факторів.

Соціально обумовлена варіативність віддзеркалює певні особливості вербалізації комунікативного наміру, адекватне використання мовних засобів, що є маркерами стратегії спілкування.

Соціолінгвістичний аналіз міжособистісної комунікації, насамперед, передбачає лінгвістичну й соціологічну оцінку досліджуваних об'єктів, позаяк мовне варіювання співвідноситься з системно упорядкованими соціальними розбіжностями [4].

На нашу думку, дослідження соціальної диференціації мови й взаємодії ситуативного (комунікативного) й стратифікаційного параметрів забезпечує можливість вивчення мовлення не тільки у площині різноманітних ситуацій, але й диференціювати особливості мовленнєвої поведінки комунікантів згідно особистісних соціальних ознак. Саме тому важливим напрямком соціолінгвістичних досліджень є виявлення гендерних розбіжностей на різних мовних рівнях і, зокрема, фонетичних відмінностей у сфері вербальних стереотипів поведінки мовців чоловічої та жіночої статі. Зазначимо, що серед різноманітних факторів надлінгвічного характеру, що обумовлюють специфіку мовленнєвого коду комуніканта, одне з провідних місць посідає фізіологопсихічний фактор диференціації за статевим цензом [5].

Соціо-комунікативний вимір моделей репрезентації доцільно обґрунтовувати за допомогою фонетично релевантних параметрів, які маркують дві вагомні складові надлінгвістичного контексту – по-перше, комунікативну ситуацію, що є відбитком сфери мовленнєвої події (accent use), по-друге, - безпосередніх учасників спілкування (accent users) [3], яким притаманні фізіологічні риси – вік та гендер. Саме ці характеристики мовців й прогнозують стратифікаційну варіативність мовленнєвої поведінки. Слід також зазначити, що головним поняттям стратифікаційної варіативності є статус мовця, що розкривається у рольових та нормативних характеристиках поведінки й відтворюється в стратегіях і засобах невербального та вербального спілкування індивідів [2].

Врахування ролі статусних, зокрема, статевих ознак особистості сигналізує розвиток лінгвістичної гендерології, виявлення гендерних стереотипів, що певним чином маркуються на всіх мовних рівнях.

В центрі уваги соціофонетичних досліджень знаходиться ситуативно-стратифікаційна варіативність, що надає можливість виявлення закономірностей побудови різноманітних жанрових моделей дискурсу з характерними соціо-комунікативними ознаками. Цей факт, на нашу думку, обумовлює перспективу досліджень в галузі риторичної фонетики, безпосередньо пов'язаної з мовленнєвою комунікацією [1].

Вивчення специфіки фонетичної реалізації дискурсу у площині ситуативно-стратифікаційного підходу спонукає на розкриття механізму риторики дискурсу й відкриває нові перспективи досліджень

галузі соціофонетики, а саме визначення мовної варіативності, пов'язаної з різними соціальними ознаками учасників комунікативного процесу.

Актуальність наукового пошуку у соціофонетичній площині визначається, на наш погляд, необхідністю виявлення джерела сегментних та супraseгментних модифікацій вербальних моделей і саме тому виконання цілої низки завдань, спрямованих на виявлення фонетичної варіації у різних соціальних груп мовців, встановлення набору диференційних ознак, що відрізняють мовлення представників однієї соціальної групи від іншої, зіставлення характеру варіювання мовлення чоловіків і жінок відкриває перспективу подальшого дослідницького пошуку у цьому напрямі й прогнозі постановку проблеми фонетичного варіювання у різних комунікативних ситуаціях. Таким чином, соціолінгвістичний аналіз на фонетичному рівні забезпечує можливість виявлення особливостей варіювання як сегментних, так і супraseгментних (просодичних) характеристик мовлення. Зокрема, варіювання на супraseгментному рівні обумовлено різноманітними комунікативними стратегіями, задля реалізації яких мовець вибирає той чи інший алгоритм репрезентації, що співвідноситься з рольовою структурою конкретної соціо-комунікативної ситуації.

Соціолінгвістичний аналіз на фонетичному рівні, зокрема, надає можливість встановлення особливостей варіювання мовлення чоловіків та жінок, що у лінгвістичному аспекті може бути представлено еквіполентною опозицією й надати відповідь на запитання щодо причин та характеру змін і зафіксувати їх у площині „динамічної синхронії” (А.Мартине). Отже, вважаємо за доцільне дослідження жанрово-стилістичного розмежування мовлення на фонетичному (супraseгментному) рівні як однієї з проблем, пов'язаних з соціально обумовленою мовною варіативністю.

Звернення до інформаційно-сислової структури дискурсу з урахуванням його семантико-часового квантування сприяє встановленню специфіки його функціонування й створює передумови задля вивчення механізму репрезентації дискурсу у стратифікаційному, зокрема, гендерному аспекті.

Дослідження часової організації мовленнєвих жанрів спонукає на виокремлення пріоритетних ознак паузації як складової темпоральної підсистеми просодії, що корелює із семантичним розгортанням інформаційно-сислового поля й відтілює риторично адекватну репрезентацію фактового змісту.

У нашому розумінні, механізм дистрибуції пауз обумовлений як лінгвістичними, так і надлінгвістичними (соціальними) факторами й має свою специфіку щодо гендерного стереотипу реалізації жанрових моделей.

Наші спостереження наводять на думку, що побудова дискурсу певної жанрової специфіки, відбувається у напрямку від семантичних структур до структур просодичного комплексу, що дає змогу констатувати домінуючу роль семантики, яка прогнозує, з одного боку, жанровий інваріант часової партитури квантування, з другого – варіативність, обумовлену впливом особистісного, гендерного фактору, що створює стереотипізацію жанрово-стильових варіантів у площині „динамічної синхронії” мовлення. Слід також зазначити, що фізична пауза є своєрідним регулятором побудови риторично ефективного дискурсу. Враховуючи те, що мовець, плануючи фонаційну перерву, використовує один із експліцитних засобів мовленнєвої маніфестації паузи у тому випадку, коли вона узгоджена з комплексом супraseгментних засобів, що беруть участь у формуванні актуального смислу мовленнєвої події і пауза, таким чином, є базовим часовим компонентом смислового квантування.

Вивчення особливостей семантико-часової регламентованості дискурсу в гендерному аспекті проводилось на матеріалі англійських зразків політичного (PD), радіо-(RD), бізнес-(BD) і лекційного (LD) дискурсу з урахуванням гендерної дихотомії – мовців чоловічої та жіночої статі (SM, SW).

У нашому дослідженні, що є результатом спостережень щодо стратифікаційної фонетичної варіативності дискурсу в межах комплексного аналізу ритмічної організації монологічного та діалогічного формату, увагу зосереджено на особливостях делімітації мовленнєвого континууму, що виокремлює специфічний алгоритм паузації, з урахуванням гендерної дихотомії.

Корпус дослідження складають жанрові моделі монологічного формату британського варіанту англійської мови. Аудитивний аналіз перцептивних характеристик пауз було зіставлено з оцифрованими характеристиками модифікацій „тривалості” як акустичного кореляту часової організації дискурсу за допомогою комп'ютерної програми Sonic Foundry Sound Forge 5.0.

На нашу думку, паузацію дискурсу слід розглядати як трьохрівневу ієрархію, що синхронізує міжсинтагмений, міжфразний прошарки фонаційної перерви, а також паузи, які маркують делімітацію надфразних єдностей як когерентних складових інформаційно-сислового поля [6].

Жанри Гендер	Тип паузи %		Кількісні показники паузних угруповань					
	brief	unit	brief %			unit %		
			2	3	4	2	3	4
SM PD—SW	22,7	77,3	9,6	13,2	-	31,8	27,2	18,2
	13,4	86,6	13,3	-	-	53,3	33,4	-
SM RD—SW	44,4	55,6	37	11	-	33	19	-
	39	61	25	14	7	17	22	15
SM BD—SW	21,7	78,3	-	-	-	47	27	26
	45,7	54,3	20	30	-	30	20	-
SM LD—SW	22	78	22,8	-	-	18,2	18,2	40,8
	47	53	40	14	-	32	14	-

Спостереження над квантуванням мовленнєвого континууму дає підстави стверджувати, що чергування та угруповання пауз в межах фраз та надфразних єдинств створює так звану „часову сітку” рецептивної моделі дискурсу. Зазначимо, що паузи, які відокремлюють фрази та надфразні єдинстві відрізняється нормативною, стабільною тривалістю та дистрибуцією й виокремлюють чергування фразових семантико-часових циклів інформаційно-сміслового поля.

За результатами аудитивного й акустичного аналізу 4-х різновидів монологічного формату дискурсу типовими інтрафразними фонаційними перервами є найкоротші (brief) та короткі (unit) паузи.

Слід також зазначити, що саме інтрафразні паузи, об'єднуючись у 2-х, 3-х і 4-х компонентні угруповання, створюють основу семантико-часового рельєфу, що віддзеркалює жанрову динаміку квантування.

Статистичні показники, наведені у таблиці, свідчать, що процес паузації корелює як із жанровою риторикою, так і з конститuentами гендерної парадигми.

Наприклад:

1) політична промова (PD)

SM – *Madam Speaker, none who knows my | u | right honorable friend | u | will have been remotely surprised | u | at the quality of his excellent speech this afternoon || I have sat alongside | u | my right honorable friend | u | often enough at international meetings | b | to know his work || And I can tell the House | u | that time after time after time || Often | u | against a hostile environment | u | my right honorable friend | u | won arguments for this country | u | and won them well || He has | u | in this House | u | a particular | u | reputation ||*

SW – *My Lords | b | and Members of the House of Commons || The Duke of Edinburgh and I | b | look forward | b | to receiving for state visit | u | of his Excellency the President of France | u | and of his Excellency the President of South Africa next year || We also look forward | b | to our state visits to Poland | u | and the Czech Republic in March | u | and to Thailand | b | in October next year || National security | b | remains of the highest importance to my Government || They will continue to support | u | the North Atlantic Treaty Organization | u | and to promote Britain's wider security interests | b | by contributing to the maintenance of international peace and stability ||*

Наведені зразки політичних промов є прикладом делімітації жанрових варіантів як членів еквіполентної опозиції. Первинні спостереження над паузною дистрибуцією вербального контексту дають підставу припустити, що чергування найкоротших (b) та коротких (u) пауз, що створюють рельєф «часової сітки» цього жанрово-стилістичного типу дискурсу, є характерною ознакою.

Поряд з цим, згідно статистичним показникам інтрасистемне варіювання специфічно відбиває алгоритм чергування, пов'язаний з гендерною риторикою репрезентації. Отже, значна кількість коротких пауз, як компонентів інтрафразного циклу у мовців-чоловіків свідчить про психологічну домінантність, що надає рис вагомішого, категоричнішого мовлення за рахунок подовження синтагм й зменшення швидкості реалізації. Щодо варіанту реалізації мовцями-жінками, що слід зауважити, що, по-перше,

наявність певної кількості коротких пауз, що є типовою ознакою міжсинтагменної делімітації політичного дискурсу, наводить на думку про прагнення говорити відповідно до норми, по-друге, складовий обсяг синтагм менше як ознака маневреності мовлення жінок-політиків;

2) радіокоментар (RD)

SM – *Thirty five vehicles | b | were involved in a multiple collision | b | on the M-1 motorway this morning || The accident occurred | b | about three miles south of the Newport Pagnell service area | u | when an articulated lorry | u | carrying a load of steel bars | b | jack-knifed | u | and overturned || A number of lorry drivers and motorists | b | were unable to pull up in time | u | and ran into the overtaken vehicle | u | causing a major pileup || Some of the steel-bars | u | from the load | u | were flung by the impact | b | across the central reserve into the southbound carriageway | u | which was restricted to single-lane working because of repairs | u | and resurfacing | u | causing several | b | minor accidents ||*

SW – *So many of the productions | b | currently to be seen on the London stage | b | are concerned with the more violent aspects of life | b | that is surprising to meet a play about ordinary people | b | caught up in ordinary events || Thomas Sackvils’*

| u | the Visitor | u | at the Metropolitan Playhouse | b | is just such a play | u | at least | u | on the surface || It seems to stand well outside the mainstream | b | of recent British drama | u | and any debts it may owe to the “Angry Man” | b | or “Kitchen-Sink” traditions | u | are far from obvious || Neither does it dabble in the absurd | u | and only in one brief | u | but telling scene | u | does it become even mildly experimental ||

Порівняння різних реєстрів комунікації, зокрема, радіо- та політичного дискурсу безумовно дає змогу виявити різножанрові інваріантні характеристики делімітації інформаційно-сміслового поля. Поряд з цим виокремлюється соціо-комунікативна площина варіювання. Так, на тлі своєрідної, обумовленої імпліцитністю адресата, експресивності радіодискурсу, спостережуються гендерні особливості репрезентації, зокрема, «радіокоментаря». Досить велика кількість найкоротших (b) пауз (44,4 %) врівноважується кількісними показниками коротких (u) перерв фонації у реалізаціях чоловічим голосом, тобто зберігається притаманна цієї статі раціональність, збалансованість смислового квантування. Щодо жанрового варіанту, представленого жіночим голосом, то характерною є варіативність, більший динамізм, виразність, що маркується певним діапазоном темпоральної варіативності. Про це свідчать кількісні показники паузних угруповань;

3) бізнесова презентація (BD)

SM – *So | u | that’s our view of the market position || In particular | u | we’ve noted our trading strength | u | as well as our weaknesses || Moving on | u | now I’d like to take a look at our organization | u | and at our company culture || First of all*

| u | let me say | u | it has given me great | u | personal satisfaction | b | to read in the press | u | that Rossomon | u | is considered one of the hundred best companies | b | to work for in the UK || And | u | in this short presentation | u | I’d like to focus on what we have been trying to do here | b | at Rossomon | b | over the last decade | u | and outline our goals | u | for the next one || To do this | u | I shall consider | u | five | u | main headings | u | namely | u | remuneration | u | promotion | u | training | u | the environment | u | and communications ||

SW – *We all know | u | that there have been some major changes in our market | b | over the last ten years | u | and we can expect | b | further changes | b | over the next ten years || I’d like to present the trends | b | over the last ten years | u | and also | u | anticipate the trends | b | we predict | b | over the next ten years || I’m not going to talk for long | u | just long enough | b | to give you an overview | b | of developments | u | so that we can discuss the implications || Do interrupt me | b | if you’ve got any questions | b | or comments || So | b | let’s start by looking at trends*

| u | over the last ten years || On this first transparency | u | you’ll see two pie charts

| u | the first | b | represents the milk product market | b | ten years ago | u | the second | u | how it looks now ||

Бізнесовому дискурсу, згідно статистичних показників, притаманний високий ступінь раціональної оцінності, про що свідчить домінуюча більшість пауз, які корелюють з більш повільним темпом презентації й вказують на одноманітність паузних угруповань саме у варіанті, представленому мовцем чоловічої статі. У даному випадку гендер є найбільш яскравим у сенсі діловитості, раціональності, домінантності – інгерентних гендерних ознак, що дійсно властиві особам чоловічої статі. Щодо делімітативних характеристик жанрового варіанту бізнесдискурсу, реалізованого мовцями-жінками, то, навпаки, особи жіночої статі намагаються набути ділових ознак спілкування, про що свідчить паузна збалансованість й раціональність оцінки;

4) лекційний дискурс (LD)

SM – *The first | u | problem | u | I want to discuss with you | u | is the question of | u | defining | u | what is | u | Received Pronunciation | u | because Receive Pronunciation has had a rather bad press | u | as we say | u | in Britain recently | u | that is to say | b | there’s a substantial body of opinion that says | u | Received Pronunciation is something | u | out-of-date | u | fuddy-duddy | u | socially devicive*

| **u** | and something that we need to get rid of | **u** | as quickly as we can || The problem then of course | **b** | facing anybody who takes that point of view is to say | **b** | what | **u** | should we replace it with || I have | **u** | rather taken a different point of view || I've said | **u** | all right | **u** | Received Pronunciation | **u** | the language is changing | **u** | languages do change | **u** | English changes | **u** | and | **u** | my job is to update | **u** | the model | **u** | that we have | **u** | and | **u** | describe something | **u** | that is more in line | **u** | with current usage | **u** | and to ensure that what we teach | **u** | from the point of view of English as a foreign language | **b** | is something | **u** | relevant | **u** | to the present day ||

SW – There are several areas of difficulty | **u** | which present themselves | **u** | in English pronunciation || For example, segments | **b** | that's individual sounds || Syllables | **u** | what you have in a syllable in your language | **u** | and what is possible

| **b** | at the beginning or the end of a syllable | **u** | might be very different | **u** | from what's possible in English || I've been working for six years in Hong Kong | **b** | for example | **u** | and | **u** | what's permissible | **b** | in a syllable in Cantonese is very very different | **u** | to what is permissible in a syllable in English || So this kind of thing is likely | **b** | to cause problems || Weakening | **b** | is also something | **b** | which is often cited by English teachers | **b** | as being important || Weakening is the distressing | **b** | of such words as and | **u** | modal verbs | **b** | like will | **u** | could | **u** | can || Also stress || This is something | **b** | which I think is very important | **b** | word stress and | **u** | sentence stress || Now I notice | **u** | listening to the Ukrainian speakers here | **u** | that Ukrainian has | **b** | a similar rhythm to English | **b** | but that doesn't mean | **u** | that you won't have difficulties | **b** | with English word stress | **u** | which isn't particularly predictable||

Нарешті, лекційний дискурс, представлений двома гердерними моделями жанру, віддзеркалює як жанрово-стилістичні, так і соціо-комунікативні особливості вербалізації думок. Без сумніву, лекція як різновид персуазивного й поряд з цим дидактичного дискурсу інтегрує риторичні якості впливовості, наснаги, критичної оцінності, які прогнозують певну експресивність репрезентації. Враховуючи ці характеристики, а також користуючись статистичними підрахунками наших спостережень, ми маємо підставу стверджувати, що гендерний фактор сигналізує специфіку делімітативного процесу таким чином, що лекційний академізм, гнучкість і поряд з цим компактність, витонченість вербалізації більш притаманна лекторам-жінкам, а лектори-чоловіки мають більш уповільнений темп презентації, зберігаючи при цьому домінантність своєї мовленнєвої поведінки, яка маркується більш тривалими паузами.

Таким чином, первинні спостереження над жанровою динамікою у гендерному аспекті дають змогу дійти висновку, що гендерні стереотипи є соціальною домінантою інтрасистемного варіювання мовленнєвої поведінки й спонукають лінгвістів на подальше дослідження мовленнєвої варіативності на супрасегментному рівні з метою вирішення низки проблем міжрівневої інтеграції у соціофонетичному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дворжецкая М.П. (1999) Rhetorical Phonetics in Speech Communication in Cognitive / Communicative Aspects of English. – Chercasy, С. 89-90.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М., 2002. – 282 с.
3. Парашук В.Ю. International Pronunciation standard of English in Intercultural Communication // *linguapax* – VIII. Vol.3. – К., 2000. – С.2-6.
4. Петренко А.Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии. – К., 1998. – 249 с.
5. Потапов В.В. Многоуровневая стратегия в лингвистической гендерологии // *Вопросы языкознания*. – М., 2002. – С.103-128.
6. Shtakina L. Pausation and Discourse Processing // *USSE 4th Symposium. Abstracts*. – К., 2007. – С.101-102.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Штакіна – кандидат філологічних наук, професор кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: фонетика дискурсу.

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ УСНОГО МОВЛЕННЯ БІЛІНГВА

Ольга ВАЛІГУРА (Київ, Україна)

У статті розглянуто нейролінгвістичні особливості інтерферованого мовлення білінгвів, з'ясовано причини появи інтерферованих фонетичних елементів у складних нейродинамічних структурах мозку.

The neurolinguistic peculiarities of bilinguals' interfered speech are investigated. The reasons of the appearance of the interfered phonetic elements in the neural structures of the brain are analyzed.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який характеризується спрямованістю у європейський освітній простір, на відповідність до європейських стандартів освіти, особливої актуальності набувають питання взаємодії мов, двомовності та багатомовності. Перед українською лінгвістикою стоїть актуальне завдання вивчення процесів взаємодії української мови з європейськими мовами широкого уживання, насамперед з англійською [15: 536], а також дослідження

особливостей взаємопроникнення елементів систем двох мов, сутності та природи лінгвістичної інтерференції як результату контактування мовних систем.

Дослідження взаємодії та взаємовпливу контактуючих мов, динаміка функціонування мовних систем у поліетнічному та полі культурному просторі, всебічне вивчення особливостей інтерференції на різних мовних рівнях привертають до себе увагу все більшої кількості лінгвістів. Найважливіші проблеми білінгвізму досліджувались у працях зарубіжних вчених Р.Т.Белла, У.Вайнрайха, У.Маккі, А.Мартіне, А.Мейе, С.Ромейн, Е.Хаугена, Г.Шухардта, а також Є.М.Верещагіна, І.М.Горелова, М.К.Ісаєва, А.С.Карлінського, Г.А.Метлюк, В.Ю.Розенцвейга, О.Д.Швейцера.

Серед вітчизняних дослідників проблем мовних контактів та теорії інтерферентних явищ слід відзначити насамперед праці А.О.Білецького, Ю.О.Жлуктенка, Л.Т.Масенко, Л.І.Прокопової, С.В.Семчинського, О.Б.Ткаченка, О.І.Чередниченка, Н.П.Шумарової, які вивчають питання двомовності й багатомовності, описують різноманітні ситуації білінгвізму та його аспекти, а також моделюють взаємне пристосування контактних мов у процесі мовленнєвої комунікації, що ускладнюється інтерференцією.

У руслі названих тенденцій сучасного мовознавства пропонується наше дослідження фонетичної інтерференції англійського мовлення українців на сегментному й надсегментному рівнях з урахуванням когнітивно-комунікативного та етнокультурного аспектів.

Зазначимо, що інтерференція як мовне явище є складовою частиною загальної когнітивної моделі породження та сприйняття мовлення, вивчення якої передбачає використання міждисциплінарних програм дослідження, зокрема методів та методик психолінгвістики та нейролінгвістики. Фонетична інтерференція, яка виникає в процесі породження мовлення внаслідок переключення з одного мовного коду на інший, явище за своєю природою насамперед психологічне, психолінгвістичне [19: 40] і не може, на наш погляд, досліджуватися без розгляду нейро- та психолінгвістичних аспектів усного мовлення білінгва.

Метою статті є з'ясування головних аспектів розгляду нейро психолінгвістичних особливостей мовлення білінгвів шляхом вивчення нейрофізіологічного підґрунтя мовно-мисленнєвих процесів.

Сучасна концепція когнітивної моделі породження та сприйняття мовлення білінгва неможлива без аналізу процесів, які відбуваються у корі головного мозку. Вивченням мисленнєвих явищ займається нейропсихолінгвістика, спрямована на аналіз зв'язків мовної здатності, пам'яті, мовленнєвої діяльності людини з функціями головного мозку, нейронною мережею, нейрофізіологічними механізмами. Розвиток нейролінгвістичних досліджень був зумовлений потребами вивчення патологічних змін у мовленні через локальні uszkodження кори головного мозку (див., наприклад, праці І.О.Бодуена де Куртене, В.О.Богородицького, Л.В.Щерби, Р.О.Якобсона).

Як окремих напрям дослідження мови й мислення в зв'язку з мозковими функціями сформувалось за останні декілька десятиліть, зокрема, завдяки класичним працям російського лінгвіста О.Р.Лурія [9] та його школи, хоча спроби знайти матеріальний субстрат мови й свідомості здійснювалися ще до нашої ери в працях східних та європейських філософів. У вітчизняному мовознавстві, на жаль, ще немає таких галузей, як нейролінгвістика, психолінгвістика, філософія мови на рівні наукових шкіл, хоча слід відзначити наукові розробки у цьому напрямі українських дослідників А.А.Калити [4; 5: 70-74], О.В.Клименюка [6: 47-57; 7:86-94], Т.Ю.Ковалевської [8], О.О.Селіванової [12: 160-163], І.І.Усова [14: 501-506]. Сучасні дослідження у галузі нейропсихолінгвістики [див., наприклад, 20] спрямовані на вивчення нейрокогнітивних механізмів породження й розпізнавання мовлення, нейрофізіологічної природи мовної здатності, мовленнєвої поведінки різних ділянок лівої (домінантної) і правої (субдомінантної) півкулі головного мозку з огляду на їхню функціональну асиметрію.

Зауважимо, що функціональна асиметрія мозку розглядається як одна з основних закономірностей його роботи: вчені вважають, що ліва півкуля відповідає за вербальну комунікацію, діяльність, логічне мислення, аналітичні здібності, пов'язана зі складними формами запам'ятовування, збереженням численних фактів, забезпечує вихід мислення в мовлення, бере участь у виявленні та розпізнаванні артикульованих звуків мовлення. Права ж півкуля відповідає за цілісність зорового сприйняття, перцепцію, мнемоніку, емоційну сферу, невербальну комунікацію, має образний і синтетичний спосіб обробки інформації, від неї залежить тон, гучність, темп, тембр, манера мовлення, спосіб артикуляції тощо. Сенсорне мовлення пов'язане з корковими проєкціями та центром Верніке (задня третина верхньої скроневої звивини), експресивне мовлення пов'язане із центром Брока (задня третина нижньої лобної звивини ліва). Три мовленнєвих зони, а саме, зони Брока та Верніке, а також зона, локалізована у верхній частині передмоторної звивини, утворюють у лівій півкулі область, яка діє як єдиний мовленнєвий механізм [10: 292-295; 11: 165], і займається організацією мовленнєвих процесів.

Відтак, мислення, яким оперує ліва (лінійна) півкуля, створює однозначний контекст у вигляді логічно організованої системи, здатної спрощувати відображення та передавати інформацію в мовлення. На противагу, мислення, яким оперує права (нелінійна) півкуля, є образним і його функція полягає у тому, щоб одномоментно схопити нескінченну розмаїтість зв'язків відображуваного об'єкта і створити його цілісний образ. Отже, мислення чи розум не є особлива речовина мозку, а особливі події в

мільярдах нейронів, інакше, це процес, який породжується мозком і містить мільярди мікроподій. В експериментальних роботах нейрофізіологів [1: 763-773; 2: 578-607] підкреслюється, що під час сприйняття, утримання в пам'яті й відтворення слів формуються ментальні структури, в яких відображаються акустичні й смислові характеристики слова, а сама ментальна структура (модель) та її динаміка підпорядковані базису довготривалої пам'яті, який сформувався у результаті індивідуального досвіду [21: 9-10].

Останнім часом робочою гіпотезою нейролінгвістів є те, що наш мозок не є вмістилищем певних символів, у котрому відбувається порівняння вхідного сигналу з еталонними даними, а складною динамічною системою, в якій вся інформація збережена у взаємозв'язках і розгортанні динамічних процесів у кожному мить часу. Нейрофізіологи вважають, що людський мозок є системою, здатною до одночасного відображення різних якостей предмета, яка працює за голографічним принципом і має квантово-хвильову природу, що полягає не лише в моделюванні картинок об'єкта й їхніх енгам, а й у кодуванні зв'язків і відношень структури моделюючих об'єктів. Мозок, як зауважує Т.В.Черніговська [16: 84-99], є оркестром, місцезнаходження диригента якого невідоме і нестабільне, а можливо, й не заповнене зовсім, оскільки оркестр самоорганізується з урахуванням багатьох чинників.

Згідно з сучасними даними нейрофізіології, мозок складається не тільки з ансамблів нейронів із численними зв'язками між ними, але й утворює "нейронну сітку", яка складається з шарів (пластів) клітин між вхідними та вихідними елементами. Встановлено, що існують нейрони-"посередники," які отримали назву "прихованих шарів" проміжних нейронів між клітинами. Ці групи нейронів, з'єднані певним чином, можуть класифікувати вхідні сигнали і поступово змінювати свої властивості відповідно до надходження нової інформації. Зазначимо, що більшість нейронів не перебувають безпосередньо у зв'язку із зовнішнім світом, а з'єднані між собою, отримують сигнали від інших нейронів і відповідають на них. Саме за допомогою проміжних нейронів відбувається надзвичайно складна внутрішня переробка повідомлень, що надходять із зовнішнього світу. Мозок виконує численну кількість операцій одночасно, до того ж у здійсненні будь-якої однієї функції беруть участь різні частини нейронної сітки, а кожна окрема клітина може здійснювати різні функції. Відтак, відбувається паралельна та розподільна переробка інформації, яка відображається, перетворюється і зберігається у корі головного мозку у вигляді ментальних моделей чи структур.

У контексті досліджуваної нами теми, а саме з'ясування появи інтерферованих фонетичних елементів у складних нейродинамічних структурах головного мозку, особливу увагу привертає виконаний Є.М.Соколовим аналіз матеріалів про діяльність нейронів, яка забезпечує складні психічні процеси [13: 3-15]. Доведено, що реакція на комплексні подразники здійснюється нейронами, організованими у вигляді ієрархічної нейрональної структури, піраміди. Вершину піраміди утворюють гностичні одиниці, які формують цілісне сприйняття складного стимула ("гештальт-детектори"). В основі піраміди – нейрони-детектори, які відповідають за сприйняття простих ознак. Набір "гештальт-пірамід" утворює нейронний модуль, який відповідає, наприклад, за гностичні функції. Складні цілісні, в тому числі усвідомлені акти, потребують включення спеціальних "нейронів свідомості" як ієрархічно вищих одиниць, а також "нейронів інтенцій". Щодо останніх, то підкреслюється значимість встановленого зв'язку нейронів інтенцій з функцією наслідування, оскільки наслідування є одним із найважливіших елементів мовленнєвого розвитку і функціонування та отримує своє пояснення зі сторони його механізму.

Аналізуючи нейронне забезпечення конкретних мовних елементів, наводяться дані, згідно з якими в онтогенезі формуються нейрональні детектори фонем, а також нейрони, які вибірково реагують на склади, слова тощо. Якщо ці одиниці мають структуру нейронів інтенцій, тобто містять асоціацію елемента сприйняття (фонем, склади, слова) та елемента артикулювання сприйнятого об'єкта, то саме цим на нейронному рівні пояснюється, на наш погляд, експресивна природа мовлення.

Гіпотетичні припущення вчених, підтвержені експериментальними даними, свідчать про те, що динаміка перебудов імпульсної активності нейронних популяцій при сприйнятті слова передбачає принаймні три форми: 1) та, яка виникає у момент сприйняття слова, 2) безпосередньо наступна за нею, 3) форма, яка виникає перед і продовжується під час вимовлення слова. Ця модель називається моделлю управління, оскільки вона пов'язана з формуванням у мозку нейрофізіологічних перебудов, які управляють реакцією-відповіддю. До того ж, нейрофізіологи звернули увагу на те, що під час сприйняття слова в мозку утворюється структура (модель) у розгорнутому вигляді, що за часом відповідає слову, яке чується чи вимовляється, однак у фазі утримання слів у пам'яті чи зчитування слів з пам'яті структура з'являється у стислій, компресованій формі. Після закінчення звучання слова і зникнення з імпульсивної активності розгорнутої моделі вона знову з'являється, тільки вже у стислій формі. Це дозволяє зробити висновок, що відбувається трансформація первинної структури зі збереженням її основних опорних значимих елементів.

Як уже вказувалося вище, під час сприйняття, утримання в пам'яті й відтворення слів утворюються ментальні структури, в яких відображено акустичні й смислові характеристики слова, і які

підпорядковані базису довготривалої пам'яті, що сформувався у результаті індивідуального досвіду. Підтвердженням залежності динаміки ментальної структури від базису довготривалої пам'яті є її перебудова після того, як іноземне слово в процесі повторення і навчання стає знайомим індивіду. До того ж, уже в момент представлення іноземного слова в ментальній структурі, яка відповідає фазі сприйняття сигналу, виявляються ознаки, які є в характеристиках ментальної структури, що виникає на таке саме слово рідної мови. У цьому контексті особливого значення набуває процес паралельної обробки ментальних структур і їх фонетичної організації в нейродинамічних структурах мозку, оскільки підтверджує наведені в праці І.О.Зімньої [3: 290-296] експериментальні дані щодо взаємозв'язку команд управління сегментним та супрасегментним процесами в породженні мовленнєвого повідомлення.

Отже, на підставі отриманих експериментальних даних психофізіологічних та нейролінгвістичних досліджень з'ясовано, що складний механізм когніції людського мозку будується на функціональній асиметрії правої й лівої півкуль, які мають свою спеціалізацію. Зокрема, як зазначалося раніше, роль правої півкулі в процесі породження й аналізу просодичних характеристик мовлення давно доведена і не викликає сумнівів. Однак, дослідження [18: 24-29] показали, що різним типам просодичних характеристик мовленнєвих повідомлень відповідають різні латеральні профілі: права півкуля бере участь переважно в обробці емоційних інтонаційних контурів, а також висловлювань, які розрізняються за ознакою завершеності/незавершеності; ліва півкуля забезпечує сприйняття фраз з логічним наголосом. Разом з тим, просодія, яка організує структури раціональної інформації, аналізується і лівою півкулею, і правою півкулею головного мозку, а локалізація просодії у цьому випадку залежить від інтонаційного малюнка повідомлення. Так, якщо просодичний малюнок ментальної структури визначається гештальтним характером самого стимулу, його латерізація знаходиться в правій півкулі головного мозку.

Необхідно зауважити, що розподіл функцій півкуль мозку щодо забезпечення мовленнєвої діяльності в умовах білінгвізму продовжує залишатись в колі пильної уваги дослідників (Н.П. Бехтерева, І.А. Вартанян, О. Лурия, Т.В. Черніговська, У.Пенфільд, Л. Робертс, С. Роуз, М. Хант). Отримані експериментальні дані свідчать про те, що характер мозкової організації різних мов у білінгва може відрізнятися. Крім того, домінантність півкуль головного мозку для різних мов – явище динамічне і може змінюватися залежно від мовного і культурного оточення, сфери застосування мови, еволюції когнітивних факторів тощо.

Урахування потребує і той факт, що мозкова організація кожної з мов залежить від двох груп чинників, а саме від мовних та немовних. До мовних чинників, як відзначає Т.В.Черніговська [17: 15-25], належить (1) тип складової структури певної мови (мови з закритим складом переважно латералізовані в лівій півкулі, в той час як мови з відкритим складом, наприклад, полінезійські, – у правій); (2) співвідношення алфавітної та ієрогліфічної систем письма (мови з алфавітною системою письма переважно латералізовані в лівій півкулі, мови з ієрогліфічною – у правій); (3) напрям письма (мови з напрямом письма зліва направо переважно латералізовані в лівій півкулі, з напрямом справа наліво – у правій); (4) орієнтованість певної мови на європейський логічний тип мислення (латералізація у лівій півкулі) або на міфопоетичну, образну традицію (латералізація у правій півкулі).

Щодо немовних чинників, які впливають на розподіл функцій півкуль мозку в забезпеченні мовленнєвої діяльності за умов білінгвізму, то до них належать вік, спосіб та черговість засвоєння мови. Так, на ранніх етапах засвоєння іноземної мови материнським способом значну роль відіграє права півкуля, хоча в процесі удосконалення мови її роль слабшає.

Навпаки, в умовах штучного білінгвізму в процесі вивчення іноземної мови шкільним (раціональним) методом, мовленнєві функції білінгва забезпечуються головним чином структурами лівої півкулі, яка відповідає за аналіз і породження ментальних репрезентацій і їх фонетичної організації, в той час як мовленнєва діяльність рідною мовою забезпечується структурами обох півкуль [17: 15-17; 18: 24-26].

Наведена теза, на нашу думку, може пояснити одну з причин виникнення фонетичної інтерференції в англійському мовленні українських білінгвів. Як уже підкреслювалося, фонетична організація ментальних структур, якій властиве гештальтне, тобто цілісне сприйняття певного об'єкту, особливо у випадку мовленнєвої просодії як явища субстанціонального порядку, латералізується в правій півкулі головного мозку. Мовленнєва діяльність іноземною мовою забезпечується переважно структурами лівої півкулі, яка відповідає за аналіз і породження ментальних репрезентацій і їх фонетичної організації на сегментному й надсегментному рівнях, проте розшифровує висловлення, орієнтуючись на поелементний склад фрази. У цьому випадку гештальтне сприйняття та фонетичне оформлення певного висловлення лівою півкулею не сприймається і не формується при породженні мовлення. Відповідно, білінгву важко сприймати та породжувати фонетичну організацію висловлень за законами іноземної мови. Відтак, домінуюча роль лівої півкулі при сприйнятті та породженні фонетичного оформлення висловлення в умовах двомовності є однією з причин виникнення фонетичної інтерференції в англійському мовленні українців.

На наш погляд, перспективність подальшого дослідження фонетичної інтерференції в англійському мовленні українців з урахуванням нейрокогнітивного та психолінгвістичного аспектів убачається у встановленні закономірностей функціонування психічної сфери двомовної особистості в процесах породження та сприйняття іншомовного мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бехтерева Н.П. Биоэлектрическое выражение активности долговременной памяти и возможные механизмы этого процесса // Физиология человека. – 1977. – Т. 3. – 763-773.
2. Варгания И.А. Нейрофизиологические основы речевой деятельности // Механизмы деятельности мозга человека. – Л., 1988. – Часть 1. – С. 578-607.
3. Зимняя И.А. Лингвистическая психология речевой деятельности. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
4. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с. – Бібліогр.: с.204–220.
5. Калита А.А., Клименюк А.В. Функционально-энергетический подход: механизм актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: 200-річчя харківської мовознавчої школи. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2004. – № 635. – С. 70-74.
6. Клименюк О.В. Маятник пізнання: інтегральна та спіралеподібна моделі розвитку знання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія. – 2000. – Вип. 5. – С. 47-57.
7. Клименюк О.В. Пізнання і парадокс екзистенціальної комунікації // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія. Економіка. – 2000. – Вип. 4. – С. 86-94.
8. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.
9. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 253 с.
10. Пинкер С. Язык как инстинкт: Пер. с англ. / Общ. ред. В.Д. Мазо. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 456 с.
11. Психолінгвістика: Учебник для вузов / Под ред. Т.Н.Ушаковой. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 416 с.
12. Селиванова Е.А. Исследовательские возможности ментально-психонетического комплекса // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: 200-річчя харківської мовознавчої школи. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2004. – № 635. – С. 160-163.
13. Соколов Е.Н. Нейроны сознания // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2004. – № 2. – С. 3-15.
14. Усов І. І. Психологолінгвістичний аналіз проблеми двомовності // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. Число 11: Том II. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – С. 501-506
15. Чередниченко О.І. Українська інтерлінгвістика: проблеми і перспективи // Наукова спадщина проф. С.В.Семчинського: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Ч. II. – С. 533-536.
16. Черниговская Т.В. Зеркальный мозг, концепты и язык: цена антропогенеза // Физиологический журнал им. И.М.Сеченова. – 2006. – Т.92, № 1. – С.84-89.
17. Черниговская Т.В. Латерализация языков у билингва // Вестник МГУ. – 1990. – № 2. – С. 15-25
18. Черниговская Т.В., Светозарова Н.Д. и др. Специализация полушарий головного мозга в восприятии просодических характеристик речи // Физиология человека. – 2000. – Т. 26. – № 2. – С. 24-29.
19. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму: Монографія. – К.: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 283 с.
20. Lamb S.M. Pathways of the Brain: The Neurocognitive Basis of the Language. – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1999. – 416 p.
21. Singer M. Psychology of Language: an Introduction to Sentence and Discourse Process. – Hillsdale, New Jersey, Hove, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1990. – 308 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Валігура – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фонетика англійської мови, когнітивна лінгвістика.

ОСОБЛИВОСТІ ВИМОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В ІНШОМОВНОМУ МОВЛЕННІ

Вікторія КОЧУБЕЙ (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається вимовна інтерференція як явище, що впливає на ефективність міжмовної комунікації. Визначені причини виникнення інтерференції, описані типи вимовної інтерференції в англійському мовленні українців.

The paper deals with phonetic interference which influences the effectiveness of intercultural communication. The reasons for its actualization are defined; the types of phonetic interference in the English speech of Ukrainians are described.

У сучасному глобалізованому світі мовні контакти між представниками різних мовних спільнот здебільшого відбуваються за допомогою мови-посередника, зазвичай англійської. Для досягнення ефективності міжмовної комунікації, забезпечення її зрозумілості обидві сторони комунікативного процесу повинні дотримуватись певних граматичних, фонетичних тощо правил та норм мови-посередника. Характерною рисою мовлення представників різних мов, що спілкуються англійською мовою, є вимовний акцент, утворений відхиленнями від орфоепічної норми іноземної мови [14:1]. Відхилення від нормативної вимови охоплюють організовану за певними правилами систему порушень, притаманних усім мовцям спільної рідної мови, а також спорадичні порушення, властиві ідіолектній

вимові. Порушення нормативної вимови, які мають системний характер, відбуваються внаслідок інтерференції, тобто впливу рідної мови мовця.

Мета цієї статті – з'ясування основних особливостей вимовної інтерференції шляхом виявлення причин, які зумовлюють її актуалізацію, опису та класифікації основних типів інтерференції, встановлення основних проявів вимовної інтерференції в англійському мовленні українців.

Поняття “інтерференція” запозичене з психології, де інтерференцією навичок і вмінь називають явище, коли операція, що виконується на основі одної навички чи вміння, подібна до операції, що виконується на основі іншої навички чи вміння, і при виконанні першої операції до її складу можуть включатися елементи другої [3: 126]. Необхідною умовою для виникнення інтерференції є протиставлення вмінь за ступенем їхньої стійкості.

Аналіз наукових досліджень з проблеми інтерференції дозволяє виокремити чотири аспекти, які прослідковуються в її визначеннях:

1) інтерференція як небажане проникнення мовленнєвих навичок рідної мови під час використання іноземної [11: 4; 17: 5].

2) інтерференція як взаємодія систем/структур та елементів систем/структур двох мов унаслідок мовних контактів [6: 58; 9: 5; 18: 70].

3) інтерференція як явище, що актуалізується в системі та структурі двох мов і має системний характер [1: 93-94; 2: 22].

4) інтерференція як випадки відхилення мовлення білінгвів від нормативної реалізації мовлення мономлінгвів [8: 22; 15: 4; 18: 62] або від норм обох мов [2: 22].

Вимовна інтерференція як специфічний вид інтерференції має низку відмінностей від інших її видів (лексичної, граматичної) [7: 26; 11: 11; 22: 111]. Вимовну інтерференцію розглядають як порушення вторинної мовної системи та її норми в результаті взаємодії у свідомості мовця фонетичних систем і вимовних норм двох або більше мов [12: 18].

Під час опису вимовної інтерференції традиційно домінує фонемний підхід, коли вона тлумачиться як процес ототожнення білінгвом іншомовної фонемі з фонемою рідної мови та підпорядкування артикуляції певного звука фонетичним законам рідної мови [2: 39]. Іноді до явищ вимовної інтерференції відносять перенос фонем [6: 84].

Вищезазначена фонемна інтерпретація інтерференції є надто звуженою, тим більше що мовлення є артикуляційним континуумом, а не послідовністю ізольовано вимовлених фонем. Вважаємо „вимовну інтерференцію” загальним терміном, що охоплює сегментні та надсегментні порушення, а також відхилення внаслідок невідтворення специфічних рис іншомовної артикуляційної бази. Такі відхилення від норми ведуть до появи вимовного акценту.

Розглянемо **причини** виникнення вимовної інтерференції. Різниця у тривалості спілкування двома мовами зумовлює перенесення на нову мовну систему уявлення про більш звичну попередню систему [6: 61], тому психологічним підґрунтям виникнення інтерференції є специфічні психічні механізми мовця.

Інтерференція в якісно-кількісному аспекті залежить від субстанціональних властивостей контактуючих мов [7: 26; 8: 23], при цьому причиною інтерференції вважають відмінності в нормі реалізації мов та в нормі реалізації протилежностей, що властиві системі мови [9: 15]. Відтак, лінгвістичним підґрунтям виникнення інтерференції вважаємо закономірності функціонування рідної та іноземної мов.

Інтерференція може охоплювати всі аспекти мовної структури, але ступінь її вияву може бути різним. Іншомовному мовцю легше оволодіти коректною вимовою іншомовного звука, відповідника якого немає в його рідній мові, ніж коректною вимовою звука, який є алофоном в рідній мові [21: 300]. Однак чим вищий ступінь подібності між рідною та іншомовною фонологічними системами, тим легше відбувається засвоєння іноземної мови [7: 27].

Вимовна інтерференція пов'язана не тільки з фонологічними ототожненнями, а й з низкою інших чинників [18: 73], традиційними серед яких вважаються: 1) суто фонологічні фактори, наприклад, відмінності в наборі фонем, в їхньому компонентному складі й дистрибуційних моделях; 2) екстрафонологічні чинники внутрішньомовного характеру, наприклад, прагнення уникнути небажаної омофонії, асоціації зі словами-табу, вплив правопису тощо; 3) екстралінгвістичні фактори, наприклад, прагнення до чистоти чи зрозумілості, розбірливості іноземної мови, міркування престижу тощо; 4) помилкове тлумачення тих чи інших явищ звукової будови іноземної мови [2: 199-200].

Деякі з вищезазначених чинників можуть в однаковій мірі зумовлювати як інтерференцію, так і вільне від неї мовлення. Наприклад, прагнення до чистоти, зрозумілості, розбірливості мовлення спричинює інтерференцію лише у випадку надто сильного прояву цього чинника, тобто в разі гіперкоректності, під якою розуміють перебільшену увагу до того, щоб форми й моделі нерідної мови, а також їхнє використання точно відповідали її нормам [6: 96].

Фактичною причиною інтерференції є відсутність компетенції у другій/іноземній мові [4: 34]. Крім того, неспроможність мовця адекватно відтворити усне висловлювання іншомовними засобами може бути зумовлена інтерференцією і під час сприйняття, і під час використання мови, особливо на ранніх

етапах оволодіння мовою [18: 73]. Тривала звичка виділяти та сприймати звуки рідної мови як лінгвістично значущі набула такого автоматизму, що мовець підсвідомо переносить правила сприйняття звукового потоку рідної мови на іншомовний звуковий потік [10: 93]. Цю особливість сприйняття іноземної мови, зумовлену механізмами сприйняття рідної мови, називають „фонологічним ситом” [16: 59], „матрицею” [23: 83], „первинним фільтром” [4: 28].

Отже, причини вимовної інтерференції охоплюють: 1) відсутність мовної компетенції чи її недостатній рівень; 2) артикуляційний автоматизм, що включає наявність первинного „сита”, матриці, через яку сприймається звуковий потік іншомовного мовлення; автоматичний вибір з мовного інвентарю тих засобів, які отримали найкраще закріплення в мовній практиці.

При вивченні інтерференції необхідним є опис її основних типів. Можливо виокремити такі класифікації мовної інтерференції:

I. За ступенем порушення будови іноземної мови розрізняють інтерференцію явну, яка “порушує будову даної мови”, та приховану, коли відхилення від норми не порушує будову цієї мови [15: 16].

II. За характером інтерференції можна говорити про пряму та дотичну інтерференцію [15: 25,50]. При розрізненні видів інтерференції ключовим поняттям є третя (проміжна) система, тобто міжмова. Пряма інтерференція – це лінгвістичний перенос правил одної з контактуючих мов (переважно рідної) у проміжну систему співставлення двох мов [15: 25]. Дотична інтерференція передбачає виключення з проміжної системи правил рідної та нерідної мов, які не піддаються узагальненню [15: 50].

III. За кількістю залучених до мовного контакту мов виділяють первинну інтерференцію, що виникає при взаємодії рідної й однієї (чи першої) іноземної мови, та вторинну інтерференцію, яка спостерігається при взаємодії нерідних мовцеві мов, коли вивчена раніше мова стає джерелом інтерференції при вивченні іншої іноземної мови [4: 30].

IV. За співвідношенням випадків помилок та уникань вживання іншомовних форм розрізняють два типи інтерференції [20]: інтерференцію–втручання (intrusive interference), яка полягає в тому, що в іншомовному мовленні зустрічаються елементи рідної мови мовця, та інтерференцію–гальмування (inhibitive interference) (Переклад наш. – В.К.), яка призводить до уникання певних мовних форм, коли при спілкуванні іноземною мовою мовці набагато менше використовують структури чи певні слова, що викликають у них труднощі, ніж природні носії мови в аналогічній ситуації [19: 20-21].

V. За джерелом походження відхилень від іншомовної норми говорять про розрізнення міжмовної й внутрішньомовної інтерференції [5: 252], або про інтерференцію в широкому та вузькому розумінні [13: 91]. Внутрішньомовна інтерференція охоплює ті відхилення від норми іноземної мови, які не викликані впливом рідної мови, а виникають у результаті взаємодії іншомовних форм і моделей [5: 252].

VI. За співвідношенням ознак рідної й іноземної мов виділяються такі типи інтерференції: 1) екстенсивна інтерференція, коли іншомовним одиницям та структурам приписуються характеристики відповідних одиниць і структур рідної мови; 2) інтенсивна інтерференція, яка полягає у зменшенні кількості ознак елементів та структур іноземної мови, та 3) пермутаційна інтерференція, пов’язана із перерозподілом ознак, елементів і структур в іншомовному мовленні під впливом рідної мови [13: 93].

Згідно з вищезазначеними класифікаційними ознаками вимовна інтерференція є явною, прямою, зазвичай первинною, хоча можлива й вторинна інтерференція. Це здебільшого міжмовна, екстенсивна або пермутаційна інтерференція–втручання.

Фонетичну інтерференцію можна тлумачити як наслідок ідентифікації одиниць різних мовних рівнів [6: 89-96], що передбачає наявність певних міжмовних відповідностей між цими одиницями. Один із шляхів опису таких міжмовних відповідностей є з’ясування діафонічних відносин між фонемами мов, що знаходяться в контакті [18: 74].

Найавторитетніша класифікація явищ вимовної інтерференції була запропонована У.Вайнрайхом [2: 45 - 46]:

1. Недостатня диференціація іншомовних фонем унаслідок того, що аналогічні фонemi не диференціюються як окремі фонemi в рідній мові.

2. Надмірна диференціація іншомовних фонем як результат того, що звуки, які представляють окремі фонemi в рідній мові, мають подібні іншомовні відповідники, які не розрізняються як окремі фонemi, а лише як алофони.

3. Неправильна інтерпретація/реінтерпретація розрізнення іншомовних фонем за ознаками, релевантними лише для рідної мови.

4. Субституція фонем/звукова субституція, тобто заміна іншомовного звука (фонemi) схожим на думку мовця звуком (фонемою) рідної мови.

Інша відома класифікація вимовної інтерференції також належить У.Вайнрайху та базується на виділенні парадигматичних і синтагматичних чинників [2: 199; 6: 88-89]. В основі парадигматичної інтерференції, до якої належать надмірна та недостатня диференціація фонем [6: 89], лежать закономірності одночасного сполучення ознакових категорій [9: 19]. Синтагматична інтерференція стосується закономірностей послідовного сполучення ознакових категорій і дистрибуційних

характеристик класів фонем, що можна описати в термінах позиційних реалізацій фонем і частоти фонем у складі фонетичних одиниць різного ступеня складності [9: 19].

Узагальнюючи вищевикладене, стверджуємо, що в іншомовному мовленні актуалізуються такі види інтерференції: 1) інтерференція, пов'язана з порушенням специфічних рис іншомовної артикуляційної бази, 2) інтерференція як результат дії парадигматичних чинників, яка охоплює недостатнє розмежування фонем і надмірне розмежування фонем в аспекті диференційних ознак, розрізнення іншомовних фонем за ознаками, релевантними лише для рідної мови, та заміну фонем; 3) інтерференція внаслідок дії синтагматичних чинників.

Вищенаведена класифікація типів вимовної інтерференції може бути застосована для з'ясування конкретних відхилень від орфоепічної вимови в іншомовному мовленні. Зокрема, нами були проаналізовані типові прояви вимовної інтерференції в англійському мовленні українців, отримані шляхом аудитивного аналізу мовлення українських викладачів англійської мови аудиторіями-носіями англійської мови.

У вимові голосних вимовна інтерференція представлена такими ознаками:

1) в аспекті специфічних рис артикуляційної бази – порушенням реалізації: а) ознаки вертикального й горизонтального положення язика; б) ознаки лабіалізації в артикуляції дифтонгів /əʊ/, /aʊ/, монофтонгів /ɒ/, /u:/, /ʊ/; в) ознаки усіченості монофтонгів і дифтонгів, що виявляється в їхньому подовженні;

2) в парадигматичному аспекті: а) недостатнім розмежуванням фонем – під час сильної артикуляції глайду дифтонгів /eɪ/, /aɪ/, /ɪə/, /ʊə/ та в умовах невідтворення фонемної довготи монофтонгів; б) заміною фонем – усіх монофтонгів, особливо лабіалізованих монофтонгів і дифтонгів, ядра дифтонгів /aʊ/, /aɪ/, /eə/, усічених алофонів фонем.

3) в синтагматичному аспекті – некоректною реалізацією алофонів, викликаною їхніми коартикуляційними особливостями. Значну частину складають відхилення, пов'язані з невідтворенням редукції ненаголошених голосних.

У вимові приголосних вимовна інтерференція в англійському мовленні українців охоплює такі ознаки:

1) в аспекті специфічних рис артикуляційної бази – дентальну вимову альвеолярного приголосного /n/;

2) в парадигматичному аспекті: а) недостатнє розмежування фонем /w/ і /v/ та /n/ і /ŋ/; б) заміну фонем в артикуляції фонем /ð/, /θ/ і /h/, палаталізацію фонем /ʃ/; в) гіперкоректну вимову фонем /t/, /p/, /k/, що виявляється у надто сильному ступені їх аспірації в сильній позиції;

3) в синтагматичному аспекті – некоректну реалізацію алофонів, викликану їхніми коартикуляційними особливостями, а також вторинною інтерференцією й гіперкоректністю.

Вимовна інтерференція в англійському мовленні українців є здебільшого міжмовною, оскільки переважна більшість порушень вимовної норми виникає внаслідок збереження рис української артикуляційної бази в англійському мовленні, хоча деякі порушення, зокрема гіперкоректна вимова окремих приголосних фонем, пояснюються скоріше впливом внутрішньомовних чинників. Більшість відхилень зумовлена первинною інтерференцією, однак має місце і вторинна інтерференція, а саме вплив російської мови, що виявляється у надмірному оглушенні українцями англійських дзвінких приголосних в кінцевій позиції слова.

Визначені нами порушення нормативної англійської вимови в мовленні українців зумовлені інтерференцією українських вимовних навичок в англійське мовлення. Дослідження конкретних проявів вимовної інтерференції дозволяє виявити найбільш складні для відтворення неносіями мови іншомовні звуки, звукосполучення та явища зв'язного мовлення, тренуванню вимови яких слід приділити посилену увагу на заняттях з вивчення мови та при укладанні практичних посібників і підручників. Нерозкритим у цій статті залишається просодичний аспект вимовної інтерференції, з'ясування якого становить перспективу подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранникова Л.И. Сущность интерференции и специфика её проявления // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972. – С. 88-98.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Пер. с англ. языка и комментарий Ю.А.Жлуктенко. Вступ. ст. В.Н.Ярцевой. – К.: Вища школа, 1979. – 263 с.
3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 160 с.
4. Виноградов В.А. Лингвистические аспекты обучения языку. Вып. 1. Универсальное и ареальное при обучении произношению. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 57 с.
5. Дешериева Ю.Ю. Проблема лингвистической интерференции в современном языкознании // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С. 240-255.
6. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. – К.: Вища школа. Изд-во при Киевск. гос. ун-те, 1974. – 175 с.
7. Исаев М.К. Лингво-контрастное исследование речевой деятельности в условиях искусственного двуязычия (экспериментально-фонетическое исследование на материале английского и казахского языков): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Моск. гос. лингв. ун-т. – М., 1992. – 50 с.

8. Карлинский А.Е. Основы теории взаимодействия языков и проблема интерференции: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / КГУ им. Т.Шевченка. – К., 1980. – 48 с.
9. Короткова О.Н. Фонологический механизм языковой интерференции: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / АН СССР. Ин-т языкознания. – М., 1986. – 19 с.
10. Крижанівська М.В. Взаємодія фонетичних систем української та англійської мов. Комунікативний аспект // Мова і культура. Матеріали п'ятої міжнародної наукової конференції. – К.: Collegium, 1997. – Т. 3. – С. 93-94.
11. Кулешов В.В., Мишин А.Б. Сопоставление артикуляционных баз английского и русского языков и фонетическая интерференция. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 118 с.
12. Любимова П.А. Фонетическая интерференция: Учебное пособие. – Л.: ЛГУ, 1985. – 54 с.
13. Метлюк А.А. Взаимодействие просодических систем в речи билингва. – Мн.: Вышшая школа, 1986. – 110 с.
14. Мишин А.Б. Русский акцент в английской речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГУ им. М.В.Ломоносова. – М., 1983. – 24 с.
15. Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты. Лингвистическая проблематика. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1972. – 78 с.
16. Трубецкой Н.С. Основы фонологии: Перевод с нем. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 372 с.
17. Харченко І.І. Відбиття явищ інтерференції в українській газеті „Наше слово” в Польщі: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 17 с.
18. Хауген Э. Языковой контакт // Новое в лингвистике. Вып. VI. Языковые контакты. – М.: Изд-во Прогресс, 1972. – С. 61-81.
19. Celce-Murcia M., Brinton D.M., Goodwin J.M. Teaching Pronunciation. A Reference for Teachers of English to Speakers of Other Languages. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 435p.
20. James C. Don't Shoot my Dodo: on the Resilience of Contrastive and Error Analysis // International Review of Applied Linguistics. – 1994. – Vol. 32, №3. – P. 179-201.
21. Lenhardtova L. An Experimental Study of Phonological Interference in the English of Slovaks // International Review of Applied Linguistics. – 1993. – Vol. 31, №4. – P. 291-308.
22. Major R.C. Native and Nonnative Phonological Representations // International Review of Applied Linguistics. – 1995. – Vol. 33, №2. – P. 109-128.
23. Teslaar A.P. van Learning New Sound Systems: Problems and Prospects // International Review of Applied Linguistics. – 1965. – Vol. 3, №2. – P. 81-93.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Кочубей – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: проблеми фонетики англійської та української мов.

СУЧАСНА БРИТАНСЬКА ОРФОЕПІЧНА НОРМА СЛОВА: ТЕНДЕНЦІЇ ВАРІЮВАННЯ ФОНЕМНОГО СКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Валентина ПАРАЦУК (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються особливості варіювання фонемного складу слів в аспекті британської норми вимови на матеріалі лексикографічних джерел. З'ясовано, що сучасна британська норма вимови та її кодифікація зазнає значного впливу узусу. Виокремлені актуальні тенденції, які визначають варіювання у фонемних структурах англійських слів у нормативному аспекті.

The paper investigates the problem of phonemic variation in the composition of the words in British literary pronunciation on the basis of its lexicographic sources. The author claims that contemporary British pronunciation norm and its codification are influenced by colloquial pronunciation use. The tendencies defining the routes of variation in the word phonemic structures are established.

У дослідженнях, присвячених загальним закономірностям розвитку фонологічної системи англійської мови [4; 6; 8; 12], підкреслюється, що поруч зі стійкістю та стабільністю всім рівням системи властивий високий ступінь варіативності, мінливості. При цьому висловлюється думка, що докорінні зміни були притаманні цій системі на попередніх етапах її розвитку (до ХУІІІ ст.), а протягом двох останніх століть і дотепер їй характерна відносна фонологічна стабільність [6: 139-143; 8: 156; 12: 78]. У зазначений період у розвитку фонологічної системи найбільш помітно еволюціонує розподіл фонем у складніших рівневих одиницях, змінюється їхнє аранжування в контекстах вживання, і, на думку Д.А.Шахбагової, загальна тенденція розвитку йде в напрямі переважання фонетики слова над фонетикою фонем [4: 224].

Динамізм фонологічної системи будь-якої мови, поруч зі змінами в умовах її функціонування у мовному колективі, зумовлюють нові тенденції у вимовній нормі та її кодифікації, які вимагають постійної уваги з боку дослідників. На разі систематизуємо тенденції варіювання фонемного складу слів в аспекті британської вимовної норми, відомої у спеціальній літературі як RP/BBC English [13: v], що і становить мету цієї статті. Дослідження сучасної норми вимови залишаються актуальними у зв'язку з тим, що саме ця норма, у порівнянні з орфографічною, графічною, граматичною, лексичною, стилістичною тощо є найменш консервативною, максимально рухливою і помітно змінюється за період життя одного покоління її носіїв (Л.В.Бондарко; Л.О.Вербицька; А.С.Gimson).

Матеріал дослідження охоплює вимовні варіанти слів, представлені у найавторитетніших сучасних словниках СЕРД-2006 [13] та LPD-2000 [14], які кодифікують британський тип вимови. Відтак, об'єктом дослідження виступають фонемні структури слів, відображені в орфоепічних словниках, а предметом –

особливості процесу варіювання фонемного складу слів RP/BBC English. Матеріал орфоепічних словників найбільш експліцитно відображає норму вимови, однак хронологічне відставання кодифікованої норми від «живої» є його суттєвим недоліком, який, однак, можливо усунути, доповнивши лексикографічний матеріал його мовленнєвою оцінкою.

Формальне варіювання у структурі англійської лексики в нормативному аспекті було предметом дослідження низки праць: дано визначення (між-)фонемного варіювання та з'ясовані умови його реалізації (Г.С.Мальковський; Дж.Лайонз); виокремлений і описаний інвентар алофонічного варіювання (Г.П.Торсуев; Д.П.Венцкуте); висвітлена внутрішня та зовнішня системність «вільного» фонемного варіювання/ВФВ (В.Ю.Паращук); описані закономірності варіювання окремих фонем або їхніх підкласів, наприклад, нейтрального /ə/ та дифтонгів, на матеріалі британської норми вимови (Я.О.Малюта; А.В.Поліщук; А.Ch.Gimson; J.C.Wells), визначена роль варіювання як процесу, що зумовлює динаміку фонетичної структури слова в аспекті американської норми вимови – General American (Т.О.Дацька); обґрунтована варіативність фонетичної структури як специфічна риса частково асимільованих запозичень в аспекті RP/BBC English та General American (Л.В.Комар). Попри ці здобутки, на часі відсутня загально прийнята типологія варіювання в орфоепічній нормі англійського слова, неповно висвітлені тенденції варіювання (від лат. *tendentia* – спрямованість), тобто порівняно стійкі напрями розвитку цього процесу.

У зв'язку з тим, що фонемну структуру слова можливо описати як у термінах фонем, так і в термінах їхніх репрезентацій – алофонів, у ній виокремлюють такі типи формального варіювання, тобто якому не властива смислорозрізнавальна функція: 1) systemic (міжфонемне системне, регулярне, що має місце в ідентичних дистрибуціях у великій кількості слів); 2) lexical-incidenta (міжфонемне лексикалізоване, яке зазвичай відбувається в одиничних або в низці споріднених лексем); 3) realizational (реалізаційне, або алофонічне); та 4) connected speech variability (варіювання фонема – «нуль» фонема, тобто явище нульової редукції голосних та спрощення груп приголосних у розмовному стилі мовлення) [9: 89-90]. На нашу думку, різновидом лексикалізованого міжфонемного варіювання може бути фонемна субституція (M.Yavas), тобто заміна однієї фонемі іншої у процесі фонологічного нормування лексичного запозичення, коли в мові-реципієнті відсутня фонема-відповідник певній фонемі мови-джерела.

З переліку вище поданих типів формального варіювання у фонемній структурі слова британські орфоепічні словники не відображають алофонічного варіювання за деякими виключеннями. Однак біля чверті загальних назв у словниках вимови (у підсистемі власних назв ця цифра є вищою) мають формальні модифікації, утворені шляхом міжфонемного варіювання, яке в російській та вітчизняній лінгвістичній традиції термінується як вільне фонемне варіювання (ВФВ). Принципова відмінність ВФВ від інших типів варіювання полягає в тому, воно відноситься до міжфонемного: «вільно» варіюють в еквівалентній дистрибуції різні фонемі [1: 84]. ВФВ у фонемній структурі слова забезпечується заміною однієї фонемі на іншу/інші в одній і тій самій позиції, що спричиняє втрату фонологічної диференціації фонем, які варіюють, і не впливає на значення слова (Г.С.Мальковський; Д.П.Венцкуте). Так, у фонемній структурі слова *again* можливе вживання фонемі /e/ як у слові *pen* і фонемі /e/ як у слові *pain*, напр.: *again* /əˈɡeɪn/ – /əˈɡeɪn/ [13: 11]. Фонемі /e/ та /e/, зберігаючи свої артикуляційно-акустичні ознаки, в еквівалентній дистрибуції втрачають фонологічне протиставлення, і в результаті заміни /e/ на /e/ утворюється не нове слово, а варіант фонемної структури одного й того самого слова. Таким чином, фонемі /e/ та /e/, контрастуючи в більшості контекстів, де вони обидві вживаються (*bet – bait, debt – date, let – late*), знаходяться у відношенні «вільного» фонемного варіювання у складі слова *again*.

Варіанти фонемної структури слова представлені у словниках вимови у згорнутому вигляді, що зумовлено технічними причинами. Наприклад, для слова *elasticity* найсучасніше 17-е видання *The Cambridge English Pronouncing Dictionary* (CEPD-2006) подає таку інформацію: /ˌel.əˈsɪtɪ.ti/, el-, ɪl.əˈsɪtɪ-, -lɪstɪs-, -lɪstɪ-, -tɪ; ˌel.əˈsɪtɪs-, -lɪstɪstɪs-, яка у розгорнутому вигляді охоплює 26 можливих фоноваріантів цього слова [13: 164]:

1 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	10 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	19 ˌel.əˈsɪtɪ.ti
2 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	11 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	20 ɪl.əˈsɪtɪ.ti
3 ɪl.əˈsɪtɪ.ti	12 ɪl.əˈsɪtɪ.ti	21 ˌel.əˈsɪtɪ.ti
4 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	13 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	22 ɪl.əˈsɪtɪ.ti
5 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	14 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	23 ˌel.əˈsɪtɪ.ti
6 ɪl.əˈsɪtɪ.ti	15 ɪl.əˈsɪtɪ.ti	24 ɪl.əˈsɪtɪ.ti
7 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	16 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	25 ˌel.əˈsɪtɪ.ti
8 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	17 ˌel.əˈsɪtɪ.ti	26 ɪl.əˈsɪtɪ.ti
9 ɪl.əˈsɪtɪ.ti	18 ɪl.əˈsɪtɪ.ti	

Слід зазначити, що діапазон варіювання фонемної структури слова в аспекті RP/BBC English є досить широким: його ядро складають дві варіантні модифікації фонемної оболонки одного й того ж слова (біля 70% усіх слів з варіюванням фонемної структури словника CEPD-2006), напр.: *data* /deɪ.tə – ˌdɑːtə /; решта слів мають від трьох до 26 варіантів. Цю дивовижну «еластичність» орфоепічної

норми англійського слова вважаємо її специфічною рисою, яку обґрунтовуємо низкою як інтра-, так і екстралінгвістичних чинників розвитку фонологічної системи англійської мови [2: 166].

ВФВ, на відміну від інших типів формального варіювання, не завжди пов'язується з позиційними умовами. З огляду на це деякі дослідники вважають позиційну необумовленість однією з його провідних характеристик: саме певна «свобода» від позиційних обмежень, від розрізнення значення варіюючих форм, зумовила появу терміна «вільне» варіювання (Г.Є.Мальковський; Д.П.Венцукте; J.Lyons), який, на нашу думку, слід приймати з певною пересторогою.

Не заперечуючи позиційної необумовленості ВФВ узагалі, необхідно визнати, що багато його видів мають позиції «найбільшого сприяння» (рос. «наибольшего благоприятствования» – термін О.О.Реформатського), тобто умови реалізації фонем в певній позиції сегментної організації слова. У цьому розумінні виокремлюють два типи позиції за такими ознаками: а) характером чинників, що впливають на певний сегмент у цій позиції; б) за функціональними особливостями звукового сегменту, що вживається в ній [3: 165-166]. Емпіричний матеріал засвідчує, що ненаголошена позиція (вплив просодичного чинника) сприяє реалізації ВФВ: 82% зафіксованих нами випадків варіювання голосних фонем у структурі слова мають місце саме в цій позиції. До того ж в RP/BBC English існує фонема /ə/, вживання якої пов'язане виключно з ненаголошеною позицією. Ще одним із чинників, що впливає на ВФВ голосних, є маркованість позиції варіюючої фонемі другорядним наголосом (secondary stress) на попередніх етапах розвитку фонемної структури слова – у пізньому середньоанглійському та ранньому новоанглійському періодах. Загальною тенденцією розвитку акцентної структури англійського слова протягом зазначених періодів було ослаблення функції другорядного наголосу і його втрата в певних позиціях [7: 832]. Відтак, у синхронії у багатьох словах RP/BBC English якість голосної фонемі часто залежить від складних взаємовідношень історичних та живих акцентологічних тенденцій: варіювання голосної фонемі повного звучання з нейтральною /ə/ може відбуватися в ненаголошених позиціях, які мали другорядний наголос на попередніх етапах своєї еволюції.

У словах експериментального матеріалу нами зафіксовані випадки «вільного» варіювання фонематичної довготи фонем /ɔ:/, /ɒ/, /u:/, мотивуючим чинником чого виступає вплив постконсонантного оточення. У синхронії RP/BBC English варіювання /ɔ:/ – /ɒ/, /ɒ/ – /ɔ:/, /u:/ – /ʊ/ уособлюють рештки дії історичних фонологічних тенденцій середньо англійського та раннього новоанглійського періодів щодо урегулювання кількості голосних (скорочення) в певних позиціях, які на часі не є актуальними, однак зумовлені ними види ВФВ охоплюють великі групи слів. Наприклад, /ɔ:/ «вільно» варіює з /ɒ/ у позиції перед *-lt*, *-ls*: *alter* /ɑːl.tə/ – /ɒl-/; поясненням чому може бути вплив постконсонантної групи «сонорний+приголосний», спрямований на скорочення попередньої голосної. ВФВ /u:/ – /ʊ/ виникло в ХУП ст. в результаті скорочення довготи голосної фонемі /u:/ в моносилабічних структурах перед /m/ [7: 498].

Позиція або оточення також впливають на ВФВ приголосних фонем у складі слів RP/BBC English. Так, ВФВ приголосних /s/ – /ʃ/, як правило, зустрічається в позиції перед /tʃ/, /ʃ/, /i/, /j/, напр.: *question* /kweʃ.ən/ – /kweʃ.ən/, *denunciate* /dɒn.nʃi.eɪt/ – /dɒn.nʃi.eɪt/. Варіювання /j/ – /ə/ (нуль фонемі) пов'язане з позицією та фонетичним оточенням сонанта /j/, який варіює з /ə/ після гомоорганних приголосних одного з ним способу утворення, напр.: *enthusiasm* /ɪn.θju.zi.æz.m/ – /ɪn.θu-./. Процес елімінації /j/ у цій позиції в RP/BBC English вперше зафіксований у ХУІІІ ст. [10: 181], на часі число позицій (початкових та медіальних) вживання цього сонанта продовжує зростати.

У синхронії ВФВ створює сукупність ізофункціональних форм: усі варіанти фонемної структури слова як результат такого варіювання є нормативними й утворюють варіантний ряд, у якому перший варіант вважається найпоширенішим в літературній нормі, всі інші варіанти – альтернативними, або менш поширеними [13: vi]. Однак, з урахуванням історично-часового чинника всі варіанти фонемної структури слова вибудовані у рухливий хронологічний ланцюжок: з плином часу найпоширеніші з них можуть набувати статусу менш поширених, їх місце – займати інші варіанти, можлива поява нових варіантів та витіснення деяких старих з нормативного вжитку.

Як засвідчують результати діахронічного аналізу, проведеного нами, функціональна спеціалізація ВФВ полягає в тому, що варіанти фонемних структур лексем виконують роль хронологічних диферентів – «новий», «старий», «застарілий», на певному етапі еволюції фонемної структури слова, у чому й виявляється її динамізм. Як відомо, мові властиво позбавлятися від цілком тотожних дуплетів, тому між ними можуть виникати відмінності семантичного або стилістичного характеру. Однак, за нашими спостереженнями, для ВФВ у RP/BBC English експресивно-стилістична специфікація є мало характерною, адже тільки деякі слова CEPD-2006 виявляють варіювання свого плану вираження залежно від загального та професійного вживання слова, напр.: *forward* /fɔ.wəd/; *nautical pronunciation*:

ɒf r.əd/ [13: 200], або диференціюють ареальне вживання, напр.: *geyser hot spring*: /gɪ.zə/, /gɑ-/, in New Zealand the pronunciation is /gɑ.zə/ [13: 213]. У 80 слів варіанти марковані як «сильна» та «слабка» форми вимови, напр.: *at preposition strong form*: /æt/; *weak form*: /ət/ [13: 37]. Одиначні приклади ілюструють варіанти слів, утворені варіюванням фонем залежно від їхньої фонетичної позиції у потоці мовлення, напр.: *with* /wɪð/ – /wɪθ/ [13: 562], де /wɪθ/ вимовляється перед глухим приголосним: *with care* /wɪθ.keə/. Таким чином, переважна більшість слів, яким властиве ВФВ, варіюють тільки форму, їхні варіанти не набувають експресивно-стилістичної або семантичної диференціації, що дає підстави віднести його до формального варіювання. В той же час не слід розглядати такі варіанти як мовну недосконалість, адже в синхронії вони, зазвичай, або відображають нові тенденції в розвитку вимовної норми, або сигналізують про витіснення тієї чи іншої форми з нормативного вжитку.

Аналіз фонемних варіантів корпусу слів сучасних видань словників вимови [13; 14] дозволяє виокремити декілька нових тенденцій, які на часі властиві британській вимовній нормі: тенденція впливу узусу на норму, тенденція впливу графічної форми на фонемну форму слова, тенденція реставрації так званих «континентальних» форм вимови для деяких лексичних запозичень, тенденції щодо розподілу окремих голосних та приголосних в певних дистрибуціях, яка полягає в розширенні або звуженні переліку позицій вживання фонем, викликаних впливом історичних закономірностей (тенденція централізації ненаголошених голосних, тенденція монофтонгізації, тенденція африкатизації та асиміляції тощо).

Суть нормалізаційних процесів у межах RP/BBC English майже до середини минулого століття полягала в тому, що усна форма мови зазнавала помітний вплив писемної [12: 75], а ставлення нормалізації до варіювання зводилось до обмеження останнього. У другій половині ХХ ст. у зв'язку зі змінами в соціальній основі RP/BBC English, із ширшим доступом носіїв мови не тільки до середньої, а й вищої освіти, відбулось певне зближення британської вимовної норми та її кодифікації з узусом, що спричинило переоцінку деяких принципів нормалізації в галузі вимови: на часі нормалізаційні зусилля зосереджені не на обмеженні варіювання, а на вирішенні проблеми найбільш адекватного, диференційованого опису варіювання, властивого вимовній нормі [8: 157]. Взаємовідносини «фонетична система – норма – кодифікація – узус» можливо представити на схемі, де вісь «норма – кодифікація» розташована ближче до полюсу «узус» (див. мал. 1), база мовленнєвого узусу є досить широкою, а нормі властивий широкий діапазон варіювання.

Мал. 1. Взаємовідносини британської вимовної норми та її кодифікації з узусом у кінці ХХ - на початку ХХІ ст.ст.

Підтвердженням цьому служить велика кількість фонемних варіантів слів розмовного стилю мовлення, які введені до нормативного вжитку в останніх виданнях словників британської вимови [13; 14]. Вони охоплюють декілька груп:

а) трискладові іменники, для яких зафіксовані нормативними перший чи альтернативний варіанти фонемної структури, утворені шляхом нульової редукції нейтрального голосного, що одночасно спричинює перерозподіл (скорочення складів) у силабічній структурі слова, напр.: *camera* /kæm.rə/ – /kæm.rə/; *liquorice* /lɪk.rəs/ – /lɪk.rəs/; *police* /pə.lɪs/ – /plɪs/;

б) прикметники з суфіксом *-ful*, найпоширеніший варіант вимови якого вміщує нейтральний, а не голосний повного творення, напр.: *beautiful* /bju.t.fəl/ – /fəl/; *careful* /keə.fəl/ – /fəl/;

в) прикметники з суфіксами *-ary*, *-ory*, ненаголошений голосний піддається нульовій редукції у головному або в альтернативному фоноваріантах слова, напр.: *abbreviatory* /ə.bri.vi.ə.tri/ – /ə.bri.vi.ə.t.rɪ/; *mediatory* /mi.di.ə.t.rɪ/ – /tri/; *temporary* /tem.p.rɪ/ – /prɪ/;

г) загально вживані слова, що отримали варіант вимови з нейтральним, який підлягає нульовій редукції у процесі швидкого мовлення, напр.: *bakery* /be.k.rɪ/; *barbarous* /b.b.rəs/; *marmalade* /m.m.l.e.d/.

Ці групи слів не мали фоноваріантів з нульовою редукцією нейтрального /ə/ в 14-му виданні словника CEPD 1977 р., а отримали їхній нормативний статус, починаючи з 15-го видання 1997 р.

Наступна тенденція має протилежне спрямування порівняно з попередньою і стосується вибору голосних повного творення /л/, /v/, /c/ як єдиного або альтернативного варіанта, а не нейтрального /ə/, в ненаголошених позиціях після головного наголосу у фоноваріантах термінологічних новотворів або словах, що вживаються у формальному стилі мовлення, напр.: *bankrupt* /bæŋ.krɒpt/, -kræpt/, *product* /prɒd.ɒkt/, -ækt/, *backup* /bæk.ɒp/, *electron* /ɒlek.trɒn/, *neutron* /nju.trɒn/, *menthol* /ment.θɒl/, *alphabet* /æ.l.fə.bet/. Цікаво зазначити, що розмовна лексика з формантом *-on* вимовляється з нейтральним /ə/: *badminton* /bæd.mɒn.tən/, *lemon* /lem.ən/, *matron* /me.trɒn/. Уперше на цей рух у підсистемі англійського ненаголошеного вокалізу звернув увагу А.Л.Джеймс у 1935 р. Пояснюємо вибір голосних повного творення в ненаголошеній позиції, що не відповідає фонологічним закономірностям англійської мови, впливом графічної форми слова: внаслідок розповсюдження освіти мовець має можливість частіше бачити слово написаним ніж чути його вимову, а кодифікація спрямована на передачу точнішої відповідності фонемної та графемної форм слова.

Фонологічне нормування лексичних запозичень в RP/BBC English традиційно охоплює два основні напрями: а) тенденцію, спрямовану на відповідність фонемної структури іншомовного слова закономірностям англійської фонологічної системи і б) тенденцію збереження/реставрації іншомовної форми слова як одного з варіантів вимови (або єдиного). На часі активно є остання тенденція, згідно з якою до нормативного вжитку вводяться фоноваріанти, наближені до вимови слів-етимонів, особливо це стосується запозичень з класичних та французької мов, напр.: *deity, Deity* /de.ɪ.ti, di.ɪ-/; *libra* pound: /li.brə, la.ɪ-/; *virago* /vɪ.rə.gə/, *tête-à-tête* /te.t.ɪ.tet, tet.ɪ.tet/. Цікавим прикладом є вимова префікса *retro-* /ret.rə/ [13: 430], який до 14-го видання словника CEPD-1977 включно мав дві форми вимови – /ret.rə/ і /rɪt.rə/, друга з яких є більш асимільованою, однак в останньому виданні CEPD-2006 збережена тільки форма /ret.rə/, наближена до свого латинського етимона. Пояснюємо активізацію дії цієї тенденції впливом екстралінгвістичних чинників: підвищенням рівня освіти носіїв британської норми вимови, їхньою більшою обізнаністю з іноземними мовами.

Крім вище зазначених тенденцій, для великої кількості слів RP/BBC English кодифіковані нові фоноваріанти, які утворені завдяки розширенню позицій вживання нейтрального /ə/ переважно за рахунок ненаголошеного /ɪ/ та деяких інших монофтонгів, що отримало назву «тенденція централізації» (зсув артикуляції коротких голосних до зони артикуляції нейтрального /ə/), напр.: *celebrate* /sel.ə.breɪt, -ɪt-, *particular* /pɑːtɪ.kj.ə.lə, -j/, *temperature* /tem.prə.ə, -pr-, -pɪr.ə-, *necklace* /nek.ləs, -ɪs/. У CEPD-2006 фонема /ə/ зафіксована у найпоширеніших варіантах вимови суфіксів *-ace, -ate, -less, -ness, -ity*, що утворюють значну кількість іменників та прикметників, які в 11-му виданні CEPD-1958 р. кодифікувались з /ɪ/. Вперше на тенденцію централізації в аспекті британської вимовної норми звернув увагу Чарльз Барбер [5: 42] на початку 60-их років минулого століття, хоча вона не була абсолютно новою для деяких регіональних типів англійської вимови, наприклад, австралійської та розмовної вимови, поширеної в дельті річки Темзи. Хоча редукція ненаголошених голосних є загальносистемною рисою англійського вокалізму, яка властива йому протягом декількох століть, значне розширення позицій вживання нейтрального /ə/ в нормативному аспекті, починаючи з другої половини ХХ століття, вважаємо впливом узусу на норму вимови.

Для сучасної британської норми вимови також властиве звуження позицій вживання дифтонга /ʊə/, який варіює з довгим монофтонгом /ɔː/. Цей монофтонг уведений до нормативного вжитку як альтернативний варіант, за виключенням слова *sure*, який вимовляється з /ɔː/ у своєму найпоширенішому варіанті, напр.: *sure* /ʃʊə, ʃɔː/, *curious* /kjʊə.ri.əs, kjɔːri.əs/, *fury* /fjʊə.ri, fjɔːri-/.

У підсистемі приголосних найбільш помітні інновації у фоноваріантах слів пов'язані з тенденцією африкатизації альвеолярних /t/, /d/ та асибіляції /s/, /z/ перед /j/, тенденцією елімінації сонанта /j/ після деяких щілинних; тенденцією одзвінчення глухих щілинних приголосних у позиції після ненаголошеного голосного – так звані «вернеризми» (за ім'ям автора фонетичного закону Карла Вернера, напр.: *absurd* /əbɜːrzd/ – /əbɜːsɜːd/, *resource* /rɜːsɜːs/ – /rɜːsɜːs/). У багатьох словах у медіальній позиції африкати /tʃ/, /dʒ/ та сибілянти /ʃ/, /ʒ/ отримали статус або найпоширеніших варіантів, витіснивши біфонемні сполуки, відповідно, /tj/, /dj/, /sj/, /zj/ до розряду альтернативних, або зафіксовані як нові варіанти, напр.: *actual* /æk.tʃu.əl/ – /tju-/; *graduate* noun /græd.ju.ət/ – /græd.ju-/; *issue* /ɪʃ.ju/ – /ɪs.ju/, *casuistic* /kæz.ju.stɪk/ – /kæ-/. Такий перерозподіл викликаний дією історичної тенденції асибіляції передньоязикових приголосних, яка також має назву асиміляції «зрощення» (coalescent assimilation). Фоноваріанти з африкатами та сибілянтами вважаються нормативними, коли асиміляція зрощення має місце в ненаголошеному складі, що займає медіальну позицію у слові, однак в останньому виданні CEPD-2006 ці варіанти зафіксовані в деяких словах в

ініціальних наголошених складах, хоча до цього часу вони тлумачились як розмовні, напр.: *Tuesday* /tʃuːz.deɪ/, /tʃuːz-/, *tune* /tjuːn/, /tjuːn/, *due* /djuː/, /djuː/, *duke, Duke* /djuːk/, /djuːk/.

У межах RP/BBC English відбувається подальше звуження позицій вживання сонанта /j/ особливо в дистрибуції після /s/, /l/, напр.: *superior* /suːpɪ.ə.ri.ə/, /sjuː-/, *illuminate* /ɪluːm.neɪt/, -ɪjuː-/, *pollute* /pɒluːt/, -ɪjuːt/. Однією з можливих причин елізії /j/ є вплив американського варіанта вимови та деяких діалектних варіантів, в яких /j/ підлягає елімінації після значно більшого числа приголосних: /s/, /l/, /n/, /t/, /d/, /θ/.

Аналіз варіювання фонемного складу слів в аспекті британської норми вимови засвідчує, що цей процес не є спорадичними коливаннями фонем в структурі лексики RP/BBC English, хоча воно може бути лексикалізованим (мати місце в окремих лексемах та їхніх похідних). Його розгляд з урахуванням фонологічних зсувів, корінних змін в історії англійської мови, дії екстралінгвістичних чинників, дає підстави виокремити в цьому процесі нові тенденції на сучасному етапі розвитку норми вимови, серед яких найактуальнішими є вплив узусу на норму, особливості фонологічного нормування лексичних запозичень із класичних та французької мов, вплив графемної форми слова на фонемну структуру термінологічних інновацій, розширення позицій вживання фонем /ə/, витіснення дифтонга /ʊə/ з нормативного вжитку, поширення в нормативному аспекті сфери дії африкатизації та асибіляції сполук /tj/, /dj/, /sj/, /zj/, звуження позицій вживання сонанта /j/.

Цікаву перспективу подальшого дослідження варіювання в аспекті орфоепічної норми слова вбачаємо в порівняльно-зіставному вивченні динамічних рухів у британській літературній вимові та інших вимовних нормах англійської мови як поліетнічного утворення, що дасть змогу висвітлити шляхи і форми трансформації єдиної фонологічної системи цієї мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лайонз Дж. Язык и лингвистика. Вводный курс: Пер. с англ. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 320 с.
2. Паращук В.Ю. Зміни в кодифікованих вимовних нормах сучасної англійської мови// Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. Сер. Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. — 2000. — Вип. 26. — С. 165-175.
3. Постовалова В.И. Фонология // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка /Под.общ.ред. Б.А.Серебренникова. — М.: Наука, 1970. — С. 120-193.
4. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского литературного языка — целостность, устойчивость, вариативность: Дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1986. — 425 л.
5. Barber Ch. Linguistic Change in Present-day English. — Edinburgh, London: Oliver and Boyd, 1964. — 164 p.
6. Burchfield R.W. the English language. — Oxford, New York: OUP, 1985. — 194 p.
7. Dobson E.J. English Pronunciation 1500-1700. — Oxford: Clarendon Press, 1968. — Vol. II. — P.445-1073.
8. Gimson A.Ch. Daniel Jones and standards of English pronunciation // English Studies. — Vol. 58. — No. 2. — 1977. — P. 151-156.
9. Hannisdal B.R. Variability and Change in Received Pronunciation: Dissertation. — Bergen: University of Bergen, 2006. — 245 p.
10. Jones D. The Pronunciation of English. — Sixth edn. — Cambridge: CUP, 1967. — 223 p.
11. Roach Peter, Arnfield Simon. Variation Information in Pronunciation Dictionaries //Modelling Pronunciation Variation. — Rolduc: NL, 1998. — P.121-124 — Online: http://www.isca-speech.org/archive/mpv_98/mpv8_121.html
12. Strang B.M. A History of English. — London: Methuen and Co. Ltd., 1979. — 453 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. CEPD-2006 — Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D.Jones. — 17th ed. / Edited by P.Roach, J.Hartman and J.Setter. — Cambridge: University Press, 2006. — 599 p.
14. LPD-2000 — Longman Pronunciation Dictionary / Compiled by J.C. Wells. — 2d impression. — Harlow: Longman, 2000. — 870 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Паращук — кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси — вимовні норми сучасної англійської мови.

ВАРИАТИВНЫЕ ПРОСОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ПРОПОВЕДИ

Ірина РУДІК (Одеса, Україна)

Стаття присвячена фоностилістичному дослідженню усної англомовної проповіді. Усна англомовна проповідь розглядається в роботі як комунікативний мовленнєвий акт, якому притаманні специфічні екстралінгвістичні та лінгвістичні особливості, які були виявлені на лексичному, синтаксичному та просодичному рівнях, що дало змогу виявити специфічні категорії тексту проповіді та визначити набір лінгвістичних засобів, які беруть участь у створенні текстів проповіді і в диференціації видів проповідей та їх структурних частин.

This article deals with the phonostylistic research of oral English sermon. Oral English sermon is treated as a communicative speech act with some specific extralinguistic and linguistic features. The research of sermon texts on

lexical, syntactic and prosodic levels allowed to reveal specific categories of sermon text and to determine the definite set of linguistic means, participating in sermon texts creation and in differentiation between kinds of sermons and their structural parts.

Функционирование языка тесно связано с бытием человека. Одной из сторон духовного бытия человека является религия, которая ценностно осмысляет все сущее, связывая таким образом природу, общество, человека, бытие и небытие, реальное и воображаемое, конкретное и абстрактное [5]. Помимо исследователей в области теологии [4; 7; и др.] проблемы языка и религии привлекали большей частью специалистов в области социальных, исторических наук и культуроведения [8; 9; и др.]. При этом проблемы языка рассматриваются в таких работах попутно при решении других задач, а собственно лингвистический аспект языка религии остается в тени.

Исходя из того, что язык призван обслуживать все потребности общества, так как он используется во всех сферах человеческой деятельности, логично заключить, что его необходимо изучать во всех этих сферах, в том числе и религиозной.

На актуальность таких исследований в настоящее время указывают те тенденции, что наметились в лингвистике при анализе как отдельных языковых явлений на материале религиозных текстов [10], так и языковой организации самих текстов, функционирующих в религиозной сфере общения [10; 11; 13 и др.].

Настоящая работа посвящена исследованию организации одного из видов религиозного текста – современной устной англоязычной проповеди. Выбор темы обусловлен рядом факторов. Во-первых, несмотря на то, что собственно лингвистический аспект религиозной проповеди находил освещение в работах как отечественных, так и зарубежных лингвистов, нужно отметить, что англоязычная проповедь, сопровождающая именно англиканское богослужение, насколько нам известно, не рассматривалась. Во-вторых, возросший в последнее время интерес к изучению не только культурологической, исторической и содержательной стороны проповеди, но и к лингвистическому аспекту данного вида речевой деятельности, отмечается недостаточная изученность средств реализации проповеди на разных языковых уровнях – лексическом, синтаксическом и просодическом.

Исходя из этого, целью данной работы является установление основных просодических закономерностей в речи проповедника.

Проповедь относится к особому виду религиозных речевых актов и является неотъемлемой частью любого христианского богослужения – литургии, молебна, панихиды. В отличие от молитвенного чтения или богослужебных песнопений, отличающихся неизменностью языковых форм реализации, проповедь характеризуется большей свободой в выборе лексических, синтаксических и просодических средств ее реализации.

Проповедь – такой вид речевой деятельности, в котором обязательно присутствуют определенные смысловые или эмоциональные центры, нуждающиеся в особом выделении их с помощью различных интонационных средств.

Прежде чем перейти непосредственно к анализу полученных данных об особенностях повышения уровня частоты основного тона в тексте проповеди, представляется целесообразным вкратце остановиться на определении сущности проповеди как коммуникативного речевого акта.

В лингвистической литературе, в риторике, гомилетике существует большое количество определений проповеди, свидетельствующих о ее сложности и невозможности полностью представить ее сущность в каком-то единственном определении. Каждая новая точка зрения на религиозную проповедь приводит к акцентированию какой-либо иной стороны ее сущности.

Объем статьи не позволяет привести все существующие определения проповеди. Поэтому в рамках настоящего исследования целесообразно ограничиться лишь классификацией существующих дефиниций религиозной проповеди, которые можно условно разделить на две группы.

В определениях первой группы проповедь понимается как *ораторское искусство* особого рода, сообщающее важнейшие положения вероучения, содержащее этические требования. В этих дефинициях проповедь рассматривается со «светской» точки зрения, без учета ее сакральности [1: 402; 2: 41-42; 3: 6; 5: 512; 6: 347].

Ограниченность такого рода определений заключается в том, что в них принимается во внимание только внешняя сторона религиозной проповеди – словесная форма, а сама природа проповеди рассматривается как исключительно риторическая. Таким образом, согласно этим определениям, проповедь является продуктом ораторского искусства и должна подчиняться всем правилам красноречия, созданным еще в древности. Но даже в формальном подходе к проповеди отмечается ее основная цель – воздействие на слушателей.

Определения второй группы основываются на понимании религиозной проповеди как одной из функций церкви: она (проповедь) неразрывно связана с церковью – это, прежде всего речь в церкви и от имени Церкви. Проповедь, «выступая посредницей между Богом и людьми, с одной стороны, преобразует божественный императив в понятия, доступные человеческому разумению, а с другой, - наоборот,

согласует категории человеческого мышления с богооткровенной истиной» [5:10]. Поэтому с религиозной точки зрения проповедь – «речь христианская, провозглашенная с кафедры в церкви для наставления и назидания верующих», «сообразно тем заветам, которые даны Господом для людей, желающих вступить в Царство Божие» [4: 49].

Анализ определений обеих групп показал, что, независимо от того, какой аспект религиозной проповеди кладется в основу понимания ее сущности, всеми авторами признается, что проповедь – *речь*, произносимая, как правило, в церкви священнослужителем (*адресантом*) перед общиной (*адресатом*) по определенному поводу с целью оказания религиозно мотивированного воздействия на адресата. Проповедь реализуется, главным образом, устно в форме монолога связана с определенными религиозными формальностями и особенностями и имеет определенное духовное содержание.

Таким образом, можно утверждать, что проповедь – коммуникативный речевой акт, на основании того, что в ней присутствуют все основные компоненты, выделяемые как обязательные параметры коммуникативного акта, а именно: отправитель информации, получатель информации, форма информации, канал связи, код, контекст [6: 319].

Устную проповедь можно характеризовать как публичную речь, что по формальным признакам приближает ее к ораторскому выступлению и таким образом позволяет отнести ее (по форме) к публицистическому (ораторскому) функциональному стилю.

Поэтому исходной посылкой нашего исследования была гипотеза о том, что устная проповедь, как и всякое ораторское произведение, подчиняется определенным, относительно унифицированным, набором языковых средств ее реализации. Подтверждение этой гипотезы было найдено, в частности, в композиционной структуре текста проповеди, сходной со структурой любого ораторского произведения: *введение, основная часть, состоящая из наращения и трактовки, и заключение.*

Выводя за скобки лексико-синтаксические средства организации речи проповедника, в настоящем исследовании мы ограничимся рассмотрением просодических средств реализации текста проповеди, и, в частности, одного из просодических компонентов – уровня частоты основного тона.

Материалом настоящего исследования послужили 7 англоязычных проповедей, относящихся к четырем основным группам проповедей:

- 1) проповеди, читаемые во время праздничных богослужений (2);
- 2) проповеди, читаемые во время воскресных литургий (2);
- 3) проповеди, сопровождающие совершение таинств и обрядов (2);
- 4) изолированная проповедь (1).

Проведенное предварительное исследование лингвистических и экстралингвистических особенностей 4-х видов проповедей позволило объединить воскресные и праздничные проповеди в одну подгруппу, условно обозначив их как *собственно церковные проповеди*, а отдельные (изолированные) проповеди и проповеди, произносимые во время проведения основных таинств и обрядов – в другую подгруппу, условно именуемую *околоцерковные проповеди*.

Для выявления роли просодических параметров в организации текста устной проповеди и усилении его воздействующего эффекта был проведен инструментальный анализ с помощью компьютерной программы WinCECIL (версия 1994 года). При помощи данной программы были получены компьютерные интонограммы с автоматическим выделением огибающей основного тона и интенсивности речевого фрагмента высказывания во временной оси реального времени ее звучания. Интонографическому анализу подверглись следующие акустические характеристики: максимальные значения частоты основного тона во фразе (далии ЧОТ); максимальные значения частоты основного тона в сверхфразовом единстве; максимальное значение частоты основного тона в тексте в целом; частотный диапазон фраз, составляющих сверхфразовые единства проповедей.

В качестве материала для электро-акустического анализа из 7 текстов проповедей, были отобраны по 6 сверхфразовых единств, относящихся к различным частям проповеди: по 1 сверхфразовому единству из введения и заключения и по 4 сверхфразовых единства из основной части (по 2 из наращения и по 2 из трактовки).

Анализ максимальных значений ЧОТ по всем 4-м видам проповеди (таблица 1.1) показал, что наибольшие значения исследуемого параметра наблюдаются в собственно церковных проповедях, в основном, в праздничной проповеди, наименьшие – в обрядовой проповеди. Всем исследованным проповедям свойственно значительное повышение высоты голоса в заключительной части проповеди и во введении, что выражается в значениях максимумов ЧОТ в этих частях проповеди, значительно превышающих средние по тексту. В особенности это касается праздничной проповеди, в которой усредненные максимальные значения ЧОТ в заключение составляют 382Гц при среднем значении этого параметра по тексту в целом 338Гц. Только в обрядовой проповеди, несмотря на то, что максимальные значения ЧОТ также зафиксированы в заключительной и вводной частях проповеди, их отличие от средних по тексту несущественно (244Гц во введении, 264Гц в заключение, 245Гц в среднем по тексту). Рассматривая значения максимумов ЧОТ в основной части, можно убедиться, что значения исследуемого

параметра в наррации несколько выше соответствующих в трактовке. Это можно объяснить коммуникативной направленностью частей проповеди: если в наррации на первый план выходят экспрессивные просодические средства для вовлечения слушателей в описываемые события, то в трактовке большую роль играет аргументативность, достигаемая большей частью лексико-синтаксическими средствами.

Таблица 1.

Усредненные значения максимальных ЧОТ (Гц) в текстах исследуемых проповедей

Вид проповеди		Воскресная	Праздничная	Обрядовая	Изолированная
Часть проповеди					
Введение		312	368	244	315
Основная часть	Наррация	296	312	239	286
	Трактовка	287	290	232	252
Заключение		324	382	264	328
В среднем по тексту		305	338	245	295

Сравнительный анализ значений частотных диапазонов фраз, составляющих сверхфразовые единства текстов проповедей, показал, что в целом наибольшими значениями данного параметра также характеризуются фразы, составляющие сверхфразовые единства текстов праздничных проповедей, а наименьшими – фразы, составляющие сверхфразовые единства текстов обрядовых проповедей. Результаты сравнительного анализа частотных диапазонов фраз, входящих в различные части проповедей, представлены в таблице 1.

Таблица 2.

Усредненные значения частотного диапазона фраз, составляющих сверхфразовые единства различных частей проповеди

Вид проповеди		Воскресная	Праздничная	Обрядовая	Изолированная
Часть проповеди					
Введение		2,8	3,5	2,4	2,7
Основная часть	Наррация	2,1	2,4	1,9	2,2
	Трактовка	2,3	2,6	1,7	2,4
Заключение		3,1	3,3	2,2	2,9
В среднем по тексту		2,6	2,9	2,1	2,6

Сравнивая данные, полученные в результате обработки значений частотного диапазона фраз, составляющих сверхфразовые единства различных частей проповеди с максимальными значениями ЧОТ (см. таблицу 2), можно убедиться, что, в основном, значения диапазона ЧОТ зависят от верхнего предела ЧОТ. Однако, в некоторых случаях расширение диапазона происходит за счет снижения нижнего предела ЧОТ, а сужение – за счет повышения нижнего предела ЧОТ при достаточно высоких значениях максимумов ЧОТ.

Исследование изменения значений частотного диапазона в динамике позволило, во-первых, проследить вариативность частотных характеристик, а во-вторых, выявить, за счет каких показателей ЧОТ (максимальных или минимальных) происходит расширение/сужение частотного диапазона фраз, входящих в различные части проповеди.

Динамика изменения частотного диапазона фраз, составляющих сверхфразовые единства *введения*, представлены на рисунке 1.

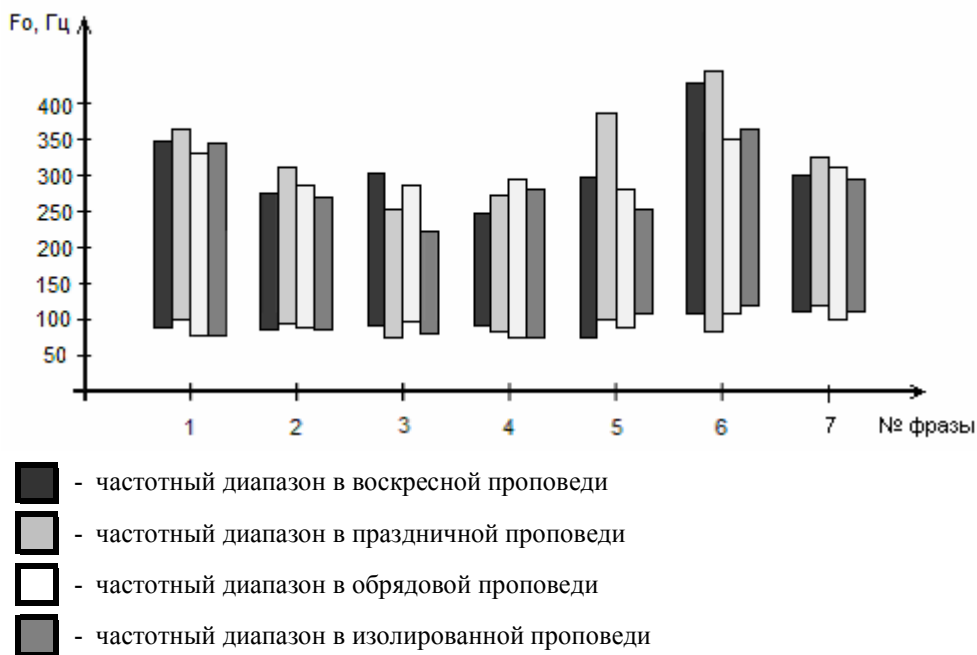

Рис. 1 Динамика частотного диапазона фраз, составляющих введение

Как свидетельствуют данные, отображенные на рисунке, наибольшими значениями исследуемого параметра характеризуются праздничные проповеди. При этом необходимо отметить, что ширина частотного диапазона зависит не только от максимумов значений ЧОТ во фразах данной проповеди (напр., фразы №№ 1,6) но и от нижнего предела значений ЧОТ (напр., фраза №3). То есть, расширение частотного диапазона достигается не только за счет увеличения максимальных значений ЧОТ, но и за счет понижения нижнего уровня частоты. Минимальные значения частотного диапазона зафиксированы большей частью в изолированной проповеди. Суженный по сравнению с другими проповедями диапазон ЧОТ во введении обрядовой проповеди достигается, в основном, за счет относительно невысоких максимальных значений частоты основного тона во фразах.

Рассматривая динамику изменений диапазона ЧОТ во введении всех исследуемых проповедей, можно констатировать наличие определенной общей тенденции: начальные фразы этой части проповеди характеризуются стабильно высокими значениями исследуемого параметра; в последующих фразах наблюдается преобладание нормального диапазона; при приближении к концу введения зафиксировано значительное увеличение значений частотного диапазона; переходная от введения к основной части фраза характеризуется уменьшением значений данного параметра.

Как уже отмечалось выше, основная часть проповеди – не только наиболее разнородна по содержанию и по экспрессивной насыщенности, но и самая большая по объему часть проповеди. Проведенное исследование изменений диапазона ЧОТ в этой части проповеди, во-первых, показало наибольшую вариативность исследуемого параметра, а во-вторых, не позволило выявить общую тенденцию в изменениях частотного диапазона по всем 4-м видам проповеди в динамике.

Иная картина наблюдалась при исследовании динамики изменений значений диапазона ЧОТ в заключении (рис. 2)

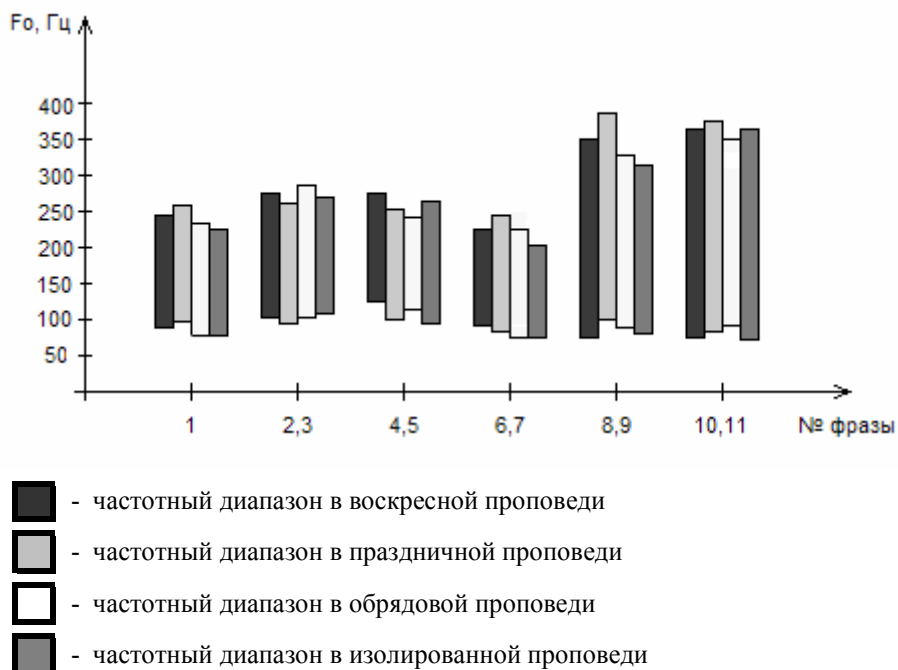

Рис. 2 Динаміка частотного діапазона фраз, що складають висновок

Як видно з рисунка 1.2, цю частину проповіді характеризує чіткий мелодический рисунок у всіх 4-х видах досліджуваних проповідей: середній діапазон ЧОТ у початкових фразах, чередування середнього і звуженого діапазону в основній частині висловлювання і значительне розширення діапазону ЧОТ на завершальній стадії. Необхідно відзначити, що величина значень досліджуваного параметра в даній частині проповіді найбільш частіше залежить від змін верхнього межі значень ЧОТ, ніж від змін нижнього межі (мінімальні значення варіюються від 180Гц до 70Гц). Максимальні значення досліджуваного параметра (як і в вступній частині проповіді) зафіксовані в святкових проповідях, мінімальні – в ізольованих проповідях. Цей факт ще раз підтверджує початкове положення про зв'язок експресивної насиченості тексту з його просодическою відокремленістю.

Дослідження величини частотного діапазону підтвердило початкове положення про зв'язок експресивної насиченості тексту з його просодическою відокремленістю, так як максимальні значення цього параметра були зафіксовані в святкових проповідях (зокрема, у висновку), а мінімальні – в ізольованих.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С.С. Античная риторика и судьбы античного рационализма // Античная поэтика. Риторическая теория и литературная практика. – М.: Наука, 1991. – С.3-26.
2. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания / РАН Ин-т лингв. исслед. - СПб., 1994. – 153с.
3. Алешкина Е.Ю. К вопросу о семантической характеристике лексики обращений // Функционально-семантические отношения в лексике и грамматике: Межвуз. сб. науч. тр. Новосибирск: Изд-во НГПИ, 1991. – С. 63-67.
4. Амфитеатров Я.К. Чтения о церковной словесности или Гомилетика. – Киев: Тип. Вальнера, 1846. – 302с., - XXXVI, XVI.
5. Анисимова Е.Е. Коммуникативно-прагматические нормы немецких апеллятивных текстов: Дис. ... д-ра филол.наук. – М., 1994.- 434 с.
6. Антипова А.М. Ритмическая система английской речи. – М., 1984. – 158 с.
7. Барсов Н.И. Очерки из истории христианской проповеди. Представители нравственно-аскетического типа проповеди на востоке в IV веке. – Харьков: Тип. Губернского правления, 1889. – 74с.
8. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. – М., 1993. – 432с.
9. Лотман Ю.М. О двух моделях коммуникации в системе культуры // Труды по знаковым системам. Т. IV. – Тарту, 1973. – С.
10. Кругликова Т.М. Текст проповеди как образец воздействующей речи X-XI в. // Логико-семантические и прагматические проблемы текста: Межвуз. сб. науч. тр. / КГПИ.- Красноярск, 1990. – С. 54-57.
11. Морозова Е.В. Особенности жанра современной христианской проповеди. Лингвостилистический аспект (на материале немецкого языка). - Дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1998. – 180с.
12. Никитин В.Н. Критика современной религиозной проповеди. – М.: Знание, 1971. – 40с.
13. Прохвятилова О.А. Речевая организация звучащей православной проповеди и молитвы. Дис. ... доктора филол.наук. – Волгоград, 2000. – 498 с.
14. Якобсон Р.О. Язык и бессознательное. – М.: Наука, 1996. – 226 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Рудік – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: фоностилістика сучасної англійської мови.

ВАРІАТИВНІСТЬ ФОНЕМНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА В НОРМАТИВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОГО ВОКАЛІЗМУ)

Юлія ВЕРЕЩАК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблеми варіативності як онтологічної риси фонемної структури слова у нормативному аспекті на матеріалі британської вимовної норми шляхом систематизації основних наукових здобутків у сучасній лінгвістиці.

The article deals with the problem of phonemic variation in the word structure. The results of the latest explorations are systematized. The paper presents variation as the ontological feature of the word phonemic structure through the analysis of the British pronunciation norm.

На будь-якому етапі свого розвитку система мови має ряд одиниць, що варіюють, і форми їхнього моделювання. В лінгвістиці увесь час залишається актуальною й розробляється як в аспекті синхронії, так і в аспекті діакронії проблема варіативності в мові (В.Н.Ярцева; В.Г.Гак), висловлюється думка про те, що варіативність – суттєва якість мови, яка не може бути обмежена аналізом окремих фактів на різних рівнях мовної системи, а повинна вивчатися в межах теорії варіативності (варіології) [3: 367], це явище є основою еволюційного механізму мовної системи й регулює дію процесів стабільності і змінності [12: 30].

Мета статті полягає в обґрунтуванні варіативності як онтологічної риси фонемної структури слова у нормативному аспекті на матеріалі британської вимовної норми вимови шляхом аналізу теоретичної літератури.

Варіативність є універсальним мовним явищем, що робить діапазон розуміння й використання терміна досить широким. Як властивість мовної системи, що актуальна для всіх її одиниць і для мови в цілому, варіативність є властивістю реалізації мовних сутностей у кількох формах, що поєднані в одне ціле за допомогою інваріантних якостей [12: 6], це особлива властивість мовної системи, що полягає в допущенні формальних видозмін мовної одиниці (С.В.Семчинський).

Варіативність притаманна усім рівням мовної системи і є невід'ємною властивістю літературної норми [18: 43]. Один із фундаментальних висновків соціолінгвістичних досліджень ХХ ст. саме і полягає у визнанні варіативності органічною властивістю не тільки мовної системи, а й мовної норми (О.І.Чердніченко; Ito R.). Вона відображає змінний діалектичний характер мови як системи, будь-яке варіювання створює передумови для зміни, для збільшення різноманітності в системі, для її дивергентного руху [18: 9], тому існування варіативності у вимові слів – це природне явище, яке пояснюється розвитком мовної системи [1: 71]. В історичному плані варіативність є неминучим наслідком мовної еволюції, контакту мов та діалектів, дії численних і різнохарактерних внутрішніх системних факторів.

В сучасному дискурсі поряд з терміном *варіативність* вживаються також *варіантність* та *варіювання*, проте суперечливість відносно тлумачення цих понять все ще характерна для сучасної лінгвістики:

Термін *варіативність* вживається на позначення якості рухливості одиниць мови, ось чому він розглядається [18: 35] як риса мовних одиниць, що означає їхню здатність до варіювання, тобто існування кількох семантично релевантних або нерелевантних варіантів однієї мовної одиниці. Поняття *варіативність* та *варіантність* входять до складу двох кореляцій: варіативність – константність та варіантність – цілісність (Д.А.Шахбагова).

Варіантність – фундаментальна якість мовної системи, яка проявляється у можливості існування мовної системи у вигляді кількох варіантів [5: 38]. Дослідження понять, які характеризують варіантність, - варіант, інваріант, варіювання – залишається актуальним на кожному етапі розвитку мовознавчої науки. Проте термінологія є ще неусталеною, що свідчить про відсутність остаточного погодженого розуміння головних понять.

Варіювання є виявом процесу мовного розвитку [17: 7]. Цей термін характеризує спосіб існування та функціонування одиниць мови та мовної системи взагалі [15: 80]. Також варіювання можна розглядати як процес співіснування формальних модифікацій однієї семантичної тотожності [5: 38].

Варіативність є іманентною ознакою будь-якої мовної системи, вона характеризує і мовлення носіїв мови, і іншомовне мовлення [7: 15]. Явище норми співвідносне з відхиленнями й сама норма існує лише тому, що існують відхилення від неї [6: 13].

Аналізуючи наукові праці з проблематики варіативності вимови у нормативному аспекті (В.А.Виноградов; В.В.Кулешова, А.Б.Мишин; А.В.Поліщук; Т.В.Поплавська; Jenkins J.; Nickel G.; Nihalani P.; Parashchuk V.Yu; Spolsky B.), можна прийти до виділення наступних трьох типів варіативності:

1) варіативність вимови в межах вимовної норми, що дозволяє такі варіанти вимови, які визнаються правильними всіма чи більшістю носіїв мови та зафіксовані у вимовних словниках. Сюди відносимо *вільне фонемне варіювання* та регіональні й діалектні особливості вимови в мовленні тих мовців, для яких ця мова є рідною;

2) варіативність вимови в мовленні окремих етнічних груп мовців, які використовують певну мову як мову-посередник, що утворює вимовний акцент; така варіативність знаходиться частково поза межами вимовної норми нерідної для мовця мови;

3) ідіолектна варіативність вимови в мовленні окремих мовців і рідної, і іноземної мови. Рідна мова мовця у формі ідіолекту характеризується власним вибором норм та узуальними особливостями [11: 98], тобто має факультативні ознаки, які також здійснюють вплив на іншомовні реалізації. Такі ознаки практично не прогнозовані й мають індивідуальний характер [там само: 98].

Специфічною рисою фонетичної структури слова в нормативному аспекті є наявність варіантів фонемних структур, утворених внаслідок *вільного фонемного варіювання*. Фонетичну структуру слова утворюють чотири компоненти (або види структур): 1) фонемна структура; 2) структура поєднання фонем; 3) силабічна структура; 4) акцентна структура [16: 5].

Утворюючи звукову єдність слова, фонемна структура, структура поєднання фонем, силабічна і акцентна структури знаходяться в складній взаємодії: кожна з наступних ніби накладається на попередню (або попередні) і є більш високим ступенем фонетичної організації слова по відношенню до попередньої [там само: 15].

На думку Г.П.Торсуєва, фонемна структура дає первинний звуковий матеріал, який певним чином модифікується, конкретизується іншими видами структур [16: 15]. Вчений вважає, що фонемну структуру слова складають склад і кількість фонем, їхній розподіл і можливе сполучення в різних положеннях у слові.

Дослідження фонемної структури слова свідчить про взаємозв'язок і взаємообумовленість фонем у межах слова, вказує на те, що слово як одиниця мови і одиниця словникового запасу не є простим сумуванням фонем, його складових, що слово – це єдність і на фонемному рівні [8: 19].

У результаті суцільного обстеження 17-ого видання словника вимови English Pronouncing Dictionary, виявлено, що варіювання має місце в кожному з компонентів фонетичної структури слова, але не всі вони однаково активні в процесі варіювання. Нами було зафіксовано, що найбільш часто варіює фонемна структура слова – варіювання фонетичної структури слова охоплює більше 16 % слів всього словника, наприклад, *always* /'ɔ:l.weɪz, -wəz, -wɪz/, *mall* /mɔ:l,mæɪ/, *optim|ism* /'ɒp.tɪm|ɪ.zəm,-tə-/.

Під час обстеження нами були помічені досить нечисельні приклади взаємозв'язку варіювання фонемної, силабічної структури і структури поєднання фонем, наприклад: *gallant* (adjective *attentive to women*) / 'gæl.ənt ; gəl'ænt/. Отже, динаміка фонемної структури слова є більш репрезентативним матеріалом у кількісному відношенню порівняно з динамікою силабічної структури та структури поєднання фонем.

Види руху в фонемній структурі слова можуть бути узагальнено представлені як: вільне фонемне варіювання, алофонічне варіювання, діафонічне варіювання, фонетичне чергування, фонемна субституція [14: 17].

Більшість фонетистів схильні розглядати *вільне фонемне варіювання* як допустиму літературною нормою вимови видозміну фонемної структури слова, яка не має смислорозрізняювальної функції, коли в результаті заміни однієї фонемі іншою (іншими) в одній і тій же позиції утворюється не нове слово, а лише «нова вимова» того ж слова [14: 7; 9: 17].

Алофонічне варіювання охоплює алофони однієї і тієї ж фонемі, тобто це вид варіювання, у якому беруть участь конкретні реалізації однієї і тієї ж фонемі [5 : 45]. Наприклад, у слові *entry* альвеолярний звук [t] вимовляється як заальвеолярний (під впливом [r]), а в слові *eighth* як дентальний [t] (під впливом [θ]).

Термін *діафонічне варіювання* був застосований вперше Д.Джоунзом в 1932 р. для позначення стилістичного та соціального фонетичного варіювання. Так, наприклад, більшість мовців, для яких англійська мова є іноземною, схильні до заміни [ð/θ] на [s/z], або [d] на [t] у кінцевій позиції. Г.П.Торсуєв під діафонічним варіюванням розуміє варіювання якості та кількості (довготи) фонем незалежно від позиції.

Л.В.Бондарко вважає, що фонема може по-різному реалізуватися в мовленні у вигляді: 1) обов'язкових алофонів (варіантів, відтінків); 2) у вигляді факультативних варіантів, котрі, як вона зазначає, іноді теж називають не зовсім коректно алофонами, які зустрічаються okazionalно, але незалежно від фонетичних умов; 3) індивідуальні варіанти, що притаманні вимові окремих мовців [2: 8].

Варіювання фонем охоплює низку фізичних звуків, які поєднуються в ній. При цьому різні звуки, що поєднуються як різновиди однієї фонемі, називаються варіантами (відтінками) цієї фонемі, або її алофонами, а вибір кожного варіанта зумовлений фонетичним оточенням (Ю.С.Маслов). Варіювати можуть як голосні, так і приголосні звуки, але в центрі нашої уваги – саме вокалічна система досліджуваної вимовної норми.

Загальновідомо, що найбільш рухливими елементами організації англійського слова виступають голосні. Вокалічна система досліджуваного вимовного типу є підтвердженням такої точки зору. В теоретико-інформаційному відношенні голосні несуть менше інформаційне навантаження. З точки зору словотвору голосні відіграють головну роль: вони виступають у якості ядра, вершини складу, тоді як приголосні є лише супутніми елементами. В акустичному відношенні слід відмітити, що голосні володіють чіткою формантною структурою, потребують більших енерговитрат, та є, здебільшого, тонами. З фізіологічної точки зору, при продукуванні голосних відсутні перешкоди для повітряного потоку, що виходить з легенів через ротову порожнину. При творенні голосних спостерігається розсіяна напруга всього мовного апарату, фокус утворення відсутній (І.П.Сусов).

Відмінності між голосними, за Л.Р.Зіндером, стосуються наступних ознак: – наявність/відсутність голосу; – напруженість/ненапруженість; – довгота; – положення язика; – лабіалізованість/нелабіалізованість; – однорідність/неоднорідність артикуляції.

В зв'язку з тим, що ми досліджуємо фонетичну структуру слова в аспекті саме британської вимовної норми, зупинимось на особливостях британської структури слова, вокалічній системі зокрема.

Загальноприйнятий термін для позначення британського вимовного типу сьогодні – *Received Pronunciation* (RP). RP досліджувався такими вченими, як D.Christal, A.Cruttenden, A.Gimson, J.Laver, S.Potter, P.Roach, I.Ward та ін.

Вокалічна система англійської мови є досить неоднорідною. Система голосних фонем RP складається з 12 монофтонгів та 8 дифтонгів [19: 91]. Монофтонги - звуки, при вимові яких артикуляція не змінюється протягом всього періода звучання: /ɪ/, /i:/, /e/, /æ/, /ɜ:/, /ə/, /ʌ/, /u:/, /ʊ/, /ɔ:/, /ɒ/, /ɑ:/. Дифтонги складаються з двох різних по якості елементів: ядра та глайду. В утворенні дифтонгів приймають участь лише три глайда: /ɪ, ʊ, ə/, відповідно в RP на часі функціонують наступні дифтонги: ɪ – /eɪ/, /aɪ/, /ɔɪ/; ʊ – /əʊ/, /aʊ/; ə – /ɪə/, /eə/, /ʊə/.

Звуки /i:/, u:/ вважаються дифтонгоїдами, якість яких є неоднорідною на початку і в кінці вимови.

При дослідженні вокалічної системи RP слід звернути увагу на те, що дифтонги, через свою складну фонетичну структуру, мають тенденцію до найбільш інтенсивних змін, а отже служать як один із важливих засобів диференціації вимовного типу. Британські дослідники одностайні в інтерпретації дифтонгів як єдиних фонем вокалічної системи, а також у визначенні кількості дифтонгів у RP.

Сьогодні в RP помітна тенденція до втрати дифтонгом його другого елемента, якщо після нього слідує голосний: *fire* /'faɪə/ → /'faə/, *power* /paʊə/ → /praə/.

З середини 20 століття відбулось злиття монофтонгу /ɔ:/ та дифтонгу /ɔə/, а тому сьогодні наступні слова вважаються омофонами: *floor* та *flaw*, *four* та *for*, *cores* та *cause*, *shore* та *Shaw*.

Дифтонг /ʊə/ у сучасному RP реалізується як /ɔɪ/. Тому часто *poor*, *sure*, *moor*, *cure*, *tourist* вимовляються як /pɔɪ, ʃɔɪ, mɔɪ, kjɔɪ, 'tɔɪrɪst/.

Все частіше у вимові слів, що містять дифтонг [əʊ], наприклад, *fold*, *goal* перед твердим /l/, [ɸ] відбувається заміна [əʊ] на [ɔʊ]. Також, морфологічна опозиція спричинює подібну заміну: *wholly* /'hɒli/ - *holly* /'hɒli/.

При дослідженні змін у вимові монофтонгів вокалічної системи RP найбільш помітною на часі є централізація ненаголошених /ɒ/, /ɪ/, /ʌ/ та /ʊ/: *possible* /'pɒsəbl/, *visibility* /vɪzə'bɪləti/.

Мовне варіювання потребує подальшого дослідження, при цьому існує необхідність перегляду терміної системи варіології. У нашій статті було наведено найбільш помітні зміни у RP другої половини XX ст. Спроба визначити основні тенденції варіювання фонемної структури слова в RP показала, що динаміка змін спричинює безперервність процесу дослідження даного питання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большевичева Е.М. Фонетическая вариативность в аспекте кодифицированной нормы // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1996. - №1. – С.69-81
2. Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гордина М.В. Основы общей фонетики. – С.Пб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991. – 152 с.
3. Гак Г.В. Языковые преобразования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
4. Гусева Н. И. Ещё раз о норме (норма звучащей речи английского языка в контексте международного общения) - on-line: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_index.html
5. Дацька Т.О. Динаміка фонетичної структури слова в аспекті сучасної американської вимовної норми (на матеріалі лексикографічних джерел): Дис...канд.філ.наук: 10.02.04 / Київ.націон.лінгв.унів. – К., 2002. – 228 с.
6. Короткова О.Н. Фонологический механизм языковой интерференции: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / АН СССР. Ин-т языкознания. – М., 1986. – 19 с.

7. Кулешов В.В., Мишин А.Б. Сопоставление артикуляционных баз английского и русского языков и фонетическая интерференция. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 118 с.
8. Мошнина Т.В. Развитие орфоэпической нормы английского языка, обусловленной социально-лингвистическими факторами: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени гос. пед. ин-т им. В.И. Ленина. – М., 1989. – 16 с.
9. Паращук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1988. – 217 с.
10. Полішук А.В. Норми і варіативність у системі дифтонгів британського та американського варіантів англійської мови (на матеріалі лексикографічних джерел): Дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04 / Київ. націон. лінгвіст. унів. – К., 2001. – 216 с.
11. Поплавская Т.В. Сегментная фонетика и просодия устной речи. – Мн.: Высшая школа, 1993. – 160 с.
12. Скибина В.И. Распространение национального языка и проблемы лексикографии (на материале английского языка): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – Запорожье, 1998. – 396 л.
13. Скибина В.И. Распространение национального языка и проблемы лексикографии (на материале английского языка): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Киев. лінгв. ун-т. – К., 1998. – 36 с.
14. Словарь лингвистических терминов / Сост. О.С. Ахманова. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с. : 7; Мальковский Г.Е. Свободное варьирование английскими фонемами // Вопросы фонетики и фонологии. – Иркутск: Изд-во Иркутск. гос. пед. ин-та ин. яз. – 1972. – Вып. 1 – С. 98-120
15. Солнцев В.М. Вариантность // Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – 2-е изд. – М., 1998. – С. 80-81
16. Торсуев Г.П. Вопросы фонетической структуры слова: на материале английского языка. – М.-Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 92 с.
17. Чередниченко О.І. Зарубіжне мовознавство на зламі століть // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія філологія. – К.: Видавничий центр КДЛУ. – 2000. – Т. 3, №2. – С. 7-14
18. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского литературного языка – целостность, устойчивость, вариативность: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 – М., 1986. – 425 с.
19. Gimson's Pronunciation of English / Fifth Edition. – Revised by Alan Cruttenden. – London: Edward Arnold, 1994. – 304 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Верещак – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: вимовні норми сучасної англійської мови.

CRITICAL APPROACH TO CHANGING FOSSILIZED PRONUNCIATION

Alina DOLYNA (Kirovohrad, Ukraine)

У статті проаналізовано соціальні, психологічні та артикуляційно-слухові причини виникнення заліпкового вимовного акценту. Запропоновано підходи до розробки вправ для вдосконалення вимови до рівня носіїв мови.

Psychological, social and articulatory factors that cause fossilized pronunciation are analyzed in this paper. The ways for developing exercises for native-like pronunciation acquisition are suggested.

The accent is inseparable from the personality, and changing it also involves changing the image, which the speaker presents to the world [4: 39]. But at the same time changing speech accent helps changing the inner stereotypes through which a person who studies foreign languages sees the world. Breaking those inner restrictions will result in developing tolerance to other nations, their language and culture peculiarities. It is logically possible for a learner to have highly accurate pronunciation of individual phonemes or words and yet to have poor pronunciation from the point of view of connected speech [7: 326]. That's why the problem of achieving native-like pronunciation or at least more authentic one is of current importance, especially for the teachers of foreign languages, foreign professionals, working abroad or involved in international relationships, and all the people living in present-day society.

The problem of fossilized pronunciation was studied by W. Acton, J.E. Flege, C.A. Parish. The investigation of English voice quality settings was done by J.H. Esling, B. Jenner. This article is based on the approaches to teaching pronunciation developed by C. Parish, W. Acton, B. Jenner and others.

This paper sets to analyze the existing factors that cause fossilized pronunciation of non-native speakers of English and to suggest new approaches that will help to create an English stereotype of pronunciation, as it was mentioned by J.E. Flege, which the learner can use as a target.

The aim of the article will be achieved as a result of solving the following tasks:

- to analyze those phonological, articulatory, social and psychological factors that cause speech accent in the pronunciation of foreigners and restrict achieving authentic pronunciation;
- to suggest ways in which a more native-like English pronunciation might be developed.

Unfortunately, for most foreign language learners, the greater the degree of perceived accent, the more unfavorably a speaker will be evaluated [3: 447]. An understanding of factors that tend to limit the extent of progress in foreign language pronunciation at any level of analysis may offer insight into why language learners often seem to show a distinct limit on the extent to which second language pronunciation ordinarily improves [3: 444].

According to M.C.Pennington, achieving native-like pronunciation in a second language can be thought of as changing a very ingrained and complex type of behavior – what might be referred to as breaking the phonological habit of the mother tongue [7: 334].

The factors that cause fossilized pronunciation will be analyzed in the following order: phonological translation, the peculiarities of English voice quality setting, social and psychological factors that influence pronunciation.

In this paper two main approaches to the development of exercises for teaching pronunciation are suggested: pronunciation of one and the same phonetic unit, or its recording, should be presented in male and female production; exercises for imitation should contain some extralinguistic sounds pronounced by native speakers. The suggested ideas, relying on the analysis of the existing investigations of fossilized pronunciation, will be further described in detail.

Almost everything that concerns pronunciation and can be consciously perceived has been experimentally tested, described and various methods have been developed. But the problem of changing fossilized pronunciation still exists. The process of phonological translation takes place as a result of subjective speaker's analysis of the typical features that are peculiar to the target language pronunciation. In this way only linguistic sounds are taken into consideration. But returning to the child pronunciation learning, it must be mentioned that except language sounds children also imitate a lot of extralinguistic sounds (barking of a dog, moving transport, crying and so on) that are surely done in a specifically English way. According to this fact mastering a target language pronunciation should involve exercises that will supply not only improving pronunciation skills on segmental and suprasegmental levels (these elements can be described) but also developing English voice quality setting.

According to B.Jenner, the notion of voice quality covers all general characteristics, which enable us to classify that voice as belonging to a native speaker of a particular language [4: 40]. In short, it is an English stereotype, which the learner can use as a target. Voice quality is the result of using the organs and muscles of phonation and articulation in a particular way.

Analyzing the English voice quality, B.Jenner sub-divides the articulatory mechanism into two major components: the larynx, where sound originates, and the supralaryngeal tract where it is shaped, modified and interrupted [4: 40]. English tends to keep the larynx in a neutral or a slightly lowered position. The auditory result of lowering the larynx tends to give a 'warmer' and more resonant effect [4: 40]. In addition, English uses predominantly low energy and tension of the larynx. The perceptual result of this is that English sounds relatively relaxed and even 'breathy' [4: 41].

As a generalization, one could say that the relaxation and lack of tension, which are found in the English use of the larynx, are also exhibited in the supralaryngeal tract, with the single exception of the tongue-tip. This is highly active in English, which results in an overall concave tongue shape and gives a secondary frontal or 'alveolar' quality to all English sounds, including so-called 'back' vowels [4: 41].

B.Jenner states that the fundamental principle of teaching pronunciation is that if a native-like framework or 'setting' can be achieved, all that happens within it will also be perceived as native-like [4: 44]. So, in order to develop in second language students the feeling of the 'larynx' peculiarities of English a new type of exercises should be created. When trying to imitate the authentic English pronunciation learners automatically concentrate on the meaning of a word or phrase and phonological translation takes place at once. Extralinguistic sounds pronounced by native speakers will help to minimize this factor, to avoid phonological translation and to focus on larynx movements.

In relation to perception, breaking the phonological habit means reforming the existing perceptual categories and processing routines or developing a new set of categories and routines alongside the existing ones, together with a mechanism to redirect the path of perception as needed when hearing and speaking the second language. In order to develop these new perceptual habits, adult learners must attend to auditory features of the speech signal and phonetic details that they have been accustomed to ignoring since childhood [7: 335]. To achieve this aim the suggested approach of using exercises for imitation, that contain some extralinguistic sounds pronounced by native speakers, can also be applied for developing listening skills.

The next factor that is of great importance is the psychological factor. As it was mentioned by J.E.Flege, there is, in some learners, an in-built reluctance to change. As far as it is through general voice quality rather than the pronunciation of particular sounds that an individual is recognized, voice quality, in that sense, is a hallmark of personality [3: 38].

According to the investigation of M.C.Pennington, pronunciation, including voice quality and the articulation of individual sounds, is a central aspect of a mature individual's identity or personality. All normal, psychologically healthy adults can be expected to resist any destabilizing influence on their identity and core personality [7: 336]. Adult learner's self-image places a limit on how far the work on pronunciation can progress, but an improvement in his feelings toward speakers of the target language may change the limit which the self-image imposes, or may even change the self-image a little [8: 147].

Not only does personality or emotional state show in pronunciation (for example, it is the basis of one type of lie detection), but also the converse is also true: speakers can control their nerves or inner states by speaking properly. This is a basic tenet of successful programs in voice training and public speaking [1: 75]. Once the idea is accepted that pronunciation both affects and is affected by one's internal state (whether temporarily or permanently), learners are in a much better position to change specific sounds (or processes) and to integrate those changes into their spontaneous speech [1: 75].

Achieving native-like pronunciation is also impossible without taking into consideration the social factor. There is some link between pronunciation, affect, personality and social context, along with the idea that changing pronunciation depends upon changing a constellation of related behaviors, including a certain attitudinal set and a certain social context [7: 330]. Breaking the phonological habit at the sociocultural level will require the establishment of new or broader social and cultural affiliations [7: 336].

The age factor should also be analyzed. Unquestionably, it is more difficult to change pronunciation once a certain level of fluency has been reached [1: 72]. J.H.Flege supposes that the best way to learn two languages without accent is to learn both in early childhood [3: 448].

The observation that children and adults differ fundamentally in their ability to learn to pronounce a foreign language has led to the formulation of a critical period hypothesis, as it was mentioned by J.E.Flege. According to a critical period hypothesis for second language learning, adults usually cannot learn to speak a foreign language without accent because the central nervous system undergoes some permanent reorganization at about puberty, thereby distinguishing adults and adolescents from younger language learners [3: 444]. At the same time, some adults appear capable of producing a foreign language without accent.

Children learn to produce sounds according to the language-specific phonetic norms of the surrounding speech community. M.C.Pennington states that a child is in a better position for acquiring the phonology of a second language in a direct, naive, and uninhibited way, i.e., without abstracting from the phenomenon and trying to relate it to previous learning experiences and previously acquired information [7: 333]. Children learn the sounds occurring in the phonetic surface of their two languages independently, much as if each sound were a separate phoneme in an enriched, pan-language system [3: 448].

As it was mentioned above, children and adults' abilities to achieve native-like pronunciation differ greatly. Though it is next to impossible to renew child sensitivity to language learning in a grown up person without using some definite psychological techniques and methods, there still exist some factors that scientists' attention has not been drawn to yet. First of all, on growing up infants usually hear and start reacting to the voices of different people surrounding them (that include men and women voices). This factor is very important because hearing one and the same word pronounced by several people helps learners to create clear phonemic image of the word without tying it to any definite voice, as it happens in case of imitating pronunciation of the announcer on a phonogram, even though it is a tape with a professional's voice recorded. As a result of applying this idea, it will be easier for students to form the clear image of any definite phoneme in their minds, the so called "sound in the mind" without attaching it to the speaker's voice, as far as, in the process of communication speech sounds may vary to some extent.

J.E.Flege has postulated that children and adults possess the same general capability for learning to pronounce foreign languages and that one important cause of foreign accent is phonological translation between languages by speakers who already speak a first language [3: 451]. An acoustic factor is also worth mentioning. Lenneberg E.H. postulates that a tendency by mature speakers to interpret sounds occurring in a foreign language in terms of sounds found in their native language may be a more important cause of foreign accent than any limitation on phonetic learning imposed by neurophysiological maturation [3: 449]. Phonologists since Trubetzkoy have recognized that a listener interprets sounds in a foreign language in terms of phonological categories of the native language [3: 451].

As it was mentioned by C.A.Parish, the complexity of pronunciation teaching consists of blending appropriately the linguistic knowledge and specific techniques of the teacher with a sensitivity to the point of view of the learner, reasonable expectations of progress and control, the classroom behavior of the learner, interpersonal relations, and the proportionate importance of pronunciation to the entire language-learning situation [6: 311].

The EFL teacher trainers at present are facing the problem of choosing the most appropriate and effective approach to the pronunciation instruction to equip future teachers with all the necessary skills enabling them to perform professionally in a communicative classroom where certain relevance is attached to the acquisition of reasonable pronunciation [5: 148].

So, segmental approach is not the most efficient way of introducing pronunciation in a second language, since it focuses on the specific rather than first directing attention to the general characteristics of accent. Whereas the child learning his/her native language acquires setting and segmental features as a mutually combined system, the second language learner may impose the new phonemes of English on the old background posture of a non-English, and perhaps inappropriate, voice quality setting [2: 89].

As a result of analysis of the factors that cause fossilized pronunciation it can be stated that all of them are of equal importance. While teaching pronunciation voice quality peculiarities and phonological translation should be taken into consideration as well as social and psychological factors. Exercises for imitation should contain: pronunciation of one and the same phonetic unit, or its recording, presented in male and female production; some extralinguistic sounds pronounced by native speakers.

The suggested ideas will be further experimentally checked in the process of forming phonological competence of future English philologists at pronunciation classes.

REFERENCES

1. Acton W. Changing Fossilized Pronunciation // TESOL Quaterly. – 1984. – Vol.18. – №1. – P. 71 - 84.
2. Esling J.H., Wrong R.F. Voice Quality Settings and the Teaching of Pronunciation // TESOL Quaterly. – 1983. – Vol.17. – №1. – P. 89 - 95.
3. Flège J.E. The Phonological Basis of Foreign Accent: A Hypothesis // TESOL Quaterly. – 1981. – Vol.15. – №4. – P. 443 - 455.
4. Jenner B. The English Voice // Approaches to Pronunciation Teaching / Edited by A.Brown. – Modern English Publications in Association with the Brithish Council. – 1994. – P.38 - 46.
5. Parashchuk V.Yu. Integrated Materials for Teaching Pronunciation // Studies in Communicative Phonetics and Foreign Language Methodology / Edited by Dvorzhetska M.P. – К., Ленвіт, 1997. – P. 148 - 152.
6. Parish C. A Practical Philosophy of Pronunciation // TESOL Quaterly. – 1977. – Vol.11. – №3. – P. 311 - 317.
7. Pennington M.C. The Teachability of Phonology in Adulthood: A Reexamination // International Review of Applied Linguistics. – 1998. – Vol.36. – №4. – P. 323 - 342.
8. Stevick E.W. Toward a Practical Philosophy of Pronunciation: Another View // TESOL Quaterly. – 1978. – Vol.12. – №2. – P. 145 - 150.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Долина – асистент кафедри іноземної філології КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми формування іншомовної фонологічної компетенції та редукції залишкового вимовного акценту.

ПРОЯВЛЕНИЯ ДЕКОДИФИКАЦИИ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОГО СТАНДАРТА В СМІ ГЕРМАНИИ

Татьяна ГРИШИНА (Одесса, Украина)

У статті розглянуто різні види початкової стадії фонації німецьких голосних, знайдено істотні протиріччя в реалізації гортанної змички у рамках кодифікованої норми, а також при її зіставленні з реальною нормою, представленою в мовленні дикторів телебачення Німеччини.

The systemic study of the different kinds of the German vowels' phonation is investigated in this paper. Substantial divergences in the realization of the glottal occlusion are ascertained by comparison between the codification and the real norm which is presented in the announcers' speech of the German television.

Нормы не порождены природой, они создаются людьми, обусловлены обществом и подвержены историческим изменениям. Нарушение норм принято считать ошибкой или, как минимум, отклонением. В многочисленных исследованиях в области языковой нормы, являющейся категорией весьма противоречивой, сформулированы основные принципы выбора нормативного канона. К ним можно отнести верность культурным традициям, следование законам языка, авторитетность источника и другие факторы, учет которых позволяет кодификатору выбрать образцовый вариант [1: 32].

Норма носит субъективно-объективный характер: кодифицированность нормы определяется конкретным исследователем, для которого, в свою очередь, ориентиром установления того или иного нормативного образца отчасти служит общественный укус. Языковая норма обладает относительной устойчивостью, вместе с тем она изменчива и вариативна, ибо, когда язык развивается динамично, норма также характеризуется большей вариативностью и гибкостью. Язык непрерывно меняется. Здесь важно подчеркнуть не только сам факт изменчивости языка, но и непрерывность этих изменений; изменение языка означает замену одной формы другой. Такая замена - не однократный акт, а длительный процесс; новое пробивает себе путь в литературный язык вопреки существующим правилам. В языковой практике возникает тенденция к иному употреблению и если эта тенденция соответствует живым закономерностям языкового развития, она, в конечном счете, победит. Новое появляется обычно за пределами литературного употребления и лишь постепенно может закрепиться в литературном языке [7: 47].

Норма — это совокупность наиболее пригодных для обслуживания общества средств языка, складывающаяся как результат отбора языковых элементов из числа сосуществующих [11: 14-15]. Из-за наличия вариантов возникает конфликт нормы, что ведет к ее расшатыванию на всех языковых уровнях, в том числе и на фонетическом. В данном случае можно говорить о декодификации нормы, причем, как утверждает Ю.Н. Караулов, необходимо дифференцировать различные типы нормативных отступлений, ибо «...многие нынешние отклонения от нормы являются симптомами тенденций развития языка» [4]. Такого же мнения придерживается М. Турмайр: «...Sprecher produzieren normabweichende Außerungen

mundlich wie schriftlich...Unstrittig können solche Phänomene mögliche "Vorboten neuer Regeln" sein, die eine gewisse Frequenz aufweisen und zum Sprachsystem und zu Entwicklungstendenzen der Sprachepassen...» [16: 89].

Непрерывность языковых изменений означает, что в языке постоянно появляется нечто новое, противоречащее современной норме. Среди таких фактов есть и случайные, не соответствующие системе языка, но есть и такие явления, в которых проявляются *нереализованные* возможности системы языка, и нередко именно здесь начинают пробиваться ростки новой нормы. В языке постоянно существует противоречие между нормой - тем, что закреплено как обязательное общим употреблением, и тенденцией - тем, что начинает появляться и распространяться; тенденция всегда противопоставлена норме [7: 56].

Научное рассмотрение активных речевых процессов должно основываться не на отдельных примерах, которые могут носить окказиональный характер, а на массово распространенных или распространяющихся фактах и сложившихся или складывающихся тенденциях,

наблюдаемых, в том числе, в СМИ, ибо речевой стандарт в настоящее время ориентируется в основном на язык средств массовой информации, а не на художественные тексты, как это было еще недавно [14: 6]. СМИ становятся основным источником, генерирующим и распространяющим норму, они фактически контролируют языковую норму, придавая отдельным элементам особый вес, принижая ценность других [Вепр34]. Развитие телевидения, радио и кино привело к расширению круга людей, чья речь определенным образом влияет на речь других и поэтому должна быть правильной, ибо в наш век аудиовидеокommunikация является сильнейшей формой воздействия на социальное сознание [12: 15].

Можно говорить о том, что в СМИ вырабатываются собственные стилистические нормы использования языка, из предоставляемых языком вариантов журналист отбирает те средства выражения, которые наиболее целесообразны для решения стоящих перед СМИ коммуникативных задач. Если эти средства эффективны, тиражируются СМИ и не отвергаются обществом, можно говорить о формировании узуальных норм, понимаемых как типичные и не отвергаемые обществом факты функционирования языка [9: 76].

Узуальная норма характерна не только для литературного языка, она изменяется быстрее, чем кодифицированная норма и может варьировать в разных социальных слоях общества, ибо, когда общество динамично, открыто и мобильно, в нем присутствуют разнообразные и конкурирующие культурные образцы, между которыми можно осуществлять выбор [1: 31]. Система языка -система возможностей, решетка с заполненными и пустыми клетками; структура языка - реализованные возможности системы; употребление - это живая речь во всех ее проявлениях, именно здесь формируются новые явления в языке. Таким образом, в понятие нормы включаются и действительно существующие языковые единицы, осуществленные возможности системы, и те новые явления, взятые из употребления, которые соответствуют тенденциям развития языка [8: 12-13].

Изменения в языке проявляются и складываются не равномерно на всем пространстве употребления, а в некоторых кризисных точках. Л.А. Вербицкая пишет: «...Возникают варианты там, где по какой-то причине оказывается неустойчивой система...» [2: 17]. Новое явление, изменение может восприниматься критически, как нарушение, ошибка (что часто и происходит). Чем шире распространяется явление, тем слабее становятся запреты на его употребление. Рамки строгой нормы становятся узкими для новых условий узуса при стремительном расширении круга публично говорящих. Преобразующие или даже разрушающие систему языка процессы осуществляются на всех уровнях языка в некоторых ее слабых, неустойчивых звеньях путем нейтрализации старых оппозиций и возникновения новых. Сферами их распространения становятся все разновидности литературного языка - в большей степени - это язык СМИ. Особое внимание следует уделить телевизионной речи, с помощью которой ежедневно осуществляется общение ведущих, обозревателей, комментаторов, корреспондентов, дикторов с миллионами телезрителей, что можно назвать специфическим проявлением, реализацией языковой действительности в сфере массовой коммуникации [6: 176].

Современная журналистика, чуткая ко всему новому, и на этот раз уловила культурный контекст времени. Моделирование игровых ситуаций, переход от нейтрального изложения к окрашенному колоритом языковой игры - явления все более и более заметные в текстах современных СМИ. И если прежде такого рода экспрессия наблюдалась в основном в художественно-публицистических жанрах (в очерке, фельетоне, памфлете), то сегодня "вирус" игры проник в информационные и аналитические материалы электронных и печатных СМИ.

Необходимо отметить, что нарушение нормы как прием *языковой игры* («*language play*») [17] уже давно стал излюбленным в речи современных журналистов, сознательно отклоняющихся от нормы с целью внести в свою речь экспрессию или иронию. Сознательные отклонения от нормы могут опираться на *нереализованные* возможности языковой системы или использовать нетрадиционные, не характерные для литературного языка средства. В этом случае перед нами не ошибка, не узуальное новшество, вступающее в противоречие с принятой нормой, а речевой прием, свидетельствующий о

свободе, с которой человек использует язык, сознательно - с целью пошутить, обыграть значение или форму слова - игнорируя нормативные установки [10: 83].

Причины интенсификации этого процесса в последние десятилетия имеют глубокие социокультурные корни. В современных условиях существенно изменилось отношение к коммуникации: если в тоталитарном обществе, которому присуща жесткая идеологизация, доминирующей была монологическая модель коммуникации, то в 21 веке наблюдаются процессы демократизации и либерализации языковых форм. В эпохи демократизации языка тенденции, действующие в узусе, преодолевают сопротивление нормативной традиции, и в литературном языке появляются элементы, которые до того времени норма не принимала, квалифицируя их как чуждые нормативному языку. Самые незабываемые нормы сегодня теряют свой категорический характер, преднамеренно нарушаются. Решающим фактором языкового узуса и отчасти языковой нормы является образцово-эстетический, вкусовой параметр, проявляющий себя в моде. мода, являясь крайним проявлением вкуса, быстро преходящим, бросающимся в глаза, реагирует на самые яркие звуковые изменения [1: 32-33].

В связи с явными тенденциями к активизации приемов языковой игры, в частности в средствах массовой информации, наблюдается диверсификация подходов к этому феномену со стороны исследователей. Л. Витгенштайн, впервые употребивший термин «языковая игра», определяет его как «совокупность языка и деятельности» [3: 95]; в основе языковой игры лежат манипуляции с формой сообщения. Некоторые ученые полагают, что языковая игра не ориентирована на конкретную практическую цель, в ее основе - желание принести удовольствие ее участникам, которые «экспериментируют» с языковыми формами: «...Философы и психологи считают игру одним из фундаментальных свойств человеческой природы. Это вид деятельности, который не преследует каких-то конкретных практических целей. Цель игры - доставить удовольствие людям, которые принимают в ней участие...» [5: 138]. В.З. Санников трактует это явление с позиции ухода от нормы [13: 13]. При таком подходе языковая игра противопоставляется языковой ошибке, которая возникает как следствие непреднамеренного нарушения нормы.

В лингвистических исследованиях последних десятилетий XX века все настойчивее звучит мысль о том, что на смену отношению "норма - ошибка" приходит отношение "норма - другая норма". "Другие нормы" - это стилистическая и контекстная, или ситуативная", т.е. то, что традиционно квалифицировалось как ошибка, воспринимается при таком подходе не как нарушение нормы, а как реализация коммуникативной нормы. Многие исследователи считают, что языковая ошибка может иметь тенденцию к превращению в языковую игру.

Феномен языковой игры часто понимается не как манипуляции с языковыми формами лишь ради развлечения, а как сознательное отклонение от общепринятых форм (*suspension of rules*), имеющее, как правило, глубокую мотивацию. Норма - система правил, нарушение которых вызывает непосредственную реакцию, интерес. Языковая игра строится по принципу намеренного использования отклоняющихся от нормы и осознаваемых на фоне системы и нормы явлений. Большую роль играет потребность диктора заставить реципиента задуматься в выгодном для него (автора) направлении. Таким образом, срабатывает манипулятивная функция языка, которой можно объяснить феномен языковой игры [15]. Манипулирование языком реализуется в возможности создавать новые комбинации и рекомбинации элементов и фрагментов языка, в возможности адаптировать язык к новым ситуациям и контекстам [12: 15].

При проведении нами перцептивного анализа телевизионной речи мы обнаружили широкую вариативность реализации инициальных гласных дикторами телевидения Германии «Немецкая волна» (DW-TV), представляющих немецкий произносительный стандарт (Standardaussprache, Standardlautung) [18; 19]. Материалом для исследования нам послужили звукозаписи выпусков последних известий «Journal. Nachrichten» и информационно-познавательных программ «Немецкой волны» «Euromaxx», «Kultur. 21», «Projekt Zukunft», «Im Focus». При этом учитывалась специфическая особенность немецкого вокализма, проявляющаяся в наличии глоттальной окклюзии инициальных гласных, в частности *в начале слога*, где проявляется высокая степень вариативности. Глоттальная окклюзия или гортанный приступ состоит в том, что слово, начинающееся с гласного, не сливается с предшествующими словами в непрерывно звучащее словосочетание, как это, к примеру, имеет место в других германских языках, а также в славянских и романских языках.

Вариативность видов приступов гласных в начале слога проявляется не только внутри кодифицированной нормы, где она носит противоречивый характер, но и в рамках реальной нормы, а именно в речи дикторов. Распространенное положение о том, что гортанный приступ реализуется в позиции, где гласный является ударным, не носит, на наш взгляд, систематического характера: реализация глоттальной окклюзии перед гласным в ударном слоге очень часто нами не была зарегистрирована (kor[e'a:]nisch, Kr[o'a:]tien, Tr[i-'u]mph), и, наоборот, в неударном слоге нами была зафиксирована реализация гортанного приступа инициальных гласных ('Isr[a-'e:]l, 'Raf[a-'e:]l, 'sex[u-'e:]U).

В результате проведенного сопоставительного анализа на материале сюжета информационно-познавательной программы «Eurotaxx» (длительность звучания 4 мин 42 сек), вышедшей в эфир в марте 2007 года, нами была установлена высокая степень вариативности реализации глоттальной окклюзии как в рамках кодифицированной, так и внутри реальной нормы. Кодифицированная норма представлена в двух словарях немецкого произношения: Gro(3es) Wörterbuch der deutschen Aussprache (GWdA 1982) и Duden - Aussprachewörterbuch (Duden 2005).

Таблица 1.

Глоттальная окклюзия инициальных гласных кодифицированной и реальной норм

Слово	Кодифицированная норма		Реальная норма (речь дикторов DW-TV)
	GWdA 1982	Duden 2005	
aktuell	[aktufel]	[ak'tuel]	100% (1)
Areal	[are-1'a :1]	[are'a:1]	100% (1)
kreativ	[krea'ti:f]	[krea'ti:f]	50% (1) [kre- a'ti:f] 50% (1)
surreal	['zyrea:1]	['zurea:1]	100% (1)
real	[re-'a:1]	[re'a:1]	80% (4) 20% (1)
Realitat	[re-a*li-'te:t]	[reali'ts:t]	[re- a-li-'te:t] 100% (1)
virtuell	[virtu- 'e1]	[vir'tuel]	50% (2) 25% (1) ['virtu- d]25%(1)

В качестве яркого примера вариативности реализации инициальных гласных можно привести реализацию слов *virtuell* и *real*. При этом обращает на себя внимание доминирование в речи диктора Франка Лукайта (Frank Lukeit) варианта [re'a:1]с гортанным приступом, а также варианта ['virtu e1] с глоттальной окклюзией, отсутствующего в кодифицированной норме. Высокую степень вариативности реализации начальной стадии фонации демонстрирует фраза, произнесенная диктором: «R[e-'a:]les wird virt[u-'e]ll, Virt[u-'e]lles -r[e-'a:]».

Поиск новых способов подачи материала открывает поле возможностей для различных языковых и стилевых экспериментов. Автор текста зачастую прибегает к «переворачиванию» существующих норм и правил в языке, так как последний является одним из важнейших инструментов выражения мыслей, чувств говорящего. Однако феномен языковой игры сводится не только к стилистическому приему, эксперименту, но и к *выявлению скрытых потенциальных возможностей языка*, свидетельствующих о дальнейших тенденциях его развития.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Вепрева И.Т. Мода и норма в современной культурно-речевой ситуации // Проблемы языковой нормы. – М., 2006. – С.31-34.
2. Вербицкая Л.А. Русская орфоэпия. – Л., 1976.
3. Витгенштайн Л. Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995.
4. Горбаневский М.В., Шапкин В.М., Караулов Ю.Н. Не говори шершавым языком. – М., 2002.
5. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики. – М.: Лабиринт, 1997.
6. Егошина Н.Б. Средства массовой информации (СМИ) – важнейший социологический фактор формирования языковой и речевой культуры // Речевая коммуникация на современном этапе: социальные, научно-теоретические и дидактические проблемы. – М., 2006. – Ч. 1.-е. 175-177.
7. Ицкович В.А. Языковая норма. — М.: «Просвещение», 1968. – 94 с.
8. Ицкович В.А. Норма и ее кодификация // Актуальные проблемы культуры речи.–М., 1970.
9. Кормилицина М.А. Узуальные нормы текстов современных газет // Проблемы языковой нормы. – М., 2006. – С.75-77.
10. Крысин Л.П. Литературная норма и речевая практика // Проблемы языковой нормы. – М., 2006. – С. 79-84.
11. Ожегов СИ. Очередные вопросы культуры речи // Вопросы культуры речи. Вып. 1.– М., 1955.
12. Потятиник У.О. Мовна гра в медійному контексті // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2007. – Вип.9. – Т. 7 (95). Мова і засоби масової комунікації. – 304 с
13. Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. – М.: Языки русской культуры, 1999.
14. Соболева И.А. Язык СМИ как вектор внутриязыкового развития // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2007. – Вип.9. – Т. 7 (95). Мова і засоби масової комунікації. – 304 с.
15. Цидин А. Проблема коммуникации в контексте теории «языковых игр». –Эл. ресурс: <http://www.filosoft.tsu.ru/artem2.htm>
16. Breindl E.,Thurmair M. Wie viele Grammatiken vertragt der Lerner? Zum Stellenwert einer „Grammatik der gesprochenen Sprache" (nicht nur) für Deutsch als Fremdsprache // Deutsch als Fremdsprache, Heft 2. – Herder-Institut, Leipzig. – 2003. – S.87-93.
17. Crystal D. Language Play. – University of Chicago Press, 2001.
18. Duden. Das Aussprachewörterbuch. Bd.6 (6. Aufl.) – Mannheim/ Leipzig/ Wien/ Zurich: Dudenverlag, 2005. – 860 S.
19. GroBes Wörterbuch der deutschen Aussprache / Krech E.M. u.a. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 600 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Гришнина – аспірант кафедри німецької філології ОНУ ім. ІІ.Мечнікова
 Наукові інтереси: мовлення мас-медіа Німеччини.

ВПЛИВ ГЕНДЕРНОГО ФАКТОРУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ УСНОГО СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ

Оксана ЗІНЧЕНКО (Київ, Україна)

Стаття відображає чинники, що впливають на реалізацію усного спонтанного мовлення чоловіками і жінками, встановлено певні відмінності у просодичному оформленні їхнього мовлення.

The article deals with the factors influencing the realization of oral spontaneous speech of men and women. The differences in prosodic organization of men and women's speech are determined.

Розбіжності у мовленні чоловіків і жінок вже давно викликають інтерес вчених у різних галузях науки. Якщо на початку ХХ століття увага дослідників була спрямована на виявлення залежності комунікативної поведінки людини від її біологічної статі, то вже в 70-х роках психологами був розроблений і активно застосовувався гендерний підхід під час розгляду відмінностей у комунікації чоловіків і жінок. Результати досліджень стали вагомим внеском у вирішенні багатьох соціологічних проблем, при подоланні непорозумінь, що виникали і виникають між представниками цих двох протилежних статей у різних ситуаціях.

Інколи вживають термін “гендер”, маючи на увазі біологічну стать людини. Для запобігання неоднозначного вживання цього терміну вживатимемо, услід за Н. Омельченко, термін “стать”, коли мова йтиме про прикметні фізичні ознаки людини, і термін “гендер” у випадку психологічних, соціальних і культурних відмінностей між чоловіками і жінками. Різниця між статтю і гендером має фундаментальний характер, оскільки деякі відмінності між чоловіками і жінками мають біологічний характер, а деякі ні [9: 215].

У зв'язку з цим **актуальність** дослідження зумовлюється необхідністю вивчення мовленнєвої діяльності чоловіків і жінок з метою встановлення фонетичних характеристик їхнього мовлення, а також потребою у дослідженні варіативності просодики усного спонтанного мовлення, обумовлених гендерним фактором.

Об'єктом запропонованої статті виступає сучасне непідготовлене мовлення чоловіків і жінок, що проживають на одній території і мають однаковий соціальний статус. **Предметом** дослідження є просодика, обумовлена гендерним фактором людини, а саме: зміна мелодійного контуру, особливості ритму, акцентуація та паузи у спонтанному мовленні чоловіків і жінок. **Мета** такої спрямованості роботи полягає у виявленні особливостей просодичного оформлення усного спонтанного мовлення представників різних статей, однакових за соціальним статусом. **Завдання** статті – встановити чинники, котрі впливають на оформлення усного спонтанного мовлення чоловіками і жінками, відмінності просодичного оформлення їхнього мовлення.

О.Г. Троїцька відмічає, що лінгвісти встановили відображення гендерної ідентифікації особистості у мовній системі, мовленнєвій діяльності, особливостях комунікації. Наслідком цього є виникнення нового напрямку соціолінгвістики, який займається вивченням мовленнєвої диференціації чоловіків і жінок. Об'єктом досліджень стала гендерна варіативність мовленнєвої поведінки на різних рівнях мови: фонетичному, лексикологічному, граматичному [15: 1]. Проте, вважаємо за необхідне відмітити доречне вживання терміну “мовленнєва поведінка”, услід за В.І. Беліковим та Л.П. Крисіним, у разі позначання тих властивостей і особливостей, якими відрізняються мовлення і мовленнєві реакції одного із учасників комунікативної ситуації – або мовця (адресанта), або слухача (адресата). Вчені рекомендують вживати цей термін при описанні монологічних форм мовлення, наприклад комунікативних ситуацій лекцій, виступу на зборах, мітинзі і т. д. [2: 65].

На думку В.В. Потапова, диференціація мовлення за гендерним фактором відбувається у різних мовах і на різних рівнях однаково [12: 70]. Найбільш істотні відмінності у мовленні чоловіків і жінок спостерігаються на лексичному рівні, котрі А.П. Мартинюк пов'язує із явищем “інтенсифікації”, і у меншій мірі на синтаксичному рівні [8: 73]. Але В.В. Потапов, услід за Р.І. Аванесовим відмічає, що розбіжності у мовленні чоловіків і жінок, пов'язані з віком і статтю мовців, можуть стосуватися фонетики і граматики і матимуть не біологічний, а соціальний характер [12: 70]. Отже, фактор статі не буде вирішальним при встановленні просодичних особливостей мовлення чоловіків і жінок. Лише у сукупності з іншими факторами такими, як ситуація спілкування (офіційна/неофіційна), соціальний статус мовця (вік, освіта, професійна діяльність, територіальна приналежність) можуть бути виявлені відмінності у мовленні чоловіків і жінок.

Дослідження спонтанного мовлення викликає найбільший інтерес, оскільки контролю за мовленням зі сторони мовця у таких випадках приділяється мінімальна кількість уваги [11: 54].

За результатами проведеного аудитивного аналізу І.В. Петренко встановлено більшу варіативність просодичних параметрів квазіспонтанної лекції у порівнянні із лекцією-зачитуванням, реалізованих чоловіками і жінками [10: 164]. Тому вважаємо, завдяки аналізу саме спонтанного мовлення, у ході дослідження нами буде виявлено відмінності у просодичній реалізації і сегментному складі мовлення чоловіків і жінок.

Більшість вчених притримуються думки, що спонтанні тексти є основною мовленнєвою діяльністю будь-якої людини. Л.П. Блохіна дослідивши специфіку фонетичної організації спонтанних текстів, відмітила одночасність процесів планування і продукування мовлення і виділила наступні специфічні характеристики спонтанної мовленнєвої діяльності [3: 61]:

1. побудова мовлення відбувається не шляхом логічного розгортання, а завдяки асоціативному нанизванню окремих висловлювань, котрі супроводжуються мімікою і жестами;

2. характерною особливістю спонтанного мовлення є еліптичність, як граматична, так і фонетична (можлива внаслідок постійного контролю мовця за реакцією слухача);

3. відсутність часу для корегування висловлювання і неможливість повернутися до його початку зумовлюють виникнення у спонтанному мовленні граматично неправильних конструкцій, стилістичних помилок, різного роду хезитацій, незаповнених пауз, повторів, пропусків слів та багатьох інших явищ, притаманних спонтанному мовленню.

Вагання, сумнів, нерішучість та інші ускладнення, що виникають під час продукування мовлення, проявляються у вигляді пауз вагання, або хезитації. Велика кількість пауз вагання/хезитації, являє собою характерну особливість спонтанного усного мовлення (як невимушеного, розмовного мовлення) і відображає його шохвилинний, творчий характер [16: 149]. Під паузою хезитації розуміють ненавмисну зупинку у мовленні.

При хезитації можливе звучання, яке часто заповнює паузу між синтагмами або реченнями, а також у середині синтагми, коли мовець підшукує потрібне слово [6: 277].

На думку О.І. Стеріополо, паузи хезитації використовуються не лише тоді, коли потрібно відшукати потрібне слово, а й тоді, коли не зовсім ясний зміст висловлювання [13: 238].

Л.В. Бондарко відмічає нечіткі ознаки звукових одиниць у спонтанному мовленні, пов'язуючи їх наявність із темпом вимови та змістовою надлишковістю, котра виникає за рахунок контексту і зумовлює більшу фонетичну варіативність значущих одиниць [4: 144].

Результати проведених досліджень щодо встановлення відмінностей вимови чоловіків і жінок зафіксували середнє значення частоти основного тону у жінок в два рази більше, ніж у чоловіків (усі частотні характеристики звуків жіночого мовлення здвинуті у порівнянні з відповідними чоловічими вгору по осі частот на 17-20%). Але це явище обумовлюється біологічною, а не гендерною статтю людини [12: 71].

Як зазначає В.В. Потапов, відмінності між чоловічими і жіночими голосами можуть бути виявлені як на сегментному, так і на супрасегментному рівні мови. При цьому найбільш інформативними на сегментному рівні вважає голосні звуки, а на просодичному – інтенсивність і частоту основного тону.

Згідно правил андроцентричності, мовленнєва діяльність чоловіків вважається за правильну, зразкову, а мовленнєва діяльність жінок – відхилення від нього, пов'язане із нижчим соціальним статусом жінки у суспільстві у порівнянні з чоловіком [7: 49]. Але це не відповідає дійсності, на думку А.П. Мартинюк та багатьох інших лінгвістів [8: 74]. Жінки перевершують чоловіків в усьому, що стосується мови [10: 13]. Ще з дитинства маленькі дівчатка, наслідуючи дорослих, намагаються правильно говорити, краще засвоюють мову.

Як ми вже згадували раніше, професія, вік і стать мовця визначають соціальний статус людини, її соціокультурний рівень і впливають на мовленнєву діяльність людини, в тому числі і на інтонацію. О.О. Земська, М.В. Китайгородська і Н.Н. Розанова вважають, що саме суперсегментні особливості надають можливість виявити кореляції між такими соціальними ознаками, як стать, вік, положення у суспільстві, рід зайнятості, належність до мовленнєвої сфери [5: 99].

Т.І. Шевченко у своєму дослідженні відмічає варіювання деяких фонем внаслідок впливу зазначених чинників. У якості соціолінгвістичних змінних виступають голосні і приголосні. Як стверджує автор, приголосні виступають соціальними маркерами. А голосні, в котрих навіть дуже тонкі відтінки якості сигналізують про соціальну приналежність мовця, відносяться до категорії індикаторів, так як вони не усвідомлюються мовцями [17: 70].

Просодична структура усного тексту формується під впливом ряду екстралінгвістичних компонентів мовленнєвої ситуації, таких, як соціально-рольові відношення між партнерами по комунікації, їх кількісних та якісних параметрів і ряду лінгвістичних характеристик тексту, а серед них, насамперед, стилістичної віднесеності тексту до певного типу або жанру [10: 159].

Під час аналізу спонтанного мовлення чоловіків і жінок встановлено більшу чутливість жінок із менш стійким соціальним статусом в англійському суспільстві до соціально престижних мовленнєвих явищ, ніж чоловіків. Особливості мовленнєвої діяльності жінок безпосередньо пов'язані із їхнім соціальним положенням у суспільстві. Нестійкість соціального статусу жінок є причиною їхнього прагнення зберегти соціокультурну тенденцію, інтонацію, характерну для читання, навіть перенести її у розмовну мову [17: 88].

В усіх соціально-економічних класах і прошарках суспільства жінки показували найбільшу кількість вживання престижних форм і найменшу кількість відхилень від норми [17: 81]. А.В. Толстокорова зауважує, що жінки завжди прагнуть до соціальної коректності [14: 24]. Проте, відмічаємо прагнення

жінок не тільки до соціальної коректності, а й до коректності у мовленні теж, оскільки жінка традиційно впливає більше на виховання дітей, тому і намагається говорити правильно [17: 82-83].

При оцінці лінгвістичних даних чоловіків і жінок залишається незрозумілим, хто швидше сприймає престижні інновації у мові, а хто виявляється консервативним, прагнучи зберегти загальноприйнятні норми поведінки у суспільстві, включаючи і мовленнєву діяльність.

Жінки з високим рівнем освіти промовляють більші частини висловлювання між паузами, ніж жінки з нижчим рівнем освіти. Однак, і ті, і інші випереджають чоловіків з високим інтелектуальним рівнем за цим показником. Таке співвідношення часу фонації до часу паузації говорить, на думку автора, про те, що жінки витрачають менше часу на обдумування того, що повідомляють.

На думку О.О. Земської, М.В. Китайгородської і Н.Н. Розанової, чоловіки уникають кінечних моделей, які не завершуються переходом на більш низький тональний рівень, але використовують кінечний підйом у неповних реченнях і деяких питальних реченнях. Хоча інколи чоловіки і вживають також короткі нисхідні скловні тони, але вони не вживають тривалих нисхідних тонів у межах одного складу і уникають нисхідно-висхідних тонів у межах одного складу [5: 100].

Спостерігається також суттєва відмінність у мовленні чоловіків і жінок щодо використання нисхідних тонів. Відмічається більша кількість вживання нисхідних тонів жінками, ніж чоловіками. Отже, жінки більш відчувають сучасні тенденції у вживанні тонів і стають провідниками інновацій.

У мовленні жінок зустрічаються комбіновані контури. Їм властиве використання сполучення різних типів шкал. Це справляє враження більшої різноманітності, варіативності мелодики за рахунок зрізаності мелодійного малюнку [17: 84-86].

Т.І. Шевченко зазначає, що висотний рівень мовлення жінок сильніший, але діапазон нижчий, ніж у чоловіків.

Жінки поступаються чоловікам у кривизні тонів, тому мовлення чоловіків звучить вагоміше й категоричніше.

За рахунок збільшення пауз і синтагм темп у чоловіків дещо повільніший у порівнянні із жінками.

Для чоловіків у спонтанному мовленні характерні:

1. зниження контрасту за тривалістю між наголошеними і ненаголошеними складами у шкалі;
2. незначне уповільнення темпу в кінці синтагми;
3. збільшення кількості сильнокінцевих контурів інтенсивності.

А жінки навіть у спонтанному мовленні прагнуть до орфоепічних норм читання: підтримують високий рівень контрасту за тривалістю між наголошеними і ненаголошеними складами; уповільнюють темп наприкінці синтагми, сильноначальних контурів [17: 86-87].

Дослідження гендерно обумовленої варіативності усного мовлення чоловіків і жінок проводили і московські лінгвісти О.О. Земська, М.В. Китайгородська і Н.Н. Розанова на матеріалі російської мови. В результаті цього дослідження було виявлено деякі відмінності у сфері **вокалізму**. Для більшості чоловіків характерне менше відкриття рота при утворенні звуків, ніж для жінок. Наслідком цього є виникнення більш вузьких голосних, які менш тембрально забарвлені. Вимові жінок характерна розтяжка першого переднаголошеного [а] і більша дифтонгізація наголошених [о] [э] [5: 103-104].

У сфері **консонантизму** виявлена загальна тенденція, властива чоловічій вимові: менше напруження артикуляції приголосних. Ця тенденція зумовила появу у мовленні жінок африкатизації зубних [т'] [д']. Вимова чоловіків відмічає наступні звукові зміни: послаблення змички приголосних; одзвінчення приголосних (асиміляція по дзвінкості під впливом сусідніх голосних і сонантів). Ця особливість найбільш яскраво виявляється у післянаголошеній частині слова у слабкій фразовій позиції [5: 105-106].

Запропоноване до розгляду протиставлення, на думку авторів, тісно пов'язане з просодичними відмінностями чоловічого і жіночого мовлення. При акцентному виділенні слів у фразі зафіксовані відмінності фонетичного оформлення акцентно виділених слів. Жіноче мовлення фіксує у цьому випадку розтяжку наголошеного голосного, а чоловіче – приголосного. Розтяжка наголошених голосних створює умови для більш яскравого вираження мелодики на цих голосних.

Для вираження багатьох значень жінки частіше використовують інтонаційні засоби, а чоловіки під час тих самих мовленнєвих ситуацій застосовують лексичні і граматичні значення [5: 106-108].

Жіноча інтонація значно різноманітніша від чоловічої. Поряд із розтяжками наголошених голосних і мелодійними модуляціями жінки для вираження різних емоційально-експресивних значень використовують зміну регістрів (високий регістр – позитивна оцінка, низький – негативна).

У своєму мовленні жінки також часто використовують такі просодичні засоби, як **придихання**, **лабіалізація**, **назалізація**, котрі є показниками різних відтінків емоційального стану, ставлення до того, про що повідомляється [5: 108-110].

В.В. Потапов відзначає більше використання жінками різних засобів фразової просодії для вираження емоційальних значень, а чоловіками – лексичних і граматичних засобів. Услід за американськими вченими, автор пояснює це явище нездатністю чоловіків висловлювати різні емоції (особливо позитивні) голосовими засобами [12: 75].

Отже, відповідно до встановлених завдань статті можна зробити наступні **висновки**: 1. На мовлення будь-якої людини здійснюють вплив такі фактори: 1) стать; 2) вік; 3) рівень освіти; 4) соціальне положення у суспільстві; 5) місце проживання; 6) ситуація спілкування; 7) ставлення до того, про що повідомляється; 8) ступінь оволодіння орфоепічною нормою літературної мови і її соціально-територіальними варіантами.

Особливості вимови жінок простежуються у сфері вокалізму, а чоловіків – у сфері консонантизму.

Інтоніяція жінок більш варіативна, але вони поступаються чоловікам у кривизні тонів. Висотний рівень жінок вищий, але діапазон вужчий від чоловічого. Для мовлення жінок типове поєднання різних типів шкал, більше вживання висхідних тонів, варіативність у виборі темінальних тонів.

Навіть монотонне мовлення чоловіків звучить категоричніше і вагоміше. Цьому сприяють темп і ситуація спілкування. У чоловіків темп трохи повільніший за рахунок подовження пауз і синтагм. Прискорення темпу жінок виникає внаслідок збільшення кількості коротких синтагм і пауз, але загальна кількість пауз у жінок менша, ніж у чоловіків. Для емоційного жіночого мовлення характерна просодична експліцитність, а для чоловічого – лексична експліцитність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бачевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолінгвістика. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т., 2001. – 463 с.
3. Блохина Л.П. Специфика фонетической организации спонтанных текстов // Звучающий текст. Сб. научно-аналитических обзоров / Под ред. Ф.М. Березина, Р.К. Потаповой и др. – М., 1983. – С. 61-76
4. Бондарко Л.В. Звуковой строй современного русского языка. – М.: Просвещение, 1977. – 148с.
5. Земская Е.А., Китайгородская М.А., Розанова Н.Н. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании. – М., 1993. – С. 90-136
6. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Высшая школа, 1979. – 312 с.
7. Кирилина А.В. Гендер и язык. – М.: Языки славянской культуры, 2005 – 624 с.
8. Мартынюк А.П. Пол говорящего в системе социолінгвістических параметров // Вестник Харьковского университета. Серия „Романо-германская филология“. – 1991. – № 352. – С. 73-76
9. Омельченко Н. Гендерна політика в контексті соціальних змін // Гендер і культура / Зб. статей. – К.: Факт, 2001. – С.215-220
10. Петренко І.В. Риторичний аспект жіночих та чоловічих реалізацій лекцій у дидактичній сфері // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. – 1999. Т.2.№ 1. – С.159-164
11. Петренко А.Д. Социфонетическая вариативность современного языка в Германии. – К.: Рідна мова, 1998. – С. 254с.
12. Потапов В.В. Дифференциация русской звучащей речи с учетом гендерного фактора // Вестник Московского университета. № 6. – 2002 – С. 70-79
13. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 320 с.
14. Толстокурова А.В. Вариативность просодии просьбы в женской и мужской речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале английского языка): Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1991. – 191 с.
15. Троицкая О.Г. Гендерный аспект фонетических исследований. // http://www.philology.kiev.ua/Lingur/art_41.html
16. Фонетика спонтанной речи/Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гельман Н.И. и др., под ред. Светозаровой Н.Д. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 248 с.
17. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения. – М., Высшая школа, 1990. – 142с.
18. Шевченко Т.И. Коммуникативные функции социальной вариативности интонации (экспериментально-теоретическое исследование): Автореф. дис. ... д-ра. филол. наук – М., 1990. – 48 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Зінченко – аспірант кафедри німецької філології Київського національного університету.
Наукові інтереси: теоретична і практична фонетика німецької мови.

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧАСТКОВО АСИМІЛЬОВАНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ ТА АМЕРИКАНСЬКОЇ ВИМОВНИХ НОРМ)

Людмила КОМАР (Кременчук, Україна)

У статті описуються силабічні, акцентні, морфологічні та лексико-граматичні характеристики лексичних запозичень в аспекті британської та американської вимовних норм. Установлено чинники, що впливають на процеси фонологічного нормування досліджуваних одиниць.

The paper describes syllabic, accentual, morphological and lexico-grammatical characteristics of lexical borrowings in British and American pronouncing norms. The factors which influence the processes of phonological assimilation of the investigated lexical units are determined.

Комплексний підхід до вивчення фонетичних структур лексичних запозичень в нормативному аспекті передбачає пошук системотвірних чинників (умов), що сприяють або затримують процес фонологічного освоєння іншомовної лексики. Ідея взаємозалежності, взаємодії фонологічного, граматичного та лексичного рівнів мови отримала широке визнання в мовознавстві [2: 3; 3: 35-36; 4: 33; 12: 10; 13: 28]. Найяскравіше вплив системи мови на його звукову будову виявляється у фонетичній організації значимих одиниць, у першу чергу, слова: сегментна організація слова склалась, з одного боку, під дією антропофонічних чинників, з іншого, – під впливом фонологічних, морфологічних, лексико-граматичних та інформаційних чинників [4: 29].

У цій статті описані силабічні, акцентні, морфологічні та частиномовні характеристики частково асимільованих запозичених лексем у британському (БВ) й американському (АВ) варіантах вимови з метою визначення їхнього впливу на процеси фонологічного нормування досліджуваних одиниць.

Складова (силабічна) структура слова включає кількість складів, їхній набір, можливе розташування у слові [9: 51]. У зв'язку з тим, що в сучасному мовознавстві відсутнє однозначне визначення складу, зазначимо, що нас цікавить фонологічний склад як послідовність фонем перемінної довжини, в межах якої діють властиві для відповідної мови закони сполучуваності фонем, при цьому склад створюється поєднанням голосного з однією або кількома приголосними фонемами [1: 96; 9: 118; 16: 18]. В англійській мові складотвірну функцію можуть виконувати також сонанти /n/, /l/, /m/ в певних позиціях у слові, наприклад: *lightening* /'laɪt.n.ɪŋ/ [14: xv].

Склад розглядається деякими лінгвістами як одиниця дистрибуції просодичних ознак [6: 7; 11: 206]. Зазвичай один (інколи більше) складів у фонемній структурі слова виокремлюється особливими фонетичними засобами, сукупність яких позначається терміном «словесний наголос» [10: 12-13], а склад – носій наголосу – «наголошеним». Склади, не виділені наголосом, називаються «ненаголошеними», причому на практиці тільки голосні поділяються на «наголошені» та «ненаголошені». У функціональному плані для виділення наголошеного складу важлива реалізація тих ознак, які роблять його, перш за все, складотвірний голосний, максимально розрізняваним. Ми поділяємо точку зору, що визначає наголос як властивість складу, який характеризується максимальною функціональною (семантичною, морфологічною) значимістю, і, як наслідок цього, максимальним розрізненням фонем [6: 7], для чого використовуються всі чинні в мові засоби, як сегментні, так і супraseгментні. Визначимо наголошену позицію як позицію максимального розрізнення голосних фонем. Ненаголошена позиція характеризується мінімальним розрізненням або повною відсутністю супraseгментних характеристик, що властиві наголошеному складу [6: 7].

Установимо, фонемні структури лексичних запозичень якої складової довжини виявляють вільне фонемне варіювання (ВФВ) в нормативному аспекті на матеріалі британської та американської вимовних норм, і як акцентна структура впливає на фонологічне нормування іншомовних слів. Іншомовні слова з формальними модифікаціями фонемної структури зафіксовано в 544 лексичних одиницях (ЛО) – 51,96% у британському варіанті, а в американському – 362 ЛО – 34,57% від загального масиву іншомовних слів матеріалу спостереження – 1047 ЛО.

Керуючись загальноприйнятими принципами складоподілу [9: 52-61; 14: XIII], ми проаналізували всі слова нашої вибірки з фонемними варіантами з точки зору їхньої складової довжини. На матеріалі британської вимовної норми виявлені слова з максимальною складовою довжиною – сім складів – 0,18 % усіх слів матеріалу дослідження: *lumpenproletariat* (нім.) і мінімальною – один склад – 4,78%: *Heinz* (нім.). Аналіз експериментального матеріалу свідчить, що ВФВ властиве трискладовим (38,24% матеріалу дослідження) – *burrito* (ісп.); двоскладовим (32,72%) – *crayon* (фр.) та чотирискладовим словам (16,55%) – *cacciatore* (іт). Решта 7,53% запозичень – слова в 5 та 6 складів? Наприклад: – *aggiornamento* (іт.), *noli-me-tangere* (лат.).

В аспекті американської вимовної норми усі іншомовні лексеми з фонемними варіантами нашої вибірки мають такі силабічні характеристики: максимальна складова довжина запозичень становить сім складів (0,28%) – *lumpenproletariat* (нім.), а мінімальна – один склад (5,52%) – *stoss* (нім.). Дво- й трискладові слова є більш поширеними в англійській мові, тому саме запозиченням з такою складовою довжиною притаманне варіювання їхніх фонемних структур. Отже, трискладові запозичення складають найбільший відсоток (39,78%) участі у ВФВ – *chorizo* (ісп.), далі слідують двоскладові (32,6%) – *dinghy* (хінді). Решта запозичень охоплює слова в чотири (16,02%), п'ять (4,42%), шість (1,3%) складів, наприклад: *apparatchik* (рос.), *tsutsugamushi* (яп.), *amicus curiae* (лат.).

Аналіз фонемних структур лексичних запозичень з ВФВ за ознакою складової довжини слова свідчить, що найбільша частина досліджених лексем належить до трискладових та двоскладових ЛО за спаданням частоти в матеріалі дослідження. Слова з мінімальною та максимальною складовою довжиною складають незначний відсоток запозичень нашої вибірки.

Перш ніж розглянути зв'язок ВФВ у фонемних структурах запозичень з акцентними характеристиками лексеми, стисло узагальнимо дані про тенденції, що регулюють розстановку та ступінь наголосу в англійській мові, представлені в спеціальній літературі: 1) тенденція виділяти наголосом порівняно самостійні або рівно важливі в структурно-семантичному плані частини слова [10: 75]; 2) тенденція збереження розстановки наголосу оригіналу при запозиченні слів з інших мов [10: 75]; 3) тенденція збереження позиції наголосу слова-основи у всіх його похідних.

Перша акцентологічна тенденція виявляється в наголошуванні таких структурних елементів слова: кореня, відокремлюваного префікса (який зберігає своє лексичне значення), провідного або рівних за семантичною вагомістю компонентів складного слова. Друга акцентологічна тенденція полягає у збереженні акцентної структури слова-етимона – наголошування другого складу, наголошування деяких

суфіксів, адже питомі англійські суфікси не наголошуються. Більшість фонетистів визнають наявність трьох ступенів словесного наголосу в аспекті британської вимовної норми – головного, другорядного та слабкого, а в аспекті американської вимовної норми додається ще третинний наголос [15: 368]. Для нашого дослідження розрізнення головного та інших ступенів наголосу принципової ролі не відіграє, важлива тільки виділеність vs. невиділеність складу наголосом.

Виходячи з вищезазначених міркувань, ми виокремили такі основні позиції складу відносно наголосу в межах фонемної структури слова: наголошену та ненаголошену, яку поділяємо на два види: переднаголошену та післянаголошену. Аналіз лексичних запозичень з варіюванням їхнього фонемного складу в аспекті британської вимовної норми на предмет встановлення місця складу, де відбувається варіювання, по відношенню до наголосу свідчить, що ВФВ має місце як у позиції мінімальної функціональної значимості (ненаголошеній) – 392 випадки (59,94% ЛО вибірки), так і в позиції максимального розрізнення голосних (наголошеній) – 262 випадки ВФВ (40,06% ЛО вибірки). Варіювання в післянаголошеній позиції відбувається частіше, ніж у позиції до наголосу (282 випадки проти 110): варіювання в позиції до наголосу нараховує 16,82% ЛО, а варіювання в післянаголошеній позиції – 43,12% ЛО. Поширеність ВФВ в позиції після наголосу пояснюється кількісним переважанням трискладових, двоскладових та чотирискладових запозичень у матеріалі спостереження, а післянаголошена позиція припадає на кінець таких слів, саме ту ділянку, де найбільш послаблена дія інформаційних чинників [8: 110].

У складі фонемних структур лексичних запозичень в аспекті американської вимовної норми зафіксовано незначне переважання варіювання в наголошеній позиції – 55,79% ЛО (212 випадків) порівняно з ненаголошеною – 44,21% ЛО (168 випадків). Окрім цього, варіювання в позиції після наголосу є частішим ніж у позиції до наголосу – 71,43% (120 випадків ВФВ) проти 28,57% (48 випадків ВФВ).

Звертає на себе увагу той факт, що в аспекті обох досліджуваних норм майже у половини фонемних структур лексичних запозичень (55,79% в АВ та 40,06% в БВ) зафіксовано варіювання в наголошеній позиції. Ці дані відрізняються від даних В.Ю.Паращук, яка, досліджуючи проблему ВФВ на матеріалі британської вимовної норми, обґрунтувала варіативність як специфічну рису фонемної структури слова в аспекті цієї норми, де майже кожне п'яте слово має вимовні варіанти, утворені «вільним» фонемним варіюванням у фонемному складі, причому 82% варіювання голосних відбувається в ненаголошеній позиції, а варіювання в наголошеному складі зафіксовано у 28% випадків варіювання голосних переважно в запозичених словах [8: 111]. Наша вибірка охоплює виключно запозичену лексику БВ та АВ, тому майже половина її у процесі свого фонологічного нормування має фонемні варіанти, утворені вільним варіюванням голосних в наголошеній позиції. Звідси робимо висновок, що ВФВ голосних в наголошеній позиції у фонемній структурі англійського слова може засвідчувати його іншомовне походження.

Дослідимо специфіку ВФВ у межах меншої за довжиною значимої одиниці, що входить до структури слова – морфемі. Необхідність морфемного аналізу лексичних запозичень, які виявляють ВФВ, визначається тим, морфема по відношенню до фонемі, за визначенням Ф.М.Березіна, виконує об'єднувальну, інтегративну функцію [цит. за: 8: 113]. Усі лексичні запозичення вибірки підлягали сегментації та ідентифікації морфем. На підставі існування декількох ступенів морфемної членомості слів, і, відповідно ступенів виділення морфем в них, ми використали типи морфемного членування, розроблені Є.С.Кубряковою [7: 227-228]: живе, умовне та дефектне. У процесі ідентифікації та класифікації кореневих та афіксальних морфем ми керувались семантичним та дистрибутивним критеріями. У структурі лексичних запозичень ми виокремлювали такі морфемі для дослідження варіювання фонем в їхніх межах: 1) префікс та препозитивна комбінована форма; 2) корінь; 3) суфікс та постпозитивний афікс, а також розглядали 4) слова з декількох основ та 5) цільнооформлені слова.

У результаті морфемного членування іншомовних слів вибірки на матеріалі британської вимовної норми встановлено, що ВФВ відбувається в усіх морфемних складових слова: префіксі, корені, суфіксі. У корені відбувається 60,63% усіх випадків варіювання, наприклад: *Wunderkind* (нім.) /'wʌnd ə kɪnd 'vʊnd/; у суфіксі – 33,71%, наприклад: *Menshevik* (рос.) /'menʃ ə vɪk -vɪ:k/ у префіксі – 5,66%, наприклад: *gestalt* (нім.) /gə 'stælt- 'dʒest ælt/.

З урахування морфемної структури лексичних запозичень в аспекті американської вимовної норми, вільне фонемне варіювання зафіксовано в корені слова – 65,66% ЛО, наприклад: *sauna* (фін.) /'sɒ:n ə 'sɑ:n-, 'saʊn-/; у суфіксі – 30,51% ЛО, наприклад: *ebourgeoisement* (фр.) /em 'bʊrʒ wɑ:z mɑ:nt -mɛnt/; та у префіксі – 3,83% ЛО вибірки, наприклад: *perestroika* (рос.) /pɛr ə 'strɔɪk ə -ɪ-/.

Дані морфемного аналізу лексичних запозичень з варіюванням фонемного складу в обох досліджуваних нормах виявляють ізоморфізм в тому сенсі, що найбільше випадків варіювання

відбувається в корені, а далі за спаданням частоти в суфіксі та префіксі. Пояснення вимагає високий відсоток випадків варіювання в корені, адже завдяки своїй інформаційній вазі фонемний склад кореня мав би виявляти більшу стійкість та опір варіюванню. Однак той факт, що значна кількість іншомовних слів матеріалу спостереження є частково асимільованими запозиченнями з простою морфемною структурою, що складається з кореня, фонемна структура якого підлягає нормуванню, пояснює переважання варіювання фонем в корені, перш за все, в його вокалічному складі. Значне кількісне перевищення випадків ВФВ в суфіксі порівняно з префіксом пояснюємо тим, що префіксальним морфемам властива більша фонетична та смислова незалежність ніж постфіксам. На відміну від постфіксів, що стикаються з малоінформативним кінцем кореневої морфемі, префікси утворюють стик з її початком, де зосереджений максимум інформації [5: 20]. Відтак, ВФВ більше представлене у складі тих афіксів, які менше інформативно навантажені. Узагальнимо кількісні дані про ВФВ у складі фонемних структур запозичень з урахуванням інших характеристик цих слів, а саме: силабічною, акцентною та морфемною (див. табл. 1).

Таблиця 1

ВФВ у фонемних структурах запозичень з урахуванням інших характеристик лексеми в британській та американській вимовних нормах

№ п/п	Характеристика структури слова	Частота ВФВ у БВ	Частота ВФВ в АВ
1. Силабічна характеристика			
1.1.	трискладові ФСЛЗ	38,24%	39,78%
1.2.	двоскладові ФСЛЗ	32,72%	32,6%
1.3.	чотирискладові ФСЛЗ	16,55%	16,02%
1.4.	п'ятискладові ФСЛЗ	4,96%	4,42%
1.5.	односкладові ФСЛЗ	4,78%	5,52%
1.6.	шестискладові ФСЛЗ	2,57%	1,3%
1.7.	семискладові ФСЛЗ	0,18%	0,28%
2. Акцентна характеристика			
2.1.	ВФВ в ненаголошеній позиції	59,94%	44,21%
2.2.	ВФВ в наголошеній позиції	40,06%	55,79%
3. Морфемна характеристика			
3.1.	ВФВ у корені ФСЛЗ	60,63%	65,66%
3.2.	ВФВ у суфіксі ФСЛЗ	33,71%	30,51%
3.3.	ВФВ у префіксі ФСЛЗ	5,66%	3,83%

За належністю до певного лексико-граматичного класу, переважна кількість іншомовних слів з формальними модифікаціями фонемних структур в обох досліджуваних нормах є іменниками, які виконують функцію номінації (позначення нових предметів, явищ, понять).

Отже, за силабічними та морфемними характеристиками фонемна структура досліджуваних лексичних запозичень в аспекті БВ і АВ підпорядковується законам фонологічної системи англійської мови. Акцентні характеристики у фонемній структурі англійського слова вказують на його іншомовне походження і частковий ступінь фонологічного нормування в досліджуваних вимовних варіантах.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бондарко Л.В. Вербичкая Л.А., Гордина М.В. Основы общей фонетики. – С.Пб.: Изд-во С.Пб. гос. ун-та, 1991. – 152 с.
- Венцкуте Д.П. Свободное варьирование звукового состава в современном южноанглийском (литературном) произношении: Автореф. дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М.Тореза. – М., 1974. – 15 с.
- Володарская Э.Ф. Языковая изменчивость: лингвистические и экстралингвистические аспекты. Инновационные процессы в современном английском языке // Вопросы филологии. – М.: Ин-т иностр. яз., ин-т языкознания РАН. – 2004. – № 2 (17). – С. 35-51.
- Зубкова Л.Г. Системная мотивированность звуковой формы слова // Фонология и просодия слова. – М.: Изд-во Москов. гос. ун-та Дружбы народов им. П.Лумумбы. – 1984. – С. 29-43.
- Зубкова Л.Г. Фонологическая типология слова. – М.: Изд-во Университета дружбы народов, 1990. – 258 с.
- Клейнер Ю.А. Безударный вокализм английского языка: Автореф. дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Ленинградский орден Ленина и ордена Трудового красного знамени гос. университет им. А.А.Жданова. – Л., 1979. – 24 с.
- Кубрякова Е.С. Динамическое представление синхронной системы языка // Гипотеза в современной лингвистике. – М.: Наука, 1980. – 217-261.
- Паращук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка (на материале лексикографических источников): Дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04. – К., 1988. – 217 л.
- Торсуев Г.П. Вопросы акцентологии современного английского языка. – М.-Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 92 с.
- Торсуев Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе (на материале английского языка). – М.: Наука, 1977. – 125 с.
- Трубецкой Н.С. Основы фонологии: Пер. с нем. / Под ред. С.Д.Кацнельсона. – 2-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 352 с.

12. Шахбагова Д.А. Фонетические особенности произносительных вариантов английского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 128 с.
13. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – М.: Наука, 1983. – 216 с.
14. Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D.Jones. – 16th ed. / Edited by P.Roach, J.Hartman and J.Setter. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 606 p.
15. Celce-Murcia M., Brinton D.M., Goodwin G.M. Teaching Pronunciation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 428 p.
16. Cygan J. Aspects of English Syllabic Structure. – Wroclav, 1971. – 145 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Комар – старший викладач кафедри англійської філології та перекладу Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету економіки та права.

Наукові інтереси: проблеми фонетики та фонології англійської мови, теорії мовних контактів.

АКУСТИЧНІ КОРЕЛЯТИ ЕМОЦІЙНОГО СЦЕНАРІЮ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Інна Красовська (Київ, Україна)

Досліджуються акустичні параметри емоційних сценаріїв в англomовному дискурсі. Автор наводить результати експериментально-фонетичного дослідження особливостей інтонаційного оформлення англійських емоційних сценаріїв, що виражають позитивні емоції під кутом зору їхньої ролі у сприйнятті звукової інформації мовцем.

The article highlights the acoustic parameters of the emotional scripts in the English discourse. The author puts forward the results of the phonetic experiment aimed at researching the acoustic cues of the English emotional scripts expressing positive emotions viewed as the basis of the audio information decoding process.

Процес пізнання навколишнього середовища вимагає від людини вирішення комплексних завдань, а саме вивчення та управління складною, динамічною системою, якою є мовлення. При цьому, когнітивні операції аналізу й синтезу акустичних характеристик звукової інформації уможливають сприйняття і декодування мовного повідомлення слухачем [4: 86-92]. Аналізуючи роль аналітичного й синтезуючого мислення в процесах сприйняття, опрацювання та закріплення звукової інформації в свідомості людини, Н. Кук визначає домінування останнього типу [2: 245], який забезпечує набуття мовцем сталих інтонаційних моделей різнополярних емоцій в процесі мовленнєвої комунікації. Разом з тим, як він справедливо зазначає, інтонаційні особливості мовлення сприймаються шляхом синтезу таких важливих акустичних параметрів як частота основного тону, темп вимовлення, а також рівень звукового тиску (інтенсивність).

Крім того, регулярність інтонування емоційно насичених висловлень, його однозначне застосування і сприйняття призводять до створення типових інтонаційних моделей, які деякі вчені (див. напр., [5: 8-93, 3: 100-107, 1: 26-37]) відносять до тих елементів когнітивної системи людини, що забезпечують єдність її реакції на певний акустичний корелят. Отже дослідження тональних, темпоральних та динамічних параметрів мовленнєвого сигналу у площині їхньої взаємодії з когнітивними операціями аналізу й синтезу звукової інформації визначають *актуальність* проведення експериментально-фонетичного дослідження англійського емоційного мовлення з *метою* встановлення основних акустичних параметрів декодування позитивних емоцій.

Аналіз причин і характеру емоційних переживань, а також особливостей їхньої актуалізації в мовленні, уможливив визначення структури сценарію в координатах: подія або стан речей у позалінгвальному світі → їхнє суб'єктивне сприйняття → аналіз, який може бути як спонтанним, так і відстроченим у часі → емоційна реакція, що значною мірою залежить від особливостей психологічного типу мовця → аргументація емоційної реакції, яка може бути цілком факультативною. Отже, структуру емоційного сценарію складає послідовність епізодів, що виражається компактним блоком висловлень, кількісні та якісні ознаки яких можуть варіювати в межах конкретної ситуації, підпорядковуючись основному завданню – вираженню позитивної емоції. При цьому саме акустичні параметри емоційних висловлень виступають провідними на фоні природної взаємодії всіх рівнів мови.

Результати експерименту свідчать, що аналіз і синтез акустичних параметрів мовленнєвого повідомлення у свідомості реципієнта є основою розумової взаємодії комунікантів під час емоційно насиченого спілкування. Аналіз величини тонального максимуму дозволяє визначити, що його реалізація в екстрависокій, високій, середньо-підвищеній та низькій зонах визначає і ступень емоційного збудження мовця, і різновид позитивної емоції. Так, екстрависока та висока зони тонального максимуму сигналізують про піднесений стан мовця у момент спілкування, спрямованість висловлення на слухача, бажання підбадьорити слухача, висловити своє захоплення, радісне здивування з приводу певної події. Реалізація тонального максимуму у низькій зоні відзначено як домінуюче у висловленнях на позначення обожнення, що додає їм ніжного, інтимного звучання. Середні показники величини тонального

максимуму асоціюється зі стриманістю мовця, його небажанням розповісти про свої інтимні переживання. Разом з тим, поступове збільшення величини тонального максимуму у межах емоційного сценарію уможливило декодування динамічного зростанням рівня емоційної напруги мовця, й свідчить про зміщення емоційного піку сценарію у фінальну інтоногрупу. Крім того, високий ступінь радісного здивування, захоплення та радості у межах емоційного сценарію маркується найвищими показниками величини тонального максимуму обох синтагм, актуалізованих у зоні середньо-підвищеного або високого тонального рівня. Така його актуалізація свідчить про комунікативно-функціональну спорідненість цих синтагм, з одного боку, та про їхні певні конотативні модифікації (здивування, захоплення, тріумф тощо), з іншого. Для більшої наочності проаналізуємо емоційний сценарій, у якому локалізація тонального максимуму на певних компонентах інтоногрупи, по-перше, функціонує як перцептивний маркер емоційного стану мовця у момент спілкування, а, по-друге, структурує усі компоненти сценарію в єдине ціле: *-Very \good, \Sally (1)!|| \You 'know, you \ve been \blessed with a →gift (2)!||* [Practical Magic]

Розташування тонального максимуму на першому наголошеному складі висловлення (1) в екстремально високій зоні маркує сильне здивування мовця з приводу несподіваних успіхів близької людини (рис.1).

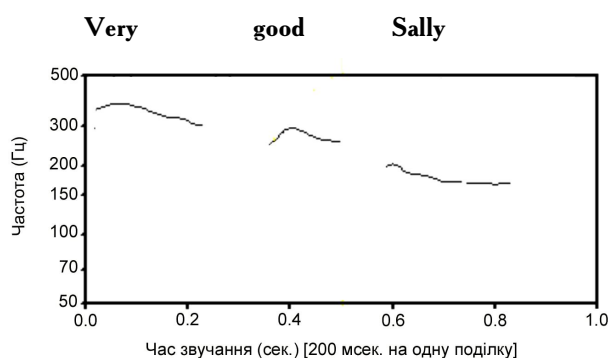

Рис.1. Графічна інтерпретація інтонаційного контуру висловлення
"Very good, Sally!"

Разом з тим, високий рівень початку спадного термінального тону інтенсифікує емоційний пік висловлення (*\good*), який актуалізує захоплення мовця досягненнями друга. Крім того, рівний рух тону у затакті (*\Sally*) у взаємодії з розширеним тональним діапазоном висловлення (1) додає щирості й відвертості захопленню мовця. У свою чергу, висока зона локалізації тонального максимуму першої і другої синтагм висловлення (2) разом із звуженим діапазоном свідчить про надзвичайне сильне емоційне збудження мовця і репрезентує його інтенцію донести своє захоплення до слухача (див. рис.2).

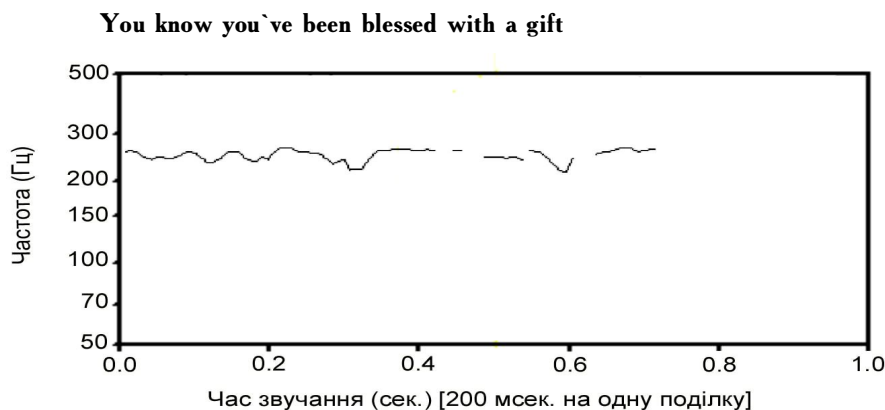

Рис.2. Графічна інтерпретація інтонаційного контуру висловлення
"You know, you've been blessed with a gift!"

Рівний ядерний тон інтенсифікує емоційний пік висловлення (*→gift*) та уможливило декодування радості, що її переживає мовець безпосередньо у момент спілкування.

Зазначимо, що зміщення тонального максимуму на ядерні складоносії слів-інтенсифікаторів (*so, incredibly, unbelievably, very*) у взаємодії з іншими акустичними параметрами свідчить про тісний семантичний зв'язок усіх складових емоційного сценарію, або про збентеженість мовця. Так, розташування тонального максимуму на інтенсифікаторі *so* у наведеному нижче емоційному сценарії уможливило декодування емоційного й комунікативного центру нижче наведеного емоційного сценарію, наприклад: *Oh, Kate, you know, I'm just so happy (1)! | I am just so happy and... (2)!* [French Kiss]

За даними акустичного аналізу, розташування тонального максимуму на слові-інтенсифікаторі у поєднанні з позитивним тональним інтервалом на ділянці “передтакт-такт” (*just so*) асоціюється з емоційним збудженням мовця, його радістю, спричиненою зустріччю з красивою жінкою (рис. 3). При цьому, середньо-підвищений тональний рівень початку разом з поступовим спадним рухом тону в усій шкалі передають щире бажання мовця поділитися своїми переживаннями зі співрозмовником. Крім того, реалізація закінчення спадного термінального тону у середньо-підвищеній тональній зоні (*happy*) і виділяє емоційний пік цього сценарію, і сигналізує про готовність мовця продовжити розповідь про надзвичайну подію у своєму житті. Проте, мовця настільки переповнюють емоції, що він відчуває брак слів продовжити висловлення, про що свідчить висхідний рух тону на сполучнику (*and...*) незакінченої другої інтонаційної групи.

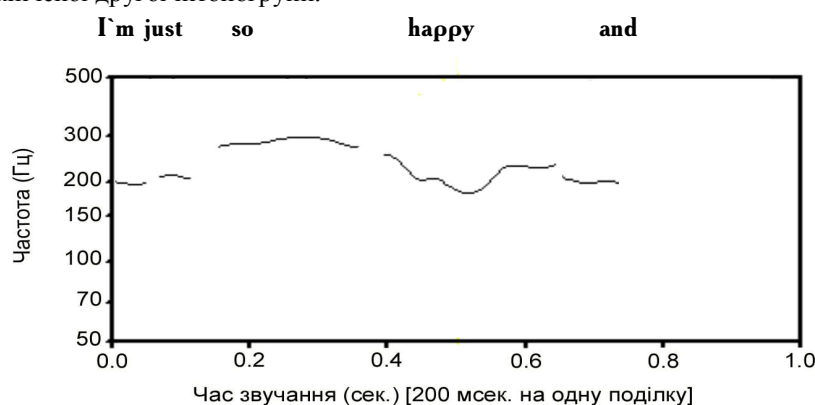

Рис.3. Графічна інтерпретація інтонаційного контуру висловлення “I am just so happy and...?”

Результати акустичного аналізу свідчать про те, що варіативність тонального рівня початку інтонаційної групи можна розглядати як один з найважливіших акустичних параметрів, що структурує всі компоненти емоційного сценарію, маркує динамічну зміну емоційного стану мовця, ускладнення емоційного значення додатковими конотаціями. Наприклад: *It's an incredible airplane (1)! | Hmmm, beautiful (2)! | -I've never seen anything like it (3).* [Sabrina]

У наведеному вище емоційному сценарії (рис. 4) високий тональний рівень початку синтагми (*It's an incredible*) висловлення (1) передає радісне здивування жінки, яка вперше подорожує розкішним приватним літаком.

It's an incredible airplane!

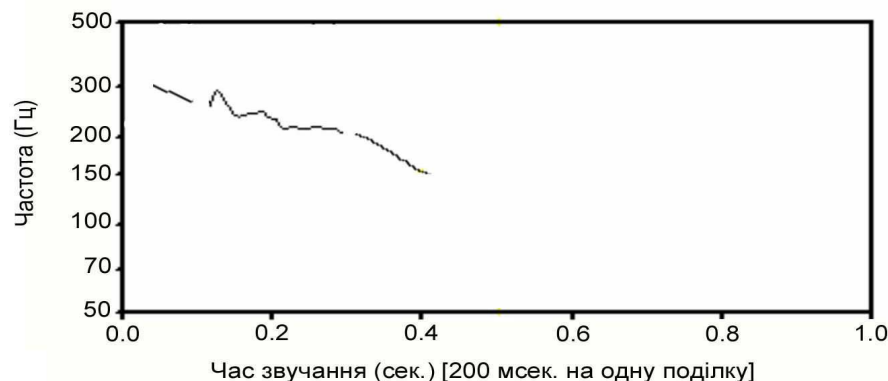

Рис.4. Графічна інтерпретація інтонаційного контуру висловлення “It's an incredible airplane!”

При цьому, нульовий тональний інтервал на стику передтермінальної частини та ядра передає її невіру в реальність цієї події. У свою чергу, заповнена коротка пауза (*H-mmm*) на межі висловлень (1-2) маркує розгубленість мовця. Проте, середньо-підвищений тональний рівень закінчення (рис. 5) термінального тону висловлення (2) резюмує схвальну оцінку жінку (*beautiful*).

H-m, beautiful! I've never seen anything like it

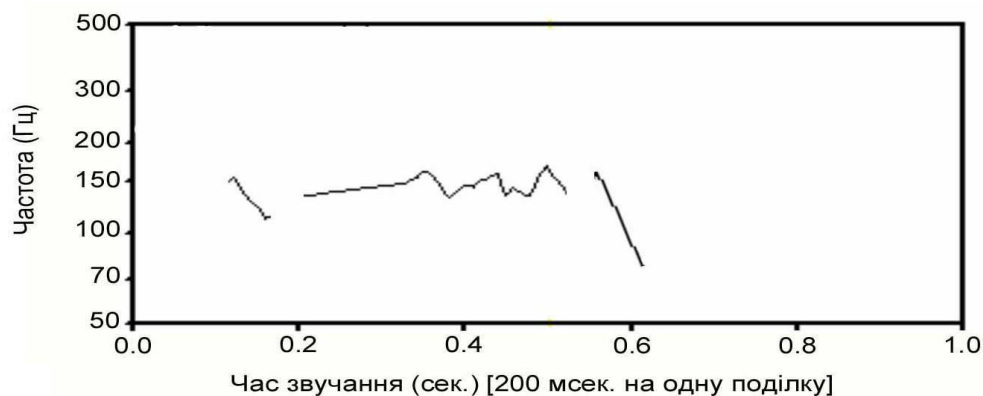

Рис.5. Графічна інтерпретація інтонаційного контуру висловлень
“*H-mmm, beautiful! I've never seen anything like it.*”

У свою чергу, середньо-підвищений тональний рівень початку синтагми (*I've never seen*) висловлення (3) разом із локалізацією спадного ядерного тону у цій зоні (*like it*) допомагають слухачу декодувати і захоплення жінки літаком, і спробу переконати співрозмовника в об'єктивності своєї позитивної оцінки. При цьому, звужений інтервал висловлення, сповільнений темп його реалізації інтенсифікують дружнє й тепле ставлення комунікантів один до одного.

Дані діапазональних ознак досліджуваних висловлень показують, що залежно від різновиду позитивної емоції, актуалізованої мовцем у мовленні частотний діапазон змінюється від вузької до широкої зони. Розширення тонального діапазону корелює зі зростанням емоційного збудження мовця, свідчить про його щире зацікавлення у продовженні спілкування. Розширений тональний діапазон притаманний висловленням на позначення радості, захоплення, що уможливує декодування цих емоцій у процесі комунікації. Встановлено, що розширений тональний діапазон висловлення у взаємодії з іншими акустичними параметрами (тональний рівень початку й завершення синтагми та термінального тону, локалізація тонального максимуму, діапазон інтенсивності синтагми) передає радість мовця з приводу неочікуваної зустрічі із знайомою людиною, наприклад: *I am so glad to see you. I thought I never see you again!* [Blast from the Past]

I am so glad to see you. I thought I never see you again!

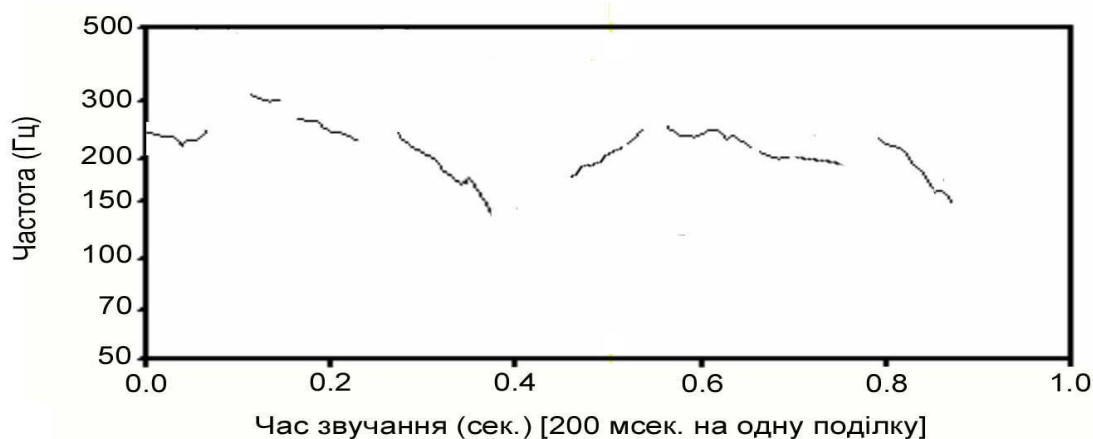

Рис.6. Графічна інтерпретація інтонаційного контуру висловлень “*I am so glad to see you. I thought I never see you again!*”

Графічна інтерпретація мелодійного контуру цього емоційного сценарію (рис.6) свідчить про те, що розширення діапазону на стику передтакту й такту (*I am so*) висловлення (1) у поєднанні з локалізацією тонального максимуму на слові-інтенсифікаторі (*so*) у високій тональній зоні інтенсифікує радість

мовця, який раптом зустрів свою добру знайому. При цьому, спадний термінальний тон (*see you*), початок якого реалізується у високій зоні, підкреслює виняткове значення цієї зустрічі для мовця. У свою чергу, завершення термінального тону у середньо-підвищеній зоні маркує розгубленість мовця у момент спілкування. Звуження тонального діапазону висловлення (2) асоціюється зі зростанням рівня емоційного збудження мовця, який все що не може повірити у таку несподіванку. У свою чергу, середньо-підвищений рівень закінчення спадного термінального тону висловлення (2) сигналізує про радість мовця, його невіру у щасливий збіг обставин.

Зазначимо, що середньозвукова тривалість висловлень-складників емоційного сценарію теж передає інформацію про емоційний стан мовця. Встановлено, що коротка середньозвукова тривалість властива емоційному центру сценарію. У свою чергу, середні показники середньозвукової тривалості типова для висловлень, які складають описові або розповідні блоки емоційних сценаріїв. Важливим для адекватного сприйняття і декодування слухачем емоційної домінанти є той факт, що тривалість розповідного блоку емоційного сценарію різко контрастує з його емоційним центром. Наприклад: *For some reason, I just feel incredibly refreshed (1). I had this dream last night, which I can't remember really (2). You know, when you have a dream that is just delicious and you wake up and you feel all transformed (3)? God, it's beautiful here (4)! Did you know that there are four hundred fifty two official government cheeses in this country (5)? Don't you think that's incredible (6)?* [French Kiss]

Так, середньозвукова тривалість блоку висловлень (1-3), що містять розповідь мовця про свою подорож, складає 8 с. У свою чергу, середньозвукова тривалість емоційного центру цього сценарію, до складу якого входять висловлення (4-6), значно менша й дорівнює 4,5 с. Такі розбіжності середньозвукової тривалості нейтральних та емоційно насичених компонентів сценарію допомагають слухачеві виокремити емоційну домінанту – захоплення мовця. Зареєстровані розширення тонального діапазону у фінальній частині сценарію додають розповіді людини відвертості. Крім того, про динаміку розвитку позитивних емоцій сигналізує збільшення показників інтенсивності в напрямку від початку висловлення (4) до фінальної репліки сценарію. При цьому різке зростання показників інтенсивності на стрижневих елементах емоційного ядра сценарію (*beau-, coun-, incre-*) також підкреслюють зростання емоційної напруги мовця, його захоплення.

Отже, проведений аналіз тональних, темпоральних і динамічних характеристик емоційних сценаріїв дозволив дослідити акустичні кореляції взаємодії “логічної” та “емоційної” сфер когнітивної системи мовця у процесі емоційно насиченої комунікації. Сценарії, які в цілому сприймаються слухачами як більш експресивні й емоційні у традиційному розумінні, відображають домінування емоційної сфери людини в його мовленнєвій поведінці. На просодичному рівні домінування емоційної сфери когнітивної системи людини характеризується мінливістю та різноманітністю мелодійних малюнків. Експеримент показав, що найінформативнішими акустичними параметрами, які допомагають слухачеві адекватно декодувати різновид позитивних емоцій та визначати динаміку їхньої градації, є локалізація та величина тонального максимуму, тональний діапазон, модифікація швидкості зміни частоти основного тону в різних частинах сценарію. Важливим є той факт, що розуміння емоційного та комунікативного центрів сценарію відбувається завдяки контрастному перепаду інтенсивності, збільшення/зменшення середньозвукової тривалості висловлень, що його складають. При цьому акустичні маркери забезпечують декодування градації позитивних емоцій і набувають найяскравішого характеру зі зростанням емоційного напруження, інтегруючи всі види значень – лексичне, граматичне, емоційне, конотативне, ситуативне тощо, і слугує кінцевим засобом активації емоційної сфери когнітивної системи слухача. Це підтверджує доцільність та актуальність більш широкого і глибокого вивчення інтонації у площині лінгвокогнітивних операцій, що забезпечують сприйняття та категоризацію оточуючої дійсності у свідомості людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bolinger D. Intonation and its uses: Melody in grammar and discourse. – Stanford: Stanford University Press. – 1989. – 470 p.
2. Cook N., Frueh H., Mehr A. Hemispheric cooperation in visuospatial rotations: Evidence for a manipulation role for the left hemisphere and a reference role of the right hemisphere // *Brain and Cognition*. – 1994. – No. 25. – P. 240-249.
3. Cook N. *Tone of Voice and Mind: The connection between intonation, emotion, cognition and consciousness*. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. – 291 p.
4. Goldsmith J. *Tone in Mituku: How a Floating Tone Nailed down an Intermediate Level* // *Oxford Studies in Theoretical Linguistics*. – New York: Oxford University Press. – 2001. – P. 80-96.
5. Ladd R. *Intonational Phonology*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 334 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Красовська – викладач кафедри англійської філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: когнітивна інтонологія.

DIE VARIETÄT DER STANDARDSPRACHE IN BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND

Наталя МІЩЕНКО (Сімферополь, Україна)

У статті розглянуто поняття варіативності літературної німецької мови (Standardvarietät), а також висвітлені фактори походження літературної німецької мови як надрегіональної системи комунікації. Особлива увага приділяється регіональному та соціальному розповсюдженню сучасної німецької мови, поняттям ситуація спілкування, соціальна група, престиж, мовна норма та її кодифікація.

The main aim of the following article is to describe the so called new sociolinguistic notion "standard variety of the modern German" in BRD. Besides, the understanding of the notions regional and social language expansion, supregion, social group, prestige, norm and codification of the language are of the major concern.

In zahlreichen Arbeiten hat sich der Begriff der Standardvarietät bereits als problematisch erwiesen und bis heute ist es nicht gelungen, ihn präzise zu bestimmen und in Grenzfällen zweifelsfrei anwenden zu können. Trotzdem kommt dem Begriff eine große theoretische und eine noch weitaus größere praktische Bedeutung zu. Zahlreiche Kodizes versuchen die Standardvarietät zu beschreiben und für den alltäglichen Gebrauch der Sprachgemeinschaft nutzbar zu machen. Kodizes für die Rechtschreibung, die Grammatik, den Wortschatz usw. werden nicht nur in den Schulen und Hochschulen genutzt und benötigt, sondern auch im Privat- und Wirtschaftsleben: Privatbriefe, Geschäftsbriefe, Zeitungsartikel, Verbandsberichte usw. sollen in einem korrekten Hochdeutsch abgefaßt werden.

Bei dem ernsthaften Versuch, diese Frage zu beantworten, stellt sich das Problem, dass für die einzelnen Begriffe keine exakten Bestimmungen vorliegen. Dem in der Bevölkerung verwendeten Begriff des Hochdeutschen ist zunächst der heute in der Wissenschaft verbreitete Begriff der Standardvarietät gegenüberzustellen. Damit kann der Basisdialekt als maximale Abweichung von der Standardvarietät beschrieben werden, wohingegen die Standardvarietät als deutsche Gegenwartssprache oder normalsprachlich beschrieben wird [6].

Aufgrund ihrer offiziellen Stellung ist die Standardvarietät die Varietät des Deutschen, die am besten dokumentiert ist in zahlreichen Wörterbüchern, Grammatiken und Monographien. Trotz ausführlicher und umfangreicher Beschreibungen sprachlicher Formen der Standardvarietät bleibt jedoch der Begriff selber und damit auch der Gegenstand diffus. Einigkeit herrscht über eine bestimmte Menge, den Kern der Sprachzeichen, die der Standardvarietät zuzuordnen sind, umstritten bleiben die Entscheidungskriterien bei Zweifelsfällen. Damit läßt sich die Frage der linguistischen Struktur der Standardvarietät nicht eindeutig und zweifelsfrei beantworten. Ebenso unklar und mit nebelhaften Grenzen, je weiter weg vom klaren Kern der unumstrittenen Fälle es sich bewegt, ist die soziolinguistische Struktur der Standardvarietät.

Die Entstehung und Verbreitung des Neuhochdeutschen ist eng verbunden mit dem Prozeß der Modernisierung, der u.a. als Prozeß der Mobilisierung gekennzeichnet werden kann. Der Begriff der Mobilisierung erfaßt z.B. die Regungslosigkeit und Geschwindigkeit der Zirkulation von Personen und Informationen [5: 343].

Eine wesentliche Rolle bei der Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache spielten neben anderem die ostmitteldeutschen und ostoberdeutschen Kanzleisprachen des 14 und 15 Jahrhunderts und die Bibelübersetzung Luthers [4; 7; 12]. Primäre Faktoren, die in erster Linie die Entscheidung eines Schreibers zugunsten einer bestimmten Variante beeinflusst haben, waren das Geltungsareal und der Geltungsgrad einer Variante. Das Geltungsareal bezieht sich auf die räumliche Verbreitung einer Variante: war eine Form in einem größeren räumlichen Gebiet verbreitet als andere, d.h. war sie überregional, so hat diese den Vorzug bekommen. Als wichtigstes Kriterium für die Auswahl einer Variante ist somit die Überregionalität zu weiten, zu der weitere entscheidungsrelevante Faktoren hinzukommen, unter anderem Prestige.

Der Anteil der Mündlichkeit an der Herausbildung der neuhochdeutschen Schriftsprache bleibt bis heute unklar. Es kam zur Übernahme der geschriebenen Sprache in die Mündlichkeit und damit zur Funktionserweiterung der Schriftsprache zu einer gesprochenen Standardvarietät [4: 984]. Aus Sprachzeugnissen ist bekannt, dass die gesprochene Sprache bis ins 19. Jahrhundert bei allen Sprecherinnen der Sprachgemeinschaft regional verhaftet blieb, wenn auch in unterschiedlich starker Ausprägung [4: 983]. Somit entsteht die spezielle Situation einer Sprachgemeinschaft, deren Leitvarietät als Zielnorm zunächst umgeschrieben existierte, da es im 18. Jahrhundert bereits eine überregionale Schriftsprache gab, aber noch keine überregionale Aussprache. Die Bemühungen um Eindämmung regionaler Aussprachevarianten nahmen 1898 mit dem Erscheinen des Buches von Theodor Siebs Deutsche Bühnenaussprache ein vorläufiges Ende [1: 54; 4: 983; 12: 159]. Auch andere Kodizes (Wörterbücher, Grammatiken u.a.) bemühten sich um die Eindämmung von Varianten und so trug insbesondere die Kodifizierung zur Standardisierung und damit Etablierung des Neuhochdeutschen bei.

So führten sehr verschiedene Faktoren zur Entstehung des Neuhochdeutschen als überregionalem Kommunikationssystem. Es lassen sich jedoch drei wesentliche Wirkungsprinzipien erkennen:

1. Überregionalität
2. Prestige
3. Kodifizierung.

Das Bedürfnis nach einem weitreichenden Kommunikationsmittel kennzeichnet den Beginn der Entstehung des Neuhochdeutschen, der somit auf den Faktor der Überregionalität letztlich zurückzuführen ist. Über einen langen Zeitraum ist dieser Prozeß geprägt durch Aussonderungsentscheidungen von sprachlichen Varianten und damit die Reduzierung der Variantenbreite. Diese Entscheidungen sind sowohl auf die regionale Reichweite wie auch auf das Prestige einzelner Varianten zurückzuführen. Im weiteren Verlauf der Entwicklung begünstigte v.a. die Kodifizierung eine Standardisierung, die für ein Kommunikationssystem moderner Prägung wesentlich ist. Die Relevanz aller drei Wirkungsprinzipien ist auf ihre Bedeutsamkeit im Entwicklungsprozeß des Neuhochdeutschen zurückzuführen, sie sind jedoch bis heute zentrale Faktoren für die Beurteilung und Bewertung des Neuhochdeutschen.

Über seine Entstehungsgeschichte hinaus ist die Charakteristik des Neuhochdeutschen bestimmt von der horizontalen (regionalen) und vertikalen (sozialen) Verbreitung in der Sprachgemeinschaft.

Sprachdifferenzierungen der gesprochenen deutschen Mundarten in Schriftzeugnissen registriert, die die Herausbildung überregionaler gesprochener Varietäten belegen. Die moderne Gesellschaft und die vertikale Verteilung des Neuhochdeutschen bleibt geprägt von unterschiedlichen sozialen Gruppen, die sich in ihrer horizontalen und vertikalen Mobilität sowie ihrer schulischen und beruflichen Ausbildung unterscheiden.

Verstädterung, Industrialisierung und Urbanisierung, drei mit der Modernisierung in Zusammenhang stehende Faktoren, erweiterten die Gesellschafts- und Kommunikationsnetze und brachten zahlreiche neue Sprachhandlungssituationen mit sich.

Das Hochdeutsche ist aufgrund seines Prestige und seiner sozialen und regionalen Reichweite die Sprache der öffentlichen Situationen.

Die regionale und soziale Verbreitung des Neuhochdeutschen in der Sprachgemeinschaft der Bundesrepublik Deutschland ist charakteristisch geprägt durch zahlreiche Merkmale der in Deutschland ablaufenden Sprachwandlungsprozesse. Die Sprachsituation ist insbesondere gekennzeichnet durch die drei wesentlichen Faktoren:

1. Region
2. Gruppenspezifik
3. Situationsspezifik.

Die regionale Verteilung ist gekennzeichnet vom früh einsetzenden Sprachwechsel im niederdeutschen Sprachgebiet, der den weiteren Verlauf der Verbreitung bestimmt. Die gruppenspezifische Prägung des Verhältnisses von Dialekt und Neuhochdeutsch ist bis heute von Bedeutung und wird auch von modernen Entwicklungstendenzen nicht aufgehoben. Die Situationsspezifik des Neuhochdeutschen bleibt relevant, solange Dialekte in vielen Regionen charakteristisch sind für bestimmte Sprachhandlungssituationen.

Die drei wesentlichen Wirkungsprinzipien der Sprachgeschichte und die kennzeichnenden Faktoren der Verbreitung sind in ihrer Bedeutung nicht unabhängig und verstärken sich in ihrer Wirkungsweise gegenseitig. So erwacht beispielsweise das Prestige einzelner Varianten aus ihrer bevorzugten Verwendung durch bestimmte soziale Gruppen, die wiederum in der Kommunikation prestigereiche Varianten wählen. In überregional verbreiteten Schriftstücken werden Varianten mit großem Geltungsareal verwendet, das wiederum auf häufiges Vorkommen in überregional verbreiteten Schriftstücken zurückzuführen ist, daneben aber auch auf das Prestige und die Verbreitung in Personenkreisen mit großem Aktionsradius.

Für eine Untersuchung und Beschreibung der Standardvarietät und ihrer Trägerschaft gilt es, die drei Faktoren der Entstehung des Neuhochdeutschen sowie die drei Faktoren der Verbreitung des Neuhochdeutschen angemessen zu berücksichtigen. Eine Beschreibung sucht die wesentlichen Charakteristika eines Gegenstandes zu erfassen, dessen Relevanz auf historische Vorgänge zurückzuführen ist. So kann z.B. die heutige vertikale und horizontale Verteilung des Neuhochdeutschen in der Sprachgemeinschaft der Bundesrepublik Deutschland nur unter Rekurs auf den Prozeß der Verbreitung interpretiert werden.

Die Schwierigkeit des Begriffs der Standardvarietät liegt in ihrer Vagheit begründet. Es ist davon auszugehen, dass ein Begriff durch seine Intension und seine Extension gegeben ist [11: 53]. Die Intension ist die Menge aller Eigenschaften, die der Begriff seinen Designaten zuschreibt, und durch welche die Designate von anderen Gegenständen abgehoben werden. Die Extension ist die Menge aller Gegenstände, die durch den Begriff bezeichnet werden. Die Ungenauigkeit eines Begriffs kann darauf beruhen, dass der Begriff mehrdeutig ist, d.h. dass er in verschiedenen wissenschaftlichen Disziplinen unterschiedlich bestimmt wird und ihm somit mehr als eine Intension zuzuschreiben ist. Ein Begriff kann auch ungenau sein, weil er inkonsistent gebraucht wird und/oder weil er vage ist [8: 56]. Die Vagheit eines Begriffs kann sowohl intensional als auch extensional bedingt sein. Die extensionale Vagheit eines Begriffs zeigt sich dann, dass nicht bei jedem angetroffenen Gegenstand entschieden werden kann, ob dieser zur Extension gehört oder nicht [11: 76]. Als Ursache der extensionalen Vagheit des Begriffs erweist sich die Vagheit der Eigenschaft, d.h. die Eigenschaft ist graduierbar,

wodurch der Übergang von dem Zustand, in dem die Eigenschaft auftritt, bis zu dem Zustand, in dem die Eigenschaft nicht auftritt, fließend ist [11: 77]. Somit gibt es zwischen diesen beiden Zuständen keine scharfe Grenze. Die intensionale Vagheit eines Begriffs betrifft die Definition und tritt auf, wenn es keine klaren Regeln gibt, wie der Begriff anzuwenden ist [8: 56].

Die Problematik des Begriffs der Standardsprachlichkeit ist sowohl durch intensionale als auch durch extensionale Vagheit begründet. Intensionale Vagheit zeigt sich in den je nach Autorin schwankenden Definitionsmerkmalen (z.B. überregional, hohes Prestige kodifiziert, gruppenspezifisch, ausgebaut [3; 2; 10; 9].), die sowohl quantitativ als auch qualitativ differieren. Die extensionale Vagheit des Begriffs macht sich dadurch bemerkbar, dass nicht bei jedem Gegenstand, d.h. weder bei einzelnen Sprachformen noch bei Sprachsystemen entschieden werden kann, ob diese zur Extension des Begriffs gehören oder nicht [2]. Ammon führt als Beispiel poetische Sprachzeichen wie rosenfingerig an [2: 307], die nur eingeschränkt innerhalb poetischer Texte verwendet werden, deren Standardsprachlichkeit jedoch zweifelsfrei sei. Da jedoch häufig genannte Merkmale wie Verwendung in schriftlicher Sachprosa hier nicht zutreffen, muss auf andere Definitionskriterien zurückgegriffen werden, auf die Ammon im genannten Beispiel nicht weiter eingeht. Die Gleichsetzung von standardsprachlich mit überregional oder kodifiziert usw. führt im einzelnen zu Problemen, wie sie von anderen bereits diskutiert wurden [2]. So fällt es beispielsweise bei dem Merkmal überregional verbreitet schwer, zwischen überregionalen umgangssprachlichen und standardsprachlichen Sprachzeichen zu unterscheiden. Für das Merkmal kodifiziert ist zu berücksichtigen, dass ein Kodex der Standardvarietät nie vollständig sein kann, veraltet und/oder fehlerhaft ist. Damit wird deutlich, dass die Ursache der extensionalen Vagheit in der Vagheit der Eigenschaften liegt.

Für eine empirische Arbeit ist es jedoch notwendig, den Forschungsgegenstand näher zu bestimmen und zumindest deutlich zu machen, was darunter verstanden wird. Deshalb wird im folgenden versucht, den Begriff der Standardsprachlichkeit durch eine Begriffsexplikation genauer zu fassen.

Für die Begriffsexplikation ist es jedoch zuerst notwendig, das Begriffsfeld zu klären. In der Vergangenheit wurden insbesondere die Definitionskriterien Prestige, Norm und Kodifizierung herangezogen, um den Begriff der Standardsprachlichkeit zu definieren [3; 2; 9], oder es wurde Standardsprachlichkeit mit Norm oder Kodifiziertheit gleichgesetzt.

Den weitestgehenden Versuch, die Standardvarietät zu explizieren und damit zu definieren hat Ammon (1995) vorgelegt. Ammon geht in erster Annäherung davon aus, dass die Standardvarietät im Unterschied zu Nonstandardvarietäten „für die ganze Nation bzw. die ganze betreffende Sprachgemeinschaft in einer Nation [...] gilt und dass sie in öffentlichen Situationen die sprachliche Norm bildet“. Die Normen einer Standardvarietät gelten gewöhnlich für eine ganze Nation, weil der Staat die Normen in seinen Institutionen verbindlich macht. Darüberhinaus führt Ammon aus, dass die Standardvarietät in aller Regel kodifiziert ist. Der Kodex enthält laut Ammon die Normen, die damit kodifiziert und in bestimmten staatlichen Institutionen obligatorisch sind.

Somit wird eine Sprache als Standardsprache bezeichnet, wenn mindestens eine der ihr zuzurechnenden Varietäten eine Standardvarietät ist. Untersuchungsgegenstand, d.h. außersprachliches Objekt, und damit Gegenstand der geplanten Befragung und der Explikation, ist eine Varietät der deutschen Sprache: die Standardvarietät der Bundesrepublik Deutschland.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Albrecht, Jörn: „Substandard“ und „Subnorm“. Die nicht-exemplarischen Ausprägungen der „Historischen Sprache“ aus varietätenlinguistischer Sicht In: Holtus, Günter/Radtke, Edgar (Hrsg.): Sprachlicher Substandard. – Tübingen, 1986. – S. 65-88.
2. Ammon, Ulrich: Dialekt, soziale Ungleichheit und Schule. – Weinheim. – 1972.
3. Andersson, Sven-Gunnar: Deutsche Standardsprache – drei oder vier Varianten? In: Muttersprache. Zeitschrift zur Pflege und Erforschung der deutschen Sprache, 1983. – 259-283.
4. Besch, Werner/Reichmann, Oskar/Sonderegger, Stefan (Hrsg.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2 Bände. – Berlin/New York, 1985.
5. Boudon, Raymond/Bourricaud, Francis: Soziologische Stichworte. – Opladen, 1992.
6. Duden: Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Herausgegeben von Günther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Gerhard Äugst u.a. – Mannheim/Wien/Zürich, 1984.
7. Elst, Gaston van der: Aspekte der Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache. – Erlangen, 1987/
8. Essler, Wilhelm K.: Wissenschaftstheorie I. Definition und Reduktion. – Freiburg/München, 1970.
9. Hartmann, Dietrich: Standardsprache und regionale Umgangssprachen als Varietäten des Deutschen. Kriterien zu ihrer Bestimmung aus grammatischer und soziolinguistischer Sicht. In: International Journal of the Sociology of Language, 1990. – 39-58.
10. Mattheier, Klaus J.: Pragmatik und Soziologie der Dialekte. – Heidelberg, 1980.
11. Pawlowski, Tadeusz: Begriffsbildung und Definition. – Berlin/New York, 1980.
12. Polenz, Peter von: Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Band I. – Berlin/New York, 1991.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Міщенко – аспірант кафедри німецької філології ТНУ ім. В.И. Вернадського.
Наукові інтереси: соціолінгвістика та фоностилістика сучасної німецької мови.

МЕТОДИКА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ СЛУХОВОГО АНАЛІЗУ СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ НОСІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Олександр РУДКІВСЬКИЙ (Київ, Україна)

Стаття присвячена проблемі аудитивного аналізу спонтанного мовлення з погляду реалізації приголосних фонем. Розглядаються такі аспекти спонтанного мовлення 9 дикторів як рівень вимови, приналежність до мовного регіону, чіткість артикуляції, порушення голосу, комунікативні особливості, швидкість мовлення та готовність контактувати.

The article is dedicated to the problem of the auditory analyses of spontaneous speech in the view of the consonant phonemes realization. Such aspects of spontaneous speech as pronunciation level, belonging to linguistic region, articulation precision, voice disorders, communicative peculiarities, speech rate and connectivity of 9 announcers are under consideration.

Аналіз системи приголосних фонем сучасної німецької мови передбачає дослідження реалізації їхніх диференційних ознак у спонтанному мовленні (СМ), встановленні можливих артикуляційних та акустичних відмінностей параметрів приголосних у порівнянні з підготовленим мовленням – читанням та декламуванням.

Дослідження функціонування німецьких приголосних фонем у спонтанному мовленні проводилося на матеріалі інтерв'ю коментаторського та оцінювального характеру, оскільки основне комунікативне завдання інтерв'ю полягає у визначенні суспільної думки за допомогою постановки запитань, які спрямовані на характеристики предмета чи події, опис логічних зв'язків, формування оцінки явищам навколишньої дійсності. Істотними рисами інтерв'ю є стислість, емоційність та непрогнозованість. “Природність” розмови виражається у типі акцентуації, інтонаційному оформленні фраз, відносно великій кількості редукованих форм звуків. Використання елементів експресії наближає цей жанр до природної реалізації як сегментного, так і супrasegmentного рівнів мови. Типова риса інтерв'ю як продуктивного виду мовленнєвої діяльності визначається, з одного боку, змістом поставлених запитань, з іншого боку – процесом розв'язання розумової задачі, що залежить від особливостей мислення, компетентності мовця та готовності до спілкування. При цьому умови, які визначають тип висловлювання, формуються протягом побудови фраз, тобто ступінь підготовленості мовця наближається до нуля.

Спонтанність мовлення залежить від рівня компетентності і готовності швидко вибрати необхідну для відповіді інформацію. На відміну від підготовленого мовлення у мовця набагато менше часу для продумування відповіді на поставлене запитання, відсутня можливість письмових нотаток, фіксації слів-реалій та цитат.

Корпус аудіозаписів для наукового опрацювання записувався у два етапи: в університеті ім. Мартіна Лютера Галле-Віттенберг (Німеччина) у фонолабораторії інституту мовленнєвої комунікації та фонетики взято інтерв'ю у 9 студентів IV семестру названого вище інституту. Усі вони мають відтреновані навички професійних дикторів радіо та телебачення, займаються у студентській театральній групі „Sprechbühne“, тобто їхнє мовлення вільне від будь-яких діалектних та регіонально маркованих ознак.

Аудіозаписи доповнені записами підготовленого мовлення семи студентів, опитаних на першому етапі у формі інтерв'ю, щоб забезпечити кращу основу для порівняння у дослідженні варіантів реалізованих приголосних фонем у спонтанному мовленні із реалізацією у читанні біблійного сюжету, його коментуванні, декламуванні уривку з художнього твору та читанні ізольованих фонетичних слів. Мета аналізу записаного матеріалу полягала у перевірці реалізації приголосних у непідготовленому читанні та коментуванні прочитаного, підготовленому читанні окремих висловлювань з інтерв'ю, а також у підготовленому декламуванні уривку із художньої літератури на вибір. Таким чином, загальна тривалість записаного матеріалу становила 125 хв. і матеріал для дослідження нараховував понад 49 тисяч варіантів приголосних фонем, розглянутих у рамках фонетичного слова. Ефективність такого методу вже доведена у працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів [1.8; 3]. Записи розшифровано та затранскрибовано у фонологічній та фонетичній транскрипції, алофон кожної приголосної фонемі позначався окремим номером, вичленені фонетичні слова для полегшення подальшого аудитивного та акустичного аналізу збережено у звуковому файлі із розширенням “wav”. Уривки спонтанного мовлення тривалістю 1 хв. кожного з дикторів аналізувалися із застосуванням деталізованої фонетичної транскрипції та перевірялися чотирма експертами-фонетистами, викладачами університеті ім. Мартіна Лютера Галле-Віттенберг.

Варіанти та модифікація приголосних фонем досліджувалися за допомогою вільного програмного забезпечення Praat 4.5.12 та Audacity 1.3.2. Відповідна якість отриманих сонаграм розглянутих комбінаторно-позиційних алофонів реалізованих приголосних забезпечувалася завдяки використанню студійного обладнання під час запису мовлення носіїв німецької мови.

Слуховий аналіз проводився у два етапи. Оскільки було встановлено, що просодичні фактори, а особливо темп мовлення, рівень напруження та наголос впливають на редукцію звуків [4:30], то спочатку проводилося аудитивне оцінювання спонтанних висловлювань дев'яти дикторів щодо таких параметрів СМ як рівень вимови, приналежність до мовного регіону, чіткість артикуляції, вади мовлення, плавності

мовленнєвого потоку або голосу, комунікативні особливості, швидкість мовлення і готовність контактувати. Робочими гіпотезами стали такі припущення:

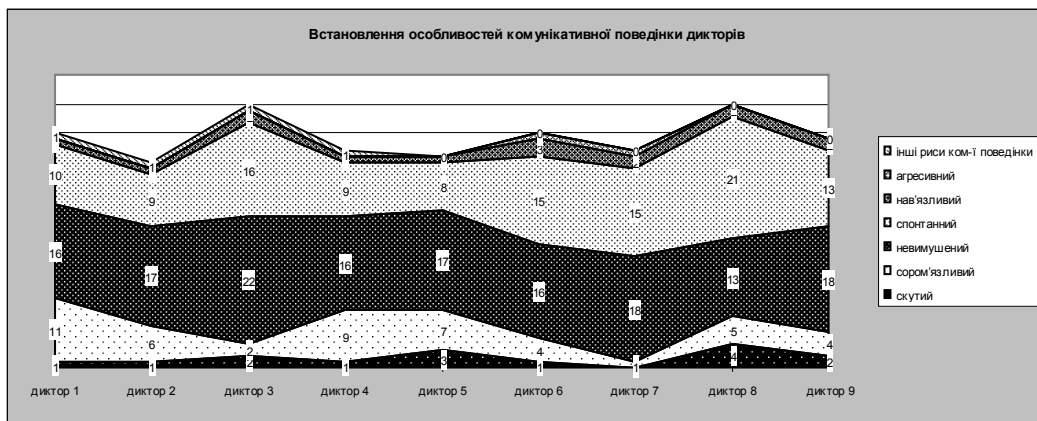
- між швидкістю мовлення та ступенем редукції приголосних існує взаємозв'язок – чим вищий темп мовлення, тим більше редуктованих варіантів фонем з'являється у спонтанному мовленні;
- напружений стан артикуляційного апарату суттєво впливає на ступінь редукції приголосних – із зменшенням напруження зростає кількість модифікованих алофонів у спонтанному мовленні;
- переднаголошені приголосні зазнають меншої модифікації ніж післянаголошені;
- записаний корпус СМ відрізняється на сегментному рівні за важливими параметрами від піднесеного фоностилістичного рівня (gehobene Stilebene) та регіональної розмовної мови (regionale Umgangssprache) [5: 233] і тим самим займає проміжне положення.

Метою аудитивного оцінювання була перевірка записаного аудіоматеріалу для подальшого слухового та акустичного аналізу за такими критеріями:

1. Мовлення дикторів характеризується як стандартна вимова на межі із надрегіональною розмовною вимовою.
2. Артикуляція дикторів є чіткою та без вад.
3. Поведінка дикторів під час розмови невимушена, вони готові контактувати та вільно висловлюються, тобто мовлення є спонтанним.

Щоб отримати компетентні та об'єктивні результати, спочатку залучалися 18 студентів II-III курсів університету ім. М.Лютера Галле-Віттенберг зі спеціальності "Мовленнєва комунікація", які мають відповідний досвід і неодноразово брали участь як інформанти під час різного роду соціофонетичних опитувань іншими дослідниками. Контрольна група для перевірки достовірності отриманих результатів і зменшення можливості виникнення випадкових величин складалася із двох неспеціалістів-аматорів та дев'яти студентів старших курсів зі спеціальності "Історія" цього ж університету. Потрібно підкреслити те, що всі інформанти зголосилися добровільно і охоче виконували поставлені їм завдання.

Після проведення аудитивного оцінювання двома групами студентів весь аудіоматеріал прослуховувався та аналізувався двома експертами-фонетистами, що показано на діаграмі 1 і з чого випливають такі результати:

Діаграма 1. Комунікативні особливості 9 дикторів.

– СМ диктора 1 характеризується із впевненістю у 47 % як стандартна вимова. Мовлення шістьох дикторів характеризується з відчутною перевагою як надрегіональна розмовна вимова (Überregionale Umgangssprache), спонтанне мовлення дикторів 5 і 9, не маючи діалектного забарвлення, відрізняється як регіонально марковане на супрасегментному рівні, тобто, виходячи з відповідних мелодичних моделей, представники федеральних земель Бранденбург та Баден-Вюртемберг були ідентифіковані як вихідці із цих регіонів. Потрібно зазначити, що в даному випадку мова йде не про промови перед громадськістю (öffentliche Reden), а про те, що це невимушене спілкування із низьким рівнем артикуляційного напруження, розмовними варіантами, тобто дикторів не можна прирівняти до дикторів радіо та телебачення. З іншого боку, дані інтерв'ю можна без жодних застережень віднести до спонтанного мовлення, яке характеризується розмовними варіантами, що суттєво не впливають на реалізацію приголосних, наприклад, у мовленні дикторів 2 та 5 фонема /g/ у позиції перед фонемою /r/ зазнає часткової спірантизації. У спонтанних висловлюваннях виникає інтерференція, стандартна вимова містить багато розмовних варіантів, існує легке регіональне забарвлення окремих голосних та моделей мелодики, проте реалізація приголосних не зазнає відчутного впливу, лише інколи диктори опускаються на рівень надрегіональної розмовної вимови;

– можливість встановлення приналежності дикторів до тих мовних регіонів, з яких вони родом і проживали в дитячому віці (Берлін/Бранденбург, Галле, Дрезден, Лейпціг, Тюрінгія, Тюбінген) контрольною групою аудиторів-студентів майже без винятків дорівнювала нулю і переважною

відповіддю в опитувальній анкеті була “ідентифікація неможлива”. Виключення становив диктор 9, який завдяки специфіці супрасегментного рівня та вимові приголосного [k] на місці нормативного [X] у слові <ich> був ідентифікований із 100 %-ою впевненістю як представник регіону Берлін/Бранденбург. Диктор 7 допустив у своєму мовленні монофтонгізацію дифтонга /ao/, що є ознакою регіонально забарвленого варіанту розмовної мови. У спонтанному мовленні майже всіх дикторів спостерігаються такі зміни в реалізації приголосних: [nIX] замість [nIXt], [zIn] замість [zInt], [Yn] замість [Ynt]. Підтверджується гіпотеза про те, що чим більш стандартною та виразною є вимова, тим меншою є можливість ідентифікації мовців за певним регіоном. Потрібно зауважити, що, насамперед, характеристики мелодики, розтягнені голосні видають того чи іншого диктора. Однак можна відчувати, що це навчені диктори із мовленням без діалектного забарвлення;

– артикуляція мовлення дев’яти дикторів є чіткою, у чотирьох з них виразна або задовільна, а в дикторів 2, 3, 6, 9 вона оцінена як більш виразна порівняно з іншими. Аудиторам було запропоновувалося встановити, чи у дикторів спостерігаються такі відчутні вади мовлення, плавності мовленнєвого потоку або порушення голосу як звукозаміна (<tis> замість <tisch>), сигматизм, дисфонія, заїкання. Усі диктори висловлювалися спонтанно та невимушено, при цьому перша ознака виражена сильніше. В діаграмі 1 показано, що студенти були готовими контактувати і це свідчить про високий ступінь природності та невимушеності під час спілкування;

– швидкість мовлення впливає на чіткість артикуляції, але можливість поєднувати швидкий темп із виразною артикуляцією залежить від конкретного мовця, наприклад, в диктора 3 чіткість артикуляції відносно висока, хоча темп мовлення вищий від інших. Темп мовлення диктора 6 теж високий зі слабо вираженими прозодичними моделями, діапазон голосу відносно вузький. Результати аудитивного оцінювання СМ дев’ятьох дикторів подається у таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати аудитивного оцінювання СМ 9 дикторів студентами фаху "Мовленнєва комунікація" та "Історія" (градація в %) ун-ту ім. Мартіна Лютера Галле-Віттенберг.

РІВЕНЬ ВИМОВИ		Ідентифікація за мовним регіоном		Чіткість артикуляції		Вади мовлення, плавності мовленнєвого потоку або голосу	Комунікативні особливості		Швидкість мовлення		Комунікабельність
стандартний	розмовний	неможлива	ідентифіковано	чітка	задовільна	відсутні	невимушено	спонтанно	швидко	помірно	готовий контактувати
53%	42%	55%	0%	77%	6%	63%	40%	25%	17%	71%	50%
21%	75%	33%	0%	29%	45%	32%	48%	25%	42%	46%	32%
3%	72%	33%	0%	39%	57%	45%	48%	35%	67%	25%	36%
17%	71%	55%	11%	59%	37%	82%	43%	24%	28%	64%	40%
6%	44%	0%	44%	51%	38%	66%	47%	22%	11%	66%	48%
10%	72%	11%	22%	10%	53%	63%	40%	37%	55%	29%	35%
0%	51%	0%	22%	29%	41%	58%	48%	40%	28%	64%	56%
6%	75%	33%	0%	60%	23%	75%	28%	46%	14%	64%	41%
3%	20%	0%	100%	19%	58%	60%	46%	33%	20%	68%	46%

До матеріалу дослідження також входять такі види мовлення як читання короткого біблійного сюжету “Вавілонська вежа”, його коментування, а також декламування уривків на вибір із творів художньої літератури. Двоє експертів прийшли після прослуховування всього аудіоматеріалу до одностайної думки щодо таких моментів. Читання короткого біблійного сюжету відповідає згідно зі словником “Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache” (GWdA) рівню вимови під час читання художньої прози та авторських рукописів на радіо.

Коментування знаходиться внаслідок високої швидкості мовлення між рівнем вимови декламування і святкової урочистої доповіді та рівнем (2) згідно з нормою Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache [3: 74].

Другий етап передбачав детальний слуховий аналіз алофонів приголосних фонем чотирма досвідченими викладачами-фонетистами, які виступали у ролі експертів і спрямовувався суто на дослідження реалізації тих приголосних фонем, які найбільшим чином модифікуються у спонтанному мовленні, а саме: /t/, /d/, /t/, /b/, /p/, /g/, /k/, /z/, /s/, /l/, і тому в даному викладі лише згадується. Слухові враження чотирьох експертів слугували для створення бази еталонів фонемних варіантів для подальшого аудитивного аналізу дослідником.

Отже, вивчення звукових модифікацій на матеріалі інтерв'ю є визначальним у встановленні особливостей впливу різноманітних чинників на функціонування приголосних фонем у спонтанному мовленні. Спостереження всіх чинників модифікацій приголосних надасть не лише інформацію про можливі напрямки звукових змін у спонтанному мовленні освічених мовців, але й дозволить передбачити подальші зміни у системі приголосних фонем сучасної німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко Е.С. Територіальна варіативність голосних і приголосних сучасної німецької мови (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2005. – 19 с.
2. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1982. – 600 S.
3. Meinhold G., Stock E. Phonologie der deutschen Gegenwartssprache. - VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1980. – 256 S.
4. Rues B. Lautung im Gespräch: Ergebnisse einer empirischen Untersuchung. - Frankfurt am Main: Hektor, 1993. - 176 S.
5. Rues B. Varietäten und Variation in der deutschen Aussprache. In: Deutsch als Fremdsprache, 2006. – S. 232 – 237.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Рудківський – аспірант III курсу кафедри німецької філології КНЛУ.
Наукові інтереси: теоретична фонетика німецької мови.

ЧАСТОТНІ ОСОБЛИВОСТІ АЛІТЕРУЮЧИХ СИМПЛЕКСІВ ПОЕМИ “БЕОВУЛЬФ”

Юрій ТЕСЛЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуті частотні закономірності реалізації алітераційних принципів давньоанглійського вірша на прикладі епічної поеми “Беовульф” з урахуванням структурних особливостей алітеруєчих одиниць.

The article focuses on the frequency peculiarities of alliterative words in the Old English epic poem Beowulf with the regard to the structural peculiarities of alliterative units.

У межах проведення авторського дисертаційного дослідження сукупність слів, які беруть участь в алітерації в давньоанглійській епічній поемі “Беовульф” було поділено на три категорії: прості слова або симплекси, складні слова або композити й власні назви або ономастикон. Ця стаття має на меті розгляд частотних особливостей алітеруєчих симплексів як етап на шляху до встановлення фоностилістичних характеристик давньоанглійської епічної поеми “Беовульф”.

Характер фоностилістичних засобів “Беовульфа” значною мірою пов’язаний з регламентованою побудовою давньоанглійського алітераційного вірша [2]. Алітераційний комплекс базується на метроритмічній основі, яка вкладається в 5 типів Зіверса (див. табл. 1), а також на найрелевантніших лексемах – власних назвах, композитах, кеннігах і симплексах. Останні в свою чергу перебувають у внутрішньосистемних відношеннях, зокрема: власні назви типу симплексів – *Grendel* “Грендель”; кеннінгів – *Beowulf* “Беовульф” = “вовк бджіл”; композитів – *Hring-Dene* “воїни (вдягнені в кольчугу)-данці”.

Таблиця 1

Тип Зіверса	Приклад	Метричний розмір	Рядок
A	<i>lange hwile</i>	X x X x	Бео 16а
B	<i>on flod es æht</i>	x X x X	Бео 42а
C	<i>Oft Scyld Scefing</i>	x X X x	Бео 4а
D	<i>cniht-wesende</i>	X s x x	Бео 372б
E	<i>blæd wide srang</i>	X x(s) x X	Бео 18б

Найчисленнішу сукупність алітеруєчих слів складають симплекси, тобто прості на відміну від композитів слова, які можуть бути поділені на власні (напр., *Heogot* “Хеорот”) й загальні назви (напр., *heogot* “олень”).

З метою виявлення стилостатистичних характеристик [3] за доцільне вбачається проведення кількісного аналізу алітеруєчих симплексів як найбільшої за обсягом множини слів, що беруть участь у формуванні алітераційного комплексу. Проведення кількісного аналізу орієнтоване на встановлення типології алітеруєчих слів, а саме частотних і семантичних закономірностей вибору алітеруєчих слів. Встановлення частотності вживання простих слів в алітераційних комплексах дозволить у подальшому відстежити й установити фоносемантичні домінанти, які формують фонове враження під час сприйняття давньоанглійського вірша аудиторією. Аналіз загального глосарію алітеруєчих слів дозволяє класифікувати алітеруєчі симплекси поеми “Беовульф” у таких межах:

- високочастотні – від 40 до 21;
- середньочастотні – від 20 до 11;
- низькочастотні – від 10 до 1.

Отримана в результаті шкала частотності вживання алітеруєчих симплексів характеризується розподілом на три групи з відповідними кількісними показниками (див. табл. 2).

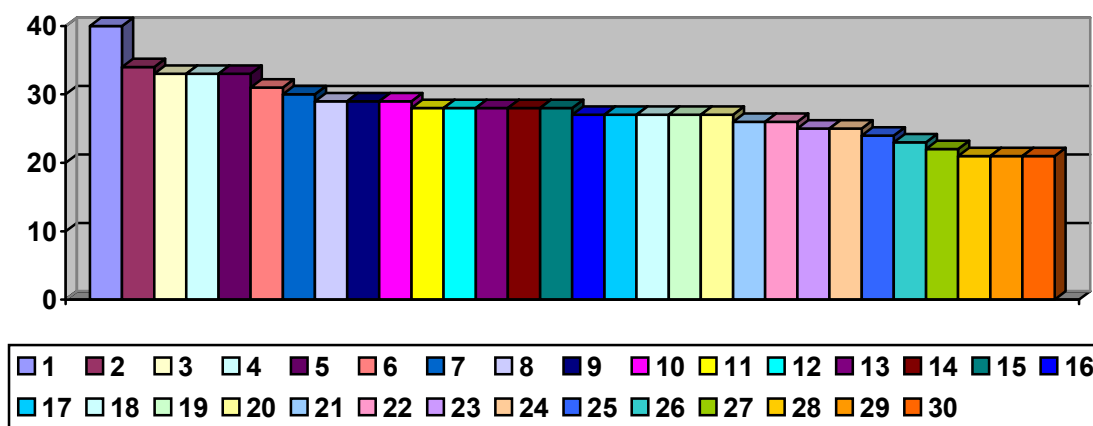
Таблиця 2

Частотні показники алітеруєчих симплексів

Високочастотні алітеруєчі симплекси	Середньочастотні алітеруєчі симплекси	Низькочастотні алітеруєчі симплекси
30 (2,64%)	75 (6,6%)	1032 (90,76%)

Верхню межу високочастотних слів обумовлює найчастотніше слово *mon(n)* “чоловік”, яке входить до складу алітераційного комплексу 40 разів. Відповідно подальший розподіл здійснювався у відповідності до рівномірного формування трьох частотних груп.

Сукупність високочастотних алітеруєчих симплексів складають 30 слів, що становить 2,64% від загальної кількості алітеруєчих симплексів (див. діаграма 1).

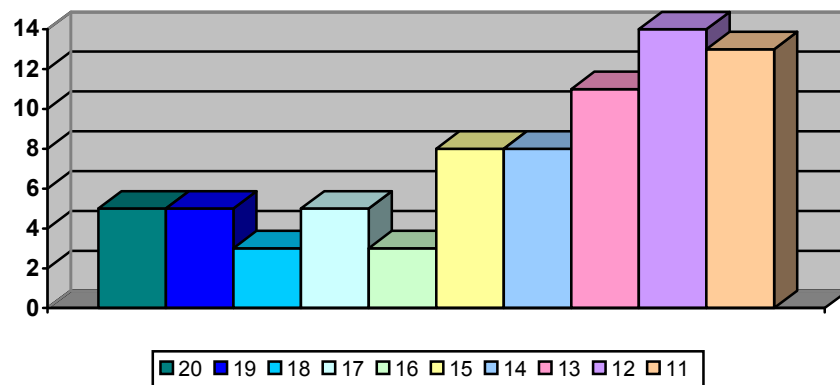
Діаграма 1. Високочастотні алітеруєчі симплекси

1. *mon(n)* – “чоловік”; – (40).
2. *heard* – “міцний, хоробрий”; – (34).
3. *guma* – “чоловік”; – (33).
4. *self* – “власний, свій”; – (33).
5. *sunu* – “син”; – (33).
6. *gōd* – “гарний, добрий”; – (31).
7. *ge)sēcan* – “шукати, намагатися знайти”; – (30).
8. *hæle* – “воїн, герой”; – (29).
9. *lēod* – “людина”; – (29).
10. *mīn* – “мій”; – (29).
11. *hand* – “рука”; – (28).
12. *māg* – “родич”; – (28).
13. *micel* – “великий”; – (28).
14. *sweord* – “меч”; – (28).
15. *word* – “слово”; – (28).
16. *fōlc* – “народ”; – (27).
17. *helm* – “захисник, шолом”; – (27).
18. *māere* – “відомий, славний”; – (27).
19. *secg* – “чоловік”; – (27).
20. *(ā, ge)secgan* – “казати, розповідати”; – (27).
21. *lāð* – “ненависний”; – (26).
22. *māððum* – “скарб”; – (26).
23. *(be, for, ge)healdan* – “тримати”; – (25).
24. *lēof* – “любий”; – (25).
25. *(ge)sēon* – “бачити, відчувати”; – (24).
26. *fēond* – “ворог, диявол”; – (23).
27. *wyrm* – “змія, дракон”; – (22).
28. *feorh* – “життя, жива істота, тіло”; – (21).
29. *gamol* – “старий”; – (21).
30. *god* – “бог”; – (21).

У діаграмі 1 всі 30 високочастотних симплексів розташовані в низхідному порядку зліва направо, де 1 – найчастотніше слово *mon(n)* – “чоловік”, а 30 – найменше за вживаністю в алітераційних комплексах серед високочастотних алітеруєчих симплексів слово *god* – “бог”.

Як видно з вищевказаного списку, до найчастотніших алітеруєчих симплексів відносяться слова на позначення нейтральних стилістично немаркованих понять, таких як *чоловік, людина, народ, родич* тощо. Таке спостереження свідчить про те, що в центрі давньоанглійського епічної поеми знаходиться перш за все людина в своїх родинно-племінних відносинах. Поряд спостерігаються слова з військової сфери вжитку зі значенням *меч, шолом, ворог* тощо, які також мають неабияке за важливістю значення в епосі, оскільки підкреслюють його героїчну спрямованість. Крім того, серед найчастотніших алітеруєчих симплексів присутні такі, що характеризують сили зла, проти яких виступає герой, а саме *ворог, ненависний, дракон* тощо.

До середньочастотних алітеруєчих симплексів відносяться 75 слів (див. діаграма 2), що складає 6,6% від загальної кількості алітеруєчих симплексів, які, на наш погляд, доцільно згрупувати за частотністю вживання.

Діаграма 2. Кількісні показники середньочастотних алітеруєчих симплексів

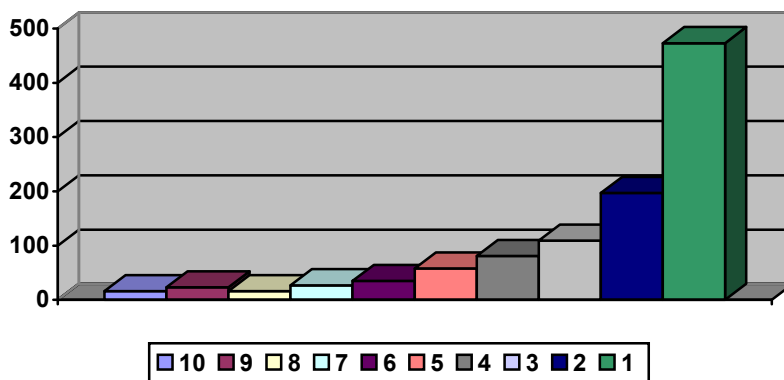
- 20 – *gūð* “війна, битва”; *hord* “прихований скарб”; *þeoden* “лорд”; *wīg* “війна, битва”.
- 19 – *beorg, -h* “берег, пагорб, стрімчак”; *longe* “довго”; *mōd* “серце, дух, розум”; *monig* “багато”; *(ge)sīð* “подорож”; *wiht* “створіння”.
- 18 – *mægen* “могутній”; *þegn* “воїн”; *wæpen* “зброя”.
- 17 – *bēag, -h* “браслет, кільце, намисто”; *bearn* “дитина, син”; *forð* “вперед”; *gold* “золото”; *sinc* “багатство”.
- 16 – *geong* “молодий”; *(for)habban* “мати”; *(ge)wealdan* “владарювати, контролювати”.
- 15 – *byrne* “кольчуга”; *dēað* “смерть”; *fæder* “батько”; *flōd* “повінь, потік”; *hild* “війна, битва”; *wæter* “вода, море”; *weal(l)* “стіна”; *wīde* “широко”.
- 14 – *beorht* “чудовий, яскравий”; *(be, ge, on)fōn* “хапати”; *frēa* “лорд, король; бог”; *(ge)fremman* “діяти далі”; *(ā, ge)gangan* “йти до певного місця”; *land* “земля”; *sæc(c)* “битва”; *wīne* “товариш”.
- 13 – *dōm* “доля, слава”; *feor(ƿ)* “далеко”; *(on)findan* “знаходити”; *fyren* “гріх, злочин, поганий вчинок”; *grīm(m)* “жорстокий”; *hafela* “голова”; *(ge)hātan* “називати; обіцяти”; *sīd* “великий, просторий”; *wēnan* “очікувати”; *wer* “чоловік”; *willa* “бажання”.
- 12 – *fela* “багато”; *(ge)grētan* “наближатися”; *holm* “море”; *līf* “життя”; *long* “довгий”; *mæƿðo* “слава”; *mōdig* “хоробий”; *nīð* “жорстокість”; *sīððan* “після”; *snot(t)or* “мудрий”; *(ge)sund* “здоровий, непошкоджений”; *(ge)weorc* “робота”; *wundor* “чудова річ, диво”; *wyrð* “доля”.
- 11 – *feorran* “здалеку”; *hāt* “гарячий”; *hām* “дім”; *hreðer* “груди, серце”; *(be)lēan* “нагорода”; *(ge)līc* “тіло”; *niht* “ніч”; *reced* “будівля”; *searo* “зброя, військо вміння, битва”; *sele* “зала”; *(be, for, ge, of, on)sittan* “сідати”; *wēa* “нещастя, труднощі”; *worold* “світ”.

Найвищий показник середньочастотної групи алітеруєчих симплексів представлений чотирма словами, два з яких мають значення “війна, битва”. Слід зазначити, що слова з таким значенням відсутні в групі високочастотних алітеруєчих симплексів. Так само відсутнє в групі високочастотних слів, проте представлене в групі середньочастотних і слово зі значенням “лорд”. Цей факт дозволяє стверджувати, що поняття “лорд” є досить вагомим у давньоанглійському епосі, однак поступається за релевантністю поняттю “воїн, герой”. Поняття “(прихований) скарб” представлене в обох групах частотності, що свідчить про значну роль цього поняття при формуванні епіко-поетичного картини давньоанглійського епосу, оскільки “скарб” є фатальним, доленосним явищем не тільки в “Беовульфї”, але й в інших давньогерманських творах (напр., скарб Нібелунгів тощо).

До низькочастотних алітеруєчих симплексів відносяться 1032 слова, що складає 90,76% від загальної кількості алітеруєчих симплексів, які, для початку, доцільно згрупувати за частотністю

вживання (див. діаграма 3). Так, симплекси, що алітерують 10 разів нараховують 16 слів; 9 – 23 слова; 8 – 16 слів; 7 – 27 слів; 6 – 35 слів; 5 – 58 слів; 4 – 81 слово; 3 – 108 слів; 2 – 195 слів; 1 – 473 слова.

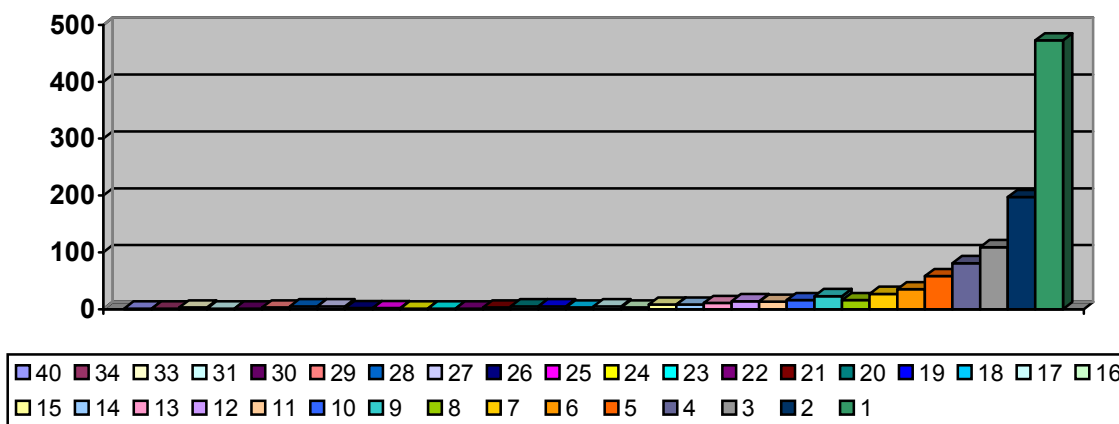
Як видно з діаграми 3, кількісні показники низькочастотних алітеруючих симплексів мають чітку тенденцію до зростання, а отже, можемо спостерігати таку закономірність: *чим нижча частотність алітерування слова, тим більша кількість слів входить до ряду кількісної групи частотних алітеруючих симплексів.*

Діаграма 3. Кількісні показники низькочастотних алітеруючих симплексів

Проаналізувавши алітеруючі симплекси відповідно до кількісних показників у кожній зі шкал частотності, можемо констатувати закономірність, згідно з якою кількісна парадигма алітеруючих симплексів має чітку тенденцію до зростання протилежно до частотності їх алітерування. Іншими словами, формування алітераційного комплексу в поемі “Беовульф” ґрунтується на засадах кількісної компенсації частотності використання алітеруючих симплексів (див. діаграма 4).

Діаграма 4. Кількісні показники алітеруючих симплексів поеми “Беовульф”

Виявлення вищезазначеної закономірності дозволяє дійти висновку, що поетична техніка давньоанглійських поетів базувалася не тільки на засадах широкої синонімії [1], але й на аналізі частотності вживання найбільш релевантних слів давньогерманського побуту при формуванні алітераційних комплексів кожного поетичного рядка впродовж цілого тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Смирницкая О.А. Синонимические системы в “Беовульфе” // Вестн. Моск. Ун-та. – Сер. 9. “Филология”. – 1980. – №5. – С. 44–57.
2. Тесленко Ю.В. Взаємодія метричного ритму й алітерації в давньоанглійській поезії (на прикладі епічної поеми “Беовульф”) // Мова і Культура. (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. 9. – С. 73–80.
3. Enkvist N.E. Linguistic Stylistics. – Mouton: The Hague, Paris, 1973. – 179p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Тесленко – викладач кафедри теорії та практики перекладу КНЛУ.
Наукові інтереси: фонетика англійської мови, історія англійської мови, теорія віршування, поетичний переклад.

МАКСИМУМ ЧАСТОТИ ОСНОВНОГО ТОНУ ЕКСПЛІЦИТНИХ ОЦІННИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Тетяна ТИЩЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості локалізації максимуму частоти основного тону в експліцитних оцінних висловленнях та проаналізовано його роль в актуалізації цих висловлень у англomовному діалогічному дискурсі.

The peculiarities of maximum fundamental frequency localization and its role in realization of explicit evaluative utterances of the modern English dialogical discourse are investigated in this article.

На сучасному етапі розвитку експериментальної фонетики спостерігається зростання інтересу до дослідження акустичних характеристик мовлення за допомогою новітніх комп'ютерних технологій. Електроакустичний аналіз мовленнєвого сигналу уточнює результати аудитивного аналізу, підвищує інформативність та якість експериментально-фонетичного дослідження супрасегментного рівня мовлення.

За результатами досліджень, проведених на супрасегментному рівні, частота основного тону (ЧОТ) – акустичний корелят висоти – є одним із найбільш універсальних супрасегментних параметрів. Майже всі види просодичної й інтонаційної інформації можна передати за допомогою модифікації ЧОТ [1: 71].

Максимальна частота основного тону (ЧОТ макс.), яку інколи називають також піковим значенням (частотним піком) ЧОТ, маркує смислові центри висловлення, сприяє емоційній виразності мовлення. Дослідження емоційного англійського мовлення [4: 147] виявило, що всі максимальні акустичні характеристики (ЧОТ, інтенсивність, тривалість) припадають на структури з емоційно-оцінними лексичними одиницями, оскільки ці структури є, зазвичай, смисловими центрами висловлень. За наявності в них структурного інтенсифікатора, максимальні значення всіх параметрів емоційних фраз переміщуються на нього.

Зміщення тонального максимуму на різні ділянки інтоногрупи-синтагми свідчить про перенесення семантичної ваги на те чи інше слово висловлювання або про тісний семантичний зв'язок суміжних слів у ньому та зростання емоційного збудження мовця [2: 276].

На матеріалі аудіозаписів уривків діалогічних текстів англійських художніх творів В.В.Олинчук виявила, що максимум ЧОТ у фразах раціональної оцінки припадає на перший наголошений склад. Центральна за смыслом фраза уривку тексту, яка несе негативну оцінку особи чи об'єкта, має максимум ЧОТ всієї діалогічної єдності [5: 95].

Оцінка в усномовленневих розповідях асоціюється з просодично маркованим “емфатичним мовленнєвим стилем”, якому характерні підвищення висотно-тонального рівня та гучності [13: 375-408].

Досліджуючи усномовленневі розповіді носіїв стандартного північноамериканського варіанту англійської мови та неносіїв англійської мови з Японії було виявлено, що максимальною ЧОТ є на оцінних компонентах мовлення, відображаючи емоційне ставлення мовця до того, що він розповідає. Схожість у виділенні максимальною ЧОТ оцінних засобів мовлення мовцями обох груп вказує на універсальний характер емоційного оформлення мовлення, такий, що виходить за межі фонологічної системи окремої мови [16: 1203]. Дослідниця виділяє такі оцінні засоби усномовленневої розповіді: 1) зовнішні (підрядні речення оцінного змісту); 2) внутрішні (цитати та синтаксичні, лексичні, фонологічні оцінні засоби в межах підрядних речень) [16: 1188-1189].

У нейтральних фразах місце реалізації частотного максимуму є відносно стабільним – перший наголошений склад. У емоційних фразах частотний максимум спостерігається на головному наголошеному складі [4: 66].

Для висловлень, що виражають підвищений ступінь емоційності, найчастотнішими є висока та екстрависока зони величини тонального максимуму. При цьому середньо-підвищену та середньо-знижену зони реалізації величини тонального максимуму можна розглядати як перехідні від нейтрального до емоційного мовлення [2: 278].

Отже, в полі зору дослідників була максимальна ЧОТ англomовних емоційних висловлень на рівні фраз, понадфразових єдностей, дискурсу та максимальна ЧОТ монологічного та діалогічного оцінного-емоційного дискурсів. Особливості реалізації ЧОТ в експліцитних оцінних висловленнях, висловленнях, в яких пропозиційний зміст та іллокутивний ефект зумовлені оцінним словом, не були окремим об'єктом фонетичних досліджень.

Об'єктом нашого дослідження є 120 експліцитних позитивних та негативних чоловічих та жіночих оцінних висловлень суспільно-побутової тематики англomовного діалогічного дискурсу.

Діалогічний розмовний дискурс багатий на оцінні одиниці, які є одночасно емоційними та раціональними, оскільки засоби раціональної оцінки отримують емоційно-смыслову навантаженість за рахунок контекстних факторів [3: 125].

Предметом дослідження є максимальна частота основного тону англійських експліцитних оцінних висловлень. Дослідження має на меті виявити особливості локалізації максимуму частоти основного

тону в експліцитних оцінних висловленнях та його роль в актуалізації експліцитних оцінних висловлень у англомовному діалогічному дискурсі.

Матеріалом слугували аудіозаписи автентичних сучасних художніх творів, фільмів, навчальних курсів британського варіанту англійської мови.

У таблиці 1 відображено результат сегментації експліцитних оцінних висловлень вибірки.

Таблиця 1.

Сегментна структура експліцитних оцінних висловлень вибірки (%)

Вид висловлення	одна інтоногрупа	дві інтоногрупи	три інтоногрупи	чотири інтоногрупи	п'ять інтоногруп	шість інтоногруп	сім інтоногруп
НЕЖ	30,00	33,33	13,33	3,33	10,00	10,00	0,00
НЕЧ	50,00	36,67	6,67	3,33	0,00	0,00	3,33
ПЕЖ	50,00	23,33	13,33	10,00	0,00	3,33	0,00
ПЕЧ	50,00	16,67	16,67	3,33	6,67	0,00	6,67

У вибірці зі 120 експліцитних оцінних висловлень (по 30 кожного виду) кількісно переважають висловлення з однією та двома інтоногрупами. Підвибірка негативних експліцитних жіночих оцінних висловлень (НЕЖ) оформлена переважно висловленнями, які складаються з однієї чи двох інтоногруп з невеликою кількісною перевагою висловлень з двома інтоногрупами:

– *It was a bad dream, | really bad.*

– *Tell me who was ruling the boat.*

– *I don't know. I don't recognize him. I sort of felt him. If this makes sense he seemed friendly but dangerous* [9].

У підвибірках негативних чоловічих (НЕЧ), позитивних жіночих (ПЕЖ) та позитивних чоловічих (ПЕЧ) експліцитних оцінних висловлень переважають висловлення оформлені однією інтоногрупою:

Marsha: There's – oh, there's – there's a museum which is in what was the Maharajah's palace.

Julia: That's well worth a visit. The museum

Marsha: Yes [6].

Оцінні висловлення з двома інтоногрупами займають у цих підвибірках друге за кількістю інтоногруп місце. Менш чисельними в усіх підвибірках є висловлення, що містять по три інтоногрупи, оскільки вони становлять від 6,67% (НЕЧ) до 16,67% (ПЕЧ):

– *It doesn't exactly sound like a barrel of laughs, | this trip, | does it?* (НЕЖ)

– *No ... it ... actually I shouldn't panic people. The thing is if you take the precautions and you've got all this equipment and you know what you're doing, you're better prepared and therefore ... er ... you can walk all day long feeling confident and ... and you'll enjoy yourself more* [11].

У підвибірці НЕЖ оцінних висловлень по 10% належить висловленням з п'ятьма та шістьма інтоногрупами:

Man: So what happened, then?

Woman: Well, | in the first place | it turns out | that the timetable's | a nightmare [8].

Електроакустичний аналіз експліцитних оцінних висловлень за допомогою комп'ютерної програми SFS/WASP Version 1.4 дозволив виявити в якій інтоногрупі оцінного висловлення й на якій ділянці інтоногрупи спостерігається максимальна ЧОТ.

В таблиці 2 представлені відносні частотні показники локалізації максимуму ЧОТ в інтоногрупах експліцитних оцінних висловлень.

Таблиця 2.

Відносні частотні показники локалізації максимуму ЧОТ в інтоногрупах експліцитних оцінних висловлень (%)

ВИСЛОВЛЕННЯ	Перша інтоногрупа			друга інтоногрупа			третя інтоногрупа			четверта інтоногрупа			п'ята інтоногрупа		
	неоцінна	ключова оцінна	загалом	неоцінна	ключова оцінна	загалом	неоцінна	ключова оцінна	загалом	неоцінна	ключова оцінна	загалом	неоцінна	ключова оцінна	загалом
НЕЖ	6,67	46,67	53,34	3,33	23,33	26,66	6,67	3,33	10,00	3,33	0,00	3,33	3,33	3,33	6,66
НЕЧ	13,33	60,00	73,33	6,67	20,00	26,67	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
ПЕЖ	16,67	53,33	70,00	0,00	20,00	20,00	6,67	0,00	6,67	3,33	0,00	3,33	0,00	0,00	0,00
ПЕЧ	13,33	60,00	73,33	3,33	3,33	6,66	6,67	6,67	13,34	0,00	3,33	3,33	3,33	0,00	3,33

Загалом в експліцитних оцінних висловленнях обох статей максимум ЧОТ припадає на першу інтоногрупу, а саме на ключову оцінну інтоногрупу – інтоногрупу, в якій міститься оцінне слово, що надає оцінного пропозиційного змісту оцінному експліцитному висловленню. У цьому ПЕЧ висловленні максимум ЧОТ реалізується на слові **lifestyle** першої інтоногрупи, яка є ключовою оцінною інтоногрупою цього оцінного висловлення:

– *I mean being a bachelor is one thing...*

– *No, not at all, no. I have such a fantastic lifestyle | I can't imagine anything | that's gonna improve it* [14].

Від 6,67% (НЕЖ) до 16,67% (ПЕЖ) максимуму ЧОТ припадає на неоцінну інтоногрупу. Якщо максимум ЧОТ зустрічається у другій інтоногрупі, то теж в ключовій оцінній інтоногрупі. Наприклад, НЕЖ висловлення з максимумом ЧОТ на слові **luck** другої інтоногрупи, яка є ключовою оцінною цього висловлення:

'Thanks for the tip.' Jane smiled, with more confidence than she felt. 'Oh Maggie, I've just remembered. Someone broke into my car last night and stole my radio cassette player. I'll need an incident report form.'

'Oh no, | that's bad luck.' Maggie was sympathetic. 'There's a lot of car round here. It's been on the increase for the last six months.' [15].

Щодо максимуму ЧОТ у третій, четвертій, п'ятій інтоногрупах оцінних висловлень нашої вибірки, то тут спостерігається тенденція до підвищення висотно-тонального рівня в неоцінних інтоногрупах, як у цьому ПЕЧ висловленні з піком ЧОТ на **they** неоцінній інтоногрупі:

Woman: Ok, well, in picture three she actually looks as if she's quite enjoying herself ... all those people ... er, photographers ...

Man: Yes, | she's obviously having the time of her life | ... it's something she really wants, | all those cameras and all that attention | ... and they | ... the cameramen, | they're probably having a good time too ... [12].

В межах інтоногрупи експліцитних оцінних висловлень максимальна ЧОТ частіше зустрічається на першому наголошеному складі, ніж на ядрі інтоногрупи, причому на неоцінних словах. Таблиця 3 містить відносні частотні показники реалізації максимуму ЧОТ в межах інтоногрупи експліцитних оцінних висловлень.

Таблиця 3.

Відносні частотні показники реалізації максимуму ЧОТ в межах інтоногрупи експліцитних оцінних висловлень (%)

	перед-шкала	1 наголошений склад			2 наголошений склад			3 наголошений склад			ядро		
		неоцінне слово	оцінне слово	загалом	неоцінне слово	оцінне слово	загалом	неоцінне слово	оцінне слово	загалом	неоцінне слово	оцінне слово	загалом
НЕЖ		50,00	10,00	60,00							23,33	16,67	40,00
НЕЧ	3,33	40,00	16,67	56,67							23,33	16,67	40,00
ПЕЖ	6,67	43,33	16,67	60,00							20,00	13,33	33,33
ПЕЧ	3,33	26,67	36,67	63,34		3,33	3,33				20,00	10,00	30,00

Маркованим максимумом ЧОТ є перший наголошений склад неоцінних лексичних одиниць, які підсилюють оцінне висловлення мовця (certainly, perhaps, only, but, and, never, not, don't, oh, look), та займенники, іменники, дієслова, якими, очевидно, мовець виділяє події чи ситуації, створює контраст, корегує свою інформацію:

– *Yes, | that's poor Teresa | pushing the baby | and trying to cope with the twins. The whole burden has fallen on her since her mother died. Teresa!*

– *How long has it been?*

– *Oh, six weeks. They are managing, but only just* [10].

У ПЕЧ висловленнях вибірки ЧОТ макс. переважно зосереджена на першому наголошеному складі оцінних прикметників чи прислівників:

"It's a valuable piece of baseball history," I continued, "and you can see it for yourself at the Odessa Steps bar on Brighton Beach. They've got a whole museum of baseball stuff around the walls. But last Wednesday night, some guy pulled this bat off the wall."

"Hey, that would be terrible." [7].

Отже, тенденція до локалізації максимуму частоти основного тону в першій ключовій оцінній інтоногрупі, на першому наголошеному складі неоцінного слова та рідше на ядрі інтоногрупи, яке переважно є неоцінним, вказує на комбінований емоційно-раціональний характер експліцитних оцінних висловлень сучасного англомовного діалогічного дискурсу, де основне оцінне смислове навантаження

несе дискурсивно-функціональний оцінний лексичний компонент, а максимальна частота основного тону слугує емоційному підсиленню оцінки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Златоустова Л.В., Потапова Р.К., Потапов В.В., Трунин-Донской В.Н. Общая и прикладная фонетика: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 416 с.
2. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення: Монографія. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
3. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 172 с.
4. Нушикия Э.А. Типология интонации эмоциональной речи. – К.: Выща школа, 1986. – 159 с.
5. Олинчук В.В. Функция интонации в реализации эмоционально-оценочного значения текста (на материале английского языка): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. — Одесса, 1993. — 144 с.
6. Axbey S. Soundtracks. – Oxford: Longman Group UK Ltd, 1989. – Cassette.
7. Battersby A. This Time It's Personal. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – Cassette 2.
8. Evans V., Scott S. Listening and Speaking Skills for the Revised Cambridge Proficiency Exam 2. – Newbury, Bershire: Express Publishing, 2002. – Cassette 1.
9. Freeman D. Doctor Who. Death Comes to Time. – London: BBC Worldwide Ltd, 2002. – CD 1.
10. James P.D. Devices and Desires. – London: BBC Worldwide Ltd, 2002. – CD 1.
11. Jones L. New Progress to Proficiency. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – Cassette 1.
12. Newbrook J., Wilson J. New Proficiency Gold. – Harlow: Pearson Education Limited, 2002. - Cassette 2.
13. Selting M. Emphatic speech style – with special focus on the prosodic sygnalling of heightened emotive involvement in conversation // Journal of Pragmatics. – 1994. – No.22. – P. 375-408.
14. Sir Cliff Richard Interview. 2.12.2003. <http://www.mattblank.com/interviews/cliffirichard/index.html>
15. Walker C. Deadly Harvest. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – Cassette 1.
16. Wennerstrom A. Intonation and evaluation in oral narratives // Journal of Pragmatics. – 2001. – No.33. – P. 1183-1206.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Тищенко – аспірантка кафедри германської та фінської філології КНЛУ.

Наукові інтереси: просодична організація сучасного англомовного діалогічного дискурсу.

ТИПОЛОГІЯ ПРОСОДИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

Любов ШНУРОВСЬКА (Київ, Україна)

У процесі англійського мовлення українських білінгвів різні типи просодичної інтерференції можуть виникати внаслідок впливу соціокультурних та лінгво-комунікативних факторів.

Various types of prosodic interference may occur in the English communication of the Ukrainian bilinguals under the influence of the sociocultural and linguo-communicative factors.

Міжкультурна комунікація є міжособистісною соціокультурною взаємодією і специфічною психокогнітивною діяльністю індивідів як представників певних соціокультурних спільнот, що потребує від учасників інтеракції бути не лише двомовними, але й бікультурними. Таким чином, вербальна й невербальна поведінка мовця, як представника культуросфери, залежить від його соціокультурного й комунікативного досвіду, що у своїй сукупності становлять ядро національної специфіки його світобачення [6: 12]. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що саме лише знання структури мови та узуальних мовленнєвих зразків її актуалізації не забезпечить повноцінного мовленнєвого спілкування з носіями мови, що вивчається, оскільки засвоєння мови без урахування культурного компоненту призводить до поведінки, в якій відображені культурні норми того, хто вивчає мову, що вступає у конфлікт з соціокультурними нормами поведінки носіїв мови, що вивчається. Зазначимо також, що у процесі міжкультурної комунікації одна картина світу не повинна витіснити іншу, а, натомість, важливо, щоб відбувалася акумуляція конвергентних та ідентифікація дивергентних ознак взаємодіючих лінгвокультурних систем, що надалі забезпечить їхнє співіснування у мовній свідомості білінгва.

Слід зауважити, що, на відміну від одномовного середовища, двомовному середовищу властиві мовна і культурна неоднорідність учасників спілкування. Така неоднорідність пов'язана з ізоморфізмом й аломорфізмом психокогнітивних механізмів комунікантів, що, у свою чергу, проявляється у варіативності їхніх мовних картин світу і способів добору мовного, зокрема, просодичного, інструментарію для реалізації комунікативної інтенції. Згадані фактори сприяють виникненню *соціокультурної інтерференції*, що діє як актуалізація засобів вторинної мовної системи білінгвом за соціокультурними правилами первинної культуросфери [10 : 541; 2: 243]. З огляду на це, на нашу думку, *просодичну інтерференцію* слід розглядати не лише як складний лінгво-комунікативний феномен та результат дії психокогнітивних механізмів і можливостей індивіда в умовах білінгвізму, але й як індикатор його соціокультурного рівня. Відповідно, соціокультурна обумовленість просодичної інтерференції полягає у впливі психокогнітивних та соціокультурних факторів на просодичне оформлення білінгвом англомовного висловлювання і проявляється у вигляді його *мовленнєвого й соціокультурного акценту*.

Згадаємо також, що лінгвістична природа просодичної інтерференції закладена в особливостях структур та взаємовпливі контактуючих просодичних систем української та англійської мов, а також залежить від

специфіки психокогнітивних процесів, що відбуваються у мовній свідомості українського білінгва під час англійської комунікації. З іншого боку, і це не менш важливо, просодична інтерференція має місце в англійському мовленні українських білінгвів внаслідок недостатньої сформованості у них англійської компетенції, що, у свою чергу, включає мовний, комунікативний і соціокультурний компоненти.

Отже, однією з причин просодичної інтерференції в умовах українсько-англійського білінгвізму, як ми вважаємо, є мовна взаємодія, що відбувається як контакт двох психічних континуумів, відображених у свідомості українського білінгва як первинна і вторинна системи асоціацій, релевантних кожній з контактуючих мов. Відповідно, *перша*, українська, мова, становить первинний досвід українського білінгва, тоді, як *друга*, англійська, мова є мовою, яку український двомовний індивід вчиться контролювати, наближаючи рівень володіння нею до рівня первинної мовної компетенції. У випадку, коли знання другої мови не досягають потрібного рівня, вторинна мова отримує статус іноземної мови і в лінгвістичному та фонетичному вираженні набуває ознак нерідної мови [9: 78] та супроводжується інтерференцією з боку рідної мови. У зв'язку з цим, мова, яка чинить інтерферуючий структурний вплив на іншу мову називається *інтерферуючою (мовою-моделлю)*, а мова, яка зазнає цього впливу є *інтерферованою (мовою-копією)*. Відтак, інтерферуюча мова є *мовою-джерелом* лінгвістичного матеріалу, який переноситься з неї у інтерферовану *мову-одержувача (мову-реципієнта)*.

Зазначимо, що у власне лінгвістичному плані інтерференція односторонньої дії може проявлятися як надмірне уподібнення (гіперкореляція, гіпертрофія мовної правильності) первинному або вторинному еталонам [4: 96; 5: 90]. Якщо інтерференція розглядається як *уподібнення первинному еталону*, для неї властивий безпосередній вплив системи рідної мови на систему іноземної мови. Пояснюється це тим, що вибираючи відповідну просодичну модель англійської мови зі співіснуючих у свідомості двох просодичних систем, український білінгв надає при цьому перевагу попередньому досвіду, сформованому у процесі мовленнєвої діяльності на рідній українській мові. При цьому з первинної мови вибираються лише ті просодичні моделі, які в деякій мірі подібні до відповідних просодичних моделей вторинної мови. Тоді *уподібнення вторинному еталону* є надмірним апелюванням українського двомовного індивіда до просодичної системи іноземної, англійської, мови.

Разом з тим, просодична інтерференція може проявлятися у порушенні змісту й форми одиниць контактуючих мов [5: 91, 93]. Так, на нашу думку, порушення форми просодичних моделей в англійському мовленні українського білінгва відбувається як їхня деформація внаслідок відсутності або недостатньої сформованості англійських навичок двомовного індивіда. Тоді як відхилення від комунікативної норми актуалізації просодичних моделей англійської мови українським білінгвом спричиняє їхню змістову неадекватність та проявляється як комунікативна нерелевантність і порушення межі їхньої допустимої варіативності, а, відтак, як соціокультурна невідповідність комунікативної поведінки двомовного індивіда. Тому, щоб запобігти просодичній інтерференції, просодичні моделі української й англійської мов слід диференціювати не лише за формою, але й за соціокультурною конотацією, специфічною для кожної із взаємодіючих мов.

У цьому зв'язку слід також звернути увагу на той факт, що діапазон варіативності просодичних моделей англійської мови відповідно до комунікативних ситуацій є фактором, що ускладнює процес її вивчення та може спричинити виникнення просодичної інтерференції. Відповідно, у цьому сенсі, просодична інтерференція діє як девіація інваріантно-варіантно актуалізації просодичних моделей англійської мови. Варіативність, у свою чергу, передбачає наявність спектру різновидів комунікативно релевантних реалізацій мовної одиниці [5: 91, 93]. Порушення цієї релевантності, відповідно, знаходить своє вираження у просодичній інтерференції і дає підстави розрізняти її як *комунікативно релевантну*, якщо зміст англійського висловлювання відносно зрозумілий навіть при порушенні норм вживання просодичних моделей, та *комунікативно нерелевантну*, оскільки вона значною мірою ускладнює або унеможливує розуміння англійського висловлювання внаслідок його неправильного просодичного оформлення українським білінгвом.

Зазначимо також, що просодична інтерференція, частота та інтенсивність прояву якої залежать від рівня сформованості мовної і комунікативної компетенції білінгва, у породжуваному або сприйнятому ним англійському мовленні може мати випадковий або постійний характер [8: 142; 2: 73]. *Випадковість виникнення* просодичної інтерференції в англійському висловлюванні українського білінгва пов'язана з підсвідомим і механічним уживанням ненормативних форм англійських просодичних моделей і підлягає самокорекції з боку двомовного індивіда, тоді як *постійна* просодична інтерференція виникає внаслідок недостатньої сформованості англійських умінь та навичок українського білінгва і може проявлятися як нерозрізнення або як надрозрізнення ним просодичних моделей у потоці англійського мовлення.

Таким чином, виділяють такі основні типи фонетичної інтерференції: 1) *недостатня диференціація (інтенсивна інтерференція, мінус-сегментація, симпліфікація)* [7: 73; 1: 45] пов'язана з применшенням числа ознак елементів і структур вторинної мови під впливом більш простих елементів первинної мови; 2) *надмірна диференціація (екстенсивна інтерференція, плюс-сегментація, передиференціація)* [3: 71-72; 7: 73; 1: 45] має місце тоді, коли одиницям і моделям первинної мови приписуються властивості відповідних одиниць і структур вторинної мови; 3) *реінтерпретація/неправильна інтерпретація (пермутаційна інтерференція,*

репласація) [3: 71-72; 1: 46] передбачає перерозподіл ознак, елементів і структур вторинної мови в іншомовному мовленні під впливом первинної мовної системи, 4) *субституція* [3: 71-72; 1: 46], що проявляється як заміна одиниць мови-реципієнта на одиниці мови-джерела або навпаки; 5) *перенесення* (*import*) фонетичних одиниць мови-моделі у систему мови-копії та 6) *міжмовне ототожнення* одиниць контактуючих мов на фонетичному рівні [7: 31-32, 77; 1: 31-32, 74].

Згадані вище типи інтерференції, на нашу думку, є релевантними для актуалізації українським білінгвом просодичних моделей в англійському мовленні. Отже, на просодичному рівні ми розрізняємо *недостатню диференціацію* просодичних моделей англійської мови, що проявляється, тоді, коли ці моделі не диференціюються в українській мові, що спричиняє значну дезорієнтацію слухача-носія мови під час сприйняття ним англійського мовлення українського білінгва. У свою чергу, *надмірна диференціація* просодичних моделей пов'язана з тим, що деякі просодичні моделі української мови-джерела мають подібні відповідники в англійській мові-реципієнті, які насправді є лише варіантами просодичних інваріантів мови-джерела. *Неправильна інтерпретація* просодичних моделей англійської мови, відповідно, здійснюється лише за ознаками, які властиві первинній українській мові. При *субституції* просодичних моделей англійської мови український білінгв, відповідно, замінює їх на просодичні моделі рідної української мови, внаслідок хибних аналогій. Слід також зазначити, що, оскільки процес засвоєння звукової системи іноземної мови являє собою *фонологізацією діафонів*, то, на думку Хаугена Е., міжмовне ототожнення можна диференціювати як а) *дивергентне* діафонічне ототожнення, коли фонема однієї мови відтворюється в іншій мові за допомогою декількох різних звуків, б) *конвергентне* діафонічне ототожнення, якщо декілька фонем мови відтворюються в одному звукові іншої мови і в) *просте* діафонічне ототожнення, коли є однозначне співвідношення фонем контактуючих мов [7: 74]. За аналогією із зазначеним ми розрізняємо такі типи просодичної інтерференції як 1) *дивергентне ототожнення просодичних моделей*, внаслідок якого одна просодична модель первинної української мови ототожнюється з декількома просодичними моделями вторинної англійської мови, 2) *конвергентне ототожнення просодичних моделей*, коли декілька просодичних моделей первинної української мови уподібнюються одній просодичній моделі вторинної англійської мови та 3) *просте ототожнення просодичних моделей*, коли одна просодична модель первинної української мови відповідає одній просодичній моделі вторинної англійської мови.

На основі згаданого можемо зробити висновок, що, як уже зазначалось, лінгвістичним підґрунтям виникнення просодичної інтерференції є закономірності функціонування інтерферуючої й інтерферованої просодичних систем у процесі їхньої актуалізації білінгвом. У зв'язку з цим, просодична інтерференція може проявлятися як недостатня або надмірна диференціація, реінтерпретація, субституція, перенесення та міжмовне дивергентне, конвергентне або просте ототожнення просодичних моделей. Таким чином, основними типами просодичної інтерференції, на нашу думку, можна вважати 1) введення просодичних моделей інтерферуючої системи в інтерферовану просодичну систему або їх модифікація, 2) наділення просодичних одиниць інтерферованої мови функціями одиниць інтерферуючої мови, 3) стимулюючий або затримуючий вплив первинної просодичної системи на вживання одиниць вторинної просодичної системи та 4) заміна або перенесення складних просодичних моделей інтерферованої мови на відповідні простіші моделі інтерферуючої мови. Проте зазначені типи просодичної інтерференції мають не лише лінгво-комунікативну природу, але й виникають внаслідок впливу соціокультурних та психокогнітивних факторів, що значною мірою впливають на процес англійського мовлення та у своїй сукупності діють як мовленнєвий і соціокультурний акцент українського білінгва. Відтак, різностороння сутність просодичної інтерференції змушує говорити про те, що для забезпечення адекватної актуалізації просодичних систем української і англійської мов у свідомості і мовленні українського білінгва слід трансформувати не лише його лінгво-комунікативну базу, але і мовну картину світу як спосіб світосприйняття двомовного індивіда.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Пер. с англ. Языка и комментарий Ю.А. Жлуктенко. Вступ. ст. В.Н. Ярцевой. – К.: Вища школа, 1979. – 263 с.
2. Дешериев Ю.Д. Проблема лингвистической интерференции в современном языкознании // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С. 240-255.
3. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1966. – 135 с.
4. Жлуктенко Ю.О. Лингвистические аспекты двуязычия. – К.: Вища школа. Изд-во при Киевск. гос. ун-те, 1974. – 175 с.
5. Метлюк А.А. Взаимодействие просодических систем в речи билингва. – Мн.: Высшая школа, 1986. – 110 с.
6. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. Изд-во 4-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2006. – 224 с.
7. Хауген Э. Языковые контакты // Новое в лингвистике : Языковые контакты. Вып. VI. – М.: Прогресс, 1972. – С. 61-81.
8. Шумилина Т.Н. Просодическая интерференция при обучении интонации английской речи в условиях русско-украинского двуязычия // Фонетическая интерференция: Межвуз. сб. науч. тр. – Иваново, 1985. – С. 142-150.
9. Laver J. Principles of Phonetics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 707 p.
10. Stewart W.A. A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism // Readings in the Sociology of Language / Ed. By J. Fishman. – Paris: Mouton de Gruyter, 1968. – P. 531-545.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Шнуровська – аспірантка кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: інтонація англійського мовлення.

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОГО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Ганна ЮЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано вплив соціолінгвістичних чинників на просодичне оформлення англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення, зокрема, на підставі проведеного експериментально-фонетичного дослідження розглянуто особливості варіативності просодичної організації офіційно-ділового діалогу залежно від соціального статусу мовців, функціонально-прагматичної спрямованості мовлення та його емоційно-прагматичного потенціалу.

The impact of sociolinguistic factors on the prosodic shaping of English formal business dialogic speech is analyzed in this paper. On the basis of conducted experimental phonetic research the peculiarities of variability of prosodic organization of the formal business dialogue determined by speakers' social status, functional-pragmatic aim of speech and its emotional-pragmatic potential is considered.

Сучасний стан розвитку лінгвістики, який підтверджує необхідність вивчення мовних явищ як цілісної системи та її комунікативної варіативності в соціокультурних ситуаціях спілкування, викликає потребу в нових підходах до опису її одиниць з урахуванням як комунікативно-когнітивного, так і соціолінгвістичного аспектів мовлення. У зв'язку з цим виникає необхідність у дослідженні мовних явищ у конкретних сферах комунікації з урахуванням соціолінгвістичних особливостей мовлення та специфіки позамовних факторів, які зумовлюють варіативне функціонування мовної системи.

Соціолінгвістична спрямованість сучасної лінгвістичної парадигми сприяє тому, що просодичне оформлення мовлення в сфері офіційно-ділового спілкування стало об'єктом численних наукових досліджень. При цьому вивчалися різні аспекти його фонетичної організації: просодичне оформлення діалогічного (С.В.Костюк, М.Д.Путрова) та монологічного (Н.С.Градобик, Ю.А.Дубовський, О.П.Крюкова, С.А.Новицький) офіційно-ділового мовлення; особливості функціонування фонетичних засобів сегментного (Дж.Гамперц, Д.Джоунз, Б.А.Жигальов, У.Лабов, П.Традгілл) й надсегментного (Л.Л.Баранова, А.С.Гімсон, Д.Кристал, А.Д.Швейцер) рівнів. Встановлювалися мелодійні (С.Б.Кереєва, А.Кругтенден) й темпоральні (Т.І.Шевченко) характеристики офіційно-ділового мовлення, а також роль ритму в його організації (С.А.Дубінко). Проте потреби ситуативно зумовленої мовленнєвої комунікації висувають на перший план питання теоретичного обґрунтування та експериментального дослідження специфіки впливу соціолінгвістичних чинників на варіативність просодичної організації офіційно-ділового мовлення. Тому метою цієї статті є обґрунтування соціолінгвістичних особливостей просодичного оформлення англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення на підставі проведеного експериментально-фонетичного дослідження. Матеріалом дослідження слугував експериментальний корпус діалогічних текстових фрагментів із лінгафонних інтерактивних курсів та відеокурсів англійської мови, що належать до офіційно-ділової сфери спілкування. Загальний обсяг експериментально-фонетичного матеріалу дослідження склали 183 діалоги, 1280 експериментальних фрагментів.

За результатами теоретичного аналізу досліджуваної проблеми було встановлено, що для коректного проведення експериментально-фонетичного дослідження соціолінгвістичних особливостей просодичної організації англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення та експліцитної інтерпретації його результатів необхідним і достатнім мінімумом мають бути такі соціально значущі ознаки: соціальний статус мовця відносно статусу слухача (вищий, рівний, нижчий), функціонально-прагматична спрямованість мовлення (досягнення згоди, отримання інформації, спонукання до дії) та його емоційно-прагматичний потенціал (високий, середній, низький). Ці ознаки й було покладено в основу систематизації експериментально досліджуваних діалогів і використано під час лінгвістичної інтерпретації результатів аудитивного й акустичного аналізу.

З метою опису інваріантної просодичної моделі англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення та для встановлення її соціолінгвістично зумовлених варіантних реалізацій з усієї різноманітності просодичних засобів були відібрані такі основні просодичні підсистеми: мелодики, гучності, темпу мовлення (на перцептивному рівні); частоти основного тону, інтенсивності, тривалості (на акустичному рівні). При цьому під просодичною моделлю ми розуміємо такий зафіксований іконографічними засобами опис процесу просодичного оформлення офіційно-ділового мовлення, який відображає закономірності взаємодії просодичних підсистем, їх характеристики та зв'язки, істотні для мети дослідження [6: 11]. Аналіз соціолінгвістичних особливостей просодичного оформлення англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення дозволив встановити, що провідними ознаками інваріанта його інтонаційної моделі є відносні значення чи параметри інтонаційних підсистем з найхарактернішими їхніми виявами на рівні інтонаційних груп фрагментів і структурно-семантичних блоків діалогів.

Аудитивний та акустичний аналіз було спрямовано на встановлення якісних і кількісних характеристик взаємодії просодичних засобів у процесі актуалізації англійського офіційно-ділового діалогу. Варіативність інтонаційної моделі англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення досліджувалася з погляду виявлення особливостей взаємодії просодичних підсистем залежно від соціального статусу мовця відносно статусу слухача, функціонально-прагматичної спрямованості мовлення та його емоційно-прагматичного потенціалу, які визначалися аудитором-інформантом як

провідні чинники, що зумовлюють варіативність інтонаційної організації англійського діалогу в офіційно-діловій сфері спілкування.

Результати аудитивного аналізу дають підстави стверджувати, що офіційно-ділове мовлення характеризується одноманітністю його просодичної організації, оскільки в ньому сконцентровані типові інтонаційні моделі. Це пояснюється відомим фактом, згідно з яким, чим простішою і одноманітнішою є інтонаційна організація тексту, тим простішою є формула його інтонаційної моделі [2: 5]. Отже, найтиповіша інтонаційна модель офіційно-ділового спілкування, зазвичай, охоплює реалізацію спадної ступінчастої шкали з чергуванням спадного, спадно-висхідного та висхідного ядерних тонів:

– *Well, § 'patients 'break 'out in a 'cold , sweat, | they 'say they have 'shivers down their , spine, | they be 'gin to 'breathe , quickly § and the 'heartbeat in , creases. ||*

Важливо відзначити, що в офіційно-діловому мовленні особливої значущості набувають засоби його інформаційної сегментації, що пояснюється, передусім, необхідністю виділення важливих елементів висловлення, економічного й адекватного вираження основного змісту повідомлення та досягнення основної функціонально-прагматичної мети (взаєморозуміння між сторонами). Висловлення, вимовлені з рівномірною виділеністю наголошених складів та неваріативною гучністю, чітким чергуванням наголошених і ненаголошених складів, сприяють рівномірному розподілу їхнього комунікативного навантаження. Серед комунікативно вагомих елементів повідомлення особливої уваги заслуговує просодичне оформлення ключових слів, які є найбільш емоційно й комунікативно навантаженими словами в реченні та вирізняються інтонаційно-смісловою активністю в якості актуалізаторів текстового змісту [1: 6]. Вони, здебільшого, оформлюються за допомогою таких комплексів просодичних параметрів: логічного наголосу, який, зазвичай, виділяє комунікативний центр речення; сповільнення темпу мовлення під час виділення комунікативно вагомої інформації; переривання поступовості спадної шкали; вживання складних ядерних тонів; підвищення тонального рівня або гучності мовлення на виділеному слові:

– *Is there , anything you 're par , ticular ly 'pleased with? ||; 'Can I , say , something , here? ||; → Well, | it 's , difficult to , be pre , cise, | ~ but we 'should be 'ready § by the , thirtieth. ||*

У першому прикладі ключове слово “*particularly*” сприймається як найвагомніше завдяки актуалізації в межах інтонаційної групи висхідної шкали та підвищеній гучності його вимовляння. У другому прикладі виділення комунікативно вагомого слова “*say*” низьким спадним ядерним тоном посилюється за рахунок його низького рівня в порівнянні з першим наголошеним словом “*can*”, вимовленого на екстрависокому тональному рівні. Така контрастна зміна висотнотонального рівня підсилює створене наголосом виділення. У наступному реченні виділенню ключового слова “*should*” сприяє його акцентуація логічним наголосом, а також пролонгація приголосного [ʃ], що передає невпевненість мовця.

Під час здійснення аудитивного аналізу аудитором було також відзначено, що однією з дистинктивних ознак соціолінгвістичної варіативності англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення на перцептивному рівні є темп мовлення, який детермінує характер паузації, членування мовлення на синтагми та його ритмічну організацію. Як відомо, варіативність темпу залежить від ступеня офіційності мовлення [5: 113]: саме темп виступає показником ситуативної зумовленості мовлення та спричинює появу в мовленні соціолінгвістичних варіантів вимови [4: 106]. В офіційно-діловому спілкуванні темп мовлення може виступати засобом інформативного членування повідомлення, що дозволяє слухачеві розмежовувати основну й фонову інформацію: сповільнення темпу спостерігається на важливих інформативно актуальних частинах повідомлення, у той час, як менш важливі частини повідомлення вимовляються прискореним темпом. Таким чином, інтонація підвищує прагма-інформативний потенціал висловлень мовця, що достатньо повно проілюстровано в наведеному нижче прикладі, в якому сповільнення темпу в першій і третій синтагмах акцентує комунікативно вагомі компоненти повідомлення:

– *I was 'brought 'up with a 'very 'strong 'sense of , duty, | and , part of the , sense of , duty § → was § that if 'you were 'getting 'on , better | so you , turned your , self to 'help` others. ||*

В аналізованому фрагменті простежується також типове просодичне оформлення фонові інформації (друга й четверта синтагма), яке актуалізується через функціонування другорядного наголосу на низькому тональному рівні й часткового наголосу, які зумовлюють складну ритмічну структуру висловлення. Під час передачі фонові інформації мовцям властива також тенденція до зниження гучності при вимові менш важливих слів, звуження тонального діапазону, прискорення темпу мовлення, зменшення кількості пауз, а звідси функціонування переважно довших інтонаційних груп.

Слід зазначити, що в офіційно-діловому спілкуванні темпоральна характеристика мовлення є важливим показником рівня компетентності мовців у питанні, що обговорюється: рівень компетентності лінійно пропорційний темпу мовлення. Разом з тим, темп мовлення може слугувати індикатором зниження ступеня його офіційності та підвищення його емоційно-прагматичного потенціалу. Було виявлено, що зі зростанням емоційно-прагматичного потенціалу висловлення спостерігається загальне прискорення темпу вимовляння, яке може набувати різних емоційно-конотативних відтінків, які

передаються взаємодією декількох просодичних параметрів. Наприклад, у наведеному нижче висловленні, яке реалізоване вищим за статусом комунікантом та характеризується середнім емоційно-прагматичним потенціалом, відзначено прискорення темпу вимовляння та стакатоподібний ритм, що кваліфікувалося аудитором як засіб вираження негативних емоцій комуніканта (роздратування):

– *I was going to say that the overall cost per delegate at Hill fields is ten per cent higher than what we paid last year.*

Крім того, реалізація висловлення у звуженому діапазоні та поступове прискорення темпу від першої до фінальної синтагми сприяє нагнітання емоцій та підсиленню напруги, яке інтенсифікується спадною ковзною шкалою в другій і третій синтагмі та пролонгацією голосного /a:/ у ключовому слові “last” [la:a:st], що реалізується завдяки пологості високого спадного термінального тону. При цьому голосний заднього ряду низького піднесення /a:/, який зазвичай справляє негативний фоносемантичний ефект [3: 185], асоціюючись з антипатією, ворожістю, неприязню, інтенсифікує негативний зміст всього висловлення, що також підсилюється придиховим тембром при помірній гучності звучання.

Характеризуючи акцентно-ритмічну структуру офіційно-ділового мовлення, аудиторі відзначили такі її загальні риси: перевага одно- і двоскладових ритмічних груп; значний відсоток наявності ритмічних груп, що функціонують як інтонаційні групи; переважання коротких фраз та реплік, зумовлених, насамперед, складною композиційною структурою офіційно-ділового мовлення і необхідністю його адекватного членування; менша кількість головних наголосів та функціонування другорядних наголосів, звідси типовість використання складних і змішаних ритмічних груп; загальна плавність ритмічного оформлення мовлення. Розглянемо викладене на прикладах:

– *Anne, you know what you said about Hillfields as a possible conference venue?*

– *Yes, I remember.*

– *Well, it doesn't seem so cheap to me. The delegate rate is well over a hundred pounds.*

Як видно з прикладу, у фрагменті простежується висока частотність актуалізації слабонаголошених складів. Перцептивне сприйняття плавності мовлення досягається завдяки поступовому зниженню висоти голосу під час реалізації спадної ступінчастої шкали в першому висловленні та поступовому її підвищенню при реалізації висхідної ступінчастої шкали в останньому. Плавність мелодійного контуру корелює з малою швидкістю зміни руху ядерного тону, яка надає пологості його звучанню. Такий ритмічний малюнок відповідає основній характеристиці офіційно-ділового спілкування, а саме – його нейтральності та неупередженості.

Узагальнення результатів експериментально-фонетичного дослідження дозволило виявити інваріант інтонаційної моделі англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення та диференційні ознаки її варіантних реалізацій. Так, було встановлено, що соціолінгвістичні особливості інтонаційного оформлення англійського діалогу в офіційно-діловій сфері спілкування виявляються в таких просодичних ознаках:

1) характер мелодійного контуру (*Yes, I see what you mean. It's interesting in deed.*);

2) чергування спадних і висхідних кінетичних тонів (*We all appreciate the urgency. I think we've all accepted that we're not going to find the right person within the company.*);

3) рекурентність вузького й нульового тонального інтервалу як засобу семантичної зв'язності суміжних фрагментів (*So, there are four items on the agenda today, and unless you have any objections, I suggest we take them in order.*);

4) збільшення тривалості паузи при підвищенні соціального статусу мовців (*Yes, that's a good point, but it still seems rather expensive. I mean...*);

5) зміна структури і динаміки ритму (*We can't get this project off the ground without someone to lead it, for God's sake.*);

6) варіювання темпу й гучності (*Please, go to reception and tell them to stop making that noise or I'll come and deal with it myself.*);

7) наявність фонемних модифікацій: пролонгація голосних і приголосних (*Yes, I see what you mean, but I'd like to point out the over-rall package they are offering.*);

На основі аудитивного аналізу соціолінгвістичної варіативності англійського діалогу в офіційно-діловій сфері спілкування було встановлено ряд інваріантних інтонаційних ознак, які виконують роль просодичного маркера англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення: рівна передшкала високого, середнього й низького висотнональних рівнів; спадна ступінчата або рівна шкала; спадний термінальний тон високого, середнього й низького різновидів з малою швидкістю зміни його руху; середній та розширений тональний діапазон; високий та середній підвищений висотнональний рівні початку фрагментів та екстранизкий рівень їхнього завершення; позитивний середній та звужений тональний інтервал оформлення стиків фрагментів; помірний темп; середня та коротка тривалість пауз; складна ритмічна структура та помірна гучність.

Акустичний аналіз підтвердив надійність результатів аудитивного аналізу й дозволив визначити такі інваріантні просодичні ознаки англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення: локалізацію максимуму частоти основного тону в першій і ядерній ритмогрупах; високий та середній підвищений рівні тонального максимуму; рівний, висхідний та висхідно-спадний такт; спадну хвилеподібну шкалу; спадну (прямої та опуклої форми) і висхідно-спадну конфігурацію тону в термінальній ритмогрупі; середній та розширений тональний діапазон; домінування середньої зони середньозвукової тривалості фрагментів; середня та коротка тривалість пауз; мала швидкість зміни частоти основного тону; середній та малий рівень інтенсивності середнього діапазону з локалізацією її максимуму на таких функціонально значущих ділянках – ядерному складі та першій ритмогрупі.

Варіативність просодичних ознак, яку було зареєстровано під впливом чинника соціального статусу мовців, виявляється в таких параметрах:

1) реалізації, актуалізовані *мовцями з вищим статусом*, маркуються такими просодичними характеристиками: рівна середня й низька передшкала, висхідний та рівний такт, значна рекурентність висхідної шкали, середній спадний термінальний тон переважно опуклої форми, середній підвищений висотнотональний рівень початку фрагментів, позитивний середній тональний інтервал, підвищена гучність, високий тональний максимум, середня та коротка середньозвукова тривалість фрагментів, збільшена тривалість пауз, наявність найвищої частки максимальної тривалості пауз, звужений діапазон інтенсивності, максимальна частка вузького діапазону інтенсивності;

2) реалізації, актуалізовані *мовцями з рівним статусом*, виявляють такі варіантні просодичні ознаки: рівна висока й середня передшкала, рівний та висхідно-спадний такт, значна рекурентність спадної ковзної шкали, наявність усиченого мелодійного контуру, висхідно-спадна конфігурація тону в шкалі, високий спадний термінальний тон прямої форми, частотність спадно-висхідного тону, високий висотнотональний рівень початку фрагментів, переважно розширений тональний діапазон, максимальна частка широкого діапазону й екстрависокого висотнотонального рівня початку фрагментів, варіативність тональних інтервалів, підвищена гучність, високий тональний максимум, середня та збільшена середньозвукова тривалість фрагментів, середній та великий рівень інтенсивності;

3) реалізації, актуалізовані *мовцями нижчими за статусом*, демонструють варіативність у таких просодичних параметрах: рівна середня й низька передшкала, висхідно-спадний та рівний такт, значна рекурентність спадної ковзної шкали, високий спадний термінальний тон опуклої форми, частотність рівного тону, максимальна рекурентність висхідно-спадної конфігурації тону, переважно середній підвищений висотнотональний рівень початку фрагментів, позитивний звужений тональний інтервал, коротка тривалість пауз, знижена гучність, середній підвищений тональний максимум, найбільша рекурентність збільшеної середньозвукової тривалості, наявність найвищої частки мінімальної тривалості пауз, переважно мінімальна швидкість зміни частоти основного тону, максимальна частка широкого діапазону інтенсивності.

Таким чином, використані в процесі лінгвістичної інтерпретації результати аудитивного й акустичного аналізу показали існування між ними досить щільного кореляційного зв'язку, що дає підстави вважати доцільним їх подальше використання в лінгвістичній теорії та практиці під час теоретичного обґрунтування закономірностей коректного просодичного оформлення англійського офіційно-ділового діалогічного мовлення і розробки відповідних методичних рекомендацій щодо особливостей його соціолінгвістичної варіативності. До перспективних напрямів подальшої наукової розробки проблеми інтонаційної організації англійського діалогу в офіційно-діловій сфері комунікації слід віднести питання вивчення когнітивного аспекту функціонування засобів сегментного й надсегментного рівнів в актуалізації просодичної моделі офіційно-ділового діалогічного мовлення, встановлення гендерних характеристик просодичного оформлення офіційно-ділового мовлення, вивчення інтонаційного моделювання різних за функціонально-прагматичною спрямованістю мовленнєвих актів у сфері офіційно-ділового спілкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дворжецкая М.П. Сегментная и просодическая специфика ключевых слов текста // Взаимодействие сегментного состава и просодии текста: Сб. науч. тр. – К.: КГПІІЯ, 1986. – С. 5–13.
2. Иванова-Лукьянова Г.Н. Интонационная модель звучащего текста // Проблемы супraseгментной фонетики: Сб. науч. тр. – М.: МГПІІЯ им. М.Тореза, 1985. – С. 3–9.
3. Калита А.А. Просодичне вираження смислу англійських висловлень із середнім емоційно-прагматичним потенціалом // Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту. Серія: Філологія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – Т.7, №1. – С. 182–191.
4. Кантер Л.А. Системный анализ речевой интонации. – М.: Высшая школа, 1988. – 128 с.
5. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения. – М.: Высшая школа, 1983. – 142 с.
6. Янчева Т.В. Просодія висловлювань-захоплень в англійському мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський держ. лінгв. ун-т. – К., 1997. – 21 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Ющенко – викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. В.Винниченка
Наукові інтереси: проблеми інтонаційної організації мовлення

2.3. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАЄМОДІЯ ТА КОНТАКТУВАННЯ МОВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ В США І ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Юрій ЗАЦНИЙ (Запоріжжя, Україна)

Існуюча соціально-економічна нерівність між жінками і чоловіками, новий етап боротьби жінок за свої права і відбиття цього в інноваційних процесах і змінах у словниковому складі сучасної англійської мови досліджується в даній статті.

The economic and social gender gap, new feminism and its reflection in the vocabulary of Modern English are analyzed in article.

Хоча ще наприкінці ХХ сторіччя писали про те, що настала епоха “пост-фемінізму” (*post-feminism*), що жінки користуються рівними правами з чоловіками, однак рух жінок продовжується і в новому сторіччі, оскільки дослідження свідчать, що фактично “епоха рівності” ще не наступила. Досить сказати, наприклад, що в США середній річний прибуток для чоловіків у 2002 році складав 35842 долара, а для жінок – 22887 доларів [4: 163].

Вважається, що в сучасних умовах відроджується “модифікований ретро-чоловічий шовінізм” – *retro-sexism*: *David's piece lamenting the rise of retro-sexism in popular culture fails to note a critical distinction between old-fashioned male chauvinism and the new sexual ethos Brooks criticizes.* (The Atlantic Monthly, July-Aug. 2003). “Епідемія” судових позовів жінок із приводу сексуальної дискримінації, “сексуальних переслідувань” із боку чоловіків-начальників (*sexual harassment*), що почалася в США наприкінці минулого сторіччя, у новому сторіччі перекинулася в Європу [11: 64].

Останнім часом виникає поняття “культурний фемінізм” (*cultural feminism*). Прихильники “культурного фемінізму” закликають жінок боротися за перегляд самих принципів, на яких базується поняття “стать”. Наголошується, що різниця між поняттями “стать” (*sex*) і “гендер” (*gender*) полягає в тому, що поняття “стать” є поняттям біологічним, об'єктивним, у той час як “гендер” – поняття культурне, суб'єктивне, що варіює в залежності від культурного оточення, характеризує особистий, юридичний і соціальний статус людини. На думку активістів феміністського руху, навіть наука є частиною тієї структури, що увічнила нерівність чоловіків і жінок: протягом багатьох сторіч жінки були “осторонь науки” [3: 137].

Необхідно констатувати, що римська католицька церква дотепер досить різко виступає проти ідеології фемінізму. У своєму зверненні до ієрархів цієї церкви понтифік закликав їх розвінчувати ідеї феміністок про рівність чоловіків і жінок. Подібні ствердження, вважає Папа римський, несумісні з головним призначенням жінок, яким є материнство [5: 4].

Сучасний етап боротьби жінок за рівноправність називають також “третьою хвилею фемінізму” (*third-wave feminism*), для якої характерно прагнення жінок до гармонічного сполучення кар'єри, сімейного і громадського життя, діловитості і жіночності: *This is what third-wave feminism is all about. Be a career woman, be a stay-at-home mom, be Miss America.* (Austin American-Statesman, July 20, 2003). Широке використання учасниками феміністського руху сучасної техніки послужило підставою для використання поняття “кіберфеміністка” (*cyberfeminist*): *Sadie Plant happens to be a cyberfeminist with a hip cultural studies background.* (The New York Times Magazine, June 15, 2003).

Активна роль жінок у політичних кампаніях змусила багатьох політичних діячів переглянути свої платформи, створити враження, що вони значною мірою спрямовані на вирішення проблем жінок (*fem-centric*). Політики почали враховувати, що орієнтація жінок, їх поведінка на виборах не збігається з орієнтацією і поведінкою чоловіків, навіть коли це стосується подружніх пар. Саме тому виникло словосполучення *gender gap*, яке позначає “розрив” у поведінці чоловіків і жінок як виборців. Створюється і неологізм *gender wars* для позначення “війни” поглядів між чоловіками і жінками на політичній арені: *The gender wars have invaded the voting booth. Men are falling behind women in their inclination to vote. And the disparity - some 3 percentage points in 2000 - seems to be widening.* (The Christian Science Monitor, Febr. 28, 2002).

Словосполучення *gender gap* вживається й у значенні “розрив між кількістю жінок і кількістю чоловіків” (практично у всіх країнах світу кількість жінок значно перевищує кількість чоловіків). Саме з таким уживанням пов'язано і функціонування неологізму *Bridget Jones syndrome* “синдром самотньої жінки, яка не може знайти собі партнера” (*Bridget Jones* - ім'я героїні популярного американського фільму): *Why Bridget Jones can't find the right man? Census data show the first evidence of "Bridget Jones syndrome" as women now outnumber men in all age groups.* (The Times, May 10, 2003).

Словосполучення *gender gap* функціонує і для відбиття поняття “розрив у кількості жінок і чоловіків у конкретних сферах” [7: 1]. Існуючий і дотепер розрив в оплаті праці між чоловіками і жінками позначається словосполученням *gender pay gap*: *There was a narrowing in the gender pay gap last year thanks to the number of women breaking through the glass ceiling into higher paid jobs and the chastening effect on employers of high-profile discrimination cases.* (The Guardian, Nov. 11, 2005).

Природно, що в умовах активного жіночого руху спостерігається висока словотворча і фразотворча активність лексеми – *gender*. Крім уже відзначених утворень, можна навести приклади словосполучень *gender shift*, *gender reversal*: *The female lock on power at Lawrence is emblematic of a stunning gender reversal in American education. From kindergarten to graduate school, boys are fast becoming the second sex. The gender takeover at some schools is nearly complete.* (Business Week, May 26, 2003). *Higher education's gender shift has social, fiscal ramifications.* (Austin American-Statesman, Aug. 28, 2003).

Не тільки в американському, але й у британському варіанті набуло поширення словосполучення *glass ceiling*, взяте з назви книги американських авторів М. Девідсона і К. Купера “*Shattering the Glass Ceiling*”. Це словосполучення позначає невидимі бар'єри, що перешкоджають жінкам займати вищі посади в керівництві. Дослідження свідчать, наприклад, що кількість жінок, які займають керівні посади в ділових підприємствах Великобританії, постійно знижується, а в половині із сотні головних британських компаній зовсім немає жінок на керівній роботі [10: 5].

У новому сторіччі словосполучення *glass ceiling* набуває і більш загального значення “бар'єри, що стоять на шляху представників певних етнічних і соціальних груп у кар'єрі”: *Our team of eight contacted the 100 largest corporations in Europe, asking how many minority employees had risen to their top ranks. Our assignment was to locate the glass ceiling, to see just how high minorities have ascended in the corporate world.* (Newsweek, Febr. 18, 2002). Виникає і похідне словосполучення *to hit the glass ceiling* “зіткнутися із дискримінацією”: *Most women have no qualms talking about deep emotional issues, the trials and tribulations of motherhood or hitting the glass ceiling in the workplace.* (Austin American-Statesman, Aug. 19, 2003).

За аналогією до словосполучення *glass ceiling* виникли інновації *glass floor*, *glass wall*. Перше – *glass floor* – підкреслює, що дотепер існують бар'єри, які перешкоджають жінкам почати свою ділову кар'єру після закінчення коледжу або університету; друге – *glass wall* – позначає перешкоди, що не дають жінкам можливості розширювати свій діловий досвід. Було створено і словосполучення *grass ceiling* “соціально-культурні дискримінаційні бар'єри, що перешкоджають жінкам займатися грою в гольф як способом підтримки бізнесових контактів і досягнення успіхів у діловій кар'єрі.

Словосполучення *glass ceiling* послужило також основою для неологізмів *silicon ceiling* “бар'єри, що перешкоджають кар'єрі (жінок або представників національних меншин) в галузях, пов'язаних із самою сучасною технікою”, *silver ceiling* “бар'єри, що перешкоджають кар'єрі людей похилого віку” (слово *silver* – метонімічна номінація- характеристика літньої людини): *Hitting a Silicon Ceiling. The high-tech industry is supposed to be the ultimate meritocracy, where the only thing that matters is brains and drive. Yet for many minorities the glass ceiling is made of silico.* (nynewsday.com, Nov. 3, 2000). *In an (admittedly self-serving) survey conducted last year by the American Academy of Facial Plastic and Reconstructive Surgery (aafprs), one in four employees expressed concern that their boss viewed them as less capable than younger employees. Boomers in particular are finding it painful as they crash into "the silver ceiling."* (The New Republic, March 25, 2002).

В умовах активної боротьби жінок за рівні права і дії параметра політичної коректності володарі та керівники ділових підприємств інколи змушені приймати жінок на високі, відповідальні, проте “ризиковані” посади, доручати їм виконання важливих (але безперспективних) проєктів. Такі посади, проєкти здобули назву *glass cliff*: *The barriers to women's progress in leadership and management are well-known – from the glass ceiling, glass cliff to the “Mommy track”.* (Personnel Today, Aug. 8, 2006).

З бар'єрами, створеними на шляху жінок до ділової кар'єри, співвідноситься і нове словосполучення *breakthrough generation* “перші жінки, які подолали бар'єри і проникли в чоловічі сфери: *Yet most of those in what Ms. Hewlett calls the “breakthrough generation” – the first women to overcome barriers in male-dominated fields – did not intend to be childless. In interviews with Hewlett, they tell sad stories about how children were crowded out of their lives by “high-maintenance careers and needy partners.* (The Christian Science Monitor, Apr. 10, 2002).

Прагнення жінок досягти успіхів у традиційно чоловічих сферах веде і до суперництва між собою, що відбивається, зокрема, новим словом *one-upwomanship* “прагнення жінки довести свою перевагу над іншими жінками” (неологізм, створено шляхом використання гри слів з урахуванням існуючого слова-зразка *one-upmanship*): *Russia had already had a female cosmonaut, Valentina Tereshkova, in orbit in 1963 and, in a further show of one-up-womanship, had a second, Svetlana Savitskaya, seven months before Ride.* (The Australian, Jan. 24, 2002).

Про успіхи жінок свідчить той факт, що сьогодні в кожній третій американській родині дружина заробляє значно більше чоловіка. Такі жінки почали позначатися неологізмом *alpha earner*: *They call them the new alpha earners. They are women, they bring home America's bacon and they are set to take over.*

(The Observer, May 18, 2003). У Великобританії на даний час кількість мільйонерів-жінок перевищує кількість мільйонерів-чоловіків, хоча жінки складають незначний відсоток серед керівників і вищих адміністраторів ділових компаній [9: 7].

Досить поширеним явищем серед американських жінок стає заняття такою “чоловічою” домашньою роботою, як ремонт дому, його оснащення і навіть будівництво. Для позначення жінок, що займаються такою роботою, було створено слово *do-it-herselfer* (порівн. *do-it-yourselfer*): *Williams is one of a growing number of dedicated do-it-herselfers. Women now tackle repair and remodeling projects in half of American households, according to information from RotoZip, a Wisconsin-based manufacturer.* (The Washington Post, Sept. 20, 2001).

Створюється і цілий ряд нових одиниць, пов'язаних з ідеалом “постфеміністської жінки” (*PFW*). Основою кількох із них є, як не дивно, “антифеміністичне” слово *mom* як символ колишнього погляду на роль жінок (особливо у словосполученні *mommy track*). Так, неологізм *supermom* уводить поняття жінки, поєднуючої риси дружини, матері, активного працівника і суспільного діяча [2: 13], а слово *ubermomming*, у складі якого ми бачимо “англізований” німецький префікс *-uber*, позначає здатність жінки поєднувати “сімейні функції” з кар'єрою: *This ubermomming represented a level of selflessness that would have been considered downright neurotic in France.* (The Washington Post, June 3, 2001).

Новотвори відбивають не тільки здатність жінок виконувати “чисто чоловічу” роботу, але і виконувати її не гірше, а навіть краще чоловіків. Символом такої жінки стала “солдат Джейн” (*GI Jane* - назва американського фільму, героїня якого успішно служить в армії і “обходить” чоловіків): *She sometimes compares herself to GI Jane.* (D.Lipsky. *Absolutely American. Four Years at West Point.* - Boston, New York, 2003. P.33.). *The expanding role of GI Jane. Women now make up about 15 percent of the US armed forces, and the many mothers here mourn missed birthdays and bedtime stories.* (The Christian Science Monitor, Apr. 3, 2003).

У зв'язку з актуальністю боротьби з тероризмом у США почали виділяти категорію соціально активних заміжних жінок, які вважають, що безпека країни є найважливішою національною проблемою (звідси їх назва – *security mom*): *“In 2004, it's the perfect time for that American tradition of waving the bloody shirt to come into our political discourse again,” he said. “The soccer moms of the 1990's have become the security moms of 2004.”* (The New York Times, Febr. 15, 2004). Новотвір *security mom* є прикладом неологізмів, створених за аналогією до складного слова *soccer mom* (що також функціонує у наведеному прикладі). Цей новотвір виник у зв'язку зі зростаючою активністю жінок і виділенням політологами цієї групи як найбільш впливової на хід виборчих кампаній. Композит *soccer mom* позначає заміжню, непрацюючу представницю середніх класів, що займається вихованням дітей (вона відвідує усі футбольні матчі, у яких беруть участь її діти, на чому мотивована і її номінація).

На хід і результати виборів 2000 року в США, як вважають аналітики, вплинула інша соціальна група жінок – *waitress mom*. Це словосполучення позначає представницю нижчих класів, що виховує дітей (часто – без чоловіка) і працює на кількох роботах (типовий “підробіток” для таких жінок – офіціантки, і саме цим мотивована номінація *waitress mom*).

У подальшому інновація *soccer mom* слугувала зразком для серії неологізмів, що позначають категорії заміжних жінок у залежності від стилю життя, професії, інтересів: *chef mom*, *computer mom*, *cutting-edge mom*. Так, словосполучення *cutting-edge mom* вводить поняття “сучасної мами”, неологізм *computer mom* позначає заміжню жінку, яка приділяє багато часу роботі з комп'ютером, інновація *chef mom* - жінку, яка працює кухарем у ресторані (раніше – суто чоловіча професія): *I thought I was a cutting-edge mom, and I did not even know what was happening.* (Austin American-Statesman, June 27, 2003).

Виникають нові жанри і піджанри художньої літератури, що співвідносяться із сучасним жіночим рухом: *chic lit* “художні твори, що написані жінками і відбивають життя молоді агресивної героїні”, *tart noir* “детективні, кримінальні романи з головною діючою особою – сучасною незалежною, цілеспрямованою жінкою”: *Henderson is best known for her acclaimed female-detective series, the saucy, sexy, go-girl chronicles of Sam Jones, the leading exponent of what Hende сучасний жіночий рух, rson and the publishing industry are trumpeting as “tart noir.”* (The Hartford Courant, Apr. 7, 2002).

Саме у зв'язку з жіночим рухом у США почалася кампанія “викорінення” дискримінаційної мови“. Американське Бюро перепису населення, наприклад, змінило назви 52 професій і спеціальностей. Так, назва *airline stewardess* “стюардеса” була змінена на назву *flight attendant*, “пожежник” почав позначатися словом *firefighter* (замість слова *fireman*). Як приклади “гендерно-нейтральних” назв професій можна навести слово *waitron* замість слів *waiter*, *waitress* для позначення офіціанта [8: 6С], слово *sewist* замість слова *seamstress*: *After looking through the pattern catalogs, ready-to-wear styles are available to the home sewist that will please a teen-ager.* (The Fort Worth Star-Telegram, March 12, 2000).

Для створення “інклюзивної мови” поряд з власними словотворчими елементами, наприклад, “напівафікс” *-person*, можуть використовуватися і запозичені афікси, зокрема, іспанський суфікс *-ista*, з яким утворено слово *barista*, що позначає працівника ресторану, кафе, бара (незалежно від статі), який готує і подає відвідувачам каву. Зазначимо у той же час, що елемент *-person* перетворився з елемента

“інклюзивного” теж на “елемент дискримінаційний”, оскільки він став уживатися винятково для позначення жінок, тому простежується тенденція його заміни словом *woman*: “*Today’s your last day as chairman and CEO*”. “*That would be chairwoman*”, she corrected. (L. Perdue. Slatewiper. – New York, 2003. – P. 20). *Committee chairwoman Isabella Cunningham expects the report to be completed by early October*. (The Daily Texan, Sept. 9, 2003).

Зазнав “гендерних змін” і текст популярної версії Біблії, так званої “Нової інтернаціональної версії” (NIV). У 2002 році була видана і “Сучасна нова інтернаціональна версія” Нового Завіту” (TNIV). Хоча “чоловіча термінологія” в ній залишилася, головним чином, незмінною, у той же час замість такого виразу, наприклад, як *sons of God* у сучасній версії уживається вираз *children of God*, а замість звертання *brothers* вживається звертання *brothers and sisters* [6].

Продовжуються спроби заміни “статевих” займенників на “інклюзивні”. Жінки пропонують, наприклад, замінити “*he*” і “*she*” на “*ze*” або “*heesh*”; замість “*his*” або “*her*” уживати “*zim*” або “*hiser*” (*his + her*), “*herm*” (*her + him*). Феміністки вважають, що прецедентом для введення подібних “інклюзивних” термінів служить прийняте скорочення “*Ms*” замість “*Miss*”, “*Mrs*”. Це скорочення (*Ms*) не дискримінує заміжніх і незаміжніх жінок.

Подібні мовні зміни визначаються все тим же параметром політичної коректності, причому його дія виявляється навіть у галузі освіти. Так, у деяких американських штатах із шкільних підручників була вилучена байка Езопа “Ворона і лисиця”, оскільки вважається, що в цій байці ворона зображена як “марнолюбна і дурна жінка” [1: 27]. Активісти жіночого руху продовжують створювати політично-правильні з їх точки зору неологізми (прикладом може служити слово *herstory*, утворене за аналогією до слова *history*), змінюють написання існуючих слів: *There are feminists standing by to advise whether this is good or bad for womynkind*. (The Washington Post, July 9, 2004).

Можна, таким чином зробити висновок, що і досі існуючий соціально-економічний “розрив” між жінками і чоловіками в умовах сучасного етапу розвитку людського суспільства з притаманним прагненням його членів усунути нерівності в правах спричинює “новий фемінізм”. Зазначені соціальні феномени знаходять своє відбиття у словниковому складі сучасної англійської мови в процесах його збагачення і в певних змінах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Allen-Mills. Language Police Ban Mickey Mouse // The Sunday Times. – 2003. – May 4. – P. 27.
2. Brenner G. Webster’s New World American Idioms Handbook. – Indianapolis: Wiley Publishing, 2003. – 480p.
3. Gofrey-Smith P. Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science. – Chicago: The University of Chicago Press, 2003. – 272p.
4. Hacker A. Mismatch. The Growing Gulf Between Women and Men. - New York : Scribner, 2003. – 228p.
5. Hooper J. Branigan T. Pope Warns Feminists // The Guardian. – 2004. – July 31. – P. 4.
6. Lampman J. Bible’s Language Riles Evangelicals // The Christian Science Monitor. – 2002. – Apr. 11.
7. Nissimov R. Gender Gap Reaches New Degree // Houston Chronicle. – 2003. – June 16. – P.1.
8. Safire W. A Word with No Personality // The New York Times Magazine. – 2003. – Oct.5. – P.41.
9. Winnet R., Dobson R. British Women Overtake Men On Millionaire’s Row// The Sunday Times. – 2003. – Sept. 7. – P.7.
10. Wintour P. Sexism in the City Attacked by Hewitt // The Guardian. – 2002. – Febr. 28. – P.5.
11. Women in Suits // The Economist. – 2002. – March 2. – P. 64 - 65.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Зацний – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: неологія, соціо- і етнолінгвістика.

МОВНА ПОЛІТИКА: СВІТОВИЙ ДОСВІД, УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Тарас КИЯК (Київ, Україна)

Стосовно мовної політики в Україні склалася логічна ситуація, коли двомовності криком домагаються ті, хто володіє і користується на всіх рівнях лише російською мовою.

The logical situation was formed according to the language policy in Ukraine, when people, who speak only Russian at different levels, are attaining bilingualism.

Розпочну з риторичного запитання: «В якій країні можлива парадоксально-трагічна ситуація, коли офіційно зареєстрована політична сила відверто виступає проти інтересів народу, проти Конституції, держави?». Читаємо в передвибірній платформі Комуністичної партії України: «...українська мова отримає свій природний розвиток, буде очищена від насадженої мови діаспори. Російська мова як рідна мова половини населення України нарівні з українською набуде статусу державної мови». То що вже казати про інші аспекти національного відродження чи державотворення?

Відомий демограф початку століття Артур Вірт переконував у тому, що синдромами занепаду нації є зменшення народжуваності в країні, еротизація мистецтва, схилення перед чужим та занепад національної мови. Ніби про нашу сьогоденну ситуацію в Україні сказано. Всі фактори мають окреме походження, але спільний сумний фінал. Тому треба негайно вживати превентивні заходи на всіх державних рівнях. Для України особливо показовим є явище поступової втрати позитивів української мови, штучно формованого її відставання від потреб суспільства, нереалізованості декларацій про державну її підтримку, «музейності» 10-ї статті Конституції України [1].

В той же час мовна політика є концентрованим виразом стану економіки, суспільства, їх проблем та перспектив, і вона має бути тим активнішою, чим гіршими є ті стани, бо мова – не лише інструмент пізнання чи комунікації, але і впливу, як ми ще недавно *ad hoc* казали, – агітації. Тож слушно підкреслює Максим Рильський: «Мова – не тільки знаряддя думки, а й один із чинників її».

Так, як і політика взагалі, мовна політика є теж мистецтвом компромісів, проте і вона має бути єдиною в державі. Тому фіксування чи реалізація якихось регіональних особливостей, як і принципи федералізму, були б принаймні несвоєчасними, надто в нинішніх умовах «паперового» статусу державності української мови.

Більше того, регіони повинні сприяти один одному в реальному втіленні засад ст.10 Конституції, аби не повторилася ситуація після I Світової війни в Україні, коли українська мова йшла кількома шляхами розвитку на шкоду загальнонаціональній справі. Інакше як пояснити поведінку, наприклад учасників загальних зборів українського технічного товариства у Львові 29.03.1931 року про недопустимість участі в I Конгресі українських інженерів, фахівців із Радянської України? А по той бік більшовицької завіси появлялися добрі словники фахової лексики, формувалася добротна українська термінологіка, і ці процеси вимагали підтримки, бо вже через 2 роки словники «репресували», а їх авторів знищували, чому сприяла і їх мовчазна міжнародна ізоляція.

Зрозуміло, що наявні регіональні особливості неминуче будуть пропускатися через призму згаданої статті Конституції, але над цими особливостями повинен постійно витати ореол державності тільки української мови. Дещо наївне, але до болю оправдане запитання: чому ж цей ореол не витає? Цікаво, що відповідь дає нам швейцарський журналіст у Києві Йоахім Вайдеман у газеті «*Neue Züricher Zeitung*» від 9.11.1997 року, пишучи, що Конституція залишила відкритим питання про те, на якому рівні може прийматися і з ким має погоджуватися рішення про окремі права меншин. Слушно. Народні депутати в поспіху конституційної ночі забули закласти, принаймні, бар'єри для мовного свавілля на місцях.

Мусимо, проте, визнати деяку пікантність ситуації в Україні:

Європейська Хартія про регіональні мови декларує їм великі права, бо державні мови в країнах, що підписалися, вже забезпечили собі всі переваги на всіх рівнях ужитку. Ми ж іще повинні пройти шлях відродження та утвердження конституційно декларованої української мови. І всякі балачки про двомовність чи регіональну рівноправність є лише політичними спекуляціями. Чуємо у виступах багатьох народних депутатів: «Україна всегда была двуязычной» так і хочеться запитати: «Коли і де Україна була «двуязычной»? чи не за умов царської Росії, коли українська мова була загнана в чужинські та хутірі резервації? А чи може по-українськи говорили в Галичині з тими, хто не допускав української мови на високі державні щаблі? Бажання відкрито говорити по-українськи одразу пропадало після нагайки румунського поліцая в Буковині та після репресій угорської влади в Хусті на Закарпатті. А можливо, дехто хотів би навечно узаконити рішення Емського та Валувеського указів?

Двомовність панувала хіба що в концтаборах більшовицьких, де земляки-каторжани розмовляли між собою по-українськи, а з наглядачами по-російськи. А може, це фактор двомовності, коли в 30-ті роки більшість шкіл в Україні силоміць ставали українсько-російськими, щоб згодом стати знову одномовними (звісно, вже російськими). До речі, всі (!) школи національних меншин у 1938 році були переведені на російську мову викладання. Навіть за часів сумнозвісної «перестройки» не забували підкреслити гегемонізм російської мови в країні, про що свідчить, наприклад, Постанова Пленуму ЦК КПРС в 1989 році про єдину офіційну загальнодержавну (російську) мову в СРСР, що підтвердила Верховна Рада СРСР, прийнявши «Закон про мови народів СРСР».

Двомовність для українців все-таки існувала в стилі відомого коміка Тарапуньки, в мові якого українськими були лише ті слова, що були спільними і для російської мови, решта ж калькувалися. Нині він має «двомовного» послідовника – Верку Сердючку. Але, серйозно кажучи, ми плутаємо двомовність на рівні ідіолекту, котра є в цілому бажаним явищем, свідченням та інструментом інтелектуального рівня людини, та двомовність на державному рівні. До того ж для індивіда одна мова є рідною, інша може бути офіційною; одна побутова, інша – мова культури; одна мова даної країни, інша – іноземна; одна розмовна, інша – писемна. Отже, багатомовність – категорія відносна, бо в різних умовах по-різному реалізується модальність мови, різною є семантична компетенція мовця, як і різною є соціальна інтеграція двомовного індивіда. Як би там не було, але на рівні формування складних вербальних образів чи на підсвідомому рівні якусь із мов особа реалізує порівняно краще.

Взагалі, стосовно мовної політики в Україні склалася логічна ситуація, коли двомовності криком домагаються ті, хто володіє і користується на всіх рівнях лише російською мовою (!). Адже, моральне право говорити про двомовність може мати лише особа, яка знає, поважає і у відповідних ситуаціях використовує мову титульної нації країни. До речі, це вимога першої статті Гаазького протоколу про мови в Європі, який ліг в основу неоднозначної Хартії про регіональні мови.

Віддаючи власний мовний простір на поталу чужомовним зразкам, ми втрачаємо не лише цей простір, не лише частку власної культури, але й деципу національного ества. Аби не бути голосливим, згадаю вислів великого українського мовознавця О.Потебні: «за подібної ломки неunikнено на місці форм свідомості, які витісняються, запановує гідота запустіння, і займає це місце доти, доки витіснювана мова не стане своєю і разом з тим не пристосується до нового народу» [3: 172]

А що каже світова практика соціальної диглосії? Як узгоджуються між собою ті декілька тисяч мов та діалектів, що надскладним візерунком переплелися на земній суші? Ми проаналізували на законодавчому та фактичному рівні ситуацію в більшості типових країн, що входять до ООН. Наш загальний висновок: в будь-якій країні світу офіційно декларована дво- чи багатомовність у дійсності в строгому розумінні цієї категорії не реалізується, бо на окремих найвагоміших рівнях завше домінує одна (!) мова, котра поступово й перетворюється на єдину державну мову. Цікава закономірність: чим вищим є умовний рівень цивілізованості держави, тим гомогеннішою є мовна ситуація в країні. Мабуть, це найперше пояснюється довгим і тернистим шляхом історичних пошуків, в т.ч. і мовних, даної нації. Недаремно в 1928 році Міжнародне бюро з проблем освіти скликало в Люксембурзі конференцію з питань освіти, де абсолютна більшість учасників висловились проти двомовності.

Другий висновок, який, зрештою, лінгвісти певною мірою вже робили: можна виділити дві схеми, що характеризують нині мовну ситуацію у світі, а) африканська та азійська; б) європейська. Для першої схеми здебільшого характерним є паралельне вживання інших мов (від однієї до багатьох сотень, як у Нігерії, наприклад, близько 400 мов). Друга схема характеризується явищем домінування однієї мови автохтонної більшості.

Нині в багатьох країнах державні органи все активніше формують мовну політику на базі мови титульної нації.

Наприклад, в Алжирі, де ще певні позиції продовжує зберігати французька мова, як офіційною, так і національною вже вважається арабська мова. В Ірані державною мовою нині є лише перська мова (близько 50% населення); є тут і регіональні мови (азербайджанська, курдська, арабська). Державною мовою Пакистану стала мова урду (хоча вона рідна лише для 11% населення), документація паралельно ще ведеться і англійською, визнаються права провінційних мов (синдхі, пенджабі). Це, зрештою, типова ситуація в країні з кількома великими етносами та багатьма малими.

На статус мови у державі нерідко впливає сфера функціонування. Прикладом можуть слугувати Філіппіни, де за Конституцією 1973 року офіційними мовами стали англійська та піліпіно (на основі тагальської), невдалою виявилася спроба підняти до цього рівня іспанську мову.

Деякі країни пробують жорсткіше регламентувати мовний процес. Так, у Малайзії згідно з Конституцією 1957 року державною мовою стала виключно малайська (нею розмовляють 43% населення проти 37%, які користуються китайською). Зате на перехідний 10-річний період зберігалася як офіційна мова англійська. Поширені китайська та тамільська мови не отримали ніякого загального статусу. Тому з 1967 року тут єдиною державною та офіційною мовою є малайська, хоча в засобах масової інформації використовуються всі чотири мови. Зауважимо, що на практиці ще має місце відносна двомовність – англійська та малайська мови. Здається, дана картина трохи нагадує ситуацію в нинішній Україні.

Про мовну ситуацію в країнах Америки нема особливої потреби говорити, бо в Латинській Америці домінує іспанська мова (в Бразилії – португальська). В північній Америці – англійська (крім іспаномовної Мексики). Щоправда, і в цій частині планети поступово повертаються до шанування мов своїх предків. Так, у Перу з 1975 року, поряд з іспанською, як друга офіційна мова вважається мова племені кечуа (близько 3 млн. індіанців), котра теж паралельно вивчається в школах. Такий простий уніфікований розділ зумовлений племінною розпорошеністю туземців і нищівною політикою конкістадорів та їх послідовників. Для України це не може бути прикладом. Деякі апологети двомовності в Україні аргументують свою позицію ще й тим, що в Канаді конституційно зафіксовано дві державні мови: англійська та французька. Хочу таким опонентам нагадати, що лише в серпні 1977 року уряд, сформований Квебекською партією, прийняв Хартію французької мови. Тільки з цього часу дана мова стала фактично єдиною офіційною мовою Квебеку, потіснивши англійську, в той час, як в інших провінціях Канади спостерігається протилежна картина. Отже, ще один висновок: явище мовного федералізму не обов'язково відповідає принципам федералізації країни. Це можна підтвердити на прикладі Бельгії в Європі, де диглосія реалізується територіально (територіальне відмежування французької мови від фламандської).

Отже, яким би шляхом не розвивалася мовна політика країни, на якомусь етапі розпочинається домінування однієї мови над іншими. Головне, щоб дана мова не витісняла інші, а, вбираючи всі кращі зразки й багатство паралельних мов, зберігала їх для взаємного вдосконалення. Адже не тільки злочинно, але й просто елементарною державною помилкою було цілеспрямоване нівелювання національних мов у комуністичній імперії, в результаті чого з лінгвістичного атласу Євразії назавше щезли десятки мов. Теж задля двомовності? В нинішній Росії смертельна небезпека загрожує цілій низці мов у Західному Сибіру та на далекому Сході.

Таку долю готувала для фінської мови ще царська Росія. До речі, деякі політики в Україні самовпевнено вказують на Фінляндію як приклад для відтворення, бо там, бачся, запроваджено дві державні мови: фінська та шведська.

Як же там насправді виглядає ситуація? Як відомо, до 1808 року Фінляндія входила до складу Швеції і єдиною державною мовою тут була шведська. Потім Фінляндія завойовується Росією й шведська мова позбавляється права офіційної державної мови. Не набула цього права й фінська мова, що цілком зрозуміло в умовах імперської Росії. Нині дійсно у фінській конституції зафіксовано державність як фінської, так і шведської мов. Але умовою для вживання останньої є її реальне функціонування в двомовних областях (це, як правило, на Заході Фінляндії). При тому двомовно вважається область, де проживає не менше 10% населення, що репрезентують носіїв іншої мови, до того ж через кожні 10 років Державна Рада переглядає структуру й чисельність населення. І лише, коли отримані дані відповідають запровадженим нормам, то в даній двомовній області мають право на паралельне функціонування обидві мови. Але й тут мати право і скористатися цим правом – явища не ідентичні, що й підтверджує реальна мовна практика. Подібна ситуація в Ірландії, де другою офіційною мовою вважається англійська, хоча очевидну перевагу як фактично, так і чисельно (понад 3 млн. ірландців і лише 15 тисяч англійців) має ірландська мова.

А може приклад Швейцарії дає право твердити про можливість реальної багатомовності? Не більше, ніж у Фінляндії, бо в 16 німецькомовних, восьми франкомовних та двох італомовних кантонах чітко переважає відповідна мова, хоч державними тут визнають всі три перші мови. Певні права має і ретороманська мова, розпорошена в двох кантонах. Хто ж бував у Швейцарії, той мав нагоду переконатись, що найбільш поширеною в цій країні на практиці є німецька мова (65% населення постійно користуються саме цією мовою).

Близьке до багатомовного явище спостерігається в Італії, де три провінції, в котрих італійська співіснує з іншими мовами (сардинська в Сардинії, французька в долині Аост, німецька у Верхньому Адиджі). Лише популярність двох останніх у Європі дала їм право вважатися співофіційними мовами в цих регіонах. Але державна мова Італії все-таки, по суті, одна.

Цікавим може бути для нас приклад Іспанії, де окремі автономні області мають, крім офіційної мови іспанської, власну розмовну мову вагомої частини населення (каталонська, галісійська, баскська, кастильська). З 1985 року каталонська мова стала в Каталонії навіть головною мовою навчання. У сфері освіти треба відзначити блискуче вирішення питання відмови від двох різних шкільних систем для дітей, які мають різну рідну мову. Освіта співіснує у відповідних регіонах двома мовами. Зрозуміло ж, що головною мовою Іспанії є одна мова.

Можна зрозуміти, як зауважує професор КНУ ім. Тараса Шевченка О.І. Чередниченко, чому майже 90 відсотків населення таких країн, як Нідерланди, Данія, Швеція, Норвегія і Фінляндія, поряд з рідною мовою, вільно володіють й спілкуються англійською, а жоден громадянин цих країн не ставить питання про надання англійській мові офіційного статусу. Мабуть, досить шукати аналогій чи виправдань. Висновок лежить на поверхні: на візитівці нашої країни для світової спільноти має бути написано: «Державна мова – українська». Якщо ми – країна. А може, когось Україна не влаштовує?

Це вже інший бік проблеми, і вона має вирішуватись іншими засобами, які перебувають за межами науки. Взагалі, створюється враження, що певні сили в Україні прагнуть використати мовне питання для нагнітання пристрастей у суспільстві з метою досягнення вузькогоспичної, політиканської мети, відволікання уваги державних органів і громадськості від вирішення невідкладних завдань державотворення, економіки, культури, науки, соціального захисту.

Невдячна справа робити передбачення, але, принаймні, знаходити та пропонувати оптимальний варіант варто. Тим більше, якщо він підказується виявленою практикою та історичним досвідом інших країн. В цілому простежуються два наступні загальні етапи мовної політики в Україні: 1) відродження та всебічне утвердження української мови як єдиної державної, надаючи можливість використання інших мов у місця компактного проживання національних меншин (це може тривати 15-20 років, тобто, період одного покоління); 2) згодом можливим стає вирішення мовної ситуації в окремих регіонах, де рішення приймається з урахуванням етнічної картини, можливо, й через референдум та потім закріплюється конституційно. Але такий референдум може проводитися тільки на регіональному рівні – інакше що скаже чверть мільйона румуномовних громадян на Буковині при мізерній кількості росіян у цьому краї

або понад 200 тисяч угорців Закарпаття? Або до чого двомовність у чисто українськомовних регіонах (наприклад, Тернопілля, Прикарпаття)? У цьому саме полягає цивілізованість, європейськість, демократизм і загальнонаціональна мовна політика задля рівноправ'я.

Зрештою, статистика й динаміка мовної політики в Україні чітко зафіксовані в ст. 10 нашої Конституції [2]. Це оптимальний варіант. Бо на фоні державності української мови гарантується вільне використання та захист мов національних меншин. Бо українська нація, як рідко яка інша, на собі відчула, що значить національна дискримінація. Бо ми розуміємо, що багатство полягає в різноманітності. Бо ми знаємо, що людина досягає найбільшого злету в атмосфері рідної мови. «Деда ена» – «мова моєї мами», – так назвали свій буквар грузини. Недаремно ж писав наш славетний психолог та педагог К.Ушинський: «Коли мова, якою починає говорити дитина, суперечить природженому її національному характеру, то ця мова ніколи не матиме такого сильного впливу на її духовний розвиток, який мала б рідна мова, ніколи не проникне в її дух і тіло, ніколи не пустить такого глибокого коріння, яке обцяло б багатий пишний розвиток»[1]. Отже, це в інтересах самої України, її тисячолітньої мови, яка володіє всіма вартостями найвідоміших мов світу. Для українців вона найкраща, як і для інших їх рідна.

Як автор 10-ї статті Конституції, закладаючи постулати цієї статті, орієнтовані на європейську традицію та світовий досвід, я намагався окреслити та визначити головні болючі точки з питань мовної політики нової України. В усіх сферах життя громадяни України, а найперше політики, намагаються висловити своє бачення мовної політики, не усвідомлюючи, наскільки тонкими і складними є її механізми. У нас немає не лише досвіду реалізації мовної політики, а й фахівців даної сфери. Це було обумовлено егоцентристською політикою Москви, коли мовна політика маргінальних регіонів не мала перспектив та й узагалі будь-якої санкції.

Сьогодні в Україні обізнані в царині мовної політики лише лічені вчені-лінгвісти. Всі інші ведуть мову з позицій популізму або політичних провокацій. Не можу забути враження від заяви «Общества наследников победы», опублікованої 7 липня 2005 р. в газеті «Крымская правда», суть якої зводиться до тези про те, що слід негайно припинити українізацію термінології, особливо в технічних галузях, бо саме через таку українізацію було збито українськими ракетами два пасажирські літаки, і коли так далі триватиме – звучить у заяві, – то українські ракети будуть збивати літаки по всьому світу. Нахабство і примітивізм не знають меж. Але з другого боку, автори заяви добре усвідомлювали, в яку болючу точку бити.

Відомий сучасний фахівець з мовної політики в Європі професор М.Райнер твердить, що мовна політика базується на трьох китах: 1) освіта; 2) засоби масової інформації та комунікації; 3) фахові мови, насамперед терміносистеми [1]. Отже, коли в царині освіти мовна політика ще сяк-так реалізується і животіє, то у сфері ЗМІ українська мова повністю витісняється, а офіційне запровадження українських терміносистем для відповідних фахових мов на європейському рівні по суті ще й не розпочиналося і державою не стимулюється. Звідси шалений брак українськомовних підручників з технічних дисциплін.

Таким чином, напрошуються для початку ще такі пропозиції. По-перше, формування відповідної комісії фахівців з мовної політики, які би діяли, можливо, при Академії наук або навіть при Президентові на професійній основі, які би напрацювали системну картину мовної політики, окремі її структурні вектори та необхідний алгоритм реалізації кожного вектора, котрі в сумі привели би до кінцевої стратегічної мети – утвердження державності української мови згідно з 10-ю статтею Конституції. Вихідним, базовим постулатом роботи цієї комісії має стати аксіома про те, що двомовність на загальнодержавному рівні – явище недопустиме. До того ж, членами такої комісії мають стати не лише філологи-україністи, але й лінгвісти, знавці найпоширеніших мов світу, аби врахувати особливості й досвід останніх.

Ще один висновок – слід якомога швидше організувати комітет науково-технічної термінології, який би був ланкою згаданої вище комісії або працював у тісній взаємодії з нею. Цей комітет повинен оперативно розробити українськомовні стандарти на терміни, які б орієнтувалися на досвід світових мов-продуцентів, власне український історичний досвід та позитиви досвіду часів Радянського Союзу. Ми маємо напрацьовані схеми, алгоритми та методи досить об'єктивного відбору українських термінів. Отже, як це не парадоксально, за умови несформованих українських терміносистем ми можемо, враховуючи світовий досвід, зробити їх максимально досконалими. Слід також припинити практику написання двомовних українських термінологічних стандартів. Для формування українських терміносистем слід запрошувати до співпраці відомих вчених-фахівців з відповідної галузі.

Вищій атестаційній комісії України варто запровадити спеціальність «Фахові мови. Термінознавство». Комісія з питань мовної політики могла би відігравати також роль третейського судді у складних юридичних ситуаціях, вона ж могла би встановлювати пріоритетні кроки з питань вдосконалення української мови, правопису, культури мови.

Слід повернутися до української мови у сфері армійських відносин, статутної документації. Пропоную до технічних підручників, які не можна негайно перекласти або замість них написати нові, додавати російсько-українській вокабулярій наведених термінів, аби студенти мали змогу складати заліки та іспити українською мовою.

Слід урахувати досвід Чехії та Румунії від 1919р. та Ізраїлю 1948 р., коли вся документація різних рівнів переводилася на державну мову, вивіски були дозволені виключно мовою титульної нації. Заборона вивісок іншою мовою передбачала великі штрафи або податки, у багатьох випадках такі вивіски знищувалися (але, сподіваюся, ми обійдемося без подібного кроку). До того ж тут слід звернути увагу на елементарну грамотність. Не можу зрозуміти, чому філологи не вкажуть авторам таких вивісок хоча б на елементарні орфоепічні огріхи. Пройдіться Києвом і почитайте: автохауз, холдинг, хот-дог, хек-трик, хеппі-енд і т.п., сліпо перелицьовуючи російськомовний варіант, де відсутнє глухе «г», тоді як уся Європа вимовляє, відтворюючи англійський «h». Ми ж його теж маємо, то чому впадаємо ще раз у стан меншоварості?

У царині освіти я би просив керівництво міністерства звернутися із директивним листом до дирекцій усіх шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів, вищих навчальних закладів. Якщо це школи з українською школою викладання, то чому в коридорах і на подвір'ї наших шкіл, насамперед у містах, так багато російської мови? Хто винен? Насамперед вчителі.

Я би звернувся також офіційно до іноземних посольств в Україні: чому вони обслуговують наших громадян через російськомовну документацію та й узагалі спілкуються російською мовою, якою говорять українські громадяни – співробітники цих посольств і консульств? Це відверте нехтування рішенням Конституційного Суду від 17 грудня 1999 р., про котре чомусь забувають згадувати у відповідних ситуаціях. І взагалі це рішення слід було би розповсюдити на всіх офіційних каналах, бо про нього справді мало знають.

Таких проблем і завдань є безліч, і про це все мають говорити вже у вузькому колі фахівців з мовної політики в Україні. Їх треба відшукати у наукових та освітніх установах різних регіонів України. Вони повинні стати ядром для праці в згаданих комісіях і комітетах. Головне: їх праця, як і реалізація пропозицій, повинні базуватися на професійності, принциповості, патріотизмі, цивілізованості.

Звісно, мова є найочевиднішою ідентифікаційною ознакою нації. Проте, ще ніде, принаймні, в Європі не вдалося реалізувати гасло «одна нація – одна мова» (хіба що в ізольованій Ісландії). Зрештою, як і милий конституційний намір про запровадження в державі дво- чи полімовності. Реальність залишає домінуючий простір лише для однієї мови. Ще відомий соціолінгвіст Ч.Фергюсон переконував у тому, що в ситуації диглосії статус двох мов різний; це здебільшого зумовлено тенденційністю їх вживання у різних сферах життя [4].

Наприклад, мова А вживається на професійному рівні, мова В – в побуті. Тоді мова В поступово втрачає престижність, домінуюча мова А витісняє В і від В відмовляються носії. Додам до цього: першою типологічною відмінністю між мовою та діалектом є власне повне домінування мови у сфері фахової комунікації, у сферах науки й техніки.

Хотіли недруги нахабно нав'язати українській мові статус діалекту. Це говорили натовпи визволителів як зі Сходу, так і з Заходу. Ще на початку століття в умовах однієї з останніх імперій минулого століття Іван Франко відповів таким «добродіям»:

*«Діалект! А ми його надішею
Міццю духа і вогнем любови
І не смертним слід його залишим
Самостійно між культурні мови».*

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кияк Т.Р. Державна двомовність – міфи та реальність// Збірник наукових праць «Українська термінологія і сучасність». – К.: НАН України, 1998.
2. Конституція України. – К.: «Школа», 2007
3. Потебня О. Язык и народность// Мысль и язык. – К, 1993.
4. Ferguson, Charles. Diglossia. Word/15, 1959.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тарас Кияк – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики перекладу німецької мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: теорія і практика перекладу, термінознавство (фахові мови), загальне мовознавство.

СОЦІОПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ АНГЛОМОВНОГО ПОСТМОДЕРНІСТЬСЬКОГО ТЕКСТУ

Іван БЕХТА (Львів, Україна)

У статті розглянуто соціопрагматичний аспект англomовного постмодерністського тексту (ПТ). Прагматика ПТ володіє подвійним характером, зумовленим наявністю ситуацій спілкування, в межах яких відбувається перебіг комунікування, з одного боку, автора-письменника і читача (прагматика первинного рівня), та персонажів (прагматика вторинного рівня – P2), з іншого. Відмінність ПТ від конвенційного художнього тексту зумовлюється своєрідністю P2, яка полягає у його концептуальній самореференційності.

The article deals with social pragmatics of the English postmodernist text (PT). Pragmatics of PT reflects the double character due to the availability of the situations of communication. Within this workable framework one can trace the textual communication between the author and the reader (pragmatics of the first level – P1) on the one hand, and the characters (pragmatics of the secondary level – P2) on the other. The difference of PT from the conventional fictional text is caused by the peculiarity of P2, which lies within its conceptual selfreferentiality.

Вибір теми статті продиктований увагою сучасної лінгвістичної науки до загальнотеоретичних проблем художнього тексту, зокрема, його прагматики. У цьому зв'язку актуальним є вивчення закономірностей виявлення категорій тексту та їх впливу на його інтерпретацію. Увага у цій статті зосереджена на вивченні сутності прагматики англomовного постмодерністського тексту (ПТ), з'ясуванню його соціокультурних і прагматичних параметрів та адекватного сприйняття читачем. Прагматикою художнього тексту назвемо галузь лінгвістичних досліджень, яка займається аналізом функціонування мовних знаків в художньому писемному мовленні (тексті), котре зумовлюється двоїстим характером прагматичного впливу, а також вивченням зв'язків до знаків суб'єкта художнього мовлення адресанта (автора-письменника) і адресата (читача).

Прагматика, як напрям у мовознавстві від часу існування (початок 70-х рр. ХХ ст.) заявила про себе як невизначена наукова дисципліна, хоча вважається, що це галузь філологічної науки, яка вивчає зв'язки між відправником і реципієнтом інформації. Праці з прагматики (незалежно від орієнтації автора на формальну логіку, лінгвістичну філософію або лінгвістичну семантику) починаються з окресу предмета дослідження і визначення авторського розуміння прагматичного чинника в мові. Відтак у науковому середовищі утвердилося тлумачення прагматики як напряму, пов'язаного з описом функціонування мови: а) її комунікативного використання; б) її комунікативного впливу на аудиторію; в) способів та умов досягнення цілей; г) розуміння та інтерпретації тексту; д) дослідження імпліцитного в мові; е) її контекстуальності [2; 3; 8; 12; 14; 15; 18]. За таких умов з'ясується змістовний бік мови у її динаміці, що пов'язується з розумінням комунікації як діяльності та зв'язку мови з ситуативним контекстом.

На початку ХХІ ст. лінгвістична прагматика, розширюючи сферу досліджень мови, охопила тематику з історією вивчення у теорії мовленнєвої діяльності, стилістиці, риторичній, лінгвістичній дискурсу, теорії функціональних стилів. Словом, у цій міждисциплінарній галузі, сформованій взаємоперетином дослідницьких інтересів, організуючим началом смислового центру, є мовна особистість, людина як носій мови. Увага до формули “людина та мовні знаки” призвела до виникнення антропоцентричного напряму у мовознавстві, який власне й набув назви лінгвістичної прагматики або прагмалінгвістики. Ці терміни бовдуряться синонімами до “мовленнєвого”, “функціонального”, “комунікативного” понять, приналежних до теорії мовленнєвих актів, до граматики тексту, що виходять за межі денотативної семантики, впливаючи на адресата повідомлення. Відтак прагмалінгвістика (комунікативноорієнтована лінгвістика), з одного боку є лінгвістичним розділом прагматики, а з іншого, – прагматичним аспектом, галуззю мовознавства, що досліджує користування мовою як засобом соціальної дії та взаємодії в умовах конкретних ситуацій спілкування на основі системи стратегій. Вона вивчає мовні засоби, властивості та закономірності мовлення, якими послуговується суспільство для впливу на психіку і поведінку його членів [17: 148]. Це – “граматика мовленнєвої поведінки людини в суспільстві” [15: 6]. Такі суперечливі тлумачення предмету зумовлені історією формування прагматики як семіотичної дисципліни [2; 15; 27; 28].

В основі лінгвопрагматичної інтерпретації сучасних проблем дискурсу лежить теорія мовленнєвої діяльності, яка розглядає вживання мовних висловлень як соціальну дію, скеровану на досягнення мети. Ця теоретична настанова, сформована Г. П. Грайсом, відображає спроби лінгвопрагматики у створенні теорії мовної дії (акту), яка би опиралася на загальну уяву про засади і правила людських вчинків. Ці уявлення ґрунтуються на розумінні мови як засобу здійснення цілеспрямованої діяльності [3; 18; 22; 23; 29; 30]. Поєднання мовлення та дії створює комунікативну та інтерпретовану мовленнєву дію, яка здійснюється за допомогою елементів знакової системи у взаємодії з іншими видами дій, виконуючи когнітивну функцію [10: 128]. Адже в ході її планування та реалізації відбуваються певні розумові та оцінні процеси.

Прагматичний аспект тексту, знака, інформації, виникає в колі питань теорії мовленнєвої діяльності, теорії комунікації, передусім, на перетині сфер цих дисциплін, коли комунікація і мовленнєва діяльність вирізняються цілеспрямованістю у сфері функціонування мови [10: 128-129]. У лінгвістичних студіях, теорії інформації, теорії комунікації прагматичний аспект інформації, тексту, з одного боку, і знака – з

іншого, розглядаються одноосібно. Прагматика тексту і знака залишаються незв'язаними хоч у обидвох випадках опора робиться на визначення Ч. Морріса: «Прагматика – це розділ семіотики, присвячений джерелу, використанню і впливу знаків» [26: 44]. При вивченні змістовної сторони знака виділяється прагматичний аспект, а при розгляді інформації та тексту семантична і прагматична інформації аналізується нероздільно. Таке тлумачення прагматики зводить розбір тексту і інформації з позиції їх адресата: «Розгляд передаваного тексту з погляду адресата – це прагматика, а з погляду адресанта – семантика» [20: 41]. Розуміння прагматики тексту і інформації виникає при врахуванні «справжньої сутності тексту, котра розвивається на межі двох свідомостей, двох суб'єктів» [4: 127]. До уваги береться система зв'язків між адресантом інформації, текстом і адресатом. Розгляд інформації, глибинних пластів ефекту, творимого текстом, призводить до виокремлення прагматичного аспекту текстової інформації, співвідносного з прагматичним аспектом знака. Інформація, яка передається у тексті, виражається через знаки-прагмеми (сигнали) та знаки-інформеми (десигнатори) через прагматичний аспект значення [10: 134] (експліцитний/імпліцитний, або актуалізований/неактуалізований), втім невід'ємним для знака.

Введення прагматики у сферу лінгвістичних понять зумовлене тим, що текст утворює систему реалізації мовних засобів, та є сукупністю комунікативних явищ, як вид соціальної взаємодії [16]. Мовленнєвий акт з позиції прагматики розглядається як двоєдиний комплекс подій, який включає процес продукування висловлення адресантом і процес інтепретаційного сприйняття мовленнєвого продукту адресатом. Спілкування як вид соціальної взаємодії підпорядковується нормам, які включають набір комунікативних прийомів, використання яких потрібне для успішної комунікації [17: 148].

Вивчення різних текстів в аспекті комунікативного призначення і використання має давню історію передовсім у працях Дж. Остіна, Дж. Серля, які висунули поняття мовленнєвого акту, що стало прямим антиподом поглядів Ф. де. Соссюра, одним з виявів реакції на лінгвістичну теорію, орієнтовану на внутрішню систему мови [2; 13; 29; 30]. Теорія мовленнєвих актів виходить з того, що основною одиницею мовної комунікації є не речення або інше мовне висловлення, а дія, передовсім мовленнєва, внаслідок чого мовленнєві акти розглядаються як акти цілеспрямованої дії, чим власне і визначається їхня функціональна значимість. Центральним поняттям теорії мовленнєвих актів є розмежування (по суті структурно-морфологічне) локутивного, іллокутивного і перлокутивного актів незалежно від модифікації цих понять різними авторами [21; 22; 24; 25; 28; 29; 30]. Утім в процесі комунікації всі мовленнєві акти реалізуються рівночасно і їхнє виокремлення є конвенційним, суто методичним прийомом, який уможлиблює з'ясування смислу, назначення, функції конкретного висловлення. Хоча теорія мовленнєвих актів Дж. Остіна і Дж. Серля не позбавлена вад (через абсолютизацію мовленнєвого акту, тобто не включення його у складніші види суспільної діяльності, визнання постійної й однозначної відповідності між мовленнєвим актом і формою висловлення), вона виявила позитивний вплив на розвиток сучасної лінгвістики в цілому.

Інгерентними властивостями писемної комунікації є різні комунікативні статуси мовців, в яких позмінно перебуває повідомлення (текст). Реалізація кодування інформації лежить в основі генезису повідомлення. Референтний простір, конструйований суб'єктом повідомлення вербалізується за допомогою мовного коду. З'являється вербально закодована інформація. Можливість реалізації комунікативної функції виникає, коли на зміну генезису приходить етап комунікативної циркуляції повідомлення. Генезис, тиражування і комунікативна циркуляція є хронологічно послідовними складовими єдиного – зовнішньоконунікативного статусу існування літературного твору. Читач і автор не як цілісні біографічні особистості, а як адресат і адресант повідомлення перебувають у внутрішньоконунікативному контакті [7: 7]. Існуюча тріада комунікативних статусів повідомлення (зовнішній, внутрішній та потенційний) пояснює інгерентні властивості мовного повідомлення, які роблять можливим вербальне повідомлення людей через час і простір.

Новизна дослідження лежить в площині часткового розв'язку проблеми. Прагматичні параметри ПТ як продукту естетичного зв'язку письменника з дійсністю розглядаємо з врахуванням соціокультурної ситуації, у якій цей текст був створений. З розвитком соціології, соціолінгвістики, психології спілкування варто говорити про формування соціопрагматичного лінгвістичного підходу до дослідження тексту. Адже ПТ – не виняток з правил художньої літератури, а явище, зумовлене зміною соціокультурних чинників, які утворюють соціальний контекст культурогенного творення і функціонування текстів цього типу.

Фактично, художній текст з позицій сучасної гуманітарної парадигми (орієнтованої на міждисциплінарні зв'язки, на розгляд різних підходів до феноменів культури і комунікації, які враховують варіативність мовного знака, модифікації комунікативного простору та умови взаємодії текстових комунікантів у переплетенні їхніх характерів, настроїв, долей, національної і культурної специфіки в умовах глобалізації), можемо тлумачити як продукт певного соціуму у певний період часу, якому властиві свої прагматичні характеристики. Такий спосіб трактування питання дозволяє углядіти соціально зумовлені тенденції у розвитку прагматики тексту, котрий розуміємо як вищу комунікативну одиницю, а його тип – ПТ – є закономірним соціопрагматичним феноменом і особливим різновидом усієї

парадигми типів художніх текстів. Адже ПТ як одиниця текстової комунікації, чи інакше, комунікат [5: 106], виявляє три види комунікативних характеристик: інформаційну, прагматичну, контактну, які у своїй інгерентній сукупності і взаємозумовленості формують комунікативний ефект. Їх можна вважати систематизуючими при вияві функціонально-комунікативних властивостей тексту [11: 109].

Аналіз суті соціопрагматичних параметрів та особливостей їх вияву в англomовному ПТ проведено на обширному матеріалі романів американських письменників-постмодерністів Т. Пінчона, Д. Бартельма, Дж. Барта, В. Барроуза, прикладова база яких є предметом ґрунтовного розгляду окремої статті. Утім тут зауважимо, що цей матеріал дослідження уможливив з'ясування і розгляд сутнісних змін, які відбуваються в мові на певному етапі, їх зумовленості соціальними характеристиками, аналіз вияву цієї сутності у ПТ з врахуванням прагматичних параметрів. Словом, ПТ є логічним етапом розвитку художньої форми, залежним від соціальних і культурних чинників. Зберігаючи традиції реалізму, парадигма художнього тексту зазнає змін в сторону амбівалентності. Це стосується форм подання різних видів інформації: естетичної, фактуальної, концептуальної. Особливе місце серед амбівалентних текстів займає текст ПТ. Текст цього типу розглядаємо як продукт естетичного відображення дійсності та явище, яке має соціокультурні і соціопрагматичні аспекти. Під соціокультурним аспектом розуміємо сукупність, спричинених культурою як певною історичною епохою і суспільством як певною формою, соціальних зв'язків (історично конкретним типом соціальної системи) факторів, які утворюють соціальний контекст і в якості такого, впливаючих на вибір мовних засобів і прийомів їх використання. Таким чином, соціопрагматичним є підхід до аналізу тексту, де останній розуміється як середовище функціонування мовних знаків, значною мірою викликаних соціокультурною ситуацією і розглядається під кутом зору взаємодії соціокультурних чинників.

Суть соціопрагматичних параметрів і особливості їх вияву у ПТ зводиться до того, що прагматика ПТ володіє подвійним характером, зумовленим наявністю ситуацій спілкування, в межах яких відбувається перебіг комунікування, з одного боку, автора-письменника і читача (прагматика первинного рівня – П1 → позатекстова) та персонажів (прагматика вторинного рівня – П2 → внутрішньотекстова), з іншого. Відмінність ПТ від традиційного художнього тексту зумовлюється своєрідністю П2, яка полягає передовсім у його концептуальній самореферентності. Словом, прагматика ПТ перебуває у гіперонімо-гіпонімічних зв'язках: прагматика художнього тексту = П1 ↔ П2.

Розмежування двох прагматик вводиться визначенням як частина методу, як момент організації (параметризації) досліджуваного матеріалу. За цим методологічним рішенням стоїть припущення, що ця двоїстість важлива як властивість самого об'єкта аналізу. Розглядаючи ПТ як акт комунікації, усвідомлюємо, що прагматика художнього мовлення, володіючи специфікою писемного викладу, носить додатковий характер, зумовлений художністю (fictionality) [22; 24]. Однак, своєрідність прагматики ПТ визначено, на наш погляд, потрійною опосередкованістю комунікації автор-письменник → читач, а саме: а) каналом передачі інформації (писемним текстом); б) часом, епохою написання, з одного боку, і часом, епохою прочитання, з іншого; в) персонажами. Саме опосередкованість персонажами дозволяє, як нам видається, говорити про двоїтий характер прагматики художнього тексту. Ми вважаємо, що художній комунікативний простір тексту, з дискурсами та діями персонажів, володіє подвійною прагматикою. Ця двоїстість виявляється у тому, що вона складається з П1, яка охоплює коло питань, пов'язаних із кореляціями автор ↔ читач, і П2, яка перетинається з корелятивними зв'язками між персонажами – персонаж ↔ персонаж. П1 і П2 буцімто накладаються одна на одну, зумовлюють одна одну і відтак формують загальну прагматику ПТ.

Кожна літературна епоха неодноструктурна. Можна говорити про різні постмодернізми. Якщо в межах постмодерністської епохи існують одночасно різні літературні структури (напрями, течії), співіснують різні дискурси, то в межах постмодерністського методу (передусім як світоглядної системи) уживаються або взаємодіють різні угруповання. Основою для класифікації літератури доби постмодернізму є не часо-просторові чинники, а способи втілення авторської свідомості в тексті, спосіб осмислення письменником концепції людини й світу. Саме за певним тлумаченням людського Еґо і розмежовують культури. Засадничим феноменом англоамериканської постмодерністської культури є Pluralität. Плюралізм як звільнення від всяких меж і обмежень, тотальності і вузькості оволодів сферами життя, станом духу, науками, релігією, мистецтвом. Відтак естетичний плюралізм означає врахування множинності дійсності, якій властива неоднорідність, дизгармонія, антиномічність, багатополярність, і у цьому смислі має постмодерністську мітку. Поряд зі світом природнім, матеріальним, історичним – на рівних правах, з тим же ступенем реальності, рівнообґрунтований – існує світ, створений людським духом (теорії, міфи, легенди, сюжети, образи, персонажі).

Функціональна гетерогенність мови, яка вивчається в аспектах її функціональної стратифікації і функціонально-стилістичного варіювання, веде своїм корінням у розмаїття соціальних діяльностей, включаючи діяльність текстову і визначається гетерогенністю культури суспільства [19: 231-234]. Наявну потребу у динамічному чинникові при прагмалінгвістичних дослідженнях вбачають у функціонально-прагматичній дослідницькій парадигмі [27: 14-19], в якій на передній план висуюються

проблеми дослідження мови у дії, у соціальній інтеракції. Це передовсім взаємозв'язок дійсності, свідомості та мови; когнітивна база текстової діяльності; творення та розуміння тексту; його змістовна і формальна організація. Це дослідження текстової діяльності та її продукту – тексту – в широкому соціокультурному контексті [3: 6]. У формально-змістовному плані текст – це динамічна рівновага функціонально-прагматичних полів, яка виконує в спілкуванні когнітивну і модальну функції. Прагматична сутність тексту розкривається в його модальностях, які формуються в рамках ціннісних параметрів відображення дійсності. Одним з питань вивчення тексту в динаміці є принципи, постулати, конвенції і правила, які відображають нормативно-ціннісні характеристики текстової діяльності, і які формують стратегію і тактику творення та сприйняття текстів. В лінгвістиці і суміжних галузях науки подибуємо достатньо матеріалу для формулювання прагмалінгвістичної проблематики, на кшталт: які правила і конвенції текстової діяльності, які їх типи. Ця проблема текстової діяльності розв'язується у двох напрямках: моно- і поліпринципному.

В монопринципному ключі проблему постулатів комунікації вперше експліцитно сформулював Г. П. Грайс, висунувши принцип Співпраці в пізнавально-комунікативному процесі, який передбачає що автор повинен наслідувати певні правила у творенні тексту, орієнтуючись на реципієнта. Основне завдання автора – забезпечити реципієнту найсприятливіші умови розуміння інформації тексту. За Т. ван Дейком постулати Г. Грайса (максими: якості, кількості, відношення та манери) опираються на правила опрацювання інформації у природніх інформаційних системах. Поліпринципний підхід до висвітлення проблеми про принципи, конвенції, постулати текстової діяльності здійснив Дж. Ліч, який до принципу Співпраці додав принцип Ввічливості. За Дж. Серлем, який аналізував текстову комунікацію, специфіка художнього тексту визначається не синтаксичними чи семантичними правилами, а іллокутивною інтенцією автора [3: 8]. Поліпринципний підхід опирається на функціонально-прагматичний аналіз текстів в динаміці, тобто спрямований на двоєдину спрямованість текстової діяльності, взятої в універсальному загальному і частковому вияві [3: 9]. Важливим є також принцип Конструктивізму сформульований Т. ван Дейком [12; 28]. Він орієнтується на автора тексту як “конструктора” можливих світів, а завдання реципієнта “реконструювати” цей можливий світ, опираючись на лінгвістичну інформацію і власну “картину світу” [28: 11]. Утім, доповнювальним принципом повинен бути такий, який би відображав гетерогенність текстової діяльності. Тому введений принцип Функціоналізму розкриває свою суть через неоднорідний пізнавально-комунікативний процес через об'єктивно існуючі гетерогенності сфери спілкування (мислення, культура), а це зумовлює існування суспільно прийнятої нормативності видів текстової діяльності [3: 7].

Соціокультурний чинник прагматики ПТ зумовлює вибір мовних засобів і форм, які скеровані на створення просторовості і відображають максимально наблизений до буцімто реального потоку свідомості персонажа. Вплив соціокультурного чинника на відбір конкретних мовних засобів і форм, які використовуються у художньому тексті, виражається так: 1) ПТ, як візрєць нетрадиційного (ненатуралістичного) стилю несе передовсім концептуальну інформацію і є відображенням нелінійності, багатовимірності мислення автора; 2) естетична форма ПТ ґрунтується на логіці простору і визначає вибір мовних засобів; 3) складність сприйняття літератури постмодерністського штибу є наслідком вираженого у своєрідний спосіб внутрішнього конфлікту просторової логіки неконвенційного художнього тексту і часової логіки мови; 4) звернення до об'єктивації превалюючого змісту художньої свідомості є наслідком зміщення авторської перспективи із зовнішнього аспекту на внутрішній; 5) ПТ ґрунтується на художніх текстах літератури ХІХ ст. є її закономірним і послідовним етапом; 6) мовні прийоми і методи розкриття психіки людини, які активно використовуються у ПТ, зумовлені до певної міри розвитком науки про свідомість; 7) ПТ є чутлива об'єктивація певного уявлення про світ, яка матеріалізована у мові.

Зацікавленість мовою як явищем соціальним – одна з відмітних рис мовознавства початку ХХІ ст. Зміщення фокусу дослідження у мовознавстві у другій половині ХХ ст. в сторону мовленнєвої діяльності і текстів як її продуктів та переорієнтація лінгвістів на текстову діяльність уможливила аналіз художнього твору з врахуванням лінгвальних і екстралінгвальних чинників. Дослідження мови і мовлення у комунікативно-функціональному плані вивело лінгвістику за межі студій речення і зумовило її контакт з такими науками як: прагматикою, психолінгвістикою, соціолінгвістикою, які, завдяки міждисциплінарній взаємодії у процесі вивчення мовних явищ, випрацювали соціопрагматичний аспект аналізу літературного твору. Соціопрагматичний підхід дозволяє глибше проникнути в тканину ПТ, сприяє розумінню задуму автора і соціокультурного контексту, при цьому з'являється можливість вивчати усі мовні факти у соціальному оточенні, а соціальні чинники з врахуванням їх кореляції з мовними явищами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азнаурова Е.С. Прагматика художественного слова. – Ташкент: Изд-во «Фан», 1988. – 121с.
2. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 3-42.

3. Баранов А.Г. Принцип функционализма в текстовой деятельности // Функционирование языка в различных типах текста. – Пермь, 1989. – С. 5-10.
4. Бахтин М. М. Проблема текста. – Вопросы литературы, 1976. – №10. – С. 127.
5. Головенко Ю.А. Основные принципы структурно-семантической организации текста и методика ее исследования: Дис... д-ра филол. наук. – Л., 1982. – 339 с.
6. Данилова Н.К. Прагматическая функция дейксиса в тексте // Функционально-семантические аспекты языковых явлений. – Куйбышев, 1989. – С. 16-17.
7. Колегаева И.М. Онтология языкового сообщения как единицы вербальной коммуникации // Язык и культура. – II Международная конференция. – Тезисы. Часть I. – Киев, 1993. – Ч. 1. – С. 7.
8. Лузина Л.Г. Прагматика стиля: Теоретический аспект // Проблемы современной стилистики. – М., 1989. – С. 62-73.
9. Лузина Л.Г. Проблемы стилистики в лингвопрагматической интерпретации // Прагматика и семантика. – Сб. научно-аналит. обзоров. – М., 1991. – С. 67-82.
10. Маринчак В.А. Прагматический аспект знака, информации, текста // Функциональные стили речи в синхронном и диахроническом аспектах / Межвуз. сб. науч. трудов. – Пермь. – 1978. – С. 128-134.
11. Марова Н.Д. Функционально-коммуникативные свойства текстов как основа их типологии // Функционально-семантический анализ языковых единиц. – Алма-Ата. – 1986. – С. 104-109.
12. Предисловие // Прагматика слова. – Межвуз. сб. науч. трудов. – М.: Прогресс, 1985. – С. 3-17.
13. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
14. Сузов И.П., Комина Н.А., Аксенова Н.Н. Прагмалингвистика и стилистика текста. – Казань, 1985. – С. 16-17
15. Сузов И.П. К предмету прагмалингвистики // Содержательные аспекты предложения и текста. – Межвуз. темат. сборник. – Калинин. – 1983. – С. 3-7.
16. Тарасов Е.Ф. Стилистика и психолінгвістика // Проблемы современной стилистики. – М., 1989. –С. 153-165.
17. Тарасов Е.Ф. Тенденции развития психолінгвістики. – М., 1987. – С. 148.
18. Трошина Н.Н. Прагматический контекст и восприятие текста // Прагматика и семантика. – Сб. научно-аналитических обзоров. – М., 1991. – С. 82-93.
19. Тульviste П. К объяснению явления гетерогенности вербального мышления // Когнитивные стили. – Таллин, 1986. – С. 231-234.
20. Шрейдер Ю.А. О семантических аспектах теории информации. – В кн.: Информация и кибернетика. – М., 1967. – С. 41-49.
21. Adams J.K. Pragmatics and Fiction. – Amsterdam, 1985. – 78 p.
22. Gellay A. Narrative Crossing. Theory and Pragmatics of Prose Fiction. – Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1987. – 175 p.
23. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. – N.Y., 1975. – Vol. 3.
24. Henry R. Pretending and Meaning. Towards a Pragmatic Theory of Fictional Discourse. – L.: Greenwood Press, 1996. – 125 p.
25. Herman D. Towards a Pragmatics of Represented Discourse: Narrative, Speech and Context in Woolf's *Between the Acts* // Poetics. – 1993. – Vol. 21. – № 5. – P. 377-385.
26. Morris C. W. Signification and Significance. – Cambridge: MIT Press, 1964. – P. 44.
27. Nuyts J. Aspects of a Cognitive-Pragmatic Theory of Language. On Cognition, Functionalism and Grammar. – Amsterdam: John Benjamins. – 1992. – 399 p.
28. Pragmatics of Language and Literature // Ed. by T. A. van Dijk. – Amsterdam: North-Holland Publishing Co., 1976. – 236 p.
29. Searle J.R. Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language. – L.: CUP, 1984. – 234 p.
30. Wunderlich D. Methodological Remarks on Speech Act Theory and Pragmatics. – Dordrecht: Reidel, 1980. – 291 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іван Бехта – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: соціопрагматичні аспекти текстотворення.

VERÄNDERT SPRACHE DIE WELT? WORTSCHATZ; WELTBILD; WIRKLICHKEIT

Prof. Dr. Richard J. BRUNNER M.A. (Ulm, Deutschland)

У статті розглядаються продуктивні можливості мови та порушуються питання про вірогідність її впливу на картину світу та хід історії на прикладі аналізу окремих слів. Також досліджуються сила мови та міф про маніпулювання мовою.

The paper under consideration views the productive potentialities of language and analyzing some words raises the issue whether language can influence the world model and the development of history. The work also investigates the language power and the myth about manipulation by means of language.

Zu allen Zeiten wurde die menschliche Sprache nicht nur als Mittel zur Verständigung, sondern auch als Instrument der Beeinflussung benutzt. Aber in früheren Zeiten bewegte sich das, was man öffentliche Meinung nennt, wie ein ruhig dahin fließendes Gewässer, vergleicht man damit den heutigen Zustand, der das Bild eines hochgehenden Wildbachs mit Stromschnellen, Strudeln und Treibholz heraufbeschwört.

„Verändern“ ist ein Schlag- und Modewort unserer Zeit. Aber jedes Wort hat seine Geschichte. Auch ‚verändern‘ hat seine Geschichte und gerade auch in dem so viel zitierten „Verändern der Welt“ gegenüber dem „Null-Interpretieren“. Anders-Sein ist unanständig, sagt der spanische Kulturphilosoph, Dichter und Verfasser einer Reihe von Essay-Bänden JOSÉ ORTEGA Y GASSET (1883-1955) in *Der Aufstand der Massen (La rebelión de las masas, 1929)*. Wie Anders-Sein nur um des Anders-Sein willen kein Wert sein kann, so auch nicht das Verändern nur um des Veränderns willen, wobei es sich vielfach wohl eher um ein Understatement für

„Verbessern“ handelt. Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert, es kommt darauf an, sie zu verändern.

Sprache verändert sich immer. Sofern müsste sie allen Veränderungssüchtigen ungeheuer sympathisch sein. Aber verändert sich auch die Welt? Die *Sapir-Whorf-Weisgerber-These* ist da sehr optimistisch, Soziologen auch, die Mehrzahl der Linguisten wohl weniger. Hier hilft nur die mühsame Detailarbeit der Verifizierung oder Falsifizierung.

Die nun folgende Untersuchung versucht den sprachwissenschaftlichen Stand der Kenntnisse und Untersuchungsmethoden der Wirkung von Wörtern: Schlagwörtern, Schlüsselwörtern, Herzwörtern, Zentralwörtern, Leitwörtern, Fahnenwörtern – wie immer man sie nennen mag, – in Bezug auf „*Wortschatz, Weltbild und Wirklichkeit*“ darzustellen.

Als Zeugnis für Weltbild und Wirklichkeit, für Vorstellungen und Umwelten hat man den Wortschatz vielfach auszuwerten versucht, z. B. schon in der linguistischen Paläontologie des teilweise vorletzten und des letzten Jahrhunderts. Aber dieses Zeugnis, diese Geschichtsquelle, bedarf wie jede historische Quelle der genauen Interpretation, um kein falsches Zeugnis zu geben.

Als Former des Weltbilds, als Lenker der Handlung ist der Wortschatz besonders in jüngster Zeit in Anspruch genommen worden: Politik und Werbung versuchen die Sprache zu manipulieren. Theoretische Ansätze zur Erhellung dieser Vorgänge sind auch von sprachwissenschaftlicher Seite entworfen worden. Sie bedürfen der Überprüfung, besonders auch von der Seite der historischen, der empirischen Linguistik her.

An drei Beispielen soll hier versucht werden, die Verflechtungen, Wechselwirkungen und die Untersuchungsschwierigkeiten für eben diese Wechselwirkungen von Wortschatz, Weltbild und Wirklichkeit zu zeigen. Ein Beispiel aus der Frühgeschichte der deutschen Sprache, nämlich das Wort „*deutsch*“ selbst, dann die Benennungsgeschichte einer lange unbenannten, d. h. nicht mit einem Wort benannten Erscheinung, nämlich die des „*Heimwehs*“, und schließlich versucht die Darstellung „*Vom Mythos der Manipulation*“ auch den vulgarisierten Mythos als eine der Sprachmöglichkeiten ernst zu nehmen und auf die in ihm verborgenen produktiven Möglichkeiten hinzuweisen.

I

Dass vor rund 1200 Jahren, um 800 n. Chr. etwa, die neue deutsche, hochdeutsche Sprache, die sich aus dem Westgermanischen gegen das Angelsächsische und das Niederdeutsche durch die Zweite oder Hochdeutsche Lautverschiebung (engl. „Grimm’s law“) ausgegliedert hatte, – 1. Tenuesverschiebung: postvokalisch germ. [p, t, k] > ahd. [ff, ss, hh (=γ/ch)] Plosiv > Doppelfrikativ: germ. *opan* > ahd. *offan* (offen); *watar* > *wazzar* (Wasser); *tēkan* > *zeihhan* (Zeichen, Bild); initial, vor Geminata, postkonsonantisch germ. [p, t, k] > ahd. [pf, ts, kχ]; Plosiv > Affrikate: germ. *plegan* > ahd. *pflegan* (plegen); *holta* > *hol(ts)z* (Holz), *hairto* > *her(ts)za* (Herz); *korna* > *kchorn* (Korn, Getreide). 2. Medienverschiebung: [b, d, g], [β, ð, γ] > [p, t, k], [b, t, g] z.B. germ. *dag(az)* > ahd. *tag* (Tag). 3. Verschiebung von Westgerm. [b] > ahd. [d]: germ. **broþar*, as. *brothar* > ahd. *bruoder* (Bruder); Keine Verschiebung bei [sp, st, sk, ft, ht, tr], – und dass dieses Frühdeutsche, Althochdeutsche zum Beispiel überhaupt als Sprache der Religion, als Sprache des Gebetes zu Gott verwendet werden durfte, das war nicht selbstverständlich, das bedurfte im Reiche KARLS DES GROSSEN (742-814) eines eigenen Synodenbeschlusses, und zwar die Synode von Frankfurt 794, wo es ausdrücklich heißt: „*dass also keiner glauben soll, dass nur in drei Sprachen zu Gott gebetet werden dürfe, sondern dass in jeder Sprache zu Gott gebetet werden kann und der Mensch erhört wird, wenn er das Rechte erbeten hat*“ [„ut nullus credat, quod non nisi in tribus linguis Deus orandus sit, quia in omni lingua Deus adoratur et homo exauditur, si iusta peterit“].

[Althochdeutsch als sprachgeschichtlicher Terminus bezeichnet sowohl eine Sprachperiode als auch ein räumliches Gebiet, in dem die althochdeutschen Dialekte Bairisch, Alemannisch, Ostfränkisch, Südrheinfränkisch, Rheinfränkisch und Mittelfränkisch gesprochen wurden. Es ist demnach keine einheitliche Sprachnorm, sondern eine Sammelbezeichnung für Einzeldialekte, die alle – wenn auch in unterschiedlichem Ausmaß – der Zweiten (Hochdeutschen) Lautverschiebung unterliegen. Obwohl der Schluss nahe liegt, dass sich die althochdeutschen Dialekte aus früheren Protosystemen (dem „Germanischen“) entwickelt haben, sind die Zusammenhänge mangels ausreichender schriftlicher Belege nicht vollkommen deutlich. Die Dialektbezeichnungen sind mehr oder minder willkürlich nach historischen Stammesbezeichnungen bzw. geographischen Begriffen gewählt. Für die Frühzeit liegen nur wenige schriftliche Zeugnisse, ein Teil davon als Runeninschriften, vor; eine größere zusammenhängende Überlieferung setzt erst gegen Mitte des 8. Jahrhunderts ein. Den entscheidenden Anteil daran hat die christliche Missionierung durch Iren und Angelsachsen und die christliche Tradierung des kulturellen Erbes in den Kirchen und Klöstern. Die Christianisierung des deutschen Wortschatzes ist die große Leistung der Mönche, die in althochdeutscher Zeit die sprachlichen Mittel für den lateinischen Wortschatz erarbeiten mussten. Oft waren mehrere Übersetzungsversuche nötig, bis man den adäquaten deutschen Ausdruck fand. Den neuen Wortschatz erhielt man durch Wortentlehnungen aus dem Lateinischen und Griechischen z. B. Kirche (*Kyrios*), Bischof (*Episcopus*), Kreuz (*crux*), Mönche (*monachium*), Kloster (*claustrum*), häufiger aber durch Lehnprägungen, das sind Neuprägungen mit Hilfe von Bestandteilen deutscher Wörter. Die sozialen Schichten lassen sich in der althochdeutschen Schriftperiode bereits feststellen,

die ahd. Dichtersprache eines Otfried von Weißenburg oder des „Hildebrandslieds“, die Volkssprache in verschiedenen Glossen oder z. B. in den „Straßburger Eiden“ (842), die Sprache der Kirche auf lateinischer Grundlage. Die Sprache der Gelehrten ist durch neue Wege der Wortbildung und syntaktischen Bau der Sprache gekennzeichnet. Drei Jahrhunderte später ist der Prozess des Werdens beendet. Der Grund für eine deutsche Sprache ist gelegt. Die Voraussetzungen dafür finden sich in den politisch-kulturellen und sozialen Verhältnissen der Zeit; die politische Voraussetzung, ein Raum, in dem eine Verkehrsgemeinschaft entstehen konnte und der in der Sprache vereinheitlichend wirkt, wurde durch das Frankenreich und KARL DEM GROSSEN geschaffen. Der Ostteil des Frankenreiches, der die germanisch sprechenden Stämme umfasste, bildete den Rahmen, in dem in den folgenden Jahrhunderten eine überregionale deutsche Sprache entstehen konnte.]

Im Jahre 789 hat Kaiser KARL schon in seiner *Admonitio generalis*, nach der das Vaterunser und das Glaubensbekenntnis in die Volkssprachen (also in die Sprachen der Franken und der von ihnen unterworfenen Stämme) übersetzt und dem Volk erklärt werden sollte, den Priestern befohlen: „*sie sollten also die Gebete bei der Messe recht verstehen, insbesondere das Vaterunser, und es allen in der Predigt erklären, damit jeder wisse, was er von Gott erbittet*“ [„ut ... missarum preces bene intellegant (...) et dominicam orationem ipsi intellegant et omnibus praedicient intellegendum, ut quisque sciat quid petat a Deo“]. Durch die Stärkung des christlichen Glaubens sollte die fränkische Macht geistig abgesichert werden. Das bedeutete aber noch nicht, dass das Vaterunser überall in einer gleichen gemeinschaftlichen Sprache erklärt wurde. In der „Brotbitte“ zum Beispiel wurde in St. Gallen und Weißenburg/Elsass um „*broot emezzigaz*“ („*Broot unseraz emezzigaz gib uns hiutu*“) gebeten, um „*immerwährendes*“, Brot; in Mainz und Fulda aber um „*brot tagalihhaz*“ („*unsar brôt tagalihhaz gib uns hiutu*“), um „*tägliches*“ Brot. Um das Jahr 1000 hatte sich dann aber das nördliche, mitteldeutsche „*täglich*“ gegen das süddeutsche „*immerwährend*“ durchgesetzt. Das Vaterunser des Vorstehers der Klosterschule von St. Gallen, NOTKER TEUTONICUS, [„Notker der Volkssprachliche“], (952-1022) bat auch um das „*tägliche*“ Brot – im Gegensatz zu seinem Übersetzervorgänger vor gut zweihundert Jahren. Was aber damit eigentlich gemeint sei, das interpretieren die Theologen auch weiterhin verschieden.

Dem Übersetzer standen nur die fürs Lateinische gebräuchlichen Schriftzeichen zur Verfügung; andere Sprachen wurden damals noch nicht geschrieben. Mit diesen Zeichen musste er versuchen, alemannische Laute wiederzugeben, die es im Lateinischen gar nicht gab. So hat er zum Beispiel 'uu' für einen Laut, der dem heutigen 'w' ähnelt: *triuuua* für *triuwa* (Treue), *uuunna* für *wunna* (Wonne), oder 'hh' für einen *ch*-Laut (einen starken Reibelaut): *mahhon* für *machon* (machen); *rīhhi* für *richi* (Reich) geschrieben; w ersetzt ab dem 11./12. Jahrhundert mehr und mehr das uu oder auch vv; u und v werden lautdifferenzierend erst im 17. Jahrhundert konsequent auseinander gehalten. Dasselbe gilt für den Halbvokal *j* und den Vokal *i*, für *s* und *z*, *h* und *ch*, *c* und *k*. In dem Maß, in dem Schriftlichkeit an Bedeutung für die Alltagsbewältigung gewinnt, sucht man auch einen möglichst eindeutigen Bezug zwischen Graphem und Phonem herzustellen. Dieses Altalemannisch erscheint uns daher in der Art, wie es verschriftet ist, fremder als es wirklich ist. Die klangvollen Endungen (*namun*, *uuillo*, *erdu* usw.) erinnern noch ans Indogermanische, sie waren aber schon damals nicht mehr betont. Man lese sie auch nicht gedehnt, also nicht etwa "erduu".

Bisher war das Lateinische nahezu unangefochten im Mittelpunkt gestanden und die Volkssprache war lediglich als Hilfsmittel benutzt worden, um das Lateinische zu lernen oder zu verstehen. In einem lateinischen Brief schreibt NOTKER über seine Beweggründe:

"Ich bin mir zwar bewusst, dass Ihr zunächst davor [vor Texten in der Volkssprache] zurückschrecken werdet wie vor etwas Ungewohntem. Aber nach und nach werden sie Euch vielleicht belibien und Ihr werdet sie zu lesen vermögen und erkennen, wie schnell man in der Muttersprache begreift, was man in einer fremden Sprache kaum oder nicht völlig erfassen kann." (zitiert nach S. SONDEREGGER 1970).

Allein durch die Schriften NOTKERS sind uns fast 8000 altalemannische Wörter überliefert, darunter zahlreiche Neuschöpfungen. Dazu gehört zum Beispiel 'gi-wizzan-i' (*Gewissen*), das NOTKER dem lateinischen Wort 'con-scient-ia' nachgebildet hat.

Wollte man zur Interpretierung dieser Vorgänge unter einem, heute vielfach sehr beliebten Gesichtspunkt noch sagen, hier würde Herrschaft durch Sprache ausgeübt, weil nämlich nördliches „*heiliger Geist*“ und „*tägliches Brot*“ als Sprache der herrschenden Franken sich auch bei den unterworfenen Bayern und Alemannen durchgesetzt habe, so müsste der Historiker darauf hinweisen, dass es innerhalb der religiösen Sprache in den meisten Fällen sich gerade umgekehrt verhält: Südliches *kruzi* (Kreuz) hat sich durchgesetzt gegen nördliches *galgo* (Kreuz, Galgen), südliches *ginada* (Gnade, Gabe) gegen nördliches *geba* (Gabe, Gnade), *barmherzi* (barmherzig) gegen *miltherzi* (barmherzig), *diemuoti* für lateinisch „*humilis*“ (demütig) gegen fränkisch-bonifazianisches *odmuoti* (demütig). Das Entscheidende und allen Ausgleichsvorgängen Gemeinsame ist offenbar die Erweiterung des Sprachbereichs, der Kommunikationsmöglichkeit, der Befreiung aus mundartlicher Beschränkung. Und die Gründe, warum einmal in der einen und dann wieder in der anderen Richtung ausgeglichen wurde – mit einem deutlichen Vorsprung eben der „nicht-herrschenden“ Richtung –, sind offenbar

Gründe des leichteren Verstanden-Werdens – oder, wie man heute feiner und verfremdet sagt: der kommunikativen Effizienz.

In KARLS Reich gab es zu Beginn seiner Regierungszeit keinen gemeinsamen zusammenfassenden Namen für die germanischen Einwohner seines Reiches, weder im Lateinischen, der Amts- und Verwaltungssprache, noch in der einheimischen Sprache. „*Germani*“ (Germanen) waren auch die Dänen und Schweden; „*Franci*“ (Franken), „*Suebi*“ (Sueben), „*Baiwarii*“ (Bajuwaren) usw. bezeichneten immer nur einen Teil seiner Völker. Ein für den Herrscher selber und für die Verwaltung wichtiger Unterschied, der auffälligste jedenfalls, war die Verschiedenheit der Sprache. So wurde in dieser Zeit auch der Name für diese neue Sprache geprägt und zwar zunächst in der damaligen Hochsprache, im Lateinischen, als ‚*lingua Theodisca*‘ die 786 zuerst erscheint, als Lehnübersetzung von ‚*vulgaris*‘ (= allgemein, allbekannt) (oder ‚*gentilis*‘ = Volks-). In beiden Fällen wurde ‚*vulgus*‘ (Volk) (oder ‚*gens*‘ = Volk, Volksstamm) mit gotisch ‚*thiuda*‘ (Volk), althochdeutsch ‚*diot*‘ (bzw. ‚*theot*‘), mittelhochdeutsch ‚*diet*‘ für ‚Volk‘ oder ‚Stamm‘, Isländisch ‚*þjóð*‘ (Volk) übersetzt und in Verbindung gebracht und ebenso das Zugehörigkeitssuffix –*aris* (in *vulg-aris*) dann mit –*isk/isc* (in *theod-isc*), so dass das westfränkische Adjektiv *theodisc* (zum Volk gehörig) entstand als Bezeichnung für die einheimische germanische Sprache im Gegensatz zur kirchlichen und Verwaltungssprache, der ‚*lingua Romana*‘, die im stärkeren Gegensatz zum klassischen Latein auch als die *lingua Romana rustica* oder *vulgaris* bezeichnet werden konnte. Gegenüber der *lingua Romana*, auch gegenüber der *lingua Romana vulgaris*, war dann die Sprache der Germanen in KARLS Reich die *lingua vulgaris*. Man findet „*deutsch*“ in seiner lateinischen Form „*theodisce*“ erstmals im Jahre 786 n. Chr. im Synodenbericht des päpstlichen Nuntius GREGOR VON OSTIA an Papst HADRIAN. Dieser Bericht über zwei Synoden, die in England stattfanden, wurde sowohl auf lateinisch als auch in der Sprache des Volkes (Volkssprache): „tam latine quam theodisce, quo omnes intellegere potuissent“ verlesen. Die reguläre einheimische Form des Adjektivs, die lautgesetzlich *thiutisc* lautete (nicht *theodisc*), erscheint knapp hundert Jahre nach *theodisc* zum erstenmal auf dem Pergament, auf einer Handschrift eines Wormser Capitulare von 819. Das mittellateinische „*theodiscus*“ („zum Volk gehörig“, „dem Volk eigen“, oder „die Sprache des Volkes sprechend“) ist ein Wort der Gelehrtensprache. Der Name „*deutsch*“ ist also eine gelehrte Bildung, eine Lehnübersetzung eines mittellateinischen Terminus, lautlich korrigiert von älterer einheimischer Tradition, und er wird zunächst auf germanische Sprachen im Gegensatz zu romanischen (welschen) angewendet, später dann auch auf die deutsche, damals althochdeutsche Sprache eingeschränkt. „*deutsch*“ ist eigentlich ein übersetztes „*vulgaris*“ (JACOB GRIMM. *Deutsches Wörterbuch* 4, 1, 2, 20, 96,63). Es entstand in Abgrenzung zu *walhisk*, der Bezeichnung für die Romanen, aus der das Wort *Welse* entstanden ist. Seit dem 10. Jahrhundert bürgerte sich die Anwendung des Wortes *diutisc* auf die Bewohner des *ostfränkischen Reichs* ein, aus dem Deutschland hervorging. Die Übertragung von „*diutisc*“ aber auf Sprache, Land und Leute: „*Diutschin sprechin, Diutschin liute in Diutische lande*“ („Deutsch sprechen, Deutsche Leute in Deutschem Lande“) begegnen wir erst um 1090 im *Annolied*, der Lebens- und Weltgeschichte des Kölner Erzbischofs ANNO II., von einem Mönch im Kloster Siegburg verfasst. Dieses neue sprachliche Zeichen für die sprachliche und politische Gemeinsamkeit war im Hinblick auf die sprachliche Gemeinsamkeit vorerst noch mehr ein Ziel als eine gemeindeutsche Realität. Es setzte sich nur zögernd durch und wird lange nur von Gelehrten verwendet. Seine Gültigkeit erhält ‚*deutsch*‘ erst um 1500 durch Kaiser MAXIMILIAN. Bei den Engländern heißt „*dutch*“ holländisch.

NOTKER selbst wird sich wohl kaum als "Deutscher" gefühlt haben. Das Wort '*deutsch*' kommt (nach HANS EGGERS) in seinem riesigen Gesamtwerk gerade sechs Mal vor und zwar, wie EGGERS schreibt, in "*formelhafter Einschränkung auf die Sprachbezeichnung*", NOTKER schreibt jedes Mal "*in diutiskun*" (= *auf deutsch*). Damit ist gemeint '*in der Volkssprache*' und diese war im Wirkungskreis NOTKERS Alemannisch. Das Altalemannische NOTKERS und anderer Schriftsteller und die in anderen hoch- oder oberdeutschen Dialekten geschriebene Literatur jener Zeit benennt man mit dem übergreifenden Namen '*Althochdeutsch*'. Dieser Begriff ist natürlich mit Vorsicht zu genießen, er vermittelt "ein falsches Bild, weil es sich dabei um keine Einheitssprache handelt" (W. KÖNIG).

Hat dieses Wort *theodisc(us)* nun Weltgeschichte gemacht, indem es in seinem „völkischen“ Sinne die Entwicklung bestimmt hat? Oder haben die mannigfachen Kräfte der geschichtlichen Entwicklung dieses Wort umgeformt und mit ihrem Sinn erfüllt? Hat irgendwo in der Geschichte der nächsten 300 Jahre, bis am Ende des 11. Jahrhunderts *diutisch* im festem Gebrauch erscheint, dieser Terminus eine geschichtlich wirkende, eine geschichtlich entscheidende Kraft ausgeübt? Und zwar kommt es ja darauf an, dass dieser Terminus in seiner besonderen sprachlichen Form als solche sprachliche Form gewirkt hat und nicht die Mächte und Kräfte, die sich seiner als Ausdruck bedient haben. Mit anderen Worten und ganz konkret: Wäre die geschichtliche Entwicklung anders verlaufen, wenn statt *theodiscus* etwa *germanicus* oder *teutonicus* eingeführt worden wäre? Es fällt wohl schwer, das anzunehmen, und noch schwerer, einen Nachweis dafür zu erbringen. Es mag irgendwo in der ‚Geschichte dieser 300 Jahre Augenblicke, Entscheidungen geben, in denen der Handelnde durch die Assoziation von *diutisch* zu *diet* „Volk“ bestimmt war – wie heute mancher bei einer Kaufentscheidung unerschwerlich oder auch bewusst argumentierend durch ein Werbungsschlagwort bestimmt

sein mag. Es kommt aber stets darauf an, erstens diesen Augenblick, diese Entscheidung auch wirklich geschichtlich nachzuweisen und zweitens die Wirkung als eine spezifisch sprachliche zu erweisen.

Wirkliche sprachliche, rein sprachliche Wirkungen sowohl auf das Weltbild des Menschen wie auch auf sein Handeln und die Wirklichkeit sind wohl doch seltener, als man heute in einer missverstandenen Humboldt-Nachfolge vielfach anzunehmen geneigt ist.

Für den Fall von *theodisc* – deutsch wird man sagen dürfen -, bis das Gegenteil bewiesen ist -: *theodisc* hat nicht die Entwicklung der deutschen Geschichte bestimmt, sondern die deutsche Geschichte hat die Entwicklung von *theodisc* bestimmt.

II

Ein Wort für „*Heimweh*“ (auch ‚Schweizer Krankheit‘) ist uns im Deutschen zuerst am 14. März 1569 bezeugt, und zwar in einem Brief des Schweizer LUDWIG PFYFFER (1524-1594) an den Luzerner Rat, in dem er von der ‚Schlacht bei Jarnac‘ (März 1569) am Vortage berichtet: „*es ist Hauptmann Thammanns forfenrich, der Sunnenberg, gestorben von heimve*“ (Philipp Anton SEGESSER, *Ludwig Pfyffer und seine Zeit*, I/1880, 641 f.). Hatten die Deutschen vorher kein Heimweh? Hatten es nur die Schweizer und erst seit dem 16. Jahrhundert? Niemand wird das im Ernst behaupten wollen, aber einer, der den Wortschatz im engen und wörtlichen Sinne als Zeugnis für Weltbild und Wirklichkeit nähme, müsste so schließen. Auf das älteste deutsche Zeugnis für *Heimweh* hat JACOB GRIMM (1785-1863) schon 1830 in seiner Göttinger *Antrittsvorlesung ‚De desiderio patriae‘* hingewiesen - (woraus man zugleich ersehen kann, dass ihm trotz OVIDS, [43 v.Chr.-17 n. Chr.], *Heimweh* die lateinische Sprache kein Einzelwort für Heimweh zur Verfügung stellte) – auf OTFRIDS Verse nämlich (I, 18, 25 ff.):

*Wolaga elilenti, harto bistu herti,
thu bist harto filu swar, thaz sagen thir in alawar!
Mit arabeitin werbent, thic heiminges tharbent;
Ich haben iz funtan in mir: ni fand ich liebes wiht in thir;
Ni fand in thir ich ander guat suntar rozagaz muat,
seragaz herza ioh managfalta smerza!*

Sorgen, verwundetes Herz, trauriger Sinn: so schildert OTFRID (um 800-nach 870) hier das *Heimweh*; also, man bezeichnete es nur nicht mit einem einzigen Wort. Das Bedürfnis, es zu prägen und zu verwenden, entstand erst in einer Zeit und einer Situation, in der es erstens viele gab, die regelmäßig fern der Heimat lebten, in der zweitens diese fern der Heimat Lebenden ihre Empfindungen, Leiden häufiger mitteilen und in der drittens diese Erscheinung dann auch ein besonderes fachwissenschaftliches Interesse fand. Dies alles war bei den Schweizer Söldnern in fremden Diensten seit dem 16. Jahrhundert der Fall: 1678 wird in Basel von JOHANN JAKOB HARDER (1656-1711) eine medizinische Dissertation über das *Heimweh* oder – wie er es jetzt medizinisch-wissenschaftlich nennt – die „*Nostalgie*“: griech. νόστος (nóstos) = Rückkehr; άλγος (álgos) = Traurigkeit, Schmerz, Leiden, (Lehenbeziehung zu *Heimweh*), verfasst unter dem Titel: „*Dissertatio curioso-medica De Nostalγia [Nostalγia] oder Heimwehe*“. Im Jahre 1592 war das ‚*Heimweh*‘ bereits schon im theologischen Kontext bei dem Schweizer lutherischen Theologen SAMUEL HUBER (1547-1624) erschienen. Das Krankheitsbild der ‚*Nostalγia*‘ wurde 1688 unter diesem Namen von dem Arzt JOHANNES HOFER in Basel zuerst beschrieben. Man kennt es daher auch heute noch unter der Bezeichnung „*Schweizer Krankheit*“.

Mit der aufkommenden Empfindsamkeit erscheint das schweizerdeutsche Wort dann auch in der allgemeinen deutschen Literatursprache. FRIEDRICH SCHILLER (1759-1805) beschreibt „*Heimweh*“ im WILHELM TELL (1804) als Erscheinung zwar (II, 1 u. ö.), als Terminus jedoch vermeidet er es. Aber in seiner medizinischen Abhandlung von 1780 „*Über den Zusammenhang der tierischen Natur des Menschen mit seiner geistigen*“ gebraucht er es: „*einen, den das fürchterliche Heimweh bis zum Skelett verdorren gemacht hat*“ (§ 13). JOHANN WOLFGANG VON GOETHE (1749-1832) nimmt es 1774 von dem Schweizer Schriftsteller JOHANN KASPAR LAVATER (1741-1801) auf und verwendet es z. B. am 13. Januar 1804 in einem Brief an SCHILLER über den TELL. Die Entwicklung von „*Heimweh*“ ist aber nicht in der von SCHILLER noch eingehaltenen Linie gegangen, sie hat vielmehr vom Medizinisch-Fachsprachlichen weg zum Allgemein-Psychischen, zur reinen Empfindung, zur „schmerzlichen Sehnsucht (nach der Heimat)“ geführt. In diesem Sinn erscheint es bei JOHANN GOTTFRIED SCHNABEL (1692-1752) und dann später auch bei GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG (1742-1799), MATTHIAS CLAUDIUS (1740-1815), bei JEAN PAUL (1763-1825), NOVALIS (Friedrich Leopold Frh. von Hardenberg) (1772-1801), LUDWIG TIECK (1773-1853), CLEMENS BRENTANO (1778-1842) (seit 1802), bei JOSEPH FRH. VON EICHENDORFF (1788-1857) und ADELBERT VON CHAMISSO (1781-1838). Wie die Übertragung ins Religiöse bei CHRISTOPH MARTIN WIELAND (1733-1813) 1782: „*das Heimweh nach dem Himmel*“, so geschieht sie später auch in viele andere Bereiche und lässt die Bedeutung immer metaphorischer und allgemeiner werden: *Heimweh nach der Stille, nach Büchern, Abenteuern, Musik* usw. Das alles geht nicht vom Wort aus, sondern von einer veränderten Wirklichkeit, die das Wort entsprechend umprägt.

Der Wortschatz ist ein Zeugnis der geistes- und seelengeschichtlichen Entwicklung, aber er bestimmt sie nicht unüberwindbar, er lenkt sie nur in Verbindung mit anderen, stärkeren Faktoren. Als sichere sprachliche Wirkung des neuen hochsprachlichen Wortes „*Heimweh*“ bleibt also nur, dass die betreffende psychische

Erscheinung leichter bezeichnet werden konnte – weil sich das Bedürfnis dafür entwickelt hatte, so wie es sich im Germanischen schon einmal in einer ähnlich reisefreudigen Zeit entwickelt hatte, in der Wikingerzeit. Die modernen germanischen Sprachen haben für „Heimweh“ alle Lehnübersetzungen aus dem Deutschen: engl. *homesickness* (1746 J. C. DÄHNER, Deutsch, lateinisch und schwedisches Vocabularium, Stockholm), dänisch *hjemve*, niederl. *heimwee*. Auch ins Französische wurde es als Lehnübersetzung übernommen: *maladie du pays*; *mal du pays* (ital. *mal del paese*; span. *mal de la tierra*; portug. *mal do paiz* sind ganz selten, bzw. unsichere medizinische Fachübersetzungen). Für die slawischen Bezeichnungen dürfte ähnliches gelten, so für Russisch *Тоска по родине* (*Toská po ródine*). Die in einzelnen Mundarten vorhandenen und zum Teil älteren Bezeichnungen wie *Jammer*, *And*, *Weillang*, *Zeitlang* haben sich nicht gehalten bzw. keine übermundartliche Verbreitung gefunden. So mag eben das anschauliche Bild des Leidens an der Heimat(ferne) mit zur Verbreitung des Wortes beigetragen haben.

Aus all dem ist wiederum nur wie aus einem Geschichtszeugnis zu entnehmen, dass offenbar im Deutschen in jenem Jahrhundert von 1750 bis 1850 das Heimweh stärker empfunden, darum neu bezeichnet und stärker beobachtet und wiederum bildlich auf weitere Bereiche übertragen wurde. Ob etwa mit der Übernahme des deutschen Terminus in eine andere Sprache dort nun eine Entdeckung bzw. stärkere Beobachtung des Heimwehs verbunden war, wäre in den einzelnen Sprachen und Seelengeschichten noch zu untersuchen. In den anderen germanischen Sprachen scheint es nicht der Fall zu sein, die Entwicklung scheint dort der deutschen parallel zu gehen, nicht nachzufolgen (LUDWIG TIECKS und ADAM GOTTLIEB OEHLENSCHLÄGERS (1779-1850) *Heimweh-Gedichte* sind im gleichen Jahr 1805 entstanden).

Was die Wirkung des Terminus auf die Vorstellungen und Empfindungen angeht, so wäre zu fragen, ob Heimweh etwa bestimmtere und schmerzlichere Vorstellungen weckte, „*Zeitlang*“ oder „*And*“ demgegenüber unbestimmtere, gedämpftere, „langweiligere“. Aber wahrscheinlich ist auch hier eher das Umgekehrte der Fall: weil man das Heimweh mehr als „*Langeweile*“ einschätzte, wählte man den entsprechenden Ausdruck. Im Bayerischen haben „*Zeitlang*“ und „*And*“ längst die Bedeutung „*Sehnsucht*“, auch in jenem emotionalen Sinn wie das entsprechende Wort bzw. wie „*Heimweh*“. Verlässlichere Ergebnisse könnten hier vielleicht durch Zusammenarbeit des Psychologen mit dem Linguisten gewonnen werden.

III

Als letztes Beispiel des möglichen Einflusses eines Wortes oder Begriffes wird „*Vom Mythos der Manipulation*“ gehandelt.

Dass *Mythos* einmal nur eine Göttererzählung war, die Zeiten sind längst vorbei. Jetzt gibt es den Mythos vom Fußballclub *Dynamo Kiew*, von der Globalisierung, vom Macher und der Massenmedien, es gibt auch den Mythos vom Manager und der Manipulation: kurz alles, was man seltsam, wunderbar oder unverständlich findet, was man nicht ganz durchschaut, worin man Ängste, Hoffnungen und halbe Vermutungen erst einmal einfangen möchte, all das kann heute *Mythos* heißen und zuweilen auch *Manipulation*.

Mythos ist, wie es der Gräzist FRANZ DORNSEIFF (1888-1960) in seiner Schrift: „*Das Alphabet in Mystik und Magie*“, 1922/1994, beschreibt, heute ein „*Gebilde von unsäglicher Allhaltigkeit*“ geworden. Und *Manipulation* ist bald nicht mehr weit davon entfernt, besonders was die *Sprachmanipulation*, die geheime Lenkung des Menschen durch die Sprache und der Sprache durch den Menschen angeht.

Die berühmte und viel zitierte *Utopie* vom total manipulierten Menschen, schließlich auch durch Sprache total manipulierten Menschen, in GEORGE ORWELLS (eigentlich ERIC ARTHUR BLAIR, (1903-1950)) inzwischen als Klassiker geschätzten Roman „*1984*“, (die Zahl entstand durch eine Umstellung der Jahreszahl 1948), sollte mehr geprüft als zitiert werden. Es gibt ja auch in unserer Gegenwart genug Material für solche Prüfung. In dem Roman „*1984*“ manipulieren die Machthaber die Sprache, um so die Kommunikation der Bevölkerung zu kontrollieren. Den Untertanen sollen die Worte fehlen, die sie brauchen, um sich gegen die Diktatur zu wehren. Aus dem Begriff Krieg wird so in dem Roman Frieden, aus dem Wort Freiheit Sklaverei. Von einer totalitären Herrschaft, wie von GEORGE ORWELL beschrieben, sind wir zum Glück weit entfernt, und auch VICTOR KLEMPERERS (1881-1960) Analyse der Sprache des Dritten Reiches in „*Lingua Tertii Imperii*“ kann uns allenfalls als warnender Hintergrund dienen.

Nicht irgendwelche böse Machthaber manipulieren die Sprache, wir sind es selbst. Manager sprechen von der „Freistellung“ ihrer Mitarbeiter, die sie gefeuert haben. Ein Städteplaner nennt den Abriss eines Hauses „Rückbau“, doch gebaut wird da nichts. Politiker tun es ihnen gleich.

Aber haben die häufige Anrufung und fehlende Kritik vielleicht ihren Grund auch darin, dass viele diesen Mythos der Manipulation zu ihrer eigenen Entlastung und Beruhigung brauchen?

Wer von *Manipulation* spricht, nimmt für sich in Anspruch, genau zu wissen, was richtig und was falsch ist. Wer wider die Manipulation streitet, hat das „richtige Bewusstsein“, gehört zu der kleinen Elite, die erkannt hat, was die „wahren“ und was die „falschen“ Bedürfnisse der Menschheit sind. Die Mehrheit, um deren Glück sich diese Minderheit angeblich so sorgt, ist die Masse, der Pöbel, das Volk, das mit fester Hand geführt werden muss, weil es doch so leicht zu verführen, zu manipulieren ist.

„Manipulieren“ heißt ursprünglich „handhaben“, „etwas bearbeiten“. „Manipulation“ war ursprünglich, am Ende des 18. Jahrhunderts, ein Handauflegen als Therapie im Rahmen des von FRANZ ANTON MESMER (1734-1815) begründeten Magnetismus. Das kann man am Anfang des 19. Jahrhunderts in JOACHIM HEINRICH CAMPES (1746-1818) „*Wörterbuch der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke*“ nachlesen: „*Manipulation, das Handhaben oder die Handhabung. Beim so genannten Magnetisieren werden das sanfte Bestreichen und Reiben mit der Hand und diejenigen Handbewegungen darunter verstanden, wodurch eine angeblich aus dem Körper des Magnetiseurs ausströmende feine Flüssigkeit dem Körper des Magnetisierten zugetrieben werden soll. Da alle diese Bewegungen mit der Hand verrichtet werden, so ist das allgemeinste Wort, wodurch sie ausgedrückt werden können, das Händeln, das Behändeln, oder die Behändelung.*“

Seit Anfang des 19. Jahrhunderts wird es dann auch für „*Verfahrensweise*“ überhaupt gebraucht, seit etwa 1840 auch im pejorativen Sinn von „*Trick, Kniff, täuschendes geheimes Verfahren*“, das in dieser Verschwommenheit jeder klaren Definition ausweicht. So heißt es etwa in der Zeitschrift *Europa* im 1. Bd. von 1841, S. 345 und 346, in „*Briefen aus Frankfurt*“ von einer Claque: „*da eine solche Manipulation aber dem ehrlichen Sinn der Deutschen zuwider*“, und von Bestechungen der Rezensenten: „*Aber wie ist es möglich, dass Schauspieler, die etwas auf sich halten, sich zu Manipulationen hergeben, die die Elemente der persönlichen Ehre antreten.*“

Aber auch über diese heute vorherrschende pejorative Manipulation schwanken die Auffassungen, was eigentlich ihre charakteristischen Kennzeichen sind. Es gibt sogar noch die neutrale bzw. positive Verwendung von „Manipulation“ im Sinne von „*Beeinflussung; Führung, Lenkung, Erziehung*“, So beim Schweizer Biologen ADOLF PORTMANN (1897-1982): „*Manipulation ist ein Grundphänomen unseres Menschseins. Das Geschick des Neugeborenen führt uns das drastisch vor Augen. Dieses Neugeborene, das in die Welt seiner Gruppe hineinwachsen muss, ist ja völlig von der Hilfe dieser Gruppe abhängig. Manipulation ist der einzige Weg, auf dem das Kind zum vollwertigen Menschen werden kann*“ (*Manipulation des Menschen als Schicksal und Bedrohung*, Zürich 1969, S. 13). PORTMANNS Resümee lautet: „*Manipulation' ist ein Schlagwort des Alltags geworden, und letzten Endes wird das Verwerfliche des Missbrauchs am meisten beachtet. Es gilt daher, die Bedeutung der geistigen Manipulation für die ganze menschliche Daseinsform ins Licht zu rücken, die unabdingbare Notwendigkeit solchen Einwirkens auf andere Menschen zu erkennen. Wir leben nicht nur in der Freiheit des Denkens, des Erfindens und Planens, sondern ebenso sehr im Zwang zur Findung der jetzt und hier sinnvollen Lebensform – ein Zwang, der auch die obligatorische Forderung nach Manipulation mit enthält. Diese ist einerseits ein notwendiges Glied aller Entwicklung, andererseits ein Mittel der Herrschaft. Klarheit darüber, dass jede Manipulation im Dienst von Herrschaft die Gegenbewegung auslösen muss, ist eine der ersten Forderungen aller sozialen Erziehung zum kritischen Entscheiden*“ (S. 45/46). Manipulation bleibt also bei PORTMANN positiv, sie kann aber missbraucht werden, wenn sie „im Dienst von Herrschaft“ steht. Dies freilich klar abzugrenzen, wenn sie im Dienst von Herrschaft steht und dadurch negativ wird, dürfte standortgebunden und nicht ganz leicht sein.

Dem heute vorherrschenden Gebrauch von Manipulation aber entspricht, was der Berliner Kardinal ALFRED BENGSCHE (1921-1979) in seiner Schrift „*Manipulation und christliches Leben*“ 1970 sagt: „*Manipulation bezeichnet sicher einen Eingriff in den Menschen, der die Person verändert und zumindest beeinflusst. Aber dies geschieht nicht im direkten Eingriff auf den Willen oder die Freiheit des Menschen, sondern auf dem Umweg. Man versucht eine Entscheidung, ein Bewusstsein, eine Handlung zu erreichen, jedoch weder durch Befehl noch durch direkten Zwang, sondern indem man sich an andere Schichten des Menschen wendet, z. B. sein Unbewusstes oder Unterbewusstes, seinen Nervenapparat, seine Triebe*“ (S. 4). Fügen wir noch hinzu, dass dies auf eine für den „Manipulierten“ selbst zunächst auch als „Manipulation“ unmerkliche Weise geschieht, so sind wir dem gegenwärtig vorherrschenden Sprachgebrauch wohl ziemlich nahe. So weit gesehen, könnte es also auch etwas Positives oder Neutrales sein. Meist wird aber darunter wohl – im Gegensatz zu PORTMANN und über BENGSCHE hinaus – etwas verstanden, das weder im Sinne noch im Interesse des „Manipulierten“ liegt. „*Eine unbemerkte und nicht im Sinne oder Interesse des Manipulierten liegende Beeinflussung*“ wäre dann also heute vorherrschende Bedeutung von Manipulation: ein indirekter, geheimer, fremder, meist schädlicher Einfluss, der als geheimer und also undurchschaubarer und unbegriffener Einfluss schon Angst erweckt, Angst vor einer dunklen Macht.

Um diese Macht zu bannen, müsste man sie kennen. Ihr einen Namen zu geben, ist in diesem Fall nur ein halber Rumpelstilzcheneffekt, denn keiner weiß, ob es der richtige Name ist, und man stellt sich verschiedenes darunter vor. Aber es ist andererseits eben doch zunächst einmal ein Name, mit dem die, wenn auch noch verschiedene, Vorstellung zitiert werden kann. Es ist keine ganz leere Leerformel, es ist eine, die bei aller Verschiedenheit der Leerstellen doch auch Gemeinsames im weitesten Sinne zu umfassen vermag und zugleich auf eine gemeinsame Angst hinweisen kann.

Es gibt einen speziellen Mythos der Sprachmanipulation, wie er am bekanntesten dargestellt wurde von GEORGE ORWELL mit seiner „*Neusprache*“ in der *Utopie* „1984“.

Soziologen waren es eher als Linguisten, die die Macht der Wörter und Worte höher einschätzten: SEGERSTEDT, CHASE, BERNSTEIN zum Beispiel. Aber die wichtige, die Sache in ihrer Eigenart treffende und fördernde Frage ist ja nicht, ob Sprache, ob Wörter Macht haben oder nicht, sondern wann sie unter welchen Umständen mit welchen Mitteln über welche Adressaten welche Macht haben. Generell wird man sagen dürfen, dass die Macht der Sprache und der Sprachmanipulation heute außerhalb der Linguistik eher über- als unterschätzt wird, eben im Sinne und unter dem Einfluss des Mythos von der Sprachmanipulation.

Dieser Mythos, der zugleich eine Leerformel ist, kann eine klärende und eine verwirrende Wirkung haben: ein klärende, wenn er eine Mahnung wird, die Leerformel auszufüllen, und den Mythos in seiner Wirkung genauer zu erkennen vermag; eine verwirrende, wenn nur die Leere als Gemeinsamkeit genommen und der schon vulgarisierte Mythos zur Magie umgedeutet wird. Aber diese sprachlichen Erinnerungs- und Mahnzeichen stehen nicht nur im sprachlichen Kontext, sie befinden sich immer und entscheidend auch in einer konkreten geschichtlichen Situation, Konsituation.

Sicher kann Sprache, als System und als Anwendung, gelegentlich auch die Welt verändern, aber meist nur bei solchen Gelegenheiten, bei denen sie sich in Übereinstimmung mit ihrer geschichtlichen Situation befindet. Durch Bewusst-machung und Untersuchung der geschichtlichen Situation in den Grundzügen und im Einzelnen und ebenso der Formen der sprachlichen Mittel und Wirkungsmöglichkeiten kann die Sprachmanipulation durchschaut und überwunden werden.

So könnte auch der „Mythos der Sprachmanipulation“ sein Gutes haben, indem er als ein heuristischer Entwurf zur ständigen Überprüfung mahnt und sich in unablässiger mühsamer Kleinarbeit mehr und mehr zum Bild der wirklichen Sprachwirkung wandelt oder als vulgarisierter „manipulierter Mythos“ decouvriert wird.

Zu beiden aber gehört Sprachkritik als ständige Wachsamkeit des Menschen für sich und gegen seine Sprache, gegen ihrer Verführungen und für ihre Offenbarungen – oder, wie es bei ALFRED BENGSCHE heißt: Kontemplation.

Die Sache mit der Manipulation erweist sich gelegentlich auch als Form der Agitation mit der Unwissenheit. Wäre das Schlagwort von der Agitation stichhaltig, gäbe es heute keine Jugendrevolte; denn wer wollte schon revoltieren, wenn alle manipuliert werden?

Nicht im Wort allein, sondern in seinem Verhältnis zur Wirklichkeit liegen jeweils die entscheidenden Antriebe. Es gibt keinen Primat der Wörter, des Wortschatzes über die Wirklichkeit, wie es die *Whorf-Weisgerber-These* möchte (Vgl. auch ERWIN KOSCHMIEDER (1895-1977), *Sprache und Weltbild*, in: Beiträge zur Sprachkunde und Informationsverarbeitung 3/1964, 6 ff.).

Als Geschichtszeugnisse, so sahen wir, konnten wir alle drei Beispiele befragen und dadurch Aufschlüsse über die geistige Situation der Zeit wie der Autoren erhalten, die sonst nicht zu bekommen sind. Als wirkende Kräfte aber sind sie nur schnelle, konzentrierende Zeichen für die hinter ihnen stehende Gesamtsituation, Wirklichkeit. Sie sind Instrumente, die zur leichteren Verfügbarkeit von Dingen, Beobachtungen und Komplexen helfen, die aber für sich allein keine erkennbare notwendige Wirkung auf den Betrachtenden wie den Handelnden ausüben. Dass es die unüberwindbare muttersprachliche Bedingtheit des Sehens und Handelns nicht gibt, hat vor einiger Zeit schon aus exakten Untersuchungen des amerikanischen Psychologen CHARLES E. OSGOOD (1916-1991) ergeben, der bei 100 Gymnasiasten aus 12 verschiedenen Ländern und Sprachen Tests zu 100 Begriffen vorgenommen hat und über das Ergebnis schreibt: „*In der Erfahrung von Eigenschaften und beim Beschreiben von Gegenstands- und Vorgangsaspekten sind die dominanten Tendenzen im wesentlichen sehr ähnlich, unabhängig davon, welche Sprache jemand verwendet oder in welchem Kulturraum er aufgewachsen ist*.“ Und ferner: „*Der erste rein wissenschaftliche Zweck [dieser Versuche] ist, den Nachweis zu führen, dass Menschen in der ganzen Welt, unabhängig von ihrer Muttersprache und ihrer Kultur ein gemeinsames Bedeutungssystem haben, ihre Erfahrungen nach inhaltlichen Symboldimensionen ausrichten. Im Gegensatz zu Benjamin Lee Whorfs Vorstellung von der ‚psycholinguistischen Relativität‘, nach der Menschen verschiedener Sprache die Dinge zwangsläufig unterschiedlich wahrnehmen, anders denken und sogar unterschiedliche philosophische Gedankengebäude errichten müssen, mag sich hier zumindest ein Aspekt menschlichen Symbolverhaltens herausstellen, der universal ist*“ (W. SCHRAMM, *Grundfragen der Kommunikationsforschung* 1964, 45/46).

Also gerade von modernen exakten psychologischen Untersuchungen her ergibt sich ebenfalls der Primat einer allgemein menschlichen Wirklichkeit gegenüber einer muttersprachlichen Gebundenheit und damit auch die jederzeitige Überwindbarkeit etwa vorhandener Wortschatzgrenzen. Die Sprache, der Wortschatz ist ein Zeugnis für die Besonderheit der einzelnen Völker, aber kein Zwang für sie, muttersprachlich beschränkt in ihrem Denken und Handeln zu bleiben. Der Wortschatz ist eine Geschichtsquelle von besonderem Rang, aber er ist kein System von „wirkenden Wörtern“, er ist nur in sehr bescheidenem Maße „wirkend“, nämlich im Sinne der leichteren Verfügbarkeit und einer gewissen reklameartigen Suggestion, deren Umfang sich nach der intellektuellen Widerstandskraft der Hörer richtet. Diese letzte Wirkung steht der des Schlagwortes am nächsten, über dessen Rolle in der Geschichte auf Grund unserer jüngsten Vergangenheit manches Neue gesagt werden könnte.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ріхард Й. Бруннер – професор, лінгвіст-психолог, керівник логопедичної школи Ріхарда Й. Бруннера щодо міждисциплінарної методології вивчення афазії, почесний доктор Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: лінгвістичний підхід до вивчення афазії (мовних розладів).

**BAUPLANUNG UND BAURECHT: BEITRÄGE ZUR ENTSTEHUNG
 DER EUROPÄISCHEN STADT AM BEISPIEL MÜNCHEN**

Thomas GÖTTINGER (München, Deutschland)

Подана стаття присвячена питанню планування та закону про будівництво німецьких міст на прикладі розвитку Мюнхена. Автор виділяє основні фактори, що вплинули на всю систему будівництва (пожежі, вороги, князі та юридичні втручання) та сприяли удосконаленню будівельного законодавства.

The article under consideration focuses on German towns' building planning and building law viewing the development of Munich as an example. The author singles out the main factors that influenced the whole building system (fire, foe, prince and legal interventions) and contributed to the refinement of building legislation.

Unter Bauplanung verstehen die Juristen heute vor allem das Bauplanungsrecht, nämlich die Gesamtheit der Rechtsnormen, in denen die Grundsätze über die bauliche und sonstige Nutzung des Bodens und die zu ihrer Sicherung und Durchführung erforderlichen Maßnahmen niedergelegt sind. Üblich ist auch die Bezeichnung „Städtebaurecht“, so etwa im Deutschen Baugesetzbuch von 1998.

Wichtigstes Instrument der Bauplanung ist der konkrete „Bebauungsplan“. Darunter versteht man einen für den Ausbau einer größeren oder kleineren Stadt (im Interesse der Gesamtheit der Bewohner und eines bequemen Verkehrs) festgesetzten Plan.

Vorreiter beim Bauplanungsrecht im engeren Sinn, das erst im Laufe des 19. Jh. entstand, ist England. In Deutschland darf Bayern mit seinen Bauordnungen von 1863 (für München) und 1864 (für das übrige Bayern außer Pfalz) als führend gelten,

Vom Bauplanungsrecht unterscheiden die Juristen das Bauordnungsrecht, das sich insbesondere mit der Bauausführung beschäftigt, in der Regel (im Unterschied zum Bauplanungsrecht) Ländersache ist (Art. 74 Nr. 18 Grundgesetz) und eine weit ältere Tradition hat als das Bauplanungsrecht. Zum Bauordnungsrecht gehören etwa die schon in den mittelalterlichen Stadtrechten auftauchende Bestimmung, daß die Häuser in den Städten mit Dachziegeln und nicht mit Stroh gedeckt sein dürfen oder daß sie einen bestimmten Abstand voneinander haben.

Das ganze Baurecht kann man auch unterteilen in das Baurecht, daß an die Kommune von außen herangetragen wird, also das staatliche Recht und das Recht, das sich die Kommunen selbst geben (Autonomes Satzungsrecht). Dieser Gegensatz spielt in der Geschichte eine bedeutende Rolle, da sich die Entwicklung von einer völligen Autonomie der städtischen Gesetzgebung (im Mittelalter) zu einer staatlich aufgedrängten einheitlichen Gesetzgebung heute entwickelte. Die Schönheit mittelalterlicher Städte entstand ohne Reglementierung von außen, die Langweiligkeit der modernen heutigen Städte, ihre Einheitlichkeit von Amerika bis Europa ist nicht zuletzt auch ein Produkt der zentralistischen und staatlichen Vereinheitlichung in der Baugesetzgebung.

Die Stadt als Ordnungsobjekt im Bauwesen

Die Geschichte des Baurechts und des Bauplanungsrecht ist ein wichtiger Teil der europäischen Geschichte. Schon im Mittelalter finden sich viele Sachverhalte, die als Vorstufen einer obrigkeitlichen Planung und Regelung des Baurechts gelten können. Interessanterweise setzen landesherrliche Regelungen beim Bauen erstmals im Bereich des Baus von Burgen ein. Bis ins 13. Jahrhundert befand sich in Europa fast in jedem kleinen Dorf eine befestigte Adelsburg des jeweiligen lokalen Adelsgeschlechts. Diesen zahlreichen Adelsgeschlechtern wurde von den Landesherrn (Fürsten, Herzöge) der Bau von Burgen verboten, da man das Befestigungsrecht (Burgenbaurecht) als Vorrecht (Regal) des Königs bzw. der Landesherrn ansah. Da diese Burgen vor allem dazu dienten, daß man sich gegenseitig bekämpfte, verbot man diese Burgen sowohl auf dem Land, als auch in den Städten (Reste dieser Stadtburgen und Adelstürme sind noch in Regensburg, Bologna oder San Gimignano erhalten). Es waren also die zahlreichen Familienfehden des Landadels und des Stadtadels (Romeo und Julia!), die zum Eingreifen der Landesherrn (fürsten, Herzöge) führten. In sogenannten „Landfrieden“ (=allgemeine Friedensverträgen bzw. Friedensgesetze) verboten sie die Fehden und den Burgenbau. Es gibt bayerische Landfrieden des 13. Jahrhunderts und sonstige Gesetze, die genau regeln welche Maximaltiefe in Zukunft die Gräben der Adelsburgen haben durften (=nämlich nur so tief, daß ein Mann noch die Erde daraus schaufeln konnte!). Hier haben wir bereits erste „Bauordnungen“, die nicht nur das Gesicht unserer Landschaft völlig ändern, sondern auch die Entwicklung der einzelnen europäischen Länder beschleunigen, indem der Adel entmachtet wird und allein den Fürsten, etwa den Herzögen von Bayern oder die Könige von Frankreich das alleinige Recht zum Burgenbau erlangen und damit zum alleinigen Herren ihres Landes werden. Wenn ein adeliger Untertan eine Burg nach dem 13. oder 14. Jahrhundert eine Burg hat, muß er seinem Herrn den Zugang (Öffnungsrecht) einräumen.

Doch nicht nur einzelne befestigte Burgen, sondern auch bei der landesherrlichen Gründung von Städten und Märkten, die ja auch als große Burgen des Landesherrn dienten, waren rechtliche Normierungen im Spiel, etwa in Form von Privilegien für die Siedler. Fast alle neu gegründeten Städte des 11. bis 15. Jahrhunderts, besonders diejenigen im Osten, begannen ihr Dasein mit entsprechenden Gesetzen, in denen etwa die Steuerfreiheit der Neusiedler oder die Pflicht zum Mauerbau festgelegt wurde. Freilich sind uns solche Gründungsprivilegien selten überliefert. Das Gründungsprivileg für Freiburg im Breisgau ist eine große, aber auch umstrittene Ausnahme. Sehr zahlreich waren auch „gescheiterte“ Gründungen, die wieder aufgegeben wurden oder die Verlegung von Märkten in günstigere Bereiche. Diese tragen dann den Namen „Neumarkt“, während die aufgegebenen Siedlungen entweder völlig veröden (Wüstungen) oder den Namen „Altenmarkt“ annehmen.

Wenn sich eine Stadt gut entwickelt, erhält sie von ihrem Stadtherrn oder nach Beschluß ihrer Bürger ein eigenes Stadtrecht, in denen sich viele Anweisungen über die Art und Weise des Bauens (Baurechtsnormen) finden. Vielfach übernimmt man fremde Stadtrechte, die sich bewährt haben. Im Bereich der deutschen und polnischen Stadtrechtsgründungen in Osteuropa ist etwa das Magdeburger Recht sehr einflußreich gewesen. Besonders häufig sind baupolizeiliche Bestimmungen, die Nachbarschaftsstreitigkeiten oder Brände verhüten sollen. 1342 erläßt etwa Kaiser Ludwig eine Verordnung für München, in der für alle künftigen Bauten die Ziegeldeckung angeordnet wurde. Jeder Neubau sollte nach Möglichkeit gemauert sein. Die Durchführung der Verordnung übertrug der Kaiser der Stadt München, die dann ihrerseits die Bausachen wenig später ausführlich in ihrem Stadtrechtsbuch regelte.

Seit dem 15. Jh. finden sich in den größeren Städten, in Reichsstädten wie in Residenzstädten neben den Stadtrechte, in denen vor allem die Stellung der Stadt zum jeweiligen Stadtherrn (Herzog, Kaiser) geregelt wird auch Bauordnungen, die sich mit der technischen Seite des Städtebaus beschäftigen. In München ist die Bauordnung vom Jahre 1489 bis 1900, bis zur Einführung des Deutschen Bürgerlichen Gesetzbuches als Lokalrecht in Kraft geblieben. Städte genossen im Bereich des Baurechts und der Baupolizei im Mittelalter und der frühen Neuzeit in der Regel eine bedeutende Autonomie, das heißt, sie schufen sich ihre Gesetze selbst. Erst sehr viel später, seit dem 18. Jahrhundert, versuchten in Deutschland die Stadtherren (Herzöge, Könige, Kaiser) allgemeinverbindliche Normen zu erlassen.

Im wesentlichen wird das Baurecht einer Stadt oder eines Marktes seit dem Mittelalter vor allem von drei Faktoren beeinflusst, von **Feuer, Feind und Fürst**.

a) Feuer

Seit dem Mittelalter wird in den Städten die Bauweise aus Gründen des Brandschutzes stark reglementiert. Zunächst war die Einleitung von Wasser in die Stadt und der Bau von Brunnen bei der Gestaltung der öffentlichen Plätze wichtig, besonders war aber die Bauweise der Häuser, ihre Abstandflächen und die Verwendung von Baumaterial am Brandschutz orientiert. Zum Beispiel findet sich im Stadtbuch der Stadt Kempten (Bayern) findet sich aus Anlaß eines Stadtbrandes 1358 die Bestimmung, daß die Dächer mit Ziegeln zu decken sind und das Flechtwerk (und Fachwerk) mit Lehm abgedeckt werden mußte. So verschwand in der Stadt schon im Mittelalter die Stroh- und Schindeldächer. Alle Städte kannten genaue Bestimmungen über das Alarmsystem bei Feuer: Wenn ein Sturm in der Stadt aufkam, mußten die Türmer Sturmwarnung geben, damit die Einwohner ihre Feuer auf den offenen Feuerstätten löschen konnten. Der Funkenflug aus den Kaminen bei Wind und Sturm war die häufigste Ursache für Brandkatastrophen, die ganze Städte in Schutt und Asche legten.

Seit dem 17. Jahrhundert hat man in Deutschland die Sorge um die Brandsicherheit nicht mehr den Städten allein überlassen. Die Landesherrn erließen nun eigene Ordnungen. Im Kurfürstentum Bayern schreibt beispielsweise eine kurfürstlichen Feuerordnung vom 30. März 1791 eine feuersichere Bauweise vor. Nebengebäude, in denen brennbare Sachen aufbewahrt werden, mußten außerhalb der Stadt gebaut werden. Jedes Haus mußte mit einer Feuermauer versehen sein, Dächer durften nur mit Ziegel gesetzt sein.

b) Feind

Die Befestigung einer Stadt sollte, wie später (um 1800) die „Entfestigung“ (Demolierung der Festungsanlagen) entscheidende Eingriffe in das Stadtgefüge „planerischer“ Art bringen und zwar weniger die mittelalterlichen Festungen als vielmehr die frühneuzeitlichen modernen Festungen, die ja wegen ihres Platzbedarfes vielfach auf bebauten Gelände zurückgreifen mußten. Dabei stellt sich immer die grundsätzliche Frage, wer eigentlich Eigentümer der Stadtmauer ist. Das Eigentum an der Stadtmauer war entscheidend für die Frage, wer der Herr innerhalb der Stadt war. Eine freie deutsche Reichsstadt, also eine nur von Kaiser abhängige Stadt, mußte im Eigentum der Stadtmauer sein, um „reichsfrei“ zu werden. Daher kauften viele Städte, wie etwa Augsburg, ihrem Stadtherrn (dem Bischof von Augsburg) die Stadtmauer ab. Bei landesherrlichen Städte etwa des Herzogtums und Kurfürstentums Bayern standen Stadtmauer und der für das Schußfeld notwendige Teil der Stadtmauer immer im Eigentum des Landesherrn. Die notwendigen Bauplätze wurden enteignet. Als etwa die Münchner Stadtmauer vor und während des 30jährigen Kriegs nach modernen Plätzen erweitert wurde, fielen dieser Maßnahme zahlreiche Häuser zum Opfer, die vor den Mauern und im Burgfriedenbereich gebaut worden waren. In vielen Städten duldete man das Bebauen des Burgfrieds jeweils auf Widerruf.

Anders stellte sich die Rechtslage nach der Entfestigung, also nach der Demolierung dar. Das Gebiet vor den Mauern und auf den Mauern, das nun frei wurde (In Europa sorgte vor allem Napoleon dafür, daß die befestigten Städte ihre Stadtmauern verloren), wurde entweder verkauft, oder man legte großzügige Ringstraßen an (Wien, Lemberg). In München verschenkte man die freiwerdenden Flächen zunächst an Beamten und mußte sie dann für die Anlage von großen Straßen (Ludwigsstraße) wieder zurückkaufen.

c) Fürst

Scharfe Eingriffe in das Baurecht müssen sich solche Städte gefallen lassen, die gleichzeitig Residenzstädte sind. Die Residenz ernährt zwar viele Bürger und zieht viele interessante Berufe in die Stadt. Wenn aber der Landesherr sein Schloß ausbauen will, kommt es oft zu Konflikten mit den Bürgern als Eigentümer der Grundstücke. Ein Enteignungsrecht bestand in der Regel nur beim Bau der Stadtmauer, doch manchmal enteignete man die Bürger auch bei der Erweiterung der Residenzbauten. Im 15. Jahrhundert hat etwa der bayerische Herzog Ludwig der Reiche in seiner Residenzstadt Landshut eine ganze Häuserzeile zugunsten eines repräsentativen Marktes abreißen ließ. Auch in der frühen Neuzeit scheinen Residenzerweiterungen, landesherrliche Verwaltungsbauten (Kästen) oder vom Landesherrn geförderte Kirchenbauten zu weitläufigen Enteignungen geführt zu haben, ohne daß der Widerstand der betroffenen Hausbesitzer über einen Protest hinausging. 1586 beklagten sich beispielsweise Bürgermeister und Rat der Stadt München bei ihrem Herzog Wilhelm V. daß durch die Bauten des Herzogs die Einwohnerzahl drastisch vermindert würde. Tatsächlich ließ der Herzog in München 87 Häuser allein für den Bau der Jesuitenkirche, des Jesuitenkollegs und der „Neuen Residenz“ (Herzog-Maxburg) abreißen.

Die Rechtslage verändert sich im Laufe des 18. Jahrhunderts. Eingriffe des Landesherrn in das Eigentum des Bürgers werden nur noch aus zwingenden Gründen des Allgemeinwohls geduldet. Doch die Landesherren gewannen in Deutschland, besonders in Bayern um 1800 sehr viel Platz auf Kosten der Klöster, die säkularisiert wurden. Ihr Besitz wurde versteigert. Der bayerische Kurfürst, der 1806 von Napoleon zum König gemacht wurde, konnte nun beispielsweise München vergleichsweise einfach zur königlichen Residenzstadt ausweiten, weil er durch die Säkularisation (1803) zahlreiche kirchliche Güter und die entsprechenden Grundstücke erworben hatte. Einer der schönsten Plätze Münchens, der Max-Joseph-Platz mit dem Nationaltheater, kann nur dadurch entstehen, daß man das dort stehende säkularisierte Franziskanerkloster abreißt. Aus der Kirche und dem Friedhof des Klosters wird so ein repräsentativer Residenzvorplatz. Die Enteignung der Kirche und die Zerstörung von Klöstern und Kirchen nach 1800 bringt einen beträchtlichen „Planungsschub“. Die nun entstehende Residenzstadt mit ihren großzügigen Straßen kann freilich den Verlust an Kulturgut niemals mehr aufwiegen.

Zunehmende landesherrliche Aufsicht

Neben den faktischen Eingriffen in das Bauwesen durch Feuer, Feind und Fürst kommt es vor allem seit dem 17. Jahrhundert zu juristischen Eingriffen. Die Reglementierung hält Einzug und bald hört man in Europa die Klage, daß man die vielen Gesetze und Verordnungen gar nicht mehr lesen, geschweige denn verstehen könne. Wenn wir uns heute über die Gesetzesflut, etwa die aus Brüssel (EU) beklagen, so ist das ein uralte Erscheinung.

Nennen wir einige Beispiel für allgemeine gesetzliche Regelungen des Bauwesens innerhalb von Ländern, etwa dem Kurfürstentum Bayern. Dort sind Kontrollbeamte unterwegs (Rentmeister), die nach einem Gesetz von 1669 in den (für die öffentlichen Bauten der Städte zuständigen) Bauämtern der Städte Inspektionen vornehmen und folgende Anordnungen treffen mußten, aus denen sich ergibt, daß offensichtlich gerade im Baubereich Unterschlagungen und Korruption an der Tagesordnung waren:

Bei denen Bauämtern sollen alle Jahr neben der Geld auch Materialrechnungen verfaßt, ohne Vorwissen des ganzen Rats keine kostbaren Gebäude ausgeführt werden, vorher ordentliche Kostenanschläge errechnet werden, die Baumaterialien sollen entweder (wenn sie nicht gebraucht werden) verkauft oder in einem Baustadel verwahrt werden...Bauämter dürfen nicht den Burgermeistern anvertraut werden, sondern man soll dazu einen objektiven Stadtrat nehmen.

Eine eigene Gemeindeordnung bekam das Kurfürstentum Bayern mit der Stadt- und Markt-Instruktion von 1748. Hier wird in Punkt 48 noch einmal das Verfahren beim Bauamt geregelt. Dabei geht es vor allem um die Verhinderung überflüssiger Bauten und um die Verhinderung von Unterschlagungen.

Genauere Anweisungen zum Baupolizeirecht, insbesondere die Pflicht der Bauherren, die Baupläne einzureichen, finden sich erstmals in den Residenzstädten. Typisch ist etwa die Bauordnung für die Stadt Würzburg, die am 22. August 1722 vom dortigen Fürstbischof Johann Philipp Franz von Schönborn erlassen wurde. Sie ist eine der ersten städtischen Bauordnungen, die zwingend die Vorlage der Baupläne bei der Landesherrschaft vorschreibt. Bei Strafe der Demolierung des betreffenden Gebäudes durfte kein Bau aufgeführt werden, wenn sich der Bauherr nicht vorher *bei unseren Commissariis gebührend angemeldet, denenselben nebst Überreichung eines förmlichen Abrisses sein im Bauen intendirendes (geplantes) Vorhaben eröffnet und vorgetragen*

Die Bauordnung für das Kurfürstentum Bayern vom 28. Januar 1805

Die große Wende im bayerischen Baurecht stellt die Verordnung vom 28. Januar 1805¹ dar, in der erstmals sehr detaillierte Regeln für die Einreichung und Überprüfung von Bauplänen aufgestellt wurden. Darüber hinaus wurden für die Belange der Baupolizei in den Städten mit Polizei-Kommissionen eigene Behörden errichtet, die sogenannten „Bau-Polizeikommissionen“. Bei diesen Kommissionen mußten in Zukunft alle Werkmeister *vor jeder größeren Baureparatur und vor jeder neuen Bauführung den Grund und Aufriß nebst Durchschnitt der Kommission zur Prüfung vorlegen*. Der Plan mußte dann nach festgelegten Kriterien geprüft werden, insbesondere durfte der Bau *die öffentliche Passage nicht schmälern*. Neben sicherheits- und feuerpolizeilichen Gesichtspunkten mußte auch das äußere Erscheinungsbild berücksichtigt werden: *der äußerliche Anstand desselben ist zu beobachten, sohin alles zu entfernen, was ihn beleidigen könnte*. Ein Novum in der Gesetzgebung stellte die Verpflichtung zur Erstellung eines Gesamtplanes für jede Stadt und jeden Markt dar: *hat die Kommission für jede Stadt oder Markt insbesondere einen Hauptplan zu entwerfen, welcher auf das Lokale der Stadt sich einschränkt, die ganze Baustellung umfassen und nach und nach eine ordentliche und bequeme Einteilung der Quartiere und Straßen erzwecken soll*.

Detaillierter ausgeführt wurde die Bauordnung durch die Instruktion für die Münchner Baukommission vom 9. März 1805². Zunächst wird der notwendige Inhalt eines Bauplanes beschrieben, dann die Gesichtspunkte, nach denen die zuständige Kommission einen solchen Plan zu prüfen hatte. Dies waren äußere Schönheit, Dauerhaftigkeit und Bequemlichkeit des Gebäudes. Im Bezug auf die äußere Schönheit mußte die Kommission vor allem beachten, *daß die Gebäude in der bestimmten Linie bleiben; (b) daß die allgemein angenommenen Regeln der Baukunde nicht verletzt werden; (c) Bei der Auswahl der Facade und anderer Verzierungen soll der herrschende Geschmack den Ausschlag geben, sohin kein zu grober Verstoß gegen selben zugelassen werden; (d) die an den Gebäuden angebracht werdenden Malereien und Inskriptionen sind in Rücksicht der Idee selbst, dann der Aesthetik und Orthographie zu prüfen; (e) dies gilt auch, wenn kein neuer Bau vorgenommen, sondern nur die Facade abgeändert wird*.

1809 wurde die Münchner Baukommission unmittelbar dem Innenministerium unterstellt, bis dann 1818 die Stadt wieder die Bau- und Planungshoheit in Form einer Lokal-Baukommission erhält.

Für die übrigen bayerischen Städte galt § 70 der Instruktion der Polizei-Direktionen in den Städten vom 24. September 1808³, in der die Befugnisse der Polizeidirektionen in Bausachen festgeschrieben wurden: *Mit Hilfe der Bau-Kommission soll die Polizei-Direktion jedes Orts Sorge tragen, daß ordentliche Baulinien hergestellt, keine neuen Gebäude ohne vorgängigen Plan aufgeführt, die schadhaften Gebäude reparirt oder demolirt, zweckmäßige Verschönerungen eingeleitet, die Feuergefährlichkeiten abgestellt, die Baumaterialien untersucht, die öffentlichen Gebäude und Denkmäler konservirt, keine öffentliche Inschriften ohne vorläufige Einsicht und Bewilligung der Polizei gestattet, alle Hindernisse der Passage entfernt und die Wasserleitungen und Brunnen im gutem Stande erhalten werde*

Enteignung - Eigentumsabtretung

Wie großzügig die Verwaltungsbehörden unter Berufung auf das öffentliche Wohl noch nach 1800 zu Enteignungen schritten, geht aus einer Verordnung vom 14. August 1815 hervor, die gegen entsprechende Mißbräuche vorging⁴: *Keine Staatsbehörde ist befugt, selbst für öffentliche Zwecke, die Abtretung des Privateigentums eines bayerischen Einwohners zu verfügen oder darauf einen Antrag zu stellen, wenn nicht die Erhaltung des ganzen gemeinen Wesens oder eines Teils desselben in einem Kollisionsfalle sie notwendig macht...*

Seit der Verfassung von 1818 war für alle Eingriffe in das Eigentum der Untertanen ein von der Ständeversammlung verabschiedetes Gesetz notwendig. Eine allgemeine Berufung auf die öffentlichen Zwecke durch die Verwaltungsbehörden war nun nicht mehr ausreichend. Zu einer genaueren gesetzlichen Regelung der Eigentumsabtretungen und Enteignungen kam es im Königreich Bayern erst mit Gesetz vom 17. Nov. 1837, ein Gesetz, das in seinen Grundzügen heute noch gilt.

Nun wird exakt festgelegt, zu welchen Zwecken eine solche zwangsweise Abtretung möglich ist:

1. *Erbauung von Festungen oder sonstigen Vorkehrungen zu Landesdefensions- und Fortifikationszwecken, insbesondere auch Militär-Etablissements*
2. *Erbauung oder Erweiterung von Kirchen, öffentlichen Schulhäusern, Spitälern, Kranken- und Irrenhäusern*
3. *Herstellung neuer oder Erweiterung schon bestehender Gottesäcker*
4. *Regelung des Laufes und Schiffbarmachung von Strömen und Flüssen*
5. *Anlegung neuer und Erweiterung, Abkürzung oder Erbauung schon bestehender Staats-, Kreis und Bezirksstraßen*
6. *Herstellung öffentlicher Wasserleitungen*

¹ RBI, S. 305

² Dollinger, Übersicht (1845), S. 64

³ RBI 1808, Sp. 2523

⁴ Dollinger, Übersicht (1845), S. 104

7. Austrocknungen schädlicher Sümpfe in der Nähe von Ortschaften
8. Beschützung einer Gegend vor Überschwemmungen
9. Erbauung von öffentlichen Kanälen, Schleusen und Brücken
10. Erbauung von öffentlichen Häfen oder Vergrößerung schon vorhandener
11. Errichtung von Eisenbahnen zur Beförderung des innern oder äußern Handels und Verkehrs
12. Aufstellung von Telegraphen zum Dienste des Staates
13. Vorkehrung zu wesentlich notwendigen sanitäts- oder sicherheitspolizeilichen Zweckchen, insbesondere
14. Schirmung der Kunstschatze und wissenschaftlichen Sammlungen des Staates vor Feuers- oder anderer Gefahr

Landtag oder König – der Kampf um das Gesetzgebungsrecht im Bauwesen

Entscheidend behindert wurde das Baurecht, insbesondere das Planungsrecht in Bayern durch die Tatsache, daß König Ludwig I. peinlich darauf achtete, daß keine Gesetzgebungskompetenzen an die seit 1819 tagende Ständeversammlung (bayerische Parlament) übergang. Jede zusätzliche Gesetzgebungskompetenz, die sich die Städteversammlung auf Grund der Verfassung erkämpft hatte, empfand König Ludwig als Machteinbuße und persönlich Niederlage. Deswegen kam es nach 1819 nicht mehr zu einer einheitlichen Regelung des Bauwesens, insbesondere der Baupolizei und des Planungsrechts, da eine solche Norm mit ihren Eingriffen in das Eigentum laut Verfassung nur als Gesetz (der Ständeversammlung) erlassen werden konnte.

Erst unter König Max II. kam es dann zu einer ersten Regelung des Baupolizeirechts und zwar im Rahmen des Polizeistrafgesetzbuches von 1861.¹ In Art. 180 hieß es zugunsten der Kommunalbehörden: *Die im Interesse der Verschönerung erlassenen Bestimmungen der bestehenden Verordnungen und ortspolizeilichen Vorschriften können durch Verordnungen bzw. ortspolizeiliche Vorschriften aufgehoben werden, neue baupolizeiliche Anordnungen in Zukunft nur zu dem Zweck der Feuersicherheit und Festigkeit der Bauführung durch Verordnung oder ortspolizeiliche Vorschrift erlassen werden.*

Für die Städte I. Klasse können im Interesse der Verschönerung neue baupolizeiliche Anordnungen durch Verordnung oder ortspolizeiliche Vorschrift getroffen werden. Die hierauf gegründeten Abänderungen des Bauplans dürfen jedoch die Kosten der Bauführung nicht vermehren.

Die Bestimmungen stellen einen Sieg der Gemeindelobby im Landtag dar. Das Bauwesen war nun wenigsten im Bereich der Baupolizei gesetzmäßig verankert und in die Kompetenz des Landtags gelangt. Der Regierung wird zwar eine Verordnungsermächtigung erteilt, aber eine sehr beschränkte: die Schönheit der Gebäude sollte nun – außer in Städten I. Klasse – grundsätzlich kein Kriterium der Baugenehmigung sein, blieb vielmehr dem kommunalen Ermessen anheimgestellt. Auch die Gesundheit berechtigte nicht zu Eingriffen in das Eigentum.

Auf Grund dieser gesetzlichen Ermächtigung ergingen nun die Bauordnung für München vom 2. Oktober 1863 und die Allgemeine Bauordnung für die übrigen rechtsrheinischen Gebiete vom 30. Juni 1864.²

Mit diesen beiden Bestimmungen beginnt das Bauplanungsrecht in Bayern und Deutschland seinen Siegeszug. In Art. 1 der Allgemeinen Bauordnung heißt es:

Wer an bestehenden oder neu anzulegenden öffentlichen Plätzen, Straßen oder Wegen in Städten, Märkten und zusammenhängend gebauten Dörfern, dann an einer Staats- oder Distriktsstraße oder an einem Gemeindeverbindungswege ein Gebäude neu aufführen oder an der Umfassung bestehender Gebäude gegen die Straßenseite einen Hauptreparatur vornehmen will, hat die Baulinie einzuhalten

Wenn eine solche noch nicht gegeben ist, oder wenn von der bereits gegebenen abgewichen werden soll, hat vor allem die Festsetzung der Baulinie zu erfolgen

Mit diesen beiden Bauordnungen wurde in Bayern erstmals der Baulinienzwang eingeführt. Die Baulinie war starr, trennte öffentlichen vom privaten Grund in gerader Linie, die Gebäude mußten an die Baulinie gesetzt werden. Erst später kam eine Vorgartenlinie hinzu

Die Sonderentwicklung in München

Wie sehr sich die Baugesetzgebung seit 1805 zunehmend von kommunalen und lokalen Interessen und immer weniger von übergeordneten staatlichen Interessen bestimmt wurde, zeigt nicht nur das Enteignungsgesetz von 1837 und das Polizeistrafgesetz von 1861, die ja beide auf einen möglichst großen Spielraum des Grundstückseigentümers abzielten, sondern vor allem auch die Entwicklung des Münchner Baurechts.

Grundsätzlich war es ja der bayerischen Regierung bis zum Ende der Monarchie gelungen, die Kompetenz für Bausachen dem von den Kommunen beherrschten Landtag vorzuenthalten. Diese de facto verfassungswidrige Situation wurde durch den Hinweis auf die Verordnungsermächtigung im Polizeistrafgesetzbuch nur unzureichend bemäntelt, da die jeweiligen Bauordnungen für Bayern und München etwa im Bereich der Enteignung weit über den engen Rahmen des Verfassungsgesetzes von 1837 über die Enteignung hinausging, das ja prinzipiell keine Enteignung zum Zwecke der Stadtplanung zuließ.

¹ Polizeigesetzbuch vom 10. November 1861 (Beilage II zu Nr. 24 des GBl. 1861/62)

² RBl. 817

Auch die Bauordnungen für München wurden seit der frühen Neuzeit, spätestens seit 1738 nicht von der Stadt, sondern von der kurfürstlichen später königlichen Regierung ausformuliert und erlassen. Dieser staatliche Zugriff auf die Residenzstadt blieb grundsätzlich bis zum Ende der Monarchie bestehen: Die Münchner Bauordnungen waren Regierungsverordnungen, doch nur de jure. In Wirklichkeit bestimmte inhaltlich allein die Stadt München, was bei ihr zu gelten hatte. Es mutet heute seltsam an, daß eine Regierungsverordnung im wesentlichen von kommunalen Gremien gestaltet und beschlossen wird. Das zeigt die faktische Macht der Kommunen gegenüber der Regierung nicht nur im Landtag. Also eine merkwürdige Verquickung von äußerer (staatlicher) und innerer (kommunaler) Planung. Dabei muß natürlich immer auch der Sonderfall München berücksichtigt werden, wo man nicht selten im Zusammenarbeit mit der Regierung am Landtag vorbei sehr egoistische Interessen verfolgte.

Der Sieg der kommunalen Bauplanung läßt sich so exemplarisch an München verfolgen: die Lokalbaukommission, die 1818 noch als gemischt staatlich-kommunales Gremium ins Leben gerufen worden war, stand seit der Mitte des Jahrhunderts nur noch unter städtischem Einfluß. Die Lokalbaukommission gibt es noch heute, doch hat die Stadt München nur noch wenig angesichts der umfangreichen Bundes- und Landesgesetze zu sagen. Damit ist die Stadtplanung langweilig geworden. Hatte in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts noch der Monarch das Sagen, der wie König Ludwig I. ganze Straßen und Plätze (Ludwigsstraße, Odeonsplatz oder Königsplatz) selbständig gestaltete, so geriet die Stadtgestaltung immer mehr in die Hand der Kommune. Nun nahm man auch von der den alten städtebaulichen Konzepten der ersten Hälfte des Jahrhunderts Abstand. Das Vorbild Camillo Sitters, der eine historisierende Stadtgestaltung vertrat, führte zur Abkehr von den quadratischen bzw. symmetrisch-geometrischen Stadtanlagen. In München führte vor allem die Gartenstadtbewegung (die mehr Grünflächen in die Stadt brachte) und die Tatsache, daß man eingemeindete Orte sinnvoll eingliedern mußte zu einer flexiblen Stadtplanung, die mit dem Namen eines berühmten Architekten, nämlich Theodor Fischer verbunden ist, der seit 1893 das „Stadterweiterungsbüro“ leitete, 1904 kam es zum Erlaß der Staffelbauordnung, einer für damals sehr fortschrittlichen Planungsgrundlage. Zehn Staffeln (= Stufen) der geschlossenen und offenen Bauweise mit unterschiedlicher Häusergrößen und Bebauungsdichten standen nun der Stadtplanung zur Verfügung. So wurde München zu einer der am wenigsten dicht bebauten Städte Europas und das viele Grün in der Stadt ruft bis heute die größte Verwunderung der Besucher hervor. So kann das sinnvolle Zusammenwirken von landesherrlichem Bauwahn und großzügiger kommunaler Bauplanung zu einem schönen städtebaulichen Ergebnis führen.

LITERATUR

1. Richard BAUER, Geschichte der Stadt München, München 1992
2. Wilhelm von BORSCHT, Bauordnung für die k. Haupt- und Residenzstadt München vom 29. Juli 1895. Mit Erläuterungen und einem Anhang, München 1896
3. Siegbert FEUCHTWANGER, Das öffentliche Bauwesen in Bayern vom Ende des Mittelalters bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Verwaltungsgeschichte Bayerns, in: Oberbayerisches Archiv 56 (1912), 88-129
4. G. DÖLLINGER, Übersicht der das Land, Straßen, Wasser-Bauwesen in Bayern betreffende gesetzliche Anordnungen, Nördlingen 1845
5. Andreas STANGL, Entwicklung des Bauplanungsrechts in Bayern 1863-1933, Diss. Regensburg 2002

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Томас Гьотінгер – доктор економіки, керівник проекту економіки нерухомості у інституті німецько-українських відносин, генеральний директор Гьотінгенської групи нерухомості.

Наукові інтереси: історія та становлення будівельного законодавства; економіка та ринок нерухомості.

THE MALE-AS-THE-NORM SYNDROME (ABOUT SOME ASPECTS OF GENDER BIAS IN THE ENGLISH LANGUAGE)

Svitlana DORDA (Sumy, Ukraine)

У статті розглянуто деякі аспекти гендерної упередженості в англійській мові, а саме питання семантичного приниження та використання концепту „man” як загальної назви людства.

The article deals with the study of some aspects gender bias in the English language, namely the semantic derogation and the application of the concept “generic man”.

Nowadays, the study of the gender language is one of the prioritized in the science of language [3; 4; 5; 8; 10; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. Much of the early research on language and gender devoted a great deal of energy to addressing the issue of “women’s language” using long lists of specific linguistic features such as hedging and intensifiers [2], the use of tag questions, the use of a high rising tone at the end of utterance, etc. These features were believed to be tied to women’s subordinate status, and made women seem as if they were tentative, hesitant, lacking in authority, and trivial. Women occupy what might be called a problematic or negative semantic space. Because women are devalued, so is their language. The question of language and gender must address not only the question of how women speak, but also, how women are spoken about. **The aim of this article** is to look at some aspects of gender bias in the English language: the semantic derogation and the application of the concept “generic man”.

Some of the most interesting changes that have taken place in the English language over the last 30 years have been driven by the desire to avoid, if not banish, sexism in the language. This reform movement is noteworthy for its differences from most previous reform movements, which have usually been inspired by a desire for English to be more logical or more efficient in expression. Historically, most proposed language reforms are ignored and end in failure. The few reforms that have become standard include the ban on *ain't* and the double negative, along with a scattering of “more rational” or simpler spellings like *primeval*, *rime*, *tenor*, and *theater*.

And unlike other political language reforms, which tend to be limited to individual names for ethnic groups, gender reforms involve basic grammatical components like pronouns, basic grammatical rules like pronoun agreement, and basic words like *man*, *father*, *male* and *female*. Some of these elements have been in the language for over a thousand years. It is not surprising, therefore, that the effort to undo them can often be a difficult and untidy business.

Socialization is the process that molds the biological sexes into gender roles through the complex interaction of language, culture and social structure. As Bonvillain observes, gender is “a social construct” [1: 174] and is, as such, the product of both direct and indirect social and cultural forces, which create norms unique to each culture about what are ‘normal’ characteristics of men and women. In this context, language (or *langue*) is therefore the underlying socially established system of linguistic units and rules while the produced speech (*parole*) is the directly spoken everyday language. The latter derives much of its semantic content from the former, like, for example, outdated formulaic expressions that are used on ritualized, formal occasions such as church ceremonies, oaths, or in proverbial sayings and fixed expressions. In analyzing the inherent gender bias in these types of expressions, Bonvillain points to the existence of “a pervasive, covert ascription of positive and normative qualities to males and negative or secondary ones to females” [1:205].

It is necessary to define the distinction between gender *differences* and gender *bias*. Gender *differences* refer to the differing styles of speech employed by men and women, such as pronunciation, grammar, intonation, lexical choices, sentence structure, and so on [1: 176-98]. These differences reflect the social and cultural environments of the speakers, and there is great variation as to what is considered ‘typical’ male or female speech, both cross-culturally and within a culture.

Gender *bias* is defined as the reproduction and reinforcement of negative gender stereotypes, which become internalized as negative symbols for both genders through contemporary language (*la parole*) [1: 198]. Through semantic structures in the linguistic system like English (*la langue*), gender bias becomes a “*habitus*” which is the process of internalizing “the active presence of the whole past of which it is the product” [1: 199]. In other words, the *habitus* of devaluing women in English is both a historical and cultural process, which is perpetuated through the praxis of semantically reproducing and reinforcing negative stereotypes about women in everyday speech.

Bonvillain’s arguments for the existence of gender bias in English are: semantic derogation, focus fronting, diminutive endings in first names, and the application of the concept “generic man” [1: 198-205]. Semantic derogation and the application of the concept “generic man” will be studied in this article.

Semantic derogation can be demonstrated with many different kinds of evidence. Words for women have negative connotations, even where the corresponding male terms designate the same state or condition for men. On the cognitive grammar view, “connotation” is not a distinct (and secondary) level of meaning, but is fully incorporated into the semantic structure of a word [19: 202]. Compare the words *bachelor* and *spinster*. *Spinster* and *bachelor* both designate unmarried adults, but the female term has negative overtones to it. Such a distinction reflects the importance of society’s expectations about marriage, and, more importantly, about marriageable age. A spinster is more than a female bachelor: she is beyond the expected marrying age and therefore seen as rejected and undesirable. *Bachelor*, on the other hand, tends to have a more favorable connotation; the man has remained unmarried because he has chosen to do so.

These connotations are not just arbitrary facts of usage, but fall out from the domain-based knowledge against which bachelor and spinster are understood [20: 95-97]. The term “domain” is used to refer, very generally, to background knowledge necessary for the understanding of semantic units. In principle, a domain may be any knowledge configuration, ranging from “basic” notions to complex and rather specific knowledge [19: 203]. Other writers have used a variety of terms to refer to domains, or to particular kinds of domains. Lakoff [6] introduced the term “Idealised Cognitive Model” (ICM), which focuses on configurations of conventionalized knowledge. First, it has to be noted that the notions of “adulthood” and “unmarried” are themselves complex concepts. Moreover, concerning bachelor, it is not the case that any adult unmarried male can be appropriately called a bachelor. We would not call the Pope a bachelor, nor an unmarried man in an established relationship. The question why the Pope is not called a bachelor is easily answered: the Pope simply is not covered by the idealized model of marriage. What is involved, in characterizing a bachelor as unmarried, is a somewhat idealized and perhaps even outdated view of marriage practices, in particular, the idea that people above a certain age are expected to be married, that men and women can pass the marriageable age without marrying but that they do so for different reasons – a man he chooses to, a woman, because no man wants to

marry her. Thus *eligible spinster* is almost a contradiction, while *eligible bachelor* is a normal collocation. As Lakoff put it, the spinster “has had her chance, and been passed by”; she is “old unwanted goods” [7: 32]. *Real* activates these dormant. *Real bachelor* highlights the man’s irresponsibility. The sentence “Ann’s husband is a real bachelor” is not only non-anomalous, it is also quite informative. It tells us quite a lot about Ann’s husband, that he is an inveterate womanizer. At the same time *real spinster* focuses on the woman’s sexual unattractiveness.

Some have speculated that the word *spinster* may be dying out. The original meaning of this word is a woman engaged in spinning. Because these women spinners were often unmarried, this connotation eventually ousted the original meaning and became the primary sense of the word. In the seventeenth century the term *spinster* became the legal designation of an unmarried woman. It appears to be still in common use in British English, as can be seen in the British National Corpus [21], where we can find 156 instances in a sample of 100 million words of text. By comparison, the word *bachelor* occurs 479 times, whereby men and their activities are more talked about than women and theirs.

If anyone has any doubt about the negative connotations of *spinster*, all they need to do is look at the range of words with which it is used. There are some neutral descriptive adjectives used with the word, such as *66 year old*, *disabled*. But the majority of words collocating with *spinster* are negative. They include the following: *gossipy*, *nervy*, *over-made up*, *ineffective*, *jealous*, *eccentric*, *love-/sex-starved*, *frustrated*, *whew-faced*, *dried-up old*, *repressed*, *lonely*, *prim*, *cold-hearted*, *plain Jane*, *atrocious*, and *despised*. By comparison, the collocations of *bachelor* are largely descriptive or positive, with the exception of one occurrence of *bachelor wimp*.

The words *bachelor* and *spinster* thus differ in many more ways than just the feature specification *male* vs. *female*. No doubt it is the gender bias implicit in the *spinster* frame that accounts for the relatively infrequent use of the word *spinster*, as well as the coinage of the expression *bachelor girl*. The expression attributes to single adult females the same motives for not marrying as to their male counterparts.

This example shows how the meanings of words are constructed and maintained by patterns of collocations. Collocations transmit cultural meanings and stereotypes which have built up over time. The problem lies not with words themselves, but how they are used. Seemingly gender-neutral terms such as *aggressive* and *professional* have different connotations when applied to men and women. To call a man a professional is a compliment, but to be a woman and a professional is perhaps to be a prostitute, in English as well in other languages as diverse as Japanese and French, where *une professionnelle* is a euphemism for prostitute [11: 109].

These cultural stereotypes about old maids in the marriage market also affect the term *maiden*, as in *maiden horse* to refer to a horse that has not won a race. The Oxford English Dictionary defines the figurative usage of the term *maiden* as sharing the meaning of “yielding no results.” Woman who has not caught a man has lost the race. Other figurative uses such as *maiden voyage*, *maiden speech*, *maiden flight*, etc. referring to the first occasion or event of a kind relate to the stereotype that women should be virginal, inexperienced, intact, untried, and fresh in worldly as well as sexual matters.

This sort of bias in the connotations of words for women is far-reaching and applies even to associations of the basic terms *man* v. *woman* or *boy* v. *girl*. It is revealing to look at some of the collocations of these basic terms. Words with negative overtones are still more frequently used together with *woman/girl* than *man/boy*. Men are more likely to be referred to with positive adjectives such as *honest* and *intelligent*, while only women are described as *silly* and *hysterical*.

Because the word *woman* does not share equal status with *man*, terms referring to women have undergone pejoration. If we examine pairs of gender-marked terms such as *lord/lady*, *baronet/dame*, *Sir/Madam*, *master/mistress*, *king/queen*, *wizard/witch*, we can see how the female terms may start out on an equal footing, but they become devalued over time.

Lord preserves its original meaning, while *lady* is no longer used exclusively for women of high rank. The use of *lady* as a polite euphemism for *woman* is far more common in Britain than in the USA. The term *lady* is not simply the polite equivalent of *gentleman*. It can be seen from the fact that *lady* is used in circumstances where *gentleman* would not be. We say *cleaning lady* but not *garbage-gentleman*. The expression *lady of the house* is not matched by *gentleman of the house*, but contrasts instead with *man of the world*, another indication of the linguistic mapping of the division between the public and private spheres onto male and female. The British National Corpus [21] gives 25 cases of *lady of the house*, 3 of *woman of the house*, none of *gentleman of the house*, and only 8 of *man of the house*. By contrast, there are 29 occurrences of *man of the world*, but only 12 of *woman of the world*.

Baronet still retains its original meaning, but *dame* is used derogatorily, especially in American usage. *Sir* is still used as a title and a form of respect, while a *Madame* is one who runs a brothel. Likewise, *master* has not lost its original meaning, but *mistress* has come to have sexual connotations and no longer refers to the woman who had control over a household. There is a considerable discrepancy between referring to someone as *an old master* as opposed to *an old mistress*.

King has also kept its meaning, while *queen* has developed sexual connotations. *Wizard* has undergone semantic upgrading; to call a man a wizard is a compliment, but not so for the woman who is branded as *a witch*.

“Generic man” and the widespread usage of “he” [1:202-5] to mean anyone, male or female, is the most striking evidence for gender bias in modern English. ‘Man’ is gender-biased term that defines the male gender as normative. Research by Wendy Martyna [9] has shown that the average reader's tendency is to imagine a male when reading *he* or *man*, even if the rest of the passage is gender-neutral. Therefore, you cannot be sure that your reader will see the woman on the job if you refer to every technician as *he*, or that your reader will see the woman in the *history of man*. On the other hand, replacing every *he* with *he or she* attracts even more attention to gender and defeats your purpose. There are some other suggestions how to avoid biased language.

1. Write the sentence without pronouns. Try to avoid conditional structures, generally introduced by “if” or “when,” which often require the use of pronouns.

Biased Language: *If the researcher is the principal investigator, he should place an asterisk after his name.*

Gender-fair: *Place an asterisk after the name of the principal investigator.*

2. Use gender-specific pronouns only to identify a specific gender or a specific person.

Biased Language: *Repeat the question for each subject so that he understands it.*

Gender-fair: *Repeat the question for each male subject so that he fully understands it.*

3. Use plural nouns and pronouns if they do not change the meaning of the sentence.

Biased Language: *Repeat the question for each subject so that he understands it.*

Gender-fair: *Repeat the question for all subjects so that they understand it.*

4. Use the first- or second-person perspective. Notice in the table below that only the third-person singular is marked for gender.

Biased Language: *The driver should take his completed registration form to the clerk's window and pay his license fee.*

Gender-fair: *You should take your completed registration form to the clerk's window and pay your license fee.*

5. Use an article instead of a possessive pronoun as a modifier.

Biased Language: *After filling out his class schedule, the student should place it in the registrar's basket.*

Gender-fair: *After filling out a class schedule, the student should place it in the registrar's basket.*

6. Sparingly use the passive voice.

Biased Language: *If a student wishes to avoid sex bias in his writing, he should examine these alternatives.*

Gender-fair: *These alternatives should be examined by any student who wishes to avoid sex bias in writing.*

7. Use human, person, and their variations: humankind, humanity, human beings, human race, and people.

Biased Language: *The effect of drugs has been studied extensively in rats and man.*

Gender-fair: *The effect of drugs has been studied extensively in rats and humans.*

8. Use a more descriptive or inclusive compound word: workmen's = *workers'*; man-sized = *sizable, adult-sized*; chairman, chairwoman = *chair, chairperson, presider, convener*.

Biased Language: *The governor signed the workmen's compensation bill.*

Gender-fair: *The governor signed the workers' compensation bill.*

One more suggestion: though not acceptable in formal writing, a common speech pattern uses a form of *they* (*they, them, their, theirs*) as a generic pronoun following *everyone, anybody*, and other indefinite pronouns, e.g. “*Everyone cheered when their team won the game*”.

It can be stressed, that gender-fair language minimizes unnecessary concern about gender in the subject matter, allowing both a writer and a reader to focus on what people do rather than on which sex they happen to be.

In conclusion, it can be said that our language and society reflect one another, so it is important for communicators to recognize and respect change in the meaning and acceptability of words. Concern about the use of biased language is part of the increased awareness that the perceived meanings of some words have changed in response to the changing roles of men and women in our society. Any remedy will require change in both society and language.

REFERENCES

1. Bonvillain N. Language, Culture, and Communication. The Meaning of Messages. - New Jersey : Prentice Hall, 2000. – 240 p.
2. Bradac J., Mulac A., Thompson S. Men's and Women's Use of Intensifiers and Hedges in Problem-Solving Interaction: Molar and Molecular Analyses // Research on Language and Social Interaction. Volume 28, №2. – N.J., Lawrence Erlbaum Associates. -1995. – P.93-117.
3. Cameron D. The Feminist Critique of Language. – L., NY: Routledge. – 1998. – 147 p.
4. Clark K. Linguistics of Blame // The Feminist Critique of Language. – L., N.Y.: Routledge. – 1998. – P. 183-197.
5. Ehrlich S., King R. Gender-Based Language Reform and the Social Construction of Meaning // The Feminist Critique of Language. – L., NY: Routledge. – 1998. – P. 164-183.
6. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago, Chicago University Press, 1987. – 340 p.
7. Lakoff R. Language and Woman's Place. New York: Harper and Row, 1975.
8. Lakoff R. The Language War. - Berkley: University of California Press, 2000. – 313 p.
9. Martyna W. "The Psychology of the Generic Masculine." Women and Language in Literature and Society. Ed. S. McConnell-Ginet, R. Borker, and N. Furman. New York: Praeger Publishers, 1980. – 268 p.

10. Martynuk A. Approaches to Feminists' Language Reform // Вестник Международного славянского ун-та. – Сер. "Филология", №6 (4). – Харьков, 2001. – С. 15-19.
11. Romaine S. Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics. – Oxford, OUP, 2000. – 268 p.
12. Russell S. Grammar, Structure and Style. – Oxford, OUP, 2001. – 284 p.
13. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. – N.Y.: William Morrow, 1990. – 330 p.
14. Tannen D. Gender and Conversational Interaction. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 256 p.
15. Tannen D. Training in Discourse. – New York: OUP, 1993. – 375 p.
16. Tannen D. Gender and Discourse. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 290 p.
17. Tannen D. Talking from Nine to Five. – New York: William Morrow, 1994. – 260 p.
18. Tannen D. The Argument Culture. – New York: Random House Press, 1998. – 315 p.
19. Taylor John.R. Cognitive Grammar. – Oxford, OUP, 2003. – 621 p.
20. Taylor John.R. Linguistic categorization. – Oxford, OUP, 2005. – 308 p.
21. <http://thetis.bl.uk/lookup.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Дорда – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Української академії банківської справи НБУ (м. Суми).

Наукові інтереси: – гендерна лінгвістика, прагматика, теорія комунікації.

ЗАПОЗИЧЕННЯ АНГЛО-АМЕРИКАНІЗМІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Ірина КОВАЛЬ (Хмельницький, Україна)

Функціональний підхід до вивчення та аналізу запозичень англо-американізмів, що вживаються у німецькій мові, дозволив виявити, що екстралінгвістичні та лінгвістичні фактори є домінуючими у їх аксіологічних змінах. Англо-американізми входять у німецьку мову або шляхом калькування, або внаслідок аксіологічних перейменувань. Основним способом творення неологізмів-запозичень є семантична деривація.

Functional approach to the investigation and analysis of Anglo-American borrowings used in German has enabled to ascertain that extra-linguistic and linguistic factors are predominant in axiological changes of such borrowings. Anglo-Americanisms are introduced into German either by means of translation loans or as a result of axiological renaming. The basic way of creating of neologisms-borrowings is semantic derivation.

В останні десятиріччя ХХ ст. та на початку ХХІ ст. відбуваються кількісні та якісні зміни у системі німецької мови внаслідок впливу мовних і позамовних чинників. Характерним для розвитку німецької мови у цей час є процес запозичень, насамперед англо-американізмів, що є домінуючим серед інших. Це обумовлено суспільними процесами, політичною глобалізацією в галузі комунікації, фінансово-економічними ринками, культурним обміном тощо. США сьогодні є однією із найрозвиненіших країн світу як в економічному, так і в політичному відношеннях, саме це і є важливим фактором процесу запозичень англо-американізмів, зокрема, у німецьку мову. Англо-американізми відображають явища та поняття зовнішньої міжнародної політики, внутрішнього політичного та економічного життя. Англійська мова відіграє важливу роль, оскільки вважається мовою ділового спілкування та інтернаціональною мовою.

Значна частина запозичень поповнює німецькі словникові парадигми. Вагомий вплив на запозичення відіграють також музика, спорт, комп'ютерні технології.

Екстралінгвістичні фактори обумовлюють появу англо-американізмів у німецькій мові із сфери суспільно-політичного, фінансово-економічного життя тощо. Серед них є чимало прямих запозичень, це назви нових понять; до уваги беруться факти міжнародного дотримання прийнятих правил найменувань нових товарів, що призначені для світового ринку, а також стандартизацію в галузі термінології науково-технічного характеру. Наведемо їх приклади:

- n Business für: Geschäft – бізнес;
- n Cash für: Barzahlung – готівка;
- n Know-how für: Wissen, wie man eine Sache verwirklichen kann – ноу-хау;
- n Longseller für: Dauerseller – товар, що користується довгий час попитом;
- n Kidnapping für: Entführung – викрадення;
- n Joint Venture für: Gemeinschaftunternehmen – спільне підприємство;
- n Limit für: Grenze, äußerster Preis, äußerster Umfang – ліміт, межа, рубіж;
- n Permit für: Erlaubnis – дозвіл, ліцензія;
- n Update für: Aktualisierung, Modernisierung – актуалізація, модернізація;
- m Bonus für: einmalige Sondervergütung – бонус, премія, додаткова винагорода.

У сферу економіки німецької мови часто проникають цілі словосполучення, запозичені з англійської мови. Наприклад:

- fiscal policy – фінансова політика;
- offset account – розрахунковий рахунок (в емісійному банку іншої країни);

on call – поточний рахунок у банку, що відкривають під заставу товарів, цінних паперів;
 acceptance houses – акцептні контори;
 surplus product – надлишковий (додатковий) продукт.

Як правило, у таких словосполученнях перший компонент відіграє роль означення стосовно другого.
 Чимало запозичень англо-американізмів зафіксовано із галузі суспільно-політичного життя.

Наприклад:

f, m Lobby – лобі; n Lounge – салон, зал очікування; n Message – звістка, повідомлення; n Primetime – найкращий ефірний час; n Briefing – брифінг; n Image – імідж, слава; n Lifestyle – стиль життя.

Політична та фінансово-економічна термінологія посідає одне із провідних місць серед сфер функціонування аксіологічно модифікованих запозичень англо-американізмів, наприклад:

m Bond für: festverzinsliche Schuldverschreibung – облігація, боргове зобов'язання, бони;

m Crash für: Zusammenbruch – біржова криза;

n Design für: Entwurf für ein Industrieprodukt – дизайн;

n Sale für: Schlussverkauf – розпродаж за зниженими цінами, продаж, збут;

m Transfer für: Zahlung ins Ausland in fremder Währung – переказ грошей в іноземній валюті;

m Voucher für: Gutschein (für eine bereits bezahlte, noch zu erwartende Leistung) – ваучер;

m Warrant für: Pfandschein – (фінан.) посвідчення, купон (акції), заставне свідоцтво, варант;

m Pool für: Vereinigung von Firmen zur Gewinnverteilung – пул (угода між підприємцями на базі комерційних інтересів);

m Goodwill für: Firmenwert, Geschäftswert – престиж фірми, гудвіл.

Особливо популярними є запозичення у рекламах, що розповсюджуються торговельними закладами. Так, широко представленою є реклама промислових товарів і предметів побуту, зокрема англійського та американського виробництва. Іншомовні слова, насамперед яскраві неологізми вживають у заголовках реклам засобів масової інформації з метою викликати у реципієнта зацікавлення придбати той чи інший товар.

Основним способом творення англомовних торгових назв, що запозичуються в німецьку мову, є семантична деривація. Найбільш поширеним механізмом семантичної деривації є метафоричне перенесення.

Метафоричне перейменування може здійснюватися за подібністю ознаки об'єктів:

а) найменування осіб. Напр.: Аях – миючий засіб “Аяке”, названий за іменем грецького хороброго та сильного воїна (гр. Αίας). Ознакою для утворення метафоричного перейменування є сила. Отже, цей засіб є дуже добрий, він відміє будь-який бруд;

б) найменування тварин. Основою для порівняння стають фізичні властивості тварин, наприклад, їх швидкість, сила тощо. Так, наприклад, виникли назви автомобілів “Mustang” і “Jaguar”. Англійське запозичення Mustang вживається сьогодні також і у рекламі текстильної промисловості для популяризації гарної якості джинсових штанів – Mustang Jeans.

Перейменування може відбуватися за подібністю функції (метонімія). Такою є торгова назва пральних машин Whirlpool (engl. whirlpool - коловорот, вир, водоверт). Це означає, що машина працює бездоганно, як потужний вир води. Подібною є торгова назва печей Volcano (engl. volcano - вулкан).

Не менш важливу роль відіграють у рекламі слогани (Slogan - Schlagwort in der Werbung [9: 890]). Роль слоганів часто виконують розмовні експресивно-оцінно забарвлені слова, наприклад, іменники з прикметниками. Так, зокрема, австрійська фірма “Red Bull”, яка конкурує сьогодні із найбільшою американською фірмою “Coca-Cola”, використовує часто у рекламі своєї продукції слогани, наприклад, “Energy Drinks”.

Als Getränk ist “Red Bull” eine Zumutung, als Idee einzigartig. Nun greift die kleine österreichische Firma erstmals in den USA den großen Konkurrenten Coca-Cola an. Die Wiener Probanden waren aber nicht nett, sondern nur ehrlich. Schrecklich ehrlich. Sie verstanden die Botschaft des “Energy Drinks”. “Energy Drinks” belebt Geist und Körper. So glatt war noch nie ein Produkt durchgefallen wie diese Brause. Wer nett sein wollte, verglich den alkoholfreien Süß-Stoff mit flüssigen Gummibärchen. Red Bull - Produkt schwappete nicht nur über Österreich, sondern über 51 weitere Länder der Welt und auch USA herein.

Вищенаведений приклад засвідчує, що головна роль рекламних слоганів полягає у передачі найважливішої інформації та її продукції. Вони виражають основну ідею торгової назви та виконують прагматичну функцію. Слогани розраховані на асоціативні висловлення – спонукати реципієнта до дії (придбати той чи інший товар).

В німецьку мову часто проникають запозичення, смислова структура яких містить розмовно-забарвлене аксіологічне значення. Напр.: англо-американізм Story- (engl. story): 1) повість, розповідь; 2) фабула, сюжет; 3) історія, легенда; 4) дитяча вигадка, брехня. Прототип Story f- unwahrscheinliche erfundene Geschichte (Erzählung).

Більшість лексичних запозичень проникає в німецьку мову не з основним, а частіше із другорядним

значенням, іноді з переносним значенням прототипу, набуваючи при цьому жартівливого або іронічного відтінку, наприклад, Beauty f- eine hübsche Frau.

Багатозначне англійське слово beauty – 1) краса, привабливість; 2) гарна риса; прикраса, оздоба; 3) принада; 4) красуня; 5) красень; 6) розкіш.

Зміни, які відбуваються у житті ФРН і в цілому світі, проблеми міжнаціонального спілкування, а також тенденції до диференціації мовних одиниць, зумовили появу в німецькій мові цілої низки запозичень з галузі культури та мистецтва, спорту тощо. Напр.: Rock-Musik, Pop-Musik, Disk-Jockey, Show, Blues, Jazz, Boogi-Woogi та інші, які стали вже загальновідомими.

На тлі інших слів новизною виділяються запозичення – англо-американізми, які вживаються у німецькій мові порівняно недавно, напр.: Edge für: ungewöhnliche, abgefahrene Menschen; Fly-Girl für: 1. Hip-Hop aktives, hübsches Mädchen; 2. die Frau, die leicht zu haben ist oder wahllos von einem zum anderem flattert; Partypooper für: Partykiller; Release für: Veröffentlichung (der Erscheinungstermin einer Musikproduktion); Sneakers für: Sportschuhe, Turnschuhe; Tribute für: Anerkennung; Sissie für: Weichling; Neeping für: Fachgespräch über Computer; Hustler für: Gauner, Strichjunge.

Вищенаведені запозичення використовуються у засобах масової інформації та у молодіжній мовній комунікації як новими (експресивно-емотивні одиниці). Окремі з них володіють конотаціями професіоналізму, фамільярності, жаргонізму, пейоративності, розмовності тощо. За допомогою них номінатор висловлює своє суб'єктивно-оцінне ставлення до фактологічного матеріалу та впливає емотивно на адресата.

Легкість входження англо-американізмів у лексико-семантичну систему сучасної німецької мови пояснюється не тільки екстралінгвістичними факторами, але й близькою спорідненістю двох мов.

Значна частина запозичень англо-американізмів вживається у німецькій мові з метою образності та експресивності висловлення. Вони часто виступають варіантами вже існуючих німецьких найменувань. Напр.: m Twofer für: Quotenpolitik; Virtual World für: künstliche Welt; m Smellismus für: Diskriminierung; n Fake für: Fälschung; n Game für: Spiel; n Flair für: Talent.

Проаналізувавши запозичення – англо-американізми у сучасній німецькій мовній комунікації, можливо зробити висновок, що екстралінгвістичні та лінгвістичні фактори є домінуючими у їх появі та аксіологічних змінах. Акцентується увага на функціональному аспекті, що є визначальним при зміні аксіологічних модифікацій вищезгаданих запозичень, де вагоме місце займає політична та фінансово-економічна термінологія. Англо-американізми входять у німецьку мову шляхом калькування (прямі запозичення), а також внаслідок аксіологічних перейменувань. Аксіологічні переосмислення відтворюють зміни в ціннісному світосприйнятті, що дозволяє таким чином заповнити семантичні лакуни у мові-реципієнті або надати висловленню експресивно-оцінного забарвлення.

Семантична деривація – основний спосіб у творенні англомовних новумів, які запозичуються у німецьку рекламну комунікацію із прагматичною метою. Важливу роль у цій комунікації посідають салогани.

Англомовні запозичення часто володіють різними конотативними відтінками, надаючи мовленню образності, ексцентричності, емоційності, новизни, а деякі з них вживаються у німецькій мові як варіанти вже існуючих німецьких найменувань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. - 143 с.
2. Турчин В.В. Вживання неологізмів та слоганів у газетно-журнальній рекламі (на матеріалі німецької мови) // 36. наук, праць "Мовні і концептуальні картини світу" – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка 2003. – С. 298-301.
3. Bild am Sonntag. 2004, Nr. 17.
4. Deutsche Welle 2004. Nr. 3, Nr. 5.
5. Duden. Wörterbuch der Szenesprachen. Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zurich, 2000. - 224 S
6. Focus 2005. Nr. 27.
7. Frankfurter Allgemeine. 2001, Nr. 155; 2004, Nr. 222. 10; Spiegel 2001. Nr. 13, Nr. 14; 2005, Nr. 25, Nr. 27.
8. Stern 2001. Nr. 8; 2005, Nr. 14; 2005, Nr. 31; 2005, Nr. 50.
9. Störig. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache (Erb. von U. Hermann). Parkland Verl GmbH Stuttgart, 1990.-1120 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Коваль – кандидат психологічних наук, доцент кафедри романо-германських мов Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси: – психолінгвістика.

ОБРАЗ ОПОВІДАЧА В РАКУРСІ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ КОМУНІКАТИВНОГО СТИЛЮ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИЙ АСПЕКТ

Оксана КОЗАЧИШИНА (Вінниця, Україна)

Аналіз гендерної специфіки комунікативного стилю мовної особистості здійснюється у роботі з опорою на особливості реалізації образу автора/ оповідача у романах Ф.С.Фіцджеральда "Tender is the Night" та З.Фіцджеральд "Save Me the Waltz". Виявлені в результаті дослідження гендерно детерміновані риси комунікативного стилю Ф.С.Фіцджеральда в основному узгоджуються з наявними стереотипами чоловічого мовлення, тоді як у мовній особистості авторки роману "Save Me the Waltz" спостерігається певна роздвоєність гендерних характеристик.

The analysis of gender specific features in the communicative style of a language personality is carried out on the basis of the author's/ narrator's image in the novels "Tender is the Night" (F.S.Fitzgerald) and "Save Me the Waltz" (Z.Fitzgerald). The main gender specific features of F.S.Fitzgerald's communicative style accord with the existing stereotype of male literary writing while some gender split can be traced in the language personality of Z.Fitzgerald realized in the novel "Save Me the Waltz".

Зіставний аналіз гендерних особливостей художнього мовлення окремо взятих авторів, акцентуючи індивідуально-психологічний аспект мовлення, дає змогу вивчати різні рівні художнього тексту, враховуючи різні ціннісні орієнтації письменників [1: 426]. Разом з тим, такий аналіз унеможливує категоричність і остаточність висновків, оскільки співвідношення типово "чоловічих" та "жіночих" рис у стилі письма конкретного автора може значно різнитися: кожна людина, незалежно від статі, містить чоловіче та жіноче начало більшою чи меншою мірою [5: 53; 7: 111]. Згідно зі спостереженнями М.Мудуре [6: 177], "жіночі цінності" нерідко "просвічують" і в творах письменників-чоловіків, хоча самі чоловіки схильні це заперечувати. Особливості поєднання й ступінь прояву гендерних характеристик у окремо взятій мовній особистості залежать від багатьох чинників. Саме тому індивідуально-авторський аспект гендерних особливостей мовлення вимагає надзвичайної обережності та ретельності, поєднання лінгвістичного аналізу з залученням біографічних даних авторів, уникнення абсолютизації отриманих результатів.

Матеріалом для даного дослідження, що зосереджується на вивченні комунікативного стилю письменників різної статі, було обрано два романи: Ф.С.Фіцджеральда "Tender is the Night" (в перекладі М.Пінчевського "Ніч лагідна") та З.Фіцджеральд "Save Me the Waltz", назву якого можна приблизно перекласти як "Залиште вальс за мною". Вибір саме цих творів для аналізу пояснюється тим, що зазначені романи належать перу авторів, максимально близьких у мовному, культурному та часовому плані. Важливо також, що вказані тексти характеризуються жанровою й тематичною аналогічністю. Врахування цих моментів допомагає уникнути інтерференції факторів, не пов'язаних з гендерною приналежністю письменників.

Обидва зазначені автори належать до тієї ж самої мовної та культурної спільноти: вони є представниками однієї генерації білого англомовного населення США, що народились, виростили та отримали освіту в цій країні. На момент створення вказаних романів З.Фіцджеральд та Ф.С.Фіцджеральд були приблизно одного віку. Робота над романом "Tender is the Night" була завершена в 1933 році, коли Ф.С.Фіцджеральду було 37 років, З.Фіцджеральд була у віці 32-х років, коли вперше вийшов з друку її роман "Save Me the Waltz". Проте найбільш важливим є той факт, що обидва твори до певної міри автобіографічні. Як свідчать дослідження [див. 8: 196-197; 9: XI; 11: 157; 10: XVII; 12: VI], Френсіс Скотт Фіцджеральд та Зельда Фіцджеральд відобразили в зазначених романах один і той самий період їхнього спільного життя: перебування у Парижі та на Рив'єрі. В образах головних героїв – подружніх пар Діка Дайвера й Ніколь Уоррен ("Tender is the Night") та Алабами Беггс і Девіда Найта ("Save Me the Waltz") – явно прослідковуються риси самих авторів.

Обидва романи написані в класичній манері, де естетичним (ідейним) центром оповіді виступає всезнаючий оповідач, що знаходиться поза фабульним простором. Тобто йдеться про об'єктивізовану розповідь, в якій усі герої (в мовленні оповідача) позначаються формами третьої особи. Аналогічність типу розповіді в аналізованих текстах робить тим цікавішим зіставлення специфіки використання авторами ідентичних можливостей, що надаються цим різновидом оповідної перспективи.

Правила побудови художніх текстів, де не протиставлений авторів оповідач знаходиться над фабульними подіями, передбачають, що такий оповідач знає все, що відбувається в будь-якій точці фабульного простору та має право вільно переходити від одного персонажа до іншого, забігати наперед та повертатись назад [4: 185]. Однак, як відомо, не всі письменники, що обирають цю форму розповіді, в повній мірі наділяють оповідача таким правом, що спостерігається, зокрема, в досліджуваних текстах.

Так, сюжет роману "Tender is the Night" позбавлений лінійної послідовності, хронологія подій порушена: фактично твір починається з другого розділу (зав'язка історії Діка та Ніколь), а перший є калейдоскопом життя американців у Європі.

Роман З.Фіцджеральд побудований з дотриманням хронології розвитку подій: ми спостерігаємо становлення особистості Алабами, що проходить такі етапи: дитинство, намагання усвідомити власне

“я”, одруження, страждання від бездіяльності, спроба реалізувати себе в житті за допомогою балету, криза, спричинена фізичною травмою та смертю батька. Оповідач у романі З.Фіцджеральд не забігає наперед, подаючи ситуацію в її логічному розвитку. Лише деякі натяки дають читачеві можливість зрозуміти, що оповідач обізнаний з майбутніми подіями. Так, при описі подвір'я клубу – улюбленого місця зустрічі закоханих, дізнаємося між іншим, що після війни це місце повністю згоріло: *The clubhouse sprouted inquisitively under the oaks like a squat clump of bulbs piercing the leaves in spring.* <...> *It is too bad that a bottle of corn liquor exploded in one of the lockers just after the war and burned the place to the ground* (SMW, 38).

Наслідком порушення лінійності подій у романі “Tender is the Night” стає ефект об’ємності розповіді, що підкріплюється розташуванням різних точок зору на те, що описується: Розмарі, Дік, Ніколь, оповідач. Роман З.Фіцджеральд з цих позицій являє собою дещо “пласкішу” оповідь, де події подаються хронологічно послідовно та зображаються з двох основних позицій: точки зору оповідача та Алабами.

На перший погляд, завдяки залученню різних, часом суперечливих точок зору, подання текстових подій Ф.С.Фіцджеральдом виглядає об’єктивнішим. Насправді ж, у романі “Tender is the Night” чітко прослідковується авторська концепція. Як зазначає Н.Анастасєв [2: 21], автор з самого початку коригує різні точки зору на текстові події та на головного героя. Наприклад: *Rosemary envied them their fun, imagining a life of leisure unlike her own. She knew little of leisure but she had the respect for it of those who have never had it. She thought of it as a resting, without realizing that the Divers were as far from relaxing as she was herself* (TN, 126). Зображаючи захоплення Розмарі подружжям Дайверів та їхнім безхмарним життям, оповідач додає власний коментар (*вона* <...> *не знала, що життя Дайверів, як і її власне, було далеко не безтурботним*), кидаючи читачеві першу підказку про те, що не все так благополучно у Діка та Ніколь, як це видається.

З.Фіцджеральд не виявляє схильності до коригування поглядів читачів на текстові події. Окремі роздуми оповідача в тексті роману “Save Me the Waltz” виявляються настільки туманними та незрозумілими, що вони можуть, скоріше, спантеличити читачів, аніж допомогти їм. Якщо персонажі твору “Tender is the Night” приходять до свого логічного кінця під впливом передбачуваних сил, “які можна пояснити, навіть якщо їх неможливо уникнути” [10: XX], то в З.Фіцджеральд світ занадто хаотичний та невпорядкований. У ньому переплітаються мрії, випадковості, незавершеність, зв’язки між різними елементами позначаються лише натяком або ж взагалі не пояснюються [ibid]. Її стиль визначається критиками як екстатичний (*ecstatic*), ексцентричний, нерівний і навіть ущербний (*flawed*) [11: 171-173]. У своєму романі письменниця широко послуговується сюрреалістичним підходом, сполучаючи несполучуване, нагромаджуючи несподівані елементи. Наприклад: *Yellow roses she bought with her money like Empire satin brocade, <...> a bowl of nasturtiums like beaten brass, anemones pieced out of wash material, and malignant parrot tulips scratching the air with their jagged barbs.* <...> *She gave Madame <...> threatening sprays of gladioli, and the soft, even purr of black tulips. She bought flowers like salads and flowers like fruits, jonquils and narcissus, poppies and ragged robins, and flowers with the brilliant carnivorous qualities of Van Gogh* (SMW, 130). Під пером З.Фіцджеральд квіти вмиль перетворюються на дорогу тканину (*Empire satin brocade*), чеканну мідь (*beaten brass*) або ж на звичайну мийку (*wash material*); зловісну (*malignant*) істоту, що шкрябає колючками повітря (*scratching the air with their jagged barbs*), сповнені загрози пагони (*threatening sprays*) чи миле спокійне помуркування (*soft even purr*). Так само несподівано квіти можуть ставати схожим на салат (*like salads*) та фрукти (*like fruits*). Подібний підхід ілюструє емоційне, асоціативне бачення письменницею дійсності, унеможливорює категоричність оцінки зображуваного та нав’язування авторської позиції. Читачеві пропонується, радше, емоційна, аніж раціональна інтерпретація світу. Таким чином, з точки зору особливостей образу оповідача як одного з учасників текстової комунікації роман З.Фіцджеральд більше відповідає традиційним уявленням про “жіночий” комунікативний стиль художнього мовлення. Такому стилю не притаманна самовпевненість та тиск авторського “Я”, оскільки він апелює до серця, а не розуму читача [3: 144-147].

Разом з тим, в обох досліджуваних романах помітна така типово “чоловіча” риса, як схильність до узагальнень та абстрагування, зокрема, стосовно представників різних статей. Так, Ф.С.Фіцджеральд неодноразово звертається до проблеми “жіночого”, даючи своє тлумачення особливостям жіночої поведінки. Наприклад: *Attractive women of nineteen and of twenty-nine are alike in their breezy confidence; on the contrary, the exigent womb of the twenties does not pull the outside world centripetally around itself. The former are ages of insolence, comparable the one to a young cadet, the other to a fighter strutting after combat* (TN, 312). У цих роздумах письменника відчувається деяка упередженість стосовно жінок. Авторський сарказм щодо поведінки привабливих жінок різного віку передається як за допомогою використання емоційно навантаженого виразу “вимоглива утроба” (*exigent womb*), так і завдяки порівнянню 19-річних жінок з юним кадетом (*young cadet*), що ще не був у бою, а 29-річних – з борцем, що відчуває самовдоволення після виграного поєдинку (*a fighter strutting after combat*). Подібні упереджені коментарі про жінок – характерне явище в романі “Tender is the Night”.

У романі З.Фіцджеральд спостерігаємо аналогічні спроби проникнути в “чоловічу” суть. Наприклад: *Men never seem to become the things they do, like women, but belong to their own philosophic interpretation of*

their actions (SMW, 110). Жінки бачаться авторці більш реалістичними в оцінці своєї сутності, їхнє саморозуміння прямо пов'язується з їхніми діями та поведінкою (*become the things they do*), тоді як представники протилежної статі схильні уявляти себе такими, якими б вони хотіли себе бачити (*their own philosophic interpretation of their actions*). У романі "Save Me the Waltz" зустрічається й багато інших прикладів філософських роздумів. Ці абстрагування розгортаються наколо різних тем: людських стосунків – *People can't learn about their relations! As soon as they are understood they are over* (SMW, 191); виховання дітей – *Children are always glad of something new, not realizing that there is everything in anything if the thing is complete in itself* (SMW, 95); суті жінки та її ролі в суспільстві – *Women sometimes seem to share a quiet unalterable dogma of persecution that endows even the most sophisticated of them with the inarticulate poignancy of the peasant* (SMW, 112). На думку Мері Гордон, дослідниці творчості З.Фіцджеральд, текст роману "просто нашпигований різними афоризмами, як твір неокласициста XVIII сторіччя" [10: XXIV]. Характеризуючи роман, дослідниця підкреслює нетиповість таких генералізацій для жінок-письменниць за допомогою прислівника "surprisingly" (як не дивно): "Вона (З.Фіцджеральд. – О.К.) цікавиться описами і, як не дивно, узагальненнями та абстрактними роздумами" [ibid].

Як бачимо, здійснений аналіз підтверджує вихідну тезу щодо можливості різного співвідношення гендерно детермінованих рис у мовленні окремо взятої особистості письменника. Так, у використанні можливостей аналогічного типу розповіді Ф.С.Фіцджеральд проявляє більш традиційно "чоловічі" підходи: чітку авторську позицію в поглядах на основних героїв та текстові події; схильність до узагальнень та філософствування. З.Фіцджеральд виявляє певну роздвоєність гендерних характеристик у комунікативному стилі: з одного боку – типowo "жіноча" асоціативність та небажання нав'язувати власну точку зору, з іншого – значна кількість абстрактних роздумів, притаманних, скоріше, "чоловічому" стилю письма.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеева В.П. Гендерна літературна теорія і критика // Основи теорії гендеру. Навчальний посібник. – К.: Видавництво "К.І.С.". – 2004. – С.426-445.
2. Анастасьев Н. По обе стороны рая // F.S.Fitzgerald. Tender is the Night. – М.: Радуга, 1983 – С. 7-28.
3. Вулф В. Своя комната // Эти загадочные англичанки ...: Пер. с англ. Н.Бушмановой. – М.: Прогресс. – 1992. – С. 78-87.
4. Долинин К.А. Интерпретация текста (французский язык). – М.: Просвещение, 1985. – 288 с.
5. Кон И.С.. Психология половых различий // Вопросы психологии. – 1981. – №2. – С. 47-57.
6. Мудуре М. Существует ли женская литературная традиция? // Гендерные исследования: Харьковский центр гендерных исследований. – М.: Человек и карьера. – 1999. - №2. – С. 171-177.
7. Смелзер Н. Дж. Социология. Глава 11. Сексуальные роли и неравенство // Социологические исследования. – 1992. – №10. – С. 79-88.
8. Тернбулл Э. Скотт Фицджеральд. – М.: Молодая гвардия, 1981. – 318 с.
9. Brucoli M.J. Preface // Z.Fitzgerald. The Collected Writings. – L. Little, Brown and Co, 1991. – P. XI-XIII.
10. Gordon M. (1991). Introduction // Z.Fitzgerald. The Collected Writings. – L.: Little, Brown and Co., 1991. – P. XV-XXVII.
11. Ellerby J.M. Conversation and the Fitzgeralds. Conflict or Collaboration? // The Text Beyond. Essays in Linguistics / Ed. by C.G. Bernstein. – Tuscaloosa; L.: Univ. of Alabama Press. – 1994. – P. 157-176.
12. Smith S.F.Dedication // Z.Fitzgerald. The Collected Writings. – L.: Little, Brown and Co., 1991. – P. V-VII.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

SMW = Z.Fitzgerald. Save Me the Waltz // Z.Fitzgerald. The Collected Writings. – L.: Little, Brown and Co, 1991. – P. 1-196.
 TN = Tender is the Night. – М.: Радуга, 1983. – 337 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Козачишина – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри зіставного мовознавства Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.

Наукові інтереси: стилістика англійської мови, інтерпретація тексту, гендерна лінгвістика.

ОСНОВНІ СПОСОБИ ОСВОЄННЯ ТЕРМІНІВ-ЗАПОЗИЧЕНЬ ЕКОНОМІКИ АПК

Тетяна КРАВЧЕНКО (Миколаїв, Україна)

У статті обґрунтовано поняття "термін-запозичення", а також проаналізовано матеріальні буквальні та матеріальні трансформовані запозичення, їх входження до терміносистеми економіки АПК та освоєння українською мовою.

"The borrowing-term" is theoretically grounded in the article. The literal and literal transformed borrowing forms are analyzed. The penetration of these forms into the system of economy of agri-industrial complex and their in the Ukrainian language are retraced.

Одним із найважливіших рушіїв історичного розвитку мови, її поступу є мовні контакти, які спричиняють кількісні та якісні зрушення, що стосуються передусім лексики як найбільш рухомого елемента мовної системи. Об'єктивну картину розвитку будь-якої мови неможливо відтворити без дослідження впливу на її лексичний фонд інших мов, без з'ясування ролі запозичень. Запозичення з

різних національних мов, відрізняючись більшою чи меншою активністю, є одним із важливих джерел поповнення словникового складу української мови та її термінології.

Услід за іншими, **запозиченням** називаємо звук, морфему, слово або його окреме значення, фразеологізм, синтаксичну конструкцію, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення [5: 179]. Запозичення звука, точніше фонем, – рідкісне явище, а запозичення морфем відбувається на підставі виленювання її в запозичених спільноструктурних словах, що ж до фразеологічних та структурно-синтаксичних запозичень, то вони є нетиповими для термінології, отже, найтипівіша ситуація – це запозичення слова. У сучасній теорії запозичень прийнято виділяти два основні види: пряме (або матеріальне) запозичення (оригінальне запозичення у Д.С.Лотте) і калькування (перекладне запозичення у Д.С. Лотте) [2: 114]. У разі матеріального запозичення з іншої мови беруться й матеріальна форма (звукова або графічна), і значення слова-прототипа, а під час калькування – тільки значення або семантична структура іншомовної лексичної одиниці [2: 114]. Тобто створення нового терміна способом запозичення може відбуватися або внаслідок запозичення зовнішньої форми, або внаслідок запозичення внутрішньої форми, використовуючи питомі мовні засоби. С.В. Гриньов запропонував, розмежовуючи запозичення на прямі та кальки, віддати перевагу термінові “матеріальне запозичення” перед широко вживаним терміном “пряме запозичення”, оскільки останній – не є зручним, тому що часто має значення “безпосереднє запозичення”, тобто запозичення з однієї мови в іншу без мов-посередників [1: 116]. Вважаємо за необхідне розмежовувати зазначені терміни й надалі розрізнятимемо за характером запозичуваного матеріалу два основних види запозичень: матеріальне запозичення та кальку. Вони можуть бути як у чистому, так і в комбінованому вигляді, що дає підставу виділити ще один тип запозичень – комбіновані запозичення [1: 116] або терміни-гібриди [2: 14]. Вони утворюються поєднанням основ різного походження, а також різних за походженням основ і префіксодів.

Терміни-запозичення, належні до термінології економіки АПК, за характером запозичуваного матеріалу, зважаючи на наукові теорії Д.С.Лотте та С.В.Гриньова, а також пропозиції Д.П.Шапран [6: 10], ми поділили на такі групи:

1) матеріальні буквальні запозичення: а) терміни, запозичені способом транслітерації (побуквеного передавання): *пай* (тур. *pay*), *сертифікат* (фр. *certificat* < лат. *sertum* – вірно і *facere* – робити), *лот* (англ. *lot*), *трудодень* (рос. *трудодень*), тощо; б) терміни, запозичені способом трансфонуції (звукового передавання): *лізинг* (англ. *leasing*), *фермер* (англ. *farmer*), *франко* (італ. *franco*), *моніторинг* (англ. *monitoring*), *емфітевзис* (лат. *emphyteusis*) та ін.;

2) матеріальні трансформовані запозичення: *бонітет* (лат. *bonitus*), *комерціалізація* (лат. *commercium*), *ферма* (фр. *ferme*), *рентабельність* (нім. *rentabel*), *розверстка* (рос. *развёрстка*), *контрактація* (лат. *contractus*);

3) кальки буквальні: *довгостроковий кредит* (англ. *long-term credit*), *короткостроковий кредит* (англ. *short-term credit*), *моніторинг економічного механізму АПК* (англ. *monitoring of economical mechanism of agro-industrial complex*), *розселення* (рос. *раскрестьянивание*), *продподаток* (продовольчий податок) (рос. *продналог*, *продовольственный налог*), *продрозкладка* (продовольча розкладка) (рос. *продразвёрстка*, *продовольственная развёрстка*);

4) кальки трансформовані: *дистрибуція сільськогосподарської продукції* (англ. *distribution of farm production*), *сільськогосподарські інформаційно-консультаційні служби* (англ. *agricultural extension service*), *аналіз господарського портфеля* (англ. *portfolio analysis*) та ін.

Докладніше проаналізуємо матеріальні буквальні та матеріальні трансформовані запозичення, їх входження до термінології економіки АПК та освоєння українською мовою.

Зростання кількості запозичень у сучасній мові науки, зокрема економіки, є дзеркальним відтворенням тенденції світового обміну досвідом від країн, що досягли значного економічного зростання, до країн, що тільки входять у світовий економічний простір. Саме це спричинило велику кількість новозапозичень в українській економічній термінології. Якщо об'єкт запозичення, тобто поняття, зумовлений потребами суспільства, то сам процес запозичення здійснює мова, яка засвоює нову лексичну одиницю.

Провівши аналіз галузевих терміносистем, Т.І.Панько встановила, що близько 40 відсотків у них посідають слова, запозичені з інших мов [3: 163]. Цей відсоток не вищий і в термінології економіки АПК, оскільки вона є одним з найдавніших лексико-семантичних об'єднань, що орієнтувалося на питомі слова української мови, проте на кожному етапі свого становлення запозичували й іншомовні елементи. Особливо посилюється цей процес в останні десятиріччя. Появу нових понять і відповідних термінів у певній частині спеціальної лексики диктують умови розвитку саме цієї галузі науки або техніки. Більшу частину сучасної української термінології економіки АПК становлять давно запозичені терміни, входження яких у систему української мови було пов'язане зі становленням загальноекономічної лексики й відбувалося протягом тривалого часу; вони в подальшому увійшли до термінології економіки як “базові” і звідси – до термінології економіки АПК. Входження економічних

термінів-запозичень зумовлено структурою аналізованої терміносистеми: одні з них увійшли до неї без зміни семантичної структури, інші зазнали семантико-функціональних трансформацій. Другу групу становлять залучені іншомовні лексеми з українського загальнолексичного фонду зі зміною значень. Третя група запозичень у терміносистемі економіки АПК – це іншомовні слова, проникнення яких до української мови було безпосередньо ініційовано необхідністю заповнення лакун для позначення агроекономічних галузевих понять під час формування української терміносистеми економіки АПК. Вони мають таку ж різну історію свого запозичення, як й інші лексеми іншомовного походження. Можемо з впевненістю констатувати, що більшість запозичених слів, які входять до складу термінології економіки АПК, з'явилася в українській мові задовго до формування цієї терміносистеми. Основними мовами-джерелами для української термінології АПК стали латинська, англійська, німецька та французька.

Характерно, що запозичується не слово в його природному вигляді, а “безформний шматок лексичного матеріалу”, з якого мова вибирає необхідне і достатнє для неї у певний еволюційний період і перетворює його в запозичене слово, оформляючи відповідно до своїх фонетичних, семантичних та граматичних законів. Основним критерієм під час оцінювання запозичень, – на думку Д.С.Лотте, – має стати “ступінь освоєння” їх мовою, якщо вони повністю освоєні у фонетичному, морфологічному та семантичному плані, якщо вони здатні так само, як і “свої” елементи, входити до складу слів, утворювати похідні слова, якщо вони відповідають термінологічним вимогам, які ставлять (або точніше – тим вимогам, які повинні ставити, проте не завжди ставлять) до кожного елемента терміна, то напевно чи можна ставитися до них інакше, ніж до будь-якого “свого” елемента [2: 17].

Освоєння мовою запозичених слів – складний діахронічний процес, у якому тісно переплітаються зв'язки й відношення, з одного боку, мови-реципієнта та мови-донора, а з другого боку – внутрішньосистемні особливості самої мови-реципієнта. Зауважимо, що запозичення є активним процесом: мова-реципієнт не пасивно сприймає нове слово чи термін, а певною мірою переробляє його та підпорядковує його своїм внутрішнім законам. У разі матеріального запозичення С.В. Гриньов виокремив 4 способи освоєння (асиміляції – за його термінологією) мовою-реципієнтом запозиченої лексичної матеріальної форми:

1. Фонетична асиміляція, у процесі якої із мови-джерела беруть звуковий образ лексичної одиниці і відбувається субституція складових її звуків.

2. Графічна асиміляція полягає в передаванні графічного образу іншомовного слова за допомогою графічних засобів мови-реципієнта.

3. Граматична асиміляція іншомовного слова – це пристосування цієї лексеми до системи роду, числа і відмінка.

4. Лексико-семантична асиміляція – для подальшого функціонування запозичення в мові, необхідно щоб воно вписалося в лексико-семантичну систему цієї мови. Лексико-семантичну асиміляцію С.В. Гриньов поділив на самостійні аспекти: семантичне і стилістичне освоєння, набуття регулярного вживання в мовленні, особливості словотвірного освоєння і набуття комбінаторних можливостей [1: 119-121].

Під час фонетичного освоєння запозичення змінюється його звуковий склад. Звуки, невластиві сучасній українській мові, не передаються в засвоєних іншомовних словах, а уподібнюються до звуків її фонетичної системи. Часто вагоме значення має написання слова в тій мові, звідки його запозичують, особливо коли запозичення відбувається з книжного джерела. Так, наприклад, в англійській мові слово “lag” вимовляється з відкритим голосним “e”, а в українській вживається звичайний звук “a”.

Оскільки більшість запозичень у термінологію економіки АПК відбулося з латинської, німецької, англійської та французької мов, де латинська система писемності, то необхідно звукову або буквену послідовність мови-донора передати графічними засобами мови-реципієнта, тобто відповідно шляхом трансфонації або транслітерації. У низці запозичень з англійської мови використано трансфонацію, проте невимовний “g” у суфіксі **-ing** постійно відтворюють українською мовою, пор.: *моніторинг* і англ. *monitoring*.

Агроекономічні терміни-запозичення асимілювалися відповідно до граматичної системи української мови, набувши притаманних їй формально-граматичних ознак. Невідповідності трапляються зрідка. Наприклад, іменник “лобі” є невідмінюваним і не вкладається в граматичні закони української мови.

Суть семантичного освоєння агроекономічних термінів-запозичень полягає в тому, що вони позначають поняття АПК України і входять до лексичної системи української мови, вступаючи в синонімічні відношення з її одиницями, у нові родо-видові зв'язки. Згодом їх починають використовувати без пояснень і внаслідок семантичної та функціональної диференціації з іншими синонімами такі запозичення набувають самостійного точного значення. Також запозичення, переходячи з однієї мови до іншої, потрапляє “в нові умови формування лексико-синтаксичних полів,

парадигматичних і синтагматичних відношень, у нові словотвірні гнізда, ... нерідко відходить від своєї первинної (зафіксованої у мові-джерелі) семантики” [4: 250].

Стилістична асиміляція термінів-запозичень виражається в тому, що сферу їхнього вжитку буде обмежувати усне професійне спілкування або ж вони матимуть риси лише книжного терміна, не придатного для широкого вжитку, тобто належатимуть до різних шарів термінологічної лексики. У термінології функціональна диференціація часто заступає стилістичний фактор, оскільки закріплення певного терміна-синоніма в побуті, у загальноекономічній літературі чи вузькоспеціальній є наслідком дії функціональної диференціації.

З попередніми аспектами тісно пов'язане і набуття запозиченням регулярної вживаності в мовленні. Вважають, що специфічніше значення і вужче коло вживання іншомовного слова, то легше його освоєння, в нашому випадку, в термінології АПК.

Аспектом лексико-семантичної асиміляції С.В. Гриньов вважає здатність запозичення розвивати комбінаторні можливості, тобто сполучатися з питомими словами української мови або ж давно запозиченими. Поява й закріплення типових і стійких словосполучень, особливо, де запозичення вжито в атрибутивній функції, сприяє визначенню меж значення цього запозичення, напр.: *кадастровий землеустрій, кадастровий гектар, персоніфікована власність* тощо.

Словотвірне освоєння полягає в тому, що запозичені слова починають сполучатися з українським словотворчими елементами або входять до складу гібридних утворень, напр.: *фермер – фермерування, бонітет – бонітування, франко – франко-поле, пай – пайовий – пайовик* тощо.

У процесі запозичення певної лексичної одиниці відбувається складний і багатоплановий процес. Найчастіше ознаками освоєння мовою-реципієнтом окремої одиниці є пристосування слова до її системи з максимальним зближенням фонетичних, графічних і граматичних характеристик (формальний аспект) та різні моменти лексико-семантичних змін і активності словотворення запозичень (функціональний аспект). Освоєння та функціонування запозичень у системі термінів економіки АПК хоч і мають свою специфіку, проте підпорядковані загальним законам асиміляції іншомовних слів українською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гриньов С.В. Терминологические заимствования (Краткий обзор современного состояния вопроса) // Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – С.108–135.
2. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – С.108–135.
3. Панько Т.І., Кочан І.М., Мащок Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
4. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації). – К.: КНЛУ, 2003. – 388 с.
5. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
6. Шапран Д.П. Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетров. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Кравченко – доцент кафедри українознавства Миколаївського державного аграрного університету.
Наукові інтереси: сучасна термінологія української мови.

„GERMANISIERUNG“ IN GALIZIEN UND DALMATIEN: ANMERKUNGEN ZUR SPRACHEN- UND MINDERHEITENPOLITIK IN DER ÖSTERREICHISCHEN MONARCHIE UM 1900

Haira LACMANOVIC-HEYDENREUTER (München, Deutschland)

Дана стаття присвячена політиці германізації Австрійської монархії. Автор розглядає процес запровадження німецької мови у підвладних країнах, досліджуючи умови, ступінь, масштаби та дієвість державного політичного курсу, а також визначає статус мов національних меншостей.

The article under consideration views the Germanization policy of the Austrian Monarchy. The author focuses her attention on the action of passing the German language in dependent countries studying conditions, extent, range and effectiveness of the state policy and also defines the status of minorities' native languages.

Der Begriff der „Germanisierung“ spielte in der Innenpolitik der österreichischen Monarchie als Kampffarole des Nationalitätenkampfes um 1900 eine bedeutende Rolle. Mit dem Vorwurf der „Germanisierung“ wehrten sich Presse und Politiker in den nichtdeutschen Ländern der österreichischen Monarchie gegen die Versuche von Regierungsstellen oder privaten Vereinen, der deutschen Sprache in den slawischsprechenden bzw. gemischtsprachigen Ländern der Monarchie, etwa in Dalmatien, Galizien oder Böhmen zu mehr Geltung zu verhelfen. Auslöser für diese Bewegung war die Angst der Deutschen in der

Donaumonarchie vor dem zunehmenden Einfluß der slawischen Länder auf die österreichische Politik. vor allem seit dem Erlaß der berühmt berüchtigten Sprachenverordnungen des Ministerpräsidenten Kazimierz von Badeni¹ vom Jahre 1897. Badeni hatte am 5. und am 22. April 1897 zwei Sprachenverordnungen für Böhmen und Mähren erlassen, die festlegten, daß alle amtlichen Korrespondenzen und Verhandlungen je nach Wunsch der Beteiligten und Betroffenen entweder in tschechisch und deutsch oder zweisprachig durchgeführt werden mußten. Amtliche Eingaben sollten jetzt in der von der Partei verwendeten Sprache eingebracht und verhandelt werden.² Gewinner dieser Verordnung waren die Tschechen, da die deutsche Sprache als Amtssprache schon bisher überall galt, dagegen die tschechische Sprache in den rein deutschen Gebieten Böhmens im Amtsverkehr nicht üblich war. Dies war vor allem deswegen eine einschneidende Änderung für die deutschsprachige Bevölkerung, wie eine große Zahl der deutschen Bewohner Böhmens die tschechische Sprache nicht oder nur mangelhaft beherrschten. Alle Beamte mußten nun innerhalb der nächsten drei Jahre beide Landessprachen beherrschen, was vor allem die deutschen Beamten betraf.

Die Sprachenverordnungen waren ein politisches Zugeständnis des aus Galizien stammenden Ministerpräsidenten für die in die „Regierungskoalition“ eingetretenen Tschechen (immerhin 79 Abgeordnete bei einer Gesamtzahl von 423 Sitzen!). Dieser „Kauf“ der böhmischen Abgeordneten und ihre Rückkehr in den Reichsrat nach der Wahl von 1897³ führte dazu, daß erstmals in der Geschichte des seit 1861 bestehenden Reichsrats die deutschen Abgeordneten gegenüber den slawischen Abgeordneten in der Minderheit waren.⁴ Dies sollte bis zum Ende der Monarchie so bleiben. Um die Majorität im Reichsrat wieder zu gewinnen, schlug 1905 die alldeutsche Partei und auch andere deutsche Abgeordnete sogar vor, Galizien autonom zu machen und Dalmatien an Ungarn zu geben und somit beide aus dem Reichsrat ausscheiden zu lassen. Gegen diesen Antrag stimmten vor allem die Ruthenen (Ukrainer), die der Meinung waren, daß sie bei einem Ausscheiden Galiziens aus dem Reichsrat vollständig den Polen ausgeliefert sein würden.⁵

Nach den sogenannten „badenischen Sprachenverordnungen“ kam es zu einer vor allem von den deutschen Reichsratsabgeordneten aus Böhmen angeheizten Protestwelle. Nun begann die heiße Phase der Nationalitätenkämpfe in der Doppelmonarchie. Der bisherige Parteienkampf wandelte sich zum verhängnisvollen Kampf der Völker und zum Kampf gegen den Staat, was schließlich für die Existenz der österreichischen Monarchie verhängnisvoll werden sollte. Die Verordnungen wurden als massive Bedrohung des „nationalen Besitzstandes“ der Deutschen empfunden. 1899 mußten sie teilweise zurückgenommen werden.

Die Angst der Deutschen vor einer Gefährdung ihrer nationalen Existenz hatte freilich schon lange vor der „Badeni-Krise“ in mehreren Teilen der Monarchie zu entsprechenden Aktionen und Äußerungen geführt. Ein bekanntes Beispiel für den Kampf einer deutschen Minderheit gegen angebliche Benachteiligung weit vor dem Jahre 1900 findet sich in der Stadt Cilli, einer deutschen Sprachinsel in der Untersteiermark, in der im Jahre 1880 3300 Deutsche und 1872 Slowenen lebten. Als die Slowenen in der Umgebung von Cilli zunehmend an Einfluß gewannen, wehrte sich dagegen der deutsche Advokat und Reichsratsabgeordnete Dr. Richard Foregger. Nach seiner Meinung sollten die Deutschen in Österreich zwar nicht das herrschende, wohl aber das führende Volk sein. Als Vertreter des Liberalismus beschimpfte er diejenigen deutschen Abgeordneten und Regierungsmitglieder, die als Mitglieder katholischer oder konservativer Parteien mit den ebenfalls meist katholischen und konservativen slawischen Abgeordneten zusammenarbeiteten. Die Wiener Regierungsstellen, die ein Bündnis zwischen deutschen konservativen Abgeordneten und den slawischen Abgeordneten zusammenbringen wollten, um eine Regierung bilden zu können, beschimpfte er im Reichsrat: „Unter dem Schein nationaler Versöhnung wollen sie deutscher Kultur und Sitte den Krieg auf Leben und Tod erklären...die Verfassung ist in Gefahr.“ Foregger beschloß zusammen mit anderen steirischen Politikern 1893 ein eigenes „Cillier“ Programm zur Wahrung der Rechte der Deutschen. Welch ungerechtfertigten Vorteile die Deutschen in der Untersteiermark beanspruchten, zeigt allein die Tatsache, daß 1887 die dort lebenden 30.000

¹ Badeni stammte aus dem polnischen Adel Galiziens. Er amtierte als Ministerpräsident vom 30. September 1895 - 30. November 1897.

² Berthold SUTTER, Die Badenischen Sprachenverordnungen von 1897. Ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer, 2 Bde (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 46 und 47), Graz 1960 und 1965

³ Die Wahl von 1897 brachte neue Mehrheitsverhältnisse: Sie beruhte auf der Wahlreform des Ministerpräsidenten Graf Kasimir Badeni von 1896, die ein wichtiger Zwischenschritt zum allgemeinen Wahlrecht war. Neben den vier bestehenden Kurien Großgrundbesitz, Städte und Märkte, Landgemeinden, Handelskammern, in denen nach Besitz- und Bildungszensus gewählt wurde, richtete man nun als fünfte Kurie eine allgemeine Wählerklasse ein, für die 72 Mandate vorgesehen war. Wahlberechtigt für diese Kurie waren alle erwachsenen Männer, soweit sie ein Jahr lang am selben Orte gewohnt hatten. Damit stieg die Zahl der Abgeordneten auf 425. In den städtischen Wahlbezirken der neuen allgemeinen Wählerklasse wählte man direkt, auf dem Lande hingegen indirekt, außer in jenen Ländern, deren Landeswahlordnungen bereits direkte Wahlen in ihrer jeweiligen Landgemeindkurie vorsahen. Die Einführung der allgemeinen Wählerklasse machte die gesellschaftliche Trennung der Volksklassen freilich noch deutlicher: Im Jahre 1901 bestimmten 5.431 Wähler des Großgrundbesitzes 85 Abgeordnete, 556 Handelskammerräte aller Handels- und Gewerbekammern Österreichs bestimmten 21 Abgeordnete, 493.804 Wähler der Städtekurie wählten 118 Abgeordnete, 1.585.466 Millionen Wahlberechtigte der ländlichen Kurie wählten 129 Abgeordnete und schließlich wählten die rund 5 Millionen Wahlberechtigten der allgemeinen Wählerklasse 72 Abgeordnete. Insgesamt konnte Dalmatien ab 1896 11 Mitglieder, Galizien 78 Mitglieder in den Reichsrat schicken.

⁴ Lothar HÖBELT, Parteien und Fraktionen im cisleithanischen Reichsrat, in: Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd.7, 1-2: Verfassung und Parlamentarismus, Wien 2000, S. 953

⁵ SCHULTHESS, Europäischer Geschichtskalender 1906, München 1907, S. 250

Deutschen vier Mittelschulen besaßen, die 400.000 Slowenen aber keine einzige. Als es 1895 im Reichsrat einer Mehrheit von slawischen und deutsch-konservativen bzw. katholischen Abgeordneten gelang, die Einrichtung von slowenischen Parallelklassen am Gymnasium in Cilli durchzusetzen, wurde das vom deutschen Bürgertum in Cilli, das inzwischen in der Minderheit war, als Verrat am Deutschtum betrachtet. Sie gründeten einen „Verein Deutsches Studentenheim in Cilli“, der das deutsche Gymnasium weiterführte. In Cilli wurde der deutsche Standpunkt, wie in der übrigen österreichischen Monarchie, besonders stark von den Protestanten vertreten. Diese führten nicht nur den Kampf gegen das Papsttum und die konservativen Katholiken in der Los-von-Rom-Bewegung, sondern auch gegen die Slawen. 1905 formulierte eine der radikalen Zeitungen dieser deutschnationalen Bewegung, die „Deutsche Wacht“: „Deutsch sein, heißt evangelisch sein.“

Was die parlamentarische Minderheit der deutschliberalen und deutschnationalen Parteien nach Erlass der Badeni-Verordnungen von 1897 besonders erbitterte, daß sie wegen der Mehrheitsverhältnisse im Parlament nicht auf parlamentarischem Wege gegen die Verordnungen vorgehen konnten, auch wenn sich zeitweise die Christlich-sozialen Parteien an der Opposition gegen die Sprachenverordnungen beteiligten: „Das Verhalten... der Deutschen ist nicht zuletzt mit ihrer Furcht zu erklären, von den Slawen, da diese insgesamt die Mehrheit bildeten, politisch und ethnisch erdrückt zu werden.“¹ Man sah sich einem Generalangriff auf das Deutschtum und auf den österreichischen Gedanken ausgesetzt. Die deutschen Eliten mußten zum ersten Mal erkennen, daß unter den Bedingungen einer konstitutionellen Monarchie, die im wesentlichen auf Mehrheitsentscheidungen beruhte, die Deutschen nur eine unter den neun Nationen der diesseitigen Reichshälfte waren. Der Anspruch der Deutschen auf eine Sonderbehandlung als österreichische Staatsnation war nicht mehr durchsetzbar.

Der Widerstand der deutschen Parteien im Wiener Parlament (Reichsrat)

Die unerwartet scharfe Reaktion der deutschen Parteien und der Öffentlichkeit auf die Sprachenverordnung kostete nicht nur dem Ministerpräsidenten Badeni seinen Posten, er endete auch in einer völligen Blockade (Obstruktion) des Reichsrats durch die deutschen nationalen Parteien (Verfassungsparteien). Zunächst versuchte man die Verordnungen zu kippen, indem die opponierenden Parteien behauptete, sie seien verfassungswidrig zustande gekommen: Es sei nicht zulässig die Sprachenfrage durch eine bloße Verordnung (die auf § 14 der Verfassung basierte) zu regeln.² Die Sprachenfrage könne nur durch ein von einer parlamentarischen Mehrheit, also durch ein Gesetz geregelt werden. Die Tschechen vertraten demgegenüber die Meinung, daß sich die Sprachenverordnung nur die Ausführung eines Kabinettschreibens Kaiser Ferdinands I. vom 8. April 1848 darstellen würde. Dieses Schreiben hätte nach der Rechtslage von 1848 Gesetzeskraft gehabt und sei damit gültig. Es dekretiere die „vollkommene Gleichstellung der tschechischen Sprache mit der deutschen in allen Zweigen der Staatsverwaltung und des öffentlichen Unterrichts als Grundsatz“.

Besonders die Deutschfortschrittliche Partei und die Schönerianer, die ihr Klientel vor allem in Böhmen hatten, begannen nun seit 1897 mit einer bisher nie dagewesenen Obstruktion des Reichsrats, der dadurch mehr oder weniger handlungsunfähig wurde und die Regierung wegen der Handlungsunfähigkeit des Parlaments zwang, bei der Gesetzgebung mit dem Notstandsverfahren nach § 14 des Staatsgrundgesetzes zu verfahren. Mit dem Antrag auf Ministeranklagen, mit Dringlichkeitsanträgen, mit dem Antrag auf namentliche Abstimmungen, mit Dauerreden u. ä. wurde der Reichsrat lahmgelegt. Gleichzeitig wurde durch Demonstrationen, zahllosen Diskussionsbeiträgen in den Landtagen der deutschsprachigen Ländern Österreichs, durch Vereinsgründungen u. a. eine Gegenbewegung in Gang gesetzt, die von den slawischen Völkern als drohende „Germanisierung“ empfunden wurde.

Germanisierung in den beiden „Armenhäusern“ der Monarchie: Galizien und Dalmatien

Im folgenden soll nun untersucht, ob es in den beiden Ländern Galizien und Dalmatien eine „Germanisierung“ gab und wie die Reaktion der einheimischen Bevölkerung aussah. Diese beiden Ländern am südlichen und am nördlichen Rand der österreichischen Monarchie waren zwar in ihrer Lage, ihrer geographischen Struktur, ihrer Geschichte und in ihrer Bevölkerungszusammensetzung höchst unterschiedlich, doch gerade im Bereich Sozialstruktur und der Sprachenproblematik zeigen sich überraschende Übereinstimmungen. In beiden Ländern treten die typischen Probleme, die der österreichische Vielvölkerstaat im 19. Jahrhundert zu bewältigen hatte, besonders deutlich zutage. Wie in einem Brennspiegel wird hier die Tragik aller nichtdeutschen Länder der Monarchie deutlich: Sie tragen nicht nur schwer an Österreich, sondern auch noch schwer an ihrem vorösterreichischen geschichtlichen Erbe: Schon als Dalmatien noch unter der Republik Venedig stand galten die dort lebenden Kroaten, die immerhin die Bevölkerungsmehrheit stellten, gegenüber den Italienern eine Bevölkerung zweiter Klasse, die politisch keine Rolle spielte. Ebenso verhielt es sich mit den Ruthenen (Ukrainer) (Ukrainern) im Königreich (Adelsrepublik) Polen, die von den Polen als eine Bevölkerung zweiter Klasse betrachtet wurden.

¹ Berthold SUTTER, Probleme einer österreichischen Parlamentsgeschichte 1848-1918, in: Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. 7, 1: Verfassung und Parlamentarismus, hg. von Helmut RUMPLER und Peter URBANITSCH, Wien 2000, S. 559 f.

² Zum Verordnungsrecht vgl. Gernot C. HASIBA, Das Notverordnungsrecht in Österreich (1848-1917). Notwendigkeit und Mißbrauch eines „Staatserhaltenden Instrumentes“ (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Demokratie 22), Wien 1985

Wie unterschieden sich die beiden Länder, wo waren Gemeinsamkeiten?

- Beide Länder, Dalmatien wie Galizien waren noch im 18. Jahrhundert Teilgebiete von Großmächten (Venedig bzw. Polen), die gegen Ende des 18. Jahrhunderts untergingen und deren Gebiet ganz oder teilweise von Österreich annektiert wurde (Galizien bei den polnischen Teilungen seit 1772, Dalmatien seit dem Frieden von Campoformio 1797 bzw. dem Ende der napoleonischen Kriege 1815).

- In beiden Ländern hatte Österreich keinerlei bzw. nur sehr schwache historische Wurzeln

- Beide Länder gehören zu den wirtschaftlich schwächsten der österreichischen Reichshälfte, leiden in besonderem Maße an ungünstigen klimatischen Bedingungen und sind überdurchschnittlich häufig von Naturkatastrophen betroffen.

- Beide Länder leiden auf Grund ihrer wirtschaftlichen Lage unter einer starken Auswanderungsbewegung.

- Beide Länder weisen innerhalb der Monarchie den niedrigsten Bildungsstand der Bevölkerung und die höchste Analphabetenrate auf

- In beiden Ländern standen neben der Bevölkerungsmehrheit einer eher bäuerlich orientierte Bevölkerung (Kroaten/Serben bzw. Ruthenen (Ukrainer) eine mehr städtische (Dalmatien) bzw. adelige am Großgrundbesitz (Galizien) orientierte Führungsschicht (Italiener bzw. Polen)

- In beiden Ländern unterschieden sich die jeweiligen Bevölkerungsgruppen durch ihre Volkszugehörigkeit und vor allem durch ihre Sprache (italienisch und kroatisch bzw. polnisch und ukrainisch). In beiden Ländern spielt das Sprachenproblem (Schulen, Amtssprache) eine entscheidende Rolle.

Da in beiden Ländern die deutsche Sprache nur eine untergeordnete Rolle spielte und sich als Amtssprache nur beschränkt durchsetzen konnte, ist es nicht uninteressant, ob die auf die Badenischen Sprachenverordnungen folgende „Germanisierungswelle“ auch diese beiden Länder erfaßte und wie die dortigen Politiker reagierten.

Galizien

In Galizien zählte man 1910 noch 90.114 Deutsche, das waren 1,13 Prozent der Gesamtbevölkerung. Mitgezählt wurden dabei auch die nicht als eigene Nationalität anerkannten 25.631 Juden mit deutscher Umgangssprache.

Innerhalb der Juden Galiziens, die 10% der Bevölkerung ausmachten und die traditionell dem Deutschtum verbunden waren, läßt sich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine zunehmende Polonisierung beobachten. Da das Jiddische von den Behörden nicht als Umgangssprache akzeptiert wurde, mußten sich die Juden bei den Volkszählungen vor allem zwischen Deutsch und Polnisch entscheiden. Die seit 1880 durchgeführten statistischen Erhebungen zeigen eine zunehmende Hinneigung der jüdischen Bevölkerung zur polnischen Sprache. 1880 gaben noch 324.336 Einwohner Galiziens deutsch als Umgangssprache an, die überwiegende Mehrzahl davon waren Juden. 1910 waren es nur noch 90.114 Einwohner, die Deutsch als Umgangssprache angaben.

In der Bukowina lebten nach der Statistik von 1910 73.173 Deutsche und 95.706 Juden mit deutscher Umgangssprache. Diese offiziellen Zahlen wurden indes bestritten, der Anteil der Deutschen und deutschsprachigen Juden in Galizien und der Bukowina scheint erheblich höher gewesen zu sein, obwohl um diese Zeit schon ein großer Teil der Deutschen und deutschsprachigen Juden das Land verlassen hatte und nach Amerika ausgewandert waren. Darüber hinaus gelang es dem Königreich Preußen bzw. Siedlungsvereinen aus Preußen, zahlreiche protestantische Galiziendeutsche zur Umsiedlung nach Posen und Westpreußen zu veranlassen, um dort die polnische Mehrheit zu schwächen..

Als Reaktion auf die Auswanderungswelle und der preußischen Umsiedlungspolitik, der die österreichische Regierung zunächst weitgehend tatenlos zusah, kam es zur Gründung von Selbsthilfevereinen. In der Bukowina wurde 1897 der „Verein der christlichen Deutschen der Bukowina“, in Galizien 1907 der „Bund der christlichen Deutschen in Galizien“ gegründet, der seit 1907 das „Deutsche Volksblatt für Galizien“ herausgab. Eine große Rolle bei der Gründung dieses Vereins spielte der in Przemysl lebende katholische Militärtierarzt Josef Schmidt und der protestantische Pfarrer Theodor Zöckler. Die Gründungsversammlung in Lemberg am 21. September 1907 wurde durch einen Steinhaagel polnischer Gymnasiasten gestört. In seiner Satzung erklärte sich der Bund als ein nichtpolitischer Verein, dessen Zweck es sei, *das Stammesbewußtsein, ferner das geistige und wirtschaftliche Wohl der Deutschen in Galizien zu fördern*. Dies sollte durch *Pflege geselligen Verkehrs, deutscher Kunst und Wissenschaften, durch Abhaltung nichtpolitischer Versammlungen...durch Errichtung deutscher Lesehallen, Volksbüchereien und Gastwirtschaften in den deutschen Vereinshäusern...durch Gründung und Förderung deutscher Schulen* erreicht werden.¹

Als politische Vertretung wurde im gleichen Jahr 1907 der „Deutsche Volksrat für Galizien“ unter dem Vorsitz von Pfarrer Theodor Zöckler gegründet, der die Interessen der deutschen Bevölkerung gegenüber der Landesregierung in Lemberg und der Wiener Regierung vertreten sollte. Das Hauptanliegen, einen deutschen Kandidaten bei der galizischen Landtagswahl durchzubringen, erreichte der Volksrat nur beschränkt. Lediglich

¹ DEUTSCHE GESCHICHTE IM OSTEN EUROPAS, GALIZIEN, hrsg. von Isabel RÖSKAU-RYDEL., Berlin 1999, S. 136 ff.

die Stadt Biala in Westgalizien konnte einen deutschen Landtagsabgeordneten stellen. Im Wiener Reichsrat dominierten die polnischen Abgeordneten, doch konnten die Galiziendeutsche dort Fürsprecher gewinnen.

Der „Bund der christlichen Deutschen in Galizien“ förderte vor allem das deutsche Volksschulwesen in Galizien. 1910 gab es in Galizien 88 private evangelische Schulen mit Deutsch als Unterrichtssprache; an den 30 öffentlichen katholischen Schulen mit Deutsch als Unterrichtssprache unterrichteten mehrheitlich Polen. Das Kriegsministerium finanzierte deutsche Militärschulen in den Garnisonsorten Jaroslau und Przemyśl, die von den Kindern der deutschen Offiziere besucht wurden. Auch andere evangelische Schulen wurden vom Militär finanziert.

Sowohl in Galizien als auch in der Bukowina kam es nach 1900 zu Gründungen deutscher landwirtschaftlicher Genossenschaften. Der Universitätsprofessor Raimund Friedrich Kaindl aus Czernowitz organisierte 1911 den Zusammenschluß der Karpatendeutschen. Unter Karpatendeutsche verstand er alle (etwa 3 Millionen) Deutsche in Galizien, der Bukowina, Siebenbürgen, Slawonien und Rumänien. 1913 erklärte er: *Wir wollen treue Söhne der Länder und Reiche sein, in denen wir wohnen, aber auch unser Volkstum unseren Kindern erhalten. Wir werden auf unserem Posten aushalten, wenn man uns im Stiche läßt, werden wir verbluten, weichen werden wir nicht.*¹

Die „Germanisierungsbestrebungen“ in Galizien und der Bukowina, die von Vereinen, Religionsgemeinschaften, offiziellen Stellen (Armee, Gendarmerie, Eisenbahn, Post) oder von Einzelpersonen ausgingen, trafen sich um 1900 mit den Bemühungen der Ruthenen (Ukrainer) um sprachliche und politische Gleichberechtigung gegenüber den alles beherrschenden Polen. Die Übermacht der Polen hatte der deutschsprechenden wie auch der ukrainischen Bevölkerung in Galizien gleichermaßen zugesetzt. Im Bereich des Wahlrechts und der Bildung sicherten sich die polnischen Großgrundbesitzer gegenüber Ruthenen (Ukrainer) wie gegenüber Deutschen und deutschsprechenden Juden erhebliche Vorteile. Die polnischen Manipulationen beim Wahlrecht und konkret bei den Wahlen waren ein ständiges Ärgernis innerhalb der österreichischen Monarchie und riefen bei der liberalen Presse in ganz Europa das lebhafteste Echo hervor.

Als gemeinsame Opfer der Polen rückten Ukrainer und Deutsche in Galizien seit dem Ende des 19. Jahrhunderts auch politisch enger zusammen. Die Ukrainer unterstützten die Regierung in Wien vor allem 1891 ein Krieg mit Rußland drohte. Gestützt von den deutschen Stellen konnten die Ukrainer nun gegenüber den Polen ihre Rechte einfordern, wie das etwa 1891 der Abgeordnete Oleksandr Barwinskyj im Lemberger Landtag machte. Er verlangte damals die Einführung ukrainischer Schulbücher mit phonetischer Rechtschreibung und die Errichtung eines Lehrstuhls für ukrainische Geschichte an der Lemberger Universität. Rußland protestierte sofort in Wien gegen das Adjektiv ‚ukrainisch‘. Nach russischer Meinung durfte der Lehrstuhl nur als „Lehrstuhl für die Geschichte Osteuropas“ gegründet werden. Darüber hinaus forderte Barwinskyj die Errichtung zweier zusätzlicher Lehrstühle an der Lemberger Universität für Ukrainische Sprache und Literatur sowie die Anerkennung der Schewtschenko-Gesellschaft als wissenschaftliche Bildungsinstitution mit staatlicher finanzieller Zuwendung sowie die Förderung des ukrainischen Volksschulwesens mit Einführung rein ukrainischer Elementarschulen.

Als man wenig später merkte, daß die Wiener Regierungsstellen die Ukrainer nur benutzten, um die Polen etwas im Zaum zu halten, wurde die Forderungen der Ruthenen radikaler. Der Nationalitätenkampf in der österreichischen Monarchie, der Ende des Jahrhunderts vor allem eine slawisch-deutsche Frontstellung kannte, führte in Galizien zu einer zusätzlichen polnisch-ukrainischen Auseinandersetzung. 1895 meinte der ukrainische Landtagsabgeordnete Oleksandr Olesnyc’kyj, die Ukrainer würden sich nun nicht mehr mit kulturellen Zugeständnissen begnügen. Nun wolle man das allgemeine und geheime Wahlrecht, eine Landreform (auf Kosten des Großgrundbesitzes), ja sogar die Autonomie für die Ukrainer in Galizien. In Ostgalizien solle die ukrainische Sprache als Verwaltungssprache anerkannt und in allen Behörden und Schulen zugelassen werden.

Tatsächlich konnten in der Folgezeit die Ukrainer einen großen Teil ihrer Forderungen durchsetzen. Im Landtag erreichten sie zwischen 1901 bis 1905 die Anerkennung der ukrainischen Sprache, Subventionszahlungen an die Ukrainische Schewtschenko-Gesellschaft, die Bewilligung von drei Landesgymnasien und des Lehrstuhls für Ukrainische Geschichte in Lemberg. Die Polen sahen darin eine große Bedrohung ihrer angeblichen Vorrechte.

Dalmatien

Eine ähnliches Bündnis wie zwischen Deutschen und Ukrainern in Galizien gab es auch in Dalmatien zwischen Deutschen und Kroaten. So wie die Ukrainer sich in Galizien gegen die polnische, so mußten sich in Dalmatien die Kroaten gegen die italienische Dominanz wehren. Freilich mit weit mehr Erfolg.

Die Bevorzugung der italienischen Sprache im amtlichen Verkehr und im Unterricht war das sprachenpolitische Hauptproblem, das die österreichische Monarchie in Dalmatien zu lösen hatte. Der amtliche Gebrauch der italienischen Sprache stand in keinem Verhältnis zur Bevölkerungszahl der italienischen

¹ DIE HABSBURGERMONARCHIE, Bd. 3, Die Völker des Reichs, 1. Teilband, Wien 1980, S. 266.

Volksgruppe. Diese Dominanz der italienischen Sprache in Dalmatien war noch ein Erbe aus der Zeit der Republik Venedig. Sie blieb während der ersten Hälfte des 19. Jh. weitgehend unangefochten, da die Italiener in Dalmatien für die österreichische Verwaltung die Gewähr für die Unabhängigkeit des Landes gegenüber den Wünschen nach einer Union mit Kroatien bildeten.

Diese die Italiener begünstigende Politik kam ins Wanken, als nach den Kriegen von 1859 und 1866 die Lombardei und Venetien an Italien verloren gingen. Am 13. November 1866 befaßte sich der österreichische Ministerrat mit „Maßregeln gegen das italienische Element in einigen Kronländern“. In dieser Sitzung sprach Kaiser Franz Joseph *den bestimmten Befehl aus, daß auf die entschiedendste Art dem Einfluß des in einigen Kronländern noch vorhandenen italienischen Elements entgegengetreten und durch geeignete Besetzung der Stellen von politischen (und) Gerichts-Beamten (und) Lehrern, sowie durch Einfluß der Presse, in Südtirol, Dalmatien, dem Küstenland, auf die Germanisierung und Slawisierung der betroffenen Landesteile hingearbeitet werde.* Seine Majestät legt es allen Zentralstellen als strenge Pflicht auf, in diesem Sinne planmäßig vorzugehen.

Man wollte die italienische Dominanz in Dalmatien vor allem mit Hilfe der Slawen reduzieren. Einen autochthonen deutschen Bevölkerungsteil gab es in Dalmatien nicht. Die deutsche Sprache konnte sich im wesentlichen nur beim Militär, bei den obersten Gerichten, bei der Gendarmerie und bei der Eisenbahn behaupten. Dies war viel genug und als die Kroaten ihren Kampf gegen die Italiener gewonnen hatten, wandten sie sich vor allem gegen die Verwendung der deutschen Sprache in den Schlüsselstellungen der Verwaltung.

Deutsch war die Kommandosprache der österreichischen Armee und der österreichischen Marine, die in den Häfen Dalmatiens, vor allem in Zadar, Sibenik, Split und Kotor mit Garnisonen präsent war. Die Nationalitätenstatistik des Offizierskorps der österreichischen Kriegsmarine (1910: 51,0 % Deutsche, 12,9 % Ungarn, 9,8% Italiener und Kroaten, 9,2 % Tschechen, , 4,2 % Slowenen, 2,8 % Polen) macht deutlich, welche Bedeutung die deutsche Sprache im militärischen Bereich hatte. Die Offiziere mußten zwar eine zweite Sprache lernen, behelfen sich aber meist mit italienisch, das in Dalmatien ein jeder verstand.

Widerstand gegen die deutsche Kommandosprache beim Militär regte sich erstmals in Böhmen, wo man sich 1899 wegen der Aufhebung der Badenischen Sprachenverordnung besonders empörte. Einige Politiker forderten jetzt die Reservisten auf, sich bei den Kontrollversammlungen nicht wie vorgeschrieben auf deutsch mit „Hier!“ sondern auf tschechisch mit „Zde!“ zu melden. Dies führte zu mehreren Gerichtsverhandlungen. Typisch für die deutsche Reaktion auf diese Versuche der Slawen, die österreichische Armee zu nationalisieren, ist die Rede des Tirolers Großgrundbesitzers v. Grabmayr am 4. Februar 1899 in Meran.¹

Mit unheimlicher Raschheit droht sich die Um- und Rückbildung Österreichs in ein slawisch-feudales Staatswesen zu vollziehen. In allen Zweigen der Verwaltung spürt man den verderblichen Einfluß der herrschenden Richtung. Die Beamtenschaft wird gewaltsam slawisiert, das deutsche Element allerorten zurückgedrängt. Welche Früchte diese Tendenz in dem letzten Hort der Staatseinheit, in unserer braven Armee zeitigt, hat vor kurzem die famose Zdegeschichte blitzartig beleuchtet. Aber auch die äußere Politik der Monarchie bleibt nicht unberührt von dieser Umgestaltung des inneren Gefüges. Ein slawisch-föderalistisches Österreich ist nicht mehr jener Genosse, mit dem Bismarck vor zwanzig Jahren den segensvollen friedensverbürgenden Bund schloß...

Da sich angesichts der zunehmenden Slawisierung der Schulen auch in den großen Garnisonsstädten der nichtdeutschen Kronländern das überwiegend deutschsprachige Offizierskorps der österreichischen Armee Nachteile für die Ausbildung ihrer Kinder befürchtete, gründeten Militärkreise 1899 einen Deutschen Militärschulverein, damit an den Garnisonsorten deutsche Schulen ins Leben gerufen werden konnten. Diese Nachricht führte in vielen slawischen Kronländern zu negativen Kommentaren und wurde als „Germanisierungsversuch“ bewertet. Tatsächlich gründete man in der Folgezeit an den großen Garnisonsstandorten, meist auf private Initiative hin, deutsche Schulen, so auch an den wichtigsten Marinestandorten der adriatischen Küste, etwa in Zadar. Als diese Schule mit der Garnison nach Dubrovnik verlegt werden sollte mokierte sich die Sibeniker Zeitung „Hrvatska Rijec“ am 3. 5.1911: *In diesen Tagen haben wir erfahren, daß eine deutsche Militärschule in Dubrovnik geplant ist, da das Militär von Zadar nach Dubrovnik umzieht. Wir wollen nicht behaupten, daß die Militärschule Dubrovnik germanisieren wird, aber die schlechten Erfahrungen in Zadar berechtigen zu einigem Zweifel. In Zadar haben viele Schüler diese Militärschule besucht. Deutsche Schulen haben Zadar nicht germanisiert, das hoffen wir auch für Dubrovnik, das kein Boden für eine Germanisierung ist. Aber diese Schulen nehmen unseren Kindern die heimatliche Erziehung weg. Wir haben keine Angst von der Germanisierung, trotzdem sollte man einigen Herrschaften klar machen, daß unsere Kinder auch in unseren Schulen eine ausgezeichnete Ausbildung bekommen können.*

Bei den Gerichten und Ämtern löste der Kampf der Kroaten gegen die „Germanisierung“ den bisher vorherrschenden Kampf gegen die „Italienisierung“ ab. Im Krisenjahr 1899 beklagte der dalmatinische

¹ DEUTSCHER GESCHICHTSKALENDER 1899, 1. Teil, Leipzig 1899, S. 236

Abgeordnete Biankini im Reichsrat den zunehmenden deutschen Einfluß in Dalmatien und lieferte damit seinen slawischen Bundesgenossen in den anderen Kronländern Argumente im Kampf gegen die „Germanisierung“.¹

Einem rein kroatischen Lande wie Dalmatien, wo nur zwei Prozent der Bevölkerung italienisch spricht, wo nicht einmal eine eingeborene deutsche Familie lebt, wird von der Regierung in der öffentlichen Administration die italienische und deutsche Sprache aufgedrängt. Obwohl kein Gesetz existiert, welches in Dalmatien die italienische oder deutsche Sprache als Amtssprache proklamiert oder die kroatische von den Ämtern ausschließt, so hat doch der Präsident des dalmatinischen Oberlandesgerichtes unlängst ein Zirkular hinausgegeben, mit welchem den Richtern streng verboten wird, auch in Prozessen von kroatischen Parteien die amtlichen Berichte in kroatischer Sprache zu verfassen... In unserem Vaterlande werden wir Kroaten als Fremde behandelt, unsere Landeskinder werden von den Ämtern ausgeschlossen, weil sie nicht genug die deutsche Sprache kennen. Jetzt ist die kaiserliche und königliche Statthalterei in Zadar eine deutsche Kolonie geworden, wo lauter deutsche Grafen und Barone, welche doch nicht der kroatischen Sprache des Volkes mächtig sind, Sport treiben und ihre splendide Karriere machen. So beschaffen sind die Sprachenverhältnisse in Dalmatien. Das ist die Gleichberechtigung, welche wir Kroaten in Dalmatien genießen.

Der Landtag von Dalmatien protestierte zwar seit 15 Jahren gegen diese Verhältnisse und verlangt die kroatische Amtssprache, aber umsonst. Im Gegenteil wird in Dalmatien von Tag zu Tag immer intensiver germanisiert. Vielleicht wäre es nicht so, meine Herren, wenn auch wir in Dalmatien... wüßten ein bißchen Revolution zu machen. Ja, seit dem Jahre 1848 ist in dieser Monarchie der Sieger nur der Revolutionär und die guten und treuen Völker werden an die Wand gedrückt, was wir Kroaten am besten wissen.

1902 schilderte Biankini die Zustände bei der Gendarmerie in Dalmatien, bei der die Tendenz, das Deutsche als verbindliche Sprache einzuführen, zu teilweisen grotesken Zuständen führte.²

Seit einigen Jahren will die österreichische Regierung auch in Dalmatien alles germanisieren, was möglich ist, obwohl, wie bekannt, Dalmatien ein eminent kroatisches Land ist und dort kein eingeborener Deutscher lebt. Das Gendarmeriecorps in Dalmatien bestand bis vor wenigen Jahren ausschließlich aus den heimischen Leuten. Die Postenführer korrespondierten mit den politischen und gerichtlichen Landesbehörden und selbst mit dem Kommando in Zadar in kroatischer Sprache. Und die alte Gendarmerie hat wirklich für die Sicherheit des Landes zur Zeit der letzten Hajduken, des bosnisch-herzegowinischen, des wiederholten Aufstands an der montenegrinischen Grenze in Süddalmatien und bei jeder anderen Gelegenheit viel geleistet und sich ausgezeichnet.

Infolge der Germanisierungsexperimente werden die Söhne des Landes, welche die Sprache und die Sitte des Volkes kennen und welche doch das Recht haben, in der eigenen Heimat ein Stück Brot zu finden, sehr schwer in den Gendarmeriedienste aufgenommen, und wenn sie aufgenommen werden, werden sie wegen Nichterlernung der deutschen Sprache zurückgewiesen, weggejagt oder so drangsaliert, daß sie gezwungen sind, den Dienst zu verlassen.

Unzählige Gesuche von Seiten der dalmatinischen Kroaten liegen bei dem Kommando in Zadar, aber es werden dieselben nicht erledigt, weil man die heimischen Leute nicht gerne sieht, ja sogar wie offen, weil man sie haßt.

Eine regierungsfreundliche Zeitung hat unlängst die Nachricht gebracht – und diese Nachricht wurde nicht dementiert – daß in Dalmatien in dem Jahre 1900 nicht weniger als 64 Landsleute und zwar 48 Gendarmen und 16 Postenführer, den Dienst verlassen mußten und das in dem selben Jahre 167 Gendarmen gestraft wurden, weil sie die deutsche Grammatik nicht genug lernten. Es scheint, daß die deutsche Grammatik und nicht die öffentliche Sicherheit der Zweck der Gendarmerieleute in Dalmatien sei. In den Jahren 1898 wurde der strenge Befehl ausgegeben, daß sich alle dalmatinischen Gendarmen die kroatisch-deutsche Grammatik von Klaic mit dem bezüglichen Schlüssel kaufen müssen. Jeder heimliche Gendarm hat dafür 3 Schilling 6 Kreuzer geopfert. Im August vorigen Jahres ist ein anderer Befehl erschienen, nach welchem die Grammatik von Klaic als unpraktisch erklärt und den dalmatinischen Gendarmen angeordnet wurde, die Grammatik von Kobenzl sofort zu kaufen. Also neue Kosten und neue Quälereien für die armen Gendarmen und ihre Tasche.

Wie lange die Grammatik von Kobenzl sich bei den Gendarmen in Dalmatien erhalten wird, das ist ein Geheimnis der k.k. Philologen des Gendarmeriecommandos in Zadar.

Natürlich, diese Herren Philologen kümmern sich nur um die deutsche Grammatik und es ist ihnen niemals eingefallen, an eine kroatische Grammatik zu denken und sei den Gendarmen zu empfehlen, welche aus anderen Ländern nach Dalmatien kommen und kein Wort kroatisch lernen.

Also, meine Herren, in Dalmatien können fremde Gendarmen dienen, wenn sie auch nicht eines Wortes der kroatischen Volkssprache mächtig sind, aber die heimischen Gendarmen dürfen und können nicht dienen, wenn sie nicht eine deutsche Grammatik in dem Kopfe oder mindesten in der Tasche haben, obwohl niemand von dem

¹ STENOGRAPHISCHE PROTOKOLLE DES REICHSRATS Abgeordnetenhaus, XVI. Session, S. 284 f.

² STENOGRAPHISCHE PROTOKOLLE DES REICHSRATS Abgeordnetenhaus, XVII. Session, S. 10160-10164

Volke in Dalmatien ein einziges deutsches Wort versteht... Wenn das nicht die verkehrte Welt ist, so weiß ich nicht, was man eine verkehrte Welt nennen sollte. Aber gehen wir weiter. Sie werden noch etwas mehr Verkehrtes und Interessantes hören.

Die fremden Gendarmen, welche nach Dalmatien kommen, können nicht nur mit dem Volke nicht verkehren, sondern sie verachten und hassen auch – mit wenigen Ausnahmen – das Volk und klagen es für Kleinigkeiten und trinken den guten dalmatinischen Wein in einer Weise, welche oft zu Exzessen führt. Aber doch sind diese Leute die Lieblinge der vorgesetzten Gendarmeriebehörden in Dalmatien und sie können machen, was sie wollen. Wenn aber der Skandal permanent und zu auffällig wird, dann findet man einen sehr commoden Ausweg; der Betreffende wird wahnsinnig erklärt und bekommt eine gute Pension.

Nicht gerechter verfährt man mit den Söhnen Dalmatiens, wenn sie sich für die Chargenschule der k.k. Gendarmerie melden. Im vorigen Jahre melden sich für die Schule zehn Mann, es wurden aber nur fünf aufgenommen, weil die fünf abgewiesenen der deutschen Sprache nicht hinreichend mächtig sind.

Heute sind in der Chargenschule, wo die Postenführer der dalmatinischen Gendarmerie erzogen werden, nur fünf Söhne Dalmatiens, aber dafür sind 17 Söhne anderer Länder, welche nicht ein Wort der kroatischen Sprache, der Sprache des Volkes Dalmatiens, kennen.

Die „Germanisierung“ in Dalmatien wurde vor allem vom ersten Zivilstatthalter Erasmus Frh. von Handel (1860-1928)¹ begünstigt. 1903 versuchte er durch eine Anweisung über die deutsche Sprache („jeznicna punktacija“) die deutsche Sprache bei den Ober- und Unterbehörden Dalmatiens durchzusetzen. Die Angelegenheit wurde im Reichsrat, sowie in den dalmatinischen Zeitungen heftig diskutiert. Als der Statthalter am 14. Juli 1904 äußerte, daß ein Ehrenwort bei den Dalmatinern nicht viel wert ist, demonstrierten alle Landtagsabgeordnete gegen ihn, weil er die dalmatinische Nation beleidigt habe. Der Landtag wurde daraufhin geschlossen. Handel wurde dann 1905 zum Statthalter von Oberösterreich ernannt.

Die deutsche Sprache spielte auch in der Eisenbahnverwaltung der österreichischen Monarchie eine wichtige Rolle. Hier versuchte die österreichische Regierung gerade auch in den slawisch-sprechenden Thronländern, vor allem auch aus politisch-strategischen Gründen, deutschsprechende Beamte einzustellen. Selbst beim niedrigen Eisenbahnpersonal verlangte man in einigen Ländern wie Dalmatien deutsche Sprachkenntnisse, was für die dalmatinischen Abgeordneten im Reichsrat typische Anzeichen einer „Germanisierung“ der Verwaltung waren. 1913 beschwerte sich deswegen der dalmatinische Reichsratsabgeordnete Biankini im Reichsrat, daß man in Dalmatien im Unterschied zu Böhmen und Galizien bei der Lokomotivheizerprüfung deutsche Sprachkenntnisse verlangen würde.² Er forderte den Minister auf, zu veranlassen, daß auf die Prüfungen des niedrigen Bahnpersonals in Dalmatien die für das Eisenbahnpersonal in Galizien und Böhmen geltenden Bestimmungen angewandt werden und...daß der Gebrauch der kroatischen und serbischen Volkssprache bei den dalmatinischen Eisenbahnen...geregelt werde

Indirekt konnte man in Dalmatien die Erlernung der deutschen Sprache erzwingen, da sie gezwungen waren, an einer deutschsprachigen Universität (Graz, Innsbruck, Wien) zu studieren, weil die Abschlüsse der kroatischsprachigen Universität Zagreb im österreichischen Reichsteil nicht anerkannt wurden.

Trotzdem spielte Deutsch bis 1871 kaum eine Rolle an den dalmatinischen Schulen. Grundlage für die Unterrichtssprache an den Gymnasien der österreichischen Monarchie war eine kaiserliche Entschliebung vom 20. Juli 1859, die es gestattete, daß in Ländern, deren Bevölkerung überwiegend eine andere als die deutsche Sprache benutzte, von der sonst vorherrschenden Anwendung der deutschen Unterrichtssprache abgesehen werden könne.³ Als man sich 1870 in Wien beklagte, daß die Abiturienten Dalmatiens wegen ihrer mangelhaften Deutschkenntnisse vom Besuch der deutschen Hochschulen ausgeschlossen waren, ordnete das Wiener Kultusministerium 1871 die Einführung des deutschen Sprachunterrichts für alle Gymnasien Dalmatiens an. Freilich blieb diese Verordnung weitgehend wirkungslos, da mit Ausnahme des Staatsgymnasiums in Dubrovnik keine ausreichenden Lehrkräfte vorhanden waren.

Die kroatische Sprache als Literatur- und Wissenschaftssprache

Zu den freilich schwachen Argumenten der Befürworter der italienischen oder deutschen Amts- oder Ausbildungssprache in Dalmatien gehörte im übrigen auch der Hinweis, daß die kroatische Sprache weniger als die italienische oder deutsche geeignet sei, wissenschaftliche oder juristische Sachverhalte exakt wiederzugeben. Ein solche Argumentation findet sich auch bei den Diskussionen um die Gründung von Hochschulen, etwa der von Ljubljana, die im Jahre 1901 im Wiener Reichsrat diskutiert wurde. Damals sah sich der Abgeordnete Klaić veranlaßt, grundsätzliche Ausführungen über die Qualität der kroatischen Sprache zu machen, nachdem der

¹ Ivo PERIC, Dalmatinski sabor 1861-1912 (1918) god (Der Dalmatinische Landtag in den Jahren von 1861 bis 1912 (1918)). (Radovi Centra JAZU u Zadru 25), Zadar 1978; S. 149, 151-153; DERS.: Slom namjesnika Handela u svjetu politike nova kursa u Dalmaciji (Der Sturz des Statthalters Handel in der Zeit der Politik des neuen Kurses), in: Godisnag Društva istoricara BiH (Sarajewo) 17 (1966-1967), S. 367-395

² STENOGRAPHISCHE PROTOKOLLE DES REICHSRATS Abgeordnetenhaus, XXI. Session, S. 18455

³ Vgl. dazu und zum folgenden Hannelore BURGER, Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867-1918 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 26), Wien 1995, S. 50 ff.

Abgeordnete Berger geäußert hatte, daß die Südslawen in allgemeinen keine wissenschaftliche und literarische Sprache besitzen würden:¹

Ich will hier nicht die ganze Geschichte unserer national-kroatischen Literatur vorführen, aber ich will den Herrn Abgeordneten Berger nur auf die blühende Literatur von Ragusa verweisen, aus der hervorgeht, daß wir schon Jahrhunderte früher eine hohe und große Kultur hatten, bevor andere Völker in Österreich zu einer Kultur gekommen waren. Mir ist wohl bekannt, daß, als wir Kroaten schon ein Kulturvolk waren, als andere Völker noch nicht zu einer so hohen Kulturstufe gelangt waren wie wir...

Was die Sprache der Wissenschaft anbelangt, so kann ich dem Herrn Kollegen Berger antworten, daß wir eine blühende Universität in Agram haben, an welcher Vorlesungen an drei Fakultäten abgehalten werden. Damit ist bewiesen, daß die kroatische Sprache sich allen, auch den feinsten Nuancen des wissenschaftlichen Gedankens anpaßt und daß sie eine Sprache ist, reif für die wissenschaftlichen Studien...

Ich wiederhole also, daß es etwas anmaßend von Seite des Herrn Abgeordneten war, über eine ganze Literatur und eine ganze Nation eine so absolutes Urteil zu fällen, bevor man das ABC der Literatur und der linguistischen Verhältnisse der Bevölkerung im allgemein kennt...

Den Einwand, daß man die Deutschen vor einer slawischen Hegemonie bewahren müsse, versuchten slawische Politiker immer mit dem Hinweis zu entkräften, daß die Slawen nur ein Stamm, aber nicht ein Volk, nicht eine Nation seien. Sie bilden vielmehr viele Nationen mit jeweils eigener Sprache und eigener Kultur. Sie streben keine nationale Hegemonie im Reich an, sondern sind vielmehr besorgt, daß sie ihre nationale Identität in ihren Ländern bewahren und mit einer politischen Garantie sichern. Dagegen übertreffe der deutsche Stamme in der Bevölkerungszahl, in der wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung bei weitem die einzelnen slawischen Nationen. Vor allem sei von Bedeutung, daß die Dynastie der deutschen Nationalität angehöre und daß die deutsche Sprache als Reichssprache eingeführt war, d.h. in allen Angelegenheiten, die als gemeinsame zu betrachten und zu behandeln sind, gebraucht wurde.

Schlimm sei, so die meisten slawischen Kritiker an den „Germanisierungsbestrebungen“ zwischen 1900 und 1918 sei das zentralistische System, mit dem Österreich regiert werde. Diese wurde vor allem von den sogenannten „Verfassungsparteien“ befürwortet, die Zentralisierung, Verfassungstreue und Vorrang der deutschen Sprache gleichsetzten, ja sie zur Grundlage des österreichischen Staates erklärten.

Dabei widersprachen solche Bestrebungen nach Meinung der slawischen Politiker vor allem dem in der österreichischen Verfassung (§ 19) festgelegten Selbstbestimmungsrecht der Völker des Reichs. 1899 meinte der dalmatinische Abgeordnete Peric angesichts der „Germanisierungsbestrebungen“, ob jetzt vielleicht die Verfassung im deutschen Sinne geändert werden sollte? *Österreich besteht aus Nationalitäten, welche sich dem habsburgischen Haus, keinesfalls aber dem deutschen Volke angeschlossen haben. Österreich ist also entstanden durch den Zusammenschluß selbständiger Staaten, deren Individualität man darum berücksichtigen muß, wenn Österreich im Geiste seines Werdeprozesse geleitet werden soll. Wer also die Vorherrschaft der deutschen Minoritäten verlangt, der meint es wohl mit den Deutschen gut, aber nicht mit Österreich...*

Noch 1917, kurz vor dem Ende der Monarchie, benennt der dalmatinische Abgeordnete Luginja in der letzten Reichsratssitzung den Zentralisierungswahn in Österreich als die Hauptursache für das Auseinanderbrechen der Monarchie: *Ein einheitlicher Staat Österreich, wie ihn unsere Regierung haben zu wollen scheint und welche insbesondere von Seiten der nationalen Minderheit dieses hohen Hauses von Seiten der Deutschen angestrebt zu werden scheint, ist unmöglich...denn ein einheitlicher Staat auf demokratischer Grundlage – und das ist die Grundbedingung jeden Fortschrittes – gebildet von so vielen Nationen und mit einer einzigen Staatssprache, welche soweit geht – darüber haben wir Beweise – daß der letzte Eisenbahndiener, daß der letzte Lampist die deutsche Sprache beherrschen muß, daß der letzte Gerichtsdiener diese Sprache beherrschen und in ihr mit seinem Vorgesetzten unter Strafandrohung und unter Strafe verkehren muß, das ist für die jetzigen Zeiten und für die Zukunft unmöglich und absolut ausgeschlossen...*

Wenn man diesen österreichischen Länderkomplex zu einem besseren Fortschritt bringen will, so muß man nach Luginja diese Nationen, *zu dem bringen, was sie waren, zu selbständigen Staatskörpern unter dieser Dynastie, die so lange Jahrhunderte über sie herrschte. Einen anderen Ausweg gibt es nicht.*

Doch ungeachtet solcher Einwände verfolgte die österreichische Regierung noch im Sommer 1917 ihr Programm der Förderung der deutschen Staatssprache und ihre Germanisierungspolitik weiter und grub sich damit ihr eigenes Grab. Dies wurde sehr klar vom dalmatinischen Reichsratsabgeordneten Biankini erkannt, den wir hier abschließend mit einer sehr prophetischen Rede vom Juni 1917 zitieren wollen:²

Wenn einmal unserer Nachfolger die Berichte dieser parlamentarischen Session lesen werden, werden sie zweifellos erstaunen, wie die große, die schicksalsvolle Epoche, in welcher wir leben, so kleine Männer hier gefunden hat... es wackeln und stürzen Throne und Institutionen, welche bis gestern unantastbar wie ein

¹ STENOGRAPHISCHE PROTOKOLLE DES REICHSRATS Abgeordnetenhaus, XVII. Session, S. 7607 f.

² STENOGRAPHISCHE PROTOKOLLE DES REICHSRATS Abgeordnetenhaus, XXII. Session, S. 361-366

Heiligtum waren, aus den blutgetränkten Schlachtfeldern Europas weht ein frischer, freiheitlicher und demokratischer Zug, welcher neue tiefgreifende Umwandlungen in den sozialen, politischen und ökonomischen Einrichtungen der ganzen Welt ankündigt – und was geschieht in diesem Parlamente? Statt daß die Parteien und Völker brüderlich verhandeln und verabreden würden, wie sie sich gegenüber dem schrecklichen Sturm zu verhalten haben, um das eigene Haus, die vitalsten Interessen aller hier vertretenen Völker am besten sicherzustellen und ihnen eine glückliche Zukunft zu erwirken, findet eine große Partei nicht besseres zu tun, als...allen Nationen dieses Reichs einmal für immer das Joch der deutschen Staatssprache und der unbegrenzten deutschen Hegemonie aufzuerlegen.

Aber, meine Herren, wenn sich solche Männer nicht schämen und offen bedauern, daß man nicht noch mehr Slawen gehängt und massakriert hat, dann hört sich alles auf und wir sagen: Das sind nicht mehr die kleinen Männer der großen Epoche, das sind die Barbaren der großen Epoche. Seine Excellenz der Herr Ministerpräsident kann stolz sein, daß er solche Mitarbeiter bei dem Aufbau Neu-Österreichs hat.

Wir werden ihn in seiner verhängnisvollen Arbeit nicht stören, aus dem einfachen Grunde, weil Häuser, welche man auf Sand baut, von selbst zusammenstürzen. Aber es wird nicht überflüssig sein, wenn wir seine Excellenz in Erinnerung bringen, daß Österreich nur durch die Slawen und mit den Slawen entstanden und zur Bedeutung in der Welt gekommen ist.

Was war Österreich früher, bevor die Königreiche Böhmen, Kroatien und Ungarn freiwillig und unabhängig mit der habsburgischen Dynastie klare und feste bilaterale Verträge meisten für die gemeinsame Vertreibung hauptsächlich gegen die türkischen Horden geschlossen haben? Und das habsburgisch-slawische Bündnis hat sich damals vorzüglich bewährt, die europäische Zivilisation wurde gerettet, den damaligen Barbaren hat man Halt geboten und auch Wien wurde nur mit Hilfe der Slawen, der heroischen Polen befreit.

Und alles das ist geschehen – seine Excellenz muß das ja wissen – ohne deutsche Staatssprache, ohne Vergewaltigung der Nationalität und ohne deutsche und magyarische Hegemonie.

Denn alle Nord- und Südslawen fordern nichts anderes als ihr heiliges Recht, wir fordern nur die Respektierung der Verträge, welche zwischen unseren habsburgischen Dynastien geschlossen wurde, jene Verträge, welche allein die rechtskräftige Basis dieses Staates bilden, diesen Staat wirklich groß und stark machen können, die südlichen, so schändlich vernachlässigten Länder und alle anderen slawischen Länder zur kulturellen und ökonomischen Entwicklung emporheben und endlich einmal die slawischen Völker von der Sklaverei der Deutschen und Magyaren befreien müßten.

Wenn.. der Herr Ministerpräsident in seiner programmatischen Rede wiederholt betonen wollte, „mein Programm ist Österreich“, so sagen wir ihm, insoweit er auf die Einführung der deutschen Staatssprache und auf der Zurückweisung der gerechten slawischen Ansprüche beharrt. Meine Excellenz! Ihr Programm ist nicht Österreich! Ihr Programm ist die Zerstörung Österreichs!

Es gibt nur ein rettendes Programm für diesen Staat: die aufrichtige – das heißt nicht die scheinbare und leere – Gleichberechtigung aller seiner Völker und die gewissenhaft Respektierung der Verträge, auf welchen dieser Staat aufgebaut wurde. Österreich ist die Treue der von der Dynastie mit den slawischen Völkern vereinbarten Verträge!

Zusammenfassung

1913 konstatierte der Münchner Philosophieprofessor Friedrich Wilhelm Foerster eine „beginnende Auflösung der slawisch-germanischen Kulturgemeinschaft“ und „das gänzliche Versagen der deutschen geistigen und politischen Führer“ in Österreich, die anstatt den jungen empordrängenden Völkern deutsche Kultur zu vermitteln, nichts besseres wußten, als „Deutschland, Deutschland über alles“ zu singen.

Tatsächlich haben es vor allem das Habsburger Herrscherhaus und die Regierungen in Wien vor Beginn des 1. Weltkrieges nicht erkannt und gewürdigt, daß alle slawischen Völkerschaften, sowohl die Polen und Ukrainer in Galizien als auch die Kroaten in Dalmatien an einem Fortbestand der Habsburger Monarchie interessiert waren und nur gegen die Auswüchse der Zentralisierung und „Germanisierung“ opponierten. Doch man hörte in Wien nicht auf die slawischen Stimmen, das Interesse der Regierungsvertreter hörte in Wien und Graz auf. Bestes Beispiel für diese fehlende Interesse war die unglaubliche wirtschaftliche und politische Vernachlässigung der beiden „Stiefkinder der Monarchie“ Galizien und Dalmatien. Ein Wille zur Integration des slawischen Elements war nur beschränkt vorhanden und verlor sich schließlich in einer undefinierbaren Angst vor der slawischen Gefahr. Diese slawische Gefahr manifestierte sich für die Deutschen vor allem in der slawischen Mehrheit im Wiener Parlament (Reichsrat). So kam es seit dem Ende des 19. Jahrhundert auf deutscher Seite zu Versuchen, das verlorene Terrain durch „Germanisierung“ zurückzugewinnen. Die folgenden Auswüchse des Nationalitätenkampfes nach 1900, insbesondere der Versuch, die deutsche Sprache in einigen Ländern gegen eine slawische Mehrheit durchzusetzen, haben letztlich den Zusammenbruch der Habsburger Monarchie eingeleitet oder gar verursacht.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Хайра Лакмановік-Хейденройтер – доктор філології.

Наукові інтереси: дослідження із історії Галичини та Далмації (депутати в імперській раді у Відні).

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Леся МАЛЕВИЧ (Рівне, Україна)

У статті схарактеризовано особливості номінативних процесів у галузі спеціальної лексики, проаналізовано мовні та позамовні причини запозичень в українській термінології, з'ясовано їхню роль у терміносистемі водного господарства.

The paper characterises peculiarities of nomination processes in the field of special lexics, analyzes language and extralanguage causes of borrowings in Ukrainian terminology, elucidates their role in the terminological system of water economy.

Питання про те, якою має бути наукова мова, зокрема термінологія як найважливіша її частина, – національною чи інтернаціональною, було певною мірою дискусійним завжди і в різних національних мовах. На сучасному етапі становлення української термінології воно набуває особливої актуальності, що пов'язано, з одного боку, з намаганнями скерувати її розвиток шляхом максимального використання власних мовних ресурсів, чого українська термінологія була позбавлена впродовж багатьох десятиліть (удосконалення питомих термінотвірних моделей, коригування наявних терміноодиниць відповідно до чинних норм літературної мови, повернення до активного вжитку безпідставно вилучених термінів тощо), а з другого – з орієнтацією на міжнародний термінологічний фонд, інтеграцією до європейського наукового й освітнього простору, потребою гармонізації національної термінології в умовах інтенсивної взаємодії різномовних термінологічних систем.

У численних мовознавчих розвідках термінологічне запозичування оцінюють неоднозначно. Його розглядають і як нормальну функцію лінгвістичного життя, один із шляхів збагачення словникового складу мови на основі наукових, економічних, культурних зв'язків між народами [2: 6-7; 7: 87; 10: 110], і як недолік національних галузевих терміносистем [1: 49; 4; 9: 14-15; 11: 14-15]. Багато дослідників оптимальне співвідношення власних та запозичених елементів кваліфікують як обов'язкову умову повноцінного функціонування і розвитку термінології [3: 119, 185-187; 5; 8: 15; 13: 190; 14: 89].

З огляду на це важливо з'ясувати особливості номінативних процесів у галузі спеціальної лексики, проаналізувати кількісні параметри використання терміноодиниць, побудованих на ґрунті власних словотвірних засобів, запозичених із західноєвропейських та інших мов чи утворених з греко-латинських елементів, виявити причини термінологічного запозичання, окреслити роль іншомовних спеціальних найменувань у галузевих терміносистемах. Останнє тісно пов'язано з проблемою доцільності залучення до українських галузевих термінологій спеціальних назв з інших мов.

Особливий інтерес при цьому становлять терміносистеми з давньою історією, які активно розвиваються і тепер. До таких належить, зокрема, українська термінологія водного господарства (далі – УТВГ), перші писемні фіксації якої датуються XI століттям.

Запозичання термінів – багатоаспектний процес, який передбачає високий ступінь розвитку й самобутності мови-реципієнта, оскільки пов'язаний як із кількісними, так і з якісними змінами в терміносистемі.

Терміни-запозичення становлять близько 5% усього корпусу номінативних одиниць сучасної УТВГ. Така порівняно невелика кількість запозичень закономірна з огляду на давні витoki природно сформованої термінології, тривалий розвиток її в межах сільськогосподарської, яка зберігає історичні нашарування більшою мірою, ніж інші галузі словника і для якої загалом нехарактерне залучення елементів інших мов. Проникнення іншомовних лексем в українську термінологію відбувалося з неоднаковою інтенсивністю в різні періоди її становлення і розвитку, проте їх кількість неухильно зростала і продовжує зростати.

Основний вплив на процес запозичання термінів водного господарства мали позамовні чинники, а саме:

1. Інтеграційні процеси в науці, високий рівень розвитку цієї науково-прикладної галузі в країнах Західної Європи, який спричинив запозичення цілої низки спеціальних номінацій разом з новими поняттями (*дренаж, польдер, кольматаж* та ін.). Проте залучення запозичених терміноодиниць у таких випадках зовсім не обов'язкове: у багатьох мовах нові поняття було названо термінами, утвореними на базі внутрішньомовних засобів. Наприклад, відповідниками до французького запозичення *б'єф* в англійській мові є терміни *reach, race*, у німецькій – *Haltung, Kanalstufe*, в італійській – *tratta*, в іспанській – *tramo*, у чеській – *vodni zdrž*.

2. Тривале існування України в умовах економічної, суспільно-політичної та культурної залежності від сусідніх держав, що створило традицію орієнтуватися на досягнення панівних мов і запозичувати їх, навіть якщо вони не були досконалими чи суперечили нормам української літературної мови. Так, на початку XX століття в УТВГ функціонували терміни *риштук, позем, обвід* (пор. польськ.

rysztok, poziom, obwód), у середині ХХ століття – *качання (води), дернокладчик, землесос* (пор. рос. *качанье (воды), дернокладчик, землесос*). Запозичання термінів часто здійснювалося через посередництво чужої мови, іноді за наявності власномовного терміна: *труба* → *рура* (польськ. *rura*, нім. *Rohr*); *сточниця* → *басейн* (рос. *бассейн*, франц. *bassin*).

Слід констатувати, що з середини 90-х років минулого століття джерелом запозичень такого типу стала англійська мова: *двовідвальний плуг* → *лістер* (англ. *lister*), *дощувач* → *спринклер* (англ. *sprinkler*) та ін.

3. Суспільно-психологічні чинники, які справляють не визначальний, але вагомий вплив на проникнення іншомовних термінологічних елементів.

Особливої актуальності цей аспект набуває сьогодні, коли постколоніальна Україна усвідомлює себе частиною європейського і світового наукового простору, має доступ до найновішої наукової інформації і технологій, переймає здобутки інших народів в економіці, науці, освіті тощо, при цьому реальною стає загроза швидкої англійзації українських наукових терміносистем. Підтвердженням цього є різке збільшення в наукових текстах кількості термінів-запозичень з англійської мови, що пов'язано зі зростанням міжнародного престижу цієї мови, набуттям нею глобального статусу в сучасному світі, широким використанням у науковій і технічній сфері.

Терміни-англіцизми часто вживаються замість наявних національних відповідників, іноді без належної правописної, фонетичної, граматичної адаптації (*бордер, НРК, ріббон-чек, інжиніринг, ріджер, моніторинг (меліоративний)*). Так, замість терміна *карликів полин* використовують *солт сейдж* (англ. *solt sage*). У складі термінологічного гібриду *корругейшинс-борозна* (варіанти: *корругейшинс-борозна, хвиляста борозна*) наявний власний термін *борозна*, що зі спеціальним значенням фіксується, починаючи з ХІ століття, і некоректно транслітерований англіцизм *corrugations*. Терміни *саббінг* (англ. *subbing*), *стріп-чек* (англ. *strip check*), *ріллс-борозна* (англ. *rills*) та ін. не відповідають чинним нормам написання слів іншомовного походження (мало б бути принаймні *сабінг, стріп-чек, рилз-борозна*).

Прикметно, що такі терміни, як правило, не зафіксовані в загальнономовних тлумачних словниках, галузевих довідниках, словниках іншомовних слів і для з'ясування їхніх значень слід звертатися до перекладних лексикографічних видань. Українські фахові тексти, у яких надуживають подібною термінологією, справляють враження неякісно перекладених і фактично потребують перекладу з української мови українською.

Принагідно зауважимо, що явище надмірного вживання запозичених мовних одиниць замість наявних національних відповідників поширилося і на загальнонаукову та міжгалузеву термінологію: *вияв* → *маніфестація*; *продовження* → *продлонгація*; *усунення* → *елімінація*; *сполучуваність* → *валентність*; *обмежувати* → *лімітувати*; *прихований* → *імпліцитний*; *зменшувальний* → *демінітивний*; *описовий* → *deskриптивний* тощо (докладно про це: [11: 3-5, 11-13]).

Без сумніву, поряд із позамовними існують і внутрішньомовні причини запозичання іншомовних спеціальних одиниць:

1. Термінування галузевих понять за допомогою власномовних слів не може бути нескінченним, по-перше, через природну обмеженість лексичних ресурсів кожної мови і, по-друге, тому, що система понять певної галузі не завжди може знайти вдалі позначення в національній мові. Так, одна з галузей водного господарства – *гідромеліорація* – тривалий час не мала усталеної назви, врешті з цілої низки варіантів (*водовпорядкування, господарство водне* та ін.) було обрано запозичений термін як найдосконаліший.

2. Запозичений термін, на відміну від переосмисленого загальнономовного слова, характеризується однозначністю, відсутністю емоційно-експресивного забарвлення навіть на початковому етапі функціонування в терміносистемі: якщо "слово рідної мови повинно ще стати терміном", то слово іншомовне – "готовий термін; воно більше знак, ніж слово мови рідної" [6: 89]. Саме намаганням уникнути полісемії власних мовних елементів з їхньою прозорою внутрішньою формою іноді пояснюють появу запозичень, які більше відповідають вимогам нейтральності й однозначності терміна: *збирач* – *колектор, нагромадження* – *аккумуляція, невисокий вал* – *банкет*.

Хоча, з другого боку, у термінології функціонують численні метафоричні найменування (*агресивність води, чашиа водойми, зуб греблі, нитка водоводу, бетонний одяг, молодший канал*), що мають набагато яскравіше емоційно-експресивне забарвлення, яке успішно нейтралізує науковий контекст.

3. Використання запозичених термінів часто зумовлено їхньою здатністю передавати розчленоване поняття однослівним найменуванням (з погляду мови-реципієнта), що відповідає вимогам стислості терміна, напр.: *сейши* (франц. *seiches*) – *повільні коливання водної поверхні*; *тальвег* (нім. *Talweg*) – *лінія найнижчих позначок дна долини*. Такі запозичення, як правило, не мають національних відповідників, окрім описових зворотів, і характеризуються високою точністю.

4. Переваги іншомовних елементів можуть бути пов'язані з їхньою дериваційною продуктивністю. Так, високими можливостями утворювати похідні одиниці відзначаються запозичені терміни *гумус* (лат.

humus) (гумусний, гуміфікація, гумусоутворення, багатий гумусом), коагуляція (лат. *coagulation*) (коагулятор, коагулянт, коагуломір) та ін. За нашими спостереженнями, сучасним термінам-неологізмам, як правило, не притаманна терміновірна гнучкість (*зривіті, бордер-діч, міскас, хог-волоуз* та ін.), що знижує їх роль як системоутворювальних елементів.

5. Важливим стимулом для проникнення іноземних слів є інтернаціоналізація термінології – процес, що особливо активізувався в останні десятиліття й охопив багато високорозвинених мов.

Залежно від джерела запозичення та поширення серед інших мов терміни-запозичення можемо поділити на вузьконаціональні та інтернаціональні. Більшість водогосподарських найменувань іншомовного походження – інтернаціоналізми.

В УТВГ виділяємо два типи інтернаціоналізмів:

1) абсолютні, або повні, інтернаціоналізми – терміни, мовна оболонка яких у різних мовах практично повністю збігається: **інфільтрація** – англ. *infiltration*, франц. *infiltration*, ісп. *infiltracion*, польськ. *infiltracja*, нім. *infiltration*; **психрограф** – англ. *psychrograph*, франц. *psychrographe*, ісп. *psicrografo*, польськ. *psychrograf*, нім. *psychrograph*; **біфуркація** – англ. *bifurcation*, франц. *bifurcation*, ісп. *bifurcacion*, нім. *bifurkation*;

2) неповні, або гібридні, у яких один або два компоненти відтворюють форму оригіналу, а решта калькується за допомогою засобів національної мови: **водорегулювальний дренаж** – англ. *water regulation drainage*, франц. *drainage de regulation d'eau*; **бокова ерозія** – англ. *lateral erosion*, франц. *erosion larerale*; **гігроскопічна волога** – англ. *hygroscopic moisture*, франц. *eau hygroscofique*.

Серед вузьконаціональних запозичень переважають російські терміни, більшість з яких проникла в УТВГ у 30-80 рр. ХХ ст. Запозичення таких номінацій часто відбувалося штучно, за наявності національних відповідників або інтернаціональних термінів, що вважаємо абсолютно невиправданим, пор.: *водотяг* → *водопідйомник* (рос. *водоподъёмник*), *гідрометричний млинок* → *гідрометрична вертушка* (рос. *гидрометрическая вертушка*), *водотяжня* → *водокачка* (рос. *водокачка*); *помпа* → *насос* (рос. *насос*, англ. *pump*, франц. *pompe*, італ. *pompa*, ісп. *pompa*, польськ. *pompa*). В останні роки кількість вузькогалузевих запозичень зростає за рахунок термінів-англіцизмів.

З функціонального погляду серед термінів іншомовного походження можна виділити три типи: 1) терміни, які позначають сформовані і вже названі в українській мові реалії чи поняття (*вимивання* – *суфозія*; *пересихання* – *гідрофобізація*; *водозбір* – *аквілегія*); 2) номінації, які запозичені разом з поняттями (*колектор, дрена, кофердам, рисберма*); 3) лексеми, які називають реалії інших країн: *чакрам, завафа, сакія, таба, багуіо*. Так, *завафа* – водопідіймач, який використовується в Єгипті для підймання води на висоту понад два метри. Запозичення такого типу передають специфічні риси зовнішньої культури, унаслідок чого в терміносистемі залишаються нечисленними рідковживаними екзотизмами.

Запозичення першого типу не змінюють плану змісту терміносистеми, проте впливають на спосіб його відображення в мові, спричиняючи таке загалом негативне явище, як варіантність (*абсорбція* = *поглинання*; *іригація* = *зрошення*; *седиментація* = *осідання*). Запозичення другого та третього типу призводять до поповнення, а іноді й переструктурування терміносистеми, що відображає аналогічний процес серед наукових понять.

Іншомовні основи беруть активну участь у творенні термінів-комполітів. Унаслідок цього виникають серії однотипних номінацій, у яких однаковий елемент їхньої зовнішньої структури регулярно співвідноситься зі спільною ознакою іменованих понять. У більшості випадків це терміни, умотивовані значеннями лексем класичних мов, що входять до їхнього складу (**-метр, ізо-, гідро-, -граф** та ін.) і виступають інтернаціональними терміноелементами в сучасних мовах: *гідрометр, гідрограф, гідроізогіса, гіпсограф, дебітограф, гідроізон'єза, ізобара, ізохрона, н'єзометр, гранулометрія*. Як вважає Ч.Філмор, "для людей, котрі не знають мови, з якої вони взяті, такі запозичення мають вигляд неподільних, незалежно від того, яким був їхній статус у мові-джерелі" [12: 34]. Але, з другого боку, "для виявлення внутрішньої форми терміна-інтернаціоналізму необхідне знання не всієї мови-джерела, а лише значень певного корпусу типових морфем" [5: 25], які, як правило, загальновідомі. З цієї причини більшість комполітів, утворених з інтернаціональних терміноелементів, можна розглядати як умотивовані терміноодиниці, що експліцитно відображають системні зв'язки наукових понять.

Таким чином, запозичення іншомовних терміноодиниць, особливо інтернаціональних, виступає важливим засобом поповнення українського термінофонду, певною мірою сприяє його міжнародній поняттєвій уніфікації й унормуванню. Деякі запозичені терміни виявляють високу словотвірну активність. Проте більшість запозичень, насамперед вузьконаціональних, у термінології носить абсолютно спорадичний характер. Відносно нечисленні, розсіяні по всій терміносистемі, вони не виконують помітної систематизувальної функції. Частина з них дублює українські назви, створюючи надлишкову варіантність, окремі терміноодиниці не відповідають чинним правописним нормам. Тому терміни-запозичення, часто переважаючи власне українські найменування в короткості, однозначності, точності, поступаються їм у прозорості значення, у можливості експліцитного відображення системних зв'язків наукових понять, здатності надавати термінології національного обличчя. Використання

запозичених термінів потребує подальшого вивчення й критичного аналізу з погляду доцільності залучення таких назв до української термінології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48-54.
2. Будняк Д.В. Полонізми в сучасному українському літературному мовленні: Автореф. дис...докт. філол. наук. – К., 1991. – 55 с.
3. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 216 с.
4. Караванський С. Секрети української мови. – К.: Кобза, 1994. – 152 с.
5. Кияк Т. До питання про „своє” та „чуже” в українській термінології // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 22-25.
6. Кутина Л.Л. Формирование языка русской науки. – М.-Л.: Наука, 1964. – 219 с.
7. Онуфрієнко Г. Мовна гібридизація термінологічного знака як актуальна проблема українського мовознавства // Українська термінологія і сучасність: Збірн. наук. праць. – К., 2007. – Вип. VII. – С. 87-88.
8. Панько Т.І. Концептосфера термінологічної розбудови української мови // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 14-21.
9. Пономарів О. Повернення до національних засад в українській термінології // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології. – Львів, 2002. – № 453. – С. 14-16.
10. Пфандль Х. О силе и бессилии пуризма // Вопросы языкознания. – 2003. – № 6. – С. 99-112.
11. Селігей П.О. Що нам робити із запозиченнями? // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3-16.
12. Филлмор Ч. Дж. Об организации семантической информации в словаре // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1983. – Вып. 14. – С. 23-60.
13. Jurkowski M. Kultura języka w nauce i technice // Frycie St., Jurkowski M., Sicińska K. Kultura języka polskiego. – Warszawa, 2005. – S. 184-198.
14. Nowicki W. Podstawy terminologii. – Wrocław, 1986. – 156 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Малевич – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування.

Наукові інтереси: термінознавство, термінографія, лінгвокультурологія.

БІЛІНГВІЗМ УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА

Наталія МАНАКІНА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена проблемі реалій мовної політики і практики в медійному просторі України, зокрема україно-російському білінгвізму та формам його вияву.

The article is devoted to the problem of language policy and realities of Ukrainian media continuum. Particular, the contribution focuses on Ukrainian and Russian bilingual situation in different aspects.

Сучасне життя поступово вносить природну гармонію в мовну реальність українського суспільства. Виявляється мовна політика, яка, щоправда, найбільш відчутна лише під час передвиборних перегонів. Люди все одно живуть у межах власної політики: спілкуються тією мовою, яка їм зручніша і ближча до серця. У цьому і є вища правда мовної діяльності суспільства. Щодо мови навчання, зокрема в університетах, то практика, на щастя, теж є безкровною. Окрема сфера – засоби масової інформації, де, як у краплині води, відбиваються мовні вподобання суспільства. Тим більше зараз, коли поступово здійснюється роздержавлення ЗМІ задля підвищення їх демократичності.

Саме на цьому стику виникає проблема. Державною мовою України є титульна мова, а 57 відсотків текстових та електронних ЗМІ в державі на сьогодні – російськомовні. Мова навчання майбутніх журналістів у ВНЗ, принаймні на рівні офіційної статистики, – українська. Питання: як бути в цій ситуації? Які існують проблеми для мовленнєвої діяльності сучасних українських журналістів, які живуть і працюють у двомовному україно-російському середовищі? Послідовне впровадження української мови як державної, починаючи з часів незалежності держави, докорінно ситуацію не змінило: російська мова залишається активною мовою вжитку в Україні, особливо в центральних та південно-східних регіонах. Це реальність, яка існує і певною мірою збагачує мовну палітру України, залишаючи, проте, завжди актуальними аспекти, пов'язані з білінгвізмом, у тому числі й у медійному дискурсі та в мовній компетенції самих журналістів.

Серед великої сукупності проблем професійної підготовки сучасних українських журналістів існує проблема формування мовної компетенції. На жаль, власне цій проблемі, так само, як і лінгвістичному вдосконаленню праці журналістів, приділяється дуже мало уваги. Усі зусилля зосереджено на так званій змістовій частині журналістської діяльності. Однак не втратила сенсу відома істина: важливо не тільки те, що говориться, але й те, як це говориться, якими засобами вербалізується думка журналіста. Перефразуючи відоме сократівське: “Заговори, щоб я тебе побачив”, – можна сказати: “Висловись, – і я побачу, який ти журналіст”.

Спробуємо окреслити спектр найголовніших, на наш погляд, аспектів формування мовної компетенції вітчизняного журналіста, тобто журналіста початку ХХІ століття, який є представником та виразником (обличчям) своєї держави й одночасно провідником ідей світової глобалізації.

Поставлене завдання логічно виводить до кола більш широких проблем: людина і мова, мова і суспільство, мовна особистість і національна самобутність тощо. Історія розв'язання цих проблем сягає початку XIX ст., коли В. фон Гумбольдт започаткував новий соціопсихолінгвістичний напрям, що має досліджувати мову, внутрішній світ людини та національні культурні цінності в єднанні цих складників. Його погляди на людину-мовця і творця мови було розвинено в працях О.О.Потебні, Л.В.Щерби, А.Сеше, Ш.Баллі, Е.Сепіра, У.Лабова та інших класиків лінгвістики.

Проте загальнотеоретичні засади вивчення мовної ситуації в країнах, формування мовної компетенції громадян ніколи не мали однакових засад практичного втілення. Кожна соціальна спільнота, кожна країна застосовувала власні принципи мовної політики, мовного будівництва, а відтак і мовної підготовки, залежно від власних потреб держави, враховуючи передовсім ідеологічні потреби. Тому в колишньому СРСР у центрі уваги, звичайно, був розвиток та розповсюдження російської мови як мови не тільки державної, а й міжнародного та світового спілкування. “Відсоток уваги” до інших національних мов урахувався, проте він був незрівнянно меншим відносно мови російської – “великої та могутньої”. Відповідно, існуючі тоді ЗМІ відбивали тодішні пропорції та державні вподобання. Заради справедливості слід підкреслити миротворчу та єднальну функцію російської мови для націй та народностей СРСР, функцію, яку слід зберегти в майбутньому, оскільки навряд чи для, скажімо, грузинів, азербайджанців, татар, українців і т.д. міжнародною мовою спілкування буде англійська чи іспанська, а не російська.

У цьому зв'язку показовими є цифри нових статистичних даних щодо розповсюдження російської порівняно з іншими іноземними мовами в США. У Новому світі російську сьогодні вивчає 24,8 тис. студентів. За рівнем популярності російська програє мові жестів (79 тис.), латині (32 тис.), але ж „переганяє” арабську (23,9 тис.), іврит (23,7 тис.), португальську (10,3) та корейську (7,1 тис.) мови. Найбільш популярним для американських студентів є зараз іспанська мова – 823 тисячі студентів. Другою за популярністю – французька (206,4 тис.), на третьому місці – німецька (близько 94 тис.). У першу п'ятірку ввійшли також італійська (78,4 тис.) та японська (66,6 тис.) мови [6: 215-218].

Ідеологія спричинила процес згортання російської мови й в Україні за часів незалежності, що також є природним явищем, яке закономірно відбиває національну політику держави. Як результат на людському рівні маємо зараз щонайменше три групи мовців-білінгвів: 1) старше і середнє покоління, яке зберігає “радянський” українсько-російський білінгвізм, що характеризується активним уживанням російської мови та пасивним або низьким знанням української незалежно від національної належності; 2) покоління в основному учнівської та студентської молоді, а також невеликої частини освічених представників середнього покоління, які доволі пристойно володіють двома мовами; 3) характерний для південних та центральних регіонів України прошарок носіїв українсько-російського “суржика”, який історично склався давно і навряд чи зникне коли-небудь повністю.

Важливо зазначити, що загальний рівень культури володіння українською мовою зараз значно виріс порівняно із ситуацією 90-х років, що свідчить про піднесення престижності державної мови. Щоправда, і дотепер відсутні серйозні соціолінгвістичні дані щодо реального співіснування мов в Україні в різних сферах, вікових та професійних прошарках населення на зразок того, що відбиває відоме дослідження Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні за 1988 рік [4].

Мова ЗМІ віддзеркалює стан мовної ситуації держави. Це стосується як власне засобів масової інформації, так і *стану мовної репрезентації* ЗМІ. Останнє є індикатором культури мовлення не тільки і не стільки працівників ЗМІ (редакторів, репортерів, ведучих програм і т. ін.), а реципієнтів ефіру та преси, тобто тих, хто є цікавим для мас-медіа саме зараз.

Офіційна статистика, аматорські підрахунки, власні спостереження тощо майже однотайні в тому, що в Україні практично відсутні стовідсотково впливові україномовні газети, журнали, телеканали та програми. Є тільки винятки (“Україна молода”, “День”, „Віче”; „5 канал” на ТБ, радіо „Ера FM” та небагато інших), якщо говорити про загальнодержавну, а не регіональну ситуацію, коли західноукраїнські ЗМІ не можна порівнювати з іншими, де українська мова просто існує, а не відроджується або зберігається, як в інших регіонах. Більшість якісних з погляду змісту та конкурентноспроможних у комерційному відношенні ЗМІ є або повністю, або ж частково російськомовними. Так само важко сьогодні почути добірну літературну українську мову з теле- та радіоефіру південних та центральних областей навіть від самих журналістів, не говорячи вже про гостей програм і передач.

Отже, однією з найперших є проблема соціолінгвістичного характеру: вивчення та прогнозування реальної мовної ситуації в українському суспільстві та в ЗМІ зокрема. Має бути сформований банк даних про кількісні фактори мовної ситуації на соціолінгвістичній карті держави. Цей банк даних можливо створити тільки спільними зусиллями із залученням наукових кіл, мовників, журналістів, громадськості на рівні регіонів та провідних журналістських, соціологічних та лінгвістичних центрів України.

Друга проблема – це якісне оцінювання мовної компетенції журналістів-практиків та студентської журналістської молоді. Тут слід керуватися вже відомими в лінгвістиці моделями, які вимірюють рівні мовної компетенції людини. У вітчизняній психолінгвістиці найбільш прийнятною виявилась модель

Г.Богіна [див. 1; 2: 224], що вміщує три основні осі: вісь, що відображає види мовленнєвої діяльності; вісь, побудовану за рівнями мови, та вісь зі ступенями володіння відповідними компонентами певного рівня мови.

На думку відомого соціолінгвіста Н.П.Шумарової, “для успішності комунікативного акту найбільш важливими виявляються лексико-семантичний та граматичний підвиди, а для визначення мовнокреативних можливостей – і стилістичний” [5: 23-24]. Лексико-семантична компетенція – це ідіолект особистості, який відбиває загальну ерудицію, особистісні риси, цілісний мовно-інтелектуальний портрет мовця. А якщо мовцем виступає журналіст, то цілком зрозумілою стає значущість саме цього підвиду мовної діяльності.

Граматична компетенція – це той вид знань, свідоме формування якого в дитини йде, в основному, після двох років, він неначе з певним запізненням слідує за когнітивно-словесним розвитком, стає можливим після опанування лексичними значеннями. Розвиток семантики в дитини випереджає розвиток формальної граматики [3: 158]. Саме тому невідкорегована в дитинстві граMATика (малоосвічене середовище) може супроводжувати людину все його життя. Доводиться навіть з вуст професорів-мовників чути сполуки на зразок “*ви вчора сказав, прийшов*”, які, вочевидь, прийшли з дитинства.

Проте найвагомим для журналіста, особливо телевізійника або радійника, є, безумовно, бездоганна фонетична компетенція, що окреслює цілісний “звуковий портрет” людини і здатна вибачити їй деякі граматичні чи лексичні неточності за чудову дикцію, багатий тембр голосу, гармонію ритміки та мелодики мовлення в цілому.

Кожен із зазначених видів мовної компетенції вимагає цілеспрямованої роботи, яка не вичерпується тільки роками навчання на факультеті, а має супроводжувати справжнього журналіста все життя з метою шліфування здобутих умінь та навичок.

Третя і, можливо, найголовніша проблема формування мовної компетенції сучасного журналіста полягає у необхідності підготовки справжнього „високоякісного” білінгва в умовах асиметрії української або російської мови на локальному (в родині, середовищі міста, села) та загальнодержавному рівнях. Інакше кажучи, професійний лінгвістичний рівень журналіста визначається тим, що він вільно та досконало на усіх рівнях мовної компетенції володіє двома близькоспорідненими мовами – українською та російською, незалежно від того, якою є його рідна мова і якою мовою говорить його родина та друзі. Цього вимагає сучасна мовна ситуація в державі, цього вимагає журналістська толерантність, що також є одним зі складників журналістської етики та професійності, цього вимагають реалії мовних форматів ЗМІ, зокрема південних та південно-східних регіонів тощо.

Отже, йдеться про необхідність досягнення паритетності мовної підготовки журналістів щодо української та російської мов. Ідеальний варіант – запровадження індивідуального підходу до студентів або груп студентів залежно від стартової оцінки їхньої мовної компетенції: приділення більшої уваги українській мові для російськомовних студентів та російській – для україномовних. Неврахування цього призведе до неминучого збереження в майбутньому прикрої суперечності між непоганим змістом радіо-й телепрограм та їхньою недосконалою мовною формою, озвученням чи то українською, чи то російською мовами, що спостерігається сьогодні. Причому самі ведучі, можливо, й відчують власну мовленнєву недосконалість, проте не звертають на це уваги, оскільки, на їхню думку, “так говорять усі в нашому місті”.

Справедливість реалій сьогодення не дозволяє забути про необхідність вивчення майбутніми журналістами хоча б однієї іноземної мови. Ідеться не тільки про журналістів-міжнародників, а про всіх, хто хоче відчувати себе комфортно як з іноземцями, з якими обов’язково доведеться спілкуватись, так і з іноземними ЗМІ, з якими варто ознайомлюватись, наприклад, через інтернет.

Таким чином, формування мовної компетентності сучасного журналіста вимагає розв’язання комплексу проблем, спрямованих на досягнення головної мети – підготовки в особі журналіста взірця мовної особистості ХХІ століття, особистості, яка здатна висловити власне професійне та людське “Я” повно та бездоганно не тільки державною українською, а також поширеною в ЗМІ та в країні російською, а також хоча б однією європейською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богин Г.И. Уровни и компоненты речевой способности человека. – Калинин: Изд-во Калининского ун-та, 1975. – 105 с.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
3. Психолінгвістическіе проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – 284 с.
4. Украинско-русское двуязычие: социолінгвістический аспект. – К.: Наукова думка, 1988. – 180 с.
5. Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. – К.: КДУУ, 2000. – 283 с.
6. Lonsky Marcus. Russian in the USA. – Chicago: UIC press, 2006. – 231 p. with illustrations.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Манакіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: українсько-російська двомовність, культура російської мови, російський словотвір, історична граMATика російської мови.

ФОРМУВАННЯ ПІДЖИНІВ ТА КРЕОЛІВ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОЦЕС

Сергій СИДОРЕНКО, Тетяна ДОВБНЯ (Київ, Україна)

У статті розглянуті основні теорії виникнення піджинів та креольських мов.

The article summarizes the major theories on formation of pidgins and creoles.

Вивчення піджинів та креольських мов за останні сорок років перетворилося на самостійну галузь мовознавства. Проблемам виникнення та особливостей піджинів та креолів присвячено широке коло наукових праць (В.І. Беліков, Є.В. Головкин, М.В. Дьячков, Є.А. Хелімський, J. Agends, P. Bakker, P. Muysken, D. Bickerton, J. Reinecke, K. Reisman, J. Rickford, L. Todd, S. Wurm та ін.). Саме з виходом на передній план лінгвістичної науки соціолінгвістичних досліджень, предметом яких є зокрема різноманітні форми і результати мовних контактів, лінгвісти перестали дивитися на піджини та креоли як на «аномальні» явища, що не можуть бути об'єктом серйозного вивчення.

Метою даної статті є систематизація основних теорій виникнення піджинів та креольських мов.

Основні дискусійні проблеми, пов'язані з походженням контактних мов, знаходяться в двох площинах: 1) джерело моделі піджинізації - чи утворювалися піджини у кожній конкретній зоні контакту незалежно один від одного, чи вони будувалися за вже відомою моделлю; 2) проблема субстрату – яким є внесок кожної з контактуючих мов до структури контактної мови.

Існуючі гіпотези виникнення та формування піджинів та креолів можна об'єднати в декілька основних теорій.

Теорія дитячого говору. Описуючи піджин англійської мови китайського узбережжя, Чарльз Леланд був вражений тим, наскільки подібною ця мова була до мови малюків, що вчать говорити [5]. Пізніше інші лінгвісти, серед них О. Есперсен та Л. Блумфілд, зазначали, що характерні для піджинів риси є результатом «незадовільного володіння мовою, що на початковій стадії, коли дитина опановує рідну мову, або доросла людина вчить другу мову недосконалими методами, веде до поверхневого знання найбільш важливої лексики і повного ігнорування граматики» [4: 234]. Для піджинів, як і дитячої мови, характерні наступні риси: спрощена система флексій та синтаксична структура, слабо виражене узгодження слів, використання порівняно великої частки контентних слів та незначна кількість службових слів, часте нівелювання займенникових відмінностей.

Прихильники теорії дитячого говору зазначають, що носії мови-джерела (європейської мови, зокрема англійської), які займали вище соціальне положення, у своєму спілкуванні з місцевим населенням вдавалися до «дитячого говору», тобто свідомо спрощували свою мову, щоб зробити її зрозумілою місцевому населенню, або імітували неправильну мову місцевого населення, яке не мало можливості швидко оволодіти мовою європейців.

Така теорія виникнення піджинів виглядає сьогодні занадто радикальною. Хоча в ситуаціях контакту європейці іноді дійсно намагалися спростити свою мову (наприклад, португальці спеціально винайшли спрощену версію своєї мови з метою полегшення торгівлі з африканцями), немає достатніх свідчень того, що вони цілеспрямовано здійснювали зневажливу імітацію говору місцевого населення. Теорія «дитячого говору» не може пояснити, чому піджини не завжди зрозумілі для носіїв мов, чийми «дитячими говорами» вони нібито виступають. Ця теорія також не дає пояснень, чому різні піджини і креоли синтаксично більш схожі між собою, аніж на мови, звідки вони запозичили свою лексику.

Уявлення про універсальність механізмів редукції мови є основою **теорії формування контактних мов шляхом поетапного віддалення від мови-джерела**. Поверхневий збіг багатьох рис «недозасвоєних» під час вивчення варіантів мови з характерними рисами піджинів та креольських мов пояснюється універсальним механізмом «спрощення» мови, який використовується, коли необхідно організувати лексичні одиниці погано знайомої мови. Проте є принципова відмінність між формами недостатньо вивченої мови та формами піджина. Більшість погано засвоєних варіантів представляють спрощену, але все ж таки систему цільової мови, в той час як піджин є особливою мовою, яку потрібно спеціально вивчати [2: 25]. В процесі вивчення мови відбувається наближення мови індивіда до форм цільової мови: найбільш віддалені варіанти поступово замінюються на більш близькі до форм цільової мови. В процесі формування піджинів цільова мова взагалі відсутня [1: 11-12].

Теорія розвитку незалежних паралелей. Роберт А. Холл був серед перших вчених, котрі визнали спільні риси піджинів і креолів з різних частин світу. Незважаючи на це, він вважав, що більшість із них виникли незалежно і розвивалися паралельними шляхами. Прихильники цієї теорії пояснюють існуючі схожі риси різних піджинів та креолів індоевропейською спорідненістю та подібними фізичними і соціальними умовами формування [3: 77]. Проте, теорія незалежності виникнення і розвитку не дає відповіді на цілий ряд питань. Зокрема, вона не пояснює очевидну схожість деяких рис, що характеризують атлантичні і тихоокеанські піджини англійської. Наприклад, в обох піджинах використовують «make», щоб віддати ввічливий наказ. Так, еквівалентами англійського виразу 'put out the fire' є *mekim dai faia* на ток-пісіні (креольська мова Папуа-Нової Гвінеї) і *mek yu is faia* на

камтоцькому піджині в Камеруні. Іншою рисою, характерною для обох цих мов, є використання форми 'too much' для вираження значення 'very'. 'I'm very cold' стає *mi kol tumas* на ток-пісіні і *mi a kol tums* на камтоцькому піджині. Також ідентичним в обох мовах є місце розташування в реченні негативної частки, наприклад, еквівалентами 'I didn't ask' виступають *mi no haskim* та *mi, a no bin ask*.

Теорія морського/навігаційного жаргону. В 1938 році Джон Райнеке висловив гіпотезу щодо можливого впливу морського жаргону на розвиток багатьох піджинів та креолів. Він зробив припущення, що на кораблях формувалася специфічна спільна корабельна мова, тому що команди склалися з носіїв різноманітних діалектів та мов. Наприклад, на кораблі Нельсона *Victory* перебували представники чотирнадцяти національностей. У.Метьюз відзначає, що з 17-го століття моряки були відомі незвичною природою своєї мови, їм був притаманний «властивий саме їм діалект і манера спілкування» [6: 193].

Згідно цієї теорії, *lingua franca* моряків передавалася африканцям, азіатам, полінезійцям та іншим народам, з якими вони контактували. Таким чином, корабельний жаргон складав ядро піджина, яке в подальшому розвивалося згідно моделі місцевої мови. Таке тлумачення допомагає пояснити подібності та відмінності між піджинами. Подібності виникають завдяки спільному ядру морського жаргону, а відмінності – завдяки впливу місцевих мов.

Підтвердженням цієї теорії є наявність елементу морської лексики в усіх піджинах і креолах, базою яких є європейські мови. В камтоці можна знайти наступний ряд слів: *manawa* < man of war; *hib* < heave; *jam* < jam; *kapsai* < capsized та ін. На ток-пісіні: *haisam* < hoist; *hivim* < heave; *kapsait* < capsized; *kapsan* < carstan та ін.

Теорія морського жаргону є привабливою, але вона неспроможна пояснити наявність багатьох спільних рис піджинів і креолів, що утворилися на базі англійської мови та тих, для яких мовою-джерелом були французька, португальська, іспанська або голландська мови.

Теорія моногенезу / релексифікації. Згідно цієї теорії, всі піджини і креоли, базою яких виступають європейські мови, походять від єдиного «прото-піджина», який виник один раз та поширився в різних регіонах. Сучасні піджини та креольські мови виникли шляхом релексифікації португаломовного піджина 16 століття (релексифікація - заміна шару лексики однієї мови шаром лексики іншої мови). В свою чергу, цей піджин був нащадком середньовічної морської контактної мови *lingua franca* (відомою під назвою *sabir*), яка була спільною додатковою мовою багатомовних хрестоносців та середземноморських торговців. Ця *lingua franca* відрізнялася своїм словником від регіону до регіону, але її структура залишалася стабільною та схожою на сучасні піджини та креоли.

Прибічники теорії моногенезу вважають, що мова португальських моряків 15 століття була першою європейською мовою, якою оволоділи африканці. Потім, в 16-17 століттях, коли португальський вплив на Африку послабився, і піджин використовувався у все різноманітніших ситуаціях контакту, носії піджина для розвитку словникового складу своєї мови використовували домінуючу мову. В різних регіонах та в різні часи домінуючою мовою виступали англійська, іспанська, французька або голландська. До того ж, португальці були серед перших європейських торговців в Індії та на Далекому Сході, таким чином португальський піджин також міг послужити основою для англійського піджину китайського узбережжя та його відгалужень, бічламар та ток-пісін. Згідно цієї теорії, більш адекватними є терміни 'англізований португальський піджин' чи 'офранцузжений португальський піджин', аніж 'англійський піджин' чи 'французький піджин' [7].

Наведемо приклад. Сарамакан (креольська мова в Сурінамі) вважається англійським креолом, але близько 30% його словникового складу безпосередньо походять з португальської. Ця мова почала формуватися спершу на португальській основі, але зрештою її базою стала англійська мова. В 1667 році вплив англійської зупинився через передачу Сурінаму Голландії. Таким чином, процес релексифікації не завершився. Бічламар на базі англійської мови був витіснений з Нової Каледонії після 1853 року, коли офіційною мовою острова стала французька. Поступово склався французький піджин, який розвинувся з поступової релексифікації бічламару. Словниковий склад цього піджину являє собою суміш англійських, французьких та місцевих слів.

Незважаючи на привабливість теорії моногенезу, зведення усіх піджинів та креолів до єдиного джерела очевидно виглядає занадто радикальним рішенням питання виникнення та еволюції контактних мов.

Теорія полігенезу. Незадоволення теоріями, що намагаються пояснити схожі риси піджинів та креольських мов світу їхнім походженням від одного джерела, примусило лінгвістів шукати відповіді в іншій площині – досліджуючи можливість існування універсальних моделей лінгвістичної поведінки, властивій ситуаціям контакту. Представники теорії полігенезу пояснюють структурну схожість піджинів типологічною універсальністю процесів, що відбуваються під час інтенсивного контакту мов. Такий погляд на проблему робить непотрібною наявність певного «прото-піджину» будь-якого походження [7: 39-40].

Спільні риси усіх піджинів можна пояснити тим фактом, що люди запрограмовані оволодівати власне мовою, а не окремою мовою. Програмування включає природну здатність мовців в лінгвістичній

поведінці долати багатослівність, структурну надмірність, маючи на увазі головне завдання – передачу конкретної, суттєвої інформації. Доказом наявності як суто лінгвістичних так і екстралінгвістичних універсалій, що керують мовною поведінкою, є те, що люди з різною лінгвістичною базою однаково регулюють свою мовну поведінку.

Є.В. Перехвальская пропонує пояснювати процес піджинізації через поняття «прагматичного коду», що було сформульовано Т. Гівомом і включає таку сукупність стратегій: а) рух порядку слів від теми до реми; б) вільне узгодження слів; в) мінімальне співвідношення іменних основ при дієслові, приблизно 1:1; г) відсутність флективної морфології; д) особлива інтонація – зниження тону на темі і перехід до мелодійного підвищення на ремі; е) мінімальна анафоріка, відповідно, зачатковий стан займенників як граматичної категорії [1: 12]. Такий стан мови розуміється як вихідна позиція еволюційного циклу. В процесі піджинізації мова функціонує як сукупність «лексичних уламків», що організовані вищезазначеним елементарним шляхом. Згідно цієї теорії, наявність у минулому вищезазначеної стадії є критерієм при вирішенні питання, чи можливо віднести ту чи іншу мову до піджинів. Якщо прийняти таку точку зору, механізм піджинізації представляється досить чітким: вона відбувалася кожного разу, коли склалися відповідні соціолінгвістичні умови. Протягом нетривалого періоду мова виявляється редукованою до ситуації, близької до «прагматичного коду», який і є вихідним мовним станом. Наступним кроком в розвитку піджини є побудова із лексичних уламків «нової» граматики. На цьому етапі включаються механізми «розширення граматики» [1: 12].

Таким чином, аналіз основних теорій щодо виникнення і еволюції піджинів і креолів свідчить, що відповіді на існуючі питання більш ймовірно знаходяться в дослідженні універсальних механізмів і процесів, що діють в ситуації мовного контакту, ніж в пошуках ефемерного «прото-піджина».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Перехвальская Е.В. Сибирский пиджин (дальневосточный вариант). Формирование. История. Структура: Автореф. дис. ... док. филол. наук: 10.02.19 / Санкт-Петербургский гос. университет. – СПб, 2006. – 50 с.
2. Arends J., Muysken P., Smith N. Pidgins and Creoles: An Introduction. – John Benjamins Publishing Co., 1994. – 428 p.
3. Hall R. Pidgin and Creole Languages. – Ithaca: Cornell Univ. Press, 1966. – 204 p.
4. Jespersen O. Language: Its Nature, Development and Origin. – Unwin Hyman, 1922. – 448 p.
5. Leland C.G. Pidgin-English Sing-Song. – London: Kegan Paul Trench Trubner, 1900. – 139 p.
6. Matthews W. Sailors' Pronunciation in the Second Half of the Seventeenth Century // Anglia. – 1935. – V.47. – P.192-251.
7. Todd L. Pidgins and Creoles. – London: Routledge, 1990. – 128 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Сергій Сидоренко – доцент кафедри англійської філології та перекладу Національного авіаційного університету (м. Київ).
Наукові інтереси: історія англійської мови, грамика сучасної англійської мови, соціолінгвістика.
Тетяна Довбня – асистент програми FLEX Американських Рад з міжнародної освіти (м. Київ).
Наукові інтереси: історія англійської мови, соціолінгвістика.

ЛЕКСИКОН СУЧАСНОГО ФЕМІНІЗМУ

Галина СИДОРУК, Валерія СЕМЕНОВА (Київ, Україна)

Наукову статтю присвячено дослідженню здобутків фемінізму з точки зору лінгвістики та способів утворення неологізмів у сучасній англійській мові, пов'язаних з цим соціокультурним явищем.

This scientific article deals with the investigation of the achievements of feminism from the linguistic point of view and the ways of neologism formation in the modern English, related to this social and cultural phenomenon.

Кожен з нас, напевно, неодноразово чув такі слова, як емансипація, фемінізм, шовінізм, сексизм... Герой сучасного кінофільму „100 дівчат і одна в ліфті” сказав, що тут занадто багато – «ізмів», і запропонував сприймати лише один – «ізм» - гуманізм. Можна з упевненістю сказати, що не випадково як реакція на феміністичний рух у 1960-х рр. виникає нова галузь знання - гендерологія, котра досліджує стать не лише за анатомічною ознакою, а й за соціальною

Ця наука увірвала в себе надбання кількох дисциплін: соціології, політології, філософії, психології, юриспруденції, історії, етнографії, а також лінгвістики. Багато хто звик прирівнювати фемінізм до гендерології, однак це те саме, що ототожнювати його з ненавистю до чоловіків. Жінки, які ненавидять чоловіків, виступають не лише проти історично сформованих стереотипів, але й проти існування чоловіків як засновників цих стереотипів і як окремої сильної статі.

Історія виникнення фемінізму бере свій початок ще в далекому 1791 році, під час Французької революції. Саме тоді почало виникати і активно розвиватись „жіноче питання”, котре займається участю жінок в політиці. Французька письменниця Олімпія де Гуж зауважила: „Якщо жінка має право вийти на ешафот, вона повинна мати право піднятися і на трибуну”. Послідовники де Гуж, які виступали за те, що *femme* (жінка) – теж людина, отримали назву феміністок. Засновницею ж сучасного фемінізму стала також французька письменниця та філософ Симона де Бовуар, котра в своїй класичній праці „Друга стать” показала, що чоловік – творець історії, а жінка – лише об'єкт його влади.

У ХХ ст. феміністичний рух набуває нових обертів. Саме в той час в гуманітарній галузі знань відбувається „оксамитова” революція. Суттю революційного процесу було питання про владу – в даному випадку владу ідеї. Це пов’язано з тим, що до кінця 60-х – початку 70-х рр. минуле, так само як теперішнє та й майбутнє, уявлялось універсальним для всіх без різниці статі – як для чоловіків, так і для жінок. Можна сказати, що революція стала логічним продовженням молодіжних рухів та відомої „студентської революції 1968 року”, яка поставила під сумнів усю систему цінностей та орієнтирів старшого покоління. Значну роль зіграла і сексуальна революція, яка дозволила привселюдно говорити про проблеми статі та відкрила для дискусії не лише в науковій літературі, але й в засобах масової інформації низку раніше табуованих тем.

Реальним підсумком „оксамитової” революції, як вважають деякі вчені, стало народження в американських університетах нової галузі знань “Women’s studies”, а в слов’янському науковому дискурсі, з’явившись приблизно через десять років, вона стала фігурувати під назвою соціальної фемінології. Ця галузь наукового знання вивчає сукупність проблем, пов’язаних з соціально-економічним та політичним положенням жінки у суспільстві [7: 68-71].

Феміністський рух має значний вплив на розвиток словникового складу англійської мови.

Окрім рис, властивих постмодерністському дискурсу, феміністський дискурс має також особливі властивості, що відрізняють його від інших типів теорії. До них можна віднести вживання понять *маскулізованої, андроцентричної, патріархатної* культури, що домінує в сучасному суспільстві. Вищезгадані визначення-синоніми виступають центральними у феміністській картині світу [2: 4].

Як і філософи-постмодерністи, феміністки звертають особливу увагу на природу мови як соціалізованого явища. Мова крізь призму фемінізму - не просто зумовлена соціумом, а є, власне, життям того суспільства, де вона функціонує [4: 55].

Співвідношення феміністської та загальної неології неоднозначне: з одного боку, неологія фемінізму покликана підривати зсередини патріархальну лексичну систему англійської мови, роблячи її яскравою, креативною; з іншого боку, феміністки намагаються у вже існуючому досвіді розпізнати жіночий образ. Наприклад, вони наважилися замінити загально вживаний термін “*history*” (котрий феміністки прочитували як “*his-story*”, дослівно: „його історія”, „історія чоловіка”), новим терміном, який характеризує інший підхід до вивчення минулого, а саме терміном “*herstory*” (тобто „її історія”, „історія жінки”). Також варто згадати про виникнення жіночої течії в історичній науці, яка отримала назву *herstory* - її історія [1: 136].

Проблема жінки як "фігури замовчування" часто обговорюється на сторінках праць феміністок та критиків фемінізму. "Жіночий голос" у неології англійської мови окреслився досить чітко й виявляється передусім у теоретичних працях феміністок, де широко застосовуються прийоми авторського словотворення.

Спираючись на попередні теоретичні досягнення сучасної лексикології, можна виділити наступні критерії класифікації нових лексичних одиниць: соціолінгвістичний (згідно з соціальною сферою виникнення нового слова або виразу), хронологічний (згідно з моментом виникнення неологізму), формальний (морфологічний - тобто згідно зі складом слова або за способами утворення), граматичний (за частинами мови), семантичний (згідно зі способами розвитку значення слова або виразу), праксіолінгвістичний (у зв'язку з видом діяльності, до сфери якої належить той чи інший неологізм), тематичний (критерій, за яким здійснено найбільш детальну та розгалужену класифікацію релевантних одиниць).

Виокремлення феміністських неологізмів серед інших нових лексичних одиниць здійснено за допомогою семантичного підходу: зі слів, які з'явилися в мові за останні десятиріччя, виділено ті, що мають семантичний компонент "жінка, жіночий" та тематичні змінні.

На підставі головного критерію – соціолінгвістичного - можна виділити два вектори виникнення та розвитку сучасного феміністичного лексикону - внутрішній та зовнішній. Внутрішній вектор включає в себе неологічні утворення, що зародилися в процесі історичного розвитку феміністичного руху та увійшли до його науково-теоретичного дискурсу. Багато з таких лексем мають своїх авторок, на сторінках праць яких вперше вживалися ці одиниці або які увійшли до обігу в мовленні теоретичного фемінізму. Одиниці внутрішнього вектору становлять власне феміністський лексикон сучасної англійської мови [1: 136-137].

Реакція суспільства на фемінізм знайшла свої прояви у так званому «зовнішньому векторі» феміністського словотворення. Відгук суспільства, таким чином, є зворотньою стороною такого соціального фактора як феміністський рух другої половини ХХ ст. Отже це нові слова, поява яких спричинена жіночим рухом за його межами в результаті реакції суспільства на «жіноче питання».

Основними тематичними групами внутрішнього вектора є поняття лінгвістичної гендерології. «Гендер» як нова парадигма гуманітарного знання вважається найбільшим досягненням фемінізму як антропоцентричного руху та теорії. Категорія "гендер" була впроваджена феміністками з метою розрізнення понять "біологічна стать" та "соціокультурна стать".

Гендер - соціокультурний параметр статі; сукупність стереотипів та моделей поведінки, мовлення, запропонована суспільством представникам обох статей. Це своєрідний "підсумок соціалізації людини відповідно її статевої належності", "соціальні очікування від представників кожної статі".

Гендерна парадигма соціального знання містить ключові поняття соціостатевих особливостей, міжстатевих відносин, найменування статевої дискримінації (*gender role / stereotype, gender gap, gender detente, gender lens, genderism*). Гендерна парадигма транссексизму містить назви сексуальних перверсій - *transgender, Bi-gender, multi-gender*.

Гендерна лінгвістика створює власний термінологічний апарат, який описує статево-зумовлені параметри вербальної особистості. Серед них важливе місце посідають засоби номінації жіночої та чоловічої манери мовлення (*collaborative / competitive talk*); характеристика певних тактик та стратегій жінок і чоловіків у дискурсі (*male answer syndrome, mirroring, inarticulatedness, backchannelling, women's bilinguality*).

Основа «gender» бере участь у творенні дієслів (*to gender, to genderize, to regender*), іменників (*gendering, transgenderdom*), складних прикметників (*between-gender, gender-free, gender-based, gender-neutral*) а також низки фраземних неологізмів (*gender lens, gender apartheid, gender-bender*)[2: 6-8].

Внутрішній вектор феміністської неології також містить значну кількість одиниць тематичних груп "жіночої етики" та "жіночого письма". Терміни групи "жіноча етика" базуються навколо поняття *women's ethics* та *maternal thinking*; включаючи найменування понять особливостей жіночого погляду на світ, взаємин між людьми (*holism, caring, gynocracy, synergy, nomad*). В межах "жіночої етики" також функціонують численні засоби номінації, що мають лексичне забарвлення критики чоловічого погляду на світ (*male-stream, phallocentrism, paternalism, phallogracy*), номінації сфери соціальної практики (*gender-sensitive practice, negative freedom*) та жіночої теології (*the Goddess, Mariology*).

Чималою тематичною групою феміністського лексикону вважається об'єднання одиниць, які стосуються вербальної творчості представниць фемінізму. Створення особливого естетичного простору на сторінках творів (*mother's land, wild zone*) забезпечується суто жіночою манерою письма, яка базується на утворенні тексту, *autogynography*. Ядром групи вважається лексема *palimpsest* - впроваджена Е. Шоуолтер для позначення жіночого типу тексту та манери висловлювання. Інші термінологіями, які віддзеркалюють існування особливого жіночого тексту: *sexion, polylogue, polifrtations*.

Крім того, феміністки наголошують на існуванні особливі жіночої манери читання текстів, яка також має певні різновиди, від феміністської інтерпретації до 'екстатичного читання' (*frivolous reading, ecstatic reading*)[5: 312].

Серед лексем внутрішнього вектора варто розглянути такі тематичні групи як "типи жіночого руху", "самоідентифікація жінок". Тематична група "типи жіночого руху" досить велика й містить кілька підгруп: найменування безпосередньо типів жіночого руху та назви тактик і стратегій цього руху.

Назви типів фемінізму визначаються за хронологічними ознаками та національною належністю, а також ідеологічними настановами та ступенем їх інтенсивності (*second-wave feminism, post-feminism; chicana feminism, womanism; anarcha feminism, cyber-feminism; radical feminism, domestic feminism*). Поява такої кількості нових понять свідчить про активний розвиток жіночого суспільного руху, взаємодію його з іншими ідейними течіями.

Тематична підгрупа "найменування тактик та стратегій феміністського руху", містить серед інших одиниць лексеми та позначення суспільного успіху жінок. Вони віддзеркалюють способи досягнення феміністських цілей (*support group, assertiveness training*); тактики у соціальному житті та політиці (*to network, Emily's list, bridge leadership*); досягнення жінок у соціальній сфері (*women's studies, herstory; flex-time, flex-place*), а також назви основних принципів жіночого руху – *women-centeredness, gynocentrism*, найменування засобів прямої боротьби з дискримінацією (*zero tolerance, sex-blindness*).

Тематична група внутрішнього вектору – "самоідентифікація жінок" включає підгрупи "загальна самоідентифікація" (визначення жінок у суспільстві, навколишньому світі – *the Fifth world, the stigmatized, the Lost Sex, the Others*) та самовизначення жінок-феміністок. Нейтральні самовизначення феміністок складають такі одиниці, як *sister (sista), feminist, womanist, femaleist*, а іронічні - *fumerist, hag, the-rapist*. Одиниці останньої підгрупи – це здебільшого авторські неологізми, які порушують мовні закони, будуються на каламбурі, мовній грі слів (*masculinguistics, phallosophy* – автор М. Дейлі).

Підгрупа "назви організацій та видань" містить номінації, які свідомо обиралися феміністками для називання гуртків, об'єднань, журналів (в тому числі електронних). Серед назв гуртків велика кількість скорочень-акронімів, лаконічна форма яких дозволяє приховати за ініціалами складну назву й передати подвійний зміст. Серед акронімів частим є явище каламбуру, яке базується на омографії та омофонії – *B.a.B.e., FIST, WAVES*). В свою чергу Г.І. Емірсуїнова у своїй праці поділяє їх на тематичні підгрупи: 1) професійні об'єднання (*WE – Women Employed*), 2) назви суто феміністських організацій (*womansword*), 3) назви жіночих організацій взаємодопомоги (*DA WN – DisAbled Women's Network*) [2: 8-10].

Одиницям внутрішнього вектора протистоять одиниці зовнішнього вектора феміністських неологізмів. Це своєрідний 'фемінізований' лексикон англійської мови. У даного процесу глибоке

історичне коріння, закладене в національній свідомості й закріплене в мові - сексизм та андроцентризм германських мов уцілому та англійської мови зокрема. Аналіз лексем показує, що протягом століть семантичне поле "жінка" розширилося та поповнилося за рахунок негативних елементів. Тенденція змінилася наприкінці ХХ ст. в англійських країнах, де питання політичної коректності було сформульовано не без участі жінок-феміністок. Оскільки жінки були однією з аутсайдерських груп населення (out-group), вони відчували тиск та дискримінацію з боку чоловіків. Саме назви гендерної дискримінації та її засобів становлять найчисленнішу тематичну групу зовнішнього вектора.

Сексизм (гендерна дискримінація) — основне поняття цієї тематичної групи (*sexism, gender discrimination*); частково одиниці цієї парадигми відносяться до поля статевих аспектів соціального знання (*gender oppression, gender apartheid*), а також одиниці, що позначають типи 'кар'єрної дискримінації (*glass wall, glass ceiling*). В останні десятиріччя в англійській мові виникло чимало нових понять, що позначають дискримінацію та знущання в родині (*cohabitational abuse, marital rape*); виникло поняття «позитивної дискримінації», тобто такого її типу, коли начебто дискримінованим громадянам надаються можливості, якими вони все одно не зможуть скористатися (*tokenism*) [6: 303].

Усі типи "лінгвального приниження" жінок знайшли своє відображення та зазнали критики у працях представниць феміністської лінгвістики. Деякі з них нейтралізувалися за допомогою офіційних заходів мовного планування, проведених відповідними відомствами англійських країн, перш за все США. Так, наприклад, була запропонована форма звертання Ms (центральна ідея так званої паралельної мови - *parallel language*); однак, опитування свідчать про те, що вона не набула широкого вжитку. Популярною стала форма "he or she (he /she, s/he)" в письмових текстах документів, доповідей, у мовленні вчителів [5: 313].

Феміністками було запропоновано впровадження інклюзивної мови. *Inclusive language* - це така мова, яка містить в собі поняття та способи номінації представників обох статей; мова, в якій існують засоби позначення не тільки чоловіків, а й жінок.

Із зростанням кількості жінок, які почали опановувати традиційно чоловічі професії, виникла необхідність перейменування назв тих професій та посад, які містять сексистські елементи (форманти - man, -master як покажчики чоловічого роду; форманти -woman, -girl, -ess як маркери жіночого роду).

Так звані маскуліністичні суфікси збережено лише у 0,03% назв професій. Проведені дослідниками спостереження показали, що гендерно-нейтральний формант *-person* практично відсутній у DOT-91 (Dictionary of Occupied Titles, 1991), замість нього використовуються узагальнюючі поняття типу *attendant, clerk, officer, worker*. У розмовному мовленні активно функціонує афікс *-woman*, що свідчить про посилену увагу до професійної діяльності жінок (*anchorwoman, servicewoman, businesswoman*), а також афікс *-person*, який нині сприймається як 'ексклюзивний', той, що є маркером жіночого роду (*chairperson, anchorperson*) [1: 136].

Особливу тематичну групу зовнішнього вектора утворюють одиниці, які позначають ті чи інші реалії родинного життя. Цю групу складають підгрупи "види родини", "типи шлюбу", "жінка-мати", "діти та стосунки між поколіннями". Провідними вважаються поняття «жінка та врода» (поняття сфери краси активно входять до повсякденного вжитку: *face-lifting, enzyme, metabolism*) та "найменування альтернатив домашнього господарства" (*HMR -home meal replacement, fast-food*). Одиниці цих тематичних груп демонструють розкріпачення жінки, визволення від домашньої праці. Однак основним призначенням жінки залишається материнство та родинне життя.

Тематична підгрупа "види шлюбу" містить найменування шлюбних відносин, які з'явилися в останні десятиріччя як реакція суспільства на визволення жінок та лібералізацію міжстатевих стосунків. Це одиниці, які номінують шлюб з точки зору тривалості, порядку (*starter marriage, trial marriage*). Найменування тематичної підгрупи "типи, родини" включають номінації сімей з економічної точки зору (*two-earner families, nilky*), наявності та кількості дітей (*dinky, sitcom, thinker*), числа поколінь у родині (*nuclear, extended, holistic families*). Одиниці даної підгрупи демонструють, з одного боку, прояви тенденції неоконсерватизму (*new familism, familistic ethos*), з іншого, свідчать про розкріпачення, в тому числі від родинних обов'язків (*unmarried cohabitation, civil union*).

Тематичні підгрупи "жінка-мати" та "народження дітей" містять лексеми й словосполучення, які номінують жінок як представниць певного класу (*soccer mom, waitress mom*) й віддзеркалюють актуальність питання про репродуктивні права жінки (*reproductive choice, pro-life, pro-choice*). Чимало прикладів містить тематична підгрупа "діти, стосунки між поколіннями" (*boomerang children, adultolescent*). Поява одиниць цих груп є виявом уваги суспільства до зазначених проблем, що фіксується появою нових понять в англійській мові [2: 12-13].

Чоловічий рух – реакція чоловіків на гіперактивність жінок (і навіть дискримінацію - *anti-male discrimination*), посилення уваги чоловіків до родинних проблем (*new fathering, superdad*). Відбувається врівноваження ролей батька та матері в родині, що відбивається у відповідних інноваціях (*post-feminist woman, paternity leave*). Рух представників сексуальних меншин також сформулював власні поняття,

вербалізація яких зконцентрована навколо ядра *queer, gay* та які мігрують з периферії лексичної системи мови (*gayspeak*) до загальноновживаної лексики.

Зазначені тематичні групи повністю характеризують сучасний стан впливу феміністського руху на лексику англійської мови, віддзеркалюють утворення власне феміністського лексикону англійської мови та 'фемінізацію' загальноновживаної лексики.

Отже, з огляду на все вище сказане, можна сказати, що явище фемінізму було не просто стихійною подією в історії людства. Як бачимо, вплив феміністичного руху на сьогодні відчувається майже в усіх галузях гуманітарного знання. Це явище стало одним з основних факторів, що докорінно змінили консервативний, традиційний погляд на світ і життя у ньому, багато вікових і мало кому потрібних стереотипів було зламано завдяки цій прогресивній тенденції. Мова стала однією з основних сфер впливу жіночого руху. Сформувалися мало відомі, але прогресивні поняття гендерної лінгвістики, гендерного стереотипу, гендерної парадигми та багато інших. Насьогодні все більше змін виникає у словотворенні та неологізації мови. Неологія, зумовлена активізацією жіночого руху, з одного боку демонструє загальні тенденції розвитку словникового складу англійської мови, а з іншого, вносить певний деконструкційний елемент у перебудову словника, що є, на думку багатьох дослідників, позитивним кроком у подоланні мовного сексизму та суспільних гендерних стереотипів загалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акроними сучасної англійської мови, пов'язані з фемінізмом // Гуманітарний вісник. Серія «Іноземна філологія». – Черкаси, 2001. – Число 5. – С. 136-138.
2. Емірсунова Г.І. Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови). – дис. на здобуття ступ. канд. філол. наук зі спец. германські мови – КНУ ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2003.
3. Ніколенко А.Г. Соціальні аспекти мовлення. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – Вінниця. – НОВА КНИГА, 2005. – С. 187 – 190.
4. Семантичні особливості феміністського дискурсу // Вісник ЗДУ. – Філологічні науки. – Запоріжжя, 2001. - № 3. – С.54 – 57.
5. Функціонування суфіксів-фемінітивів в сучасній англійській мові // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. - № 1 (12). – С. 312 - 314.
6. Языковой сексизм как проявление «властных» отношений // Материалы международной научной конференции «Функциональная лингвистика: Язык. Человек. Власть». Ин-т языковедения им. А.А. Потебни, Отд. языка и литературы РАН, Таврический Нац. ун-т им. В.И. Вернадского. – Ялта, 2001. – С. 303 – 305.
7. Quignard Pascal. Le sexe et l'effroi. – Gallimard. -1993

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Сидорук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: методологічні, лексико-граматичні проблеми перекладу.

Валерія Семенова – студентка 4 курсу Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: соціолінгвістика.

ВПЛИВ ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИХ ФАКТОРІВ ПОЛІЕТНІЧНОГО ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ НА ЗБАГАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЧЕРЕЗ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЛАТИНІЗМІВ

Тетяна ХОМЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті окреслено особливості переймання латинських лексем у німецьку мову, проаналізовано вплив екстралінгвальних факторів в умовах поліетнічного та полікультурного європейського простору на динаміку процесу запозичення латинізмів на різних етапах розвитку німецької мови.

The article explores the peculiarities of the borrowings of Latin words into German. The influence of the extralinguistic factors in the multiethnic and multicultural European area on the process of the borrowing of Latin words at the different stages of the German language development is also viewed.

Становлення мови відбувається в процесі її розвитку під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Відомо, що субсистемою, яка найбільше зазнає впливу та змін, є лексичний склад мови. Одним з продуктивних шляхів поповнення лексики є запозичення з інших мов. Що стосується германських мов, то більше половини лексичних одиниць в них мають індоєвропейські корені, 30% лексики має неіндоєвропейське походження, запозичена лексика містить 2/3 слів греко-латинського походження [1: 27, 191; 3: 26].

Германське (пізніше німецьке) населення завжди знаходилося в умовах поліетнічного та полікультурного простору, який час від часу змінювався і змінюється зараз. При цьому усі європейські мови постійно діють одна на одну. І всі вони, навіть ті, які не мають латинських коренів, зазнають впливу латинської мови на всіх етапах свого розвитку в процесі взаємодії. Тому зараз є актуальними дослідження впливу латинської культури на становлення європейських мов, зокрема німецької.

Проблемам мовної взаємодії присвячені праці Л.Блумфільда, У.Вайнраха, Ю.Дешерієва, С.Семчинського та інших. Вони сформулювали основні напрями дослідження взаємодії мов.

Питання входження латинської лексики в німецьку мову розглядалися у працях А.Баха, О.Москальської, І.Філічевої, Т.Фрінгса, Д.Херубіма. У них проаналізовано способи запозичень латинізмів у німецьку мову та шляхи розповсюдженнь латинських лексем на території розселення германців (і німців).

Метою статті є окреслення особливостей переймання латинських елементів у німецьку мову під впливом екстралінгвальних чинників полі етнічного та полі культурного європейського простору.

Оскільки поліетнічний та полікультурний простір неминуче піддається впливові екстралінгвальних факторів, то для визначення динаміки існування латинських запозичень необхідно встановити ступінь інтенсивності проникнення латинської лексики у німецьку мову на різних етапах її розвитку. Інтенсивність процесу запозичення можна визначити на основі обсягу входження латинських елементів, території їх розповсюдження та вжитку. Важливе значення для динаміки існування має функціонування у той час запозичених слів на сучасному етапі розвитку німецької мови.

При аналізі теоретичних джерел [1; 2; 4; 6; 9], можна виокремити такі екстралінгвальні фактори, що мають значення для процесу запозичення та функціонування латинських елементів у словниковому складі німецької мови на різних етапах її розвитку:

1. Міграції епохи Великого переселення народів (до кінця V – початку VI ст. н.е.).
2. Вплив прогресивних в економічному відношенні територій на інші регіони поліетнічного та полікультурного простору.
3. Значення релігії для розвитку окремих областей поліетнічного простору.
4. Поява науки як невід'ємної сфери суспільного життя.
5. Культурний обмін між частинами полікультурного простору.

Стосовно *Великого переселення народів*, що відбувалося до виникнення власне німецької мови, треба підкреслити значення запозиченої германськими (і німецькими) племенами у той період великої кількості латинської лексики, яка збереглася у німецькій мові до сьогоднішнього дня. Завоювання римлянами територій за Рейном та Дунаєм (останні роки до н.е., перше десятиліття н.е.) сприяли інтенсивному проникненню латинських слів у германські мови. Характерно те, що багато латинських лексем було відомо не тільки на територіях, де римляни та германці були безпосередніми сусідами, а й по всій території розселення германців: лат. *saccus* > герм. *sakku* (Sack), лат. *mensa* > герм. *mēs* (Mensa), лат. *vinum* > герм. *wein* (Wein). Після римлян на Рейн, де була розповсюджена гало-романська мова, прийшли франки. Завдяки цьому частина гало-романської лексики (вulgарна латина) увійшла в германську, а згодом і німецьку мову: лат. *pipita* > гал.-лат. *pippita* (Pips).

Аналіз теоретичних джерел показує, що *економічні зв'язки* германців з римлянами призвели до інтенсивного запозичення латинської лексики. За різними джерелами загальна кількість латинських запозичень у дописемний період складала від 550 до 600 слів [6: 23; 4: 137]. Римське суспільство знаходилося на більш високому ступені економічного розвитку, ніж германське. У процесі спілкування з римлянами германські (і німецькі) племена знайомилися з новими явищами, які вони переймали разом з назвами. Той факт, що серед запозичень з латинської мови велике місце займають іменники, свідчить про виникнення у германських племен необхідності у номінації нових реалій.

В економічному відношенні важливими для германців були торгівля з римлянами: лат. *caupo* > д.в.н. *koufan* (kaufen), лат. *monēta* > д.в.н. *munizza* (Münze), лат. *corbis* > д.в.н. *korb* (Korb); землеробство: лат. *secula* > д.в.н. *sihhila* (Sichel), лат. *flagellum* > д.в.н. *flegil* (Flegel), лат. *secum* > д.в.н. *sēh* (Sech); садівництво: лат. *caulis* > д.в.н. *kōl* (Kohl), лат. *sinapis* > д.в.н. *sēnef* (Senf), лат. *bēta* > д.в.н. *bieza* (Beet); виноробство: лат. *vinitor* (Winzer), vulg. лат. *bicarium* > д.в.н. *bēhhāri* (Becher), лат. *lōra* > д.в.н. *lūra* (Lauer); будівництво: лат. *mūrus* > д.в.н. *mūra* (Mauer), лат. *cellārium* > д.в.н. *kēllār* (Keller), лат. *camera* > д.в.н. *chamera* (Kammer); судноплавство: лат. *ancoa* > д.в.н. *anchar* (Anker), лат. *catēna* > д.в.н. *ketina* (Kette), лат. *gēmus* > д.в.н. *riemo* (Riemen). Зрозуміло, що у деяких випадках старі слова, які позначали знайомі поняття, витіснялися запозиченнями, запозичене слово ставало загальноживаним, що, очевидно, полегшувало спілкування не тільки з римлянами, але й між германськими племенами. (напр. Kessel, Tisch, Mensa, Käse).

Навпаки, у сфері суспільного життя (військовій справі, галузі адміністрації та права) запозичення з латини є небагаточисельними. Це свідчить про те, що германці сприймали себе як спільнота з власним суспільним устроєм: лат. *pīlum* (Pfeil), лат. *Caesar* (Kaiser), vulg. лат. *tolōneum* (Zoll).

На територію розповсюдження латинських запозичень також вплинув такий фактор як пріоритетне становище економічно прогресивних областей. Через економічно відсталі південь проникали окремі латинські слова, що ставали тільки діалектизмами. Наприклад, для позначення пресу для вина південні території користувалися словом *toŕkel*, тоді як у всіх інших германських регіонах було вживаним слово *kilter* [4: 145].

Т.Фрінгс з'ясував, що основна маса латинських запозичень приходила у германську мову через області по Рейну [7: 87]. Історично ці території були більш економічно розвинутими і придатними для

торгівлі через водні та сухопутні шляхи. Латинські запозичення, таким чином, приходили з території романізованої Галії, з вульгарної латини.

З середини VIII до кінця XI ст. південні та північні райони германської території піддавалися взаємному впливові. Цьому сприяло те, що одна частина населення держави Каролінгів використовувала для спілкування германські мови, а інша - романські. Запозичення з латини і в цей час поширювалися із заходу на схід та із півночі на південь. Деякі латинські слова витіснили стародавні назви. *Butter* (лат. *Butyrum*) витіснило *Anke*, *Priester* (лат. *presbyter*) витіснило *ēwarto*, *Arzt* (лат. *archiater*) витіснило *lāhhari*.

З кінця XI до середини XIV ст. південно-німецькі області в економічному відношенні грали провідну роль. У вказаний період зменшується кількість латинських запозичень, які традиційно проникали із півночі та заходу на територію Німеччини: лат. *hōra* > ср.н.н. *ūra*, лат. *dūrare* > ср.н.н. *dauern*.

Вплив *релігії* Римської імперії на германців виявляється ще у III – IV ст. У цей час до германського населення прийшов семиденний тиждень, де дні були названі на честь римських богів. Германці калькували ці назви, використавши автохтонні відповідники. Так, у давньовірхньонімецькій період утворилися назви днів тижня, які частково збереглися і в сучасній німецькій мові: *sunnūntag*, *mānatag*, *zīos-tag*, *mitta wēcha*, *donarestag*, *fīratag*, *saterdag*.

У період з V до середини VIII ст. латино-романські запозичення розповсюджували християнські місіонери, які приходили з Франції та Англії. Вони заснували багаточисельні монастирі у Сан-Галені у 614 р., Рейхенау в 724 р., Мурбаху в 727 р., Мульдї в 744 р., Лорші в 764 р. [1: 79]. Християнські місіонери принесли такі слова: лат. *claustrum* > ср.в.н. *klōstar* (*Kloster*), лат. *monicus* > ср.в.н. *mūnich* (*Mōnch*), лат. *opferāri* > ср.в.н. *orfargōn* (*opfern*). Необхідно зазначити, що латино-романська лексика приходила в німецьку мову частково у старофранцузькому оформленні, зв'язки монастирів, які мали міжнародний характер також сприяли цьому: д.фр. *rapes* > д.в.н. *bābes*, д.фр. *almosne* > д.в.н. *alamuosan* (лат. *papa* та *eleemosyne*).

З VIII ст. завдяки розвитку писемності, перед усім, у монастирях у німецьку мову проникають такі слова, як лат. *abbas* > ср.в.н. *abbat* (*Abt*), лат. *nonna* > ср.в.н. *nonna* (*Nonne*), лат. *propōsitus* > ср.в.н. *probōst* (*Probst*). З кінця XI до середини XIV ст. з латинської мови приходять деякі слова церковного вжитку: лат. *ordo* > ср.в.н. *orden* (*Orden*), лат. *clericus cardinalis* > ср.в.н. *kardenāl*. У цей час представниками такої релігійної течії, як містицизм, були створені кальки з латини: *Objekt=gegenwurf*, *Subjekt=underwurf*, *emanatio=ūzfluz*.

У XIV-XVI ст. латинською мовою користувалися церква і гуманісти. Цьому періоду властиві такі запозичення з церковної мови, як *glorie*, *abstinentie*, *conscientie*, *absolutie*, *confirmatie*. Латина була мовою римо-католицької церкви, нею розмовляла вся Європа, тому її вплив на німецьку мову у цей час був інтенсивним: *relique*, *prozession*, *tonsur*, *brevier*, *hostie*, *requiem*. Запозичувалися також цілі словосполучення, які зберегли форму оригіналу до сьогоднішнього дня: *vor Christi Geburt*, *in Jesu Namen*, *anno domini*. М.Лютер унікав вживання слів іншомовного походження. У його перекладі Біблії можна знайти небагато слів з латинської мови (*Pestilenz*, *Firmament*, *Mjestät*, *Person*) [1: 196].

Із церковним впливом на розвиток німецької мови тісно пов'язаний вплив писемності, школи та науки. У давньовірхньонімецьку мову були запозичені слова: лат. *scola* > д.в.н. *scuola* (*Schule*), ср.лат. *tincta* > д.в.н. *tinkta* (*Tinte*), лат. *tabula* > д.в.н. *tavala* (*Tafel*). В галузі медичної науки поширилися такі терміни: грек.-лат. *archiāter* > д.в.н. *arzāt* (*Arzt*), грек.-лат. *buxis* > д.в.н. *buhsa* (*Büchse*), грек.-лат. *liquiritia* > д.в.н. *lacrīcie* (*Lakritze*). У період появи писемності Ноткер утворив кальки з латини для позначення наукових понять: *consequential=nōtfolgunga*, *individuus=unspaltīg*, *disiunctivus=geskīdotlīh*.

У середньовірхньонімецькій період розвитку німецької мови (кінець XI - середина XIV ст.) у правознавчу науку були запозичені слова: ср.лат. *jurista* > ср.в.н. *juriste*, лат. *parvum* > ср.в.н. *parīr*. Медична наука збагатилася медичними термінами: лат. *pulsus* > ср.в.н. *puls*, лат. *apothēca* > ср.в.н. *apotēke*, лат. *valeriana* > ср.в.н. *baldriān*.

У нововірхньонімецькій період з 1500 року, часу введення римського права, мова правознавців збагатилася великою кількістю латинських слів. Латинську лексику спочатку вживали освічені люди суспільства. Латина була мовою науки і у період з середини XIV до початку XVII ст. Нею користувалися теологи, філософи, математики, природознавці, медики, правознавці. Запозичені у цей час слова поширені у названих сферах суспільного життя і по сьогоднішній день: *Text*, *Traktat*, *addieren*, *substrahieren*, *dividieren*, *Astronomie*, *Tinktur*, *Obligation*, *protestieren*, *appellieren*, *konfiszieren*.

До кінця XVII ст. латина була мовою викладання в університетах. Латинськими запозиченнями є *Akademie*, *Auditorium*, *Aula*, *Examen*, *Fakultät*, *Ferien*, *Rektor*, *Student*, *Professor*. Такі запозичення відмінювалися у цей період згідно норм латинської мови, деякі з цих залишкових явищ функціонують і в сучасній німецькій мові: *Kommata*, *Examina*, *Tempora*, *Data*. З XIX ст. латинська мова використовувалася переважно у роботах з класичної філології. Нею також писали дисертації, програми, докторські дипломи.

Мова німецької науки була насичена латинізмами. У студентській говірці також вживалися латинські елементи (Kommers, Moneten, Silentium, Prosit).

Що стосується *культурного обміну* між окремими частинами полікультурного простору, то вплив Римської імперії можна прослідкувати ще з періоду пересування римлян у зарейнські та задунайські райони. Тоді германці запозичили разом з предметами щоденного вжитку і їхні назви: лат. *scrīnium* > д.в.н. *scrīni* (Schrein), лат. *cista* > д.в.н. *kista* (Kiste), лат. *charta* > д.в.н. *charza, kerza* (Kerze); назви тварин: лат. *strūthio* > д.в.н. *strūz* (Strauss), лат. *pavo* > д.в.н. *pfāwe* (Pfau); кулінарії: вульг. лат. *cočina* > д.в.н. *chuhhina* (Küche), вульг. лат. *coco* > д.в.н. *koch* (Koch), лат. *discus* > д.в.н. *tisc* (Tisch); назви місяців: д.в.н. *meio, merzo*, топоніми: гал.-ром. *Colonia* > Köln, гал.-ром. *Confluentes* > Koblenz, гал.-ром. *Brunswic* > Braunschweig.

У V-VI ст. в областях римського панування встановилася межа між французькою та німецькою мовами. Меровінгська держава була близькою до міської середземноморської культури і прийняла римо-католицьку релігію, що сприяло романізації північної Франції. Цей регіон, що знаходився за межами германської території був сильним джерелом розповсюдження латинської лексики серед германського населення [1:156]: вульг. лат. *paraverēdus* > д.н.н. *pfērit* (Pferd), вульг. лат. *soxīnus* > д.н.н. *kussīn*, вульг. лат. *bicārium* > д.н.н. *bēhhāri* (Becher). Характерно, що ці слова вживалися тільки на заході сучасної Німеччини. У старовірхньонімецький період та у період правління Саксонської династії латинська мова залишалася панівною літературною мовою.

У VII ст. отримала свій розвиток монастирська культура, разом з якою розвинулося садівництво, городництво та кулінарія [4:148]: лат. *lilium* > д.в.н. *lilija* (Lilie), лат. *rosa* > д.в.н. *rōsa* (Rose), ср. лат. *petrosilium* > д.в.н. *petersilia* (Petersilie), лат. *brachiatellum* > д.в.н. *brezitella* (Brezel), лат. *mortarium* > д.в.н. *mortāri* (Mörser).

Протягом усього Середньовіччя продовжувалося запозичення латинської лексики: лат. *majestas* > ср.в.н. *majestāt*, лат. *scēptum* > ср.в.н. *zēpter*, лат. *rōeta* > ср.в.н. *roēte*.

Старі німецькі слова під впливом латинської мови набували нових відтінків у значенні. Німецьке лицарство при використанні системи трьох добродієв пристосувало слова рідної мови, що означали добродієвності: *ēre, gotes hulde, tugend, zuht, höher muot, hohe minne*.

У XIV – XVI ст. гуманізм, який пропагував латинську мову, вплинув на усі сфери життя. Латина була мовою деяких жанрів поезії, шкільної комедії. Книги також друкувалися цією мовою. На початку XVI ст. нею було написано 90% виданих книг, у кінці XVI ст. – 70% [1: 145]. Латинські слова використовували німецькі поети, купці, друкарі (Initiale, Kolumne, Pagina, Alinea), музиканти (Quarte, Quinte, Harmonie, Dissonanz, Melodie, Takt, Pause). З часів Карла V замість німецьких назв місяців і вітрів вживалися латинські, латинськими були також титули при дворі: *Majestät, Exellenz*. Гуманісти змінювали свої німецькі прізвища на греко-латинські: *Agricola-Oecolampadius* (Hauschein), *Melanchton* (Schwarzert), *Textor, Viëtor*, а написи можна було зустріти ще на початку XX століття (санаторій у Вісбадені – *Aquis Mattacis*). Характерно, що більшість неологізмів німецької мови XX століття мали греко-латинське походження: *Diskotheke, Exponat, Kombinat*. Зараз елементи цієї мови інтенсивно використовуються у рекламі. Цьому сприяють благозвучність та виразність лексики: *Nivea, Solea, Dentagard*.

Отже, основна кількість латинських запозичень різних періодів функціонує в німецькій мові до сьогодення. Багато сучасних новоутворень має також латинські корені.

Можна стверджувати, що найбільшу кількість запозичень з латинської мови спричинили такі екстралінгвальні фактори, як Велике переселення народів у V-VI ст., економічні зв'язки у V-VI ст., вплив релігії у V-VIII ст. та у XIV – XVI ст., розвиток науки у VIII – XVI ст., культурна взаємодія (до VI ст. - XVI ст.).

Окрім періодів взаємного економічного впливу південних та північних районів германських територій у VIII – XI ст. та протистояння у культурному відношенні романізованого та германського населення у межах однієї держави Меровінгів (V-VIII ст.), коли запозичення з латини були розповсюджені переважно у південних та західних германських регіонах, лексичні елементи латинської мови охоплювали усю область сучасної Німеччини.

Таким чином, поліетнічне та полікультурне суспільство якраз і є тим ґрунтом, що створює сприятливі екстралінгвальні фактори для проникнення чужорідної лексики в мову та надає динаміки її функціонуванню.

З огляду на це, подальших розробок потребують більш конкретні питання визначення наявності латиномовних запозичень у складі німецької суспільно-політичної лексики, а також з'ясування особливостей функціонування латинізмів у сучасній німецькій літературній мові для ґрунтового дослідження окремих тематичних груп лексики на різних етапах розвитку німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бах А. История немецкого языка. – М.: из-во ин. лит-ры, 1956. – 343 с.

2. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике. – вып. 6. – М., 1972. – С.25-60.
3. Левицкий В.В. История немецкой речи. – Винница: Нова книга, 2007. – 214 с.
4. Филичева Н.И. История немецкого языка. – М.: Моск. ун-т, 1959. – 277с.
5. Benecke G.F., Müller W. Zarncke F. Mittelhochdeutsches Wörterbuch. – I-III, Stuttgart, 1990.
6. Bubbyk W.N. Geschichte der deutschen Sprache. – К.: "Вища школа", 1983. – 229 с.
7. Frings T. Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache. – Halle: Max Niemeyer Verlag, 1957. – 230 s.
8. Götze A. Frühneuhochdeutsches Glossar. – Berlin, 1967.
9. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. – Moskau: Hochschule, 1977. – 280 s.
10. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. – Tübingen, 1995.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Хоменко – кандидат педагогічних наук, ст. викладач кафедри германської філології КДПУ імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія німецької мови.

СЕМАНТИКА АВТОХТОННИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ТА ЇХ КОНВЕРТОВАНИХ ПОХІДНИХ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Олена АКСЮТІНА (Запоріжжя, Україна)

У статті досліджено питання залежності між семантикою запозичень з мов автохтонного населення Північно-Американського континенту і семантикою похідних одиниць. Увагу автора зосереджено на визначенні чинників і механізмів семантичних змін автохтонних запозичень та їх похідних при конверсії.

The problem of semantic dependence between loan words from the Native Americans languages and their derivatives is investigated in the article. The author's attention is focused on the defining causes and mechanisms of semantic shifts of these loan words and their derivatives while conversion.

Характерними рисами словникового складу будь-якої мови є її постійний розвиток. Словарний склад розвивається за рахунок власних ресурсів, а також за рахунок одиниць, запозичених з інших мов. Американський варіант англійської мови представляє особливий інтерес для дослідження процесів запозичення, внаслідок мультикультуралізму в США.

Контакти англійської мови з іншими завжди були в центрі уваги науковців, проте до теперешнього часу малодослідженою залишається проблема інтеграції запозичень з мов автохтонного населення американського континенту. Під інтеграцією ми розуміємо процес входження іншомовних лексичних одиниць до лексико-семантичної системи англійської мови. Зазначимо, що показниками інтеграції ми вважаємо таку еволюцію запозичень в мові-рецепторі, як їх семантичний розвиток, участь у слово- і фразотворчих процесах.

Відтак, мета нашої статті полягає в розкритті залежності між семантикою автохтонних запозичень і семантикою похідних одиниць. До основного завдання слід віднести визначення чинників і механізмів семантичних змін автохтонних запозичень при конверсії, та їх похідних.

Як показало наше дослідження, найбільш продуктивною моделлю утворення конверсійних одиниць у такому продуктивному способі словотворення як конверсія в англійській мові вважається перехід з іменника в дієслово (за моделлю N → V). Наші спостереження підтверджують думку багатьох лінгвістів про те, що конверсія є семантичним способом словотворення [1: 165], оскільки перехід мовної одиниці в іншу лексико-граматичну категорію супроводжується насамперед зміною значення вихідного слова.

При переході від іменника до дієслова можна виділити такі найбільш розповсюдженні семантичні групи :

I) об'єкт - спрямованність дій на об'єкт: *quahog* “молюск” → *to quahog* “збирати молюсків”;

II) засіб пересування – використання цього засобу: *canoe* “каное” – *to canoe* “сплавлятися на каное”; *toboggan* “сані” – *to toboggan* “спускатися на санях”;

III) приладдя – застосування приладдя: *hammock* “гамак” – *to hammock* “качатися в гамаці”; *tom-tom* “барабан” – *to tom-tom* “грохотати як барабан”;

IV) збір людей з певною метою - проводити збір; *potlatch* “індіанське свято - потлач” - *to potlatch* “проводити свято “потлач; *powwow* 1) “збір племені для церемонії лікування», 2) “нарада” – *to powwow* 1) “проводити збір племені”, 2) “проводити нараду”;

Необхідно зазначити, що при конверсії виділяються такі випадки семантичних зрушень: 1) коли значення іменника зазнає семантичних трансформацій, а значення дієслова може утворюватися, як від первинного значення, так і від переносного; 2) коли значення іменника не зазнає переносу значення, але в процесі конвертування значення дієслова піддається семантичним трансформаціям.

Наголосимо, що в першому випадку активними механізмами семантичних трансформацій є метафоричний і метонімічний перенос значення, а також розширення значення. Розглянемо семантику таких запозичень та їх похідних.

Іменник *toboggan* в англійській мові, як і в мові індіанців, позначає особливий вид саней [2]. Внаслідок дії механізму метонімічного переносу значення з'являється похідне значення – “схил згори”, а на вже базі цього значення, ми спостерегаємо метафоричний перенос значення, внаслідок якого формується ще один лексико-семантичний варіант – “схил донизу, погіршення(в житті)”. Перше значення дієслова *to toboggan* “котитися згори на санях” формується від першого метонімічного значення іменника, а друге “котитися донизу (в житті)” від другого метафоричного значення.

Лексична одиниця *powwow* в мовах автохтонного населення та в англійській мові вводить поняття «збір племені для церемонії лікування»[2]. Зазначимо, що лексема *powwow* відноситься до ономотопічних мовних одиниць, які відтворюють звуконаслідування. В англійській мові ця лексема набуває додаткового значення “політична нарада”. (При чому це слово має іронічну оцінку конотацію, що навіть фіксується словниками). В основі такого переосмислення, вірогідно, лежить стереотип про політичну нараду, як про захід, під час якого тривають довгі розмови, а важливі питання вирішуються не завжди. Потім на базі значення “політична нарада” з'явилося нове значення в англійській мові, що представляє собою розширення значення – “зустріч”: *The bloodiest day since the U.S. troop increase began two months ago set the stage for a long-awaited hour-long White House powwow with House and Senate leaders from both parties* (The Daily News, April 4, 2007).

"Every now and then, we encounter the view that the pact is too tight. But now--[judging by the performance of Germany, Italy, and France]- we can see it has been too loose." Don't expect the Finance Ministers' powwow to settle this issue (Business week, January 12, 2002).

Розглянемо конвертоване похідне дієслово *to powwow*, яке позначає насамперед “брати участь в церемонії аборигенів”, яке утворилося від етимонного значення іменника. Друге дієслівне значення “проводити нараду; обговорювати” утворилося від другого значення іменника:

...The Department of Education has ordered school bigwigs to powwow with a new external communications team before accepting or declining invitations to speak with community groups or public officials (Daily News, November 13, 2006).

Meanwhile, Pyott has been laying the groundwork for a public-relations blitz, flying to New York, for example, to powwow with women's magazine editors (Business Week, December 25, 2006).

Словом *hickory* в мові-донорі і в мові-рецепторі позначається рід північно-американської ліщини [2]. Внаслідок метонімічного переносу значення, ця лексема також використовується для позначення лозини для биття. Стосовно похідного дієслова *to hickory*, то воно позначає “відшмагати лозиною”, яке утворилося від переносного значення іменника.

Іменник *tom-tom* використовується для позначення маленького барабану, в який б'ють руками[2]. Внаслідок метафоричного переносу значення, цим словом позначається будь-який об'єкт, що продукує звуки, схожі на звуки барабану. На базі метонімічного переносу значення від переносного значення іменника формується ще одне значення “монотонний ритм”. Внаслідок конверсії, з'являється дієслово *to tom-tom*, яке вводить поняття “звучати як барабан”, яке утворилося від першого переносного значення іменника.

Лексична одиниця *barbecue* використовується перш за все для позначення металевих ґраток для смаження над вугіллям [2]. Внаслідок дії механізму метонімічного переносу від цього значення формуються наступні значення іменника: “смажена туша тварини”, “пікнік з традиційним м'ясним блюдом”, “куски м'яса, шашлик”. Дієслово *to barbecue*, яке є наслідком конверсії, вводить поняття “сушити, коптити на вогні”, яке сформувалося від другого значення іменника. Друге дієслівне значення “смажити м'ясо на вугіллі” утворилося від першого значення іменника.

Нагадаємо, що в нашому дослідженні ми виділили два випадки семантичних трансформацій при переході з іменника в дієслово і простежили за семантичними модифікаціями, що спостерігалися в першому випадку. Стосовно другого випадку, коли значення іменника не зазнає переносу значення, а в процесі конвертування мають місце семантичні зрушення із значенням дієслова, то основою цих семантичних трансформацій є метафора. Це можна пояснити тим, що при перенесенні однієї частини мови в іншу лексико-граматичну категорію спостерігається певне порівняння, переосмислення.

Так, лексема *tomahawk* в англійській мові вживається для позначення особливої індіанської сокири [2]. З часом значення цієї лексичної одиниці розширюється і вона використовується для позначення будь-якої сокири. Дієслово *to tomahawk* позначає “різати або вбити сокирою”, яке утворилося від первісного значення іменника. Переносне значення дієслова “виступати з різкою критикою”, на нашу думку, можна пояснити дією “закону притягання синонімів”, оскільки дієслово *to axe* “вбити сокирою”, яке входить до цього синонімічного ряду, має переносне значення “критикувати”.

: ... he said, "Nobody has done anything to make me think they're trying to **tomahawk** me," a verb that delighted the state Republican Party spokesman, who said it denigrated American Indians (The New York Times, September 24, 2006).

Словом *potlatch* в англійській мові позначається насамперед індіанське свято, під час якого вождь племені знищує все майно племені для демонстрації своєї ширості. Сутність свята "потлач" полягає в тому, що власність племені знищується з надією на те, що боги обдарують племя вдвічі більш широко [3: 121]. У північно-західних штатах, де, вочевидь, мешкали представники таких племен, внаслідок генералізації значення, цю лексему почали використовувати для позначення будь-якого свята. Конвертоване дієслово *to potlatch* позначає «проводити "потлач"» або свято взагалі, що утворено від етимонного значення і від генералізованого значення іменника; і "дарувати з надією на взаємний подарунок" [2]. Переносне значення дієслова базується на метафоричному переосмисленні і засновано на спільній ознаці, що полягає в сутності свята.

Виділяється також малочисельна група індіанських запозичень, коли при історичному розвитку лексико-семантичних варіантів слова, зникає його етимонне значення в мові-рецепторі. Яскравим прикладом може слугувати мовна одиниця *caucus*, яка в мовах аборигенів первісно позначала старійшину. З часом первісне значення цієї лексичної одиниці зникло і в англійській мові цим словом позначається передвиборча фракційна нарада або саме фракція [2]. Внаслідок конверсії слово *caucus* функціонує як дієслово в значенні "проводити засідання, зустрічі":

If you can caucus for me I would really appreciate that. "Here, in...other states with looming primaries." (The Times, January 10, 2004).

Although Mr Lieberman has promised that he will caucus with Democrats after the election, Republicans still harbour outside hopes of persuading him to defect... (The Times, November 06, 2006).

До окремої групи можна віднести такі випадки, коли, аналізуючи семантику індіанських запозичень, неможливо встановити семантичні зв'язки між іменником і конвертованим дієсловом. Прикладом такої "втраченої мотивації" при конверсії можна вважати іменник *skunk*, який в мові-донорі і в мові-рецепторі позначає тварину, яка вирізняється огидним запахом – "скунса". Внаслідок дії метафоричного переносу значення, це слово набуло додаткового значення і вживається для образливого позначення жалюгідної людини (в словнику виділяється позначкою). Така семантика зумовлена спільним фактором "неприємності", що характерно для обох понять. Іменник *skunk* трансформується в дієслово *to skunk*, яке позначає 1) "подавляти, пригнічувати"; 2) "не платити". При цьому представляється неможливим простежити за процесом переосмислення при переході з іменника до дієслова.

Отже, згідно з результатами наших спостережень, виділяються такі найбільш розповсюдженні семантичні групи при конверсії за участю індіанських запозичень: I) об'єкт - спрямованість дій на об'єкт; II) засіб пересування – використання цього засобу; III) приладдя – застосування приладдя; IV) збір людей з певною метою - проводити збір; V) випадки "втраченої мотивації". При конверсії також спостерігаються наступні випадки семантичних зрушень: 1) коли значення іменника зазнає семантичних трансформацій, а значення дієслова може утворюватися як від первинного значення, так і від переносного; 2) коли значення іменника не зазнає переносу значення, але в процесі конвертування значення дієслова піддається семантичним трансформаціям.

При чому в першому випадку активними механізмами семантичних трансформацій є метафоричний і метонімічний перенос значення, а також генералізація значення, а в другому випадку основою семантичних трансформацій є метафора.

Перспективним, на нашу думку, може стати подальше дослідження інтеграції запозичень з мов автохтонного населення Америки, а саме, їх участь у фразотворчих процесах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу. – Львів: ПАІС, 2007. – 226 с.
2. New Webster's Dictionary and the Thesaurus of the English Language. – Lexicon Publications, Inc.; Danbury, CT, 1997. – 1248 p.
3. White J.M. Everyday Life of the North American Indian. – New York: Dover Publications Inc., 2003. – 256 p.
4. Shiites slaughtered as a W clashes with Dems over troop surge cash // The New York Daily News, April 4, 2007. – P. 23.
5. Grover R. Gabfest of the TV Brass // The Business Week, January 12, 2001. – P.16.
6. ED DEPT tells school bigs: clear all talks first // The New York Daily News, November 13, 2006. – P. 8.
7. Silicone goes subtle // The Business Week, December 25, 2006. – P. 28.
8. McNamer D. Fueling the Fire // The New York Times, September 24, 2006. – P.31.
9. Watson R. Old Stager scours the farms for Democrat backing // The New York Times, January 10, 2004. – P. 25.
10. Reid T. Democrats race to court independent // The New York Times, November 6, 2006. – P. 17.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Аксютіна – аспірант кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: етнолінгвістика, семантика.

ОМОНИМИЯ И СИНОНИМИЯ В СОЦИОЛЕКТЕ ИТАЛО-АМЕРИКАНСКОЙ МАФИИ: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

Михаил БАКАЛИНСКИЙ (Запорожье, Украина)

У статті досліджується функціонування мовних одиниць соціолекту італо-американської мафії, у яких є омоніми і синоніми в інших соціальних діалектах США. В основі дослідження лежить гіпотеза Сепіра-Уорфа. Проводиться зв'язок між незвичайною мовою італо-американських мафіозі та їх мисленням і робиться висновок, що вони використовують такий же понятійно-асоціативний апарат, як і інші представники суспільства США, тим самим, піддають сумніву твердження М. Хеллідея про італо-американську мафію як антикультуру.

The article analyzes functioning of the Mobspeak/La Cosa Nostra dialect units that have homonyms and synonyms in other U.S. social dialects. The analysis is conducted from The Sapir-Whorf Hypothesis standpoint. The conclusion is made: La Cosa Nostra members' conceptual world mapping is identical to that of the rest of the U.S. society. Accordingly, M. Halliday's idea of La Cosa Nostra being anti-culture is doubtful.

Вопросы омонимии и синонимии как вид семантических отношений в языковом корпусе были [1; 4; 21] и остаются актуальными в наше время [18; 9]. Объектом исследования данной статьи является омонимия и синонимия в социолекте итало-американской мафии, который называется *the Mobspeak* [Mobspeak: xi] (далее социолект *the Mobspeak*), являющемся составной частью криминального социолекта США [7: 113]. Криминальный социолект США рассматривался различными учеными [12; 14; 18; 20], однако при этом социолект *the Mobspeak* как его компонент не выделялся.

Как отмечает современный философ С.Д. Хайтун, наука не допускает пустот, а нехватка базы для наблюдения компенсируется спекулятивными предположениями [16: 74]. Таким образом, заполнение подобной лакуны в лингвистике как изучение различных аспектов социолекта *the Mobspeak* (в данном случае это вопросы омонимии и синонимии) делает данную работу актуальной.

В настоящей статье мы намерены также рассмотреть, каким образом семантические отношения в социолекте *the Mobspeak* отражают ментальный уровень итало-американских мафиози и определить, используют ли итало-американские мафиози такой же понятийно-ассоциативный аппарат, что и другие слои населения США, поскольку, по мнению М. Хеллидея, итало-американская мафия является “антикультурой” [20: 8] (здесь и далее перевод наш, М.Б.), т.е., культурой, полностью противоположной культуре США во всех отношениях, в том числе и в отношении мышления. Эта часть исследования будет проводиться с точки зрения гипотезы Сепира – Уорфа, которая гласит, что структура языка определяет структуру мышления и способ познания внешнего мира [22: 91].

Согласно общепринятому определению, омонимия – это звуковое совпадение различных языковых единиц, значения которых не связаны друг с другом [15: 344]. В процессе исследования социолекта *the Mobspeak* мы неоднократно сталкивались с тем, что некоторые его языковые единицы фонетически и графически совпадают с единицами, относящимися к различным социальным диалектам США, имея при этом различную смысловую нагрузку. Мы предложили называть это явление “межсоциолектной омонимией”.

Проблема омонимии, по мнению В.В.Виноградова, должна быть признана одной из самых неотложных проблем общей семасиологии [4: 289]. Анализ фактического материала показал, что количество межсоциолектных омонимов в социолекте *the Mobspeak* составляет 71% из проанализированных 1150 языковых единиц.

Кроме этого, исследование показало, что, согласно классификации типов омонимии В.В. Виноградова, межсоциолектную омонимию единиц социолекта *the Mobspeak* можно разделить на полную и частичную, при которой совпадают только отдельные формы слов [3: 294]. Проведенное исследование показало, что межсоциолектные омонимы относятся к одному типу частей речи; однако при этом значения многих из них отличались не полностью, а частично, в частности различными были только некоторые компоненты значения. Как отмечает В.Н.Комиссаров, значение языковой единицы состоит из двух компонентов – семантического (собственно понятие факта) и когнитивного (глубинный смысл, заложенный в понятии) [19: 416]. Исходя из этого, полной межсоциолектной омонимией мы предлагаем считать различие всех компонентов значения (как семантического, так и когнитивного), а частичной межсоциолектной омонимией – различие одного из компонентов значения.

Рассмотрим следующие омонимические пары: *cruiser – cruiser*; *b-r-a-s-s code – brass*. В сленге полицейских (далее *Coptalk*) слово *cruiser* означает (бронированный) полицейский автомобиль [Coptalk: 29]. В социолекте *the Mobspeak* семантика слова *cruiser* абсолютно другая – *женищина легкого поведения* [Mobspeak: 52]. Для более детального исследования мы используем в дополнение к социолингвистическому методу когнитивный метод анализа языковых единиц по модели Д.О. Добровольского [5: 43 – 48].

С когнитивной точки зрения в основе значения лексемы *cruiser*, относящейся к *Coptalk*, лежит концептуальная метафора СКОРОСТЬ, ОПЕРАТИВНОСТЬ: задача полицейского патруля как можно быстрее прибыть на место преступления (ср.: *крейсерская скорость*). В основе значения лексемы *cruiser*,

принадлежущей к корпусу социолекта *the Mobspeak* лежит концептуальная метафора БЛУЖДЕНИЕ, РАЗГУЛИВАНИЕ, ПРОХАЖИВАНИЕ: представительницы данной профессии ходят по улицам в поисках клиентов.

Таким образом, анализ показал, что в данной паре различным является как семантический, так и когнитивный компонент: различными является не только их семантика, но и ассоциации, связанные с ними или, как говорил В.В.Виноградов, “в них нет общих или единых внутренних структурных признаков называния предмета или явления” [3: 289].

Рассмотрим следующую пару. В социолекте *the Mobspeak* существует единица *b-r-a-s-s code*, которую можно принять за производную лексемы *brass* – “начальник полицейского участка, комиссар”. Детальный семантический анализ семантемы *b-r-a-s-s code* показал, что значения компонента *b-r-a-s-s* и лексической единицы *brass* абсолютно разные; *b-r-a-s-s* представляет собой акроним следующего выражения: *breathe-relax-aim-squeeze-shoot* – это своего рода указания к произведению выстрела для наемного убийцы [Mobspeak: 21].

Таким образом, в данном случае можно констатировать присутствие функции языковой игры – акроним *b-r-a-s-s* и слово *brass* являются омофонами. Другой функцией, актуализирующейся в данном случае, является эзотерическая функция языка, поскольку омофонизация делает языковую единицу менее понятной для принимающей стороны.

Перейдем к анализу частичной межсоциолектной омонимии в социолекте *the Mobspeak*: *ride* – *to take smb for a ride*; *cop* – *cop*; *shooting gallery* – *shooting gallery*; *button man* – *button man*. В *Coptalk* лексическая единица *ride* означает – *направление задержанного в полицейский участок* [Coptalk: 85]; семантема *to take smb for a ride*, относящаяся к корпусу единиц социолекта *the Mobspeak*, имеет значение – *отвезти жертву в тихое место с целью её убить* [The Godfather]. Эта пара пример того, что В.В.Виноградов называл разделением социальных и географических границ распространения омонимов [3: 289].

Однако в ходе проведенного когнитивного анализа данных языковых единиц было выявлено частичное совпадение в концептуальных метафорах, лежащих в основе их значений: задержать человека – означает “*лишить* человека свободы”; убить человека – значит “*лишить* его жизни”. Таким образом, понятие “*лишение чего-либо*” является изоморфным для единиц *ride* и *to take smb. for a ride*. Следовательно, в данном случае можно говорить о межсоциолектной семантической омонимии, но с частичным соответствием на уровне прагматики.

Следующей парой является *cop* – *cop*. В *Coptalk* лексема *cop* называет полицейского; происходит от слова “*copper*” (медь) – дешевый металл, из которого изготавливались жетоны и значки для полицейских [Coptalk: 29]. Вторая лексическая единица *cop* относится к социолекту *the Mobspeak* и означает “*предатель*” [Mobspeak: 47]. Как видим, семантические компоненты обеих лексем абсолютно разные, между ними нет никакой логической связи.

С когнитивной точки зрения в основе значения лексической единицы *cop*, употребляющейся в *Coptalk*, лежит концептуальная метафора ПРОСТОЕ, ЗАУРЯДНОЕ, ДЕШЕВОЕ: полицейского можно подкупить, предложив ему, по сравнению с политиком, незначительную сумму. На наш взгляд, в основе значения лексемы *cop*, относящейся к социолекту *the Mobspeak*, лежит концептуальная метафора МЕЛОЧНОСТЬ, КОРЫСТОЛЮБИЕ: как правило, предавая дело “семьи”, они надеются получить защиту, уменьшение срока наказания и т.д. [Coptalk: 97]. Как видим, когнитивный компонент проанализированных единиц частично совпадает: “нечто простое, заурядное, дешевое” – “мелочность, корыстолюбие”. Таким образом, омонимия присутствует в семантическом компоненте, а в когнитивном наблюдается частичное совпадение.

Еще одной парой, предлагаемой для анализа, является *shooting gallery* – *shooting gallery*. В социолекте *the Mobspeak* выражение *shooting gallery* означает “тайное место, где можно принять наркотики (место оборудовано всеми средствами и препаратами)” [Mobspeak: 184]. Это выражение относится также и к военному сленгу, где употребляется со значением ожесточенная перестрелка, часто в узком проходе: *Man, it's shooting gallery down there* [Aliens]. Как видим, семантический компонент значений указанных единиц отличается, однако, проведенный анализ выявил ряд смежных черт.

Выражение *shooting gallery*, относящееся к социолекту *the Mobspeak*, образовано от лексемы *to shoot*, которая в сленге наркоманов означает “делать внутривенные инъекции наркотическими препаратами” [Spreags: 333]. С когнитивной точки зрения в основе данной лексической единицы лежит концептуальная метафора ТРАВМА (делать инъекцию – *травмировать* мягкие ткани). Если взять выражение *shooting gallery*, относящееся к военному сленгу, то с когнитивной точки зрения в основе его значения лежит концептуальная метафора ТРАВМА (перестрелка может привести к тому что, что противники получат *травмы*). Как видим, когнитивный компонент проанализированных компонентов совпадает, следовательно, мы имеем дело с частичной омонимией.

Однако, анализ показал, что в основе значений данных языковых единиц могут лежать другие концептуальные метафоры.: в основе значения языковой единицы *shooting gallery*, относящегося к

социолекту *the Mobspeak*, может лежать другая концептуальная метафора – НЕБОЛЬШОЕ ПРОСТРАНСТВО: наркотики принимают в уединенном месте, чаще всего – это *маленькая комната*.

Перейдем к выражению *shooting gallery*, относящемуся к военному сленгу: ожесточенная перестрелка, как правило, происходит в узком проходе, где удобнее всего устроить засаду, т.е. в *узком пространстве*. Таким образом, с когнитивной точки зрения в основе значения указанного выражения лежит концептуальная метафора НЕБОЛЬШОЕ ПРОСТРАНСТВО. Когнитивный компонент значений данных единиц частично совпадает, следовательно, это еще одно доказательство того, что указанная пара также является примером частичной межсоциолектной омонимии.

В некоторых случаях частичная межсоциолектная омонимия основывается на “контрадикторной” [21: 27a], т.е. абсолютной противоположности компонентов значений. В качестве примера рассмотрим пару: *button man* – *button man*. В социолекте *the Mobspeak* языковая единица *button man* [Puzo: 100] означает “бандит, занимающий низкую ступень в иерархии преступного мира”. Данная единица параллельно функционирует в *Coptalk* со значением “полицейский из Чикаго” [Coptalk: 20].

Семантический компонент в паре *button man* – *button man* диаметрально противоположный: преступник – полицейский. Языковая единица *button man*, относящаяся к социолекту *the Mobspeak*, является дериватом лексики *to button*, которая на тайном языке итало-американской мафии означает “разбить лицо” [Mobspeak: 27], отсюда, и семантика *button man* – “бандит, занимающий низкую ступень в иерархии преступного мира” (мафиози этого ранга, как правило, выполняют всю “грязную” работу). Выражение *button man*, употребляющееся в *Coptalk*, происходит от *button*, которое в *Coptalk* означает “полицейский значок, жетон” [Coptalk: 20].

Однако, несмотря на различную этимологию, когнитивный компонент данных единиц частично совпадает; с когнитивной точки зрения, в основе значения единицы *button man*, употребляющейся в социолекту *the Mobspeak*, лежит концептуальная метафора ОДИН ИЗ НИЖНИХ УРОВНЕЙ ИЕРАРХИИ; в основе значения единицы *button man*, употребляющейся в *Coptalk*, также лежит концептуальная метафора ОДИН ИЗ НИЖНИХ УРОВНЕЙ ИЕРАРХИИ, поскольку данная лексема называет патрульного полицейского, что является одним из самых низших чинов в иерархии полиции США [Coptalk: 20]. Таким образом, при комплементарно противоположном семантическом компоненте, наблюдается совпадение когнитивного компонента, что позволяет говорить о частичной омонимии данной пары.

В проанализированных единицах, в которых наблюдается явление полной омонимии, семантическая и когнитивная объединенность не наблюдается (еще В.В.Виноградов отмечал, что значения омонимов качественно отличны от взаимосвязанных одного и того же слова [4: 289]): *cruiser* (бронированный полицейский автомобиль) – *cruiser* (женщина легкого поведения): “*скорость, оперативность*” – “*блуждание, разгуливание, прохаживание*”; *b-r-a-s-s code* (руководство к действию киллера) – *brass* (начальство).

Иначе обстоит вопрос в случае с частичными омонимами, у которых один из компонентов (во всех случаях общим является именно когнитивный компонент) значения совпадает: в паре *ride* – *to take smb for a ride* общей является концептуальная метафора ЛИШЕНИЕ; в паре *cop* – *cop* концептуальная метафора является также общей: ПРОСТОЕ, ЗАУРЯДНОЕ, ДЕШЕВОЕ. О подобных примерах можно сказать следующее: это случай “эквивалентности при существовании различия” [2: 54]. Таким образом, группу единиц, в которой присутствует явление частичной омонимии, можно назвать переходной от омонимов к полисемным единицам.

Анализируя примеры частичной межсоциолектной омонимии, мы обратили внимание на следующий факт: во всех примерах совпадает именно когнитивный компонент. С точки зрения гипотезы Сепира–Уорфа можно сделать вывод, что итало-американские мафиози используют те же установки, тот же понятийно-ассоциативный аппарат, что и другие представители общества США, у них одинаковое “лингвокреативное мышление” [13: 104]. Следовательно, что итало-американские мафия не может быть антикультурой, как это утверждал М. Хеллидей, поскольку общее мышление предполагает общие метазнаки языковой и, что важно, ценностной картины мира.

Кроме явления межсоциолектной омонимии в ходе анализа было выявлено явление *межсоциолектной синонимии*. Под синонимией традиционно понимается тип семантических отношений языковых единиц, заключающийся в полном или частичном совпадении их значений [10: 446]. *Межсоциолектная синонимия*, соответственно, понимается нами как явление, когда одна языковая единица в разных социальных диалектах одного языка развивается с одинаковым значением.

Следует отметить, что сленгу (в данном случае термин “сленг” употребляется нами в качестве гиперонима понятий “жаргон”, “криминальный социолект США, социолект *the Mobspeak*”) свойственна разветвленная внутренняя синонимия, т.е. концентрация значительного количества синонимов вокруг понятий, которые вызывают наиболее сильную эмоциональную реакцию [6: 31].

Наше исследование выявило следующие примеры межсоциолектной синонимии: *hard guy* [Puzo: 236] – *hard guy* [Coptalk: 52] (гангстер – преступник); *henchman* [Coptalk: 53] – *henchman* [Puzo: 35] (член итало-американской мафии – член итало-американской мафии); *vice lord* (влиятельный мафиозо) – *vice*

lord (влиятельный мафиозо). Все указанные примеры характеризуются так называемой “денотативной синонимией” [8: 452] – они соотношены между собой денотативно, однако при этом не обладают необходимым “коннотативным сходством” [8: 452]: *hard guy – hard guy* (гангстер – гангстер, *входящий в отряды итало-американской мафии, занимающиеся выбиванием долгов*); *henchman – henchman* (член итало-американской мафии, *занимающий высокое положение в “семье” – мафиозо, выполняющий функцию наемного убийцы*); *vice lord – vice lord* (влиятельный мафиозо – влиятельный мафиозо, *владелец дома свиданий*) и др..

Л.А. Новиков полагает, что денотативная синонимия должна быть отграничена от собственно языковой синонимии [11: 610], однако Ю.Д. Апресян, говоря о полном и частичном совпадении сочетаемости, предлагал подобные случаи называть частичной (относительной) синонимией, равноправной с полной (абсолютной) синонимией [1: 230] .

В значениях каждой из проанализированных пар *hard guy – hard guy*, *hard guy – henchman* и *vice lord – vice lord* присутствуют общие семы: *гангстер, мафиозо* и *влиятельный мафиозо* соответственно; в каждой паре заложены аллюзии, частично совпадающие между собой; в каждой паре апелляция к гносису реципиента частично пересекается, поэтому, мы предлагаем вслед за Ю.Д. Апресяном называть данные примеры частичными синонимами.

Анализ фактического материала также показал, что в значениях примеров межсоциолектной синонимии наблюдается “ассоциация по содержанию” [17: 134] – подобие значений: *hard guy* [Ruзо: 236] – *hard guy* [Coptalk: 52] (*гангстер – преступник*).

Подводя итоги проведенного исследования, отметим следующее. Итало-американские мафиози инкорпорируют в свой узус языковые единицы, графически совпадающие с единицами других социальных диалектов США, но с иными значениями, что приводит к образованию явлений, которые мы предложили называть межсоциолектной омонимией и межсоциолектной синонимией. Исследование показало, что количество межсоциолектных омонимов превышает количество межсоциолектных синонимов. Объяснением этому могут быть либо ситуативная вариативность социолекта итало-американской мафии, либо актуализация итало-американскими мафиози эзотерической функции языка.

Используя классификацию компонентов значения В.Н. Комиссарова, мы анализировали отдельно семантический и когнитивный компонент значений межсоциолектных омонимов и синонимов и выявили, что как среди межсоциолектных омонимов и синонимов можно выделить полную и частичную омонимию и синонимию (совпадение одного из компонентов значения при различии другого).

Следует особо отметить тот факт, что во всех случаях частичной омонимии совпадает когнитивный компонент значения. С точки зрения гипотезы Сепира – Уорфа это можно интерпретировать следующим образом: итало-американские мафиози используют такой же понятийно-ассоциативный аппарат, те же установки, что и другие социальные группы США. Таким образом, мы считаем, что утверждение М. Хеллидея о том, что итало-американская мафия является антикультурой, не правомочно.

Перспективой дальнейшего изучения социолекта *the Mobspeak* мы видим более детальное и подробное исследование отражения в нем языковой картины мира итало-американской мафии, криминального мира США, а также организованной преступности в целом.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Бондарко А. В. О стратификации семантики // Общее языкознание и теория грамматики: Материалы чтений, посвященных 90-летию со дня рождения С. Д. Кацнельсона. – СПб., 1998. – С. 51 – 63.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. История русского литературного языка. – М.: Наука, 1977. – 319 с.
4. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 310 с.
5. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37 – 48.
6. Клименко О. Л. Поповнення словникового складу сучасної англійської мови з нелітературних підсистем: Дис... канд. філолог. наук: 10.02.04. – Запоріжжя, 1999. – 198 с.
7. Клименко О. Л., Бакалінський М. Л. Фразеологічний аспект *the Mobspeak* як складової частини кримінального соціолекту США // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – Випуск 28. – С. 112 – 117.
8. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
9. Левицкий В. В. Семасиология. – Винница: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
10. Новиков Л. А. Синонимия // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 446 – 447.
11. Новиков Л. А. Избранные труды. Том 1: Проблемы языкового значения. – М.: РУДН, 2001. – 672 с.
12. Попятинник У. О. Соціолінгвістичні та прагматистичні аспекти функціонування сленгової лексики (на матеріалі періодики США): Дис... канд. філолог. наук: 10.02.04. – Львів, 2002. – 246 с.
13. Серебренников Б. А. О материалистическом подходе к явлениям языка. – М.: Наука, 1983. – 320 с.
14. Швейцер А. Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – М.: Наука, 1983. – 216 с.
15. Шмелев Д. Н. Омонимия // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 344 – 345.
16. Хайтун С. Д. Эволюция Вселенной // Вопросы философии. – 2004. – № 10. – С. 74 – 92.
17. Чабаненко В. А. Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 132 – 137.
18. Crystal D. The Cambridge Encyclopaedia of The English Language (reprinted with corrections). – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 489 p.

19. Komissarov V. The Semantic and the Cognitive in the Text: A Problem in Equivalence // Meta: Journal des Traducteris. – 1987. – Vol. 32 – No 4. – P. 416 – 419.
20. Mehrorta R. R. Sociology of Secret Languages. – Simba: Indian Institute of Advanced Study, 1977. – 102 p.
21. Webster's New Dictionary of Synonyms. A dictionary of Discriminated Synonyms with Antonyms and Analogues and Contrasted Words. – Springfield/Mass: Merriam-Webster Inc., Publishers, 1968. – 909 p.
22. Whorf B. The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language // Language, culture, and personality, essays in memory of Edward Sapir / Ed. by Leslie Spier. – Menasha, Wis.: Sapir Memorial Publication Fund, 1941. – P. 75 – 93.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

Aliens: Aliens (1986), © 20th Century Fox, USA.

Coptalk: Cop talk: a dictionary of police slang / Ed. by C. Aaron and J. Lewis Poteet. – Lincoln: Writers club press, 2000. – 144 p.

Mobspeak: Mobspeak: the dictionary of crime terms / Ed. by Carl Sifakis – N.Y.: Checkmark books, 2003. – 352 p.

Puzo: Puzo M. The Godfather. – N.Y.: New American Library, 2001. – 443 p.

Spears: Spears R. A. Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. – Lincolnwood, Illinois: National Text Company, 1991. – 528 p.

The Godfather: The Godfather (1972), © Paramount Pictures, USA.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Михаил Бакалинский – аспирант кафедры теории и практики перевода с английского языка ЗНУ; преподаватель кафедры теории и практики перевода института филологии КПУ.

Научные интересы: лексикология английского языка.

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АВТОСТЕРЕОТИПУ "AMERICAN"

Ольга БОРОДУЛІНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто семантичні особливості засобів вербалізації етнокультурного автостереотипу «American» та запропоновано типологію етнономінацій на його позначення за семантичним критерієм.

The semantic characteristics of the ethnic slurs used for the verbalization of the autostereotype "American" are investigated in this paper. The typology of these ethnic slurs according to their semantic criterion is presented.

Мова є культурним кодом нації, а відтак, цілком природним є відображення в ній особливостей національного характеру, диференціації соціальних ролей та певних соціально-групових симпатій чи антипатій. Останнім часом досить активно вивчаються особливості національного характеру американців в американській наївно-мовній картині світу. На разі у лінгвістичних дослідженнях висвітлено особливості національного характеру американців (Г.Д.Томахін), розкрито етнокультурну специфіку мовного відображення світу засобами етнономінацій (Ю.В.Святюк), виокремлено комплекс етнічних стереотипів американського суспільства (В.Шалак) та основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі американізмів (Т.М.Антонченко), але практично мало досліджень корпусу слів, які характеризують стосунки всередині американської лінгвокультури.

Актуальність дослідження етнономінацій як засобів вербалізації етнокультурного автостереотипу «American» визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвокультурних та етнолінгвістичних досліджень на з'ясування характеру мовних засобів об'єктивації етнокультурних стереотипів в американській наївно-мовній картині світу.

Мета статті полягає у виявленні семантичних характеристик засобів вербалізації автостереотипу «Американець» і передбачає систематизацію новітніх досягнень лінгвістики в дослідженні мовних засобів об'єктивації етнічних стереотипів в американській наївно-мовній картині світу, а також розробку типології етнономінацій, що вербалізують етнокультурний стереотип «Американець», за семантичним критерієм.

Матеріал дослідження охоплює 222 моно- та полілексемних одиниці, на позначення представників етнічних груп США, відібраних у результаті обстеження сучасних лексикографічних джерел [7; 8; 9; 10; 11].

Загальновідомим є факт, що американське суспільство, власне його етносоціальна структура, представляє собою своєрідний конгломерат із представників різних націй та рас, «a melting pot» різноманітних етнокультурних традицій, що в процесі асиміляції, або американізації, адаптувалися до американського способу життя [1: 95]. Однак, єдність у сприйнятті ціннісної та ідеологічної орієнтації американського суспільства, відданість американському способу життя не усувають суперечностей та антагонізму, проявів дискримінаційного чи зневажливого ставлення щодо представників тих чи інших етнічних спільнот у межах єдиної американської нації [там само].

Найчіткіше експлікація етносоціальних відносин реалізується на семантичному рівні мови завдяки системі значень, що формують етнічну свідомість людини. Основним фундаментом, базою для формування етнічної свідомості мовця виступає комплекс етнокультурних стереотипів, який засвоюється мовцем з того часу, коли він ідентифікує себе з певним етносом і культурою та усвідомлює себе безпосереднім їхнім елементом.

Під *етнокультурним стереотипом* ми розуміємо узагальнене уявлення про типові риси, що характеризують якийсь народ; деякий фрагмент концептуальної картини світу, ментальну «картинку», стійке культурно-національне уявлення у свідомості мовців [3: 63]. *Автостереотип* розглядаємо як різновид етнокультурного стереотипу, в якому закріплено стійкі психологічні уявлення певної етнічної групи щодо особистісних характеристик та власних меж у поведінковому континуумі (так званий «ми»-образ) [4: 126]. Суб'єктивний аспект міжетнічних стосунків в американському соціумі виражається лексичними засобами мови, особливо на її субстандартному рівні, акумулюючись у досить великий пласт етнічних номінацій [1: 95]. *Етнономінації* є лексичними одиницями, які називають особу за національною ознакою чи вміщують обов'язковий компонент, що вказує на країну або місце проживання особи, на належність до певної етнічної спільноти [5: 54].

Результатом проведеного нами дослідження стало виокремлення на базі зібраного емпіричного матеріалу лексико-семантичних рядів (ЛСР) етнономінацій, що складають лексико-семантичну групу «Americans». Кількісні дані щодо окремих ЛСР етнономінацій на позначення автостереотипу «American» подаємо за спаданням їхньої частоти в матеріалі дослідження (Див. табл. 1). За результатами кількісного підрахунку до ядра лексико-семантичної групи етнономінацій на позначення досліджуваного етносоціокультурного стереотипу належать такі ЛСР: 1) етнономінації, що вміщують сему «місце походження представника етнічної спільноти», тобто, етнономінації-топоніми – 70 ЛО (31,53%) матеріалу спостереження; 2) етнономінації-зоосемізми або фітосемізми – 30 ЛО (13,51%); 3) полісемантичні етнономінації, які утворені поєднанням декількох сем – 28 ЛО (12,61%); 4) етнономінації, що вміщують диференційну сему «продукт харчування» – 25 ЛО (11,26%); 5) етнономінації, що вміщують сему «риса зовнішності» – 18 ЛО (8,11%).

Таблиця 1.

Лексико-семантичні групи етнономінацій
на позначення етнокультурного автостереотипу «American»

№	ЛСР	Частота в матеріалі дослідження		Приклади етнономінацій
		Абсолютна	Відносна	
1	Етнономінації-топоніми	70	31,53%	<i>Forest Nigger, Hillbilly</i>
2	Етнономінації-зоосемізми та фітосемізми	30	13,51%	<i>Beast, Monkey, Briar, Gorilla</i>
3	Полісемантичні етнономінації, які утворені поєднанням декількох сем	28	12,61%	<i>Alabama Porch Monkey, Cheese Feet, JACA (Just Another California Asshole), Omahog (Omaha + hog)</i>
4	Етнономінації, що вміщують диференційну сему «продукт харчування»	25	11,26%	<i>Apple, Beef-Heads, Dark Meat Bounty bar, Chocolate Drop</i>
	Етнономінації, що вміщують сему «риса зовнішності»	18	8,11%	<i>Burr-Head, Redskin, Feather head</i>
5	Етнономінації-антропоніми	16	7,21%	<i>Buford, Casper, Elvis</i>
6	Етнономінації, що вміщують сему «родинний зв'язок»	15	6,76%	<i>Aunt Jemima, Soul Sister, Uncle Tom</i>
7	Етнономінації, що вміщують сему «предмет»	10	4,5%	<i>Dot or Feather?</i>
8	Етнономінації, що вміщують сему «професійна діяльність/ремесло»	6	2,71%	<i>Carpet Bagger, Clam-Catchers, Cotton Picker</i>
10	Етнономінації, що вміщують сему «негативна звичка»	2	0,9%	<i>Kool Smoker, Newport Smoker</i>
	Усього	222	100%	

ЛСР «Етнономінації-топоніми» включає назви, що вказують на американців за місцем їхнього проживання, напр.: *Hillbilly, Trailer Trash, Forest Nigger, House Nigger, Prairie Nigger, Mountain Nigger, Sandy* тощо; а також позначають жителів у межах одного штату: *Jew Yorker, Okie, Alabama Blue Gums*. Так, наприклад, етнономінація *Hillbilly* вживається на позначення білих американців сільської місцевості близько гір Аппалачі; *House Nigger* використовується для позначення осіб темношкірого населення, які мають вищий рівень освіти та виховання ніж інші представники цієї етнічної групи. Вперше ця етнономінація з'явилась у часи рабства і вживалася як номінація афро-американців, які виконували хатню роботу в будинках білих багатіїв. Незважаючи на подібність словотвірних моделей етнонімів *House Nigger, Forest Nigger, Prairie Nigger, Mountain Nigger*, базовою для яких є лексема *Nigger*, етнономінації *Forest Nigger* та *Prairie Nigger* вживаються для позначення корінних американців, а *Mountain Nigger* вказує на темношкіру особу з Монтеніро.

Прикладами етнонімів-зоосемізмів можуть бути *Monkey, Zebra, Ape, Beast, Rabbit, Crow* тощо. До них належать такі етнономінації образливого значення, які утворені від декількох слів за допомогою

телескопії: *Niglet* (від *Nigger* + *Piglet*) – вживається як принизливе звертання до темношкірої дитини; *Wigger/Whigger* (*White* + *Nigger*) – використовується для вказівки на білошкіру людину, що поводить себе неналежним чином; *Wiglet* (від *Wigger* + *Piglet*) – означає білошкірого підлітка з поганою репутацією та поведінкою.

ЛСР етнономінацій, які вміщують сему «продукт харчування», експлікує гастрономічні вподобання та антипатії всередині американської нації, напр.: *Apple, Eggplant, Watermelon, Beef-Heads, Dark Meat, White Meat, Corn-Fed, Corn-Guzzler, Bounty Bar, Brown Sugar*. У результаті переосмислення ці слова використовуються для позначення жителів конкретного штату в залежності від їхньої споживацьких симпатій чи типу переважаючої господарської діяльності, напр.: *Beef-Heads* – образливе прізвисько техасців, оскільки Техас займає провідне місце з вирощування великої рогатої худоби та, відповідно, споживання м'яса.

ЛСР «Зовнішні ознаки» включає до свого складу етнономінації на позначення таких ознак, як форма голови, колір і якість волосся, розріз очей, форма носу, напр.: *Grimace, Mud Person, Redneck, Whitey, Nigger*.

ЛСР етнономінації-антропоніми представлені номінантами, що утворені на основі прецедентних імен, «перенесені» з образу загальновідомого персонажа, наприклад: *Casper* вживається для позначення білошкірих американців за аналогією до «прозорості» та «білявості» персонажа відомого мультфільма привида Каспера; *Bigger Thomas* використовується як етнономінація, утворена на основі перенесення негативних ознак національного антигероя в однойменній книзі американського письменника Річарда Райта, якщо ці риси властиві іншій людині; *Carlton* – вживається на позначення прихованих негативних рис людини (за аналогією до відомого персонажа у фільмі «*The Fresh Prince of Bel-Air*»).

ЛСР «Родинні зв'язки» охоплює етнономінації, що використовуються на позначення «зміни раси», наприклад: *Aunt Jemima, Uncle Tom, Neph, Soul Sister, Sam* які вживаються для вираження осуду щодо намагання представників американських етнічних меншин вийти за межі своєї спільноти, асимілюватися з представниками титульної нації, виявляючи покірність, послужливість, вірність їхнім цінностям, традиціям, переймаючи їхні манери з метою досягнення вищого статусу в суспільстві.

Слід зауважити, що етнономінації виявляють здатність до кластеризування, оскільки семантично поєднують декілька ознак, за якими можуть бути віднесені до декількох лексико-семантичних рядів одночасно, напр., *Alabama Porch Monkey* вказує на мешканців конкретного штату, а також на певні риси їхньої поведінки.

Отже, основними засобами об'єктивної етнокультурного автостереотипу «American» виступають етнономінації, що є соціально маркованими одиницями, семантика яких відображає специфіку стосунків всередині американського суспільства. Перспективою подальшого розвитку залишається, на наш погляд, дослідження особливостей семантики гендерних етнономінацій, а також дослідження аксіологічних особливостей етнономінацій на позначення автостереотипу «*American*».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонченко Т.М. Лінгвопрагматичні особливості функціонування етнонімів та етнофобізмів (на матеріалі американського варіанта англійської мови) // Вісник Київськ. лінгвіст. унів-ту. Сер. Філологія. – 1999. – Т.2. – №1. – С. 95-103.
2. Антонченко Т.М. Основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі американізмів: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2000. – 21 с.
3. Кашкин В.Б., Пейхенен С. Этнонимы и территория национальной души // Русское и финское коммуникативное поведение. Вып. 1. – Воронеж: ВГТУ, 2000. – С. 62-70.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
5. Святюк Ю.В. Лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний аспекти етнонімів у сучасній англійській мові // Слов'янський вісник. Сер. Філологія: Зб. наук. праць. – Рівне: Рівненський ін-т слов'янознавства Київського славистичного ун-ту. – 2003. – Вип.3. – С. 53-57.
6. Томахин Г.Д. Америка через американізми. – М.: Высш. школа, 1982. – 142 с.
7. Encyclopedia of Black America. – New York: McGraw-Hill Book Company, 1981. – 427 p.
8. Spears A.R. NTC's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. – Lincolnwood: National Textbook Company, 1993. – 315 p.
9. Thorne T. Dictionary of Modern Slang. – М.: Вече-Персей, 1996. – 318 с.
10. Webster's New World Dictionary of American English. Third College Edition. – Cleveland & New York: Webster's New World, by Simon & Schuster Inc. – 628 p.
11. Wikipedia, the free encyclopedia. – Online. – <http://en.wikipedia.org/wiki>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Бородуліна – магістрантка факультету іноземних мов КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: актуальні проблеми теорії етнономінацій.

"ТЕХНОЛОГІЧНІ ПОКОЛІННЯ" ВІЙН У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ І ЗМІНИ У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Дмитро ВАСИЛЕНКО (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена проблемі дослідження англомовних військових неологізмів у соціолінгвістичному аспекті. У статті встановлюються кореляції між змінами у військовій сфері, зумовленими технологічним прогресом, та збагаченням словникового складу військової підмови.

The article deals with the sociolinguistic study of new war words in English. The correlation between the technological progress and enrichment of war lexicon is analysed in the article.

Мета даного дослідження полягає у виявленні тенденцій збагачення англомовного військового лексикону протягом ХХ – на початку ХХІ століття шляхом аналізу слова та фразотворчих процесів, які мають місце на лінгвальному рівні і корелюють з військово-історичними перетвореннями. Об'єктом дослідження є англомовні військові лексичні і фразеологічні інновації ХХ – початку ХХІ століття. Предметом аналізу стають інноваційні словотворчі, семантичні і фразеологічні процеси у їх зв'язку з військово-історичними подіями та явищами. Матеріалом дослідження слугують військові лінгвальні інновації ХХ – початку ХХІ століття. Джерелом фактичного матеріалу є англомовні словники неологізмів [1; 2; 3; 4], періодичні видання, електронні бази даних нових слів, інтернет-сайти, присвячені проблемам неології.

Історія еволюції війни є, перед усім, історією еволюції зброї. Для кожного "покоління" війни характерні види зброї і техніки на певному етапі їх розвитку, які суттєво відрізняються технічними показниками і функціональними можливостями від таких, що існували раніше. Як вважають фахівці військової справи, "технологічні покоління" війни ХХ – початку ХХІ століття представлені: 1) масовим використанням удосконаленої ствольної артилерії; 2) застосуванням автоматичної зброї, танків, військових літаків; 3) появою ядерної зброї; 4) впровадженням новітніх інформаційних технологій [5: 76]. З "технологічними поколіннями" війни кардинальними змінами співвідноситься велика кількість лексичних та фразеологічних неологізмів і семантичних зрушень. Інноваційна лексика відбиває процеси розвитку різних галузей військової справи.

ХХ століття позначилось впливом промислової революції на військову сферу, який призвів до заміни нарізної зброї магазинною, появи кулеметів, автоматичної зброї, що сприяло поповненню військового лексикону новими термінами, до яких належать, наприклад, назви автоматичної зброї, такі як, *BAR (Browning Automatic Rifle)*, *Lewis machine gun*, *the Colt Automatic*, *Thompson submachine gun*, компонентами яких є власні імена винахідників зброї. Лексеми *revolver*, *clip-loaded automatic*, "*blow-back*" type (sl) позначали типи револьверів *pistols*.

Під час Першої світової війни окремі поняття і реалії, пов'язані з впровадженням в армії нової зброї і техніки, актуалізувалися у субстандартній мові. Слова, які називали ці поняття й реалії набули інгерентної експресивності. Наприклад, неологізм *mad minute* (sl) позначав випуск п'ятнадцяти набоїв із гвинтівки протягом хвилини. Низка семантичних сленгізмів були побудовані на схожості образу дії або звучання, наприклад, такі як найменування кулеметів *riveter*, *trench broom*, *typewriter*, *pom-pom*: "*In the summer of 1918 the first working model of the Thompson submachine gun had appeared. The gun had been designed by Colonel J. T. Thompson specifically as a weapon for trench warfare, and he dubbed in the "trench broom" to be used in close quarter combat when troops were trying to clear an enemy trench*" [2: 105].

Артилерія також зазнала кардинальних змін, відбиттям яких стали інноваційні лексеми. На полі бою домінували великі гармати *long-barrelled field guns*. Швидкострільні польові гармати *QF (quick-firing field guns)* були вперше застосовані у британській армії у 1914 році і отримали назву *eighteen-pounder*. На зміну їм прийшли більш ефективні міномети *Stokes mortars*, важка артилерія *heavy artillery*, *railway artillery*, *super-heavy field guns*. Розвиток залізничного транспорту сприяв швидкій доставці важкої зброї і живої сили до місця призначення.

Образні інноваційні сленгізми позначали гармати і міномети: *Archie (anti-aircraft guns)*, *Betsy the Sniper*, *big boy*, *grandma*, *mother*, *how-gun (howitzer)*, *smoke wagon*, *trench mortar*: "*Betsy the Sniper won her first fame in the Toul sector by being the forward gun of our lines. She went in for emergency sharp-shooting. It was thus that she won the sobriquet of "sniper"* [Literary Digest, May 13, 1919]. Образ створювався на порівнянні об'єктів за розміром, образом дії, призначенням.

Словотворчу активність виявила лексема *shell*, навколо якої утворилась низка нових слів: *shell shock*, *shell-shocked*, *shellitis* (sl): "*It was immediately thought that these conditions were the result of violent concussions occurring in the vicinity, and the striking but misleading term of "shell shock" came into being. The name was applied to all queer nervous and mental symptoms, and these patients suddenly acquired considerable notoriety*" [Atlantic Monthly, March, 1919]. Інноваційні терміни позначали різновиди снарядів, які використовувала артилерія, наприклад, *HE shells (high explosive shells)*, *smoke shells*, *tear shells*. Для їх найменування у сфері субстандартної лексики виникли синонімічні ряди нових лінгвальних одиниць, які будувались на основі метафоричних переносів за розміром *big stuff*, *seabag*, формою *ash can*, *porridge pot*, образом дії і звучанням *creeping Jimmy*, *hissing Jenny*, *whispering Jimmy*, *silent Sue*, *possum playing dead*,

rubber heel, woolly bear, hummingbird, міцністю *railroad trains*, кольором *coal box, sootbox*. Нову тактику застосування артилерії відбивають лексеми *curtain fire* та *drumfire*, що позначають інтенсивність загороджувального вогню.

Розвиток хімічної промисловості сприяв початку виробництва отруйного газу в кількостях, необхідних для того, щоб перетворити його на ефективну зброю. Під час Першої світової війни Німеччина, зіткнувшись з ситуацією позиційної окопної війни, вперше застосувала хімічну зброю – отруйний газ, іприт, який отримав свою назву від міста Іпра, Бельгія, де відбувалась битва у квітні-травні 1915 року. Наслідком так званої “хімічної війни” “*chemical warfare*” на лінгвальному рівні було виникнення низки лексичних інновацій, пов’язаних з отруйними газами: *poison gas, lewisite, mustard gas, mustard imitator (sl), yellow cross (sl), go-away medicine (sl)*; захисними приладами: *gas mask, gaspirator (sl), gas goggles (sl), muffler (sl), nose cap (sl), pig nose (sl), beak cover (sl)*; жертвами газової атаки: *gassed (sl)*.

Перші танки були застосовані Британією у битві з німцями на річці Сомме, Франція, у 1916 році. На експериментальній стадії їх називали *land battleship / land cruiser / land ship (sl)*. Як зазначає винахідник танка, генерал-майор, Е. Свінтон, схожість машин на резервуари або цистерни викликала появу слова *tank*: “*Reservoir*” and “*Cistern*” were long-winded and clumsy; “*Tank*” was equally accurate and shorter. And “*Tank*” it became” [World’s Work, September, 1917]. Неологізм *male tank* позначав танк, на озброєнні якого знаходилась швидкострільна гармата. *Female tank* у якості оснащення мав кулемети. Введення до бою танків позначило перехід від використання живої сили до застосування техніки, що було зумовлено великими людськими втратами, які зазнавали воюючі сторони. Танки мали значний психологічний ефект і породжували паніку в лавах супротивника.

Напередодні і під час Першої світової війни продовжувалась робота по створенню флотів воюючих країн. В цій сфері зароджувались численні новотворення, пов’язані з назвами кораблів, підводних човнів, суден-пасток: *dreadnought, eagle boat, mosquito boat, PT boat, Q-boat / Q-ship (queer-boat), mystery ship (sl), hush-hush boat (sl), U-boat*: “*One of the most exciting chapters of the war against U-boats is a series of accounts of notable engagements between British decoy ships and the submarines, made public by the British Admiralty. While the whole story of the part played by these decoy vessels, “mystery ships” or “Q” craft has not been revealed, it is evident that several of them were used to lure the undersea craft to destruction*” [The New York Times, December 22, 1918]. Німецькі кораблі і субмарини отримали назви *Heine tin fish (sl), Jerry whale (sl), kraut fish (sl)*. Образні інновації були побудовані на використанні прізвиськ німців, а також на порівнянні кораблів з морськими тваринами. Військові дії на морі позначились переважно підводною війною *submarine warfare*, нападами німецьких субмарин на британські кораблі та відповідними діями, спрямованими на виявлення та знищення підводних човнів Німеччини.

Опити братів Райт в США призвели до створення перших апаратів важче повітря, а потім до стрімкого росту авіації, про що свідчить виникнення нових авіаційних термінів протягом Першої світової війни. Англословна авіаційна термінологія значною мірою поповнилась за рахунок термінологічного переосмислення загальнолітературних слів, наприклад, *barrel, aprons*, іншомовних запозичень – *fuselage, hangar, pique* а також термінів з інших галузей – *motor, cockpit, navigator*.

На початку Першої світової війни воюючі держави ще не мали у своєму розпорядженні достатньої кількості самольотів, здібних брати участь у військових операціях. Німеччина використовувала дирижаблі Цеппелін *zeppelin, zepp (sl)*, які здійснили свої перші нальоти на Лондон у 1915 році. На початку 1918 року повітряні флоти вже нараховували десятки літаків, які почали вступати у повітряні бої *dogfights*.

У центри слово- і фразотворення перетворились слова *air, bomb, ace (sl)*. Лексема *air* вживалась у назвах, які позначали поняття, пов’язані з повітряною війною, авіаційним родом військ, авіаційною інфраструктурою: *air war, air arm, air base, air cavalry, air cavalryman, air crew, airdrome, air raid shelter, air service*. Одним із завдань авіації було бомбардування. Дії льотчиків під час цієї операції відбивають такі лінгвальні інновації, як: *bombardier, bomb bay, bomber, bombed-out, bomb rack, bombsight, fragmentation bomb*. Образні інновації-сленгізми позначали досвідчених пілотів та їх дії: *air nat, aces of aces, aces up*: “*Six new victories over German airplanes were gained during the late fighting in the Aisne region by Lieut. Rene Fonck, ace of aces of all the belligerent powers, with 75 airplanes officially destroyed, plus 40 probable victories*” [The Baltimore Evening Sun, November 16, 1918].

Кінець Другої світової війни засвідчив появу нової зброї – перших керованих балістичних ракет ФАУ-1 – *V-1 bomb, ФАУ-2 – V-2 missile*. Літера *V* є скороченням німецького слова *Vergeltungswaffe*, що означало зброю покарання: “*In the fourth category, that of air warfare, in addition to their various jet planes the German were experimenting with a piloted V1 flying-bomb with a retarded take-off and an obvious increase of accuracy*” [Times, June 29, 1945]. “*The first rocket, Hitler’s V2, fell yesterday*” [News Review, May 10, 1945]. Набули розповсюдження такі найменування новітньої зброї, як *robot bomb, robomb, robot plane, pilotless bomb, flying bombs*. У субстандартній лексиці з’явилися синонімічні назви ракет, побудовані на основі звукових і зорових асоціацій: *buzz bombs, whirley, doodlebugs, bumble bomb, winged comet*: “*The Germans sent over 11 pilotless planes or “Buzz-bombs”. Scientists working on the salvaged remnants say this new V-weapon is cheaply constructed, and that its direction-control is not very effective*” [News Review, May 10, 1945].

Подальший розвиток авіації та створення балістичних ракет сприяли розгортанню повітряної війни, а також масованому бомбардуванню території супротивника, що викликало появу низки інноваційної лексики з ключовими лексемами *bomb, rocket, missile: area bombing, pin-point bomb, pinpoint bombing, pattern bombing, precision bombing, saturation bombing, skip bombing, bomb alley, bomb and run raid, bomb run, demolition bomb, rocket bomb, rocket gun, rocket plane, ballistic missiles, guided missile, bomb happy (sl), bombardier's dream (sl)*: “The coming of rocket bombs, for instance, required a nice balance to be struck between preventing the enemy from knowing where they fell and creating public alarm by withholding all information about them” [Daily Telegraph, January 30, 1946].

Паралельно з німецькими розробками балістичних ракет у США в межах проекту *Манхеттан Manhattan Project* велась інтенсивна дослідницька робота по створенню атомної зброї, яка повинна була вирішити кінець війни на користь союзників по антигітлерівській коаліції. Наукові відкриття у галузі фізики і хімії, такі як розщиплення ізотопів урану-235 і плутонію-239, здійснення ядерної ланцюжкової реакції у *ядерному реакторі atomic pile*, призвели до успішного завершення роботи і зробили можливим застосування *ядерної зброї nuclear weapon* проти Японії у 1945 році, що зумовлювалось намаганням завершити війну і затвердити американську гегемонію у післявоєнному світі.

Американські бомбардувальники *B-29 Enola Gay* і *B-29 Bockscar* зкинули *атомні бомби atomic bombs / fission bombs, a Little Boy atomic bomb* та *a Fat Man atomic bomb*, на Хіросиму і Нагасаки, які вивільнили велику *енергію atomic energy*, що утворилась під час процесу распаду атомних ядер і призвела до повного знищення японських міст та загибелі їх населення. Завдання атомного удару отримало назву *atomise*: “Although precise details were still lacking, there was every sign last night that Nagasaki, the second, and probably the last, Japanese city to be “atomised”, had been wiped out just as thoroughly as Hiroshima” [Daily Mirror, August 11, 1945].

Виникнення ракет великої дальності, атомної бомби *atom bomb / A-bomb, водневої бомби H-bomb / hydrogen bomb / dirty bomb (sl)*, що зневілювали будь-які географічні різниці, змінило уявлення про можливі військові конфлікти. Історичний період після серпня 1945 року отримав назву *atomic age*. Розпочалась гонка озброєнь *armaments race / arms race*, яка сприяла створенню арсеналів ядерної зброї у світі. Політичне напруження в стосунках між двома ядерними державами, США та СРСР, призвело до так званої “холодної війни” *cold war*, з якою співвідносяться чисельні лінгвальні інновації, що є назвами атомної зброї і відбивають її нищівну силу і наслідки її застосування: *nuclear autumn, nuclear winter, atomic itch, ultimate weapon (sl), wargasm (sl)*: “Several tactical weapons, amounting perhaps to as little as one megaton, would produce sufficient soot to create a nuclear autumn” [New Scientist, May 4, 1987].

Велику активність виявила лексема *atom*, яка почала вступати в чисельні словотворчі зв'язки: *atom bombing, atomic bomb, atomic bomber, atomic bombing, atomic cemetery, atomic veteran / vet*. Ядром багатьох лінгвальних інновацій виступають також слова *nuclear* і *missile: nuclear weapon, antinuclear, nuclearism, nuclearist, nuclearize, denuclearize, nuclearization, pronuclear, Nuclear Test-Ban Treaty, nuke (sl), pronuker (sl), go nuclear (sl); Ballistic missile, antimissile missile, ICBM (intercontinental ballistic missile), intermediate range ballistic missile, ABM (antiballistic missiles), BMEWS (ballistic missile early warning system), Euromissile*: “Soon there may be 5-inch nuclear shells and portable Davy Crockett “nukes” for the infantryman” [New York Times Magazine, February 1, 1959]. Низка інновацій відбиває глобальний характер можливої війни: *total nuclear war, general war / all-out war*; стан недовіри і напруги в стосунках між державами: *balance of terror, hair trigger (sl), brinkmanship*: “We hear the Secretary of State boasting of brinkmanship” [2: 340].

Патова ситуація, яка склалася між супердержавами внаслідок створення ядерних арсеналів, а також громадянський рух за мир, призвели до розуміння, а згодом до певних політичних кроків, спрямованих на скорочення озброєнь. Цю сторону реальності відбивають такі лексеми, як *test ban, antiproliferation, general and complete disarmament, build-down, no first use*. Інновації *zero option, zero-zero* позначають пропозиції виведення ядерної зброї з території Європи: “At least four important shifts were signaled by Gorbachov during the summit. His opening bid had been to offer zero-zero in Europe, combined with a freeze at existing levels in Asia” [Observer, October 19, 1986].

Вісімдесяти роки ХХ століття позначились розробкою *стратегічної оборонної ініціативи США SDI (Strategic Defence Initiative)*, так званої програми “зіркових війн” “Star Wars”: “NATO's top military commander, General Bernard Rogers is proposing an improved air defence system that could draw on some of the research into directed-energy weapons for the US Strategic Defence Initiative (Star Wars, so called)” [Financial Times, August 1, 1986]. Програма передбачала розміщення у космосі супутників, призначених для знищення балістичних ракет супротивника.

З виникненням нових технологій пов'язана значна кількість інноваційних термінів, таких як *directed-energy weapons, kinetic-energy weapons, particle-beam weapons*: “The technology involved in the Star Wars programme is, to say the least, arcane. The research programme has been divided into five areas, which can roughly be described as sensors (optical, infra-red, radar etc), directed-energy weapons (including spacebased chemical lasers and neutron particle beams, ground-based excimer and free electron lasers, and nuclear-driven X-ray lasers), kinetic energy weapons (rockets and spacebased guns), information technology

(i.e., computers) and supported systems (like spacebased power reactors) [New Socialist, February, 1986]. Низка нових лексичних одиниць виникла для позначення різних видів лазера, застосування яких в космічних війнах передбачалось програмою, наприклад, *bomb-driven laser, excimer laser, free-electron laser*: “The work on the free-electron laser is now the basis for a major weapon under development for the star-wars arsenal” [New Scientist, June 26, 1986].

Свідченням пропаганди оборонної ініціативи стала лексема *star-warrior*, яка означала прибічника програми “зіркових війн”: “The Japanese know-how that would most interest American star-warriors is thought to be in the field of optoelectronics” [Economist, March 15, 1986]. Намагання створити протиракетний космічний щит *a Star Wars missile shield* не мало успіху і змусило американських військових переглянути свої плани: *The end of the cold war seemed to make a relic of Ronald Reagan’s strategic Defense Initiative, the chimerical attempt to build a Star Wars missile shield that could withstand a huge Soviet attack*” [Time, May 1, 2000].

Наприкінці вісімдесятих років дослідження науковців США зосередились на створенні технології *stealth*, літаків нового покоління. Матеріали, з яких вони зроблені, форма літаків, низький рівень тепловіддачі, унеможлиблював їх виявлення радаром супротивника. Нові технологічні реалії відбивають лексеми *stealth fighter aircraft, stealth attack aircraft, XST (experimental stealth technology)*: “Between five and seven XSTs are believed to have been built, and two at least are thought to have crashed” [2: 328]. Слово-деріват *Stealthie*, побудоване за допомогою суфікса *-ie*, набуло значення ентузіаста, прихильника нової технології: “Something more tangible materialized before Sam Jones, a veteran *Stealthie* and writer for *Metalworking News*” [Guardian, May 3, 1988].

Намагання закріпити за собою військово-технічну перевагу стало імперативом військової політики США. Наприкінці XX – на початку XXI століття пріоритети американських військових зосереджуються на створенні і впровадженні нового покоління “розумних” систем озброєнь *smart weapons, brilliant weapons*: “Where the alliance may have some leverage ... is in seeking deep Soviet cuts in return for a Western agreement not to deploy the coming generation of “brilliant” self-guided weapons capable of seeking out individual targets deep behind enemy lines” [Newsweek, March 14, 1988], для яких “інтелектуалізація” поступо стає характерною рисою. Інформаційна складова визначає від 5 до 20% вартості сучасної зброї і військової техніки, і її частка невинно зростає.

Першочерговими сферами застосування науково-дослідницьких і досвідно-конструкторських робіт є розповсюдження технології *stealth*, що призводить до значного скорочення можливих втрат зброї і техніки, створення командних контрольних систем – *C3I*, розміщених на супутниках невеликого розміру, розробка нового покоління високоточних крилатих ракет, модернізація протиракетних систем *Patriot*, створення високоточних авіабомб малого діаметра, удосконалення коректуємих бомб *WCMS (The Wind Corrected Munitions System)*, безпілотних бойових літальних апаратів *unmanned aerial vehicle (UAV)*, *unmanned combat aerial vehicle (UCAV)*, комп’ютерних мереж *tactical net*, які трансформують оперативну інформацію на дисплейні екрани польових командирів у реальному режимі часу завдяки архітектури *C 4: Command, Control, Communication, Computers* командування, контролю, комунікації і комп’ютерних систем.

Згідно з планами американських військових технологічна перевага повинна бути досягнена за рахунок “стрибка” у розвитку інформаційно-комунікаційної складової систем озброєнь. Розроблені мережецентрична концепція ведення бойових дій *network-centric*, нова інформаційна система бойового керівництва *FBCB2 (Force XXI Battle Command or Below)*, кишенькові комп’ютери *pocket computers*, концепція комп’ютеризованого поля бою *Digital Battlefield*, що визначає основні напрямки вдосконалення технологій для досягнення більш високого рівня ефективності в сумісних бойових діях. Активно використовується супутникова глобальна система позиціонування *Global Positioning System*. Військові конфлікти на початку XXI століття свідчать про застосування на практиці високотехнологічного озброєння *high-tech weaponry*: “High-tech brute force: the tens of thousands of U.S. forces that streamed into southern Iraq last week rely on the world’s most impressive weaponry, a combination of the latest in battlefield technology and overwhelming firepower” [Time, March 31, 2003].

В офіційних документах США, що регламентують ведення інформаційної боротьби в сучасних умовах і на перспективу, виокремлюють такі можливі форми інформаційної війни: радіоелектронна боротьба і радіоелектронна війна *radioelectronic war*, психологічна війна *psychological war*, війна з використанням засобів розвідки *ELINT*, кібервійна *cyberwar*. До 2010 року збройні сили США планують отримати у своє розпорядження інтегруючу архітектуру прийняття рішень, що базується на штучному інтелекті, нанотехнологіях *nanotechnology*, ефективному синтезі інформації, багатофункціональних процесорах із здібністю підтримувати прийняття рішення в реальному часі, технологіях стиснення даних для підвищення швидкості обробки інформації.

Таким чином, еволюція війни характеризується технологічними змінами, зумовленими розвитком науки і техніки та військово-політичними доктринами. На лінгвальному рівні створення нових видів зброї і техніки викликає появу лексичних і фразеологічних інновацій і сприяє розвитку військової підмови.

Технологічні покоління війни XX – початку XXI століття представлені видами озброєнь, що відбивають такі ключові лексеми:

- 1) удосконалена ствольна артилерія: *quick-firing (QF) (field) guns, railway artillery, Stokes mortars*;
- 2) автоматична зброя, танки, літаки, субмарини, хімічна зброя: *sub-machine guns, tanks, zeppelins, aircraft, submarines, chemical weapons*;
- 3) бактеріологічна зброя, керовані ракети, ядерна зброя: *bacteriological / biological weapons, guided missiles, atomic bomb, hydrogen bomb / H-bomb, nuclear weapons*;
- 4) зброя і техніка, побудовані на основі інформаційних технологій: *high-tech weapons, smart weapons, brilliant weapons, precision-guided weaponry, stealth, computers, nanotechnology*.

Подальше соціолінгвістичне дослідження сучасних англомовних військових неологізмів передбачає вивчення способів та шляхів утворення нових лексичних та фразеологічних інновацій, виникнення яких пов'язано з революцією у військовій справі (РВС) *Revolution in Military Affairs (RMA)* наприкінці XX – на початку XXI століття, яка виявляється у створенні військово-технологічних і організаційно-управлінських передумов переходу до ведення війн нового покоління.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Algeo J. Fifty Years Among the New Words. A Dictionary of Neologisms. – Cambridge University Press, 1993. – 257 p.
2. Dickson P. War Slang. American Fighting Words and Phrases from the Civil War to the Gulf War. – New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, Pocket Books, 1994. – 403 p.
3. Hargraves O. New Words. - Oxford University Press, 2004. – 320 p.
4. Random House Webster's Unabridged Dictionary. – New York, Random House. – 2001. – 2229 p.
5. Лавренов С. Война XXI века: Стратегия и вооружение США. – М.: ООО Издательство АСТ; ООО Издательство Астрель, ООО Транзиткнига, 2005. – 316 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Василенко – аспірант Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, лексикологія англійської мови.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Віра ВЕРНИГОРА (Кременчук, Україна)

У статті розглянуто взаємовплив мов у міжкультурному спілкуванні, а саме: процеси їх збагачення інтернаціональною лексикою, трансформація функціонування загальноживаних та термінологічних лексичних одиниць, утворення нових слів на основі запозичених та давно вживаних.

The intercultural contacts of languages and their influence upon national languages are investigated in this paper. Such processes as enriching of national languages by international lexical units, functional transformation of everyday words and terminological units and formation of new ones are analyzed.

Межкультурные контакты всегда были под пристальным вниманием ученых – лингвистов, философов, социологов, историков. Эта проблема имеет глубокие философские корни, так как процесс активизации контактирования культур и языков способствует решению многих проблем бытия, которая остается фундаментальной философской проблемой.

Концепция бытия – фундамент философской картины мира, учение о бытие – основной вопрос философского отражения мира, который может совершенствоваться только при условии постоянного общения, контакта людей, живущих в нем. Человек – духовное бытие, основополагающим базисом которого является язык, благодаря которому человек не ограничен в определенных рамках существования. Главным фактором преобразования человека является способность мыслить, а мышление есть не что иное, как воплощение идеалов, стремлений, навыков в особые звуко - структурные формы – слова. Чтобы что-то сказать, человек должен слышать, осознать услышанное, иметь знания или опыт общения об услышанном. В этом заключается главная идея контактирования людей и следовательно языков. Только тогда, когда человек в состоянии осмыслить услышанное, он сможет что-то сказать. Процесс онтогенетического и филогенетического развития, а также его психофизического совершенствования и социализации, превращает человека в существо культурное.

Общаясь между собой, люди реализуют себя, соотнося с бытием, с другими людьми. Мир состоит из нескольких цивилизаций, каждой из которых присуща своя культура, со своими особенностями, учитывая разнообразие исторического развития и опыта народа. Цивилизация представляет собой культурно- исторический тип, который в свою очередь является целостной системой, в которой все элементы дополняют друг друга [2: 238].

Как духовная сущность, культура включает в себя несколько элементов, основным из которых является язык. Слова представляют собой заместители предметов, явлений, всех составных бытия и используются для хранения, аккумуляции, передачи и преобразования информации, опыта, знаний. Именно в контакте друг с другом люди усваивают значения слов, что позволяет им понимать

услышанное или написанное. Благодаря межкультурным контактам, человек не только овладевает естественным и социальным миром, но и выходит за рамки, которые определены ему социумом или природой, становится творческим субъектом. Культура выступает основой развития человеческой индивидуальности и личности, « формой самодетерминации человека, его самопроизводства или творчества» [2: 24].

Большое внимание философов, социологов, лингвистов уделяется контакту восточнославянских и западной культур, которые имеют существенные различия в достижениях производственной, общественной и духовной жизни.

На грани слияния веков происходит трансформация двух культур, осуществляется тесное взаимодействие общественной и культурной жизни разных стран и континентов. Большинство ученых, философов, историков склоняются к тому, что формируется единая цивилизация на всей планете, происходит глобализация социальных и культурных процессов. Этот процесс осуществляется за счет контактов, в первую очередь языковых, которые обогащают друг друга, внося элементы и явления иноязычного происхождения в коренные. Под влиянием глобальных изменений во всех сферах жизнедеятельности человека большое количество новых слов вливаются в сферу политики, экономики, производства, услуг и т.д. Последние десятилетия характеризуются развитием так называемой техногенной сферы современного бытия, информационной революции, вследствие чего активизируется употребление лексических единиц, связанных с научно-техническим прогрессом и компьютерной лексикой. «Техносфера» представляет собой своеобразный «полигон» испытаний языковых трансформаций, процесс отбора заимствованной лексики, переосмысление давно употребляемой, новообразований как на основе коренных так и заимствованных единиц. «Внедрение компьютерных технологий требует от языка новых способов категоризации компьютеризованного бытия, т.е. образования новых лексических единиц – терминов, неологизмов» [1: 31]. Процесс компьютеризации является глобальным явлением, в результате которого данная терминология активно внедряется в русский и украинские языки. – *киберпространство, Интернет, монитор, жесткий диск и др.*

С возникновением новых реалий, главной задачей является определение их названий, а тот, кто создает новые технологии, имеет преимущества в номинации вновь появившихся денотатов. Больше всего заимствований вливается из английского языка, так как информационные технологии имеют свои корни в англоязычных странах. Однако главным источником данной терминологии служит коренной язык, в котором происходит сужение и расширение семантических значений употребляемых лексических единиц, которые наиболее понятны и доступны для большинства населения. Со временем, по мере осознания и усвоения новых объектов и реалий, коренные эквиваленты уступают место заимствованиям, как более свежим, экономным и интернациональным, что способствует облегчению понимания иностранных слов и текстов. *Электронно-вычислительная машина – компьютер, печатающее устройство – принтер, графопостроитель – плоттер, дорожка – трек, картотека – файл, передача – трансляция* и т.д. Однако большой объем заимствованной лексики, входящий в язык за короткое время, приводит иногда к затруднениям в понимании происходящих процессов, к искажениям в толковании новой лексики.

Таким образом, заимствования, как главный признак контактирования языков внедряются в язык по нескольким причинам, а именно:

- недостаток коренных лексем, описывающих ту или иную область (в данном случае компьютерную)
- потребность разграничить близкие по содержанию, но различающиеся в какой – то мере понятия
- следование моде и др. [3: 255].

Вторым признаком межкультурного контакта языков на данном этапе является большое количество аббревиатур и сокращенных слов. С целью быстрее внедрения в коренной язык эти нововведения ассимилируются в соответствии с нормами коренного языка, что способствует лучшему пониманию их носителями языка-реципиента.

Например, SMS -ка (short message service) - служба коротких сообщений – очень распространенное явление и широко употребляемое слово, приобрело коренной суффикс и окончание – *ка*. Данное слово очень популярное в молодежном дискурсе, наиболее креативной и воспринимаемой частью населения. Оно послужило толчком для создания нового эпистолярного жанра – написания SMSок, с различными стилями написания, с использованием своеобразной лексики. « *СМСка – только и всего, узнай, попробуй от кого*» [7: 3] «*Осталось только СМСку написать и луч тепла в твоей душе оставить*» [7: 3], «*Моя СМСка пришла, и ты улыбнувшись прочтешь. Ее я с душою писал, а ты от души все сотрешь*» [7: 6].

Компьютерная лексика не является исключением в формировании аббревиатур, которые стали активным способом построения и увеличения лексической системы каждого языка: *БД – база данных, ПК – персональный компьютер, ЦП- центральный процессор, ОЗУ – оперативное запоминающее устройство, ОС – оперативная система, ЖК – дисплей – жидкокристаллический дисплей и др.*, слов – гибридов, которые состоят из двух разноязычных основ – *SIM - карточка, PIN - код, DVD - плеер.*

При заимствовании слов язык выбирает только наиболее актуальные и понятные слова, на основе которых могут создаваться новые или видоизменяться в соответствии с нормами родного языка. При контакте языков новые слова входят в заимствующий только со значением, которому нет эквивалента в данном языке, со временем количество сем может возрастать. Например, активно функционирующий компьютерный термин *монитор* в языке-доноре имеет такие значения: 1) *a person who advises, warns or cautions*; 2) *in some schools, a student chosen to help order, record attendance, etc.*; 3) *something that remains or warns*; 4) *any of a family (varanidae) of usually very large, flesh-eating lizards of Africa, S. Asia and Australia: from the notion that they warn of the presence of crocodiles*; 5) *the monitor, first such ship built in 1862, a heavily armored warship with a low flat deck and heavy guns fitted in one or more revolving turrets*; 6) *a mounting for a nozzle that allows a stream of water to be played in any direction, as in fire fighting*; 7) *a person who monitors a foreign broadcast, etc.*; 8) *any of various devices for checking or regulating the performance of machines, aircraft, guided missiles, etc.*; 9) *an instrument for measuring radioactive contamination by means of the ionizing radiation being emitted.*; 10) *radio, TV a receiver or speaker, as in the control room of a broadcasting studio, for checking the quality of the transmission*[8:877].

В русском языке он приобретает только необходимые ему семы: 1) *контролирующее устройство с экраном для наблюдения*; 2) *устройство компьютера, предназначенное для вывода на экран текстовой и графической информации; дисплей*; 3) *то же, что гидромонитор*; 4) *бронированный с неглубокой посадкой военный корабль с крупнокалиберной артиллерией* [4: 446]. На его основе создан термин *мониторинг*, который обозначает 1) *систематическое наблюдение и контроль за каким-л. процессом с целью выявления его соответствия желаемому результату или первоначальным предположениям*; 2) *наблюдение, оценка и прогноз состояния окружающей среды в связи с хозяйственной деятельностью человека*. [4: 446]

Еще одно новообразование с отличающимся семантическим оттенком.

На основе данного термина появилось в дискурсе – *мониторирование*. Такие слова создаются в текстах рекламы, с целью привлечения внимания клиентов.

Объявление

*Медико-диагностический центр проводит диагностику и лечение населения
Кардиологическое мониторирование [7: 10].*

Если термин *мониторинг* употребляется в значении – наблюдение и контроль с целью выявления соответствий желаемому результату, то вновь образованный термин больше означает - контроль и выявление нарушений в каком-то процессе, а именно в работе сердца.

Большое влияние английского языка заметно в жанре написания и изложения инструкций пользователя.

Мы не будем останавливаться на стиле изложения, который отличается от стиля, используемого в инструкциях к отечественным товарам, а только на терминологии, которая используется в данных текстах. Часть терминологии представляет собой общетехническую или радиотехническую терминологию, известную носителям языка, которая активизировалась в употреблении под влиянием происходящих процессов – *вызов, установка, функция, вход, доступ, воспроизведение, изображение, громкость, сопровождение, клавиатура*. В условиях глобальных изменений новые реалии и явления, которые происходят в жизнедеятельности людей оказывают влияние на уже установившуюся лексическую систему языка. Происходит трансформация семантических значений давно употребляемых слов, а также трансформация сфер употребления общеупотребительных слов и терминологической лексики. Такие слова как *память, аксессуар, порт, шина, диск* и др. переместились в ряд компьютерной лексики. *Режим, программа, процессор* и др. перешли в разряд общеупотребительной лексики. Много появилось интернациональных терминов, которые все больше заполняют лакуны в языке – *реципиенте*, а также терминов из специальной сферы, переходящих в обиходную речь. *«На дисплее телефона отображается буквенно-цифровая информация, а также пиктограммы. Ниже описываются различные элементы дисплея»* [6: 20]. *«Система передачи коротких сообщений. Отображается при передаче сообщений. Мигает, если область памяти, где хранятся сообщения, переполнена»* [6: 20]. *«При покупке сотового телефона компания – оператор выдала Вам SIM – карточку. На SIM – карточке содержатся микропроцессор, встроенная память и вся информация о Вашем абонентском счете и услугах, на которые вы подписались, а также номера, занесенные в Справочник и полученные по сети GSM сообщения»* [6: 26].

Одним из проявлений глобализации является активное использование Интернета, как наиболее быстрого и доступного средства связи, на языке которого особо заметно влияние английского языка. Сам термин представляет собой слияние двух основ – *International* и *net*. Нашей целью является не многогранное его описание как языкового явления, а обнаружение интернациональных языковых новшеств, которые он собой представляет. Кроме обычных лексических единиц, в языке Интернета большое распространение получили интернациональные новообразования, которые употребляются вместо целых выражений, стали штампами и образуются из начальных букв слов.

WWW – World Wide Web, AFAIK – As Far As I Know, KISS – Keep It Simple, Stupid, AKA – Also Known As, ASAP – As Soon As Possible etc.

RTFM - вираження, означаюче наступне «Да прочитај же ты эту инструкцию» и употребляется в тех случаях, когда кто-либо задает вопрос, подробно и ясно освещенный в общедоступном руководстве.

Особо следует подчеркнуть влияние английского языка на молодежный дискурс, который является наиболее благодатной почвой для «прокатки» новых слов. Вместо обычных, общепринятых лексических единиц или наряду с ними функционируют английские эквиваленты: *Амбrella – umbrella, баксы – bucks, Фан – fan, бойфренд – boy-friend, бабл гам – bubble-gum, кулер – cooler* и др. Так как молодежь является наиболее активным пользователем компьютерной техники, ее речь особо изобилует компьютерными терминами – *принтер, сканер, инсталляция, копирование, дисплей, модем* и др. Иногда используются необычные словообразовательные приемы, жаргоны, иронические варианты терминов и т.д. *Материнская плата – мамка, коннектиться – to connect, лукать – to look, аскать – to ask, компьютер – компик, комп, компютер* и др. Все чаще жаргонные слова переходят в общенародный кодифицированный язык.

Таким образом, взаимовлияние языков выражается в таких языковых явлениях, которые способствуют интернационализации каждого национального языка в условиях происходящих глобальных процессов, а именно: изменение семантических значений давно употребляемых слов, трансформация функционирования общеупотребительных и терминологических единиц, пополнение лексического запаса за счет заимствованной лексики, как терминологической так и обиходной, образование новых слов на основе заимствованных с помощью средств национального языка, образование слов – гибридов, сложных и составных.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Махачашвілі Р.К. Лінгвофілософські виміри техносфери сучасного буття (на матеріалі інновацій англійкої мови. // *Культура народів Причорномор'я*. № 110 ч.2, Симферополь, Крым, 2007 - 377с.
2. Радугин А.А. *Філософія* - М.: Центр, 1998. – 267с.
3. Француз Л., Каламаж М. Пути пополнения словарного состава молодежного языка. // *Культура народів Причорномор'я*. № 110 ч.2, Симферополь, Крым, 2007 - 377с.
4. Булыко А.Н. *Современный словарь иностранных слов*. - М., Мартин, 2004 – 847с.
5. Газета «О-Чу-меть», Кременчуг, - № 43, 2007 – 20с.
6. Motorola Digital Mobile (Краткий справочник) -112с.
7. SMS – Ки Серия 100, выпуск 3, К., 2007 – 32с.
8. Webster's New World Dictionary, - New York, Third Edition, 1988 – 1574р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Вернигора - викладач кафедри іноземних мов Кременчуцького державного політехнічного університету ім. М.Остроградського, аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В.Винниченка
Наукові інтереси: функціонування термінологічної лексики у сучасному дискурсі.

ВИЩА ОСВІТА В КАНАДІ: ЗМІСТ, ПРОФЕСІЙНА ЗОРІЄНТОВАНІСТЬ

Наталя ВИДИШКО (Вінниця, Україна)

В статті викладено деякі теоретичної ваги положення, рекомендації, які з успіхом (хоча подекуди і з певною відомістю) можуть бути використані й поза межами Канади, в системі освіти інших держав.

The article is devoted to some theoretical theses and recommendations which (however with certain variations) may be successfully used both abroad Canada and in educational systems of other countries.

Постановка проблеми: сформульована в найменуванні цієї статті проблема є винятково тривалою, навіть постійною, вкрай соціально важливою, бо освіта у світових вимірах і у вимірах власне національних (у цьому випадку – канадському) є такою, що становить постійний інтерес.

Актуальність теми: без освіти, зорієнтованої на сучасність і майбутність, неможливий подальший прогрес людства, його перспективний розвиток; цими реаліями щонайбільше й визначається актуальність пропонованого нами наукового аналізу досліджуваної проблеми.

Мета цієї статті: по можливості повніше схарактеризувати зміст освіти в Канаді, його професійну зорієнтованість, національні й позанаціональні ознаки.

Виклад основного матеріалу. Шлях до майбутнього якнайбільше полягає і в тому, що могутні духовні сили людини, її знання, культура, відкриття повинні спрямовуватись на творення та вдосконалення як самої людини, пак і всього народу. Цьому повинні слугувати освіта, вся набута культура.

Освіта виникає й формується як одне із суттєвих явищ удосконалення людської праці, її полегшення та продуктивності, створення умов гармонійного розвитку людської особистості. Особливе місце в цьому

процесі належить професійній (спеціальній) освіті, поділом праці на певні трудові напрями, продиктовані потребами глибокої фахової підготовки людини в певних дуже розгалужених сфер її діяльності.

Фактично немає жодної людської цивілізації, яка б не залишила після себе певного набутку в організації освіти. Без наявності освіти не існувало б жодної з нинішніх цивілізацій – від стародавності до наших днів. Бо освіта завжди поєднувала й поєднує в собі триєдину мету: пізнання таємниць природи, буття (наукових знань); підготовку людини до певної діяльності (професійної освіти) й виховання [6: 11].

Освіта й виховання покликані створювати сукупність тих ідеалів, які сприяють розвиткові здоров'я, приносять справжнє духовне, моральне задоволення, надихають на благородні вчинки, дії. Тільки світло розуму спроможне народити істини, які несуть у собі частку вже розгаданих таємниць життя. Історія науки підтверджує, що окремі людські особистості бувають справедливішими в своїх поглядах та твердженнях, ніж цілі корпорації вчених чи тисячі дослідників, які дотримуються лише звичних поглядів.

Професійна освіта сьогодення виправдовує себе тільки за умови підготовки спеціаліста із широким мисленням, високою культурою та мораллю спеціаліста, котрий спроможний сприймати те нове, що витворюється самим життям [6: 10].

Сучасна освіта виправдати себе спроможна лише тоді, коли її працівники усвідомлять, що може продукувати тільки висока мораль, етика, уявлення про красу, яка створюється природою й мистецтвом, а розумом, культурою, перспективною системою освіти й виховання.

Сучасне розуміння проблем освіти багатонаціональних держав передбачає усвідомлення того, що ефективне розв'язання їх можливе тільки у вимірах теорії полікультурного навчання. Винятково важливою у цій сфері є мова народу, мовленнєва ситуація в країні.

Мова слугує провідником культури, знярядям пропаганди будь-яких реалій. Міжкультурне спілкування вимагає підтримувати розвиток передовсім міжнародного спілкування [6: 273].

Сучасна Канада офіційно вважається двомовною державою. В окремих провінціях домінує одна з них. Це англійська мова, а в провінції Квебек – французька. До 1969 року в Канаді офіційною мовою була тільки англійська мова. Водночас населення провінції Квебек домагалось культурної й мовної автономії з метою збереження своєї мови, національних традицій. У 1969 році французьку мову було проголошено другою офіційною мовою Канади. В Канаді мешкають чисельні етнічні групи. В провінції Торонто це українці, німці, ірландці, португальці, китайці, північні індіанці та інші. В багатонаціональному складі такої провінції, як Альберта, вагому роль відіграє українське населення [6: 278].

За наявності в Канаді двох державних мов – англійської та французької, іноземний студент може навчатися у ВНЗ, в якому викладання вибірково ведеться обома мовами. В провінціях Нова Шотландія, Нью Бренсвік, Онтаріо та Манітоба можна пройти курс навчання як англійською, так і французькою мовою.

Особливості й загальні риси системи освіти Канади зумовлені постійною суперечністю внутрішніх місцевих відмінностей та інтегруючих вимог потужної економіки країни, усього континенту. Конституція покладає на уряди провінцій повну відповідальність за освіту. Країна не має звичного для нас одного центрального Міністерства освіти, а в 12 складових одиницях утворилися подібні, але нетотожні структури для навчання населення й підготовки фахівців. Поточні потреби вимушують використовувати службу державного секретаря як своєрідний центральний освітній орган для реалізації важливих національних освітніх програм насамперед з безперервної освіти, хоча вплив урядів і парламентів провінцій на систему навчання лишається вирішальним.

Федеральний уряд Канади забезпечує фінансову підтримку вищих навчальних закладів і викладання в них двох офіційних мов країни – англійської та французької.

Уряд відповідає за освіту корінних жителів Канади, військових і членів їхніх родин. Загалом же федеральний уряд витрачає близько 20% щорічних коштів країни на освіту.

Система освіти в Канаді завжди повинна була враховувати культурну багатогранність населення. Понад 70 етнічних груп країни розмовляють 60 мовами. Рідні мови викладаються у багатьох районах країни. Різні проекти в цій сфері фінансуються федеральним бюджетом, спрямовані на те, щоб реалізувати нестандартний підхід у викладанні рідних мов.

На сьогодні близько 200 коледжів і технічних інститутів входять до складу більше ніж 100 університетів, приймаючи на навчання після середньої школи до 1 млн. студентів у рік. Плата за навчання становить лише 11% всіх витрат на вищу освіту в Канаді, а решта освітніх потреб фінансується урядом.

Вищу або середню технічну освіту можуть здобути як жителі Канади, так і іноземці, лише в тому разі, якщо вони можуть сплатити за навчання: бо всі види освіти, крім середньої, є платними. Тим більше, у громадян Канади є велика можливість отримати кредит на освіту чи стипендію на час навчання. Кожний університет встановлює свої ціни на освіту. Найдорожчі університети знаходяться в провінціях Квебек та Онтаріо, найдешевші Саскачеван і Манітоба.

ВНЗ чи коледж у Канаді це значною мірою держава в державі, зі своїми законами, умовами прийняття і навчання, порядком сплати і проживання. Усі вищі навчальні заклади Канади, дипломи яких відповідають державним стандартам, об'єднані в Асоціацію Університетів і Коледжів Канади (АУКК). До неї входить близько 90% усіх університетів, вона представляє їхні інтереси як всередині країни, так і на світовому ринку освіти. АУКК завідує міжнародними програмами обміну студентів та іншими заходами.

Стандартною умовою доступу в ВНЗ для канадських громадян є диплом про закінчення 12-річної школи. Виняток становить провінція Квебек, у якій після 11-річної школи потрібно виконати академічну програму тривалістю в 2 роки у місцевих коледжах (для підготовки до виходу на ринок праці останні пропонують 3-річну програму), а також Онтаріо, в якій вимагається за рік додаткового навчання прослухати 6 академічних курсів і приготуватися до вищої освіти. Більшість учнів встигає виконати цю вимогу ще в старших класах 12-річної школи. В Онтаріо розподіл абітурієнтів централізований, у решті провінцій кожен ВНЗ набирає студентів автономно. Складні конкурсні экзамени не практикуються, поширеною є практика представлення у ВНЗ досить детальної інформації про шкільні досягнення майбутніх студентів.

Усі заклади вищої освіти Канади поділяються на "дипломні" і "додипломні" – відповідно до законів провінцій. Центральне місце у секторі дипломних ВНЗ належать університетам, хоч працює й певна кількість акредитованих до такого ж рівня приватних коледжів. Канадські заклади університетського рівня мають кваліфікований викладацький персонал, готуючи фахівців з усіх сучасних дисциплін і спеціалізацій. Всі вони мають право присуджувати академічний диплом бакалавра, більшість із них – магістра й доктора філософії (з певних фахів).

Додипломні коледжі пропонують спрощені програми з професійним спрямуванням і не присуджують академічних дипломів. Більшість університетів англомовні, 7 – франкомовні. Чимало таких університетів, які мають по кілька десятків тисяч студентів. Прикладом може слугувати франкомовний Монреальський університет – із з контингентом у 50000 осіб: у ньому 13 факультетів Вищої школи комерції й Вища політехнічна школа. Ненабагато менший університет – англомовний у Торонто. Дипломи названих та інших університетів Канади мають світове визнання.

Навчальний рік складається найчастіше з двох семестрів (осіннього і зимового), розпочинаючись у вересні й закінчуючись у травні. Є дві екзаменаційні сесії й канікули. Більша частина закладів має триместри. Досить поширені випадки дозволу початку виконання програми ВНЗ з початку будь-якого семестру. Екзамени проводять традиційними способами, система оцінювання подібна до американської, відрізняється лише деталями у різних провінціях й ВНЗ. Оцінювання знань студентів загалом за рейтинговою системою: 0-100 (прохідний рівень 60).

До структури закладів університетського рівня входять факультети, департаменти, школи та інститути. Організація навчання й запропоновані студентам курси відмінні у різних ВНЗ, але всі вони забезпечують широку можливість вибору свого шляху до академічного чи професійного дипломів. Перебіг навчання подібний до американського зразка. Стандартна тривалість роботи до отримання першого академічного диплома (бакалаврського 3-4 роки), перший професійний вимагає більшого часу й 1-2 роки додаткової спеціалізації.

У Канаді майже кожен заклад університетського рівня має власний комплект вимог до присудження академічних і професійних кваліфікацій (дипломів), які визначаються також законами провінцій та дисциплінами навчання.

Загалом же усталились три рівні кваліфікацій, притаманних англосаксонським системам вищої освіти: бакалавр, магістр і доктор філософії. Є чимало ВНЗ, у яких перший диплом має два підрівні – "звичайний" і з "відзнакою", отримання якого (з відзнакою) вимагає додаткового року навчання. Диплом з відзнакою відкриває шлях до магістерської програми, яка триває найчастіше 2 роки. Отримання диплома магістра є передумовою доступу до підготовки і захисту дисертації на звання "доктора".

Після отримання вказаних академічних кваліфікацій для вступу в регламентовані професії потрібно виконати додаткову програму з обов'язковою практикою і складанням проєккзаменів. Присудження звань належить уряду провінції чи визнані урядом професійні асоціації. Залежно від профілю першою університетською профкваліфікацією є бакалавр чи магістр. Виняток становить медицина, у якій усталився докторський ступінь.

Канада є світовим лідером у сфері дистанційного навчання. Тому для українських студентів з'являється можливість отримати канадський диплом, навчаючись через пошту або Інтернет, не виїжджаючи з України. Після 3-4 років дистанційного навчання присвоюється ступінь бакалавра, а за 5-5,5 років можна добути ступінь магістра. Частина університетів приймає на дистанційну форму навчання лише студентів, які проживають на території Канади.

Важливим джерелом для визначення стратегічних напрямів розвитку педагогічної освіти в Україні є вивчення та аналіз досвіду підготовки вчителів за кордоном. Канада володіє вагомими педагогічними досягненнями й розвиненою системою професійної підготовки вчителів. Теорія і практика освіти

Канади ґрунтуються на давніх багатонаціональних та історичних традиціях, суттєво залежить від державної політики в галузі освіти.

Професійна підготовка вчителя в Канаді є підсистемою національної системи освіти. Вона розглядається як багатогранний феномен, яким передбачається розвиток основних професійних знань, потрібних, вчителю-початківцю, встановлення мінімальних меж компетентності на етапі завершення педагогічної підготовки, також і реалізацію відповідної системи оволодіння компетентністю. Існує системний підхід до організації професійної педагогічної освіти в Канаді на основі перебудови її сутності та оптимізації методів навчання, інтеграції академічних предметів у навчальній програмі педагогічної освіти в органічно цілісну, оптимально діючу й динамічну систему. Конститутивною ідеєю системи інтеграції академічної програми професійної педагогічної освіти слугує налаштування на забезпечення цілісного розвитку людини як суб'єкта діяльності й спілкування впродовж всієї її професійної підготовки [5: 3].

До системи професійної освіти Канади належать коледжі, університети й різноманітні заклади професійної освіти, в яких можна здобути спеціальну професійну та вищу спеціальну підготовку. В університеті можна отримати дипломи 3 рівнів: бакалавра, магістра, доктора. Зкладам системи професійної освіти Канади, які надають освітні послуги своїм і закордонним громадянам притаманні якісні ознаки, як доступність, мобільність, портативність, відповідність, науковість, відповідальність [5: 9].

У Канадській системі педагогічної освіти впродовж останнього десятиліття відбулися реформи, які спричинилися до суттєвих змін у педагогічних навчальних закладах. Діяльність шести факультетів освіти університетів Канади, які готують майбутніх учителів, характеризується інтеграцією наукової роботи й спеціалізованого викладання. Всі члени університетської спільноти – науковці-викладачі і студенти по своєрідному навчаються, розширюють свої знання за допомогою досліджень і відкриттів. Також і вчителі не лишаються осторонь цієї проблеми, бо передають свої знання іншим. Одна з вимог, яка ставиться канадським суспільством перед системою професійної педагогічної освіти, полягає у відповідності знань і вмінь майбутніх учителів потребам і реаліям педагогічної діяльності сьогодення в країні.

Особлива увага з боку науковців приділяється епістемологічній основі педагогічної освіти; моделі освіти, які базуються на системному зв'язку дисциплін, такі: професійна педагогічна компетентність, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в навчальний процес, підготовка вчителя до діяльності в полікультурному середовищі та в середовищі національних меншин, інтеграція теорії та практики, також і послідовність навчальних планів, переходу від педагогічної освіти до професійної діяльності, переосмислення співпраці між університетами і школою.

Виявлення прогресивних ідей педагогічного досвіду професійної підготовки вчителів у Канаді певною мірою сприятиме науковому обґрунтуванню стратегії розвитку педагогічної освіти в Україні в час її трансформації та інтеграції у європейський і світовий освітній простір.

Вища освіта в Канаді вкрай важлива в системі організації підготовки, навчання вчителя. Зв'язок між педагогічною освітою та вищою професійною освітою і слугує визначальним фактором не тільки завдяки важливості вищої освіти як основного елемента системи забезпечення педагогічної освіти, взагалі але й завдяки зростанню високого рівня вимог до вступників, що вагомо впливає на успішність студентів вищих навчальних закладів. Саме тому спосіб організації педагогічної освіти має та й повсякчасно матиме вагомий вплив на вищу освіту загалом [5: 1].

Отже, принципи розвитку професійної педагогічної освіти в Канаді полягають у збереженні і примноженні національних освітніх традицій, у вихованні гармонійно-розвиненої особистості майбутнього вчителя, який, маючи відповідні фахові й загальноосвітні знання, навички і вміння, здатен адаптуватися до законів ринку праці, соціальних, політичних й культурних умов суспільного розвитку. Це й відображено в змісті професійної педагогічної освіти, в Канаді.

Висновки: 1) освіта – основа основ культури кожного народу; 2) якнайповніше осмислення, вивчення професійної освіти в Канаді не може не слугувати: а) подальшому вдосконаленню освіти в цій країні; б) не може не призводити до потрібної результативності в розвитку освіти в усьому світі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гуревич Р.С. Теоретичні та методичні основи організації навчання професійно-технічних засадах: Монографія / За ред. С.У. Гончаренка. – К.: Вища шк., 1998. – 229 с.
2. Канадські університети // Міжнародна освіта. – 1997. – № 2. – С.10-15.
3. Кубышкин А.И. Канадский университет в структуре современного демократического общества // США. Канада. Экономика. Политика. Культура. – 2003. – № 2. – С. 100-113.
4. Ласенз Д. Система професійної підготовки вчителя в Канаді // Освіта і управління. 1997. – Т. 4. – С. 163-169.
5. Мукан Н.В. Система професійної підготовки майбутніх учителів загальноосвітніх шкіл в університетах Канади: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2005. – 20 с.
6. Ничкало Н.Г. Методологічні проблеми безперервної професійної освіти / Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Наук.-метод. зб. – К.: Вища шк., 1994. – 383 с.
7. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз / За ред. Н.Г. 8. Ничкало. В.О. Кудіна. – Вид. II. – К., 2002. – С. 390.
8. Професійна освіта: Словник: Навч. Посібник. / Уклад. С.У. Гончаренко та ін. За ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000.

– 380 с.

9. Руснак І.С. Особливості професійної підготовки педагогічних кадрів в Канаді // ВДПУ ім. Коцюбинського. – Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2002. – № 6. – С. 178-181.
10. Ржевська Н. Підготовка фахівців у системі неперервної професійної освіти Канади. // Професійно-технічна освіта. 2005. – № 1. – С. 35-38.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Видишко - аспірантка Вінницького державного педагогічного університету.
Наукові інтереси: актуальні проблеми дослідження національних систем освіти.

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСУ КУЛЬТУРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наталя ГОЛОВАТЮК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена аналізу особливостей англійських запозичень українського молодіжного сленгу. Авторка здійснює дослідження проблеми адаптації лексичних сленгових запозичень в українське мовне середовище.

The article deals with the problem of the English borrowings into the Ukrainian youth slang. The work is devoted to the investigation of the problem of the adaptation of lexical borrowings into the Ukrainian language environment.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики проводяться дослідження, присвячені динаміці розвитку суспільства. Якщо темпи розвитку людства за увесь попередній період його існування до ХХ ст. можна було описувати, застосовуючи арифметичну прогресію, то за останні сто років ця прогресія набула геометричних рис. Найбільш суттєвою характеристикою сучасного світу є швидкий рух потоків товарів, грошей, а також людей, що посилює обмін інформацією в усіх сферах. Для узагальнення цих процесів застосовується поняття „глобалізація”. Об’єктивні передумови глобалізації коріняться у матеріальних основах відтворення людської цивілізації, адже існує певна відповідність між засобами творення людьми матеріальних благ і способами підтримання їхньої життєдіяльності. Глобалізація має і культурний аспект. Він полягає у формуванні загальних духовних цінностей, форм їх споживання, взаємопроникнення культур, способів життя тощо. Найширші можливості Інтернету, розвиток мас-медіа, рекламні технології, міжнародне право стали відкривати перед людьми обрій за обрієм. Небачений технологічний прорив в усіх без винятку галузях та домінування стандартів масової культури має своє відображення у мові та культурі.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується активізацією українсько-англійських міждержавних і мовних контактів, результатом яких стала значна кількість запозичень у різних сферах діяльності: в економіці, у політиці, в сфері науки, культури, освіти. Цей процес є цілком закономірним, зумовленим соціальним прогресом, похваленням культурних зв’язків, престижністю англійської мови, вживанням англіцизмів для демонстрації освіченості, сучасності або нетривіальності. Поряд з фаховою термінологічною лексикою, у популярному вжитку англіцизми зустрічаються в найрізноманітніших тематичних групах: банківська справа, фінанси, кіно, засоби масової інформації, музика, розваги, комп’ютерна техніка та технологія, спорт, побутова техніка, сервіс, політика, страви та напої, тварини, медицина, одяг, тканини, канцелярське приладдя, офісна техніка, назви осіб.

Мова опановує реальність. Швидкозмінність реалій буття відкарбовується у словесній оболонці суспільства сучасної епохи. Відомо, що мова не є однорідною: в ній розрізняються літературна мова та діалекти, просторіччя та арго (неповна, редукована скорочена до словникового складу мовна підсистема) [5: 74]. Як відомо, одна і та сама мова нормативно містить велику кількість субмов: крім літературно орієнтованого варіанта, до неї входять мови різних наук, професійні жаргони, діалекти.

Проблема іншомовних запозичень привертала увагу таких науковців: І.І.Огієнко, О.О.Потебня, С.Смаль-Стоцький, В.Виноградов, О.Ахманова Б.Ажнюк та ін. Цієї проблеми торкалися й такі сучасні мовознавці, як В.В.Жайворонок, М.А.Жовтобрюх, Ю.О.Жлуктенко, С.В.Семчинський, Л.О.Симоненко та ін. Втім, у мовознавчій літературі знаходимо достатньо наукових робіт присвячених вивченню й функціонуванню слів іншомовного походження в українській мові, а ось сленги іншомовного походження залишаються не вивченими в українській мові. У зв’язку з обмеженою кількістю робіт в цій царині та брак словників вживання української ненормативної лексики виникає необхідність дослідження цього явища, оскільки є актуальним, оскільки це сприятиме розумінню специфіки жаргонної лексики серед інших лексичних шарів. В останнє десятиріччя вивчення арго, жаргону, сленгу в українському мовленні активізувалося. В цій галузі працює Л.Ставицька, укладачка видання “Короткий словник жаргонної лексики української мови” та авторка інших ґрунтовних робіт.

Метою нашого дослідження є дослідити лексико-семантичну рецепцію англомовних запозичень в сучасній українській мові на матеріалі молодіжного сленгу, проаналізувати шляхи адаптації англомовних лексем сленгових запозичень.

Для сучасних лінгвокультурологічних досліджень продуктивним є поняття нонстандарту, зокрема, арго, жаргон, сленг як його складові. Найбільш переконливим, на нашу думку, є твердження З. Кюостер-Тома, що нонстандарт – це мовні формації, які не виявляють собою систему і поширені лише на лексико-фразеологічному рівні [7].

Слід справедливо зазначити, що немає певної однозначності у розумінні терміна сленг. Науковці наповнюють цей термін різним змістом. Термін запозичено з англійської мови, де ним позначають чимало речей, зокрема жаргон, просторіччя, професіоналізми, різні соціолекти. Сленг – це дуже неформальні слова, які використовуються в певній країні або місцевості [10: 647]. Вітчизняні лінгвісти розглядають сленг, як розмовний варіант професіонального мовлення; жаргон.

Питання щодо остаточного тлумачення цієї дефініції залишається відкритим та дискусійним, а, на нашу думку, у вітчизняному мовознавстві практично ототожнюються та змішуються два зовсім різні поняття: сленг, жаргон. Наслідками такого ототожнення терміну є виключно негативне ставлення до сленгу, оскільки він розглядається виключно як явище, що лише захаращує та американізує мову, мовлення, і до уваги не береться те, що всі мовні явища віддзеркалюють культурні реалії соціуму. Сучасність характеризується активними процесами в розвитку лексики, семантики та словотвору сленгізмів іншомовного походження. Це актуалізує, необхідність ґрунтовного дослідження новітніх англіцизмів XXI століття у галузі сленгу.

Цивілізоване суспільство зазвичай розмежовується на домінуючу культурну групу і підкультури. Субкультури користуються власними спеціальними лінгвістичними поняттями. Вважаємо за доцільне зазначити, що людина може належати водночас до декількох субкультур, оскільки вони не є консервативними та замкнутими системами, а виявляють риси гнучкості, рухомості та взаємодіють з літературною мовою. Окрім сленгу професійних груп, є ще досить широкий діапазон видів сленгу: сленг політичних організацій, терміни сексуальних відхилень, наркотичні терміни, військовий сленг, сленг спортивних фанів, кримінальний жаргон та ін. Групу англіцизмів із обмеженою сферою вживання складають сленгізми, жаргонізми, які запозичуються через попит суспільства на все американське, напр., *ді-джей, хіт, байк, кайф, драйв, шоп, піар* (аббревіатура від англійського *public relations*).

Усі прошарки суспільства вживають сленг, включаючи найбільш освічених, ерудованих людей, у наш час навіть рафіновані інтелектуали можуть, “увернути” слівце, напр., *беемвешка, беемвуха, беемка, бемло, беха, бочка, бімер* – авто фірми BMW. Таким чином, кожне покоління має свій вокабулярний запас. З-поміж соціально-демографічних груп вирізняється молодь. Завдячуючи намаганням виокремитися серед інших, закодувати своє мовлення мова молодого покоління набуває особливого колориту, не дивлячись на те, що молодіжний жаргон дуже швидко розвивається і змінюється, напр., *Алік* – телефон фірми Alcatel, *Соня, Сонька* – вироби фірми Sony, *вунда* (від англ. wound) – рана, *хайр* (від англ. hair) – волосся.

Переважно запозичення нових іншомовних, за походженням, слів у систему української мови відбувається безпосередньо. Інтенсивність проникнення іншомовних сленгових елементів залежить від комплексу причин, поміж яких екстралінгвальні, що відіграють важливу роль, та суто лінгвальні, які є також істотними. Серед лінгвальних причин виділяємо: наявність лексичних лакун у мові – відсутність слова або лаконічної назви для називання нового предмета, наприклад: *сіма, сімка* – SIM-карта; необхідність спеціалізації понять у тій чи іншій сфері; тенденцію до заміни словосполучень та описових зворотів однослівними найменуваннями. Саме сленг серед інших мовних систем виказує тенденцію до стислості та економності мовної системи, використовуючи з цією метою спосіб універбізації. Дана тенденція має відображення у мовленні, напр., *хендсфрі* – пристрій, що допомагає використовувати мобільний телефон без необхідності тримати його у руках (це може бути навушник з мікрофоном, що працює у комплекті або автомобільний комплект “гучного зв’язку”), *лейбл* – товарна етикетка з фірмовим знаком. Вирізняються такі екстралінгвальні причини вживання молодіжного сленгу: для розваги, для підвищення настрою, для прояву кмітливості, у жартах, щоб відрізнитися та виділитися серед інших, показати свою приналежність до певної професійної групи або певної субкультури, для кодифікації певної інформації, як засіб лаконічності, задля мовної моди. Рішення наслідувати моду чи ні залежить від багатьох характеристик людини: віку, статі, освіти, соціальної орієнтації.

Сленг – це слова, які зазвичай розглядаються, як порушення стандартної літературної мови. Мовна картина світу об’єктивно відображає сприйняття світу, але людське відображення не є механічним, воно має творчий (до певної міри суб’єктивний) характер [5: 88]. Тому до сленгового прошарку входять дуже виразні, емоційно-експресивні, інколи іронічні слова для позначення повсякденних речей або предметів вжитку, що мають оціночний характер, напр., Філ, Філя, Філіпок – телефон фірми Philips. Англо-американські сленгізми диференціюються на групи за семантикою, поширеністю та структурною оформленістю.

Молодіжний сленг існує і нікому не нав'язується. Але аби стати членом молодіжного суспільства, треба бути "своїм", тобто спілкуватися особливою "своєю" мовою. Молодіжний мікросоціум не є обособленим або бездієвим. Молодь знаходиться в авангарді суспільного прогресу, що є запорукою успіху. Неможливо собі уявити не лише політичного, але й економічного і культурного життя в XXI столітті поза молодіжним ракурсом, тому причини запозичень сленгізмів розглянемо у діахронічному і синхронічному аспектах.

Насамперед, синхронічний аспект орієнтовано на виявлення сфери діяльності молодих людей, які наповнюють лексикон специфічними словами-запозиченнями. Загалом можна зробити акценти на таких видах діяльності у сфері побуту та виробництва: освіта, робота або ігри на комп'ютері, зацікавленість технікою, музика, спорт, служба в армії, формування неформальних молодіжних об'єднань та ін, напр., *дум* (від англ. doom – судба) – напрямок в музиці, *попса* (від англ. popular music) – популярна музика, *бас* або *бус* (від англ. bus) – автобус. Аналіз проблеми в діахронічній зрізі фокусується на різно вікових групах молодих людей, які входять до соціально-демографічної молодіжної страти, але при цьому різновікові молоді залежно від віку може по-різному кодифікувати однієї ті ж самі номінації сленгу.

Під особливим кутом треба розглянути комп'ютерний сленг, оскільки він синтезує в собі мовлення людей професіоналів комп'ютерної літератури-програмістів та мовлення пересічних користувачів комп'ютерів, що характеризується сконцентрованістю лише на реальності комп'ютерного світу, що в свою чергу відбивається у розмовній лексиці, напр.: *борда*, *мама*, *мамця*, *материнка* (від англ. motherboard) – материнська плата комп'ютера, *винь*, *вінда*, *віндовоз* – операційна система Windows, *кавер* або *ковер* (від англ. cover) – схованка, *сідок* або *сідюшик* (від англ. CD-ROM) – накопичувач на лазерних дисках. За останні роки комп'ютерна лексика перетворилася із професійного аргю у сленг, кількість користувачів якого постійно зростає. Ця сфера обростає новими англійськими запозиченнями. В цьому контексті слід також порушити питання використання вульгарної лексики (жаргон негідників) користувачами персональних комп'ютерів.

На основі структурно-типологічного підходу та принципу системності мови висвітливо особливості адаптації англійських сленгізмів на всіх системних рівнях української мови. Встановлено, що англіцизми зазнають формальних змін – у графічному відтворенні, фонемному складі, морфемній структурі, у тому числі і в словотвірній та граматичній формах. Визначення диференційних ознак на рівнях мовної системи дасть можливість виявити специфіку адаптації запозичених сленгізмів. Шляхи та способи утворення одиниць сленгу різноманітні, проте всі вони зводяться до адаптації англійського слова до української мовної дійсності та пристосування його до постійного використання. На рівні словотвору відбуваються такі процеси:

1. Калькування (або повне запозичення) здійснюється шляхом запозичення вимови, написання та значення слова, напр., *драйвер* (від англ. driver) – шофер, *слайдер* (від англ. slider) – рухома захисна кришка клавіатури як, наприклад, у Nokia 7110. Перенесення фонетичного оформлення слова відбувається згідно українських відповідників англійської абетки. Слова здаються незрозумілими, проте відповідають всім нормам англійської мови.

2. Напівкалька або запозичення основи з використанням словотвірних афіксів, напр.: *бджьололайн* (від англ. BeeLine) – компанія "БіЛайн" *манул*, *мануальність* (від англ. manual) – інструкція, документація з використання телефона, *Панас* – телефон фірми Panasonic, *Мотор*, *Мотороллер*, *Мотя* – телефон фірми Motorola, *Ерик*, *Ерешен* – телефон фірми Ericsson, *Семен* – телефон фірми Siemens. Це варіант словотворення, при якому збігається звукова форма запозиченого слова та слово піддається граматичній модифікації та підпорядковується правилам граматики.

Аналіз наведених прикладів словотворення англійських сленгових запозичень дає нам змогу наголосити на певній варіабельності фонетичного оформлення цього лексичного шару, оскільки є варіантом розмовного мовлення, що практично не кодифікуються орфографічно, окрім варіанту комп'ютерного сленгу.

На матеріалі дослідження можна виявити, що іноземні слова (запозичення) є одним з джерел розвитку сленгу. Сленгові запозичення, не є поодинокими, а становлять семантичні блоки в сучасному українському узусі, співвідносні з певними лакунами у концептуальній і мовній картинах світу. Вони зазнають переусвідомлення та граматичної модифікації, що і перетворює їх в сильний експресивний засіб мовлення. Для мовної екзистенції сленгу не менш важливим є емоційність цієї лексики. Велика частина сленгових запозичень є новими і не завжди фіксуються в словниках, тому гостро постає проблема інтерпретації цього лексичного шару. Таким чином, в українській жаргонології та лексикографії кінця XX – початку XXI ст. у зв'язку з появою нових англійських сленгових запозичень відбуваються закономірні лексико-семантичні процеси.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // Мовознавство. – 2001. - №3. – С.48-54.
2. Виноградова Н.В. Компьютерный жаргон // Вопросы языкознания. – М., 2002. - №7.

3. Мазурик Д.В. Сучасні тенденції в оновленні лексики української літературної мови // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 29. – Львів, 2000. – С. 177-182.
4. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие. М.: Наследие, 1997. 208 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. - Москва: Гнозис, 2004. – 390с.
6. Кестер-Тома З. Стандарт, субстандарт, нонстандарт // Русистика. – Берлин, 1993, №2. – С. 15-31
7. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
8. Longman Language Activator / by Pearson Education Limited. - Second Edition. 2002. - 1530 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Головатюк – асистент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: – проблеми запозичень в українському молодіжному слензі.

ВЕРБАЛИЗАЦІЯ ЗВУЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОГО РЕЧЕВОГО ГОЛОСА ЯК ІСТОЧНИКА ІНФОРМАЦІЇ О ПОЛОВОЙ І ВОЗРАСТНОЇ ПРИНАДЛЕЖНОСТІ ГОВОРЯЩЕГО

Ангеліна ДЕМЧУК (Одеса, Україна)

У статті розглянуто типові способи вербалізації звучання англійського мовленнєвого голосу як джерела інформації про статеву та вікову належність особистості, виділено основні мовленнєво-голосові параметри та засоби їхньої мовної репрезентації, проаналізовано прагматичний потенціал мовленнєво-голосових характеристик.

The article deals with typical ways of verbalization of the English speaking voice as a source of information about a speaker's sex and age. The leading speaking voice parameters and the means of their representation are considered. The pragmatic potential of the speaking voice characteristics are analyzed.

Одним из направлений в исследованиях английского речевого голоса, как совокупности просодических параметров (подробнее о понятии «речевой голос» см. [3; 5]), является социолингвистическое направление, базирующееся на углубленном изучении социолингвистического аспекта звучащей речи. В рамках данного направления речевой голос рассматривается как источник социоинформации, включающей указания на национальную \ региональную, профессиональную принадлежность говорящего, его социально-экономический статус, социальную роль в конкретной речевой ситуации (P. Trudgill, J. Wells, W. Labov, D. Crystal, D. Davy, Ch. Boberg, B.V. Кулешов, Т.И. Шевченко, В.Г. Тонконогов, М.М. Маковский, Д.А. Шахбагова, Т.Г. Медведева, О.В. Френкель и др). Особый интерес у лингвистов вызывают возрастные особенности речевых голосов, а также различия в звучании голосов мужчин и женщин. Как известно, наличие характерных особенностей речеголосовых параметров лежит в основе формирования определённых стереотипов в сознании носителей языка о звучании речевых *голосов* мужчин, женщин, а также представителей различных возрастных групп (Ch. Kramer, D. Bolinger, S.A. Collins, D. Berry, Т.Г. Медведева, Т.И. Шевченко). Так, например, в результате проведённых исследований было установлено, что высотный уровень в речи женщин выше, а диапазон более узкий. Однако суженный высокий диапазон компенсируется за счёт большей разнообразия мелодического рисунка. Голос мужчин благодаря более широкому диапазону, большей частотности нисходящих тонов, несколько замедленному темпу звучит более весомо, продуманно, категорично. Характерным качеством старческих голосов является дрожание [6]. Для мужских голосов типичной является увеличенная громкость, для женских — высокий уровень голосового тона (*high pitch*), широкий диапазон темпоральных и мелодических модификаций [8]. Низкий мужской голос ассоциируется с чем-то большим, а высокие женские и детские голоса — с чем-то маленьким. Мужчины обычно пытаются выступать в роли потенциального агрессора, используя низкий участок голосового диапазона. Женщины, напротив, стремясь к женственному звучанию голоса, эксплуатируют высокие участки диапазона [7].

В связи с тем, что языковая репрезентация звучания английского речевого голоса как источника информации о личности говорящего остаётся недостаточно изученной, актуальным, на наш взгляд, является исследование вербального отражения существующих звуковых стереотипов в английской языковой картине мира. Актуальность в данном случае обусловлена тем, что именно анализ языковых структур может решать глобальную задачу исследования способов осмысления человеком мира.

Целью данной статьи является выявление типичных способов вербаллизации звучания английского речевого голоса, являющегося источником информации о половой и возрастной принадлежности говорящего, выделение ведущих речеголосовых параметров и средств их языковой репрезентации, определение прагматического потенциала речеголосовых характеристик, отражающих восприятие слушающим говорящего.

Материалом исследования послужили различные по тематике и жанрам аутентичные художественные тексты английских и американских авторов 20-21 столетий, общий объём которых составил 11631 страницу.

Как мы уже отмечали в предыдущих публикациях, звучание речеголосовых параметров передаётся с помощью набора определённых языковых средств, включающих прилагательные, наречия и фонационные глаголы [1; 2]. Вербализованные речеголосовые параметры, передающие информацию о половой и возрастной принадлежности говорящего, не являются исключением.

Семантическая значимость речеголосовых характеристик, содержащих указания на половую и возрастную принадлежность, особенно велика в неконтактных диалогах, участники которых не находятся в едином зрительном пространстве. Таков, например, диалог людей, находящихся в разных комнатах одного помещения и не видящих один другого, разговор по телефону и т.п. В подобных речевых ситуациях голос служит единственным средством идентификации собеседника. Звучание речевых голосов, несущих информацию о половой и возрастной принадлежности говорящего, обычно вербализуется с помощью прямой номинации: *"a feminine voice said"*, *"a female voice asked"*, *"a woman's voice called"*, *"it was a man's voice, calling out"*, *"said a manly voice"*, *"... a girl's voice asking for Carlo"*, *"young-sounding voice"*, *"The voice sounded like a little girl around six or seven years old"*, etc. Указания на половую принадлежность могут сочетаться с информацией о национальной \ региональной принадлежности: *"A woman's voice speaking with a strong foreign accent, tore the silence."* [18: 129]; *"The phone was answered by a rough masculine voice with a typical, to her, new York accent"* [16: 358].

В процессе исследования было установлено, что в речеголосовых характеристиках указания только на возрастную принадлежность говорящего встречаются довольно редко. Как правило, они сочетаются с речеголосовыми маркерами половой принадлежности: *"...an old woman's voice rose again"*[14: 150]; *"When Bandy told us 'to get ready' in his reedy old man's voice..."*[21: 165]. В данной характеристике также присутствует определение качества голоса *"reedy"*, которое является своеобразным экспликатом голосового стереотипа старческих голосов, которые, как известно, отличаются неприятным, высоким, дрожащим (тремоло) звучанием.

Что касается вербализации стереотипного звучания детских голосов, то здесь отмечается использование прямой номинации посредством прилагательного *"childish"* в сочетании с ЛЕ, фиксирующими высоту голосового тона — *"high"*, *"high-pitched"*: *"The voice was hesitant, high-pitched, childish"* [17: 212]. Любопытно, что в неконтактных диалогах либо ситуациях, когда кто-либо выступает в роли стороннего слушателя, также не видящего говорящих, подобная характеристика речевого голоса, впоследствии, может не соответствовать реальному возрасту индивидуума. Например, в одном из рассказов Дж. Честертон подслушивающий принимает голос отца Брауна за детский из-за нетипичной для взрослого мужчины высоты звучания: *"...but no word could be distinguished except the word 'reason' recurring frequently in a high and almost childish voice"* [9: 33]. Персонаж из произведения С. Уилфорда решает, что разговаривал по телефону с девочкой 6-7 лет, которая, на самом деле, оказывается женщиной-азиаткой: *"A childish, incredibly high voice answered."*; *"The tiny voice chirped"*[22: 74]. Здесь автор использует и другие средства вербализации звучания речевого голоса - прилагательное *"tiny"* и ФГ *"chirp"*, которые также характеризуют звучание как высокое, тонкое. Другой типичный для детских голосов речеголосовой параметр — это звонкое чистое качество голоса, ассоциирующееся со звоном колокольчика. Подобная ассоциация находит своё отражение в языковой картине мира через приём метафорического переноса, сравнения: *"A child answered, her voice bell-like and pure"* [17: 76]. *"The words, in that clear, child's voice, had the ring of bell tolling"* [19: 135]. У Г. Д. Лоуренса находим сочетание *"child's silver tones"* [15: 36], в котором звонкость детского голоса передаётся метафорическим эпитетом *"silver"* (звонкий, мелодичный).

Речеголосовые характеристики, вербализующие звучание мужских \ женских голосов, также могут включать ЛЕ, описывающие качество голоса, которые либо дополняют прямую номинацию, либо выступают самостоятельными маркерами половой принадлежности говорящего. Так, качество голоса *"muffled"* в сочетании с прямой номинацией подчёркивает тот факт, что говорящие не находятся в едином зрительном пространстве, например, в разных комнатах, как в речевой ситуации из романа *"The edge of reason"*: *"... said a muffled man's voice."* [10: 134]. Когда ЛЕ, номинирующие качество голоса выступают самостоятельными маркерами половой принадлежности говорящего, в этом случае вербализуется стереотипное звучание мужских голосов, которые, как правило, ассоциируются с низким тоном, грудным, полным, хриплым качеством, повышенной громкостью; и стереотипное звучание женских голосов, ассоциирующихся с высоким уровнем тона, мелодичностью и т.п. Например, если речевой голос говорящего по телефону описывается в таких терминах, как *"deep"*, *"strong"*, *"gruff"*, то подразумевается, что слушающий понимает, что говорит с мужчиной: *"A strong bluff voice answered"* [11: 333]; *"The deep voice said with a chuckle"* [11: 323]; *"The gruff voice paused"* [11: 333].

Отдельно следует отметить случаи, когда половая принадлежность, внешние данные и речевой голос персонажа намеренно противопоставляются, выполняя заданную автором прагматическую установку -

создание контраста между полом говорящего и его голосом. Например: "*An immensely fat blond man — so blond he was nearly albino — who had been sitting at Miriam's table came over and said to me in a thin, tremulous, effeminate voice: 'So you 're the party who put it to little Art Nunhei -'*" [12: 133]. В данном случае через описание индивидуального тембра говорящего (*thin, tremulous, effeminate*) автор реализует эффект обманутого ожидания - очень полный мужчина, обладающий тонким, дрожащим, женоподобным голосом, выглядит довольно нелепо, т.к. такое качество голоса как "тонкий, высокий" естественно для женщины, на что, собственно, указывает эпитет "*effeminate*" — женоподобный, одновременно распространяясь и на внешность персонажа. Дрожащее качество голоса также свидетельствует об отсутствии у говорящего черт типичных для мужественных представителей сильного пола. В следующем портретном описании, напротив, женщине приписываются характеристики, вызывающие ассоциации с мужскими качествами: "*Mrs. Wimbush laughed. Her voice, her laughter, were deep and masculine. Everything about her was manly. She had a large, square, middle-aged face, with a massive projecting nose and little greenish eyes, the whole surmounted by a lofty and elaborate coiffure of a curiously improbable shade of orange...*" [13: 11] Низкий, грудной, мужеподобный голос — первая информация, которую получает читатель о героине романа О. Хаксли "*Crome yellow*", миссис Уимбуш, сразу же ассоциируется с мужеподобной женщиной. Дальнейшее портретное описание героини усиливает первые впечатления: большое квадратное лицо, крупный длинный нос, маленькие глаза - все данные характеристики в совокупности с индивидуальным звучанием голоса создают в воображении читателя образ некрасивой, мужеподобной особы, в которой не было ничего женственного (*Everything about her was manly*). По мнению её собеседника, Дениса, она скорее напоминала мужчину, переодетого в женщину, что эксплицитно в тексте посредством сравнения миссис Уимбуш с Уилки Бардом, английским эстрадным актёром, который славился своим искусством перевоплощения, в роли певицы. Далее автор акцентирует внимание читателя на грудном качестве голоса героини, тем самым, подчёркивая отличительную характеристику её речевого голоса, повторяя эпитет "*deep*" в последующем микроконтексте: "*..., said Mrs. Wimbush in her deep, distinct voice.*" [13: 14] Что касается внешности героини, то следует отметить, что, в отличие от предыдущего примера, её внешние данные полностью гармонируют с её речевым голосом, в совокупности с которым они создают яркий образ мужеподобной дамы.

Необходимо отметить, что некоторые из выделенных речеголосовых характеристик обладают прагматикой отрицательной \ положительной оценки, которая реализуется либо с помощью оценочных прилагательных (*a pleasant woman's voice responded; said sexy young-sounding voice*) либо непосредственно заложена в семантику ЛЕ, передающих звучание речеголосовых параметров. Например: "*The voice on the telephone ... was so warm and masculine she was almost persuaded she had committed a willing adultery*" [20: 60]. В данном случае прагматика положительной оценки заложена в семантику метафорического эпитета "*warm*", описывающего качество голоса.

"*The phone was answered by a rough masculine voice*" [16: 358]. Данный пример иллюстрирует речеголосовую характеристику с прагматикой отрицательной оценки, реализующуюся через семантический компонент значения ЛЕ "*rough*" - "*unpleasant, angry*".

В заключение следует отметить, что прагматика отрицательной \ положительной оценки присутствует далеко не во всех речеголосовых характеристиках. Такие речеголосовые характеристики обладают прагматикой нейтральной оценкой. В процентном соотношении они составили 65,1 %. Речеголосовые характеристики с прагматикой отрицательной оценки составляют 21,2 % с прагматикой положительной оценки - 13,6 % соответственно. Это свидетельствует о том, что в английской картине мира звуковые стереотипы, связанные с половой, возрастной принадлежностью, чаще имеют чисто информативный характер.

Что касается показателей парциальной частоты употребления ЛЕ, репрезентирующих звучание отдельных речеголосовых параметров, то в результате частотного анализа были получены следующие результаты: на качество голоса приходится 48,7 %, на мелодический компонент - 35,1 %, на громкость - 16,2 %. ЛЕ, фиксирующие темп, не встречаются в речеголосовых характеристиках, несущих информацию о половой и возрастной принадлежности говорящего. Как видим, наиболее существенным параметром речевого голоса в данном случае является качество голоса, звучание которого, как правило, вербализируется посредством прилагательных.

Перспективы дальнейшего исследования лежат в плоскости изучения языковой реализации других элементов информации о личности говорящего, источником которой является английский речевой голос.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Демчук А. И. Фонационные глаголы как средство языковой репрезентации звучания английского речевого голоса // Культура народов Причерноморья. - 2007. - № ПО. - Т. 1. - С. 156-159.
2. Ерёмченко Т. Е., Демчук А. И. Лексические средства выражения эмоций в речеголосовой характеристике персонажей художественного текста // Мова і культура. - 2005. - Вип. 8. - Т. 3., ч. 1. - С. 227-234.
3. Козырева М. Н. Речевой голос как предмет языковедческого исследования: Автореф дисс... канд филол. наук: 10.02.04./ МГУ им. М. В. Ломоносова. - М., 1981.-21 с.
4. Козырева М. Н. Введение в изучение английского речевого голоса (голосообразования). — М.: Изд-во МГУ, 1986. — 97 с.

5. Медведева Н. Ф. Речевой голос как функциональная основа речевого уклада английского языка: Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГУ им. М. В. Ломоносова. - М., 1988. - 22 с.
6. Медведева Т. Г., Шевченко Т. И. Сопоставительный анализ просодических форм выражения эмоций у мужчин и женщин // Просодия текста. Сб. науч. трудов МГПИИЯ. Выпуск 169. - М., 1980. - С. 203-215.
7. Bolinger D. Intonation and its parts: Melody in spoken English. - Stanford: Stanford University Press, 1986. - 421 p.
8. Kramer Ch. Perception of female and male speech // Language and speech - 1977 -Vol. 10, №2.-P. 151-161.
9. Chesterton G. K. The blue cross and other stories. - M.: Raduga Publishers, 2003.- 236 p.
10. Fielding H. Bridget Jones: The edge of reason. - London: Picador, 1999. - 422 p.
11. Hailey A. In high places. - N. Y.: Bantam Books, 1979. - 376 p.
12. Hammet D. The thin man. - M.: Raduga Publishers, 2003. - 223 p.
13. Huxley A. Crome yellow. - M.: Raduga Publishers, 2001. - 302 p.
14. King S. Green mile. - N. Y.: Pocket Books, 1999. - 544 p.
15. Lawrence H. D. The rainbow. - M.: Raduga Publishers, 1985. - 576 p.
16. Puzo M. The godfather. - London: Pan Books, 1975, 448 p.
17. Shaw I. Nightwork. - London: Pan Books. - 1979. - 377p.
18. The second ghost book. - London: Pan Books, 1964. - 223 p.
19. Waugh E. Brideshead revisited. - London: Penguin Books, 1982. - 325 p.
20. White P. The burnt ones. - London: Penguin Books, 1975. - 316 p.
21. Willford C Cockfighter. - N. Y.: Pocket Books, 1996. - 228p.
22. Willford C New hope for the dead. -N. Y.: Pocket Book, 1999. - 244 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ангелина Демчук — преподаватель кафедры германской филологии и методики преподавания иностранных языков ЮГПУ им. К. Д. Ушинского.

Научные интересы: речеведение, социолингвистика, психолингвистика, когнитивная семантика.

ПОНЯТТЯ ПРЕСТИЖУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНОГО ФАКТОРУ МОВНОЇ ГРАДАЦІЇ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ РЕАЛЬНОСТІ ІСПАНІЇ

Ольга ІВАНОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто поняття престижу як фактору впливу на форми мовних контактів у полілінгвальних суспільствах на прикладі Іспанії, проаналізовано детермінативність мовної градації сукупністю екстралінгвістичних факторів у діахронічному та синхронічному аспектах, представлено картину сучасної лінгвістичної реальності Іспанії.

The "image" notion as a determination factor of the language contacts forms in the polylanguage societies is investigated in the article on the Spanish society sample. The language gradation formation process is analyzed within its strict dependence on the complex of extralinguistic factors from the diachronic and synchronic points of view. The actual linguistic reality of Spain is described.

Сучасній фактичній ситуації, за якою приблизно 40% громадян Іспанії мешкає в регіонах, де іспанська мова поділяє з іншою мовою статус офіційної, передували політичні підстави, що протягом історичного розвитку країни відповідали визначеним соціальним та соціолінгвістичним умовам [11: 10]. Сукупність політичних тенденцій, суспільно-формативних та культурно-історичних процесів призвела до набуття іспанською, або *кастільською*, мовою рангу престижної: цей факт згодом вплинув на форми мовних контактів у полілінгвальному іспанському суспільстві. На сучасному етапі взаємодія та контактування мов Іспанії проходять формативну стадію, адже ще й досі відбувається процес надбання мовами країни визначеного статусу, і це суттєво впливає на форми внутрішніх мовних контактів.

Визначення поняття престижу мови та екстралінгвістичних факторів його формування

Безперечним є факт, що функціонування мови є кульмінацією процесу розвитку комунікативних здібностей – процесу, який вимагає присутності інших людей навколо: тому мова визначається як соціальнообумовлене та соціальнообумовлююче явище. Та, одночасно із суто комунікативною метою, будь-який індивід вживає мову задля саморозташування та окупації певного місця у соціальному багатоплощинному просторі, адже саме мова є формою повідомлення інформації про людину, її позицію та місце у суспільстві [5: 207]. Коли мова йде про полілінгвальні суспільства, функціонуючі у них мови не мають однакового статусу та виконують різні функції: розходження між мовами на цих рівнях віддзеркалюються у ступені престижу, яким характеризуються групи носіїв цих мов [10: 32] та який згодом починає їх визначати.

Поняття *престижу* заздалегідь несе у собі розподіл між співвіднесеними та порівнювальними феноменами валентностей «*вищого*» та «*нижчого*». Щодо мов ці валентності відповідно деномінуються як *вища* та *нижча* лінгвістичні модальності. *Вища лінгвістична модальність*, яку соціолінгвістика кодифікує як *мова А*, зазвичай представлена варіантом стандартної мови та вживається індивідами, що ієрархічно обіймають вищу комунітарну сходинку у полілінгвальному суспільстві; *нижча лінгвістична модальність*, або *мова Б*, здебільшого репрезентується регіональними мовами, діалектами, варіантами нижчих регістрів, патуа, арго, та ізолює культурно та соціально своїх мовців [4: 133]. Доцільно додати до

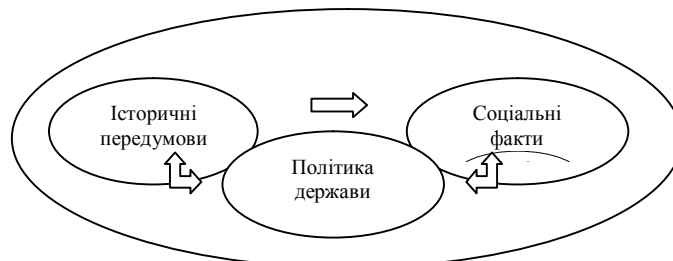
цього визначення прагматичну характеристику: мови А та Б стають регістрами, *мовами ідеї* (термін автора), що трансмітують сигніфікативно-суттєву коннотацію бажаного змісту.

Престижний варіант, або вища лінгвістична модальність, не обов'язково є *рідною* мовою вищого прошарку суспільства: дуже часто вона представлена накладеним штучним (або стандартизованим) мовним варіантом, який протиставляється як «вищій» «нижчому» - локальному варіанту, яким людина говорить з дитинства [7: 325]. Розмежування на мови А та Б може відбуватися як на базі інтрасистематичних варіантів однієї мови, так і на основі не-інтрасистематичних мовних систем, але завжди на діастратичному рівні. Це означає, що один і той самий мовець використовує варіанти А чи Б за специфічних комунікативних умов [8: 34].

Кодифікований як А варіант визначається як «вищий» або «престижний», стаючи мовою культури та набуваючи вжитку в ситуаціях формального спілкування (освіта, релігія, публічні сфери, преса тощо). Кодифіковані як Б варіанти визначаються як «нижчі», бо вони слугують задля цілей, пов'язаних із сімейним та щоденним життям [3: 43].

Надбанню мовою статусу А чи Б сприяє не один, а ряд взаємопов'язаних екстралінгвістичних факторів, що мають розглядатися одночасно з точки зору діакронії та синхронії. До таких факторів належать *історія конкретного суспільства, його культурна база, політика держави* (в тому числі і лінгвістична) та *внутрішні соціальні перебіги*, а також сукупність процесів їхньої спільної еволюції. Взаємозв'язок цих факторів може бути представлений у вигляді схеми:

Схема 1

Тлумачення цієї схеми припускає обумовлення історичних передумов певною культурною основою, гомогенного чи гетерогенного характеру, взаємозалежних між собою та передумовлених історично соціальних тенденцій та політики держави. Кінцевий результат взаємовпливу цих факторів відображається на лінгвістичній реальності багатомовного суспільства, відповідно розташовуючи функціонуючі у ньому мовні варіанти за шкалою престижу.

Розглянемо, як саме ці екстралінгвістичні фактори сприяють набуттю мовними варіантами статусу мови А та Б.

Як відомо, мова є основною формою відображення культури: вона віддзеркалює понятійно-світоглядні, чуттєво-емоційні та художньо-образні структури групи чи общини, яка її репрезентує [1: 123]. Партикулярні суспільні процеси, якими характеризується мовна група, відрізняють її лінгвістичну реальність від реальності іншої групи, яка є носієм тієї ж самої мови. Ці суспільні процеси формуються протягом історії: історія суспільства та його розвитку актуалізує лінії плину внутрішньої політичної та соціальної свідомості. Історичні процеси, в першу чергу, призводять до політичної нестабільності, яка відображається на статусі мов – одна мова стає престижною, або сильною, інші мови визначаються як соціально непрестижні та слабкі [10: 17]. Конкретним прикладом можуть бути історичні процеси формування національних держав, що часто визначаються тенденціями лінгвістичної уніфікації, які припускають заміну автохтонної регіональної мовної диверсифікації визначеною стандартизованою мовою держави, що формується [10: 34]. Ставлення політики до мовного питання може характеризуватися тенденціями *традиціоналізму* (збереженням регіональних та міноритарних мов) або *прогресизму* (уніфікована орієнтація) [4: 134], які по різному визначають престижність мов. У першому випадку лояльність призводить до культурно- та суспільнообумовленої лінгвістичної реальності, у другому – до політично-соціальної обумовленості, але в обох випадках матиме місце соціально-визначена статусова дивергенція. Певна мова поєднує визначений соціальний клас на основі притаманних йому спільних цінностей, протиставляючи його іншим класам суспільства. У цьому випадку, культура відіграє вирішальну роль як фактор визначення основної мови певного класу. За відсутності важливості культурних цінностей, що асоціюються із ідентичністю визначеної групи та передаються засобами мови цієї культури, сформувалася б ситуація виключного вжитку престижної мови та занепад інших мов.

Як було зазначено, набуття статусу престижу відбувається на *діакронічному* та *синхронічному* етапах. *Діакронічний* етап включає до себе становлення престижної характеристики у залежності від історичних подій та політичного розвитку держави в процесі формування соціальних структур та інституцій: головну роль під час діакронічного етапу відіграє політико-соціальна взаємозалежність. Другий етап, *синхронічний*, представлений безпосереднім функціонуванням вже визначених як «престижна» чи

«непрестижна» мов, що модифікується під впливом соціально-політичних реляцій. На синхронічному етапі формується варіант «*таємного*» престижу, представленого в якості ознаки ідентичності певної групи чи рівня суспільства та асоційованого із конкретним ідентифікуючим концептом.

Із чотирьох зазначених факторів *політичний*, *соціальний* та *культурний* формують елемент престижу мов у суспільстві. В залежності від етапу формування – діахронічного чи синхронічного, - змінюватиметься вага впливу кожного з факторів: на протязі першого домінуюча роль належить політиці, упродовж другого – соціальним процесам.

Діахронічний етап формування престижності мов Іспанії

Іспанія представляє собою мультилінгвальну країну в ситуації лінгвістичної неоднорідності, за якої співіснують та взаємодіють чотири лінгвістичні одиниці із статусом мови: *баскська (еускера), каталанська, галісійська та іспанська (кастільська)*

[7: 324; 8: 19]. На сьогоднішній день *іспанська* мова є офіційною мовою країни, проте визнання коофіційності інших трьох мов у відповідних автономіях та рівні їхніх вжитків часто представлені різними картинами сучасної мовної престижності.

Діахронічний етап формування престижності між баскською, галісійською, каталанською та кастільською заклав передумови сучасних форм мовних контактів та статусу кожної мови. Для його розуміння необхідно розглянути еволюцію демолінгвістичної ситуації з точки зору сукупності факторів самобутньої культури та становлення країни, що сформувалася на території Піренейського півострову з початку встановлення політичних та соціальних відносин між етнічними мовними групами.

Кожен мовний регіон пройшов власний етап еволюції мовних контактів у співвідношенні «*іспанська-баскська*», «*іспанська-галісійська*» та «*іспанська-каталанська*», хоча, безумовно, уніфікуюча політика Іспанської держави наслідувала тотожні тенденції у лінгвістичній політиці по відношенню до трьох мов.

Починаючи з XV ст., після об'єднання політично-адміністративних одиниць Піренейського півострову під егідою католицьких королів, кастільська мова стала домінуючою мовою нової держави, що призвело до її розвитку як літературної та занепаду літературного вжитку інших мов [11: 20-21]. Той факт, що кастільська була визнана офіційною мовою королівської родини, призвів до набуття нею політичного престижу та статусу адміністративної, до її прогресивної пенетрації у вищі прошарки суспільства, напротивагу маргіналізації каталанської, галісійської та баскської як мов типу Б із різною локальною ситуацією [11: 24]. Додання до ознак розшарування класів нового іспанського суспільства мовного фактору призвело до загострення асоціативності регіональних мов із нижчими непрестижними прошарками – неосвіченими, сільського походження, бідними та маргіналізованими. Надалі саме мовна політика Іспанського уряду стала визначальним фактором зміцнення престижу кастільської у порівнянні із іншими мовами та їхнього ще більшого соціального занепаду. Протягом XVII ст. Іспанія, у спробах побудувати сучасну державу у розумінні національної, надавала тенденції мовної уніфікації розгорнутої експліцитної форми, застосовуючи законодавчу базу та адміністративну реформацію. Таким чином, унеможливлення соціального прогресування індивіду без володіння іспанською мовою призвело до модифікації соціально-культурних стереотипів мовних груп іспанського суспільства, які почали усвідомлювати застосування локальних мов як перешкоду модернізації та прогресу, символ бідності та неосвіченості. Політика держави підтримувала мовну уніфікацію і з точки зору історичної цінності, атрибуючи цьому напрям ціннісну прагматику вираження нової національної єдності [11: 27].

Важливим аспектом формування престижу мов у цей час була державна тактика мовної політики, яка впливала на самоусвідомлення носіїв кастільської мови та автохтонних варіантів. Якщо протягом XVI-XVII ст. ця тактика мала поміркований характер ненав'язливого типу, що визначав престижність кастільської лише на адміністративно-політичному рівні, то силова тактика нав'язування кастільської новою королівською династією з XVIII ст. призвела, по-перше, до оригіналізації ситуацій мовних конфліктів в регіонах, а, по-друге, до формування престижності мов на соціальному, суспільному та культурних рівнях. Посилаючись на раніше згадане, ми можемо простежити, що діахронічний етап набуття престижу мовами Іспанії спочатку характеризувався традиціоналізмом, а починаючи з XVIII ст. - прогресизмом. В межах прогресивної тенденції політичні фактори (введення постанов про освіту кастільською мовою, заборона публікацій літератури мовами регіонів, прокастільські публічні виступи тощо) [4: 140, 143] конфронтували із реальною демолінгвістичною ситуацією в автономіях, де нижчі класи продовжували вживати локальні мови. Ця ситуація залишалась такою самою і протягом XIX – поч. XX ст., поглиблюючи всеосяжний престиж кастільської з політичної позиції у формальних (законодавство, адміністрація, освіта, література тощо) та з соціально-культурної позиції у неформальних сферах (приналежність до вищого та освіченого багатого класу носіїв кастільської).

Цікавим аспектом формування престижу мов Іспанії стала ступінь реагування носіїв каталанської, галісійської та баскської на лінгвістичну політику прогресизму. Саме самотня реакція кожного з регіонів стала визначальною при формуванні сучасних форм мовних контактів, які будуть розглянуті надалі. Активізація реакцій автономій спалахнула в рамках загальної європейської течії національного

самоусвідомлення XIX ст. та залежала від форми внутрішнього економічного та соціально-культурного процесу в кожній з них. На початку XIX ст. 20% населення Іспанії проживало на території Каталонії, Галісії та Країни басків, тобто для них кастильська мова не була рідною чи мовою щоденного вжитку [4: 135]. Каталонія характеризувалася становленням літературної творчості каталанською мовою та пробудженням політичної самосвідомості, в основі якої лежав соціально-економічний прогрес автономії [11: 38]. Це призвело до широкого застосування каталанської мови на різних рівнях та спроб повернення їй престижного ступеня. У Галісії протягом всього часу кастильська продовжувала функціонувати із абсолютним престижем, ставлення населення до галісійської мови трималося ліній попередніх часів: на відміну від Каталонії, цей набагато менш потенційний з економічної точки зору регіон зазнав лише посилення інтересу до статусу галісійської як літературної, проте про набуття престижу мова не йшла. У Країні басків тенденції по відношенню до еускери наближалися до тенденцій у Галісії, відрізняючись лише радикалізмом по відношенню до рівня репрезентації культури басків саме баскською мовою.

Лише у другій половині XX ст., після тривалого прогресизму у мовній політиці держави генерала Франко, прийняття нової конституції 1978 року повністю змінило офіційний статус кастильської, каталанської, галісійської та баскської, та сформувало нову лінгвістичну реальність Іспанії на рівнях держави та безпосередньо носіїв. Нова конституція визнала коофіційність мов у відповідних автономіях і наприкінці XX ст. іспанська мова знаходилася у різних ситуаціях в залежності від лінгвістичної реальності, що їх визначала, хоча завжди на основі консервативного характеру кастильської мови [9: 235]. Головну роль у набутті престижності мовами та формуванні форм мовних контактів з цього часу почали відігравати соціальні процеси – самоідентифікація, культурне відродження, комунікативна прагматика та націоналізм.

Сучасна лінгвістична реальність Іспанії в світлі ситуації мовної градації

Історичні лінгвістичні общини Іспанії, в яких співіснувала кастильська мова із іншими автохтонними мовами, зазнали та зазнають зіткнення двох різних класів мовних громад; певні особи є членами обох класів одночасно [2: 19]. З точки зору внутрішніх взаємовідносин, Іспанія відноситься до мультилінгвальних спільнот, де автохтонні мови співіснують на ряду із спільною для всієї країни мовою. Зараз недоцільно говорити про кастильську як мову престижу – вона, здебільшого, характеризується на сучасному етапі статусом мови загального порозуміння; автохтонні ж мови зараз розвиваються саме у напрямі набуття престижу, хоча і в іншому регістрі – новітній престиж характеризується з точки зору практичного застосування на різних соціальних рівнях. Концепт престижу, таким чином, розглядається як визначальний фактор становлення різних форм мовних контактів у кожній автономії. Саме тому сучасна ідіоматична ситуація Іспанії не зазнає впливу колективного престижу вживання мовних кодів: кожен з трьох регіонів із власною мовою відрізняється власною демолінгвістичною позицією.

За словами відомого іспанського соціолінгвіста Мікеля Сігуана, лінгвістична реальність Іспанії має вивчатися з позиції динаміки мов у контакті як символів ідентичності різних груп, що поєднують спільну соціальну площину [10:24]. Це пояснюється тим, що така динаміка визначається як результат індивідуальних дій: роздивимось, як ці фактори детермінують форми мовних контактів у Каталонії, Галісії та Країні басків.

Всі три автономії із коофіційними за Конституцією мовами представлені білінгвальними общинами із різними формами білінгвізму, які віддзеркалюють суспільно-політичні тенденції та рівні ідентифікації мовців, хоча всі три форми білінгвізму практикуються в рамках диглосичної структури. Причиною білінгвізму є влада та престиж: багатство, влада та соціальний престиж, представлений кожною групою, стають ключовими елементами необхідності оволодіння більш вищою за статусом мовою [8: 22-23]. Нагадаємо, що *диглосією*, за визначенням автора терміну *Ж. Псікарі* та формулюванням розробника поняття *Ч. Фергюсоном*, позначається соціально стратифіковане вживання двох форм мовлення задля прагматично «вищих» чи «нижчих» цілей та функцій, і ці форми можуть бути представлені як інтрасистематичними, так і не-інтрасистематичними варіантами [7: 325]. За автором теорії диглосії, Ч. Фергюсоном, престиж є однією з головних характеристик диглосичної ситуації. [8: 35-36]. Очевидно, що у випадку Іспанії спостерігається вживання саме не-інтрасистематичних варіантів – кастильської, каталанської, галісійської та еускери.

Беручи до уваги такі передумови як глибока національна самосвідомість, соціально-економічний прогрес та раннє реагування на престиж кастильської, демолінгвістична ситуація Каталонії представлена «*перехрещеною*» *диглосією* в рамках соціального білінгвізму, який стосується колективів та класів [10: 34]: це означає, що каталанська мова як форма репрезентації національної самобутності каталонців набула такого рівня престижу, що на даному етапі у детермінованих ситуаціях визначається як мова А, паралельно із кастильською, яка виступає як мова А в інших ситуаціях. Каталанська мова стає ознакою визначеної ситуації та функціонує як марка безперечної ідентичності [6: 35]. Із статистичних даних Мікеля Сігуана («Плюрлінгвальна Іспанія» (1992) [11]) можна побачити процентні співвідношення, що репрезентують рівні володіння каталанською в межах перехрещеної диглосії, засвідчуючи престижність

цієї мови в автономії: 1) каталонська як рідна 50%; 2) каталонською розмовляють 65%; 3) каталонську розуміють 92%.

Охарактеризування демолінгвістичної ситуації у Країні басків викликає суттєві труднощі через розбіжності у поглядах іспанських лінгвістів на цю проблему: в науковій літературі можна зустріти визначення мовної градації цієї автономії як співіснування малорозповсюдженого індивідуального білінгвізму та безперечної диглосії (Х. Боррего), «перехрещеної» диглосії (М. Сігуан), соціального білінгвізму тощо. Повертаючись до вищезазначеного поняття «таємного» престижу, який, на нашу думку, безперечно характеризує баскську мову у її контакті із кастильською, можемо зазначити, що еускера має символічне значення ідентифікованої общини, а отже, на основі даних М. Сігуана - 1) баскська як рідна 20%; 2) баскською розмовляють 23%; 3) баскську розуміють 38%), - ми можемо зробити висновок про існування саме індивідуального білінгвізму з широко представленою диглосією.

У Галісії, де галісійська мова функціонує здебільшого як натуральний поєднуючий фактор [6: 35] та існує у пропорціях 1) галісійська як рідна 55%; 2) галісійською говорять 90%; 3) галісійську розуміють 94% [6: 34], майже відсутній соціальний білінгвізм – про набуття статусу престижної галісійською мовою не йдеться, адже всеосяжний престиж кастильської призвів до збереження індивідуального білінгвізму, що дає місце домінуючій диглосії.

Таким чином, ми простежили вплив сукупності екстралінгвістичних факторів політичного, соціального, культурного та історичного характеру на набуття кастильською мовою престижу у порівнянні із іншими мовами іспанського суспільства – каталонською, галісійською та еускера, - та впливу престижності саме іспанської на форми мовних контактів у білінгвальних регіонах Іспанії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Салеев В. Язык как национальный фактор. // Язык и культура. 6 международная научная конференция. Под ред. С. Бурого. Т.1. – К., 1998. – С. 123.
2. Blas Arroyo, J. Las comunidades de habla bilingües. Temas de sociolingüística española. Libros Pórtico, Zaragoza, 1999. – 222 p.
3. Du bilinguisme. Bennani-Boukous-Bounfour-Cheng-Formentelli-Hassoun-Khatibi-Kilito-Meddeb-Todorov. Denoel, 1985, Paris. – 242 p.
4. González Ollé, F. Tradicionalistas y progresistas ante la diversidad idiomática de España. Lenguas de España, lenguas de Europa. Colección Veintiuno, Madrid: 1993. – pp. 129-161.
5. Hudson R.A. La sociolingüística. Editorial Anagrama, Barcelona, 1981. – 264 p.
6. López García, A. ¿Son históricas las “autonomías históricas”? el papel de la lengua en la estructura administrativa del Estado español. Lenguas de España, lenguas de Europa. Colección Veintiuno, Madrid: 1993. – pp. 29-37.
7. Martín Vide, C. (ed.). Elementos de lingüística. Ediciones OCTAEDRO, S.L., Barcelona, 1996. –476 p.
8. Medina López, J. Lenguas en contacto. Cuadernos de lengua española. ARCO/LIBROS, S.L., 1997. – 72 p.
9. Moreno Fernández, F. Historia social de las lenguas de España. Editorial Ariel, S.A., Barcelona, 2005. – 287 p.
10. Siguan, M. Bilingüismo y lenguas en contacto. Alianza Editorial, S.A., Madrid, 2001. – 368 p.
11. Siguan, M. España plurilingüe. Alianza Editorial, S.A., Madrid, 1992. – 355 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Іванова – аспірант кафедри іспанської та італійської філології КНУ ім. Т.Шевченка.
Наукові інтереси: соціолінгвістичні аспекти мовних контактів Іспанії.

ГЕНДЕРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ИСТОКИ

Наталія Колесниченко (Одеса, Україна)

Статтю присвячено огляду соціальних та історичних умов народження фемінізму, який став поштовхом і головною рушійною силою інтердисциплінарних досліджень гендеру, що, у свою чергу, змінило парадигму гуманітарних наук наприкінці ХХ-го ст.

The article focuses on the social and historical shaping of feminism which brought into its theory and explained the idea of gender, becoming seminal in the development of genderology as an interdisciplinary approach to studies in humanities.

«Угнетение женщин – это первая, наиболее распространённая и наиболее глубокая форма угнетения, наиболее тяжёлая для искоренения (...), обеспечивающая концептуальную модель для изучения других форм угнетения», писали в самом начале 80-х годов ХХ ст. представительницы американского феминизма [25: 17], подводя своеобразный итог осмыслению многовековой истории отношений полов.

Самые древние свидетельства о них дошли до нас в китайской иероглифике, где «Янь» обозначает солнце, мужское начало и вообще всё светлое, созидательное, позитивное (...). «Инь» обозначает луну, а вместе с ней женщину, т.е., по мнению китайцев, начало печальное и разрушительное [2: 27-28]. Не повезло женщине и в основных религиях мира, в которых она предстаёт либо как искусительница, источник и сосуд греховных плотских утех, либо как безмолвная хранительница домашнего очага. В обоих случаях она – объект власти своего хозяина – мужчины. От неї требуется беспрекословное подчинение.

В иудаизме и исламе женщинам даже в храме место для молитвы отводится второстепенное, неуважительное (как служанкам, рабыням), в задней части зала, за ширмой (занавеской, плетёнкой, перегородкой). В христианской религии они имеют право занимать в храме место рядом с мужчинами. Но роль женщины в канонических Евангелиях тоже сведена до минимальнейшего минимума, и о женщинах, уверовавших в Христа и следовавших за Ним наравне с будущими апостолами-мужчинами, ничего не говорится¹. Сегодняшняя церковь тоже не спешит снять с женщины запреты и ограничения – в своём последнем послании епископам Папа Римский Иоанн Павел II, в числе прочего, осудил и «исследования, стирающие разницу между полами» [8: 23].

Подобное распределение оценок характерно не только для религии, но и для науки, начиная с самых ранних её сочинений.

Андроцентричность философии, истории, риторики зафиксирована в трудах античных мыслителей. Например, Аристотель в своей «Политике» обвиняет правителя Спарты Ликурга в насаждении *гинекратии*, т.е. в неоправданном, с точки зрения Аристотеля, распределении прав в Спарте в пользу «дерзких и наглых женщин» которым принадлежит две пятых земли государства, которые вмешиваются во все государственные дела, что «ни к чему хорошему не привело» [3: 44-45].

В Мужчине постепенно стали видеть Созидателя, родоначальника всего того, что обозначается словом «культура» общества, тогда как за женщиной осталась функция воспроизводства, чистая биология. Антитеза *культура vs природа*, укрепившаяся в течение многовековой истории развития человечества, тем более несправедлива, что у истоков ремесел, земледелия, оседлого образа жизни стояла как раз женщина. Антропологические исследования конца XX – начала XXI ст. под руководством С. Слокум доказывают, что у австралопитеков собирательство (*gathering*), с его примитивными орудиями для выкапывания корешков, ношения собранного как основы питания, осуществлялось женщинами и предшествовало охоте (*hunting*) с её инструментарием, что было прерогативой мужчины. Иными словами, теория универсального женского подчинения (*universal female subordination*) отнюдь не коренится в первых типах социальной организации человека [37].

В Средние века учёные в монастырях с пристрастием выясняли, является ли женщина «всеобъемлющим злом или нет, есть ли она существо нечистое, искушение, ведущее к гибели» [15: 83], научно обосновывая справедливость охоты на ведьм. В просвещённые века костры уже не пылали, но женщина попрежнему оставалась не «субъектом», но «объектом».

Конечно, история сохранила немало имён выдающихся женщин, начиная от легендарной царицы Савской и властной красавицы Клеопатры до современных президентов, премьер-министров, руководителей банков и концернов – Маргарет Тэтчер, Ангелы Меркель, Наталии Раевской и др. Но при этом история не сохранила ни одного женского имени, (за исключением, разве что, «божественной Сапфо»), в науке и культуре за тысячелетия существования письменности. Их не было? Тот факт, что *гений, живописец, архитектор, скульптор, академик*, не говоря уже о *докторе, конструкторе, строителе* и мн. мн. др. – все мужского рода, подтверждает женскую ущербность, с одной стороны, и наличие таланта, интеллекта, творческих способностей только у представителей мужского пола, с другой. Иными словами, говорит об андроцентрической направленности всего процесса социализации общества [6].

Осознание своего подчинённого положения и необходимости протеста против него пришло к женщинам довольно поздно. Дату начала женского движения за свои права обычно связывают с появлением эссе Мери Уоллстоункрафт «В защиту прав женщин», которое она опубликовала в Лондоне в 1792 г.ⁱⁱ и в котором резко критиковала дискриминационную систему воспитания и образования девочек в Англии, не развивающую их, но требующую только «угождать мужчинам» (*constant insistence on the need to please*) [41: 12]. Почти не упоминаются более ранние тексты, написанные в защиту женских прав, а они были: ещё в конце XVI – начале XVII века, т.е. за двести лет до решительной англичанки «вооружились пером ради защиты своего пола», Кристина Пизанская и Модеста ди Поццо ди Форзи из Венеции, за ними выступили француженка Мари Лежар и американка Мэри Брэдстрит [5], но это были одинокие голоса, прозвучавшие в обществе, не готовом к переменам, что ещё раз подтвердило классическую истину: «Только предвзятые мнения заставляют нас считать ложным то, что ново слуху или зрению непривычно или кажется «превышающим наше понимание» [4: 9].

Женское движение организационно оформилось в середине XIX в. Поскольку одним из его основных требований было предоставление женщинам избирательного права наравне с мужчинами, первые представительницы женских союзов и объединений именовались суфражистками (от *suffrage* – право голоса, избирательное право [43: 596]). Их число и активность по разные стороны океана были различными. Например, в Великобритании движение достигло своего пика в годы, предшествовавшие Первой мировой войне, когда суфражистки, в знак протеста, приковывали себя к металлической ограде государственных учреждений, а одна из них – Эмили Дикинсон – пожертвовала жизнью, выскочив на беговую дорожку во время скачек в Эпсоме в попытке остановить лошадь короля.

В США демонстрации женщин носили более организованный характер. С 1848 г. в крупных городах начали проводиться женские съезды, где обсуждалась дискриминация женщин не только в области избирательного, но и трудового, и семейного права [45: 521-522]. В Германии в женское движение были вовлечены и представительницы рабочего класса [38].

Для Германии этот – первый – период женского движения закончился в 1933 г., для остальной Европы и США – через несколько лет: началась II мировая война.

«Ренессанс» женского движения пришёлся на 60-е годы XX в. Почти тридцать лет «спячки» [9: 4] расцениваются более поздними исследованиями как «контрреволюция» [31: 61], как обычное невнимание общества «к их (т.е. женским) проблемам» [34: 172], как время, «необходимое для созревания и плодоношения» [20: 28].

Единственным, но поистине историческим событием за этот период стала публикация в 1949 году двухтомного сочинения Симоны де Бовуар «Второй пол», инициированного Ж.-П.Сартром и ставшего судьбоносным для осмысления положения и развития не только женщины, но и общества в целом.

В 1943 г. Ж.-П.Сартр завершил свой главный труд «Бытие и ничто», который стал основанием философии экзистенциализма и в котором особое внимание было уделено дихотомии объективное :: субъективное. Сартр разработал экзистенциалистскую диалектику «Я и другие», доказывая абсолютную ответственность субъекта за происходящее с ним, ибо его экзистенция – это результат субъективного выбора [7]. Уже тогда он предложил Симоне де Бовуар, своей единомышленнице и подруге (с которой он прожил почти 50 лет, до своей смерти в 1980 г.), написать о женщине, в уделе которой он усмотрел «крайний вариант удела человеческого в мире абсурда, утраченного смысла и тошноты» [1: 8]. Сначала она отказывалась, потом, исходя из его концепции «других» как «другого, не главного» пола, подняв огромный литературно-исторический материал, написала почти тысячу страниц, которые, после правки, вышли в издательстве Галлимар в 1949 г. как двухтомный «Второй пол». Книга была мгновенно переведена, и только в США в этом же году был продан миллион её экземпляров. Она до сих пор считается самым полным исследованием всего комплекса проблем, связанных с физиологией, психологией, социализацией женщины. Её первый том посвящён рассмотрению того, «как это случилось» - почему женщина заняла в истории место объекта, в чём состоит «природное предназначение женщины» и «тайна пола». Она начала его фразой «Никто не родится, пока не появится женщина» [5: 23]. Здесь сосредоточены история, философия и политика пола.

Второй том предполагался как субъективный женский подход к бытию, субъекту/объекту, предназначенности/свободе. Его главным выводом является страстное утверждение автора «Женщиной не рождаются, женщиной становятся»: женщина способна к трансценденции, т.е. к проецированию смыслов и целей своей жизни, физиологические различия мужчины и женщины не предполагают их экзистенциального различия, ибо оба пола в равной мере способны к проявлению свободы воли и к саморазвитию.

«Второй пол» повсюду фигурирует как «Библия феминизма», хотя и термин «феминизм» до 60-х годов XX в. не был расхожим, и сама С. де Бовуар избегала причисления к феминисткам. Однако, «история любит парадоксы: книга принесла ей славу родоначальницы современного феминизма и его крупнейшего теоретика» [1: 16]. Она также породила яростные споры между её союзниками и её противниками, «побочным продуктом» которых явились понятие и термин «гендер» [Там же].

Возникновение термина «феминизм» в разных источниках определяется по-разному. Его появление датируется и 1895-м годом [36: 492], и 1910-м годом [16: 162], и даже 1792-м годом, когда вышло упоминавшееся выше эссе Мэри Уоллстонкрафт [19]. Известно, однако, что «феминизм» широко вошёл в общественно-политическую лексику после публикации в 1963 г. книги Бетти Фридан, протестующей против общепринятой оппозиции половых ролей (женщина = репродуцирующее, природное начало VS мужчина = творец неприродных явлений, т.е. культуры) и не без горькой иронии названной автором «Загадка женщины» – *The Feminine Mystique* [21]. Через десять лет в Германии вышла работа Карен Хаузен о поляризации половых ролей в немецком обществе [23]. Начало феминизму – второму этапу женского движения и в США, и в Европе было положено.

Цели, задачи и сама дефиниция феминизма, при общем понимании того, что это «движение за устранение дискриминации женщин» [44: 1269], в разных направлениях движения понимаются по-разному: «этим термином маркируются люди, признающие за женщиной право определять себя как независимую личность» [27: 12]; «феминизм – это этика и методология» [33: 102]; «это – политика» [40: 18]; «это – одно из ведущих направлений в борьбе человечества за свободу» [12: 5]; «это – концепция женской культуры» [28: 56]; «это – признание господства мужчины над женщинами и попытки женщин его прекратить» [32]; «это – борьба против угнетения, основанного на половом признаке» [11: 249].

Разброс мнений относительно сути феминизма естественен – феминизм возник в США в 60-х годах XX ст. на волне острых социально-политических осложнений – массовых выступлений афро-американцев за свои права, общественного протеста против войны во Вьетнаме, студенческих волнений (которые охватили и Европу), расцвета движения хиппи и «восстания всех против всех» [30]. К концу

XX ст., аналізуючи напрямлення фемінізму, історики обозначили досягнення і помилки 60-70-х років як середній (другий) етап феміністического руху. Іменно він привік велике кількість нових учасників, займався розглядом самих гострих проблем і оказался самым радикальным периодом в развитии женского движения, именно эти два десятилетия привели к необратимым изменениям структуры, психологии и поведения общества. Рассматривая *оба* пола как *главные*, феміністки тем самым открыли женщинам широкий доступ к образованию и профессиональной, в том числе творческой, карьере.

«Фемінізм нельзя воспринимать узко, сводя его «лишь» к эмансипации женщин, ибо это – в первую очередь – смена общественных и научных парадигм» [14: 12], когда «знаменитые три «К» расшифровываются уже не *Küche, Kinder, Kirche*, а *Kenntnis, Können, Kompetenz* [17: 96].

Феміністическая литература «изменила общественный климат, способствовала развитию уважительного отношения к женщине» [26: 230]; осознанию женщинами своего единства: «именно фемінізм научил меня видеть во всех женщинах своих сестёр» [29: 239]; активизации научных исследований в области истории и социологии: «Отныне любые попытки говорить об отношениях между полами вне связи с механизмами и аппаратами власти, подчинения и господства невозможны» [10: 62]. «Со стороны теории культуры, суммарно обозначенной термином «феміністическая», которая включила в свою научную базу психоаналитические, постструктуралистские, конструктивистские и системнотеоретические подходы и применила их в конкретном анализе, исходят важные импульсы для качественно новой постановки вопросов. Фемінізм в таком понимании обозначает, прежде всего, смену парадигмы в восприятии мира, смену парадигмы в науке» [13: 15]. «История женщин, с их профессиональной подготовкой, трудоустройством, заработной платой, никуда не годится. Она нарушает гладкое течение прогресса», иронически замечает Изабелл Халл [24: 282]. Неслучайно «*History = Her Story*, а одной из целей международного фемінізма является создание *Her-Story*» [42: 208; 39: 60], «*Frauengeschichte*» [18]. Феміністической ревизии подверглись биология и физиология, психология и медицина, философия и религия, история и искусство, политические теории и общепринятые кодексы морали, огромных тиражей достигли феміністические периодические издания, литература как массовая, так и элитарная [9: 3-4].

В процессе этой огромной работы появилась насущная необходимость терминологически разграничить пол биологически детерминированный, и пол как социальный конструкт. В фемінізме наметилось направление *эссенциалистское*, утверждающее непреложную сущность биологического пола, на который не влияют история и культура, и *конструктивистское*, настаивающее на приоритете социального в конструировании фемініности (женскости)» [22]. За полом биологическим закрепился термин *sex (Geschlecht)*, за определённым социально – *gender*.

Функциональные перестановки фемінінного и маскулинного, которых потребовало общество второй половины XX-го века, сделали термин и понятие *гендер* междисциплинарным. Гендерный подход к лингвистическим, литературоведческим, социологическим, психологическим и мн. др. исследованиям вылился в создание – на стыке наук – *гендерологии* и изменил научные парадигмы всех областей человековедения.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Айвазова С. Г. Симона де Бовуар: этика подлинного существования // С. де Бовуар. Второй пол. – М.: Прогресс; СПб: Алетей. – С. 5-20.
2. Акунин Б. Инь и янь. Театральный эксперимент. – М.: ИП Богат, 2007. – 176 с.
3. Андреев Ю. В. Спартанская гинекократия // Женщина в античном мире. Сб. ст. – М.: Наука, 1995. – С. 44-62.
4. Апулей. Золотой осёл. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – 464 с.
5. Бовуар С. Де. Второй пол. В двух тт. / Под общ. ред. С. Г. Айвазовой. – М.: Прогресс; СПб: Алетей, 1997. – 832 с.
6. Женщина. Гендер. Культура. – М.: МЦГИ, 1999. – 367 с.
7. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: опыт феноменологической онтологии. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
8. Смелков К. И. Фемінізм не пройде // Огонёк. – 2004. – № 32. – С. 23.
9. Степанянц М. Т. Предисловие // Фемінізм: Восток, Запад, Россия. – М.: Наука, 1993. – С. 3-10.
10. Ушакин С. А. Пол как идеологический продукт // Человек. – 1997. – № 2. – С. 60-72.
11. Хукс Б. Феміністическая теория: от края к центру // Антология гендерных исследований / Сост. Е. И. Гапова, А. Р. Усманова. – Минск: Профили, 2000. – С. 236-253.
12. Шнейр М. Предисловие к изданию 1972 года // Фемінізм: проза, мемуары, письма. / Под ред. М. Шнейр. – М.: Прогресс, Литера, 1992. – С. 5-18.
13. Шорр Э., Хайдер К. Вступительные замечания // Пол. Гендер. Культура. / Под. ред. Э. Шоре, К. Хайдер. – Т I. – М.: РГГУ, 1999. – С. 9-22.
14. Шорр Э., Хайдер К. Предисловие // Пол. Гендер. Культура. / Под. ред. Э. Шоре, К. Хайдер. – М.: РГГУ, 2000. – С. 9-14.
15. Штульберг А. М. Представления о браке и взаимоотношениях супругов в XIV в. в Англии по произведению Дж. Чосера «Кентерберийские рассказы» // Вестник МГУ. – Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – № 3. – С. 83-89.
16. American Government and Politics today: The Essentials / Ed. by B. A. Bardes et al. – Australia etc., 2002. – 590 p.
17. Betram B. et al. Adam und Eva heute. – Leipzig, 1988. – 212 S.
18. Bock G. Geschichte, Frauengeschichte, Geschlechtergeschichte // Geschichte und Gesellschaft. – 1988. – v. 4. – S. 364-391.
19. Burn S. M. The Social Psychology of Gender. – N. Y.: McGraw-Hill Book Co., 1996. – 233 p.
20. Frank K. Sprachgewalt: Die sprachliche Reproduktion der Geschlechterhierarchie. Elemente einer feministischen Linguistik im Kontext sozialwissenschaftlicher Frauenforschung. – Tübingen, 1992. – 130 S.

21. Friedan B. The Feminine Mystique. – N. Y.: Col. UP., 1963. – 410 p.
22. Grosz E. A Note on Essentialism and Difference // Feminist Knowledge: Critique and Construct / Ed. by S. Gunew. – L.: Routledge, 1990. – P. 332-344.
23. Hausen K. Die Polarisierung der „Geschlechtscharaktere“ – Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerks- und Familien-leben // Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas / Hg. von W. Conze. – Stuttgart, 1976. – S. 363-393.
24. Hull. I. Feminist and Gender History through the Literary Looking Glass // Central European History. – 1989. – v. 22. –P. 279-300.
25. Jaggat A., Rothenberg. Feminist Frameworks: Alternative Theoretical Accounts of the Relations between Women and Men. – 2nd ed. – N. Y.: McGraw-Hill, 1984.
26. Kittay E. F. The Individuation of Content // Frames, Fields, and Contrasts. New Essays in Semantic and Lexical Organization / Ed. by A. Lehrer & E. F. Kittay. – L. E. Associates, Publishers, 1992. – P. 229-252.
27. Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives / Ed. by S. Miles – Longman, 1995. – 282 p.
28. Lerner G. Women in History: Definitions and Challenges // Feminist Studies. – 1975. – v.3. – P. 52-68.
29. Lewycka M. The Short History of Tractors in Ukrainian. – Viking, 2005. – 324 p.
30. Mailer N. The Armies of the Night. – N.Y.: Dell Books, 1968. – 224 p.
31. Millet K. Sexual Politics. – N.Y.: Columbia UP, 2000. – 630 p.
32. Orozco C. Chicano Voices: Intersections of Class, Race and Gender. – N.Y.: Windham Lewis, 1993. – 308 p.
33. Rich A. On Lies, Secrets, and Silence: Selected Prose 1966-1978. – N.Y.: W.W. Norton, 1979. – 326 p.
34. Rubin G. The Traffic in Women. Notes on the “Political Economy” of Sex // Toward an Anthropology of Women / Ed. by R. Reiter. – N.Y.,L.: Monthly Review Press. – 1975. – P. 169-183.
35. Rudolph K. Der gnostische Dialog als Literarisches Genus // Probleme der koptischen Literatur. – Halle: Wittenberg, 1968. – S. 85-107.
36. Sapiro V. Women in American Society. An introduction to Women’s Studies. – Berkley: Mayfield Publ. Co., 1999. – 575 p.
37. Stone L., McKee N. P. Gender and Culture in America. – N.Y.: Pearson Ed., Inc., 2002. – 240 p.
38. Twellman M. Die deutsche Frauenbewegung. – Meisenheim: Otto Bruck Vlg., 1972. – 212 p.
39. Walchevska S. O potzbie historii kobiecey // Glos maya kobiety: Teksty feministyczne. – Krakow: Convivium, 1992. – P. 57-63.
40. Weedon Ch. Feminist Practice and Poststructuralist Theory. – L.: Basil Blackwell, 1987. – 302 p.
41. Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Women // The Vintage Book of Historical Feminism / Ed. by M. Schneir. – L.: Vintage, 1996. – P. 5-17.
42. Zhukova J. On an Instrument for Writing “Herstory” // Feminist Theory and Practice: East-West / Ed. by D. Deppe et al. – St. Petersburg: Center for Gender Issues, 1997. – P. 208-214.
43. Большой англо-русский словарь в 2-х тт./ Под. общ. ред. И. П. Гальперина. – М.: Сов. энциклопедия, 1972. – Т. I – 822с., Т. II – 863 с.
44. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Большая рос. энциклопедия»; СПб.: «Норинт». – 2002. – 1456 с.
45. Oxford Guide to British and American Culture. – 3-d impress. / Ed. by J. Crowther. – Oxf. UP., 2001. – 602 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталія Колесниченко – преподаватель кафедры немецкой филологии ОНУ им. И.И.Мечникова.
 Научные интересы: гендерология, поэтика, стилистика.

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОВІ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ЯК ПРОЯВ НОВОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Тетяна ЛЕЛЕКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються англійські запозичення, які використовуються в російській та українській пресі новітнього періоду. Подані різні види іноземних слів та їх функціонування у газетному тексті, а також відмінності у застосуванні англійських слів російською та українською мовами і неоднакове ставлення до них різних мовних суспільств. У роботі досліджуються ті пласти лексичного матеріалу, які мають найбільше англійських запозичень.

The article deals with English Borrowings, which are used in Russian and Ukrainian press of the recent years. The kinds of the foreign words, their functioning in the text of newspapers and different attitude of the different societies to them are being given. The fields of the lexical material, which have the most English borrowings are being researched in the article.

Початок ХХІ ст. став часом неймовірного розширення політичних, економічних та культурних зв'язків України з іноземними, а особливо англомовними, країнами. Це спричинило посилення надходження в українську мову чужомовної лексики. Особливо зросла кількість англіцизмів для найменування нових явищ, наявних в англомовній світовій практиці, і які з'явилися у мові у зв'язку з політичними та економічними реформами. Цей період характеризується наявністю значної кількості англійських запозичень в українській та російській мовах, які вживаються майже в усіх сферах життєдіяльності людини. Тобто англійська все більше підтверджує свій статус світової мови. Звичайно, це перш за все відображається у мові засобів масової інформації, яка акумулює в собі всі ті мовні та мовленнєві інновації, які виникають в суспільстві на певному часовому проміжку. Вона охоплює всі ті тенденції, що викликані певними соціально-політичними, економічними, культурними перетвореннями, що відбулися в країні.

Російська і українська мови дуже тісно пов'язані між собою, в першу чергу, за походженням, а також вони мають схожі процеси оновлення лексичного матеріалу. Асиміляція іноземних запозичень

як наближення до світових досягнень у суспільно-політичній, економічній, управлінській, торговельній тощо сферах має неоднакову оцінку в різних мовах.

Вивченню проблем іншомовних запозичень присвятили чимало праць вітчизняні та іноземні дослідники (І.В. Кононенко, Т.І. Панько, О.П. Семотюк, О. Сліпущко, Л.П. Кислюк, Э.Ф. Володарська, А.К. Казкенова, Л.П. Крисін, О.Б. Шахрай, А.И.Дьяков та інші).

У статті зроблено спробу дати загальну характеристику найрізноманітніших англіцизмів, які використані в мові українських та російських засобів масової інформації протягом останнього року, а також дослідити, чи однакові функції вони мають при вживанні у пресі.

Для аналізу були використані матеріали українських ЗМІ, а саме газет: „Голос України”, „Московский комсомолец в Украине”, „Київські відомості”, „Факты”, а також російських - „Московские новости”, „Комсомольская правда”.

Відомо, що лексика являє собою сферу мови, яка найбільше відкрита для різних зовнішніх впливів, сферу, де знаходять відображення всі зміни, що відбуваються в соціальному житті країни та суспільства. Інтенсифікація, або навпаки послаблення зв'язків даного народу з іншими відповідними чином відбувається на процесі лексичного запозичення [4: 12].

Глобалізаційні процеси охопили всі сфери життєдіяльності людини і стали новою реальністю XXI ст. Розвиток міжнародної торгівлі та міжнародної економічної діяльності створює умови для співпраці людей з різних країн. Звичайно, це потік нової інформації. Контакти з іншими країнами спричиняють появу нових лексичних одиниць. Ці процеси можна спостерігати і в російській мові, але в українській вони набули найбільшого розвитку, що пов'язано з політикою можливого вступу України до ЄС. Соціально-політичні і економічні контакти держави з Європейськими країнами та США відображаються на мові.

Лексична система кожної мови – це живий організм, які постійно знаходиться у стані розвитку: одні елементи переходять з центра на периферію, інші, навпаки, пересуваються до центру або зникають чи з'являються знову. Поповнення лексичної системи відбувається різними способами: новоутвореннями на основі внутрішніх дериваційних ресурсів мови, шляхом семантичних змін і запозичень. Запозичення, таким чином, можна розглядати як один із способів номінації нових понять, явищ, а також заміни існуючих описових найменувань. Вони виникають як закономірний і необхідний результат контактів між мовами.

Різниця в розумінні процесу запозичення залежить від широти визначення.

Лексичне запозичення є першою ступінню іншомовного впливу. Специфіка його в тому, що слово запозичується “не цілком, як пряме значущє, граматично оформлене, а лише як більш чи менш безформений кусок лексичного матеріалу, який отримав нову оформленість лише в системі і засобами іншої мови” [4: 24]. Граматичні зв'язки, які з'являються у запозичення в мові, встановлюються шляхом включення його в парадигму. При цьому відбувається підкорення слова тим чи іншим граматичним категоріям.

Е. Ріхтер вказує, що основний принцип запозичення слів є необхідність у найменуванні речей. Він перераховує і інші причини: соціальні, психічні, естетичні. Погоджуючись з ним, не можна не говорити про потребу нових мовних форм, потребу розрізнення понять, про різноманіття засобів і повноту, про стислість і чіткість, про зручність [5: 13].

На початку XX століття термін „запозичення” розглядався як переміщення слів, і дуже рідко як переміщення елементів слів з однієї мови в іншу, до цього ж лінгвісти наполягали на розрізненні власне запозичення і калькування як суттєво різних процесів [4: 16].

Л.П. Крисін називає запозиченням процес переміщення різних елементів з однієї мови в іншу. Під різними елементами маються на увазі одиниці різних рівнів структури мови – фонології, морфології, синтаксису, лексики, семантики. Тому необхідно обмежити термін „запозичення” у тих випадках, коли йдеться про переміщення елементів одного рівня, наприклад, „лексичне запозичення” [4: 19].

Відомо, що існує декілька видів запозичень: власне запозичені слова, екзотична лексика та іншомовні вкраплення.

При дослідженні англіцизмів в російських та українських газетах були виявлені такі види іншомовних слів: наприклад, якщо говорити про власне запозичені слова, то можна зустріти слова, що збігаються з іншомовними прототипами: „експорт товарів” [ГУ, 2007, №45], „предстоит объединить в несколько государственных холдингов”, „зависимость от импорта оружия” [МН, 2007, №32]; „на просторах интернета”, „костюмы ведущих брендов” [КП, 2007, №238]; „двічі спікер Іван Плющ” [ГУ, 2007, №67], „Украина тоже играет в гольф” [МК в Украине, 2007, №44]; „беспроблемный сервис”, „финальный отборочный кастинг” [КВ, 2007, №242]; „інвесторів пообіцяли любити”, „тиждень дизайнерів” [КВ, 2007, №44]; з частковим морфологічним засвоєнням: „каналы телевидения” [МК в Украине, 2007, №44], „дивитись по телебаченню” [КВ, 2007, №44], „секс-символ”, „екс-києвлянин”, „поп-дива” [КП, 2007, №38]; морфологічно оформлені засобами української і російської мов: „экономика

Украины зависит от доллара и экспортно-импортных операций” [КП, 2007, №29], „експортування товарів” [КВ, 2007, № 28].

На даному етапі розповсюдження білінгвізма, відносна етимологічна однорідність нових запозичень, більшість з них – англійські, обумовили можливість введення в російський чи український текст нового маловідомого слова без позначень на його іншомовний прототип. Раніше таке використання запозичень було можливим, якщо вони склалися з інтернаціональних мовних елементів, в основному грецького чи латинського походження [2: 74]. Наведемо приклади функціонування нових англіцизмів у мові преси: „отборочный *кастинг*” [КВ, 2007, №34], „судебные тяжбы инспирированы бывшими *топ-менеджерами*” [МН, 2007, №19], „*лизинговая* компанія” [ГУ, 2007, №70].

Іншомовні вкраплення – це слова або словосполучення, які мають інтернаціональний характер і використовуються в мові будь-якого народу. В них також змінюється лише графіка (англ. *happy end* – рос. *хеппи энд*, укр. *хепі енд*: „як завжди все закінчилось *хеппі ендом*” [КВ, 2007, №26].

Також тут треба додати, що в українській мові у загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюються, і лише при збігу однакових приголосних префікса і кореня є подвоєний приголосний.

В сучасній російській і українській мовах відбуваються процеси калькування, тобто створення слів з власного матеріалу, але за іншомовними моделями. Існують два типи кальок: словотворчі та семантичні.

Словотворчі кальки – це слова, утворені на основі власних коренів, але за структурними схемами іншомовних слів, тобто відбувається послідовний переклад морфем іншомовного слова: „прихильно поставились до ідеї *хмарочосів*” [КВ, 2007, №16]. Ці кальки – злпки іншомовних слів, вони повторюють їх морфологічну структуру: англ. *sky-scraper* від *sky* „небо”, *scrape* „скрести” [8: 164]. В російській мові слово *небоскрёб* повністю співпадає з англійським прототипом, а українське *хмарочос* – частково, тому що слово *небо* замінено словом *хмара*, а *скрести* замінено словом *чесати*, що зберігає значення, побудоване на метафорі, але розкриває інше його розуміння.

Семантичні кальки - це слова, що засвоїли нові значення за зразком відповідних іншомовних слів. Так, рос. *конференция* – „спортивный союз, спортивная ассоциация” (під впливом англійського слова *conference*, яке в американському варіанті англійської мови має це значення разом з іншими [8: 434]. „Хоккейная команда из западной *конференции*” [МН, 2007, №25]. Укр. *формат* -, „характер, вид, форма” (під впливом англ. *format* у тому ж значенні) [8: 805]: „...новини у новому *форматі*” [КВ, 2007, № 24].

Від кальок слід відрізняти напівкальки, слова, які складаються від запозиченого елемента і власного, але їх структура відповідає іншомовному слову: англ. *television* – рос. *телевидение*, укр. *телебачення*: „...всі канали *телебачення*” [КВ, 2007, №35], „каналы *телевидения*” [МК в Украине, 2007, №9].

Суттєві політичні, економічні, соціальні і культурні зміни, що відбулися в країні за останнє десятиріччя, знайшли своє відображення в мові. З точки зору лінгвістичного запозичення характеристикою сучасного етапу розвитку мови є її велика відкритість іноземним словам [1: 101]. Багато англіцизмів, які використовувалися у вузькій термінологічній сфері, стали переходити у стандартну мову, розширюючи свої семантичні можливості. Так, багато економічних термінів ми можемо зустріти не лише у спеціальній літературі, але й в мові засобів масової інформації: „объединились в несколько государственных *холдингов*” [МН, 2007, №9], „*лизинговые* компанії” [МН, 2007, №41], „дизайнерські *тендери*” [КВ, 2007, №27], „процес залучення *інвестицій*” [КВ, 2007, №19]. Те саме можна сказати і про політичні реалії: „осуществляют *евроинтеграцию*” [МК в Украине, 2007, №8], „выбрали *стикера*” [МН, 2007, №14].

Потебня казав, що той, хто розмовляє однією мовою, за допомогою даного слова розглядає різноманітні в кожній з них його змісти під одним кутом. При перекладі іншою мовою процес ускладнюється, бо тут не лише зміст, а й уявлення інші. Спільність національних уявлень, на думку О.О. Потебні, зростає в процесі історичного розвитку. Так, в російській і українській мові ми знаходимо однакові за змістом та формою іншомовні запозичення.

Українські суспільно-політичні діячі в своїх працях живили ту саму термінологію, що й російські. Відчувалися найтісніші контакти двох мов, але російська була джерелом збагачення української термінології. Уже в кінці XIX століття в українській мові узвичаюються терміни *підприємство*, *прибутки*, *середня вартість*, *спільний дохід*, *поділ праці*, відповідні російським термінам *предприятие*, *средняя стоимость*, *доходы*, *разделение труда* [10: 9].

На сьогодні ми зустрічаємо однакові запозичення і в українській, і в російській мовах, але трапляються випадки, коли можна знайти відмінності у їхньому використанні, хоча семантичне значення цих слів майже співпадає. Наприклад, російська газета пише: „...депутатскую удачу стимулируют парламентские *букмекеры*” [КП, 2007, №35], де англ. слово *букмекер* – „особа, що приймає грошові ставки від учасників гри на тоталізаторі” [11: 56], використане в іншому значенні з негативним відтінком; або „...возьмем рубли вместо *долларов*” [МН, 2007, №20], де національна валюта набуває більшого статусу, ніж іноземна; „*бизнес* любой ценой” [КП, 2007, №34], „*бизнес* ценою в жизнь” [МН, 2007, №20], в яких говориться, що роль приватного підприємництва у житті людини настільки велика,

що всі інші цінності вже не мають сенсу, насамперед гроші. Тобто слово „бізнес”, на нашу думку, в контексті російської преси набуває більш негативного забарвлення. Дуже рідко в мові українських ЗМІ зустрічається оцінка різних речей у гривнях, в основному спостерігається тенденція до переведення цін в інший еквівалент, а саме в долар: „... за 2 миллиона *долларов* Хилтон согласилась приехать” [Факты, 2007, №20], „...витрачаються мільйони *доларів*” [ГУ, 2007, №187], „...похмелилися на 2,5 мільйони *доларів*” [ГУ, 2007, №62]. Навіть у побутових ситуаціях вживається оцінка в іноземній валюті. Щодо розвитку приватного підприємництва та входження до нового економічного простору, то мова української преси наводить назви нових суспільно-політичних реалій як таких, що вже повністю заволоділи нашою реальністю і вживаються як цілком необхідні, слова „бізнес”, „холдінг”, „долар”, „прес-конференція”, „імпічмент”, „спікер”, „супермаркет” стали необхідними для передачі подій сьогоднішнього і такими, без яких неможливе існування. Звичайно, мова українських ЗМІ також має різне стилістичне навантаження запозичень, особливо іронічного та негативного характеру, але це стосується в основному побутових дрібниць, наприклад, „...члени правління прихильно поставились до ідеї „горбатих” *хмарочосів*” [КВ, 2007, №45], де іноземне слово вживається для називання старих будинків, і в основному спостерігається підвищена увага до нових економічних відносин: „...*інвесторів* пообіцяли любити” [КВ, 2007, №34].

Що стосується нових реалій світського життя, то тут тенденція до поширення іншомовної лексики простежується в обох мовах. *Продюсер, шоу, шоубізнес, шоумен, джентльмен, шейпінг, концерт-хол, кемпінг, плейбой* – всі ці слова дуже часто використовуються і в українських, і в російських газетах, щоб показати життя відомих людей у час, коли західна культура набуває все більшого розповсюдження у країнах бувшого Радянського Союзу.

У зв'язку зі збільшенням кількості нових запозичень ускладнюються семантичні відносини між близькими за значенням лексемами. Зокрема, характерні спеціалізуючі, уточнюючі номінації: *рімейк* у значенні „переробка” (термін кіно), магазин – *шоп* (торгує в основному закордонними товарами) [2: 30]. Якщо ми візьмемо приклади з російської та української преси, то знайдемо ще таке: слово *спонсор* дуже часто використовується в пресі у значенні „особа чи організація, що виступає як поручитель, фінансуюча сторона”, таке значення дають словники іншомовних слів Л.П.Крисіна і О.П.Семотюка, синонімічним словом в російській і українській мовах буде *меценат*, яке прийшло з італійської та протягом багатьох років вживалося в обох мовах, але воно має обмежене значення, а саме „багатий покровитель науки та мистецтва” [9: 301], тобто тут можна говорити про частково еквівалентні відношення значень слів цих мов, а саме включення („...поблагодарили *спонсоров*” [МН, 2007, №41]). Рос. *удобство* і укр. *зручності* мають ширше значення, ніж англ. слово *комфорт*, воно вживається у значенні „побутова зручність, що стосується помешкання” [9: 717] („...всем нравятся *комфорт*” [КП, 2007, №28], „...вишуканість із *комфортом*” [КВ, 2007, №27]); слово *уїк-енд* також має у своєму значенні не лише сему „вільний від роботи”, а ще й конкретизує, що це саме „дні від суботи до понеділка” („Они убивали каждый *уик-энд*” [МК в Україні, 2007, №25]); тобто англійські відповідники використовуються більше, ніж „рідні” слова, а також витісняють запозичення з інших мов.

Якщо говорити про сфери, де англіцизми вживаються найбільше, то тут можна виділити: 1) економічні поняття: *експорт, імпорт* („Экономика Украины зависит от *экспортно-импортных* операций” [КП, 2007, №35], „...зависимость от *импорта* оружия” [МН, 2007, №12]), *холдінг* („...президент *холдинга*” [МК в Україні, 2007, №25]), *менеджер* („бывший *менеджер* компании” [МН, 2007, №9]), *корпорація* („...*корпорация* будет решать все земельные вопросы” [МН, 2007, №18]), *дефолт* („парламент объявил *дефолт*” [КП, 2007, №24]), *самміт* („це був *самміт* на трьох” [ГУ, 2007, №14]); 2) політичні явища: *спікер* („...выбран на пост *спикера*” [КВ]), *імпічмент* („...объявлен *импичмент*” [КП, 2007, №12]); 3) спортивні найменування: *боулінг* („Смерть во время *боулинга*” [МК в Україні, 2007, №23]), *пінг-понг* („звезда *пинг-понга*” [КП, 2007, №12]), *голкипер* („... это была ошибка *голкипера*” [КВ, 2007, №25]) *гольф* („Україна теж грає в *гольф*” [КВ, 2007, №34]); 4) світське життя: *дизайн* („понравился *дизайн* комнаты” [КП, 2007, №24]), *рейтинг* („народный *рейтинг*” [МН, 2007, 5]), *бойфренд* („...его на всех *бойфрендов* не хватит” [МН, 2007, №41]); 5) комп'ютерні технології *інтернет* („...весь *интернет* в вашем телефоне” [КП, 2007, 34]), „*интернет-скептик*” [МН, 2007, №41]), *сайт* („...дивіться на *сайті*” [КВ, 2007, №32]), *навігатор* („...с веб *навигатором*” [МК в Україні, 2007, №21]).

Що стосується назв різних організацій, то тут можна зустріти англійські слова навіть мовою оригіналу. Наприклад, „...агентство нерухомості „Real Tierra Business”, „...компанії „Synthesis Engineering Ltd”, „Gary Player Group” [МК в Україні, 2007, №23]. Останнім часом дуже модно називати підприємство чи компанію за іноземними зразками і іноземними словами, без перекладу. Але зустрічаються і назви, що є іншомовними словами з використанням кирилиці, наприклад, „Киев-*сити*” [КВ, 2007, №21], „*Смарт-холдінг*” [КП, 2007, №19].

Дуже часто газети використовують іншомовні запозичення у назвах статей, наприклад, „*Самміт* на трьох” [МК в Україні, 2007, №21], „Беспроблемный *сервис*” [КВ, 2007, №23], що додає назві більш високого звучання.

Отже, українська і російська мови останнім часом продовжують збагачувати свій лексичний склад новими англійськими запозиченнями. Це стосується майже всіх сфер життєдіяльності людини. Англійські запозичення найбільше розповсюджені серед політичних, економічних, спортивних найменувань, а також у сфері комп'ютерних технологій. Щодо різновидів іншомовних слів, то в мові ЗМІ обидві вони мають англіцизми усіх видів, а також різні види кальок, що говорить про те, що іншомовні слова, безпосередньо англійські, посідають дуже значне місце у лексико-семантичній системі даних мов.

Що стосується відношення до іноземних понять, які заповнили економічний і політичний простір двох сусідніх держав, тут спостерігається тенденція до різного ставлення українських і російських засобів масової інформації до процесу „копіювання” західного. Мова російської преси намагається захистити свої власні суспільно-політичні цінності, що позначається на вживанні деяких англіцизмів з негативним забарвленням. А українські ЗМІ все частіше використовують іноземну лексику, щоб довести, що це нові стандарти існування людини у новому економічному просторі, без якого не можна обійтись. Вплив західної культури відображається в обох мовах як результат появи нових реалій у житті людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Володарская Э.Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов // ВЯ. - №4. - 2002. - С. 96.
2. Казменова А.К. Мотивированность заимствованного слова // ВЯ. - №5. - 2003. - С.72.
3. Кононенко І.В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) // Мовознавство. - №6. - 1996. - С. 39.
4. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. М.: Наука, 1968. - 208 с.
5. Крысин Л.П. Этапы освоения иноязычного слова // РЯ в школе. - 1991. - №2. - С. 74.
6. Манакін В.М. Деякі питання контрастивної лексикології слов'янських мов // Мовознавство. - 2003. - №4. - С. 29.
7. Новий словник іншомовних слів Уклад. О. Сліпушко. - К.: Видавництво „Аконіт”, 2007. - 847 с.
8. Новый большой англо-русский словарь под рук. Ю.Д. Апресян Т.І, Т.ІІ, М.:Издательство „Русский Язык”, 2001.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М.: Русский язык, 2001. - 797 с.
10. Панько Т.І. Спільна основа політекономічної термінології російської, української та білоруської мов // Мовознавство. - 1982. - №5. - С. 27.
11. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів. - Х.: Веста: Видавництво „Ранок”, 2007. - 464 с.
12. Шахрай О.Б. К проблеме классификации заимствованной лексики // ВЯ. - 1961. - №2. - С.53.
13. Macmillian English dictionary. World English Corpus. - Macmillian Publishers Limited, 2006. - 1692.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: структурно-семантичні особливості англійських запозичень в українській та російській мовах.

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ УХИЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРВ'Ю)

Ірина МІСЯГІНА (Львів, Україна)

У статті визначено специфіку реалізації стратегії ухильності у гендерно маркованому мовленні та здійснено спробу аналізу гендерних відмінностей комунікативної поведінки в політичному дискурсі.

The article addresses gender specificity of realization of hedging strategy. The attempt is made to classify gender distinctions of communicative behavior in political discourse.

Важливим аспектом аналізу комунікативних стратегій є їх функціонування у гендерно маркованому мовленні. В.В. Потапов стверджує, що ‘гендерний підхід у дослідженні реалізації стратегій у певних комунікативних ситуаціях – один з актуальних напрямків аналізу діалогічної взаємодії’ [8: 256].

Дослідження ухильності як комунікативної стратегії, на нашу думку, неможливе без врахування гендерних особливостей мовлення. Оскільки гендер є передусім соціокультурним концептом, такий підхід окреслює перед нами певне коло задач не тільки з області лінгвістики, а й соціології, психології, культури.

У статті комунікативна стратегія ухильності (далі КСУ) розуміється нами як усвідомлювана стратегія, що використовується мовцем для того, щоб повністю або частково уникнути передачі комунікативно значимої інформації, зняти з себе відповідальність за її достовірність чи передати імпліцитно.

Метою цієї роботи є визначення специфіки реалізації КСУ у гендерно маркованому мовленні на прикладі англійських текстів політичних інтерв'ю. Завданнями дослідження є виділити основні лінгвопрагматичні особливості гендерно маркованої поведінки та охарактеризувати КСУ з урахуванням гендерної специфіки.

Матеріалом для дослідження слугували тексти розшифровок інтерв'ю англійських політиків на каналі BBC. Зібраний матеріал (близько 59 000 слів) поділений на два корпуси (жіночий та чоловічий) по 20 текстів інтерв'ю кожний.

Практичним завданням дослідження є виявити маркери реалізації КСУ, визначити їх співвідношення у жіночому та чоловічому мовленні та обґрунтувати диференціацію чоловічої та жіночої ухильної поведінки у політичному дискурсі.

У системі суспільних відносин гендер вважається радше соціальним явищем, а не лінгвістичним, оскільки відображає систему стереотипів та норм поведінки чоловіків та жінок, що склалися у певному суспільстві. Гендер – це ‘суспільно конструйоване поняття, яке можна розглядати як результат трансформації біологічних категорій жіночої та чоловічої статі в соціальні категорії чоловіків та жінок’ [6: 295].

Гендерну специфіку мовлення досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, серед них Р. Лакофф [13; 14], Д.Таннен [11], Йоко Інубусі [5], Є.І.Горошко [3], В.В.Потапов [8], І.І.Морозова [7], О.Л.Бессонова [2], Л.І.Клочко [6] тощо.

Однією з перших, хто виділив та дослідив гендерний аспект комунікації, була Р. Лакофф, її праця ‘Мова і місце жінки’ стала фундаментальною в даній області лінгвістики [13]. У ній дослідниця дає лінгвістичне обґрунтування процесам виникнення та існування чоловічого і жіночого варіантів мовлення та визначає їх комунікативні особливості. На її думку, вивчення мови в дитячому віці відбувається поступово: спочатку хлопчики та дівчатка володіють тільки жіночим варіантом мовлення, оскільки зазвичай ними опікується мати. В десятирічному віці діти починають ототожнювати себе зі своїми однолітками тієї ж статі і тоді відбувається розподіл їх мовлення на чоловіче та жіноче: під впливом однолітків хлопчики вивчають новий (так би мовити ‘грубіший’) чоловічий варіант мовлення, тоді як дівчатка дотримуються старого варіанту (‘м’якшого’). Дослідниця стверджує, що хлопчики заохочуються до висловлення своїх емоцій та відчуттів у більш категоричній та асертивній манері, ніж дівчатка, що в подальшому призводить до зміцнення позицій чоловіків у реальному світі, оскільки зазвичай прислухаються більше до того співрозмовника, який висловлює свої погляди впевнено [13].

Про комунікацію між чоловіками та жінками як комунікацію ‘між різними культурами’ говорить Д. Таннен [11]. Причиною цього вона називає ‘зіткнення розмовних стилів’ чоловіків та жінок: ‘замість різних діалектів, вони говорять на різних родолектах’ (dialect - genderlect) [11: 49].

Дослідження гендерлекту передбачає врахування таких параметрів комунікативної ситуації, як освіта, професія, соціальний статус, відносини між комунікантами, вік, індивідуальні характеристики особистості тощо.

О.І.Горошко доводить, що під впливом екстралінгвістичних факторів (рівня освіти, професії, віку, емоційного стану респондента) гендерні відмінності можуть як збільшуватися, так і згладжуватися. За результатами експерименту, в якому брали участь російськомовні респонденти - група молодих людей з вищою освітою і група людей старшого віку та середнім рівнем освіти, були знайдені відмінності у лексичному різноманітті словника та синтаксичній складності мовлення двох груп [3].

В результаті експерименту, проведеного О.Л.Бессоновою, на питання про існування ‘чоловічого’ та ‘жіночого’ варіантів мови, позитивно відповіли 90% англомовних респондентів-жінок і 100% респондентів-чоловіків [2].

Було виявлено, що до особливостей мовленнєвої поведінки чоловіків відносяться на фонологічному рівні: спокійний темп мовлення, неемоційний мовленнєвий потік, низький або середній тон; лексико-синтаксичному рівні: відмова від питальних конструкцій, вживання більш лаконічних виразів, меншої кількості прикметників. Загалом, мовлення чоловіків, як зазначає дослідниця, є категоричним, прямолінійним, впевненим, ‘їх мовленнєві стратегії вирізняються домінуючим характером’ [2: 27].

Для мовлення жінок на фонологічному рівні характерні мелодійність, виразність, чітка артикуляція, на лексичному – вживання емоційно забарвленої лексики, оцінних прикметників, вигуків, запитань. Мовленнєва стратегія жінок полягає в очікуванні того, як ‘адресат сприйме висловлення, пошук компромісу, ввічливість, невпевненість, прояв турботи стосовно співрозмовника, особливо, якщо співрозмовник чоловік’ [2: 28].

Мовленнєві стратегії жінок часто направлені не на обмін чи отримання інформації, а на встановлення контакту, тобто виконують скоріше фатичну, ніж інформаційну функцію. До особливостей стратегій мовленнєвої поведінки жінок Є.А.Земская, М.А.Китайгородская та Н.І.Розанова відносять наступні: схильність жінок до кооперативної бесіди (велика кількість запитань та реплік-реакцій); емоційність мовлення (використання експресивних форм оцінки); уникнення вживання нелітературної, інвективної лексики; більша ввічливість при зверненні до співрозмовника; частіше використання непрямих прохань, ніж наказів [4: 134].

В праці ‘Стилістичні стратегії в межах граматики стилю’ Р.Лакофф, досліджуючи стратегії індивідуальної поведінки (об’єктивність, стриманість, повага, товариськість), розглядає їх функціонування в чоловічому та жіночому мовленні [14]. Вона стверджує, що стратегія об’єктивності є до певної міри ‘ідеалом’ індивідуальної поведінки, оскільки виключає явища двозначності, непрямоти, надлишковості та ухильності в мові. Лексичні засоби при використанні цієї стратегії є емоційно нейтральними, мовлення – максимально ‘безпечне’, що не передбачає присутності адресанта та адресата.

Стриманість як стратегія мовленнєвої поведінки вимагає ще більшої безособовості та дистанціювання співрозмовників. Дана стратегія застосовується у ситуаціях, що вимагають чіткого дотримання правил ввічливості та етикету, дипломатичній мові, професійних жаргонах, тобто у тих сферах, де необхідно максимально збільшити дистанцію між адресантом та адресатом. Стратегія стриманості реалізується за допомогою використання технічної термінології, засобів ввічливості, нормативних граматичних конструкцій. Чим вищий ризик неприйняття співбесідником пропозицій адресанта, тим ймовірніше те, що він використає стратегію стриманості як 'засобу уникнення відповідальності за сказане' [14: 64]. Стратегія поваги реалізується в тих контекстах, які відображають існування певного зв'язку між мовцем та слухачем. Характерним для даного типу комунікативної поведінки є вираження поваги до співбесідника та уникання будь-якого спонукання до дії чи вияву тиску. Дана стратегія може реалізуватись за допомогою вживання, наприклад, евфемістичних конструкцій тощо. Товариськість як індивідуальна стратегія виражає найбільш тісні стосунки між мовцем та слухачем і використовується при прямому (експліцитному) вираженні наказів та пропозицій. Лексичним вираженням товариськості є вживання розмовної лексики та жаргонізмів.

Р. Лакофф зазначає, що чоловіки більш схильні до реалізації стратегій об'єктивності та стриманості, ніж поваги та товариськості. До характерних рис чоловічої поведінки дослідниця відносить спокійну інтонацію; стверджувальні, а не питальні форми висловлень; відсутність хеджінгу та неточності; емоційно нейтральні лексичні засоби. Для жіночого мовлення характерними є еліптичність синтаксичних конструкцій, використання вигуків, засобів хеджінгу, емоційно забарвленої лексики. Найбільш вживаними серед жінок є стратегії поваги та товариськості [14].

Важливою стратегією жіночого мовлення є хеджінг, який вживається у ситуаціях, коли:

- мовець не впевнений у своєму твердженні або не може повністю гарантувати його точність;
- за допомогою хеджінгу пом'якшується 'можлива різкість чи недобррозичливість твердження';
- як виправдання за висловлення твердження як такого [13: 79].

Стратегія ухильності або хеджінгу більшою мірою притаманна жіночому варіанту мовлення, оскільки жінки вважають, що 'наполегливо заявляти про себе негарно і не по-жіночому' [13: 79]. Дану стратегію жінки використовують, коли бракує впевненості висловити своє твердження категорично, виникає необхідність у захисті свого іміджу чи збереженні самоповаги.

Досліджуючи специфіку гендерного мовлення на прикладі японської мови, Його Інубусі зазначає, що для жіночого варіанту японської мови характерний 'так званий закон пом'якшення самотвердження, згідно якого жінка повинна уникати категоричності при вираженні своєї думки', вона повинна 'бути ввічливішою, ніж чоловік, виражатися м'якше' [5: 169].

Ф.С.Бацевич до жіночого варіанту мовлення відносить неточне приблизне називання предметів, вживання слів із значенням невпевненості тощо [1].

Лексико-синтаксичним вираженням КСУ в жіночому мовленні є конструкції, що ініціюють введення пропозиції (well, u'know, I guess, I think); пом'якшують зміст самої пропозиції (kinda, sorta), передують у запитальних конструкціях (I wonder). Tag-questions (розділові запитання), на думку Р.Лакофф, вживаються у ситуаціях, коли мовець висловлює твердження, проте не впевнений у його достовірності або прагне дати слухачу більшу свободу дій та уникнути будь-яких проявів спонукання чи авторитарності зі свого боку. Розділове запитання є середнім між прямолінійним твердженням та звичайним запитанням, оскільки воно менш асертивне, ніж твердження, проте звучить більш впевнено, ніж звичайне запитання. Лінгвістичним вираженням КСУ є також вживання частки so у вигуківих конструкціях, наприклад, при оцінюванні власного ментального чи емоційного стану. Таке використання частки so є досить атиповим, оскільки оцінка власного емоційного стану не може підлягати сумніву чи бути оскаржена, проте така особливість вживання so притаманна власне жіночому мовленню і є виявом ухильної поведінки: 'ухилитися в даній ситуації означає спробувати уникнути висловлення будь-якого різкого твердження' [13: 48].

І.І.Морозова, досліджуючи комунікативні стратегії ввічливості в мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки, зазначає, що стратегія хеджінгу як стратегія негативної ввічливості виступає базовою в жіночому вікторіанському дискурсі. Основними способами реалізації даної стратегії є використання запитальних речень, епістемічних ввідних речень (I believe, I suppose, I think), прислівників (perhaps, anyhow, really, quite, simply, a little), неозначено-особових речень (It seems (to me)), виразів дистанціювання мовця (I hear, they say, I am told), умовного способу. За допомогою даних тактик вікторіанська жінка ухиляється від надання інформації, пом'якшує реалізацію комунікативного акту прохання або надання різкої відповіді, перекладає відповідальність за істинність висловлювання на іншу сторону, зменшує 'тиск' на співрозмовника [7].

У подальшому дослідженні Р. Лакофф спростовує своє твердження про жорстку диференціацію чоловічого та жіночого мовлення та узагальнює свою концепцію, стверджуючи, що вживання гендерно маркованої лексики не обмежується лише жінками, до цієї групи належать також ті, хто є 'не зайняті' або 'не наділені владою' (жінки виступають лише як одні з представників цієї групи, адже, за теорією Р. Лакофф, в чоловічому світі вони позбавлені влади) [13: 47]. Отже, усі, хто позбавлені влади, потенційно є

носіями жіночого мовлення, і навпаки, чим більшою владою володіє людина, тим менше її мовлення повинне мати 'жіночих' характеристик (однією з яких є стратегія хеджінгу).

Для перевірки достовірності теорії Р. Лакофф нами було проведено дослідження, завдання якого полягало у виявленні маркерів реалізації КСУ в політичному дискурсі, визначенні їх співвідношення у жіночому та чоловічому мовленні та проведенні аналізу відмінностей комунікативної поведінки чоловіків- та жінок-політиків.

Базовою в нашому дослідженні є класифікація засобів хеджінгу розроблена А.В.Ярхо (нами досліджувались тільки лексичні та синтаксичні засоби) [12]. До лексичних маркерів реалізації КСУ віднесені модифікатори ілюктивної сили висловлювання (sort of/kind of, or so/or something, somewhat тощо); апроксиматори (around, round, approximately тощо); модальні прислівники (maybe, perhaps, possibly, probably тощо); модальні дієслова (might, could, may); епістемічні дієслова (seem, tend, appear); висловлювання, що передають пропозицію та сумнів (I am not sure that, I am afraid that); маркери малоімовірної можливості реалізації дії (a slight chance, some time); невпевнені коментарі (you know, I mean); референти невпевненості (thing, thingy тощо); використання 'колективного' we/our замість займенника I (We believe that). Синтаксичними засобами реалізації хеджінгу є вирази, що означають ментальну діяльність (I guess, I think, I believe); розділові запитання; запитання-повтори; тип речень, що модифікує ілюктивну силу висловлювання (I ...not X or anything, but...); еліптична конструкція (the thing is...).

За результатами проведеного дослідження співвідношення маркерів ухильності у чоловічому (Ч) та жіночому (Ж) корпусах (Таб.1) виявилось майже однаковим:

Таблиця 1

Тип комунікації	Кількість маркерів ухильності знайдена у досліджуваному корпусі	Відсоткове співвідношення, %
Ч	451	52
Ж	413	48

Відсоткове співвідношення лексичних та синтаксичних засобів хеджінгу у чоловічому та жіночому корпусах є таким (Таб. 2):

Таблиця 2

Тип комунікації	Лексичні засоби хеджінгу, %	Синтаксичні засоби хеджінгу, %
Ч	53	47
Ж	59	41

Як виявилось, чоловіки-політики та жінки-політики більш схильні до вживання лексичних засобів хеджінгу (53% та 59% чоловічого та жіночого корпусів відповідно), проте у відсотковому порівнянні спостерігається тенденція до вживання синтаксичних засобів радше чоловіками-, ніж жінками-політиками (47% проти 41% відповідно).

Найпоширенішими лексичними засобами хеджінгу в чоловічому корпусі є невпевнені коментарі, модальні та епістемічні дієслова, модальні прислівники (Таб.3):

Таблиця 3

Тип комунікації	You know, %	I mean, %	Could, %	Tend, %	May, %	Might, %	Probably, %	Решта, %
Ч	30.7	16.4	10.5	6.3	5.5	4.6	3.8	22.2

В жіночому корпусі найпоширенішими виявились невпевнені коментарі, модальні та епістемічні дієслова, модифікатори ілюктивної сили висловлювання (Таб.4):

Таблиця 4

Тип комунікації	You know, %	I mean, %	Could, %	Or so, %	Tend, %	Might, %	Sort of, %	Решта, %
Ж	24.4	14.9	9.5	6.6	5.8	5.8	5.8	27.2

Найпоширенішим лексичним засобом в обох корпусах виявився маркер you know (30.7% та 24.4% чоловічого та жіночого корпусів відповідно).

Найпоширенішим синтаксичним засобом хеджінгу в чоловічому та жіночому корпусах виявився вираз I think, що означає ментальну діяльність (91.1% та 96.5% чоловічого та жіночого корпусів відповідно).

Таким чином, результати нашого дослідження не підтвердили теорію про існування різних гендерлектів в англомовному політичному дискурсі, оскільки нами не було знайдено значних відхилень у реалізації маркерів КСУ чоловіками- та жінками-політиками

Р. Лакофф, досліджуючи реалізацію комунікативної поведінки в науковому дискурсі, стверджує, що жінки-науковці найменш схильні до вживання гендерно маркованого мовлення, оскільки 'володіють'

більшими можливостями та владою, ніж звичайні жінки. Дослідниця зазначає, що науковий дискурс є одним з небагатьох, в якому підтримується рівноправ'я чоловіків та жінок [13: 82].

Політична комунікація належить до сфери офіційного мовлення, де політик (незалежно від статі) перш за все представляє собою суб'єкт політичної влади. Влада та обов'язки вимагають від нього певного типу поведінки (зокрема комунікативної), яка суттєво відрізняється від поведінки більшості людей. К.С.Серажим зазначає: 'професіоналізм політичної мови, що зумовлюється кваліфікацією учасників політичного процесу ... – це не просто бажана, а обов'язкова умова успішного розвитку сучасного політичного дискурсу, реалізації всіх комунікативних інтенцій його учасників' [9: 95]. Дослідниця стверджує, що 'основна ціль політичного дискурсу – завоювання та утримання влади, правомірно припустити, що в мові політиків набувають мовного вираження відносини влади' [10: 212]. Влада, авторитет, високий соціальний статус та роль є основними екстралінгвістичними чинниками, що визначають комунікативну поведінку політика, його індивідуальні характеристики (в тому числі гендерна приналежність) стають менш релевантними. Така нейтралізація гендерних відмінностей у мовленні жінок- та чоловіків-політиків, на нашу думку, може спричинити певну схожість їх комунікативної поведінки в аспекті реалізації маркерів КСУ.

У даній статті було зроблено огляд основних лінгвістичних теорій виникнення та існування гендерно маркованого мовлення, а також визначені характерні риси чоловічої та жіночої комунікативної поведінки. Здійснена спроба аналізу специфіки реалізації КСУ у гендерно маркованому мовленні. Виконане практичне завдання дослідження, що полягало у виявленні маркерів реалізації КСУ в політичному дискурсі, визначенні їх співвідношення у жіночому та чоловічому мовленні та проведенні аналізу відмінностей комунікативної поведінки чоловіків- та жінок-політиків.

Здійснено спробу обґрунтування отриманих результатів з врахуванням специфіки функціонування політичного дискурсу.

Наступними кроками у дослідженні КСУ можуть бути визначення особливостей реалізації стратегії ухильності в етнокультурному та соціальному аспектах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Бессонова О.Л. Особливості мовленнєвої поведінки жінок і чоловіків: Матеріал експерименту // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – М.: 2002. – Вип. 8. – С. 25-29.
3. Горошко Е.И. Особенности мужского и женского речевого поведения (психолінгвістический анализ): Дисс... канд. філол. наук: 10.02.04. – М., 1996. – 176 с.
4. Земская Е.А., Китайгородская М.А., Розанова Н.И. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании. – М.: Наука. – 1993. – С. 90-136.
5. Йоко Инубуси. Гендерные аспекты японского коммуникативного поведения // Докл. Второй междунар. конф. "Гендер: Язык, Культура, Коммуникация". – М.: МГЛУ. – 2002. – С. 168-171.
6. Клочко Л.И. Высказывания похвалы и гендер в речевом поведении носителей английского языка // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2002. – №567. – С. 295-302.
7. Морозова И.И. Коммуникативные стратегии вежливости в стереотипном речевом поведении викторианской женщины: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харьковский национальный ун-т им.В.Н.Каразина. — Х., 2004. — 208 л.
8. Потапов В.В. Проблемы гендерологии в англистике // Докл. Второй междунар. конф. "Гендер: Язык, Культура, Коммуникация". – М.: МГЛУ. – 2002. – С. 252-263.
9. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалі сучасної газетної публіцистики). – К., 2002. – 393 с.
10. Серажим К.С. Мовленнєві властивості політичного дискурсу // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2004. – №631. – С. 211-215.
11. Таннен Д. Ты меня не понимаешь!: Почему женщины и мужчины не понимают друг друга: [Пер. с англ.]. – М.: Вече, 1996. – 429 с.
12. Ярхо А.В. Коммуникативная стратегия неуверенности в современном англоязычном диалогическом дискурсе: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харьковский национальный ун-т им. В.Н.Каразина. – Х., 2004. – 249 с.
13. Lakoff R. T. Language and woman's place : : text and commentaries // edited by Mary Bucholtz. – Oxford.: Oxford university press, 2004. – 309 p.
14. Lakoff R. T. Stylistic strategies within a grammar of style // Language, Sex and Gender. The Annals of the New York Academy of Sciences, 1979. – P. 53-80.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Місягіна – аспірант кафедри прикладної лінгвістики НУ 'Львівська політехніка'.
Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

РОЛЬ ВСЕСВІТНЬОЇ СЛУЖБИ РАДІОМОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ КОНСОЛІДАЦІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНОМОВНОЇ СПІЛЬНОТИ В РІЗНИХ ЧАСТИНАХ СВІТУ

Людмила ПАВЛЕНКО (Київ, Україна)

У статті досліджується роль та місце сучасного вітчизняного іномовлення у процесі консолідації україномовної спільноти у різних частинах світу. Розглядаються можливості та засоби Всесвітньої служби радіомовлення України у налагодженні комунікативних зв'язків з носіями української мови за межами нашої держави.

The article focuses on the role and place of the contemporary Ukrainian radio world service in the process of consolidation of the Ukrainian speaking communities in different parts of the world. The article also investigates the possibilities and means of the Radio Ukraine International to establish communication with the Ukrainian speaking audience beyond the Ukrainian borders.

Українську мову називають однією з наймилозвучніших мов світу. Та разом з тим її можна назвати й однією з найсильніших. Адже українська мова не лише вистояла перед численними кампаніями, спрямованими на применшення її статусу, приниження і забуття, посиливши свої позиції з набуттям нашою державою незалежності. Українська мова нині лунає щонайменше у 25 країнах світу, де офіційно зареєстровано українські громади. А в таких державах, як Сполучені Штати Америки, Канада, Великобританія, Німеччина, Австралія, українська діаспора на громадському рівні має вагомий вплив на державні установи та суспільну думку. З кожним роком потік українських мігрантів за кордон зростає. Нині держава переймається цією проблемою. Однак, зменшення кількості українців, які мають бажання виїхати до інших країн поки не передбачається. В такій ситуації державі варто подбати про збереження національної ідентичності тих громадян, які вирішили шукати щастя на чужині. За умови успіху в цій справі, держава, котра втратила громадянина у правовому сенсі може отримати вагому підтримку у політичній площині. Історія відносин української держави з українцями за кордоном не раз підтверджувала цю тезу. Потужною підтримкою діаспори позначені визначні віхи новітньої історії нашої держави. Зокрема, важливу роль наші співвітчизники відіграли у процесі визнання незалежності України іншими державами світу. Нині саме з ініціативи діаспори успішно відбувається відновлення історичної справедливості щодо визнання Голоду 1932 – 1933 років в Україні актом геноциду проти українського народу. Впродовж багатьох десятиліть українці за кордоном продовжують спілкуватися між собою рідною мовою. Зберігають її і для нащадків – діти та онуки закордонних українців, які народилися та виростили вже у іншому мовному середовищі, як правило, вивчають і мову своїх батьків – українську. Але держава не може покладатися лише на національну самосвідомість закордонних українців, коли йдеться про збереження їх національної ідентичності. Сучасний світ перенасичений інформацією і зберігати пам'ять про своє коріння в умовах глобалізації не завжди вдається навіть тим українцям, які живуть на території своєї держави. Основні світові тенденції у інформаційній сфері чітко демонструють, що відбувається загострення боротьби за ноосферу. Коли об'єктами битви стають державні ідеї, духовні і національні цінності, системи вірувань, тобто духовна сфера життєдіяльності людини [1].

Як наша держава може сприяти збереженню української мови та традицій у середовищі наших співвітчизників за кордоном? Як налагодити комунікативний зв'язок української держави зі своїми представниками в інших країнах? Традиційно найбільш ефективним інструментом тут є засоби масової комунікації. Нині в будь-якій державі світу можна дивитися українські телевізійні канали, читати українську пресу. За лічені секунди можна потрапити в Україну через всесвітню мережу Інтернет. Україна має свого представника також і в міжнародному радіоєфірі – Всесвітню службу радіомовлення України мають можливість почути слухачі більш як 50 країн світу та користувачі Інтернету.

Тема ролі засобів масової інформації як комунікативного інструменту в процесі діалогу держави Україна зі своїми представниками за кордоном та ролі преси в процесі консолідації українських громад набула актуальності у вітчизняній науці після того, як Україна стала незалежною державою. Тут варто чітко виокремити два основні напрямки, незалежно від історичних періодів і територій, в межах котрих працювали дослідники. Перша група – діаспорна преса (засоби масової інформації, створені представниками українських громад для своїх членів в інших країнах) в більшій мірі досліджена ніж друга група – власне українські медіа, котрі створені та працюють в Україні, і розраховані на закордонну аудиторію. Але преса діаспори не є об'єктом дослідження цієї наукової статті, оскільки її важко назвати засобом комунікації між українською державою та її представниками за кордоном. Щоденну інформацію з України і про Україну в змозі оперативно подавати лише журналісти, які працюють на території держави. До теми діяльності вітчизняних засобів масової інформації на міжнародному ринку медіа зверталися такі вчені, як В. Бугрим [2], О.Мелешенко [3], В.Шкляр [4] та інші дослідники міжнародної журналістики. Деякі аспекти діяльності українського міжнародного радіо у своїх наукових працях розглядали О.Гоян [5], В.Лизанчук [6], І.Мащенко [7], В.Миронченко [8], Н.Скофенко [9]. Однак, Всесвітня служба радіомовлення України як міжнародний засіб комунікації не була об'єктом окремого наукового дослідження.

Мета статті – дослідити роль та місце сучасного вітчизняного іномовлення у процесі консолідації україномовної спільноти у різних країнах світу; розглянути можливості та засоби вітчизняного іномовлення у налагодженні комунікативних зв'язків з носіями української мови за межами нашої держави. Проаналізувати мовно-культурні запити закордонної слухацької аудиторії щодо радіомовлення з України.

Всесвітня служба радіомовлення України – один із структурних підрозділів Національної радіокомпанії України, що вже близько шістдесяти років веде мовлення для закордонної аудиторії. До своїх слухачів вітчизняне іномовлення звертається українською, англійською, німецькою та румунською мовами. Іншомовні редакції працюють не більше, аніж по півтори години на добу. 75 відсотків ефірного часу (із загальнодобових 39,5 годин) належить редакції мовлення українською мовою. Передачі українською мовою до появи супутникового телебачення та Інтернету для багатьох закордонних українців були єдиним засобом масової інформації, котрий рідною мовою розповідав їм про життя на рідній землі. Але й нині українське радіо залишається швидким та доступним джерелом інформації з України для всіх, хто розуміє українську мову у різних частинах світу.

Аби проаналізувати роль Всесвітньої служби радіомовлення України у процесі консолідації україномовних спільнот світу, варто, насамперед, розглянути визначення поняття мовних спільнот. Цим терміном найчастіше оперує соціолінгвістика – наукова дисципліна, котра вивчає мову у зв'язку з соціальними умовами її функціонування. Всесвітня Декларація лінгвістичних прав визначає мовну спільноту як будь-яке людське суспільство, що історично склалося на певній території (незалежно від того, визнано цей простір чи ні), котре отожднює себе з народом і розвинуло спільну мову як природній засіб спілкування та культурної єдності між його членами. Декларація має на увазі, що групи вважаються такими, що мають свою територію та належать до мовної спільноти також у випадках:

- а) коли вони відокремлені від основної частини своєї спільноти політичними та адміністративними кордонами;
- б) коли вони історично розташувалися на невеликій території, оточеній членами іншої мовної спільноти;
- в) коли вони розташувалися на території, котру вони розділяють з членами інших мовних спільнот зі схожим історичним минулим [10].

Межі розповсюдження мов дуже часто не співпадають з політичними кордонами. Тому при визначенні поняття «мовна спільнота» важливим є співмірність лінгвістичних та соціальних ознак: Якщо ми залишимо лише лінгвістичні, то йтиметься лише про мову, безвідносно до того середовища, де вона використовується; якщо ж спиратися лише на соціальні критерії (включаючи політико-економічні та культурні фактори), то поза увагою залишаться мови, що функціонують в цій соціальній спільноті. Кожна мовна спільнота користується певними засобами спілкування – мовами, їх діалектами, жаргонами, стилістичними різновидами мови, що позначаються в мовознавстві поняттям «мовні коди». [11] Всі вищезазвані ознаки цілком притаманні українським громадам за кордоном. Оскільки, як відомо, переважна частина української діаспори проживає в певних регіонах тих чи інших країн, має офіційно зареєстровані громадські організації, відвідує українські школи та церкви, видає та читає свою пресу.

Найперша і головна функція, котру реалізує в процесі своєї діяльності Всесвітня служба радіомовлення України щодо своєї основної слухацької аудиторії – представників україномовної спільноти в різних країнах світу полягає у оперативному інформуванні українською мовою про події та явища в Україні. А також про офіційну точку зору української влади на все, що відбувається в нашій державі та в міжнародному житті. Цю функцію здійснює редакція коментаторів і репортерів Радіо «Україна» (ефірна назва станції). Журналісти цієї редакції щодня збирають інформацію та готують матеріали, котрі звучать в ефірі у рамках вечірніх та ранкових інформаційно-аналітичних випусків.

В першу чергу висвітлюються важливі події суспільно-політичного життя держави, озвучуються заяви державних високопосадовців, авторитетних громадських діячів. Водночас, інформаційний продукт іномовлення формується таким чином, аби він міг репрезентувати всю палітру внутрішньоукраїнського життя, всі точки зору, котрі існують в суспільстві щодо певних актуальних питань. Для тих, хто хоче знати більше про життя в Україні, Всесвітня служба українського радіо готує інформаційно-аналітичні («Підсумки тижня», «Позиція», «Політична студія», «Європейський ракурс», «Відлуння») та тематичні («Українці в світі», «Україна туристична», «Освіта», «Аспекти економіки») передачі.

Переломним моментом у діяльності «Радіо Україна» став 1991 рік, коли наша держава здобула незалежність. Відтоді зазвучали в ефірі Всесвітньої служби радіомовлення України передачі «Українці в світі», «Благовіст», «Калина». Мільйони наших співвітчизників по всьому світу почули справжній голос своєї батьківщини – правдивий та сповнений близькими серцю кожного українця словами. О. Сербенська та М. Волошак у книзі «Актуальне інтерв'ю із мовознавцем» констатують, що «в українській мові 90-х років, як і в інших мовах посттоталітарних суспільств, активно виявили себе процеси демократизації. Насамперед, це спостерігається на лексичному рівні, у руйнуванні перегородок між так званими стилістичними категоріями лексики, а також у самій структурі тексту і навіть у пошуках певної тональності. Автори підручника відзначають, що суто національним явищем стало те, що без

спеціальних лінгвістичних зусиль витворено цілу підсистему, здатну обслуговувати комунікативні потреби відновленої 1991 року української державності, сформовано велику групу вербальних засобів, що творять семантичне поле «Українська держава», «українська нація»... у своє природне русло увійшла релігійна лексика» [12]. Діяльність іномовлення незалежної України є яскравим підтвердженням цієї тези. В ефірі радіостанції з'явилися передачі, котрі висвітлюють замовчувані комуністичним режимом сторінки історії України. Частими гостями передач «Радіо Україна» стали відомі історики Станіслав Кульчицький, Юрій Шаповал, Володимир Сергійчук. Слухачі станції отримали змогу поглибити свої знання про життя та діяльність Симона Петлюри, Романа Шухевича, багатьох інших борців за українську незалежність, імена яких, здавалося, вже встигли відійти у небуття. Значна частина аудиторії українського іномовлення – це колишні наші співгромадяни, які емігрували за кордон, рятуючись від переслідувань радянської влади за участь в антирадянському русі та їхні нащадки. Тому слухачі схвально сприйняли такі зміни в радіомовленні з України.

Коли йдеться про налагодження комунікативних зв'язків української держави з представниками україномовних спільнот за кордоном, варто відзначити важливу роль в цьому процесі інтерактивних передач. Сучасне українське іномовлення відчуває гострий дефіцит таких передач, чим, власне, віддаляє себе від статусу сучасної радіостанції. Зрозуміло, що організувати інтерактивний пряий ефір для аудиторії, що проживає в різних часових поясах – надзвичайно складне завдання. Водночас, потреба такого кроку очевидна. Це підтверджує і багаторічна популярність передачі О. Дикого «Поштова скринька», з допомогою котрої слухачі іномовлення вітають своїх співвітчизників і в Україні, і в інших державах.

Особливо популярними серед закордонної аудиторії є передачі культурологічної редакції радіо «Україна». Всесвітня служба радіомовлення України намагається максимально задовольнити інтерес своєї аудиторії про культурно-мистецьке життя в нашій державі. В міжнародному ефірі звучать передачі «Літературна Україна». «Музичні зустрічі», літературно-мистецькі журнали, присвячені українським народним традиціям, християнським святкам, радіонариси, літературно-музичні композиції. Про зацікавленість представників діаспори цими програмами свідчить аналіз слухацької пошти. Автори передач про українську культуру завжди отримують багато листів з відгуками та побажаннями щодо наступних тем.

Працюючи над створенням передач для закордонної радіоаудиторії, журналісти враховують той факт, що слухачі постійно перебувають в іншомовному середовищі. Вони, можливо, нечасто чувають українську мову, тому потребують більшого зосередження аби її зрозуміти. Усне, живе мовлення діє на слухача не тільки змістом, а й інтонацією, темпоритмом голосу, манерою ведення розмови. Одним з найяскравіших прикладів цього є передачі журналістки Лідії Кухар. Ось якими словами привітали пані Кухар автори часопису української діаспори в Канаді. «Для майбутнього України працюють усі сили її журналістського та літературного таланту. Кожна її програма – це своєрідна етнографічна, літературна, музична розвідка, це любов до свого народу в кожному промовленому слові. Можливо тому й отримуює стільки листів від вдячних слухачів зі всіх кінців світу. Не відомо тільки де бере вона той час, щоби відписати двісті листів на тиждень, адже працює так багато. Сьогодні друкованих і рукописних матеріалів перебігають перед очима, поки з'являється текст радіопрограми. Кожна тема різна, але всіх їх об'єднує єдина любов до свого, українського. Напевно, не потрібно особливо нагадувати слухачам такі знайомі й улюблені рубрики як: "За вашими листами", "Свята Марія", "Стрітіння", "Михайло на білому коні", журнал "Калина" для жінок. А відома передача, присвячена 60-ій річниці голодомору в Україні "Сльоза на колоску!"» [13]. У науковій статті складно передати мелодійне звучання голосу, схарактеризувати артистичні здібності. Але факти також промовляють – в історії радіостанції були випадки, коли, зокрема, перуанці та італійці випадково потрапивши на хвилі «Радіо Україна», де якраз звучали передачі Лідії Кухар, зацікавлювались мовою, а згодом з власної ініціативи вивчали українську. «Українська мова організована за принципом своєрідної вокалізації – евфонії. Мова природно мелодійна» [14], – зазначає автор «Словника найпоширеніших помилок у засобах масової інформації» П. Куляс. На українському іномовленні намагаються дотримуватись принципу милозвучності.

Як вже вище зазначалося, основу Радіо «Україна» складає редакція мовлення українською мовою. Саме на цю редакцію покладено функцію розповідати рідною мовою про життя в рідній країні представникам україномовної спільноти в різних частинах світу. Чому для цього обрано саме українську мову, а не, наприклад, англійську, котра з часом стає більш зрозумілою для діаспори, аніж рідна мова? Українська мова, котра звучить в світовому радіоефірі допомагає її носіям зберігати свої знання. Ця тактика є поширеним явищем у практиці міжнародного радіомовлення. Наприклад, російська державна радіокомпанія «Голос Росії». Ця міжнародна станція звертається до своїх слухачів 16 мовами. Однак, основу російського міжнародного радіомовлення складає робота Всесвітньої російської служби. А до населення країн колишнього Радянського Союзу «Голос Росії» звертається лише російською мовою. Аби підтримати носіїв російської мови на теренах СНД, радіостанція ініціює дискусії про стан задоволення потреб російськомовного населення країн Співдружності, проводить радіоуроки російської мови, організовує різноманітні заохочувальні конкурси та вікторини. Таким чином, держава підтримує носіїв

своєї мови [15]. Про те, що цей аспект державної мовної політики (а саме так можна визначити радіомовлення для закордонної аудиторії, оскільки його здійснює державна радіокомпанія) досить ефективний, свідчить слухачка пошта. Адже програми редакції мовлення українською мовою традиційно отримують значно більше відгуків, аніж матеріали іншомовних редакцій. В своїх листах слухачі українського радіо за кордоном розповідають не лише про те, як приємно почути рідне слово за тисячі кілометрів від батьківщини, а й про те, як вони в українських школах та громадських осередках слухають записи культурно-мистецьких передач, з їх допомогою навчають української мови та українських традицій своїх дітей і онуків, котрі народжуються та зростають в іншому мовному і культурному середовищі.

Україномовні інформаційні та аналітичні передачі вітчизняного міжнародного радіо завжди звучать літературною мовою переважно у офіційному, діловому, публіцистичному стилях, іноді з елементами розмовного. Автори культурологічних програм використовують художній стиль. Неприпустимим на іномовленні є використання суржику, жаргонізмів, діалектизмів чи інших нелітературних слів. Адже українська мова в діаспорі і так зазнає впливу цілого ряду негативних явищ. Наприклад, в певних містах у діаспорі переважають окремі діалекти, котрі віддзеркалюють, звідки походять її члени. В Детройті в Православній громаді панує полтавська говірка, бо значна частина її членів виїхала з Полтавщини. В Нью-Йорку – специфічний галицький діалект. В Торонто переважає тернопільська говірка. В Сідней в Православній громаді – волинська. В Монтаржі – полтавська. Крім того, українська мова за кордоном внаслідок контактування з іншими мовами зазнає впливу такого явища, як інтерференція. Під поняттям інтерференції розуміють процес виникнення змін у мові внаслідок її взаємодії з іншою, який проявляється у появі інновацій [16]. Оскільки, в ефірі Всесвітньої служби радіомовлення України звучать листи з-за кордону, інтерв'ю, інші передачі за участю представників української діаспори, до ефіру часом потрапляють слова із лексики закордонних українців, наприклад, гратулювати – вітати від англійського *congratulate*; вакації – канікули від англійського *vacation*. Однак, журналісти іномовлення готують передачі літературною українською мовою.

Висновки. Дослідивши роль та місце сучасного вітчизняного іномовлення у процесі консолідації україномовної спільноти у різних частинах світу, можна констатувати, що україномовні радіопередачі з України є оперативним та доступним каналом інформації для закордонної аудиторії, котра цікавиться життям української держави. Всесвітня служба радіомовлення України у співпраці із представниками української діаспори виявляє себе також в ролі ефективного комунікативного засобу зв'язку між українською державою та її представниками за кордоном. А україномовні програми допомагають носіям української мови в різних країнах зберігати та вдосконалювати свої знання, задовольняти мовно-культурні запити. Цьому сприяє використання журналістами та ведучими літературної української мови, дотримання під час розмови в ефірі принципу милозвучності, звернення у передачах до теми історії України, культури, традицій нашого народу.

Таким чином, Всесвітня служба радіомовлення України виконує одну із основних своїх функцій – консолідує українську діаспору. Автори монографії «Лінгвістика впливу» В.В.Різун, Н.Ф.Непийвода, В.М.Корнєєв наводять приклад «ідеальної комунікативної ситуації, котра передбачає збіг контекстів адресата та адресанта, що відбувається за умови наявності деяких постійних опорних елементів, відбитих у свідомості комунікаторів у вигляді архетипних образів...Наші національні архетипи – це образ волі, долі, боротьби.» Таким чином, науковці роблять висновок, що повноцінними учасниками комунікативного процесу можуть бути лише носії одного типу культури. В них зберігається досвід інтелектуального освоєння дійсності, властивий цій культурі. Цей досвід закріплюється на нейролінгвістичному рівні – у вигляді безмежного набору клішованих структур, крізь призму яких сприймаються нові явища й події, а також тексти, що відтворюють їх [17].

В результаті проведеного аналізу, можна також зробити висновки про те, що Всесвітня служба радіомовлення України на сучасному етапі своєї діяльності повністю не використовує всі переваги, котрі надає доступ до міжнародного радіоефіру. Цьому заважають проблеми технічного, матеріального (як-от періодичне погіршення чутності, відсутність можливості у журналістів виїжджати за кордон і безпосередньо дізнаватися про інформаційні потреби своїх слухачів) та творчого (відсутність інтерактивних програм) характеру. Отже, проблеми функціонування міжнародного радіомовлення України потребують подальшої наукової розробки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Панарін І.Н., Панаріна Л. Г. Інформаційна війна і мир. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 384 с.
2. Бугрим В. В. Нові телерадіокомунікації України й космічні орбіти україномовних програм // Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства: Тези і виступи на Першій міжнар. наук. конф. 15-17 жовтня 1992 р. – К.: ВПЦ «Київський ун-т»; 1993. – С. 4-43
3. Мелешенко О. К. Комп'ютерні та телекомунікаційні технології як гарант інтеграції журналістики України в світовий інформаційний простір // Монографія// Київський ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1998. – 195 с.
4. Шкляр В. І. Журналістика і дипломатія // Вісник Київського ун-ту. Серія: Журналістика. – К., 1997. – Вип. 5. – С. 37-42
5. Гоян О. Я. Основи радіожурналістики і радіоменеджменту: Підручник. – 2-ге вид., допов. – К.: Веселка, 2004. – 245 с.
6. Лизанчук В. В. Радіожурналістика: засади функціонування. Підручник. – Львів: ПАІС, 2000. – 366 с.
7. Машенко. І. Г. Хроніка українського радіо і телебачення в контексті

- світового аудіовізуального процесу. – К.: Україна, 2005. – 384 с.
8. Миронченко В. Я. Основи інформаційного радіомовлення. Підручник. – К.: ІЗМН, 1996. – 440 с.
9. Скофенко Н. В. Роль средств внешнеполитической информации УССР в освещении международной деятельности республики. Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.01.10 КГУ им. Т. Г. Шевченко. – К.: 1991. – 16 с.
10. Всесвітня Декларація лінгвістичних прав. Барселона, 8 червня 1996 р.
11. Сайт електронної енциклопедії «Кругосвет».
12. Сербенська О. А., Волощак М. Й. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. – К.: Вид. центр «Провітра», 2001. – 204 с.
13. Лідія Шевчук // Україна і світ, грудень 1992 р. // с.1
14. Куляс П. П. Словник найпоширеніших помилок у засобах масової інформації з варіантами їх виправлення: Посібник майбутнього редактора. – К.: Університет «Україна», 2006. – 193 с.
15. Телерадіоэфир: история и современность Под ред. Я. Н. Засурского. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 239 с.
16. Зимовець Г. В. Міжмовна інтерференція в умовах контактного білінгвізму (на матеріалі мови української діаспори): Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.15 / Інститут української мови НАН України. – К., 1997. – 19 с.
17. Різун В. В., Непийвода М. Ф., Корнєв В. М. Лінгвістика впливу: Монографія / К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 148 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Павленко - політичний оглядач Всесвітньої служби радіомовлення України, аспірант кафедри радіо та телебачення Інституту журналістики КНУ ім. Т.Г.Шевченка.

Наукові інтереси: історія та сучасність вітчизняного іномовлення.

ЧЕСЬКА ЛІНГВЕМА УКРАЇНИ: НАСПІДКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Людмила ПАНТУС (Одеса, Україна)

У статті розглянуті лінгвістичні наслідки функціонування чеської мови протягом майже 150 років в умовах поліетнічного та полікультурного суспільства України.

Almost 150 years the Czech language is represented in Ukrainian multiethnic and multicultural society. This article is an overview of the linguistic results of this language functioning under such conditions.

Чеська мова на теренах сучасної України з'явилася з 40-х років XIX ст., у 60-х роках кількість чеських селян-переселенці почала активно зростати, охоплюючи в основному Волинь, Галичину, Поділля. 10 липня 1870 р. Олександр II видав указ, який надав процесу переселення організований порядок [9]. Переселенці прагнули звичайно оселятися більш-менш компактно, утворюючи своєрідні «ланцюжки» хуторів та сіл з переважаючим чи виключно чеським складом.

Відомий чеський вчений Ї.Гофман підрахував, що у 1868 році зокрема на Волинь приїхали усього 2200 чехів, а вже 1870 року - понад 10000, у 1878 - 13300, 1897 - 27700, 1910 - 33300, 1921 - 36400 [1: 9]. Перед початком I-ої світової війни тільки у Волинській губернії існували 638 населених пункти з чеським людом, причому 109 сіл були виключно чеськими [3: 7]. Підтвердження цим цифрам знаходимо знов-таки у І.Гофмана: у 1868 р. чехи утворили 7 населених пунктів, у 1870 - понад 50 поселень, у 1878 - 104, у 1897 - 156, у 1910 - майже 170 та у 1921 - 189.

Отже, як окремий лінгвістичний суб'єкт (лінгвема) чеська мова в Україні почав складатися з середини XIX ст. й можна твердити, що вже на кінець того сторіччя однозначно набув усіх рис повноцінного засобу внутрішньоетнічного спілкування. Історичні розвідки свідчать, що тодішнім чехам був притаманний високий рівень етнічної самосвідомості, уважне ставлення до сімейного виховання рідною мовою. Селяни ставили церкви, створювали свої школи, отримували книжки та навіть періодику з батьківщини.

Утім, політика царату, спрямована на зросійщення¹ чехів через насамперед шкільне навчання в загальнодержавних школах, перехід (часто економічно-примусовий) вірних – католиків та протестантів - до православного віросповідання, переселення великої кількості колоністів із заходу України до інших регіонів аж до Казахстану – все це викликало звуження функціональної сфери чеської мови переважно до сімейно-побутової та заклало ґрунт для наступної мовної асиміляції.

Ми не маємо, на жаль, статистичних даних щодо кількості рідномовних чехів у XIX ст. – початку XX ст., проте друга половина XX ст. характеризується саме високим рівнем мовної асиміляції – усе менше етнічних чехів стали визнавати чеську мову за рідну. У 1959 році більше половини - 53,1 % - українських чехів визнали чеську рідною мовою, але перепис 1989 р. зафіксував різке зниження цього відсотка – до 35,5%. Ще гіршу картину дав перепис 2001 р.: лише 20,1% (з 5917 українських чехів тільки 1190 визнали

¹ Чеська школа у Вільшанці, наприклад, 1889 р. була переведена на російську мову. Русифікаторську політику яскраво ілюструє витяг з рапорту учителя цієї школи від 22.12.1889: «Відірвати чеха з чужого йому ґрунту..., вказати йому прямий життєвий шлях..., зробити чеха руським слов'янином, вивести його з релігійного блукання та розвіяти навіяний йому Римом у чистоті православ'я – ось у чому виявляється участь росіянина в долі брата. ... Таким чином чеська приватна школа 7.09.1889 перетворена на православне народне училище, яке з цього часу виховує російського православного християнина...» (переклад мій – Л.П.) - цит. по [10: 196]. Див. тж [11: 12].

себе чеськомовними). За 42 роки відбувся практично суцільний перехід на мови оточення: 2503 осіб, чи 42,3%, рідною мовою такою назвали українську, а 2144, тобто 36,23% – російську.

Такий, загальноокреслений, соціолінгвістичний стан не міг не вплинути на власне мовленнєві та мовні характеристики чеської лінгвемі, себто чеська мова українських чехів, функціонуючи як острівна, мусила зазнати значних змін на всіх мовних рівнях. Таким було припущення, коли я розпочала вивчення чеських говірок (діалектів) сучасної України.

Але спочатку декілька слів щодо теперішнього стану наукової вивченості цих говірок та джерельної бази.

Мені вже доводилося констатувати [8], що чеські говірки ніколи не були об'єктом систематичного наукового дослідження на протигагу, наприклад, історичним та етнографічним розвідкам. Сучасна вітчизняна лінгвістична богемістика в цілому не включала й не включає питання чеської діалектології як такої та зокрема – питання діалектології українських чехів.

Лише два автори у 20-х та 60-70-х роках ХХ ст. виявили інтерес до чеських говірок України. 1927 року професор Є.А.Рихлік (етнічний чех) надрукував статтю "Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики" [10]. Ця праця вельми значуща з погляду лексикології, але для вивчення інших аспектів матеріалу не дає.

Говірка іншого чеського села – Мала Зубівщина Коростенського району знов-таки на Житомирщині стала джерелом для ґрунтовного вивчення, насамперед лексичного рівня, для З.І.М'ячиної. Протягом 1968-1975 років вона неодноразово була у селі, зробила велику кількість магнітофонних записів, і в результаті її статті та дисертація засвідчили мовні зміни в цій говірці [4-7; доступу до дисертації я поки що не мала, бо копію з Мінська, де зберігається рукопис, не отримала].

Уже у ХХІ ст. до чеських говірок виявили інтерес саме чеські учені. Монографія Я.Янчакової та П.Янчака "Мова чеських реемігрантів з України" з 2004 р. [13, тж. 12] присвячена чеському мовленню знову ж житомирських сіл Мала Зубівщина та Малинівка та дипломна праця К.Михайлової "Мова чехів у Чехословаччині та її зв'язок з вихідними чеськими діалектами" з 2006 р. – села Новгородківка на Запоріжжі [14]. Звичайно, що й у цих роботах знаходимо безліч фактів, котрі свідчать на користь згаданого вище припущення. Але з великої кількості колишніх та сучасних чеських поселень чи поселень з відчутним чеським етнічним відсотком матеріали маємо стосовно чеської лінгвемі лише з чотирьох: Вільшанка – дуже обмежено, Мала Зубівщина та Малинівка (усі в Житомирській обл.) та Новгородківка. Ясно, що цих матеріалів украй недостатньо для повноцінного дослідження припускуваного впливу поліетнічного та полікультурного суспільства на чеську лінгвему в Україні.

Влітку 2006 р. я розпочала власні польові розвідки у с. Новосамарка Красноокнянського району та с. Мала Олександрівка Котовського району Одеської обл., де чеська мова зберігається у живому побутовому мовленні (понад 5 годин спонтанного та тематичного мовлення). Усі наявні сьогодні матеріали вже дозволяють зробити певні висновки.

1. Поліетнічне оточення стосовно перенесених чеських говірок представлено та обмежено українським, польським та російським народами, відповідно, й вплив на чеські говірки справляли українська, польська та російська мови. Усі чехи володіли мовою оточення, і двомовність (часом і тримовність), поширення мішаних шлюбів впливали на чеське мовлення. Ступінь впливу кожної з названих мов був та є різним в різні часи, але мав торкнутися усіх мовних рівнів – фонетичного (фонологічного), граматичного, лексичного.

2. Полікультурність у широкому розумінні цього слова включає явища як духовної культури, так і господарської. До революції 1917 р. чехи зберігали перенесені народні традиції, обряди, фольклор. Можна твердити, що й віросповідання, незважаючи на сильний тиск православ'я, залишалося в основному католицьким чи протестантським (євангелічним), що сприяло утримуванню говірок від глибоких змін. Радянська, атеїстична, комуністична та русифікація народів СРСР (з кінця 30-х років аж до «перебудови» 80-х) навпаки – значно прискорили інтерферентні зміни, насамперед на лексичному рівні. Те саме стосується й господарської культури (сільське господарство, ремісництво, хатні роботи): до часів колективізації традиційні заняття перешкоджали мовноасимілятивним процесам, після колективізації ж знеособлення господарювання, індустріалізація сільськогосподарського виробництва ці процеси знов-таки прискорили.

3. Подібно до інших острівних говірок (див. наприклад, праці Е.Стоянової щодо болгарських говірок, М.Юревич, О.Непоп – польських), найбільший іншомовний вплив виявляється на лексичному рівні, що й засвідчено дослідженнями Є.Рихліка, З.М'ячиної, Я.Янчакової та П.Янчака, К.Михайлової. В цілому він характеризується такими рисами: а) запозичення нової лексики у зв'язку з появою нових реалій (рос. *desatina/desatina, chalátnost, finoděl*; укр. *futor хутор, palamár* та ін.); б) витіснення чеських лексем запозиченнями внаслідок тиску іншомовної системи (рос. *karta* замість *mapa, mel - křída, učástvovat* - , російські назви місяців та ін.; укр. *bat'ko - , chát' – dům, укр. čeremšyna¹ - stremcha* та ін.); 3) паралельне вживання рідномовних та запозичених слів (*tabak – t'ut'un, handlovat - (pro)miňat, kleště –*

¹ Тут і далі у прикладах буква у позначає звук [и], а не [і].

obseňku, šroub - vint); 4) зміни у семантиці рідномовних слів *dílo příгода, справа*, а не *tvír, chlapí seřiani, сільські чоловіки*, а не *чоловіки* у широкому сенсі цього слова (*особи чоловічої статі*).

Щодо великої кількості німецьких слів, що їх відзначив, наприклад, Є.Рихлік в мовленні вільшанських чехів [10: 215-216], то питання чи вважати їх старими запозиченнями (на території Чехії), чи новими (під впливом сусідства з німецькими колоністами вже в Україні) поки лишається відкритим.

Треба зазначити, що для чеськомовної діаспори України стало характерним явище лексичної речехізації. Я маю на увазі той факт, що понад 20 чеських громадських організацій України одним з основних завдань поставили «відродження» чеської мови у повсякденному спілкуванні (згадаймо наведені вище відсотки різномовності!) На практиці це означало навчання та вивчення, звичайно ж, чеської літературної («спісовної чештіни», тобто власне літературної мови, та «обецної чештіни», тобто розмовної норми). Це завдання виконується з різним ступенем успішності в різних регіонах, але результати не забарилися – в мовленні молоді замість українських чи російських слів усе частіш з'являються власне чеські слова. Речехізації сприяє й активна підтримка освітньої роботи цих організацій з боку самої Чехії, й доступ до чеськомовних електронних ресурсів, й обмін студентами тощо.

4. На фонетичному рівні відбулися суттєві зміни й у вокалічній, і в консонантній системах. Чеський вокалізм характеризується вільною кількістю (тривалістю), тобто й у наголошеній, й у ненаголошеній позиціях наявне протиставлення короткій – довгий голосний. За кількістю голосних (12) чеська мова ближче до української (11), аніж до російської (8) [2:115], але головною відмінністю від основних мов оточення було саме протиставлення за кількістю – у чеській є, в інших немає. Важко судити про стан збереження цього протиставлення у XIX-XX ст., але фонозаписи, наприклад, у Новосамарці свідчать, що це протиставлення занепадає: довгі голосні замінюються короткими. Тиск «короткогоголосного» оточення виявляється також у появі зв'язку між наголосом та тривалістю: довгі голосні переважають у першому (наголошеному) складі. Утім, я зафіксувала й зміни у просодії – наголос пересувається на другий, а в запозичених словах навіть зберігається на третьому складі.

Уніфікація протиставлення *i – u, í – ú* в материнському чеському мовленні зберігається в говірках, але за українського та російського впливу з'явився нефонологічний звук [и], який частіше вимовляється як [i^н] або [и^н] – *diš // duš < kduž*. В говірках закріпилася материнська діалектна вимова [ej] кінцевих [i] та [í] прикметників ч.р. як єдина нормативна з поширенням і на запозичені прикметники: *hřátotnej, tovarnej* тощо.

Щодо приголосних, то відзначу поступовий занепад африката [ř]: або заміна на чисте [r] *jařina < jařina*, або наближення до чистого [ž] *žbitou < hřbitov*; ствердіння вимови [ž] та [č] перед попередніми голосними (вплив української вимови).

5. Наявний сьогодні дуже обмежений текстовий матеріал не дозволяє судити про ступінь іншомовного впливу на морфологію чеських говірок України. Поки що я не знайшла таких прикладів, котрі б чітко засвідчували саме іншомовний вплив. Те саме стосується й синтаксису.

Отже, попередні висновки:

1. Чеська острівна лінгвама в Україні утворилася внаслідок приблизно 50-60 років пристосування чехів-переселенців до існування в іншомовному та іншокультурному оточенні. Основним позамовним чинником збереження перенесених чеських діалектів (говірок) було компактне розселення чехів у сільській місцевості.

2. Протягом загального часу існування чеського говіркового ідіому в Україні (майже 150 років) він зберігався практично відокремлено від мови метрополії, а носії зазнавали політичний, економічний, соціальний, культурний вплив оточуючих народів – переважно українців, росіян, поляків, зокрема усі чехи стали дво-, а часом і тримовними. Зміни у свідомості носіїв чеських говірок викликали й зміни у самій мові.

3. У сучасному стані чеських говірок чітко виявляються зміни на фонетико-фонологічному рівні, викликані чужомовним впливом. Внаслідок утворилася спеціальна фонетико-фонологічна система (або навіть декілька), що дозволяє говорити про існування окремої говіркової одиниці чеської мови. Можливо, ця фонетико-фонологічна система має типологічну близькість до інших острівних чеських говірок, котрі склалися у інших регіонах з полі етнічним та полі культурним оточенням (Румунія, Франція, США, Хорватія).

4. Вивчення навіть дуже обмеженого лексичного матеріалу з доступних джерел свідчить, що й чеські говірки, подібно до говірок (діалектів) мов інших національних меншин України, зазнали сильного інтерференційного матеріального (нові лексеми) та семантичного (переосмислення) впливу з боку домінуючих у суспільстві мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1) Гофман І. Чехи на Волині: Основні відомості. - Прага, 1998. - С.9, табл.
- 2) Исаченко А. Опыт типологического анализа славянских языков // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып. 3. – С.106-121.
- 3) Лановик Л. Прадідів розчищені джерела. – Вінниця:Тірас, 2004. – С.7.
- 4) М'ячина З.І. Українсько-російський вплив на чеську малозубівську говірку в Коростенському районі Житомирщини // Тези доповідей XIII Республ. діалектологічної наради. - К., 1969. - С.130-132.

- 5) Мячина З.И. К изучению морфологии глагола в чешском говоре с. Малая Зубовщина на Украине // Исследования по русскому и славянскому языкознанию. - Самарканд, 1971. - Вып. 3. - С.322-346.
- 6) Мячина З.И. К теории интерференции славянских языков (на материале лексики чешского говора с. Малая Зубовщина на Украине) // Славянская филология: Межвуз. сб. - Л.:ЛГУ. - 1975. - Вып. 3. - С.175-184.
- 7) Мячина З.И. О некоторых фонетических особенностях чешского говора с. Малая Зубовщина Коростенского района на Житомирщине // Исследования по русскому и славянскому языкознанию. - Самарканд, 1969. - вып. 2. - С.76-96.
- 8) Пантус Л.О. Чеські говірки в Україні: стан та перспективи вивчення // Записки Ніжинськ. держ. пед. ун-ту. - 2007 (у друці).
- 9) Положение Комитета Министерства о водворении Чехов в Волынские губернии від 10.07.1870 (архів автора)
- 10) Рихлик Є.А. Село Вільшанка на Житомирщині в світлі лексики // Записки Ніжинського ІНО. - 1927. -Кн.7. - С.193-220.
- 11) Щербак М. Г., Щербак Н. О. Політика царського періоду щодо німців та чехів на Правобережній Україні в ХІХ столітті // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. – Житомир: Волинь, 1998 – С. 11-15.
- 12) Jančáková J. K současnému stavu severovýchodočeského nářečí čechů z Malé Zubovštiny // Češi v cizině. - 1992. - Č.6. - S.28-31.
- 13) Jančáková J., Jančák P. Mluva českých reemigrantů u Ukrajiny. - Brno, 2004. - 173 s., mapy.
- 14) Mikhaylova K. Mluva Čechů v Čechohradě na Ukrajině a její vztah k výchozímu českému nářečí: Diplomová práce. - Brno: Masarykova univerzita, 2006. - 96 s. (архів автора)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Пантус – викладач кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету, директор Одеської чеської школи, голова правління Південноукраїнського регіонального інформаційно-культурного центру «Крок».

Наукові інтереси: соціолінгвістика.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У ВІДОБРАЖЕННІ СЛОВЕСНИХ ОБРАЗІВ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ)

Наталія ПЕТРЕНКО (Херсон, Україна)

У статті розглянуто випадки вживання займенників чоловічого та жіночого роду в американській поезії, вибір яких залежить від ролі образів у поетичній свідомості автора й читача та від характеру світосприйняття, що базується на певних культурних традиціях, проаналізовано стереотипні уявлення про деякі образи, що характеризуються певними займенниками.

The article focuses on the usage of pronouns of masculine and feminine gender in American poetry, the choice of which depends on the role of the images in poetic consciousness of the author and the reader and on the character of world perception, that is based on certain cultural traditions, stereotype ideas of some images, which are described with certain pronouns, are analysed as well.

В останні роки у лінгвістиці гендерні особливості функціонування займенників стали предметом вивчення багатьох дослідників [5; 6; 8; 9]. Однак проблема аналізу гендерних особливостей функціонування займенників в американському поетичному мовленні залишається не вирішеною.

Авторські стереотипні словесні поетичні образи відбивають головні цінності американського образу життя та способу мислення, оскільки базуються на розділених знаннях про світ, що є укоріненими у свідомості багатьох американців [3: 259]. Згідно з цією думкою, у контексті нашого дослідження вибір займенника на позначення того чи іншого образу в поетичному тексті зумовлений не стільки творчою уявою автора при осмисленні явищ об'єктивної дійсності, скільки місцем і роллю цього образу в образному просторі культури людства, в поетичній свідомості автора й читача.

Гендерний аспект розкриття поетичних образів полягає у виборі займенників чоловічого та жіночого роду на позначення того чи іншого образу. Враховуючи розуміння гендеру як соціокультурної категорії, що відтворюється в мовній свідомості індивіда, та зважаючи на контекстуальне середовище, в якому актуалізуються образи, ми досліджуємо домінантні асоціації автора, які впливають на вибір займенника для найбільш повного й адекватного зображення образу.

На відміну від слов'янської (української, російської) культури, де слово “смерть” отримує жіночі асоціації (жінка з косяком), в американській культурі СМЕРТЬ мислиться як уособлення чоловічого образу. Це підтверджується тим, що при аналізі віршованих текстів американської поезії виявлено більшу кількість разів, де концепт СМЕРТЬ актуалізовано займенником чоловічого роду *He* або *he* (75%) і лише 15% прикладів, у яких СМЕРТЬ отожднюють з ЖІНКОЮ. У проаналізованих нами текстах займенник *it* на позначення СМЕРТІ (що було б цілком природньо з огляду на те, що СМЕРТЬ є абстрактним поняттям) зустрічався лише в 5% випадків. Наприклад: *Till Death itself is less than change* (Robinson) [18: 493].

Найбільш уживаним займенник чоловічого роду, що уособлює СМЕРТЬ, є у поезії Е. Дікінсон: *Afraid? Of whom am I afraid? / Not Death, for what is He? / The porter of my father's lodge / As much abasheth me...* (Dickinson) [16: 454]; *Because I could not stop for Death – / He kindly stopped for me –* (Dickinson) [1: 170].

Таке використання авторкою займенника чоловічого роду на позначення СМЕРТІ, на нашу думку, пов'язане з особистим досвідом сильної жінки, яка не боїться нічого, у тому числі й смерті, і яка є сильнішою за будь-якого чоловіка. Крім того, в обох наведених прикладах СМЕРТЬ наділена ролями (НОСІЙ, ВІЗНИК), що належить виконувати особам чоловічої статі. Отже, концепт СМЕРТЬ осмислюється в термінах концепту ІСТОТА, ЛЮДИНА ПЕВНОЇ ПРОФЕСІЇ. Наприклад, у К. Сендберга СМЕРТЬ – ЦЕ ГРАБІЖНИК: “*Death [...] comes with a master-key and lets himself in and says: We’ll go now*” (Sandburg) [13: 120], а в Е. По СМЕРТЬ – ЦЕ ПРАВИТЕЛЬ: *Lo! Death has reared himself a throne / In a strange city lying alone* (Poe) [18: 208].

У текстах інших поетів СМЕРТЬ так само позначена займенником чоловічого роду: *Call him Evil / [...] / Call him Thief / The Maggot in the Cheese, / The Canker in the Leaf – / He is less than these* (Millay) [19: 363]; *And you as well must die, beloved dust, / And all your beauty stand you in no stead; / This flawless, vital hand, this perfect head, / This body of flame and steel, before the gust / of Death, or under his autumnal frost* (Millay) [19: 364]. Натомість Е. Каммінгс в одному випадку у формі звертання “*Mister Death*” надає СМЕРТІ чоловічого образу, в іншому наділяє її жіночими рисами: *Implacable death’s mysterious sable / robe from her redolent shoulders* (Cummings) [17: 1464]. Так само у концепті СМЕРТЬ втілюють образ жінки й інші поети: *Death is the mother of beauty; hence from her, / Alone, shall come fulfilment to our dreams / and our desires* (Stevens) [18: 636]; *This is the Black Widow, death* (Lowell PB, с. 590); *Death is a nurse mother with big arms: Twon’t hurt you at all; it’s your time now; you just need a long sleep, child* (Sanburg) [13: 232].

На нашу думку, вибір займенника чоловічого роду на позначення СМЕРТІ пояснюється тим, що СМЕРТЬ персоніфікується як ІСТОТА певної чоловічої професії, або як ворог чи суперник, з яким кожній людині доводиться боротися і врешті-решт здаватися, як той, хто намагається схопити, як озброєний воїн, що нападає на іншого, як звір, який намагається проковтнути [12: 17]. У тих випадках, коли СМЕРТЬ втілюється у жіночому образі (МАТІР, ЧОРНА ВДОВА, НЯНЬКА), хоча у деяких випадках і без позначення займенником жіночого роду (*she, her*), вона осмислюється як ОСОБА, що приходить на допомогу й визволяє полоненого від мук і страждань (душу визволяє з тіла), вона є не ворогом, а, навпаки, – захисником, вона надає притулок і доглядає за душею [12: 23].

Концепт СМЕРТЬ також реалізується у словесному образі-символі ВОРОН. Так, наприклад, у поемі Е. По “*The Raven*” – “Ворон” свого непрямого гостя, ворона, герой називає займенником чоловічого роду *he*, за яким стоїть образ печалі або смерті, оскільки ворон – це птах, що живиться мертвою плоттю, а значить уособлює смерть [7: 47]: *Open here I flung the shutter, when, with many a flirt and flutter, / In there stepped a stately Raven of the saintly days of yore; / Not the least obeisance made he; not a minute stopped or / stayed he; / But, with mien of lord or lady, perched above my chamber door –* (Poe) [1: 46]. У Європі існувало повір’я, що у ворона вселяються душі вбивць. З іншого боку, англійська легенда говорить про те, що прославлений король Артур після смерті перетворився на безсмертного ворона [10: 101]. Отже, вибір займенника чоловічого роду на позначення образу ВОРОНА, що символізує СМЕРТЬ, отримує підтвердження і в легендах.

Крім того, концепт СМЕРТЬ у поетичному тексті осмислюється через концепти СОН, ТЕМРЯВА, НІЧ, ЗИМА. Якщо вдатися до аналогії, ВЕСНА – ЦЕ ПРОБУДЖЕННЯ, НАРОДЖЕННЯ, значить ЗИМА – ЦЕ СОН, СМЕРТЬ: [...] *as spring opens [...] her first rose [...]* (Cummings) [17: 1467]; [...] *sleepy winter, like the sleep of death* (Wylie) [17: 1198]; [...] *every child was sure that spring / danced when she heard my father sing* (Cummings) [18: 939]; *But Winter has yet brighter scenes – he boasts / Splendors beyond what gorgeous Summer knows* (Bryant) [18: 59]. У наведених прикладах ВЕСНА асоціюється з ЖІНКОЮ (*her*) як символ народження нового, ЗИМА порівнюється зі СМЕРТЮ, а, отже, їй властивий чоловічий образ.

Подібні стереотипні уявлення знаходять своє відображення за допомогою займенників в інших образах, що описуються в американській поезії. Так, наприклад у поетичних текстах У. Стівенса архетип ВОДИ актуалізується через займенник жіночого роду (*she*): *She sings that Jesus will wash her sins away* (Stevens) [18: 633]. Оскільки архетип ВОДИ актуалізується в образах ЖИТТЯ, що є протилежним СМЕРТІ (*After all the pretty contrast of life and death / Proves these opposite things partake of one [...]* (Stevens) [19: 275]), то вживання займенника жіночого роду (*she, her*) є цілком логічним.

У поетичних текстах американських авторів ДУША і СЕРЦЕ втілюються відповідно у жіночому й чоловічому образах, що виражається в їх позначенні займенниками жіночого і чоловічого роду. Наприклад: *The Soul selects her own Society* (Dickinson) [1: 160]; *I told my Soul to sing / She said her strings were snapt, / Her bow to atoms blown; / And so, to mend her, gave me work / Until another morn* (Dickinson) [18: 422]; *When the white heart breaks his cover / And the white wind breaks the morn* (Pound) [14: 96]. У розумінні Е. Дікінсон ДУША – це окремих замкнутий світ, внутрішній світ людини, у якому сформоване окреме суспільство, окреме єднання. “Оживляючи” людську душу шляхом надання їй жіночого образу через вживання займенника жіночого роду (*she, her*) авторка підкреслює містичні риси, прихований бік людської свідомості. Душа кожної особи ідентифікується з цілим світом і вважається світом у мініатюрі.

Душа також є втіленням жіночої природи, це інь, АНІМА, від неї залежить відкриття і зростання свідомості [10: 172-177]. Більше того, у деяких народів уособленням ДУШІ є МІСЯЦЬ як символ жіночого начала. Саме тому в американських поетичних текстах ДУША наділена жіночим образом, про що свідчить вживання займенника жіночого роду (*she, her*).

СЕРЦЕ часто асоціюється з СОНЦЕМ. У американських індіанців саме Сонце вважається серцем Неба, а образ Сонця в людині є серце [10: 461-466]. Крім того, СЕРЦЕ можна вважати протилежним ДУШІ, тобто тілесним втіленням ДУХУ. Іншими словами, це уособлення чоловічого начала, АНІМУС. Тому вибір займенника чоловічого роду на позначення СЕРЦЯ пояснюється тим, що СЕРЦЕ постає як АНІМУС, ДУХ, СОНЦЕ, які в американській поезії так само перевтілюються в чоловічий образ через займенник *he (his, him)*.

У віршованих текстах американської поезії простежується вживання займенника середнього роду (*it*) на позначення СОНЦЯ лише у 20% випадків. Наприклад: *When the spent sun throws up its rays on cloud / And goes down burning into the gulf below* (Frost) [18: 574]; *In a starker, bare world, in which the sun / Was not the sun because it never shone* (Stevens) [18: 640]. У 80% випадків СОНЦЕ позначається займенником чоловічого роду (*He*). Наприклад: *We passed the Setting Sun / Or rather He passed Us* (Dickinson) [1: 170]; *Alter! When the Hills do / Falter! When the Sun / Questions if His Glory / Be the Perfect One* (Dickinson) [1: 170]; *He is not here, the old sun, / As absent as if we were asleep* (Stevens) [18: 1158]. Відлуння такого уособлення маємо в поетичних образах англійського Відродження, яке мало неабиякий вплив на американську поезію. Порівн.: [...] *Thus, though we cannot make our sun / Stand still, yet we will make him run* (Marvell) [11: 360].

Надання СОНЦЮ чоловічих рис, втілених у займеннику *He (His, him)* пояснюється тим, що СОНЦЕ асоціюється з могутністю, величчю, а ще в англійській культурі, як і в багатьох інших культурах світу, СОНЦЕ ідентифікують з БОГОМ: *Let planets still their course pursue, / And comets to the centre run - / In Him my faithful friend I view, / The image of my God – the Sun* (Freneau) [18: 39]. Н. Коперник вважав, що Сонце знаходиться в центрі всього. Одні називають його світлом, інші – душею, а дехто – рушієм світу. Трисмегіст позначав його як видимого бога, а Електра у Софокла – усевидючим. І тому саме Сонце, сидючи на царському троні, править сім'єю зірок, що крутяться навколо нього [2: 440; 4: 46]. Відповідно до постулатів прескриптивних граматик, “про вищі стосовно людини істоти говорять у чоловічому роді на підставі їх гідності” [15: 804; 8: 98]. Наприклад: *This is the day His [God's – H. II.] hour of life draws near* (Tate) [19: 413]. Якщо СОНЦЕ – ЦЕ БОГ, то вживання його у чоловічому роді не викликає сумнівів і заперечень.

Згідно з уявленнями індіанців (корінних жителів Америки), Сонце і Місяць – одне і те саме світло, але люди бачуть його з різних сторін. Обидва вони утворюють Сонце, тільки воно, в свою чергу, буває денним і нічним [2: 92]. Виходячи з такого уявлення, можна зрозуміти, що Сонце і Місяць – дві половинки, які складають одне ціле. Тобто, якщо СОНЦЕ уособлюється в чоловічому образі, то МІСЯЦЬ – є втіленням жіночого начала. Така теорія знаходить підтвердження у поетичних текстах: *The moon remained, circling her ancient home, / Dragging the sea-tides after her, haggard with loneliness* (Jeffers) [1: 258]; *Lightly stepped a yellow star / To its lofty place, / Loosed the Moon her silver hat / From her lustral face* (Dickinson) [18: 441-442]; *He consigned to the moon, such as she was, / So late-arising* (Frost) [18: 557].

Крім того, у символіці американських індіанців Місяць і Сонце, які уособлюють священний шлюб Землі і Неба [10: 293-298, 461-466], асоціюються з союзом жінки і чоловіка. Сонце – це серце Неба і знак Бога на Небесах і Землі, а Місяць – це душа, або старенька бабуся, яка ніколи не вмирає [там само].

Оскільки Місяць є символом темної частини доби, то й НІЧ слід розглядати як невід'ємну складову, в якій проявляються всі чари й магичні особливості Місяця. НІЧ – королева, тому зазвичай в американських поетичних текстах їй властивий жіночий образ, що передається через позначення займенником жіночого роду. Наприклад: *I heard the trailing garments of the Night / Sweep through her marble halls!* (Longfellow) [18: 113]; *Where the shore widens on the bay she [Night – H. II.] opens dark wings / And the ocean accepts her glory* (Jeffers) [18: 777].

Жіночим образом у поетичному мисленні наділена також ЗЕМЛЯ: *Earth can not count the sons she bore: / The wounded lynx, the wounded man / Come trailing blood unto her door; / She shelters both as best she can* (Millay) [19: 369]; *Earth proudly wears the Parthenon, / As the best gem upon her zone* (Emerson) [18: 73]; *This earth is not the steadfast place / We landmen build upon; / From deep to deep she varies pace, / And while she comes is gone* (Moody) [18: 453]. У наведеному прикладі ЗЕМЛЯ персоніфікується на основі асоціації ЗЕМЛЯ – ЦЕ ЖІНКА → ЗЕМЛЯ – ЦЕ ЖІНКА-МАТІР, що є домінантною у даному контексті. ЗЕМЛЯ асоціюється з жіночим Божеством (Геєю). Вона – ВЕЛИКА МАТІР, що дає і віднімає життя [10: 195]. Однак, ЗЕМЛЯ може сприйматися як ЗЕМЛЯ – ЦЕ ДОНЬКА → ЗЕМЛЯ – ЦЕ ДОНЬКА СОНЦЯ → ЗЕМЛЯ – ЦЕ УЛЮБЛЕНА ДОНЬКА СОНЦЯ, бо лише на ній є ЖИТТЯ.

Явища природи і сама природа отримують у поетичних текстах вагоме значення, шанобливе ставлення і повагу до себе. Це підтверджується фактом вживання займенників чоловічого і жіночого роду: *To him who in the love of Nature holds / Communion with her visible forms, she speaks / A various*

language (Brayant) [1: 70]; *Why Nature loves the number five, / And why the star-form she repeats* (Emerson) [18: 77]; *A Narrow Wind complains all Day / How some one treated him / Nature, like Us is sometimes caught / Without her Diadem* (Dickinson) [1: 176]. Займенником *him* активізується чоловічий образ ВІТРУ, що втілює силу, фізичний потенціал, розкутість, інколи агресивність. ПРИРОДА як абстрактне поняття позначена займенником жіночого роду (*she, her*), оскільки вона втілює красу, чарівність, привабливість, вона потребує опіки, чутливого ставлення, вона асоціюється з жінкою, яка дає життя.

Асоціації, що виникають при порівнянні ЖІНКИ з КРАСОЮ сприяють тому, що в поетичних текстах КРАСА вже не осмислюється як абстрактне поняття, а набуває жіночих рис і переітворюється в жіночий образ, про що свідчить вживання займенника жіночого роду. Наприклад: *Say not of Beauty she is good* (Wylie) [18: 697].

Таким чином, в американському поетичному мовленні гендерні особливості вживання займенників передають характер образу, а вибір того чи іншого займенника розкриває зміст та внутрішню суть образу.

Перспективою подальших розвідок у напрямку дослідження гендерних особливостей використання займенників у віршованих текстах американської поезії є вивчення та аналіз їх вживання на позначення образів чоловіка та жінки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Американская поэзия в русских переводах. XIX-XX вв. / Сост. С.Б. Джимбинов. На англ. яз. с параллельным рус. текстом. – М.: Радуга, 1989. – 672 с.
2. Бауэр В., Дюмотц И., Головин С. Энциклопедия символов: Пер. с нем. Г.Гаева. – Крон-Пресс, 2000. – 502 с.
3. Белехова Л.И. Словесный образ в американской поэзии: лингвокогнитивный аспект. – М.: ООО “Звездапад”, 2004. – 376 с.
4. Вавилов С.И. Глаз и Солнце (о свете, Солнце и зрении). – М.: Просвещение, 1956. – 312 с.
5. Дудолодова О.В. Динамика языковой репрезентации гендера в английском публицистическом дискурсе (вторая половина XX – начало XXI века): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Харьков, 2003. – 199 с.
6. Козачишина О.Л. Лингвистичні прояви гендерних характеристик англійських художніх текстів (на матеріалі американської прози XX сторіччя): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський лінгвістичний університет. – К., 2003. – 20 с.
7. Література Сполучених Штатів: Пер. з англ. І. Прохоровича / Ред. К.В. Спанкерен, Г. Чінкотта, Дж. Клак, К. Гуг. – Vienna: USIA Regional Program Office, 1995. – 142 с.
8. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. – Харків: Константа, 2004. – 292 с.
9. Мартинюк А.П. “Местоименный сдвиг” как средство конструирования гендерной идентичности англоязычного субъекта дискурса // Вісник СумДУ. – 2004. – № 4 (63). – С. 53-58.
10. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Сост. В. Андреева и др. – М.: Локид; Миф, 2000. – 576 с.
11. An Anthology of English and American Verse. – Moscow: Progress Publishers, 1972. – 720 p.
12. Lakoff G., Turner M. More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor. – Chicago: The University of Chicago Press, 1989. – 230 p.
13. MacLeish A. Collected Poems, 1917-1982. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1985. – 524 p.
14. One Hundred and One Famous Poems / Ed. by Raily and Lee. – N.Y.: Oxford University Press, 1961. – 185 p.
15. Stanley J.P. Sexist grammar // College English. – 1978. – № 39. – P. 800-811.
16. The Mentor Book of Major American Poets / Ed. by O. Williams and E. Honig. – Bergenfield (N. J.): A Mentor Book, 1999. – P. 372-387.
17. The Norton Anthology of American Literature / Ed. by N. Baym, R. Gottesman, L.B. Holland and others. – N. Y., L.: W.W. Norton & Company, 1989. – 1974 p.
18. The Oxford Book of American Verse. – N.Y.: Oxford University Press, 1950. – 1132 p.
19. The Pocket Book: Modern Verse / Ed. by Oscar Williams. – N.Y.: Washington Square Press, Inc., 1958. – 635 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Петренко – викладач кафедри теорії і практики англійської мови Херсонського державного університету.
Наукoві інтереси: гендерна лінгвістика.

СОЦІАЛЬНО-ВІКОВА ГРУПА “МОЛОДЬ” ЯК НОСІЙ СПЕЦИФІЧНОГО МОВНО-КОМУНІКАТИВНОГО ЗРАЗКА

Олександр ПОЗДНЯКОВ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті досліджується німецький молодіжний сленг та соціально-вікова група “молодь” як його носій. Визначено основні фази розвитку молодшої людини. Здійснено характеристику інтенсивності та особливостей використання сленгу у кожній з них.

The German youth slang and the social-age group “youth” as its informant are investigated in this paper. The main stages of the young person’s development are established. The characteristic of intensity and peculiarities of using slang in each of them is made.

Молодіжний сленг набуває все більшого поширення у німецькомовному комунікативному середовищі. У зв’язку з цим однією з актуальних проблем у сучасній германістиці є дослідження молодіжного сленгу. Важливим аспектом при її вирішенні є визначення молоді як носія даного специфічного мовно-комунікативного зразка.

Метою статті є характеристика мовної поведінки німецькомовної молоді людини у процесі подолання нею відповідних етапів біологічного і суспільного розвитку.

Матеріалом дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних (англо- і німецькомовних) науковців.

При визначенні молоді як групи-носія специфічних мовно-комунікативних зразків виділяють загальний і конкретний варіанти її трактування.

У загальному розумінні “молодість – це період життя, який характеризується ростом і розвитком, особливо: період між дитинством і зрілістю” [27: 1210].

Б. Давід вважає періодом молодіжного спілкування вік від 13 до 18 років [9: 6]. Вітчизняні дослідники, зокрема, Л.П.Крисін [4], М.А.Грачов [1], Г.І.Краморенко [3], С.В.Копасєва [2] при визначенні молодіжного віку вказують на проміжок 13-35 років, а власне молодіжного спілкування – 13-22 роки.

К. Верлі стверджує, що “важко встановити чіткі універсальні рамки періоду між дитинством і зрілістю” [28: 8], посилаючись при цьому на психологічні особливості розвитку кожного окремо взятого індивіда. Дослідниця пов’язує молодіжний період з процесом пошуку власної ідентичності і формуванням особистості [28: 8].

Подібної точки зору дотримується П. Шлобінскі, він розглядає молодість як “життєвий період, у який індивід отримує можливості і передумови для самостійних дій” [25: 37].

Для Г.Генне молодість є “періодом квазірозподілу дорослих ролей, концентрації на особистих інтересах, участі у творенні молодіжних груп і субкультур” [12: 187].

Конкретне розуміння молодості як періоду та молоді як його представників передбачає її поділ на окремі групи за віковими показниками та соціальними ознаками.

Важливим у процесі дослідження є також встановлення особливостей мовного використання у межах тої чи іншої молодіжної групи. Найбільш придатною для цього вважаємо класифікацію, яка передбачає поділ процесу розвитку молоді людини на три соціально-вікові періоди (фази) :

- доадолесцентність (до 11-12 років);
- адолесцентність (12-19 років);
- постадолесцентність (до 25-30 років) [20: 312; 24: 104].

З точки зору медицини під адолесцентністю розуміють “стан або процес (статевий) дозрівання” [17: 14]. Період адолесцентності називають ще пубертатним або підлітковим. Однак варто вказати на відмінності між поняттями “адолесцентність” і “пубертатність” з соціолінгвістичної точки зору. Пубертатність охоплює стадію статевого дозрівання, у той час як адолесценція є віковою фазою між пубертатністю (завершенням дитинства) та зрілістю, яка передбачає розподіл суспільних і групових ролей. Адолесцентність є соціально обумовленим поняттям і “... може відбуватися рано (10/11 – 14 років), на проміжній стадії (14 – 16/17 років), або пізно (16/17 – 21 рік), у той час як пубертатність розпочинається, як правило, у 8 років у дівчат і у 10 років у хлопців та триває зазвичай 4,5 роки” [16: 5].

М. Райнке відзначає, що “з соціологічної точки зору адолесцентність є періодом у житті індивіда, коли суспільне середовище, у якому він живе, уже не розглядає його як дитину, однак ще не надає повного статусу, ролей і функцій дорослої людини. Адолесцентність не визначається конкретним часовим проміжком, як фізична пубертатність, і є різною за формою, змістом і тривалістю залежно від культурного і соціального середовища” [22: 295].

Спробуємо простежити біологічний розвиток індивіда, зміну кола суспільних зв’язків і вплив цих детермінант на його мовну поведінку у кожному вказаному вище періоді.

Період доадолесцентності є, за твердженням П.Екерт, малодослідженим з точки зору соціолінгвістики [11: 8]. Я. Андроутсополос вважає причиною цього припущення те, що “усвідомлення соціолінгвістичних цінностей мовної варіації розвивається лише в період адолесцентності” [6: 15]. Однак, на думку дослідника, структурована мовна варіація і соціолінгвістична свідомість виявляються вже у трирічному віці [6: 15]. При цьому мовна варіація дітей і доадолесцентів залежить від суспільно-економічного статусу батьків, тобто, відповідає сімейним зразкам [23: 83; 11 : 8]. У період дитинства мовний вплив однолітків поступово зростає. Відбувається переорієнтація у напрямку від сім’ї до групи як у ціннісному, так і у мовному плані [15: 182]. За Х.Келле та Г. Брайденштайном, “у 10-12-тирічному віці спостерігається стрімке розширення комунікативного репертуару, діти є учасниками різноманітних типів взаємодії і залежно від цього обирають певну модель мовної поведінки” [14: 23].

Старші діти у своєму повсякденному житті часто зустрічаються із зразками специфічно молодіжного спілкування внаслідок безпосереднього контакту або через засоби масової інформації [6: 15]. На початковому етапі ці “молодіжні” висловлювання є простим наслідуванням і їх використання не обумовлене комунікативною ситуацією. І лише згодом контекстуальне вживання даних слів та виразів виражається у процесі так званої мовної ідентифікації: “...мовець намагається репрезентувати себе квазі-повноцінним членом групи, до якої прагне належати, ... вказуючи у такий спосіб на прощання з дитинством і власною компетентністю у специфічно молодіжному спілкуванні” [6: 16].

Отже, доадолесценти виявляють схильність до включення у свій комунікативний репертуар окремих специфічно молодіжних мовних зразків, однак їхнє використання не є контекстуально і ситуативно

обумовленим. На думку П.Екерт, дана відсутність мовної диференціації пов'язана з тим, що у доадоlesцентний період індивід перебуває під сильнішим впливом сімейних норм і цінностей, ніж молодіжного субкультурного середовища [11: 8].

Визначальним для адоlesцентності С.Аугенштайн вважає “не лише інтенсивну зацікавленість власним тілом, але й творенням цілісного “Я” [7: 26].

Важливим етапом у соціолінгвістичному розвитку індивіда є пубертатність та перехід на новий рівень суспільної взаємодії. У період адоlesцентності він отримує більше свободи у виявленні власної соціальної активності, виникає зацікавленість експресивними субкультурними груповими стилями, збільшується обсяг отримуваної мас-медійної інформації. “Молоді люди змушені шукати нову соціальну ідентичність, у якій провідну роль відіграють групова приналежність, сексуальність, привілейований статус серед однолітків. Це призводить до «вибуху мовної активності» [11: 14].

У той час, як у доадоlesцентний період вибір комунікативних зразків визначається сімейними мовними традиціями, для адоlesцентів релевантними у цьому відношенні є соціальні категорії певних молодіжних субкультур [10: 189].

Процес збільшення частоти використання зразків специфічно молодіжного спілкування може бути спричиненим дією двох протилежних соціальних сил. З одного боку, це захоплення певним субкультурним стилем та прагнення ідентифікувати себе як його представника за допомогою мовних засобів, з іншого – спроба батьків та вчителів (наставників) чинити тиск на мовно-комунікативну поведінку молодого індивіда шляхом примусового дотримання норм мовного стандарту. У останньому випадку протиріччя між груповою орієнтацією і впливом дорослих за умови домінування субстандарту є імпульсом до так званого “адоlesцентного мовного екстремізму” [8: 184] – молодь навмисне використовує експресивні і табуйовані вирази з метою провокативного впливу на батьків та(або) вчителів. Згідно твердження Я.Андроусопоулоса, “за таких обставин використання елементів молодіжного спілкування у період адоlesцентності сягає свого квантитативного і квалітативного апогею” [6: 18].

Використання специфічно молодіжних мовних зразків поступово зменшується, насамперед, у зв'язку із процесом соціального “дорослішання” індивіда. Відбувається переорієнтація від субкультурних внутрішньогрупових інтересів до потреб дорослої людини. Усвідомлення необхідності пошуку роботи, зміна кола комунікативних партнерів зумовлюють “відмову від багатьох елементів неформального молодіжного спілкування на користь розмовного або стандартизованого варіантів німецької мови” [5: 6].

Згідно даних досліджень, здійснених Г. Генне, активність використання німецького молодіжного сленгу починає спадати вже в учнів старших класів [12: 65].

Однак гранична верхня межа молодіжного віку є нечіткою. Вікові рамки остаточного завершення періоду адоlesцентності суто індивідуальні і пов'язані з отриманням відповідних соціальних прав і обов'язків. Зокрема, “студент, процес фізичного росту і дозрівання якого уже завершився, використовує у своїй комунікації молодіжні мовні зразки, на відміну від сімнадцятирічного робітника, чиє спілкування більш наближене до дорослого оточення” [21: 68].

Переходом до постадоlesцентності, або періоду “молодих дорослих” Дж. К. Чамберс вважає наступні зміни життєвих умов: “Традиційними наріжними каменями є кар'єра, шлюб і сім'я. Ці та інші ролі, виконання яких беруть на себе молоді дорослі, передбачають збільшення відповідальності. Замість можливості користування сімейною власністю батьків виникає необхідність придбання речей для власної сім'ї. Це період, коли люди вчаться працювати, виконувати розпорядження і накази та віддавати їх. У той час, як адоlesценти піклуються про себе, молоді дорослі повинні також піклуватися про інших” [8: 177].

У період постадоlesцентності поступово руйнуються набуті субкультурні зв'язки, більшу частину часу займає професійна комунікація. Особливо помітно швидко даний процес відбувається у молодих людей, професії яких передбачають перспективу кар'єрного росту та використання на робочому місці стандартизованого варіанту мови як обов'язкову умову [6: 20].

Зміни мовно-комунікативних зразків можуть відбуватися різко або поступово. У першому випадку це може викликати соціальні конфлікти і бути причиною психічних травм. Однак найчастіше такий перехід відбувається шляхом поступової заміни специфічних молодіжних мовних елементів на стандартизовані або розмовно-побутові. При цьому мовець може продовжувати використовувати окремі мовні елементи, характерні для періоду власної адоlesцентності, не поповнюючи свій лексичний запас новими, більш сучасними. Такі слова та вирази використовуються для демонстрації тривалих інтерперсональних зв'язків комунікативних партнерів [6: 21].

Винятками є люди, професійна діяльність яких передбачає, а іноді змушує до використання специфічно молодіжних мовних зразків. Це, насамперед, музиканти, продавці певних крамниць, працівники клубів, ведучі передач, автори друкованих видань, публічні особи, творчість яких орієнтована на молодого споживача.

Аналізуючи особливості мовного використання у кожному із трьох вказаних вище соціально-вікових періодах, можна зробити висновок, що власне молодіжне спілкування репрезентоване адолесцентами, які виступають його активними творцями і носіями.

Про це свідчать і тенденції сучасних лінгвістичних досліджень у даній галузі, більшість яких орієнтована на вивчення мовного використання у адолесцентний період. Зокрема, об'єктом досліджень Ф. Янушека і П. Шлобінські [13] є спілкування 13-19-річних, Е. Нойланд [18] і М. Гайнеманн [19] – 17-19-річних, Й. Швіталли [26] – групи гімназистів.

Варто відзначити, що соціально-вікова група адолесцентів є неоднорідною. Вона включає представників різноманітних субкультурних, соціальних і етнічних груп. Відмінності між ними виявляються у стилі одягу, поведінці, особистих інтересах, способі самоствердження та мові. Порівняльне дослідження П. Шлобінські [25] спілкування групи панків і членів католицької церковної групи вказує на залежність вибору мовних зразків від соціальних та ідеологічних чинників.

Встановлено також, що активність використання молодіжного сленгу, а власне, його експресивних та пейоративних елементів, обернено пропорційна рівню освіченості та матеріальної забезпеченості комуніканта [6: 6].

Відмінності у спілкуванні адолесцентів залежать також від їх етнічної приналежності. Прикладом цього є так званий “канакський сленг”, творцями і головними носіями якого є нащадки турецьких емігрантів у Німеччині, проте зараз він набуває популярності серед етнічно німецької молоді.

Здійснене дослідження показує, що молодь є неоднорідною групою як у віковому, так і у соціальному плані. Тому при дослідженні німецького молодіжного сленгу необхідним є врахування внутрішньої гетерогенності його носіїв. Елементи специфічного молодіжного спілкування більшою або меншою мірою притаманні представникам усіх періодів розвитку молодого індивіда. Однак власне молодіжні мовно-комунікативні зразки як відображення внутрішнього світу індивіда, сфери його інтересів і способу мислення активно виявляються у період прощання з дитинством і переходу на стадію домінуючої ролі субкультурних групових взаємодій однолітків і поступово зменшуються із початком професійної діяльності та створенням сім'ї.

Перспективу подальших досліджень у даному напрямку вбачаємо у виявленні та описі вікових і соціальних чинників, які детермінують специфіку спілкування у молодіжному періоді.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грачев М.А. Словарь современного молодежного жаргона. – М.: Эксмо, 2007. – 666 с.
2. Копаева С.В. Классификация фразеологизмов в языке немецкой молодежи // Вестник СевКавГТУ. – Ел. ресурс: [http:// www. student. ncsu. ru /Science/articles/vak/1/hs/17.pdf](http://www.student.ncstu.ru/Science/articles/vak/1/hs/17.pdf)
3. Краморенко Г.И. О влиянии молодежной культуры на формирование лексикона молодежного языка ФРГ // Социальные варианты языка. – 2. – Нижний Новгород, 2003. – Ел. ресурс: http://www.ksu.ru/f10/publications/2004/articles_1_1.php?id=3&num=23000000
4. Крысин Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М., 1996. – С. 142-161.
5. Androutsopoulos J. Deutsche Jugendsprache. Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen. – Frankfurt am Main; New York: Peter Lang, 1998. – 684 s.
6. Androutsopoulos J. Von fett zu fabelhaft: Jugendsprache in der Sprachbiographie // Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie. - 2001. - №62. – S. 55-78.
7. Augenstein S. Funktionen von Jugendsprache in Gesprächen Jugendlicher mit Erwachsenen // Androutsopoulos J., Scholz A. Jugendsprache. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 1998. – S. 167-194.
8. Chambers J.K. Sociolinguistic theory: linguistic variation and its social significance. – Oxford: Blackwell, 1995. – 284 p.
9. David B. Jugendsprache zwischen Tradition und Fortschritt: ein aktuelles Phänomen im historischen Vergleich. – Alsbach: Leuchtturm Verlag, 1987. – 153 s.
10. Eckert P. Adolescent social structure and the spread of linguistic change // Language in society. - 1988. - №17. – P. 183-207.
11. Eckert P. Linguistic variation as social practice: the linguistic construction of identity in Belten High. – Malden: Blackwell, 2000. – 240 p.
12. Henne H. Jugend und ihre Sprache: Darstellung, Materialien, Kritik. – Berlin; New York: de Gruyter, 1986. – 358 s.
13. Januschek F. Die Erfindung der Jugendsprache // Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie, 1989. – №41. – S. 125-146.
14. Kelle H., Breidenstein G. Geschlechteralltag in der Schulklasse. Ethnographische Studien zur Gleichaltrigenkultur. – Weinheim; München: Juventa, 1998. – 287 s.
15. Kerswill P. Children, adolescents and language change // Language variation and change. –1996. – Vol. 8, №2. - P. 177-202.
16. Mattheier K. Spricht die Jugend eine eigene Sprache? Ein Überblick über Forschung und Realität von “Jugendsprache” // Hausarbeit für das Hauptseminar “Dialekte des Heidelberger Raumes”. – Universität Heidelberg, Germanistisches Seminar, 1998. – S. 5.
17. Merriam Webster’s Medical Desk Dictionary. – Springfield, Mass.: Merriam-Webster Inc., 1993. – P. 14.
18. Neuland E. Jugendsprache und Standardsprache. Zum Wechselverhältnis von Stilwandel und Sprachwandel // Zeitschrift für Germanistik, Neue Folge. – Bern; Berlin u.a: Peter Lang, 1994. - №1. – S. 78-98.
19. Neuland E., Heinemann M. Tussis: hüben und drüben? Vergleichende Beobachtungen zur Entwicklung von Jugendsprachen in Ost und West // Der Deutschunterricht. - 1997. - №1. – S. 70-76.
20. Oeter R., Dreher E. Jugendalter // Oeter R., Montana L. Entwicklungspsychologie. – Weinheim: Beltz, 1995. – S. 310-395.
21. Pörksen U., Weber H. Spricht die Jugend eine andere Sprache? – Heidelberg: Schneider, 1984. – 141 s.
22. Reinke M. Jugendsprache // Heringer H.J. et al. Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Niemeyer, 1993. – S. 295-322.
23. Romaine S. The language of children and adolescents. – Oxford; New York: Blackwell, 1984. – 297 P.
24. Schmidbauer W. Jugendlexikon Psychologie. Einfache Antworten auf schwierige Fragen. – Hamburg: Rowohlt Reinbeck Verlag GmbH, 1976. – 181 s.

25. Schlobinski P., Kohl G., Ludewigt J. Jugendsprache: Fiktion und Wirklichkeit. - Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. – 241 s.
26. Schwitalla J. Die Vergegenwärtigung einer Gegenwelt. Sprachliche Formen der sozialen Abgrenzung einer Jugendlichengruppe in Vogelstang // Kallmeyer W. Kommunikation in der Stadt 1. – Berlin; New York: de Gruyter, 1994. – S. 467-509.
27. Webster's New Encyclopedic Dictionary. Köln: Könnemann, 1995. – 1639 p.
28. Wehrli Ch. Anglizismen in BRAVO. Eine empirische Untersuchung mit Schülern. – Zürich: Studentendruckerei, 2002. – 234 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Поздняков – здобувач кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, лексикологія німецької мови.

**ПРОБЛЕМА ІНШОМОВНИХ ВПЛИВІВ НА НАЦІОНАЛЬНУ КУЛЬТУРУ У
ПРОСТОРІ МЕДІАДИСКУРСУ**

Світлана ПРИСТАЙ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто використання іншомовних слів в усіх сферах життя суспільства, зокрема в засобах масової інформації, проаналізовано вплив іншомовних слів на мову та культуру.

The use of foreign words in all spheres of life of society and particular in mass media is investigated in this article. The influence of foreign words on language and culture is analyzed.

Культура мовлення як складова загальної культури є одним із найважливіших показників цивілізованості суспільства. Процес опанування мови та її культури пов'язаний зі здобуттям навичок правильно розмовляти й писати, точно висловлювати свою думку, активно використовувати мовні знання, грамотно застосовувати їх. Центр кожної мови становить живе розмовне мовлення. Найрозвиненіша мова приречена на повільну смерть, якщо вона виходить з ужитку як засіб щоденного спілкування. Економічні, культурні, політичні зміни в житті суспільства, контакти з іншими країнами впливають на розвиток і стан мови, таким чином змінюється і лексичний склад мови.

З приводу використання іншомовних слів висловлювалися визначні вчені, письменники, політичні діячі (О.Сумароков, В.Даль, В.Белінський, П.Житецький). Питанням запозичень в сучасній українській мові займаються Г.Возняк, Н.Непийвода, О.Кочерга, А.Медведева, Л.Козак, Р.Вовченко та інші.

Предметом широких наукових досліджень є проблеми формування вираженої державної мовної політики на сучасному етапі, її впливу на рівень культури мовлення. Особливої уваги заслуговують праці вчених М.І.Майбороди, Л.Т.Масенко, О.М.Обушного, М.І.Пірен, В.А.Рєбкала, В.П.Трошинського та інших, у яких подано аналіз стану і тенденцій розвитку української мови, розглянуті можливі варіанти вирішення мовного питання з метою досягнення національного консенсусу.

Метою даної статті є дослідження проблем позитивного та негативного впливу іншомовних слів, запозичень, на українську мову та культуру.

Завданням даної статті є проаналізувати роль іншомовних слів в українській мові, їх вплив на національну культуру.

Протягом всього історичного розвитку української мови іншомовні джерела збагачували її. Однією з зовнішніх причин мовних змін є контактування мов, яке може зумовити: запозичення лексики і фразеології, засвоєння артикуляційних особливостей іншої мови, зміну наголосу, зміни у граматичній будові мови, зміни у словотворі [4: 188]. Використання слів іншомовного походження в сучасному житті є закономірним і пов'язано з прогресом. Проте певні запозичення бувають не ясними для масового сприйняття. Зокрема політичні (президент, прем'єр, прем'єр-міністр, спікер, губернатор, радник, олігарх, балотуватися, інаугурація, імпічмент, рейтинг, електорат, коаліція, піар, імідж), правові (легітимний, екстрадиція, сепаратист), економічні (бізнес, бренд, дефолт, дилер, інфляція, ваучер, холдинг, емісія), релігійні (хамас, таліби), технічні (інтернет), психологічні (менталітет, тінейджер) [1: 357; 2: 108].

Запозичення контактують з різноманітними областями людської діяльності. Виникає багато різних професій, які мають назви іншомовного походження (мерчендайзер, супервайзер, логістик, маркетолог, менеджер, оператор ПК, секретар-референт, ріелтор, бренд-менеджер, хостес, дизайнер-візуалізатор) [3: 215].

Українська мова у засобах масової інформації створює медіадискурс, із яким повсякчасно стикається кожен українець. Від якості цього дискурсу залежить наскільки успішною буде реалізація функцій інформування, спілкування в межах держави та розвитку громадської думки. За роки незалежності України відбулися певні позитивні зміни в інформаційному просторі, пов'язані, передусім, із збільшенням пропорцій українського мовлення в електронних ЗМІ.

Для будь-якої державної мови медіадискурс є одним із найдинамічніших мовних контекстів, де постійно з'являються інновації: лексичні новотвори, семантичні неологізми, реанімовані архаїзми, перифрази, крилаті вислови, запозичення з інших мов. Український медіадискурс тут не є винятком,

адже в ньому концентрується все, що відбиває різні сфери діяльності. Лише протягом півтора-двох десятиліть у мові ЗМІ зафіксовано такі інновації, як кучмізм, демократія, губернатор, піратство, піар, бізнес-план, бізнесовець, VIP-жінка, глобальне павутиння, українська залізна леді [6: 23].

Засвоєння іншомовного слова часто відбувається внаслідок взаємодії зовнішнього чинника із внутрішнім, яким є одночасна потреба у номінації та економії мовних зусиль. Так, до української мови прийшли запозичені терміни комп'ютер, імпічмент, хіт (англ.), маржа, транш (фр.). Сьогодні навряд чи хтось запропонує не вживати їх, використовуючи у всіх контекстах замість них старі й нові описові перифрази типу електронно-обчислювальна машина (ЕВМ), відсторонення високопосадовця від влади, найпопулярніша пісня, різниця ставок/курсів, частина фінансових зобов'язань. Отже, є цілком виправдані запозичення, які концептуально збагачують мову, що сприймає їх, і попри зовнішню екзотичність (адже їхня фонетична форма залишається чужою для української мови) мають право на вживання і входження до нормативного словника.

Наближення до джерел інформації і пов'язаних із ними комунікативних систем, як одна з головних ознак сучасних інформаційних процесів, спричинює посилення міжмовної та міжкультурної взаємодії, наслідком якої є взаємопроникність національних медіадискурсів для чужомовних елементів. Однак, за умов глобалізації потужні комунікативні системи, наприклад англійська та російська, мають більше шансів для поширення власних мовленнєвих стереотипів – стандартних знаків для вираження понять та ситуацій, зважаючи на те, що вони функціонують за межами національних територій і користуються підтримкою значної кількості двомовців у різних країнах світу.

Медіадискурс виглядає як особлива комунікативна підсистема, своєрідний інтертекст, у якому взаємодіють фрагменти різних дискурсів, зокрема, політичного, економічного, юридичного, військового, спортивного, мистецького тощо, адже саме медійний дискурс прагне охопити всі сфери суспільного життя.

У будь-якому національному медіадискурсі завжди присутній іншомовний компонент, особливо у тій його частині, яка виходить назовні. Питання полягає у ступені присутності цього компонента, у пропорціях власних та іншомовних виражальних засобів, які формують медіадискурс. Якщо, наприклад, для позначення місця події та її учасників треба вжити чужомовні елементи, то в цьому не буде нічого неприродного. Так само природним є уживання чужої назви національної реалії, коли йдеться про життя, культуру та побут інших народів (пор., лорд, бундестаг, корида, сомбреро). Нарешті, поширенням є використання чужомовного слова на позначення нового концепту, раніше невідомого носіям мови-рецептора.

Однак, дискурс українських ЗМІ сьогодні рясніє не тільки потрібними і вже асимільованими запозиченнями. У ньому спостерігається багато такого, без чого можна було б цілком обійтись і що жодним чином не вписується у літературний стандарт нашої мови. Явище надмірного вживання ксенізмів (передусім англоамериканізмів та русизмів) набуло в останні роки такого розмаху, що поставило під сумнів саме існування подібного стандарту в медіадискурсі. Це явище характеризує також рівень культури мовлення та якість двомовності/багатомовності тих, хто покликаний підтримувати стабільність літературної норми власної мови.

З одного боку, можна вітати зростання кількості двомовців/багатомовців, які, крім української, користуються однією/двома (або більше) іноземними мовами. З іншого боку, як свідчать численні випадки з мовленнєвої практики, рівень двомовності/багатомовності часто є невисоким, що призводить до змішування мов, надання одній з них (як правило, іноземній) переваг перед першою, рідною мовою (так званий вертикальний білінгвізм). За цих умов відбувається контамінація або засмічення українського мовлення внаслідок невиправданого вживання чужомовних елементів. Саме цим можна пояснити появу у медіадискурсі великої кількості іншомовних запозичень, які не тільки не збагачують українську мову, а, навпаки, руйнують її самобутність. Наведемо приклад: "На майдані відбувся неабиякий перформанс". Розглянемо що концептуально нового несе воно для україномовного медіадискурсу. Згідно з Оксфордським словником англійської мови [5: 52], слово *performance* означає: 1) процес або спосіб виконання; 2) вистава, дійство, спектакль; 3) досягнення, здобуток; 4) технічна характеристика; 5) негідна поведінка. Отже, жодного нового значення для української мови англіцизм не додає. Тоді виникає запитання, чим він кращий за українські аналоги "вистава, дійство".

Втрата мовної стабільності, усталених норм звичного спілкування, усвідомлення неповноцінності свого пристосованого мовлення пригнічує людину, позбавляє її впевненості у собі у контактах з оточенням, а тривале перебування в стані мовно-культурного шоку робить невпевненість домінантною рисою поведінки особистості.

Можна назвати такі найбільш актуальні причини іншомовних запозичень і виникнення нових слів:

- вони виникають як найменування нового поняття, що з'явилося у суспільстві (бренд, піар, хостес, супервайзер);

- нове слово є більш зручним позначенням поняття, що раніше виражалося за допомогою словосполучення (імідж - свій образ, який утворює політик, актор, тележурналіст; рейтинг – положення фірми, політичного діяча);

- нові слова, що означають явища, які були присутні в житті суспільства, але не мали відповідного позначення (рекет, мафія);

- запозичення нових слів обумовлено впливом іншомовної культури (шопінг, уїкенд, піар, хеппі-енд, бутік, офшор).

Зрозуміло, що будь-які запозичення не можуть претендувати на статус норми, оскільки руйнують системи обох контактуючих мов. Особливо потерпає мова-сприймач, позаяк їй нав'язується нездатність обходитися власними виражальними засобами для опису звичайних ситуацій і позначення звичайних, давно відомих концептів. Тепер спостерігаємо тенденцію до надання переваг англійській мові у контактах з українською. Обидва явища негативно впливають на мовну свідомість українців. Хоча на тлі англоамериканізмів русизми виглядають зрозумілішими в ситуації масової двомовності, їхній вплив на стан української мови є не менш руйнівним, адже він веде до забуття питомих слів і зворотів та до їхньої заміни мовленнєвими стереотипами іншої мови.

Загалом, усім носіям української варто частіше заглядати у словник, аби сповна використовувати те словесне багатство, яким володіє наша мова. Обов'язком гарантів літературної норми має стати пропагування цього багатства. Надзвичайно важлива роль у підтриманні літературного стандарту належить мовознавцям, які працюють в академічних інститутах та університетах. Від їхньої активної позиції значною мірою залежить якість українського, зокрема медійного мовлення і його чистота.

Світовий досвід учить, що розвинена мова цілком здатна захистити себе від впливу інших мов. Тут не треба боятися такого поняття, як "захист національної мови". Адже його не бояться, наприклад, у Франції, де термін "захист" узаконено у сфері мовної політики, хоча французькій мові ніщо не загрожує [7: 4]. Сьогодні захисту потребує українська мова, і для цього потрібні політична воля та реальні інструменти мовної політики.

Проаналізувши роль іншомовних слів, запозичень в українській мові, ми можемо зробити висновок, що вони дедалі більше впливають на лексичний склад мови, змінюючи його. Основними причинами цього є події та процеси в житті суспільства. Запозичення нових слів – це активний процес, і він триватиме поки існуватимуть різні мовні культури і відбуватиметься спілкування між ними.

Ми розглянули вплив слів іншомовного походження на національну культуру як з позитивної так і негативної сторони. Запозичення збагачують мову, вносять позначення нових реалій. Важливо точно і коректно використовувати іншомовні слова, правильно вводити їх у текст. Перш за все, використання запозичень повинно бути виправдане.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большой словарь иностранных слов. – М.: ЮНВЕС, 1999. – 784 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь, 2003.
3. Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Слов.-довід. –К.: Виш.Шк., 1995. – 319 с.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: Академія, 1999. – 288 с.- С.188-190.
5. Oxford Dictionary of Current English. – Oxford, 1994.
6. Універсальний словник-енциклопедія.-К.1999.
7. Чердніченко О.І. Англіцизми у французькому та українському медіадискурсі. // Вісник Київського університету ім. Т.Шевченка. Іноземна філологія. Вип. 39. К., 2005. С.4-6.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Пристай – асистент кафедри теорії та практики перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: проблеми впливу слів іншомовного походження, науково-технічного перекладу.

ЗАПОЗИЧЕННЯ ТЕРМІНІВ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Ірина СКОРЕЙКО-СВІРСЬКА (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто такі лінгвістичні явища, як взаємодія мов, білінгвізм, інтерференція, запозичення, визначено специфіку запозичення термінологічних одиниць, виявлено англломовні запозичення в українській науково-технічній термінології як результат взаємодії української та англійської мов.

In this article the author analyses languages interaction, interference, bilingual process and the process of foreign elements borrowing. The characteristic features of the appearance of foreign terms in general and scientific and technical terminology in particular in the system of the language-recipient are investigated.

Термінологія нині є тим прошарком мови, який тісно задіяний у процесі міжмовного контактування: національні терміносистеми у багатьох мовах формуються здебільшого за рахунок запозичень. Тому у термінології найяскравіше відбиваються особливості взаємодії різних мовних систем та мовних рівнів.

Вивченню процесів мовних контактів присвятили свої праці як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Ю. Жлуктенко, О. Карлінський, С. Семчинський, В. Русанівський, У. Вайнрайх, А. Мартине, Е. Хауген та ін. Запозичення у термінології як результат мовної взаємодії досліджували І. Кочан, О. Лисенко, Д. Лотте, А. Олійник, Г. Сергеева та багато інших. Метою нашої роботи є: **1)** узагальнити погляди учених на особливості процесу мовної взаємодії, дати власну оцінку явищам, пов'язаним з ним (білінгвізм, інтерференція, запозичення); **2)** охарактеризувати з власної точки зору поняття “запозичення” як результат взаємодії мов, визначити специфіку запозичення термінологічних одиниць; **3)** виділити основні етапи входження іншомовних одиниць до системи мови-одержувача; **4)** виявити англомовні запозичення в українській науково-технічній термінології як результат взаємодії української та англійської мов.

Початок інтенсивного дослідження особливостей процесу взаємодії мов пов'язують із виникненням порівняльно-історичного мовознавства (початок XIX ст.). У цей час досліджують в основному процеси дивергентного розвитку мов – їх виникнення та розходження від спільного прастану. Однак у кінці XIX ст. виникає зацікавленість особливостями конвергентного розвитку мов унаслідок тривалих мовних контактів, що зумовлює появу в контактуючих мовах спільних ознак. Лінгвістів почали цікавити проблеми, вирішення яких мало визначити місце запозичень у складних процесах соціально-економічних, політичних, культурно-історичних та мовних контактів різних народів, і уже на початку XX ст. процес мовного запозичення розглядався ученими і як частина, і як результат таких мовних контактів. Одним із результатів аналізу контактів між мовами була поява цілого ряду теорій: теорії субстрату (тривале й інтенсивне контактування мов може привести до асиміляції – витіснення однієї мови іншою), теорії мовних союзів (мови певної території, незалежно від їх генетичної спорідненості, характеризуються певною спільною для них сукупністю структурно-типологічних (фонологічних, морфологічних, синтаксичних) й інколи матеріальних особливостей), теорії змішаного характеру всіх мов (мова є сукупністю елементів, запозичених різного часу з різних мов) [10: 22]. Розвиток останньої теорії значною мірою позначився на посиленні уваги науковців до проблеми лексичних запозичень. До того ж, з'являються ідеї щодо взаємодії двох мов не тільки на лексичному, але і на інших мовних рівнях. Таким чином, акцентується на структурному взаємовпливі різних мовних систем і лексичні запозичення розглядаються у сукупності з інтерференцією інших елементів мови.

Серйозне вивчення мовних контактів, проблем білінгвізму, інтерференції і процесу запозичення як результату почалося лише у другій половині XX ст. з робіт У. Вайнрайха, А. Мартине та Е. Хаугена, які й зробили узвичаєним у науковій літературі термін „мовні контакти”. У наукових працях з проблем мовних контактів існує багато різних тлумачень основних понять та явищ: терміни „мовні контакти”, „взаємодія мов”, „інтерференція”, „запозичення” учені розуміють по-різному. Пояснити це можна різними завданнями і цілями досліджень, присвячених проблемам іншомовних запозичень [6: 18]. При визначенні сутності поняття „мовні контакти” ми поділяємо погляди тих учених (Ю. Жлуктенко, С. Семчинський, В. Русанівський та ін.), які розуміють мовні контакти як явище, яке охоплює мовні зв'язки, що виявляються на усіх лінгвістичних рівнях, і які встановлюються між мовами незалежно від їх генеалогічної спорідненості чи типологічної близькості. Причиною виникнення таких контактів є, зазвичай, історико-географічні, суспільно-політичні, психологічні, культурні та інші чинники [10: 24].

Вплив однієї мови на іншу здійснюється за допомогою двомовних осіб, у свідомості яких і виникає взаємодія двох мовних систем. Загально визнано, що найважливішою умовою виникнення будь-яких мовних контактів є наявність білінгвізму, який є “*неперемінним використанням двох мов, а людина, яка ним користується, є білінгвом*” [цитовано за 10: 30]. Для того, щоб дві або більше мов почали взаємодіяти, вони повинні до такої міри локально наблизитись одна до одної, щоб між ними встановилися певні міжмовні або інтерлінгвістичні зв'язки, які прийнято називати мовними контактами. Такі контакти можуть бути *прямі* (виникають в умовах безпосереднього спілкування носіїв двох мов) та *опосередковані* (встановлюються через посередництво третьої мови). У той же час прямі міжмовні зв'язки відзначаються більшою інтенсивністю і викликають значно активніші процеси в мовах, тому їх роль у житті мовних колективів та в історії відповідних мов є дуже істотною. Серед прямих мовних контактів можна виділити *казуальні* (тимчасові) та *перманентні* (довготривалі). Перманентні мовні контакти, в свою чергу, діляться на два важливих підтипи: *зовнішні* (встановлюються між мовами в процесі спілкування мовних колективів, які входять до різних суспільно-політичних єдностей) та *внутрішні* (встановлюються між мовами в процесі спілкування тих мовних колективів, які складають одну суспільно-політичну єдність) мовні контакти. На інтенсивність мовної взаємодії впливає також кількісний характер мовних контактів, який визначається відповідним типом білінгвізму: індивідуальний, колективний, масовий. Важливе значення має також форма мовних контактів – природна (виникає в умовах безпосереднього спілкування носіїв різних мов у процесі практичної діяльності) чи штучна (встановлюється в спеціально створеній обстановці – в умовах вивчення тієї чи іншої чужої мови у певній установі). Штучна форма мовних контактів є свого роду початковим етапом, який передуює встановленню природних міжмовних зв'язків, і ця роль на сучасному етапі розвитку мов зростає [5: 6-9].

Коли між двома мовами виникає зв'язок того чи іншого типу, жодна з них не залишається інертною. В результаті співіснування (контактування) у свідомості двох мовців окремих мовних систем виникає особливий процес, який називають *взаємодією мов* і розуміють як „... загальну суму динамічних процесів, що розвиваються в мовах після встановлення між ними контакту” [5: 12]. Ми погоджуємося із твердженням про те, що взаємодія мов – один із найважливіших чинників мовного розвитку, бо у цьому процесі найактивнішу участь беруть народи-носії мов. Дві мови взаємодіють, якщо висловлювання однією мовою включають до свого складу елементи чи відношення другої мови. І різницю між мовним контактом і взаємодією мов вбачаємо у тому, що вони співвідносяться як причина і наслідок: „... доки між двома мовами не встановиться той чи інший тип контакту, між ними не може бути жодної взаємодії” [5: 12].

На основі критерію територіального розташування взаємодіючих мов існує наступна типологія мовної взаємодії: 1) *маргінальна* (від лат. *magro* – край) взаємодія, коли взаємодіючі мови перебувають на суміжних територіях; 2) *внутрішньорегіональна* взаємодія, коли взаємодіючі мови перебувають на одній і тій самій території. Мови, носії яких перебувають на одній території, зазнають більше взаємовпливів, ніж контактуючі мови, носії яких мешкають на суміжних територіях [9: 275].

Наслідки процесу мовної взаємодії проявляються і в мовленні індивідів, і в мовних системах, які зазнають певних змін. Для того, щоб розрізнити процеси змін у мовленні і мові, користуються різними термінами: зміни у мовленні називають мутацією, а зміни у мові – дифузією, наслідки ж цих процесів називають *інтерференціями*. Одні вчені називають інтерференцією всі відхилення від норми кожної з мов, які спостерігаються у мовленні осіб, що розмовляють двома мовами. Інші цим терміном позначають відхилення в граматиці і фонології, а наслідки іншомовного впливу в лексиці називають запозиченнями. Треті розрізняють інтерференцію як позитивне явище, що сприяє взаємозбагаченню контактуючих мов [9: 281].

Грунтуючись на теоретичних положеннях з точки зору сучасної теорії мовної взаємодії, ми розуміємо інтерференцію як результат взаємодії систем і елементів систем двох мов внаслідок мовних контактів, і оскільки мова – це така система, де все взаємопов'язане, інтерференція приводить до реорганізації фонологічної, граматичної чи лексичної системи даної мови, якщо до неї входять іншомовні елементи. Таким чином, інтерференція - чинник діахронічного процесу переходу чужомовних елементів або структурних рис із системи мови-джерела у систему мови-одержувача.

Залежно від мовного рівня, на якому виникає інтерференція, розрізняють: фонетичну (або фонологічну), граматичну та лексико-семантичну інтерференцію. Відповідно до предмета нашого дослідження, нас цікавить головним чином лексична інтерференція, зокрема лексичні запозичення. Лексичну інтерференцію розуміємо як “...всі зміни в словниковому складі, функціях і статусі лексичних одиниць, які виникають під впливом контакту з іншою мовою” [5: 110]. Серед типів лексичної інтерференції доцільно виділити такі: **1.** Перенесення лексичних одиниць з однієї мови в іншу: а) використання іншомовного терміну для конкретного повідомлення; б) запозичення іншомовного терміну, тобто сприймання його іншою мовною системою як гетерогенного, але вже постійного елемента; в) інтеграція, тобто таке глибоке засвоєння іншомовного терміну, за якого мовці вже майже не відчують його чужомовного характеру. **2.** Зміни уживаності лексичних одиниць однієї мови за зразками іншої. **3.** Лексичне калькування. **4.** Зміна значення слова однієї мови по аналогії з обсягом значення ототожнюваного з ним слова контактуючої мови. **5.** Лексична субституція або семантичне заміщення [5: 110-124].

Як бачимо, наявність мовних контактів веде до взаємодії мов і у результаті інтерференції відбувається запозичення елементів однієї мови іншою. У світлі таких понять, як “взаємодія мов”, “білінгвізм”, “інтерференція”, запозичення розглядаємо і як один із результатів контактування двох мов, і як результат інтерференції. Уважаємо запозичення не простою передачею готових елементів однією мовою у систему іншої, а також і процесом їх органічного освоєння мовою-одержувачем, пристосуванням до її власних потреб, перетворенням в умовах іншої системи. Важливим, на нашу думку, є той факт, що процес запозичення має наслідки для всієї системи мови, яка запозичує: інтерференція призводить до перебудови у системі мови внаслідок мовних контактів. Поняття “інтерференція” припускає реструктуризацію моделей у результаті входження іншомовних елементів у ті сфери мови, які характеризувались до цього іншою структурною організацією [3: 1-10]. Під “іншомовними елементами” ми маємо на увазі одиниці різних рівнів мовної системи: фонетики, морфології, лексики, синтаксису. Відповідно, можна говорити про фонетичне, семантичне, лексичне, морфологічне чи синтаксичне запозичення.

Запозичення слів – активний і тривалий у часі процес: потрапляючи до системи мови-одержувача, нове слово опиняється у системі внутрішніх мовних відношень і зазнає певних перетворень. Деякі учені [1: 8-11; 2: 6; 7: 26; 10: 33; 6: 75-78; 11: 8] у своїх роботах пропонують увесь процес адаптації іншомовного слова поділити на певні етапи. Узагальнивши наукові дослідження з даного питання, можна виділити наступні етапи входження та освоєння чужомовної одиниці у системі мови-одержувача.

Перший етап – початковий – проникнення іншомовної лексеми у мову, що запозичує: здійснюється вибір способу запозичення, відбувається фонемно-графічне оформлення іншомовного слова засобами мови-одержувача. *Другий етап* – поглиблений – характеризується співвіднесенням слова із граматичними категоріями мови-одержувача, входженням у її лексико-семантичну систему. Відбувається перетворення запозичення внаслідок його подальшого функціонування у мові-рецепторі. На *третьому етапі* – етапі повного засвоєння – запозичене слово повністю підпорядковується нормам мови, у яку пронишло; характерним також є використання можливостей внутрішньомовної еволюції запозичення (словотвір, розвиток внутрішньої і зовнішньої валентності, семантичні й стилістичні зрушення, тощо).

Як зазначалось раніше, нас цікавлять запозичення саме у термінології. І усе вище сказане про іншомовні лексичні одиниці в цілому, стосується також і термінології, оскільки вона розвивається та функціонує за тими ж самими законами, що і загальнолітературна лексика. Тому вивчення процесу запозичення у терміносистемах тісно пов'язане з проблемою запозичень у загальнолітературній мові: “*все, що говорить в літературі про запозичення взагалі, чинно і для термінів*” [цитовано за 10: 36]. Однак, беручи до уваги те, що термінологія як елемент фахової мови існує для потреб професійної комунікації певної частини мовленнєвого колективу, слід зазначити, що мовні явища в термінології мають певну специфіку, порівняно із загальнонародною лексикою (особливості на рівні парадигматики, семантики тощо), тому процес освоєння та функціонування запозичених термінів має свої особливості [10: 36]. Так ознаки знакової системи у термінології оцінюються як безперечні вади, у той час як у загальнолітературній мові вони розглядаються як позитивні якості. В першу чергу це стосується таких явищ, як синонімія, омонімія, полісемія. Сучасні вимоги до терміна – точність та однозначність, до термінологічних систем – відсутність синонімії та омонімії [8: 150].

Оскільки передові технології сконцентровані в основному на Заході (де англійська мова є міжнародною), то українська термінологічна мова постійно поповнюється англійськими спеціальними одиницями. Значною мірою це стосується української терміносистеми науки і техніки: у системі української науково-технічної термінології відбуваються різноманітні лексико-семантичні процеси, пов'язані із входом до неї значної кількості англійських запозичень. Терміни англійського походження входять до складу різних галузевих систем сучасної української терміносистеми науки і техніки: металургії (*блум* < *bloom*, *скрап* < *scrap*), будівництва (*блок* < *block*, *сайдинг* < *siding*), столарства (*батенси* < *battens*), текстильної промисловості (*бостон* (чисто вовняна костюмна тканина) < *boston*, *корд* < *cord*, *мерсеризація* < *mercerisation*), військової справи (*мічман* < *midshipman*, *револьвер* < *revolver*, *рейдер* < *raider*), морської справи (*вельбот* < *whale-boat*, *гіг* < *gig*, *кренгельс* < *cringles*, *форпик* < *forepeak*), автомобільної промисловості (*багі* < *baggy*, *бампер* < *bumper*), обчислювальної техніки, інформатики та комп'ютерних технологій (*бейсик* < *basic*, *джойстик* < *joystick*, *дисплей* < *display*, *мультимедіа* < *multimedia*), спорту (*армреслінг* < *arm wrestling*, *бобслей* < *bobsleigh*, *ватерполо* < *water polo*, *гандбол* < *handball*, *корт* < *court*), хімії (*кордит* < *cordites*, *лігроїн* < *ligroin(e)*) та ін. Значну кількість термінів англійського походження зафіксовано також серед назв машин, пристроїв, технічних процесів: *бойлер* < *boiler*, *драга* < *drag*, *екскаватор* < *excavator*, *плунжер* < *plunger*, *скіп* < *skip*, *спринклер* < *sprinkler*, *стопор* < *stopper*, *тумблер* < *tumbler* тощо [12].

Ми розглядаємо взаємодію української та англійської мов як взаємодію мов споріднених, але далеких за своєю граматичною будовою та словниковим складом [4: 4]. Тому надзвичайно важливим, на наш погляд, є виявлення та характеристика основних ознак *фонетичної* (чергування звуків; процеси асиміляції, дисиміляції; метатеза; особливості орфографування), *граматичної* (набуття іменниками граматичної категорії роду, особливості їх відмінювання, творення форми множини; перехід термінів з одного лексико-граматичного розряду в інший; словотвірна продуктивність запозичень) та *лексико-семантичної* (зміна, звуження чи розширення значення запозиченого слова; спрощення та ускладнення семантичної структури запозичення) адаптації англійських науково-технічних термінів у системі української мови.

Отже: **1)** Важливою умовою виникнення будь-яких мовних контактів є наявність білінгвізму. Причиною виникнення таких контактів є різні чинники (історико-географічні, суспільно-політичні, культурні та ін.); **2)** Мовні контакти встановлюються між мовами незалежно від їх генеалогічної спорідненості чи типологічної близькості. Розрізняють прямі та опосередковані, казуальні та перманентні, зовнішні та внутрішні мовні контакти; **3)** Мовна взаємодія виникає внаслідок встановлення мовних контактів і її слід розуміти як сукупність динамічних процесів, що розвиваються в мовах після встановлення між ними контакту. Взаємодія між мовами є неминучим фактором їх розвитку; **4)** Результатом взаємодії двох мовних систем внаслідок мовних контактів є інтерференція – чинник діахронічного процесу переходу чужомовних елементів або структурних рис із системи мови-джерела у систему мови-одержувача; **5)** Запозичення розуміємо і як один із результатів контактування двох мов, і як результат інтерференції; **6)** У процесі освоєння іншомовних слів доцільно виділити три етапи: початковий, поглиблений та етап повної адаптації; **7)** Запозичення у терміносистемах тісно пов'язане з

проблемою запозичень у загальнолітературній мові. Однак мовні явища у термінології мають певну специфіку, тому процес освоєння та функціонування запозичених термінів має свої особливості; **8)** Значну кількість запозичень (зокрема англословних) зафіксовано у складі різних галузевих систем української науково-технічної термінології.

Враховуючи те, що склад української науково-технічної термінології є неоднорідний за походженням, де поряд із питомими термінами існує значна кількість термінів запозичених (особливо з англійської мови), то, на нашу думку, визначення критеріїв та закономірностей освоєння термінів-англізмів є актуальними лінгвістичними проблемами, які потребують вирішення. Особливо це стосується комплексного дослідження закономірностей адаптації англословних термінів на різних етапах входження у систему української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аристов В.М. Англо-русские языковые контакты: (Англизмы в русском языке). – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – 151 с.
2. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX- початку XXI ст.): Автореф. дис. канд. філолог. наук: 10.02.01 / ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2005. – 20 с.
3. Беликова И.Ф. Морфологические преобразования в языке как результат заимствования. – Автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1988. – 19 с.
4. Горнунг Б. К вопросу о типах и формах взаимодействия языков // Доклады и сообщения Ин-та языкознания АН СССР. – М., 1952. – № 2. – С. 3–7.
5. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. – К.: Вид-во Київськ. ун-ту, 1966. – 135 с.
6. Крысин Л. П. Этапы освоения иноязычного слова // Русский язык в школе. – 1991. – № 2. – С. 75–78.
7. Лисенко О.А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Х., 1999. – 170 с.
8. Медведєва О. Запозичення термінів як чинник лексичної інтерференції // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 1998. – С. 150.
9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Головне видавництво видавничого об'єднання "Вища школа", 1988. – 328 с.
10. Сергєєва Г.А. Англословні запозичення в українській правничій термінології: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Х., 2002. – 250 с.
11. Симонок В.П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу // Автореф. дис... докт. філол. наук. – Харків, 2002. – 36 с.
12. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20000 слів і словосполучень / Уклад.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, НАН України. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Скорейко-Свірська – аспірантка кафедри української мови та методики її викладання ТНПУ ім. В.Гнатюка.
Наукові інтереси: термінологічна лексика української мови.

ДО ПИТАННЯ МОВНОГО БУДІВНИЦТВА В ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ МІСТА МИКОЛАЄВА В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Галина СТОЙКОВА (Одеса, Україна)

У статті розглядаються проблеми мовного будівництва в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування м. Миколаєва в незалежній Україні. Авторка виокремлює етапи впровадження мовної політики щодо державної мови та висвітлює якість їхньої реалізації.

The paper views the problems of language policy of the bodies of the executive power and local self-government of Mykolayiv in the independent Ukraine. The author singles out the stages of language policy realization relating the state language and depicts the quality of their realization.

Внаслідок того, що влада не надає належної уваги проведенню мовної політики, у сучасній Україні й досі державність української мови по суті функціонально не забезпечена. Метою пропонованої статті є з'ясування на прикладі державних виконавчих органів міста Миколаєва етапи мовного будівництва, що впливають із постанов, розпоряджень та інших документів міської влади і ступінь їх реалізації.

В Миколаївській області проживають представники понад 100 національностей. Корінний етнос – українці, за офіційною статистикою складають 75% населення області, за даними перепису населення вважають себе українцями близько 82%.

Після отримання Україною державної незалежності півмільйонний Миколаїв зайняв гідне місце серед регіональних центрів молоді держави. Він входить до десятки великих міст України та перебудовує свою економіку на мирний лад. Підприємства Миколаєва продовжують забезпечувати половину обсягів продукції українського суднобудування. Нарощує міць Миколаївський глиноземний завод – важливий у Європі виробник сировини для алюмінієвої промисловості. За останні роки Миколаїв повертає собі славу експортера хліба, який вирощують в Україні. Сільськогосподарський бізнес, харчова та переробна промисловість набирають темпів, створюючи нові перспективи для міста та регіону.

У місті діють більше півсотні загальноосвітніх шкіл, Національний університет кораблебудування, Державний університет імені В. Сухомлинського та Гуманітарний університет імені Петра Могили,

Аграрний університет, філії багатьох вузів країни. Високий духовний, інтелектуальний та культурний потенціал Миколаєва: тут працюють три театри, багато музеїв, бібліотеки, які стають справжніми центрами освіти та духовного росту миколаївців, особливо молоді.

Зі здобуттям незалежності України досить гостро постали мовні проблеми, що накопичувалися десятиліттями і століттями. Вирішення їх повинно скласти суть мовної політики. Однак процеси, що відбувалися протягом зазначеного періоду, можна схарактеризувати як неоднорідні та неоднозначні. Все, що зроблено в царині становлення української мови як державної вимагає детального аналізу й оцінювання.

З 1991 року видано досить значну кількість рішень та розпоряджень місцевих органів влади. Так, з метою вивчення української мови та впровадження її у повсякденну практику органів міської ради, виконуючи Закон «Про мови в Українській РСР» та обласну програму щодо виконання Закону «Про мови в Українській РСР» згідно з Постановою Кабінету Міністрів України [4] Миколаївська міська рада народних депутатів видала своє розпорядження від 19 квітня №25рс 1995 р. «Про створення при міськвиконкомі груп слухачів для вивчення української мови» голова міської ради Бердняков О.Я. доручив заступнику голови міської ради Бугаєнко Т.І. створити при міськвиконкомі групи слухачів для вивчення української мови. Консультанту-перекладачеві Макеєвій М.Я. доручено підготувати програму вивчення української мови працівниками апарату міськвиконкому, його відділів і управлінь – йдеться в розпорядженні [6].

Заслухавши інформацію завідувача міським відділом освіти Реутенка О.О. виконавчий комітет Миколаївської міської ради народних депутатів прийняв рішення від 27 березня 1992 року «Про роботу відділу народної освіти міськвиконкому по організації виконання Закону «Про мови в Українській РСР» закладами народної освіти міста». Виконком міської ради народних депутатів відзначає, що відділом народної освіти, педагогічними колективами шкіл проведено велику роботу щодо виконання Закону «Про мови в Українській РСР». Розроблено програму розвитку української та інших національних мов в місті Миколаєві на період до 2000 року, схвалено план переведення шкіл і дошкільних закладів на українську мову навчання і виховання, в 17 школах відкрито 75 класів з українською мовою навчання. Проводиться робота щодо забезпечення шкіл необхідною кількістю вчителів української мови і літератури. Протягом трьох років здійснюється цільовий набір випускників шкіл міста в Миколаївський педагогічний інститут на відділення української мови і літератури. Навчально-виховну роботу загальноосвітніх шкіл спрямовано на відродження національно-культурних традицій і виховання національної самосвідомості [7].

Разом з тим, у тому ж рішенні відзначено, що в роботі відділу народної освіти щодо організації виконання Закону «Про мови в Українській РСР» мають місце нерозв'язані ще проблеми:

- повільно здійснюється перехід шкіл і дитячих дошкільних закладів на українську мову навчання і виховання в Заводському, Центральному і Ленінському районах;
- не вирішено питання забезпечення комплектами підручників українських класів в необхідній кількості;
- не виконується вимога поділу класів на дві групи при вивченні української мови в зв'язку з відсутністю вчителів;
- в школах і дошкільних закладах не створюють необхідне мовне середовище спілкування, діловодство ведеться російською мовою.

У цьому ж рішенні виконкому зазначено:

- зобов'язати завідувача міського відділу освіти вжити необхідних заходів щодо подолання недоліків для виконання Закону «Про мови в Українській РСР»;
- відзначити недостатню роботу виконкомів Заводської, Центральної і Ленінської рад народних депутатів щодо переведення загальноосвітніх шкіл і дитячих дошкільних закладів на українську мову навчання і викладання;
- завідувачеві міським фінансовим відділом Яблуновській Т.О. вирішити питання щодо доплати 15% місячної ставки вчителям, які працюють у класах з поглибленим вивченням навчальних предметів;
- зобов'язати відділ народної освіти виконкому з 01.09.92 р. перевести всі дитячі садки в мікрорайонах українських шкіл на українську мову виховання;
- погодитися з пропозицією виконкому Ленінської ради народних депутатів про будівництво в районі нової школи з українською мовою навчання.

З метою забезпечення послідовного виконання Закону «Про мови в Українській РСР» і Розпорядження Представника Президента України № 88 від 22 лютого 1993 р. в Миколаєві затвердили робочу групу для вивчення мовної ситуації, координації роботи і здійснення контролю за реалізацією Закону, яку очолює заступник голови міськвиконкому Ковальська К.Л. До групи також входять заступник завідувача відділом освіти міськвиконкому, інспектор відділу культури, завідувач організаційним відділом, член обласної ради товариства «Просвіта», заступник редактора газети

«Вечірній Миколаїв» [8]. Розпорядженням виконавчого комітету Миколаївської міської ради народних депутатів від 14 червня 1993 р. № 206р до складу робочої групи щодо вивчення мовної ситуації додатково включили кандидата філологічних наук Логвина Г.П. Результати діяльності цієї групи мізерні. Отже, період з 1991 до 1994 року можна виокремити як перший етап у мовній політиці місцевих органів м. Миколаєва, спрямованих на утвердження державності української мови. Для нього притаманні такі риси: 1) досить інтенсивна законотворчість, поява цілого ряду рішень та розпоряджень; 2) порівняно невеликий ступінь реалізації рішень та розпоряджень на практиці. У цілому дії місцевої влади були малоефективними, тому що на місцях залишалися переважно радянські чиновники, не зорієнтовані на незалежне існування України, поведінку яких можна охарактеризувати як розгубленість і очікування, що ці непевні часи швидко минуть. Тим не менше, за цей час патріотично налаштованим людям при владі чимало вдалося і зробити.

Ситуація навколо утвердження української мови як державної стала мінятися з 1994 року, коли до влади прийшов Л.Кучма. У цей період в ряді східних та південних областей України, з порушенням концептуальних положень Основного Закону країни – Конституції, відбувається надання російській мові статусу «регіональної» тобто фактично другої державної.

Так з 1994 року процес відродження рідної української мови уповільнився. Вийшло рішення Миколаївської міської ради народних депутатів від 26 квітня №21/2 1994 р. «О языках в городе Николаеве», в якому затверджено в м. Миколаєві офіційне функціонування нарівні з державною мовою російської мови. Подальші рішення також гальмували розвиток державної мови: рішення Миколаївської міської ради народних депутатів від 29 квітня 1996 р. №183 «Про дозвіл на проведення мітингу з питань мови та культури «Україні — двомовність», рішення Миколаївської міської ради від 16 жовтня 1996 р. №10/15 «Про визнання рішення міської ради №21/2 від 26.04 1994 року таким, що втратило чинність», в якому йшлося про те, що у зв'язку з прийняттям нової Конституції України міська рада доручила виконкому міської ради до 01.01.97 р. розробити, а міській раді на черговій сесії 1997 року розглянути та прийняти комплексну програму з питань гарантованого та вільного розвитку, використання та захисту російської та інших мов національних меншин, які мешкають на території м. Миколаєва. З 01.01.97 р. таблички з найменуванням вулиць, проспектів, площ, зупинок громадського транспорту, вивіски з назвою міських підприємств, організацій, закладів, розпорядчі та виконавчі документи міської ради, її виконкому та голови ради виконували двома мовами: українською та російською. Підприємствам, організаціям і закладам міста при листуванні відповіді надавали мовою запиту (українською або російською). Таке рішення було опубліковане в газеті «Вечірній Миколаїв».

До Постанови Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997р. №998 «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» в Миколаєві не приймали жодних рішень та дій.

Разом з усіма іншими розпорядчими документами Миколаївська міська рада прийняла рішення від 1 червня 2006 р. №1/21 «Про надання російській мові статусу регіональної мови».

Таким чином, другим етапом у розвитку мовної політики є період з 1994 року і до сьогодні. Йому притаманні такі риси: 1) завершення перегрупування та згуртування сил, спрямованих проти утвердження української мови як державної; 2) перехід від пасивного опору відродженню української мови до агресивних, наступальних дій, які часто суперечать Конституції України і відображають виконання добре продуманого загального плану; 3) спотворення реальної мовної ситуації з гіперболізацією міфічної загрози російській мові; 4) рух від гасел про регіональну двомовність до пропагування фактично російської одномовності.

У сучасному Миколаєві як і в Україні продовжує залишатися нав'язана ще царською Росією соціолінгвістична ситуація білінгвізму – двомовності. Власне двомовність окремо взятого мовця є явищем позитивним. Білінгвізм, що характеризується такими рисами як масовий, вимушений, асиметричний становить собою велику небезпеку для самого існування етносу і його держави, бо тривалий час був і залишається механізмом мовної та етнічної асиміляції [1: 325].

Миколаївський міський голова інформує 21 березня 2007 р. про те, що на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. №1546 «Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки» та Постанови Верховної Ради України від 6 лютого 2003 р. №480-IV «Про проведення парламентських слухань на тему: Про функціонування української мови в Україні» відповідно до розроблених заходів Міністерства освіти і науки України, [2] управління освіти Миколаївської міської ради [3] у навчальних закладах міста систематично проводиться певна робота щодо утвердження української мови як державної. На підставі клопотання батьківської громадськості, за рішенням педагогічної ради школи станом на 01.09.06 поточного навчального року в місті із 70 денних загальноосвітніх навчальних закладів функціонує 41 україномовна, 17 – двомовних, 12 – російськомовних шкіл. Українською мовою всього навчається 32052 учні (74%) від їх загальної кількості. З 74 дошкільних навчальних закладів 66 – з українською мовою виховання, 6 – двомовних, 2 – російськомовних. Всього українською мовою виховується 11931 дитина, що становить 93,2% від

загальної кількості вихованців. У цілому виконання чинного законодавства з питань мовної політики забезпечує утвердження української мови як державної в м. Миколаєві.

Мовці міста переважно користуються українською мовою вдома, рідше на роботі, а на вулицях, в крамницях та інших ситуаціях – російською. Така практика звужує сферу функціонування української мови. Для подолання негативного ставлення частини населення до володіння державною мовою в Україні потрібно здійснювати комплекс державних заходів, які забезпечили б життєву потребу знання цієї мови для кожного жителя країни.[15] Лінгвоекологічний підхід передбачає такі кінцеві наслідки творення громадянського суспільства в Україні: повне громадянське самовизначення всього населення України, сприйняття української держави як своєї з одночасним етнічним, лінгвістичним та культурним самовизначенням.[1: 359]

Таким чином, аналіз діяльності органів міської влади м. Миколаєва дозволяє зробити такі висновки:

- 1) діяльність місцевої міської влади відображає аморфність і загальну слабкість мовної політики в державі у цілому;
- 2) діяльність органів міської влади можна поділити на два етапи:
 - а) етап інтенсивної законотворчості (1991 – 1994 роки);
 - б) етап переходу від посилюючого опору відродженню української мови до агресивних наступальних дій, які часто суперечать Конституції (1994 – 2005 роки);
 - в) сучасний етап – масовий білінгвізм в місті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондар О.І. Білінгвальна комунікативність як лінгвоекологічна проблема // Українська ментальність: діалог світів. Вип. 12. 2003. С.352,359
2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.11.03 №759
3. Наказ управління освіти і науки Миколаївської міської ради від 19.12.03 №1117
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 1992 р. №309 «Питання українського правопису»
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997р. №998 «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови»
6. Розпорядження Миколаївської міської ради народних депутатів від 19 квітня №25рс 1995 р. «Про створення при міськвиконкомі груп слухачів для вивчення української мови»
7. Рішення виконавчого комітету Миколаївської міської ради народних депутатів від 27 березня 1992 року №129 «Про роботу відділу народної освіти міськвиконкому по організації виконання закону «Про мови в Українській РСР»
8. Розпорядження виконавчого комітету Миколаївської міської ради народних депутатів від 12 травня 1993 р. № 164р «Про створення робочої групи по вивченню мовної ситуації, координації роботи і здійсненню контролю за реалізацією Закону «Про мови в Україні»
9. Розпорядження виконавчого комітету Миколаївської міської ради народних депутатів від 14 червня 1993 р. № 206р
10. Рішення Миколаївської міської ради народних депутатів від 26 квітня №21/2 1994 р. «О языках в городе Николаеве»
11. Рішення Миколаївської міської ради народних депутатів від 29 квітня 1996 р. №183 «Про дозвіл на проведення мітингу з питань мови та культури «Україні - двомовність»
12. Рішення Миколаївської міської ради від 16 жовтня 1996 р. №10/15 «Про визнання рішення міської ради №21/2 від 26.04 1994 року таким, що втратило чинність»
13. Рішення Миколаївської міської ради народних депутатів від 29 квітня 1996 р. №183 «Про дозвіл на проведення мітингу з питань мови та культури «Україні - двомовність»
14. Рішення Миколаївської міської ради від 16 жовтня 1996 р. №10/15 «Про визнання рішення міської ради №21/2 від 26.04 1994 року таким, що втратило чинність»
15. Ходзінський К. Знай, вивчай і поважай // Урядовий кур'єр. 2006. №148

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Стойкова – радник директора Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України.

Наукові інтереси: питання мовного будівництва в органах державної влади та місцевого самоврядування.

ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ЯК КОМПОНЕНТ ЕТНОБІОСОЦІОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНДИВІДУМА

Марина ТКАЧ (Одеса, Україна)

В статті розглядається проблема лексико-граматичної варіативності англійського мовлення в рамках різних етнічних та вікових груп. На базі експериментального дослідження виявлені найбільш типові особливості варіативності лексичного складу та граматичного оформлення англійського розмовного мовлення, обумовленої етнічною та віковою диференціацією мовців.

The problem of lexical and grammatical variability of English speech within different ethnic and age groups is considered in the article. On the basis of experimental investigation the most typical peculiarities of lexical and grammatical variability in English speech of different ethnic and age groups of speakers have been revealed.

Одне з провідних місць в сучасній лінгвістиці займає проблема етніобіосоціологічної стратифікації мовлення, оскільки мова є явищем полі- культурним. Безперечним є той факт, що особливості

професійної діяльності, стать, вік, етнічне походження, а також зміни мовленнєвої поведінки в різні періоди життя в комплексі мають великий вплив на особливості мовлення людини. У фокусі даного дослідження перебуває лексико-граматична варіативність англійської мови обумовлена приналежністю мовця до певної етнічної, вікової та соціальної групи. Усестороннє дослідження варіативності англійської мови набуває актуального значення через глобальне поширення англійської мови у сучасному світі, коли проблема взаємовідношення мови, культури, соціального статусу та віку відіграє найважливішу роль для ефективності спілкування, а її ігнорування нерідко призводить до численних невдач в міжнародних культурних, політичних та економічних контактах [2: 57].

Вагомий внесок у розробку питання мовної варіативності зробили українські мовознавці, у першу чергу, Ю.О. Жлуктенко, О.Є. Семенець, С.В. Семчинський.

Різні аспекти варіативності англійської мови вивчалися такими лінгвістами як А.Д.Швейцер, Н.Б. Мечковська, Д.А. Шахбагова, J.Honey, J.C. Wells, P.Trudgill.

Мовна варіативність визначається як об'єктивна іманентна якість мовної системи, яка торкається всіх підсистем в мові і одиниць в плані форми і змісту, а також внутрішньо системних відносин та відносин „мова-зовнішній світ” [1; 3; 5].

Актуальність даного дослідження визначається тим, що у сучасній лінгвістичній літературі немає даних щодо кореляції варіативності англійського мовлення з етнічної та соціокультурної точки зору. В даному дослідженні проведено комплексний аналіз та визначено набір діагностичних ознак приналежності індивідуума до певної етнічної та вікової групи за характерними ознаками лексичного та граматичного оформлення мовлення.

Об'єктом дослідження стало англійське монологічне та діалогічне мовлення. Предметом – лексико-граматичні особливості англійського мовлення мексиканців та афроамериканців двох вікових груп (мовців підліткового віку та середнього віку), які за соціальним походженням належать до середнього соціального класу.

Метою дослідження було вивчити особливості варіативності лексичного складу та граматичного оформлення англійського розмовного мовлення, які обумовлені етнічною та віковою диференціацією мовців.

Матеріалом дослідження слугували зразки англійського мовлення загальним обсягом 890 фраз всіх комунікативних типів в реалізаціях чоловіків та жінок двох вікових груп (мовців підліткового віку та середнього віку), які є представниками мексиканського та афроамериканського етносів, що входять в склад американського суспільства.

Під час нашого дослідження використовувався метод слухового та аудиторського аналізу експериментального матеріалу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що було розглянуто та системно описано етнічну та демографічну варіативність лексико-граматичних особливостей англійського мовлення.

Проведене експериментальне дослідження особливостей англійського мовлення у виконанні дикторів різних етнічних та вікових груп на лексичному та граматичному рівнях дозволяє зробити висновок, що лексичний склад та граматичне оформлення мовлення індивідуума є одним з важливих індикаторів етнічної приналежності мовця, при цьому ступінь виразності національних рис варіюється в залежності від соціально-демографічних характеристик мовця.

Аналіз лексичного складу англійського мовлення афроамериканців та мексиканців, виявив наступні особливості мовлення: наявність „повного та часткового переключення коду”, вживання в мовленні лайливої лексики та стійких словосполучень, великої кількості фразових дієслів, широке вживання американського сленгу, суто американського літературного вокабуляру нейтрального забарвлення, розмовно-побутової та просторічної лексики, формальної лексики, вигуків, специфічних лексем *man*, *woman*.

Так, в мексиканців середнього віку відмічається повне та часткове „переключення коду” під час розмови, тобто перехід на рідну мову всередині англійського мовлення, коли в текст на англійській мові вставляються висловлювання або лексичні одиниці рідної мови, що є важливим маркером не лише етнічної приналежності мовця, але й яскравим індикатором віку та соціального статусу мовців. Багато з цих вкраплень є лексемами-екзотизмами, які позначають явища місцевої культури та історії, форми привітання (напр.: *senor*, *fiesta*, *pueblo rancheros*, *cafecito*, *negras*, *pintas*, *adios*, *olla*, *pues*). Для англійського ж мовлення мексиканських підлітків не характерне повне „переключення коду”, оскільки тут англійська мова витісняє рідну мову практично з усіх сфер.

Вивчення особливостей вживання лайливої лексики зазначеними групами мовців дозволило зробити висновок, що мовлення підлітків всіх етнічних груп характеризується широким вживанням вульгаризмів та табуїзмів (напр.: *motherfucker*, *fuck*, *motherfucking*, *shit*, *fucking*, *to fuck up on*, *ass*, *bitch*, *bullshit*, *butt*). Це є типовою рисою підліткового віку, який характеризується максималізмом, неприйняттям загальних норм, звичаїв дорослого населення, прагненням бути незалежними у всіх сферах життя, тому й їхнє мовлення носить відтінок агресивності, підвищеної емоційності. Важливо відмітити, що в мовленні

підлітків-афроамериканців спостерігається менше вживання лайливої лексики на відміну від мовців середнього віку. Але при цьому, яскравою рисою є її якісний склад – мовлення підлітків насичене дуже низькими, образливими за своїм значенням лексемами (напр.: *motherfucker, fuck*), а мовлення мовців середнього віку не таке різке (напр.: *bitch, damn, dick, balls, bullshit, ass*).

Тут треба зауважити, що в мовленні мексиканських підлітків відмічається поряд із вульгарною лексикою загальноанглійського походження широке вживання діалектної вульгарної мексиканської лексики, яка вставляється в мовлення на англійській мові. Ці лексеми відіграють роль єдиного маркера етнічної приналежності цих мовців на лексичному рівні та вживаються для стилістичного підсилення презирливого ставлення до співбесідника або події (напр.: *puta, rata, esse, chismosa*). На відміну від мексиканських підлітків в мовленні мексиканців середнього віку відмічається повна відсутність табуїзмів, а вживання вульгарних лексем є мінімальним.

Все вищезгадане може пояснюватися великою повагою мексиканців середнього віку до Бога, релігії, моралі, що яскраво відбивається в їхньому мовленні у вигляді лексем семантичного поля „Бог, мораль” (напр.: *to punish, God, to save, to measure man’s life, to promise to God, to deserve*).

Мовлення ж мексиканських підлітків, навпаки, характеризується домінуючим вживанням лексичних одиниць та сполучень семантичного поля „наркоманія, проституція, кримінал” (напр.: *a hit of crack or cocaine, crackhead, to feed smb. to dogs, to kick, to hit, to die, to kill, death, to get a gun to one’s head, to pull the trigger, to catch, to attack, to crack one’s head, to put into detention*).

Аналіз частотності вживання стійких словосполучень дозволив зробити висновок, що в англійському мовленні підлітків всіх етнічних груп спостерігається переважне вживання фразеологічних зрощень та єдностей, які слугують більшій експресивності мовлення та відбивають образ мислення мовців, багато з них мають грубувате значення (*to get out of town, to get it, to cut a deal, bunch of junk, not a total Betty, to give smb. shit, to be toe up, ready for bears, to kill with bare hands, to fall to pieces, to do a lap*). В мовленні ж представників середнього віку домінуючим є вживання фразеологічних сполучень, які характеризуються найменшим ступенем метафоричного переосмислення значення (напр.: *to chase a dream, to follow one’s dreams, to be the brains behind, to drive Miss Daisy*).

Специфічною рисою мовлення мексиканців середнього віку на фразеологічному рівні є вживання виразів народної етимології (напр.: *Why don’t you keep your feet on the ground instead of your head in the sky?*), що використовуються з метою моральної настанови та слугують маркером їхньої вікової приналежності, оскільки в часи теперішнього сьогодення мовці середнього віку ще зберегли, хоча й у мінімальній мірі, зв’язок з самотутньою народною культурною спадщиною на відміну від молоді, яка більше прагне стирання національно-культурних рис.

Вивчення вживання фразових дієслів дозволило виявити, що в англійському мовленні як підлітків так і мовців середнього віку всіх етнічних груп, відмічається широке використання фразових дієслів (напр.: *to give in, to give up, to break off, to figure out, to fill up, to draw for, to go ahead*). Треба зауважити, що в мовленні підлітків незалежно від етносу майже половина з цих дієслів має забарвленість низької просторічної лексики та вживається з метою грубуватої оцінки певних явищ чи предметів, що є преферентно-віковою ознакою (напр.: *to get off, to mess with, to get out, to fuck up on, to rat on*).

Дослідження особливостей вживання типової для американського варіанту англійської розмовної мови лексеми „*to get*” у значенні майже всього (напр. *to be obliged, to possess, to understand, to cause, to take (часто з away), to arrive, to have, to make do smth., to be obliged, to receive*) показало, що дана лексема є найбільш частотною в мовленні підлітків всіх етнічних груп, що може вважатися типовим маркером цього віку, який має тенденцію до економії мовних засобів. Мовлення представників середньої вікової категорії відрізняється незначним використанням даної лексеми, що свідчить про надання мовцями цього віку більшої переваги „якісному” стилю мовлення.

Аналіз вживання американського сленгу дозволив зробити висновок, що вживання в мовленні великої кількості молодіжного сленгу є типовим маркером підліткового віку (напр.: *yo, airhead, to be audi, bummer, tart, mental, crackhead, to rat, strapped, nigger, to hang with, duck, to get it on, phat, blot, gay, a bunch, cat*).

Преферентно-віковою відмінністю мовлення представників середнього віку є вживання застарілої лексики (напр.: *working girl, to run in*).

Важливим маркером приналежності до афроамериканського етносу південних штатів Америки на лексичному рівні є вживання в мовленні представниками обох вікових груп займенників *ya, y’all* та сполучень типу *my man, your man* для позначення певної людини чи групи людей.

Спільною особливістю англійського мовлення підлітків та представників середнього віку є широке вживання просторічної лексики (напр.: *gonna, wanna, okay, big-time, sure, crew, wire, in cash, brothel, moody, guys, back-up, Daddy, pigsty, to smack, sleazy, nagging wife, to party*). Тут важливо підкреслити, що специфічною рисою мовлення підлітків всіх етнічних груп мовців є грубуватий, дещо різкий характер цієї лексики, яка часто вживається для зниженої оцінки явищ чи предметів (напр.: *gun, stuff, weird, mad, freak, slacker, super-duper, buzz, junk, to mellow, grownups, buns, a bunch, graders*).

Дослідження особливостей вживання американського вокабуляру нейтрального забарвлення дозволило прийти до висновку, що мексиканські підлітки вживають дану лексику лише в розмовах із старшими за віком або вищими за соціальним становищем (напр.: *to graduate, soda, store*). Англійське ж мовлення афроамериканських підлітків характеризується вживанням формальної лексики з метою висміювання, прояву незадоволення (напр.: *honorable, vehicular, remorse, post-adolescent, idealistic, feminine, misogynistic, undertone, hymenally*).

Мовлення ж представників середнього віку, на відміну від мовлення підлітків, характеризується вживанням суто американської нейтральної лексики в розмовах на професійні теми чи про офіційні справи та є досить багатим у кількісному відношенні (напр.: *ballplayer, halfway, truck, Latino, senator, gasoline, to enroll, principal, equipment-room, deputy, extortion, generation*). Така відмінність є індикатором вікової приналежності мовців, оскільки в середньому віці відбувається вже більш сильний контакт з більш широким колом соціальних прошарків, і вплив мовленнєвого еталону призводить до поступового відходу від діалектних форм до засвоєння більш престижного реєстру лексики.

Крім того, характерним для мовців-підлітків є широке вживання вигуків типу *Hey, Ah, Oh, Yo, Ooh, Uh, My God*, які слугують певними формами вираження емоційного стану. Мовлення представників середньої вікової категорії відрізняється більш нейтральним забарвленням, поміркованістю, тому вигуки тут не є типовими.

Вивчення особливостей вживання лексем *man, woman* в якості звертання чи вигуку показало, що специфічною рисою їхнього вживання є те, що в англійському мовленні афроамериканських підлітків вживання лексем *man, woman* виконує символічну об'єднуючу функцію, які використовується для позначення білої людини або в якості звертання чи вигуку. Для англійського мовлення мексиканських підлітків типовим є вживання просторічної лексеми *man* в якості звертання чи вигуку, що носить відтінок обурення, великого емоційного напруження, нетерпимості до висловлюваного факту або до співрозмовника. Вживання цієї лексеми мексиканськими підлітками справляє враження надлишковості та невмотивованості. Вищезгадана лексика є важливим показником віку лише для групи підлітків, оскільки мовці середнього віку, зокрема афроамериканці, використовують її мінімально та лише під час великого емоційного напруження, мовлення ж мексиканців середнього віку позбавлене цієї лексики взагалі.

Преферентно-віковим для підлітків всіх етнічних груп є вживання прислівників *So, Now, Yeah, Okay* та сполучника *And* на початку речення з метою привертання уваги до мовця та висловлюваної ним думки чи висловлення згоди, або, щоб ствердити свою позицію та переконати у своїй правоті та вживання розповідних речень, які складаються з двох частин, друга частина виражається лексемою *okay* для того, щоб показати, що мовець вважає думку співрозмовника нерозумною, необґрунтованою, образливою. Це свідчить про те, що мовлення підлітків містить інтенцію підтвердження свого „его”, як у спілкуванні з однолітками, так й із старшими за віком.

Аналіз граматичного оформлення англійського мовлення афроамериканців та мексиканців підліткового та середнього віку дозволив виявити наступні особливості: пропуск допоміжних дієслів при утворенні часових форм, вживання специфічних форм дієслів та скорочених форм допоміжних дієслів, порушення норм вживання певних частин мови, специфічне утворення дієслівних часів та широке вживання часток на морфологічному рівні; порушення правил узгодження підмета та присудку, множинне заперечення в межах одного речення, порушення порядку слів в реченнях, особливе вживання речень різних комунікативних типів на синтаксичному рівні.

Так, особливою ознакою мовлення підлітків обох етнічних груп є широке вживання часток з різноманітним семантичним навантаженням, що є формою досягнення більшої експресивності мовлення та вираження емоційної природи, світогляду мовця, відношення до інших (*just, only, never, but*). Мовленню ж представників середнього віку не притаманна така насиченість вживання часток.

Аналіз особливостей вживання модальних дієслів дозволив зробити висновок, що мовлення мовців середнього віку характеризується домінуючим вживанням модальних дієслів семантичного поля волевиявлення, зобов'язання *must, ought*, мовлення ж підлітків тяжіє до використання модального дієслова *can*, що може пояснюватися життєстверджувальною позицією підліткового віку.

Варто зазначити, що мовленню підлітків обох етнічних груп притаманне порушення норм оформлення непрямого мовлення та узгодження часів (напр.: *He said that you are probably not married, and you don't want anybody else to be.*).

Преферентно-етнічним для афроамериканських мовців обох вікових груп є використання діалектної форми дієслова-зв'язки *ain't*, яка вживається в якості заперечення у теперішньому та майбутньому часах, у всіх особах та числах (напр.: *We ain't giving you up.*). Цікавим є той факт, що ці риси притаманні, в певній мірі, й мовленню мексиканських підлітків, що є наслідком їхньої тісної взаємодії з групою афроамериканських підлітків та значним впливом останніх на американську культуру.

Тут важливо підкреслити, що особливою рисою граматичного оформлення мовлення підлітками обох етнічних груп є тенденція до симпліфікації та економії мовних засобів, що виражається у широкому

використанні скорочених форм дієслів або повній відсутності допоміжних дієслів, редукції сталих граматичних сполучень, зведенню всього різноманіття англійських часів лише до вживання

Present Indefinite та Past Indefinite, які замінюють всі інші часові форми.

Важливими етнічними маркерами мовлення афроамериканців обох вікових груп є узгодження числа дієслова-присудка з формою збирального іменника-підмета, а не семантично (напр.: *Since when has the Board of Education done anything for us?*), вживання перфектної форми дієслова з використанням перфектної форми *done* (напр.: *I done already seen it.*) та використання незмінної форми дієслова *be* для позначення звичайної дії, яка повторюється, ця конструкція не співвідноситься з теперішнім часом, в ній виражається значення постійності, особливо яскраво ця риса виражена в мовленні підлітків (напр.: *Woman, why don't you be answering any of my pages?*). Ці тенденції в кількісному відношенні трапляються частіше в мовленні підлітків, що пояснюється прагненням останніх до певного відокремлення від суспільного загалу, до певної самотності та прояву індивідуальності, на відміну від старшого покоління, яке прагне більшого об'єднання, консолідації спільноти.

Типовим для мовлення представників мексиканського етносу обох вікових груп є пропуск допоміжних дієслів при утворенні часових форм дієслова, що є певним наслідком інтерференції рідної мови та браком освіченості в нормах англійської мови (напр.: *We been working hard, and we stayed in school, man.*). Але тут важливо підкреслити, що ця закономірність прослідковується в кількісному відношенні більше в мовленні мексиканців середнього віку, що зумовлено важкістю переключення кодів та недостатньою гнучкістю мислення в цьому віці.

Важливо підкреслити, що мовцям мексиканського походження середнього віку притаманна заміна необхідних за контекстом дієслівних часів - Present Perfect простим минулим часом Past Indefinite, Future Indefinite простим теперішнім часом Present Indefinite, Past Indefinite - Present Indefinite, Present Perfect - Present Indefinite (напр.: *Jose just saved your life. I make you a real belt with this.*).

Аналіз особливостей вживання прийменників дозволив прийти до висновку, що мовлення мексиканців обох вікових груп характеризується широким порушенням норм вживання прийменників або їхньою повною відсутністю (напр.: *See, I got it off the street from this guy for 200\$ and he said he'd trust me for it until Friday.*). Варто зауважити, що в мовленні афроамериканців теж відмічається порушення правил вживання прийменників, але частка цих помилок є мінімальною з уваги на те, що історично час адаптації афроамериканського населення на території США є дещо довшим, аніж у мексиканських мовців.

Спільною рисою мовлення як мексиканських так і афроамериканських мовців є відсутність узгодження між підметом і присудком у особі та числі (напр.: *She don't need to know my business.*).

Крім того, для мовлення як мексиканців так і афроамериканців обох вікових груп частотним є випускання дієслова-зв'язки *be* в складеному іменному присудку, але мовлення підлітків характеризується значно меншою часткою появи даного явища (напр.: *Covering the soil with cement not a nice way to pay back the land made us who we are.*).

Дослідження синтаксичних конструкцій англійського мовлення груп мовців, що розглядаються, дозволив зробити висновок про прагнення підліткового віку до економії мовних засобів та мінімалізму у широкому вживанні еліптичних речень, на відміну від мовлення мовців середнього віку, якому притаманне широке використання повних речень. Але, зважаючи на все вищезазначене, варто відмітити, що в англійському мовленні підлітків поряд із певною спрощеністю мовлення, можна прослідкувати й широке використання герундіальних, інфінітивних та дієприкметникових конструкцій, що сприяє посиленню експресивності та загальній образності мовлення.

Крім того, прагнення мовців підліткового віку до ствердження своєї життєвої позиції, виявлення причинно-наслідкових зв'язків життєвих явищ проявляється в поширеній тенденції до вживання складних речень з підрядними реченнями причини та умови, які використовуються мовцями під час роз'яснення своєї думки, пояснення свого власного життєвого досвіду. Важливо відмітити той факт, що використання даних граматичних явищ є домінуючим в мовленні мексиканців у порівнянні з мовленням афроамериканців.

Преферентно-віковим для мовців-підлітків обох етнічних груп є широке вживання прийому подвійної інверсії з метою надання експресивності та емоційного наголосу висловлюванню (напр.: *You think it is so?*).

Для мовлення представників середнього віку характерним є більша кількість складних речень та частотне вживання складних речень, частини яких поєднані безсполучниковим зв'язком, оскільки мовці цього віку прагнуть більшої поміркованості, послідовності у викладі думок, аніж мовці підліткового віку (напр.: *I cannot believe he wore his Afro that big.*).

Вивчення особливостей оформлення питальних речень мексиканцями всіх вікових груп дозволило зробити висновок, що ці речення маркуються лише інтонаційно, оскільки порядок слів є прямим, що є наслідком дії граматичної інтерференції рідної мови цієї групи мовців (напр.: *None of us make you feel happy?*).

Специфічним індикатором етнічної приналежності в мовленні афроамериканців є вираження підмета в реченні за допомогою повтору – сполучення іменника та відповідного займенника (напр.: *And my buns, they don't feel nothing like steel.*).

Отже, аналіз лексичних та граматичних особливостей англійського мовлення представників різних етнічних та вікових груп дозволив зробити висновок, що преферентно-віковими ознаками мовлення на лексичному рівні є наявність в ньому специфічної лексики, притаманної лише певній віковій групі (своєрідний сленг, вульгаризми, архаїзми, стилістично забарвлені конструкції, особливості вживання просторічної та формальної лексики), найважливішими ж маркерами етнічної приналежності мовця на лексичному рівні стають етнічно-забарвлені лексеми, специфічна лексика обмежена використанням лише окремою етнічною групою; щодо граматичного рівня, то тут важливе значення в процесі етнічної та вікової ідентифікації мовця мають як морфологічні особливості мовлення (вживання дієслівних часів, специфічних форм різних частин мови), так і синтаксичні особливості мовлення (порядок слів у реченнях, певні особливості вираження головних членів речення, специфічне вживання речень різних комунікативних типів). Крім того, особливості лексичного та граматичного оформлення мовлення, виступаючи одним з компонентів етнобіосоціологічної характеристики індивідуума, відіграють важливу роль у процесі розвитку культурних зв'язків та здійснення міжкультурної комунікації, оскільки ці специфічні риси можуть спричинити певні труднощі спілкування, і, як наслідок, гальмувати, а то й вести до спотворення сприйняття інформації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Семенець О.Є. Соціальні процеси і мовна дійсність: Англійська мова в країнах Азії і Африки. – К.: Вища школа, 1984. – 192 с.
2. Тимашева О.В. Введение в теорию межкультурной коммуникации. – М.: Изд-во УРАО, 2004. - 192 с.
3. Швейцер А.Д. Литературный английский язык в США и Англии. – М.: Высшая школа, 2003. - 304 с.
4. Dictionary of Contemporary English. - England: Longman, 2000. – 1697 p.
5. Fishman J.A. The sociology of Language (An Interdisciplinary Social Science Approach To Language In Society). – Rowley, Mass: Newbury House, 1972. – 250 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Ткач – аспірантка кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ПДПУ ім. К. Д. Ушинського.
Наукові інтереси: вивчення англійської мови в етнолінгвістичному та соціокультурному аспектах.

РОЛЬ ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ СОХРАНЕНИЯ УМИРАЮЩИХ ЯЗЫКОВ

Игорь ФЕРЯБОВ, Галина ФЕРЯБОВА (Донецк, Украина)

У статті розглянуто причини, що впливають на загибель мов малих і навіть середніх по чисельності народів, та проаналізовано масштаби цієї тенденції на сучасному етапі. На прикладі конкретних мов показано можливі перспективи цього процесу у найближчому майбутньому і роль етнолінгвістичної екології у збереженні мов, що знаходяться під загрозою зникнення.

The article studies the reasons in charge for extinction of languages of minor and even middle-sized nations and analyzes this tendency range in the current period of time. Some concrete languages are taken as examples of perspective outcomes in the nearest future; there has been shown the role of ethnolinguistic ecology in preserving the endangered languages.

Проблемы, возникающие в контексте диалога культур и цивилизаций, оказывают существенное влияние на языковую ситуацию в мире. Подлинно международными языками, способными претендовать на глобальную роль, были и остаются европейские языки, а во второй половине XX века обозначилось доминирование одного из них - английского. Две мощно проявляющиеся в настоящее время тенденции - превращение английского языка в единственный глобальный язык международного общения и массовое исчезновение языков малочисленных народов, истощение языкового разнообразия уже на протяжении десятилетий находятся в центре внимания многих ученых-лингвистов. В своих трудах Б. Бернштайн, М. Холбороу, Дж. Эдвардс, Д. Граддол, Б. Брайсон, А. Де Сваан, В. Иванов и многие другие пытались показать насколько необратимы эти процессы и можно ли на них влиять. Была предпринята попытка установить возможные пределы этих тенденций и описать их влияние на саму возможность диалога культур и цивилизаций. Однако немногие авторы смогли с полной уверенностью спрогнозировать судьбу ряда языков и предложить конкретные пути для спасения тех, которые находятся под угрозой исчезновения.

Целью данной статьи является анализ сложившейся в мире языковой ситуации и описание роли этнолингвистической экологии в процессе сохранения умирающих языков. Авторы не претендуют на полную правоту в ответах на поставленные вопросы, но считают правомерным и актуальным их постановку для полноценного обсуждения проблематики диалога цивилизаций.

Ведущие лингвисты мира утверждают, что в истреблении наречий малых и даже средних по численности народов виновата так называемая глобализация – объединение рынков, экономик и культурного пространства всех стран, а также тотальное увлечение молодежи английским языком. Но кроме глобализации стиранию языков способствует и политика правительств, считающих использование языка титульной нации основой единства государства. Так, в Ираке и Турции под запрет попал курдский язык. В большинстве стран Восточной Африки в качестве государственного используется суахили, на котором говорят наиболее многочисленные местные народности. В результате молодые люди из иных этнических групп утрачивают интерес к языку своих предков.

Каждую неделю в мире умирает по одному языку. Вместе с ним в историю уходит говорящий на нем народ. Как прогнозируют лингвисты, через 25 лет от ныне существующих – «живых» – языков останется одна десятая часть. По подсчетам ученых-лингвистов, сегодня в мире насчитывается 6809 «живых» языков, половина из которых приходится на восемь стран: Индонезию, Мексику, Бразилию, Камерун, Индию, Китай, США и Россию. Самая многоязыкая страна - Индия, население которой говорит на 845 диалектах. За ней идет Папуа-Новая Гвинея (здесь около 600 языков и наречий, что объясняется обилием изолированных друг от друга долин).

Самыми же распространенными языками на планете являются китайский, английский и испанский. В первой десятке числятся также пекинский диалект китайского языка (на нем говорят 874 млн. человек), хинди (366 млн.), бенгали (207 млн.), португальский (176 млн.), русский (167 млн.), японский (125 млн.), немецкий (100 млн.) и корейский (78 млн.) языки. Половина из этих языков европейские, несмотря на то, что Европа является родиной всего 4% всех мировых языков. Сегодня английский язык считают родным примерно 400 миллионов человек, живущих в США, Великобритании, Канаде, Австралии, Новой Зеландии и некоторых других странах; в мире международного бизнеса и информационных технологий вторым родным его считают еще 350 млн. человек. Всего же - более 1 миллиарда, а по некоторым оценкам, 1,5 миллиарда человек - пользуются английским языком в качестве второго или третьего языка на работе и в быту. Но даже в ведущей десятке идут бесконечные перестановки. Если китайский и английский продолжают укреплять свои позиции, то территория использования русского постепенно сужается. Это происходит в основном за счет республик бывшего СССР, где отказываются от изучения русского языка в пользу национальных языков и английского [5: 5].

Вымирание языков представляет собой катастрофу куда более сокрушительную, чем предсказываемый биологический «конец света». Профессор-биолог Билл Сьюзерленд провел необычные исследования, которые показали, что количество языков, на которых говорят жители нашей планеты, уменьшается быстрее, чем исчезают редкие виды птиц и животных. Как отмечается в работе ученого, опубликованной в журнале Nature, за последние 500 лет на Земле исчезло около 4,5% всех известных науке языков. За это же время мир потерял 1,3% птиц и 1,9% млекопитающих. Роковой в судьбе многих языков стала колонизация. Так, из 235 языков, использовавшихся австралийскими аборигенами, исчез 31. За всю историю человечества «мертвыми» стали уже более 9 тыс. языков. И эта беда касается не только слаборазвитых государств. «Умерли» языки даже тех стран, которые не только не подвергались какой-либо колонизации, а, наоборот, в свое время были великими державами. Так, в числе «мертвых» оказались древнегреческий, арамейский, латынь, санскрит, ведийский, ассирийский, древнерусский, древнеперсидский, древнеюжноаравийский, кельтский, древнетюркские и многие другие языки.

История языков национальных меньшинств, редких и реликтовых языков народов, населяющих земной шар, их современное состояние, борьба за выживание, которая одновременно является борьбой за культурное и лингвистическое многообразие мира, - не могут оставить равнодушными лингвистов, общественные организации и отдельных энтузиастов. В настоящее время можно насчитать десятки миноритарных языков, права носителей которых на лингвистическое равноправие и использование наравне с доминантными в данной стране в той или иной мере либо нарушаются, либо игнорируются органами государственной власти. Однако даже в тех случаях, когда со стороны официальных властей миноритарным языкам и оказывается поддержка, она зачастую является незначительной или недостаточной для их сохранения и свободного развития. Как результат, ряд языков оказался в настоящее время на грани вымирания и исчезновения. Динамику этого процесса можно проследить на примере ряда языков европейского и американского континентов.

Проблемы с сохранением родного языка возникают не только у представителей национальных меньшинств. Случается, язык коренного населения страны вытесняется языком завоевателей, даже если эти завоеватели давно убралась восвосяси. Пример тому - Мальта. Здесь языком повседневного общения уже давно стал английский, хотя родным для большинства местных жителей (на Мальте их насчитывается 380 тысяч) считается мальтийский. Другим примером может служить Эльзас - регион на границе Франции с Германией: в прошлые времена он был то немецким, то французским. Сегодня он принадлежит Франции, но до сих пор считается немецкоязычным или, по крайней мере, двуязычным регионом, в котором говорят как на французском языке, так и на местном диалекте немецкого. Сегодня диалект постепенно исчезает, он все больше впитывает в себя французские слова и постепенно теряет

самобытность. Еще одним примером языка, стоящего на грани вымирания может служить диалект готшейских немцев. Готше - это территория на юге Словении на границе с Хорватией площадью около тысячи квадратных километров. Здесь в 12 деревнях живет почти неизвестная этническая группа, так называемые готшейские немцы. Сегодня они всячески стараются сохранить свой язык - смесь диалектов переселенцев из Баварии, Швабии, Франконии и Тироля, - которым в мире владеют не более полутора человека. Даже в «продвинутых» Соединенных Штатах совершенно катастрофические цифры по языкам коренного населения - индейцев. Тенденция здесь в цифрах (один к десяти) совпадает с мировой. Еще недавно таких языков было около 200, и всего на двадцати из них будут говорить дети сегодняшних индейцев, когда вырастут. Исчезнет даже вошедший в историю язык индейцев племени навахо. Экономическая система глобального капитализма устроена очень жестким образом: если вы не в состоянии работать с языком, на котором написаны все банковские и юридические документы, вам трудно придется в современном мире.

К сожалению, гибель языков малочисленных групп и племен становится реальностью. Более того, в связи с глобализацией и активизацией экономических, политических, культурных связей давлению подвергаются даже великие языки - одни со стороны других. Сильный язык - тот, на котором говорит сильная нация. Хотелось бы верить, что украинский язык обладает большими, чем видится некоторым наблюдателям, возможностями сохранения своего влияния и распространения. Это открывает перед ним перспективу сыграть в диалоге культур и цивилизаций существенную роль. Однако в конечном счете эта роль будет зависеть от того, какой станет Украина в ближайшие десятилетия, справится ли она с задачей освоения демократических форм жизни. Пока Украина будет оставаться государством с интересной для Запада экономикой, пока украинская наука и техника не совсем пришли в упадок (есть надежда, что в ближайшее время они поднимутся), у украинского языка есть неплохие шансы заявить о себе на мировой арене. Есть еще один мощный фактор в пользу нашего языка - огромная украинская диаспора в мире.

Что же касается доминирующей роли английского языка, то статистические прогнозы дают противоречивые результаты: по мнению одних ученых к середине века он не станет ведущим, первым языком мира, а разделит с испанским всего лишь третье-четвертое места - в этом случае пальму первенства отдадут китайскому языку [5: 5]; другие - наоборот убеждены, что английский язык уже никому не уступит статус *lingua franca* [3: 55].

Одновременно наблюдается тенденция катастрофического сужения языкового разнообразия в мире [1: 36-37]. Из-за того, что 90% нынешних языков мира знают менее чем 100 тыс. человек, их перспектива считается мрачной. А несколько сотен вообще находится на грани вымирания. Причем случиться это может в самое ближайшее время: 357 языков имеют до 50 носителей, а на 46 говорят всего по одному человеку! И после смерти каждого из них умрет и язык, который он представляет. Ученые утверждают, что, для того, чтобы язык жил и успешно развивался, необходимо, чтобы на нем говорило не менее 1 млн. человек. Таковых не больше 250. Поэтому лингвисты уверены, что в ближайшие десятилетия исчезнут до 90% всех мировых языков. В обновленном «Атласе мировых языков, находящихся под угрозой исчезновения», издаваемом ЮНЕСКО, говорится, что сегодня на грани вымирания находится 50 европейских языков. То же самое можно сказать о двух тысячах языков Тихоокеанского региона. По данным авторов атласа, Африка является наименее изученным континентом в области лингвистического разнообразия. Так, из приблизительно 1400 африканских языков около 600 находятся в упадке, а 250 скоро могут исчезнуть совсем. В Северной Америке удалось сохранить лишь небольшому количеству местных диалектов, которые выдержали давление со стороны английской, французской и испанской культур. В США из нескольких сотен индейских языков, на которых местное население говорило до переселения сюда европейцев, осталось менее 200. «В Центральной и Южной Америке уже не существует такого языкового разнообразия, как в других частях света, что объясняется истреблением целых народов в восточной Бразилии, Аргентине и Уругвае», - отмечают эксперты ООН [4].

Неблагополучна ситуация и на постсоветском пространстве. По данным ученого Лейпцигского университета Бальтазара Бикеля, сегодня на Кавказе существуют языки, на которых разговаривают всего три-четыре человека. А по словам академика Крымской академии наук Владимира Казарина, в фазе угасания находятся языки коренных малых народов Крыма - караимов и крымчаков. Эти языки исчезают вместе со своими народами. По данным последней переписи населения Украины, караимов в Крыму остался 671 человек, крымчаков - всего 204. В ряду исчезающих - язык закарпатских русинов, урумский (язык греков Приазовья) и язык гагаузов (Гагаузское автономное формирование входит в состав Республики Молдова).

Не сбывся прогноз о быстром уменьшении роли и распространенности русского языка. Сейчас можно констатировать, что катастрофического отказа от русского языка на постсоветском пространстве не произошло. Более того, данные мониторинга в ряде республик показывают, что отторжение произошло исключительно в официально-государственной сфере и в образовании, причем последнее никак не повлияло на распространенность русского языка в повседневном общении, например на

Украине. В некоторых местах чрезмерное рвение властей в вытеснении русского языка привело к обратной реакции.

Определенную роль в сохранении влияния и распространенности русского языка на большей части территории бывшего Союза играют такие действующие факторы, как, например, сохраняющиеся экономические и производственные связи (а в последнее время - экспансия российского бизнеса на соседние страны), мощный финансово-организационный потенциал российской массовой культуры (эстрада, телесериалы, дубляж иностранной кино- и телепродукции), возможности современных средств связи и чрезвычайная активность русскоязычного Интернета. Следует отметить, что более существенную роль в удержании и восстановлении (как это происходит в последние пять-шесть лет на западе Украины) позиций русского языка играет не «высокая культура», а «низкие жанры»: в литературе это детективы и иное развлекательное чтиво, в музыке - обрусевшие «поп» и «рок», а также «шансон». Объем и разнообразие продукции такого рода, поступающей из России, огромен, да и для местных авторов и исполнителей остается соблазнительным писать и петь на русском языке - русскоязычный рынок больше, чем украинский, и ближе и доступнее, чем англоязычный. Играют свою роль инерция, а также содержательное и духовное богатство представляемой русским языком культуры.

Из сказанного можно сделать вывод, что невозможно ставить отдельно задачу «укрепления роли и влияния» любого языка – будь-то на постсоветском пространстве или тем более в мире. И в то же время не стоит отрицать возможный эффект от хорошо продуманных программ или кампаний. Это подводит нас к проблеме, поставленной в начале статьи и отчасти связанной с возможностями и потенциальной эффективностью «языковой политики». Речь идет о том, насколько желательна и возможно остановить или хотя бы замедлить процесс исчезновения языков. Любая «языковая политика» должна преследовать тот максимум, который заключается в закреплении в лингвистической науке исчезающих языков и диалектов путем их подробного описания. Сама по себе задача сохранения различных языковых картин мира является очень дорогостоящей и требует большого энтузиазма. Но такое направление как «этнолингвистическая экология» имеет большое научное и нравственное значение.

Нужно сделать все, чтобы закрепить в памяти, записать исчезающие языки, диалекты, говоры. Ведь в каждом языке отражена целая особая картина мира, и с его исчезновением уменьшается разнообразие таких картин, которые используют люди. Необходимо использовать возможности, отмеченные в процессе исчезновения «малых языков»: в то время как этот процесс быстрыми темпами идет на американском континенте, в Африке и Азии, он замедлен и даже практически приостановлен в Европе. И это не только результат государственных программ, в том числе в рамках международных организаций (так, Совет Европы финансировал проведение в 2002 году «Года европейских языков»), но, вероятно, и результат начавшегося противодействия языковому и культурному нивелированию.

Специалисты ЮНЕСКО считают, что погибающие или даже исчезнувшие языки могут быть спасены. Весьма успешными оказались усилия по восстановлению некоторых из них. Например, в Японии язык айну, на котором в конце 80-х годов говорили лишь восемь жителей острова Хоккайдо, теперь восстановлен и на нем говорят уже несколько тысяч человек. Так случилось и с корнишем (кельтский язык на территории Корнуолла) в Англии, последний носитель которого умер в 1974 году [2: 21]. Корниш был возрожден в последние годы, и его в качестве второго родного языка уже используют 2 тыс. человек. Самым ярким примером второго рождения является иврит – священный язык иудеев, использовавшийся лишь в религиозных церемониях и почти две тысячи лет считавшийся «мертвым» языком. Сегодня на иврите говорят 5 млн. человек.

Для населения многих европейских регионов характерна иерархия языков: английский используется в качестве глобального языка международного общения, французский или немецкий - в качестве «рабочих языков» (на службе, при чтении газет и т. д.), а местный язык или диалект, резко отличающийся от общенационального (как, например, во многих районах Германии), выступает в качестве средства повседневного, бытового общения. Такая тенденция может свидетельствовать о существовании определенной потребности в «языковом разнообразии», которая оказывается сильнее нивелирующих тенденций современной эпохи. Насколько сильна эта потребность и может ли она сохраняться без определенной степени государственной поддержки - вопрос открытый. Но обращает на себя внимание то, что на стыке глобализационных и противодействующих им тенденций оптимальные или разумные решения находят те страны, где, во-первых, прочно укоренились демократия и гражданское общество и, во-вторых, достигнуты относительно высокий уровень и качество жизни малочисленных национальностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bryson B. *Mother Tongue*. - London: Penguin Books, 1991. – 270 p.
2. Edwards J. *Multilingualism*. – London: Penguin Books, 1995. – 256 p.
3. Holborow M. *The Politics of English // A Marxist View of Language*. – London: SAGE Publications, 1999. – 216 p.
4. *Interactive Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing online*. – Paris, 2005. - <http://www.unesco.org/webworld/babel/atlas>.
5. Гафарлы М. Русский с китайским акцентом // Новые известия. – 2004. - 27 августа. – С. 5.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ігор Ферабов - старший викладач кафедри лінгводидактики Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

Наукові інтереси: роль англійської мови в процесі глобалізації; проблеми автоматичного (машинного) перекладу.

Галина Ферабова - викладач-методист вищої категорії ЗОШ № 142 м. Донецька.

Наукові інтереси: порівняльна характеристика граматик романо-германських мов.

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ҐЕНДЕРНОЇ РОЛІ “MAN” (на матеріалі англійських паремій)

Олена ФРЕНКЕЛЬ (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто засоби вербалізації ґендерної ролі “man” шляхом аналізу англійських паремій з ґендерним компонентом “представник чоловічої статі”.

The means of verbalization of the gender role «man» is investigated in this paper by way of analysis of the English proverbs with the male gender marker.

Великий інтерес до категорії ґендеру, під якою розуміють соціокультурну іпостась людини, зумовлений сьогодні бурхливим розвитком нових напрямів лінгвістики, в центрі уваги яких знаходиться людина, яка мислить, говорить і відчуває. „Чоловік – жінка” є онтологічною опозицією, що лежить в основі природної мови як базового компонента людської культури. Як зазначає А.В.Кириліна, „...ґендерологія звертається до структур мови, визначаючи їхню значущу роль у механізмах культурної репрезентації статі, що робить лінгвістику однією з найважливіших культурних дисциплін, за допомогою яких може бути здійснений процес пізнання ґендеру. Дослідженню в ґендерному аспекті піддається практично всі галузі мови як системи і мови в її функціонуванні” [3: 7]

ґендерна опозиція належить до мовних універсалій, що володіє в мовах різного типу специфічним набором категорій та форм вираження [14: 165]. В мові фіксується ґендерна стереотипізація на основі досвіду етносу, яка актуалізується її окремими представниками. Правомірно говорити про чоловічу й жіночу картини світу, які в різних мовах не співпадають та опис яких передбачає дослідження ґендерних ролей і засобів їхньої маніфестації різними мовними засобами. Під *ґендерною роллю* розуміємо соціальні очікування, які впливають із понять що оточують ґендер, а також поведінка у вигляді вербальних (мовлення) та невербальних засобів (манери, одяг та жести).

Багато досліджень присвячено вивченню лексичних засобів ґендерної ролі “woman” в англійській мові на матеріалі текстів середньоанглійського періоду (з XII по XV століття) [8], фразеологічних та пареміологічних одиниць [6; 7; 10; 14], однак ґендерна роль “man”, за нашими даними, ще не отримала вичерпного висвітлення. *Актуальність* дослідження маскулітних ролей в англійській культурі визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних та лінгвокультурних досліджень на з’ясування національно-культурної специфіки концептуалізації та категоризації ґендерних стереотипів поведінки та їхнього відображення мовними засобами.

Мета статті полягає у виявленні особливостей вербалізації ґендерної ролі “man” в англійській мові шляхом аналізу англійських паремій з маскулітним компонентом. *Матеріал* дослідження охоплює 526 пареміологічних одиниць, які вербалізують ґендерну роль “man” в англійській картині світу, відібраних в результаті обстеження сучасних лексикографічних джерел англійської мови [9; 11; 15]. У якості *предмета* дослідження виступають особливості вербалізації рольової поведінки чоловіка в англійській лінгвокультурі.

Пареміологічний матеріал обраний нами не випадково, адже він є таким фрагментом мовної системи, в якому кумулятивна функція мови реалізована найбільш послідовно, відображені вікові традиції народу, категорії та настанови його життєвої філософії. Пареміологічні одиниці є «найбільш прозорими для втілюваних засобами мови концептів культури, оскільки в їхній образній основі відображаються характерологічні риси світобачення, рефлексивно співвіднесені носіями мови з цією мовою» [12: 9].

Різні рівні мовної системи володіють різною ґендерною означеністю: найбільш регулярно ґендерна опозиція проявляється в морфології, словотворі та лексиці, менш чітко – в синтаксисі [14: 165]. Пареміологія ж стала предметом вивчення в ґендерному аспекті лише останніми роками: дослідники почали звертати увагу на ґендерну маркованість паремій в плані змісту й прагматики. Хоча сьогодні ще рано говорити про становлення окремого розділу лінгвістичної ґендерології, яку можна було б назвати пареміологічною ґендерологією чи ґендерною пареміологією.

Критерієм відбору одиниць нашого корпусу матеріалу спостереження стала формально-лексична ознака, тобто відбиралися паремії, які містять пряму номінацію чоловічої статі, а також ґендерна ознака, що відображає соціальні аспекти взаємодії чоловіків та жінок. Навіть прислів’я типу *Every man to his trade* та *He that has no money needs no purse* розглядаються в межах нашого дослідження, їх можна тлумачити як один з показників андроцентричності мови, так як в судженнях загальнолюдського характеру референтом виступає переважно чоловік. Результати ґендерних досліджень [4] показують, що

нейтральна лексема «*man*» та займенник *he* не дають генеруючого ефекту в загальних судженнях і не втрачають віднесеності, в першу чергу, до чоловічої частини людства.

При дослідженні характерологічних властивостей розглянутої ролі «*man*» виникла проблема семантичної багатогранності прислів'їв та приказок, що певною мірою ускладнює класифікацію матеріалу.

Так чи інакше, існують семантичні ділянки, які доволі чітко зафіксовані у мові та дозволяють виявити, в яких фрагментах картини світу представлена і яке місце на аксіологічній шкалі займає сильна стать. При порівнянні кількісних співвідношень паремій, присвячених чоловікам, і тих, що містять лексеми на позначення осіб жіночої статі, було встановлено, що прислів'я з маскулітним маркером значно переважають, становлячи 76 % від загальної кількості досліджуваних паремій; крилаті вислови з фемінітним маркером становлять відповідно 24 %. Інвентар лексем на позначення осіб чоловічої статі та їхня частота вживання в емпіричному матеріалі представлена в таблиці 1.

Таблиця 1.

Вербалізатори осіб чоловічої статі в англійських пареміях

ЛО на позначення особи чол. статі	Частота в м-лі спостереження		Приклади паремій з вербалізаторами осіб чоловічої статі
	Абс.	Відн. (%)	
<i>man</i>	206	52 %	<i>A man is known by the company he keeps.</i>
<i>husband</i>	8	2 %	<i>A good husband makes a good wife.</i>
<i>boy</i>	6	1,5 %	<i>A streak of grey brings an old boy to his spring day.</i>
<i>father</i>	6	1,5 %	<i>Don't rush into hell before your father.</i>
<i>son</i>	5	1,26 %	<i>Don't bother the beggar's son and the beggar's son won't bother you.</i>
<i>lord</i>	4	1 %	<i>As drunk as a lord. New lords, new laws.</i>
<i>master</i>	4	1 %	<i>Like master, like man.</i>
<i>gentleman</i>	2	0,5 %	<i>Thief passes for a gentleman when stealing has made him rich.</i>
<i>king</i>	2	0,5 %	<i>An illiterate king is a crowned ass.</i>
<i>brother</i>	1	0,25 %	<i>Do not rush, brother, to be ahead of your father.</i>
<i>guy</i>	1	0,25 %	<i>Girls need beauty a lot more than brains because guys can see a lot better than they can think.</i>
<i>hero</i>	1	0,25 %	<i>A hero is a man who is afraid to run away.</i>
Усього	246	100%	

В англійських пареміях також вживаються лексеми на позначення чоловічих професій, напр.: *cobbler, blacksmith, barber, butcher, farmer, mariner, gardener, shepherd, fisher, workman, priest, bishop*. Пропозиційний зміст паремій, що вміщують деякі з цих лексем, виражає негативні оцінні судження, напр.: *Beware of a woman before, of a horse behind, of a cart sideways, of a priest everyday. A bad farmer's hedge is full of gaps. Bad workman quarrels with his tools.*

Поруч із загальними назвами осіб чоловічої статі, в англійських пареміях вживаються чоловічі імена для вербалізації гендерної ролі «*man*». Серед них найбільш поширеними є антропоніми англійського походження – *Jack, Paul, Peter, Tom*, напр.: *Every Jack has his Jill. Good Jack makes a good Jill. More know Tom Fool than Tom Fool knows. They ping-pong people from Paul to Peter*. В цілому зазначені імена несуть на собі позитивну або нейтральну конотацію, лише чоловіче ім'я *Tom* є негативно забарвленим і в значенні «дурня» прирівнюється до слов'янського імені Іван (Іван-дурак – типовий персонаж слов'янських народних казок).

Окрім традиційних англійських імен, в пареміях вживаються імена біблійних персонажів – *Adam, Jeremiah*, напр.: *Since Adam was a boy. Go on, Jeremiah – you'll bend my ear! Adam's ale is the best brew. The woman was not taken from Adam's head, to show she must not rule him*; міфологічні персонажі, імена богів та пророків – грецький бог вина *Bacchus* та бог моря у римлян *Neptune*, ім'я пророка *Mahomet* напр.: *Bacchus has drowned more men than Neptune. He who is shipwrecked the second time, cannot lay the blame on Neptune. If the mountain will not come to Mahomet, Mahomet must go to the mountain*; драматичні персонажі, зокрема *Hamlet*, напр.: *Hamlet without the Prince of Denmark*; та імена відомих літературних діячів і філософів, напр.: *Even Homer sometimes nods*.

У процесі дослідження було виокремлено декілька когнітивних категорій, де експлікується досліджувана гендерна роль: 1) подружнє життя; 2) якості особи чоловічої статі; 3) соціальні ролі чоловіка.

Когнітивна категорія «*Подружнє життя/Marriage*» охоплює п'ять когнітивних секторів: 1) тягар сімейного життя для чоловіка; 2) практичні рекомендації для чоловіків; 3) значимість правильного вибору чоловіком жінки для успішного шлюбу; 4) верховенство чоловіка; 5) взаємозалежність чоловіка та жінки.

Більшість досліджених пареміологічних одиниць демонструють яскраво виражену гендерну асиметрію, наголошуючи на суб'єктності чоловіка й об'єктності жінки. Так, в англійській лінгвокультурі вважається, що життя чоловіка багато в чому визначається тим, яка в нього буде дружина,

на якій лежить відповідальність за благополуччя подружнього життя. Всі подружні рекомендації та опис тягара сімейного життя стосуються переважно чоловіків: *Choose your wife on Saturday, not on Sunday. A man's best fortune, or his worst, is his wife.*

Великий ступінь мізогінії в англійській мові, виявленої в когнітивній категорії «Подружнє життя», пояснюється, очевидно, впливом на мовну свідомість носіїв англійської лінгвокультури багатотисячолітньої іудейсько-християнської традиції [13: 173], яка підкреслює перевагу чоловіка над жінкою. Верховенство чоловіка походить від міфу про Адама – першого чоловіка та особливе творіння Бога на Землі. Ця думка простежується в пареміях, у яких за жінкою, створеною з ребра Адама, споконвічно закріплюється стереотип нижчої істоти, напр.: *The woman was not taken from Adam's head, to show she must not rule him.*

Перевага чоловіка зумовила його верховенство у шлюбі, інститут якого мав, головним чином, економічний характер, і жінка в якому матеріально залежала від чоловіка, напр.: *A married woman has nothing of her own but her wedding-ring and her hairlace.*

Окрім верховенства чоловіка, підкреслюється і його відповідальність та важлива роль дружини у родині, відображені в когнітивному секторі «Взаємозалежність чоловіка й дружини», напр.: *A good husband makes a good wife. A good wife makes a good husband. Husband and wife are but one flesh.*

Англійські паремії в когнітивному секторі «Якості особи чоловічої статі» закріплюють в народній свідомості образ чоловіка як істоти, котра володіє переважно позитивними якостями; негативні ж, як правило, або замовчуються, або нівелюються у вигляді порад стосовно того, як позбутися вади й бути успішним, напр.: *A patient man wins the day. Anger is shortlived in a good man. A shamefaced man seldom acquires wealth.*

Високо цінуються розум та освіченість чоловіків, саме такий чоловік вартий називатися джентльменом; простежується думка, що чоловік досягає розуму з роками, не чураючись поради від інших людей, напр.: *Man learns from the cradle to the grave. A wise man changes his mind, a fool never will. Education begins a gentleman, conversation completes him.*

Загалом, образ чоловіка в англійській лінгвокультурі далеко не ідеалізований, вважається, що йому властиво помилятися, але провина чоловіка є меншою ніж жіноча, про що свідчать приклади: *Every man has a fool in his sleeve. Every man has his faults. Every man has his weak side. Good marksman may miss.* Чоловіку слід уміти тримати язика за зубами, що є атрибутом мудрості: *He knows much who knows how to hold his tongue. He cannot speak well that cannot hold his tongue.*

У когнітивному секторі «Соціальні ролі чоловіка» суттєвою є роль чоловіка в якості батька, яка забарвлена дещо негативно, так як англійці переконані, що на батькові лежить відповідальність за виховання сина, і його провина, якщо син виростає негідником: *Like father, like son. Many a good father has but a bad son. Miserly father makes a prodigal son.*

Отже, емпіричний матеріал засвідчує, що чоловік як адресант чи адресат домінує кількісно в англійській лінгвокультурі: в прислів'ях та приказках відображена переважно чоловіча картина світу й чоловіча влада в ньому. Величина чоловічого простору-реальності значно більша жіночої. Жінка виступає переважно в якості об'єкту. Сам концепт «чоловік» представлений значною кількістю номінацій, серед яких провідне місце займають іменники *man, husband* та займенник *he*. Андроцентричність в англійській пареміології значно підвищена, так як вона більш детально представляє образ чоловіка, диференціюючи його за віком, статусом, соціальними функціями, родом занять. Крім того, в ній відображений переважно чоловічий погляд на світ та на жінку, зокрема. Так чи інакше, суперечки стосовно того, чи домінує в англійській лінгвокультурі андроцентризм, чи, навпаки, мають місце протилежні тенденції, залишаються досі відкритими для лінгвістичних досліджень, адже ми розглянули лише англійський пареміологічний матеріал, а існують й інші зразки народного фольклору, наприклад, анекдоти, в яких також прослідковується гендерна асиметрія.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: РАН, 1995. – С. 348-388.
2. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 75-80.
3. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 189с.
4. Колосова О.Н. Когнитивные основания языковых категорий (на материале современного английского языка) : Дис. доктора филол. наук. – М., 1996. – 376 с.
5. Кубрякова Е.С. Концепт // Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – С. 90-93.
6. Малишевская Д. Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода (на примере оппозиции «Мужчина/Женщина» // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – С. 180-184.
7. Маслова В.А. К вопросу о мужском и женском языках и о вербальном поведении мужчины и женщины // Уполномоченное образование – путь в третье тысячелетие. Мат-лы междунар. научно-практ. конф. – К., 2000. – С. 9-12.
8. Паскова Н.А. Концепт «женщина» в текстах среднеанглийского периода (опыт семантической реконструкции на основе призывов Дж. Чосера): Автореф. дис. канд. филол. наук. – Иркутск, 2004. – 18 с.
9. Райдаут Р. Толковый словарь английских пословиц. – СПб.: Лань. 1997. – 318 с.
10. Семиколенова Е.И. Гендерный анализ как способ исследования «человеческого фактора» в языке // Уполномоченное образование – путь в третье тысячелетие. Мат-лы междунар. научно-практ. конф. – К., 1999. – С. 12-19.
11. Словарь употребительных английских пословиц, – М.: Просвещение, 1990. – 215 с.

12. Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 9.
 13. Хакимова Г.Ш. Паремология как зеркало гендерных стереотипов // Теория поля в современном языкознании. – Уфа, 2002. – С. 170-177.
 14. Эмирова А. Оппозиция «мужчина-женщина» в русской фразеологии // Грани слова. Сб. науч. статей. – М.: ООО «Изд-во ЭЛПИС», 2005. – С. 165-169.
 15. America's Popular Proverbs and Sayings. – NY: Random House, 2001. – 295 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Френкель – магістрантка кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: гендерна лінгвістика.

АНГЛІЙСЬКІ, УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ У СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Людмила ЦАРЬОВА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена вивченню феномену неологізмів в світлі соціокультурних тенденцій розвитку сучасної лінгвістики. Подані джерела походження нової лексики.

The article deals with the study of the phenomenon of neologism in the light of sociocultural ways of modern linguistics development. The sources of new words are presented.

Проблема функціонування неологізмів в мові ґрунтовно висвітлена у працях таких відомих науковців у сфері лінгвістики, як І.В.Арнольд, Ю.О.Жлуктенко, В.О.Березінський, І.В.Заботкіна, Л.І.Савицька, А.М.Нелюба та інші.

Беручи до уваги розширене вживання нової лексики, потрібно враховувати те, що на її шляху відбуваються інтенсивні соціокомунікативні та власне семантичні процеси, які дають підстави говорити про соціосемантичні параметри функціонування неологізмів. Семантичне наповнення неологічних номінацій віддзеркалює різні аспекти життєдіяльності соціуму, його ціннісну орієнтацію у світі.

Мета статті полягає у виявленні соціолінгвістичних причин виникнення неологізмів та джерел їх походження.

Актуальність статті визначається зростаючим інтересом до об'єкта дослідження – соціолінгвістичного аспекту англійських, українських та російських неологізмів і джерела їх походження. Неологізми – нестійке мовне явище, яке проходить певні стадії розвитку, тому сприяє постійному вивченню з лексикологічної, соціолінгвістичної, стилістичної точки зору. Якщо питання словотворення неологізмів певною мірою розроблено, то проблема їхньої онтології, а отже, виникнення нових номінацій, потребує, на наш погляд, вивчення.

Процес неологізації спостерігається в мові кожної сучасної країни. Жодна галузь науки не може існувати без неологізмів, нових слів або нових інтерпретацій старих слів для опису та пояснення реалій сьогодення. Для висловлення нових знань не існує іншого способу, як створити нове слово. Відмовитись від неологізмів - означає зупинити науковий розвиток людства. Ця лексика стає модою і нормою слововживання на певних етапах, свобода мовного самовияву та мовотворчості є виявом свободи слова для сучасної людини[6: 65]. Розглядаючи семантичний потенціал нової лексики, слід наголосити на тому, що її комунікативну потужність можна пояснити адекватним розумінням абсолютної більшості неологічних номінацій.

Неологізми мають вагому соціолінгвістичну перспективу, виявлену принаймні у трьох аспектах: соціокультурному, духовному та власне мовному аспектах виникнення нової лексики; розгляді комунікативної потужності англійських, українських та російських мов; внутрішньомовному ракурсі співвіднесення неологізмів з літературним стандартом та розмовною мовою. Стан вивчення англійських, українських та російських неологізмів висвітлює, як здається, важливі соціокультурні аспекти сучасної лінгвістики.

Новизна неологізмів звичайно усвідомлюється мовцями, але сама його суть визначається насамперед часом його появи в мові, а не стилістичним забарвленням (певні неологізми можуть не сприйматися як такі: наприклад, назви багатьох лікарських препаратів для нефаківців)[5: 408].

Неологізми – категорія історично змінна. Постаючи як частина пасивного словника, вони можуть згодом або переходити до сфери актуального слововжитку, або ж зникати (час їх повноправного існування може становити всього кілька років: так неологізми 1990-х років *купоно-карбованець*, *КСП* - колективне сільськогосподарське підприємство - вже стали історизмами). Термін встановлення та існування неологізмів з подальшим переходом в іншу лінгвістичну парадигму ще детально не вивчений. Неологічні слова поділяються на власне лексичні й семантичні (*комп'ютерний вірус*, *пакет пропозицій*, *програм*).

Неологізми слугують, з одного боку, для номінації нових чи ще не названих понять, реалій, а з іншого – для заміни попередніх найменувань новими, що зумовлені різними чинниками: тенденціями до мовної економії, уніфікації номінативних моделей, для виразнішого, точнішого найменування, експресивно-стилістичного оновлення, з причин соціально-політичних, евфемістичного характеру та інших, наприклад: *мобільник* замінює *мобільний телефон*, *фанат* або *фан* замінює *фанатик*, *масмедійник* замість *журналіст*, *людина з особливими потребами* замість *інвалід*. Потреба у власне номінативних неологізмах постає особливо гостро, з одного боку, в періоди бурхливих соціально-політичних та економічних змін у суспільстві (для української мови в XX столітті це були насамперед період після 1917р. та 90-і роки), з іншого боку, в час формування літературної мови народу або її окремих стилів, коли, зокрема, зростає роль свідомого, цілеспрямованого їх творення окремими особами (наприклад: явище *кованих слів* в останній чверті XIX століття, спроби творення термінології на національній основі І.Верхратським, інтенсивний розвиток неологізмів у період 1917 – початок 1930-х років).

Номінативно-експресивні неологізми особливо швидко виникають (так само й зникають) у розмовній мові, передусім у жаргонах. Вони з'являються в мові: по-перше, як власне новотвори – шляхом словотворення на основі наявних у даній мові морфем (це основний шлях: *бюджетник*, *вогнеборець* – пожежник, *СБУ* – Служба безпеки України), переосмислення слова та лексикалізації словосполучення; по-друге, як відносні новотвори – внаслідок запозичення мовних одиниць з іноземних мов (*бутик*, *гамбургер*, *кутюр'є*, *ексклюзивний*, у тому числі словотворні та семантичні калькування: *євровалюта*, *живий звук*, *швидка їжа*, *відвідувати Інтернет*).

Неологізм характеризується мінливістю, тому що в більшості випадків він з'являється в культурах, які швидко змінюються та в різних сферах діяльності людини, наповнених інформацією, що швидко пропагується. Вони часто утворюються через комбінацію вже існуючих слів – складені іменники, прикметники, або появою нових унікальних суфіксів і префіксів у словах, які вже існують. Неологізми також можуть виникати за допомогою абрєвіації та акронімів, римування існуючих слів або просто через гру слів. Професор Девід Скрістал[8] виділяє дефісний спосіб утворення нових слів в сучасній англійській мові. Наприклад, фраза *hole-in-the-wall* містить багато дефісів і використовується як одне слово – іменник, що означає банкомат, як правило вмонтований у стіну офісної або комерційної будівлі; в розмовній мові можна зустріти це слово у значенні – дуже маленьке житлове приміщення або крихітне кафе; таким чином протезується головне семантичне значення – маленький за розміром.

Засоби масової інформації, Інтернет, розмовна мова є невичерпним джерелом нової лексики. Такі нові слова, як *Fordism*, *Taylorism*, *Disneyfication* and *McDonaldization* знайшли своє місце в сучасній англійській мові. Кожне слово, певною мірою, колись було неологізмом, а з часом стало визнаним лексичним явищем, інакше воно зникне з повсякденного вживання. Чи стане неологізм лексичною одиницею, залежить від його загальноновживаності, як його класифікують мовознавці, чи увійде воно в словники, чи залишиться явищем, визначене неологізмом, актуальним. Зазвичай слово, яке несхоже за формою і значенням на інші, не стає розповсюдженим серед мовців, хоча іноді нові слова з незвичною назвою стають вживаними, коли вони називають явище, що легко запам'ятовується або є особливо хвилюючим. Щойно слово або фраза втрачає новизну, воно перестає бути неологізмом, в інших випадках потребуються десятиліття, щоб слово стало старим. Існують різні думки, щодо того, наскільки старим має бути слово, щоб не вважатись неологізмом. У даному випадку вагомішу роль відіграє відповідність культурі, ніж пройдений час. Взагалі термін становлення та існування неологізмів, на нашу думку, ще недостатньо вивчені.

Спостерігається певна тенденція в тому, як новостворене слово проходить через декілька еволюційних ступенів:

- нестабільне слово – дуже нове, тільки починає існувати або вживається малою субкультурою, також відоме як протологізм (мало вживаний термін);
- дифузне слово – досягло певної аудиторії, але ще не є широко вживаним;
- стабільне слово – його відрізняють від інших або достатньо довго вживають;
- загальноновживане слово – воно утримує новизну, стало кліше, але визнається офіційною лінгвістикою та стало загальнокультурним явищем[7].

Деякі вчені-лінгвісти стверджують, що велика частина неологізмів є колишніми запозиченнями[1: 30]. Раніше запозичувалась лексика, яка містить юридичні, релігійні, виробничі та інші терміни[2: 131].

Джерелом неологізмів може бути наука (*radar* (1941), *laser* (1960), *black hole* (1968), *Internet*(1996)); наукова фантастика (*robotics* (1941), *hyperspace* (1934)); політика (*genocide* (1943), *homophobia* (1969), *political correctness* (1970), *heterosexism* (1979), *Islamophobia* (1991), *NASCAR dad* (2004), *електорат*, *екзит-пол*, *істеблїшмент*, *пролонгувати*, *політична еліта*); поп культура (*blog*, *Internet*, *webinar* – *web-based seminar*, *юзер*, *креативний*, *мобіла*, *бейджик*, *ресепшин*, *кондішин*, *продакшин*, *паркін*); торгівля та реклама (*aspirin*, *linoleum*, *kleenex*, *рекрутинг*, *бренд-менеджер*, *офіс-менеджер*, *ріелто*, *мерчендайзер*, *лізинг*, *кофі-брейк*, *презентація*); лінгвістика – слова та фрази, що використовуються для опису нових

мовних явищ (*aptronym* (2003) by Franklin Pierce Adams), *protologism* (2005))[8]. Особливо хочеться виділити головного постачальника неологізмів – ЗМІ, який практично формує нову мовну норму, вищезазначені слова переважно вживаються в газетах, журналах, на радіо та телебаченні. Простежується тенденція, коли неологічне слово в певному столітті забувається на деякий час, а потім знов повертається в новому значенні до загальноновживаної лексики, наприклад, *культовий* – стосовно релігії, але *культовий серіал* – на телебаченні.

Багато нових слів утворюється різними способами під час on-line спілкування, так зване - *чатитись*, від англійського *to chat* – багато розмовляти. Студенти університету Райс під керівництвом професора Сузани Кемер уклали словник неологічної лексики повсякденного вживання[10]. Серед них є такі слова, як *a Barby* – гарненька дівчина, *Afk* – *away from keyboard* – буквально: бути далеко від клавіатури (з метою скорочення часу друкується акронім замість повної фрази), *Apple* – персональний комп'ютер фірми “Apple”, та інші[10].

Окремо треба згадати неологізми в українській мові емігрантів, які мешкають в Сполучених Штатах Америки та в Канаді. Як кожний народ, що проживає в іноземній країні, він запозичує деякі слова з мовного середовища, так і українські емігранти багато взяли з англійської мови. Наприклад, для них є нормою говорити «Я їхав на роботу карою (by car). Я їду до штору (store – магазин)». Георг Дуровець, автор канадського підручника «Українська мова», зауважує, що англійська мова впливає на всі сучасні мови світу, в тому числі на українську. Будь-яка мова – жива істота, яка постійно розвивається[11].

Неологізми в літературі посідають особливе місце[7]. Вагомим джерелом є художня література, наприклад *cyberspace* у Вільяма Гібсона. Іноді назва книжки стає неологізмом – *Catch-22* (з назви Романа Джозефа Хеллера). Важливо зазначити випадки, коли прізвище автора дає життя новому слову – *Orwellian* від Джорджа Орвела, Шевченкіана від Тараса Шевченка. Виділяється інша категорія слів, які утворились від відомих літературних персонажів таких, як *quixotic* – *донкіхотство* від Дон Кіхота Сервантеса, *scrooge* від містера Скруджа у Чарльза Діккенса або *Pollyanna* – ім'я дівчинки в романі Елеонор Портер. Вірш Льюїса Керрола “*Jabberwocky*”, був названий королем неологічної поезії, так як містить десятки винайдених слів. Як зазначено в OED (Oxford English Dictionary), сучасна англійська проза сера Томаса Брауна слугує джерелом багатьох неологізмів.

На нашу думку, головним рушійним фактором неологізмів є науково-технічний процес з одного боку, та взаємодія з західною культурою з іншого. Саме взаємодія, а не асиміляція – про останню говорити поки що рано, хоча асиміляція неологізмів за умов належної духовної культури суспільства та зростання комунікативної потужності української мови здатна актуалізувати її потенційні можливості. При цьому більшість неологізмів є коректними, через те що не мають відповідних українських чи російських аналогів. Придумати відповідний термін не виходить, тому що в суспільній свідомості ще недостатньо сформоване відповідне поняття, або неологізм є технічним чи вузькоспеціальним терміном. Вважається, що давати негативну оцінку виникненню неологізмів неправильно, оскільки відмова від них тільки затримає розвиток мови.

Стосовно цього постає питання про коректність та некоректність неологізмів. Більшість з них не мають аналогів в українській або російській мовах: *перформанс*, *маркетинг*, *менеджмент* та інші. Деякі можуть здатися некоректними, але тільки на перший погляд. Наприклад, байкер зовсім не те саме, що мотоцикліст. Більш тонкий приклад: *тінейджер* старший за *підлітка*, але молодший за *юнака*. Виявляється, знайти серед зазначених неологізмів некоректні не так вже й просто. Причиною того, що подібні нові слова входять в розмовну мову можливо є, по-перше, що вони краще звучать, порівняємо *комп'ютер* та *ЕВМ*; по-друге, англійська мова багата на змістові скорочення, наприклад – *прайс* замість *каталог товарів і цен.* В наслідок цього спостерігається забрудненість мови неологізмами, яка більш за все проявляється в Інтернет-лексиці (раніше замість слова *Інтернет* офіційні видання вживали – *сітка*, але під цим в електроніці мається на увазі *сітка електроживлення* або *локальна*, тому поекспериментувавши з словосполученнями *глобальна сітка*, *сітка Internet*, більшість комп'ютерних видань зупинилось на простому слові *Інтернет*). Головним чином тут мається на увазі комп'ютерний та Інтернет сленг.

Повертаючись до власне соціолінгвістичних аспектів розширеного вживання нової лексики, слід відзначити, що її експансія в розмовну мову залежить від реальної соціальної інфраструктури суспільства з потенційним розгортанням відповідних субмов[6: 62]. Мовний словник сучасних людей, а саме українців, - це актуальна і водночас болуча гуманітарна проблема.

Радіо Москви[8] здійснило *онлайн опитування* 05.02.2006 року про найбільш небажані нові слова, такими виявились: *гламур*, *промоушн*, *пиар*, *блокбастер*, *контент*, *вип*, *месседж*, *респект*, *вау*.

В комунікації сучасної молоді статусу неологізмів набувають такі частовживані слова: *boy-friend* – *бойфренд*, *girl* – *гёрла*; з цієї причини їх не можна назвати оказіоналізмами.

Кількість неологізмів тільки в періодиці (вона переважно і є матеріалом для їх фіксації) у розвинених мовах досягає протягом року десятків тисяч (не всі, звичайно, лишаются в мові). Переважна більшість неологізмів (до 90 %) — це терміни. Неологізми ряду мов (англ., рос., франц., яп.) фіксуються і

досліджуються в центрах неології. Існують словники нових слів і значень[4]. Неологізми української мови останніх десятиліть, зокрема суспільно-політична лексика, вивчалися здебільшого в плані загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій розвитку[5: 408].

Дослідження процесу походження і функціонування неологічних номінацій є актуальним завданням сучасної української і всесвітньої соціолінгвістики. Пропонована стаття, звичайно, не вичерпує всього комплексу тих проблем, які постають при вивченні нової лексики. Кожен з аспектів, порушених у публікації, заслуговує на окреме ґрунтовне дослідження. Теоретична розробка цих аспектів дасть повніше уявлення про систему неологізмів в сучасних англійській, українській та російській мовах, еволюційних процесах їх розвитку та допоможе встановити реальні потенції комунікативної потужності сучасних мов, закономірності лінгвістичної динаміки у соціокомунікативному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение. 1981 – 295с.
2. Жлуктенко Ю. А. Березинский В. А. Английские неологизмы. – Киев.: Наукова думка. 1983 – 154 с.
3. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка. – М.: ВШ. 1989 – 126 с.
4. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації: 2004-2006: Словник/ А.Нелюба, С.Нелюба.- Х.: Майдан, 2007. – 144с.
5. Русанівський В., Тараненко С. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – 752с.
6. Савицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект// Українська мова. – 2001. – №1. – С.55-68.
7. <http://en.wikipedia.org/wiki/Neologism>
8. <http://www.bbc.co.uk/worldservice/learningenglish>
9. <http://echo.msk.ru>
10. <http://www.ruf.rice.edu>
11. George Durovets. The Ukrainian Language in Northern American Diaspora as a Means of Communication and Culture. – Матеріали науково-практичної конференції «Міжкультурна Комунікація: Мова – Культура – Особистість» 31 травня – 1 червня 2007, м.Острого.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Царьова – асистент кафедри іноземної філології КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: проблеми сучасної лінгвістики.

ТЕРМІНОЛОГІЧНА СИНОНІМІЯ У ВЗАЄМОДІЇ ТА КОНТАКТУВАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ганна ЧМЕЛЬ, Вікторія ЧМЕЛЬ (Київ, Україна)

У статті розглянута термінологічна синонімія в науково-технічних текстах при взаємодії та контактуванні англійської та української мов, а також особливості перекладу абсолютної та часткової термінологічної синонімії.

The paper deals with the problem of synonymous terminology in technical and scientific texts in the interaction of English and Ukrainian languages, also it touches upon the peculiarities of translation of absolute and partial synonymous terminology.

Термінологічна синонімія та її переклад в науково-технічних текстах протягом тривалого часу обговорювались як у науковій-технічній літературі, так і в лінгвістиці. Суперечки про те, який з варіантів терміну, тобто його синонім, слід використовувати при перекладі на англійську мову, продовжуються і по сьогоднішній день. Увага лінгвістів зосереджена на збагаченні сучасної наукової та технічної лексики новітніми термінами, яким властива синонімія. Питання термінології в науково-технічній літературі знайшло виствітлення в працях О.Парахіна, Р. Проніна, В.Судовцева [8; 9; 11] та інших.

Ми ставимо за мету проаналізувати переклад термінологічної синонімії у науково-технічних текстах при взаємодії двох мов.

Термінологія будь-якої мови складається з багатьох систем термінів. Це загальна кількість термінів для специфічної галузі науки, техніки або промисловості, що формує особливий пласт у мові.

Термінологія складає величезну частину кожного словникового запасу мови. Сотні тисяч слів належать до спеціалізовано-наукових, професійних або торговельних термінологічних систем та вони не використовуються, або навіть не розуміються людьми, які не знаються або не працюють в цій сфері.

Існують терміни та їхні синоніми для всіх різноманітних спеціальностей, наприклад: *device*, його синонім *appliance* – пристрій (інженерія), *measurer*, його синонім *metering* – вимірювальний пристрій (фізика).

Кожна галузь та кожна школа в науці використовує та розвиває особливу термінологію, яка адаптована до своєї природи та методів [10].

Науково-технічні терміни як мовні знаки, що репрезентують поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки, становлять одну з головних труднощів перекладу науково-технічних текстів з огляду на їх неоднозначність, відсутність перекладних відповідників (у випадку термінів-неологізмів) та національну варіативність термінів (тобто, наявність різних термінів в американському, британському та інших варіантах англійської мови, що позначають одне і те ж явище, процес, об'єкт, тощо).

Для правильного перекладу терміна важливо знати його словотвірну і морфологічну структуру та семантичні відмінності від загальнонародних слів. Дотримуючись точки зору [6: 54], ми поділяємо терміни на:

- прості;
- похідні-суфіксальні;
- префіксальні;
- суфіксально-префіксальні;
- складні;
- терміни-словосполучення.

А.В. Парахіна [9: 59] виділяє два особливі шляхи походження для термінології:

1. Використання поєднаних форм з латинської та грецької мов, таких як: aerodrome - аеродром, aerodynamics - аеродинаміка, biography - біографія, biology - біологія, cyclotron – циклотрон, microfilm - мікрофільм, telegraph - телеграф, thermonuclear - термоядерний, telemechanics - телемеханіка, supersonic - зверхзвуковий. Таке поєднання застосовується в термінології багатьох мов.

2. Запозичення з інших термінологічних систем в межах однієї і тієї ж мови, навіть коли є схожість між співвідносними областями. Наприклад, морська термінологія запозичила багато слів для авіації, яка в свою чергу надала термінологію для завоювання простору. Якщо ми повернемося до лінгвістики ми побачимо багато термінів запозичених з риторики: *metaphor, metonymy, synecdoche* та інші.

При перекладі науково-технічних текстів постає три види перекладацьких проблем [14 (1: 61)].

Перша, очевидна проблема в термінології – це терміни, які не використовуються в повсякденному житті, тобто в звичайній мові і тому зовсім не знайомі перекладачу.

Термін легко впізнати, коли він належить до спеціалізованого наукового тексту. Але не маючи знань в цій області, спеціалізації, перекладач не може вгадати точне значення терміну, а тим більш вгадати його правильний переклад.

Друга проблема – це терміни, звичайне, повсякденне використання яких знайомі перекладачу, але які використовуються в деяких інших, технічно-спеціалізованих значеннях. Тобто, знайомі значення термінів не допомагають перекладачу зрозуміти їх технічне значення.

Третя проблема полягає в тому, що терміни можуть мати звичайне значення, яке не є очевидно хибним в контексті. Це найнебезпечніша проблема, тому що перекладач може легко помилитися, впізнавши в терміні технічне значення та помилково перекласти його звичайним значенням.

Існує багато поглядів на проблему перекладу термінів та проблему термінологічної синонімії при перекладі науково-технічної літератури при взаємодії та контактуванні англійської та української мов. Тому дослідженням цієї проблеми займаються багато лінгвістів, таких як Зражевська Т.А., Судовцев В.А., Гутнер М.Д. [1; 2; 12] та інші.

Було встановлено, що синоніми за ступенем синонімічності поділяються на абсолютні й часткові:

- абсолютну термінологічну синонімію. Наприклад: *suction* – *всмоктування* та *absorption* також означає *вмоктування*; або *backflash* так як і *back-fire* означають і *обернений удар*, і *обернений спалах*, і *обернене запалювання*. А наприклад: *flux density*, як і його синоніми *field density*, *induction density* та *magnetic density* мають два значення: 1) магнітна індукція поля, та 2) щільність потоку. Тобто термін може мати не один, а декілька синонімів, які повністю збігаються за своїми значеннями.

- абсолютну термінологічну синонімію, що схожа за формою творення, наприклад: *abaciscus* та *abaculus* мають значення *мармурової плитки*, а термін *виносний підшипник* має три англійських синонімічних відповідника: *outborne bearing*, *outboard bearing* та *outer bearing*. Але в більшості випадків термін має лише один синонім та одне значення-відповідник.

- часткову термінологічну синонімію. Наприклад: *lifter* – *підйомний механізм*, *hoister* – *підйомник (кран)*, *elevator* – *підйомник (ліфт)*, всі три синонімічні терміни перекладаються як *підйомники*, але всі три мають різне застосування. Або ж *lever* та *rocker arm* – *важелі*, але *rocker arm* - *важіль клапана*. Термін з його синонімом має тільки одне спільне значення, всі інші значення характерні або самому терміну, або його синоніму, тобто ці синоніми мають спільне значення, але вони використовуються в різних контекстах.

Всі термінологічні синоніми за своєю будовою поділяються [7: 54] на:

- 1) прості, на зразок: *shaft, stem* – *стрижень*, *engine, motor* - *двигун*;
- 2) похідні-суфіксальні, наприклад: *refrigerant, coolant* - *хладагент*;
- 3) префіксальні (*double-deck bridge, double-level bridge* – *двохярусний міст*);
- 4) суфіксально-префіксальні (*refinement, refining* - *очистка*);
- 5) складні (*split flywheel, sectional flywheel* – *роз'ємний маховик*);
- 6) терміни-словосполучення (*splash jacket, water jacket* – *водяна рубашка*).

При перекладі терміни та їхні синоніми мають свої особливості перекладу. Так терміни, звичайного, повсякденного використання які знайомі перекладачу, можуть вживатися в деяких інших, технічно-

спеціалізованих значеннях. Наприклад, слово “tree” має повсякденне значення „дерево”, однак в науково-технічному контексті має значення „вал”. Також у цього терміна є синоніми: *shaft, roller* – вал.

Список термінів зі звичайним значенням, їх синоніми та їх технічне значення подані в таблиці нижче.

Повсякденне значення	Синонім	Технічне значення
bug	failure	пошкодження
collar	bearing	підшипник
jacket	casing	кожух, оболонка
tree	shaft, roller	вал

Так наприклад помилкового перекладу слова “swimming-pool” та його синонімом “aquarium reactor” може бути не спеціалізоване, повсякденне словосполучення „плавальний басейн”, тоді як його технічного значення „гомогенний реактор”.

Існує декілька способів перекладу термінологічної синонімії:

А) Перекладацька транскрипція та транслітерація [4:63]. Наприклад: *antenna, aerial* – антена; *condensator, condenser* – конденсатор.

The most widely used types of condensers and evaporators are shell-and-tube heat exchangers and finned-coil heat exchangers.

[13: 111]

Найбільш широко використовувані конденсатори та випарувачі це кожухотрубні теплообмінники та теплообмінники з ребристим змійовиком.

Б) Крім транскрипції або замість неї використовується калькування – Наприклад: *condenser coil, cooling coil, condensing coil* - охолоджуючий змійовик, змійовик радіатора; *railway substance, traction substance* – тягова підстанція.

The temperature control is provided by a thermostat regulating the cooling coil.

[13: 63]

Контроль за температурою здійснюється термостатом, що контролює змійовий охолоджувач.

В) Опущення (звуження):

Never remove the cylinder head when it is hot because it will become *distored, warped*.

[13: 73]

Ніколи не знімайте голівку циліндра, якщо вона гаряча, бо вона *покоробиться*.

Г) Додавання (розширення):

The *push rod* is a light rod or tube with ball ends which carries the motion of the *cam follower* to the *rocker arm*.

[13: 47]

Штовхач клапана це легкий стрижень або трубка із закругленими кінцями, що переносить рух *штовхача кулачка* на *важіль клапана*

Д) Перестановка (переміщення):

Each of the three components of a vapor-compression – the compressor, the condenser and the evaporator – has its own peculiar behavior.

[13: 49]

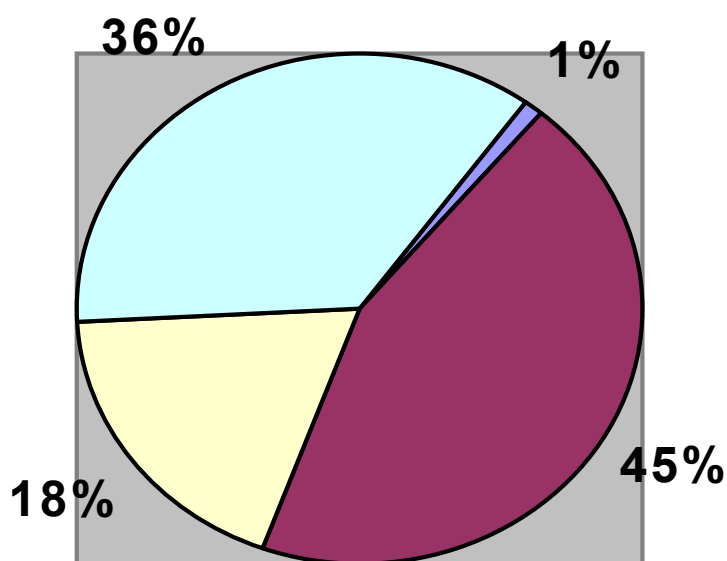
Компресор, конденсатор та випарувач, кожен з цих трьох компонентів системи переробки пари в рідину, має свою власну особливу поведінку.

Отже, в абсолютній синонімії терміни можуть мати не один, а декілька синонімів, які повністю збігаються за своїми значеннями, тобто є абсолютними термінологічними синонімами з різною формою творення.

Терміни цієї групи в більшості випадків мають лише один синонім і одне значення.

В частковій термінологічній синонімії, термін з його синонімом має тільки одне спільне значення, всі інші значення характерні або самому терміну, або його синоніму. Тобто ці синоніми мають спільне значення, але вони використовуються в різних контекстах.

В нижче поданій діаграмі можна побачити співвідношення у відсотках між абсолютною термінологічною синонімією, що складає 45%; абсолютною термінологічною синонімією, що схожа за формою творення – 36% та частковою термінологічною синонімією – 18%. І тільки 1 відсоток складають терміни, які не мають синонімів.

Діаграма 1. Співвідношення між типами термінологічної синонімії

Для вирішення проблеми синонімії в науково-технічних текстах перекладач повинен користуватися найновітнішими словниками та розумітися в спеціальності, текст з якої він перекладає, це допоможе йому обрати вірний синонім, який найбільше підходить в даному тексті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гутнер М.Д. „Пособие по переводу с английского языка на русский общественно-политических текстов.” – М.:ВШ, 1982. - 301 с.
2. Зражевская Т.А., Гуськова Т.И. „Трудности перевода общественно-политического текста с английского языка на русский.” – М.: ВШ, 1986. - 289 с.
3. Изергина И.А. „Синонимия в современной английской терминологии электроники.”: Автореф.канд.филол. наук. – Л.,1980. - 19 с.
4. Казакова Т.А. „Практические основы перевода English=Russian, учебное пособие” - Санкт-Петербург: изд. ”Союз”, 2003. – 320 с.
5. Карабан В.І. „Переклад англійської наукової і технічної літератури.” частина 2 – Вінниця: Нова Книга, 2001. – 289 с.
6. Карабан В.І. „Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову.” – Флоренція – Страсбург – Гранада – Київ: Tempus, 1 – 278 с.
7. Пронина Р.Ф. „Пособие по переводу английской научно-технической литературы.” – М.: Просвещение, 1973. – 324 с.
8. Пумпянский А.Л. „Чтение и перевод английской научной и технической информации (лексика, грамматика, фонетика, упражнения).” – М.: Наука, 1968. – 470 с.
9. Судовцев В.А. „Научно-техническая информация и перевод. Пособие по английскому языку.” – М.: ВШ,1989. – 297 с.
10. SM and D Johnson “General Engineering” – English: Cassel Publishers, 1988. – 154 p.
11. Fedorenko O.I. “Sci-Tech Translation (part 1): Course-book.” – Ternopil: Karpiuk Publishing House, 2002. – 288 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ганна Чмель – викладач кафедри англійської філології і перекладу ГМІ НАУ.

Наукові інтереси: особливості та проблеми перекладу у лінгвістиці.

Вікторія Чмель – викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1 НТУУ”КПІ”.

Наукові інтереси: методика викладання англійської мови.

ЗМІСТ

2.1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ.....	3
<i>ОЖОГАН В.</i> ВАЛЕНТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАЙМЕННИКОВИХ ПРЕДИКАТИВ У РЕЧЕННЄВІЙ СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	3
<i>ПАСЛАВСЬКА А.</i> НЕЙТРАЛЬНЕ ТА КОНТРАСТНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	5
<i>МАКСИМЧУК Б.</i> ЛОГІЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ КВАЛІФІКАТИВНИХ СЛІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У РЕАЛІЗАЦІЇ ГРАМАТИЧНОГО КОНЦЕПТУ ЧАСТИНИ МОВИ.....	10
<i>ГРЕБ М.</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗІСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ УСКЛАДНЕНОЇ СЕМАНТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	14
<i>ДОЛГОПОЛОВА Л.</i> СТРУКТУРА ИНФІНИТИВА В ДИАЛЕКТАХ ДРЕВНЕНЕМЕЦЬКОГО ЯЗЫКА	17
<i>ДЕНИСЕНКО О., ГОРБІВНЕНКО М.</i> ПРО СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ І ПІДЗАГОЛОВКІВ (НА ПРИКЛАДІ ВИДАННЯ "УКРАЇНА МОЛОДА")	22
<i>КОТОВСЬКІ Г.</i> СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПАСИВУ ЯК РІЗНОВИДУ ПРЕДИКАТИВНОГО ЗВ'ЯЗКУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	25
<i>КУЗЕНКО Г.</i> ГРАМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕМОТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ	27
<i>ЛЕМБИК С.</i> РЕЧЕННЯ / ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ЗНАК (НА МАТЕРІАЛІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)	31
<i>ПОМ'ЯНСЬКА К.</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЧАСТИН МОВИ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ГРАМАТИЦІ.....	34
<i>СНІСАРЕНКО І.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕДИКАТИВНІСТЬ В ІНФІНТИВНОМУ РЕЧЕННІ	38
<i>СУХОРОЛЬСЬКА С., КОЛПАКОВА Г.</i> КОРЕЛЯЦІЯ МОНОЛЕКСЕМНОГО ТА ПОЛІЛЕКСЕМНОГО ВИРАЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО ПРЕДИКАТА.....	41
<i>АЛЕКСАНДРОВА В.</i> СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛІПСОВАНОГО РЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	43
<i>ГАВРИЛЮК О.</i> КАТЕГОРІЯ ДОПУСТОВОСТІ В ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ Й СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОМУ АСПЕКТАХ	47
<i>ГРИЖАК Л.</i> МОВНО-ПРАГМАТИЧНІ ЧИННИКИ КАТЕГОРІЇ ОЗНАЧЕНОСТІ/НЕОЗНАЧЕНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	51
<i>КИШКО С.</i> К ВОПРОСУ О ПЛАНЕ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ МОДЕРАЦИИ.....	54
<i>КОБЧЕНКО Н.</i> ДОЦЕНТРОВЕ СПРЯМУВАННЯ ЛОКАТИВА.....	57
<i>ЛЕОНІДОВ О.</i> СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНФІНТИВНОГО ПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ МЕТИ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ	60
<i>ЛЫМАРЕНКО Е.</i> МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ И СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ ПРЕДИКАТИВНОЙ СИНТАКСЕМЫ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	63
<i>МЕЛЕШКЕВИЧ Л.</i> ФУНКЦІОНАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДИКАТИВ ДІЇ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ СТАТЕЙ.....	68
<i>МОГИЛА Л.</i> ТРАНСПОЗИЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ.....	71
<i>МОРГУНОВА О.</i> ЗНАЧЕНИЕ ПОСЕССИВНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ГЛАГОЛЕ GIVE И УКРАИНСКОМ ГЛАГОЛЕ ДАВАТИ.....	75

<i>ОГЛАШЕННИЙ Р.</i> ЕРГАТИВНА КОНСТРУКЦІЯ РЕЧЕННЯ ТА ЕРГАТИВНІ ДІЄСЛОВА ЯК ПРОЯВИ ЕРГАТИВНОСТІ В МОВАХ НОМІНАТИВНОЇ ТИПОЛОГІЇ.....	78
<i>ОЖОГАН А.</i> СТРУКТУРА Й СЕМАНТИКА СУБ'ЄКТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ДЕСТРУКТИВНИХ ПРЕДИКАТИВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	81
<i>ОКСАНИЧ М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОРЯДКУ СЛІВ У ПРОСТОМУ ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОМУ РЕЧЕННІ	86
<i>ОЛІЙНИК Е.</i> ЯВИЩЕ СИНКРЕТИЗМУ В СИСТЕМІ З'ЯСУВАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ	89
<i>ОСТРЕЦОВА И.</i> ОПИСАТЕЛЬНЫЕ ПРЕДИКАТЫ С ГЛАГОЛЬНЫМ КОМПОНЕНТОМ «ПРОИСХОДИТЬ» В СФЕРЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	92
<i>ПАНЧЕНКО К.</i> ЗВ'ЯЗОК ІМПЕРФЕКТИВНИХ ДІЄСЛІВ ТА ЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	96
<i>ПШЕНИЧНА І.</i> СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТИВ ІЗ МУЛЬТИПЛІКАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	101
<i>ПЯНКОВСЬКА І.</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СУБ'ЄКТА В КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ СТАНУ В НІМЕЦЬКІЙ Й УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	104
<i>СІКОРСЬКА О.</i> ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОГО ВИРАЖЕННЯ ФУНКЦІЇ НЕОБХІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	107
<i>СУЛИМА О.</i> НЕСПЕЦІАЛІЗОВАНІ СЛОВОФОРМИ В РОЛІ ІМЕННОЇ ЧАСТИНИ СКЛАДЕНОГО ПРИСУДКА	109
<i>ТАТАРОВСЬКА О.</i> НЕПАРНІ ЗАПЕРЕЧНІ СТРУКТУРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	114
<i>ШЕВЧУК О.</i> ПРОПОЗИЦІЯ ЯК СТРУКТУРА СЕМАНТИЧНОГО ЗМІСТУ КОНСТРУКЦІЙ NN, N'SN, NOFN	117
<i>ЯКУБЕНКО І.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСОБИ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	120
<i>ЯЦЕНКО П.</i> ДИСКУРСИВНА СПЕЦИФІКА СУРЯДНО-ПІДРЯДНОГО ПОЛІНОМУ	124
2.2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ.....	127
<i>ВАСЬКО Р.</i> СИНТАГМАТИКА ПЕРВИННИХ ФОНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У КОНСОНАНТНИХ ГРУПАХ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ	127
<i>ШТАКІНА Л.</i> СОЦІОФОНЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ЖАНРОВОЇ ДИНАМІКИ	131
<i>ВАЛІГУРА О.</i> НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ УСНОГО МОВЛЕННЯ БІЛІНГВА.....	135
<i>КОЧУБЕЙ В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИМОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В ІНШОМОВНОМУ МОВЛЕННІ.....	139
<i>ПАРАЩУК В.</i> СУЧАСНА БРИТАНСЬКА ОРФОЕПІЧНА НОРМА СЛОВА: ТЕНДЕНЦІЇ ВАРІЮВАННЯ ФОНЕМНОГО СКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)	143
<i>РУДІК І.</i> ВАРИАТИВНЫЕ ПРОСОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ПРОПОВЕДИ.....	148
<i>ВЕРЕЩАК Ю.</i> ВАРИАТИВНІСТЬ ФОНЕМНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА В НОРМАТИВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОГО ВОКАЛІЗМУ).....	154
<i>DOLYNA A.</i> CRITICAL APPROACH TO CHANGING FOSSILIZED PRONUNCIATION.....	157
<i>ГРИШИНА Т.</i> ПРОЯВЛЕННЯ ДЕКОДИФІКАЦІЇ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОГО СТАНДАРТА В СМІ ГЕРМАНІЇ	160
<i>ЗІНЧЕНКО О.</i> ВПЛИВ ГЕНДЕРНОГО ФАКТОРУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ УСНОГО СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ	164

<i>КОМАР Л.</i> ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧАСТКОВО АСИМІЛЬОВАНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ ТА АМЕРИКАНСЬКОЇ ВИМОВНИХ НОРМ).....	167
<i>КРАСОВСЬКА І.</i> АКУСТИЧНІ КОРЕЛЯТИ ЕМОЦІЙНОГО СЦЕНАРІЮ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ.....	171
<i>МІЩЕНКО Н.</i> DIE VARIETÄT DER STANDARDSPRACHE IN BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND.....	176
<i>РУДКІВСЬКИЙ О.</i> МЕТОДИКА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ СЛУХОВОГО АНАЛІЗУ СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ НОСІЇВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	179
<i>ТЕСЛЕНКО Ю.</i> ЧАСТОТНІ ОСОБЛИВОСТІ АЛІТЕРУЮЧИХ СИМПЛЕКСІВ ПОЕМИ “БЕОВУЛЬФ”.....	182
<i>ТИЩЕНКО Т.</i> МАКСИМУМ ЧАСТОТИ ОСНОВНОГО ТОНУ ЕКСПЛІЦИТНИХ ОЦІННИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	186
<i>ШНУРОВСЬКА Л.</i> ТИПОЛОГІЯ ПРОСОДИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ.....	189
<i>ЮЩЕНКО Г.</i> СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОГО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ.....	192
2.3. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАЄМОДІЯ ТА КОНТАКТУВАННЯ МОВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	196
<i>ЗАЦНИЙ Ю.</i> ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ В США І ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	196
<i>КИЯК Т.</i> МОВНА ПОЛІТИКА: СВІТОВИЙ ДОСВІД, УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ.....	199
<i>БЕХТА І.</i> СОЦІОПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ АНГЛОМОВНОГО ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТУ.....	205
<i>PROF. DR. RICHARD J. BRUNNER M.A.</i> VERÄNDERT SPRACHE DIE WELT? WORTSCHATZ; WELTBILD; WIRKLICHKEIT.....	209
<i>THOMAS GÖTTINGER</i> BAUPLANUNG UND BAURECHT: BEITRÄGE ZUR ENTSTEHUNG DER EUROPÄISCHEN STADT AM BEISPIEL MÜNCHEN.....	217
<i>DORDA S.</i> THE MALE-AS-THE-NORM SYNDROME (ABOUT SOME ASPECTS OF GENDER BIAS IN THE ENGLISH LANGUAGE).....	222
<i>КОВАЛЬ І.</i> ЗАПОЗИЧЕННЯ АНГЛО-АМЕРИКАНІЗМІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	226
<i>КОЗАЧИШИНА О.</i> ОБРАЗ ОПОВІДАЧА В РАКУРСІ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ КОМУНІКАТИВНОГО СТИЛЮ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ: ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИЙ АСПЕКТ.....	229
<i>КРАВЧЕНКО Т.</i> ОСНОВНІ СПОСОБИ ОСВОЄННЯ ТЕРМІНІВ-ЗАПОЗИЧЕНЬ ЕКОНОМІКИ АПК.....	231
<i>HAIRA LACMANOVIC-HEYDENREUTER</i> „GERMANISIERUNG“ IN GALIZIEN UND DALMATIEN: ANMERKUNGEN ZUR SPRACHEN- UND MINDERHEITENPOLITIK IN DER ÖSTERREICHISCHEN MONARCHIE UM 1900.....	234
<i>МАЛЕВИЧ Л.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	244
<i>МАНАКІНА Н.</i> БЛІНГВІЗМ УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТА.....	247
<i>СИДОРЕНКО С., ДОБНЯ Т.</i> ФОРМУВАННЯ ПІДЖИНІВ ТА КРЕОЛІВ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОЦЕС.....	250
<i>СИДОРУК Г., СЕМЕНОВА В.</i> ЛЕКСИКОН СУЧАСНОГО ФЕМІНІЗМУ.....	252

ХОМЕНКО Т. ВПЛИВ ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИХ ФАКТОРІВ ПОЛІЕТНІЧНОГО ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ НА ЗБАГАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЧЕРЕЗ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЛАТИНІЗМІВ.....	256
АКСЮТИНА О. СЕМАНТИКА АВТОХТОННИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ТА ЇХ КОНВЕРТОВАНИХ ПОХІДНИХ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	260
БАКАЛИНСКИЙ М. ОМОНИМИЯ И СИНОНИМИЯ В СОЦИОЛЕКТЕ ИТАЛО-АМЕРИКАНСКОЙ МАФИИ: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ	263
БОРОДУЛНА О. ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АВТОСТЕРЕОТИПУ "AMERICAN"	267
ВАСИЛЕНКО Д. "ТЕХНОЛОГІЧНІ ПОКОЛІННЯ" ВІЙН У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ І ЗМІНИ У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	270
ВЕРНИГОРА В. РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	274
ВИДИШКО Н. ВИЩА ОСВІТА В КАНАДІ: ЗМІСТ, ПРОФЕСІЙНА ЗОРІЄНТОВАНІСТЬ	277
ГОЛОВАТЮК Н. МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСУ КУЛЬТУРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	281
ДЕМЧУК А. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЗВУЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОГО РЕЧЕВОГО ГОЛОСА КАК ИСТОЧНИКА ИНФОРМАЦИИ О ПОЛОВОЙ И ВОЗРАСТНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ГОВОРЯЩЕГО.....	284
ІВАНОВА О. ПОНЯТТЯ ПРЕСТИЖУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНОГО ФАКТОРУ МОВНОЇ ГРАДАЦІЇ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ РЕАЛЬНОСТІ ІСПАНІЇ.....	287
КОЛЕСНИЧЕНКО Н. ГЕНДЕРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ИСТОКИ.....	291
ЛЕЛЕКА Т. АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОВІ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ЯК ПРОЯВ НОВОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	295
МІСЯГІНА І. ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ УХИЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРВ'Ю)	299
ПАВЛЕНКО Л. РОЛЬ ВСЕСВІТНЬОЇ СЛУЖБИ РАДІОМОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ КОНСОЛІДАЦІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНОМОВНОЇ СПІЛЬНОТИ В РІЗНИХ ЧАСТИНАХ СВІТУ.....	304
ПАНТУС Л. ЧЕСЬКА ЛІНГВЕМА УКРАЇНИ: НАСЛІДКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	308
ПЕТРЕНКО Н. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У ВІДОБРАЖЕННІ СЛОВЕСНИХ ОБРАЗІВ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ).....	311
ПОЗДНЯКОВ О. СОЦІАЛЬНО-ВІКОВА ГРУПА “МОЛОДЬ” ЯК НОСІЙ СПЕЦИФІЧНОГО МОВНО-КОМУНІКАТИВНОГО ЗРАЗКА	314
ПРИСТАЙ С. ПРОБЛЕМА ІНШОМОВНИХ ВПЛИВІВ НА НАЦІОНАЛЬНУ КУЛЬТУРУ У ПРОСТОРІ МЕДІАДИСКУРСУ.....	318
СКОРЕЙКО-СВІРСЬКА І. ЗАПОЗИЧЕННЯ ТЕРМІНІВ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	320
СТОЙКОВА Г. ДО ПИТАННЯ МОВНОГО БУДІВНИЦТВА В ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ МІСТА МИКОЛАЄВА В КІНЦІ ХХ –НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	324
ТКАЧ М. ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ЯК КОМПОНЕНТ ЕТНОБІОСОЦІОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНДИВІДУМА.....	327
ФЕРЯБОВ И., ФЕРЯБОВА Г. РОЛЬ ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ СОХРАНЕНИЯ УМИРАЮЩИХ ЯЗЫКОВ	332

ФРЕНКЕЛЬ О. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ РОЛІ “MAN” (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЙ).....	336
ЦАРЬОВА Л. АНГЛІЙСЬКІ, УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ У СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ.....	339
ЧМЕЛЬ Г., ЧМЕЛЬ В. ТЕРМІНОЛОГІЧНА СИНОНІМІЯ У ВЗАЄМОДІЇ ТА КОНТАКТУВАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	342

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:

Філологічні науки

(мовознавство)

ВИПУСК 75 (2)

**СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.**

Підписано до друку 25.02.2008. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 45,54. Наклад 300. Зам. № 5080_2.

РЕДАКЦІЙНО–ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua

